This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 806,132

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES · 1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES · 1817

МАТЕРИАЛИ

ПО

ИЗУЧВАНИЕТО

НА

МАКЕДОНИЯ.

СОФИЯ
Печатница Българ
1896.

DR
701
.A12
A[illegible]

1419207-235

СЪДЪРЖАНИЕ.

Часть I.

Орография на Скопско и Битолско

ОТДѢЛЪ I

Общъ прѣгледъ

Глава I. *Положение и прѣдѣли* 1
Глава II. *Повръхнина* 6
§ 1. Общъ видъ на повръхнината 7
§ 2. Планински системи, групи и вериги. . 8
§ 3. Полета. 19
Глава III. *Рѣки* 23

ОТДѢЛЪ II.

Частенъ характеръ на повръхнината

Глава I. А. Планини отъ западната система. . . . 30
§ 1. *Шаръ* 30
а. Прѣдгория въ I-та часть на Шаръ . 33
б. Върхове на Шаръ 38
в. Изгледътъ на Шаръ отъ Скопския пжть. 41
г. Пжтни съобщения прѣзъ Шаръ . . 43
д. Водитѣ на Шаръ. 43
е. Население по Шаръ. 47
§ 2. Втората часть на Шаръ 48
§ 3. Клонове отъ I-та часть на Шаръ . . 50
§ 4. Клонове отъ II-та часть на Шаръ . . 51
§ 5. Скопскитѣ планини 63
а. Прѣдгория 64
б. Растителность 73

в. Води 74
г. Пѫтни съобщения прѣзъ тѣхъ. . . 78
д. Население по тѣхъ 79
Клонове на Скопскитѣ планини . . 81
§ 6. Клонове отъ в. Стогово 99
а. Бистра планина 101
б Баба-планина 104
в. Съртѣтъ, Бигла, Пелистеръ, Вичъ и Мурикъ планина 111
§ 8. Църна-гора 135
§ 9. Курбешката планина 141
а. Руянъ 142
б. Козякъ 143
Б. Планини отъ източната ситема. 151
§ 1. *Осоговскитѣ планини.* 151
а. Осоговско плато 152
б. Цървена ябука 153
в. Душаница планина 153
г. Собствено Осоговка верига. . . . 153
д. Лопенъ планина 156
е. Отъ шестата верига: Лисецъ, Плавица, клонове отъ Плавица
ж. Общъ характеръ и видъ на Осоговската група 161
§ 2. *Плачковица* 175
Клонове отъ Плачковица 184
а. Малешевска планина. 184
б. Голакъ 186
в. Срѣдна и Смърдешъ. 189
§ 3. *Конечката планина* 191
Глава II. *Полета* 193
§ 1. Тетовско поле. 193
§ 2. Скопско поле 200
§ 3. Овче-поле 207
§ 4. Кумановско поле. 214
§ 5. Паланечко поле 217
§ 6. Долината на Брѣгалница 217
а. Кочанско поле. 217
б. Щипска долина 221
§ 7. Тиквешко поле 222
§ 8. Пелагонийско поле 226
§ 9. Кичевско поле

Часть II.

Хидрография.

ОТДѢЛЪ I

Общъ прѣгледъ 241

ОТДѢЛЪ II

Рѣки 244
§ 1. Вардаръ 244
§ 2. Притоци на Вардаръ 259
а. Шарски потоци 260
б. Лѣпенецъ 266
в. Трѣска (267). Води на Црна-гора и Скопскитѣ планини (278). Пчиня . 286
г. Брѣгалница 297
д. Црна 313
е. Басеинътъ на Струма 319

Часть III.

Пжтни съобщения

Глава I. Желѣзници и станции 321
Глава II. Пжтища 327
§ 1. *Пжтьтъ Скопйе—Битоля прѣзъ Тетово, Гостиваръ, Кичева и Демиръ—Хисаръ* . 327
а. Скопйе — Тетово 327
б. Тетово — Гостиваръ 337
в. Гостиваръ — Кичева 338
г. Кичева Битоля 339
Кърнинскиятъ манастирь „Св. Прѣчиста“ 341
Бѣлѣжки изъ историята на манастиря . 342
Сегашното състояние на манастиря . 351
§ 2. *Клонове отъ Скопско — Битолския пжть* 362
а. Скопско — Гилянски 362
б. Скопско — Порѣчки
в. Скопйе—Тетово 363
г. Клонъ отъ него за Порѣче . . . 363
д. Клонъ отъ него за Гостиваръ и Дебъръ. 363

е. Расклонения на този пѫть отъ Тетово . 366
ж. Отъ Гостиваръ за Порѣче 366
з. Отъ Кичева за Дебъръ 366
и. Отъ Кичева за Галичникъ 367
к. Отъ Кичева за Охридъ 368
л. Кичева — Порѣче 368
м. Кичева — Крушово 369
н. Скопйе — Кичева 370
В. Скопйе — Велесъ — Прилѣпъ — Битоля. . 372
§ 3. *Градско — Прилѣпъ* 373
§ 4. Клонове отъ втория пѫть Скопйе Битоля. 376
а. Велесъ Щипъ 376
б. Прилѣпъ—Кичева. 376
Скопйе—Прилѣпъ. 386
§ 5. *Скопйе—Куманово—Паланка* . . . 387
§ 6. Скопйе—Джумая 388
а. Отъ Куманово за долното течение на Пчиня 389
б. Велесъ—Паланка. 390
в. Кумановско—Щипскиятъ пѫть. . . 391
г. Щипъ—Радовишъ 391
д. Отъ Щипъ за Криволакъ 393
е. Кочано—Малешевскиятъ (по долината на Осойница) 394
ж. Кочани—Паланка 394
з. Кочани—Злѣтово—Кратово . . . 395
и. Кратово—Куманово 398
Глава III. Срѣдства за пѫтни съобщения 403

Часть IV.

Топография

Глава I. *Тетовската каза* 410
§ 1. Общи бѣлѣжки—граница 410
§ 2. Тетово 417
§ 3. Гостиваръ 426
§ 4. Сала въ Тетовската каза 431
Глава II. *Кичевската каза* 471
§ 1. Общи бѣлѣжки 471
§ 2. Кичева 478
§ 3. Бѣлѣжки за нѣкои отъ Кичевскитѣ села. 481

Глава III. *Скопската каза* 487
§ 1. Гр. Скопйе 487
§ 2. Каазата. 509
а. Блато 510
б. Каршияка 515
§ 3. Църна—гора 528
Глава IV. *Кумановската каза* 542
§ 1. Общи бѣлѣжки 542
§ 2. Куманово 546
§ 3. Селата 561
Глава V. *Кратовската каза* 558
§ 1. Общъ прѣгледъ 568
§ 2. Гр. Кратово 573
§ 3. Села. 579
Глава VI. *Криворѣчно—Паланечка каза* 587
§ 1. Общъ прѣгледъ 587
§ 2. Криворѣчна—Паланка 599
§ 3. Села. 602
Глава VII. *Кочанска каза* 607
§ 1. Общъ прѣгледъ 607
§ 2. Гр. Кочани 622
§ 3. Села. 624
Малешъ или Малешево. 637
Пиянецъ или Пиянечко. 644
Глава VIII. *Щипска каза* 646
§ 1. Общъ прѣгледъ 646
§ 2. Гр. Щипъ. 651
§ 3. Села. 657
Глава IX. *Радовишка каза* 662
§ 1. Общъ прѣгледъ 662
§ 2. Гр. Радовишъ. 665
§ 3. Села. 669
Глава X. *Леринска каза*. 673
§ 1. Общъ прѣгледъ 673
§ 2. Гр. Леринъ 681
§ 3. Забѣлѣжки върху по забѣлѣжителнитѣ села и околноститѣ имъ. 691
Население 706
Облѣклото 715
Населението въ описваната область .
Помипъкъ . . . . . .

Часть I.

Орография на Скопско и Битолско.

ОТДѢЛЪ I.

ОБЩЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Глава I.

Положение и прѣдѣли.

Подиръ послѣдната руско-турска война на сѣверо-западния край на Европейска Турция се състави единъ новъ вилаетъ на смѣтка на Битолския и Шкодранския вилаети. Ядката на този новъ вилаетъ съставлява Косово-поле, отъ което и той се нарича *Косовски вилаетъ* (Косова вилаети). Границитѣ на тоя вилаетъ сж слѣдующитѣ: цѣлата погранична линия на Сърбия отъ България дори до Босна, Босненската и часть отъ Църно-горската граница: границата му съ Шкодранския вилаетъ прѣсича високата поляна Метохия и по Баштрикъ пл. излиза на върхъ Люботърнъ и по него — на Шаръ пл. до надъ гр. Тетово. Тукъ тя се срѣща съ границата на Битолския вилаетъ, която ще разгледамъ понататъкъ. Центъръ на вилаета напрѣдъ бѣше Призренъ, поради историческото значение и голѣмината му, послѣ станж Приштина като централно за вилаета и стратегическо мѣсто и най-подиръ прѣди 4 години — *Скопие*, поради търговското и политическото значение, което доби напослѣдъкъ подиръ свързването на желѣзницитѣ.

Голѣмото значение, което сѣверна Албания и сѣв.-западна Македония добихж слѣдъ войната, като погранични мѣста съ 4 господарства: България, Сърбия, Австрия и Черна-гора, прѣдизвикало и оправдава тази административна мѣрка на тур-

ското правителство. Не малко способствувало на туй размирническиятъ духъ и недоволството на мѣстното арнаутско население. Новиятъ режимъ и административенъ редъ, въведенъ отъ правителството и приложението върху Албанцитѣ постановленията на закона относително данъцитѣ и военната повинность посрѣщали сж и посрѣщатъ силно съпротивление отъ страна на сѣверо-албанцитѣ (християни-католици и мухамедани), което съпротивление е вземало нѣкога и характеръ на бунтъ.

На два пжти тѣ сж се вдигали и завладѣвали цѣлия този край до Велесъ и Радовишъ, испжждали сж мѣстнитѣ административни власти и сж прогласявали страната за автономна. На чело на това движение е стоялъ нѣкой си албански паша съ единъ съвѣтъ или конгра, отъ което и самото събитие е извѣстно въ мѣстото подъ названието „*Конграта*“ Правителственитѣ войски обикновенно сж потушавали това движение, нъ духътъ срѣщу новия режимъ у Албанцитѣ и съмнението на правителство къмъ тѣхъ не сж изчезнували. Сѣверо-Албанцитѣ сж всѣкога лошо настроени спрѣмо правителството Даже мухамеданитѣ Албанци, при всичкия си религиозенъ фанатизъмъ, страшно ненавиждатъ едновѣрцитѣ си Турци, което послѣднитѣ имъ връщатъ съ лихвата наедно. Положението на Албанцитѣ въ политическо отношение е почти сжщото съ онова на Българитѣ въ Македония Съ хиляди по-видни Арнаути гниятъ по затворитѣ на мѣстото или въ заточение за съчувствие на Конграта. Благодарение на географическото положение на Албания, особено на Косовския вилаетъ, Българитѣ, Сърбитѣ, Църно-горцитѣ и католицитѣ Австрийци, които иматъ интересъ и възможность да агитиратъ, подържатъ и подклаждатъ тоя духъ Албанцитѣ. Отъ тукъ излиза голѣма опасность за държавата, която опасность изиска особена бдителность, каквато и въ дѣйствителность сжществува. Косовскиятъ вилаетъ е нѣщо въ родѣ имперскитѣ земи въ Германия. Валията има право да кореспондира направо съ канцеларията на Султана, той разрѣшава по свое благоусмотрѣние всичкитѣ по-важни политически въпроси, касающи се до вилаета

Голѣмата планинска линия на Шаръ и Църна гора дѣли тоя вилаетъ на двѣ отдѣлни части: отъ самъ и отъ татъкъ Шаръ които части по устройството на повърхнината, по климатътъ и по населението сж твърдѣ различни и почти чужди една на друга. Само неестествената система на ад-

министративното дѣление въ Турция могла е да ги съедини въ едно искуствено цѣло.

Оттатъшната страна обхваща равнинитѣ Косово, Метохии, Расция, часть отъ Дукакьинъ или Дукачино и малкото Моравско поленце съ околнитѣ планини. Административно тя пада въ Призренския, Ново-пазарския или Сеницкия, Прищинския и Ипекския санджаци. Нѣкога тази страна е била гѫсто населена и прѣкрасно обработана. Тя била населена исключително съ Сърби. Обаче, съ течение на врѣмето сърбския елементъ трѣбвало да отстѫпи това мѣсто на Арнаутитѣ. Това се дължи на слѣдующитѣ обстоятелства: 1) Арнаутитѣ, като не намирали достатъчни срѣдства за поминъкъ въ канариститѣ и диви планини на срѣдна Албания, слѣдъ покоряването имъ отъ Турцитѣ захванѫли да излизатъ отъ тѣзи планини и да се распространяватъ на истокъ и на сѣверъ на смѣтка на Словѣнитѣ. По разни начини, които ще разгледамъ по-нататъкъ, тѣ съ течение на врѣмето сѫ истикали Сърбитѣ отъ сѣверна Албания и сѫ имъ заели мѣстото; 2) Тѣжкото положеніе, въ което ги туряли съсѣднитѣ имъ диви арнаути, заставлявали ги да напускатъ тази страна да бѣгатъ въ по-пискитѣ ѝ мѣста, а послѣ и съвършено да се изселѭтъ отъ неѭ и да отидатъ въ по-вѫтрѣшнитѣ мѣста въ Турция или пѫкъ въ Сърбия. 3) Както е естествено да се прѣдполага, мѣстнитѣ жители сѫ вземали участие въ войнитѣ на Австрийцитѣ противъ Турцитѣ. За да избѣгнѫтъ отмъщението на дивитѣ тогава Турци и още по-дивитѣ имъ съсѣди Арнаутитѣ слѣдъ оттеглюването на Австрийцитѣ, тѣ на цѣли маси сѫ бѣгали заедно съ Австрийцитѣ и се засѣлявали въ Австрия, най-много въ така-наречената Военна граница. Въ Кумановско, Прѣшевско, Гилянско, Качаниково, Прищинско даже въ Радовишко и днесь помнѫтъ по прѣдание, че подиръ послѣдното нахлуване на Австрийцитѣ тукъ, цѣли села и мѣстности се изселили заедно съ тѣхъ при оттеглюването имъ; 4) Най-подиръ съсѣдната имъ и братска свободна Сърбия е привлѣкла и погълнѫла много отъ тѣзи Сърби.

Тъй щото, днесь горна Албания етнографически е арнаутска страна. Високитѣ поляни Дукакинъ и Метохия, които нѣкога сѫ били гѫсто населени и прѣкрасно обработѣни, днесь сѫ почти незаселени и запустѣли. Планинскитѣ мѣста всички сѫ населени исключително съ Арнаути. Арнаутитѣ съставляватъ болшинството на населението въ градоветѣ; не

сѫ рѣдки арнаутскитѣ села и въ самото Косово поле. Сърби днесь има въ меншество по градоветѣ, дето животътъ е носенъ и въ равнинитѣ (най-много въ Моравското поле), дето Арнаутитѣ слабо обичатъ да се заселяватъ. Сърбитѣ, колкото ги има, сѫ бѣдни потѫпкани и безъ всѣкакво политическо значение. Възползувана отъ тази тѣхна убитость и отъ хладнокръвието на свободнитѣ Сърби къмъ тѣхната участь. Австрия чрѣзъ католическата пропаганда хвърля своитѣ политическо-пропагандистически стрѣли въ конкуренция съ Италия и въ ущърбъ на интереситѣ на Сърбия.

Исторически горна Албания е свещена земя за Сърбитѣ — *Стара-Сърбия*. Сърбското господарство тамъ се породи (Зетската жупа) тамъ и умрѣ въ врѣмето на Лазаря. Призренъ дълго врѣме е билъ главния политически и интелектуаленъ центъръ на цѣлия сърбски народъ. Въ Ипекъ е било сѣдалището на сърбския архиепископъ. И днесъ Дечанския и други нѣкои манастири сѫ главнитѣ сърбски светини. Тая страна тѣсно е свързана съ близосѣдната Сърбия: отъ Кюпюникъ сърбинътъ вижда цѣлата тази страна, а Моравската долина води право въ сърдцето ѝ. Ако не бѣше правото на страната на силния, господарь на тая страна може да бѫде онзи, който владѣе Моравската долина—ключътъ на Косово. Днесъ тази страна има за Сърбия сего какво значение. Понеже тамъ има дѣйствителни Сърби, турското правителство волею неволею единъ день ще признае официално сърбска народность въ държавата си, а това е отъ голѣма важность за сърбската пропаганда въ Македония. Когато до сега тя работѣше подъ името „славянска“, „македонска“ и не знамъ каква, тогава ще може да работи открито като сърбска пропаганда. Това значение се е вече узнало до сега. Когато при истилямитѣ въ 1881 год. по разни политически причини турското правителство записваше въ тефтеритѣ си Сърбитѣ отъ горна Албания като „Българъ“ или „християнъ“, когато напрѣдъ името „Сърбинъ“ бѣше кумитско име—днесъ правителството издава позволителни за „сърбски училища“, потвърждава диплюми на „сърбски“ учители, търпи „сърбски православни общини“ даже въ Скопския санджакъ, кѫдѣто нѣма Сърби. Нѣма съмнѣние, че при слѣдующия истила (прѣброяване) въ правителственитѣ тефтери ще има граф „сърбъ милети“. Тамошнитѣ училища даватъ на Сърб право по принципъ да имать печатници и книжарници и

внасятъ въ Турция сърбски книги първо учебници, а послѣ и други. Първото сполучено, т. е. правото да се внасятъ сърбски книги прѣку граница добиено, по-нататъкъ тѣ му намиратъ срѣдството да прѣкарватъ и такива книги, каквито имъ трѣбватъ за пропагандата. Най-подиръ тамкашнитѣ училища и манастири, особено Призренската духовна семинария и Дечанския манастирь сж прѣкрасни разсадници на сърбски пропагандисти турски поданници.

Скотовждческитѣ произведения сж главния прѣдметъ на износната търговия, скотовждството е главния изворъ на поминъкъ и богатство за населението. Отъ послѣдната руско-турска война, когато новата турско-българска граница тури край на търговията съ добитъци между България и Турция, горна Албания, най-много Ново-пазарско и Гилянско снабдяватъ Македония съ едъръ добитъкъ. Оттамъ излиза голѣмо количество спрение, масло, вълна, дървенъ материялъ и др. Главното имъ пазарище е въ Скопие.

По политическото, общественото и интелектуалното си положение този край е арнаутлукъ въ настоящата смисъль на тази дума; срѣдновѣковния режимъ съ всичкитѣ си подробности е сиазенъ въ всѣкое отношение. Много пжти Арнаутитѣ сж нападали правителственния домъ и сж убивали пашитѣ въ Приштина, Ипекъ и другадѣ.

Съ тѣзи кратки бѣлѣжки прощавамъ се съ този дивъ и чуждъ за насъ край на Косовския вилаетъ. Прѣдмета на настоящето ми описание съставлява отсамъ-шарската часть на Скопския вилаетъ.

Административно тази послѣдната часть на вилаета съставлява Скопския санджакъ. Само Тетовската каза се отнася къмъ Призренския санджакъ. При описанието си азъ ще говорж като да влиза и тя въ Скопския санджакъ, тъй като физически и етнографически тя е нераздѣлна часть отъ него Ще пропускамъ сѣвернитѣ поли на Люботрънъ и Качаникския проходъ, които административно съставляватъ Качаникския мюдюрлъкъ въ Скопската каза, а географически и етнографически принадлѣжжтъ на оттатъкъ шарската страна.

Въ духовно отношение този край влиза въ Скопската епархия, исключая Радовишката каза и мѣстностьта Малешъ, безъ Пияченко, които влизатъ въ съставътъ на Струмичката патриаршеска епархия. До войната духовното распрѣдѣление било съвършено друго: санджака било раз-

дѣленъ между Скопската, Вранянската и Кюстендилската епархии, отъ които първата е държала срѣдата на санджакът втората — мѣстата надѣсно отъ р. Пчиня, а третата — налѣво отъ нея. Поради това съвпадение, азъ често ще упо трѣбявамъ думата епархия намѣсто санджакъ и наопаки, спо редъ както ще иде въпросътъ за административна или ду ховна работа.

Глава II.

Повърхнина.

При описването нашитѣ мѣста пѫтешественицитѣ и географитѣ само сж споменували имената на извѣстни пла нински вериги и групи или на тѣхни части и се задоволя вали да укажѫтъ за тѣхъ само по каква посока вървѫтъ приблизително между кои рѣки се простирать, безъ да опрѣ дѣлять по-точно даже мѣстото имъ, съ което тѣ добиват характеръ на откриватели по-скоро, отколкото на изслѣдова тели. Да обърне нѣкой вниманіе на взаимното расположени на планинскитѣ вериги и групи и да ги струпира въ систем поне съ приблизителна вѣрность, за да имаме слѣдъ врѣм нѣщо цѣло и свързано по орографията на страната ни — з туй нѣщо, чини ми се, до сега не се направило нито опит отъ нѣкого. По тази причина планинитѣ се прѣдставляват все като отдѣлно-стоящи често като дървеса, израсли в срѣдъ нѣкое голо пространство. Недостатъкъ въ туй отно шение се чувствува особено въ прѣдметната на описаният ми область, дето планинитѣ съ своята раздробеность и с своето неправилно и даже хаосообразно расположение прѣд ставляватъ дѣйствително голѣма трудность за една такъв задача.

Казахъ го, че нѣмамъ никаква претенция на изслѣдо датель и, даже, на научень описатель, че нѣмамъ претен цията съ настоящиятъ си трудъ да дамъ систематичес монография на Скопско — това е работа тъй сложна и труд ноѣто силитѣ не ми стигатъ да ѭ извършѫ. Повърхнин на Скопско е тъй сложна въ очертанието си, щото безъ вѣстна групировка на планинитѣ въ системи немисл читателя да си състави поне приблизително вѣрно прѣд

вление за повърхнината на страната. За туй, при разглеждането повърхнината, до колкото ми позволяватъ силитѣ, азъ правя опитъ за извѣстна систематизация на планинитѣ.

§ 1. Общъ видъ на повърхнината.

По общия видъ на повърхнината си Скопско въ срѣдата прѣдставлява равнина, прѣсѣчена отъ писки възвишения хълмове и рудини, пърснѫти изъ неѭ по разни посоки. Абсолютната височина на плоскостьта не съмъ опрѣдѣлилъ, нъ като се съди по направлението на водитѣ, тя прѣдставлява спрямо околнитѣ равнини една възвишеность. По крайщата си тя е заградена съ значителни височини като съ естествени стѣни: отъ западъ и сѣверозападъ — съ Черпа-гора и Шаръ отъ югъ и юго-западъ — Сува-гора и Скопскитѣ планини, отъ истокъ и юго-истокъ — съ Конечката планина, Плачковица, Малешевскитѣ планини, отъ сѣверъ и сѣверо-истокъ — съ Осоговскитѣ пл. и Козякъ. Съ по-широкъ отворъ тя е открита за околнитѣ равнини само въ двѣ мѣста: на югъ отъ устието на р. Пчиня по Вардаръ до устието на Църна, дето Овче-поле отъ ю. и ю.-ист. е съединено съ Тиквешко поле, а чрѣзъ Щипската и Лакавичката долини и чрѣзъ Радовишко-Струмичкото поле е съединена съ долината на р. Струма въ долното ѝ течение. Въ другитѣ мѣста Скопско се съобщава съ околнитѣ равнини само чрѣзъ тѣснини, образувани отъ рѣкитѣ или прѣзъ пѣкои снижени мѣста на планинитѣ. Тъй, съ Косово поле се съобщава само чрѣзъ Качаникския проходъ. Съ долината на Морава — чрѣзъ онази на притока ѝ Моравица, по клисурата на р. Пчиня, която отдѣля Козякъ отъ Руянъ и прѣзъ естествената снижение на която е прѣкарана желѣзницата. Долината на Крива-рѣка въ горната си часть прѣдставлява твърдѣ слабо срѣдство за прѣходъ отъ Паланечкото поле въ Кюстендилското; сѫщото е и за Джумайската котловина: съединяющата ѭ съ Кочанско артерия Спрѣжева — рѣка е твърдѣ нестодна за плъть. Откъмъ юго-западъ Скопско само прѣзъ 3 мѣста има съобщения съ Кичевско и Дебърско: прѣзъ Скопска Каршияка по Суви-долъ и Бѣла рѣка до Трѣска въ Порѣчие, между Гостиваръ и Кичева, прѣзъ срѣдъ високия Буковикъ и по долинитѣ на горния Вардаръ и горна Радика за Дебъръ. За всѣкое отъ тѣзи мѣста за съобщение, както и за другитѣ некуствени пѫтища

прѣзъ планинитѣ, ще се говори по-подробно на подходящето имъ мѣсто.

На нѣколко мѣста околнитѣ височини навлизатъ навътрѣ въ равнината и помѣжду си заграждатъ отъ нѣкъ части, които отъ своя страна прѣдставляватъ се като нейни кйошета, вдадени навътрѣ въ планинскитѣ мѣста. Такива височини сѫ Конечката планина, Плачковица (Радовишко-Кочанско) Плавица и Лисецъ (Кратовско) и Скопска Црна-гора, а вдадени полета сѫ Радовишкото между Плачковица и Конечката пл., Кочанското — между послѣдната и Осоговскитѣ планини и Паланечкото — между Лисецъ и Козякъ.

Извѣстно е, че въ сѣверо-западния край на Македония се издига единъ грамаденъ планински вѫзелъ, отъ който си водятъ началото всичкитѣ планини въ западна Турция и надъ който господарствува гигантскиятъ Люботрънъ.

По посока отъ западъ къмъ истокъ отъ него се простира единъ редъ отъ планини, които съединяватъ този планински вѫзелъ съ втория или източния планински вѫзелъ на полуострова.

Отъ тѣзи централни възвишености полуострова постепенно се снижава на югъ кѫдѣ Егейското море, къмъ което и се прѣдставлява за отворенъ. Най-близу до тая възвишеность е Скопско: затуй, то е по-високо надъ морето отъ околнитѣ му мѣста. То е при южния склонъ на възвишението. Прочее, по общия видъ на повърхнината Скопско се снижава и е отворено накѫдѣ югъ, което се потвърждава и отъ направлението на текущитѣ води.

§ 2. *Планински системи, групи и вериги.*

По мѣстоположението си Скопско се приближава до областьта на западната планинска система, нъ планинитѣ му се образуватъ отъ двѣтѣ планински системи и то повече отъ източната, защото тя въ сѣверния край нѣкакъ се е вдала твърдѣ много на западъ за смѣтка на първата. За граница между двѣтѣ системи служи долината на р. Пчиня, която раздѣля послѣднитѣ голи хълмообразни отлоги на Црна-гора и на Осоговската планинска група. Чрѣзъ тѣзи отлоги двѣтѣ системи сѫ съединени само на двѣ мѣста: на сѣверъ отъ гр. Куманово чрѣзъ Чукарката, която свързва Четирския ридъ съ Црна-гора и на юго-истокъ отъ Куманово при Пчинската

клисура, дето водитѣ на рѣката насилственно сѫ прѣкѫснѫли свърската на двѣтѣ системи, като сѫ процѣпили съединяющия ги гребенъ Голакъ.

Посоката на височинитѣ, които заграждатъ отъ двѣтѣ страни Пчинската долина и други нѣкои геологически признаци потвърждаватъ прѣдположението, че тази долина е естествена граница между двѣтѣ планински системи. Височинитѣ и отъ двѣтѣ страни на долината, изобщо взети, състоятъ отъ скали, които сѫ повечето раздробени на дребни камъни; нъ разгледани въ частности, дѣснитѣ и лѣвитѣ височини се различаватъ едни отъ други въ много отношения.

Скалитѣ и камънитѣ отъ дѣсната страна сѫ най-много варовити и покриени отгорѣ съ пластъ отъ бѣло-глиняста почва; слидястия плоченецъ държи срѣдно мѣсто, а полския шпатъ е рѣдъкъ. Въ сѣверната часть на долината слидата се срѣща повече: надъ Забелския мънастирь по страната на Забелския потокъ Лиска има копия отъ слидястъ плоченецъ, отъ която вадятъ много плочи за покривка. По цѣлия брѣгъ на този потокъ слидата прѣвишава варовникътъ. По-долѣ варовникътъ силно прѣобладава надъ всичкитѣ други камъни: по височинитѣ на Младо-Нагоричино има копия за варовникъ, а на югъ отъ устието на Голѣма-рѣка той е почти изключителния камъкъ и повърхнината е покрита все съ бѣло глиняста почва. Това показва, че тѣзи височини сѫ отъ западната система, защото такъвъ характеръ и съставъ иматъ послѣднитѣ расклонения на Шаръ и Черна-гора. Отъ лѣвата страна бѣлиятъ полски шпатъ и бѣлиятъ гранитъ прѣобладаватъ въ съставътъ на скалитѣ, които сѫ извѣтрени и раздробени на дребни камъни — а това е сѫщия характеръ на Козякъ планина, която се отнася къмъ източната планинска система. По-долѣ отъ областьта на Козякъ слѣдватъ гранитни скали, които до устието на Лакавица сѫ повечето голи, а надолѣ сѫ покрити съ слабъ пластъ отъ червено-глиняста почва — а такъвъ характеръ иматъ Лисецъ, Плавица и тѣхнитѣ близки расклонения.

Що се отнася до растителностьта, височинитѣ отъ дѣсната страна сѫ голи, покрити само съ трѣва, която прѣзъ по-голѣмата часть отъ лѣтото е исъхнѫла, а височинитѣ отъ лѣвата страна въ областьта на Козякъ сѫ голи и каменисти, като самия Козякъ, а надолѣ сѫ покрити съ храсталакъ и

рѣдка дървесна растителность, както крайнитѣ мѣста на Лисецъ и Плавица.

Посоката на височинитѣ отъ дѣсно и отъ лѣво на долината още по-очевидно доказва горѣ-приетото утвърждение за границата на двѣтѣ системи. На първъ погледъ се познава, че лѣвитѣ височини до устието на Крива-рѣка сж отлоги на Козякъ, а оттукъ надолѣ до Конярския проходъ тѣ сж западнитѣ краища на послѣднитѣ отлоги на Плавица пл., които отлоги, както ще видимъ по-подирѣ, се спускатъ приблизително по западна посока. Лѣвия брѣгъ на Пчинската клисура образува склонътъ на западния край на Голякъ, който е клонъ на Руянъ, а отъ клисурата до другътъ долината е заградена отъ лѣво съ самия склонъ на Руянъ планина, която е непосрѣдствено продължение на Плавица. Отъ другътъ надолѣ до Вардаръ по край лѣвия брѣгъ на долината се спуска единъ редъ отъ хълмове, който се захваща отъ западния край на Руянъ и който отдѣля долинатана Пчиня отъ Овче-поле. Значи, всичкитѣ височини край лѣвия брѣгъ, на долината се образуватъ отъ западнитѣ склонове на крайнитѣ отлоги на Козякъ, Лисецъ, Плавица и Руянъ, които принадлѣжжтъ на западната Осоговска група, която е часть отъ източната планинска система. Тѣзи отлоги, спружени повечето по западна посока, свършватъ въ самата долина на Пчиня. Нѣкои отъ тѣхъ въ края си се раздѣлятъ на два чатала — свойство, което притѣжаватъ по-далечнитѣ расклопения на западно-Осоговската планинска група, както ще видимъ по-подирѣ. Отлогитѣ и чаталитѣ имъ сж отдѣлени единъ отъ други съ долищата на нѣкои потоци и суходолини, които долища иматъ отворитѣ си въ долината на Пчиня. Отъ този видъ сж долищата на Крива-рѣка, Кратовската-рѣка, Голѣма-рѣка, Пчинския потокъ и суходолината, прѣзъ която минава Скопско-Кочанския друмъ.

Най-живо доказателство на горното утвърждение е наклонностьта на планинитѣ и височинитѣ отъ двѣтѣ страни на долината, които, погледнжти отъ високо, иматъ такъвъ видъ: Отъ лѣвата страна е високия Кратовски нжнокъ съ двата голѣми чатала Плавица и Лисецъ. Тѣзи чатали, както и плоскостьта между тѣхъ, като се снижаватъ постепенно къмъ западъ, свършватъ въ долината на Пчиня. Руянъ, като се снижава постъпенно, свършва пакъ въ тази долина. Сжщото

става и съ спусковетѣ отъ западния край на Черна-гора въ Кумановското и Скопското полета.

Главнитѣ планински групи и вериги отъ двѣтѣ системи сѫ слѣдующитѣ:

Отъ западната система:

Шаръ планина. Отъ Люботърнъ се испуска като продължение на Динарскитѣ планини прѣко Ч. Дринъ и по посока на мерднанътъ една дълга и висока планинска верига, която е главната планинска верига, въ западната система, както Балканътъ е въ източната. Кѫдѣ по тѣсна, кѫдѣ по-широка, кѫдѣ по-висока, кѫдѣ по-ниска, тя се спуска дору въ Гърция. По продължението си тя има 4 грамадни планински вѫзли, които ѭ раздѣлятъ на 4 части. Вѫзелътъ на Стогово е края на втората и началото на третата часть. Началото на четвъртата е в. Мецово (Лакмонь), отъ когото се захваща Пиндъ пл. Между Мецово и Стогово е третата часть.

Първата отъ тѣзи части отъ Люботърнъ до надъ Тетово има посока отъ истокъ къмъ западъ. Една рамка отъ западната страна се спуска по сѫщата посока дору до р. Дринъ и раздѣля Горний отъ Долний Дебъръ, а главната верига държи юго-юго-западна посока до Корабъ.

Тази часть прѣдставлява тѣсенъ и нерасклоненъ планински гребенъ. Сѣверно-западнитѣ и западнитѣ му склонове сѫ повечето гористи, а юго-източнитѣ и източнитѣ — обикновенно голи и повечето стърмни. При политѣ му се срѣщатъ доста кории отъ букови дървеса, а често и костенови, които принасятъ доста голѣма полза на населението. Върховетѣ сѫ обикновенно голи и скалисти, а билото и въобще по високитѣ ѝ мѣста сѫ покрити твърдѣ нарѣдко съ гори, а обикновенно съ храсталакъ. Голотата на всичкитѣ му части се възнаграждава съ прѣхубавитѣ му, богати и твърдѣ пространни пастбища, които отъ една страна придаватъ живость и веселъ характеръ на планината, а отъ друга страна давали изобилна храна на $4\frac{1}{2}$—5 милиона глави едъръ и дрѣбенъ добитъкъ. Днесъ горната цифра на добитъка е значително намалена поради силно развитото разбойничество: всѐ-таки Шаръ остава да бѫде грамадна една кѫпла. Описаната часть на Шарската верига пълни пространството между рѣкитѣ

Лѣпенецъ и Вардаръ, Радика и Черния-Дринъ. При источнитѣ ѝ поли е Тетовското поле, а при западнитѣ — Долно-Дебърската Дринска долина. Въ тази часть на Шаръ си получаватъ началото рѣкитѣ Вардаръ, Лѣпенецъ, Радика и нѣкои притоци на Ч. Дринъ и на Ситница.

Въ южния край на първата часть на Шаръ и на юго-западъ отъ гр. Гостиваръ се издига жбестия и скалистъ върхъ *Кораб*ъ. Тукъ веригата завива на юго-западъ подъ имената *Кораб*ъ, *Дешат*ъ и *Кръчин*ъ и свършва надъ Дебъръ. Подъ юго-източния ѝ стърменъ склонъ е дълбоката долина на р. Радика, а сѣв.-западния ѝ склонъ се спуска до долината на Дринъ въ Долни-Дебъръ. И двата ѝ склона въ по-нискитѣ части сж гористи, а въ по-високитѣ — голи и капаристи.

Недалечъ отъ Дебъръ прѣку Радика се захваща *Стогово* пл., която върви къмъ юго-истокъ подъ тѫпъ жгълъ съ Корабъ и се показва въ Кичевско 3 часа на юго-западъ отъ гр. Кичево съ в. *Стогово*. Тукъ тя завива на югъ и подъ името *Кара-орман*ъ свършва въ Охридско. Корабъ, Стогово и Кара-орманъ образуватъ втората часть на Шаръ. Корабъ по видътъ и характерътъ си още прилича на собствено Шаръ, нъ Стогово и Кара-орманъ значително се различаватъ отъ него. Изобщо взети, тѣ сж по-ниски (2100 м. ср. в.) и по расклонени. Билото на веригата е голо, покрито съ тлъсти пасища, а по-голѣмата часть отъ склоноветѣ и политѣ сж покрити съ гѫсти гори отъ букъ и габеръ, между които тукъ-тамъ сж размѣсени джбътъ и ясенътъ.

И двѣтѣ тѣзи части нѣматъ много отдѣлни върхове. Въ втората главния и тако-рѣчи единствения е в. *Стогово*, който дава названието си на по-голѣмата часть отъ пеж. По-високи върхове се срѣщатъ въ първата часть.

Още въ началото ѝ пирамидално се издига до облацитѣ високиятъ *Люботърн*ъ (3500 м. в.) Други върхове сж: *Шар*ъ, *Кораб*ъ, *Кобилица*, *Вратч*ъ, *Бунец*ъ и др.

Най-забѣлѣжителенъ между тѣхъ по изгледъ и височина е Шаръ, по името на когото именуватъ Шаръ и цѣлата околна планина.

На основание положението, че при систематизацията на планинитѣ най-високата часть въ една планинска верига дава името си на цѣлата тази верига, азъ ще именувамъ съ общото име *Шар*ъ и двѣтѣ разгледани части на грамадната

меридионална линия, които части влизатъ въ прѣдметната на описанието ми область. На това ми дава право и народното употрѣбление на това название.

Влайница и Буковикъ. Тамъ, кждѣто Шаръ завива на юго-западъ, захваща се ниската и гола пл. Влайница, която върви почти на истокъ. Като нейно продължение е *Буковикъ*, висока пл., която по юго-източна посока се спуска близо до Кичева. Сѣвернитѣ прѣдгория на Влайници заграждатъ отъ ю. Тетовското поле. Отдѣлени сж отъ прѣдгорията на Шаръ, съ дълбокия долъ на горни Вардаръ.

Чалъойца пл. се простира по посока отъ з. къмъ и; захваща се отъ източния край на Буковикъ и свършва до мѣстото, кждѣто р. Трѣска завива на сѣверъ. Тя отдѣля Кичевското поле отъ мѣстностьта Порече. *Сува-гора* захваща се отъ Чалъойца, върви на сѣверъ и загражда отъ з. Тетовското поле, въ сѣверния край на което завива на и. и свършва прѣку Трѣска съ връхъ Водно, при с.-и-тѣ поли на когото е градъ Скопие. Сува-гора, както името ѭ показва, е гола безводна и еднообразна на видъ планина. Тя отдѣля мѣстностьта Порече отъ Тетовското поле, отъ Дервенътъ и отъ Скопското поле.

Скопскитѣ планини. На ю.-ю-западъ отъ гр. Скопие и на прѣдѣла между Прилѣпската, Велешката, Скопската, и Кичевската каази се издига единъ грамаденъ планински вѫзелъ, наречень *Мокро*. Най-близнитѣ му планини за улѣснение азъ ще наричамъ съ името *Скопски* пл. Най-високото било въ тая планинска група съставляватъ *Салакова* и *Караджица* пл., а най-високия връхъ е *Якупица*.

На първъ погледъ тази грамада отъ планини съ разни посоки и отъ различна голѣмина прѣдставлява се като да образува единъ хаосъ. Само чрѣзъ внимателно прѣглеждание може да се опрѣдѣли общото расположение на разнитѣ му групи и вериги.

Вижда се въ такъвъ случай, че Мокро е единъ грамаденъ централенъ планински массивъ, който испуска клонове по разни посоки, както лучитѣ на една звѣзда. Главни отъ тѣхъ сж слѣдующитѣ:

Единъ клонъ като сѣверо-западно продължение на Салакова пл. върви първо наклонено на р. Трѣска, послѣ паралелно ней надъ самия ѝ дѣсенъ брѣгъ и свързва тѣзи планини съ Водно и Сува-гора; а като юго-източно продълже-

ние на сѫщата Салакова планина сѫ *Солунскитѣ планини* и на татъкъ *Пелешица пл.*, които пълнятъ пространството мерду р. Тополка и Бабуна. На кърстъ на казанитѣ сѫ веригитѣ на *Дautица пл.*, която се спуска отъ в. Якупица право на югъ и загражда отъ западъ Прилѣпското поле и *Црний врлъ*, която се спуска на сѣверо-истокъ и свършва южно отъ Скопие надъ самия Вардаръ съ в. *Китка*. Подъ жгълъ съ Дautица отъ сѫщия в. Якупица се захваща друга една дълга планинска верига съ разнообразна височина и характеръ въ различнитѣ си мѣста. Тя върви почти право на и. паралелно на р. Бабуна отъ извора до устието й и пълни пространството първо между неѭ и Прилѣпското поле, нататъкъ — между неѭ и р. Рѣка до Тиквешкото поле, въ което се спускатъ послѣднитѣ й източни отлоги. До сѣверо-източния край на Прилѣпското поле тя е тѣсна и опрѣдѣлена, а оттукъ на истокъ тя се снижава и расширочава значително и свършва най-подиръ въ Тиквешкото поле съ в. *Клѣпа*. (У хартитѣ погрѣшно писано Глебъ надъ с. Чичево, недалечъ отъ станцията Градско). Западната й половина образува мѣстностьта Азотъ, която е прѣсечена съ долинитѣ на Бабуна и Тополка, а източната, — мѣстностьта Клѣпа която е прѣсечена съ долината на р. Рѣка. И двѣтѣ тѣзи мѣстности съ малки исключения влизатъ въ Велешката каза. Цѣлата описана верига има дължина 18 часа, а широчината въ разнитѣ й части е различна. По-голѣмата й часть е гола и скалиста.

Западната часть на тази верига е „високата“ и „величествената“ Бабуна планина, която се испречвала прѣдъ очитѣ на пѫтешественицитѣ по пѫти отъ Прилѣпъ за Велесъ и която въ дѣйствителность не сѫществува. Распитвахъ много мѣстни хора и други, които сѫ ходили тамъ — никой не знае да сѫществува планина съ название Бабуна. Слѣдъ туй дохождамъ до заключението, че названието „Бабуна“, дадено отъ пѫтешественицитѣ на тази планинска група, е произволно и, може-би, условно дадено; като не сѫ знаяли истинскитѣ мѣстни названия, по името на рѣката Бабуна, нарѣкли сѫ така и планинската група. Аслъ не е рѣдкость за чуждестранницитѣ пѫтешественици по нашитѣ мѣста да даватъ географически названия съвършено произволно. При всичкото горѣказано, въ подробното описание на планинитѣ за кр ткость и азъ ще употрѣбявамъ условно названието *Бабун планини*, като общо название на цѣлата тази верига.

Часъ и половина на сѣв.-истокъ отъ Прилѣпъ на тази верига се издига най-високия ѝ върхъ *Козякъ* срѣщу другия в. *Златовърхъ*, който се издига 2 часа на сѣв. отъ Прилѣпъ и който се надвиря съ Козякъ по височина, пъ му отстжива по голѣмина и значение. Право на югъ отъ Козякъ се спуска високата *Селечка планина*, извѣстна у картитѣ подъ неправилното название „Селча планина“, която загражда отъ истокъ цѣлото Пелагонийско поле и на югъ свършва до р. Църна въ Пелагонийското поле срѣщу началото на *Пиджепл.* или „*Ничe*“, както си ѫ викатъ въ мѣстото. Селечката планина има дължина отъ сѣверъ къмъ югъ около 10 часа. Тя е тѣсна нерасклонена планина съ каменисто строение. При западнитѣ ѝ поли се разстила Прилѣпско-Битолското поле, а подъ източнитѣ ѝ поли е дълбоката долина на Църна въ Мариово. Въ началото на тази планина между неѫ и в. Козякъ е Плетварския проходъ, по който минава пжтътъ отъ Прилѣпъ за Градско, който пататъкъ върви по долината на р. Рѣка. Още въ самото начало Селечката планина испуска откъмъ източната си страна равенъ ней по дължина и височина клонъ, който се спуска право по източна посока паралелно на р. Рѣка, явява се въ Тиквешкото поле, което и го загражда отъ югъ, прѣсича се отъ р. Църна и въ югоисточния край на Тиквешкото поле и на прѣдѣла съ Гевгелийското свързва се съ *Паякъ планина*. Най-Високи мѣста въ тази верига сѫ *Сува-гора* и *Радобилската планина*, 3—4 часа на истокъ отъ Прилѣпъ. Селечката пл. и прѣди описаната верига загражда отъ западъсѣверъ и сѣв.-ист. планинската мѣстность Мариово („Морихово“ по картитѣ и книгитѣ).

Всичкитѣ почти планини на южна и юго-западна Македония с иводжтъ началото отъ III-я планински вжзелъ на Шаръ именно отъ в. Стогово. Ето по-главнитѣ вериги, които се испускатъ отъ този върхъ:

Бистра се захваща отъ в. Стогово подъ името *Яма*, спуска се право на сѣверъ и се свързва съ Буковикъ и Влайница пл. Бистра има около 5 часа дължина, тя е тжпа планина съ стърменъ източенъ и много полѣгатъ западенъ склонъ. Отъ Корабъ ѫ дѣли долътъ на Радика отъ Стогово пл. — Гарската рѣка, а отъ истокъ подъ неѫ се разстила Кичевското полѣще. Бистра е богата съ пастбища, по които има много бачила.

Освенъ Кара-ормапъ и Бистра отъ Стогово си водятъ началото още двѣ голѣми планински вериги, които пълнятъ цѣлата южна и юго-източна Македония.

Първата отъ тѣхъ се захваща отъ Стогово и свършва $1^1/_2$ часъ на сѣверъ Битоля при Петилебъ слѣдъ едно продължение отъ около 20 часа. По продължението си тя има 3 посоки: 1) отъ в. Стогово, додето се покаже въ Прилѣпското поле тя има източна посока и носи названията: *Сливовски-върхъ*, *Манастирски вървои*, *Турла*, *Баба* и *Стърмолъ*. 2) Оттукъ до Бучинския проходъ има юго-източно направление и носи имената: *Бушоа-чешма* и *Слива*. На Слива е расположено градчето Крушово, поради което тя е извѣстна повече подъ названието *Крушовска пл.*. 3) Отъ проходътъ нататъкъ до края си тя държи южна посока и се именува по имената на селата, които ѝ расположени по нея. Въ всичкото си продължение тази верига служи за прѣдѣлъ на мѣстностьта Демиръ-Хисаръ първо отъ Кичевското а послѣ отъ Прилѣпското и Битолското полета. Сѣверния ѝ склонъ отъ началото ѝ до прохода на Църна е гористъ и плосъкъ. Южния цѣлъ е голъ и раздробенъ.

Втората или голѣмата южно-македонска планинска верига се захваща отъ в. Стогово недалечъ отъ първата. По височина, характеръ и направление тя може да се раздѣли на 4 части. 1) Отъ началото до прохода на Гявато тя държи първо източна а послѣ юго-юго-източна посока. На това продължение тя върви паралелно на първата верига, отъ която е по висока. Помежду си тѣ заграждатъ една тѣсна и дълга 12 часа долина въ юго-източната часть на която протича р. Църна въ горното си течение. Тази долина и склоноветѣ на планинитѣ, които ѭ заграждатъ, образуватъ мѣстностьта Демиръ-Хисаръ. По продължението си тази часть носи слѣдующитѣ названия: *Сливовска пл.*, *Съртъ*, *Голѣма и Мала-Бигла* и *Голина*. Сѣверниятъ, Демиръ-хисарскиятъ склонъ на тази часть на веригата е стръменъ и неизрѣзанъ, а южния и юго-западния е полѣгатъ и раздробенъ. Диплитѣ и спусковетѣ на тоя послѣдния образуватъ Охридско-Рѣсенската мѣстность Дебърца. 2) Въ юго-източния край на Бигла е проходътъ Гявато, който съединява Битолското поле съ Рѣсенското. Право надъ него се издига в. *Въртешка* — началото на втората часть или Пелистерската верига. Малко по-на юго-истокъ отъ него се издига колосалния в. Пели-

стеръ единъ отъ най-високитѣ върхове въ нашинско, при политѣ на когото е построенъ гр. Битоля, втория центъръ въ Македония подиръ Солунъ. Отъ в. Пелистеръ на югъ се спуска Пелистерската верига, която свършва на юго-западъ отъ Леринъ. По продължението си тя носи имената *Баба* и *Бигла*. Пелистеръ пл. е една опрѣдѣлена висока верига, която отдѣля Битолското поле отъ Рѣсенско-Прѣспанското. Гористата и величествена Пелистеръ пл. и плодороднитѣ и весели полета, които се разстилатъ при политѣ и отъ двѣтѣ ѝ страни, взаимно се украсяватъ и увеличаватъ значението си. 3) Въ южния край на Бигла веригата завива на юго-истокъ. Тукъ тя губи характеръ на опрѣдѣлена планинска верига. Лѣсистия и високъ върхъ *Вичъ*, върховѣтѣ *Голина*, *Върколанъ*, *Думовецъ* и др. правятъ билото ѝ твърдѣ разнообразно на гледъ. Около първитѣ 2 върха имаме една грамадна издигнатость, която испуска клонове на западъ до долината на Бистрица въ Костурско и на истокъ въ Леринското, Сари-гьолското и Кайлярското полета. Тѣзи клонове, които въ началото сж високи, колкото главната верига, още повече правятъ тази часть на веригата неопрѣдѣлена. Тукъ имаме една планинска група, единъ голѣмъ планински възелъ, отъ когото си водятъ началото много вериги. Този строй на планината е причина на туй, дето и до днесь пжтешественицитѣ сж гледали на Вичъ като на самостоятелна планина или като на нѣкой клонъ отъ Грамосъ, а не като естествено продължение на Пелистерската верига. Массивътъ на Вичъ и ближнитѣ до него части на расклоненията му сж гористи и диви, нъ доста населени мѣста. Негови спускове се съединяватъ на и. съ Нидже и Турла, а на западъ — съ Грамосъ пл. 4) Надъ Влахо-клисура веригата добива отново южна посока и подъ имената *Мурикъ* и *Цървена пл.* се спуска до жгъла на Бистрица. Мурикъ и Цървена отдѣлятъ Кайлярското и Кожанското полета отъ Бистричкото.

Църна гора е неособено висока, нъ важна по етнографическото и историческото си значение планина, която се захваща 2 часа сѣв.-западно отъ Скопие, върви паралелно на р. Българска Морава между Кумановското поле и Моравското поленце и се свързва на сѣв. съ Сръбскитѣ планини. По направлението си тя се показва като да е една рамка на Люботрънъ, отъ който се отдѣля съ Качаникския проходъ.

Още въ самото си начало тя испуска на истокъ рамка, коя раздѣля Скопското поле отъ Кумановското.

Отъ источната система:

Осоговската планина се простира по границата меж Турция и България. Ако смѣтаме за нейно расклонение Кумановската *Козякъ пл.*, съ многобройнитѣ си расклонен Осоговската група пълни пространството между рѣкитѣ Струм Брѣгалница до устието ѝ въ Вардаръ, по послѣдния устието на р. Пчиня и по неж до изворитѣ ѝ.

Центъра на Осоговската планинска група сж върхове *Султанъ тепе и Руянъ* на турско-българската граница. О тѣхъ се испускатъ по различни посоки нѣколко планинс вериги. На истокъ отъ тѣхъ се испуска главната или *Ос говската верига* съ в. *Осогово*, която по источна посока спуска до р. Струма въ Джумайско. Тя прѣдставлява ед грамадна стѣна, на която широчината се надваря съ вис чината. Полѣгатия ѝ юженъ склонъ се спуска накждѣ К чанското поле и въ Пиянечко.

Край лѣвия брѣгъ на Злѣтовщица се испуска *Лопе* планина съ в. Китка, която пълни пространството между Зл товската и Кочанската рѣки. А пространството между Зл товщица и Крива-рѣка отъ начало пълни единъ широкъ издутъ като нжнокъ массивъ, който постепенно се снижава западъ. На истокъ отъ Кратово тоя нжнокъ испуска ил по-добрѣ. се раздѣля на два чатала, отдѣлени единъ о други съ дълбокия долъ на Кратовската рѣка. Това сж *Л сецъ* пл., която пълни жгъла между Кривата и Кратовска рѣки и *Плавица* пл., която образува сѣверната граница Овче-поле. Рамки отъ Плавица кръстосватъ Овче-поле разни посоки и свършватъ до Вардаръ.

При извора на р. Пчиня и на границата на тритѣ с сѣдни господарства се захваща тѣсната верига *Козякъ* п. която се спуска въ Кумановско право по западна посока *Руянъ* планина, отъ която го отдѣля само р. Пчиня. Коз загражда отъ сѣверъ Паланечкото и Кумановското полет

Плачковица. — тѣсна и висока планина, която се за ваща съ масивния в. *Огражденъ* на с.-и. отъ градчето Петри и надъ р. Струма, спуска се право по западна посока свършва до онова мѣсто на р. Брѣгалница, дето тя оста

Кочанското поле и влиза въ Щипското. Съ източната си половина тя отдѣля планинската мѣстность Малешь отъ Струмичкото поле, а съ западната — Кочанското и Радовишкото полета.

Една дълга планинска верига, *Малешевската* пл. се спуска отъ Огражденъ право на сѣверъ, върви паралелно на Струма и надъ нея и въ Джумайско се свързва съ Осоговската планина. Кждѣ срѣдата си Плачковица испуска на сѣверъ рамката *Голакъ* пл., която загражда отъ и. Кочанското поле и се приближава до Осоговската пл., отъ която го отдѣля една тѣсна клисура, прѣзъ която р. Брѣгалница излиза въ Кочанското поле. Между Осогово, Плачковица Малешевската пл. и Голакъ се заграждатъ дивитѣ и неизвѣстни планински мѣстности *Малешево* и *Пиянецъ*. Ядката на първата е сѣверния склонъ на източната половина на Плачковица, а по-голѣмата часть отъ Пиянецъ е по голия южен склонъ на източната половина на Осоговската верига.

Конечката пл., — продължение отъ *Бѣласица* прѣку *Круша* планина е тѣсна неособено висока планина съ западна посока. До градъ Струмица тя отдѣля долината на Вардаръ въ Гевгелийско отъ Струмичкото поле, а по назападъ — отъ *Лакавичкото* поле, прѣзъ което протича р. Лакавица, послѣденъ лѣвъ притокъ на Брѣгалница. Конечката пл. свършва въ самия жгълъ на послѣднитѣ 2 рѣки.

Отъ западния край на Плачковица се испуска една тѣсна въ видъ на плоскость височина, която раздѣля Щипското и Радовишкото полета и скача Плачковица съ Конечката планина.

§ 3. Полета.

Описанитѣ планини, като се расклоняватъ по разни посоки, заграждатъ съ своитѣ расклонения малки, но хубави полета и рѣчни долини, които съставляватъ отличителната черта въ устройството на повърхнината на Македония. Забѣлѣжително прѣлѣстни сж тѣзи полета, както съ околноститѣ си, тъй и сами по себе. Покрити повече съ пъстъръ покривъ отъ буйна растителность, обиколени съ планини отъ различенъ видъ, форма и расположение, нѣкои отъ тѣхъ малко отстѣпватъ по живописность на Швейцарски долини. По происхождението, видътъ и мѣстоположението си повечето отъ тѣхъ прѣдставляватъ разширочени планински рѣчни долини. За

туй, прѣзъ всѣкое отъ тѣхъ протича рѣка. По плодородието си тѣ сѫ прочути по цѣлъ Балкански полуостровъ. Главнитѣ причини на тѣхното плодородие сѫ рѣкитѣ, които слизатъ отъ околнитѣ планини и главната рѣка, каквато прѣсича почти всѣкое отъ тѣхъ. Първитѣ свалятъ въ него много землени и растителни наноси, които правятъ почвата му производителна, а главната рѣка му дава потрѣбната за вадение на лѣтнитѣ сѣидби влага и вода.

Плодородието имъ и другитѣ сгодности за животъ, които тѣ прѣдставляватъ, е привличало въ тѣхъ населението, за туй тѣ сѫ твърдѣ гѫсто населени. Гѫстонаселеността имъ е главната причина на туй, дето тѣ при всичкото си плодородие не могѫтъ да даватъ срѣдства за поминъкъ на околното население, което поради туй е принудено да ходи по чужбина, за да си търси прѣхраната.

По забѣлѣжителни отъ полетата въ прѣдметната на описанието ми область и съсѣднитѣ ѝ мѣста сѫ слѣдующитѣ:

1) *Тетовското* поле е рѣчна долина по горното течение на Вардаръ, заградена откъмъ западъ съ Шаръ, откъмъ истокъ съ Сува-гора, откътъ сѣверъ съ Люботърнъ, отъ югъ съ Буковикь. Дълго е отъ сѣверь къмъ югъ 10 часа, а широко отъ истокъ къмъ западъ $1^1/_2$—2 часа. Надлъжъ то е прорѣзано съ р. Вардаръ, която заедно съ притоцитѣ си богато го напоява. Рѣката Вардаръ и потоцитѣ, които се спускатъ въ нея отъ Шаръ, правятъ полето много производително. Най-добрѣ вирѣятъ пченката (царевицата) и бостанитѣ. Полето е весело и живописно. Въ сѣверния му край при политѣ на Шаръ е градчето Тетово, а въ южния край и на р. Вардаръ е градчето Гостиваръ.

2) *Кичевското поле*, така наречено отъ гр. Кичево, който е расположенъ въ сѣв.-източния му край, е планинска рѣчна долина, която се простира 3 часа надлъжъ отъ западъ къмъ истокъ. То е заградено отъ сѣверъ съ Чальойца пл., отъ югъ съ Баба и Турла, отъ западъ — съ Бистра и отъ истокъ — съ Стърмолъ. Прѣзъ срѣдата му протича р. Велика (Трѣска), която изобилно го напоява съ водитѣ си.

3) *Голѣмата централна равнина въ Скопско*, се състáвлява отъ слѣдующитѣ полета: Овче поле, Скопската котловина, Кумановското поле, Паланечкото, Брѣгалничката долина и Тиквешкото поле.

А) Овче поле има възвалчеста форма и дължина отъ западъ къмъ истокъ 8 часа, а широчина отъ сѣверъ къмъ югъ 4 часа. Названието си то дължи на богатитѣ си пасбища, по които пасѫтъ много стада отъ овци. То е широко, открито поле съ пустинообразенъ видъ, прѣрѣзано съ голи, грозни височини, които се спускатъ прѣзъ него въ разни направления.

В.) *Скопската котловина* е отдѣлена отъ Тетовската съ мѣстностьта Дервентъ, а отъ Овче поле — съ единъ редъ ниски възвишения, които се спускатъ отъ Руянъ до Вардаръ край Пчиня, а отъ югъ — съ Водно, мѣстностьта Каршияка и в. Китка. Въ тѣзи граници тя има дължина отъ сѣв.-западъ къмъ юго-истокъ 7 часа, а широчина 4 часа. Юго-източната ѝ часть е блатиста, тукъ има и едно голѣмо блато. Надлъжъ полето е прорѣзано съ р. Вардаръ, която често го наводнява. По плодородието си тя стои подолѣ отъ Тетовското поле, а по-горѣ отъ Овче-поле. Въ сѣверо-западния ѝ кѫтъ при политѣ на Водно и на Вардаръ е построенъ гр. Скопие. Прѣзъ нея минава желѣзницата отъ Солунъ за Митровица и клонътъ ѝ Скопие-Зибевче.

С.) *Кумановското поле* се простира между Църна-гора, Козякъ и височинитѣ, които заграждатъ долината на Пчиня. То има неправилна форма. По повърхнината си то е неравно, по плодородие и населеность стои малко погорѣ отъ Овче-поле, отъ което и съставлява часть. То се пои отъ р. Пчиня, Голѣма р. и Конярската рѣка. Кумановското поле е скачено съ Овче-поле чрѣзъ Лакавичката долина и съ Паленечкото поле — чрѣзъ долината на Крива рѣка. Сѣв.-западния му край се отдѣля отъ долината на Моравица съ една слаба издигнѫтость, прѣзъ която мине и желѣзницата. Въ сѣв.-западния край на полето на Голѣма р. е построено градчето Куманово.

D.) *Паланечкото поле*, което се простира надлъжъ по Крива р., е отдѣлно отъ Кумановското съ южнитѣ отлоги на клонътъ Гоглинъ, който се испуска отъ Козякъ по южна посока. То състои отъ матката на Крива-рѣка отъ устието на Кратовската рѣка нагорѣ до Паланка и отъ полѣгатитѣ поли на Паланечката часть на Козякъ. Дълго е около 4 часа, а широко $^1/_2$-1 часъ.

Е.) *Брѣгалничката долина* се дѣли на Кочанско и Щипско полета.

а) — *Кочанското поле* се загражда отъ сѣверъ съ Осоговската планина, отъ югъ съ Плачковица, отъ истокъ съ Голакъ, който го отдѣля отъ Малешево, а отъ западъ е открито.

То е дълго отъ истокъ къмъ западъ $3^1/_2$ часа, а широко отъ сѣверъ къмъ югъ $1^1/_2$-2 часа. По плодородие то стои на първо мѣсто въ цѣло Скопско.

Полето е равно и ниско, та рѣката Брѣгалница, която го прѣсича надлъжъ, го много наводнява и образува въ него мочурливи и блатисти мѣста, които сж покрити все съ оризници.

б) — *Щипската долина* е продължение на Кочанското поле. Тя е заградена между височинитѣ, които се простиратъ отъ двѣтѣ страни на Брѣгалница и край нея. Дълга е 7 часа, а широка $^1/_2$-1 часъ и състои отъ собствената долина на рѣката Брѣгалница и отъ полѣгатитѣ склонове на околнитѣ височини. Долината е производителна и покрита съ богата растителность, а политѣ на околнитѣ ѝ височини сж голи, сухи и слабо производителни. Височинитѣ, по които е построенъ гр. Щипъ, ѭ дѣлѭтъ на двѣ части: собствено Щипско и Лакавичко поле.

Г.) *Тиквешкото поле* е заградено отъ западъ съ голитѣ отлоги на Клепа, отъ югъ — съ Дамянската пл., отъ истокъ — съ Паякъ пл. Въ сѣверния му край протича р. Вардаръ, а прѣзъ срѣдата го прѣсича р. Църна съ долното си течение. Тиквешкото поле прѣдставлява непосрѣдствено продължение на Овче-поле прѣку Вардаръ, за туй по видъ и характеръ много приличи на него. Виното, афионътъ и оризътъ сж главнитѣ му произведения. Съ тѣхъ вѣртѭтъ търговия най-населенитѣ му пунктове Кавадарци, Нѣготинъ и Ваташа.

4.) *Радовишката котловина* е дълга отъ истокъ къмъ западъ $3^1/_2$ часа, широка отъ сѣв. къмъ югъ $1^1/_2$-2 часа. Отъ сѣверъ е заградена съ Плачковица пл., която ѭ раздѣля отъ Кочанското поле, отъ югъ — съ Смърдешъ планина, която ѭ отдѣля отъ Лакавичкото поле, отъ западъ — съ плоската възвишеность, която ѭ отдѣля отъ Щипската долина, а на истокъ е открита и скачена съ Струмишкото поле. Полето е ниско и блатисто съ яка и производителна почва. Падлъжъ е прорѣзано съ Стара рѣка (по-долѣ наречена Струмица). Въ сѣв.-западния му край при исхода на Стара-рѣка отъ Плачковица лѣжи градчето Радовишъ.

5.) *Пелагонийското поле* е едно отъ най-голѣмитѣ и най-плодороднитѣ полета въ цѣла Македония. То е естествена

продълговата равнина, дълга отъ сѣверъ къмъ югъ 14 часа, широка отъ истокъ къмъ западъ 4 — 6 часа.

Заградено е отъ всичкитѣ страни съ високи планини, като съ стѣни. Отъ истокъ го загражда Селечката пл. и началото на Нидже, отъ западъ—Пелистерската и Крушовската планински вериги, отъ югъ—отлогитѣ на Вичъ планина, а отъ сѣверъ и сѣв-западъ—Даутица, Мукосъ, Прѣслопъ и Козякъ. Споредъ мѣстоположението и видътъ си то се раздѣля на Прилѣпско, Битолско и Леринско полета.

Въ Прилѣпското поле тече р. Блато и Прилѣпската рѣка, Битолско-Леринското поле се наводнява отъ Църна, Шемница, Сакуловската рѣка и потоцитѣ на Пелистеръ. Понеже полето е равно, като тепция, всичкитѣ тѣзи рѣки широко се разливатъ въ врѣме на пълно-водие и образуватъ около себе си блатисти мѣста.

Глава III.

Рѣки.

Благодарение на многото планини, които пълнятъ описваната область, тя е доста богата съ води и се напоява отъ много рѣки сравнително съ другитѣ мѣста у нашинско. Както ще видимъ по-подирѣ, планинитѣ на тази область сж повече голи и снѣговетѣ въ тѣхъ се топятъ обикновенно въ кжсо врѣме, въ началото на пролѣтьта За туй, рѣкитѣ сж твърдѣ непостоянни: на пролѣть, когато снѣговетѣ по планинитѣ се растопяватъ бързо отъ пролѣтнитѣ дъждове, тѣ се пълнятъ съ вода; есеннитѣ дъждове ги прѣпълняватъ съ вода на есень, бавно топящитѣ се снѣгове прѣзъ зимата ги хранятъ изобилно съ вода, а прѣзъ лѣтото водата имъ е или твърдѣ слаба или съвсѣмъ исчезва. Споредъ туй, разгледани въ обща смисъль на думата рѣка, всичкитѣ почти рѣки въ Скопско и Битолско могатъ да се нарѣкатъ суходолини. Църна, втора по голѣмина подиръ Вардаръ рѣка въ Скопско и Битолско, Шемница и други нѣкои лѣтно врѣме се обрѣщатъ въ редъ отъ полѣжища. Брѣгалница, Пчиня, Лепенецъ едвамъ даватъ вода достатъчна за да се вадятъ градинитѣ и мумурускитѣ край тѣхъ, а много отъ по-малкитѣ отъ тѣхъ рѣки съвсѣмъ прѣсъхватъ. Даже голѣмиятъ Вардаръ въ Тетовско и Скопско лѣтно врѣме едвамъ покрива глѣзенитѣ на бродителя. Въ

нискитѣ мѣста покрай тѣхъ нашитѣ рѣки пожтъ добрѣ околнитѣ нивя. Освѣнъ въ воденицитѣ, бичкиитѣ и валявицитѣ въ нищо друго не е приложена, не е оползотворена силата имъ въ планинскитѣ мѣста. За друго по-голѣмо значение не може и дума да става при настоящето положение на индустрията у насъ. Още не е точно измѣрена бързината на рѣкитѣ по насъ. Изобщо взети, тѣ сж бързи въ течението и буйни въ дотичанията, понеже протичатъ повече прѣзъ тѣснини. Обикновено долинитѣ имъ сж твърдѣ кривулести, защото страната е прѣсечена отъ планини и хълмове, които ѭ прѣкръстуватъ по разни посоки. Това прави дължината имъ по-голѣма и течението имъ неспокойно. Онѣзи отъ рѣкитѣ, които протичатъ прѣзъ градоветѣ, съ лѣтнитѣ си буйни и внезапни дотичания правѭтъ голѣми пакости на тѣзи градове. Главнитѣ причини на това сж: 1) голѣмитѣ насипи, които тѣзи рѣки свалятъ отъ оголелитѣ планини, 2) бентоветѣ по воденицитѣ, които се намиритъ на рѣкитѣ край градоветѣ и 3) неурегулированостьта на маткитѣ на рѣкитѣ.

Относително номенклатурата на нашитѣ рѣки, трудно е да се извади нѣкое опрѣдѣлено заключение; може да се каже само туй, че по-голѣмитѣ отъ тѣхъ иматъ особено название, такива *сж.:* Вардаръ, Брѣгалница, Пчиня, Лепенецъ, Трѣска, Шемница, Църна и др. т. Понеже тѣзи названия сж дадени обикновенно само на едно мѣсто на рѣката и често по нѣкоя случайность, то по имената на рѣкитѣ малко нѣщо може да се заключи за характера на течението имъ. Повечето отъ рѣкитѣ носѭтъ названията на селата прѣзъ или край които заминаватъ.

Въ селата край рѣката именуватъ си ѭ просто рѣка, отъ селото нагорѣ ѭ именуватъ по името на по-горното село, което се намира край неѭ. Малко сж рѣкитѣ, на които имената се образуватъ отъ нарицателни имена, взети въ смисъль на собствени, като напр: „Потокъ“, „Порой“ и др. т., а още по-малко сж онѣзи, които носѭтъ имената на планината, отъ която извиратъ, като Бистрица, Шарска р. и др.

За начало на ония рѣки, които се образуватъ отъ много рѣкички, по-приемлива е онази отъ тѣхъ, която населението мисли за такъва. Обикновенно тукъ смѣтатъ за начална рѣка онази, която има най-голѣмъ изворъ.

По забѣлѣжителни отъ рѣкитѣ сж:

1) *Вардаръ* извира отъ Шаръ планина при с. Врутокъ, $1^1/_2$ часъ на юго-западъ отъ Гостиваръ. При с. Здуние, малко надъ Гостиваръ Вардаръ слѣдъ единъ часъ бурно и шумно течение по единъ долъ съ каменисто дъно излиза въ Тетовското поле, което го прѣсича надлъжъ съ една дълбока матка. Въ сѣверо-източния край на полето той влиза въ така-наречения *Дервентъ* —тѣснина дълга $1^1/_2$ часъ, съ стърмни и скалисти склонове. Прѣзъ неж Вардаръ излиза въ Скопското поле съ бистра и избита вода и съ бързо течение. Усиленъ съ водитѣ на Трѣска и Лепенецъ, които се вливатъ въ него при самия му исходъ отъ Дервентъ, всѣ по политѣ на Водно и Каршияка прѣсича надлъжъ това поле. При в. Китка той влиза въ Скопско-Велешката тѣсна и много кривулеста тѣснина, която е заградена между спусковетѣ на Китка и Тисойца отдѣсно и Овче-полскитѣ височини отлѣво. Въ тази тѣснина той приема 4 рѣки: Пчиня, Тополка, Бабуна и Брѣгалница, въ неж прѣсича и гр. Велесъ. Буйния и мжтния тукъ Вардаръ излиза въ Тиквешкото поле малко надъ станцията Градско и тече въ него до юго-източния му край, малко подъ градчето Нѣготинъ, което е близо до станцията Криволакъ. Въ това поле Вардаръ приема най-голѣмия си притокъ Църна.

Вардаръ е главната водна артерия не само въ описваната отъ мене область, нъ и въ цѣла Македония. Неговия бассеинъ обхваща съ малко исключения цѣлата описвана отъ мене область, неговата система образува твърдѣ сложна мрѣжа, а долината му е главния и централния посрѣдникъ на търговскитѣ сношения на вжтрѣшностьта съ Солунъ. Желѣзницата, която върви всѣ по неж, още повече уголѣмява търговското ѝ значение. Тя има голѣмо значение и въ военно-стратегическо отношение, защото чрѣзъ долинитѣ на многобройнитѣ притоци на Вардаръ е свързана съ цѣла Македония, съ горна Албания, съ Сърбия и България. Бързината на течението на Вардаръ и бързеитѣ, които се срѣщатъ въ тѣснинитѣ, както и кривулкитѣ му по тѣзи тѣснини много бъркатъ на плавателностьта му. При всичко това, по него салове сж работили дору до устието на Лепенецъ надъ Скопие, а при извѣстно урегулирване по него бихж могли да плаватъ до Велесъ и малки кораби.

2) *Мелца*, която събира водитѣ на жгъла между Шаръ и Влайница, и се влива въ Вардаръ отдѣсно въ тѣснината

на горното му течение. По неж до Влайница пл. върви пѫтьтъ отъ Скопие за Дебъръ.

3) *Лакавица*, която събира водитѣ отъ сѣвернитѣ склонове на Буковикъ планина и се влива въ Вардаръ отдѣсно, малко по-долѣ отъ Гостиваръ. По дълбокия ѝ долъ и послѣ прѣку Буковикъ върви пѫтьтъ отъ Гостиваръ за Кичева. Въ горното си течение Лакавица се вика *Падалишка р.* отъ името на селото Падалища, прѣзъ което протича.

4) *Шарската* рѣка е най-голѣмия отъ така-наречените Шарски потоци, които изливатъ въ Вардаръ водитѣ на източния склонъ на Шаръ планина. Тя минава прѣзъ Тетово, поради което се вика и *Тетовска р.* Като иде отъ високо и тече по кривулеста и камениста долина, тя тече много буйно, водитѣ ѝ на много мѣста сж покрити съ пеня, отъ което нѣкой ж наричатъ *Пеня*. Като прониква дълбоко въ нѣдрата на Шаръ и възлиза високо по него, долината ѝ значително улѣснява съобщенията на шарскитѣ планински мѣста съ полето. По неж до устието на Вейцовската р. и по-послѣдната върви пѫтьтъ отъ Тетово за Призренъ.

6) *Лепенецъ* извира отъ западния склонъ на Люботърнъ и по сжщия този склонъ слиза до прохода Качаникъ, прѣзъ когото излиза въ сѣвѣро-западния кѫтъ на Скопското поле, дето се влива въ Вардаръ отлѣво и малко по-горѣ отъ Скопие. При самото ѝ устие ж прѣсича Тетовското джаде, на което има дървенъ мостъ. Лепенецъ много буйно дотича. Въ обикновенно врѣме водитѣ му сж растурени по широката му матка надолѣ отъ прохода Качаникъ. Долината на Лепенецъ е твърдѣ важна, защото тя съ прохода Качаникъ прѣдставлява единственото мѣсто за съобщение между Вардарската долина и Косово-поле.

7) *Трѣска* се образува отъ 3 рѣки: *Копачка* р., която извира отъ Лопушникъ пл. 3 часа на ю.-западъ отъ гр. Кичева, *Студеницица*, която извира отъ Бистра планина $2\frac{1}{2}$ часа на западъ отъ Кичева и *Заножка рѣка*, която се захваща въ жгъла между Бистра и Буковикъ пл. Подъ гр. Кичева тритѣ тѣзи рѣки се съединяватъ въ една, която подъ името *Велика* прѣсича отъ западъ къмъ истокъ Кичевското поле. При с. Бродъ Велика влиза въ Порече и го прѣсича по сѣверна посока подъ името *Трѣска*. Въ сѣвернатa часть на Порече Трѣска прѣсича Сува-гора и прѣзъ една тѣсна клисура излиза въ Скопското поле, дето се влива въ Вар-

даръ отдѣсно и близо до Скопие. Трѣска е единъ отъ голѣмитѣ притоци на Вардаръ. При всичко, че прѣзъ лѣтото тя въ Кичевското поле е растурена по царевицитѣ и бостанитѣ, въ матката ѝ има достатъчно вода. Въ Порече само въ най-горещитѣ лѣтни мѣсеци може да се прѣброди. Понеже по нея има нѣколко моста, корабитѣ не сж въ употрѣбление по нея. По Копачката рѣка върви пжтьтъ отъ Кичева за Дебъръ, а по Заяжката — Кичево-Гостиварския пжть.

8) *Маркова*-рѣка събира водитѣ на сѣверния склонъ на Скопскитѣ планини и на мѣстностьта Каршияка и се влива въ Вардаръ отдѣсно подъ гр. Скопие. Като планински потокъ, Маркова рѣка има буйно и шумливо течение и е страшна въ дотичанията си. При дотичанията си тя прави голѣми насипи въ полето, отъ които насипи често си мѣни руслото. Долината ѝ, като се вдава много навжтрѣ въ Скопскитѣ планини, дава възможность да има пжтни съобщения прѣзъ тѣхъ. Край тази рѣка е прочутия Марковъ манастирь св. Димитрия.

9) *Пчиня* извира отъ Козякъ пл., тече по сѣверния ѝ склонъ и прѣзъ една тѣсна клисура между Козякъ и продължението на Руянъ излиза въ Кумановското поле. Прѣзъ втора една клисура излиза въ долно-пчинската клисура и се влива въ Вардаръ.

Тя приема притоцитѣ:

10) Крива-рѣка, която тече прѣзъ гр. Паланка, съ нейнитѣ притоци Кратовската и Дурачката рѣки.

11) Голѣма-рѣка, която протича прѣзъ гр. Куманово.

12) *Брѣгалница* извира изъ сѣверния склонъ на Огражденъ планина, прѣсича надлъжъ Малешъ и часть отъ Пиянецъ и прѣзъ една клисура между Осогово и Голакъ излиза въ Кочанското поле; въ западния край на послѣдното тя завива наюгъ, прѣсича Щипското поле и се влива въ Вардаръ отлѣво между станцитѣ Градско и Зелениково.

Отъ притоцитѣ ѝ по голѣми сж:

13) Масълница или Оризарската р., която е най-голѣмия отъ потоцитѣ на Осоговската верига и която се влива въ Брѣгалница отдѣсно и малко надъ гр. Кочани.

14) Злѣтовщица, която извира отъ Царевъ-върхъ, събира водитѣ на западно Осогово и се влива въ Брѣгалница отдѣсно. въ западния край на Кочанското поле. Тя си е до-

била името отъ с. Злѣтово, което е расположено на нѣк при исхода ѝ отъ планината въ Овче-поле. Злѣтовщица съ дългата и дълбоката си долина навлиза далечъ навжтрѣ въ западно Осогово и съ това улѣснява съобщенията на тази дива планинска страна съ полскитѣ мѣста подъ нѣж.

15) Осойница, която събира водитѣ отъ жгъла между Плачковица и Голякъ пл. и се влива въ нѣж отлѣво надъ Кочани.

16) Зърновската рѣка — най-голѣмия потокъ на Плачковица.

17) Лакавица, която събира водитѣ на Лакавичкото поле, което се простира по сѣвернитѣ поли на Конечката планина.

18) *Бабуна* и 19) *Тополка* изливатъ въ Вардаръ водитѣ на ю.-източнитѣ склонове на Скопскитѣ планини и на мѣстността Азотъ и се вливатъ въ Вардаръ при Велесъ.

20) *Църна* извира въ Илинската пл. надъ с. Илино въ мѣстността Дем.-Хисарь. При политѣ на тази планина надъ с. Желѣзнецъ водитѣ ѝ се уголѣмяватъ отъ единъ голѣмъ изворъ, отъ който надолѣ добива името Църна. Прѣзъ проходътъ на Крушовската пл. при с. Бучинъ Църна остава мѣстността Демиръ-Хисарь и влиза въ Прилѣпското поле до с. Тополчани, отдето влиза въ Битолско поле. Бавнотечната Църна въ двѣтѣ полета силно се разлива въ врѣме на пълноводие и прави голѣми наводнения.

При с. Бродъ тя влиза въ Мариово, дето тече прѣзъ тѣсна долина между Нидже и Паякъ отдѣсно, Селечката планина и Сува-гора отлѣво. Тя прѣсича надлъжъ цѣлата мѣстность Мариово, отъ сѣверния край на която прѣзъ Рожденската тѣснина излиза въ Тиквешкото поле и се влива въ Вардаръ. Църна е най-голѣмия притокъ на Вардаръ. Въ врѣме на пълноводие тя има вода почти колкото Вардаръ отъ устието на Църна нагорѣ.

Отъ притоцитѣ ѝ по-забѣлѣжителни сж:

21) Шемница, която извира отъ в. Пелистеръ, минава прѣзъ Гяватското поленце, отъ което излиза въ Битолското поле и се влива въ Църна.

22) Блато р., която събира водитѣ на Прилѣпското поле и тече при самитѣ поли на Даутица и Крушовската планина. Течението ѝ прѣзъ равното поле е тъй бавно, че тя прили на стояще блато, отъ което и е добила названието си.

23) Р. Драговаръ извира отъ източния склонъ на в. Пелистеръ и минава прѣзъ Битоля. Шемница и Драговаръ сж най-голѣми отъ Пелистерскитѣ потоци.

24) Сакуловска рѣка, която събира водитѣ на южния край на Битолското поле, на източния склонъ на Пелистерската верига, на сѣверния склонъ на массистото плато на Вичъ пл. и на западния склонъ отъ началото на Вичъ.

25). *Стара-рѣка* извира отъ западния край на Плачковица и като минава прѣзъ Радовишъ и Радовишкото поле, влиза въ Струмишкото поле, дето добива името Струмица. Тя е притокъ на Струма.

26) *Радика* или *Голѣма-рѣка* извира изъ в. Бунецъ, събира водитѣ на жгъла между сѣверния край на Бистра и Корабъ пл. и се влива въ Дримъ подъ Дебъръ.

27) Гарската или Мала-рѣка, която събира водитѣ на жгъла между Стогово пл. и южния склонъ на Бистра, е най-голѣмия притокъ на Радика.

ОТДѢЛЪ II.

ЧАСТЕНЪ ХАРАКТЕРЪ НА ПОВЪРХНИНАТА.

Глава I.

Планини.

§ 1. Шаръ. — Както казахъ въ общия прѣгледъ на повърхнината, съ името Шаръ азъ наричамъ цѣлата онази дълга западно-македонска планинска верига, която почва отъ Люботрънъ и свършва дору въ Гърция. Отъ 4-тѣхъ планински възли, които се намиратъ по неѫ, тя се раздѣля на 4 части. Въ прѣдметната на описанието ми область влизатъ първата, втората и малко отъ третата часть. Ще опишѫ всѣкоя отъ послѣднитѣ части отдѣлно и подробно, че послѣ ще разгледамъ подробно и расклоненията на всѣкоя отъ тѣхъ.

Първата часть на Шаръ се започва отъ великанския массивъ Люботрънъ и свършва югозападно отъ Гостиваръ съ в. Корабъ. Общата ѝ посока е южна съ малко отклонение на западъ, а въ частности тя има двѣ посоки: единъ тѣсенъ и стърменъ голъ гребенъ се захваща отъ западния склонъ на Люботрънъ, върви право на западъ и по сѫщата посока спуска се дору до долината на р. Дринъ. Съ западния си край той образува дѣсния и скалисть брѣгъ на дълбоката и весела долина на горното течение на р. Лепенецъ. Нѣщо на единъ часъ растояние отъ Люботрънъ напрѣку на гребена се захваща собствено Шарската верига. Горѣпоменѫтата верига, която се спуска на западъ, спружена между високото било на Шаръ и още по-високия Люботрънъ, прѣдставлява се като ш която съединява тѣлото (Шаръ пл.) съ главата (в. Люботрънъ) Отъ Люботрънъ тя е отдѣлена съ долътъ на Вратнишк рѣка или Попика, а отъ Шаръ се отдѣля съ притокътъ Попиква, Белойчка-рѣка, която се захваща отъ мѣсто дето се съединяватъ гребенътъ съ собствената верига Ш

Този гребенъ, като снижена часть на веригата, служи за най-сгоденъ и най-кратъкъ пѫть на селянитѣ отъ сѣверната часть на Тетовското поле за Косовията, Качаникъ и, даже, за Призренъ. По него се искачва на Люботрънъ.

Главната верига се спуска отъ гребенътъ право на югъ до изворитѣ на рѣка Мелца, на юго-западъ отъ Гостиваръ нѣщо на продължение около 7 часа. Тази часть на Шаръ е най-високата въ цѣлата Шарска линия. Склонътъ ѝ е твърдѣ полѣгатъ откъмъ Тетово. По характера си тя може да се раздѣли на двѣ части: долната и срѣдната ѝ часть е твърдѣ широка, а горната е тѣсенъ гребенъ, като стѣна. Погледнѫта отблизо, долната часть се прѣдставлява като голѣма испѫкнѫтина, а горната — като вѣнецъ, който господарува надъ неѫ. Горната часть на гребенътъ има твърдѣ правилно строение и характеръ: навсѣкѫдѣ тя прѣдставлява неразрѣзанъ плосъкъ склонъ, покритъ повече съ трѣвяниста растителность.

По билото гори се срѣщатъ само въ Бистрица планина, която сега е главния источникъ за дърва за горение. Билото е остро, надъ него се издигатъ заострени върхове, распрѣдѣлени на еднакво растояние единъ отъ другъ.

Шаръ е много висока планина, тя е най-високата планина не само въ Скопско, нъ и въ цѣлата ни страна. Той се вижда дору отъ Кочанско и Щипско и отъ по-високитѣ мѣста на Битолско. При всичко туй, даже най-високитѣ му мѣста не сѫ покрити вѣчно съ снѣгъ, едно че не надминаватъ снѣжната линия, друго че сѫ голи и изложени на слънчевия пекъ. Само по нѣкои върхове се срѣща вѣченъ снѣгъ и то въ такива мѣста, дето не пече слънцето. Поради голѣмата му височина понѣкога снѣгъ вали на Шаръ всрѣдъ лѣто. Въ ясенъ и горещъ день много пѫти се появява на небосклона къмъ югъ облаче и въ кѫсо врѣме послѣдва проливенъ дъждъ или вилица.

По името на главния върхъ, и съединителния гребенъ въ мѣстото се именува *Люботрънъ* или повече *Люботенъ*, а на долѣ главната верига се нарича Шаръ. Жителитѣ на шарскитѣ села даватъ на разнитѣ мѣста на билото различни названия, нѣкои отъ които сѫ извѣстни само тѣмъ, а други — и въ цѣло Тетовско. По-забѣлѣжителни отъ тѣзи имена сѫ слѣдующитѣ: на югъ отъ в. Шаръ: *Смрека*, *Сиърдешъ*, *Мѫздрача*: на сѣверъ отъ него: *Сердашица*, *Терабегъ*, *в. Шаръ*, *Рогопечъ* (най-високото мѣсто въ цѣлата Шар-

ска линия) *Вейцевска* планина, *Айрадинъ* и *Исмаилъ* планини, прѣзъ които минава пѫтьтъ за Призрень. Тѣ съставляватъ на Шаръ единъ стръменъ скалистъ гребенъ, както гребенътъ на главата на пѣтелътъ. Между Рогопечъ и Вейцевската планина се издига в. Шаръ. Слѣдватъ: *Бързá-вода* (така наречена отъ потокътъ Бърза-вода, който се влива въ Градската рѣка), *Ливадица* (както самото име ѫ показва, тя е покрита съ гѫста трѣва и тлъсти пасища, като ливада), *Равна* (като е покрита съ трѣва дору до билото, тя прѣдставлява най-сгодната часть на Шаръ за бачила. Тукъ аслѫ се прави прочутото шарско сирение), *Бистрица* (единственната часть на Шаръ, която е още покрита по билото сѫ съ гѫсти гори, отъ които се снабдяватъ съ дърва всичкитѣ села отъ сѣверната часть на Тетовското поле), *Чаушица* и *Каменица* съставляватъ най-сѣверната часть на собствено Шарската верига, а *Езерце пл.* съ върхъ *Шилегарникъ* и *Голина* съ върхъ на сѫщото име, съставляватъ гребенътъ, който съединява Люботрънъ съ Шаръ. Голина, както името ѫ показва, е съвършено гола и скалиста. Трѣбва да се забѣлѣжи туй, че и мѣстнитѣ жители, покрай частнитѣ названия, съ които именуватъ разнитѣ мѣста на веригата, употрѣбляватъ и общото название Шаръ, когато става дума за цѣлата верига.

Долищата на долнитѣ течения на Шарскитѣ потоци, като сѫ дълбоко проникнѫли въ склоноветѣ на Шаръ, раздѣлятъ горната остра и тѣсна часть отъ срѣдната и долната широки и издути части. Понеже повечето отъ тѣзи потоци въ горната си часть вървѫтъ напълно или приблизително успоредно на билото, срѣдната и долната части на Шаръ се прѣдставляватъ като прѣдгория на високия гребенъ. Като се покажешъ въ Тетовското поле по пѫтя отъ Скопие за Тетово, на пръвъ погледъ прѣдъ тебе се испрѣчватъ тѣзи прѣдгория, въ видъ на съвършено отдѣлна планинска верига, задъ която се издига друга по-тѣсна и по-висока планина; а като влѣзнешъ въ полето, билото на Шаръ съвсѣмъ се закрива отъ склонътъ. Само при внимателно разглеждание или като се качвашъ по Шаръ, можешъ да разберешъ, че то е сѫщия склонъ на Шаръ. Веригата отъ прѣдгория само нѣколко мѣста е съединена съ билото чрѣзъ напрѣчни гребени. Въ срѣдата си прѣдгорията сѫ издути, като пѫпки, билата имъ сѫ широки дѫгообразни и скачени съ главна

верига съ гребени, отдѣсно и отлѣво на които има долове, по които протичатъ Шарскитѣ потоци. Тѣзи долища не вървятъ по една посока въ цѣлото си продължение: въ горнитѣ си части тѣ вървятъ подъ тъпъ ѫгълъ или паралелно на билото на веригата, а послѣ иматъ посока почти перпендикулярна на посоката на веригата. Съ срѣдното си течение тѣ раздѣлятъ прѣдгорието на нѣколко части, които иматъ отдѣленъ характеръ и особени названия. Доловетѣ по горното течение на Шарскитѣ потоци, които долове отдѣлятъ тѣзи прѣдгория отъ високия гребенъ на Шаръ, сж най-приятнитѣ, най-хубавитѣ въ сѫщото врѣме най-полезнитѣ за населението мѣста въ Шаръ. Заградени между високи склонове на двѣ планини, тѣзи долове сж твърдѣ водясти и богати съ извори, отъ което и растителностьта въ тѣхъ е твърдѣ силна и весела; склоноветѣ имъ обикновенно сж покрити съ гѫсти гори, а дъната прѣдставляватъ, словно, кичести ливади. Тѣ сж и най-населенитѣ мѣста на Шаръ. Хубостьта на мѣстото, богатитѣ пасища и гори, които прѣдставляватъ добри срѣдства за поминъкъ, за развито скотовѫдство и за дърводѣлие, привличатъ планинското население да се заселява въ тѣхъ.

Голѣмия и широкъ долъ на Шарската рѣка дѣли цѣлото прѣдгорие на двѣ голѣми части, раздѣлени отъ своя страна на други по-малки части, които ще разгледамъ подъ редъ. Деветъ сж потоцитѣ на Шаръ: 4 на сѣверъ отъ Тетово и 5 на югъ отъ него. Отъ тѣхъ прѣдгорието се раздѣля на 8 части.

1) Зенделъ-бегъ планина. Първата отъ тѣхъ стои между долътъ на р. Мелца и на Равенската рѣка. По-голѣмата часть отъ Шаръ е раздѣлена на „кѫшли“ т. е. широки пространства отъ пасища, които принадлѣжатъ на частни притѣжатели, повече на бегове. По-виднитѣ отъ тѣзи бегове даватъ името си на мѣстото въ планината, дето е била кѫшлата имъ. Такъво нѣщо ще срѣщнемъ въ Скопскитѣ планини, въ Осоговскитѣ въ Кратовско, въ Плачковица и въ всичкитѣ по-голѣми и богати съ пасбища планини въ Скопско. Отъ името на такъвъ единъ старъ владѣтель, на име Зендель и тази часть на Шаръ е наречена *Зенделъ-бегъ планина*. Това прѣдгорие прѣдставлява едно отъ веселитѣ нагледъ мѣста по склонътъ на Шаръ. Дървесата по него сж още много, а зеленитѣ нивя подъ тѣхъ служатъ за да му придаватъ още по-голѣма пъстрота и живость. На неговия склонъ е впади-

ната „*Вардаръ-баши*“, отъ която си води началото р. Вардаръ — главната артерия на Скопско, а подъ него е живата Вардарска долина. По това прѣдгорие има цѣли кории отъ кестенови дървеса, отъ които се получаватъ най-едритѣ и най-сочнитѣ кестени въ цѣло Тетовско. По-много признаци може да се заключи, че това прѣдгорие състои повече отъ варовникъ и отъ бигоръ и че въ вжтрѣшностьта му има много подземни пещери и шупливини. Това обстоятелство много ще послужи за да се обясни происхождението на извора на Вардаръ, който е забѣлѣжителенъ въ много отношения.

Въ източния край на билото е извѣстното въ околностьта мѣсто „*Бàба-и-старѐцъ*“. Надъ самия долъ на Печковската рѣка, която отдѣля първото прѣдгорие отъ второто по-горѣ отъ с. Еловце, надвиснува една голѣма скала, отгорѣ на която има една купчинка отъ голѣми камъци въ форма на човѣкъ. Право срѣщу тази скала отъ другата страна на долътъ пакъ на такъва една скала стои единъ грамаденъ камъкъ въ форма на човѣкъ съ вѣнецъ отгорѣ. — Първитѣ двѣ сж поменжтитѣ „Бàба и старе́цъ“, отъ които се именува така цѣлата източна половина на прѣдгорието, а втората скала е „*Невѣстински каменъ*“. По обичаю, народната фантазия скроила му прикаската и по своему обяснила си происхождението на тѣзи наистина чудни скали. Привождамъ тукъ прикаската за происхождението на тѣзи названия. Отъ неж могжтъ да се виджтъ понятията на мѣстното население върху природата и да се разбере начина, по който се даватъ географическитѣ имена.

Нѣкои сватове отъ с. Врутокъ, като взѣли невѣстата отъ ближното село Еловце, за почивка застанжли на скалата, която по-подирѣ се нарекла Невестинскй каменъ. Срѣща тѣхъ на скалата, която по-послѣ се нарекла Бàба-и-старецъ, сѣдѣли една баба и единъ старецъ. Завистливитѣ и полузаспали тѣзи дъртляци прокълнжли веселитѣ сватове и имъ пожелали да се вкаменжтъ всички на мѣстото си. Като на старци Богъ не можалъ да имъ скърши думата и вкаменилъ сватоветѣ съ невѣстата наедно; нъ понеже клѣтвата имъ била несправедлива, Богъ и тѣхъ наказалъ — тѣ били вкаменени на мѣстата и останжли за „нишанъ и приказия“. Отъ тѣхъ мѣстото се нарѣкло Бàба-и-Старецъ, а другото — Невестински каменъ.

2) Вратца планина. Останѫлитѣ 4 прѣдгория полека лека губѫтъ гористия си характеръ. Съ цървено-глиняста почва, прошарени тукъ-тамѣ съ храсталакъ, стръмнитѣ имъ склонове украсяватъ се само съ нивята, всрѣдъ които се виждатъ села голи и изложени на слънчевия пекъ. Такъвъ е характера на първото, второто и третото прѣдгория. Съ особенъ характеръ между другитѣ се отличава четвъртото прѣдгорие или Вратца-планина. Нѣкѫдѣ гола и скалиста, другадѣ покрита съ гѫста кория, тъмна нагледъ отъ чернитѣ камъни, тя е дива незаселена и непривлѣкателна. Надъ тепето ѝ като глава се издига страшния надвиснѫлъ скалистъ върхъ *Мѫздрача*, който чрѣзъ едноименния гърбъ *Мѫздрача* е скаченъ съ билото на Шаръ. Вратца планина е най-високо отъ прѣдгорията на Шаръ и най-много е издадено на напрѣдъ въ полето. Р. Мѫздрача отъ сѣверъ и Тополничката рѣка отъ югъ съ дълбокитѣ си долища рѣзко отдѣлятъ това прѣдгорие отъ третото и петтото прѣдгория.

3) Лисецъ. Прѣку рѣката Мѫздрача е петтото прѣдгорие или Лисецъ планина. То се захваща отъ с. Каменяни и слѣдъ 3 часа продължение по сѣверна посока, свършва надъ самия градъ Тетово съ тепето Бѣла-чешма. Отъ югъ то е ограничено съ долътъ на р. Мѫздрача, сѣверниятъ му склонъ образува дѣсния брѣгъ на Тетовската рѣка или р. Пеня, а откъмъ Шаръ е отдѣленъ съ долътъ на горната часть на Тетовската рѣка. Тоя долъ въ горната си часть е едно отъ най-прѣлѣстнитѣ мѣста въ Шаръ. Гѫститѣ кории по склоноветѣ и богатитѣ пасбища по дъното му правѫтъ го такъвъ. Най-много е извѣстенъ той съ студенитѣ си извори. Тѣзи извори съ околнитѣ имъ сѣнчести мѣста могли бихѫ да служѫтъ на гражданитѣ като прѣвъсходни мѣста за наслаждение отъ горскитѣ хубости на Шаръ. За жалость, Тетовци не могѫтъ да вкусѫтъ отъ тѣзи наслаждения, защото мѣстото е населено съ диви Арнаути. Сѣверния тепеобразенъ край на Лисецъ се нарича *Бѣла-чешма*; а наречено е така отъ единъ изворъ на върха ѝ съ бѣла като съ варь смѣсена вода, която на пиение е една отъ най-приятнитѣ. Прѣди 50 години Тетовския паша, който искалъ да стане самостоятеленъ господарь на Тетовско, свалилъ тази вода и ѫ донесълъ до калето на Тетово по кюпкове отъ чамови дървета. Щомъ довършилъ работата, дигнѫли го въ Цариградъ. И сега се приказватъ думитѣ, които казалъ на водата: „сенъ гелдѫнъ,

бенъ гьиттѫмъ". (Ти дойде, азъ си отидохъ). Подъ почвата се простиратъ скали съ черни камъни. Чакъ до върхътъ си Лисецъ е покритъ съ нивя, между които доста сѫ гѫсти дървесата, най-много лѣсковитѣ, които даватъ прѣвъсходни лѣщани.

Плоча е най-голѣмото прѣдгорие на Шаръ; то се захваща на югъ отъ долътъ на рѣка Пеня и се продължава на сѣверъ дору до долътъ на р. Бистрица, нѣщо на 4 часа продължение и по посока отъ югъ-юго-западъ къмъ сѣверъ — сѣверо-истокъ. Вейцовската рѣка, (лѣвъ притокъ на р. Пеня) отдѣля Плоча отъ собствено Шаръ, а откъмъ сѣверъ това прави Лешокската рѣка. Изобщо взета, откъмъ полето Плоча е доста полѣгата, а склонътъ на долътъ, който ѫ отдѣля отъ Шаръ, до половината е значително стръменъ, а отъ половината надолѣ до дъното на долътъ е значително полѣгатъ. Тукъ въ долътъ има прѣкрасни пасища, по които пасѫтъ стадата на 10—12 бачила на Тетовскитѣ кяи. Политѣ на Плоча сѫ покрити съ гѫсти кории отъ овощни дървеса (ябълки, чреши и кестени), а склонътъ и тепето сѫ покрити или съ кории и храсталакъ, или пъкъ съ тлъсти пасища, по които прѣкарватъ зимата съ стадата си шарскитѣ кяи и пастири. Теаречката, Лешокската и Бистрица рѣки прѣсичатъ Плоча напрѣку и ѫ раздѣлятъ на 4 части: *Стърмолъ*, собствено *Плоча* или *Теаречка планина*, *Пескопойца* и *Пока*.

4). *Стърмолъ* държи отъ р. Пеня до Теаречката рѣка. Стръмната му южна страна надъ Пеня, по която е направенъ пѫтя за въ Шаръ и прѣку него за въ Призренъ, се нарича *Купеникъ* (кѫпалникъ). Въ южния край на Купеникъ се издига тѫпостьта *Балъ-тепе*, по стръмнитѣ склонове на която доста живописно сѫ расположени Тетовскитѣ лозя. Балъ-тепе и Стърмолъ сѫ извѣстни въ Тетово по хубавитѣ си и студени извори; по мѣстата около тѣзи извори Тетовци ходѫтъ на расходка прѣзъ лѣтото. Отъ тѣзи студени извори се образува потокътъ Порой, който минава край сѣвернатa часть на градъ Тетово. Порой отъ сѣверъ и истокъ, Пеня и полето отъ западъ и югъ отдѣлятъ отъ Балъ-тепе една часть, която днесъ се прѣдставлява като отдѣлно-стоящъ пирамидаленъ високъ хълмъ, скаченъ съ Стърмолъ само чрѣзъ единъ тѣсенъ гребенъ. То е прославения Тетовски *Хисаръ*. Въ върхъ Хисаря има палати и кале, направени отъ Абдурах

паша прѣди около 100 години. При политѣ му живописно е расположено градчето Тетово. Стърмолъ е покритъ повече съ кестенови и елови дървета и съ лѣски.

5). Собствено *Плоча* или *Теаречката планина* се простира между Теаречката и Лѣшокската рѣки; сѣвернятъ ѝ край надъ самата Лѣшокска рѣка се нарича *Вртешка планина*, която е богата съ пасища. Това прѣдгорие е по-високо отъ Лисецъ и Стърмолъ. Отъ Шаръ е отдѣлено съ единъ долъ, отъ водитѣ на който се образува рѣка, която при излизанието си отъ планината въ полето добива името Теаречка рѣка, отъ името на селото Теарце, което е расположено при самия отворъ на полето. Собственно Плоча е повечето покрита съ дървеса най-много букови, а оголенитѣ отъ дървеса мѣста сж покрити съ тлъсти пасища, по които пасжтъ стада отъ овце, кози, конье, крави и др., много отъ които се продаватъ въ града. На много мѣста по Плоча се срѣщатъ голѣми извори съ бигорлива вода.

6) Прѣдгорието между Лѣшокската рѣка и Бистрица цѣло е свързано съ Шаръ. Понеже двата дола, които го ограничаватъ отъ сѣверъ и югъ сж доста близо единъ до другъ, това прѣдгорие прилича по-скоро на една голѣма тераса на Шаръ, спуснжта отъ Бистрица планина накждѣ полето, отколкото на отдѣлно прѣдгорие. Въ началото подъ Бистрица планина то носи названието *Пископойца*. Тя образува дѣсния стръменъ брѣгъ на горната часть на р. Бистрица. По-долѣ надъ село Брѣзно билото ѝ надъ р. Бистрица се нарича *Три-води*.

7) Сжщо такъвъ терасообразенъ характеръ има прѣдгорието между рѣкитѣ Бистрица и Поника. Тукъ отъ Бистрица пл. край лѣвия брѣгъ на рѣка Бистрица се спуска *Чаушица планина*. Тя прѣдставлява единъ терасообразенъ каменистъ гребенъ съ остро било и много стръменъ склонъ, който образува лѣвия брѣгъ на Бистрица. Като захванемъ отгорѣ и вървимъ надолѣ, този гребенъ носи тѣзи названия: *Каменица*, *Пока* (надъ самото село Елошникъ) и *Чуриловецъ* (между Габровица и Поника). Чаушица е една отъ забѣлѣжителнитѣ и много извѣстни части на Шаръ въ Тетовско. Горната ѝ часть подъ самата Бистрица пл. е покрита съ раскошни пастбища, по които има добри бачила, а най-долѣ тя състои отъ сплощни голи и гладки скали отъ сиво бѣлъ мраморъ, които сж твърдѣ еднообразни и грозни нагледъ. Надъ неж е гористата Бистрица, срѣщу неж край дѣсния

брѣгъ на р. Бистрица горѣ има тлъсти пасища, а долѣ надъ с. Брѣзно храсталаци и тъмни кории отъ кестени покриватъ склонътъ ѝ. Пока планина и Чуриловецъ тій сѫщо сѫ покрити сѫ богата растителность и иматъ веселъ изгледъ. Всичко това, съпоставено съ Чаушица и Каменица, прѣдставлява контрастъ, който увеличава грозотията имъ. Склонътъ на това прѣдгорие надъ рѣката Бистрица е скалистъ, гладъкъ и тъй стръменъ, щото е почти непристѫпенъ за человѣка. Самия гребенъ на прѣдгорието прѣдставлява диво, слабо заселено и малко достѫпно мѣсто.

Такива мѣста за населението сѫ фантастични мѣста. И за това то ги отбѣлѣжва или съ нѣкое характеристично прѣдание, или съ нѣкое чудновато название. Характера на въпросното тукъ прѣдгорие е добрѣ прѣдставенъ съ названието *Самовилецъ*, което се дава на срѣдната, най-високата и най-непроходимата часть на Каменица, както и съ името на мѣстото „*Орловецъ*“, което се намира малко по-нагорѣ отъ Самовилецъ. Както е извѣстно, народното прѣдание дава за жилище на самовилитѣ мѣста тайнствени и непристѫпни за человѣка; тамъ тѣ правѫтъ своитѣ съвѣщания, въ които отреждатъ своитѣ жертви. Името Орловецъ показва мѣсто, което служи за свърталище на орлитѣ, а извѣстно е, че орлитѣ обичатъ да правѫтъ своитѣ гнѣзда въ диви отстранени мѣста, въ които хората не могѫтъ да ги безпокоѭтъ съ своето присѫтствие.

II) *Върхове на Шаръ.* — Въ сравнение съ височината и дължината си Шаръ има малко върхове. По съставътъ си повечето отъ тѣхъ си приличатъ единъ па другъ. Тѣ състоѭтъ повече отъ неразрушени и още твърди камъни и скали, които имъ придаватъ остъръ изгледъ и величествена осанка. Формата имъ е различна. За забѣлѣзване е, че повече отъ тѣхъ не се издигатъ отъ острия ржбъ на билото на планината, а се захващатъ отъ по-ниски мѣста и при основитѣ си се раздѣлятъ отъ планината съ вдлъбнѫтини. Тъй щото, само съ горнитѣ си части тѣ надминаватъ по височина билото на веригата.

Ако тѣзи исполини се издигахѫ отъ билото на планината, щѣхѫ да достигнѫтъ пояса на вѣчния снѣгъ и щѣха да иматъ много по-величественъ изгледъ, отколкото се Остритѣ чукообразни върхове сѫ редкость, както по бил

на веригата, така и по прѣдгорията ѝ. По-забѣлѣжителни отъ върховетѣ ѝ сж слѣдующитѣ:

1. „*Люботрнъ* или *Люботенъ* се показва отдолѣ като колосаленъ покритъ съ морава склонъ, надъ който отгорѣ висѫтъ бѣло-каменни гребени (Горнето трѣбва да се отнася за сѣверния и сѣверо-западния склонъ на Люботърнъ, защото южния му склонъ е съвършено голъ и полѣгатъ. Въ срѣдата му има една широка и неособено дълбока впадина, отъ която склонътъ му се дѣли на 2 бѣло-каменни гребена). Само откъмъ южната страна може да се възлезе на него по острия гребенъ, който се спуща безъ никакви скали и клисури надъ страшни пропасти.

„При политѣ сж расположени многочислени мандри, които се пазѫтъ отъ полудиви кучета. (Поне за южнитѣ и ююисточнитѣ поли на Люботърнъ знаѫ, че по тѣхъ нѣма никакви мандри; струва ми, се че сѫщото е и за сѣвернитѣ му поли). Подъ сѣверния му склонъ се крие едно малко езеро, уединената вода на което поповетѣ отъ Тетово излизатъ да освѣтѫтъ и да се молѫтъ за дъждъ на Илинъ-день и Гюргевъ-день. Християнитѣ и Турцитѣ колѫтъ тамъ курбанъ и кръвьта пускатъ въ езерето. Водата на това прославено въ прѣданията езеро се излива въ една клисура по посока къмъ Призренъ. (Дали наистина сѫществува такъво езеро или не, това не могѫ да утвърдѫ, защото не съмъ чулъ нищо да казватъ за такъво езеро, нъ знаѫ, че за поповетѣ отъ Тетово положително е невъзможно да отиватъ на Люботрънъ, защото, освѣнъ дето пѫтьтъ е лошъ и много дълъгъ, нъ и мѣстото е опасно. Богато съ прѣдания е езерото, което се намира въ южния край на Шаръ близо до Корабъ въ едно диво и непристѫпно мѣсто. Поповетѣ отъ Дебъръ (или отъ околнитѣ му мѣста, не помнѫ добрѣ) на св. Илия отиватъ да кръщаватъ вода при черквицата, която се намира по склонътъ на Кърчинъ надъ Дебъръ. Пѫтешественикътъ, който дава горното описание на Люботрънъ, навѣрно, е съединилъ свѣденията си за езерото надъ Корабъ и за черквичката на Кърчинъ и ги е приписалъ на фантастичното Люботрънско езеро). Долѣ подъ планината растѫтъ дѫбове, по-горѣ по склона буки, а най-горѣ има алпийска флора; чамови дървеса нѣма. Върхътъ му прѣдставлява зарастнѫла съ трѣва площь, дълга 10 фута, а широка 5 фута, на която се намиратъ 2 гроба съ неизвѣстно произхождение. Обширниятъ видъ, който се открива отъ тамъ,

обхваща всичкия Шаръ, около 8 снѣжни (?) върха, въ числото на които на послѣденъ планъ е колосалния върхъ Корабъ, по-нататъкъ планинскитѣ масси на сѣверна Албания, послѣ още по-далечъ — двѣтѣ равнини Косово поле и Метохия, които се отдѣлятъ съ насочения къмъ сѣверъ отъ Люботрънъ кряжъ, който се завършва съ голия конусовиденъ Голешъ (900 метра). По-нататъкъ се вижда града Призрина, Копаоникъ съ Сърбскитѣ планини, Моравската область, Кара-дагъ, планинската страна па Власина, Перистери. У политѣ и къмъ югъ се вижда прѣкрасната котловина на горни Вардаръ; градътъ Призренъ и с. Качаникъ си оставатъ скрити.“ (Ричекъ).

Сѣверниятъ и сѣвероизточниятъ му склонъ съ гѫститѣ си гори прѣдставляватъ голѣмъ контрастъ съ южния голъ склонъ. Буката съставлява главното дърво въ тѣзи гори, за туй този склонъ се нарича *Буковикъ*. За разлика отъ Тетовско-Гостиварския Букувикъ, нѣкои го наричатъ *Голѣмъ*, а другия — *Малъкъ*. Особено явление имаме съ тоя кѫтъ! Когато навсѣкѫдѣ се забѣлѣзва постоянно оголявание на планини и хълмове, когато мѣста, които нѣкога били покрити съ дѣвствени лѣсове, днесь сѫ съвършено оголѣли и населението има скърбни спомени отъ тѣзи врѣмена, тукъ става обратното: мѣста, които нѣкога били голи и обработепи. днесь сѫ станѫли непристѫпни гори и населението брои останѫлитѣ стари спомени за тѣжки и за туй дава името на мѣстото въ обратна смисъль. Названието „Букойкъ“, „Дѫбойкъ“, „Липойкъ“, е дадено на мѣста, които сѫ били или сѫ покрити съ липови, букови или дѫбови дървеса; а на това мѣсто дали името *Буковикъ*, когато видѣли първата *бука*, майката на днешнитѣ страшни лѣсове.

2. „*Кобилица* е стръменъ съвършено гладъкъ правиленъ конусъ, до самия върхъ покритъ съ зелена морава. Вида на този върхъ, макаръ и да обхваща величественъ планински ландшафтъ, не е толкова значителенъ, както отъ върха на Люботрънъ, тъй като окрѫжающитѣ го върхове го ограничаватъ“,

3. „*Корабъ*. (По албански Карабъ) е грамадна доломитна остроконечна канара, съ свѣтливъ сивожълтъ цвѣтъ и се завършва съ три върха, отъ които единия се поднема и издига въ видъ па забѣлѣжително стръмна и остра игла. От западната страна на планината той произвежда дѣйствител

силно впечатление. До най-високия върхъ трѣбва да пълзишъ цѣлъ часъ. На южнитѣ склонове на планината растѫтъ дѣвствени гори, на височинитѣ пасѫтъ цѣли стада сърни, които на непристѫпния колосъ сѫ съвършено безопасни отъ нападението на человѣка и грабливитѣ звѣрове". (Иричекъ).

4. *Шаръ* се издига надъ самото Тетово. Съ основата си той пълни пространството между р. Пеня и Вейцовската рѣка. Половина часъ отъ Тетово нагорѣ по рѣката клисурата се расширочава и прѣдъ очитѣ на зрителя се прѣдставлява една величествена полѣгата, плоска и покрита съ зеленина стѣна — това е основата на високия Шаръ. На горѣ той постепенно се стѣснява и окрѫглява и най-подиръ се обръща словно въ игла, която гордо се издига надъ околнитѣ височини. Тукъ вече склонътъ губи зеленината и се обръща на скалиста стръмнина.

Върхътъ Шаръ трѣбва да е по-низъкъ отъ Люботърнъ и Корабъ, нъ по забѣлѣжителность той смѣло конкурира съ тѣхъ. Благодарение на своя оригиналенъ видъ, съ който е подѣйствувалъ на чувствата на старитѣ и, главно, благодарение на централното му положение въ Шарската верига, той е далъ името си на цѣлата меридионална линия, която се смѣта като майка на толкозъ още други планини.

5) *Мъздрача* на видъ прѣдставлява една грамадна скала, надвиснѫла надъ полето на югъ отъ Тетово. В. Мъздрача е по-низъкъ отъ другитѣ върхове, при това той се издига не на главната верига, а на прѣдгорието Вратца, което сравнително е по-ниско; при все туй, на него стои снѣгъ прѣзъ лѣтото по-кѫсно отколкото на другитѣ върхове на Шаръ, което, по всѣка вѣроятность, произлиза отъ това, че той е запазенъ съ билото на Шаръ отъ юго-западнитѣ топли вѣтрове.

III) *Изгледътъ на Шаръ отъ Скопския пѫть.* — Погледнѫтъ отъ Скопския пѫть, Шаръ прѣдставлява такъвъ видъ: най-високото било, като нѣкоя зѫбеста горѣ остра стѣна, се издига тамъ нѣкѫдѣ назадъ. Стѣната е укичена съ зѫбци и прѣсѣки отъ разна голѣмина и съ различенъ видъ, между които най-много поразяватъ зрителя тритѣ по-голѣми зѫбци. Най-крайниятъ и най-голѣмиятъ отъ тѣхъ е Люботрънъ, който седи спокойно, като нѣкой дрѣмящъ старецъ. Бие на очи голѣмата несъразмѣрность между голѣмото му тѣло и малкия му върхъ, както и разния шаръ на частитѣ му. Тѣлото или

срѣдната часть на Люботрънъ е издуто широко и твърдѣ массивно, а върха стои като малко фесче на шиникова глава. И массивното тѣло на Люботрънъ не е привлѣкателно нагледъ: то е бѣло-сиво съ дамки отъ храстие по лицето; нъ главицата му е съвсѣмъ грозна: тя прилича на запалената кожа на нѣкое краставо куче. При величествения видъ на Шаръ и прѣлѣстния изгледъ на полето Люботрънъ съ грозния си видъ прави ужасно грозно впечатление.

Налѣво отъ пѫтя виждашъ другъ такъвъ массивенъ зѫбецъ, като голѣмъ главачъ съ дълга опашка, спуснѫта накѫдѣ полето. То е върхътъ Мѫздрача и прѣдгорието Вратца-планина, което откъмъ полето се вижда като тераса, спуснѫта отъ билото на Шаръ. И тоя зѫбецъ е грамаденъ, като Люботрънъ, отъ когото се различава по изгледътъ: когато Люботрънъ изглежда като заспалъ старецъ, Мѫздрача има видъ на бодъръ исполинъ, готовъ да се спусне върху ти. Този бодъръ и страшенъ видъ му придаватъ стръмнитѣ склонове и чернитѣ скали, отъ които той състои. Той е единъ отъ високитѣ върхове на Шаръ. Само по него на юлий мѣсецъ се виждатъ ивици отъ снѣгъ.

Право на срѣдата между тѣхъ прѣку една издута на напрѣдъ височина задъ Тетово се показва една иглообразна възвишеность — то е скалистия, тѣсенъ и пирамиденъ върхъ Шаръ. Той по право конкурира съ Люботрънъ по забѣлѣжителность: ако послѣдниятъ стои на танецътъ на редъ отъ толкозъ височини, Шаръ е далъ названието на цѣлия този забѣлѣжителенъ редъ. Не знаѫ какъ, нъ менъ Шаръ ми се видѣ много по-високъ отъ Люботрънъ и Мѫздрача и, ако не знаехъ отъ другадѣ, че Люботрънъ е по-високъ, азъ щѣхъ да се помамѫ по впечатленията си и щѣхъ да приемѫ върхътъ Шаръ за най-високото мѣсто въ тая верига

Прѣдъ острия гребенъ се издаватъ панапрѣдъ широки възвишения, гребенитѣ на които разно се прѣплетуватъ, като нѣкоя грамада. Долищата между прѣдгорията и собствено Шаръ, като захванемъ отъ сѣверъ къмъ югъ, ставатъ помалки. Исключение прави долътъ на р. Пеня, който е най-голѣмия по дължина и ширина отъ всичкитѣ други долове на Шаръ. Шарскитѣ потоци различаватъ се и по посоката си. До Тетово тѣ отиватъ по посока отъ западъ (съ малко отклонение къмъ с.-и.), къмъ и. а отъ Тетово до Гостивар — отъ з. къмъ и. съ малко отклонение къмъ ю.-и.

Съвсѣмъ се различава изгледа на Шаръ отблизо съ оня отдалечъ. Отъ Скопско и отъ по-далече той се вижда като една тѣсна синя стѣна. Погледнѫтъ отъ близо, напр. отъ Тетовското поле, той се прѣдставлява като състоящъ отъ цѣла грамада планини и тераси една отъ друга по-високи и съ различенъ видъ.

IV. *Пѫтни съобщения прѣзъ Шаръ.*—Бидейки високъ съ стръмни склонове и лишенъ отъ срѣщуположни долове и отъ продолни долини, Шаръ е една отъ непроходимитѣ планини. Освѣнъ това, пѫтуването прѣзъ него е опасно, защото билото и оттатъшния му склонъ сѫ населени съ разни арнаутски плѣмена едни отъ други по-диви. Като притурка на това сѫ и климатическитѣ несгодности, които произлизатъ отъ височината му. Единственото мѣсто на западъ отъ Шаръ, съ което отсамъ-шарскитѣ страни иматъ извѣстни съобщения по пѫтищата прѣзъ Шаръ, е градъ Призренъ, за туй именно между него и Тетово е направенъ единствения по-сносенъ пѫть за съобщение прѣзъ Шаръ. Отъ Тетово този пѫть върви първо по Тетовската рѣка, и послѣ по Вейцевската рѣка до върхътъ на Шаръ. Като се свърши долътъ на послѣдната рѣка, той по Арадинъ и Исмаилъ планина излиза на самото било на Шаръ, по което върви до Бистрица планина. Нататъкъ той се спуска по западния склонъ на Шаръ. Другитѣ пѫтища на Шаръ сѫ дърварски или козярски. По-главни отъ тѣхъ сѫ: пѫтьтъ, който върви отъ Тетовско всѣ по Шарската рѣка до билото на Шаръ и дърварския пѫть край дѣсния брѣгъ на рѣка Бистрица прѣзъ с. Брѣзно, който води за Бистрица планина. Съ Люботрънскитѣ и Качаникскитѣ села селянитѣ отъ Тетовско се съобщаватъ чрѣзъ Вратнишкия пѫть, който прѣзъ с. Вратница по Поника се възкачува на Голина, а нататъкъ по билото ѝ прѣку неѫ води за Призренско и Качаникско. Единъ клонъ отъ него по билото на Голина води на Люботрънъ.

V. *Водитѣ на Шаръ.* 1) *Рѣки.* Дали защото е висока, или че скалитѣ въ долния пластъ не пропущатъ надолѣ водата, Шаръ е една отъ водеститѣ планини. Даже тамъ, дето има само трѣва, Шаръ има влага въ изобилие. Изворитѣ така сѫщо сѫ твърдѣ много.

Водитѣ отъ източния склонъ на Шаръ се истичатъ въ Вардаръ чрѣзъ така-наречентѣ *Шарски потоци.* Забѣлѣжителни сѫ долищата на тѣзи потоци по дълбочината си и

по стръмнината на склоноветѣ имъ. Нѣкои отъ тѣхъ просто сѫ прокопали планината до нѣкоя скала, о̀ която водитѣ на потока се биѭтъ съ страшенъ ревъ. Името „Пеня“, което нѣкои даватъ на Шарската или Тетовската рѣка, добрѣ показва характера на течението на тѣзи потоци.

Прѣпоржчвамъ на Геолзитѣ тѣзи мѣста за изслѣдване Шаръ въ геологическо отношение! Що се отнася до мене. азъ мислѭ, че всичкитѣ тѣзи пропасти сѫ произведение на водитѣ, както бива съ планинитѣ отъ землено строение. Въ потвърждение на горното утвърждение, азъ привождамъ долѣизложеното прѣдание за долътъ на Лешокската рѣка, което прѣдание ни расказва именно за такъво образување на новъ долъ. Ето туй прѣдание:

Нѣкой владика отъ Лешокския манастиръ съ 300-тата си събратия калугери и царь Лазаръ съ дъщеря си, като видѣли, че Турцитѣ идѭтъ въ манастиря, искали да побѣгнѭтъ. Когато тръгнѫли да бѣгатъ, владиката и царьтъ горещо се помолили на Бога да даде силенъ дъждъ, да дотекѭтъ пороитѣ, да прѣсѣкѭтъ пѭтя на неприятеля за да не ги стигне. Молбата имъ била послушана — скоро бликнѫлъ такъвъ силенъ дъждъ, щото полето щѣло да се обърне на „море“, ако царската дъщеря не се обърнѫла да види полето и чудото, което става съ него. (Въ много случаи това обръщание наназадъ се счита за недобро. Напр. когато ходѭтъ да църпѭтъ „недѣлска“, „петочна“ вода зарань прѣдъ огрѣванието на слънцето, задължително е щото носителя на водата на връщание да се не обърне назадъ, ако иска лѣкътъ да се хване. Сѫщото е и тогава, когато самъ болния ходи да се мие на лѣковититѣ води. Пѭтницитѣ, като излѣзѭтъ отъ кѫщата и, даже, отъ града, не поглеждатъ наназадъ. Мнозина сѫ се хващали на басъ нощно врѣме да ходѭтъ въ нѣкои гробища. Ходили сѫ, откопавали сѫ даже мъртовци отъ гробоветѣ и сполучливо сѫ тръгвали да се връщатъ, нъ щомъ се обърнели наназадъ, почувствували, че нѣкой се залѣпилъ отзадѣ имъ, краката имъ се схващали и тѣ се простирали на земята въ припадъкъ). Царь Лазарь се налютилъ на дъщеря си за дето се обърнѫла и ѭ убилъ. Дъждътъ слѣдъ туй прѣстанѫлъ. нъ пороитѣ се тъй усилили, че отъ водата се образували днешнитѣ долища на Лешокъ, Теарце и Брезно.

Тъй тълкува населението происхожданието на тѣзи сега страшни долища. На повърхностенъ изгледъ се вижда, че повечето отъ долищата, които се спускатъ напрѣку на Шаръ, сѫ образувани и постепенно сѫ дълбани отъ пороитѣ. Види се, тритѣ горни долища сѫ се образували въ най-късни, сравнително, врѣмена, отъ когато планината се оголѣла (защото нѣкогашъ цѣлата тая часть на Шаръ била гѫста гора; тъй, прѣди 50—60 години на горѣ друго нищо не се виждало отъ буки) та за тѣхъ още се пазятъ прѣданията. Тѣзи порои донесли и „Глотинскитѣ“ камъни надъ Теарце. Освѣнъ прѣданието за Лешокския долъ има и очевидни доказателства за туй, че въ неодавнашни врѣмена той се е по-вдълбочилъ и по-разширилъ. Малко надъ манастиря въ срѣдъ долътъ има една уединена скалиста тумба, съ остатъци отъ сгради на нея. Нѣма съмнение, че нѣкогажъ тукъ не е имало долъ, та за туй сѫ съградили на това мѣсто църквичка, отъ която сѫ тѣзи остатъци. Азъ не се съмневамъ, че всѣкой долъ отъ най-голѣмия да най-малкия сиималъ своята история и прѣдание за происхождението и образуването му, нъ тѣзи истории и прѣдания съ течение на врѣмето сѫ се изгубили, както се случило съ всичкитѣ легенди отъ дълбока дрѣвность.

Най-забѣлѣжителни отъ тѣзи рѣки сѫ: Мелца и Вардаръ, които събиратъ водитѣ на жгъла между Шаръ и Влайница и иматъ изворитѣ си въ самия Шаръ; Мъздрача, Пеня, най-голѣмия отъ всичкитѣ Шарски потоци, Бистрица и Поника, която събира водитѣ на жгълътъ между Люботрънъ.

2. *Езера*. Каквото бива обикновенно съ варовититѣ планини, по Шаръ трѣбва да има вжтрѣшни планински езерца; азъ не се съмнявамъ напр. че извора на Вардаръ си води началото отъ такова нѣкое вжтрѣшно езеро. Много отъ тѣхъ още не сѫ извѣстни, защото се намиратъ въ непристжпни високи мѣста на Шаръ. По-забѣлѣжителни отъ тѣхъ сѫ:

„*Езерцето*“ надъ с. Богоня въ Езерце-планина, отъ което и планината си е добила названието. То е най-голѣмо отъ извѣстнитѣ Шарски езера; има обиколка около $^1/_2$ часъ, а дълбочината му е неизвѣстна. Сжществува прѣдание, че единъ изворъ въ с. Рахча (Скопско) при источнитѣ поли на Жеденъ планина и недалечъ отъ Вардаръ си води началото отъ това езеро. Въ подтвърждение на това прѣдположение мѣстнитѣ хора привеждатъ слѣдующата легенда. Нѣкой си овчаръ въ Шаръ планина, като си сѣдѣлъ на брѣга на езерото

и си свирилъ съ кавала си, кога да посѣгне въ чантата си за да извади хлѣбъ, испуснѫлъ кавала въ езерото. Когато слѣдъ нѣкое врѣме си отишълъ дома въ Рахча, за чудо, той намѣрилъ кавала си окаченъ на стѣната. Подирѣ работата се разяснила, когато му казали, че кавалътъ се намѣрилъ на извора, което показва, че тоя изворъ има нѣкакви свърски съ езерото. Има и друго доказателство за това. При с. Гиновци, което се намира подъ западнитѣ поли на Жеденъ планина, на нѣколко стѫпки отъ Вардаръ има една пещера, която отъ нѣколко врѣме насамъ била отгорѣ отворена. Отъ далечъ още се чува шумътъ на водата, която тече въ дъното на пещерата, а ако погледнешъ въ отворътъ, виждашъ самото течение на водата, която ходи накждѣ планината. Съ очитѣ си не видѣхъ това явление, нъ показахѫ ми го нѣколко души, въ думитѣ на които не могѫ да се съмнѣвамъ. Жеденъ е надѣсно отъ Вардаръ и е отдѣленъ отъ Шаръ съ Тетовското поле. Прочее, тукъ имаме едно много интересно географическо явление, ако туй прѣдание е вѣрно. Вода доста силна излиза отъ висока планина, прѣсича полето напрѣкъ и при подземно течение минава подъ дъното на Вардаръ, прѣсича широката камениста планина Жеденъ и се явява отъ другата ѝ страна. Това, споредъ мене, е важно явление което заслужва сериозно внимание отъ страна на Геолозитѣ. Вѣрностьта на туй прѣдание се потвърдява съ течението на водата въ казаната пещера и съ сходностьта на прѣданията въ крайнитѣ мѣста. Въ Рахча вѣрватъ, че водата имъ иде отъ Шаръ, а въ Шаръ вѣрватъ, че водата отъ езерото слиза въ Рахча — съвпадание, което не може да бѫде туку тъй случайно, защото селяпитѣ въ Рахча и онѣзи около езерото иматъ слаби сношения помежду си.

Подобно прѣдание има и за друго езеро надъ селото Полчища. За него се вѣрва, че излива водитѣ си въ единъ изворъ при с. Желино. Разликата на прѣданието състой само въ начина, по който се е открилъ тоя фактъ (Подобни и съвършено сходни съ тия прикаски ний ще срѣщнемъ за всичкитѣ почти планински езера у насъ. Кой знае какъ, нъ мене ми се вижда твърдѣ интересно сходството на легендитѣ по твърдѣ различнитѣ краища на страната ни. Всѣ пастири откриватъ тѣзи работи и всѣкога или съ кавалитѣ си, к имъ попадвали въ водата, или чрѣзъ овцитѣ, които сѫ к отъ господаритѣ си и ги спускали по езерото на родни

си). Единъ овчаръ пасѣлъ овци на единъ кяя въ богатитѣ около езерото пасища и се условилъ съ брата си да му пуска въ езерото на опрѣдѣлено врѣме закланъ бравъ завитъ въ кожа. Господарьтъ му най-подиръ го усѣтилъ, убилъ го, хвърлилъ го въ езерото и братъ му, като излѣзнѫлъ единъ день да чека бравъ, дочекалъ неговия трупъ

Други езера има въ Бери-бегъ планина малко на югъ отъ в. Шаръ и друго въ върхъ Кучъ-баба, надъ с. Пожарани. Тетовци вѣрватъ, че близо до върхътъ Шаръ надъ гр. Тетово има едно подземно езеро, което е въ състояние да потопи цѣлото поле.

„*Езерцето*“ при с. Брезно въ *Кулитѣ* е просто виръ, който лѣтно врѣме прѣсъхнува.

VI. *Население по Шаръ.* — Макаръ че е високъ, съ дива природа и суровъ климатъ и съ несгодна за обработване почва, Шаръ е населенъ дори до върховетѣ си и е една отъ най-населенитѣ планини у насъ. За да бѫде той населенъ най-много му сѫ помогнѫли богатитѣ пасбища и другитѣ сгодности за скотовѫдство, любимото занятие на Арнаутитѣ. Билото и склоноветѣ на Шаръ сѫ населени почти исключително отъ Арнаути мухамедани, защото, както се знае, дивитѣ и непристѫпни гори сѫ любимото мѣстоживѣлище на Арнаутитѣ. Единственото занятие на шарскитѣ Арнаути е скотовѫдството. Животътъ имъ е песносенъ и тягостенъ, състоянието имъ е долно. Шаръ съ своитѣ гори и съ богатитѣ си пасбища имъ дава достатъчни срѣдства за охоленъ поминъкъ; при всѣ туй, тѣ сѫ твърдѣ бѣдни, главно отъ грабителствата на съсѣднитѣ имъ Малесорци, на който най-любимата плячка и жертва сѫ стадата по Шаръ. Рѣдко се минава година, дето разбойницитѣ Малесорци да не забержѫтъ нѣкои стада; нѣма ни едно село, което да не е нѣколко пѫти запустено отъ тѣхнитѣ опустошителни набѣги. Въоржѫени, юначни като разбойницитѣ, мѣстнитѣ жители сѫ всѣкога готови да дадѫтъ отпоръ на нападающитѣ дружини, и да избавѫтъ стадата си. При всѣкое явно нападение на Арнаутитѣ стават сѫщи битки, въ които падатъ много хора и отъ двѣтѣ страни. Често шарскитѣ Арнаути излизатъ побѣдители въ тѣзи битки и сполучватъ да защитѫтъ иманието си, въ обикновенно тѣ губѫтъ, защото Малесорцитѣ зиматъ прѣдварителни мѣрки за да си осигу-

ржтъ сполуката въ прѣдприятието си. Съ тѣзи съпротивления шарскитѣ Арнаути сж полезни за полскитѣ селяни, защото имъ служжтъ като авангвардия противъ Малесорскитѣ дружини. И дѣйствително, съвсѣмъ рѣдко тѣ досѣгатъ полскитѣ Тетовски села, защото, за да дойджтъ въ полето, трѣбва да минжтъ изъ шарскитѣ села, които въ никакъвъ случай не ги пропускатъ безъ никакво съпротивление. Въ малко по-добро положение сж селата по прѣдгорията на Шаръ, а въ още по-добро положение сж селата при политѣ му.

Населението въ тѣзи села е смѣсено отъ Българи и Арнаути. На югъ отъ Тетово прѣобладава арнаутския елементъ, а на сѣверъ отъ Тетово прѣобладающия елементъ е българския. Селата по прѣдгорието стожтъ малко по-долѣ отъ полскитѣ села.

Главния источникъ на поминъкъ на тѣзи села е гурбетчилъкътъ. Останжлитѣ дома селяни се занимаватъ съ скотовждство, дърводѣлство и земледѣлие. Иманието си държжтъ по билото на Шаръ на бачила, а съ земледѣлието се занимаватъ въ полето, дето иматъ нивя въ синоритѣ на полскитѣ и припланинскитѣ села. Земледѣлието едвамъ удовлетворява мѣстнитѣ имъ нужди, а съ скотовждството посрѣщатъ вънкашнитѣ разноски на кжщата.

§ II. *Втората часть на Шаръ.*

Втората часть на Шаръ, както казахъ, се простира между втория и третия планински вжзли. Рѣката Радика недалечъ отъ Дебъръ ж прѣсича и ж дѣли на двѣ части съ различенъ характеръ и направление. Тѣзи двѣ части сж Стогово и Корабъ, които се простиратъ подъ жгълъ, върха на когото е малко подъ Дебъръ. Напрѣку на двѣтѣ се простира Бистра пл., която съединява источнитѣ краища на двѣтѣ страни на жгъла и тъй образува трижгълникъ.

I.) *Корабъ.* — Както казахъ по-прѣди, $2\frac{1}{2}$—3 часа на ю.-западъ отъ Гостиваръ Шарската верига мѣни южната си посока въ ю.-западна и, като се спуска паралелно на р. Радика, свършва надъ самия градъ Дебъръ. Тази часть на Шаръ прѣдставлява видъ на една стръмна скалиста стѣна, която въ горната си часть малко подъ билото е съвършено гола и скалиста, а при политѣ си е покрита съ гори отъ бу-

джбъ и габеръ. Най-гѫсти гори има по-склонътъ на Шаръ отъ с. Косоврасти до Жорнойница, нѣщо на 6 часа продължение. По продължението си тази часть на Шарската верига има три издигнѫти мѣста, като грададни массиви, надъ които се издигатъ исполински до облачни островръхлести и стръмни, цуцулообразни върхове. Между тритѣ издигнѫтини има 2 прѣсѣки. Първия массивъ въ началото на веригата е тризѫбия върхъ *Корабъ*, отъ който и първата часть се нарича съ сѫщето име. Срѣдната издигнѫтина — *Дешатъ планина* и крайния массивъ — *Кърчинъ планини*, при политѣ на която е построенъ Дебъръ. Отъ гр. Дебъръ на с.-истокъ се виждатъ 5 издигающи се единъ надъ другъ върха, най-високия отъ които се нарича *Кърчинъ*. Край този върхъ названието *Кърчинъ* отдаватъ и на цѣлата тази грамада отъ височини отъ Дешатъ до Дебъръ. Върховетѣ Кърчинъ и Корабъ сѫ едни отъ най-високитѣ на цѣлата Шарска верига. Мѣстнитѣ хора ме увѣряваха, че Корабъ е много по-високъ отъ върховетѣ Шаръ и Люботърнъ, нъ това не се узнало отъ пѫтешественицитѣ, защото никой не се билъ искачилъ на него. Дѣйствително, тѣзи два върха сѫ недостѫпни, едно защото населението въ околността е диво и прави ги недостѫпни, друго защото скалиститѣ имъ склонове особено въ горната часть сѫ тъй стръмни, щото сѫ май непристѫпни за человѣка. За най-високи ги прѣдставлява и легендата, съ която мѣстното население тълкува происхождението на названието Кърчинъ и Корабъ — легенда, която срѣщахъ почти за всичкитѣ високи страни по нашинско, каквито сѫ напр. върхътъ Пиринъ въ Пиринъ планина, върхътъ Сърпъ въ Бигла планина въ мѣстностьта Демиръ-Хисаръ и др. т.

Споредъ тази легенда, ковчегътъ на дѣдо Ноя слѣдъ потопа се спрѣлъ на Кърчинъ, като на най-висока планина въ околността. Тамъ той се чукнѫлъ отъ скалитѣ му или „кърцнѫлъ," както казватъ по Дебърския говоръ, отъ което и планината се нарѣкла „*Кърчинъ*". Сѫщата легенда други приказватъ за Корабъ.

Отъ ближнитѣ села въскачватъ се високо по склонътъ на съборъ, като на свещено мѣсто.

При политѣ на Кърчинъ малко надъ село Рачиница, до което и се свършватъ ю.-западнитѣ му поли, има една голѣма кошня за гипсъ, който се носи въ Солунъ и Битоля. Има и каме-

ноломня за плочи за покривание на кѫщи, които се разнасятъ по цѣлата околность, най-много въ горно-Рѣканскитѣ села. Впрочемъ, тѣзи плочи по качество стоятъ по-долѣ отъ Гарскитѣ по туй, че се трошѫтъ много, особено кога ги напече слънцето, слѣдъ като ги е хванѫлъ дъждъ.

Корабъ се слави съ прочутото „шарско“ или както по-право го викатъ Арнаутитѣ „Корабско сирение,“ което се разнася повече въ Солунъ и Цариградъ. По мнѣнието на мѣстнитѣ Арнаути, благата трѣва по пасищата е причината на туй, дето сиренето тамъ притѣжава блажнина по приятна, отколкото въ всичката Шарска верига.

2. *Стогово планина* се захваща недалечъ отъ с. Мелничани срѣщу върхътъ Кърчинъ и до нѣкждѣ върви отъ зап.-сѣв.-зап. къмъ и.-ю.-и., а послѣ завива на юго-истокъ и свършва въ мѣстностьта Дримъ-Колу на прѣдѣла между Охридско и Дебърско, слѣдъ едно продължение отъ около 10 часа. Почти въ срѣдата ѝ се издига пирамидално високия върхъ Стогово (цуцулето на Стогово се вика *Бабинъ-шартъ*), който има видъ на купа или „стогъ“ сѣно, отъ което върхътъ добилъ името Стогово; по името на върхътъ, който властвува надъ цѣлата верига, всичката тази часть на Шаръ е извѣстна подъ общото название *Стогово планина*, а отъ мѣстнитѣ названия, които се срѣщатъ по веригата, като вървимъ отъ з.-с.-з. къмъ и.-ю.-и., по забѣлѣжителни сѫ: *Ришница*, *Пиловецъ*, *Вартогъ*, *Мегданицитѣ*, *Одушница*, *Брѣзово* и собствено *Стогово*. Тази часть е тѣсна, горѣ плоска значително по-ниска отъ първата часть; тя има 2100 м. в., както ѫ опрѣдѣлятъ нѣкои пѫтешественици. По пасбищата, които съставляватъ отличителната черта на цѣлата Шарска верига, тази часть стои малко по-долѣ отъ собствено Шаръ, нъ го прѣвишава по горитѣ, които покриватъ по-голѣмата часть отъ склона ѝ отъ половината височина надолѣ.

§ III. Клонове отъ I-та часть на Шаръ.

Всичкитѣ планини на описваната отъ мене область надѣсно отъ Вардаръ сѫ водѫтъ началото отъ Шаръ планина, именно отъ началото на първата, втората и третата ѝ части. Тѣзи клонове прѣдставляватъ твърдѣ сложна мрѣжа отъ планини, особено въ по-ближнитѣ до Шаръ мѣста. За тѫ систематизацията, която азъ имъ правѫ, има нужда отъ бѫдѫ

по-дълбоко научни изслѣдвания за допълнявание, а, може би, и измѣнявания. При нареждането имъ въ групи, азъ съмъ се ржководилъ отъ посоката, вънкашния имъ видъ и отчасти отъ съставътъ имъ.

Първата часть отъ източната си страна нѣма расклонения, въ сжщинската смисъль на думата расклонение, а само терасообразни спускове или съединяющи рамки. Такива сж:

1) *Рогачевскитѣ планини.* Отъ южния склонъ на Люботрънъ се спуска накждѣ Вардаръ една тераса, която пълни пространството между сѣверния край на Тетовското поле и Лепенечката долина въ сѣверо-западния край на Скопското поле и която прѣдставлява постепенно снижение на политѣ на Люботърнъ до Вардаръ. Въ срѣдата си тя прѣдставлява нѣщо като гребенъ, който се спуска отъ с.-с.-з. къмъ ю.-ю.-и., и който отъ началото си е по-широкъ, а колкото се приближава къмъ Вардаръ, става по-тѣсенъ и по-остъръ. Така устроенъ, той има видъ на „рогъ", отъ което и сж го нарѣкли *Рогачъ-планина.* Собствено Рогачъ се нарича високия и най-тѣсния край на гребенътъ подъ Вардаръ, нъ неговото име е отдадено на цѣлия гребенъ. Отъ южния му край по юго-източна посока и паралелно на Лепенецъ се спуска другъ единъ такъвъ гребенъ, който пълни жгълътъ между Лепенецъ и Вардаръ. То е *Кучковския върхъ*, който се нарича така по името на селото Кучково, което се намира на тепето му надъ самия Лепенецъ. Терасата напълно има характера на политѣ на Люботрънъ: тя е гола, скалиста, състояща отъ сиво-бѣлъ мраморъ и е прорѣзана отъ плитки продолни долини, спружени накждѣ Вардаръ. Такъвъ единъ долъ отдѣля Рогачъ отъ Кучковския долъ, а другъ единъ, нареченъ *Суви-долъ*, го отдѣля отъ западнитѣ понижения, които се наричатъ *Мали-Рогачевски планини.*

Рогачевскитѣ планини сж населени всѣ съ Арнаути, които сж диви, несъобщителни и граблливи, поради което туй мѣсто минава за едно отъ опаснитѣ.

§ IV. *Клонове на II-та часть.*

Втората часть испуска повече клонове отъ първата. Границата на пространството, което тѣзи клонове пълнятъ, минава: по Вардаръ отъ извора му до устието на Църна и по послѣдната до Прилѣпското поле. Отъ тукъ — прѣзъ проходътъ, който води въ долината на Велика, послѣ по

послѣдната и по Заяжката рѣка до извора на Радика. Повечето отъ планинскитѣ вериги, които се расклоняватъ отъ втората часть, сж дълги, тѣсни и необособено високи и вървжтъ по източна или и.-сѣв.-източна посока.

I) Бунецъ, Влайница и Буковикъ. — По склонътъ на Корабъ се издига върха Бунецъ, а отъ него се захваща една верига, която се спуска накждѣ Кичева. Първата ѝ половина е по-ниска и върви отъ с.-с.-западъ, къмъ ю.-ю.-истокъ, а втората е по-висока, върви по юго-източна посока и свършва $1^1/_2$ ч. на сѣверъ отъ гр. Кичева. Първата половина се нарича Влайница планина, а втората — Буковикъ.

1) *Влайница* по цѣлото си продължение образува водораздѣла между Вардаръ чрѣзъ притока му Мелца и Радика, притокъ на р. Дринъ. Влайница въ началото си е отдѣлена отъ собствено Шаръ именно отъ Зендель-бегъ планина съ единъ дълбокъ долъ, по който протича рѣка Мелца, а съ оттатъшния си склонъ тя загражда отъ сѣв.-истокъ Мавровското поленце.

Почти въ цѣлото си продължение Влайница е ниска и горѣ плоска планина, като рудина. Тя е покрита съ кории и дървеса само по долищата и нѣкждѣ по плоскостьта на склоноветѣ; останжлитѣ ѝ мѣста сж покрити съ храсталъкъ, рѣдко съ трѣва.

По пжтя отъ Тетово за Гостиваръ виждашъ на югъ една рудина, като рибица спружена и отгорѣ гола. То е Влайница планина. Право задъ Гостиваръ прѣдъ неіж виждашъ постепенни снижения, които се прѣдставляватъ като неини прѣдгория и които заграждатъ отъ югъ Тетово-Гостиварското поле. На лѣво по юго-източна посока отъ пжтя ти надъ всичкитѣ тѣзи височини издига се голѣма една тъмна нагледъ стѣна — то е Буковикъ планина. По-малкитѣ височини заграждатъ на зрителя хоризонтътъ на югъ отъ Гостиваръ. Стърчи само голия с.-с.-западенъ край на Влайница и на лѣво отъ него — Буковикъ.

2) *Буковикъ.* Въ юго-източния край на Влайница именно тамъ, дето тя се срѣща съ сѣверния край на Бистра (то е при извора на Заяжката рѣка) се захваща Буковикъ, който завива на юго-истокъ и свършва $1^1/_2$ часъ надъ Кичева. Буковикъ е на половина по-високъ отъ Влайница. Билото му е остро. Прѣзъ срѣдата му има проходъ, прѣзъ който минава пжтьтъ Гостиваръ-Кичева. Сѣверния склонъ на Буковикъ

доста полѣгатъ. Спусковетѣ му ограждатъ отъ югъ Гостиварското поле и достигатъ до самия Гостиваръ. Прѣзъ срѣдата този склонъ е дълбоко прорѣзанъ отъ р. Лакавица. Цѣлата сѣверна страна на Буковикъ е покрита съ дървеса, най-много букови, отъ което и е добилъ названието си. Той е населенъ съ Арнаути, поради което е опасенъ и „страшенъ“ за пѫтување. Южния склонъ на Буковикъ откъмъ Кичевско е по-малко полѣгатъ. Той е съвършено голъ, каменистъ, безводенъ. Когато отъ сѣверната страна Буковикъ има бодъръ, даже страшенъ изгледъ, отъ южната страна откъмъ Кичевско той има унилъ и неприятенъ видъ. Буковикъ съ своитѣ спускове отдѣля Кичевското поле отъ Гостиварското. Той служи за водораздѣлъ между Вардаръ чрѣзъ притока му Лакавица и Велика чрѣзъ притока ѝ Заяжка рѣка.

3) *Бунецъ*. Влайница се отдѣля отъ Шаръ при с. Дуфъ, дето Шаръ се именува съ частното име *Дуфска планина*. Началото на клонътъ е означено съ в. *Бунецъ*, който прилича на главата на главачитѣ. Бунецъ е конусообразенъ върхъ два пѫти по-високъ отъ Влайница и малко по-нискъ отъ съсѣдната Дуфска пл. Погледанъ отъ Гостиваръ, той се чернѣе надъ краставо-червената Влайница пл., надъ която и гордо господарува. Откъмъ Гостиварската страна той има доста кория, които му придава темния цвѣтъ, а оттатъшната страна паралелно на дѣсния брѣгъ на р. Радика между него и Шаръ се простиратъ рупести мѣста, които постепенно се издигатъ отъ него нагорѣ и се съединяватъ съ Шаръ.

Като се намиратъ на мѣстото, кѫдѣто се съединяватъ Поречко-Гостиваро-Кичевскитѣ планини, включая въ послѣднитѣ и самата Бистра пл., той има стратегическо значение и играе голѣма роль въ разбойническитѣ набѣги на шайкитѣ на Арнаутитѣ отъ Шарскитѣ села и туку-рѣчи на всичкитѣ Арнаути. Главнитѣ пѫтища на арнаутскитѣ шайки, които дохаждатъ да плѣнѫтъ зап. сѫ два: прѣзъ Бунецъ и прѣзъ Кара-орманъ. По първия пѫть минаватъ Малесорцитѣ, Мирдититѣ и Долно-Дебранитѣ, а прѣзъ втория—Горно-Дебранитѣ. Първитѣ, които сѫ по-силни, по-много и по-пакостливи, опустошаватъ Кичевско, Тетовско, Скопско, Битолско и Велешко, а вторитѣ — Охридско и отчасти Битолско, Рѣсенско и Кичевско. Всичкитѣ почти шайки минаватъ по този Бунецо-

Влайнички мостъ и оттамъ се растурватъ по разни страни и наопаки — на връщание отъ плѣчката си тѣ се събиратъ въ него, за да иматъ сила да отблъскватъ неприятеля въ случай, че би имъ прѣсѣкълъ пжтя за Шаръ.

На сѣверъ отъ тая точка Шаръ е отдѣленъ отъ Скопскитѣ и Порѣчкитѣ планини съ Тетовското поле, Вардаръ и Лепенецъ. Освѣнъ това, мѣстата на Шаръ отъ тази страна сж населени съ арнаутски села, които обикновенно служжтъ за крѣпости противъ разбойницитѣ Арнаути. На югъ Шаръ е отдѣленъ съ населената долина на р. Радика. Това диво и ненаселено мѣсто имъ прѣдставлява най-добрия прѣходъ. Правителството е разбрало това значение на мѣстото около Бунецъ и за туй е поставило тукъ караулъ отъ 25 — 30 сълдати, които, за жалость, не принасятъ никаква полза на населението, защото „се успиватъ“, при минаването на Арнаутитѣ или по прѣдварително съгласие съ тѣхъ, или отъ страхъ. Щомъ заминжтъ Бунецъ, Арнаутитѣ сж у дома си; тѣ сж вънъ отъ всѣкаква опасность, защото никой не смѣе да ги прѣслѣдва вече.

При една по яка стража, расположена по напрѣчна линия отъ Бунецъ до Бистра, съ по̀-много и по̀-нрѣданни на длъжностьта си стражари или съ отстжпване пълно право на мѣстнитѣ селени да носжтъ оржжие (впрочемъ, тѣ и тъй не сж безъ такъво, нъ не сж толкозъ свободни да го употрѣбяватъ въ случай на нужда и се божтъ да иматъ добро оржжие), ако не напълно, то поне отчасти ще се прѣкжсне грабежътъ на добитъци, които съставляватъ главния прѣдметъ на този клонъ арнаутска промишленость защото съ добитъцитѣ хайдутитѣ не могжтъ да се крижтъ по шубаркитѣ и да избѣгнуватъ извѣстнитѣ мѣста.

Отъ юго-западния склонъ на върхъ Бунецъ се отдѣля *Кожа-планина*, която се спуска паралелно на Мавровската рѣка (горната часть на р. Радика) и се приближава до Бистра пл. Прѣзъ тѣсната долина на р. Радика, която отдѣля Кожа отъ Бистра, минава Дебърския пжть. Както самото име ѝ показва, Кожа е гола, бѣло-сива пл., висока, колкото Бунецъ.

Между Влайница, Бистра, Буковикъ и Кожа е заградено високото Мавровско поле. То е дълго 2 часа и широко $^3/_4$ часа. Почвата му е яка, напоява се добрѣ, нъ защото е високо и обиколено съ гжсти гористи мѣста, въ него жи-

тото не вирѣе добрѣ. Най-добрѣ вирѣе ръжьта, която често се повръжда отъ раннитѣ есенни слани или кжснитѣ пролѣтни студове. Малко по-долѣ отъ в. Бунецъ отъ Влайница се отдѣля на с.-истокъ верижката *Крста*, която върви отъ начало паралелно на Дуфската рѣка или Мелца, а по-долѣ — край Вардаръ и свършва срѣщу Гостиваръ съ в. *Градище*.

Отъ източната страна наКрастата е долътъ на Рѣчица, който ѫ отдѣля отъ спусковетѣ на Буковикъ. Склонътъ ѝ откъмъ Рѣчица е покритъ съ дървя, най-много елхи, брѣстове и орѣхи, а склонътъ ѝ надъ Мелца и Вардаръ е покритъ съ храсталакъ. По този послѣдния склонъ върви Дебърския пжть, който нататъкъ прѣсича Влайница напрѣку и излиза въ долината на Радика въ Мавровското поле.

Това мѣсто има голѣмо стратегическо значение. Долинитѣ на Мелца и Рѣчището сж единственитѣ мѣста, по които може да се иде въ Мавровското поле и оттамъ въ Дебърско. По долътъ на Рѣчището е вървѣлъ и стария Кичевски пжть. Долътъ на Лакавица е единствения пжть, по който може да се отиде отъ Гостиваръ отъ една страна за въ Кичевско, отъ друга страна за въ Порече.

Отъ южната страна на Букувикъ се спуска гребенътъ *Стража*, който свързва Буковикъ съ Бистра планина. Отъ началото на Букувикъ се спружва другъ спускъ, който пълни пространството между Рѣчица и Лакашница. Крайното му мѣсто състои отъ 2 хълма надъ Лакашница: *Дзвезда* и *Църни-върхъ*. Послѣдниятъ се отдѣля отъ Суха-Гора съ долътъ, прѣзъ който Лакашница се показва въ полето.

II) *Чальойца планина*. — Два и половина часа на сѣв.-истокъ отъ гр. Кичево се издига високото тепе *Кяфа*, така наречено отъ съсѣдното и на сжщото име село, расположено при политѣ му. Отъ източния край на този върхъ се захваща една верига, която върви по източна посока и свършва надъ Трѣска въ онова мѣсто, дето тѣ остава източната посока и завива на сѣверъ въ Порече. По продължението си нѣщо на 4 часа Чальойца има 4 тжпи въ видъ на върхове издигнжтини. Началния и най-високия се нарича *Кяфа*, срѣдния най-ниския — *Кула* и четвъртия — крайния — *Песякъ*. Третия се нарича — *Орелъ*. Тѣзи върхове дѣлжтъ и веригата на 3 части или прѣсѣци съ отдѣлни названия. Билото отъ Кяфа до Кула се нарича *Бѣлѣзи планина*, отъ Кула до Орелъ — *Чальойца*, а оттукъ до източния край — *Песякъ*, едноименно съ крайния

върхъ. По-извѣстно отъ тѣхъ е названието Чальойца, за туй съ него назовавамъ и цѣлата тази верига. Веригата Чальойца отдѣля Кичевското поле отъ Порече. Кяфа и Бѣлѣзи се издигатъ надъ Заяжкото или Горно-Кичевското поле, а Чальойца и Песякъ — надъ собствено Кичевското поле. Склоноветѣ имъ сж гористи, а билото имъ е съвършено голо, покрито съ трѣва за пасища. Съ бачилата по тѣзи пасбища нѣкога Чальойца е конкурирала на Бистра. Днесь, обаче пасбищата, както и горитѣ оставатъ безъ всѣкакво значение за околнитѣ села. Билата на Чальойца и Песякъ приличатъ на билото на Бѣлѣзи, склоноветѣ имъ още иматъ спазена гората си. Отъ Кула се испуска наюгъ едно широко прѣдгорие, което ограничава отъ сѣверъ Кичевското поле отъ гр. Кичево до источния му край. Рабетинската рѣка съ долътъ си дѣли това прѣдгорие на двѣ части. Съвършено другъ характеръ иматъ сѣверния склонъ и сѣвернитѣ поли на Чальойца. По този склонъ се испускатъ петь главни и нѣколко други по-малки терасообразни и остри гребени, покрити съ гори, стръмни, страшни нагледъ и отдѣлени единъ отъ другъ съ голѣми пропасти. Тѣзи тераси съставляватъ главната часть на Порече.

III) *Сува-гора.* Отъ в. Кяфа се захваща една голѣма планинска верига, която пълни пространството между Вардаръ и Трѣска въ границата на Поречко, Тетовско и Скопско. Най-високото мѣсто на тая верига образува *Сува-гора* въ Тетовско, поради което и азъ ще ѭ наричамъ съ общото име Сува-гора. Отъ началото въ Гостиварско тя върви почти отъ югъ къмъ сѣверъ (съ малко отклонение на западъ), въ Тетовско държи чисто сѣверна посока, а въ сѣверния край на Тетовското поле добива източна посока, която запазва чакъ до Скопие

1) Въ началото си отъ Кяфа до дето се покаже въ Гостиварското поле, тя носи общото название *Добра вода* (така е наречена отъ хубавитѣ извори подъ буковитѣ ѝ сѣнки, защото, както е извѣстно, най-хубавитѣ студени, лѣсни и приятни за пиение води сж въ горитѣ отъ бука и лѣска). По билото на Добра-вода различаватъ частнитѣ имена: *Мегьника* така наречено, защото служи като „*мегя*“ (мѣжда) на Поречко и Гостиварско и *Петлище*, което се издига въ сѣверния край на Добра-вода надъ с. Куново 2 часа на истокъ отъ Гостиваръ. Петлище е между село Вълче (Поречко) и

Търново (Гостиварско). На върхъ билото му има стара развалена черквица съ гробища до нея. Западния склонъ на Добра-вода е много изрѣзанъ съ долища, които го распокѫсватъ на тераси и хълмове, съ особени названия, отъ които по забѣлѣжителни сѫ: *Широка-орница*, *Еленкойца*, *Рудниче*, *Орниче*, *Кочина*, *Лопата*, *Бѣли-каменъ*. Склонътъ подъ Петлище на сѣверния край на Добра-вода до Куново се нарича *Петро-шума*. Така се нарѣкло това мѣсто отъ нѣкой си Петре, който билъ кяя по тази планина и събиралъ за козитѣ си повечето отъ шумата въ тѣзи мѣста. (По нашитѣ мѣста зимно врѣме хранятъ козитѣ си повечето съ шума т. е. съ изсъхнѫли листа и съ тънки клончета. Дървя, най-много джбици и брѣстчета, окаструватъ ги въ началото на есеньта, клончетата нареждатъ на нѣкои клонове на дървото въ пирамидално цуцуле, като куличка, наречено „*листурчикъ*“. Важно нѣщо е шумата за добитъцитѣ, особено за козитѣ въ планинскитѣ мѣста! Ливади за сѣно нѣма, слама се срѣща слабо, шумата замѣства сѣното и сламата. Има си, слѣдователно, смисъль, дето отъ шумата си добила името и планината). Между с. с. Търново и Страняни тече рѣкичка. Между Страняни и Желѣзнорѣчани е *Дълбоки-долъ*. Надъ този долъ планината се нарича *Шилегарникъ*, а отъ Шилегарникъ накѫдѣ Добра-вода — *Крушейца* и *Завой*. Тукъ има мѣсто *Рудниче*, дето нѣкога сѫ вадѣли желѣзна руда. Кѫдѣ Добра-вода е *Опаленица* подъ нея — *Ефинецъ*, дето има изворъ съ бѣла вода. Всичкитѣ тѣзи спускове слизатъ до долината на Лакашница, която ги отдѣля отъ спусковетѣ на Буковикъ.

2) По-виднитѣ имена, които се срѣщатъ по билото на веригата Сува-гора въ Гостиварско и Тетовско, като вървимъ отъ югъ, къмъ сѣверъ сѫ:

Чамъ (така наречено, защото е покрито съ чамови дървета), *Плавесекъ* (едно широко тепе надъ Гостиваръ и надъ р. Лакашница), *Колонецъ* надъ с. Балинъ-долъ и *Пждище* надъ с. Чайле (името Пждище, споредъ една прикаска, произлиза отъ „пѫтище“ сир. старъ пѫть, защото прѣдполагатъ, че по билото на Сува-гора е имало друмъ). Надъ село Челопекъ е *Локва*. На билото на планината тукъ има едно мѣсто, въ което се събира вода повече отколкото по лакавицитѣ и по-малко отколкото въ блатата и което се нарича локва), а надъ с. Стенче се издига *Смърдешъ-планина*. Името на послѣд-

ната изваждатъ отъ старото едноименно село, което се намирало на върха на планината и което запустилъ въ запомнено врѣме нѣкой си юнакъ Сугаре отъ с. Требовле (Поречко). Планината съ 4-тѣ послѣдни имена носи общото име *Сува-гора*, отъ което тъй наричатъ цѣлата верига. Нататъкъ до Скопие Сува-гора именуватъ по имената на селата, които се намиратъ по неѫ.

Добра-вода се простира отъ ю.-ю.-з. къмъ с.-с.-и. Въ началото си тя е тѣсна и нерасклонена, съ стръмни склонове, прорѣзани съ долища. Отъ селото Буковикъ, при което се срѣща съ Буковикъ пл., тя издава много спускове накждѣ Лакашница. Тѣзи спускове и онѣзи по склонътъ на Буковикъ пълнѫтъ жгълътъ между двѣтѣ тѣзи планини и образуватъ отъ туй пространство едно лѣсисто мѣсто. За граница между височинитѣ отъ двѣтѣ планини служи единъ твърдѣ кривулестъ долъ съ стръмни склонове, по когото протича рѣка Лакашница, която събира водитѣ на тази водяста и лѣсиста мѣстность.

По цѣлото си продължение източния ѝ склонъ терасообразно се спуска въ Порече, както и сѣверния склонъ на Чальойца. Само че тѣзи тераси иматъ по-остри гребени и сѫ по-голѣми и по-диви. Както името ѝ дава да се разбере, Добра-вода е водяста планина, отъ това по-голѣмата часть отъ склоноветѣ и политѣ ѝ сѫ покрити съ лѣсове най-много отъ букови дървеса. Билото ѝ е покрито съ буйна трѣва, дето намиратъ добро пасище стадата на селата въ тази неизвѣстна лѣсиста мѣстность.

Въ сѣверния си край при Петлище Добра-вода се раздѣля на двѣ: главния чаталъ, като завие по накъмъ сѣв.-ист., слѣдъ $^1/_4$ часъ прѣсича се отъ р. Трѣска, прѣку която се захващатъ Скопскитѣ планини, а другия чаталъ е сниженъ и завива на сѣв.-зап. и слѣдъ $^1/_4$ часъ продължение се съединява съ Сува-гора. Това снижено мѣсто е или, по-добрѣ, може да бѫде най-естествения проходъ отъ Гостиварско за Порече. И наистина, най-много по него си вървѫтъ Поречанитѣ, когато идѫтъ на пазаръ въ Гостиваръ и Тетово, по него и Турцитѣ сѫ излѣзли въ Гостиварско откъмъ Порече, както говори легендата за прѣвзиманието на Тетово.

Собствено Сува-гора се захваща надъ село Куново и ю.-истокъ отъ Гостиваръ и по сѣверна посока се прос[illegible] до проходътъ *Света*, кждѣто тя се прощава съ Тетовско

оле. Чамъ ѝ е собственото начало, а Плавесекъ е една умба, която се издава прѣдъ неѭ и пълни най-тѣсното ѣсто между Лакашница и Вардаръ.

Сува-гора по цѣлото си продължение е доста широка плаина, както въ основата, тъй и нагорѣ. Билото ѝ съвършено е плоско и широко, тъй щото по него може да се оди даже съ кола, като по висока плоскость. Тукъ има и ивя, посѣяни повече съ ечменъ, когото вършѫтъ горѣ въ ланината. На билото е имало доста сгоденъ пѫть за конье даже за кола. Най-живо доказателство на това е названието *пждище*, което даватъ на една часть отъ билото и оето отождествяватъ съ думата пѫтище. И сега по билото одѫтъ конье отъ околнитѣ села, нъ нѣкога този пѫть е илъ друмъ, който замѣнявалъ днешния Гостиварски пѫть рѣзъ полето и Дервенътъ и който е водилъ отъ Скопие за хридъ прѣзъ Кичево. По него сѫ вървѣли и кираджийски ола. Най-живо доказателство за това е названието *Колоикъ*, което се дава на друга часть отъ билото. Единъ сеянинъ мислѣше, че когато Тетовското поленце е било „море“ зеро) и когато още не е било очистено отъ вода прѣди ардаръ да опрѣдѣли и установи окончателно руслото си, о Сува-гора е имало градъ и села, прѣзъ които минавалъ зи друмъ. По цѣлото ѝ продължение билото ѝ е еднакво исоко, само нѣкои валчести издигнѫтини като гърбъ се изигатъ надъ плоското било. Споредъ туй, тази планина е лиена отъ рѣски и причудливи форми, които сѫ тъй свойгвени на много отъ планинитѣ въ Скопско. Единствения ърхъ е в. *Тиулъ*, който се издига пирамидално въ сѣверния рай на планината надъ с. Вълковие. Билото подъ него се ика *Неестинецъ*. защото тамъ убили нѣкоя невѣста (нéеста, акто ѭ наричатъ въ Тетовско и Рѣканско). Тукъ има изворъ ь много студена вода, която слѣдъ малко се губи въ единъ олъ. Водата тече само на пролѣть нѣколко недѣли подиръ юргевъ-день. Послѣ се губи въ едно мѣсто, покрито съ рѣбни камъчета. Сѫщата вода излиза близо до село Форино. о е така наречената *Ярка* вода, която е голѣма колкото на воденица съ 1 камъкъ. Това познаватъ по дамаритѣ адъ повърхнината на изворътъ. Понеже Сува-гора не се гѣснява нагорѣ, склоноветѣ ѝ сѫ стръмни, каквото бива нно съ планинитѣ, които състоѭтъ долѣ отъ скали о не попиватъ водата. Западния ѝ склонъ е значи-

телно гладъкъ и прорѣзанъ тукъ-тамѣ само съ плитки бразди, по които се стича дъждовната и снѣжната вода отъ планината и по които вървѣтъ обикновенно планинскитѣ пѫтеки.

Трѣска отъ източната страна и Вардаръ отъ западната текѫтъ подъ самата планина; тъй щото политѣ на планината и отъ двѣтѣ страни сѫ стръмни. Южната ѝ половина е повече покрита съ гори, а сѣверната е гола скалиста.

Ако се гледа на бунаритѣ, които се копаѫтъ на разни мѣста и на различна височина по планината, горния пластъ на почвата на нѣколко стѫпки дълбочина се образува отъ червена глина, подъ нея има пластъ отъ бѣла глина, подиръ което слѣдватъ карпи и скали отъ бѣлѣзникавъ камъкъ варовецъ и полски шпатъ.

Сува-гора е бѣдна отъ животни и растения. Цѣлата отъ политѣ до билото си е съвършено гола и лишена не само отъ дървеса, нъ и отъ трѣва; надъ бѣлата ѝ почва се издигатъ ниски недоразвити дървчета и зеленики, които изглеждатъ отъ далечъ като дамки, нарочно турени, за да пошарѫтъ планината. Отъ източната страна нѣкѫдѣ е скалиста, а нѣкѫдѣ покрита съ храсталакъ и трѣвулякъ; по този склонъ не сѫ рѣдкость и кориитѣ отъ букови дървеса. Нъ онова, което най-много отличава Сува-гора отъ всичкитѣ околни планини, то е нейната бѣдность отъ вода. Както показва името ѝ, тя е безводна планина; изъ нея не истича ни една рѣка и даже малкитѣ изворчета тукъ сѫ въ голѣма рѣдкость. Всичкитѣ села по и подъ нея страдаѫтъ за вода; населението въ тѣзи села си доставя вода отъ бунаритѣ, които сѫ много дълбоки. Сува-гора съ видътъ, голѣмината, безводието си прѣдставлява голѣма противоположность съ всичкитѣ околни планини. Изледътъ ѝ е твърд грозенъ, печаленъ, защото тя е гола, покрита съ варовити слюдасти камъни или съ глиняста почва. Нейнитѣ хълмове сѫ лишени отъ оная буйна планинска трѣва, която е украшение на всичкитѣ околни мѣста. Впрочемъ, малкитѣ шу бърчета, които се срѣщатъ по нея, горѣ-долѣ благоприятствуватъ за развѫжданието на кози.

Съобщенията прѣзъ Сува-гора сѫ твърдѣ слаби; пр нея нѣма пѫть работенъ, сгоденъ, а само козярски пѫте които сѫ стръмни, каменисти и не тъй сгодни. Отъ т пѫтеки по забѣлѣжителни сѫ 4: прѣзъ Балинъ-долъ, пр Чайле, прѣзъ Корита и по прохода Света.

Видѣхме, че склонътъ на Сува-гора е прорѣзанъ съ недълбоки долища, нѣкои отъ които отиватъ до билото, а други свършватъ по-долѣ отъ него. Всичкитѣ казани пѫтеки вървѫтъ по тѣзи долове до билото, което наистина е равно, нъ не е сгодно за пѫть, защото е покрито съ дрѣбни камъчета. Оттатъкъ по източния склонъ тѣ сѫ още по-несгодни, защото минаватъ или по долища прѣзъ ормани, или прѣзъ скалисти мѣста. Съ тѣзи пѫтища си служѫтъ само околнитѣ Гостиварски и Поречки села. По тѣхъ могѫтъ да работѫтъ само мѣстнитѣ конье. И четиритѣхъ не сѫ сигурни, нъ особено е опасенъ послѣдния: рѣдко се минава година да не бѫдѫтъ въ него убити по нѣколко души. Малко по-насѣверъ отъ в. Таулъ Сува-гора мѣни посоката и характера си. Тя се обръща право на истокъ въ видъ на единъ тѣсенъ горѣ остъръ скалистъ гребенъ. Отъ сѣверъ той е покритъ съ храсталакъ и тукъ-тамъ съ кории, а отъ югъ е скалистъ, голъ и още по-стръменъ. Отъ Скопска Каршияка този гребенъ се вижда да се спуска като отвѣсна стѣна надъ самата рѣка Трѣска. Скалитѣ на сѣверния склонъ сѫ съвършено извѣтрѣяни и раздробени. Погледнѫтъ отъ Скопска Църнагора, този склонъ се прѣдставлява като отвѣсна стѣна, по която се спуска широкъ единъ потокъ отъ камъни, каквото лавата се спуска по склоноветѣ на вулканътъ. Слѣдъ 2 — 2 ½ часа тази планина е прорѣзана отъ р. Трѣска, надъ която висѫтъ стръмни скали и отъ двѣтѣ страни. Подъ името *Нерезечка* и *Матечка* планина тя се продължава и отвъдъ Трѣска и свършва съ в. *Водно*, при политѣ на който лѣжи гр. Скопие. И тъзи верига има сѫщия характеръ на Сува-гора, само че отъ Трѣска насамъ сѣверния ѝ склонъ е покритъ съ храстие и на много мѣста съ кории отъ дрѣнови и брѣстови дървеса, които значително ѫ украсяватъ. Южния ѝ склонъ тъй сѫщо е голъ и скалистъ.

Върхъ *Водно* е массивъ, широкъ и значително високъ, въ видъ на пирамида. По срѣдата му има кория съ хубави мѣста, съ студена вода, които бихѫ могли да служѫтъ, като прѣкрасни мѣста за расхотка на Скопяни. На тепето си е покритъ съ трѣва и разработени нивя, а при политѣ си е съвършено голъ. Исключение правѫтъ сѣвернитѣ поли, по които сѫ разположени Скопскитѣ лозя, които даватъ хубавото Скопско вино. Политѣ му отъ югъ сѫ твърдѣ полѣгати и свършватъ хълмоно чакъ до долинитѣ на Маркова-рѣка и Сува-рѣка.

Отъ сѣверо-източната си страна е доста богатъ съ вода, особено около селата горно и долно Водно, които на това обстоятелство и дължатъ названието си.

3). *Разклонения.* Сува-гора нѣма почти никакви разклонения, искючая нѣкои малки рамки, които могатъ да се взематъ и като прѣдгория; тѣ сж плодъ на грубата майсторія на природата, която не може да изглади и изравни планинитѣ въ мѣстото, дето тѣ измѣняватъ посоката си или се срѣщатъ съ нѣкоя друга планина. Такива рамки тя испуска на двѣ мѣста: при село Куново, дето Добра-вода измѣнява посоката си, за да се съедини съ собствено Сува-гора и тамъ, дето тя завива на истокъ. Първитѣ отъ тѣхъ ги разгледахме на слѣдуемото мѣсто. Тукъ ще разгледаме вторитѣ.

Между Скопското и Тетовското полета и между Сува-гора и Люботрънъ се простира една хълмиста мѣстность, на която даватъ общото име *Дервентъ*. При с. Челопекъ отъ Сува-гора се захваща едно ниско прѣдгорие, което върви паралелно ней дори до Скопското поле. Въ началото си това прѣдгорие испуска рамка, която загражда Тетовското поле между Жеденъ и Сува-гора и кара Вардаръ да се отбие малко по-назападъ. Тя минава надъ селата: Богоня, Ласце, Жеглино и свършва надъ послѣдното единъ и половина часъ на и.-ю.-и. отъ Тетово съ върхътъ *Чемширликъ* (така нареченъ, защото цѣлия е покритъ съ зеленика или чемширъ), подъ сѣвернитѣ поли на когото минава пжтьтъ Стопие — Тетово. Това прѣдгорие е отдѣлено отъ Сува-гора съ единъ долъ не особено дълбокъ, нъ уединенъ и за това страшенъ, на когото склоноветѣ сж покрити все съ храсталакъ. То е проходътъ *Света*, по когото минава пжтьтъ отъ Гостиваръ за Скопие. Въ жгълътъ, кждѣто Вардаръ завива на истокъ, се захваща като продължение на Рогачевскитѣ планини една верига, наречена *Жеденъ пл.* отъ селото на сжщото име, която се спуска по южна посока паралелно на Вардаръ надъ самия него и свършва на югъ съ извѣстния массивен върхъ *Грунчинъ* или *Грумчинъ*, който се издига срѣщу чемширлика. Между тѣзи два върха е проходътъ *Здравъ зубелъ*, прѣзъ когото пжтя отъ Скопие за Тетово влиза Тетовското поле. Жеденъ е съвършено гола, прошар само тукъ-тамъ съ храсталакъ планина съ широко и пл било и съ стръмни и съвършено плоски сиво-бѣли на склонове и поли. Подъ самитѣ му западни поли тече

даръ, а на истокъ той испуска терасообразна рамка, която постепенно се снижава и свършва въ западния край на Скопското поле въ жгълътъ между Вардаръ и Трѣска. Тази тераса отдѣля долината на Вардаръ отъ онази на Дервентската рѣка.

§ V. *Скопскитѣ планини.*

Когато отъ една верига се спуска нѣкой клонъ, обикновенно въ началото си той е слѣнъ съ гребенътъ на планината и още не може да се различава като отдѣлна верига. На много мѣста массата му бива слѣта съ онова мѣсто на склонътъ или билото, отъ което той се отдѣля. Въ този случай се образува висока планинска плоскость. Такъво нѣщо имаме напр. въ третия планински вжзелъ на Шаръ при в. Стогово, въ главния планински вжзелъ на Осоговскитѣ планини при върховетѣ Руянъ и Царевъ върхъ и пр. Другадѣ, въ мѣстото на расклонението тѣ прѣдставляватъ редъ отъ тераси, отдѣлени една отъ друга съ долища; а на трети мѣста (това е най-вече при голѣмитѣ планински вжзли) тѣ прѣдставляватъ грамади отъ твърдѣ неправилно распрѣдѣлени височини. между които се заграждатъ „рупи“ т. е. планински корита, които често ставатъ дъна на планински езера. На първъ погледъ тѣзи височини се виждатъ безъ редъ расхвърлени; обаче, ако човѣкъ се вгледа въ тѣхъ добрѣ, ще забѣлѣжи доста голѣма правилность въ строенито имъ — тѣ сж наредени въ една прѣ кжсвана верига, въ началото на която височинитѣ сж купчести, а колкото повече се отдалечаватъ отъ планината, толкозъ ставатъ по-длъгнести, додето най-послѣ се обръщатъ въ отдѣлна и опрѣдѣлена планинска верига. Скопскитѣ планини прѣдставляватъ много добъръ примѣръ на такъво едно географико-геологическо явление. Въ срѣдата си при главния вжзелъ тѣзи планини се виждатъ тъй неправилно расхвърлени, щото безъ сериозни и всестранни наблюдения, човѣкъ мжчно може да разбере истинското взаимно разположение на разнитѣ имъ вериги и прѣдгория. Погледнжти отъ разни страни, Скопскитѣ планини се прѣдставляватъ въ различенъ видъ, а това още повече бърка на наблюдателя да схване истинския имъ видъ. Туй е причината, дето и въ найдобритѣ карти за нашитѣ мѣста тѣ сж твърдѣ погрѣшно поставени. Азъ ходихъ по тѣхъ 3—4 пжти, разглеждахъ ги внимателно отъ 5 страни (отъ Скопско, Кумановско, Велешко,

Прилѣпско и Кичевско) и при всѣко послѣдующе ходение на мирахъ невѣрности въ прѣдставлението, което имахъ за тѣхъ отъ прѣдидущето ходение. Ето прѣдставлението, което най-подиръ ми останѫ за тѣхъ.

Както казахъ въ „Общия прѣгледъ“ на планинитѣ, в. Якупица е единъ грамаденъ планински възелъ, отъ който лучеобразно се испускатъ нѣколко планински вериги и групи, които покриватъ обширното пространство между рѣкитѣ Църна, Трѣска по всичкото ѝ течение и Вардаръ отъ устието на Църна до онова на Трѣска. Ще разгледамъ въ подробности разнитѣ вериги отъ тази голѣма планинска група.

1). Салакова-Караджица. — Отъ върха Якупица се спуска по сѣв.-западна посока една верига, която досѣга р. Трѣска тъкмо въ онова мѣсто, дето надъ нея отъ срѣщната страна се издига южнѣйшия по-горѣ чаталъ (расклонение) на Сува-гора. Тукъ Скопскитѣ планини се съединяватъ чрѣзъ Сува-гора съ Шаръ. По продължението си тая верига отъ Якупица до Трѣска носи тѣзи названия: *Салакова*, *Караджица-планина*, *Суза-планина*, на която Кичевския склонъ се нарича *Пепелякъ*, *Пропасть*, *Велешка-рупа* и *Бърдо*.

Отъ върхътъ Якупица нататъкъ веригата постепенно се снижава до Бърдо, което по-височината е по-скоро хълмъ, отколкото планина, както може да се проумѣе отъ названието му. Края на Салакова-планина се отдѣля отъ началото на Караджица съ единъ дълбокъ долъ, който завива малко около Салакова-планина. Пропасть прави прѣходътъ на Караджица за Сува-планина малко по рѣзъкъ, а при края на Сува-планина се захваща Велешка-рупа, която навсѣкѫдѣ е равна по височина и която свършва надъ Трѣска подъ названието Бърдо. Отъ Бърдото надолѣ паралелно на Трѣска и надъ самата нея се спуска веригата *Рудина*, която се свързва съ Водно.

Отличителнията бѣлѣгъ на цѣлия този гребенъ е поразителната му голота. Исключая дъната на долищата, кѫдѣто се срѣщатъ трѣва и дървеса, склоноветѣ и билото му състоятъ исключително отъ варовити и гранитни люти и остри камъци, които отдалечъ придаватъ сиво-бѣлъ и не привлѣкателенъ изгледъ на планината. Склонътъ е тъй стръменъ и е покритъ съ такива дрѣбни и остри камъчета, що ходението по него е твърдѣ трудно, за да не кажѫ нея можно. Въ това отношение той прилича на Велешкитѣ

часть отъ Прилѣпскитѣ планини които сѫ негови непосрѣдствени расклонения, и на Сува-гора, отъ която се отличава само по видътъ си: когато послѣдната е планина почти еднакво широка въ основата и при върхътъ си, билото на Салакова-Караджица прѣдставлява единъ остъръ гребенъ, абсолютно голъ. Другитѣ части на Скопскитѣ планини, наистина, не прѣдставляватъ сплощни лѣсове, нъ повече отъ половината сѫ покрити съ дървеса, кѫдѣ по-рѣдки, кѫдѣ погѫсти кории, повече отъ букови дървеса и въ туй отношение тѣ значително се отличаватъ отъ гребена Салакова-Караджица.

Този характеръ е толкозъ по-рѣзъкъ, колкото се качва човѣкъ по-нависоко по планината. Надолѣ раздробяването на скалитѣ е по-слабо. Сува-гора е покрита съ слабъ единъ слой отъ земя, а земестата почва на Велешка — рупа и Бърдо образува такъвъ дълбокъ слой, щото тукъ вече се срѣща и растителность: трѣва, храстие, а въ низкитѣ мѣста и дървеса.

При такъвъ характеръ въ съставътъ и почвата, естествено е, че веригата е лишена отъ води и рѣки. Това особено се забѣлѣзва въ онази нейна часть, която се нарича Сува-гора, на което обстоятелство и тази планина длъжи своето название. Тѣжко и горко на пѫтника или на пастиря, който би попаднѫлъ въ тази планина безъ да носи съ себе си вода! Страдалци ме увѣряваха, че при трудностьта да се ходи по тѣзи мѣста и при ненаселеностьта имъ, такъвъ човѣкъ би умрѣлъ отъ жажда.

Друга отличителна черта на тѣзи планини сѫ дупкитѣ и пещеритѣ или „пропаститѣ“, както ги наричатъ пастиритѣ и мѣстнитѣ жители. Тѣзи пещери се впускатъ до дънъ-земя вѫтрѣ въ нѣкоя варовита скала или между двѣ такива и приличатъ на дълбоки бунари. Тѣсното имъ гърло не пуска въ тѣхъ дъждовната вода, нито пъкъ дава на слънчевитѣ лучи да проникватъ вѫтрѣ и да оказватъ своето разрушающе дѣйствие върху снѣгътъ, който зимнитѣ бури сѫ втикнѫли вѫтрѣ на сила. Тъй щото, тѣ оставатъ вѣчно покрити съ снѣгъ или, по-добрѣ казано, прѣдставляватъ езерца отъ снѣгъ, намѣсто отъ вода, каквито се срѣщатъ въ Босненскитѣ планини. По разни начини пастиритѣ вадѫтъ отвѫтрѣ снѣгътъ, растопяватъ го по впадинитѣ на скалитѣ и по такъвъ оригиналенъ и труденъ начинъ утоляватъ жаждата на овцитѣ,

когато прѣкарватъ стадата си по тѣзи сухи долини, които безъ тѣзи източници на вода бихѫ станѫли съвършено непристѫпни за хората, особено за пастиритѣ. Извѣстна и голѣма една такава пропасть се срѣща въ най-високото мѣсто на Сува-гора на прѣдѣла ѝ съ Караджица. Отъ нея тази часть отъ планината е наречена „*Пропасть*“.

Къмъ отличителнитѣ чърти на тѣзи планини може да се притури и туй, че тѣ сѫ много-именни. Това се дължи на двѣ обстоятелства: 1) на туй, че тѣ сѫ раздробени на много части и 2) на това, че тѣ сѫ притѣжание на много лица, отъ собственитѣ имена на които отдѣлнитѣ планини сѫ ис получили названието.

Сходна тѣмъ по вида и характера си е веригата, която се простира край Трѣска на 6 часа продължение и която служи да свържи Сува-пл. съ Водно. Почти въ срѣдата си тя е снижена. Отъ началото ѝ до снижението тя прѣдставлява единъ гребенъ широкъ, отъ горѣ съвършено плосъкъ и равенъ, отъ което си е добилъ името *Рудина* (по насъ „рудина“ наричатъ всѣка планинска възвишепость, която не е особено висока и има склонъ нито много стръменъ, нито много високъ, а било — съвършено плоско и равно, като гърбътъ на рудото ягне). По видътъ си тя прилича на Жеденската планина, отъ която се отличава по туй, че е покрита съ по-дебелъ пластъ отъ червеница земя и че тукъ тамѣ има храстие и дървеса. При сниженото мѣсто на Рудина е Гувърлевската полянка. Подъ името *Гувърлевска* планина тя постепенно се възвишава и слѣдъ $^1/_2$ часъ се съединява съ Водно.

Двата склона на веригата се различаватъ значително по видътъ и формата си: когато отсамния склонъ се снижава хълместо-образно до долътъ на Сува-рѣка и е земястъ, отвѫдния е съвършено скалистъ и тъй стърменъ, щото по него човѣкъ едвамъ може да се катери — черта, съ която се отличава и юго-западния край на Сува-гора, отвъдъ р. Трѣска.

Почти перпендикулярно на веригата Салакова-Караджица планина се захваща втора планинска верига, която по с.-с.-източна посока се спуща дору до Вардаръ. Тя прѣдставлява редъ отъ грамадни купелообразни хълмове, съединени помежду си чрѣзъ тѣсни и снежени гребени. Главнитѣ купелообразни массиви, които образуватъ веригата сѫ, три: въ на-

чалото е *Църний-връхъ*, най-високия, въ срѣдата *Мумджийца* и двузѫбестата *Китка-пл.*, съ която веригата свършва.

2) *Църний връхъ* е конусообразна височина, която се издига прѣдъ Салакова планина и прѣдъ в. Якупица, когото отчасти закрива за наблюдателя отъ Каршияка. Названията „Църний-върхъ", „Църна-гора" у насъ даватъ на върхове или планини, които отдалечъ изглеждатъ черни, темни. Това произлиза отъ двѣ причини: първо отъ туй, че, като снижени мѣста, тѣ вѣчно стоѫтъ въ сѣнка и второ отъ гѫститѣ кории, които ги покриватъ. Прѣдметния върхъ притѣжава и двѣтѣ тѣзи условия. Заграденъ отъ югъ, юго-истокъ и юго-западъ съ по-високи отъ него планини и върхове, той бива рѣдко озаряванъ отъ слънчевитѣ лѫчи. Прѣди врѣме той е прѣдставлявалъ сплощна гора отъ букови, дѫбови и борови дървеса, по-голѣмата часть отъ които и сега сѫ спазени. Тѣзи кории доставятъ дърва на цѣлата Каршиака, а въ вѫгленарницитѣ имъ се изваждатъ вѫглени за цѣлото Скопско. Има и добри пастбища, по които пасѫтъ повече стадата на Каршиякскитѣ села. На самия му върхъ е селото Църний-върхъ, което служи като скривалище на хайдутитѣ отъ Прилѣпско, Велешко и Кичевско.

В. *Китка* е по-низъкъ отъ Църний-върхъ. Той е пирамидаленъ и най-горѣ се раздѣля на два остри върха. Отъ юго-истокъ почти съ цѣлия си массивъ е слѣтъ съ Тисойца Мумджийца. Отъ другитѣ страни склоноветѣ му сѫ значително стръмни, нъ политѣ му сѫ твърдѣ полѣгати. Надъ долината на Маркова р. и въ Скопското поле той свършва съ поли полѣгати като поле, а на и.-ю.-ист. подъ ѫгълъ съ Вардаръ испуска тераси, които стръмно свършватъ надъ долината му и помежду си сѫ отдѣлени съ сухи долинки. Тѣзи тераси образуватъ дѣсната страна на Вардарската тѣснина отъ Скопското поле до станцията Зелениково

Голитѣ мѣста на Китка изглеждатъ цървеникави, защото сѫ покрити съ пластъ отъ цървена глина; нъ въ по-дълбокото варовникътъ трѣбва да съставлява скалитѣ му. Надъ село Пагаруша въ склонътъ на Китка вадѫтъ прѣкрасенъ мраморъ, който се разнася по цѣла с.-западна Македония. Сѣверо-западнитѣ и западнитѣ му склонове сѫ голи, а върховетѣ сѫ покрити съ кория, повечето отъ букови дървеса.

Мумджийца не е друго освѣнъ по-снижено продължение на Църний-върхъ, на когото спазва видътъ и характерътъ

въ всѣкое отношение. Отличава се отъ него, както и отъ всичкитѣ околни планини само по-богатитѣ пасища, съ които тя смѣло кункурира съ Бистра и Шаръ.

Въ жгълътъ между Църний-върхъ и Караджица се издига *Ибраимица* пл. Съ Църний-върхъ тя е съединена само въ началото си съ единъ гребенъ; останалжта ѝ часть е отдѣлена съ дълбоката долина на Маркова рѣка. Дълбокиятъ долъ на Патишка рѣка ѫ отдѣля отъ Караджица и Сува-планина. То е едно плоско и широко тепе, което горѣ е почти еднакво високо съ Църний-върхъ, а надолѣ постепенно се снижава и свършва стръмно въ самия върхъ на жгъла между Патишка р., Сува р. и Маркова рѣка. Като гледашъ откждѣ Каршияка, Ибраимица ти закрива цѣлата почти Караджица и часть отъ Салакова планина.

3) *Солунскитѣ планини.* Като юго-источно продължение на Салакова планина служжтъ *Бѣгово* и така нарѣченитѣ *Солунски планини.* Гъкмо срѣщу Китка Солунскитѣ панини завиватъ малко на сѣв.-сѣверо-истокъ подъ името *Тисойца* планина, която свършва надъ Вардаръ подъ Зелениково съ тераси, като онѣзи на Китка, само, че по-голѣми отъ тѣхъ. Солунскитѣ пл. прѣдставляватъ не особено широкъ гребенъ, прѣкжсванъ съ понижения, както веригата на Църний-върхъ и Китка.

По голѣмата имъ часть е покрита съ гжста гора. Като изминешъ станцията Зелениково по желѣзницата отъ Скопие за Велесъ, и като се свършжтъ тераситѣ на в. Китка, хоризонта ти се малко пооткива и ти виждашъ единъ гребенъ всплощъ покритъ съ гора. Това е тъй любимата отъ вжгленаритѣ Тисовица планина. Отъ Китка тя се отдѣля съ единъ долъ, по който тече едноименната съ нея рѣкичка.

Редътъ Караджица, Салалова и Солунскитѣ планини е главний гребенъ въ Скопската група отъ планини, който гребенъ е твърдѣ своеобразенъ на гледъ. Най-високата му точка съставлява в. Якупица, а най-високата планина е Салакова планина. Почти цѣлото ѝ било е покрито съ снѣгъ и прѣзъ месецъ май, а в. Якупица и прѣзъ м-цъ юний имаше голѣмъ пласть отъ снѣгъ половина часъ надолѣ отъ тепето на върха. Въ нашитѣ мѣста по туй врѣме се срѣща снѣгъ само по най-високитѣ върхове на Шаръ, което показва, тази верига малко отстжпва на Шаръ по височина.

Склонътъ имъ откъмъ Скопие е твърдѣ издутъ, полѣгатъ и състои само отъ купелообразни прѣдгория, които сѫ твърдѣ широки. Тѣ правилно се снижаватъ отъ билото на планината накждѣ матката на Маркова рѣка и Сува рѣка, дето найподиръ се обръщатъ на глинясти, като съ ржка направени купове, не по високи отъ 50 метра. Тѣзи купели сѫ раздѣлени единъ отъ другъ съ долища, които въ горнитѣ си части сѫ цѣли пропасти по дълбочина, цѣли долини по широчина, а колкото слизатъ надолѣ, толкозъ ставатъ по-тѣсни и поплитки, до дето въ ниското свършватъ съ тѣсни клисурести гърла, съ които се отварятъ въ долината на Маркова-рѣка. Съ такива долища прѣдгорията сѫ заградени почти отъ всичкитѣ страни. Само отъ едиа страна тѣ сѫ по-плитки и иматъ гребенъ, който, като шия, съединява прѣдгорието съ майката планина. Този характеръ и надлъжното направление на тѣзи грамадни хълмове взѣхъ за основа при систематизацията имъ, при опрѣдѣлението клоноветѣ и прѣдгорията на тѫзи чудна планинска група.

Погледнѫти отъ далечъ, тѣзи височини прѣдставляватъ видъ на онѣзи тулумо-образни облаци, които се подаватъ единъ надъ другъ само съ горнитѣ си краища и надъ които въ срѣдата се издига единъ голѣмъ тулумъ, който се вижда като да се сили да надвиши другитѣ. Билото на главната верига като вѣнецъ загражда тѣзи купици. Надъ всичко отгорѣ и далечъ задъ всичкитѣ купчинки, като нѣкой полѣгнѫлъ старецъ, се издига в. Якупица тъкмо надъ срѣдата на групата.

Между тѣзи хълмести пространства тукъ-тамъ се срѣщатъ по-голѣми или по-малки и повече или по-малко равни прѣлѣстни мѣста, съ хубава вода, гѫсти и дебели сѣнки. Характера на тѣзи води добрѣ опрѣдѣля названието на една отъ тѣхъ „*Празни-торба*“. Това име се е дало на изворътъ по поводъ на туй, че отъ него излиза тъй силно и студена вода, щото когато при нѣж седнѫтъ на почивка селянитѣ отъ околнитѣ села, които идѫтъ въ планината по дърва, въ нѣколко часа испразднуватъ торбитѣ си отъ припаситѣ, които си приготвили за нѣколко деня.

Тепетата на Църний-върхъ, Ибраимица и Мумджийца дѣлѫтъ склонътъ на двѣ части. Отъ политѣ до тѣзи върхове той се вижда по стръменъ, хълмоветѣ ставатъ рѣзко повисоки единъ отъ другъ и сѫ разрѣзани съ дълбоки долища.

По-горѣ отъ тѣхъ склонътъ прѣдставлява една полѣгата маса, въ която се крижтъ основитѣ на купелообразнитѣ кисочини, надъ които се подава билото на главната верига. Тъй щото, този редъ отъ височини по склонътъ може да се гледа като едно прѣдгорие на главната верига, което по височината въ разнитѣ си части напълно спазва характера на гребена. Въ срѣдата си прѣдъ Салакова и Караджица пл. това прѣдгорие е най-високо, а надѣсно и налѣво то постепенно се снижава, както и главния гребенъ. Между гребенътъ на главната верига и прѣдгорието се простира една впадина, която е твърдѣ разнообразна по повърхнината си. Нѣкждѣ тя е прѣсѣчена отъ гребенитѣ, които съединяватъ прѣдгорието съ главния гребенъ; другадѣ отъ неж нагорѣ се издигатъ купелообразни и отдѣлно-стоящи върхове, които за зрителя отъ Скопската Каршияка сѫ подаватъ само цуцулетата надъ прѣдгорието. Между тѣзи върхове и съединяющитѣ ги гребени на много мѣста се срѣщатъ полѣгатости като впадини, съ форма на корита. Такива мѣста у насъ наричатъ *„рупи“*, отъ което названията на нѣкои отъ Скопскитѣ планини сѫ придружени съ думата „рупа“ (Велешка рупа).

Ето каква е впадината между веригата и прѣдгорието въ разнитѣ ѝ мѣста: Църний-върхъ е съединенъ съ основитѣ на Якупица чрѣзъ гребенътъ *Темна-бука*, надъ който се издига пирамидалния върхъ *Убово*, който по височината и мѣстоположението си завзема срѣдно мѣсто между в. Якупица и Църнй-върхъ. (Нѣкога на тоя върхъ била убита нѣкоя *убава* мома, отъ което и върхътъ се е нарѣкълъ така. Названието на Темна-бука, както всѣки може да разбере, произлѣзло отъ гѫстата гора отъ букови дървеса, която покривала и покрива този гребенъ). За пѫтника отъ Скопие за Каршияка четиритѣ върха: Ибраимица, Църний върхъ, Убово и Якупица стоѫтъ въ видъ на прѣчупена линия и по височината си прѣдставляватъ една стълба съ четири стѫпки които постепенно се издигатъ една задъ друга.

Това мѣсто и оная частъ отъ Салакова планина, която се издига задъ него, наричатъ *Мокро* — название, което приехъ за означение планинския вѫзелъ на Скопскитѣ планини и тѣхнитѣ расклопения. Названието „Мокро“, „Мокра“ съмъ срѣщалъ почти въ всичкитѣ мѣста, дето съмъ ходилъ. Когато чуехъ това название и попитахъ да ми покажѫ

мѣстото, на което даватъ това име, все сж ми показвали на з.-ю.-западната страна на хоризонта и сж ми посочвали просто страната на хоризонта, безъ да опрѣдѣлятъ точно планината или мѣстото, което носи това название. Отъ тукъ може да се заключи, че съ това название именуватъ просто страната, отъ която иде дъждътъ. Сжщото прѣдполагамъ и за тукъ, т. е. че това мѣсто дължи названието си на туй обстоятелство, че отъ тамъ иджтъ дъждовеѣ на Скопско. Заслужва внимание фактътъ, че накждѣ него ми показвахж, когато питахъ Овчеполци и Щипяни за тѣхното Мокро.

Прѣзъ Мокро и прѣзъ върха Убово е вирьѣло старото джаде Скопие — Прилѣпъ. Западо-сѣв.-западната часть на впадината между тази впадина и върха прѣдставлява една рупа, като голѣмо корито, отъ която рупа би се образувало чудесно алпийско езеро, ако тя нѣмаше два исхода — исходътъ на Маркова и Патишки рѣки, чрѣзъ които се изливатъ водитѣ имъ въ Вардаръ, и още ако Църний-върхъ съ срѣдата си и Убово съ основата си не бѣхж подали ржка на послѣдния си братъ в. Ибраимица, за да се съединятъ съ него съ прѣходни, като шия, гребени. По на сѣверо-истокъ между Бѣгово и Мумджийца е гребенътъ *Напучинъ* и *Шапковица*, на юго-истокъ е тъй наречената *Велешка-рупа*, която е подобна на прѣди-описаната Велешка рупа, само че е по-висока отъ нежъ.

Скопскитѣ планини властвуватъ на цѣлото Овче-поле до Плачковица и Осогово. Погледнжти оттамъ, тѣ прѣдставляватъ една грамада отъ живописно расположени въ безпорядъкъ високи и темни купици, които при по-внимателно вглеждание въ тѣхъ, се показватъ като да искатъ да се разбѣгатъ една отъ друга въ разни страни и да се скрижтъ, Този видъ е приличенъ на онзи, въ който тѣ се прѣдставляватъ отъ Скопско, само че е по-разнообразенъ и по-прѣлестенъ отъ него. Въ основата си тѣзи високи купчинки сж слѣти, като въ една голѣма плоскость. Гжститѣ кории на основата и склоноветѣ имъ придаватъ имъ страшенъ и живостенъ изгледъ. Тази грамада отъ неправилно расхвърлени купици отзадъ е ограничена съ по-високи, продълговати и наредени въ верига купици: то сж Якупица, Убово, Църний-върхъ и Китка.

Откъмъ другата си страна тѣзи планини иматъ съвсѣмъ другъ видъ. Виждалъ съмъ ги отъ Битолско, При-

лѣпско, Велешко и Кичевско — отъ всичкитѣ страни се прѣдставляватъ въ съвсѣмъ различенъ видъ, тъй щото мъчно е да се сѣти человѣкъ, че тѣ сж Скопскитѣ планини. Главната верига, която, както видѣхме, се издига надъ всичкитѣ върхове и височини надъ сѣверния склонъ и ги загражда отзадъ, прѣчи да се виждатъ тѣзи купчинки и върхове отъ самната страна. Тъй щото прѣдъ себе си имашъ само една гола висока стѣна, на която въ срѣдата се издига голъ массивенъ върхъ. — стѣната е Салакова пл. и ю.-западната часть на Солунскитѣ планини, а массивътъ е в. Якупица съ юго-источния си склонъ, който е по-стръменъ и по-величественъ нагледъ отъ сѣверозападния. Склонътъ на върхътъ и на веригата отсамъ е значително по-стръменъ, неизрѣзанъ, голъ, грозенъ нагледъ и скалистъ. Въ всичката си величина и въ истинския си видъ Салакова пл. и в. Якупица се показватъ отъ сѣв.-зап. часть на Прилѣпското поле, а по-добрѣ отъ в. Златовръхъ, който се издига 3 часа на сѣверъ отъ гр. Прилѣпъ. И този склонъ е доста издутъ, както и противоположния, нъ е значително по-правиленъ отъ него. Когато издутината на сѣверо-западния склонъ образува върхове и високи купици, съединени съ склонътъ само въ основата си, а съ срѣдата си и горната си часть отдѣлно стоящи, тукъ самата масса на склонътъ е издута и има овална форма. Види се, почвата тукъ е нетолкозъ проницаема и разрушима за водата, та Бабуна и Тополка протичатъ по склонътъ въ впадини, а не като Марковата и Патишката рѣки, които сж образували дълбоки пропасти по сѣверо-западния склонъ и тъй го раздѣлили на части. Съ този видъ и характеръ юго-источния склонъ прилича на южния склонъ на Люботърнъ и сѣверния склонъ на Пелистеръ, а сѣверо-западния въ сжщитѣ отношения се приближава до западния край на Осоговскитѣ планини.

Началото на клоноветѣ, които се испускатъ отъ сѣверозападния склонъ е тъй слѣто съ склонътъ и тъй разбъркано съ околнитѣ височини, щото не може да се разпознае, а отъ юго-западната страна не е така: тукъ склонътъ има тъй правилна повърхнина, щото веригитѣ които се спускатъ отъ тази страна въ Велешко, Прилѣпско и Кичевско още въ началото си сж доста опрѣдѣлени. Тукъ клоноветѣ се захващатъ не отъ върховетѣ, а отъ склонътъ на планината. Онази часть отъ клоноветѣ, която е още на склонътъ на планината, отдалече се познава като отдѣленъ гребенъ.

Право подъ источния склонъ на в. Якупица се вижда една доста широка и длъгнеста впадина съ голи крастообразни на гледъ каменисти и съ правилно устройство стѣни. Тази впадина, като се захваща отъ основата на в. Якупица, прѣсича цѣлия склонъ на Морава пл. дору до основата ѝ при с. Богомила, която е на еднакъвъ уровенъ съ Прилѣпското поле. Въ срѣдата на впадината тече р. Бабуна съ най-горното си течение. Отъ лѣвата страна на Бабуна и на впадината се издига гребенъ, който е началото на Голешница пл. Прѣку този гребенъ, между него и Тисойца пл. има друга такъва, нъ по-тѣсна и малко по-дълбока впадина, всрѣдъ която тече рѣка Тополка.

Отъ Порече се вижда само юго-западния склонъ на Караджица планина, която отдѣля Порече отъ Каршияка. Видътъ и устройството на този склонъ, е сѫщия, както и на Скопския. Отличава се по туй, че скалитѣ сѫ нетолкозъ раздробени, както на сѣверо-източния. При политѣ му бие водитѣ си р. Трѣска.

II) Растителность. — Юго-западната часть на Скопската планинска група, както казахъ по-горѣ, гола до грозота. Въ замѣна на това, останѫлата ѝ часть е покрита съ буйна растителность, има гѫсти гори, храстия, гѫсталаци и тлъсти пасбища. По билото на Салакова планина има такива тлъсти пасаища, които по пространство и значение не отстѫпватъ на Шарскитѣ, а по тучность ги прѣвишаватъ. Буката е прѣобладающето дърво въ горитѣ на тѣзи планини. Нѣкога е имало по тѣзи мѣста твърдѣ много борове, ако се сѫди по народнитѣ спомени и по названията на нѣкои мѣста, нъ сега тѣ сѫ рѣдкостъ. Главния истрѣбитель на бороветѣ е огъна. Въ мѣстото, дето Караджица се слива съ массивното начало на Даутица, има широко и равно мѣсто, нарѣчено *Борово-поле*. Нѣма съмнение, че това мѣсто нѣкога е било покрито съ борови дървеса. Отъ обикновеннитѣ трѣви прѣобладающи сѫ чемериката и планинския здравецъ, а отъ особеннитѣ трѣви най-извѣстни сѫ *дивия тютюнъ* и трѣвата *оманъ*, послѣдната е висока трѣва съ жълти цвѣтове и голѣми листа. Мѣстнитѣ жители бъркатъ листата ѝ съ тютюна за да му придадѫтъ миризма. Чемериката е висока до 1 аршинъ трѣва съ корави дълги и тънки листа, както пшеничнитѣ. Листата ѝ се употрѣбляватъ за цѣръ противъ настинката и за отравяние на кучетата. Когато пръвъ пѫть почнатъ да ѫ па-

сѫтъ овцетѣ, отъ устата имъ почва да излиза пѣна, а много отъ тѣхъ и се отравятъ.

Главното значение на Скопскитѣ планини за тамошното население състои въ богатитѣ имъ пасища, които сѫ распрѣдѣлени на „кѫшли“ и които сѫ въ ржцѣтѣ на частни притѣжатели. Прѣзъ лѣтото тѣзи кѫшли сѫ оживени и весели — по тѣхъ пасѫтъ много стада отъ овци и кози. Много отъ Скопскитѣ търговци събиратъ овци и кози напролѣтъ, пасѫтъ ги прѣзъ лѣтото въ тѣзи планини, а наесенья или ги колятъ за пастърма,или ги продаватъ живи на вънкашни търговци. Освѣнъ тѣхъ тукъ пасѫтъ и много стада на Кара-Власитѣ, които едно врѣме сѫ били почти исключителнитѣ господари на тѣзи пасища, нъ сега редко дохождатъ поради силно развитото разбойничество по тѣзи мѣста. Много отъ кѫшлитѣ днесъ сѫ заети отъ мѣстни прѣдприимачи „кяи«, които взиматъ на пасище стада отъ търговцитѣ или отъ околнитѣ села срѣщу извѣстно възнаграждение и при нѣкои условия. Отъ животнитѣ въ тѣзи планини особенность прѣдставляватъ дивитѣ кози, сърнитѣ и еленитѣ. Наистина, тѣ се срѣщатъ и въ Шаръ, Бистрица, Осогово, нъ особено ги има по Скопскитѣ планини, дето тѣ се растакаватъ на цѣли стада. Тукъ има и язовци съ цвѣтътъ на вълцитѣ, а не сѫ рѣдкость и дивитѣ свини.

IV) *Води.* — 1) Рѣки. Околнитѣ Скопски планини сѫ богати съ вода; тѣ даватъ началото и пълнѫтъ съ водитѣ си три отъ притоцитѣ на Вардаръ: Маркова-рѣка р. Бабуна и Тополка. Много тѣхни потоци и рѣкички се изливатъ между Скопие и Велесъ направо въ Вардаръ, а други — въ Трѣска въ долното ѝ течение.

2) Езера. Въ Скопскитѣ планини има двѣ малки нъ дълбоки езера, които се намиратъ близу едно до друго на Царний-върхъ плаиина, Съ общо име викатъ ги „езерината“, едното „голѣмо“, а другото „малко“ езеро. Малкото държи мѣсто колкото едно гумно, а голѣмото е два пѫти по-голѣмо. отъ него. Брѣговетѣ и на двѣтѣ езера се образуватъ отъ високи скали, които имъ придаватъ видъ на вдлъбнѫтини. Когато има вѣтеръ, бучението на водата имъ се чува по-далечъ; отъ което може да се прѣдполага, че стѣнитѣ на езерата подъ водата сѫ тъй сѫщо скалисти. Нѣкога тѣзи езера [illegible] били безъ исходъ. Споредъ прѣданието, Крали-Марко [illegible] искалъ вода за манастиря си, който се намира подъ по-

на Църний-върхъ, пробилъ отъ една страна скалата, която загражда голѣмото езеро и пуснѫлъ отъ него вода, отъ която се образувала Маркова рѣка. Отъ голѣмото езеро си води началото и Патишка рѣка, която надъ Ибраимица се съединява съ Сува-рѣка.

Народната фантазия се надваря съ природата въ създаване необикновенни нѣща. Природата създава за окото нѣкои мѣста чудни и необикновенпи по хубость или грозота и по оргиналность, а народната Фантизия ги украсява съ всевъзможни прѣдания и прикаски и отъ тѣхъ създава за ума необикновенности и оргиналности. Понеже описанитѣ езера сѫ отъ този видъ творения на природата, то за тѣхъ сѫществуватъ много вѣрвания и прикаски, отъ които азъ привеждамъ по-главнитѣ три.

Едно отъ най-обикновеннитѣ суевѣрия у насъ е онова за „стопанитѣ“. Всѣкоя кѫща, всѣкое здание, особено запустѣлитѣ си иматъ своитѣ стопани, („сайбии“) коиго пазѫтъ зданието и живущитѣ въ него отъ бѣда. За стопани биватъ разни сѫщества: стопанътъ на уединенитѣ и запустѣли здания е нѣкои звѣръ или юначенъ человѣкъ, на църквитѣ — нѣкой свѣтия, който обича да сѣди по-гробищата, облѣченъ въ бѣли дрѣхи и съ дългъ чубукъ въ устата. Често прѣзъ деня дохожда отвънъ хората слушатъ стѫпкитѣ на стопанина светия, който се расхожда изъ черквата или урежда нѣщо вѫтрѣ въ неѫ. Ако нѣкой человѣкъ влѣзне вѫтрѣ въ черквата, той се крие въ олтаря. На кѫщитѣ стопани биватъ обикновенно голѣми змии и смокове, коиго отъ врѣме на врѣме се появяватъ на домакинитѣ, най-много по двора или градината и въ кѫтотетѣ на кѫщитѣ около огнището. Тѣ не хапѫтъ, не нанасятъ врѣда на домашнитѣ даже тогава, когато ги убива човѣкъ; за туй грѣхота е да се убиватъ. Ако стопанътъ се убие, подпорката, покровителя на кѫщата се отстранява и кѫщата рискува да бѫде изложена въ нѣкое близко врѣме на нѣкакво нещастие. Езерата си иматъ за стопани звѣрове или голѣми бикове, които често излизатъ край езерото или на нѣкоя скала въ него и убиването на които всѣкога е било послѣдувано съ изсушването на езерото. Въпроснитѣ езера тоже иматъ си свой стопанинъ — той е единъ звѣръ силенъ, както прилича на едни такива голѣми творения, каквито сѫ тѣзи езера. Всрѣдъ голѣмото езеро надъ водата се издига една гранитна скала. Тукъ често

се явява звѣрътъ или ступанътъ на езерото за да види бѣлъ свѣтъ. Щомъ види нѣкой човѣкъ, той се хвърля въ водата тъй силно, щото всичката вода се размѫтва отъ него. Пастиритѣ въ околнитѣ планини си кѫпѫтъ въ езерото овцетѣ и агънцата. Като ги събиратъ близо до водата, втикватъ вѫтрѣ овнитѣ, а подиръ тѣхъ овцетѣ сами се хвърлѭтъ въ водата, По този начинъ прѣкарватъ овцитѣ прѣзъ езерото еднѫжъ — два пѫти до доето вълната имъ се омие добрѣ. Прѣди да ги вкаратъ въ езерото за кѫпение, пастиритѣ хвърлятъ въ водата парѝ и стрѣлятъ съ пушки, за да покажѫтъ зачитанията си къмъ господаритѣ на езерата. Ако това не направѭтъ, непрѣменно ще имъ се изгуби нѣщо. Или „кьосътъ“ ще завлече стадото въ водовъртежътъ и тъй ще се удави цѣлото стадо, или часть отъ стадото ще се качи на канарата и оттамъ не може да се искара, или най-подиръ верѣдъ тихата вода ще се потопи нѣкоя овца. Тъй напр. братовчедътъ на моя приказвачъ по невѣрие, безъ да извърши прѣдварителната церемония, втикнѫлъ „кьосътъ“ въ водата, а подиръ него навлегло вѫтрѣ цѣлото стадо. Повечето овце излезли вънъ, нъ 17 агънца останѫли на срѣдната скала и по никакъвъ начинъ не могълъ да ги накара да оставѭтъ скалата и да излезнѫтъ вънъ. Братовчедъ му тогазъ прѣплувалъ езерото до скалата и искаралъ агънцата оттамъ. За да излезне отъ езерото, той ударилъ съ краката о̀ скалата за да вземе сила, съ помощьта на която да доближи до брѣгътъ, нъ не можалъ да върви напрѣдъ, защото нѣщо го влачило наназадъ — това билъ тъласъмътъ (стопанинътъ), който го тикалъ наназадъ и го завличалъ долѣ въ водата. Съ голѣми усилия подиръ 10 минути се появилъ отгорѣ надъ водата и почнѫлъ да плува на напрѣдъ нъ мѫчно можелъ да се крѣпи и да плава надъ водата, защото се усѣщалъ тѣжъкъ, като да има цѣла кѫща надъ него. На виковетѣ му за спасение другаритѣ му спуснѫли прътъ и го извлѣкли на брѣгътъ — звѣрътъ го пуснѫлъ за да приказва на свѣтътъ за станѫлото. Но „що̀ кье бѝди жѝвъ“? — „дво́е не́дели не́ оде и умре. отъ тогай турско и каурско се плаши отъ зверотъ! Господъ да чува“!

Другитѣ двѣ вѣрвания и прикаски се отнасятъ до физическитѣ имъ свойства, именно до подземнитѣ имъ сношения. Вѣрватъ, че отъ тѣхъ подъ планината върви вода, която излиза при селото Бѣлица (Поречко), подъ южния сконъ и Караджица въ жгъла ѝ съ Даутица. Надъ това село

изворъ отъ планината Караджица. За забѣлѣзване е туй, дето въ това село мислѫтъ, че водата на този изворъ си води началото отъ нѣкоя оттатъшна планина въ Скопско. Тая свърска на езерото съ изворътъ се открило по слѣдующия начинъ: Нѣкой си овчаръ отъ село Бѣлица случайно хвърлилъ въ езерото единъ стапъ. Стапътъ излѣзнѫлъ на изворътъ при с. Бѣлица. Възползуванъ отъ това случайно откритие, той намислилъ да прѣхранява кѫщатя си отъ овцетѣ на господаря си. На всѣки 20 дена той колелъ по единъ овенъ и го пускалъ въ езерото завитъ въ кожата му. Овенътъ излизалъ въ изворътъ при село Бѣлица, отъ дето жена му си го прибирала. Господаря му забѣлѣжилъ, че стадото му се намалява и, като не вѣрвалъ на обясненията на овчара си за причината на това намаление, той излѣзълъ единъ день да го слѣди. Видѣлъ, че пастиръть заклалъ бравъ и го пуснѫлъ въ езерото завитъ въ кожата му. Разсърденъ отъ това, той хвърлилъ самия него въ езерото и, когато жена му излѣзла по обичаю да прибере брава, заедно съ него прибрала и тѣлото на мѫжа си,

Споредъ друго едно прѣдание тѣзи езера иматъ свърска съ р. Трѣска. Видѣхме, че р. Трѣска прѣсича Суха-гора и прѣзъ една тѣсна клисура съ отвѣсни скалисти стѣни излиза въ Скопското поле. Въ дъното на рѣката въ тази клисура имало една вдлъбнѫтина, въ която се забѣлѣзвалъ нѣкакъвъ водовъртежъ. Вѣрватъ, че тази пропасть е бездънна и че отъ неѭ извира голѣма една вода, която незабѣлѣзано се съединява съ водата на р. Трѣска. Началото на тази голѣма вода намиратъ въ езеринатa. Въ срѣдъ голѣмото езеро имало силенъ водовъртежъ, който поглъщалъ и потопявалъ всичко, което попадало въ него. Прѣдполагатъ, че подъ този водовъртежъ, има една бездънна пропасть, която води въ р. Трѣска въ горѣпоменѫтата пропасть. По тоя подземенъ ходъ излиза вода изъ езерото въ поменѫтия изворъ на Трѣска. Изобретението на тази тайна приписватъ пакъ на единъ овчаръ отъ ближнитѣ тамъ села. Той билъ главенъ у нѣкой господарь, комуто пасѣлъ овцитѣ въ Църний-върхъ пл. край езерата. Веднѫжъ, като си сѣдѣлъ на скалата покрай езерото, кавала му паднѫлъ въ водата и се изгубилъ. Кавалътъ пропаднѫлъ въ дъното на езерото и по подземния проходъ излѣзълъ на изворътъ на Трѣска. Жената на овчара, която случайно излѣзла на рѣката да пере дрѣхи,

намѣрила го и го окачила въ кѫщи при другитѣ вѣщи на мѫжа си. Овчаритѣ, които пасѫтъ стада въ планинитѣ иматъ обичай да си отиватъ на прѣсличание у дома въ мѣсецътъ веднѫжъ. Когато помепѫтия овчаръ слѣдъ нѣколко врѣме отишелъ у дома си на прѣсличание, намѣрилъ кавала си у дома окаченъ на стѣната. Слѣдъ разяспенията на жена му разбрала се работата — тѣ узнали тайната за свърската между езерото и извора край рѣка Трѣска. Както първия овчаръ и послѣдния се възползувалъ отъ случая, нъ най-подиръ и него постигнѫла участьта на първия.

Както може да се забѣлѣжи отъ очертанието характера на двата склона на Скопскитѣ планини, горнитѣ бѣлѣжки за флората, фауната и водитѣ на Скопскитѣ планини се отнасятъ къмъ сѣверо-западния имъ склонъ, а не и за юго-източния, който и въ тѣзи отношения значително се различава отъ сѣверо-западния.

VI. Пѫтни съобщения прѣзъ тѣхъ. — Дивата имъ природа и още по-дивитѣ имъ обитатели правѣтъ тѣзи планини по-непристѫпни — даже и отъ високитѣ мѣста на Шаръ, Арнаутитѣ сѫ топтанджии, систематически разбойници, които обиратъ съ калаузлукъ и съ прѣдварително начъртанъ планъ, а тукашнитѣ Арпаути сѫ опинчари, които нападатъ, когото срѣщнѫтъ. По увѣренията на самитѣ Торбеши, чужденецъ не е стѫпилъ въ тѣхнитѣ мѣста, исключая единъ нѣмски пѫтешественикъ археологъ. Опитахъ се и азъ да посѣтѫ тия мѣста съ съдѣйствието на нѣкои познати менѣ Торбеши, нъ даде ми се да разберѫ, че туй не е възможно иначе, освѣнъ ако могѫ да се прѣставѫ по облѣкло и видъ, като чисть Торбешъ. Иначе и самия провождачъ рискувалъ да пострада покрай мепе.

Естествено е, че въ такъвъ случай и пѫтнитѣ съобщения прѣзъ тѣзи планини ще бѫдѫтъ твърдѣ слаби. Прѣзъ тѣхъ има само 2 по-главни пѫтища — единъ за Прилѣпъ, другъ за Кичева. Първия отъ Скопие върви по Маркова-рѣка до Църний-върхъ, послѣ прѣкупего и прѣзъ Бѣгово излиза на Салакова пл. подъ в. Якупица. Като прѣхвърли Салакова планина, пѫтя се явява при извора на р. Бабуна. Главния пѫть отъ тамъ слизалъ всѐ по рѣката до сегашния Велешко-Прилѣпски пѫть, а една негова рамка отъ горната часть на впадината на Бабуна прѣку Пашиница, която образува лѣвия брѣгъ на тази впадина, слиза въ сѣверо-

западния кѫтъ на Прилѣпското поле и прѣзъ него води въ Прилѣпъ. Нѣкога тоя пѫтъ е билъ голѣмъ друмъ и работенъ пѫть, защото билъ по-кратъкъ отъ другитѣ пѫтища за Прилѣпъ, Велѣсъ и Битоля; нъ сега той никакъ не работи поради силно развитото разбойничество по тѣзи мѣста. Шосето по цѣлото си продължение и сега се познава, а на много мѣста е още здраво. На нѣколко мѣста край него стоѫтъ кулитѣ, които служели за стражарници. Мостътъ на Бабуна подъ селото Богомила е остатъкъ отъ това шосе. Надъ с. Богомила остатъцитѣ му сѫ извѣстни подъ названието *Скопскиѡ-патъ*. Втория пѫть върви прѣзъ мѣстностьта Каршияка. Отъ Скопие по глинесто-каменистия склонъ на Водно той излиза въ Каршияка, минава прѣзъ селата Сопица, Ракотинци, Дълбоки долъ и излиза въ долътъ на Сува-рѣка, въ юго-юго-западния край на Каршияка, именно тамъ, кѫдѣто се срѣщатъ Бърдото и Рудината. Слѣдъ едно продължение отъ около $1^1/_2$ часъ по горната часть на Сува-рѣка, по единъ доста дълбокъ долъ той излиза на билото на Бърдото на самата граница между Скопска Каршияка, Кичевско и Порече. Тукъ има стражарница. На долѣ пѫтьтъ върви по голия покритъ само съ редъкъ храсталакъ склонъ на Бърдото; послѣ влиза въ долътъ на потокътъ Бѣла-вода, и по него излиза на Трѣска въ Порече. Като прѣсича рѣката Трѣска при с. Здуня, дето има на неѫ мостъ, върви нататъкъ все край неѫ и при с. Бродъ се съединява съ Прилѣпско-Кичевското джаде. Напрѣчния пѫть на този клонъ за Кичево прѣзъ Порече и Чальойца го видѣхме при описанието на Чальойца. Поради несгодноститѣ на пѫтя, а, главно, цоради опасноститѣ по него, които сѫ най-голѣми по долътъ на Бѣла-вода и на Сува-рѣка, този пѫть слабо работи.

VII. Население по тѣхъ. — Макаръ нъ рѣдко нъ сега се срѣщатъ навсѣкѫдѣ по тѣзи планини. Богатствата въ гори и пасища, които сѫ добри источници за поминъкъ въ планинскитѣ страни, помагатъ на тѣзи планини да бѫдѫтъ населени. И дѣйствително, нѣкога тѣзи планини, особено сѣверозападнитѣ имъ склонове сѫ били по́-заселени отъ всичкитѣ околни планини. Както видѣхме, тѣ сѫ планини съ широки ребра и поли, съ хълместообразни прѣдгория. Между тѣзи прѣдгория има заградени хубави планински сѣдла или „рупи“ които се отличаватъ по богатитѣ си пасища и ху-

бави мѣста съ изобилна студена вода. Повечето отъ селата на тѣзи планини сѫ расположени по такива мѣста.

Не ще ни дума, че исключителното занятие на жителитѣ въ тѣзи села било скотовѫдството и дърводѣлството. Отъ житнитѣ произведения става само ръжь въ малко количество. Нъ въ послѣдно врѣме разбойничеството тъй се развило въ тѣзи страшни и погранични на 4 каази планини, щото за християнитѣ почти невъзможно става да живѣѭтъ въ тѣхъ. По тази причина тѣ постепено сѫ слизали надолѣ къмъ Каршияка и въ полето, а на мѣстото имъ сѫ дохождали Арнаути и Торбеши. Че по тѣхъ е имало нѣкога много села, които сега сѫ опустѣли, за това свидѣтелствуватъ живитѣ прѣдания въ населението на Каршияка и многобройнитѣ църквички и други остатъци отъ църкви, гробища, здания и др. т.

Свършвамъ за тѣзи планини, съ забѣлѣжката, че азъ считамъ за съвършено несправедливо туй, дето пѫтешественицитѣ и Географитѣ, които плѣтѫтъ вѣнци хваления на Шаръ, на този голакъ и бѣденъ отъ чудесии великанъ, не споменуватъ нито дума за тѣзи равни великани на Шаръ по височина и по-голѣми великани по-характеристични нѣкои географически, климатически, топографически и исторически явления; дето тъй се учудватъ на вялия и убитъ нагледъ родоначалникъ на Шарската верига, а нищо не казватъ за в. Якупица, този гордъ господаръ, на толкозъ много голѣмо пространство. При мислитѣ въ този духъ дойде ми на умъ да сравнѫ тѣзи планини съ едно хубаво, нъ бѣдно сираче дѣте, което отъ всички се захвърля на страна прѣдъ нѣкое грозно и безполезно, нъ богато по случайности дѣте. Ако тѣзи планини не бѣхѫ на страна отъ общитѣ пѫтища, по които обикновено обичатъ да ходѭтъ „мѫченицитѣ“ и „страдалци“ учени пѫтешественици, ако неини чада не бѣхѫ дивитѣ Торбеши и Арнаути, ако най-подиръ тѣ не криехѫ подъ сѣнкитѣ си и не поехѫ съ студенитѣ води, толкозъ разбойници — случайности, които иѫ правѭтъ прѣзрѣно географическо сираче, увѣренъ съмъ, че тѣ щехѫ да бѫдѭтъ галеното дѣте на пѫтешественицитѣ географи, а особено на Археолозитѣ, защото по общото увѣрение на мѣстнитѣ жители, тукъ на всѣкоя стъпка се срѣщатъ много старини. Тѣ щехѫ да се надварятъ да прослѣдѭтъ въ тѣхъ всичкитѣ характеристични географически явления като въ единъ отъ голѣ

възли на страната ни, като въ планинска группа, чудесна въ много отношения.

Клонове на Скопскитѣ планини.

1) Даутица планина. — Отъ възела Мокро или, по право казано, отъ в. Якупица въ мѣстото, кѫдѣто юго-западния му склонъ се нарича *Морава пл.*, право на югъ се спуска високата Даутица планина, която загражда отъ сѣверо-западъ Прилѣпското поле и съ южния си край се свързва съ Крушовската и съ Стърмолъ планини. Въ началото си тя е висока, колкото ближната ѝ Салакова планина, а на югъ постепенно се снижава и свършва срѣщу едно прѣдгорие на Крушовската пл., Бушова чешма и Стърмолъ. Отъ тѣхъ тя се отдѣля съ проходътъ *Барбарасъ*, по който минава пѫтьтъ отъ Прилѣпъ за Кичева. Даутица е висока, много широка и массивна планина: тя пълни пространството между долината на р. Трѣска и Прилѣпското поле. Билото ѝ въ началото прѣдставява много широка тѫпа възвишеность; надолу става по-тѣсно, нъ все още е тѫпо, плоско и равно. Единственитѣ върхове сѫ безименния върхъ надъ с. *Крапа*, който се издига не много надъ общата плоскость и в. *Мовнатецъ* надъ село *Маргари* — и двата сѫ голи тѫпи възвишености, които даже нѣматъ видъ на върхове. Склоноветѣ ѝ по видъ и характеръ значително се различаватъ единъ отъ другъ: източния ѝ склонъ по цѣлото си продължение стръмно се издига надъ Прилѣпското поле, а западния е твърдѣ полегатъ и като се снижава твърдѣ постепенно въ видъ на полегата неизрѣзана плоскость, той свършва надъ самата Трѣска въ *Порѣче*

Голия, скалистъ и грозенъ като краставо тѣло нагледъ, западенъ склонъ на Даутица и подобнитѣ ѝ послѣдни отлоги надъ р. Трѣска, образуватъ доста привлѣкателна и живописна противоположность съ прѣку-рѣчнитѣ гористи, тъмни, съ страшенъ изгледъ и стръменъ спускъ планини и тѣхни спускове въ Порѣче, както и въ съсѣдния Стърмолъ.

Въ началото си Даутица е гола, скалиста и бѣло-сива, нагледъ съвършено подобна на Салакова планина. Сѫщо такъвъ изгледъ и характеръ има цѣлия ѝ склонъ, горитѣ сѫ още спазени въ много мѣста. Билото и западния ѝ склонъ сѫ богати съ пасбища, които оставатъ почти безъ полза за околното население. По западния ѝ склонъ не далечъ отъ билото и отъ Скопскитѣ планини е с. Крапа, въ бачилата на

което се изважда прочутата „Крапска мазь“ (масло), която тъй скъпо се цѣни въ Битоля и Прилѣпъ.

Даутица с варовита планина и като такъва е богата съ вътрѣшни празднини и пещери, праздни или пълни съ вода въ видъ на езера. Отъ първия видъ извѣстна е сталактитовата пещера при манастиря Слѣпче. Отъ втория видъ е „езерото“ надъ с. *Гостиражни*. Нѣкога то било открито, нъ отъ като се удавило въ него нѣкое момче, околнитѣ селяни го затрупали съ земя. На туй мѣсто и сега земята е тиняста. Водата му се истича въ с. *Гостиражни*. Въ срѣдъ селото има врѣменни извори, които си водятъ началото отъ това езеро. Въ опрѣделенъ день (не помнѫ кой) отъ годината въ изворитѣ се явява вода и протича надолу като рѣка. Понеже по неѫ селянитѣ си иматъ воденицитѣ, а надолу съ неѫ си вадятъ нивитѣ, този день тѣ го брояхъ за праздникъ и всички излизатъ на изворътъ. Въ случай, че вода не излѣзе въ опрѣдѣления день, което бива въ сухитѣ години, на мѣстото излизатъ на молебенъ.

Между Чальойца, Добра вода, Сува-гора, Рудина Караджица и Даутица е заградена планинската мѣстность *Порѣче* или *Порѣчие*, така наречена, защото се простира по рѣката Трѣска, която ѫ прѣсича прѣзъ срѣдата.

Сѣверниятъ склонъ на Чальойца и западниятъ на веригата Добра-вода по видътъ си твърдѣ много приличатъ на с.-източния склонъ на Скопскитѣ пл., и тѣ прѣдставяватъ една грамада отъ хълмове, върхове и тераси, които се снижаватъ постепенно на сѣв.-ист. и свършватъ най-подиръ надъ р. Трѣска. Сѫщото е и съ западния склонъ на Даутица пл., само че вмѣсто на тераси, той се спуска на плоскости. Прѣдѣлъ между двѣтѣ грамади служи една дълга та тѣсна и кривулеста долина, по която змиеобразно се извива р. Трѣска. Сува-гора, която образува сѣвернитѣ и сѣверо-западнитѣ му граници, го загражде като стѣна.

Повечето планини и хълмове на Порѣче сѫ покрити съ гѫсти лѣсове. Дървесата, които ги съставяватъ, сѫ разнообразни. Отличителна черта на тѣзи лѣсове е тази, че повечето отъ тѣхъ сѫ съставени отъ овощни дървеса, най-много череши, орѣхи, ябълки и круши. Между лѣсоветѣ, особено въ лишенитѣ отъ дървеса мѣста, се срѣщатъ прѣкрасни пасбища, които сѫ въ състояние да даватъ прѣхрана на хиляди глави добитъци. Богато е *Порѣче* и съ минерали. Около с. Само-

ковъ на единъ високъ връхъ по склонътъ на Чальойца отъ врѣме се е вадило извѣстното „порѣчко желѣзо“, *което по мекость и чистота* смѣло може да конкурира съ европейското. Самоковъ снабдяваше съ желѣзо Битоля, Прилѣпъ, Кичева, и отчасти *Скопйе* и Велесъ. Обаче напослѣдъкъ разработването му е почти изоставено, защото, приготовявано по първобитенъ начинъ, то не може да конкурира по ефтиния съ европейското желѣзо, на което и трѣбваше да отстжпи мѣсто въ казанитѣ пазарища. Трѣбва да има и каменна соль, ако се сждн по соленитѣ извори въ с. Сланско и Лопатица, които доставяватъ соль за цѣло *Порѣчко* и часть отъ Кичевско. Дивитѣ звѣрове — мечки, лисици м вълци тукъ още се срѣщатъ въ голѣмо изобилие.

Заградено отъ всѣкждѣ съ високи и малко достжпни планинини, *Порѣче* има само 3 естевствени исхода: по р. Трѣска, по Бѣла-вода въ Скопска Каршияка и по прохода Барбарасъ въ Прилѣпското поле. На сѣверъ р. Трѣска, като се промъква между Рудина и Матейчката планина, най-подиръ прѣсича послѣдната и тъй образува единъ естественъ макаръ и тѣсенъ и несгоденъ за съобщения исходъ въ Скопското поле. Тѣсninата между источния край на Чальойца пл. и Стърмолъ въ южния край на *Порѣче* прѣдставява малко по-сгоденъ за съобщения исходъ. По р. Велика той води въ Кичевското поле и Кичева, а прѣку Барбарасъ отъ него се излиза на Прилѣпско-Кичевския пжть. Въ *Порѣчко* се влива въ Трѣска потокътъ Бѣла-вода, който събира водитѣ на жгълътъ между Караджица и Даутица. По него, послѣ прѣку Бърдото и прѣзъ Скопска Каршияка, пакъ се излиза въ Скопското поле. Съ Гостиварско и Тетовско, по нѣмание такива естествени пжтища, съобщава се прѣзъ Кяфа, Добра-вода и Сува-гора по онѣзи долинки и снижени мѣста, за който спомѣнжхъ при описванието на Сува-гора и Добра вода.

Населението е повече българско, а арнаути има само по политѣ на Сува гора и 2—3 села по склонътъ на Рудина и Матейчката планина. *Порѣчанитѣ* по езикъ, облѣкло и нрави сж почти едно съ Кичевчанитѣ, а еднитѣ и другитѣ сж отъ Бърсяцитѣ. Говорътъ имъ е гърленъ, думитѣ произнасятъ протегнжто, но все говорятъ по-бързо отъ Тетовци, Гостиварци, а още повече отъ собственитѣ Мияци въ Дебърско и Рѣканско. Облѣклото имъ състои отъ „кувчета“ или шаячни фжстанели, съ черни продолни гайтани, както и на

Миящитѣ въ Рѣканско, само че въ Кичевско и *Порѣче* кувчетата сѫ по-тѣсни и по-кѫси отъ Миячкитѣ. Кувчетата на Порѣчанитѣ сѫ при другото направени отъ по-тънъкъ шаякъ, гайтанитѣ сѫ черни и по-рѣдки. За горна дрѣха, тѣмъ както и на Кичевчанитѣ, имъ служи „якуцката“, шаечна дрѣха още по-кѫса отъ кувчето съ якуцки за покриване главата и съ ржкави до лактитѣ. Голитѣ си крака покриватъ съ обяла отъ шаякътъ на кувчетата. На главитѣ си носѫтъ малки фески безъ всѣкакви притурки.

Богато мѣсто е *Порѣче!* Грамадния дървенъ материялъ, *пасбищата*, минералнитѣ богатства, бързитѣ потоци, които могѫтъ да каратъ всевъзможни машини и чекердеци, сѫ въ състояние да направѫтъ отъ *Порѣчанитѣ* население богато, промишлено, и дърводѣлско; нъ поради чрѣзмѣрно критическото положение на населението, тѣзи богатства ходѫтъ по вѣтъра и населението кисне въ мизерия. Името *Порѣчанецъ* е синонимъ на мизерия: никждѣ не вѣрвамъ да има тъй обѣднѣло и страдающе население, каквото въ *Порѣче*. Дивотия, арнаутлукъ въ пълна смисъль на думата е Тетовско, Гостиварско, Дебърско и Рѣканско, нъ всѣ не е *Порѣчкото*: тамъ християнския елементъ живѣе между арнаутитѣ, има извѣстни свързки съ тѣхъ, християнитѣ се броѫтъ като тѣхни чеда и сѫ подъ покровителството имъ; най-подиръ и самитѣ тѣ не сѫ пълна рая, та не сѫ изложени на такива грабителствата. Обикновенитѣ грабителства на съсѣди, бѣгове и началници, не сѫ чудо никждѣ по насъ и, разгледани относително, не сѫ съсипателни за населението. Опустошителитѣ на крупно у насъ сѫ четитѣ на Малесорцитѣ, които съ единъ ударъ лишаватъ цѣло едно село отъ иманьето му, убиватъ мнозини и се връшатъ у себе си. Послѣднитѣ отбѣгватъ да нападатъ въ мѣста съ смѣсено население, защото българи и арнаути съ съединени сили даватъ имъ отпоръ. Бѣднитѣ *Порѣчани* отплащатъ за всичкитѣ тѣхъ: като беззащитни раи тѣ трѣбва най-много да носѫтъ товаритъ и да удовлетворяватъ алчностьта за грабежъ на дивитѣ Малесорци. Въ случай че бихѫ направили опитъ за отбрана, участьта на извѣстнитѣ Орѣше и *Папрадища* имъ е неизбѣжна. Недограбеното отъ Малесорцитѣ събиратъ арнаутитѣ отъ ближнитѣ Кичевски и Порѣчки арнаутски села. Качаци и разбойници арнаути пъплѫтъ като пчели по цѣло Порѣчко! *Порѣ* ако искатъ да идѫтъ на пазарь, трѣбва да се съберѫтъ пазар

отъ нѣколко села и да вземѫтъ поляцитѣ (пѫдаритѣ) съ себе си; излѣзе ли нѣкой въ гората, не се знае да ли ще се върне назадъ читавъ, или необранъ, ако не бѫде заробенъ за пари. Знаѫ кѫщи, дѣто хората съ години сѫ прѣкарвали нощитѣ затворени съ именьето наедно и съ стража: подъ редъ мѫжьетѣ бдѣѫтъ да не имъ влѣзѫтъ разбойници въ оборътъ прѣку стѣната или въ кѫщи прѣзъ бажата. Особено лошо станѫ положението на Порѣчанитѣ отъ десетина години насамъ. Отъ тукъ е родомъ извѣстния патриотъ „кумита“ Стефо, който, на чело на една дружина отъ българи, бѣше се наелъ да истрѣби опустошителитѣ на родната му страна Порѣче и на цѣло Кичевско. Стефо, наистина, помогнѫ на съотечественицитѣ си да видѣтъ врѣменно бѣлъ день, нъ послѣ имъ излѣзе много скѫпъ. Той компрометира Порѣчани като „кумити“. Слѣдъ неговата насилна смъртъ въ Кичевскитѣ затвори, унищожението на Порѣче влѣзе въ програмата на правителството. Разбойнически чети безнаказано сновѫтъ изъ Порѣче съ „патриотическа“ цѣль да го съсипѣтъ. Като панагонъ на всичко и правителството е наложило нѣщо като екзекуция — 400 души солдати вѣчно стоѣтъ тамъ на смѣтка на населението.

За да не говорѫ повече, чини ми се, достатъченъ е да ни даде приблизително понятие за положението на Порѣчани фактътъ, че самия Кичевски каймакаминъ се бои да отиде въ Порѣче. Това положение на работитѣ не позволява на Порѣчани да извличатъ очакваната полза отъ богатствата, съ които природата е надарила затънтения имъ край и ги кара да търсѣтъ прѣхраната си на чужбина, каквото и Кичевчанитѣ. Ходѣтъ по разни градове изъ Турция, въ Сърбия, дѣто ставатъ повечето бозаджии и майстори. Останѫлитѣ тукъ повече *крайни* бѣдняци занимаватъ се съ дърводѣлство, скотовъдство и малко съ земледѣлие.

Главното имъ пазарище е Прилѣпъ. Тукъ тѣ носѣтъ най-много овощия отъ всѣкакъвъ видъ, дървенъ материалъ за градиво, за разни инструменти за свиренье, склупци и др. нѣкои домашни сѫдове, малко блажнина, най-вече урда. Пазарището въ Кичева слабо имъ служи; тамъ нѣма кому да продаватъ своитѣ произведения, защото и въ Кичева ги има сѫщитѣ. Гостиваръ, като складочно мѣсто за Рѣканско и другитѣ арнаутски тамъ мѣста, е главното мѣсто, кѫдѣто Порѣчани носѣтъ урдата си, обичливото ястие на Арнаутитѣ.

Тетовско и Гостиварско сѫ силни конкуренти за овощията на Порѣче, при всичко туй порѣчкитѣ овощия най-много черѣши и ябдки пълнятъ Скопския емишъ-пазарь и поради ефтинията си сѫ най-употрѣбляемитѣ. Въ *Скопйе* се харчи доста дървенъ материялъ. Даже *далечната* Битоля се много посѣщава отъ Порѣчанитѣ.

II. *Бабунскитѣ планини.* — Отъ сѫщото мѣсто на Морова планина, отдѣто се отдѣля Даутица, подъ жгълъ съ послѣднята се спуска право на истокъ една верига, която върви паралелно на р. Бабуна и свършва въ Тиквешкото поле.

Между Морова и началото на веригата има снижение, чрѣзъ което се съобщаватъ селянитѣ на Азотъ съ онѣзи въ Прилепското поле и съ гр. Прилѣпъ.

Отъ снижението на 2 часа разстояние южния й склонъ се нарича *Дрѣновска пл.* отъ с. Дрѣновци, което се намира при южнитѣ й поли, а по-голѣмата часть отъ сѣверния склонъ се нарича *Мукосъ*, което название и ще приемѫ азъ за общо въ тази верига.

Веригата се распознава като особена планина още при билото на Даутица. Началото й въ полето прѣдставява редъ отъ 5—6 длъгнести възвишения, отдѣлени едно отъ друго съ понижения като прѣсѣки. Отъ манастиря Слѣпче тя добива правилна форма и прѣставява тѣсна низка верига съ остъръ гребенъ. Южнитѣ й склонове и поли нѣкѫдѣ сѫ покрити съ редъкъ храсталакъ, нѣкѫдѣ сѫ скалисти, а сѣверния склонъ или собствено Мукосъ е покритъ повечето съ кория. Подъ самитѣ й сѣверни поли тече р. Бабуна, а подъ южнитѣ поли се разстила единъ кѫтъ на Прилѣпското поле.

Въ източния край на Мукосъ веригата се малко расширява и снижава. Въ началото си тя се нарича *Прѣслонъ*, прѣзъ който минава Прилѣпско-Велешкия пѫть, а защото има стражарница или дервентъ, наричатъ ѫ и *Дервентъ*. Отъ пѫтьтъ на дѣсно се захваща *Борула планина*, която свършва съ върхъ *Козякъ*. По билото й минава пѫтьтъ отъ Прилѣпъ за с. Кърстецъ и с. Никодинъ. Отъ Прилѣпъ Борула се вижда, като една низка рудина, която загражда отъ с.-с.-истокъ единъ кѫтъ на Прилѣпското поле, а отъ долината на р. Бабуна тя изглежда за доста висока планина, отъ което трѣбва да се заключи, че прилѣпското поле е значително по-високо отъ матката на р. Бабуна. Сѣверния имъ

склонъ прѣдставява една сплощна кория, подъ име *Изрничка планина*, отъ която се доставяватъ най-много дърва за гориво въ Прилѣпъ. Часть отъ тѣзи кории сж общо достояние на околното население, другата е царска и се продава на прѣдприемачи. Едната и другата немилостиво се трѣбжтъ и скоро Прилѣпъ ще се лиши отъ едно отъ най-главнитѣ мѣста за дърва.

Разгледаната часть на веригата се отличава отъ останжлата по видъ, характеръ и съставъ. До тукъ ний имахме всѐ една опрѣдѣлена верига, която състои повече отъ гранитни плочи. Южнитѣ склонове на веригата както и расклоненията ѝ на югъ въ Прилѣпско сж голи и скалисти, а сѣвернитѣ сж покрити съ кории. Нуждата отъ дърва за градътъ и полето трѣбва да е главната причина на туй различие въ двата склона. Ако е тъй, то скоро отъ тази верига ще имаме една гола камениста планина. Даже и пò на истокъ сѣвернитѣ склонове на планинитѣ и баиритѣ сж повече покрити съ растителность, отколкото южнитѣ.

На край Борула и 2 ч. на с.-и. отъ Прилѣпъ се издига високия пирамидаленъ и скалистъ в. *Козякъ*. Склоноветѣ му отъ з., ю. и ю.-и. сж съвършенно голи, скалисти, стръмни и се спускатъ терасообразно съ гребени и пропасти между тѣхъ, сѣвернитѣ му кклонове сж плоски и горѣ покрити съ храсталакъ, а при политѣ — съ кория отъ букови и брѣстови дървеса. Цѣлиятъ почти състои отъ мраморъ, който му придава бѣлъ цвѣтъ. Подъ южния му склонъ близо при селото Плетваръ има копки за мраморъ, който се носи дори въ Битоля. Отъ всѣкждѣ човѣкъ може да се качи на върха му, нъ най-сгодния пжть е онзи, който води по билото на Прѣслонъ и по сѣв.-западния склонъ на Козякъ.

Козякъ е единъ отъ високитѣ върхове въ вжтрѣшна Македония. Отъ Плетваръ пагорѣ има 3—3½ часа височина, а отъ матката на Лѣнишка рѣка въ полето до Плетваръ, трѣбва да има до ½ часъ височина. Мѣстнитѣ вѣрватъ, че отъ него може да се види Солунския заливъ — вѣрванне, съ което искатъ да кажжтъ, че той е твърдѣ високъ. При всичко туй, снѣгътъ не стои на върха му дълго врѣме. Причината трѣбва да е сжщата, която приведохъ и за Люботрънъ, т. е. че е голъ, полегатъ и изложенъ напълно на слънчевитѣ лучи.

Както всичкитѣ планини съ варовитъ съставъ, Козякъ е твърдѣ богатъ съ подземни пещери и пропасти, нѣкои отъ които сѫ пълни въ дъното съ вода. По-извѣстни отъ тѣхъ сѫ двѣ: една на върхътъ, друга по западния склонъ надъ с. Оревойцъ. Първата се отличава съ широчината и дълбочината си. Околнитѣ селяни ѭ мислѣтъ даже за бездънна. За опитъ пускали сѫ 10 колски фъртоми надолу и пакъ не сѫ намирали дъното. Когато хвърлишъ камъкъ, грохотътъ му слушашъ цѣли 10 минути. Споредъ една легенда, дъното на тази пещера има свързка съ Солунското море. Нѣкой закланъ хъртъ, хвърленъ тукъ, билъ намѣренъ въ Солунското пристанище при устието на р. Вардаръ. Втората е извѣстна по цѣрителната си „Дубова вода“ (вода на св. Духъ, защото на св. Духъ ходѣтъ да се миѭтъ отъ неѭ). По единъ тѣсенъ проходъ влизашъ подъ земята на 20 — 30 стълби и достигашъ до една пещерка, на която стѣнитѣ сѫ мокри и отъ тѣхъ капи въ дъното на пещерата малко вода. Това е „Дувòата вода“. Освѣнъ тѣхъ има и други пещери, въ които могѫтъ се побрàт до 500 глави овци.

Отъ Козякъ на истокъ веригата съвършено измѣнява видътъ и характерътъ си: тя губи характера и формата на планинска верига и се обръща въ плоско хълместо възвишение, което, колко ходи на истокъ, толкозъ повече се расширочава, Въ началото всѐ още се забѣлѣзватъ гребени, които постепенно се снижаватъ, додѣто се слѣѭтъ съ плоското възвишение. Подъ сѣверния склонъ на Козякъ и надъ Църпици се издига в. *Романъ*. Отъ него се захваща единъ гребенъ *Църнушка* планина, който се спуска по и.-с.-източна посока, паралелно на р. Бабуна. В. Романъ е покритъ съ гора; доста дървеса се срѣщатъ и нататъкъ по сѣверния склонъ на гребенътъ. Въ източния си край гребенътъ се обръща въ хълмове. Чрѣзъ *Дълги-ридъ* тоя гребенъ се съединява съ оттатъкъ Бабунскитѣ планини. По пѫтя отъ Прилѣпъ за Велесъ отъ дѣсно ти закрива хоризонтътъ единъ стръменъ склонъ, прорѣзанъ съ дълбоки долища, при самитѣ поли на който минава казания пѫть — това е описваний гребенъ.

Отъ източния склонъ на Козякъ, именно отъ в. *Маливрѫхъ*, който се издига надъ Трояци и подъ Козякъ, се захваща другъ гребенъ. Подъ името *Флоражъ* този гребенъ слѣдъ два часа продължение свършва надъ с. Топлица, дѣто

се слива съ полското възвишение. Като се появишъ при с. Плетваръ, което се намира при политѣ на Козякъ и на пѫтя за Градско, подъ краката си отъ лѣво имашъ единъ долъ като пропасть, прѣку него — полегатъ склонъ а надъ него се издига единъ гребенъ, който ти загражда откъмъ сѣверъ хоризонтътъ. Това е Фролажътъ съ Мали-върхъ. Фролажъ отъ югъ и Църнушкия гребенъ отъ сѣверъ заграждатъ помежду си, като въ единъ кѫтъ, западния край на плоското възвишение. Водитѣ на този кѫтъ текѫтъ по източна посока. Отъ тукъ на истокъ се простира плоското възвишение, което състои отъ хълмове отдѣлно-стоящи или наредени въ вериги съ малка наклонность на къмъ югъ, накждѣто и се истичатъ водитѣ на плоското възвишение. Свършва на истокъ хълмообразно надъ Тиквешкото поле, дѣто за граница, можемъ да приемемъ джадето Прилѣпъ — Градско. Въ източния край на възвишението надъ с. Личево и 2 часа на юго-западъ отъ Градско отъ всичкитѣ други гребени и хълмове се издига в. *Клѣпа,* отъ който и цѣлата тая страна между Бабуна и Рѣка, се нарича *Клѣпа.*

Потоци сухи, като околната имъ мѣстность, прокопаватъ ѫ макаръ и неособенно дълбоко и правѫтъ повърхнината ѝ малко по-разнообразна на видъ. Отъ тѣхъ тя като да се раздѣля на групи и верижки отъ скалисти, голи, еднообразни и грозни на гледъ хълмове, които се снижаватъ, колкото отиватъ по-наистокъ

Цѣлото туй плоско възвишение състои отъ варовецъ, тукъ-тамъ размѣсенъ съ други породи камъни, най-много съ синъ плоченецъ. Изложени на слънчевия пекъ, склоноветѣ на тѣзи хълмове много сѫ добри за лозарство, което и съставява главното занятие на жителитѣ въ селата по тѣхъ. Брѣстове, джбици и овощни дървеса, най-много орѣхи и крушки отъ разни видове, съставяватъ единственнитѣ почти дървеса по тази пустино-образна хълместа мѣстность.

Долината на р. Бабуна загражда отъ сѣверъ разгледаната верига, знакъ, че на сѣверъ нѣма никакви расклонения. Отъ двѣ мѣста отъ 2 свои вѫзли тя испука на югъ 2 клона, които заедно съ своитѣ расклонения образуватъ часть отъ сѣвернитѣ и источнитѣ Прилѣпски планини.

1) Злато-врѫхъ. При с. Присой, въ мѣстото, кѫдѣто за пръвъ пѫть си измѣнява видътъ, тя испуска рамка, повисока отъ неѫ, която въ началото си прѣдставява една

висока купчинка. Съ веригата тази купчинка е съединена съ единъ касъ, като шия, гребенъ, дългъ до $^1/_2$ часъ, а най-отгорѣ ѝ се издига в. *Злато-върфъ*. Послѣдниятъ прѣдставява една възвалчеста скала отвѣсна и висока до $^1/_2$ часъ съ обиколка въ основата пакъ $^1/_2$ часъ. Нагорѣ върхътъ постепенно се стѣснява и свършва съ една плоча съ около $1^1/_2$ метъръ диаметъръ, която се клати. Всрѣдъ плочата е исправенъ дирекъ, върхъ който имало *златна* ябълка, отъ което и върхътъ се е нарекълъ Злато-върфъ. Любопитнитѣ посѣтители качватъ се на него по издълбани въ скалата стѫпки.

Злато-върхъ е най-високия върхъ въ Прилѣпско подиръ Козякъ; отъ основата на планината до горѣ има до $2^1/_2$ часа. Той се вижда дори отъ Битолския Баиръ. Между повисокитѣ и по-масивнитѣ отъ него върхове Якупица и Козякъ, които се надварятъ да достигнѫтъ небесната синина, той изглежда като едно иглесто възвишение, срѣдно между тѣхъ по височина.

Високи околни планини заграждатъ хоризонтътъ и правѫтъ видътъ му доста ограниченъ спрѣма височината му. На и. Козякъ и Селечката планина заграждатъ ти скоро хоризонтътъ. На Сѣверъ прѣку Мукосъ виждашъ черенъ единъ паралеленъ нему гребенъ, който спира погледа ти, а на западъ високата стѣпа на Салакова пл. и в. Якупица, колкото ти привлича погледа съ височината, толкозъ го отласка съ грозотата си. Въ замѣна на тѣзи неприятни гледки на югъ подъ краката си имашъ като тепция равна и като градина раздѣлена на лѣхи и испьстрена съ разновидни сѣидби поляна, усѣяна съ села, които се прѣдставяватъ въ видъ на купчинки отъ сгради, между които се бѣлѣѫтъ кулитѣ и черквитѣ. Отъ югъ пъстрата тая поляна е заградена съ Крушовската планина, налѣво отъ която, като въ мъгла се синѣе високия Пелистеръ съ бѣли лъскави дамки отъ снѣжни прѣсни по него.

При самитѣ поли на Злато-върхъ на една малка плоскость е манастиря *Трѣскавецъ* или *Св. Богородица* — единъ отъ старитѣ и богати манастири по насъ. Пѫтникътъ по джадето отъ Градско за Прилѣпъ, щомъ се покаже на Плетваръ, прѣдъ него живостно се издига иглообразния Злато-върфъ, въ политѣ на който, като залѣпенъ за скалитѣ, се бѣлѣе Трѣскавецъ. Той има валчестъ, макаръ и не особено широкъ, дворъ, въ срѣдъ който е църквичката. Тя е стара,

малка и съ три кубета. Срѣдното отъ тѣхъ е расцѣпено, *трѣснѫто* отъ една гръмотѣвица, поради което и манастиря е нарѣченъ Трѣскавецъ. Отъ всичкитѣ страни е заобиколенъ съ здания на 2 етажа, исключая южната страна, дѣто стои низко едноетажно и старо здание. Портата е въ западния й край и надъ нея е издигнѫта камбанарията Отъ Прилѣпъ до манастиря води кривулестъ, скалистъ и каменистъ пѫть, по който съ трудъ се ходи възсѣднѫлъ на конь, а отъ западната страна по землестия западенъ склонъ на Злато-връхъ селянитѣ отъ околнитѣ села Присадъ, Дупячени и Небрѣгово идѫтъ въ манастиря за черквуване по казарски пѫтечки. Манастирътъ е доста богатъ. Освѣнъ отъ гоститѣ, които твърдѣ го посѣщаватъ, като стара светиня, много събира и отъ панаиря на 15-ий августъ, на който дохаждатъ хора отъ цѣло Прилѣпско, Велешко, Тиквешко и Крушевско; нъ главнитѣ му приходи идѫтъ отъ движимитѣ и недвижимитѣ му имущества. Той е подъ управлението на Прилѣпската община, която взема отъ него приходъ за градскитѣ училища 150—200 лири годишно. Калугери въ манастиря нѣма.

Злато-връхъ е миниатуренъ планински вѫзелъ. Отъ него рамката се расчаталува на 3 части: *Дабнишката планина*, между Дабнишката и Оревойчката рѣки. Отъ склонътъ й се захваща Дабнишката р, която прѣсича отъ сѣверъ къмъ югъ Прилѣпъ, а подъ сѣвернитѣ й поли върви Велешкия пѫть. *Заградската*, която се спуска на з.-ю.-з. почти паралелно на Мукосъ, съ който заграждатъ единъ кѫтъ отъ Прилѣпското поле, дълъгъ до 2 часа и широкъ 15—20 минути, който накждѣ Злато-върхъ постепенно се стѣснява. Въ западния си край тя испуска на югъ низка и плоска рамка *Ридътъ*, който се спуска дори до с. Коняри, 2 часа на з. отъ Прилѣпъ.

Тоя ридъ дѣли Прилѣпското поле на 2 части: западна и източна, отъ които първата е по-равна, по-богата и по-населена. Подъ жгълъ съ двѣтѣ се испуска право на югъ трета рамка, която свършва ¼ ч. на с.-з. отъ Прилѣпъ съ в. *Маркуй-кули*, при южнитѣ поли на който е залѣпено с. Варошъ. Въ жгълътъ му съ първата рамка тече Дабнишката р., а въ жгълътъ му съ втората — заградското поленце.

Цѣлата тази група е съвършено скалиста и лишена отъ дървеса. Лѣскитѣ и трѣвата по равнинкитѣ съставяватъ единственната растителнотсть. Обаче, въ по отдавнашни врѣмена

тѣ сѫ били покрити съ голѣми дѫбье. Въ околнитѣ села сѫ ми показвали по кѫщитѣ греди, които били взети отъ дѫбьето по Ридътъ.

Макаръ и най-малка, срѣдната отъ тѣхъ е най-забѣлѣжителна; тя е станѫла историческа поради прочутото Марково кале, което се намира на върха ѝ и което ѝ е дало името. Пѫтешественницитѣ Мекензи и Ерби описали туй кале, нъ като намирамъ това описание за непълно и не толкозъ ясно, считамъ за неизлишно да дамъ и тукъ азъ едно по-подробно описание.

Маркови-кули е пирамидаленъ върхъ, който само отъ сѣверната страна е скаченъ чрѣзъ гръбнакъ съ Злато-върхъ, а отъ другитѣ страни свършва всѣ надъ полето до Прилѣпъ, Варошъ и Заградъ. Състои исключително отъ плоски, измити отъ дъжда скали, които отъ далечъ лъщѫтъ и отъ грамадни гранитни камъни, натрупани неправилно като грамада. Исключение прѣдставяватъ западния склонъ надъ Заградъ и една впадина въ с.-източния склонъ откъмъ градътъ, които впадини сѫ плоски, покрити отъ горѣ съ пластъ отъ земя обрасла съ трѣва. Като се стѣснява постепенно на сѣверъ, той свършва най-горѣ съ една равнинка, покрита съ трѣва и голѣма колкото 2 гумна. Като застанешъ всрѣдъ равнинката откъмъ западъ има склонъ стръменъ и плосъкъ, по който, ако се отърколишъ, за $^1/_4$ часъ ще се намѣришъ въ долътъ на с. Заградъ. На югъ скалитѣ се издигатъ на нѣколко мѣтра по-високо отъ тебе и ти заграждатъ хоризонта; послѣдния ти е отворенъ откъмъ ю.-и. по-горѣпоменѫтата впадина, прѣзъ която дзиркашъ сѣверната часть на гр. Прилѣпъ, а отъ сѣверъ имашъ издигнѫта една скала висока до 50 метра — тя е най-високата часть на върхътъ.

Описаната равнинка съставява главната часть на калето. Исключая сѣверната страна, отъ кѫдѣто главния връхъ служи за естествена стѣна, отъ всичкитѣ страни тя е заобиколена съ високи зѫбести стѣни. Отъ западната страна тѣ сѫ вече съвършено разрушени. Като спомени отъ тѣхъ стоѫтъ 2—3 купчинки отъ стѣна. Напълно сѫ уцѣлѣли тѣ само отъ южната страна. На скалата тукъ се издига зидъ, дебелъ колкото свободно да се движи по него кола, и горѣ направенъ на зѫбци и прѣсѣки. Отъ градътъ и отъ полето виждатъ се тѣзи зѫбци. Естествено е, че стѣната откъмъ отворената впадина ще бѫде по-яка и по-висока. На дѣсния край на

впадината близо до склалитѣ се издигатъ надъ зидътъ 2 високи кули, които се смѣтатъ отъ мѣстнитѣ за зандани, а въ сѣв.-западния кѫтъ се издига 4-жгълно здание, за което се мисли да е било хамбаръ. Дирецитѣ на стѣнитѣ му сж вече изгнили и испаднжли.

Задния върхъ, Акрополисътъ на Марковото кале, е положително непристжпенъ. Само отъ една страна скалата нѣкакъ си като да се пробила и образувала тѣснина, дълга 20-на чекори и широка, колкото свободно да мине единъ човѣкъ. Отъ тази тѣснина по скалата съ пълзенье и босъ човѣкъ съ трудъ може да се прибере до върха. Около тѣснината по скалитѣ стожтъ остатъци отъ стѣни — тукъ, по всѣка вѣроятность, е била портата на Акрополисътъ на Марка. Щомъ излѣзнешъ отъ тѣснината, виждашъ като залѣпени въ скалата 2 паралелни стѣнички — туй било разбоя на Марковица. Отъ върхътъ на Акрополисътъ владѣялъ Марко и тритѣ главни прохода въ полето отъ с.-истокъ, сѣв. и сѣв.-зап. Ходи се до калето съ пълзенье отъ всѣкждѣ, нъ найлесно се въскачува отъ двѣ мѣста: отъ Прилѣпъ по казаната впадина на с.-източния склонъ и откждѣ Варошъ и Заградъ по полския западенъ склонъ.

По с.-източната впадина паралелно на главната стѣна се простиратъ още 2 други съвършенно уединени стѣни, турени като за прѣграда на нѣщо. По-долната отъ тѣхъ и мѣстото около неж се нарича *Истерна* (Стерна наричаме изобщо голѣми и дълбоки пропасти, пълни съ вода). Както може да се прѣдугаде отъ самото название, народа вѣрва, че подъ тѣзи стѣни има грамадно подземно езеро, което се съобщава дори съ Солунското море. Послѣдното явление било открито, като онова съ пещерата на в. Козякъ, т. е. чрѣзъ 1 мъртъвъ хъртъ. който билъ пуснжтъ въ Истерната и се намѣрилъ въ Солунското пристанище. Да се испуснѣла тая стерна, била въ състояние да потопи не само града, нъ и цѣлото поле. За да не стане туй, Марко направилъ горнитѣ 2 стѣни. По-долната отъ тѣхъ веднжжъ се отпуснжла, нъ Варошанитѣ сполучили да затикнжтъ дупката съ памукъ и люкюмъ. Нѣколко товаря памукъ сж отишли за тази работа. Сега подъ стѣната земята е само мочурлива.

За направа на описанитѣ здания Марко повикалъ на ангария цѣлата околия и е наредилъ жени и мжже едни до други отъ калето дори до с. Плетваръ, на 2 часа разстояние,

тъй щото камънитѣ да се подаватъ отъ ржка на ржка. Отъ тежкитѣ трудове, трудни жени и млади майки изгубили рожбитѣ си. Като се свършила работата, на Марко дожалѣло за дѣчицата. За очистявянье на грѣховѣте, той направилъ въ и около гр. Варошъ 77 черкви, отъ които 5 и сега стоѭтъ здрави, на други 14 знаѭтъ се мѣстата и тамъ има извѣстни остатъци.

При политѣ на маркови-кули на мѣстото на сегашното с. Варошъ е билъ едноимения градъ, за който, освѣнъ вѣрванията и приказкитѣ, има доста фактически доказателства.

Мекензи и Ерби споменуватъ и вѣрно е, че по разнитѣ скали особено при политѣ на върхътъ по „плочитѣ“ въ с. Варошъ има много дупки, за които се вѣрва, че сѫ образувани отъ стѫпкитѣ на „шарца-пеливанца“. Едни отъ тѣхъ сѫ валчести, а други 4-ѫгълни. На първъ погледъ може да се сѣти човѣкъ, че първитѣ сѫ били дупки на дирецитѣ, а вторитѣ — коритца за въ кѫщитѣ, които биле построени на тѣзи плочи; а че тамъ сѫ биле кѫщи и дукяни, за това има живо доказателство. На пѫтя за въ манастиря има мѣтса „улевъ дикянъ“ или дукянъ на „улета“ „(*уле*“ е укорителна дума, която излиза отъ думата улавъ-лудъ: „и уле!“ казватъ на нѣкого, като посочватъ съ ржката си на главата му, когато искатъ да кажѫтъ, че не се сѣща за нѣщо, като улавъ). То е една впадина искуствено направена въ една скала, дѣто се влиза по стълба съ 2—4 стѫпки. Сега мѣстото е обрасла вѫтрѣ съ трѣва и капини.

На источния край на селото има мѣсто, нарѣчено *Банище:* лесно е да се разбере, че тамъ сѫ били банитѣ на градътъ. Като най-живо доказателство може да ни служи селото *Заградъ* или Задъ-градъ, което се е нарекло така, защото се е намирало задъ града.

Когато дошли Турцитѣ, прѣнесли градътъ на сегашното мѣсто на гр. Прилѣпъ, главно по нѣманье вода; мѣстото на с. Варошъ е безводно. Разбира се, напрѣдъ се прѣселили на новото мѣсто малко кѫщи и образували като ново селение, което *прилѣпили* при градътъ. Отъ послѣ цѣлия градъ се прѣселилъ въ това прилѣпено мѣсто, отъ което и новия градъ се нарекълъ Прилѣпъ. Въ потвърждение на горното, баба ми, между другото, привождаше и такъвъ фактъ. Имало нѣкога въ Вароша нѣкой си *Троне*. Богатъ и юнакъ билъ тоя Торне: когато говорѣлъ въ кѫщата си, слушали го подъ се-

лото, а кога се провикнѣлъ, гласътъ му се чувалъ въ полето дори на $1^1/_2$—2 часа разстояние отъ селото. Славата и юначеството му достигнѫли дори до Анадолътъ, и единъ юнакъ Арапинъ нарочно дошълъ дори отъ тамъ да се бие съ дѣдо Торнета. Кѫдѣ по неволя, кѫдѣ отъ желание, той излѣзълъ на „Садоò-поле“ на югъ отъ Прилѣпъ и всрѣдъ голѣмо едно множество го убилъ съ боздоганътъ си, като хитро завъртѣлъ коня си задъ него и го закаралъ прѣдъ себе си. Отъ страхъ да го не убиѭтъ Турцитѣ, дѣдо Торне не излѣзълъ вече отъ кѫщата си. Той живѣялъ въ западната часть отъ селото. Той си направилъ подземенъ ходъ, по който излизалъ за разговоръ на „меанитѣ“, които сѫ въ източния край на селото. Името му и сега се споменува въ названието „Торнéи върби“ и „Тòрнеи лйвагье“, които се намиратъ край градската рѣка 1 часъ подъ селото. Срѣдната часть на Прилѣпъ, кѫдѣто е сега часовникътъ, била ливади на Торнета. Като се прѣнесълъ градътъ, потомцитѣ му направили на туй мѣсто дюкяни и кѫщи, нѣкои отъ които до днесь сѫ тѣхно притежание. Отъ дѣдо Торнета останѫли сѫ 4-тѣ и сега сѫществующи фиса: Андреовци, Шукуровци, Тосковци, отъ който коренъ си води потеклото и баба ми, и Тодорчевци, които фисове и сега още иматъ нивитѣ си всѐ една до друга, като дѣленици. Първитѣ три и сега живѣѭтъ въ селото, а послѣднитѣ сѫ въ градътъ.

2. *Селечка пл.* Повечето отъ върховетѣ на планинитѣ, които върхове не прѣдставяватъ скалисти възвишения надъ билото на веригата, а иматъ видъ на отдѣлна маса, сѫ по-голѣми или по-малки планински вѫзли. Върха Козякъ неправи исключение отъ това правило. Освѣнъ описанитѣ 2 гребена, отъ него право на югъ се испуска Селечката пл.

Отъ Козякъ тя се отдѣля съ една тѣсна сниженость при с. Плѣтваръ, прѣзъ която минава пѫтътъ отъ Прилѣпъ за Градско. Надъ сниженността се издига планината и право на югъ се спуска дори до върхътъ на жгълътъ, който р. Църна образува въ Лерниското-поле и загражда отъ истокъ цѣлото Пелагонийско поле. По характера си тя може да се раздѣли на 2 части.

Отъ Плетваръ до $1^1/_4$ часъ на ю.-з. отъ гр. Прилѣпъ тя прѣдставява една висока стѣна съ стръменъ западенъ склонъ, подъ който сѫ расположени селата Лѣнища, Селце и гр. Прилѣпъ.

Билото ѝ е равно, като съ ножъ прѣсѣчено. Само тукъ-тамѣ на югъ се издигатъ нѣкои камъни или скали въ видъ на върхове, отъ които най-видни сж *Шупливецъ* и *Голиврѣхъ*, който се издига между Лѣнища и Селце. Черни, голи гранитни скали и мѣста земести, покрити съ трѣва или храстье повече отъ лѣски—това прѣдставява западния ѝ склонъ по цѣлото си продължение. Исключая сѣверния край подъ Плетваръ и надъ Лѣнища, кждѣто още се срѣщатъ дървеса въ кории или отдѣлно. Селечката планина до Прилѣпъ почти е лишена отъ дървеса. Напрѣдъ, обаче, трѣбва да е имало дървеса на много мѣста, както свидѣтелствува названието *Стара-кория*, което се дава на зап. склонъ на планината до с, Вълковие. Тази часть на планината трѣбва да не е лишена и отъ минерални богатства. Прѣди нѣколко години надъ Селце нѣкакъ си се промушнж планината и потече надолу черна гжста вода, която слѣдъ 1 недѣля пакъ прѣстанж сама по-себе си.

На ю.-и. отъ Прилѣпъ на неіж се издига в. *Висока*. Той е единъ скалистъ голъ връхъ не по-високъ отъ Селечката планина. Отъ него на западъ се испуска пакъ такава скалиста рамка, която постепенно се снижава и расширява въ полето и загражда чаиръ Садово на югъ отъ Прилѣпъ. Прилѣпското джаде прѣсича тази рамка въ сниженото ѝ мѣсто, което е извѣстно подъ названието „*Ушитѣ*“. До Ушитѣ рамката е една верижка, а отъ тукъ се расширява и се спуска на западъ до 1—1¼ часъ. Съ западния си край тя се доближава до Крушовската пл., отъ която при Тополчани и Тройкръсти се отдѣля съ тѣсninата, прѣзъ която Църна излиза въ Битолското поле. По цѣлото си продължение тази гола рамка раздѣля Прилѣпското поле отъ Битолското.

Отъ върхътъ Висока на югъ веригата се спуска надолу въ видъ на скалисти чуки, отдѣлени една отъ друга съ понижения и прѣсѣки и загражда отъ истокъ Битолско — Леринското поле. Чукитѣ на югъ постепенно се снижаватъ и въ върха на жгъла на р. Църна свършватъ въ видъ на скала. Подъ западнитѣ ѝ поли тече р. Църна, която послѣ въ Мариово тече подъ източния ѝ склонъ. Отъ Битоля и Леринъ, както и отъ околноститѣ имъ, вижда се тая черна и гола верига, подъ която се чернѣе покритата съ зеленина и дървеса матка на р, Църна. Задъ веригата прѣку единъ долъ почти паралелно ней се издига 2 пжти по-високата Нидже пл.

която се губи татъкъ на истокъ. Подъ западнитѣ поли въ южния ѝ край е ман. *Чебренъ*, богатъ и хубавъ манастирь, нъ за жалостъ останѫлъ още въ гърцки рѫцѣ, при всичкитѣ многократни опитванния на Прилѣпската община да отклони игумена му отъ заблуждението.

3. Сува-гора и Радобилитѣ. Сѣверния край на Селечката планина отъ Плетваръ до Лѣница се нарича *„Будимашъ“* (Бѫди-мѫжъ). Това си название той е добилъ по слѣдующия случай. Нѣкой си прилѣпчанинъ бездѣлникъ и сиромахъ пожелалъ да се обогати на чуждъ гърбъ, като откраднe паритѣ на 1 богаташъ. За постигание тази си цѣлъ, той скроилъ такава хитрость. Прѣсторилъ се на лудъ, за да може свободно да ходи нощно врѣмé изъ градътъ. Въ прѣсторената си лудость, той, кѫдѣто ходилъ, викалъ: „буди мажъ“ т. е. бѫди юнакъ и ще се обогатишъ. Като скроилъ работата да грабни чекмеджето съ паритѣ отъ богаташина, той се съгласилъ съ едного да му помогне въ тази работа. Задлъжилъ послѣдния да го чака въ планината съ стомне оцетъ. Когато той тичащецъ дойде съ паритѣ и му поиска вода, онзи трѣбвало да му даде оцетъ, за да не се повръди слѣдъ уморяванието, въ замена на което лудия му обѣщалъ да си раздѣлѫтъ паритѣ. Когато нашия „бѫди-мѫжъ“ дошълъ тичащецъ съ чекмджето, другарътъ вмѣсто оцетъ далъ му вода за да го умори и да вземе самъ паритѣ. Бѫди-мѫжъ наистина умрѣлъ, и отъ тогава по негово име това мѣсто и цѣлата планина надъ него почнѫла да се вика *Будимашъ*.

Право задъ с. Лѣница отъ Будимашъ се отдѣля една планинска верига, която по източна посока се спуща задъ Тиквешкото поле, прѣку което се скача съ Кожухъ планина, на границата между Тиквешко и Гевгелийско. Най-високи и най-извѣстни мѣста въ неѫ сѫ Сува-гора и Радобилската пл., по имената на които и давамъ названието на цѣлата верига. Отъ плоското възвишеиие на Бабунскитѣ планини на и. отъ Козякъ тя се отдѣля съ долината на р. Рѣка, южнитѣ ѝ склонове образуватъ сѣверната часть на Мариово, а билото ѝ образува прѣдѣлътъ между Клѣпата и Мариово.

Въ началото си тя се отдѣля въ видъ на тѣсенъ вдаденъ на югъ гребенъ, който се се нарича *Лигуръ-Асанъ*, отъ името на нѣкой си Асанъ. Въ източния край на гребенътъ се издига върхътъ *Трибуки*, така нареченъ отъ три голѣми и стари буки, които се издигатъ отгорѣ му: Слѣдва *лѣска*.

То е като върхъ, който се издува на сѣверъ накждѣ Рѣка, и на който тепето е по.високо отъ три-буки. По-наистокъ отъ *Лѣска* и задъ нея на една линия съ Лигуръ-Асанъ се захваща *Сува-гоґа*. Подъ нея сж селата Царевикь, Дрѣнъ и Смолани. Въ источния край на Сува-гора веригата завива подъ жгълъ съ нея и се спуска по и.-с.-источна посока подъ името *Радобилска* пл. Отъ мѣстото, кждѣто се захваща веригата отъ Буди-машъ, до мѣстото, кждѣто тя завива на и.-с.и., има около 3 часа, значи тази часть захваща първата четвъртина на веригата.

Отъ Плетваръ се вижда цѣлата тази часть на веригата, исключая склонътъ на Сува-гора, който се скрива задъ онзи на Лѣска. Като погледнешъ отъ Плетваръ надолу, на истокъ имашъ такъвъ видъ.

Право пвѣдъ тебе на и. хоризонта ти е заграденъ съ Радобилската планиа. Послѣдната прѣдставява верига поизвишена въ срѣдата съ клонъ полегатъ и плосъкъ. Чернитѣ храстье се мењаватъ съ цървената глинеста земя. Жълтитѣ нивя съ сѣидби, пърснжти по склонътъ, правжтъ го по-разнообразенъ. Въ срѣдъ планината по склонътъ ѝ сж селата Мали и Големи Радобилъ, по името ни които и планината е наречена Радобилска. Изложени на слънчевитѣ лжчи, политѣ ѝ съ глинестата си почва прѣдставяватъ голѣмо удобство за лозьевъдството, което и съставява главното занятие на Радобилчанитѣ.

Отдѣсно всрѣдъ веригата се издига доста високата *Лѣска*, която съ цѣлия си склонъ се доста издава на напрѣдъ, като да е издута. Склонътъ ѝ долу е повечето голъ, покритъ съ храсталакъ и тукъ-тамѣ съ дървеса отдѣлни или въ кории, а горѣ има кории отъ джбье, лѣски и дрѣнки.

Мѣжду западния склонъ на Лѣска и Будимашъ има една широка впадина, която се загражда отъ югъ съ гребенътъ Лигуръ-Асанъ. Источнитѣ стѣни на впадината или склонътъ на Будимашъ е всплощъ покритъ съ кория, отъ която си берѫтъ дърва Плетварци и Бѣловодичани. Южната стѣна е покрита съ по-редки дърва, а источната страна или западния склонъ на Лѣска е плосъкъ покритъ само съ трѣва. Политѣ му образуватъ едно полегато живописно добрѣ оработено поленце, всрѣдъ което живописно е распол
с. Бѣловодица. Околнитѣ водести планини даватъ достатъчн

вода за да се напоява туй поленце. Прѣпоржчвамъ на туриститѣ и живописцитѣ картината на тази мѣстность!

Между Лѣска и Радобилската планина е Сува-гора. Склонътъ и политѣ ѝ сж покрити съ гжста още гора отъ букови дървеса, отъ която гора се носятъ най-много дърва за горенье въ Прилѣпъ. Билото и склонътъ, нѣщо на половина часъ подъ него, сж съвършенно голи безводни, покрити съ суха трѣва, отъ което и планината си е добила названието. При политѣ ѝ се изважда тебеширъ и варь, които се носятъ въ Прилѣпъ.

Отъ Радобилитѣ на и. веригата измѣнява и видътъ, и характера си; тя става по-низка, по-тѣсна въ билото и по изрѣзана по склона си. Чакъ до Фаришкия ханъ на 3 часа продължѣение склонътъ ѝ, макарь по-скалистъ отъ разгледанитѣ до сега планини, е покритъ съ дървеса. Отъ Фаришкия ханъ нататъкъ тя съвършено оголѣва и прѣдставява чиста скалиста верига, въ скалитѣ на която се бие водата на р. Рѣка. Единствената зеленинка тукъ прѣдставява ограничената отъ голи скали долинка на рѣката съ своитѣ върбуляци, орѣхи и оризницитѣ си. (Радобилската планина е най-западната граница на пояса на оризътъ). Прѣди да излѣзе въ Тиквешкото поле, тя се приближава до отсрѣщнитѣ скали и образува „Клисурата“ по пжтя за градско. Съ сжщия характеръ и посока тя загражда отъ югъ Тиквешкото поле или по-добрѣ долината на долната часть на р. Църна, като испуска хълмове въ жгълътъ межту послѣдната и р. Рѣка. Въ източния край на полето, не далечъ отъ с. Рожденъ, тя се прѣсича отъ р. Църна прѣку която на 1 — 1 ½ ч. нататъкъ се съединява съ Кожухъ планина. Отсамъ Църна тя носи названията на селата, които се намиратъ по склонътъ ѝ, а оттатъкъ Църна тя е извѣстна подъ названието *Дамянска пл.* По цѣлото си продължение тази верига образува сѣвернитѣ граници на мѣстностьта Мариово. Съ неж свършва областьта на Скопския планински вжзелъ Мокро.

§ VI. Клонове отъ в. Стогово.

Най-много и най-голѣми расклонения се отдѣлятъ отъ в. Стогово, който образува третия планински вжзелъ на Шарската верига.

Тѣзи расклонения пълнятъ часть отъ западна и цѣла южна Македония, именно пространството отъ в. Стогово прѣзъ

Рѣсенското поле и Прѣспанскитѣ езера до изворнитѣ води на рѣка Бистрица и всичкото мѣсто между Бистрица и Вардаръ отъ устието му до онова на Църна и послѣ по послѣдната до с. Бучинъ. Отъ тамъ по политѣ на Крушовската планина и прѣзъ прохода Барбарасъ до с. Бродъ на рѣка Велика въ Кичевско, по послѣдната и по Заяжката рѣка до Радика, дѣто Бистра се съединява съ Влайница и Буковикъ. По-голѣмата часть отъ планинитѣ въ това пространство, а особенно началото имъ въ Кичевско, сж най-неизвѣстни и най-неизслѣдвани. Не претендирамъ, че съмъ направилъ всичко, нъ лаская се, че туй, което съмъ научилъ, е отъ важность за науката, защото не съмъ срѣщнжлъ почти нищо вѣрно написано за тѣзи мѣста. Началото на тѣзи планини описвамъ въ такъвъ видъ, въ какъвто ми се прѣдстави отъ сѣверна страна. Онова, което казвамъ за южната страна, го научихъ отъ разказитѣ на очевидци.

Три часа на ю.-з. отъ Кичева се издига в. Стогово. Той е единъ массивъ, който въ видъ на стогъ се издига надъ равното тукъ било на Стогово пл. Надъ массивътъ се издига *Бабинъ-тѫртъ*, който е господарь на Дебърско, Кичевско и Охридско, макаръ че не е така виличественъ и гордъ като Корабъ, срѣщу който се издига.

Массивътъ на Стогово и Бабинъ-търтъ е центра на грамадния планински вжзелъ на втората часть на Шаръ. Той е единъ голѣмъ центъръ, въ който се съединяватъ 5 планински вериги. Стогово пл., която иде дори отъ Дебъръ, се слива съ него. Като продължение на Стогово пл. се спуща въ Охридско пл. верига, която върви по юго-източна посока и свършва недалечъ отъ Струга надъ Дринъ, именно надъ с. Ташъ-Моруница, въ мѣстностьта Дринъ-Колу. По цѣлото си продължение тя е извѣстна подъ тѣзи общи названия: *Цървено-млаче* въ началото на веригата близо до в. Стогово, а на долу — *Кара-орманъ* пл. Цървено-млаче и още характера на Стогово планина—като неж и тя е ру нообразна, горѣ плоска блѣдо-жълта, гола на гледъ отъ пожълтѣлата трѣва. Както Стогово тя има плосъкъ и полегат склонъ, билото ѝ е покрито съ буйна трѣва, а склоноветѣ— съ гжста гора. Кара-орманъ, както името ѫ показва, е площъ покрита съ гжста гора. Тукъ-тамъ всрѣдъ кориитѣ издигатъ скалисти мѣста, които или сж скрити въ гора се издигатъ високо въ нѣкои оголѣли мѣста. Между

скалисти мѣста заслужава внимание грамадната скала *Писани-каменье.*

Гѫститѣ гори на Кара-орманъ помагатъ на разбойницитѣ да се криѭтъ въ неѭ, като въ безопасно мѣсто; арнаутскитѣ разбойнически дружини, като заберѫтъ иманьето отъ Охридско и Демиръ-Хисарско, за почивка и уреждание четата криѭтъ се въ горитѣ на Кара-орманъ по нѣколко дена, че послѣ потеглюватъ за родното си мѣсто. Отъ туй Кара-орманъ е една отъ най-страшнитѣ планини, каквито сѫ Бунецъ и Буковикъ въ Гостиварско. По западнитѣ му склонове е поселена Анадолската колония на *Коджаджиклиитѣ* турци, прибрана въ 13 села, а подъ источнитѣ ѝ поли е Охридска Дебърца.

Отъ по-западната височина на Стогово се захваща и се спуска на сѣверъ веригата на Бистра-планина.

I. *Бистра планина.* Отъ Стогово прѣку една тѫпа сѫщо тъй гола плоскость се захваща Бистра. Водата на р. Копачка и потоцитѣ надъ неѭ сѫ прокопали источнитѣ поли на началото на Бистра и сѫ му дали другъ видъ. Тъй щото сега между Стогово и Бистра стои съединяющъ единъ тѣсенъ и дълъгъ 2—3 часа гребенъ, който образува водораздѣла между Вардаръ и Дринъ. Прѣзъ срѣдата си този гребенъ е прѣсѣченъ съ една дълбока естественна прѣсѣка (проходъ), прѣзъ колто минава пѫтьтъ за Дебъръ. Отъ Стогово до прѣсѣката, планината е извѣстна подъ названието *Яма-планина*, а нататъкъ до началото на Бистра — *Лопушникъ*, сѣверния край на който се вика *Луковецъ*. Една дълбока и широка пропасть край пѫтя за Дебъръ, наречена „Яма“, съ една голѣма скала надъ неѭ е дала названието Яма и на цѣлата планина.

Цѣла Яма и Лопушникъ е покрита съ гори: источния склонъ е покритъ горѣ съ бука, долу сѫ дѫбъ, а западния — съ бука. Пѫтникътъ прѣзъ неѭ, особено кога е въ прѣсѣката, на нѣколко часа продължение не вижда бѣлъ день. Извѣстни сѫ и Лопушничкитѣ ягодки. Въ южния край на западния ѝ склонъ надъ с. Гаре, има голѣмъ и много добъръ мадемъ за църни плочи за покривка на кѫщи, който мадемъ е селско (Гарско) притежание. Плочи отъ този мадемъ се носѭтъ за покривание кѫщитѣ въ цѣло Мало-Рѣканско. Тѣзи плочи сѫ твърдѣ ефтини по нѣманье дѣ да се харчѫтъ: 100-тѣхъ ока се продаватъ за 4 гроша.

Отъ сѣверния край на Лопушникъ и Луковецъ се захваща веригата на собствена Бистра пл., която слѣдъ едно продължение отъ 5—6 часа по сѣверна посока, свършва до долината на р. Радика и до Буковикь планина. Въ началото си тя има сѫщата височина, ширина видъ и характеръ на Лупошникъ, за туй не може точно да се опрѣдели, кѫдѣ свършва едната и кѫдѣ захваща другата. Цѣлата тази верига отъ южния чакъ до сѣверния си край е извѣстна подъ общото название Бистра пл., а разнитѣ ѝ мѣста, особено по западния ѝ склонъ, носѫтъ много мѣстни частни названия, които считамъ за излишно да изброявамъ тукъ, тъй като много отъ тѣхъ ще се споменѫтъ въ топографическия отдѣлъ при описването границитѣ на Кичевската кааза и при описването селата на Голѣмо и Мало-Рѣканско. Тукъ ще кажѫ само туй, че много отъ тѣзи названия произлизатъ отъ собствени имена на хора, както е и съ билото на Шаръ и на Скопскитѣ пл. Причината на това явление е сѫщата, която видѣхме при описването на Скопскитѣ пл., сир. че тя е раздѣлена между частни притежатели, които си налагатъ името всѣкой на свето владѣние.

Бистра е широка и масивна планина, която пълни широкото пространство между долинитѣ на Велика, Заяжката, Радика и Гарската рѣки. Такава широчина нѣма ни една отъ другитѣ планински вериги въ прѣдметната на описанието ми область.

Бистра граничи на истокъ съ Кичевското поле и съ Копачката рѣка, която ѭ отдѣля отъ Голякъ, на югъ — съ Малата или Гарската рѣка, която ѭ отдѣля отъ Стогово пл., на сѣверъ — отъ Голѣма-рѣка или Радика, която ѭ отдѣля отъ Корабъ и Дешатъ планини и на сѣв-ист. — съ Мавровското поленце, което ѭ отдѣля отъ Влайница планина. Чрѣзъ Кожа пл. прѣзъ в. Бунецъ и чрѣзъ Дуфската пл. тя е скачена съ източния край на Корабъ планина. Между Влайница, Кожа и Бистра е заградено Мавровското поленце, което се пои отъ Мавровската рѣка — най-горната часть на р. Ради Туй поленце, макаръ и голо, е доста берикетлия особено ръжъ, която, впрочемъ, често се повръѫда отъ сланата, която пада въ него още въ ранна есень и кѫсна пролѣть по п чина, че то е доста високо и заградено съ високи пла Съ Буковикь Бистра е свързана чрѣзъ една своя тераса с. Лѣшница. Видѣхме, че съ Стогово тя е скачена прѣзъ

пл., която по видъ и положение може да се смѣта за нейна непосрѣдствена часть, като шия. Между Корабъ и веригата на Стогово, които се издигатъ високо надъ неж, като нѣкои планински стѣни, Бистра се показва по-низка отколкото е въ дѣйствителность. Поглѣднѫта отъ далечъ и отъ по високо, тя прѣдставява массивна тѫпость, която пълни жгъла между Корабъ и Стогово и която по височина едвамъ покрива $^3/_4$ отъ склонътъ имъ.

Билото на Бистра отъ Лопушникъ на сѣверъ, на продължение само отъ около 2 часа, личи като особенъ гребенъ, който отъ югъ захваща съ *Луковица-планина* (края на Лопушникъ и началото на Бистра) и свършва на сѣверъ съ *Пашиница планина* надъ изворнитѣ води на Студенщица. Това тѫпо било съ стърменъ склонъ, голо, бѣлосиво на глѣдъ и нѣкѫдѣ скалисто, нѣкѫдѣ покрито съ трѣва, съставява най-високата часть на този массивъ, който е нареченъ съ общо име Бистра планина. Отъ Пашиница на сѣверъ Бистра губи гребена си и се обръща въ една доста полегата неравна хълместа массивна плоскость или по-добрѣ издутина, която постепено се снижава на сѣверъ накѫдѣ Радика и Мавровското поле. Сѫщо такъвъ е и западния ѝ сконъ, само че тукъ равнината е по-разнообразна по характеръ и повърхнина. Пространни полегати плоскости, покрити като ливади съ висока до пояса трѣва, се мѣняватъ съ огромни по височина и просторъ надвиснѫли надъ околнитѣ плоскости, като орли, съ високи тѫпи и доста массивни хълмове ту голи, ту покрити съ гѫсти гори. При политѣ на жгъла на Мала и Голѣма рѣки тя свършва съ терасообразни спускове. Источния ѝ сконъ не е тъй полегатъ и както по вида, тъй и по характера си се различава отъ западния. Долътъ на р. Студенщица, която се захваща отъ Пашиница, дълбоко е прорѣзалъ источния склонъ и го е раздѣлилъ на 2 части: по-горната е описаното погорѣ било на Бистра, а по-долнаната се простира въ видъ на прѣдгорие. Прѣдгорието захваща съ *Календарица* надъ с. Яворецъ, въ срѣдата на с. Княжино се издига най-много дъ името *Бачкова-бука* и на сѣверъ подъ името *Лѣшничка* г. се свързва съ веригата Влайница надъ с. Таймица въ гото, кѫдѣто Влайница свършва и се захваща Буковикь.

Буковикь е отдѣленъ отъ Лѣшничката пл. съ единъ по който слѣдъ 1 $^1/_2$ часъ прѣходъ прѣзъ планината

се излиза въ Мавровското поле при с. Леуново. Бистра не е отъ яко водеститѣ планини.

При всичко туй съ водитѣ си тя пълни на половина рѣкътѣ Велика (чрѣзъ Студеничката рѣка) Голѣма и Маларѣка. При сгодноститѣ, които прѣставява за животъ, Бистра може да бѫде една отъ гѫстонаселенитѣ планини. Ако сега не е така населена, главната причина на това сѫ Арнаутитѣ, въ пълното владѣние на които още остава тя. Главното ѝ етнографическо значение е това, че тя служи за прѣдѣлъ между Миячкото плѣме, което населява западния ѝ склонъ, и Бърсячкото, което населяво мѣстата на ист. отъ нея.

Главната полза която околното население извлича отъ нея, състои въ скотовъдството. Бистра е една отъ най сгоднитѣ за скотовъдство планини, благодарение на тлъститѣ пасища и на достѫпностьта ѝ. Бистричкитѣ „Мияци“ дѣйствително се прѣхранвали исключително съ скотовъдството и се ползували на далечъ съ изѣстность, като добри скотовъдци и бачове. Сега тѣ изваждатъ извѣстното *„Бистричко сиренье“*, което се много цѣни въ Прилѣпъ и Битоля. Сега обаче, скотовъдството на Бистра е много намалено и не е далечъ отъ съвършенното уничтожение отъ силно развитото разбойничество. Отъ 32 бачила, които сѫ работили по Бистра прѣди 50 години, сега сѫ останали само 9 и тѣ слаби и бѣдни.

II) *Баба-планина.* Право прѣдъ в. Стогово отъ истокъ се издига единъ доста високъ върхъ на име *„Сливовски-Голякъ“*, който е най-виното мѣсто въ Кичевско. Мѣжду него и в. Стогово се простира единъ тѣсенъ грѣбенъ, дългъ около 1 часъ, който съединява тѣзи 2 върха и който се прѣдставява като шия мѣжу тѣхъ. Тоя съединяющъ гребенъ се нарича *Прѣсека*.

Отъ върхътъ на Голякъ се отдѣлятъ на истокъ 2 дълг планински вериги.

Първата отъ тѣхъ, като се захваща отъ Голякъ свърш 1 $^1/_2$ часъ на сѣверъ отъ Битоля, надъ мѣстото Пѣти-лев По продължението си тя носи слѣдующитѣ по-главни наз ния: *Голякъ* (въ началото), *Вървоитѣ*, *Бабина*, *Турла*, и *Стърмолъ* въ Кичевско; *Бушова-Чешма*, *Слива* (по титѣ Крушовска планина, така наречена отъ гр. Кру който е расположенъ на билото ѝ) и *Гола-Планина* Бучинъ, дѣто Черна прѣсича веригата. Отъ тукъ надолу

назовава по имената на селата, които сѫ расположени по и подъ нея. Отъ изброенитѣ названия по-видни сѫ: Баба въ Кичевско и Слива въ Крушовско, поради коете съ тѣхъ азъ ще именувамъ цѣлата верига.

Върхътъ Голякъ, като се захваща отъ прѣсѣката 3 часа на юго-западъ отъ Кичево, спуска се на истокъ до Бърдинската рѣка. Голякъ е пирамидаленъ върхъ съ твърдѣ широка основа и съ земеста почва.

Нѣкога цѣлия е билъ покритъ съ гора, която сега е спазена само на юго-западния му склонъ отъ с. Подвисъ нагорѣ и по западния и юго-западния склонъ отъ с. Юдово нагорѣ. Източния му склонъ е повечето разработенъ и покритъ съ нивя.

Прѣку долътъ на Бърдинската рѣка се захващатъ Вървоитѣ. Тѣ прѣдставяватъ една грамада отъ хълмове длъгнести и върхообразни, които въ 2 реда се спускатъ къмъ Кичевското поле, между Сърбяни и Карубница. Единия редъ се простира въ югълътъ на Доленската и Копачката рѣки, а другия се спуска надѣсно отъ първата. Най-високото мѣсто въ тази раздробена планина съставяватъ два върха, които се издигатъ надъ манастиря св. Прѣчиста и които сѫ извѣстни подъ името „*Вървоитѣ*“ или „*Манастирскитѣ Вървои.*“ Двата върха и по-голѣмата часть отъ ближнитѣ имъ височини още сѫ покрити съ гъста кория отъ разнообразни дървеса, най, много отъ дѫбове и габери. Отъ тѣзи дървя сега се снабдява града съ дърва за горенье и градиво. Напрѣдъ Бистра съ кориитѣ на Бачкова — бука снабдявала съ дърва градътъ, нъ сега кое отъ страхъ, кое за дѣто тукъ по-лесно работи кола, дърваритѣ сѫ се стекли въ тѣзи гори, които при владѣющата безредица за немного дълго врѣме ще се истрѣбятъ.

Отъ източния край на Вървоитѣ се захваща, като тѣхно продължение, *Бабина планина*, която е сѫщо така покрита съ гора и е издадена въ Кичевското поленце.

Като нейно продължение е *Турла планина*, която има 1—1 ½ часа дължина. Тя е вече лишена отъ гора; покрита е само съ храсталакъ, най-моого лѣски. Право прѣку нея минава пѫтьтъ отъ Кичево за въ Битоля. Сѣверния или Кичевския склонъ на Турла, както и на Бабина-планина, има правилно строение и стръмно свършва надъ Кичевското поле. На югъ отъ тѣхъ се простира една хълместа плоскость, ви-

сока приблизително колкото тѣхъ, която плоскость ги съединява съ Бѣличката планина. Бабина-планина е отдѣлена отъ плоскостьта съ долътъ *Скакало*, по който протича Бѣличката рѣка, а западната половина на Турла е слѣта съ плоскостьта, която образува водопрѣдѣла между Вардаръ (по Търската рѣка) и Дринъ (чрѣзъ Бърданската рѣка); въ срѣдата между селата Търско и Кладникъ има една впадина, заградена съ неголѣми височини и голѣма колкото три гумна, за която се мисли, че е била нѣкога планинско езеро. Като нѣма исходи за водата, дъждовнитѣ и снѣговитѣ води, като се събиратъ въ полянката, губятъ се въ една дупка, чрѣзъ която се мисли да е истекла подъ Турла въ Кичевското поле водата на бившето езеро, която вода прокопала тази дупка. Полянката се нарича *Пониква*. Това име се е приложило и на цѣлата тази мѣстность.

Обстоятелството, че Пониква е свързана съ Бѣличка планина и чрѣзъ нея, както ще видимъ по-подирѣ, съ Стогово и Кара-орманъ, и гориститѣ гори, съ които е покрита въ по-голѣмата ѝ часть, правятъ Пониква свърталище на разбойници, отъ което пътьтъ прѣзъ нея за Демиръ-Хисарско е твърдѣ опасенъ. Отъ Пониква на истокъ политѣ на Турла сж все отъ краста, т. е. покрити отъ твърдѣ редъкъ храсталакъ.

Въ источния край на Турла се издига в. *Баба*. То е въ мѣстото, дѣто Турла почва да се издига, и се захваща Баба планина. Началото на Баба по сѣверния склонъ се нарича *Кутлище*, на което южния склонъ надъ село Сълпъ наричатъ *Сълпско-присое*. Кутлище е повечето скалисто, покрито съ глогъ, а при политѣ е кория отъ дѫбъ, габеръ и букъ. Баба е единъ върхъ съ неправилно строение, който се издига надъ Кичевското поле 3 ½ часа на ю.-ист. отъ Кичево и надъ село Вранещица. Баба на источния к и Бабина-планина въ западния издаватъ се по-навѫтр въ полето, тъй щото между тѣхъ Турла изглежда, като ед вдадена навѫтрѣ и тѣсна планинска стѣна, по-низка от тѣхъ и прѣпрѣчена помежду имъ. На погледъ Баба е тъ планина отъ кориитѣ и отъ църнитѣ скали, които се срѣщат по нея тукъ-тамѣ. Источния и сѣверния склонове сж стръ а южния и юго-источния сж още по-стръмни, голи, гр на гледъ, красни като южния склонъ на Турла. Въ дата на сѣверния, склонъ нѣщо на 2 часа обиколка,

кория отъ букъ, смѣшана съ яворъ, ясенъ и лѣска. Източния ѝ склонъ е скалисъ и покритъ съ смрѣка.

Происхождението на името на в. Баба тълкуватъ така. Нѣкоя си баба замръзнѫла на върхъ планината. За споменъ направили ѝ нѣщо, като паметникъ; то било единъ камъкъ, който съ врѣме обраснѫлъ съ мъхъ и образувалъ нѣщо като човѣшка фигура. По образа на този камъкъ околнитѣ селяни си правили нишани за прѣдѣлъ между пасищата и синоритѣ на селата и ги наричали „баба“, по името на паметника на бабата. По този върхъ ида много такива баби, отъ които върхътъ и околната нему часть отъ планината се нарича *Баба-планина*.

Малко по̀ на истокъ веригата мѣнява посоката си отъ източна на сѣверна и подъ името *Стърмолъ* се спуска паралелно на р. Веелика до с. Бродъ, дѣто съ в. Песякъ на Чальойца прѣку Велика и съ послѣднитѣ отлоги на Даутица планина образувана клисурата на р. Велика, между Кичевско поле и Порѣче.

Сърмолъ е доста висока сравнително съ другитѣ части на веригата, тя е най- високата часть въ веригата подиръ Голякъ. Покрита е цѣлата съ гора, която, впрочемъ, на послѣдъкъ е значително намалена. При политѣ на Стърмолъ между селата Дворци и Лисичани има 5 извори съ хтбава и силна вода, голѣма колкото да мѣлѭтъ 5 воденични камъни, извѣстни подъ названието *Питранье*. Вѣрва се, че изворитѣ *Питранье* си водѭтъ началото отъ в. Баба. Напрѣдъ тѣ дѣйствително сѫ извирали изъ едно дълбоко като бунаръ и валчесто мѣсто въ склонътъ на Баба. Това мѣсто се нарича *Миркойца* и се намира на ю-и. отъ с. Вранещица.

Стърмолътъ е като рамка на главната верига спуснѫта на с-и., за да се съедини съ послѣднитѣ отлоги отъ западния склонъ на Даутица. Малко по̀ на истокъ отъ мѣстото, дѣто се отдѣля отъ веригата Стърмолъ, прѣзъ неѫ има едно прѣдгорие, което съ източния си склонъ загражда Прилѣпското поле. Цѣлото това плоско прѣдгорие е покрито съ кория отъ дѫбове и най-много отъ лѣски. Стърмолъ и прѣдгорието сѫ отдѣлени отъ Даутица съ проходътъ Барбарасъ, по който минава Прилѣпско-Кичевското джаде, а отъ прѣдгорието е отдѣленъ съ долътъ на рѣка Сланщица, която се влива въ Велика при самото ѝ завиване на сѣверъ срѣщу селото Бродъ. Планината тукъ се прѣдставява като распокѫсана на пар-

чета, отъ което най-високото мѣсто се нарича Стърмолъ. (У насъ на распокжсаното нѣщо казватъ „разстърмоленото“. „Кучето стърмоли алищата“ т. е. ги тегли и иска да ги распокжса на парчета и др.). Главната верига се продължава още малко по източна посока, подъ името Бушова-чешма (Бушоачешма), съ голѣмия бѣлъ на гледъ и варовитъ по съставъ върхъ *Козякъ*. Не можахъ да истълкувамъ и да намѣрж происхождението на името „Козякъ“. Забѣлѣжихъ туй, че това название се дава обикновено на мѣста повечето върхове, скалисти, варовити и голи, покрити само съ храсталакъ. Такива мѣста обичатъ козитѣ; прочее, възможно е, щото това име да е дадено за туй, че по тѣхъ пасжтъ много кози.

Южния склонъ на Стърмолъ, както онзи на Баба е повече голъ и дълбоко прорѣзанъ съ долища. Само на нѣколко мѣста сж останжли кории. По склонътъ му има голѣма копня за варь, която се носи въ Битоля и Прилѣпъ. По оттатъшния сѣверенъ склонъ на Бушова-чешма при с. Сланско има изворъ съ солена вода, която иде отъ по-високото на планината. Една компания откупила солената руда по тази планина, нъ още не може да намѣри мѣстото ѝ, защото тя не е при самия изворъ. Като нѣкоя стѣна съ еднаква височина, ту покрита съ гори и тъмна, ту гола и червена на гледъ отъ глинестата ѝ почва, ту разработена, покрита съ нивя, които ж показватъ шарена на глѣдъ, тя загражда отъ западъ и югозападъ Прилѣпското поле. На върхътъ ѝ приблизително на западъ отъ Прилѣпъ е расположено живописното ѝ чудно въ много отношения градче Крушово, отъ което далечнитѣ ж викатъ *Крушовска планина*, а въ мѣстото е извѣстна подъ названията *Дѐни-Камънъ* (Всрѣдъ планината има скали, надъ които обикновенно се показва *деньтъ* и *денищата* — отъ туй и планината се нарекла съ туй име) и *Слива-планина*. При с. Бучинъ р. Църна прѣсича папрѣку планината за да излѣзе въ Прилѣпското поле. Отъ Крушово до тукъ веригата носи названието *Гола-Планина*. Прѣку тѣснината веригата завива почти право на югоистокъ, загражда отъ западъ Битолското поле и свършва на Пети-лебъ срѣщу селото Кукуречани $1^1/_2$ часъ на сѣверъ отъ Битоля.

Отъ Турла планина на истокъ до прохода на Цър западния и югозападния склонъ на веригата, е почти съв шено голъ, Малкитѣ корийки, които се срѣщатъ тукъ около селата, не заслужватъ внимание. Този склонъ е

съкъ, въ срѣдата малко издутъ и слабо изрѣзанъ съ долищата на поройтѣ. Отъ с. Сълпъ до долътъ на Доленечкия потокъ политѣ му сѫ отдѣлени съ тѣсенъ долъ отъ политѣ на *Лубенъ*, а отъ тукъ на долу при самитѣ му поли е долината на р. Църна.

Източния клонъ е покритъ въ по-голѣмата часть съ гори. Колкото се приближаваме накѫдѣ Крушово, толкозъ горитѣ ставатъ по-редки. Трѣвянистата растителность и цървената земя придаватъ голѣма пъстрота на мѣстата, дѣто дървесната растителность е по-редка.

Особенно красиви на гледъ сѫ източнитѣ ѝ поли! По цѣлото продължение при политѣ ѝ въ Прилѣпското поле сѫ расположени редъ села, покрити съ дървеса и обиколени съ зеленина. Не е лишенъ отъ весели и живописни мѣста и самия склонъ на планината! Този склонъ има твърдѣ правилно строение, плосъкъ е и не разрѣзанъ. Като стръмна плоска стѣна той загражда отъ западъ Прилѣпското поле.

Отъ Бучинъ на долу веригата е по-низка, повече земеста и обработена, а кориитѣ и дървесата по нѣѫ сѫ редкость. До с. Новоселяни р. Църна тече край нѣѫ; низкото прѣдгорие, което се захваща отъ Ивановци, ѫ отстранява и ѫ отдалечава за всѣкога отъ нѣѫ. Когато източния склонъ, както видехме, е доста стръменъ и съ правилно устройство, западния е полегатъ, издутъ въ срѣдата. Долове, спущени по разни посоки, дълбоко проникватъ въ него, разрѣзватъ го и го распокѫсватъ. Тъй щото той състои повече отъ отдѣлни голѣми тумби, расположени една надъ друга, и поголѣмата часть на които е гола или покрита само съ храсталакъ или пъкъ прости красти.

Въ сѫщото мѣсто, дѣто отъ сѣверната страна Стърмолъ се отдѣля отъ веригата и се спуска по-на сѣв.-ист., отъ югъ се издига прѣдъ нѣѫ планината *Лубенъ*. Чудно физическо явление прѣдставява Лубенъ съ своя видъ, форма и расположение спрѣма околнитѣ планини! Той е единъ високъ пирамидаленъ отдѣлно-стоящъ върхъ, който по видътъ си съвършенно прилича на онѣзи могили, за които говори Иричекъ въ своята история — сѫщата правилна пирамидалность, съ гладки непрокопани стѣни, само че, разбира се, въ твърдѣ по голѣмъ размѣръ, както по височина тъй и по обемъ изобщо. По височина Лубенъ държи трето мѣсто въ веригата подиръ

Голякъ и Стърмолъ; широчината му тъй сѫщо е голѣма — 5-6 часа сѫ малко за да се обиколи въ основата. По положение той е почти съвършено уединенъ: отъ западъ и югъ го загражда Суво-поле, къмъ сѣверъ е отдѣленъ отъ Стърмолъ и отъ *Крушка* (така се вика западния склонъ на Бушова-чешма) съ единъ твърдѣ тѣсенъ проходъ, извѣстенъ подъ името *Крушка*, така наречена по името на ближната планина. Той е дълъгъ до 2 часа, отъ с. Цѣръ до Дивячкия долъ. По него върви Крушовския пѫть (отъ Демир-Хисаръ и Кичева за Крушово). Лубенъ отъ истокъ е отдѣленъ съ долътъ на Горнодивячката рѣка. Само чрѣзъ единъ тѣсенъ гребенъ между послѣднитѣ 2 долища е скаченъ съ Слива планина. Лубенъ, който нѣкога е билъ покритъ съ сплощна гора, сега е съвършено голъ, сивобѣлъ на гледъ, прошаренъ твърдѣ правилно сѫ дребенъ храсталакъ. На тепето си той прѣдставява една въздългнеста плоскость, покрита съ разнообразни и миризливи трѣви и цвѣтя.

Трѣбва да се състои отъ непроницаема за водата почва и да е безводенъ, дѣто склоноветѣ му сѫ останали тъй гладки и изравнени, като съ човѣшка ржка.

По югоисточния клонъ на Лубенъ, надъ с. *Зашле*, излиза много хубава варь, която се носи най-много въ Битоля, Кичева и Крушово.

И тъй, всичката описана верига на продължение 11—12 часа по вида си може да се раздѣли на 2 части: Кичевска, която е разнообразна по височина, широчина и строение и Прилѣпо-Крушово-Битолска, която е стѣнообразна по височина, широчина и строение. Главната и съставна часть образува меката сива слида или „лиска“, както си ѭ наричатъ мѣстнитѣ. Слѣдватъ гнейсътъ, бѣлия полски шпатъ и варовникътъ. Цѣлата верига служи отначало за прѣдѣлъ между Кичевско и Демиръ-Хисарско, а нататъкъ между послѣднята мѣстность и Прилѣпско-Битолското поле. Тя служи до извѣстна степень и като етнографическа граница, защото населенията въ К - ч евскоДемиръ-Хисарско и Прилѣпско-Битолското поле зн чително се различаватъ едно отъ друго по говора, облѣкло и отчасти по животътъ. Като лѣскова планина въ по- чет части тя по-скоро се слави съ хубавитѣ и студени изв отколкото съ многоводието си. Малкото ѝ води, съ кс дава извѣстенъ данъкъ на околнитѣ ѝ рѣки Църна и] ли ес изливатъ отъ неѫ въ кратки планински потоци, пс

отъ които сѫ суходолини. Всичкитѣ почти води на Прилѣпското блато се добиватъ отъ източнитѣ склонове на източната ѝ половина.

Веригата е значително проходима; прѣрѣзана е, кѫдѣ съ тѣсни проходи и прѣсѣли, кѫдѣ съ снижения; съобщенията прѣзъ нея сѫ лесни, макаръ и не съвсѣмъ безопасни. Поглавнитѣ пѫтища прѣзъ нея отъ западъ къмъ истокъ сѫ: отъ Кичева за въ Охридъ има два пѫтя: единъ по манастирския пѫть и прѣку Бърдянската рѣка, другъ прѣзъ с. Кладникъ прѣку Бабина планина. Отъ Кичева за въ Битоля джадето минава право прѣку Турла, а за Крушово има 2 пѫтя: единъ отъ Турла по билото на планината, другъ отъ Сухо-поле прѣзъ Цѣръ по долътъ между Лубенъ и Стърмолъ и послѣ по склонътъ на Слива планина. Най-естествения пѫть е прохода на Църна при Бучинъ, прѣзъ който води пѫтьтъ отъ Прилѣпъ за Демиръ-Хисаръ и послѣ прѣку Бигла за въ Охридъ. Козарскитѣ пѫтища прѣку планината отъ Битолско поле за Демиръ-Хисаръ не заслужватъ да се споменуватъ. Липѣнието отъ села по билото и склоноветѣ ѝ се възнаграждава съ многото и хубави села при политѣ и особено при източнитѣ поли, на източната половина на Прилѣпското поле.

III Сѫртътъ, Бигла, Пелистеръ, Вичъ и Мурикъ — планини. Отъ сѫщи върхъ *Голякъ* се захваща друга една висока и дълга планинска верига, която съ обща югоизточна посока спуска се дори до кѫлътъ на Бистрица (Алиакмонъ). По цѣлото си продължение тази дълга планинска верига по характеръ и височина може да се раздѣли на 4 части, първата отъ които върви отъ началото на прохода *Гявата*, втората Пелистеръ — отъ тукъ до върхъ Вичъ на югъ отъ Леринъ, третята — отъ този върхъ до Влахо-Клисура, отдѣто се захваща четвъртата, която се спуска до поменѫтия погорѣ кѫлъ на р. Бистрица.

1). *Бигла.* Първата ѝ часть отъ своя страна по характера си може да се раздѣли на три части. Сѣверо-западната отъ тѣхъ се простира отъ началото на веригата до Бѣличкия планински вѫзелъ. Първата и втората части носѫтъ общото име *Сѫртъ*. По продължението си отъ западъ къмъ

[illegible] тя носи слѣдующитѣ частни названия: *Сливовски гол* *Турянска планина, Шаторица и Бѣличка пла-*

Отъ Стогово и Цървено-млаче, съ което върви подъ

югълъ, се отдѣля съ долътъ на Върбянската р., която тече въ Охридско, отъ Голякъ — съ долътъ на Бърданската рѣка, а отъ Вървоитѣ и Бабина планини — съ долътъ Скакало и Бѣличката рѣка. Тукъ планината е опрѣдѣлена верига съ срѣдно стръменъ склонъ, доста остро и на всѣкждѣ еднакво високо било, на което тѫпи издигнѫти мѣста като върхове има само надъ с. Турье, гдѣто се вика *Турянска-чешма*. Само надъ село Казища тя е горѣ разширочена и се състои отъ 5 цуцулета, наредени като грамада, като шатори на станъ, отъ което тукъ е добила името *Шаторица*. Най-високото отъ 4-тѣхъ цуцулета въ *Шаторица* се нарича *Остройца*. До Бѣличката р. сѣверния склонъ се спуска съ 3 тераси, отъ които двѣтѣ крайни сж по-тѣсни, а срѣднята е разлята тѫпость. Цѣлата почти е покрита съ гори, които състоѫтъ горѣ отъ бука и ясики, прошарени съ ягоди, а долу отъ джбъ и лѣски. Нивя има само по западната часть надъ *Бърданско и Козичко*. Въ югълътъ ѝ съ *Цървено-млаче* е с. Върбяни, въ югълътъ съ Голякъ е с. Юдово, на върхътъ ѝ сж едно по-друго: Турье и Сливово, а подъ неѭ сж: Козица и Бърждани.

Въ източний край на Шаторица се издига доста масивенъ и по-високъ отъ прѣдиописаната верига конусообразенъ връхъ, който за далечнитѣ жители е извѣстенъ съ името *Бѣл чка планинѣ*, защото подъ сѣверния му склонъ се намира с. Бѣлица, а за Бѣличанитѣ е извѣстенъ подъ името *Шевоецъ*. Отъ Шаторица той е отдѣленъ съ тъй нарѣчени *Темни долъ*, по който тече Бѣличката рѣка, а чрѣзъ ед гъ гребенъ, който се испуска надъ Спространье и Църско, съединява съ прѣдиописаната плоскость Пониква. Шев е тѫпъ и съвършенно голъ отъ половината нагорѣ. Та голота бие много по-силно на очи отъ туй, че всичкитѣ околни мѣста сж тъмни и гористи. Този му характеръ п казва, че той е вече начало на срѣдната часть на ве а Сртъ. Отъ Шевоецъ се захваща собственно *Бигла плани* Отъ началото до в. Голина, който се издига надъ с. лево, Бигла прѣдставява една непрѣкжсната и доста вис верига, която отъ политѣ до по-горѣ отъ половина сочината е значително стръмна, тъмна на гледъ отъ гж гори, а отъ тукъ нагорѣ тя става полегата съ гладъкъ и шено голъ склонъ, покритъ само съ буйна трѣва. Въ отношения тя много прилича на Чальойца, която е само

стръмена склонъ и има повече върхове. Голото мѣсто съ бѣложълтъ видъ, взето въ сравнение се онова въ Стогово, е твърдѣ малко. Почти на половината си тя е порѣзана съ единъ доста дълбокъ естественъ проходъ, по който минава пѫтьтъ отъ Прилѣпъ прѣзъ Демиръ-Хисаръ за въ Охридъ. До прохода тя е извѣстна подъ названието *Илинска планина* отъ с. Илино, което се намира по склонътъ ѝ; а отъ прохода на ю.-з. до *Голия-върхъ* надъ Смилево тя е извѣстна подъ названието *Голема-Бигла* за различие отъ останѫлото ѝ продължение отъ Смилево до Гявато, което продължение е извѣстно подъ названието *Мала-Бигла*. Въ проходътъ между Илинската пл. и Бигла е долътъ на Илинската рѣка, която се брои за начало на р. Църна, а подолу въ сѫщия проходъ е и собствения изворъ на р. Църна, отъ който тя добила името си. Отъ часнитѣ имена по-видни сѫ: *Лиска* — билото на планината отъ Бѣличката пл. на истокъ, наречено така отъ туй, че по него има много лиска, т. е. плоченецъ камъкъ. Билото подъ с. Плаке се вика *Модричъ*.

Отъ Голи-врѣхъ на ю.— и, планината се обръща въ единъ високъ и широкъ купъ отъ тересообразни гребени: надъ тѣхъ стои една тѫпа възвишеность, надъ която се издига *Църни-върхъ* — една отъ най-високитѣ точки на тази дълга верига. Подъ него сѫ селата Смилево, Гопеши — първото въ единъ долъ, а второто въ една плоска впадина на издутия склонъ на Бигла подъ самия Църни-врьхъ. Названието Църни-върхъ се оправдава отъ тъмния изгледъ на планината, което происхожда, главно, отъ гѫститѣ кории, а, може-би, и отъ състава на планината.

Отъ Църни-върхъ на югоистокъ веригата подъ името Мала-Бигла постепенно се снижава, отънява на билото и се стѣснява въ склонътъ, до-дѣто свършва надъ село Гявато въ видъ на гола тѫпа възвишеность, нарѣчена *Голина*.

Църни върхъ е като планински вѫзелъ въ намаленъ видъ, пъ вѫзелъ не на планински клонове, а на планински терасообразни спускове. Паралелно на Смилевската рѣка и край лѣвия ѝ брѣгъ се спуска подъ ѫгълъ съ веригата единъ терасообразенъ спускъ, който при политѣ на планината се обръ-

прѣдгорие, което по посоката си е паралелно на веригата.
Т і горие се простира отъ с. Бѣлче на югоистокъ край
] , до с. Желѣзнецъ и има височина равна на $^2/_3$ отъ висо-

чината на Бигла. Цѣлото прѣдгорие носи названието *Ставракоо* или *Джванска* пл. отъ селото Джванъ, което е разположено на сѣв.-източния му склонъ. Покрито е съ гъста гора отъ дѫбъ, бука, лѣска, ясенъ, клѣнъ, дрѣнъ и др. Подъ сѣвѣрния му склонъ протича р. Църна, а между него и веригата отъ начало при с. Боища се простира една полегата равна впадина, като планинско поленце, слѣдъ което се захваща хълмистъ долъ. Водитѣ на тази междина събира Слоещичката рѣка, която се влива въ Църна малко подъ Желѣзнецъ.

Надъ с. Гопеши се издига единъ по-голѣмъ на височина и широчина спускъ, който слиза па долу до долината на р. Шевница. Црѣку послѣдната, като продължение на казания спускъ, захваща по югоисточна посока една верига, която слѣдъ три часа продължение свършва въ Битоля съ *Баирчић*, на който е построена Битолската махала „Баир-мале“ (Ако се не лъжѫ, пѫтешественицитѣ и географитѣ погрѣшно взематъ Битолския Байръ за крайно мѣсто на Крушовска: верига, която чрѣзъ този баиръ се свързвала съ Палисте Не е вѣрно, че Крушовската верига е свързана съ Пел стеръ чрѣзъ Битолския Баиръ, защото между Пелисте тази височина е прохода при с. Магарево — Търново на западъ — Гяватското поленце. Още по невѣрно е ту че Баирътъ е крайното мѣсто на Крушовската п. защото между Петилебската планина и описаната отъ която баирътъ е непосрѣдственно продължение, е М моричкия естественъ и водопрѣдѣленъ проходъ. Най-по посокитѣ на двѣтѣ вериги не сѫ еднакви, то е гола е земняста плапинка, която отделя Битолското поле отъ Гя ското. Най-високото ѝ мѣсто, което е едно тѫпо ѝ сѫ шено голо поле, се нарича *Голина*. Подъ североисточ склонъ на Голината тече р. Шевница.

Между Гопешката и Смилевската рѣки, край д брѣгъ на послѣдната, се спуска на долу друга една по съ храсталакъ тераса, която слиза до долината на р. Ш ница и съ Голякъ образува сѣвероисточния край на рата ѝ. Като се простира нѣщо на 1 часъ край Ше тази тѣсна тераса се свързва съ края на Крушовс рига, отъ която е одѣлена съ прохода на „*Мрамо* прѣзъ който Кичевското джаде излиза отъ Д въ Битолското поле. Тоя тѣсенъ гребенъ образу

дѣла мѣжду Шевница и Църна чрѣзъ притока ѝ Смилевска (долу Суво-долска) рѣка.

Отъ западната страна на Църни-върхъ се испуска рамка, която загражда отъ сѣверъ Рѣсенското поле и е съединена прѣку Църни-върхъ съ Петрино-планина. Отъ послѣдната се отдѣля само чрѣзъ единъ проходъ, по който Битолско-Охридското джаде излиза отъ Рѣсенското поле въ Охридското. Тая полуобрасла съ дървя и съ цървеноглинеста почва рамка отдѣля Рѣсенското поле отъ Охридската Дебърца. Петрино пл., отъ която на югъ се спуска III-та и IV-та часть на Шаръ, е свързана и съ края на Кара-орманъ и съ Църни-върхъ прѣзъ по-горѣ поменѫтата рамка. Ако се сѫди по посоката на Стогово, Кара-орманъ и Петрино, то послѣдната трѣбва да се смѣта като естественно продължение на Кара-орманъ, слѣдов. и на Стогово прѣзъ едно снижение; а ако се сѫди по изгледътъ, Петрино се прѣдставява като продължение, като разклонение на Църни-върхъ, съ който е съединена чрѣзъ поменѫтата рамка. Въ този случай III-та часть на Шаръ по посоката си ще бѫде прѣчупена планина. Сърътъ трѣбва да се смѣта като часть отъ Шарската верига, а Кара-орманъ—като клонъ. Азъ се въздържамъ да се произнесѫ за кое да е отъ двѣтѣ. Приемамъ въ описанието си първото, като по-естественно.

Описаната верига до Църни-върхъ съ сѣверния си склонъ спада въ Демиръ-Хисаръ, а съ южния—въ Охридско; а отъ Църни-върхъ на югоистокъ тя отдѣля Гяватското и Рѣссенското поленца. Източния ѝ склонъ е стръменъ, за туй откъмъ истокъ тя изглежда като голѣма планинска стѣна. Чакъ отъ Прилепския дервентъ при с. Плетваръ, на джадето отъ Градско за въ Прилѣпъ, пѫтникътъ има прѣдъ себѣ си прѣку полето 2 паралелни стѣни — прѣднатата (Крушовската), по низка, а заднята (Бигла) много по- висока отъ неѫ; а мѣжду тѣхъ прѣзъ отвора на Бучинъ се съглежда третя по низка отъ двѣтѣ и тѣмъ паралелна тъмна верига: то е прѣдгорието на Бигла, за което стана дума по-горѣ. Западния клонъ на цѣлия Сърътъ до Църни-върхъ е полегатъ. Той се спуска въ Охридско съ много гористи хълмове и планинки, които образуватъ Охридската *Дебърца*—дива, непрестѫпна и неизвѣстна мѣстность, която и отъ Охридчанитѣ твърдѣ малцина сѫ посѣтили. Оная нейна часть, която е подъ описаната веригаи подъ Цървено-млаче и сѣверната часть на

Кара-орманъ се нарича *Горна-дъберца*, а по ближната до Охридското поле нейна часть — *Долна Дебърца*. Дебърца с мюдурлукъ, на който центъра е въ с. Издеглавье.

Бигла е най-источаната планина, въ която се появяватъ Арнаутитѣ съ своитѣ набѣги. Битолското поле имъ пресича пѫтя на истокъ, защото извѣстно е, че Арнаутитѣ не обичатъ да имать работа въ поле, а стражата на Гявото имъ прѣсича пѫтя за въ Пелистеръ, та на Арнаутитѣ не пѣе пѣтелътъ въ мѣста работни и дѣто има стража.

Скотовъдството не е толкозъ развито по причини, които писахъ на нѣколко мѣста, И тя се вижда твърдѣ згодна за скотвъдство, защото ако се сѫди по хубавото масле, което, макаръ и въ малко количество, вадѫтъ селата отъ горнята часть на Демиръ-Хисаръ, тя е планина, на която пазбищата иматъ блага и питома трѣва. Въ замѣна на неразвитото скотовъдство, дърводѣлството и вѫгленарството тукъ сѫ по́-развити, отколкото въ описанитѣ до сега планини на западна Македония, каквито сѫ напр. богатитѣ още съ лѣсове Кичевски-гори. Битоля и Прилѣпъ се снабдяватъ отъ нея съ дървенъ метериалъ за горенье и граденье и съ дървени земледѣлчески орѫдия: коли, рала и др.

Бигла е малко труднопроходима заедно съ туй и страшна планина; съобщенията прѣзъ нея сѫ твърдѣ слаби. По главни пѫтища прѣзъ нея отъ западъ къмъ истокъ сѫ: 1) Пѫтьтъ отъ Охридъ за Дебъръ и Кичева, който върви по Сачишката и Върбянската рѣки, послѣ завива по склона на Сливенския Голякъ и се искачва на върхъ Турянската планина, която прѣминава въ най-високото мѣсто при Турянска-чешма, отдѣто по сѣверния склонъ на Турянската пл., именно по първата му тераса, се спуска въ Бърджанската рѣка и отъ тамъ или по манастирския пѫть, или на долу по Бърджанската и Копачката рѣки, излиза въ Кичевското поле, прѣзъ което все подъ политѣ на Бистра ходи въ Кичева. Още подъ в. Стогово пѫтя за Дебъръ се одѣля отъ онзи за въ Кичев по Върбянската р. и искачва на Прѣсѣката, прѣку която слиза въ долътъ на Гарската рѣка и по послѣдната въ до вливанието ѝ въ Големи-рѣка. Описания пѫть е главе между Охридско-Кичевско-Дебърско. 2) По̀ на истокъ и другъ пѫть прѣзъ Бѣличката пл. Отъ Кичева по помѣнѫ Кладнички пѫть прѣку Бабина пл. той слиза въ долътъ съединената Бѣличко-Спространска рѣка, а по горѣ по Т

долъ искачва се на тепето на Съртътъ въ местото, дѣто носи частното название *Мраморица*; оттукъ се спуска по южния склонъ на Бѣличката планина прѣзъ с. Мраморецъ и излиза въ с. Издеглавье, тѣто се съединява съ пѫтьтъ прѣзъ Желѣзнецъ, прѣзъ него минаватъ селянитѣ отъ селата при источната часть на Дебърца за въ Демиръ-Хисиръ и Кичева. 3) Третия и главния пѫть прѣминува прѣзъ прохода подъ Илинската планина въ мѣстото, дѣто тя се нарича *Илинска-Цѫрква*. При Издеглавье този пѫть се съединява съ прѣдиописания и прѣзъ Дебърца излиза въ Охридското поле. По него минаватъ Прилѣпскитѣ кираджии за Охридъ, когато не искатъ да обикалятъ прѣзъ Битоля и Рѣсенъ. Нѣколко козарски пѫтеки прѣзъ Мала-Бигла водѫтъ отъ Гопеши и Смилево за Рѣсенъ. 5) Битоля-Рѣсенъ-Охридъ, който минава прѣзъ прохода Гявато въ южния край на веригата.

Пелистеръ. — Отъ с. Гопеши на юго-истокъ веригата значително се измѣнява видътъ и височината. Тя става повалчеста, склоноветѣ ѝ сѫ полски и твърдѣ слабо изрѣзани, дървесната растителность се губи и се замѣства съ трѣвянистата и заедно съ туй тя почва да се снижава постепено и най-подиръ, свършва при Старо-Гявато, дѣто има проходъ, който води отъ Гяватското поле въ Рѣсенското.

Проходътъ Гявато е тѣсенъ, колкото да мине прѣзъ него шосето. Отъ лѣвата му страна (като ходишъ на кѫдѣ Рѣсенъ) стръмно се издига надъ него началото на Пелистеръ, а отъ дѣсната му страна е *Голина-планина*, много полегата. Това прави проходътъ по-отворенъ отъ тази страна. Въ самия проходъ подъ началото на Пелистеръ има срѣдневѣковна кѫменна кула, въ която сѣди стражата на прохода, а отъ лѣвата страна тъкмо срѣщу кулата, ханъ. Отсамната страна на прохода при политѣ на Пелистеръ е високото Гяватското поленце, което твърдѣ постепено се понижава на кѫдѣ долината на Шевница, а оттатъкъ прохода прѣдъ очитѣ на зрителя стои една прѣлестна картина: подъ самитѣ му крака се разстиля една низка засмѣна равна поляна, покрита съ буйна растителность, а прѣку нея по́ на-западъ хоризонтътъ му е заграденъ отъ грамада възвишения, които се издигатъ едни задъ други. Право прѣдъ зрителя стои низката и тѫпа Петрино-планина, която е покрита съ гора не тъй гѫста, нъ твърдѣ привлѣкателна на гледъ, при политѣ на която леже градчето Рѣсенъ. По на югъ планинитѣ

стават по високи и по-сложни въ очертанието си. Ако зрителя се оттегли 10 минути по̀ на дѣсно отъ проходътъ по долината, ще види и допълнението на тази картина: горния край на голѣмото Прѣспанско езеро, въ чиито води чисто се отражават сѣнкитѣ на околнитѣ височини.

Като излѣзе отъ прохода, пѫтьтъ върви по политѣ на Пелистеръ и слѣдъ три-четвърти часа вървежъ по него се слиза въ Рѣсенското поле.

Проходътъ Гявато има важно стратегическо значение за западния край на Македония. Рѣсенско, Охридско, часть отъ Дебърско, Корчанско и пр. сѫ заградени отъ сѣверъ и истокъ съ една висока, дълга и мѫчнопроходна планинска верига. Планинитѣ Люботърнъ, Шаръ, Стогово, Съртътъ Бигла, Пелистеръ, Вичъ, Мурикъ образуватъ една стѣна дълга около 50—55 часа, която отдѣля западна и юго-западна Македония отъ останѫлата ѝ часть и прѣзъ която има твърдѣ малко проходи, сгодни за минавание съ кола. Ако не смѣтаме долината на Дринъ въ долни Дебъръ, въ която може да се влѣзе откѫдѣ Призренъ по долината на Бѣли-Дринъ, въ Дебърската часть на Черно-Дринската долина, може да се влѣзне само прѣзъ гърлото на рѣка Радика, прѣзъ което водѫтъ два пѫтя: единъ отъ Тетово-Гостиварското поле прѣку Влайница и по долината на Радика и другъ отъ Кичевското поле по Копачка рѣка прѣку Яма и по Гарската рѣк Трудноститѣ, които тѣзи пѫтища прѣдставяватъ, наполо унищожаватъ значението на този проходъ. Тъй напри зръ, царския садразамъ въ боя съ въстаналитѣ арнаути, (като разбилъ послѣднитѣ при с. Сълпъ (Кичевско), при в(кото си прѣимущество надъ арнаутскитѣ пълчища, не се р шилъ да иде до Дебъръ да ги прѣслѣдва, а се върнѫлъ задъ въ Битоля като ималъ прѣдъ видъ главно трудно на пѫтьтъ. Дебърския владѣтель Дели-бей съ малкото (партизани башибозуци дълго врѣме противостоялъ при тѣ ната на Радика въ Мавровското поленце противъ (ната уредена войска на Омеръ паша, съ когото имало вѣщи въ мѣстото Тетовски арнаути. Най-подиръ с ото на Радика може да се пази прѣвъсходно отъ укрѣпл въ гр. Дебъръ, който е расположенъ на една височина срѣщу казаното гърло. Второ мѣсто, прѣзъ което да се прѣмине тази верига съ сравнително по-гол

ности е желѣзничкия проходъ, който води отъ Битолската мѣстность Демиръ-Хисаръ въ Охридската мѣстность Дебърца, нъ и той прѣдставява твърдѣ голѣми несгодности.

1. До него може да се дойде само прѣзъ три мѣста: откъмъ Кичова прѣку Турла, прѣзъ Мраморцитѣ откъмъ Битоля и по Църна, прѣзъ прохода на Бучинъ откъмъ Прилѣпското поле. Отъ градоветѣ Кичева, Прилѣпъ и Битоля тъй се владѣятъ тѣзи проходи, щото до тѣхъ може да се доближи войска само слѣдъ усвояването на тѣзи три градове.

2. Пътьтъ прѣзъ прохдътъ е стърменъ, каменистъ и никакъ не приспособенъ за кола. Почти такъвъ характеръ той има и вънъ отъ проходътъ въ Охридската Дебърца.

3. Най-малко два мѣсеца прѣзъ годината той положително е недостѫпенъ даже за конь, а около 4 мѣсеца всѣкаква планинска кола би се изгубила въ снѣжнитѣ му насипи.

Пътищата на югъ отъ Битоля прѣку Пелистеръ, Вичъ и Мурикъ сѫ отъ сѫщия характерь; даже по джадето Леринъ-Костуръ прѣзъ цѣлата зима не може да работи кола, а и съ конь мѫчно се върви, защото има голѣми снѣжни насипи.

Най-удобенъ отъ всичкитѣ други е проходътъ на Гявато, отдѣто прѣзъ Рѣсенското поле и прѣзъ прохода между Петрино и спусковетѣ на Битоля въ Дебърца се ходи въ Охридско и Дебърско, а прѣзъ проходитѣ между Сува гора и Галичица въ югозападния край на Прѣспанското или пъкъ прѣку Корбесъ планина и по долътъ на Малки-Дѣволъ може да се проникне въ Корчанско.

Още старитѣ владѣтели на тѣзи мѣста сѫ разбрали това значение на прохода Гявато, затова яко сѫ го укрѣпили. Кулата при самия проходъ е назначена да пази прохода отъ западъ, откъмъ Рѣсенъ и отъ истокъ, откъмъ Битоля. До този проходъ може да се дойде отъ двѣ мѣста: откъмъ Битоля и по долината на Шевница, която долина не се владѣе отъ Кулата при прохода. Освѣнъ това по Смилевската и Гопешката рѣки неприятеля има възможностьта да се качи на Голина планина и да излѣзне право надъ прохода. За да отстранѣтъ тази опасность, старитѣ сѫ направили цѣлъ редъ укрѣпления по височинитѣ около Гяватското поле. По планината Голина, която отдѣля това поленце отъ Битолското, е имало цѣлъ редъ укрѣпления, остатъцитѣ на

които днесъ сѫ извѣстни подъ названието „кале“. Тѣзи укрѣпления, ако се съди по останалитѣ до сега „калета“, сѫ били распрѣдѣлени въ два реда: единия по билото на планината (главната крѣпость тукъ е била *Бороо-кале,* отъ което остътъци има и сега) и другъ по склона на планината. Първитѣ крѣпости сѫ били прѣдназначени да пазѫтъ входъдъ на клисурата на Шевница при прохода Мраморицитѣ, който води отъ Битолското поле въ Демиръ-Хисаръ и входътъ на Гяватския проходъ откъмъ Битоля; а втория редъ отъ крѣпости е билъ прѣдназначенъ да пази исходътъ на Битолското и Гяватското полета, а, може-би и отъ нахлуване въ Гяватското поле откмъ Рѣсенъ, прѣзъ прохода на Гявато. Височинитѣ по склонътъ и по политѣ на Пелистеръ така сѫщо сѫ били укрѣпени. За доказателство на това може да ни служи „калето“ надъ с. Цапари. Назпачението на тѣзи крѣпости е било да пазѫтъ исходътъ на Шевницката клисура. Сега нѣма никакви укрѣпления по тѣзи мѣста, може би, защото Битолскитѣ укрѣпления се смѣтатъ за достатъчни да пазѫтъ прохода.

По Югозападния склонъ на планината има така сѫщо нѣколко „калета“. По всѣка вѣроятность и тѣ сѫ били крѣпости, прѣдназначени да пазѫтъ исходътъ на Бучинската клисура на Църна и, слѣдователно, пѫтътъ, който водѣлъ отъ Прилѣпското поле въ Желѣзничкия проходъ па Църна.

Прѣку планината въ Прилѣпското поле е с. Чепигово, а близо до него е прославеното отъ Сърбитѣ “*Бакърно гумно*“. Споредъ прѣданието у мѣстнитѣ жители, тукъ е имало градъ а по ближнитѣ тумби — „кули“. Днесъ тамъ има дѣйствително остатъци отъ сгради, а много такива се откриватъ въ земята. Не знаѫ, до колко прѣданието за прѣдполаг тукъ градъ е вѣрно, нъ въ всѣкой случай тукъ е имало кр пости, прѣдназначени да пазѫтъ входа на Бучинския п ходъ откъмъ Прилѣпското поле.

Надъ проходътъ Гявато отъ лѣвата му страна се изди високия върхъ *Вртешка,* началото на голѣмата Пелистер верига. Около 2 часа на югъ-югъ-истокъ отъ него се из гигантския в. *Пелистеръ.* Между двата тѣзи върха е пъ часть на Пелистерската верига, която тукъ раздѣля П панско-Рѣсенското поле отъ Гяватското.

Съ общо име тя се нарича *Пелистеръ,* а въ ра мѣста носи други частни названия. Отъ тѣзи назван

извѣстни сж *Кодро* на билото на планината и *Стара-Бука*, име, което се дава почти на цѣлия ѝ сѣверенъ склонъ. Върхътъ *Вртежка* е тѣсенъ, конусообразенъ върхъ съ много остро тепе. Съ веригата той е скаченъ само чрѣзъ единъ тѣсенъ гребенъ, а отъ всичкитѣ други страни е отдѣлностоящъ. Името Вртешката най-добрѣ характеризира видътъ му. Отъ западъ подъ него се растила Рѣсенското поле, отъ сѣверъ и сѣверо истокъ — Гяватското поленце. Отъ истокъ подъ него е дълбокия долъ на Шевница, а отъ юго-истокъ долътъ на Маловишката рѣка го отдѣля отъ Стара-Бука. Склоноветѣ му сж тъй стръмни, че мжчно може да се ходи по тѣхъ. Тѣ сж покрити съ тъмни лѣсове най-мсого чамови. По височината Вртешка заема срѣдно мѣсто между Пелистеръ и Црни-върхъ, който се издига надъ Бигла планина.

Отъ Рѣсенското поле до върха му има 2 ½ часа; надъ тепето му има стара църква „Св. Спасъ", на храмътъ на която става съборъ отъ околнитѣ села. Билото на тази часть на Пелистеръ прѣдставява остаръ скалисть гребенъ, на който по-голѣмата часть е още покрита съ гора.

Югозападния ѝ склонъ е стръменъ не разрѣзанъ", покритъ съ гора въ по-голѣмата си часть, а сѣвърния склонъ има твърдѣ сложно устройство. Ако се сжди по голѣмитѣ камъни, които пелистерскитѣ потоци свалятъ отъ горѣ, този склонъ състои повече отъ полски шпатъ и бѣлъ гранитъ. Рѣкитѣ и потоцитѣ дълбоко сж го прѣрѣзали и сж го раздѣлили на части. Р. Шевница, която извира отъ върхъ Пелистеръ, е прорѣзала склонътъ до дъното му и тъй е образувала единъ дълбокъ, като пропасть, долъ, който дѣли сѣвѣрния склонъ на двѣ части. Високата югозападна часть, която се нарича Стара-Бука, изглежда като тѣсенъ планински хрѣбетъ, склонътъ на който стръмно се спуска надъ долътъ на р. Шевница. Цѣлия склонъ е покритъ съ гжста букова гора, която служи за свърталище на разни диви звѣрове. На този склонъ отъ в. Вртешка е расположено голѣмото влашко село Маловица. Този върхъ е свързанъ направо съ върхъ Краински Пелистеръ и прѣдставява собствената верига Пелистеръ. Останжлата часть на сѣверния склонъ се прѣдставява като прѣдградие на главната верига. То е свързано направо съ главния върхъ на Пелистръ, на който се прѣдставява като спускъ. Цѣлото прѣдгорие е издуто, покрито съ земестъ слой и съ голѣми кории отъ букови, джбови, ясенови и ча-

мови дървеса. По тѣзи кории, както и по онѣзи въ Стара-бука, сж въгленарцитѣ, които снабдяватъ съ вжглища гр. Битоля. Отъ сѣверния склонъ на голѣмия в. Пелистеръ се захваща единъ спускъ, който по сѣверна посока се спружва до Гяватското поленце. Отъ истокъ тоя гребенъ е заграденъ съ Раотинската рѣка, отъ западъ югозападъ — съ Шевница. Въ началото си той е тѣсенъ, голъ и скалистъ, като самия върхъ Пелистеръ, а на долу той се разширочава, раздробява и съвършено измѣнява вида и характера си. На хрѣбетътъ му има една впадина, по която се забѣлѣзватъ остатки отъ стари стѣни; а малко по-долу отъ това мѣсто има кладенецъ, на който водата е донесена на кюнци отъ повисокитѣ мѣста. По хрѣбетътъ на този гребенъ около 20 минути подъ върхъ Пелистеръ се издига върхъ „*Козьи-Каменъ*“, който е покритъ съ борова кория. Тукъ отъ гребенътъ се захващатъ двѣтѣ рѣкички *Стара-рѣка* и *Манастирска-рѣка*, които малко подъ село Цапари се съединяватъ въ едно и подъ названието *Цапарска рѣка* се вливатъ въ Шевница. Долищата на тѣзи потоци дѣлжтъ този спускъ на три хрѣбета. Най високитѣ мѣста на тѣзи три хрѣбета се наричатъ *Кале, Гарта* и *Чаула*.

Кале се простира между Раотинската-рѣка и Стара-рѣка и е непосрѣдственно продължение на главния спускъ. На сѣверъ този спускъ свършва надъ с Цапари. Гребенътъ му горѣ е голъ и скалистъ, а въ низкото е покритъ съ кория отъ малки джбици. Склонътъ му надъ Раотинската рѣка прѣдставява наклонена плоска стѣна тукъ-тамѣ прорѣзана съ долища, а склонътъ на Стара рѣка прѣдставява сжщо така една стѣна, която състои отъ голѣми скали надвиснжли една надъ друга.

Барта, която се простира между Стара-рѣка и Манастирска-рѣка, се захваща отъ Козьи-Каменъ и цѣлата почва е покрита съ гора отъ джбье и буки. По источния склонъ на гората между двѣ могили е Цапарския манастирь „Св. Петка“, отъ дѣто и потокътъ е добилъ името Манастирска-рѣка. *Чаула* пълни пространството между Манастирска рѣка и Шевница. Тя е гола, само тукъ-тамѣ покрита съ храсталакъ и редки кории.

В. Пелистеръ е масивенъ планински върхъ, който издига високо надъ цѣлата верига. Той е голъ, скали сиво-бѣлъ, и много непривлѣкателенъ на гледъ, за туй и

по величественность той надминава даже Люботрънъ. Източния му склонъ отъ къмъ Битоля е голъ, скалистъ и плосъкъ. Въ срѣдата му има една разлята и не дълбока впадина. Сѣверния му склонъ има сѫщо такъвъ характеръ — и той е плосъкъ и въ срѣдата си има една сѫщо такава впадина, по която протича *Търновската-рѣка*, притокъ на Драгооръ и една друга по-малка впадина, по която тече *Диовската рѣка*. Югозападния склонъ дълбоко е прорѣзанъ съ долината на Шевница и по-слабо съ онзи на Раотинската рѣка, притокъ на Шевница. Западния му склонъ има сѫщия характеръ на цѣлия западенъ склонъ на веригата.

На тепето на массивътъ Пелистеръ се издигатъ два върха: единия по̀ на западъ, а другия по́ на истокъ. Източния е по-массивенъ, по-високъ, той е собственно Пелистеръ, а западния е по-низъкъ и стои на Пелистерската верига. И двата сѫ извѣстни подъ името *Пелистеръ*. Горната часть на долътъ на Шевница отъ юго-западъ и долътъ на Драгооръ на юго-истокъ, като сѫ проникнѫли дълбоко въ склонътъ на Пелистеръ, отдѣлили по-голѣмия върхъ на веригата и го направили като отдѣлно стоящъ вулканически конусъ. Той е скаченъ съ по-малкия върхъ само отъ западната страна чрѣзъ единъ тѣсенъ гребенъ, който се нарича *Грива*. Двата върха и Гривата сѫ голи, скалисти и покрити съ трѣва; тѣ достигатъ поясътъ на Алпийската флора. По скалитѣ имъ се катерятъ дивитѣ кози, които се растакаватъ по тѣхъ на цѣли стада. На Гривата има двѣ малки езера. По-източното отъ тѣхъ, което е по-близо до Пелистеръ, е по голѣмо, а другото, което е при по-низкия върхъ е по-малко (периферията му не държи повече отъ 5 — 6 минути). И двѣтѣ прѣдставяватъ дълбоки и пълни съ вода пропасти, заобиколени съ високи скали. Както обикновенно бива съ планинскитѣ езера, така и за Пелистерскитѣ езера сѫществуватъ разни вѣрвания. По думитѣ на пастиритѣ и двѣтѣ тѣзи езера сѫ бездънни. Нѣкои пастири се заинтересували да испитатъ дълбочината имъ. Съ тази цѣль тѣ три години наредъ плѣли едно въже отъ конопъ, за да го пуснѫтъ навѫтрѣ. Въ края на третата година тѣ вързали единъ камъкъ на края на уплетената връвь подъ редъ. Вървьта се свършила, а камъкътъ още я отегнувалъ. Съ това пастиритѣ се увѣрили, че езерата сѫ бездънни. Споредъ друго едно вѣрвание тѣ си иматъ за стопанъ единъ голѣмъ змѣй,

който живѣелъ и въ двѣтѣ езера, като се прѣхвърлялъ отъ едното въ другото. Мѣстнитѣ жители вѣрватъ, че изворътъ при с. Нися, което се намира 1½ часъ на истокъ отъ Воденъ, си води началото отъ тѣзи езера. Откритието на това, както на всѣкждѣ, се отдава на пастиритѣ. Нѣкой овчаръ си пущилъ кавалътъ въ голѣмото езеро; баща му който билъ воденичаръ въ Нися, намѣрилъ кавалътъ на извора при това село. Възползуванъ отъ това откритие, сипътъ пускалъ въ езэрого заклани брави, навити въ кожитѣ имъ, които баща му прѣчаквалъ на извора. Господарътъ най-подиръ разбралъ работата, заклалъ пастиря, хвърлилъ го въ езерото и, когато единъ день бащата излѣзълъ на извора да чака бравъ, дочакалъ сина си.

Веригата на Пелистеръ, която захваща отъ Вртешка, продължава се задъ върхътъ Пелистеръ по южна посока дори до надъ гр. Леринъ. По продължението си тя носи двѣ главни имена: сѣверната ѝ половина се нарича Баба, а южната — Бигла. Баба отдѣля Битолското поле отъ Прѣспанското, а Бигла — Леринското отъ Костурско. Пелистерската верига е много висока и широка планина. Билото ѝ е тѫпо и голо, покрито само съ трѣва. Върхове има твърдѣ малко. Най-високитѣ върхове на Баба планина сѫ: Баба, който се издига надъ с. Злокукяни и отъ който цѣлата верига си е получила името; *Пилядъ*, който се издига на Бигла надъ с. Буфъ (малко по̀ на югъ отъ него) и *Вртешка* — остъръ скалистъ върхъ, който се издига пъкъ надъ с. Буфъ и на който има изворъ съ много студена вода. И двата склона има дебелъ пласть почва повече отъ черноземъ и сѫ покрити съ гѫсти гори. Планинскитѣ потоци дълбоко сѫ прорѣзали и двата склона и съвършенно сѫ измѣнили първоначалния имъ видъ. Пространствата междѣ долината прѣдставляватъ спускове, които иматъ тази обща черта, че въ началото сѫ по-тѣсни и по-високи, въ срѣдата се сѫ жаватъ, а въ долнитѣ си краища отново се издигатъ и с ватъ по-широки. Този характеръ на Пелистерскитѣ спуск дава онова приятно разнообразие въ редътъ на склонове които съставява отличителната черта на пейзажа по П листеръ. Пелистеръ е покритъ дори до политѣ. Тѣзи г съпоставени съ хубавата картина, която прѣдставяватъ сковетѣ, диплитѣ на Пелистеръ и съ просторното и Битолско поле, правѫтъ източнитѣ поли на Пелистеръ

отъ най прѣлестнитѣ. Прѣспанскитѣ езера. които се разстилатъ до самитѣ поли на планината и въ водитѣ на които се отражава всичката околна картина, правятъ западнитѣ му поли още по-хубави наглѣдъ отъ източнитѣ. И отъ двѣтѣ страни има редъ голѣми и богати съ дървеса села, приятенъ климатъ и здрава планинска вода. По западнитѣ му поли сж Прѣспапскитѣ села, а селата по източнитѣ му поли образуватъ така-наречена Битолска мѣстность — Буфъ-коллу.

Водитѣ на Пелистеръ. — Пелистерската верига, като гориста планина, е богата съ вода. Билото ѝ е на водораздѣла между Егейското и Адриатическото морета. Водитѣ отъ източния ѝ склонъ се изливатъ въ Църна, а онѣзи отъ западната — въ Прѣспанскитѣ езера.

По-забѣлѣжителни отъ източнитѣ Пелистерски потоци сж: Шевница, Цапарската рѣка и Драгооръ, които си водятъ началото отъ върхъ Пелистеръ; Буковската, Злокукянската, Острѣвската, Кишавската, Буфската и Леринската рѣки, които изливатъ водитѣ на Баба и Бигла.

Отъ западнитѣ по-голѣми сж: Краанската рѣка, която извира отъ в. Пелистеръ и протича прѣзъ селата Щърбо и Краани; Наколецката, която извира изъ Баба планина и минава прѣзъ Прачино, Любойно, Наколецъ и Ржбовската, която минава прѣзъ Германъ и Ржби. Тѣзи потоци сж буйни, протичатъ по дълбоки и тѣсни долове, както всичкитѣ планински потоци, и при политѣ на планината доловетѣ имъ се разширяватъ и образуватъ плодородни и разработени долинки, които тѣ богато напояватъ.

Пѫтни съобщения. Пелистерската верига е висока и нѣма проходи, затуй съобщенията прѣзъ нея сж слаби и несгодни. Долищата на рѣкитѣ отчасти улесняватъ съобщенията на Битолско и Прѣспанско полета прѣку нея. По тѣх вървятъ пѫтищата прѣку Пелистеръ, по-главни отъ които сж четири.

1) Отъ Гяватското поле единъ пѫть върви по дълбокия долъ на Шевница, прѣхвърля билото на Пелистеръ пл. до самия върхъ Пелистеръ и пататъкъ по долътъ на Краанската рѣка слиза въ Прѣспанско.

2) Втория пѫть захваща отъ Битоля, върви по долината на Драгооръ, прѣхвърля Баба въ началото ѝ, не далечъ отъ в. Пелистеръ и по западния склонъ на планината слиза

въ Прѣспанско по Наколецката рѣка. Той е най работния конски пѫть отъ Битоля за Прѣспа въ лѣтно врѣме.

3) Третия е между Буфъ и южния край на Прѣспа. Той върви отъ Буфъ по ридътъ Чулеѣцъ, прѣхвърля билото на Баба при прѣсеката *Шупурка*, послѣ по западния склонъ, като измине разлатата впадина *Бѣли-водье* (Бѣли-води), влиза въ долътъ на Германската р., по който излиза въ Германъ (Прѣспанско).

4) Четвъртия е шосето отъ Леринъ за Костуръ, което прѣсича Бигла-планина.

Освѣнъ тѣхъ има и други козарски пѫтеки, по които редко минаватъ пѫтници.

Първитѣ три пѫтища сѫ конски и много несгодни; прѣзъ зимата не може да се ходи по тѣхъ, за туй Прѣспанци тогава минаватъ откъмъ Рѣсенъ, по джадето.

Бигла планина и Вичъ. На югъ отъ в. Баба Пелистерската верига добива името *Бигла* и се продължава още $1\frac{1}{2}$ часъ по южна посока. Отъ в. Пиляфъ Бигла захваща да се снижава. Долътъ на Леринската рѣка отъ истокъ и онзи на р. Бистрица отъ западъ правѫтъ ѭ въ сѫщото врѣме и потѣсна. Право прѣзъ срѣдата ѭ прѣсича джадето отъ Леринъ за Костуръ.

Надъ с. Арменско, Бигла завива малко и мѣни южната си посока на юго-източна. Слѣдъ единъ часъ продължение по тази посока, веригата захваща стръмно да се издига, за да се съедини съ массивътъ на в. Вичъ, се зарастнува, така да се каже, съ веригата и образува едно високо планинско мѣсто.

По-голѣмата часть отъ платото на Вичъ е покрито съ гѫсти букуви гори, които даватъ прѣпитание на хиляди души отъ околнитѣ села. Тамъ тѣ правѫтъ кюмуръ и разни дърводѣлчески издѣлия, които продаватъ въ околнитѣ мѣста. На бичкиитѣ по Вичъ се изработватъ много букови дъси По гората се крияѫтъ мечки, вълци, лисици и диви си а по богатитѣ пасбища на върха на Вичъ и околнитѣ соки планини свободно се растакаватъ елени и цѣли стад диви кози.

Малко пò на юго-истокъ отъ Старъ-Вичъ се издига друг високъ върхъ *Голина*, а между тѣхъ и малко пò на ист е в. *Мали-Вичъ*. Както името го показва, върхъ Голи голъ, покритъ само съ трѣва. Старъ-Вичъ е остръ пирами и голъ върхъ, който свършва съ равнинка на тепето. (

нитѣ на Вичъ сѫ тъй стръмни, щото въскачването по него е твърдѣ трудно, за да не кажѫ невъзможно. *Голинита* е тѫпа, широка и гола издигнѫтость, горѣ плоска, а *Малки-Вичъ* е твърдѣ малка, тѫпа и гола издигнѫтость, която по височина заема срѣдно мѣсто между Стария-Вичъ и Голината. Стария-Вичъ и Голината сѫ покрити всплошъ съ снѣгъ до началото на Април, а тукъ-тамѣ снѣгъ остава и до края на Май.

Между тритѣ тѣзи височини мѣстото прѣдставява една висока плоскость, наречена *Рамна*. Рамна е гола плоскость, богата съ пасбища, по които пасѫтъ Кара-власитѣ стадата си.

Главната верига се продължава 4 часа на юго-истокъ отъ Голина до гр. Влахо-Клисура. Не далечъ отъ Голина подъ веригата се издигатъ върховетѣ: *Върбица*, *Въркалянъ* и *Думовецъ*. Между в. *Голина* и в. *Върбица* веригата е снижена и се нарича *Рамна*. Билото ѝ е голо, нъ склоноветѣ ѝ сѫ покрити съ гѫста гора, която жителитѣ отъ с. Прѣкопана отъ день на день унищожаватъ, за да си правѫтъ нивя. Единъ часъ надъ с. Прѣкопана, веригата почва постепенно да се възвишава до върхътъ Върбица, който се издига на с.-истокъ отъ с. Загорчани. На билото си той е плосъкъ и голъ, а странитѣ му сѫ покрити съ кичеста гора отъ буки и „шума“ (дрѣбни дѫбове), съ исключение на ю.-западната, която е гола и скалиста. Веригата между в. Връбница и Въркалянъ има височината на в. Върбица; на билото си е тѫпа и гола и отъ странитѣ му, оная отъ къмъ Загорчани е нѣкѫдѣ гола и скалиста, нѣкѫдѣ покрита съ букова гора, а оная отъ къмъ Елеово е плоска и цѣла покрита съ гѫста букова гора. Тази часть е извѣстна подъ названието *Голината*. В. Въркалянъ е назначителна издигнатина надъ самата верига. Тази посока веригата пази до в. Вълкалянъ, който отстои отъ в. Върбица на единъ часъ. До тукъ си запазва и сѫщата височина. Южнитѣ ѝ склонове къмъ с. Бобища сѫ съвършенно голи и скалисти, а сѣвернитѣ ѝ сѫ покрити съ букова гора, която напослѣдъкъ безпощадно унищожаватъ жителитѣ отъ околнитѣ села за горенье. Главната верига между в. Въркалянъ и в. Думовецъ се нарича *Даулъ-Дервентъ*. Билото на веригата е голо, нъ източнитѣ, както и западнитѣ ѝ склононе, отчасти ѝ сѫ покрити съ гори отъ букъ и шума. Даулъ-Дервентъ е сниженъ и прѣзъ него върви пѫть, който води отъ Костурско за Кайлярско. Отъ в. Ду-

мовецъ подъ подножието, на който е построено красивото влашко градче Влахо-Клисура, главната верига върви по югоизточна посока чакъ до снѣжникъ подъ името *Муникъ*. Между Чурилската планина и склоноветѣ на Муникъ загражда се мѣстностьта *Ежово*.

Клонове на тази верига. Веригата Бигла-Вичъ-Муникъ и отъ двѣтѣ си страни испуска клонове, които сж тръдѣ разнообразни по височина, широчина, видъ и характеръ Западнитѣ и клонове пълнѫтъ пространството между нея и рѣкитѣ Малки-Дѣволъ и Бистрица, а източнитѣ пълнѫтъ пространството заградено между рѣкитѣ: Църна, Вардаръ (отъ устието на Църна на долу) и Бистрица.

По-главни отъ расклоненията ѝ сж слѣдующитѣ:

Надъ Писодери и не далечъ отъ него отъ веригата се испускатъ на западъ 2 планински клона.

Първиятъ отъ тѣхъ, съ височина равна на Бигла, се спуска право на западъ по границата между Костурско и Прѣспанско и на водораздѣла между Егейското и Адриатическото морета. Той загражда отъ югъ Прѣспанскитѣ езера и долината на р. Малки-Деволъ и слѣдъ едно продължение отъ около 4 $^1/_4$ часа оттатъкъ село Смърдешъ завива малко къмъ Югозападъ и се съединява съ Грамосъ. Въ началото си този клонъ извѣстенъ подъ названието *Писодерска* пл., защото се издига надъ с. *Писодери*. Тя е обрасла съ гѫсти гори, кждѣ срѣдата си носи названието *Коръ-бесъ*, а на южния брѣгъ на Малото Прѣспанско езеро — *Иванъ планина*. Иванъ планина отъ югъ и Сува-гора и Дзвѣзда отъ сѣверъ загражддтъ помежди си тѣсната клисуреста долина на рѣка Малки-Дѣволъ.

Подъ нея откъмъ юго-западъ се простира плоското възвишение *Арвано*. Юго-западната часть на полското възвишание надъ с. Дъмбени, се нарича *Жрвеникъ*, защото състои отъ много „*жрви*“ (названието Арваио, което се дава на сѣвернатa и сѣв.-източната му часть, навѣрно, произлиза отъ сѫщата дума жрва съ измѣнение на началото буква *ж* въ *а*). То пълня съ своитѣ расклонения всичкото триѫгълно пространство между нея, р. Берикъ и Сливенската рѣка (началото на Бистрица). Само въ сѣверо-западния си край Арвано е съединено непосрѣдственно съ Корбесъ, а другитѣ части сж отдѣлени отъ Корбесъ съ естественъ надлъженъ про-

ходъ, по-който минава пѫтьтъ отъ Леринъ за Корча и Биглица.

Арвано прѣдставява едно високо хълместо възвишение, което се снижава постепенно на югъ, додѣто надъ Костурското езеро се обръща въ поле. Много отдѣлни хълмове и върхове, които се издигатъ по него, и многото долища, съ които е прорѣзано, правѧтъ повърхнината му твърдѣ разнообразно. Отъ отдѣлнитѣ върхове и височини по него по-забѣлѣжителни сѫ слѣдующитѣ:

1) *Бучье*-върхъ, на който лѣтно врѣме властитѣ правѧтъ бачилата си. Съ исключение на източната му страна, която е покрита съ гора, всичкитѣ му склонове сѫ голи. Тепето му е покрито съ трѣва и прѣдставява добро мѣсто за пасбище на влашкитѣ стада.

2) *Червени-гренди* е невисокъ, голъ връхъ, обраснѧлъ само тукъ-тамъ съ рѣдъкъ храсталакъ.

3) Гористия върхъ *Търпова-слива*.

4) Св. Тройца, всичкитѣ клонове на който сѫ гористи.

5) *Дикели-ташъ* (цѣпенъ каменъ), единъ отъ най-високитѣ върхове.

6) *Църний-връхъ*.

7) *Читлакъ*, така нареченъ, защото е много широкъ.

8) *Урлово*, така нареченъ, защото въ пещеритѣ му се крияѫтъ много орли.

Отъ долинитѣ по това възвишение по-забѣлѣжителни сѫ: *Мали-моди*, *Мали-вогли*, *Арамийска-падина*, *Ледова-плѣвня* *Широка-лендина* и др.

Интересни сѫ така наречените „*дула*“, които се срѣщатъ на много мѣста по това плоско възвишение. Това сѫ пещери и дупки, нѣкои отъ които сѫ дълбоки 350 — 400 метра. Дъната на много отъ тѣхъ сѫ покрити съ вода на 5—6 метра. Срѣдитѣ имъ сѫ варовити и въ много отъ тѣхъ се срѣщатъ сталактити и сталагмити.

Изобщо взето, плоското възвишение е голо, нъ на много мѣста по него има кории, а на други доста богати пазбища, по които пасе многобройното иманье на околнитѣ села и стадата на пришелцитѣ Куцо-власи. Кориитѣ състоѧтъ наймного отъ дѫбъ, габеръ, букъ, ясенъ, елха, лѣска и разни овощни дървеса. По пещеритѣ камънитѣ, както и въ кориитѣ, се растакаватъ мечки, лисици, вълци, заяци, рисове, диви котки, кунатки, диви свинье, диви кози, сърни и пр.

Втория клонъ се захваща отъ сѫщото мѣсто на Бигла, дето се захваща и Корбесъ и се спуска по з. юго-западна поска. Той прѣдставява гориста широка плапина, която пълни пространството между *Търсьенската* р. и р. Берика. Въ началото си тази планина подъ названието *Жельовска* пл. отъ с. Жельово, което се намира подъ нея, а въ края се нарича *Цѣрна-гора*.

Видѣхме, че Бигла пл. въ юго-източния си край губи характера на верига и се обръща въ едно плато, отъ кето лѫчеобразно се спускатъ клонове по разни страни. Въ началото му се издига в. *Рундзелъ*, който по височина малко отстѫпва на Вичъ. Отъ него се отделятъ два западни клона. Първиятъ отъ тѣхъ се спуска право на западъ въ видъ на тѫпъ спускъ подъ името *Кирко*. Той е слѣтъ съ Жельовската планина.

Втория спускъ или *Бардище* е кѫсъ спускъ съ юго-западна посока Долътъ на единъ малъкъ притокъ на Търсьенската рѣка отдѣля тѣзи 2 клона. Третия клонъ или *Каменикъ пл.* се отдѣля отъ главната верига малко по̀ на югъ отъ Рундзелъ подъ с. Турье и се спуска право на югъ на единъ часъ продължение. Източния му склонъ надъ Турянската рѣка е почти голъ и разработанъ, а западния надъ Търсьенската рѣка е много стръменъ, скалисть. Той се раздѣля на три кѫси спускове, отдѣлени единъ отъ другъ съ красиви и водести долища, въ дъното па които текѫтъ потоци, по които има много водопади. Между него и веригата е долътъ на Турянската рѣка.

Отъ сѫщото мѣсто се испускатъ право на истокъ въ Леринско три спускове.

Първия отъ тѣхъ се нарича *Кула*, защото на гребенътъ му имало нѣкогажъ Кула. Въ началото си е низъкъ, а колкото слиза на долу, става по-високъ и свършва надъ с гр. Леринъ. Кула и Брѣзовица заграждатъ Леринско-Ар ·нската долина. Втория се спуска по източна посока па лелно па първия и се нарича *Лопушка пл.* по името селото Лопушнецъ, което е расположено на нея. Между н и Кула е долината на Неолската рѣка. И двата тѣзи в сѫ покрити съ гѫсти гори. Тѣ заграждатъ отъ юго-Леринското поле. Пѫтникътъ отъ Битоля по жел вижда отъ дѣсната си страна на югъ отъ Леринъ едно плато (платото на Вичъ, за което поменѫхъ по горѣ).

което се спускатъ накъмъ полето два гребена — Кула и Лопушката пл. Третия спускъ не е нищо друго, освѣнъ единъ издатъкъ на платото, който е равенъ нему по височина.

Отъ южния край на Вичъ се отдѣля другъ единъ голѣмъ клонъ, който съ расклоненията си пълни цѣлата сѣверисточна часть на Костурската кааза. Въ началото си до самия в. Вичъ той е малко сниженъ — това е така наречената *Порта пл.* (Това име ѝ се дало за туй, че само тукъ може да се мине прѣку веригата и че е слѣдов. като порта), а по нататъкъ носи названията на селата, който сѫ разположени по неѫ: *Бабчорска пл.*, *Шещеовска* и пр. Бабчорската пл., Вичъ и *Рото пл.*, която се спуска пакъ отъ Вичъ пò на с.-истокъ отъ Порта, заграждатъ едно коритообразно пространство, въ което е разположено селото Бабчоръ. Бабчорската пл. и Рото се сливатъ съ плоското възвишение Арвано. Отъ сѫщото мѣсто на Вичъ, дѣто се захваща Порта. захваща се единъ спускъ, който пълни пространството между Блацката и Черешничката рѣки. На югозападъ той постепенно се снижава и свършва надъ полето при сѣвернитѣ брѣгове на Костурското поле до с. Тиолища. Отъ в. Голина се отдѣля другъ клонъ, който върви почти паралелно на прѣдиописания подъ името *Черешничка планина* и, като се снижава и расширява постипенно, свършва надъ с. Фотиница подъ името *Кайнакъ*. Този клонъ има характера на Арвано.

Второ спуска отъ Голината пълни пространството между Оличката и Загоричката рѣки. Отъ в. Върбица се испуска *Стрѣлецъ*, който пълни пространството между Загоричката и Бобишката рѣки. Склонътъ му откъмъ Бобища е полегатъ, голъ и склонътъ му е стръменъ и повече голъ. Въркалянъ дава отъ западъ само единъ плосъкъ спускъ, на който Бобищката страна се вика *Шурбове*, а другия му склонъ *Падини*.

Отъ в. Голина подъ с. Прѣкопана се испуска на истокъ единъ голѣмъ клонъ, който върви паралелно на Елеовската рѣка и слиза въ Сари-гьолията надъ Екши-су слѣдъ едно продължение отъ около $3^1/_2$ часъ. Въ началото и на 1 часъ продължение той пази почти сѫщата височина съ главната верига. Не далечъ отъ извора на Елеовската рѣка той е малко сниженъ — тукъ е прохода *Драганова-нива*, по който минава пѫтьтъ отъ Костурско и излиза въ долътъ на Елеовската р. Отъ прохода на истокъ веригата отново се издига и подъ имената *Аралищка* и *Мевишка* пл., която пълни пространството

между с. с. Айтосъ и Лѣсковецъ. Въ югълътъ между Арали
ката пл. и главната верига, страната на която тукъ се и
рича *Бѣла-вода*, се загражда една широка лѣсиста впади
наречена *Жупанъ*. Съ крайнитѣ си източни спускове то
клонъ се доближава до южнитѣ отлоги на Нидже. За прѣдѣ
между еднитѣ и другитѣ отлоги служи естествения прохо
Килитъ-дервентъ, по който минава пѫтьтъ отъ Битоля за Ка
ляри и желѣзницата Солунъ — Битоля. Южния му склонъ
стръменъ, а сѣверния разлятъ и раздробенъ. Въ началото
е покритъ съ гѫсти гори, въ срѣдата — съ шубраци, а
източния си край е съвършенно голъ. Пѫтникътъ по желѣзи
цата отъ Битолското поле дори до с. Петърско отъ дѣсна
си страна има все крайнитѣ източни отлоги на този кло

На югъ отъ Голина, Дервентътъ испуска и отъ двѣ
си страни къси горски спускове. Източнитѣ отъ тѣхъ загра
датъ Саригьолията, а западнитѣ слизатъ до *Пополе*.

Отъ в. Въркалянъ се испускатъ още два срѣщуполя
клона. На истокъ се испуска високата и гориста *Врабчанс*
пл., която загражда отъ югъ Врабчанското езеро. Въ
чалото си, дѣто се нарича *Караулъ*, тя е висока и горис
При село Зелениче надъ неѫ се издига единъ високъ с
листъ и стръменъ върхъ наречень *Соколецъ*, отъ който
татъкъ тя се снижава постепенно и свършва по юго-запад
край на Островското езеро, като низъкъ ридъ.

Чрѣзъ една низка гола и камениста рамка, която въ
по сѣв.-източна посока между Островското и Петърско
езера, се свързва съ Малки-Нидже въ сѣв.-източния кр
на Островското езеро. Между Невѣшката пл. отъ сѣверн
Врабчанската отъ югъ се загражда една тѣсна та дълга
лина, наречена *Сари-гьолъ*, мочурлива и блатиста отъ
дитѣ, които слизатъ отъ околнитѣ планини. Тукъ сѫ бла
езерата: *Петърско*, което дава хубави малки риби за чор
Рудишкото или *Врабчанското езеро* и *Завери*. Мѣсто
между послѣднитѣ двѣ езера и Петърското е блатисто и
зимно врѣме почти непроходимо — това сѫ единъ ви
шоти

Отъ сѫщото мѣсто на веригата се спуска *Которска*
пл., която върви по юго-западна посока. При в. *Чука*
се раздѣля на два клона: единия, главния се спуска право
югъ, послѣ завива на юго-западъ и подъ името *Сарак*
свършва подъ езерото, а другия завива на западъ и пъл

пространството между Бобищката и Куманичката рѣки подъ имената *Чаршия* и *Хршо*. Которската пл. въ по-голѣмата си частъ е покрията съ букова и дѫбова кория. На югъ отъ гр. Клисура отъ Мурикъ се спуска *Кайлярскиѧ* ридъ, който загражда Кайлярското поле.

Водитѣ на Костурскитѣ планини, Водитѣ отъ източния склонъ се вливатъ въ Църна чрѣзъ Сакуловската рѣка, която се образува отъ Леринската, Неолската, Нередската и Елеовската рѣки, отъ Зазерското езеро (Зеленичката рѣка) и отъ Островското езеро (Мокренската рѣка). Водитѣ отъ западния склонъ се вливатъ въ Бистрица и въ Костурското езеро. По забѣлѣжителни отъ потоцитѣ по този склонъ сѫ; 1) Р. *Берикъ*, която въ най-горното си течение се нарича *Бистр.ца*, извира отъ западния склонъ на Бигла не далечъ отъ Писодери, протича по естественната долина между Корбеса отъ дѣсно, Жельовската пл. и Черна-гора отъ лѣво и се влива въ Бистрица подъ Сливени.2) Отъ лѣво въ нея се влива *Дрѣновската* рѣка, която се образува отъ три потоци; *Търсѣенската, Турянската* и *Бабчорската.*

Бѧмбоцката рѣка извира отъ склоноветѣ на Вичъ планина близо до с. Прѣкопана. Отъ зачало тя е малъкъ планински порой, който събира водитѣ отъ нѣкои извори и вадички по-южнитѣ склонове на в. *Голина* и при с. Омища тя става доста голѣмъ потокъ. По течението ѝ се намиратъ много воденици и бостани. До Омища водата ѝ не се намалява, било зимѣ, било лѣтѣ, обаче мине ли въ полето по̀ на долу отъ Омища, тя лѣтно врѣме губи се подъ пѣсъка. Отъ планината слиза съ голѣма бързина, но въ полето тече бавно и матката ѝ е много широка. По течението си приема много потоци, отъ които по-голѣмата часть лѣтно врѣме прѣсъхватъ. Единъ отъ най-главнитѣ ѝ притоци, който никогажъ не прѣсъхва, е *Бобишката рѣка*, която събира водитѣ отъ подножието на Върбица Варкалянъ, Даулъ-Дервенъ, Думовецъ и Которската планина.

Тя се образува отъ многото извори, които се намиратъ по п ѧхтитѣ планини, протича по подножието на Которската п. а по една много дълбока матка и подъ Бобиш- Ѣ ло: ı се на откритото Загоричко поле. Тукъ мат- ı (расширява „приема много потоци отъ Костурската л: Стрѣлецъ, които лѣтно врѣме почти изсъхватъ.

До Жрто тя тече все подъ послѣднитѣ расклонения на Которската планина и кара много воденици. Отъ *Жрто* тече по западна посока, прѣсича Загоричкото, Которското, Бъмбоцкото и Куманичкото полета и влива се близо при с. Бъмбоки въ Бъмбоцката рѣка.

Освѣнъ Бобишката рѣка приема и други малки порои, като *Загоричката рѣка*, *Курулицката и мн. др.* При мѣстностьта Кайнакъ завива на ю.-западъ и между селата Мавровo и Липчища се влива въ Костурското езеро.

Блацката рѣка събира водитѣ отъ самия върхъ Вичъ. Протича прѣзъ селото Бълг. Блаца дѣто по течението ѝ има много воденици, по-надолу влиза между склоноветѣ на Порта и Блацкия боазъ и излиза на селото Вишени. Тече все помежду планини, помежду источнитѣ склонове на Портата и на западнитѣ расклонения на Блацкия боазъ и се явява на полето близо до с. Тиолита. Тукъ приема притоци отъ околнитѣ планини, тече между планинския лѣсъ и полския дѣсенъ брѣгъ и влива се въ Костурското езеро. Въ полето приема *Шещеовската*, *Сетъмската*, *Тиолицката и Апоскепската рѣки.*

Кондорбейската рѣка извира изъ политѣ на в. Голи протича прѣзъ Черешничката долина, която, заградена у два клона отъ Голината, и на югъ отъ селото, въ тѣсна долина между послѣднитѣ отлоги на помѣнатѣ клона при селото Кондорбей и явява се въ полето, и влива въ Костурското езеро.

Отъ в. Варкалянъ, Даулъ-Дервентъ, водитѣ се съ въ Мокренската рѣка. До Мокренскитѣ ливади тя е водна откъмъ Даулъ-Дервенъ. Въ Мокренскитѣ източна посока вмъква се въ единъ тѣсенъ боазъ, отлогитѣ на Мокренската планина, която се отдѣля от Думовецъ и се спуска къмъ Палеоръ и послѣднитѣ от на Врабчанската планина и слѣдъ 1 $^1/_2$ часъ течение излиза въ отровеното Палеорско поле, прѣсича го по сѣв. исто посока, пои Конушкото поле и излва водитѣ си въ Ост езеро. Въ Палеорското поле тя приема единъ потокъ Мурикъ планина, която пои Дебрецкото и Емборското

Зеленичката рѣка извира отъ подножията на лина и се влива въ Зазерското езеро. Тя зима начало отъ ливадитѣ надъ селото Прѣкопана. По-долу отъ сел приема много притоци и става многоводна. По те

има воденици. Най напрѣдъ тече прѣзъ стръмна и съ много водопади матка, та блъска шумливо бистритѣ планински води по канаритѣ. Протича прѣзъ малката долинка *Джупанъ*, дѣто приема нѣколко приточета. Подирѣ вмъква се въ единъ тѣсенъ долъ, между стърмнитѣ склонове на Невѣшката планина и склоноветѣ на Рамна, отдѣто подиръ нѣколко часа буйно и шумливо течение явява се на Зелѣничкото поле и се влива въ Зазерското езеро. Всичката мѣстность, прѣзъ която протича до Зеленичкото поле, е гориста.

§ VIII. *Църна-Гора*. Прѣку Кочаникския проходъ срѣщу Люботрънъ се захваща една планинска верига, която се спуска право на сѣверъ край р. Българска Морава и се скача съ Сръбскитѣ планини въ Вранско. Това е Скопско-Кумановската *Църна-гора* или Карадагъ, която азъ приемамъ за клонъ отъ Люботрънъ, отцѣпенъ отъ него прѣзъ Качаникския проходъ. За да не се бърка читателя съ името Църна-гора, азъ ще различавамъ собствено Църна-гора и Скопска Църна-гора.

Собствено Църна-гора е онази верига, която се захваща отъ прохода Кочаникъ и свършва въ Вранско, а Скопската Църна-гора е нейнъ клонъ, който отдѣля Скопското и Кумановското полета.

Църна-гора въ началото си и границата на Скопско е широка, горѣ тъпа планина. Широкото ѝ начало и тераситѣ, които тя испуска на сѣверо-западъ и юго-истокъ, край Лѣпенецъ, образуватъ сѣверната страна на Качаникския проходъ въ всичкото му продължение. На сѣверъ главното ѝ било постепенно се стѣснява и снижава. Западния склонъ на планината е по-стръменъ и политѣ му сж по-опрѣдѣлени. Той е и по-богатъ съ вода отъ източния, което може да се разбере отъ обстоятелството, че той едничкия дава всичкитѣ води на голѣмата рѣка Българска Морава. Причината, за да бждатъ западния склонъ и западнитѣ поли по-водести отъ източнитѣ, споредъ менъ, се крие въ туй, че Моравското поле, което ограничава отъ западъ Църна-гора, е значително по-низко отъ Кумановското и Моравичкото, които ѫ ограничаватъ отъ истокъ. Подобно явление ний ще срѣщнемъ и съ Плачковица планина.

Въ началото си Църна-гора испуска откъмъ западъ накждѣ Призренъ една рамка, която образува водораздѣла на Бълг. Морава и Лѣпенецъ; отъ тази рамка на сѣверъ до

сърбската граница подъ нѣж е извѣсното по плодородието си Моравско поле. Послѣдното е твърдѣ низко, равно блатисто и плодородно, особено за пшеница. Това е всичкото, което могж да кажа за западния склонъ и западнитѣ поли на Църна-гора. Бързамъ къмъ източната ѝ страна.

Отъ Скопското поле се вижда широкото начало на собствено Църна-гора. Въ границитѣ на Кумановско, източната страна на Църна-гора е доста распокжсана. Главната верига далечъ тамъ на западъ е спружена като доста високъ тъменъ гребенъ, който загражда хоризонта на Кумановско отъ западъ. Прѣдъ нѣж се издига въ видъ на прѣдгорие, почти равно ней по височина, една височина, която на сѣверъ и на югъ е снижена, а въ срѣдата си е значително по издигнжта. По билото на това прѣдгорие върви границата на Кумановско съ Гилянско и Прѣшовско. Между прѣдгорието и главната верига въ границитѣ на Гилянако се загражда една висока планинско-хълместа пространна рупа, пълна съ цуцулести височини. Заградена отъ истокъ, западъ и югъ съ по-високи планини, тази рупа е почти съвършено скрита за слънчевитѣ зари, та постоянно е въ църна сѣнка; още потъмна и по-църна ѭ правѭтъ гжститѣ гори, които сега ѭ покриватъ само отчасти, а нѣкога сѫ покривали всплошъ странитѣ на заграждующитѣ ѭ височини, както и нейната повърхнина, По тѣзи причини рупата и тази часть отъ веригата, която ѭ загражда, сѫ ги нарекли *Църна-гора* — име, което се дало и на цѣлата верига. (Въ подобни причини трѣбва да се потърси происхождението на названията Църни-върхъ, Църна гора които ще срѣщаме на много мѣста въ описанието).

Въ полето прѣдгористо испуска три голѣми тераси, отдѣлени една отъ друга съ голѣми долища, а съ главата верига е съединено въ южния си край, чрѣзъ една височи въ видъ ва съединителенъ гребенъ. Този съединителенъ г бенъ, който е и начало на прѣдгорието, отъ първо е низ и тѣсенъ, на сѣверъ постепено се възвишава и на западъ — сѣверо-западъ отъ Куманово надъ с. Глажня, добива голѣмата си височина въ планината *Страна* съ в. *Цър върхъ* — тѣсенъ, стърменъ. конусообразенъ и остръ вър който се издига на равна височина съ Църна-гора. С нителния гребенъ е голъ сивобѣлъ на гледъ, а Ст Църни-върхъ изглеждатъ отдалечъ тъмни, поради гжс

лѣсове, които ги покриватъ и тъмнитѣ камъни и скали, отъ които и върхътъ се е нарекълъ *Църнъ*. Сега отъ тамъ берятъ дърва селянитѣ на повечето отъ Кумановскитѣ села. Подъ Църни-върхъ прѣзъ Стражата е прѣсичало това прѣдгорие старото Римско джаде, което отъ Паланка по долината на Крива-рѣка е излизало въ Кумановското поле и прѣзъ с. Нагоричино е минавало надъ сегашното Куманово въ долината на р. Голѣма; отъ тази долина при с. Слубча захващало да се качва по билото на първата отъ тритѣ тераси (*Езерската планина*), минавало прѣзъ мѣстото *Гургурова-чешма* и прѣку една прѣсѣка между Стража и Църни-върхъ, която прѣсѣка се нарича „*Ушитѣ*“, излизало въ Църна-гора, послѣ прѣку групата Църна-гора и прѣку билото на главната верига, слизало въ Моравското поле, въ Гилянско. Попеже най-високо мѣсто на пѫтя е било Църни-върхъ, тукъ имало стража която пазила пѫтьтъ и планинскитѣ околни села и отъ която планината си е добила названието Сража. (Названието *Сража* ще видимъ на много мѣста да се дава на планини или тѣхни части, които се намиратъ на границата между двѣ мѣста и дѣто стояла стража). Пѫтьтъ билъ джаде, по което и сега могли да работѫтъ кола. Познавалъ се на много мѣста и сега и е извѣстенъ у Кумановско за много старъ пѫть. Въ Кумановското поле слѣди отъ него нѣма, пъ за мѣстото му има тъмни прѣдания.

Прѣзъ такъвъ съединителенъ гребенъ прѣдгорието и надъ с. Прѣшово на сѣверъ е скачено съ главната верига. Тѣзи два гребена заграждатъ отъ сѣверъ и югъ поменѫтата погорѣ рупа на Църна-гора.

Видѣхме, че на истокъ прѣдгорието испуска въ Кумановското поле 4 тераси. Първата, най-южната, като се отдѣля отъ него, по източно югоисточната посока спуска се накѫдѣ полето, снижава се постепенно и свършва два часа на западъ-сѣв.-западъ отъ Куманово, въ долината на Голѣма-рѣка при с. Ваксинци, въ онова мѣсто, дѣто тя остава планината и излиза въ Кумановското поле. Тя носи названието *Езерска-планина*, отъ единъ виръ или „*езерце*“, както си го викатъ тамъ, който се намира на едно равно мѣсто на билото ѝ. Мѣстото на това езерце и до сега стои, пъ водата му е исчезнѫла и, споредъ народното вѣрвание, сега тя излиза въ Беляковския долъ. За исчезването на този виръ приказватъ сѫщото, както

ще видимъ и въ много други мѣста, т. е. че водата исчезнѫла за туй, че околнитѣ селяни убили стопанина му.

Втората тераса се спуска отъ сѫщия върхъ подъ жгълъ съ първата и свършва въ полето подъ с. Лоянъ и Миратовци. Въ началото билото ѝ се нарича *Островица*, а по-долу — *Вжрланджа*. Между първата и втората тераси е долътъ на *Лоянската рѣка*. Третата тераса, като се заҳваща отъ сѫщото мѣсто на прѣдгорието, минава по водораздѣла на Моравица и Голѣмата рѣка надъ с. с. Норче и Прѣшово задъ Миратовския долъ и, като се снижава постепенно, слиза въ полето на сѣв. отъ с. Миратовци. Макаръ и твърдѣ снижена между Миратовци и Прѣшово, тя не се изгубва и уничтожава, като другитѣ тераси, а се продължава на истокъ съ *Чукарката*.

Прѣку сниженото мѣсто, кѫдѣто ѫ прѣсича сърбската желѣзница, почва пакъ да се издига и на истокъ отъ село *Табановце* свързва се съ Четирския ридъ задъ това село.

На страна отъ главнитѣ пѫтища и населена съ диво арнаутско население, Църна-гора е още неизвѣстна и неизслѣдвана планина. Обаче, тя е твърде важна, както по географическото си положение, тъй и по богатствата, които съдържа и по срѣдствата за животъ, които дава на обитателитѣ си съ тѣзи свои богатства. Спружена между обширната Косовска поляна, която е отворена за цѣла сѣверна Албания и Кумановската, Скопската и Овче-полската поляна, свързани помежду си и отъ своя страна отворени почти за цѣла Македония, — тя има важно стратегическо значение. Това ѝ значение става още по-голѣма съ туй, че тя е естествена етнографическа граница между българския, сърбския и арнаутския елементи на полуострова. За насъ Българитѣ тя има по голѣмо значение даже отъ Шарската верига. Ходихъ въ селата при източнитѣ ѝ поли, срѣщалъ съмъ се съ селяне отъ селата по западнитѣ ѝ поли — не намѣрихъ нищо общо съ езикътъ, облѣклото, животътъ даже въ положението на еднитѣ и другитѣ. Оттатъшнитѣ селяни, дошли отсамъ планината, сѫ съвършено нова и чужда за тѣхъ страна, като въ новъ свѣт Така е и съ нашитѣ, кога прѣминѫтъ оттатъкъ. Вѣрно прочее, че Църна-гора е демаркационната линия между д юго-словѣнски клона на народитѣ, между Сърбитѣ и Бъл ритѣ. Въ научно отношение непростителна грѣшка и к шовинизъмъ е да търси човѣкъ сърбизъмъ отсамъ Ц гора или наопаки! Оставямъ на страна г. Милоевика,

е замѣнилъ естественитѣ демаркационни географически стѣни съ фантастични; за поумѣренитѣ ще кажѫ туй, че злоупотрѣбяватъ съ названието Църна-гора, когато Скопската Църна гора турятъ по-навѫтрѣ отъ географическата граница между двата словѣнски клона на полуострова.

Расположена на границата на двѣ господарства и владѣтелка на толкозъ низки околни поляни, които водѫтъ въ сърдцата на двѣтѣ господарства, тя има и голѣмо политическо значение.

Църна-гора е една отъ лѣсиститѣ и богати съ дървенъ материалъ планини. Тя снабдява съ дървенъ материалъ за постройки и горенье Скопйе, Куманово, Гиляни и Прѣшово. Извѣстнитѣ Прѣшовски дирeци и табани се изнасятъ и вънъ отъ казанитѣ четири градове. Прѣшовско—Църногорскитѣ коли, плугове и други дървени издѣлия отъ Куманово се изнасятъ по всичкитѣ околни градове. Горитѣ на нѣкои мѣста сѫ още дѣвственни и ѭ правѫтъ една отъ много водеститѣ планини, обстоятелство твърдѣ важно за околнитѣ ѝ полета.

Богатитѣ ѝ пасбища чудесно помагатъ да се развъжда по неѭ много иманье, особено едъръ добитъкъ. Най-главния процентъ на прочутия Кумановски пазарь за добитъци съставяватъ добитъцитѣ отъ Църно-горския Арнаутлукъ и отъ Прѣшовско. Съ най-голѣма извѣстность въ околнитѣ паланки се ползуватъ Прѣшовскитѣ и Гилянски конье и волове, за покупката на които ходѫтъ на пазарь въ Куманово хора отъ цѣло Скопско.

Отъ голѣмитѣ ѝ минерални богатства за сега се обработва само хромовия рудникъ при с. Байловци.

Църна-гора е една отъ най-населенитѣ планини въ Скопско поради срѣдствата за животъ, които тя дава на населението. Населението при политѣ ѝ и отъ двѣтѣ страни е християнско, а по склоноветѣ и билото ѝ — арнаутско, диво и недостѫпно. Както ще се каже на потрѣбното мѣсто, това арнаутско население е отъ голѣмо мѣстна географическа важность, защото образува отъ себе си единъ неутраленъ поясъ между Сърбитѣ и Българитѣ. По цѣлото ѝ продължение по источнитѣ ѝ поли сѫ расположени богати голѣми села повече арнаутски или смѣсени.

П. *Скопска Църна-гора.* — Още въ самото си начало при корията надъ с. Чучеръ Църна-гора испуска на ист.-юго-ист. верига подъ сѫщото име Църна-гора, която раздѣля

Кумановското и Скопското полета. Отъ собствено Църна-гора, тя се отдѣля въ Скопско съ Крива-рѣка, която протича прѣзъ Баняни, а въ Кумановско — съ дълбокий долъ на Голѣма-рѣка, която тече прѣзъ Куманово. По всичкото си продължение до онова мѣсто, дѣто прѣсича желѣзницата, тя е почти еднакво висока. Най-високото ѝ мѣсто е *Бързина*, тѫпость, която се издига надъ с. Любанци. Откъмъ Кумановско склонътъ ѝ е малко по стръменъ, за туй отъ тая страна тя изглежда по-висока и е по-привлекателна, макаръ че Кумановското поле е по-високо отъ Скопското. По-голѣмата часть отъ сѣверния ѝ склонъ е извѣстна подъ името *Ваксинъ* пл. или *Матейчка* и *Думановска* пл., по имената на лежащитѣ по нея села. Отъ другитѣ ѝ часни имена по-забѣлѣлѣжителни сѫ: *Горо-гледъ* надъ с. Побожье, *Урвичъ* надъ с. Кучевища.

Църна-гора състои отъ гнеисъ, полски шпатъ и слида. Този ѝ съставъ и растителностьта ѝ придаватъ възчеренъ и непривлѣкателенъ изгледъ. Покрита е съ храсталакъ, а тукъ-тамъ и съ кории. Най-гѫститѣ кории сѫ надъ Чучеръ и Блаца. Главнитѣ дървеса сѫ: букъ, дѫбъ, лѣска, кленъ и др. Кестенитѣ се срѣщатъ наредко. Боръ сега нѣма, нъ нѣкога го е имало твърдѣ много, както показватъ Църногорцитѣ и както показва названието „*Боровецъ*“, както се дава на едно мѣсто надъ с. Любанци. Въ паметни за сегашното население врѣмена горитѣ сѫ покривали по-голѣмата ѝ часть, а сега тѣ се считатъ като важно притежание за селата, въ синоритѣ на които се срѣщатъ. По билото тя е покрита съ добри пасбища, по които има бачила отъ околнитѣ Скопски и Кумановски села. Тѣзи пасбища, както и кориитѣ ѝ сѫ раздѣлени между околнитѣ села. Всѣка година на Спасовъ-день съсѣднитѣ села ходѫтъ горѣ въ планината, за да повѣрѫтъ и прѣопрѣдѣлѫтъ границитѣ, синоритѣ отъ съсѣднитѣ села, слѣдъ което се веселѫтъ. На слѣдующия день искарватъ стадата по планината.

Водитѣ на Скопска Църна-гора се изливатъ отъ къмъ сѣв. въ голѣма рѣка, а откъмъ югъ — въ Вардаръ чрѣзъ три по-видни рѣкички: Крива-рѣка, Серава, която минува прѣзъ Скопйе, и Булачанската рѣка, която се влива въ Арачинското блато.

Южниятъ склонъ на Скопска Църна-гора е богатъ с църкви и манастири, останѫли отъ врѣмето на сърбскит

господари, поради което Милоевикь справедливо за тогава ѫ нарича „Сърбска св. гора“.

Въ източния си край Скопска Църна-гора се обръща въ низка хълместа възвишеность която по сѫщата посока съ Църна-гора се спуска дори до р. Пчиня надъ с. Студена бара. Най-високото мѣсто на тази хълместа възвишеность е при с. Бучинци. Само по сѣверния склонъ на скалистия *Бучински баиръ* има кория, която се нарича „*Бучински-забелъ*“. Другитѣ хълмове сѫ съвършено голи. По съставътъ на повърхнината си тѣ до двѣ педи дълбочина сѫ покрити съ черноземъ, а на долу слѣдва бѣла земя, чиста или размѣсена съ камъчета и червена земя.

Надъ с. Студена-бара тоя хълместь ридъ се възвишава и подъ ѫгълъ съ първия се спуска надолу край Пчиня до устието ѝ вече като опрѣдѣлена, макаръ и твърдѣ широка горѣ тѫпа височина. Най-високата часть на този ридъ е въ началото му, дѣто се нарича Било. Той е широка горѣ плоска рудина съ червеноземна почва отгорѣ. При политѣ си въ началото е покрита съ нивя, а останѫлата часть — само съ трѣва, която изсъхнѫла и побѣлѣла отъ лѣтнитѣ горещини придава на рудината твърдѣ грозенъ изгледъ. Колкото ходи по-надолу, толкозъ повече се расширочава и снижава, а заедно съ той губи земистата покривка, за да покаже варовититѣ си и бигорливи скали. При с. Катлановo въ тази възвишеность има проходъ, прѣзъ който минава джадето отъ Скопйе за Велесъ.

По цѣлото си продължение тя е богата съ минерални води, отъ които най-голѣма и най-извѣстна е сѣрестата вода на катлановскитѣ бани, или както ги викатъ, банитѣ „*Кайлангъ*“, за които ще се каже повече при описанието на р. Пчиня.

§ IX. *Курбешката планина.* — По общия видъ на повърхнината си Балканскиятъ полуостровъ въ срѣдата си по посока откъмъ ист. е твърдѣ издигнѫтъ надъ другитѣ си части. По тази издигнѫтость има двѣ най-високи мѣста, два грамадни планински вѫзли, единъ въ западната, а други въ източната планинска система. Въ срѣдата си и почти въ срѣдата на цѣлия полуостровъ, на границата между Турция, България и Сърбия, тази централна издигнѫтина прѣдставява една възвишеность, прѣсѣчена съ грамадни планини, нѣкой отъ които по височина заематъ видно мѣсто между

всичкитѣ планини на полуострова. Това е източния планински възелъ, въ който най-високитѣ мѣста сж и Рила планина. На сѣв. и югъ отъ неж къмъ Дунавъ и къмъ Бѣло море се испускатъ възвишения въ видъ на планински групи, които постепенно се снижаватъ, до дѣто най-подиръ се обръщатъ въ низки приморски и прирѣчни равнини. Западния планински възелъ е въ срѣдата на меридиалната линия, която прѣсича полуострова въ западния му край. То е сѣверо-албанския планински възелъ включително и в. Люботърнъ, който съставява най-високата точка въ западния планински възелъ и на цѣлия полуостровъ.

Между тѣзи възли по висока отъ зап. къмъ ист., се простира единъ редъ отъ не твърдѣ високи планини. Тѣзи още не добрѣ изслѣдвани планини въ старо врѣме се именували съ общото име *Курбешка-планина*. За неж погрѣшно мислѣли старитѣ, че е една висока планина, която прѣсича полуострова отъ зап. къмъ истокъ.

Въ описваната отъ мене область въ този редъ планини влизатъ Руянъ и Козякъ планина.

1). *Руянъ* е конусообразенъ и широкъ върхъ, който се впуща на Турско-Сърбската граница. Нѣ югъ отъ него се издига не висока и съвършенно гола верига, която все край Пчиня слиза до Прѣшовско и Кумановско, дѣто се свързва съ Църна-гора на едно мѣсто чрѣзъ Четирския ридъ и подолу съ Рудина планина, която се простира между Скопското и Кумановското, полета. Четири часа на с.-и. отъ градъ Куманово, тамъ, дѣто Пчиня остава западната си посока и, като прѣсича Казяшката верига, завива на югъ, веригата се срѣща съ западния край на Козякъ. Единъ часъ по-надолу отъ гърлото на Клисурата на Пчиня веригата малко се по възвишава и расширочава и образува *Четирския-ридъ* надъ с. Четирци, единъ и половина часъ на с.-ист. отъ гр. Куманово. Както видѣхме, Четирския ридъ, като се понижава на западъ, чрѣзъ Чукарката се съединява съ третата тераса на Църна-гора, която отъ в. Чърни-върхъ на прѣдгорието на Църна-гора се спускаше въ Кумановското поле.

Отъ клисурата до Четирския ридъ веригата е съвършено гола, еднообразна по характеръ и грозна на гледъ, особено лѣтно врѣме, когато трѣвата, която нѣ покрива, е бѣлѣла отъ слънчевия пекъ. Дървеса и зеленина се срѣщат само по долинкитѣ на рѣкитѣ. На долу въ видъ на ма-

скалиста издигнатость веригата се продължава всѣ край Пчиня до устието на Голѣма-рѣка, дѣто се срѣща съ отлогитѣ на Черна-гора. По цѣлото ѝ продължение все по нея е разположено с. Нагоричино.

II) *Козякъ*—е отдѣлена планинска верига, която пълни пространството между рѣката Пчиня и притока ѝ Крива-рѣка, долинитѣ на която я и ограничаватъ. Козякъ се захваща на турско-българската граница, тамъ, дѣто се срѣща съ Власина планина и дѣто Осоговскитѣ планини се съединяватъ съ Курбешката планина чрѣзъ най-сѣверната си рамка Деве-багъръ, отъ която Козякъ се отдѣля съ дълбокия долъ на горното течение на Крива-рѣка. Като се захване отъ тукъ, Козякъ се спуска на западъ по границата между Кумановската и Прѣшовската каази и свършва въ Кумановско въ самия югълъ, който образува р. Пчиня, като оставя западната си посока и завива на югъ. Пътникътъ отъ Куманово за Паланка вижда отъ лѣва страна гола една скалиста планина, къмъ която все се приближава до устието на Крива-рѣка, отъ кадѣто нататъкъ върви подъ политѣ ѝ — това е Козякъ. Сящий Козякъ е и онази планина, която се испрѣчва право прѣдъ тебе, щомъ се появишъ съ желѣзницата въ Кумановското поле отъ Скопското Вижда се и отъ Шаръ планина задъ Скопска Черна-гора, отъ което излиза, че тя е по-висока отъ послѣдната.

По характеръ и видъ Козякъ може да се раздѣли на двѣ части, границата на които съвпада съ границата на Кумановската и Паланечката каази, и които, споредъ това, можемъ да си наречемъ *Поланечки-козякъ* или *Билино*, защото най-високата ѝ часть се нарича Билино и *Кумановски-козякъ*.

1) *Паланечки Козякъ*. — Паланечкия-козякъ прѣдставява широка и массивна планина съ плоски и неизрѣзани склонове и съ равно широко било. Между долътъ на Германската рѣка и долътъ на Крива-рѣка тя се прѣдставява като една издута на напрѣдъ часть отъ цѣлата Козяшка верига. Полегатитѣ ѝ поли образуватъ на длъжъ по нея Паланечкото поленце. Билото и южния ѝ склонъ иматъ почва червеноглинеста и сж покрити съ храсталакъ и трѣва, а сѣверния ѝ склонъ на цѣлата верига е покритъ съ гъста гора отъ букови и дѫбови лѣсове.

2) *Кумановския-Козякъ* или *сѫщия-Козякъ* прѣдставява тѣсна скалиста планина съ твърдѣ остро било съ чукообразни върхове по него и съ склонъ полегатъ, съвършенно скалистъ и дълбоко прѣрѣзанъ съ долища по разни посоки. По видътъ и характтерътъ си Козякъ съвършенно прилича на второстепеннитѣ планински вериги, клонове на Осоговската група, — както тѣхъ и той въ началото прѣдставява широка, плоска и полуобрасла съ дървя, храстье и трѣва планина, опрѣдѣлена, гола и скалиста планинска верига.

Въ най-западния си край Козякъ свършва съ два цуцулести и скалисти върха: единъ по-високъ, който отъ далечъ се прѣдставява за начало или край, каквото щешъ го рѣчи, и другъ по-низъкъ, по страната отъ първия, който се прѣдставява като нога на първия. По името на по-високия върхъ *Козякъ* е наименована и цѣлата верига; низкия върхъ се парича *Китка*, а тѣсния и скалистъ гребенъ между тѣхъ *Уши*. Козякъ, *Ушитѣ* и Китка образуватъ лѣвия брѣгъ на Пчинската Клисура: Козякъ обризува входътъ, Ушитѣ — срѣдната часъ, а Китка — исходътъ.

Склоноветѣ на Казякъ отдалечъ изглеждатъ голи, бѣли, както показва и името *„Бѣли-брѣгове“*. Варовецътъ и бѣлия полски шпатъ, отъ които е съставенъ склонътъ, придаватъ този цвѣтъ на тоя край на Козякъ. Въ останжлата си часть Козякъ състои отъ бѣлъ полски шпатъ, гранитъ и слида. Именно, кждѣ билото си състои отъ слида, размѣсена тукътамѣ съ скали и камъни отъ полски шпатъ и бѣлъ гранитъ, съ което тя е съвършенно сходна съ Скопска Църна-гора; по-надолу на повърхнината на склонътъ полския шпатъ образува слабъ слой, подъ него слѣдватъ гранитни скали, подъ тѣхъ се простиратъ широки пластове отъ сива слида. Колкото слазашъ по-долу по планината, толкозъ повече пластъ отъ полския шпатъ и гранитъ става по-дебелъ, и слидестит пластове оставатъ въ по-дълбокото, а заедно съ туй толко повече гранитътъ и полския шпатъ сж извѣтрѣяни и разд бени; така щото при политѣ на планнната тѣ сж обърнж въ дрѣбни камъчета, които много прѣчжтъ, както на път ванието по тѣхъ, тъй и на разработванието имъ. Съ такъ съставъ тя има сиво-бѣлъ цвѣтъ.

Скалитѣ при политѣ на Козякъ сж твърдѣ много и трѣли. Политѣ и долната часть на склонътъ на Козякъ сж покрити съ пластъ дрѣбни камъни, а по странитѣ на д

витѣ тѣ сѫ тъй много натрупани издробени, щото малко да ги раздвижимъ, ще потече на долѣ по странитѣ цѣлъ потокъ камъчета.

На 1 $^1/_2$ часъ отъ с. Жегляни до източни край на Кумановското поле, именно до клонътъ ѝ, който раздѣля Кумановско отъ Паланечко, паралелно ней се простира едно прѣдгорие съ сѫщия голъ видъ и скалистъ съставъ, както и Козякъ. Прѣдгорието, което на височина достига $^1/_3$—$^1/_2$ отъ височината на Козакъ, е грамада отъ чукове и хълмове, които само отдалечъ се прѣдставляватъ като верига въ видъ на прѣдгорие, а отблизу се виждатъ твърдѣ неправилно разхвърлени. Редъ отъ чуки, които постепенно се снижаватъ на кѫдѣ Пчиня, образуватъ полѣгатитѣ му поли — тѣ сѫ всѣ каменисти до толкозъ, щото разработването имъ е много трудно.

Отъ Козякъ прѣдгорието се отдѣля въ западния си край чрѣзъ долътъ на Мала-рѣка, на който долъ „*Бѣлитѣ брѣгове*“ сѫ твърдѣ стърмни и стстоѫтъ отъ съвсѣмъ извѣтрѣнъ полски шпатъ. Отъ Козякъ и клонътъ му прѣдгорието се отдѣля въ източния си край съ долътъ на рѣка Петровчица, а пространството между прѣдгорието и главната верига е испълнено отъ много чуки, отдѣлени една отъ друга съ страшни долища.

Прѣдгорието върви първо паралелно на главната верига, а послѣ малко завива и върви паралелно на западния редъ на *Гоглинскитѣ Чуки*. Отъ началото то е ниско съ твърдѣ тѣсенъ и остъръ гребенъ; по-наистокъ постепено се възвишава и надъ с. Байловци става най-високо. Тукъ на него се издига Каменистия цуцулестъ върхъ *Висока*, съ височина равна на $^1/_3$ отъ онази на Козякъ. Отъ Висока на истокъ веригата завива на къмъ югъ, раздѣля се на три реда отъ чуки и, като се снижава постепенно, свършва въ жгълъ между Пчиня и Петровчица.

Главнотото било на Козякъ, отдалечъ изглежда синьо, а кѫдѣто е покрито съ кория — черно, прѣдгорието изгдежда сиво — червеникаво. Причината на туй състой, разбира се, въ геологическия имъ строй. Козячката верига на връхътъ се състой повече отъ слида, а по-долѣ по-склонътъ ѝ полския шпатъ и бѣлия гранитъ прѣобладаватъ Прѣдгорието по височина ще дойде до $^1/_3$, нѣкѫдѣ до $^1/_2$ отъ височината на Козякъ. Слѣдователно съставътъ

му отговаря на състявътъ въ долната половина на склонътъ на Козякъ.

III) *Клонове на Козякъ.* — Тъкмо на прѣдѣла между двѣтѣ му части при с. Дейловци козяшката верига отпуска на югъ единъ доста високъ и много широкъ клонъ, който се вѣтика въ югълътъ между Пчиня и Крива рѣка. Началото на този клонъ се нарича *Гоглинъ*, а долната му растурена часть носи разни мѣстни названия. Въ хартитѣ цѣлия клонъ е означенъ съ името *Страцинска планина*, отъ с. Страцинъ, което е растурено по цѣлия й источенъ склонъ, нъ азъ ще го именувамъ Гоглинъ по името на най-високата му часть, както съмъ правилъ и съ другитѣ планински вериги.

Гоглинъ отдѣля Кумановското и Паланечкото полета, заедно съ туй служи за прѣдѣлъ между Кумановската, Паланечката и Кратовската каази. Въ източния си край той се отдѣля отъ Билино съ долътъ на Германската рѣка, откъмъ западъ се отдѣля отъ Козякъ съ дольть на рѣка Петровчица, а тѣсния долъ на долната часть на Крива рѣка отдѣля южния му край отъ западния край на Лисецъ и отъ Довезенската планина Липецъ. Съ това си расположение той се вижда отъ цѣлото Кумановско поле, като нѣкоя тжна възвишеность, която постепенно се снижава накждѣ Крива рѣка и която загражда хоризонта откъмъ истокъ. Вижда се ясно и отъ кждѣ Кратовско: излѣзнешъ ли малко надъ градъ Кратово и се обърнешъ на западъ, прѣдъ очитѣ ти се испрѣчватъ бѣли голини съ пустинообразенъ видъ, прѣдъ които въ лѣтно врѣме въздухътъ лъщи и трепери, както трѣпери въздухътъ надъ огънь запаленъ лѣтно врѣме на отворено мѣсто. По-голѣмата часть отъ по-нискитѣ планини въ Скопско са голи, еднообразни и пустиновидни на гледъ, нъ такъвъ унилъ пустиненъ и отвратителенъ видъ нѣма нито една отъ тѣхъ!

Гоглинъ се отдѣля отъ онова мѣсто на Козякъ, дѣто той се нарича *Перанъ*. Въ началото си той прилича съвършенно на Перанъ и на Билино. Като има сжщата височина и видъ съ тѣхъ клонътъ отъ начало не се распознава отъ главната верига. Слѣдъ половина часъ спускъ откждѣ Паланечко се захваща долътъ на Германската рѣка, а откжд Кумановско — долътъ на Петровчица. Тѣзи два дола отдѣлятъ отъ главната верига клонътъ, който вече се распозна като отдѣлна верига. Накждѣ Кумановско отъ него се к катъ надъ долътъ на Петровщица страшни пропас

стръмни чуки, а на истокъ надъ Паланечкото поленце свършва съ много стръменъ склонъ, когото дълбоко прорѣзватъ долищата на Верманската рѣка и Бѣла рѣка. Сѫщо като Билино и Перанъ, Гоглинъ въ началото си прѣдставлява единъ широкъ до $^3/_4$ часъ въ основата, горѣ тѫпъ и плосъкъ массивъ, богатъ съ трѣва и пасбища, по които пасѫтъ много стада най-вече отъ кози и конье. Гоглинъ прѣвишава Билино съ туй, че е по-богатъ съ дървесна растителность, че е покритъ съ гѫста гора. Казаното до тукъ се отнася до собствено Гоглинъ, който свършва подъ с. Дренакъ и малко надъ Карпиновъ манастиръ. На долѣ колкото Гоглинъ слиза на югъ, толкозъ повече се снижава и разширочава, заедно съ туй и оголява. Най-подиръ въ долната си часть той прѣдставлява една гола плоскость, по която се простиратъ редове чуки съ чудовати форми, които чуки горѣ се схождатъ съ общия гребенъ на Гоглинъ.

Потоцитѣ сѫ прорѣзали склонътъ на части, които сега сѫ отдѣлени една отъ друга съ долища, а вѣтрѣянието на скалитѣ е придало имъ форми фантастична, та ги обърнали *„чуки“* т. е. остри височини (dans, aiguilles). Ако си прѣдставимъ тѣзи долища испълнени, тогава ще имаме единъ широкъ гребенъ, който се спуска накждѣ рѣката, като се снижава постепенно; такъвъ гребенъ трѣбва да е билъ прѣди вѣкове този клонъ, такъвъ се показва и сега, ако го погледнемъ отъ далечь, отдѣто да не се виждатъ долищата. По този си характеръ Гоглинъ напомнюва Лопенъ планина, между Кочанско и Кратовско и е даже сходенъ съ него въ всѣко отношение. Както Лопенъ, и Гоглинъ отъ срѣдата надолѣ губи характеръ на планинска верига и се обръща въ грамади островърхлести и скалисти хълмове, наричани отъ мѣстнитѣ хора чуки, които постепенно се снижаватъ и расширочаватъ надолѣ. Чукитѣ на Гоглинъ се отличаватъ отъ чукитѣ на Лопенъ по чудноватитѣ си и разнообразни форми, по туй, че сѫ значително високи и по широки отъ тѣхъ и че тѣ сѫ наредени въ по-опрѣдѣлени линии.

Тукъ по-лѣсно отколкото въ Лопенъ се вижда, че чукитѣ сѫ распрѣдѣлени въ три реда или по-добрѣ, че Гоглинъ въ южния си край се раздѣля на три чатала: срѣденъ, източенъ и западенъ, всѣкой отъ който се състой отъ по нѣколко чуки свързани помежду си съ тѣсни гребени. Срѣдния и главния отъ тѣхъ се спуска по сѫщата южна посока съ

Гоглипъ, като негово продължение и въ началото си до Карпиновъ манастирь е тѫпъ, а на долѣ става по-тѣсенъ. Въ продължението си той състои отъ три чуки и свършва надъ Крива рѣка при с. Стрѣзовци съ чуката *Орловецъ*. Въ една впадина по този редъ отъ чуки въ началото на *Голѣмъ долъ* е *Карпиновъ манастиръ*. Той е единъ отъ най-старитѣ манастири. По мнѣнието на околнитѣ жители, той е билъ направенъ прѣди 1,000 години. Стария надписъ, дето било написано, че билъ основанъ прѣди 1000 години, билъ унищоженъ при подновяването на манастиря. Слѣдъ дохаждането на Турцитѣ манастирьтъ билъ запустенъ и присвоенъ отъ нѣкой бегъ, който въ църквата си затварялъ козитѣ. Околнитѣ селяни откупили манастиря и го подновили. Сега манастиря е тѣсенъ. Въ срѣдата на кръглестия дворъ е църквичката, а наоколо сѫ наредени 32 стаи въдвуетажно здание Манастиря е български. Калугери нѣма.

Западния чаталъ, подъ жгълъ съ него, сеспуска до надъ с. Орахъ, отдето се малко отклонява и съ ниски неправилно разхвърлени чуки се спуска до Петровчица. По политѣ му е *Орахското* поленце, дълго и широко до единъ часъ, което сравнително съ околнитѣ мѣста, е доста плодовито. Тоя чаталъ състои отъ 4 чуки, отъ които най-горната надъ манастиря се нарича *Небце*, а послѣднята на с. Орахъ—*Дабодѣлъ*. Източния състои отъ 4 чука по-ниски, сравнително съ чукитѣ на първитѣ два чатала и свършва надъ Крива рѣка при с. Куклица съ чуката *Видимъ*. Тази остраралеста чука, макаръ незначителна по височина, има доста широкъ хоризонтъ. Откъмъ Паланечко нищо не го закрива, чрѣзъ долината на Крива рѣка за него открито е Кумановското поле, а като е срѣщу устието на Кратовската рѣка, отворенъ му е и Кратовския долъ. Тъй щото, отъ него се виждатъ далечни мѣста, отъ дѣто прѣдполагатъ да е произлѣ името му Видимъ.

Тѣзи вериги отъ чуки се отдѣлятъ една отъ друга дълбоки долища, като пропасти. Западния и срѣдния чата се отдѣлятъ съ „Голѣмий долъ“ — голѣма пропасть съ менисти и стърмни страни, грозна и страшна нагледъ. Ср ния и източния отъ начало ги дѣли долъ, който по-долѣ разширочава и се обръща на впадина между двата дълга и широка на половинъ часъ, която селянитѣ „*Поле*“. Читателя може да си прѣдстави, какво пусто

е тази впадина както и Орахското поле. Отъ пороитѣ земята и камънитѣ отъ околнилѣ стърмнини се завличали въ ниското на долътъ, испълнили и покрили скалитѣ съ земя и тъй се образувала равнинка съ камениста почва, която равнинка околнитѣ селяни наричатъ поле. Отъ този редъ впадини е и въпросното поле. Планината до манастиря напрѣдъ е била въ турски рѫцѣ, както ще видимъ по-долѣ, а въ рѫцѣтѣ на раитѣ оставала само тази впадина, поради което я нарѣкли *Раятско поле.*

Характеръ и съставъ на Гоглинъ. Гоглинъ е близу до билото на Козякъ, слѣдователно, както и послѣдния, собствено Гоглинъ състои отъ слида съ синъ цвѣтъ, надъ която има слабъ пластъ отъ глинесто черноземна почва. На долѣ почвата захваща всѣ повече и повече да се губи, та чукитѣ и въ тритѣ чатала оставатъ съвършено скалисти и каменисти. По повърхнината чукитѣ сѫ покрити съ грамада отъ дрѣбни камъчета отъ гранитъ и полски шпатъ, дълбока до $^1/_2$ метъръ, подъ която грамада надолѣ все е скали отъ полски шпатъ и гранитъ. Свличани на долѣ тѣзи камъчета правѣтъ твърдѣ камънисто Раятското и Орахското полета.

Цѣлия клонъ нѣкога билъ покритъ съ гѫсти гори. Орахчани приказватъ, че тѣхната чука Дабодѣлъ давала голѣми дѫбови табани за кѫщи, както показва и името ѝ. Въ прѣданията по историята на с. Куклица се говори, че нѣкога селото цѣло се е скрило въ горитѣ на чуката Видимъ отъ нашествието на нѣкоя турска дружина. Сега само Гоглинъ е покритъ по двата склона въ жглитѣ съ Козякъ и Билино съ гѫсти кории отъ букови, дѫбови и брѣстови дървеса, а отъ горѣ на тепето гората е значително оредчена и ходи на истрѣбяване. Тѣзи гори често сѫ служили като скривалище на селата чакъ отъ Паланечкото поле въ врѣме на „зулумъ“. Така е било напримѣръ въ врѣмето на башибозуцитѣ въ послѣднята руско-турска война, когато всичкитѣ околни села до Пчиня и Крива-рѣка се скрили отъ дивитѣ Арнаути „азбии“ въ гѫститѣ гори на Гоглинъ, дето прѣкарали нѣколко мѣсеци подъ чадъри. Освѣнъ на собствено Гоглинъ гора се срѣща още на слѣдующитѣ мѣста. Първата чука отъ срѣдния редъ по билото и странитѣ си цѣлата е покрита съ кория отъ млади дървя отъ дѫбъ, кленъ, габиръ и ясенъ. Западниятъ склонъ отъ втората чука на сѫщий ридъ, наричанъ въ мѣс-

тото „*Велйова-страна*“, има тъй сѫщо единъ добъръ забелъ; корията на Видимъ при основата му е малка и незначителна.

Въ гѫститѣ гори на Гоглинъ се криятъ многобройни лисици и зайци, съ което той се слави въ Кумановско. Напрѣдъ тѣзи гѫсти гори сѫ служили за скривалище и на поголѣми диви звѣрове. И сегашнитѣ хора помнѭтъ, когато въ тѣхъ е имало и вълци. Прѣданията говорятъ и нѣкои названия твърдѭтъ, че е имало тукъ мечки, язовци и елени. Билото на първата чука отъ срѣдния редъ се нарича „*Язовина*“, а втората чука отъ источния редъ се нарича „*Медведина*“. Мѣстнитѣ жители твърдѭтъ, че тѣзи названия произлѣзли отъ язовцитѣ и мечкитѣ, които нѣкога тукъ се срѣщали въ изобилие. Около с. Ругинци въ Раятското поле въ срѣдъ бѣло-глинеститѣ и бѣло-каменисти мѣста има по повърхнината една ивица отъ цървена глинеста земя. Околнитѣ селяни вѣрватъ, че тази цървена ивица е образувана отъ кръвьта на послѣдния еленъ, който раненъ въ Лисецъ, прѣбѣгалъ прѣзъ това мѣсто въ гората на Гоглинъ, за-да остави тамъ коститѣ си. Нѣма съмнѣние, че това сѫ спомени отъ послѣднитѣ врѣмена, въ които сурия еленъ се е растакавалъ подъ сѣнкитѣ на Гоглинскитѣ гори.

Видъ отъ Гоглинъ. Отъ южната часть на Гоглинъ имашъ доста обширенъ хоризонтъ на всичкитѣ страни. Отъ западъ подъ краката ти е побѣлѣлото (азъ говоря за лѣтно врѣме, въ каквото посѣтихъ този край) и унило на гледъ Кумановско поле, въ което само долинитѣ на рѣка Пчиня отъ устието на Крива-рѣка надолѣ и Голѣма-рѣка отъ Кумаково нагорѣ прѣдставлянатъ зелени мѣста, като тази въ срѣдъ нѣкоя пустиня. Кумановското поле, което погледнѭто отъ ниско мѣсто се вижда хълместо, отъ тука се прѣдставлява равно като тепция отъ Пчиня пататъкъ. Редътъ отъ възвишения, който се простира край р. Пчиня, загражда долината на послѣднята. Само отъ с. Войникъ надолѣ въ срѣдъ бѣлата равнина се вижда долината на Пчиня като една ивица отъ зеленъ покривъ, отъ мумуруски и конопи, въ срѣдъ която лѫщи водата на Пчиня, извита като змия. Това голо пространство е заградено съ тъмната Църна-гора, прѣку к на далечь се синѣе до небото Шаръ планина. Откъмъ к прѣку голипитѣ край Пчиня виждашъ тъмно-сини високи ку нища въ лицето на Скопскитѣ планини. По-налѣво, ог ти се губи въ небесната синина надъ широкото Овче-

На истокъ паралелно една на друга се отдалечаватъ издутата напрѣдъ Билина и голия Лисецъ. Въ източния имъ край тѣ се свързватъ прѣзъ една напрѣчна височина, която е Паланский Деве-багъръ, а между тѣхъ, като дъното на корито, е заградено полѣгатото и голо Паланечко поленце. Въ найниското му мѣсто подъ Лисецъ тече Крива-рѣка, на която водитѣ не се виждатъ отъ върбалаци, а двата му далечни кжтове сж двѣ дупки: едната въ сѣверната му, отъ която тече горна Крива рѣка и при исхода на която е Паланка и въ южната — Дурачката рѣка съ Паланечкий мънастиръ надъ неж. Въ края на Лисецъ, отъ дѣсната му страна, зяе срѣщу тебе единъ теменъ и страшенъ отворъ, като голѣми уста, мѣжду планини. То е долътъ на Кратовската рѣка, въ сѣверний край на който е градъ Кратово. Паралелно на стѣнитѣ му и по на югъ отъ тѣхъ се черпѣе Руянъ пл. съ връхъ Островица на него като нѣкоя цуцулка. Горнята часть на отвора на Кратовския долъ се загражда съ напрѣчни църни на гледъ грамадни по голѣмина планински височини, които се испускатъ на кждѣ Паланка. То сж Кратовскитѣ планини Буковикъ и Лисецъ.

В. Планини отъ Източната система.

§ 1. *Осоговскитѣ планини.* Подъ името Осоговски планини азъ разбирамъ всичката онази погранична планинска група, която пълни пространството между рѣкитѣ: Вардаръ отъ устието на рѣка Пчиня до онова на рѣка Брѣгалница, послѣ по послѣднята до извора ѝ и отъ тамъ прѣку Малешевската планина до Струма и по неж до въ Кюстендилско. Границата на тази група отъ западъ и сѣверъ образува долината на рѣка Пчиня. Майката на всичката тази група отъ планини е главна една централна верига, парѣчена Осогово, отъ името на която и цѣлата група е добила общото си название. Въ много харти срѣщамъ названието Дуваница на мѣсто Осогово или едното и другото, като еднозначущи. Не можахъ да изуча цѣлата область на Осоговската планинска група, нъ отъ многобройнитѣ распитвания можахъ да науча туй, че подобно име не сжществува. Не само че съ то Дуваница не именуватъ цѣлата група, като съ едно но име съ Осогово, ами нѣмало нито едно мѣсто, което си названието Дуваница, като частно име. Имало една инска верига, която отъ върхътъ Руянъ се спускала въ

Кюстендилко на югъ отъ гр. Кюстендилъ и която се нарича*ла Душаница*. На едно съ много приятели отъ Осоговскитѣ мѣста прѣдполагамъ, че отъ погрѣшно записаното име Душаница (а да записватъ погрѣшно географическитѣ названия, това е най-обикновенно явление) е произлѣзло несъществующето название Дуваница.

I) *Осоговското плато*. На самата турско-българска граница, именно на границата между Кюстендилското окржжие и Паланската, Кратовската и Кочанската каази, се издига на значителна височина грамаденъ единъ массивъ, надъ който се издигатъ, като широкоплѣсчести исполини двата най-високи върха въ Осоговската група *Руянъ* и *Султанъ-тепе* или *Царевъ-върхъ*, които по височина конкурирать единъ съ другъ за първенство.

Въ географийтѣ по-високъ изваждатъ Руянъ, а мѣстнитѣ за по-високъ смѣтатъ върхътъ *Царевъ-върхъ*. Кое отъ двѣтѣ мнѣния е по-право, азъ не могъ да кажъ, но по извѣстность първото мѣсто държи Царевъ-върхъ. На върхъ тепето на послѣдний има чешма съ студена и приятна за пиение вода. Една легенда приима, че тази чешма е направена отъ царь Константинъ, който господарувалъ по тѣзи мѣста; отъ тоя царь и върхътъ нарекли Царевъ-върхъ. Друга една легенда отдава направата на тази чешма на Султанъ Мухамеда, който минъалъ прѣку този върхъ и, като не намѣрилъ вода да утоли жаждата си, заповѣдалъ да се направи тукъ чешма, за споменъ на неговото минаване и за да не страдаятъ другитѣ пътници като него. По неговото име нѣкои наричатъ този върхъ *Султанъ-тепе*. Първото отъ тѣзи имена е по-употрѣбително, даже обще-употрѣбително въ мѣстото, а второто — редко употрѣбително отъ Християнитѣ; първото може да се смѣта за народно, а второто — за научно. Царевъ-върхъ е единъ массивенъ върхъ съ страни стърмни, плоски и не изрѣзани и съ тепе плоско, което се издига на значителна височина надъ всичкитѣ околни планини. Отъ дъното на долътъ на Злѣтовската рѣка до тепето му смѣтатъ да има 4 часа. Цѣлия върхъ е покритъ съ гъсти гори отъ букови дървеса, между които Власитѣ пасятъ стадата си. Състои се пов отъ слида. Той е на самата граница между Кратовска Паланечката каази и на водораздѣла между Брѣгалница пр Злѣтовската рѣка, па Крива-рѣка чрѣзъ Дурачката р на р. Струма, не помнъ чрѣзъ кой нейнъ притокъ.

на самото му тепе си вематъ началото Дурачката рѣка, която се спуска на сѣверъ и протича прѣзъ Паланка и Злѣтовската рѣка, която се спуска на югъ въ Кочанско. Низъкъ единъ гребенъ подъ тепето на Царевъ-върхъ служи за водораздѣлъ на Дурачката и Злѣтовската рѣки. Прѣди 20 години, когато още се разработвалъ Кратовския мадемъ, водата на Дурачката рѣка ѫ завъртѣли насамъ и по язъ ѫ докарали въ Кратово; въ 1886 година, когато въ Паланка имаше много аскеръ, правителството отбило огъ извора водата на Злѣтовската рѣка и ѫ пустнѫло по долътъ на Дурачката рѣка, да тече въ Паланка. Щипски единъ бегъ ѫ отвърнѫлъ отъ тамъ.

Близо до Царевъ-върхъ и малко по-наистокъ отъ него с другия високъ върхъ *Руянъ*. Издутостьта надъ която се издигатъ тѣзи 2 исполински върха, прѣдставлява планински вѫзелъ и то единъ отъ най-голѣмитѣ не само въ Скопско, нъ даже въ цѣлата ни страна, отъ които си водѫтъ началото всичкитѣ планини на Осоговската група отъ планини. Ето по-главнитѣ отъ веригитѣ въ тази планинска група. Трѣбва да се забѣлѣжи, че началото на веригитѣ не може строго да се опрѣдѣли въ нѣкой центъръ: основитѣ на върховетѣ съ околната височина прѣдставлявать като общъ массивъ.

II) Отъ двата върха на кѫдѣ Паланка паралелно на Дурачката рѣка се испуска една верига, която свършва надъ самата Паланка. Въ по-голѣмата си часть тя е извѣстна подъ названието *Цървена-ябука*. Нейно непосрѣдствено продължение къмъ сѣверъ е пограничната между България и Турция, именно между Кюстендилското и Паланечкото поле, *Деве-багъръ планина* (Названието Деве-багъръ, което значи Камила-рика се дава въобще на мѣста стърмни за означение тази имъ стърмность).

III) Подъ жгълъ съ пеѫ отъ сѫщия върхъ Руянъ се испуска поменѫтата *Душаница планина*, която се спуска въ Кюстендилско.

IV) Собствено Осоговската верига се захваща отъ источния склонъ на Царевъ-върхъ, върви право на истокъ по самата граница между Турция и България и свършва въ Джумайско надъ р. Струма. Малко по-наистокъ отъ Царевъ върхъ и почти въ самото начало на тази верига, тамъ именно, кѫ о тя вече се отдѣля отъ общата централна възвишена ѫ на вѫзелътъ въ видъ на отдѣленъ гребенъ, надъ неѫ

се издига най-високия й върхъ *Осогово*, отъ когото и цѣлата верига се нарекла Осоговска, а отъ нея и названието *Осоговска група* се дава на всичкитѣ планини, които сж свързани съ нея.

Отъ върхътъ Осогово на истокъ по билото й до Джумайско се срѣщатъ слѣдующитѣ по важни названия: *Рудина*, *Ждрапаница*, *Сива-Кобила*, *Червена-ябука*, *Вастегарка*, *Чеканецъ*, *Черенъ-каменъ*, *Габровска* пл. или *Деве-горъ* съ най-високи върхове *Обенъ* и *Дели-Мехмедовъ върхъ*. Тѣзи названия слѣдватъ едно подиръ друго отъ западъ къмъ истокъ. Макаръ и да не ходихъ, сжществуването на тѣзи названия не подлѣжи на съмнѣние, защото ги научихъ отъ единъ овчаръ по тѣзи планини и ги провѣрихъ отъ единъ учитель отъ тѣзи мѣста.

Осоговската планина е твърдѣ висока, най-високата въ Скопско подиръ Шаръ, а по широчината въ основата й по насъ нѣма друга планина, която да се равнява ней. При всичко туй, тя е лишена отъ онзи страшенъ и величественъ изгледъ, какъвто иматъ другитѣ голѣми планини въ Скопско.

Осогово се вижда отъ цѣло Овче-поле и отъ Щипско, а Кочанското поленце е подъ политѣ й. На истокъ отъ Кочанското поле по южния й склонъ и южнитѣ поли е мѣстностьта *Пиянецъ*. Билото на Осогово е тѣсно само по себе, нъ при много полегатия склонъ то изглежда доста остро. Почти въ цѣлото си продължение то е равно и нѣма никакви по-видни ловишения по него. По самото било минава границата между Турция и Княжеството. Какъвъ е сѣверния й склонъ, не знаж и, като говорж за Осогово, азъ имамъ прѣдъ видъ само южния склонъ.

Види се, камънитѣ, отъ които сѣстои планината, сж лѣсно разрушими и почвата въобще лѣсно проницателна, та водитѣ сж изрѣзали твърдѣ много южния склонъ на Осогово. Плачковица, Шаръ, Скопскитѣ планини и тѣ сж прорѣзани съ дълбоки долища, нъ се вижда, че водата тамъ е показала силата си само на нѣкои мѣста, а тукъ цѣлия склонъ е распарталенъ, раздробенъ. Между другитѣ причини на туй една ще бѫде и тази, че склонътъ е много полегатъ и основ на планината много широка. Ако дойдешъ въ Кочанско поле, безъ да си гледалъ Осогово отъ по-далечъ и отъ високо, напразно ще търсишъ грамадната Осоговска ве за която, може би, си слушалъ, че тя загражда отъ с. К

ското поле. Като гледашъ отъ ниското поле, вмѣсто верига висока, ти имашъ прѣдъ себе си единъ широкъ массивъ, като грамада отъ скалисти височини, хълмове наредени въ вериги, въ редове или расхвърлени неправилно и раздѣлени съ долища, които сѫ мрѣжообразно расположени единъ спрѣма другъ. Понеже сѫ отдѣлени една отъ друга, тѣзи височини, погледнѫти отъ разни страни на полето, прѣдставляватъ се въ различно расположение и видъ. Само отъ южния край на полето, особено като се покачишъ малко по политѣ на Плачковица, виждашъ едно високо било, което, впрочемъ, е тъй надалечъ прѣдъ тебе, щото по скоро ще го приемешъ за била на друга нѣкоя по задна планина, отъ колкото на тѣзи вивочини, които имашъ прѣдъ себе си. И азъ, когато влѣзохъ първъ пѫть въ Кочанското поле, приехъ казанитѣ височини за други отдѣлни височини, може би послѣдни расклонения на Осоговскитѣ клонове, а не за часть отъ сѫщата Осоговска планина, за която бѣхъ слушалъ, че загражда Кочанското поле. Даже, когато отъ с. Виница, което се намира при политѣ на Плачковица въ юго-източний кѫтъ на полето, азъ видѣхъ самото било на веригата, още не можехъ да се примирѭ съ мисъльта, че тѣзи височини сѫ непосрѣдствени части на това било. Само погледнѫта отъ височината на Плачковица, тя се прѣдставлява въ истинския си видъ: планина широка съ твърдѣ полегатъ и изрѣзанъ склонъ, който постѫпенно се снижава до Кочанското поле и по на истокъ въ Пиянечко. Политѣ ѝ въ западната половина образува Кочанското поле, а на истокъ тѣ сѫ съединени съ височинитѣ въ сѣверний край на Малешъ. Склонътъ и политѣ ѝ на истокъ отъ полето образуватъ главната часть на мѣстностьта Пиянецъ. Цѣлия ѝ южень склонъ е скалистъ, дивъ. Скалитѣ ѝ състоѭтъ повече отъ слида, гнеисъ и гранитъ. Поразителната голота и пустинния видъ на цѣлия южень склонъ значително намаляватъ величието на тази голѣма планина! Освѣнъ редкитѣ дървеса по долищата и пасбищата по билото почти никаква растителность нѣма въ по-голѣмата ѝ часть, а голитѣ сиво-бѣли скали още повече способствуватъ да уголѣмѣятъ пустинообразния ѝ видъ. Този видъ и характеръ бие по-силно на очи съ туй, че насрѣщнѫта Плачковица планина има тамамъ противоположенъ видъ. Малкото води, които се процѣждатъ прѣзъ скалитѣ на южния склонъ, изливатъ се Брѣгалница чрѣзъ 3 рѣкички: Кочанската, Масалница и

Желѣзничката. При всичко че казанитѣ по горѣ височини по склонътъ на Осогово сж разбъркани, долищата на казанитѣ 3 рѣкички и другитѣ по на зап. надъ Овче-поле и въ Кратовско (Злѣтовската, Кратовската и др. рѣки) помагатъ да се сгрупиратъ височинитѣ въ вериги, въ клонове. Прѣди казанитѣ двѣ вериги (Цървена-ябука и Осоговската верига) съставляватъ главната верига въ Осоговската планинска група: първата е като западно продължение отъ централната възвишеность, втората — като източна главна часть на главната верига, а третата или Душаница пл. е единъ отъ сѣвернитѣ голѣми спускове на централната възвишеность и на главната верига. Долѣ-изложенитѣ вериги съставляватъ южнитѣ и юго-западнитѣ клонове и спускове на централния массивъ и на главната верига, които клонове и спускове образуватъ планинитѣ на Кочанско, Кратовско и Паланечко.

V) *Лопенъ пл.* — Отъ юго-източния край на в. Руянъ се захваща друга планинска верига, която е малко по-ниска отъ Осоговската планина. Тя върви отъ начало подъ твърдѣ остъръ жгълъ съ Осоговската верига и по-посока отъ з.-с.-западъ къмъ и.-ю.-истокъ. Отъ Осоговската верига тя е отдѣлена съ долътъ на Желѣзничката рѣка, която прѣсича на длъжъ склонътъ на Осогово въ високото, не много подъ билото на веригата, а надъ Царево-село завива по направление напрѣчно и почти перпендикулярно на планината и, като прѣсича срѣдната и долната часть на склонътъ, влива се въ Брѣгалница на и.-с.-истокъ отъ Кочани въ началото на клисурата, която съединява Кочанско съ Пиянечко. Въ горната часть тази верига тамамъ прѣдъ в. Осогово и на сѣв.-зап. отъ Кочани се издига в. Китка, който е малко по-низъкъ отъ Осогово. Отъ него веригата завива почти право на югъ и като се снижава постепенно, свършва въ западния край на Кочанското поле въ самия жгълъ между р. Брѣгалница и притока ѝ Злѣтовичица. Отъ Кочанското поле на сѣв.-зап. отъ Кочани виждашъ една възвишеность съ значително правилна пирамидална форма, която възвишеность се издига поч па еднаква височина съ билото на Осогово — то е в. Кит Отъ неѫ надолѣ паралелно на долътъ на Кочанската рѣ виждашъ да се спуска единъ массивенъ гърбъ, който гражда отъ с.-з. хоризонта — това е долната часть на Лоп

Цѣлата верига на Лопенъ пълни пространството, между Злѣтовската и Желѣзничка рѣки до извора на р.

рецъ, послѣ между нея и Желѣзничката р. до Китка и на долѣ между Злѣтовската и Кочанската рѣки. По продължението си билото на тази верига носи слѣдующитѣ названия: *Лопенъ*, *Щалковица*, *Займица*, *Кормина*, *Ивковъ-Прѣслабъ*, по който има Влашки колиби и надъ който се издига в. *Китка*, *Пониква*, *Брѣгово*, *Скала* и *Риткова-скала* надъ с. Рудари.

По характеръ, видъ и растителность най-високата часть на Осоговската планинска група може да се раздѣли на двѣ части: западна по-висока, земеста и покрита съ растителность, която на видъ обикновено е тѫпа, широка и горѣ плоска, и източна гола и скалиста и която състои отъ вериги повече остри чукести и не тъй массивни. Подобно на цѣлата група и прѣдметната тукъ верига въ тѣзи отношения може да се раздѣли на 2 части, за прѣдѣлъ на които служи в. Китка: с.-западната часть влиза въ западната часть на Осоговската група, а останѫлата часть на югъ отъ Китка — въ източната.

Въ началото си веригата прѣдставлява тѫпа възвишеность, като часть отъ централното високо плато. Склоноветѣ ѝ надъ Злѣтовската и Желѣзничката рѣки сѫ покрити съ дѣвственни букови лѣсове, съ каквито е покрита по-голѣмата часть отъ западната половина на Осоговската група. Билото ѝ е покрито съ буйна трѣва, най-много съ „лопенъ“ (то е една висока трѣва съ жълти цвѣтове и съ дебело стъбло) отъ името на която и планината се нарекла Лопенъ. Цѣлата почти планина е ненаселена и още дива, неизвѣстна и непристѫпна планинска страна. Тукъ описвамъ Лопенъ само въ общи думи, защото го видѣхъ отъ далечъ. Подробности за нея сѫ нужни, като за едно отъ високитѣ мѣста въ групата. Въ началото си, тя повечето е смѣсена съ околнитѣ планини, надъ които се издига като тѫпость. Само отъ извора на рѣка Ещерецъ, притокъ на Злѣтовската рѣка, тя личи като отдѣлна верига, която се спуска подъ тѫпъ жгълъ съ Пониква. Отъ Китка на югъ веригата се спуска отъ и.-с.-истокъ къмъ з.-ю.-зап. На нѣколко растояние отъ Китка тя още пази характера на опрѣдѣлена планинска верига, която твърдѣ бавно се снижава надолѣ. Западниятъ склонъ е още като часть отъ западната група, за туй има нейния видъ. Той е страшно надвиснѫлъ надъ долътъ на Ещерецъ, непристѫпенъ, покритъ всплошъ съ гѫста гора, надъ която тукъ-тамъ се издигатъ тъй сѫщо темни скали. Така надвис-

нѫлъ, стърмно надъ Кочанската рѣка е източния ѝ склонъ, нъ той е скалистъ—характеръ свойственъ на планинитѣ въ източната половина на Осоговската група. Билото ѝ заема срѣдно мѣсто между двѣтѣ. То не е нито массивно нито остро чуко-образно, а е значително плоско и широко. По него минава пѫтьтъ отъ Кочани за Паланка. Приказвахѫ, че билото е твърдѣ сгодно за пѫть и пѫтуването по тази планина е твърдѣ приятно, защото пѫтьтъ билъ доста гладъкъ и равенъ. На пѫтя въ срѣдъ билото имало едно мѣсто твърдѣ равно и покрито съ вода като лака, което държало пространство около 70 дюлюма. Водата се образува отъ една чешма. Срѣдната по водяста часть, пакъ и цѣлото това мѣсто го наричатъ „*Пониква*“, отъ което и тази часть на планината е наречена Пониква.

На долѣ веригата става съвършено гола и скалиста и прѣдставлява редъ отъ чуки, които постепенно се снижаватъ на долѣ.

Погледнѫта отдолѣ, планината съ тѣзи чуки се показва като състояща отъ стѫпала, отъ които всѣкое послѣдующе е по ниско. Заедно съ снижаването надолѣ планината се разширочава и най-подиръ при с. Нивичани на зап.-сѣв.-западъ отъ Кочани, тя губи вече характера на верига и се обръща въ скалисто-хълместа мѣстность, която пълни пространството между долната часть на Кочанската и Злѣтовската рѣки. Голи, едно-образни и грозни на гледъ сѫ тѣзи хълмове и чуки, такъвъ видъ придаватъ и на цѣлата околна мѣстность; скалитѣ имъ сѫ съставени отъ горѣ раздробенъ полски шпатъ, подъ когото слѣдватъ пластове отъ слида. Такъвъ съставъ иматъ почти всичкитѣ планински вериги и мѣста въ тази часть на Осоговската група, ако могѫ да сѫдѫ по мѣстата, въ които бѣхъ. Тукъ-тамъ срѣщатъ се скали и пластове отъ бѣлъ гранитъ. Най-видната и най-извѣстната отъ тѣзи чуки е *Риткова-скала*, която се издига надъ самия изворъ на Рударската рѣка на с.-з. отъ Кочани и на с. ист. отъ с. Бѣли.

Спорѣдъ прѣданието, тази висока и стърмна скала е получила названието отъ този прость случай. По страна ѝ въ високото имало дупка, пълна съ медъ, защото пчели много обичатъ такива мѣста. Нѣкой си Радко съ дру отишълъ да вади отъ този медъ съ кърбла. Другаритѣ пуснѫли въ дупката съ вѫже и по едно врѣме му

„Доста Радко, додека ти е сладко“, нъ ненаситний Радко не ги послушалъ. Вжжето се скъсало и той се убилъ въ трапътъ. По негово име и скалата се нарекла *Радкова*.

Склоноветѣ на тази хлъместа мѣстность и отъ двѣтѣ страни сж полѣгати, наведени. И двата склона състоятъ отъ чуки и хълмове, които ставатъ по-малки и се снижаватъ на ист. накждѣ Кочанската и Оризарската, на з. на кждѣ Злѣтовската, а на югъ до Кочанското поле. Твърдѣ неправилно сж разхвърлени тѣзи чуки, нъ отдалечъ, като гледашъ отъ източната страна, се забѣлѣзватъ 3 главни реда отъ тѣхъ. Първий, който се захваща отъ вр. Китка, образува южния брѣгъ на Желѣзничката р. На истокъ той свършва *Калиманската-чука* тамъ, дѣто Желѣзничката р. завива на югъ. Този редъ има видъ на прѣдгорие на Осогово близо до билото му, отъ което го отдѣля долътъ на Желѣзничката р. Още въ началото му отъ него подъ жгълъ се спуска втория редъ отъ чуки, който пълни пространството между р. Масалница и Кочанската р. и свършва надъ с. Оризари. По неправилни сж хълмоветѣ, които образуватъ склонътъ на Осогово надолѣ отъ Калиманската чука между р. Масалница и Желѣзничката. Третия редъ се захваща отъ Синковецъ съ чукитѣ *Св. Илия* и *Ильина скала* и свършва съ „*Бахчалжкскитѣ хълмове*“, подъ които лежи гр. Кочани. Въ сжщность и тритѣ тѣзи реда не сж нищо друго, освенъ раздробения южнъ склонъ на Осогово. Като ги раздѣлямъ, азъ искамъ да ги прѣдставж въ какъвто видъ тѣ се показватъ, а не ги приемамъ за отдѣлни вериги. Всѣкоя отъ тѣхъ си носи особено название. Намирамъ за излишно да привеждамъ тѣзи названия.

Отъ горната часть на описаната верига се испускатъ три рамки, които пълнжтъ жглитѣ между Злѣтовската рѣка и притоцитѣ ѝ Мала р., Ещерецъ и Рударската рѣки.

Отъ планината Лопенъ, именно отъ мѣстото ѝ Щалковица на зап., се испуска широка и дългообразна рамка, дълга до 2 часа, която пълни пространството между Злѣтовската и Малата р. Тя носи названията: *Калинъ каменъ*, *Мегя* и *Широка падина*, отъ дѣто сѣкжтъ дървенъ материялъ за цѣлото Овче-поле.

Тази рамка е едно отъ високитѣ мѣста въ тази планинска страна, по-висока е и отъ Пониква. Горѣ на билото то и подъ него тя е съвършенно гола, покрита само съ гжста

трѣва, по-която пасѫтъ стадата на Власитѣ и на Злѣтовскитѣ търговци, а по склоноветѣ и при политѣ си е покрита съ страшни лѣсове отъ бука, джбъ и габеръ. Ягодитѣ ѝ сѫ извѣстни въ цѣлата околность. Отъ височинитѣ на Злѣтово вижда се тъмното ѝ голо било.

Още въ началото ѝ перпендикулялярно ней се испуска една чука, която пълни пространството между Мала-рѣка и Ещерецъ. Билото на тази чука е широко, плоско и твърдѣ водясто, като блато, отъ което и получило названието *Суи-зере*. Съ полузамръзнѫлитѣ си води зимно врѣме то се обръща въ тундра, а лѣтно врѣме прѣдставлява мочурливо мѣсто, покрито съ дѣтелина.

Между Ещерецъ и Рударската рѣка е *Пастиларь* — чука, която свършва съ скалистъ склонъ надъ с. Злѣтово. Склонътъ ѝ откѫдѣ долътъ на Мала-рѣка е покритъ съ букова гора, откѫдѣ Рударската рѣка е голъ и скалистъ, а билото ѝ е покрито съ буйна трѣва.

Всичкитѣ тѣзи мѣста сѫ диви, пусти и слабо населени; тѣ се посѣщаватъ само отъ Власитѣ и тѣхнитѣ стада отъ овци, кози и конье. Заедно съ туй тѣ сѫ важни, както по физическитѣ си особености, така и по туй, че сѫ погранични мѣста. По-подробно ще запознаѫ читателя съ характера имъ при изложението на пѫтуванието си отъ Злѣтово въ Зеленигрдъ, а сега за по-голѣма свързка пристѫпвамъ по бързо къмъ разглеждапието на останѫлитѣ расклонения на западно Осогово.

VI. Шестата верига отстѫпва на първата по височината и дължината ѫ прѣвишава ѫ по пространството, което покрива: заедно съ своитѣ расклонения и подрасклонения, тя пълни пространството между рѣкитѣ: Злѣтовска, Брѣгалница, отъ устието на послѣдната на долѣ, Вардаръ, Пчиня, до устието на Крива-рѣка, по неѫ до устието на Дурачката рѣка и по долътъ на послѣдната до върхъ Султапъ-тепе. Тази верига се отличава по туй, че е твърдѣ расклонена, поради което по-скоро прилича на една второстепенна планинска група, отъ колкото на единъ клонъ отъ Осогово. И тази верига се отдѣля отъ Царевъ-върхъ. Въ началото си тя е часть отъ поменѫтото високо плато. Споредъ това, тя прѣдставлява единъ плосъкъ массивъ, по когото, като грамади, тукъ-тамъ се издигатъ високи чуки. Би особено нѣма и ако не ѫ отдѣляхѫ отъ околнитѣ висо-

пропаститѣ на Дурачката и Злѣтовската рѣки, тя не би приличала на планинска верига; все-таки по тоя массивъ се забѣлѣзва една широка и плоска часть, която може да се приеме за било на массивътъ. Такъвъ видъ има тя до онова мѣсто, дѣто Злѣтовската рѣка прави най-голѣмата извивка около *Широка падина*. По всичкото туй продължение тя има сѫщия характеръ на Лопенъ и Мегя т. е. по склонътъ и политѣ си е покрита съ гѫсти лѣсове, а горѣ — съ трѣва, по която скитатъ стадата на Осоговскитѣ власи. Подиръ Шарскитѣ най-тлъсти и най-добри сѫ пасбищата на тази планина.

Въ тази часть тя носи названията: *Вартогъ*, *Голомѣхъ*, *Брѣза*, отъ които първото ми се вижда твърдѣ характеристично за видътъ и характеръть на планината. На долния край на тази плоскость се издигатъ единъ до другъ като два близнака върховетѣ: *Облово* и *Уво*. Първия отъ тѣхъ стои по-горѣ и се издига като широкъ купъ сѣнье надъ дългото било на Голомѣхъ и има тѫпо било, тѫпъ и голъ скалистъ склонъ; този върхъ има отдалечъ изгледъ приличенъ на хуния. Малко надолѣ отъ него, не надъ билото, а малко надъ страната, се издига втория върхъ, който, макаръ и по-низъкъ отъ първия, има малко по-живостенъ изгледъ, едно защото е покритъ съ растителность, друго защото тепето му е по-остро и стръмния склонъ се прѣдставлява още по-стръменъ, по-страшенъ, като се слива съ склонътъ на планината надъ Злѣтовската рѣка. До тука веригата върви отъ истокъ — сѣверо-истокъ къмъ западъ—юго-западъ, а отъ тукъ на долѣ се спуска отъ сѣверо-истокъ къмъ юго-западъ. Отъ тѣзи два върха веригата взема вече опрѣдѣленъ характеръ и се раздѣля на 2 вериги, които си водятъ началото отъ двата върха.

1) Първата верига подъ име *Лисецъ* планина се спуска подъ тѫпъ жгжлъ съ Голомѣхъ на сѣверъ — сѣверо-истокъ и свършва надъ самия гр. Паланка, слѣдъ едно продължение отъ 5 — 6 часа.

Отъ *Деве-Багъръ* и отъ *Цървена-ябука*, която се спуска въ Кюстендилско, отдѣля се съ долътъ на Дурачката р., която излиза отъ Цървена-ябука 2—3 часа далечъ отъ гр. Паланка.

Още отъ самото му начало отъ него се изпуска на з. подъ сѫщото име Лисецъ-нога, която пълни долътъ между Кратовската р. и долното течение на Крива-рѣка.

Собствено Лисецъ е висока, широка и горѣ плоска планина, дълга $3^1/_2$—4 часа. По билото ѝ минава пѫтьтъ отъ Кратово, който тукъ се съединява съ Кочано-Паланечкия. Цѣлата почти е покрита съ гора, макаръ и малко редка. Ногата е сѫщо тъй широка и плоска, пъ е по-ниска отъ майка си, и на з. постепенно се снижава. Цѣлата и отъ двѣтѣ страни е съвършенно гола съ почва глинеста, въ която цървената глина прѣобладава надъ бѣлата. До самото било и отъ двѣтѣ ѝ страни има по склоповетѣ си нивя, които ѫ пропаряватъ и съ това ѝ даватъ малка една пъстрота.

2. *Плавица пл.* Отъ втория връхъ Уво се захваща друга планинска верига, която се спуща по з.-ю.-з. посока. Отъ начало тази верига, съ малко едно исключение, има почти сѫщата височина съ прѣди-описаната. Малко по-долѣ отъ Уво и право надъ Кратово на неѫ се издига високия връхъ *Буковикъ*, който има почти сѫщата височина и характеръ съ Уво. Отъ Уво на западъ нѣщо на 2 часа се издига, като не особена висока стѣна, *Плавица пл.* Буковикъ се смѣта за началото, а Плавица за срѣдата и главната часть на тази верига, която поради туй и наричамъ съ общото име Плавица. Между Буковикъ и Плавица веригата е снижена въ видъ на проходъ широкъ до $^1/_4$ часъ, прѣзъ когото минава пѫтьтъ Кочани—Злѣтово—Кратово. Тази сниженость се нарича *Печенищи*. Въ зап. си край Плавица така сѫщо се снижава надлѣжъ нѣщо до $1^1/_2$ ч. Надъ зап. край на сниженостьта се издига в. *Църни-връхъ*. Така щото отъ Буковикъ до Църни-връхъ на тази верига има 2 „уши“ (уши наричатъ у насъ мѣсто, снижено между 2 височини). Зап. край на Плавица на кѫдѣ Куманово до Пчиня и въ Овчеполе до Пчиня и Вардаръ е протегната цѣла верига отъ хълмове съ различна височина, които сѫ покрити съ храсталакъ, съ гѫсти кории, или само пропарени съ дървеса и които придаватъ на мѣстностьта пустинень видъ. По-вечето села сѫ расположени като въ дупки по доловетѣ, въ дъното на които често шумятъ водитѣ на нѣкой потокъ, скритъ подъ дървесата. Отъ Църни-връхъ веригата се расклонява на нѣколко клона. Единъ отъ тѣхъ, като се продължава по общата посока на веригата, свършва надъ р. Пчиня, съ и то *Руянъ* (името Руянъ се срѣща на много мѣста въ прѣ т ната ни область и въ други мѣста по Македония; видѣ го въ Осогово на Българо-Македонската граница, има г

въ Вранското. Това, споредъ мене, има извѣстна *етнографическа важность*, като се вземе прѣдъ видъ туй обстоятелство, че названията на такива вѣщи немогжтъ да се прѣдаватъ произволно. Тази пл. е наречена така по името на една трѣвка, наречена „*руянъ*“, която бояджиитѣ и табацитѣ употрѣбяватъ при боядисването. Варжтъ ж и съ водата, която се е варила, мажжтъ първенъ материитѣ, прѣди да ги туржтъ въ боята, за да хващатъ по-добрѣ; сжщото правжтъ и съ кожитѣ, слѣдъ като ги щаватъ и прѣди да ги боядисатъ. Тая трѣвка сушена се продава на всѣкждѣ по чаршията. На Плавичния Руянъ е имало тъй много руенъ, че отъ тукъ сж брали за Скопие, Велесъ, поради което и планината ж нарекли по нейното име).

Буковикъ се издига доста стръмно надъ самия гр. Кратово, нѣщо на 2 ч. височина отъ градътъ нагорѣ. Странитѣ му до връхътъ, особенно откъмъ Кратово, сж покрити съ гжста гора отъ буки, отъ които и той си е добилъ названието. Между букитѣ има нѣкои стари и тъй дебели, щото трима човѣка мжчно могжтъ да ги прѣграбжтъ. Спазването на тази кория се дължи на правителството, което е запрѣтило още съ врѣме да се сѣкжтъ дървеса отъ тамъ. Въ срѣдъ голинитѣ, които владѣятъ въ околността на гр. Кратово, Буковикъ прѣдставлява единственното по-весело мѣсто. Извѣстно е, че горитѣ съ букови и лѣсови дървеса иматъ извори съ най-добра за пиенье вода. Въ срѣдъ реброто на Буковикъ има голѣмъ изворъ и кладенецъ съ студена вода, която по кюнци е донесена въ градътъ и е распрѣдѣлена по градскитѣ чешми. Поради тѣзи извори и дебелитѣ му сѣнки Буковикъ е най-любимото мѣсто за расходки на Кратовци.

Джата, която съединява Буковикъ съ Лисецъ, се нарича *Лѣшка пл.* По характера, както и по мѣстоположението си тя държи срѣдно мѣсто между двѣтѣ тѣзи планини; на мѣста е глинесто-земеста и гола, както Лисецъ, а на други е скалиста и покрита съ дървеса най-много кестенови и лѣскови, отъ които и си е добила названието. Плавица е дълга 9—10 ч. план. верига, която въ продължението си ту се снижава, ту се възвишава, като за разнообразие: прѣдставлява 3 снижени, като уши, мѣста, между тѣхъ три гребена, като стѣна и единъ широкъ връхъ. Плавица е тѣсна съ остъръ гребенъ и стръмни склонове; тя се простира границата между Овче-полско и планинската часть на

Кратово. Отъ южната страна се прѣдставлява по-висока, защото стръмно се спуска надъ полето; а отъ сѣверъ се показва не тъй висока, защото политѣ ѝ сж полегати и повисоки отъ южнитѣ. И по двата си склона тя по-нагорѣ е покрита повече съ храсталакъ и редки дървеса, а при политѣ си е гола. По съставътъ си тя е скалиста, но съ силно извѣтрѣяни скали планина. Всичкитѣ планински вериги въ източната страна на Кратовската кааза се виждатъ да сж твърдѣ богати съ руди (до сега открили въ нея 32 руди), нъ Плавица държи първо мѣсто между тѣхъ. Отъ неж именно се е копаела извѣстната Кратовска руда съ галенитъ, отъ която толкозъ врѣме се вадело, се плавело срѣбро, отъ което и пл. се нарекла Плавица. Името златица, съ което нѣкои ж именуватъ, показва, че отъ неж се вадило и злато. Отъ тѣхъ сега има само бѣлѣзи. Въ началото на Плавица не далечъ отъ Печеницитѣ има по южния ѝ склонъ баиръ наречепъ *Гюпка* (циганка), на когото е открита напослѣдъкъ мѣдна руда, която още не се обработва. Малко по-долѣ отъ Гюпката по сжщия склонъ на Плавица е мѣстото, отъ кждѣто се е вадѣлъ галенитътъ. Недалечъ отъ Гюпка на единъ хълмъ по политѣ на Плавица сега вадѣтъ воденични камаци, които конкурират съ Злѣтовскитѣ.

При с. Кондово подъ ребрата на Плавица има езеро — блато, голѣмо колкото едно гумно. Отъ него вадѣтъ пиявици. Такъво, нъ малко по-голѣмо блато, има и при с. Кукушинье. А надъ село Добрево, при политѣ на Плавица пл., има една дупка извѣстна само на околнитѣ селяни, отъ която прѣзъ единъ проходъ се влиза въ други дупки, като калугерски келийки, съ неизвѣстно происхождение. Вжтрѣ въ келийкитѣ има вода, която околнитѣ употрѣбяватъ за цѣръ. Въ тѣхъ се намиратъ човѣшки кости.

Отъ западния край на Плавица до Църни-върхъ сниженото мѣсто на веригата прѣдставлява се като плоскость голо-цървена, прѣрѣзана съ долица. Началото ѝ се нарича *Здравчи-каменъ*, за дѣто тамъ имало здрави каменни сгради.

3. *Клонове на Плавица*. Расклоненията на Плавица не сж голѣми, нъ захващатъ голѣмо пространство и иматъ то значение, че всичкитѣ тѣ прѣдставлявать крайнитѣ отло на планинитѣ отъ ист. система. Тѣ пълнѣтъ Овче-по. което и го прѣсичатъ по разни посоки. Ето по-забѣлѣ телнитѣ отъ тѣхъ:

а) При с. Луково отъ връхътъ Уво се захваща една рамка, която подъ твърдѣ остъръ ѫгълъ съ Плавица и по-посока сѣв.-сѣв.-истокъ къмъ ю.-ю.-з. се спуска надолѣ край Злѣтовската р., на която образува дѣсния брѣгъ до Злѣтово нѣщо на 3 часа. Отъ Плавица се отдѣля съ единъ долъ, прѣзъ когото протича Коритница р. Свършва надъ самото с. Злѣтово съ високо тепе, на връхъ което е Лѣсновския мънастиръ Св. Отецъ. Рамката е извѣстна подъ името *Кусецъ*, а страната ѝ надъ Злѣтовската р. наредъ отъ горѣ надолѣ носи слѣдующитѣ названия: *Широко присое*, *Пирокъ* и *Баково*. По височина тя постепенно се снижава отъ Уво надолѣ, както и веригата на Плавица, а по характера си напълно прилича на послѣднята. Покрита е съ лѣсковъ храсталакъ и тукъ-тамѣ съ кории отъ ясенъ. При политѣ ѝ надъ Злѣтовската р. и надъ самото с. Злѣтово има два мадема, отъ които се вадѫтъ прочутитѣ въ сѣверна Македония злѣтовски воденични камъни.

б) Отъ сѣверната страна на Плавица едно неопрѣдѣлено възвишение, ограничено съ долищата на Кратовската р. и р. Повишица, пълни пространството мѣжду тѣхъ.

в) Нъ главнитѣ расклонения излизатъ отъ Църний-върхъ. Той е доста широкъ пирамидаленъ върхъ, високъ до $2^1/_4$ ч. надъ долътъ на Сакуловската рѣка. Юго-източния му склонъ е по-стръменъ и по-високъ, а сѣверо-западния по-низъкъ, както бѣше по цѣлата верига на Плавица, защото откъмъ юго-истокъ е Овче-поле, а откъмъ сѣверо-западъ е възвишеностьта, за която поменѫхъ по-горѣ. Покритъ е въ по-голѣмата си часть съ дървесна растителность, отъ което отдалечь се прѣдставлява дѣйствително тъменъ и чернъ, както показва и названието му. Въ него трѣбва да има голѣми пластове отъ каменни вѫглища, отъ които на нѣколко мѣста селянитѣ си вадѫтъ твърдѣ лѣсно.

Массивътъ на Султанъ-Тепе и Руянъ бѣше главния вѫзелъ въ разглеждането на Осоговската група, отъ който излизахѫ второстепеннитѣ вѫзли Китка, Облаково и Уво. На единъ отъ клоноветѣ на послѣдния второстепенъ вѫзелъ Църний-върхъ образува третостепенъ вѫзелъ, отъ който се отдѣлятъ повече отъ клоноветѣ на веригата на Плавица. Ето новитѣ спускове на този вѫзелъ.

г) Откъмъ Кратовско се испуска височината *Липовецъ*, о върви отъ истокъ-юго-истокъ, къмъ западъ-сѣверо-западъ

и която пълни пространството между р. Повишица и Лакавица. Отъ върхътъ нататъкъ тя постепенно се снижава. Въ цѣлото си продължение тя пази характера на цѣлото възвишение: като него и тя е покрита съ глинеста почва, гола или покрита съ храсталакъ и повече разработена. Кждѣ края си отново се възвишава и се обръща въ бѣла съвършенно гола или (нѣкждѣ) крастава планина, която свършва надъ Крива-рѣка при с. Довезенци. Подъ него сж селата: Мургашъ, Довезенци, Пейзово, Кутлинецъ, а оттатъшната страна: Коню и Рудари. Отъ източната си страна тя е стръмна, а отъ западната — плоскость, като край на Кратовската испъкнжлость. Въ началото на Липовецъ прѣдъ самия Църний-върхъ откъмъ сѣверната му страна се издига *Градишкия връхъ* или, както си го викатъ въ околнитѣ села, *Връхъ*. И той е единъ пирамиденъ връхъ, който се издига надъ плоскостьта около $1^1/_2$— 2 ч. височина (малко по-низъкъ и по-тѣсенъ отъ Църний-върхъ). При основата си той е широкъ съ обиколка около $2^1/_2$ ч. Нагорѣ правилно и постепенно се стѣснява и свършва въ видъ на прѣсеченъ конусъ съ плоско и равно тепе, голѣмо колкото 2—3 гумна. Като за знакъ, на самия му връхъ стърчжтъ 2 голѣми дървеса. Почти на самото му тепе е градишкия мънастиръ „Св. Георгий“, въ който става голѣмъ съборъ на Георгевъ-день, а на тепето отгорѣ има остатъкъ отъ стари здания или градище, отъ което и върхътъ се нарича Градишки връхъ.

Склоноветѣ на върхътъ сж повечето разработени и испъстрени съ църни и цървени нивя. Само тукъ-тамѣ се срѣщатъ храсталакъ и дървеса, а на тепето си е голъ.

Хоризонтътъ отъ него е доста просторенъ и гледката твърдѣ пъстра и разнообразна. Далечъ на юго-западъ и западъ крижтъ се въ синьото небе Велешкитѣ и Скопскитѣ планини. Въ срѣдъ широкото Овче-поле, дѣто погледа ти се изгубва като въ бездна, спира ти погледа жълтоблѣдия връхъ *Богословецъ*, който се вижда да се издига като купа сѣно въ срѣдъ равнината. На истокъ Кратовската цървена на гледъ отъ глинеста почва плоскость е заградена съ два вѣнци отъ височини, задъ които на истокъ съвършенно ти ограничаватъ погледа тъмно-синитѣ гигантски Осоговски планини. На сѣверъ все жълти, бѣли, и бѣло-сиви голини и крас оттласнуватъ ти погледа съ своята грозота.

Плавица прѣку Църний-върхъ е снижена нѣщо на 1 ч. продължение. Прѣзъ тази сниженость минава пѫтьтъ отъ Щипъ, прѣзъ Овче-поле, за въ Кумановско. Безъ прѣходъ, рѣзко надъ сниженото мѣсто се издига подъ названието *Братóнего*, а по-нататъкъ — още по-високо надъ Братонего се издига най-високата подиръ Плавица часть на тази верига *Гюришка планина* съ в. *Островица*, който владѣе надъ всичкитѣ околни планини, надъ цѣлото Овче-поле, Скопско и Кумановско. (Въ Кумановско на 3—4 мѣста и въ югозападна Македония на нѣколко мѣста съмъ срѣщнѫлъ названието „Островица“, происхождението на което никой не е могълъ да ми истълкува. Всичкитѣ тѣзи височини прѣдставляватъ цуцулка по-тѣсна или по-широка, която се издига отъ срѣдъ една впадина, заградена съ по-тѫпи и по-малки височини). Подъ сѣверния ѝ склонъ е Гюришския манастиръ, единъ отъ голѣмитѣ манастири по тѣзи мѣста. Горѣ на върхъ Островица има една църквица, дѣто напрѣдъ ходили на поклонение. Прѣди 70—80 години нѣкои черкези разрушили църквицата и намѣрили тамъ стари пари, каквито и сега се намиратъ въ околнитѣ мѣста.

Върхъ Островица е единъ видъ малъкъ планински възелъ: въ него крайната часть на веригата се раздѣля на 3 части, всѣка отъ които постепенно се расширочава и тъй планината най подиръ се прѣобръща въ широка планинска плоскость.

Срѣдниятъ и най-високиятъ отъ 3-тѣ чатала спазва посоката на веригата и като нейно продължение подъ название *Руянъ* свършва се надъ р. Пчиня при с. Винце. Руянъ е високъ приблизително колкото Плавица. Когато ходишъ отъ Скопие за Кочани, щомъ излѣзнешъ въ долината на р. Пчиня, испрѣчва се прѣдъ тебе една височина съ полегати поли, съ глинеста почва, разработена и покрита съ нивя, всрѣдъ които по полегатостьта малко по-настрана е расположено едно село—височината е крайното мѣсто на Руянъ планина надъ с. Винце. Чакъ до с. Св. Николе отлѣво имашъ вече тази верига, която загражда откъмъ сѣверъ голѣма часть отъ Овче-поле.

По съставътъ си Руянъ прѣдставлява такъво нѣщо: по повърхнината си е покритъ съ единъ дебелъ 3 аршина пласть отъ бѣла или червена глинеста почва или пъкъ отъ силно стрѣянъ, нъ още не обърнѫтъ въ земя полски шпатъ. На

долѣ подъ тоя пластъ нѣгдѣ слѣдватъ скали отъ по-твърди не изветрѣли [illegible] шисти, а нѣкѫдѣ, обикновенно въ дълбокото, простирани пластове отъ синъ и лѣсно ронливъ плоченецъ. Въ противоположность на околнитѣ му високи планински мѣста, Руянъ въ по-голѣмата си часть е покритъ съ доста гѫста дървена растителность: по сѣверния склонъ—съ гори отъ брѣсть, ясенъ, дѫбъ, клѣнъ, дрѣнъ, а по южния повече съ храсталакъ. По-долѣ ще видимъ, че всичкитѣ клонове на западно Осогово, като подчинени подъ общи правила, колкото се отдалечаватъ отъ централната възвишеность, толкова повече ставатъ голи, до дѣто на края съвършенно оголѣватъ. Исключение отъ това прѣдставлява само Руянъ, съ който, види се, Плавица искала да си покаже послѣдната сила, та се извишила на края си и спазила горитѣ.

Сѣверниятъ чаталъ на Островица испуска се подъ жгълъ съ Руянъ, отъ който се отдѣля съ долътъ на единъ потокъ, нареченъ *Цуцулиговъ долъ*, който се захваща отъ западния склонъ на Островица и се влива въ Пчиня при едноименното село, а отъ Лишавикъ планина се отдѣля съ Лакавичкото полеище. Той прѣдставлява единъ редъ отъ много широки, горѣ тжпи, бѣли дългнести хълмове, които пълнжтъ трижгълното пространство между Пчиня и притоцитѣ ѝ Лакавица и казания потокъ на с. Пчиня. Съ западния си клонъ тѣ образуватъ лѣвата страна на твърдѣ кривата клисура на рѣка Пчиня въ Кумановско. Стръмно до непристжпность се издига страната надъ рѣката като стѣна отвѣсна, състояща отъ скали или цѣли, или раздробени на по-голѣми или по-малки камъни. Отъ Кумановското поле или отъ по-далечъ се виждатъ тѣзи крайни мѣста на този чаталъ, като слѣти съ отсамнитѣ; за едно и двѣтѣ прѣдставляватъ една гола еднообразна възвишеность, която, впрочемъ, гармонира по видъ съ повечето ниски и високи мѣста въ Кумановско. Между него, Градишкия върхъ и Довезенската планина се намира *Лакавишкото поле*, дълго 2 ч., а широко до 1/2 ч. Собствено говоря, тукъ нѣ поле, нъ южнитѣ поли на Довезенската планина и западн склонъ на Кратовската плоскость между Довезенската пл. Върхътъ сж тъй полегати, че добиватъ видъ на поле. С глинеста и наносната си почва тѣ не сж толкозъ плодород нъ сж чисто благодѣяние на природата за околнитѣ го. никакъ не производителни мѣста. Водитѣ му образуватъ Лаковица, която тече подъ самитѣ поли на описания

Този редъ захваща отъ Островица съ *Голакъ планина* (Бие на очи нейната голота и ужасна грозота съпоставена между покрититѣ съ гъста дървесна растителность Островица и Руянъ и при околнитѣ части на хълмоветѣ, които части сж или покрити съ кории или сж разработени. За туй справедливо е дадено укорителното название Голакъ) слѣдватъ *Голѣмиридъ* или *Войковецъ* и *Подвисъ*, съ който свършва надъ с Орѣше. По съставътъ си тѣзи хълмища приличатъ на първия чаталъ, само че почвата и тамъ, дѣто ѫ има, е въ слабъ пластъ, а скалитѣ сж много повече раздробени.

Третия чаталъ прѣдставлява хълместа плоскость, която подъ жгълъ съ Руянъ се спуска край лѣвия брѣгъ на Пчиня до Вардаръ, на когото образува тѣсninата отъ устието на Пчиня надолѣ. Въ началото си той е низъкъ, хълместъ, а по-долѣ се издига по-високо подъ името *Конярска пл.*, отъ името на селото Коняри, което се намира подъ сѣвернитѣ му поли. Прѣзъ сниженото му начало, което образува нѣщо като широкъ хълместъ проходъ между Конярската планина и Руянъ, върви пѫтътъ отъ Скопие за Кочани и Щипъ. Сѣверозападнитѣ склонове на Конярскитѣ хълмове иматъ характерътъ на южния склонъ на Руянъ, а источнитѣ — на Голакъ. Голинитѣ, които пѫтника по желѣзницата вижда отъ устието на Пчиня на долѣ, сж южнитѣ склонове на Конярската пл. Разгледанитѣ планини образуватъ западната часть на Кратовската каза и часть отъ Кумановската. Виждатъ се отъ Кумановско напълно. Азъ отъ далечъ ги видѣхъ отъ Козякъ и прѣди казаната Голакъ планина.

Общия имъ видъ се прѣдставлява, както слѣдва: Далечъ на Истокъ губи се въ тъмната синина една верига, която, впрочемъ, се вижда само отъ високото било на Козякъ. — То е Осоговската верига. Прѣдъ нея се издига грамадна една висока плоскость, като пѫпокъ издаденъ прѣдъ голѣмия трупъ, който пакъ постъпенно се снишава на западъ. Отъ южната страна пѫпокътъ е заграденъ съ една верига, която не много се издава надъ плоскостьта, нъ закрива ти хоризонта на югъ. Като гледашъ отъ Голакъ, отъ ю-западний на пѫпокътъ се издаватъ 2 чатала, между които е Ла- ичкото поле. Тѣ сж Руянъ и Липовецъ пл. Въ жгълътъ у тѣхъ като високо цуцуле стой Градишкия върхъ, задъ то се чернѣе Църний върхъ. Прѣку послѣдната снижена Плавица далечъ на югъ вижда се едно цуцуле въ

синината. То е Богословския ридъ въ Щипско, когото ще видимъ по-послѣ. Ако плоскостьта я сравнимъ съ търбухътъ на единъ грамаденъ трупъ, то ще допълнимъ сравнението, като сравнимъ тѣзи чатали на двата крака на този трупъ. Отъ Козякъ имашъ прѣдъ себе си по-страшни мѣста, изгледъ на по-добра картина. Прѣдъ тебе е страшна една пропасть, вѣчно сѣнчеста, отъ това и тъмна. Отъ двѣтѣ ѝ страни се спускатъ пакъ такива 2 крака, които се прѣдставляватъ много по-високо отъ първитѣ за туй, че по-между имъ е дълбока пропасть. Краката тукъ се образуватъ отъ Липовецъ пл. и отъ Лисецъ (ногата на Лисецъ). На истокъ тъмна една и голѣма височина загражда долътъ и като дига съединява двата крака. То е гористия Буковикъ, който отъ всѣкждѣ има такъвъ тъменъ и величесвенъ изгледъ. Подъ краката му въ една засѣнчена дупка се вижда мѣстото, кждѣто е Кратово. Отъ Буковикъ на лѣво почти отъ ю.-ю.-з. къмъ с.-с.-и. се спуска тѫпа височина, тъмна както Буковикъ и висока колкото него, и която видѣхме, че подъ името Лисецъ пл. се спуска надъ самата Паланка. Отъ върхътъ на Козякъ се вижда, какъ съ пропастьта на Дуракчката рѣка Лисецъ се отдѣля отъ Цървена ябука, продължение на която е Деве-Багъръ. Подъ жгълъ съ неѫ се спуска Лисецъ (ногата му). Жгълътъ между тѣхъ откъмъ сѣверната имъ страна го пълни една цуцулеста височина, наречена *Църний връхъ*, който е скаченъ и съ собственно Лисецъ, и съ ногата му. Църний-върхъ и ногата на Лисецъ въ началото си сѫ покрити съ дървеса и състоѫтъ отъ скали отъ черни камъни, поради което иматъ тъмний изгледъ на Буковикъ и Лисецъ. Надолѣ Лисецъ става по-нискъ, по-широкъ съ почва цървено-глинеста, а най-западния си край съ варовита бѣла почва.

Повече, макаръ и по-ниски, рамки Църни-върхъ испуси въ Овчеполе.

е) Една ниска рудина се спуска отъ него на и. до Брѣгалница при устието на Злѣтовската рѣка. Само защото наоколо му е поле, този ридъ се забѣлѣзва, иначе той би се слѣлъ и изгубилъ, понеже нѣма повече отъ 50 метра височина. Той отдѣля Кратовското Овчеполе отъ Щипското Св. Николското. На долѣ веригата завива край Брѣгали и на която и образува дѣсния брѣгъ дору до устието. Щипъ тя образува тѣснината на Брѣгалница. Почти на западъ отъ Щипъ нѣщо на $2^1/_2$ се издига най-

мѣсто въ веригата върха *Богословецъ*, който господарува надъ цѣлото Овче-поле. Отъ него подъ жгълъ съ Брѣгалничката верига на ю.-з. се испуска рамка, която се разширочава и извишава на западъ и се спуска надъ Вардаръ. Между двѣтѣ вериги бѣло и червено — глинести хълмове, които погорѣ храстисти,а надъ Вардаръ голи, пълнятъ пространството и образуватъ хълместата южна часть на Овче-поле отъ устието на Брѣгалница до гр. Велесъ.

ж) Отъ сѫщото мѣсто, дѣто се отдѣляше описаната верига, испуска се друга такава, която по ю.-ю.-западна посока се испуска до Вардаръ на сѣверъ отъ Велесъ. Въ с. —источния ѝ край съ Плавица и послѣдната ѝ снижености съ Конярската пл. заграждатъ св. Николската часть на на Овче-поле, а съ описаната по-прѣди верижка образуватъ централната му частъ. На ю.-з. тя се съединява съ хълститѣ краища на Конярската пл. отъ едната страна, и на описасаната верига отъ друга.

Всичкитѣ тѣзи расклонения сѫ ниски, голи, повече бѣло глинести рудини.

VII Общъ характеръ и видъ на Осоговската група. —По видъ, характеръ и съставъ планинитѣ, които съставляватъ Осоговската планинска група могатъ да се раздѣлятъ 2 части: западни и източни.

Въ противоположность на Шаръ, който на първъ поцъ поразява човѣка съ свойта височина, дължина, унилата еднообразна, макаръ и висока Осоговска главна верига, която е тъй сѫщо една отъ голѣмитѣ планини, не може да дѣйствува на въображението на посѣтителя. Причинитѣ на туй се криятъ въ нейния видъ, въ устройството на склона ѝ, съ които свойства се запознахме при частното описание на веригата. Съвсѣмъ друго прѣдставлява на видъ западната половина на групата — тукъ вече се срѣщатъ въ частности величествени и страшни картини. Височината, горитѣ, дълбокитѣ пропасти, уединението въ тази часть ти даватъ да почувствувашъ, че си въ голѣма гора и произвеждатъ на посѣтителя впечатлѣния прилични на онія, които възбуждатъ тинско планинскитѣ страни, впечатлѣние на 1 величествена страшна планина; пъкъ и въ общата картина на централната часть има нѣщо колосално и величествено. Отличителчерта въ устройството на тази половина е неправилстроение и прѣголѣмата широчина на частитѣ ѝ, осо-

бено въ началото имъ. Главната часть на тази половина отъ Осоговската група прѣдставлява просторенъ по широчина и съ донебесна височина масивъ, който погледнѫтъ много отъ високо прѣдставилъ би се като единъ голѣмъ нѫпокъ, наваленъ на кѫдѣ Кратово и Овче-поле. Въ него се съединяватъ началото на всичкитѣ вериги и върхове, които съставляватъ западната половина на Осоговската група. Собствено говоря, отдѣлни вериги нѣма—това, което наричамъ вериги, то сѫ тѫпи повишения, като гръбнаци, издигнѫти надъ общия масивъ. Масивътъ постепено се понижава накѫдѣ зап. и накѫдѣ югъ и въ крайщата си испуска чатали, които, взети отдѣлно, сѫ доста високи, нъ спрѣма майка си сѫ твърдѣ малки. Подобно нѣщо въ умаленъ видъ и до извѣстна степенъ срѣща се само въ Скопската часть па Скопскитѣ планини. Съ голѣмата си височина, съ дълбокитѣ си пропасти и съ гѫститѣ си гори този масивъ не пада по-долѣ отъ Шаръ.

Никоя друга група въ Скопско не прѣдставлява такъво правилно расположение на клоноветѣ и расклонепията, както този голѣмъ клонъ на Осоговската група. Както стъблото на едно дърво се раздѣля на клопове и всѣкой отъ тѣхъ на дѣсно и налѣво отпуска клонове и клончета, които, отъ своя страна, отново се расклоняватъ, така сѫщо и тукъ всѣкой гребенъ испуска отъ странитѣ по-малки, напрѣчни клонове, а въ края си се раздѣля на 2 или пѣколко чатала. Клоноветѣ и чаталитѣ сѫ по-малки отъ гребенитѣ и колкото се отдалечаватъ отъ тѣхъ, толкозъ стават по-ниски, додѣто, най-подиръ, се обрѣщатъ на ниски възвишения въ Овче-поле.

Източната половина е повечето скалиста и камениста, а западната е покрита съ доста дебелъ пласть отъ глина, която дава възможность да вирѣѫтъ голѣми дървеса и подъ която се захващатъ пространи пластове най-много отъ плоченецъ и гранитъ. Когато въ източната половина владѣе крайна голота и безводие, западната половина въ по-голѣмата си часть е покрита съ гѫсти гори, които подържатъ изобилна влага. Западно Осогово може да се смѣта за най-лѣсистата планинска страна въ Скопско, благодарение, главно, на туй обстоятелство, че населението й е редко. Цѣлата източна часть с своитѣ 3 слаби рѣчни первп: Желѣзничката, Кочапска: Масалница рѣки, дава на Брѣгалница скроменъ единъ ; отъ вода, която се получава отъ атмосферпитѣ осадки отъ доветѣ и снѣговетѣ, а западната половина съ вода от

драта си храни 3 постоянни рѣки: Злѣтовска, Крива и Кратовска рѣки. Източната половина при всичката си пространность стои по-долѣ даже отъ уединената и тѣсната Плачковица планина, която само съ водитѣ отъ сѣверния си склонъ образува такъва голѣма рѣка, каквато е Брѣгалница.

Както самия центъръ, тъй и планинскитѣ вериги, които се отпускатъ отъ него, сѫ широки съ тѫпи и плоски склонове, въ противоположность на онѣзи отъ източната часть, които състоятъ обикновенно отъ скалисти хълмове или чуки съ твърдѣ разнообразни форми и видове, както въ общия си строй, тъй и въ частности по разнитѣ си страни и части. Този характеръ на веригитѣ се налага и на върховетѣ имъ. Въ западната часть, въ която се намиратъ и повечето и повисокитѣ върхове, тѣ сѫ тѫпи горѣ на тепето и по склоноветѣ си плоски массиви съ основа по-широка отъ околнитѣ тѣмъ части на веригата, което показва, че тѣ сѫ върхове по происхождение; а въ източната нѣма върхъ въ собственната смисъль на тази дума. Това, което тукъ наричаме върхове, то сѫ случайни повишения надъ общото било, неправилности въ строението на послѣдното и по видътъ си прѣдставляватъ общи скали. Отъ подобенъ характеръ бѣхѫ и върховетѣ на Шаръ, изключая нѣкои отъ тѣхъ; само че неправилноститѣ тукъ сѫ колосални. Забѣлѣзахъ, че отъ строя и видътъ на планината зависи много строя и вида и на тѣхнитѣ върхове: плоскитѣ широки планини иматъ върхове подобни на Западно-Осоговскитѣ, а тѣснитѣ и скалисти, макаръ и високи планини по туй приличатъ на Източно-Осогово. Върховетѣ на първитѣ сѫ върхове отъ основата и служѫтъ като планински вѫзли, отъ които кръстообразно или лучеобразно се испускатъ клонове по разнитѣ страни, а за послѣднитѣ казахъ, че нѣматъ значение, освѣнъ съ туй, че служѫтъ съ скалитѣ си за прибѣжище на орлитѣ. Не знаѫ, до колко горното явление е научно вѣрно, защото съмъ чуждъ за геологията и геогнозията, нъ азъ по него наблюдавахъ и въ срѣдня и южна Македония, и всичко дохождаше да го потвърди. Планинитѣ, които си водѫтъ началото отъ Скопския вѫзелъ, планинитѣ на Пелистеръ и въ Костурско сѫ отъ видътъ на Зап.-Осогово. Останѫлитѣ планини въ Скопско и Нидже приличатъ на Ист.-Осогово.

Заслужва внимание и тая отличителность на върховетѣ двѣтѣ части. Всичкитѣ върхове въ първата сѫ покрити

съ гори много по-гѫсти, отъ колкото околнитѣ имъ планини и даватъ началото на рѣки по-голѣми или по-малки, споредъ голѣмината на върхътъ. Противоположното имаме въ другата часть — наврѣдъ тѣ сѫ голини, лишени даже отъ трѣва. За потвърждение на горнето прѣдположение привеждамъ тукъ фактътъ, че подобно нѣщо ний имаме и въ Шаръ, даже и въ твърдѣ гористата Плачковица планина.

Свършвамъ за различието въ видътъ и характетътъ на двѣтѣ части съ още тази забѣлѣжка. Колкото едно мѣсто е по-далечъ отъ плоскостьта въ центъра на Зап.-Осогово и колкото височината му заедно съ туй се смалява, толкозъ и растителностьта се намалява. Въ западнитѣ клонове гѫститѣ гори се замѣняватъ съ по-редки; още по-долѣ дървесата се замѣняватъ съ храсталакъ, подиръ когото слѣдватъ голини и червено-глинясти мѣста. Исключение отъ това правятъ клопчетата въ Овче-поле, които сѫ повече бѣло-глинести. Заедно съ туй, характера на клоноветѣ и отъ двѣтѣ части се измѣнява само въ обратна смисъль: въ западната часть тѣ ставатъ всѣ повече и повече опрѣдѣлени отдѣлни и правилни вериги, а въ источната се разширяватъ и най-подиръ се обърщатъ въ хълместа мѣстность, въ която отдѣлнитѣ чуки се издигатъ като цуцулка надъ плоскостьта.

VIII. *Пѫтни съобщения.* — По южнитѣ си склонове Осоговскитѣ планини сѫ удобопроходими: копски пѫтеки има до всичкитѣ села по тѣхъ. Главнитѣ пѫтища сѫ 5. Единъ върви всѣ подъ политѣ на Осоговската верига прѣзъ Кочанското поле и Пиянецъ, прѣзъ источний снижень край Осогово за въ Джумая. Втория отъ Кочани за Паланка върви всѣ по билото на Пониква, по западнитѣ поли в. Китка, по билото на Лопенъ и Лисецъ до Паланка. То е най-работния пѫть. Съ него се съединява Кратовско-Паланечкия пѫть, който върви отъ Кратово, по билото на поменѫтата рамка на Лисецъ до билото на собственно Лисецъ, дѣто се съединява съ прѣди-описания. При върхъ Китка отъ Кочанско-Паланечкия пѫть се отдѣлялъ другъ, който подъ върхъ Осогово, край Душаница пл., водѣлъ въ Кюстендилско. — Той е неработенъ пѫть, уреденъ за краткость. Петия Кочано-Кратовския, който върви прѣку хълместата часть Лопенъ пл., послѣ по политѣ на Буковикъ и прѣку Печеницитѣ се явява въ Кратово. То е друмъ, по който работи и кола.

Както може всѣкой да забѣлѣжи, отличителната черта пѫтищата прѣзъ Осогово е тази, че тѣ вървятъ по билата клоноветѣ на планинитѣ. Този фактъ е особенность на говскитѣ планини, защото извѣстно е, че пѫтищата прѣзъ нинитѣ и планинскитѣ мѣста обикновенно вървѫтъ по инитѣ на рѣкитѣ. Такъва особенность заслужава внимание. гово повече отъ всѣкоя друга планина въ Скопско има и, които съ изворитѣ си се доближаватъ и долищата на то въ върховетѣ си сѫ отдѣлени съ незначителни прѣходи, ото по-главнитѣ отъ тѣхъ си водѫтъ началото отъ единъ търъ, отъ главната висока плоскость на Руянъ и Царевъхъ. Съ други думи, Осогово прѣдставлява най-голѣми сгодги за пѫтища по рѣкитѣ. Тъй напр. отъ Злѣтово по Злѣската рѣка само съ единъ твърдѣ малъкъ прѣходъ прѣзъ раздѣлната височина, може да се влѣзи въ долътъ на ачката рѣка, която води право въ Паланка. Отъ Джуския пѫть въ Пияпечко по Желѣзничката рѣка и отъ ани по Кочанската рѣка и послѣ по Желѣзничката, сѫщо а лѣсно се прѣминува въ долътъ на Дурачката рѣка. чкитѣ тѣзи рѣки съ долищата си дълбоко прорѣзватъ ината, а това намалява стръмностьта на пѫтьтъ и увеава сгодноститѣ за пѫтища прѣзъ тѣхъ. При всичко туй, ата избрали планинското било за пѫть, а долищата изостаи. Главния мотивъ на този особенъ изборъ, споредъ мене, крие въ свойствата на билата на планинитѣ и на дъното долищата: първитѣ видѣхме, че сѫ плоски, равни и съ тепенностьта въ повишението намаляватъ стръмностьта на я, а вторитѣ сѫ тѣсни и каменисти. Прѣдпочтително е си ходи човѣкъ по плоско мѣсто, макаръ че то е било висока планина и въ по-права линия, отколкото да си бие ката по камънитѣ, постоянно да прѣгазва рѣката отъ но на лѣво и наопаки и да слѣдва кривизнитѣ ѝ.

§ II. Плачковица.

На сѣвероистокъ отъ градъ Петричъ се издига единъ ъ подъ името *Огражденъ*. Той е началото на планинверига *Плачковица*, която, въ видъ на висока и тѣсна се впуска право на западъ и свършва до онова мѣсто Брѣгалница, дѣто тя остава западната си посока и к ла. То е на самата граница между Кочанската и долини, срѣщу устието на Злѣтовската рѣка. Като

се захваща отъ Огражденъ, Плачковица върви между Кочанската кааза отъ сѣверъ и Струмишката и Радовишката каази отъ югъ. По сѣвернитѣ ѝ поли до половината е мѣстностьта Малешево; подъ западната половина — Кочанското поле, (Малешъ и Кочанското поле я отдѣлятъ отъ Осоговската група) подъ южнитѣ ѝ поли е Струмишко-Радовишкото поле, което ѫ отдѣля отъ Конечката планина; източнитѣ ѝ склонове и поли се спускатъ въ долината на р. Струма, а западнитѣ поли на западния край на веригата заграждатъ отъ истокъ горния край на Щипско-Брѣгалничката долина. Плачковица е най-опрѣдѣлената и правилната между всичкитѣ планини въ Скопско, пъкъ и въ много други крайща на страната ни.

Въ книгитѣ цѣлата тази верига се нарича Плачковица, а въ мѣстото съ това име наричатъ само западната половина на веригата. Останѫлата часть, както и разнитѣ мѣста по билото и склоноветѣ ѝ носятъ различни имена. По-главни отъ имената, които се срѣщатъ по билото на веригата отъ истокъ къмъ западъ, сѫ: *Ачъ-Калѧнъ*, *Омърица*, *Гювелджа*, *Каменитица*, *Чунковецъ*, които сѫ на границата между Малешъ отъ сѣверъ и Струмишко отъ югъ. *Кара-гюзлия* и *Асанлия*, които сѫ на границата между Малешъ и Кочанското поле отъ сѣверъ и Радовишкото поле отъ югъ. Асанлия е най-дългата, най-високата и най-гористата часть на Плачковица. Като смѣтаме въ нея и Кара-гюзлия, тя държи пѣщо 6 часа дължина.

Главенъ върхъ на Плачковица е в. *Чупино*, който се издига на югъ отъ с. Блатецъ и Виница въ най-високата часть на веригата, именно тамъ, дѣто тя носи името Плачковица. Надъ широкия тукъ гребенъ на веригата се издига като голъ скалистъ и не особено високъ свърдѣлъ, който се вижда отъ цѣло Кочанско. За него бѣхъ чувалъ, че е високъ и интересенъ по формата си върхъ, отъ туй се породи у мене силно желание за да се искача на него. За испълнение на това си желание сгоденъ случай намѣрихъ, когато бѣхъ въ с. Блатецъ, което е разположено при самитѣ поли на Плачковица подъ върхътъ.

На самия день Богородица тръгнѫхме отъ селото Чупино 5—6 души. Отъ селото за върхътъ водѫтъ два пѫтища: единия по Блатешница и послѣ по единъ малъкъ токъ, а другия отъ страна по тепето, на дѣсно отъ ...

Първия е по-кратъкъ, защото върви на прѣсѣкъ, нъ тъй е стръменъ, че по него неможе добитъкъ да върви, а втория е по-далеченъ, нъ е по сгоденъ за вървение. Понеже главната цѣль на компанията ни бѣше расходката, ний прѣдпочетохме втория пѫть, по който вървятъ дърваритѣ за въ планината. Отъ селото на горѣ вървѣхме първо по стръмно голо, каменисто и скалисто мѣсто, което е покрито съ раздробенъ полски шпатъ. Слѣдъ единъ часъ по такъво мѣсто искачихме се горѣ на една тумба, дѣто сѣднѫхме да си отпочинемъ. Хоризонтътъ, който ни се разкриваше отъ тукъ, бѣше още тѣсенъ — прѣдъ насъ имахме голия склонъ на Осогово, на дѣсно Голакъ, който още закриваше отъ очитѣ ни Малешъ, а подъ краката ни се растилахѫ полегатитѣ поли на Плачковица, прорѣзани съ долища. Прѣку тѣхъ окото ни се хвърляше на едно бѣло-зелено впадинче всрѣдъ голинитѣ; — то е долината на Осойница. А задъ насъ прѣку една тъмнозелена кория се издигаше върхътъ Чупино, цѣлта ѣ пѫтуването ни. Склонътъ почнѫ да става по-полегатъ и туването ни по-сгодно; край пѫтя се показа високъ храс акъ, който ни пазеше отъ слънчевия пекъ, — бѣше ı днѣ. Долътъ на единъ потокъ, който е въ срѣдъ гѫс кория, ни заведе подъ основата на високия върхъ. Тукъ въ една зелена впадина, въ долния край на която се ла долътъ на потокътъ, сѣднѫхме да си отпочинемъ. Въ ителна бѣше тая равнинка: отъ всѣкѫдѣ имахме гѫста , която се образуваше отъ брѣстови дървеса съ лѣсове , тѣхъ, между клоноветѣ на които се прозирка скалистия но. Гребенътъ, който се испуска отъ Чупино и го съесъ други тепета, Осогово, Чупино които сами по имать неприятенъ изгледъ гледани оттукъ, даваха , пъстрота на картината! Въ срѣдъ туй имахме зе- щс покрито съ пъстъръ покровъ отъ разнобагрени трѣви и цвѣтя! Горѣщото юлско слънце, което прѣзъ шумалъкътъ, придаваше особенна приятна картината и въ мѣсто горѣщина носѣше свѣжесть, това приятенъ бѣше въздухътъ. Бучението на е п тна събудителна музика въ това таинственно , то бѣше часть отъ градината въ Мухамедовия ого мѣста по Плачковица има такива естествени началото на малкитѣ потоци, въ които граешкитѣ воловарчета съ своитѣ малки, нъ тлъсти

и пъргави волове. Съ жалъ се простихме съ това градинче и съ изворчето край него и потеглихме на горѣ. Чупино бѣше тъй близу до насъ, щото струваше ни се, че съ единъ скокъ ще се качимъ отъ горѣ му; нъ намѣсто единъ скокъ, пий трѣбваше да вървимъ единъ часъ, додѣто стигнемъ на самото тепе. Половинъ часъ вървѣхме прѣзъ гѫста кория, отъ която не се виждаше небето, $^1/_4$ часъ прѣзъ слидясти скали на гребенътъ и $^1/_4$ часъ по гладки и покрити съ трѣва мѣста — така извървѣхме тоя часъ пѫть. Една скала съ дияметръ отъ нѣколко метра бѣше най-високата точка на върхътъ. Ний се качихме на тая скала и бѣхме вече господари на твърдѣ просторенъ и разнообразенъ на гледъ хоризонтъ.

Право прѣдъ насъ отъ сѣверната страна бѣше Осоговската верига въ всичкото си величие, билото на която се издигаше по-високо отъ насъ; височинитѣ по склонътъ, които гледахме отъ полето, бѣхѫ се изгладили и той изглеждаше като полегата, гладка и гола стѣна, която бавно се спускаше къмъ растланото подъ краката пи поле. На югъ погледа ни губѣше въ синината на Асаплия и Момина чешма, които не ни даваха да видимъ Радовишко. Отъ источната страна ниско подъ насъ бѣше Голакъ, който имаше видъ на плосъкъ хълмъ съ опашка. Прѣградата на Голакъ ний много надвишихме и цѣло Малешевско и Пиянечко бѣхѫ прѣдъ насъ въ видъ на едно голѣмо корито, заградано съ грапави и разрѣзани височини, прѣку които въ далечната синина още по на истокъ се виждаше една голѣма синя височина—Балкана или Рила, кой я знае, коя бѣше. Отъ къмъ западъ погледа ни свободно падаше на Овче-полията и надъ Скопското поле и се спираше чакъ на тѣсната и синя нагледъ Шарска стѣна. Буковикъ и Плавица скриваха отъ погледа ни Кумановско.

Нагледахме се на тая Картина, поразговорихме се съ 2-мата пастири Власи, които намѣрихме лѣниво облѣгнати на трѣвата по върхътъ, обиколени съ вѣрната си гвардия отъ 5—6 кучета и си потеглихме назадъ. Ходението и връщанието, като не смѣтаме почивкитѣ, ни хванѫ $4^1/_2$ часа.

Чудни сѫ това планинитѣ по своето устроиство! Отъ кѫдѣто и да погледнешъ, Плачковица ти се прѣдставля видъ на една тѣсна и строго ограничена стѣна; пъкъ ако се приближишъ до нея, а особенно като се качишъ на вмѣсто една височина имашъ прѣдъ себе единъ хи

Долищата на рѣкитѣ, които се спускатъ въ Кочан-
съ горнитѣ си части, дълбоко прорѣзали билото и,
и го и му дали видъ като да се състои отъ нѣколко
жду които Асанлия е най-високия.

По ъть и устроиството двата склона на Плачковица
елно се различаватъ единъ отъ другъ, за туй азъ ще
ж отдѣлно.

Р тѣ и потоцитѣ съ дълбокитѣ долища, спружени по
посоки, като да отдѣлили части отъ склонъть и образу-
отъ него почти отдѣлни височини. Тъй щото склонъть
а твърдѣ распокжсанъ на части повече топчести и
дѣлени отъ всичкитѣ страни съ долища. До Радовишъ по
склонъ двѣ тепеобразни масивни възвишеня се издигатъ
дъ въ Радовишкото поле. Отъ билото тѣ сж отдѣлени
Едното отъ тѣхъ е Изведенъ, който се намира
адния край на Асанлия и подъ които е гр. Радо-
другия е Готенъ, който се издига прѣдъ Кара-
се простира отъ сѣверъ и сѣверо-западъ къмъ
гокъ. Прѣзъ или по-добрѣ подъ Готенъ е Подеч-
ука, която отпуска въ полето една рамка. Тази
съ най-сниженото мѣсто отдѣля Радовишкото отъ Стру-
ле. Задъ послѣдния отъ Радовишъ се виждатъ
тел образни спуски, които се спружватъ въ Стру-
го е, като рибици, като постепенно се снижаватъ
полето. То сж *Рикачъ* и *Обешеникъ*, които се
отъ западния край на Огражденъ. По на западъ
ия, Плачковица цѣла, безъ никакво распокжсване,
подъ Радовишъ. Тукъ билото ѝ е по-тжпо, склонътъ
къ, отъ колкото другитѣ части на веригата. Чакъ
си край, само на едно мѣсто широко си е отво-
ѣ за да даде пжть на Стара-рѣка.

склонъ има по-правилно устройство и е по-
отъ долища. Главнитѣ рѣки по сѣверния
ъ дълги долища, които се захващатъ отъ опрѣ-
на билото на планината и вървжтъ подъ твърдѣ
, както помежду си, тъй и отъ билото.
голѣми промѣнения по повърхнината този
цѣпенъ правилно отъ билото до основата съ
които го раздѣлятъ на части гребени, спру-
остъръ жгълъ, една спрѣма друга. Върхътъ
а точка на главнитѣ процѣпи на Плачко-

вица. Отъ този върхъ долищата се спускатъ по източна сѣверо-източна посока, а на западъ — по западъ сѣверо-западна посока. Както прѣднитѣ, тъй и заднитѣ рѣзани съ напъстрени съ слаби процѣпи на суходолинитѣ, чрѣзъ които се излива въ рѣкитѣ или въ полетата дъждовната вода и които не заслужватъ внимание. Отъ далечъ, както казахъ и погорѣ, прѣднитѣ рѣзани закриватъ рѣскитѣ и заднитѣ рѣзани, и човѣкъ прѣдъ себѣ има правилна стѣна съ нѣколко отвори, като процѣпи. Нъ ако се качишъ на Чупино, тогава си ще видишъ истинския строй на планината. На дѣсно и на л подъ себе си паралелни една на друга пропасти въ дънъ з , като лучи отъ сбѣтливо тѣло, излизатъ изъ подъ краката ти и се раздалечаватъ една отъ друга постъпенно, а помежду имъ отъ горѣ до долѣ тѣсни та остри на билото гребени. На истокъ и западъ отъ Чупино се испускатъ по три главни долища. Западнитѣ съ по-продолни, а източнитѣ съ понапрѣчни на планината.

Изобщо взета Плачковица е още покрита съ гори, които ѝ придаватъ отъ далечъ тъменъ изгледъ. Горитѣ се състоятъ отъ бука, борика, ела (рѣдко и то само при политѣ), ли (най-много на с. Липецъ) и разни диви овощия. На истокъ тя е покрита съ гѫсти гори, а колкото отивашъ по на западъ, толкова тѣ ставатъ по рѣдки, додѣто най-подиръ въ западн си край тя съвършенно оголѣва. Отъ западния край до с. Дърновци долната часть на склонътъ нѣщо на $1^1/_2$ часъ е голо, покрито съ червено-глинята почва, а тукъ-тамъ съ скали и синъ камъкъ. Само по долътъ на потокътъ, който слиза прѣзъ с. Мородвисъ, има букови кории, отъ които Дърновчанитѣ юруци турци сѣчѫтъ дърва за градежъ, за коли и др. Отъ $1^1/_2$ часъ на горѣ се захваща гѫста кория отъ бук дървеса, размѣсени съ ясенъ. Голитѣ части на склонътъ н на Плачковица съ главното свърталище на власитѣ пасти въ плачковица. Отъ с. Дърновци на истокъ голи мѣста срѣщатъ по склонътъ около скалнститѣ мѣста надъ с. Липе и Блатецъ и по билото, дѣто съ тлъститѣ пасбища. Друг е все гора, която колкото върви на истокъ по планина Малешъ, все става по-гѫста. Главното дърво е буката, нѣкадѣ се срѣщатъ кории и отъ други дървеса: т Блатешница и Осойница въ тъй-нарѣчената Лачка п прѣобладава въ ниското дѫбътъ, а по-горѣ букътъ, срѣща въ изобилие на много мѣста въ Малеше

Плачковица. Ржка не би добрала тази гора, ако не би опустошавалъ тъй много огънътъ. Когато има голѣма па, за да измолятъ отъ Бога дъждъ, околнитѣ селяни за-ватъ гората, като вѣрватъ, че димътъ ще отиде при Бога, го стрѣсни, ще му припомни за безбройнитѣ трѣви, бубу-ки и разни животинки, които горятъ въ огънътъ и отъ ъ за тѣхъ ще испрати дъждъ, за да ги избави. Каква остотия! себѣ си считатъ за по недостойни прѣдъ Бога, колкото трѣвитѣ и животинкитѣ! Съ тази надежда не-ѣ очакватъ милостьта Божия често въ продължение 8 мѣсеца, прѣзъ което врѣме немилостивия огънь ще а гората до тамъ, до дѣто срѣщне снѣгъ, ако има още ъвъ, или нѣкое голо мѣсто, което да му прѣпрѣчи пятя. ѣдъ туй селянитѣ радостно тичатъ да сѣчатъ буки (защото китѣ отъ огъня не изгарятъ, а само се опалватъ, за да ахнятъ), като при това отбиратъ по-младитѣ, които хемъ лѣсно се сѣкятъ, хемъ по-хубаво горятъ. Често нѣкое но лице опустошава цѣла гора, за да си отвори мѣсто ни . За дя свалятъ долѣ дървата, нарѣждатъ голѣми връзватъ ги за единъ прътъ и ги спускатъ на долѣ рѣ а, отъ дето лѣспо си ги завличатъ. По пятя си греди тъй сящо опустошаватъ отъ части гората. Отъ у при политѣ се захващатъ лѣсове отъ овощни дървеса, ъ които слѣдватъ лѣскитѣ до букитѣ. Реброто е богато вори. *Отдѣли!* Южния склонъ по горитѣ отстяпва на , отъ който се различава и по туй, че голитѣ мѣста скалисти (повечето), или покрити съ трѣва и хасталакъ.

Плачковица е много водяста планина. На едно сравни-ксо продължение и при едно малко пространство, то тя захваща, да пълни двѣтѣ доста голѣми рѣки, ли и Струмица, туй показва, че повърхнината на а се омива изобилно съ изворна вода. По нея рѣдки и мочурливитѣ мѣста, а околнитѣ двѣ полета го и Радовишкото са най-водиститѣ мѣста въ Скопско.

ското поле нѣкога е било блатисто, а и сега въ к і него цѣлитѣ имъ страни течятъ вода. Това Плачковица крие и дълбоко въ нѣдрата си много о успѣва да излѣзе въ видъ на изворъ, а въ би по-далечь нѣкадѣ въ земята, се явява въ о мѣсто.

Плачковица е проходима планина. Отличителната ѝ черта въ отношение на проходимостьта съставяватъ срѣщуположнитѣ долища.

Въ неѫ почти на всѣки долъ по сѣверния склонъ, отговаря такъвъ и отъ южний склонъ, който излиза отъ сѫщата точка на билото. Нѣма съмнѣние, че туй е едно голѣмо прѣимущество за една планина, защото пѫтищата прѣку планината значително се съкращаватъ. При всичкитѣ тѣзи сгодности, съобщенията прѣзъ Плачковица сѫ рѣдки. Причината на това сѫ Юруцитѣ Турци, които населяватъ и двѣтѣ поли на планината и правѫтъ пѫтуването по неѫ опасно.

Отъ проходитѣ и пѫтищата прѣзъ Плачковица по видни сѫ:

1) Пѫтьтъ по Зърновската рѣка прѣку билото на пл. въ долътъ на Стара-рѣка и право въ Радовишъ. Той е много кратъкъ, правъ и значително сгоденъ, защото върви все по долищата на двѣтѣ рѣки, които дълбоко сѫ прокопали. При всичко туй, пѫтницитѣ отъ Кочани за Радовишъ прѣдпочитатъ да обикалятъ прѣку Щитъ, отъ колкото да минаватъ и по край Юрукскитѣ села на Плачковица. Описания пѫтъ е най-кратъкъ отъ всичкитѣ други прѣзъ Плачковица. По него отъ Кочани за Радовишъ ходѫтъ въ 5 часа.

2) Втория проходъ, проходътъ на *Момина-чешма*, образуватъ долищата на Блатешница, прѣзъ Момина чешма и татъкъ по долътъ на Смилянската рѣка въ Радовишкото поле. Пѫтътъ върви отъ Кочани, прѣку мостътъ на Брѣгалница, по Осойница—все низъ поле равно и гладко. Отъ долината на Осойница до с. Блатецъ и голитѣ поли на Плачковица пѫтя върви само на $^3/_4$ часа. Отъ с. Блатецъ слѣдва всѐ по долътъ на Блатешница до извора ѝ отъ тѣсния водораздѣленъ гребенъ, нарѣченъ Момина-чешма. Долътъ е дълбокъ, каменистъ и съ отвѣсни стѣни. Отъ двѣтѣ страни на рѣката клоноветѣ на букитѣ подали сѫ си рѫка, слѣли сѫ се и не даватъ на рѣката да види небето, сякашъ въ наказание за туй, че тя е прокопала тъй дълбоко планина. Отъ Блатецъ до Момина-чешма има 3 часа. Слѣдъ $^1/_2$ часъ прѣходъ прѣзъ Момина-чешма пѫтътъ влиза въ долътъ Смилянската рѣка, по която слиза въ Радовшкото поле. Момина-чешма до Радовишъ се ходи въ три часа. По проходъ могълъ би да се направи прѣвосходенъ пѫть щеанията да се увеличѫтъ. За сега тѣ сѫ слаби по об

ѣстнитѣ причини. По него минаватъ само Юруцитѣ отъ Радовишко, когато идѫтъ да купуватъ тютюнъ отъ Кочанскитѣ села и по сѫщия пѫтъ го внасятъ въ Радовишко и тамъ го распродаватъ.

3) Пѫтътъ по Осойница се слива при Момина-чешма съ прѣди описания и не е нито толкози сгоденъ, нито тъй извѣстенъ.

По забѣлѣжителни и по работни сѫ пѫтищата прѣзъ Плачковица отъ Радовишко и Струмишко за Малешъ. Три сѫ то-главнитѣ.

4) Отъ Струмица прѣзъ полето до с. Василево и на горѣ по р. Турия до Нивичани, слѣдъ 3 часа главния отъ тѣзи пѫтища се искачва на Плачковица и слѣдъ единъ малъкъ проходъ по склоньтъ на планината, влиза въ „*Широкия долъ*“, водитѣ на които се сливатъ съ опѣзи на р. Турия пр. с. Василево. Билото на Плачковица го минава тамъ, дѣто тя се нарича „*Дусумпакайни*“, а по сѣверния склонъ на Плачковица върви всѣ по долътъ на *Каменица*, притокъ на Брѣзалница; прѣку послѣдната се ходи за въ с. Пехчево. Описания пѫть е главния отъ Струмица за въ Малешъ.

5) Отъ Струмица пѫтътъ върви прѣзъ полето до с. Ниерово, отъ дѣто все по баири и каменисти мѣста се искачва на пл. Обешеникъ, отъ която се вмъква въ долътъ на Безгащавската рѣка. Този пѫть прѣхвърля билото на Плачковица прѣзъ Ач-калъкъ и се явява въ Малешевско между с. Ратово и Русино, дѣто се ходи за Пехчево. Другитѣ пѫтища отъ Струмица за Малешъ сѫ козарски и не залужватъ внимание.

6) Отъ Радовишъ за Малешъ единъ е главния пѫть: отъ градътъ прѣзъ селата: Раклишъ Оровица, Подорешъ и слѣдъ малъкъ прѣходъ по склонътъ на планинитѣ влиза въ долътъ на р. Кечи-каяръ (коза се лъзпа), която извира отъ пл. *Пърдикопъ*, съединяющата прѣсѣка между Изведенъ и Плачковица. При Друма-Каяни Радовишкия пѫтъ се съединява съ Струмица.

По населението си Плачковица е Шопско-Юручка планина. Источната ѝ страна е населена исключително съ Българи, чисти шопи, а западната—отъ югъ повече отъ Юруци, а отъ с.—отъ мелези Шопие и Юруци. По сѣверния ѝ склонъ нѣма никакви села; за туй при политѣ ѝ сѫ наредени по на единъ часъ растояние доста хубави богати и голѣми села.

Въ источната половина на Малешъ има заселени Шопски села най-много по долищата между терасообразнитѣ спускове на планината. По южния склонъ има повече и по-добри села отъ колкто при южнитѣ й поли. Като се говори за населението, не трѣбва да се испущатъ отъ прѣдъ видъ „Власитѣ", които живѣятъ на колиби по планината.

Главното значение на Плачковица за околнитѣ села състои въ изобилието на дървенъ материялъ. Второ мѣсто държатъ пасбищата й, по които пасятъ доста много овце и едъръ добитъкъ, особено конье и говеда, — въ Малешъ. По-голѣмата часть отъ билото й е подъ владѣнието на частни лица, каквото бѣше и съ другитѣ богати съ пасбища планини. Билото на собственно Плачковица е още притѣжание на единъ Скопски бегъ. Бегътъ убилъ единъ човѣкъ, хвърлилъ го въ синорътъ на Блатчани и ги обвинилъ въ убийството. Като ги затворили, той самъ се явилъ за благодѣтель, далъ имъ извѣстна сума за освобождение и имъ присвоилъ планината. Привеждамъ този случай като доказателство на туй, до колко селянитѣ сж цѣнили пасбищата си. Богатата растителность храни, а гжститѣ гори крижтъ въ сѣнкятѣ и доста дивини, оредчени въ другитѣ планини.

Отъ дивинитѣ въ най-голѣмо изобилие се срѣщатъ дивитѣ свинье, най-много въ Лачката планина отъ Зърновската нагорѣ, дѣто живѣятъ на стада отъ 15-20. Околнитѣ селяни много имъ ходятъ на ловъ. Излизатъ на ловъ дружини отъ 15—20 човѣка съ много кучета. Кучетата ги изгонватъ отъ мѣстата, а искачепитѣ по дървята или скритититѣ отъ страна хора ги убиватъ, като мѣржтъ право въ главата, защото иначе куршума само ги паранява и ги разярява, та ги прави по-опасни за ловджията. Отъ лоя имъ правятъ сапунъ, отъ кожата—опинци, отъ четината—четки за чесание коньетѣ, а зжбитѣ ги турятъ на капитѣ на дѣцата за отъ уроки.

Клонове на Плачковица.

I) *Малешевската планина.* Плачковица или, по-добрѣ, Огражденъ е съединена съ Осогово чрѣзъ една напрѣч съединяюща и дълга около 14 часа линия, спружена водораздѣла на р. Струма направо и Вардаръ чрѣзъ лѣв й притокъ Брѣгалница. Кждѣ снижена, кждѣ издигнж тази линия загражда цѣло Малешевско и Пиянечко и е паралелно на р. Струма и край самата нея. Цѣлата

се именова *Малешевска планина*, а отъ мѣстнитѣ ѝ имена, като вървимъ отъ югъ къмъ сѣверъ, по забѣлѣжителни сж: *Чаирлия*, *Брѣзи пл.*, въ жѣла между които извира р. Брѣгалница. Двѣтѣ заедно се наричатъ *Беровската пл.* Слѣдватъ *Чия* и *Кита* между с. с. Ратово и Лакви. До тукъ планината, макаръ и да се снишава колкото иде на сѣверо-истокъ, всѐ още пази сжщия характеръ и височина на с.-източния край на Огражденъ, отъ дѣто тя се захваща. По на сѣв.-ист. оттукъ веригата значително е по-снижена, по-распокѫсана и по-гола. Слѣдва *Влайна пл.*, въ срѣдъ която се издига голия и високъ *в. Врабчукъ*. Отъ юго-задния край на Влайна се отпуска подъ жгълъ съ нея въ Джумайско клонътъ *Татарска пл.* съ най-високъ върхъ *Дели-Димо*, на която юго-източния край се вика *Каршияка*, а отъ с.-западния ѝ край пакъ въ Джумайско се спуска веригата *Руянъ* съ главенъ върхъ *Ного*, и по нататъкъ *Осмажница пл.* съ главенъ върхъ *Чуй-пѣтелъ*. Въ с.-източния край на Влайна веригата губи сѣв.-източна посока и завива право на сѣверъ и подъ имената *Поленъ* и *Била* се свързва съ Осогово при границата на Джумайската каза. Тамъ дѣто веригата мѣни посоката т. е. тамъ дѣто Влайна се съединява съ Поленъ, планината е много снижена — тукъ е прохода „*Момина сжза*“, по който има пѫть отъ Джумайско за Малешъ, именно за с. Пехчево. Въ сжщото мѣсто. дѣто планината мѣни посоката си, отъ лѣвата страна на прохода се испуска на западъ единъ не високъ, нъ широкъ раздробенъ и голъ клонъ, който върви до онова мѣсто на Брѣгалница, дѣто тя влиза въ клисурата, между Голакъ и Осогово. Този клонъ отдѣля Малешево отъ Пиянецъ. Въ началото си той се нарича *Кадийца пл.*, която се издига надъ Пехчево и Негребъ и на който най-високъ върхъ е *Огрѣякъ*, а западния му край надъ Брѣгалница се нарича *Срѣдна* и *Пасякъ*. Въ жгъла между южния клонъ на Кадийца и Влаина пл. рѣка Спряжева, притокъ на Брѣгалница, а въ жгъла у сѣверния склонъ на Кадийца и Влайна — рѣка Ка, която извира отъ мѣстото на Кадийнъ-бунаръ въ пл. ъ, минава прѣзъ Пехчево, Чифлико и Смоймирово, на отъ което се влива въ Брѣгалница. Въ сѣверния Поленъ, дѣто той се свързва съ Била пл., отъ в. ъ се спуска въ Джумайско рамка *Колѣ*, а въ Пия- *Локва*. Между Локва и Поленъ е р. Желѣвица,

която прѣсича Пияничко и по която върви пѫтьтъ отъ Кочани прѣзъ Пиянечко за въ Джумая; а между Колѣ и Полинъ тече Стара-рѣка, дѣсенъ притокъ на рѣка Струма.

II) *Голакъ*. Отъ Вачката планина при изворнитѣ води на рѣка Бърбощица, дѣсенъ притокъ на рѣка Осойница, се захваща единъ клонъ, който се испуска право на сѣверъ и слѣдъ едно продължение отъ 5—6 часа, свършва до р. Брѣгалница. Съ Посякъ и Осогово, Голакъ образува въ сѣверния си край клисурата, която свързва Кочанското поле съ Пиянецъ и Малашево. По продължението си отъ югъ къмъ сѣв. тя носи слѣдующитѣ названия: *Грамадна* съ в. *Кара-Тепе*, *Обезникъ* съ частнитѣ названия *Пируца*, *Букоръ* и *Безгащово* съ върхъ *Китка* въ сѣверния му край и, *Блакъ* най-сѣверния край на веригата надъ Брѣгалница съ в. *Човка* до 2000 м. височина. Послѣдната часть на планината е най-висока въ цѣлата планина, за туй по нейното име Голакъ ще именувамъ и цѣлата планина. Това ще бѫде съгласно и съ мѣстното название на планината, защото въ Кочанско цѣлата пл. е извѣстна подъ името Голакъ.

Въ жгълътъ между него и Плачковица е р. Бърбощица до вливанието ѝ въ р. Осойница и на долѣ по послѣдната до Кочанската поле, а отъ истокъ е първо Малешевската часть на Лачката планина, послѣ Малешевското поле; подолѣ собствено Голакъ е граница между Кочанското поле и Пиянецъ. Источнитѣ и сѣвернитѣ поли на Обезникъ мие р. Брѣгалница, а южнитѣ — Осойница. Цѣлата верига се брои като прѣдѣлъ между Пиянечко и Малешевско отъ една страна и Кочанско отъ друга: западния ѝ склонъ е Кочански, а источния на половина е Пиянечки, а на половина Малешевски. Щомъ се появимъ въ Кочанското поле отъ къмъ Щипъ или Овче-поле на истокъ хоризонта ти загражда една гола, широка и значително висока тѫпость, твърдѣ характеристична въ срѣдъ околнитѣ високи и повечето гористи планини — Това е *Голакътъ*. Отъ начало Грамадна не личи като отдѣлна планина, а продъговата издута часть на склоньтъ на Плачковица и обособена само отъ околнитѣ долища. Тукъ тя има сѫщия характеръ на Плачковица или Лачката пл., отъ която и съставява нераздѣлна часть. Отъ устието на Бърбищица на долѣ тя е вече отдѣлна планина. Сни нъ значително, между високитѣ Плачковица и Голакъ, Обе се прѣдставява като една дълга отъ 2—3 прѣсѣка, с

нена отъ долищата на Осойница и Брѣгалница и като за прѣходъ отъ гористата Плачковица къмъ голия Голакъ, покрита съ храстие и изрѣдко съ дървеса. Билото ѝ е овално и равно, като на рудина. Въ сѣверния си край постѫпенно оголѣва и се възвишава до в. Китка, отъ който нагорѣ се захваща собствено Голакъ. То е масивна съ твърдѣ широка основа издигнѫтость, която пълни кѫлътъ между Осойница и Брѣгалница. Въ срѣдата на тѫпостьта се издига нѣщо на $^3/_4$ часа височина, сѫщо така тѫпа конусообразно и съ широка основа. Това е върхътъ съ сѫщото име. Цѣлия върхъ се вика Блакъ, а тепето му — *Човка*. Източния край на Блакъ стръмно се спуска кѫдѣ Брѣгалница и горѣ е нѣкѫдѣ гористъ, нѣкѫдѣ скалистъ, а въ ниското надъ рѣката цѣлъ е покритъ съ дървеса. Източния му склонъ е покритъ съ грамадни буки и джбове и съ вѣчно-зелени борове, боринатa на които е най-добра въ околнитѣ мѣста, защото много се пече. Отъ тѣзи борове се правѫтъ миого и хубави дъски на бичкиитѣ по Брѣгалница, която протича по единъ дълбокъ долъ подъ източнитѣ поли на Голакъ. Извѣстни сѫ въ Кочанско и едритѣ като орѣхи „Голачки ягоди“. А сѣверния му склонъ надъ рѣката е покритъ съ ситенъ джбъ и габеръ.

По съставътъ на почвата и характера си Голакъ много прилича на Осоговскитѣ отлози и на Пасякъ, а съ Плачковица нѣма почти нищо общо. На туй основание може да се прѣдполага като клонъ на Осоговската пл., който се отцѣпилъ отъ неѫ, за да даде пѫть на Брѣгалница.

По стръмнината сѫ расположени Пиянечкитѣ села, а западния склонъ е твърдѣ много полегатъ, земьесть и разработенъ дори до върха. Цѣлата планина е съвършено гола, склонътъ ѝ е лишенъ на много мѣста даже и отъ трѣвяниста растителность, а върхътъ ѝ е покритъ съ силна трѣва. По склонътъ се разработва повече ръжьта. Почвата е сгодна и за пшеница, пъ често пѫти тя страда отъ студътъ.

Голакъ е доста висока планина: на него снѣгътъ трае по нѣкога и подиръ Петровъ-день, когато на Плачковица 1—2 недѣли прѣди Петровъ-день снѣгътъ се растопва.

По източния склонъ на планината подъ върхъ Голакъ има една новоотворита църквичка. Въ неѫ, кладенче съ лѣковита вода, при която селянитѣ отъ околнитѣ села идѫтъ и се цѣрѫтъ отъ разни болѣсти. Около стѣнитѣ на църк-

вата *св. Петка* има голѣми керамиди, на конто дебелината достига до 7 с.-м. Димитрий Керемитчийски отъ с. Градъ е намѣрилъ на опакото на една отъ тѣзи керамиди 2 цвѣтя издълбани въ керамидата и между тѣхъ числото „984“. Тази керамида е дълга 7 д.-м., широка 5 д.-м. и дебела 7 д.-м. Може би числото 984 показва годината въ която е направена керамидата.

Едно прѣдание говори, че при тази кѫща се заселили 10—15 кѫщи отъ царево село, когато въ него е имало холера; за изселяването имъ оттамъ това прѣдание нищо не спомѣнува.

За откритието на тъзи църква селянитѣ приказватъ слѣдующето: прѣди 7 години нѣкой си попъ отъ с. Разловци, като си ходилъ по планината, единъ орелъ завивалъ се нѣколко пѫти около главата му и потегнувалъ всѣ по една посока на кѫдѣ в. Голякъ. Като се повторило туй нѣколко пѫти, най-сетнѣ попътъ тръгнѫлъ по посоката на орелътъ, който го завелъ на едно мѣсто, се сѣтилъ, че това е Божия работа, захванѫлъ да копае и откопалъ една църква съ здрави стѣни и разваленъ покривъ, въ която намѣрилъ икона съ горяще кандило. Вѫтрѣ въ неѫ намѣрили плоча съ надписъ, когото немогли да прочетѫтъ. Скоро се расчуло въ околностьта за станѫлото чудо и Турцитѣ отъ околнитѣ села искали да присвоѫтъ църквичката, като ѫ обявили за занемарепъ хамамъ на нѣкой бегъ. Християнитѣ отъ страхъ искали да ѫ заровѫтъ, нъ сетнѣ ѫ добили и лѣсно ѫ подновили съ пожертованието на богомолци, които идѣли отъ цѣло Кочапско въ голѣмо множество, както бива обикновенно съ повооткрититѣ светини. Водимъ по съпъ, нѣкой отъ Пиянчкитѣ селяни близо до черквата ископалъ пари, съ които, по заповѣдьта, която му била дадена на сънѣ, доправилъ черквата и се заселилъ до неѫ. По върхътъ има още 3 такива църквички, открити отъ попапрѣдъ.

Съ стотини селяни и селянки отъ околнитѣ села се стичатъ па светата вода за да се измиѫтъ и напиѫтъ малко съ надежда, че ще се исцѣрѫтъ отъ всѣкакви болѣсти Подобни свети води има не само при църквата св. Петка, ами и въ с. с. Тработивище, Вирче и Разловци. Св. вода при църквата св. Петка на Голакъ е желѣзна, при с. Тработивище — кисела, при Вирче — симпурна, а при Разловци — варо

Прѣзъ Голакъ пл. има 2 пѫтя отъ Кочанско за въ Малешъ и Пиянецъ. Единъ минава прѣзъ високото на планината. Пѫтува се по него съ конъ. Не е толкова сгоденъ, нъ вървѫтъ по него, като на прѣсѣкъ. Втория пѫть минава по р. Осойница и послѣ по сниженото мѣсто на Обезникъ По него вървѫтъ Малешевци за на пазаръ въ с. Винища или ближнитѣ при Плачковица села за въ Малешъ. Извѣстенъ е въ мѣстото подъ названието *Дърварски пѫть*. Най главния пѫть за съобщение на Кочанци съ Малешево и Пиянецъ е онзи по клисурата на р. Брѣгалница между Голакъ и Осогово. И тритѣ тѣзи пѫтища сѫ нестодни и опасни.

Ш. *Срѣдна* и *Смърдешъ*. — Отъ западния край на Плачковица, именно отъ южния склонъ на в. *Ики-чешме*, който се издига надъ с. Теранци, се спуска единъ клонъ право на югъ. Клонъ планински наричамъ тази височина, като гледамъ на положението и направлението, а по характеръ тя прѣдставява по-скоро една хълмиста плоска възвишеность която пълни пространството между Щипъ и Радовишъ и раздѣля Радовишкото поле отъ Щипската долина. Край дѣсната страна на горната часть на долината на Стара рѣка и Юручкия потокъ южния склонъ на Плачковица е раздробенъ на тѫпи възвишения — това е *Срѣдна*, началото на казаното възвишение на Плачковица. До мѣстото, дѣто Стара-рѣка слиза при политѣ на Плачковица (то е 2—2½ часа на с.-з. отъ Радовишъ) всѣ още възвишеннето се брои за склонъ на Плачковица, а не за отдѣлна височина. Тукъ отъ долътъ на Юручкия потокъ отдѣлятъ възвишението отъ Плачковица и го прѣдставлявать за отдѣлно възвишение. Отъ Радовишъ, като погледнешъ на горѣ, отъ лѣво имашъ една бѣла, гола тѫпость, издигнѫта до половина отъ височината на Плачковица — това е *Арнаутлия*, началото на отдѣлния вече отъ Плачковица клонъ, задъ който отъ татъкъ право по западната посока се спуска долътъ на Юручкия потокъ. Край дѣсната страна на долътъ е Плачковица, отъ лѣвата му страна се вижда като рамка, която се захваща отъ Арнаутлия и подъ името *Ломна* се спуска на западъ до долината на Брѣгалница. (По този долъ въ дѣното и отъ страни 5 неизвѣстни и непристѫпни 17 юручки села — собствения ско-Радовишки „Юруклукъ“). Въ дѣйствителность, то не а по издигнѫта часть на възвишението, което кол-

кото ходи по югъ, толкова се снижава до р. Лакавица. Подъ западния склонъ на възвишението тече р. Брѣгалница, надъ която се прѣдставява като висока рудина. Отъ Щипъ до височината се възлиза за $^1/_2$—$^3/_4$ часъ. На половина разстоянието между Щипъ и Радовишъ, плоскостьта е дълбоко прорѣзана надлъжъ, отъ югъ къмъ с., съ *Страшния-долъ*, който се захваща отъ Арнаутлия и излиза въ Лакавица. Отъ Щипъ до казания долъ плоскостьта е значително равна, съ постепенно снижение къмъ югъ; само западния склонъ е прокопанъ съ долътъ на Щипската суха долина Отиня и съ други 2—3 суходолини, които се спускатъ по южна посока чрѣзъ Мадемската рѣка. Тази плоскость излива водата си въ р. Лакавица.

Плоскостьта е гола, глинеста (повече отъ бѣла, а нѣкждѣ отъ червена глина) почва. Дърва се срѣщатъ само по западния склонъ на Щипската долина, особено надъ градътъ, дѣто сж градскитѣ лозя съ овощни дървеса и по-долѣ отъ градътъ надъ Лакавишкото поле. Подъ Арнаутлия има койня, отъ която се снабдява съ варь цѣло Щипско и Радовишко.

Отъ южната страна Радовишкото поле е заградено съ една верига висока отъ $^1/_4$ до $^1/_2$ часъ, която го отдѣля отъ долината на р. Лакавипа и се простира отъ и. на з. паралелно на Плачковица. Тя се захваща отъ единъ часъ надъ градъ Струмица и на западъ се свързва съ плоскостьта единъ и половина часъ на ю.-и. отъ гр. Радовишъ. Въ ист. и западния си край тя е по-издигнжта, а въ срѣдата си по снижена. Нѣма опрѣдѣлено било, а горѣ се състои отъ тжпи възвишения съ папрѣчни по-между имъ долища. Състои се повече отъ слида и полски шпатъ, горѣ съ пластъ отъ червена глинеста почва; тя е нѣкждѣ съвършено гола, разработена, повече покрита съ храсталакъ, а тукъ-тамъ съ рѣдки дървеса, остатки отъ нѣкогашнитѣ кории.

Источния й издигнжтъ край се нарича *Смърдешъ*. (Нѣкой си овчаръ заспалъ дълбоко, дору се изгубилъ и вълкътъ му изѣлъ овцитѣ. Заради мързоливостьта му го нарѣкли „Смърдешко“, което име отпослѣ отдали и на планината, дѣто станжло това), а западния издигнжтъ край надъ с. Дамянъ се нарича *Пилафъ-тепе*, което направо е свързано съ плоското възвишение. Смърдешъ, чрѣзъ Струмишката или Илвинска пл., е свързанъ съ Конечката пл. Тази напрѣчна съедин гориста планина е на самия водораздѣлъ между С

чрѣзъ притока ѝ Струмица и Вардаръ, чрѣзъ притока ѝ Лакавица. Отъ източния жгълъ на Ильиница съ Конечката пл. извира Бѣла-рѣка, която протича прѣзъ гр. Струмица, подъ него се влива въ р. Струмица, а отъ западния ѝ жгълъ съ същата пл. (Конечката) извира р. Лакавица, която се влива въ р. Брѣгалница. Отъ кждѣ си води началото тази рѣка, не могж да кажж положително. Важното е туй че тукъ чрѣзъ нежъ се съединяватъ двѣтѣ голѣми планини Бѣласица и Плачковица, защото, както ще видимъ малко по назадъ, Конечката пл. е продължение на Бѣласица.

§ III. Конечката планина.

Надъ градъ Дойранъ веригата на Бѣласица измѣнява посока и височина: високата до тукъ Бѣласица пл. се продължава по с.-западна посока, като ниска и растурена, та отдѣля долината на р. Струмица отъ онази на Вардаръ. На югъ отъ гр. Струмица тази верига отново се възвишава и добива първата т. е. западната си посока. Подъ названието *Конечка пл.* (отъ името на главното Юручко село Конче) тя се спуска право на западъ и се свършва въ жгъла на р. р. Вардаръ и Брѣгалница. Въ началото ѝ на сѣверъ се испуска една неправилна възвишеность, изрѣзана съ дълбоки долица, на ю.-източнитѣ поли, на която е расположенъ градъ Струмица. Тя е помѣнжтата по-горѣ *Ильиница пл.*, която съ масата си се свързва съ Смърдешъ пл., а съ най-сѣверния си терасообразенъ спускъ раздѣля Радовишкото поле отъ Струмишкото.

Конечката пл. е опрѣдѣлена и съ правилно строение. Билото ѝ е остро, почти равно, безъ стърчащи върхове или тжпи възвишения, исключая в. *Вгртешка*, който се издига надъ с. Конче и отъ който на югъ се спуска клонъ до Вардаръ, като терасообразенъ спускъ. Само въ най-западния си край, като се снижава постепенно отъ с. Конче на западъ, обръща се въ купчинки отъ тжпи възвишености. (Това е „*Серта пл.*“ въ картитѣ, което название азъ не можахъ да провѣржж, защото, колкото души питахъ, не можахж да ми даджтъ сжщинското название на планината въ това мѣсто. Двата ѝ склона по вида, характета и почвата съвсѣмъ се различаватъ единъ отъ другъ. Сѣверния е стърменъ, неразрѣзанъ и съ значително правилна повърхность.

Четири-петтѣхъ долища, по които се изливатъ водитѣ отъ планината въ р. Лакавица, слабо ѫ прорѣзали. По цѣлото продължение Конечката пл. съ опази отъ Струмица до Дойранъ заграждатъ отъ западъ долината на Вардаръ. Самата верига е доста далечъ отъ Вардаръ, нъ издава до самата му матка скалисти распокѫсани спускове, които между Вардаръ и собствената верига образуватъ една скалисто-хълместа прѣходяща мѣстность. Отъ Тиквешкото поле, отъ желѣзницата и отъ пѫтьтъ за въ Прилѣпъ вижда се Конечката планина. Срѣщу Криволакъ виждашъ скалиста съ издутъ склонъ не много висока планина, която въ срѣдата си има единъ по-издутъ масивъ. На с.-з. отъ Криволакъ се обръща въ една край-рѣчна, бѣла, варовита и много грозна на гледъ височина, задъ която право срѣщу Градско се вижда тепето на в. Богословецъ.

Въ отношение на растителностьта, населението и значението двата склона на Конечката планина, така сѫщо се различаватъ помежду си. Когато южния сконъ е бѣденъ съ растителность — пустъ и голъ, сѣверния, въ сравнение съ него, може да се смѣта за богато гористъ. Около изворитѣ води на р. Лакавица въ източната си половина по-голѣмата часть е покрита съ гѫста гора и по на зап. кориитѣ сѫ доста по-често до с. Копче, дѣто планината е покрита само съ храсталакъ, или е съвършенно оголена, цървено-глинята. Радовишъ се снабдява съ дървенъ материалъ повечето отъ Конечката планина. отъ колкото отъ Плачковица. По билото си, особено въ срѣдата, тя има доста добри пасбица, каквито въ Плачковица не се срѣщатъ, съ доста добри бачила. Интересни между тѣхъ сѫ така наръченитѣ въ Радовишъ „*язли*“, или лѣтни кѫщи край бачилата въ планината. Такива ги има най-много надъ с. с. Лубница и Загорци. Намирамъ, че този обичай, който напрѣдъ е билъ распространенъ въ по-голѣми размѣри, а сега отъ день на день се намалява, е останѫлъ като спомѣнъ отъ онѣзи врѣмена, когато Юруцитѣ сѫ водѣли чисто планински овчарски животъ, защото, както ще видимъ въ топографията на Радовишко, юручкитѣ села при политѣ на планината сѫ били напрѣдъ горѣ. Наедно съ горитѣ, сѣверн склонъ е несравненно по-водистъ отъ южния. Първия потоцитѣ си пълни съ вода доста голѣмата рѣка Лака а потоцитѣ на южния склонъ сѫ всѣ суходолни.

туй за много мѣста по билото на сѣверния склонъ има спомѣни и прикаски за бивши тамъ езера или голѣми вирове, което показва, че планината е водяста.

Благодарение на тѣзи прѣимущества въ сгодноститѣ за животъ и поминъкъ, а, главно, благодарение на Лакавичкото поле, сѣверния склонъ е доста населенъ; по него има редъ села наблизо едно до друго, расположени при политѣ доста живописно и населени съ състоятелно население. Населението около планината и отъ двѣтѣ страни е юручко — на по-високото чисто Българско, а долѣ размѣсено.

Конечката пл. е лесно проходима; прѣзъ нея вървятъ нѣколко пѫтища доста сгодни, нъ не и безопасни. Единъ пѫть отъ Радовишъ по Мадемската рѣка, и по Лакавичкото поле, прѣзъ Гарванъ и прѣку планината води за Криволакъ. По него вървятъ, като на прѣсѣкъ Тиквешани за Радовишъ. Макаръ и да е близъкъ тоя пѫть за Криволакъ, Радовишани прѣдпочитатъ да ходятъ прѣзъ Щипъ, главно отъ страхъ. Другъ сѫщо такъвъ пѫть има прѣзъ Конче. Другъ отъ Радовишъ до Конче прѣзъ полето по Дединската рѣка и Лакавичкото поле е по-работенъ, нъ само за сношенията на Лакавичкитѣ села съ Радовишъ и Радовишко. За въ Тиквешъ се прѣдпочита прѣдописания пѫть. Кираджии отъ Тиквешъ или отъ по-далечни мѣста на срѣдня и южна Македония, когато ходятъ за въ Малешъ или за Джумая, обикновено ходятъ по другъ пѫть, който води право за градъ Струмица,

Глава II.

Полета.

§ 1. *Тетовско поле.* — Тетовското поле има за граници: отъ западъ първата часть на Шаръ по всичкото продължение отъ с. Вратница на сѣверъ до с. Здуне; отъ югъ го ограничаватъ прѣдгорията на Влайница и Буковикъ; отъ истокъ като стѣпа го заграждатъ Сува-гора и Жеденската планина съ връхъ Грунчинъ между тѣхъ, а въ сѣверния му край се издига в. Люботрънъ. Въ тѣзи си граници то прѣдставлява единъ продълговатъ 4-жгълникъ съ дължина право отъ сѣверъ къмъ югъ 10-10 $^1/_2$ часа, а широчина отъ западъ къмъ истокъ $^1/_2$-2 часа. Източната му граница прѣдя значително права линия, а западната или Шарската срѣдата си е малко по-издута, защото Вратца и

Лисецъ пл. малко се издаватъ на напрѣдъ. Въ южния си край полето е тъй сжщо жглесто, а на сѣверния възвалчесто и по-стѣснено. Полето въ всичкитѣ си части е твърдѣ равно; ограничающитѣ го планини и височини стръмно свършватъ надъ него. Естественно е да се прѣдполага, че то нѣкога си е имало своитѣ неравности, нъ напоситѣ на Шарскитѣ потоци сж го изравнили, като сж онищожили полегатосьта на политѣ по околнитѣ го планини.

Въ сѣверната часть на полето е гр. Тетово, а въ южния му край, Гостиваръ, отъ което сѣверната му часть наричатъ *Тетовско поле*, а южната *Гостиварско*. Границата между двѣтѣ съвпада съ административното дѣление между собствено Тетовската каза и Гостиварския мюдюрлъкъ. Оная часть отъ Тетовското поле, която се заключава въ жгълътъ между Вардаръ и притока му Тетовската рѣка, на дѣсно отъ послѣдната и на дължина отъ сѣв. къмъ югъ. на 3 $^1/_2$ часа. се нарича *Клюкой поле* или *Девойкино поле*, за южна граница на което се смѣта една линия, теглена отъ с. Вълковие подъ Сува-гора до срѣщуположното село Сѣнокосъ подъ Шаръ.

Споредъ прѣданието названието на това поле е дадено по слѣдующия случай. Нѣкоя богата дѣвойка отъ Тетово купила това поле и за споменъ подарила го на градътъ за пасбище, като го оставила да бжде чаиръ. Понеже гражданитѣ не искарвали тука на паша стада, поради богатитѣ пасбища въ близолежащия Шаръ, това мѣсто обрасло съ дъреса и станѣло гжста полска кория, която изсѣкли по послѣ пашитѣ, когато завладѣли Тетово. По името на притежателката и подарителката *Девойка* и полето било нарѣчено *Девойкино*.

Мѣстото и селата край Шаръ наричатъ *Подгорие* или *Пологъ*. Мѣстото и селата по Вардаръ-*Вардария*, а въ другитѣ части на полето частнитѣ му названия се даватъ по имената на селото въ него. Тетовското поле е главната водна жилка на Вардаръ. Въ Гостиварско той е растуренъ прѣзъ полето и принася дѣйствителна полза въ отношение на напояванието, а въ Тетовско, дѣто брѣговетѣ му сж високи, значението му за напояванието е относително. За да бжде полето тъй водно, каквото никое друго поле въ Скопско, най много помагатъ му Шарскитѣ потоци. Прѣзъ лѣтото, когато царевицитѣ, бостанитѣ и ливадитѣ въ полето иматъ нужда отъ поение, вадата на тѣзи потоци се расту въ полето по ископани вглъбнжтини, язове, които се за

щатъ при исхода на потоцитѣ въ полето и го кръстосватъ по все възможни посоки. Въ цѣло Скопско само на Тетовскитѣ жители се пада честьта да иматъ искуствено напоявание чрѣзъ своего рода канализация, макаръ и по първобитенъ начинъ устроенъ, на което имъ конкурират само Кичевскитѣ поляни. Благодарение на тѣзи своего рода канали, въ полето водата изобилува.

Почвата на полето състои отъ чърноземъ съ слабъ примѣсъ отъ глина, която и придава сивобѣлъ цвѣтъ. Пѣсъчнитѣ наноси отъ притоцитѣ, примѣсени въ нея, правятъ ѭ наносна. Съ този си съставъ тя сама по себеси не е толкозъ плодородна. При всичко туй Тетовското поле се смѣта за едно отъ берикетлийтѣ мѣста, на което главнитѣ причини сѫ много-водието и доброто разработване. Тетовското поле е прѣдназначено да дава храна на населението въ всичкитѣ полски и планински села; затова и е раздѣлило на дрѣбни парчета, които трудолюбивото Тетовско население твърдѣ грижливо разработва. Благодарение на тѣзи двѣ обстоятелства, Тетовското поле дава доста добъръ берикетъ. Пшеница дава най-много отъ едно десеть, царевица и ръжь отъ 1 до 15, а ечмикъ има мѣста, които въ добри години сѫ дали отъ едно 60. Съразмерно съ плодородието, гѫстотата на населението и голѣмината на пространството, което се разработва, върви и цѣнностьта на земята. Това е землѣдѣлчески законъ, който е въ сила и въ Тетовско: тукъ дюлюмътъ се продава 5-20 лири, доста скѫпо сравнително съ околнитѣ мѣста. Чифлицитѣ не могѫтъ да вирѣѭтъ при такъво гѫсто население, каквото има Тетовското поле. Полето дава доста хубаво жито: пшеница, ръжь, ечмикъ, овесъ и др. Пшеницата не особенно вирѣе въ него, защото е студено и планинско поле; отъ видоветѣ ѝ повечето се сѣе *Мурейката*, която най-добрѣ става въ *Саракинци* и *Вичище*. Ръжьта, като въ хладно и планинско мѣсто, ечмикътъ като въ водясто мѣсто, вирѣѭтъ по-добрѣ отъ пшеницата, но най-добрѣ вирѣе царевицата, която и е главното произведение въ Тетовското поле. Край Вардаръ въ долната часть на полето става конопъ, колкото за мѣстно употрѣбление, а приларскитѣ мѣста сѫ богати съ овощни дървеса: ябълки, круши, сливи, отъ които правятъ Тетовската сливовица, колкото става за мѣстна потрѣба. орѣхи, кестени други.

Тетовското поле е прочуто по любеницитѣ си, които стават голѣми съ дебела чурупка, както бива изобщо съ приводнитѣ бостани, нъ сж слачни, благодарение на наносната и ровка почва. Въ Тетово излиза любеница до 20 оки. Продаватъ ги въ града и въ Скопие. С. Порой дава най-добри любеници, селата на сѣверъ отъ Тетово най-добри ябълки и кестени, а въ *Лешокъ* ставатъ орѣхи до 50 драма единия. Забѣлѣзва се, че западната приморска часть на Македония притежава най-сгодни условия за овощарството — цѣлата е богата съ овощия отъ всевъзможенъ видъ, като захванешъ отъ мушмулитѣ и ягодитѣ (Шаръ въ Тетовско и Яма въ Кичевско) и свършишъ съ кестенътъ; нъ сжщото царство на сочни едри сладки и красиви овощия сж селата въ пологътъ надъ Шаръ, особено онѣзи, на сѣверъ отъ Тетово, дѣто тѣ придаватъ особена приятность на живота въ лѣтно врѣме и отъ друга страна намаляватъ и омекчаватъ впечатленията на дивотата на околната природа.

Раскошна ростителность покрива туй поле отъ единия му край до другия; срѣдата му се надваря въ туй отношение съ краищата и кжтчетата му. Като не говоримъ за житнитѣ нивя, голѣма часть отъ полето е покрито съ ливади отъ разнообразни трѣви и цвѣтя. Пъстротата на разнообразнитѣ цвѣтя и трѣви въ тѣзи ливади и въобще въ полето е тъй голѣма, зеленината е тъй силна и сочна, щото цѣлото поле прѣдставлява единъ просторенъ цвѣтникъ, веселъ и увлѣкателенъ на гледъ. Дървесната растителность се надварява съ трѣвянистата за да уголѣми веселостьта и приятностьта на полето. Дървесната растителность е доста правилно распрѣдѣлена покрай язоветѣ и потоцитѣ въ редове. При политѣ на Шаръ то е украсено съ единъ вѣнецъ или кория на овощни дървеса, която нѣкждѣ се распуска на длъжъ, а нѣкждѣ, като за разнообразие, стои на купчинки, купчинки, съ ливадни промеждутки между тѣхъ. Срѣщуположно нему по Вардаръ другъ такъвъ вѣнецъ отъ всевъзможни дървеса означава теченнето на рѣката въ източния край на полето. Единия и другия вѣнецъ въ сѣверния край на полето сж по-гжсти, по-пъстри, отъ колкото въ южния. Като за симетрия, въ южния край на полето въ срѣдъ него отъ далечъ тъмнѣжтъ се купчинки кории. За допълнение картината прѣкръстуватъ полето напрѣчни на главнитѣ по ранни вѣнци, линии отъ дървеса, повече върби, върбала

лѣска, които криѭтъ подъ клоноветѣ и сѣнкитѣ си пѣняститѣ води на язоветѣ прѣзъ полето. На много мѣста въ срѣдъ полето има не проходими гѫсталаци, какъвто е напр. гѫсталакьтъ *Коня-бара* въ срѣдъ пѫтя отъ Тетово за Гостиваръ. Съ тази буйна растителность, и съ положението си подъ гигански планини, Тетовското поле прѣдставлява такъва прѣлѣсть, която е въ състояние да подѣйствува на философско, даже и на калугерско сърдце. Бѣхме въ Тетово заедно съ едно високо поставено духовно лице. Помнѭ, като сега, че всѣка заранъ при изгрѣванието на слънцето и вечерь при захождането му, свѣтиня му ме караше да излизаме на балкона на кѫщата, за да се наслаждаваме отъ прѣлѣстнитѣ картини на Тетовското поле, особено въ околноститѣ на гр. Тетово. Той ми изливаше чувствата и впечатленията си, и азъ се чудѣхъ на всичко, което виждахъ и чувахъ. Околнитѣ голини отъ сѣверъ и истокъ въ съчетание съ зеления покровъ по тѣхъ, придаватъ особенъ оттѣнъкъ на картината. Погледнѫто отъ високо, полето има особена прѣлѣсть: подъ краката си имашъ една просторна градина, прѣкрасно разработена и раздѣлена на лѣхи между линии отъ дървеса, които видѣхме, че прѣкръстуватъ полето по все възможни посоки; по тѫзи засмѣна градина погледа ти свободно играе върху ливади и пъстро нашарени нивя и тъмни кории. То е картина, колкото прѣлѣстна, толкозъ и живосна; картина богато нашарена и пълна въ всѣко отношение. Надъ тази прѣлѣстна градина и около неѭ отъ всѣкѫдѣ дивъ по природа и население свѣтъ облѣченъ съ скромна и еднообразна мантия, съ зависъ и удивление гледа на веселата и оживена поляна, която се растила подъ краката му.

Расположено при политѣ на гигаитския Шаръ и на други
и планини, богато наредени отъ природата съ естест-
хубости, раскошното Тетовско поле било-би настояща
долина, ако небѣхѫ околнитѣ голини. По ви-
ъ го е рѣчна долина, образувана на смѣтка на околнитѣ
а но съставатъ и почвата си то прилича на бивше
то разгледахъ внимателно брѣговетѣ на р. Вардаръ,
ѣ и другитѣ дълбочини, намѣрихъ слѣдующия съставъ
а му, което отъ части може да служи като источ-
опрѣдѣлявание историята на образуванието му. До
дълбочина има черноземъ съ силенъ примѣсъ отъ
глина, а още по-надолѣ слѣдва пластътъ пѣсъкъ,

дрѣбни насипи, камъчета и насипна земя. Съ такъвъ съставъ е повърхнината на цѣлото поле. Както всѣкой може да се сѣти, тази насипна земя е донесена отъ Шарскитѣ потоци.

Нѣма явни бѣлѣзи, които да свидѣтелствуватъ, че това поленце е било нѣкога планинско езеро, нъ на основание съставътъ ия земята и видътъ на полето има силна основа да прѣдполага човѣкъ такъво нѣщо. Заградено отъ всѣкждѣ съ височини, то се съобщава съ Скопското поле само чрѣзъ тѣснинитѣ на Горни и Долни Дервентъ, които по-скоро приличатъ на прорѣзани клисури, отколкото на естествени проходи. Като се земе прѣдъ видъ фактътъ, че наносната почва въ полето се спуска по-дълбоко отъ дъното на тѣзи клисури, може да се прѣдполага, че е било врѣме, когато дъното на полето е било покрито съ вода, която се е стекла прѣзъ Долно дервентската клисура. А че Д.-Дервентъ не е естествена клисура, нито естествена долина, нъ клисура прорѣзана отъ водитѣ на Вардаръ, може да се потвърди съ това, че височинитѣ, които я заграждатъ отъ дѣсно и отъ лѣво, по видъ и съставъ съвършенно си приличатъ една на друга. Най подиръ въ Гостиварско чухъ и едно тъмно прѣдание въ свързка съ прѣданието, че по билото на Сува-гора имало пжть.

Нѣкога самото поле и околноститѣ му сж били населени исключително съ българи. Днесь то прѣдставява единъ видъ етнографически оазисъ отъ българско население, защото отъ всѣкждѣ почти е заобиколено съ мѣста, населени исключително съ Арнаути. Арнаутското население въ него е още въ меншество, нъ силно расте. Селата въ полето сж расположени повече по политѣ на Шаръ и Сува-гора, въ срѣдъ полето има твърдѣ малко, а край Вардаръ нѣма почти никакъ. Нѣкога е имало много села и край Вардаръ, нъ съ течение на врѣмето или избѣгнжли другадѣ, или прѣнесли селата си по-горѣ до планината. Азъ разузнахъ 11 само такива села, нъ не се съмнѣвамъ, че е имало и повече. Като обърнжхъ внимание на този въпросъ, дойдохъ до заключение, че причината на това странно явление, (странно, наистина, защото когато на всѣкждѣ селата се трупатъ край рѣкитѣ, даже по пакостливитѣ рѣки; когато по сжщия този Вардаръ въ Скопското поле нискитѣ му брѣгове сж усѣяни съ села, мал че той прави тамъ голѣми наводнения и пакости — т дѣто брѣговетѣ му сж високи, чужди отъ всѣкаква вред украсени съ прѣлѣсти, нѣма пито едно село. Они

селата, които нѣкога били покрай Вардаръ, прѣдпочели да се пекжтъ като гущери при голитѣ и лишени отъ вода поли на още по-голата Сува-гора, прѣдъ прѣлѣститѣ и въ всѣко отношение по-добри мѣста край Вардаръ) се крижтъ въ непостоянството на полския уровенъ, въ опустителнитѣ насипи, влѣчени отъ Шарскитѣ потоци и въ промѣненията на течението на Вардаръ.

Благодарение на положението му при високи планини, които го пазятъ отъ атмосфернитѣ рѣзки промѣнки и на богатата растителность въ него и около него, климата по полето е равенъ. Тетовското поле се радва на свѣжъ, здравъ и приятенъ климатъ, какъвто нѣма нито едно отъ другитѣ наши полета. Распрѣдѣлението на годишнитѣ врѣмена тукъ е поправилно, отъ колкото въ околнитѣ мѣста. Зимата тукъ е снѣговита, влажна, сурова и дълга. Тя захваща 1 мѣсецъ по-рано отколкото въ Скопие и свършва 2 недѣли по-кжсно. Сухиятъ студъ тукъ е голѣма рѣдкость; снѣгътъ, като падне въ началото на зимата, трае почти прѣзъ цѣлата зима. Прѣзъ лѣтото климатътъ е всѣкога майски: прѣсенъ, чистъ и здравъ. По пжтьтъ отъ Скопие за Тетово, щомъ зхванешъ да влазяшъ въ Дервентътъ, ударя те единъ хладенъ, ободрителенъ, зефиръ, който те съживява и развеселява минутно, а като влѣзешъ за пръвъ пжть въ Тетовското поле, мислишъ, че влизашъ въ рай. Въ мѣсецъ юлий пъстри шарове на трѣвитѣ и майски цвѣтя още повече украсяватъ полето. Пролѣтьта и есеньта сж кратки, влажни и дъждовни. Високата Шарска верига сгжстява пàритѣ въ въздуха и съ това помага да вали толкозъ много дъждъ, колкото не пада никждѣ другадѣ въ Скопско. Този климатъ въ съединение съ студенитѣ здрави и легки на пиение води живо се отразилъ върху здравието и конструкцията на Тетовския селянинъ, който въ тѣзи отношения стои много по-горѣ даже отъ Шарскитѣ планинци.

Расположено при високитѣ Сува-гора и Буковикь и още по-високитѣ Шаръ и Люботърнъ, Тетовското поле е заградено за околнитѣ мѣста и е едно отъ най-затънтенитѣ крайща по нашитѣ страни. Исходи отъ него за въ околнитѣ мѣста има 8, отъ които три прѣдставляватъ естественни долини, дълбоки а другитѣ — сж прѣходи прѣзъ малко сниженитѣ околнитѣ планини. Естественнитѣ проходи въ тѣснини сж двата Дервента и проходътъ Свѣта, ѣ долъ между Сува-гора и прѣдгорието ѝ Голо-

бърдо на юго-истокъ отъ Тетово. И тритѣ тѣзи водьтъ въ Скопското поле. Свѣта и Горний-Дервентъ слѣдъ малко продължение се съединяватъ. По тѣхъ върви пѫтьтъ за Скопие: по първия — пѫтьръ отъ Дебъръ и Кичево прѣзъ Гостиваръ; по втория — Тетово — Скопие. На югъ Дебърския пѫть върви по долътъ на Горния-Вардаръ, послѣ прѣку Влайница планина прѣзъ Мавровското поленце въ долината на Радика и нататъкъ за Дебъръ; това е главния пѫть отъ сѣверо-западна Македония за въ Рѣканско и Дебърско.

Втория исходъ води въ Порѣче прѣзъ сниженото мѣсто на Добра-вода въ сѣверния й край, именно тамъ, дѣто тя се свързва съ Сува-гора. Това е планинска пѫтека. Третия и главния исходъ отъ югъ върви по долътъ на Гостиварската Лакашница прѣзъ едно малко снижено мѣсто на Буковикь и оттатъкъ по долътъ на Заяшката рѣка за въ Кичево. И тритѣ тѣзи исхода не сж толкозъ естественни и сгодни за съобщение. Послѣдния е най-важния отъ тѣхъ. Исходътъ за въ долината на Лѣпенецъ въ Качанския проходъ води при политѣ на Люботърнь по тесното на плоскостьта, която се спуска подъ името Рогачевски височини въ югъла между Вардаръ и Лѣпенецъ. Осмия исходъ върви първо по Шарската рѣка, а послѣ прѣку Шаръ за Призренъ. Той е твърдѣ несгоденъ. Отъ такъвъ характеръ, сир. стърмни и несгодни планински конски пѫтеки, сж и слѣдующитѣ: 3-тѣхъ прѣку Сува-гора за Порече, 2-га по склонътъ на Шаръ, именно онзи по Шарската рѣка и онзи прѣзъ Брѣзно край рѣка р. Бистрица за въ Бистрица пл., пѫтьтъ по Вратничката р. прѣку голината за въ Косово и онзи по политѣ на Люботърнь и прѣку Рогачевската плоскость за въ Качаникъ.

§ 2. *Скопското поле.* — Скопското поле е естественна котловина, която по положението си прѣдставява часть отъ голѣмата централна въ Скопско равнина, съ която е свързана чрѣзъ Кумовското поле и чрѣзъ нѣколко прохода. То граничи на западъ съ източния клонъ на Рогачевската възвишеность, на ю.-западъ съ Матеичската пл. и съ Водно. Малко по долѣ отъ градъ Скопие хоризонта на полето се отваря и то се вдава на югъ въ хълместата мѣстность Каршиякa, която дъго-образно загражда Скопскитѣ планини: Рудината, Сува-гора, Караджица, Църний връхъ и в. Китка, който се явява въ полето на една линия съ Водно. Отъ с. з. полето е заградено съ Черна-гора, а отъ истокъ то се

гражда съ височинитѣ край дѣсния брѣгъ на Пчиня, които го отдѣлятъ отъ долината ѝ. Между тѣзи височини и източния край на Черна-гора и на истокъ отъ желѣзницата нѣщо на $1^1/_2$ часъ Скопското поле е открито и свързано съ Кумановското, тъй щото по видъ тѣзи двѣ полета могатъ да се смѣтатъ за едно, раздѣлено съ вдадената на вжтрѣ Скопско-Кумановска Черна-гора. Въ тѣзи граници Скопското поле прѣдставява възвалчеста котловина на дължъ отъ с.-з. къмъ ю.-и. 6—7 часа, широко $1^1/_2$—3 часа.

По характера на повърхнината, по полегатостьта и почвата си полето се дѣли на четири части. Въ сѣв.-зап. му край тритѣ главни водни жили Вардаръ, Лѣпенецъ и Трѣска (послѣднитѣ 2 го досѣгатъ съ най-долнитѣ си части) съ общи сили изравнили неравноститѣ на полето отъ Скопие на горѣ по Вардаръ и образували една твърдѣ плоска полянка, съ неправилна форма, по която тѣзи рѣки свободно си мѣняватъ руслата почти слѣдъ всѣкое дотичание. Наносната почва на тази полянка е църно-земъ размѣсенъ съ илъ, отъ което тя е яка и плодовита. Опая часть отъ Скопското поле, която захваща жгълътъ между Лѣпенецъ и желѣзния пжть е полегата, прорѣзана съ долища, по които слизатъ въ Лѣпенецъ и Вардаръ водитѣ на Черна-гора; тази часть на полето е продължена по полегатитѣ поли на Черна-гора, които постепенно си снижаванъ до Вардаръ на $1^1/_2$—$2^1/_2$ часа разстояние. Почвата е глинеста, не толкозъ производителна за жито, нъ твърдѣ сгодна за лозята Нѣкждѣ по долищата на рѣкитѣ има впадинки, които сж най-плодороднитѣ и най-хубави мѣста по тази часть на полето. Малко по-долѣ отъ Скопие една кржглеста часть отъ полето се вдава навжтрѣ, на ю.-западъ, подъ името Каршиака. Въ юго-ист. ѝ край, подъ самитѣ поли на Китка и по единъ дълбокъ долъ тече Марковъ рѣка. Главната часть на полето съставлява така нареченото *Блато*, което пълни пространството между желѣзницата и Вардаръ на ист. отъ Скопие, до източнитѣ и сѣв.-източнитѣ граници на полето, на дължина около 5 часа широчина 2—3 часа. Повърхнината му е почти на равна чина съ матката на Вардаръ, а нѣкждѣ, даже и по ско отъ неж. За това, водитѣ на височинитѣ край Пчиня, източния край на Скопска Черна-гора се събиратъ въ и стожтъ въ видъ на блато и мочурливи мѣста, отъ полето е добило названието *Блато* За исцѣжда-

нието на полето не сѫ вземени никакви мѣрки, макаръ че туй много лѣсно би могло да стане.

Изобщо взета почвата въ Блатото е срѣдно производителна. Въ разработенитѣ мѣста тя е доста дебела, нъ, както бива съ всичкитѣ водясти мѣста, берикетътъ тукъ е подхвърленъ на много случайности, като: дъждлива пролѣть, ненаденъ студъ, рѣзка промѣнка на ниската температура въ висока или наопаки и др. т. Голѣма часть отъ Блатото е още неразработена и прѣдставява или безполезни мочурливи мѣста, които служатъ за свърталища на жабитѣ и щъркелитѣ, или настоящи блата, или мѣри, покрити съ пасбища и ливади, които даватъ сѣно отъ твърдѣ лошо качество и нечисто. Широкитѣ не разработени мѣста и гѫстата трѣва по тѣхъ помагѫтъ да се развие въ полето малко-много скотовѫдството. Скопски джелепчии лѣтно врѣме на бачила пасѫтъ тукъ стадата си отъ овци и овни, които на есенъ продаватъ на търговци отъ други мѣста или ги колѫтъ за пастърма. За развитието на скотовѫдството тукъ помага сѫщото нѣщо, което му и помага въ Овче-поле — на зарань въ росата полето и трѣвата се покрива съ нѣкаква соль, която служи като кърма размѣсена съ храната имъ.

Цѣлото поле е покрито съ блата, мочурливи и тинясти мѣста, които, по мнѣнието на селянитѣ, отъ година на година само по-себе намаляватъ отъ сѣв.-ист. къмъ юго-западъ. Най голѣми блата сѫ двѣ: собственото *Блато* и *Рачинското блато* (отъ с. Рачиново). Рачинското или *Горно-блато* е единъ голѣмъ виръ съ 40—50 метра обиколка, образуванъ отъ водитѣ на буячанската рѣка. Чрѣзъ една бразда то е свързано съ голѣмото *Катлановското блато*, отъ което или се излива, или влива вода споредъ годишнитѣ врѣмена. Около това блато има мочурливо мѣсто, покрито само съ шумакъ и три пѫти по голѣмо отъ самото блато, а тѣзи мочури заградени сѫ съ пространни и буйни ливади.

Блатото се простира въ юго-източний край на полето, кѫдѣто то е снижено значително и покрито съ вода. На сѣверъ то се простира до Скопско-Велешкия пѫть отъ самъ село Катлановo, на югъ — близо до Вардаръ, на западъ, не замѣтно се свършва въ полето, дѣто образува простра тинята мѣста, които оставатъ неразработени, а на ист е ограничено съ източнитѣ височини на полето. Надлъжъ се простира отъ с.-з. къ ю.-ист. 1½ часа, а на п

$^1/_2$ часъ. Въ по-голѣмата си часть то е настояще блато, по-покрито съ шумакъ и други блатни трѣви, които даватъ прѣхрана на много кжщи отъ околнитѣ села. Отворенитѣ мѣста лъщжтъ, като голѣми очи въ срѣдъ темнозелената маса, която покрива блатото. Брѣгове опрѣделени то има само откъмъ истокъ срѣщу височинитѣ, които го заграждатъ отъ тази страна.

Въ това блато се истичатъ чрѣзъ бразди води, които се цѣджтъ отъ блатиститѣ мѣста на сѣв..истокъ отъ него; нъ главно то получава водитѣ си отъ р. Вардаръ, съ която то се свързва чрѣзъ единъ естественъ каналъ, нареченъ *Мърквичка*.

По тази Мърквичка водитѣ на блатото се смѣсватъ съ бистритѣ води на Вардаръ. (Мърквички или Мъртвички по насъ наричатъ тинясто мѣсто. въ което лежи вода отъ дъждоветѣ или донесена тукъ изъ нѣкой потокъ). Прѣзъ лѣтото водитѣ на блатото значително се намаляватъ и повърхнината на водитѣ му става по-низска отъ дъното на Вардаровата матка. Въ сжщото врѣме и водитѣ на Вардаръ и блатото се отдѣлятъ и Мърквичката остава суха, освѣнъ дълбокитѣ ѝ мѣста, които и прѣзъ лѣтото сж покрити съ тинята вода, като вирове. Въ началото на есеньта, когато есеннитѣ дъждове по Шаръ и въ басеина на Трѣска даватъ на притоцитѣ на Вардаръ, прѣлива брѣговетѣ и прѣзъ Мърквичката пълни Блатото и разредява сжстената му прѣзъ лѣтото вода. Приливътъ се продължава, до дѣто уровенътъ на двѣтѣ води се изравни; а прѣзъ м. ноември, когато есеннитѣ дъждове по Шаръ се замѣстятъ съ зимни снѣгове, уровенътъ на Вардарската вода се понижава и се захваща обратно течение на водата отъ Блатото на къмъ Вардаръ. Словомъ Мърквичката, по мнѣнието на мѣстнитѣ жители, е като „терезия“, която изравнява повърхнинитѣ на водитѣ въ Блатото и въ Вардаръ.

Околноститѣ на Блатото повече отъ другитѣ мѣста на полето сж покрити съ селитра, която събирали нѣкога цигапитѣ въ околнитѣ села и носили за продань въ барутчийницата, която се намира $1^1/_2$ часъ на истокъ отъ Скопие.

Съ шамакътъ си Блатото има доста голѣмо значение за жителитѣ на околнитѣ села, които правжтъ отъ него рагозини за цѣло Скопско; нъ главното му значение състои
битѣ, съ които храни цѣлата страна, дѣто редко иджтъ отъ Дойранското езеро, а никакъ не дохождатъ отъ Охкото. Най-извѣстната риба е крапътъ (шаранътъ), нъ

срѣщатъ се и ягули, сомчиня (дошли отъ Вардаръ) и др. нѣкои видове риби.

Правото за ловението риба, както и за правение рогози, е правителственъ монополъ и се продава отъ Скопското беледие (градски съвѣтъ) на частни лица, повече скопяни, които послѣ на части, споредъ мѣстата, го прѣпродаватъ на селянитѣ отъ околнитѣ села. Покрайнитѣ мѣста, наречени „*Лозби*“, които сж и по-богати съ риби, се продаватъ на ближнитѣ села или селски дружества, а на частнитѣ малки рибари селяни срѣщу малъкъ вносъ се дава право да ловятъ риба само въ открититѣ и лишени отъ шамакъ мѣста, въ срѣдъ езерото. Начинътъ, по който околнитѣ селяни ловятъ риба, ми се вижда доста интересенъ, за туй ще го опиша тука, макаръ че съ това малко се отстранявамъ отъ прѣдмета на заглавието, въ което ще влѣзе.

По рѣкитѣ у насъ се употрѣбяватъ два начина за ловение риба: съ мрѣжа и съ „терание“. Мрѣжата или сертмето, съ което ловятъ риба главнимъ образомъ по рѣкитѣ, прѣдполагамъ е извѣстенъ на читателитѣ, защото то е въ общо употрѣбение на всѣкждѣ. Всѣкой е виждалъ, какъ въ по-голѣмичкитѣ рѣки бѣдни хора рибари лутатъ се по цѣли часове на горѣ по течението на рѣката да търсятъ тинести мѣста, дѣто стои водата или широки плитки мѣста, дѣто прѣзъ водата се прозиратъ камчетата, между които се крияТъ малкитѣ риби, какъ по издигнятитѣ мехури или по движението на слабитѣ вълни въ нарастиряющитѣ се концетрически кржгове потъпалия до колѣнѣ въ вода рибаръ хвърля цѣла мрѣжа за една риба, която по прѣдположение е произвела тѣзи мехури или кржгове. Вѣрването, че щомъ ги поздрави нѣкои или се срѣщнятъ съ нѣкого, тѣ не ще уловятъ риба, показва, че този начинъ за ловение е твърдѣ бѣденъ и слабо награждава не виносимитѣ трудове на рибаря.

Впрочемъ, и този начинъ за ловение риба се практикува най-вече по рѣкитѣ, дѣто излизатъ всѣкога добри ри
Рибаритѣ се задоволяватъ съ туй, че тѣ продаватъ дос
скжпо уловената риба. За умаляване на труда нѣкога тѣ
си служатъ съ срѣдството да отравятъ рибитѣ и послѣ дя
ги събиратъ по повърхнинатѣ на водата. Въ този случа
си служатъ съ нѣкакви трѣвки и съ жлъчката на ови
като правятъ отъ неіж нѣкакви хапове. Хвърлятъ тѣзи
пове въ извѣстно мѣсто, дѣто прѣдполагатъ, че има

риба и послѣ тичатъ $^1/_2$—1 часъ по-долѣ по рѣката да събиратъ отровенитѣ и излѣзли надъ водата риби. Опустошителенъ и слѣдоват. осждителенъ е този начинъ за ловение риба, въ кой е виноватъ, когато самата природа е научила на това хората: често буритѣ слѣдъ дъждъ и градъ отъ околнитѣ планини наносятъ въ водитѣ на рѣката отровни трѣвки, които истравятъ почти всичката риба. Въ Брѣгалница, Вардаръ, въ особено въ Църна, често съвършено се истрѣбяватъ рибитѣ отъ такива случаи. Помнѣ прѣди 13—15 години слѣдъ една такъва бура на сто раскрача на лѣво отъ Църна въ Тиквешкото поле оризницитѣ бѣха препълнени съ мъртва риба, която човѣкъ можеше съ лопата да рине и съ кошове да събира.

Теранието състои въ това, че на извѣстно мѣсто заграждатъ рѣката съ камъни, съ травунякъ и турятъ копове по заградено мѣсто; подъ и надъ него хора пляскатъ водата съ ржцѣ и стапове, като вървятъ отгорѣ на надолѣ и по такъвъ начинъ или каратъ рибитѣ да влизатъ въ кошоветѣ, или пакъ ги заставятъ да се събиратъ въ лежащата вода надъ прѣградата, дѣто послѣ хвърлятъ сертметата. Този начинъ може да се практикува, когато рѣката е намалена. Въ малкитѣ каменисти рѣки искуснитѣ рибари ловятъ риба и съ ржцѣ.

Въ Блатото и Мърквичката ловението се извършва въ малъкъ размѣръ съ мрѣжи и съ терание; но главния и особения начинъ тукъ е ловението съ тъй нареченитѣ „*Кодзи*“, съ които става крупното риболство въ блатото. *Кодзитѣ* сж построени въ Мърквичката тамъ, кждѣто водата се влива отъ неж въ Блатото или на границата между плиткитѣ и дълбокитѣ й мѣста. Въ зимно врѣме, когато токътъ на водата върви отъ Блатото на кждѣ Вардаръ, рибитѣ бѣгатъ по течението на водата на кждѣ послѣдния, защото сладката Вардарска вода ги привлича, а есенно и пролѣтно врѣме, когато токътъ е обратенъ, той завлича съ себеси риба отъ Вардаръ и Мърквичката въ Блатото. Така щото въ Мърквичката се намира риба почти прѣзъ цѣлата година, освѣнъ най-сухитѣ врѣмена, когато риби се срѣщатъ само въ виѣ; по тази причина кодзитѣ сж построени въ Мърквичката.

Устройството на кодзитѣ е твърдѣ искусно. Правото за риба съ кодзи е сравнително ефтино. За тъкъво ловатъ 11 лири за година. По-нѣкждѣ въ Вардаръ и въ ловятъ риба съ мрѣжи и съ терание. Бѣденъ

е както видѣхме. този начинъ за ловение риба, нъ лѣсенъ, простъ, не придруженъ съ особени разноски за ловение; за ловъ по този начинъ въ горната часть на Мърквичката плащатъ годишно право 14 лири. Разликата става още по голѣма, като се вземе прѣдъ видъ туй, че съ терание се лови само прѣзъ лѣтото, когато съ кодзитѣ се лови и зимно врѣме. Значи, кой и да е начинъ за ловение, всѣ трѣбва да се плаща извѣстно право съ наддавание. Такъво право плащатъ и за берение шамакъ и търстика за правение на кодзитѣ, особено рогозки, съ направата на които се прѣхраняватъ доста кѫщи отъ околнитѣ села.

Блатото съ своитѣ кодзи и мочурливи мѣста много ни отстрани; да си дойдемъ на прѣдмета.

По плодородието, по населението и по поминъка Скопското поле заема срѣдно мѣсто. Отъ кѫдѣто да се явишъ въ него, на пръвъ пѫть то прави доста приятно впечатление, което, впрочемъ, много се дължи и на характера на околнитѣ му мѣста.

Дохождайки по желѣзницата отъ кѫдѣ Велесъ, уморенин ти погледъ отъ голини се ободрява и прѣдъ тебъ се усмихва нѣщо, и се растила една възвалчеста плоска като тепция и зелена и засмѣна равнина съ доста правилна форма. Въ другия край по склонътъ на една височина забѣлявать сградитѣ на гр. Скопие а задъ туй и право прѣдъ тебе се синѣе Църна-Гора. Гледката е още по-привлекателна, когато се покажешъ отъ монотонното и грозно Кумановско и Овче-полета.

Поради лошитѣ испарения, които се дигатъ отъ блатата и отъ мочурливитѣ мѣста въ юго-източната му блатиста часть, климатътъ въ полето е не здравъ и въ лѣтно врѣме горѣщо-задушливъ.

Скопското поле е значително отворено и има лѣсни и сгодни съобщения съ околнитѣ мѣста.

При източния край на Църна-Гора, както казахъ, то е открито за Кумановското поле и пѫтника може да отиде отъ едното въ другото не само по желѣзницата и шоссето, нъ и по много други пѫтеки между нивята. Да се пази само отъ виявица зимно врѣме, защото силния сѣверенъ Кумановс вѣтъръ прави такива голѣмп снѣжни насипи по южнитѣ склонове на пограничнитѣ хълмове, щото даже желѣзницата, к свободно прѣминува толкозъ планини и клисури, тукъ е нудена да иска помощъ за движение. Прѣзъ источ

вишености главенъ проходъ е онзи, който се захваща при сѣверния край на Блатото и при с. Катлановo се спуска до Пчиня. Проходътъ има $^1/_2$-$^3/_4$ часъ, тукъ минава друмътъ за Велесъ, който прѣскача р. Пчиня по моста при с. Катлановo, спуска се за Велесъ прѣзъ хълместата мѣстность къ юго-западния край на Овче-поле. Нъ и безъ тоя проходъ лѣсно е да се прѣхвърлятъ тѣзи височини и да се излѣзе отъ Скопското поле въ долината на Пчиня. Най-естественъ исходъ на това поле прѣдставява тѣснината на Вардарь между Скопие и Велесъ. Отъ къмъ Каршияка Скопскитѣ планини прѣдставяватъ значителна прѣграда на съобщенията. Почти срѣщуположнитѣ една на друга долини на Маркова рѣка въ Скопско и Бабуна въ Прилѣпско и Велешко значително помагатъ да се проникне въ тѣзи страшни и диви планини, а стария друмъ, които съединява горнитѣ крайща на тѣзи долини, още повече ги свързва.

При всичко туй тѣ още оставатъ мжчнопроходими и почти непристжпни планини. Западнитѣ граници на Каршияка макарь и да сж полегати отъ къмъ полето и много стръмни откъмъ Трѣска; тъй сжщо педаватъ възможность за съобщение на Каршияка — долината на Трѣска. Отъ тази страна остава само единъ исходъ по Суви-долъ и нататъкъ по долътъ на Бѣла-вода, по който исходъ и мжнава единствения пжть отъ Каршияка въ Кичевско. Исходитѣ му въ Тетовското поле прѣзъ Г. и. Д. Дервентъ сж описани въ пжтуванието ми отъ Скопие до Тетово, а при Бендеревото описание на Качаникския проходъ, който скача това поле съ Косовско, азъ нѣма какво да притурж. Отъ Скопското поле въ Моравията, а отъ тамъ и въ Косовията се минава не само прѣзъ Качаникъ, а и прѣку Църна-Гора надъ с. Чучеръ, прѣзъ Чучерската кория и Арнаутското село Блаца.

Скопското поле е слабо населено. Селата му сж повечето малки и бѣдни чифлици. Тѣ сж расположени по Вардаръ и подъ околнитѣ височини. Главното занятие е земледѣлисто. Житото, гроздето и виното, тютюнътъ и афионътъ сж главнитѣ му произведения.

§ Ш. Овче-поле.

Овче-поле, което нѣкои Географи наричатъ поляната на [illegible]стафа, чини ми се, е едно отъ неизвѣстнитѣ мѣста въ [illegible]со. За жалость и азъ не можахъ да посѣтж всичкитѣ

му части и да го опиша подробно, за туй ще се ограничя въ кратки и общи бѣлѣжки.

Овче-поле пълни пространството между Вардаръ отъ югъ Брѣгалница до устието на Злѣтовщица въ нея (отъ истокъ), р. Пчиня, отъ западъ, Плавица пл. съ нейното продължение до Пчиня въ Кумановско. Рамкитѣ, които се спускатъ отъ Църни-върхъ (Плавичкий Църний-върхъ) раздѣлятъ Овче-поле на три части, отдѣлени една отъ друга съ неособенно високи рудини. Тѣзи части сж: Централна или собственно Овче-поле, св. Николско и Злѣтовско полета. Собственно Овче-поле е главната часть отъ Голѣмата тази равнина. Съ окржгла форма то има дължина между Велесъ и Щипъ 8 часа и широчина до Вардаръ на югъ $4^1/_2$ часа. Отъ з. и с. то е заградено съ голи и ниски рудини, които се срѣщатъ въ сѣв.-западния му край. Една рамка на Плавица въ сѣв.-западния край на полето се раздѣля на два чатала, отъ които единиятъ почти по източна посока се спуска до долната часть на Злѣтовщица и загражда отъ сѣверъ собственно Овче-поле, а другиятъ се спуска на ю. паралелно на рѣката Пчиня и съ южния си край, като се раздробява, образува хълместа мѣстность надъ Велесъ до устието на Пчиня, която мѣстность загражда собственно Овче-поле отъ западъ. Отъ първия чаталъ на югъ край Брѣгалница се спуска сжщо такъва земеста и гола рудина. На западъ отъ Щипъ на нея се издига пирамидалния върхъ Богословецъ, най-високото мѣсто въ Овче-полско. Отъ него на югъ рудината завива на ю.-западъ, още по-долѣ се раздробява и образува хълместа висока мѣстоость покрай Вардаръ отъ Велесъ на долѣ до устието на Брѣгалница. Прѣзъ сниженото мѣсто между скалиститѣ мѣста отъ този хребетъ и отъ западния чаталъ минава пжтьтъ отъ Велесъ за Щипъ. Сѣверната часть на собственно Овче-поле прѣдставлява една кржглеста равнина, заградена съ описанитѣ височини въ най-дълбокото мѣсто на което протича Богословския потокъ. Южната му часть прѣдставлява гола хълместа мѣстность, която по̀ на сѣверъ има червено-г. пяста почва, въ който вирѣжтъ лозята, а въ южния си край и бѣлоглинеста и бѣлокамениста почва, почти никакъ несгод за разработване.

Пжтувайки по желѣзницата отъ Велесъ до Градс и на долѣ, отъ лѣвата си страна има тя гола сиво-бѣ. съвършенно бѣла и отвратителна на гледъ възвишен

чели нарочно за да отвърща окото на зрителя. Това е южната часть на хълместата Овче-полска поляна. Источния край на послѣднитѣ хълмобразни отлоги на Конечката планина въ жгъла на Брѣгалница и Вардаръ, които сж отдѣлени отъ тази мѣстность само съ долната Брѣгалница, иматъ сжщия този характеръ. Може да се прѣдполага прочее, че хълместата южна половина на Овче-поле е продължение и нераздѣлна часть отъ тѣзи отлоги на Конечката пл., а описаната рудина съ в. Богословецъ съединява Осоговската група съ Конечката пл. Освѣнъ състава и характера на възвишенията на двѣтѣ страни на Брѣгалница, и видътъ и посоката имъ каратъ човѣка да прѣдполага това. Това прѣдположение естественно води къмъ второ едно прѣдположение, именно къмъ туй, че Кочанската и Щипската долини сж били езера, напълнени съ водитѣ на Осогово и Плачковица, отъ които се образувала рѣката Брѣгалница и че тази послѣдната е пробила хълместата мѣстность, която се състои отъ почва лесно проницаема за водата, водитѣ на тѣзи длъгнести езера се излѣли въ Вардаръ, а слѣдъ туй и Брѣгалница си е добила днешната матка. И впадината на собственно Овче-поле е била дъно на бивше езеро, а това да се прѣдполага има и причини. Първо, клисурата, прѣзъ която потокътъ на Богословецъ се влива въ Брѣгалница, на първъ погледъ се познава, че е образувана отъ водитѣ на този потокъ, а прѣди туй врѣме естественно е, че водитѣ отъ околнитѣ височини пълняли централната часть на Овче-поле. Второ доказателство на това е самата солена почва на впадината. Взета отдѣлно, тази часть на голѣмата поляна е единъ твърдѣ незаселенъ и даже пустиненъ край. Селата сж редки, расхвърлени безъ редъ и по видътъ и по устройството си, прѣдставяватъ изродища на своя родъ. Почвата, климатътъ не сж сгодни да привлѣкжтъ население; сжщо ако не бѣхж пастбищата, които помагатъ за скотовждството, тази страна останжла би съвсѣмъ пуста.

Двата поменжти чатала отдѣлятъ собственно Овче-поле отъ св. Николското и Злѣтовското полета, а самата рамка, отъ която се захващатъ тѣзи чатали, раздѣля послѣднитѣ полета едно отъ друго.

Св. Николското прѣдставлява една впадина, като горната часть Овче-поле, по-малка, по-населена и по-производителна отъ

неж. Чрѣзъ долината на потокътъ Овче-полски тя се съединява съ собственно Овче-поле.

Злѣтовското тъй сѫщо прѣдставява впадина полегата и съ неправилна форма, която се образува отъ полегатия сѣверенъ склонъ на онзи чаталъ, който загражда отъ с. собственно Овче-поле; отъ сѣверната страна го заграждатъ Богословския ридъ и южния склонъ на Плавица въ срѣдата и въ най-дълбокото му мѣсто тече потокътъ.

Злѣтовското поленце е часть отъ тази впадина. Селата като вѣнецъ сѫ расположени по склонътъ на чаталътъ. Това поленце не е много плодородно, нъ все стои погорѣ отъ Овче-поле.

Поледнѣто отъ високо, Овче-поле съ своитѣ три части и съ ограничающитѣ го незначителни височини се прѣдставява въ видъ на градина, раздѣлена на ризи, само че градина пуста и безводна. Почвата въ Овче-поле е твърдѣ непроизводителна. Впрочемъ св. Николското поленце дава доста добра пшеница.

Понеже полето е сухо и отворено, берикетътъ въ него е подхвърленъ на твърдѣ много случайности, разбирамъ климатически, като често го унищожаватъ. Въ Овче-поле нѣма срѣденъ берикетъ, а всѣ крайности, както бива съ чисто континенталнитѣ страни: суша, дъждъ не въ врѣме -- всичко е гибелно за берикетътъ въ Овче-поле; по тази причина мѣстото е твърдѣ слабо заселено и земята слабо се цѣни. За да имашъ тамъ чифликъ, трѣбва да си готовъ да посрѣщнешъ нѣколко неплодородни години наредъ, съ надежда да дочакашъ една плодородна година за възнаграждение. Ето защо тамошнитѣ чифлици иматъ твърдѣ слаба цѣна.

Често наредъ 2 — 3 години се случва такъва суша, че и сѣмето не намирашъ: при тѣзи условия по гѫсто население щѣше да умрѣ отъ гладъ.

По-добри сѫ условията за скотовѫдството. Пасбищата богато помагатъ за силно развито скотовѫдство; нъ най-много помагатъ на скотовѫдството така наречените *„гьерани“* или *„слатинави мѣста“*. На много мѣста прѣзъ Овче-поле прѣзъ цѣлото лѣто на зарапьта земята се покрива съ една роса, която отъ слънцето се съставя и тръвата се покрива съ бѣлъ слабъ пластъ, като съ слана. Тѣзи мѣста сѫ така ченитѣ Овче-полски „гьерани“. На вкусъ бѣлото веще

то е нѣкоя отъ солитѣ) е солено. Овцитѣ го ядѫтъ като кърма и отъ това се много гоѫтъ и поправятъ. Тя се срѣща по земната повърхнина въ такова изобилие, щото въ Овче-поле почти не даватъ друга кърма на овцитѣ. Видѣхме, че съ такъва соль се покрива почвата и въ Скопското поле, около блатата; нъ тамъ тя е въ по-малко количество и е чиста селитра, която мирише, та овцитѣ не ѫ толкозъ обичатъ. Овче-поле храни много овци, отъ което си е добило името. Неговитѣ овци сѫ едри, руди, даватъ много дълга и питома вълна, която впрочемъ е не толкозъ чиста отъ трънетѣ, които се олѣпватъ на овцитѣ; месото имъ е малко диво и не вкусно. При всичко туй, освѣнъ дѣто овче-полскитѣ овци се считатъ като най-добри за домазлъкъ, тѣ се много цѣнѫтъ отъ дюкянджиитѣ, които на зимата отъ тѣхъ правѫтъ пастърма, тъй като тѣ сѫ крупни и даватъ много месо. Търговци отъ далечни мѣста дохождатъ въ Овче-полско да купуватъ овци за бачилата си.

Земледѣлието, макаръ и не добрѣ развито, съставява заедно съ скотовѫдството главното занятие на Овче-полскитѣ жители.

Благословена страна е Македония съ своитѣ полета и езера, особенно съ първитѣ! Заградени съ гори и планини, богато напоявани съ рѣки и потоци отъ окрѫжающитѣ ги водясти планини, тѣзи поленца прѣдставяватъ мѣста, дѣто се излѣла всичката Божия благословия на земята. Покрити съ буйна, пъстра растителность, тѣ сѫ цвѣтници твърдѣ приятни за гледание, грижливо разработани отъ гѫсто и трудолюбиво население, тѣ сѫ цѣли градини! Колкото поленцето е по малко и заградено съ по-високи и по-гористи височини, толкозъ горното е по-вѣрно. Азъ съмъ увѣренъ, че и Швейцарскитѣ полета бихѫ позавидѣли на нѣкои отъ нейнитѣ поленца за плодородието, красотата и свѣжестьта имъ. Особенно богата на такива полета е прѣдметната на описанието ми мѣстность, въ която исключение отъ това прѣдставява Овче-поле съ неговитѣ нераздѣлни части Кумановското и Тиквешкото поленца. Неплодородно, бездъждно, голо, заобиколено отъ всѣкѫдѣ съ незначителни по голѣмината, непривлѣкателни на видъ височини и открито отъ всѣкѫдѣ, това поле зимѣ и лѣтѣ има напълно пустинозенъ характеръ, а по видътъ си то прѣдставява голѣма

монотония въ всѣко отношение. Мѣстата по Богословската и св. Николската рѣкички, макаръ блатисти и несгодни, както за разработване, тъй и за заселяване, сж единственитѣ мѣста покрити съ нивя и ливади и двѣтѣ пародия на своя родъ. Съотвѣтственно съ бѣдността и пустинността на мѣстото, като естественно слѣдствие на тази бѣдность на страната, пълна мизерия сжществува по селата и селянитѣ, изродили по своя родъ и видъ. Селата сж редки, на далечно растояние едно отъ друго и по устройството си прѣдставяватъ жалки купчинки колиби. Пословичната нечистотия и безредица въ селото и кжщитѣ ти показва, че тукъ живѣжтъ отчаяни человѣкоподобни сжщества, цѣлта на живота на които е животинска прѣхрана съ хлѣбъ и вода, колкото да подържатъ животътъ, и облѣкло колкото да покриватъ мършата си, слама за добитъка, за да има съ какво да работжтъ. Наистина, на всѣкждѣ по насъ полскитѣ села сж отъ този видъ, но Овче-полския селянинъ би позавидѣлъ и би счелъ за щастливъ даже селянина въ полскитѣ села на Пелагонийското поле. Пжтника по Овче-поле ще си даде обяснение за горното мнѣние, като види селата и хората въ тѣхъ. Минжхъ прѣзъ нѣколко Овче-полски села, видѣхъ жени, дѣца, мжжи, земледѣлци, овчари, ханджий, които се смѣтатъ за най-будни и най-щастливи (защото да научи ралото и да вземе да работи съ окарницата, това може да го направи само по-видния селянинъ, който е свободенъ отъ прѣдрасждъцитѣ на своето общество) — всичкитѣ изглеждатъ па човѣкоподобни сжщества, при видътъ на които не може да се не трогне и най-каменното сърдце.—Пжтувахме отъ Велесъ до Щипъ съ единъ турски учитель и ходжа—и той съ всичкия си фанатизъмъ и коравость на сърдцето, съжали тѣзи крайни „фукарии" (бѣдняци), особенно когато на минаването пи край всѣкое село, съ спростѣни ржцѣ по колата ни тичахж на ¼ часъ отъ селото по нѣколко голи дѣца, нѣкждѣ и жени за 5 пари милостиня. Вмѣсто весели и игриви, каквито трѣбва да сж дѣцата по своята натура и възрасть, тукашнитѣ дѣца убити, блѣдни, издърпани, боси правжтъ ти впечатление на циганчета, които излизатъ отъ чадъра си. Жепитѣ блѣди, безобразни, съ блѣдо лице, съ издърпано облѣкло, напърстени съ пепель и кал, съ боси крака, които може да се сади босильокъ, както казватъ по нас съ бавна и убита походка, движехж се съ кот глава, исправени като статуи, на кждѣ водата и възбу

у човѣка отвръщение, а онѣзи, които видѣхме на работа на първъ погледъ се познаватъ, че движатъ вилата на сила, като убити, отчаяни. А propos ще кажа, че намѣсто съ конье въ повечето мѣста вършехъ съ по едно магаре или съ единъ волъ, и тѣ убити като господаритѣ. Мажитѣ тъй сѫщо сж убити духомъ и тѫпи на видъ, издърпани въ облѣклото; даже и пастиритѣ тукъ далечъ сж отъ онова положение, за което хората имъ завиждатъ.

Остави, че обикновенната пастирска обвивка, топлата гуна, не ще ѫ видишъ у тукашния пастиръ, но и любимата на пастиритѣ свирка, кавали или поне първобитната шупелька нѣма да привлѣче вниманието ти и да те накара съ завистъ да погледнешъ на испружения върху нѣкой хендекъ и намѣтнѫлъ гунята си пастиръ, съ прѣсно, весело лице и самодоволно изражение по лицето, както бива на всѣкѫдѣ съ пастиритѣ. Необходимото му орѫдие и орѫжие, кривакътъ не е пастирски, а просто стапче, съ каквото по другитѣ мѣста обикновенния селянинъ счита за унижение да тръгне прѣзъ селото.

Както бива обикновенно съ неплодороднитѣ полета, Овче-поле е съ твърдѣ редко население. Селата, колкото ги има, сж расположени по политѣ на височинитѣ, които прѣсичатъ и обикалятъ полето. Нѣколко села има по Богословско-Св. Николската рѣкичка. Повечето отъ тѣзи сж малки, злѣустроени чифлици. Населението е Българско и Турско-Юручко; и двѣтѣ тѣ киснѫтъ въ пословична мизерия.

По происхождението и характера си, Овче-поле е една поляна съ особенъ, твърдѣ отличителенъ характеръ. Когато всички други полета на описваната отъ мене область сж долини или котловини на рѣкитѣ и сж тѣхни произведения, Овче-поле е естественно поляна въ края на послѣднитѣ отлоги на Осоговскитѣ планини. Собственно, Овче-поле е ядка на една централна, въ обиколката си твърдѣ неправилна поляна, която образува низката часть на Скопско. То е свързано направо съ всичкитѣ околни поляни, които се прѣдставяватъ, като дѣйствителни негови части.

Отъ югъ то е съвършенно открито за Тиквешкото поле, отъ което е отдѣлено съ събственната долина на Вардаръ. ..очината, която го отдѣля отъ Кочано-Щипската или Брѣ..ичката долина, по своята незначителность, може да се за нищо и полянатa да се брои, като открита на

истокъ. На сѣверъ долината на р. Злѣтовица ѫ свързва съ сърдцето на Осоговската долина: а височината, която ѫ загражда отъ западъ и която ѫ отдѣля отъ долината на р. Пчиня и отъ Скопското поле, никакъ не прѣчи на мѣстнитѣ му съобщения съ тѣзи долини. Най-подиръ, широкиятъ проходъ въ сѣв.-западния край, прѣзъ когото върви пѫтьтъ отъ Скопско и Куманово за Кочани, ѫ свързватъ съ Пчинската долина. Ако гледаме въ обща смисъль, тѣзи погранични височини не прѣчѫтъ да смѣтаме Пчинската долина и Скопската котловина за части на Овче-поле. Прѣзъ сниженото мѣсто между Ц.-върхъ (Плавички) и Гюришката планина прѣзъ Лакавичкото поленце, дѣто минава пѫтьтъ отъ Щипъ за Куманово, то се скача и съ Кумановското поле, което е му прилича по видъ и характеръ.

Както бива обикновенно съ полскитѣ голи и отворени мѣста, климатътъ въ Овче-поле прѣзъ зимата е суровъ, а прѣзъ лѣтото горѣщо-задушливъ.

Овче-поле е прѣсѣчено съ нѣколко работни пѫтища, които още повече улѣсняватъ съобщенията му съ околнитѣ мѣста. Главнитѣ отъ тѣхъ сѫ четири: „Друмътъ“, между Велесъ и Скопие, който прѣсича юго-западната му хълместа часть, пѫтьтъ отъ Скопие прѣзъ Св Николската и Злѣтовската му части за въ Кочани, пѫтьтъ отъ Велесъ за Щипъ, който прѣсича вдълбнѫтината на собственно Овче-поле, пѫтьтъ отъ Щипъ за Куманово, който до нѣкждѣ върви по прѣдидущия, послѣ въ източния край на собственно Овче-поле се отива на дѣсно при Св. Николско, спуща се на дѣсно съ Скопския и на татъкъ прѣзъ Гюришкия проходъ и по р. Лакавица влиза въ Кумановското поле. Пѫтьтъ отъ Велесъ до Св. Никола, който върви подъ източнитѣ поли на височината, що загражда отъ з. Овче-поле, е обикновенъ и безъ особенно значение.

§ IV. Кумановското поле.

Кумановското поле граничи на западъ съ западния склонъ на Скопско-Кумановската Църна-гора, на сѣв.-западъ — съ собственно Църна-гора. Отъ сѣверъ го загражда Четирския ридъ, отъ сѣверо-истокъ — Козякъ и клонътъ му Гоглин отъ ист. за граница могѫтъ да се смѣтатъ лѣвитѣ брѣг на р. Пчиня, а хълместата мѣстность, която го отдѣля Скопското поле и въ която най-високия ридъ е Буч

видѣхме, че не може да се смѣта за граница между полета. Въ тѣзи граници собственно Кумановското поле има най-голѣма дължина отъ с. Мамини до с. Миратовца 7 часа, а най-голѣма широчина отъ Стрезовци до Опай 5 ½ часа. Формата му е твърдѣ неправилна, защото спускове отъ околнитѣ тераси вдаватъ се навѫтрѣ и правѣтъ полето къошелия. Между западната му часть и Скопското поле е Скопска Църна-гора, собственно Ц.-гора го отдѣля отъ Гилянското или Моравското поле, а съ Четирския ридъ е раздѣлено отъ Моравичкото поленце.

По видъ и повърхнина полето може да се раздѣли на 4 части. Главната му часть на дѣсно отъ р. Пчиня прѣдставява една хълместа плоскость, гола, навредъ еднообразна прилична на Овче-поле и наведена на кждѣ р. Пчиня.

Отъ сѣв.-сѣв.-западъ къмъ и.-юг.-ист. то е прорѣзано съ долината на Голѣма рѣка. Нейната часть отъ Куманово горѣ съ зеленитѣ ливади и върбаляци прѣдставява се като оазисъ всрѣдъ околнитѣ еднообразни голини, а долината на Конярската рѣка има видъ на продълговата зелена впадина, която ударя на очи при първото влизание въ полето отъ къмъ Скопие. Источната часть на Кумановското поле образуватъ полегѣкитѣ на Козякъ пл. и вдадени мѣста на сѣв.-истокъ по р. Пчиня задъ Четирския ридъ. Тя е камениста, не производителна и непривлѣкателна. Между неѭ и собственното Кумавското поле е дълбоката и извиена долина на Пчиня въ Кумановско. Съ тази долина е свързано Лакавичкото поленце, като вдаденъ кѫтъ на Кумановското поле.

Кумановското поле е по-високо отъ Скопското. Ако погледнешъ Ц-гора отъ Скопското поле и скоро да ѭ погледнешъ отъ Кумановското — веднага ще забѣлѣжишъ, че си въ по-високо мѣсто. Нъ най-ясно доказателство на туй е желѣзницата, отъ Скопско за Куманово: Тя ходи всѣ на горѣ и взема пѫтьтъ за 1 ч. и 20 минути, когато отъ Куманово за Скопие го взима за 1 ч. Едно че е по-високо, а друго, че е отворено съвсѣмъ за сѣверния вѣтъръ, въ туй поле климата прѣзъ зимата е много по-суровъ отколкото въ Скопското —, а лѣтото при всичката голота на мѣстото е значително по-хладно и въздухътъ макаръ и жежъкъ, е по легъкъ и нѣкакъ си по-несносенъ отъ онзи на Скопското поле.

Почвата на Кумановското поле е цървено или бѣло глиста, а въ источния край варовита. На югъ отъ Куманово

глинястата почва отгорѣ си има слабъ примѣсъ отъ **черноземъ**. Въ мѣстата на дѣсно отъ Голѣма рѣка плитко подъ почвата се простиратъ твърди пластове отъ варовецъ, а на лѣво отъ нея — пластове отъ полски шпатъ и слида. По тлъста черноземна почва иматъ долинитѣ на р. Пчиня и Голѣма р. Изобщо взето, по плодородието Кумановското поле стои по-горѣ само отъ Овче-поле. По причина, че населението е редко и че земята слабо възнаграждава трудоветѣ на земледѣлеца, много мѣста въ него оставатъ неразработени, а и работената земя се разработва твърдѣ небрѣжно, вслѣдствие на което и земята се цѣни твърдѣ ефтино. Просто се зачудихъ, когато се научихъ веднажъ, че единъ чифликъ, отъ около 30 дюлюма мѣсто, който другадѣ смѣло би струвалъ 200—250 л. т., тукъ се даваше за 60 л. т. Заедно съ туй и населението въ полето е твърдѣ редко, та работнитѣ ржцѣ сж твърдѣ малко за обработване земята. Разгледано въ частности, по плодородието си то може да се раздѣли на три части. Макаръ и да не сж плодородни, както другитѣ рѣчни долини, долината на Пчиня и Голѣма рѣка, сравнително, се смѣтатъ за производителни; тѣ даватъ отъ едно срѣдно число 8—10. Най долѣ стои полето при политѣ на Козякъ и по р. Петровщица, дѣто почвата е камениста, едва дава срѣдно отъ три до 4, а собственно Кумановското поле въ туй отношение държи срѣдно мѣсто, като дава отъ едното 6—7. По видъ и характеръ, Кумановското поле може да се сматря за часть отъ голѣмата Овче-полска равнина, съ която се съединява. То е доста отворено за околнитѣ полета, съ които има естественни и доста сгодни пжтища за съобщение. По-Крива рѣка отъ Кумановското поле се влива въ Паланечкото поле, отъ дѣто по долътъ на Кратовската и Дурачката рѣки се прониква на вжтрѣ въ западно Осоговско. Съ Овче-поле се съобщава, както видѣхме, прѣзъ двѣ мѣста: по Лакавица и по Пчиня прѣзъ Конярския проходъ. Отъ Скопското поле го отдѣлятъ незначителни височини, а проходътъ на р. Пчиня между Козякъ и продължението на Руянъ прѣдставяватъ естественъ пжть въ Вранско и Моравичко на сѣверъ отъ Козякъ. По долината на Голѣма рѣка се прониква на вжтрѣ въ Цър гора и прѣку нея — въ Гиланско, а отъ Конярската рѣ въ с.-западния му край, за да се мине въ долината на р. равица и по нея въ долината на р. Морава, трѣбва

прѣхвърли само Чукарката — твърдѣ незначителна височина, прѣку която минава и желѣзницата.

§ V Паланечкото поле.

Отъ долината на р. Пчиня въ Кумановско слѣдъ ½ часъ вървежъ прѣзъ една скалиста тѣснина влизашъ въ една крива и дългнеста долина — това е Паланечкото поле.

Паланечкото поле образуватъ полегатитѣ поли на Паланечкия Козякъ. То е широко ½ — ¾ ч. и дълго 2 часа. Свършва на югъ съ зелената долина при политѣ на Лисецъ, прѣзъ която протича Крива-рѣка. Въ горния си край полето, като съ двѣ кюшета се вдава на ю.-и. въ Осогово чрѣзъ долътъ на Дурачката рѣка и на сѣв.-истокъ по Крива-рѣка — въ ѫгъла между Козякъ и Деве-багъръ. Въ послѣдния кѫтъ е и гр. Криво-рѣчна-Паланка. Макаръ и съ пѣсъчливо-глиняста почва, която е малко-производителна, това поленце е доста разработено.

§ VI Долината на Брѣгалница.

По долината на Брѣгалница има 3 поленца. *Малешевското*, което е долинка, централното или *Кочанското*, което е отдѣлено отъ първото съ клисурата между Голакъ и Осогово и *Щипската долина*, която е продължение на Кочанското поленце. Ще разгледамъ послѣднитѣ двѣ:

I. Кочанското поле. Кочанското поле е рѣчна долина образувана отъ рѣката Брѣгалница между Плачковица и собственно Осогово. На югъ стръмно се издига надъ него Плачковица, отъ сѣверъ го заграждатъ послѣднитѣ отлоги на южния склонъ на Осогово, на истокъ Голакъ пл., а на западъ то е открито.

Отъ Овче-поле то е отдѣлено съ онази незначителна височина, която загражда Овче-поле отъ истокъ; съ Злѣтовското поленце е скачено по Злѣтовщица, а съ Щипското е съединено непосрѣдствено. За прѣдѣлъ между двѣтѣ служи линия теглена отъ устието на Злѣтовщица до западния край на Плачковица. Въ тѣзи мѣста Кочанското поле има дължина 5 часа отъ истокъ къмъ западъ, паралелно на Осогово и Плачковица, а широчина 2 часа напрѣку на двѣтѣ тѣзи ски линии; южнитѣ му граници сѫ твърдѣ правилни ѣдѣлени; сѣвернитѣ сѫ полегати и изрѣзани, а источ-

нитѣ заематъ въ това отношение срѣдно мѣсто, защото по дължината на Осойница между Голакъ и Плачковица, то се вдава навътрѣ въ Плачковица. Часть отъ полето се вдава дълбоко, до единъ часъ на вътрѣ, въ видъ на остъръ жгълъ, а сѣвернитѣ, Осоговскитѣ, сж неопрѣдѣлени, защото на двѣ мѣста по долината на рѣка Масалница „*Оризарското поленце*“ и по долината на Кочанската рѣка „*Кочанското поленце*“ се вдаватъ на вътрѣ въ склонътъ на Осогово, а въ западния край спусковетѣ на Раткова скала — полегато падатъ дори до върхътъ на жгълътъ между Брѣгалница и Злѣтовщица. Въ сжщность Кочанското полепце е единъ кътъ на Овче-поле, вдаденъ на вътрѣ въ планинитѣ; нъ расположено между двѣ високи планини, то има видъ на живописна планинска долина, подъ стръмната, весела, нъ страшна Плачковица, гола полегата, нъ исполински висока.

Осоговската планина и Голакъ съ веселото Кочанско поле въ срѣдъ тѣхъ, грозното Овче-поле и страшната Малешевия задъ тѣхъ, взети въ съвокупность, прѣдставяватъ една сложна картина, една дива оригинална мѣстность, на която Кочанското поле служи за центъръ и за украшение.

По повърхнината, видъ, почва и плодородие полето може да се раздѣли на три части. При политѣ на Плачковица то е доста равно, нъ въ срѣдата си сравнително то е полегато. Почвата тукъ, въ западния край, е глинята, пѣсъчлива, а на горѣ пѣсъчния примѣсъ постоянно се намалява. Буйнитѣ потоци на Плачковица свободно плаватъ по тази часть на полето. Органически напоси, които потоцитѣ свалятъ отъ гористата Плачковица, образуватъ една глинясто-пѣсъчно-черноземна и доста плодородна почва. Тукъ е царството на тютюна, съ разработванието на които се занимаватъ повечето Турцитѣ отъ Плачковицкитѣ села. Както склоноветѣ на Осогово, голи, скалисти и никакъ непригодни за разработване, тъй и политѣ имъ състоятъ отъ извѣтрѣна, варовита и твърдѣ непроизводителна почва. Срѣдната и по-голѣмата часть на полето е равна, низка, блатиста и покрита съ наносна черно-земна почва. Съ частно назва тази часть на долината на р. Брѣгалница се нарича *Ко* защото по видътъ си наистина прилича на дъното на кори на което странитѣ ще образуватъ политѣ на околнитѣ нини или краищата на полето. Близо до Брѣгалница и

ть на полето има доста голѣми мочури, покрити съ тръс-
а и шамакъ, отъ който правѣтъ много рогозки.

Коритото е царство на оризпицитѣ, които даватъ про-
ия „Кочански оризъ“. Цѣлата тази часть на полето прѣд-
вява едно блато, надъ което се люлѣятъ върховетѣ на
за, стъблата на който плаватъ въ него. Отъ като излѣзнешъ
Малешевската клисура дору до западния край на полето,
о Брѣгалница влиза въ богатата тази долина, отъ дѣсно
тъ лѣво ти се вижда само оризница, а въ изцѣденитѣ
та царевица.—Оризпицитѣ, царевицитѣ, бостанитѣ и вър-
ацитѣ покриватъ рѣката съ единъ тъменъ покривъ отъ
на растителность, която нѣма пъстротата па Тетовското
е, нъ стой по-горѣ отъ него по сила и значение.

Кочанското поле е най-плодородното въ Скопие и едно
най-плодороднитѣ въ цѣлата страна. То принася су-
а безъ особенна врѣда, както и многоводието тъй,
о, дѣто казватъ, ако не съ много то съ малко награж-
а. трудоветѣ на земледѣлеца въ всѣкаква година и онзи,
то притежава каква годѣ земя въ Кочанското поло, може
смѣта прѣхраната си за осигурена. Баснословната цѣна,
която се продаватъ полскитѣ мѣста, най-добрѣ показва
дородието му. Около с. Оризари има мѣста, въ които по-
ѣтъ се продава до 30 л. т.

Неоспорима е ползата, която посѣтъ на полетата пла-
скитѣ потоци съ своитѣ наноси, що оставатъ слѣдъ всѣкое
е дотичание; нъ всичката тази полза не е въ състояние да
упи злинитѣ, които нѣкои отъ тѣзи потоци правѣтъ на поле-
а и селата съ своитѣ буйни и силни дотичания. За разни мѣста
порцията на ползата и врѣдата отъ тѣхъ е различна. Пол-
отъ потоцитѣ въ Кочанското поле прѣвишава врѣдата
ече, отколкото въ всѣкое друго поле въ Скопско. Понеже
китѣ имъ сѫ добрѣ сформулировани, накоститѣ сѫ редки,
ървенистата и трѣвенистата растителность на околнос-
ѣ не имъ даватъ възможность да свалятъ въ полето много
гителни вещества. Потоцитѣ отъ Осогово влачѣтъ съ себѣ
толкозъ силна земя, щото отъ тѣхъ напр. р. Масалница
кога е мѫтна, а потоцитѣ отъ Плачковица свалятъ повече
нически растителни вещества. Двѣтѣ заедно образуватъ
наносна почва, която е причината на плодородието на
поле. Въ него ставатъ всичкитѣ житни и други свой-
на полетата въ Скопско културни растения; нъ най-

виднитѣ сѫ оризътъ, бостанитѣ и тютюнитѣ. Кочанския оризъ е украшение на оризнитѣ пазари въ всичкитѣ пазари по нашенско; а кочанскитѣ любеници, които достигатъ до 15 оки, се срѣщатъ въ пазаритѣ на всичкитѣ околни градове. Кочанското, Тиквешкото, Кичевското и Теговското полета надалечъ се славятъ съ бостанитѣ си. Кичевскитѣ умѣренно голѣми любеници се славятъ по сладостьта си, Кочанскитѣ, прославени по голѣмината си любеници, стоятъ по-долѣ по сладость, защото сѫ водни съ дебела корубка, каквото бива обикновенно съ бостанитѣ по тиняститѣ и водни мѣста. Въ полето ставатъ любеници въ такъво изобилие, щото въ благоприятни години тѣ просто не могатъ да се дояджатъ. Безъ конкуренти сѫ и царевицитѣ на Кочанското поле. Тѣ сѫ главното произведение въ Кичевското и Тетовското полета, въ когато въ тѣзи тъй водясти и благоприятни за разработванието ѝ полета се добива посрѣдственъ плодъ съ голѣми усилия, тукъ въ тоя благословенъ кѫтъ царевицитѣ сѫ даръ на природата, сѫ плодъ повече на почвата, отколкото на трудолюбието. Дълбоко впечатление прави долината на Брѣгалница отъ Щипъ на горѣ до източния край. Кочанското поле съ своитѣ царевици, въ които конникъ трѣбва да има дългитѣ ржцѣ на Американецъ, за да достигне върховетѣ, ако влѣзе вѫтрѣ пѣкоя царевица, е просто раскошъ.

Двѣ добрини наедно не биватъ, казва нашата пословица. Тлъстата и блатиста почва, която чудесно помага на оризницитѣ, бостанитѣ и царевицата, е гибелна за климата на страната. Вслѣдствие влагата и лошитѣ испарения, които се подигатъ отъ покрититѣ съ оризници блатливи мѣста, климатътъ въ Кочанското поле лѣтно врѣме е твърдѣ нездравъ и влаженъ, което се е отразило върху здравието на населението. Горѣщинитѣ, които отблъскатъ голитѣ скалисти склонове на Осогово, заедно съ испаренията правятъ въздуха тежъкъ, несносенъ прѣзъ тритѣ лѣтни мѣсеци: юний, юли и августъ.

Хората се заселяватъ тамъ, кждѣто намѣрятъ по-лесно срѣдство за поминъкътъ. Кочанското поле, като дава с своето плодородие лесни срѣдства за животъ, е гѫсто нас лено; селата сѫ наблизо едно до друго и жителитѣ имъ доста богати.

Прѣзъ Кочанското поле край дѣсния брѣгъ на Брѣгалница върви единъ отъ виднитѣ друмове по насъ, именно пътьтъ отъ срѣдния сѣверо-западна Македония за България прѣзъ Джумая, Дубница и за Тракия прѣзъ Джумая-Разлогъ и прѣку Родопитѣ до Т.-Пазарджикъ. Другитѣ пътища сж мѣстни и безъ значение.

II) *Щипската долина* е естествена рѣчна долина въ сѫщинската смисъль на тази дума и се простира на дължъ отъ сѣверъ къмъ югъ на продължение 3 — 3 ½ часа. На западъ тя е заградена съ онази незначителна височина, която загражда Овче-поле отъ истокъ и която отдѣля тѣзи двѣ равнини една отъ друга; отъ истокъ го загражда плоскостьта между Щипъ и Радовишъ; на сѣверъ тя е съединена съ Кочанското поле по Брѣгалница и съ Злѣтовското по Злѣтовица, а отъ югъ ѭ ограничаватъ напрѣчнитѣ височини, които се издигатъ надъ самия градъ Щипъ. Въ мѣстното население сѫществува едно тъмно прѣдание, споредъ което Кочано-Щипската долина била езеро, на което водата излѣла се въ Брѣгалница, като си пробила пѫть прѣзъ тѣзи височини. И дѣйствително, по видътъ и расположението си Ново-селската клисура и околнитѣ ѝ височини потвърждаватъ това. Даже на първъ погледъ може човѣкъ да разбере, че клисурата при Щипъ е механически прорѣзъ, произведенъ отъ водитѣ на Брѣгалница. По Брѣгалница въ Кочанско има още блатисти мѣста, които постоянно се намаляватъ. Най-голѣмото отъ тѣхъ е онова, което се намира при село Гждовци. То е едно широко блатисто-мочурливо мѣсто, покрито съ „*шафрики*“, въ което и сега имало, споредъ прѣданието, водни биволи, които съ страшенъ ревъ излизали зарань прѣди изгрѣването на слънцето. Споредъ народното вѣрване, такива биволи, бикове или „стогуани“ си има всѣко езеро или по голѣмо блато. Прочее, това прѣдание може да се приеме за едно отъ постороннитѣ доказателства на туй, че полето нѣкога е било езеро.

Политѣ на западния край на Плачковица и на напрѣчната височина между Щипъ и Радовишъ, като се снижаватъ постепенно, свършватъ до самата матка на Брѣгалница. Тѣ сж голи, нѣкждѣ съ глинята, нѣкждѣ съ варовита и непроизводителна почва, прорѣзана съ долища. Отъ такъвъ харак- ъ сж и политѣ на височината, която отдѣля долината отъ -поле, само че тукъ почвата е малко по-производителна,

защото не е толкозъ ровка и водитѣ не ѫ снематъ толкозъ лесно въ низкото. Въ срѣдъ тѣхъ е низката блатлива долина на р. Брѣгалница, въ която буйнитѣ царевици, гѫсти оризници образуватъ една дългпеста тъмно-зелена ивица, която има особенно приятенъ изгледъ въ срѣдъ околпитѣ долини. Когато пѫтника прѣзъ Овче-поле се покаже въ неѫ отъ прохода при с. Чифликъ, окото му, уморено отъ еднообразнитѣ гледки въ Овче-поле, като стрѣла се хвърля върху тази вдлъбнѫта долина, покрита съ тъмнозеленъ покровъ отъ буйна растителность. Тази ивица по видъ, растителность и плодородие прѣдставява нераздѣлна часть отъ Кочанската котловина.

§ VII. Тиквешкото поле.

За да свършѫ съ голѣмата централна равнина, на която главната часть е Овче-поле, ще кажѫ още нѣколко думи за Тиквешкото поле, макаръ че то не влиза въ кржга на областьта, що описвамъ.

Отъ Овче-поле то е отдѣлено съ долипата на рѣка Вардаръ, която образува сѣверната му граница. Отъ западъ полето е заградено съ послѣднитѣ отлоги на хълместата плоскость Клѣпа, които накѫдѣ полето постепенно се снижаватъ; отъ югъ го загражда Дамянската пл., а отъ истокъ — единъ спускъ на Кожухъ-планина. По долината на р. Рѣка отъ неѫ води пѫть за Прилѣпъ по клисурата на Църна, прѣзъ Дамянската планина се прониква отъ него въ Мариово, долината на Вардарь го съобщава съ Велешко нагорѣ, съ Гевгелийско надолѣ, а откъмъ Овче-поле цѣлото е отворено, защото е негово непосрѣдственно продължение.

Въ срѣдъ полето тече рѣка Църна съ сѣверна посока по една низка и не особенно широка долина, покрита всѣ съ оризници. Пѫтника отъ Прилѣпъ за Градско, щомъ излѣзе въ полето прѣзъ „Клисурата," прѣдъ себе си има една низка и тѣсна долина, покрита съ трѣвяниста растителность въ срѣдъ долини, които ѫ ограничаватъ отъ всичкитѣ страни — това е долината на р. Църна, въ която лъщи водата въ видъ на кривуляста свѣтлива линия. Отъ Клисурата до Цър подъ самитѣ поли на южната пограничпа планина е до- ката на р. Рѣка. Вжелътъ между тѣхъ е една пол плоскость, която постепенно се снижава до долина Църна. Полегатостьта е покрита съ обработени нивя, п

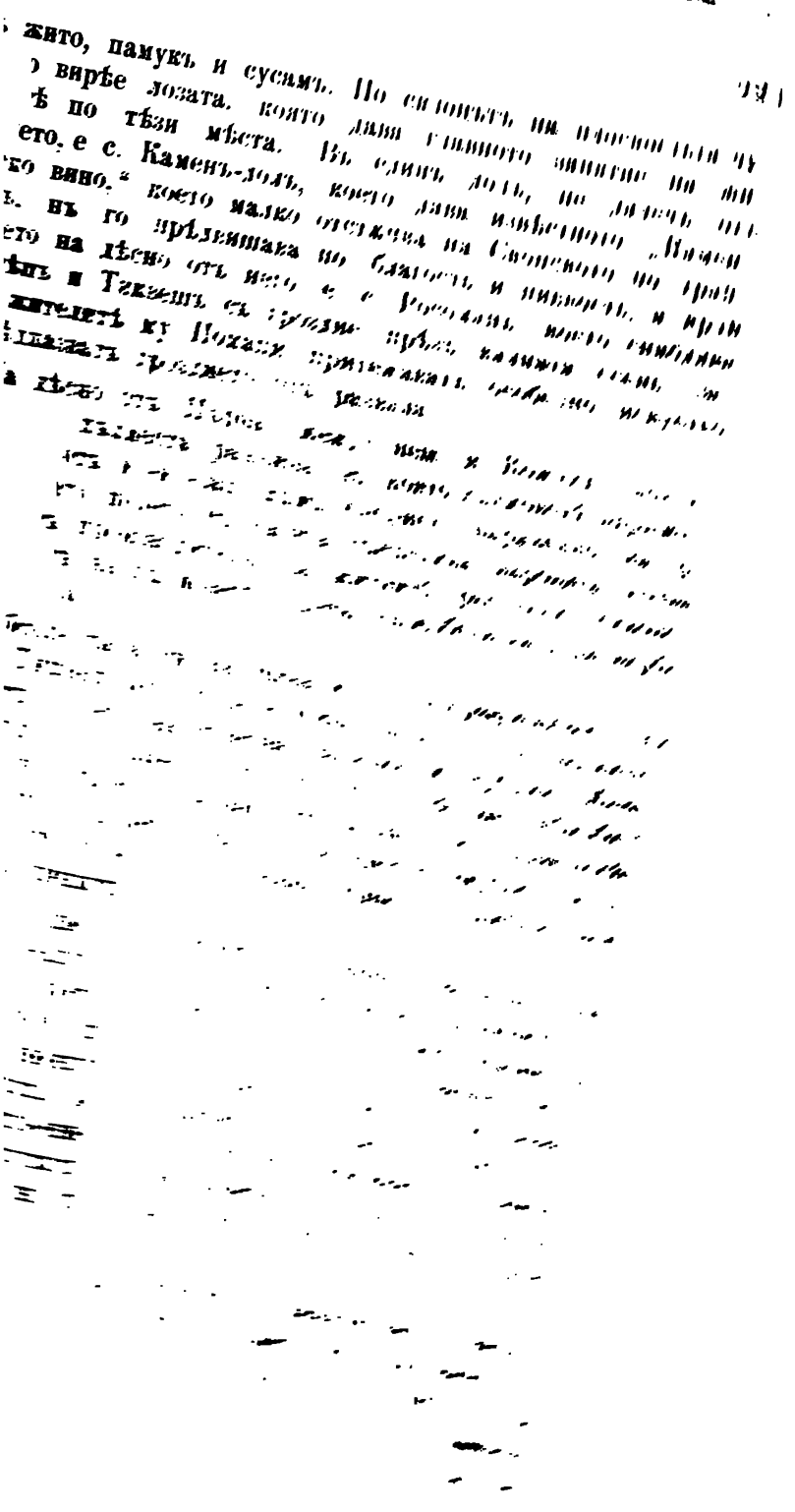

жито, памукъ и сусамъ. По сѣдоцѣтѣ на [illegible]
о вирѣе лозата, която дава главното занятие на жи-
ѣ по тѣзи мѣста. Въ единъ долъ, не далечъ отъ
ето, е с. Каменъ-долъ, което дава извѣстното „Камен-
ко вино,“ което малко отстжива на Свонското по трап-
ъ, нъ го прѣдвишава по благость и пивность, и кран-
ето на дѣсно отъ него, е с. Росоланъ, което симбляви-
ѣнъ и Тиквешъ съ гроздие прѣзъ [illegible]
жителитѣ му Покани [illegible]
[illegible]
а дѣсно [illegible]
[illegible]

Тиквешкитѣ винари. Оризевия пазарь въ Битоля, Прилѣпъ, Крушево, Кичево и Щипъ тъй сѫщо е въ ржцѣтѣ на Тиквешанитѣ. Въ Прилѣпъ тѣ носѫтъ и рогозки, които се плетѫтъ по р. Църна. Откато имъ се затвориха пазарищата на сѣверъ въ Кюстендилъ и София, Битоля и Прилѣпъ имъ сѫ главнитѣ пазарища. Въ административно отношение Тиквешкото поле съ часть отъ околнитѣ склонове съставява Тиквешската кааза, която влиза въ Солунския санджакъ. Главни мѣста сѫ паланкитѣ Кавадарци, Ватоша и Нѣготино. Послѣдното ново градче доста хубаво е устроено и е главенъ пазаръ; расположено е малко на страна отъ р. Църна, не далечъ отъ станцията Криволакъ. То е истинския центръ на каазата, нъ каймакамина седи въ Кавадарци, което стои по-долѣ отъ Нѣготино въ всѣко отношение, нъ е останѫло да бѫде центъръ на каазата, благодарение на прочутитѣ Тиквешки бегове, които крѣпѫтъ старото му значение и на сила почти държѫтъ тамъ каймакамлъка. Нѣготино е търговския центъръ и пазаръ на каазата, а Кавадарци е винарското й стоварище. Подиръ Камендолското вино, Кавадарското държи второ мѣсто. Ватоша е и по-малко и съ по-малко значение отъ тѣзи два центра.

Населението въ Тиквешъ е българско и се дѣли на българи християни и българи мюсюмани. Църковно Тиквешъ спада въ Струмишката гърцка епархия, нъ отпрѣди нѣколко години Тиквешани признахѫ екзархията, за което сѫ много длъжни на влиянието на прочутата Тиквешка Ризовска фамилия, която е прѣселена въ Битоля, особенно на политическия мѫжъ и бивши македонски дѣятель Г. Д. Ризовъ. По духъ Тиквешанитѣ сѫ будни, въ търговия ловки, хитри и прѣдприемчиви, нъ онова, което ги най-много отличава отъ околното имъ и съсѣдно население, е тѣхната еврейщина и спекуляторство въ търговията. Като се говори за Тиквешанитѣ, не може да се не спомѣне нѣщо за извѣстнитѣ Тиквешки „Помаци“. Всичкото мюсюманско население въ Тиквешъ е потурчено, помашко. Помашкитѣ бегове въ касабитѣ, особенно въ Кавадарци, сѫ едни отъ прочутитѣ бегове по насъ. Помашкото население е въ селата, отъ които главни сѫ Дрѣновци и Сирковци. Работи нъ фанатици и разбойници сѫ Сирковци и Дрѣновци. Фа тизъма на градскитѣ бегове е по-ослабналъ, отъ който

ятили до излишество на смѣтка на християнското насе-
е. Българския езикъ, животътъ е напълно спазенъ въ
ешкитѣ помаци. Слѣдъ „сабанарола“ та, „акшамаро-
“, у тѣхъ слѣдва „како си, не айшъ ли?“ — „Дека
“? Прави впечатление на околното християнско население
учотрѣбението на думата „свиня“, „бишка“, „свински
аядоф“, поради което тѣ сж извѣстни особенно въ Прико подъ прозвището „Тиквешки бишки“ (свини). Тиквеш-
каза съ мѣстноститѣ Мориово и Мъгленъ е отдѣлена
амянечката пл. и съ Кожухъ.

Радовишкото поле. — При южнитѣ поли на Плачко-
лежи една низка въздлъгпеста поляна, която се напоява
р. Струмица (стари Ронтусъ). Въ нея сж градчетата
мица и Радовишъ, отъ които и тя носи двѣ названия:
умишко и *Радовишко* поле. — Една рамка на Плач-
ца и друга тъкмо срѣщуположна ней рамка на Смър-
планина, които сж отдѣлени една отъ друга само съ
ата долина на р. Струмица, раздѣлятъ едно отъ друго
мишко и Радовишкото полета. Радовишкото поле прѣд-
ва една котловина дълга $4^1/_2$-5 часа и широка $2^1/_2$-3 часа.
сѣверъ стръмно се издига Плачковица пл., на която
щата като уста се отварятъ въ полето; отъ югъ е за-
ена съ низката Смърдешъ планина съ източнитѣ ѝ срѣщу-
жни гребени; отъ истокъ тя може да се смѣта за открита, а отъ
ъ загражда плоскостьта между Щипъ и Радовишъ. Политѣ
лачковица рѣзко свършватъ въ полето, а онѣзи на другитѣ
чини сж по-полегати. Но тази причина Струмица въ Ра-
пко тече при самитѣ поли на Плачковица.

Плоското и низко Радовишко поле е много водясто.
енно водясто е при политѣ на Плачковица, отъ което
да се заключи, че причината на многоводието му се
въ Плачковица планина. Види се, че Радовишко поле
низко отъ Кочанското, та водитѣ отъ вѫтрѣшностьта
Плачковица излизатъ на извори повече въ Радовиш-
поле, по тази причина то е по-водясто отколкото Ко-
кото поле, което лежи при сѣвернитѣ поли на Плач-
ца. Най-блатиста е сѣверо-западната му часть: Тукъ
ь часъ надъ Радовишъ цѣлия лѣвъ брѣгъ на Стара-
(Струмица) шуми, а на нѣкои мѣста на продъл-
отъ пѣколко десетини метра отъ цѣлия брѣгъ малко
рѣката водата тече тъй силно, че до рѣката се образу-

ватъ отъ нѣж цѣли бразди. Споредъ народното прѣдание, нѣкога половината отъ полето е била само блатисти мѣста и мочури. Сега блатисти мѣста и мочури има само по нѣкждѣ край рѣката по-долѣ отъ градътъ. Голѣмитѣ пѣсъчни насипи, които носятъ въ полето потоцитѣ и суходолинитѣ на западнитѣ височини отчасти и Плачковичкитѣ потоци, съ го исцѣждали и продължаватъ да го исцѣждатъ.

По почвата си тази котловина се раздѣля на двѣ части: въ сѣверната низка половина, около Стара рѣка, има повечето църноземна почва, а въ южната половина и западния край прѣобладава пѣсъкътъ, който допасятъ потоцитѣ отъ Смърдешъ и отъ плоскостьта. Паралелно съ почвата върви и плодородието: първата половина е доста производителна, а втората слаба. Изобщо взето това поленце по плодородие заема второ мѣсто между Скопското и Кочанското полета.

Освѣнъ обикновенитѣ житни произведения, въ него става въ доста голѣмо изобилие афионътъ, а градинитѣ му около града даватъ много и добъръ зеленчукъ, който се носи въ околнитѣ мѣста. Радовишкитѣ краставици, пиперки и грахъ заематъ видно мѣсто въ зарзаватчийския пазаръ на Щипъ и Струмица.

Въ етнографическо отношение това поленце е второстепенна граница между три голѣми македонски племена, именно: между шопското, южно-македонското и централно-македонското. Въ хидрографическо и климатическо отношение то образува единъ сѣверозападенъ кжтъ въ южна, приморска Македония. По хубость на видътъ си то отстжпва само на Тетовско поле. Покрито съ гжста растителность, съ околности отъ разнообразенъ видъ, това поле прѣдставява пейзажъ, който се открива на югъ и произвожда на първъ погледъ твърдѣ приятно впечатление на посѣтителя.

§ VIII. Пелагонийско поле.

Пелагонийско поле е естествена равнина, която на длъжъ се простира отъ сѣверъ къмъ югъ 12 часа, отъ Прилѣпъ до Леринъ, а на ширъ отъ 2—5 часа. Названието Пелагонийско поле се срѣща по книгитѣ, а въ мѣстото сѣверната му часть се нарича *Прилѣпско поле*, срѣднята — *Битолско* а южната — *Леринско*. Отъ истокъ то ограниченo съ Селечката планина, до мѣстото кждѣто рѣка Църна влиза въ Мориово, а отъ тукъ по на югъ — съ

чалото на Нидже-планина, до южния му край. Отъ сѣверъ полето е заградено съ Мукосъ, Златовърхъ и Прѣслопъ. Даутица планина образува сѣв.-западната му граница. Оттукъ до р. Шемница веригата на Крушевската планина го отдѣля отъ Демиръ-Хисарско, между Шемница и Драговоръ — Голина планина прави сѫщото, а оттукъ на югъ до Леринъ Пелистерската верига, като нѣкоя грамадна стѣна го отдѣля отъ Рѣсенско-Прѣспанското поле. Надолѣ въ полето свършватъ терасообразнитѣ спускове на върхъ Вичъ, които го граничатъ отъ ю.-западъ и югъ.

Отъ върхъ Висока на Селечката пл., ½ ч. на югъ отъ Прилѣпъ, се отдѣля една скалиста рамка, която се спуща направо на западъ и свършва до р. Църна надъ с. Тополчани. Прѣзъ срѣдното и най-сниженото ѝ мѣсто, наречено „Ушитѣ“, минава шосето Прилѣпъ — Битоля. До джадето рамката е тѣсна и повече скалиста, а оттукъ на западъ тя се разширява и раздѣля на хълмести подгнѫтини, които се отпускатъ до Църна. Тази рамка дѣли Пелагонийското поле на двѣ части: сѣверната е Прилѣпското поле, а южната Битолско-Леринското поле.

Прилѣпското поле, взето отдѣлно, има овална форма и е дълго отъ истокъ къмъ западъ 5 часа, а широко 2—3½ часа. Исключая сѣвернитѣ граници, на всичкитѣ други страни това поле е заградено съ правилна дългообразна стѣна. Подъ стръмнитѣ поли на Даутица и Крушевската планина до проходътъ на Църна тече Блато рѣка, оттука на долу пакъ при самитѣ поли на планината е низката часть отъ долината на Църна. Върхъ Златовърхъ се издига въ сѣверната часть на Прилѣпското поле. Отъ него на югъ се испущатъ, както видѣхме, двѣ каменисти рамки: едната права на югъ съ Маркови-кули въ южния си край, и подъ жгълъ съ пеш — Заградската планина; между източния склонъ на първата рамка Селечката планина загражда единъ кѫтъ отъ Прилѣпското поле, който се простира на сѣверъ до Козякъ и Прѣслонъ и въ южния край на който е гр. Прилѣпъ. То е полегато, повече голо, съ камениста или глиняста почва. Суходолинитѣ: Дабничка рѣка, притока ѝ Орѣвоечка рѣка и Лѣнишката рѣка, които се съединяватъ въ самия гр. Прилѣпъ, събиратъ водитѣ на това кѫтче. Между тѣхъ сѫ по[illegible]атитѣ поли на Козякъ, но голѣмата часть отъ които [illegible]ать Прилѣпскитѣ „*Орѣвочки лозя*“. Политѣ на

Селечката пл. на лѣво отъ Лѣнишката рѣка, и онѣзи на рамката на дѣсно отъ Дабничка рѣка сж скалисти съ слабъ слой отъ пѣсъчна почва, образувана отъ извѣтрянието на повърхнината на скалитѣ. Въ този кжтъ сж селата: Оревонцъ, Дабница и Лѣница.

Между Заградскитѣ планини и Маркови-кули се загражда другъ такъвъ кжтъ въ видъ на твърдѣ дълъгъ (3/4—1 часъ) разлатъ долъ, въ дъното на когото тече Заградска рѣка, която се влива въ блатото. Този кжтъ е *Заградското поленце*, скалитѣ на което сж покрити съ единъ слабъ, нъ плитъкъ слой отъ омита пѣсъчна почва, която е образувана отъ извѣтрянието на повърхнината на скалитѣ. Непроизводителната тази почва за житата дава малкитѣ, нъ сочни и благи заградски любеници, които сж прочути въ Прилѣпско. Въ него е само с. Заградъ, турски чифликъ. Мажуичкия ридъ дѣли сѣверната часть на полето на двѣ половини: собственно Прилѣпска на истокъ отъ него и западната часть на западъ.

Собственно Прилѣпско поле е полегато. Политѣ на Маркови кули, като се понижаватъ твърдѣ постепенно, добиватъ обикновенния уровенъ на полето чакъ въ жгъла между Прилѣпската и Заградската рѣки. 1 ч. подъ с. Варошъ. Въ началото почвата тукъ е както въ заградското поле, нъ по-надолѣ горния пластъ отъ пърсть почва да става по-дебелъ и черноземътъ захваща да прѣобладава надъ пѣсъкътъ; тъй производително за житото тази полегата негова часть давала прѣкрасния „Варошки тютюнъ“, съ който Прилѣпъ е добилъ извѣстность въ страната ни. Афионътъ, който отъ въстановлението на „режието“ насамъ замѣсти тютютнътъ, тукъ вирѣе тъй сжщо доста добрѣ. Това поленце образува синорътъ на старото славно село Варошъ, първо село по голѣмината въ Прилѣпско, 190 кжщи, извѣстно по старитѣ си юначни, будни и работливи любители на виното. „Варошани“, достойни потомци на „Марко Кралета“. Полегатостьта на Селечката пл. на лѣво отъ Прилѣпската рѣка е по малка съ по тучна и по производителна почва, въ която мѣстото на пѣсъкътъ заема цървената глина. Въ срѣдата ѝ 1/4 ч ъ на югъ отъ Прилѣпъ е широкото „*Садо поле*“, сега остав за пасение за имениятa на гр. Прилѣпъ, а въ история вѣстно по дженгътъ—битката между добранлийтѣ и „Са

замътъ", който първъ пѫть тукъ разбилъ Дебранитѣ и ги накаралъ да бѣгатъ.

Западната часть на Прилѣпското поле между Мукосъ отъ сѣв., Даутица отъ с.-з. и Мажуичкия ридъ отъ истокъ е тъй равна и плоска, щото браздитѣ по които се излива водата въ блатото сѫ почти безъ брѣгове и свободно са разливатъ по нивята, а на много мѣста водата не може да тече. За туй почвата тукъ е значително влажна, което дава възможность на селата да си иматъ достатъчно ливади и пасбища. И това поле въ сѣверо-източния си край има единъ кѫтъ, вдаденъ въ видъ на разлатъ долъ, до $1^1/_2$ часъ съ широко дъно, по широко отъ онова на Заградското поле. То е „*Дупячкото поленце* между Заградската пл. и Мукосъ, въ което сѫ расположени селата: Небрѣгово, Дреновици, Горно и долно Дупячини, арнаутско-циганското с. Десово, което служи за свърталище и източникъ на ужасни грабители на околнитѣ християнски села. По видътъ на почвата и производителностьта това поле на пълно си прилича на Заградското. То се издига кѫдѣ западния край на низкото поле като отдѣлностоящa правилна пирамида: но голѣмата й часть е гола плоска, нъ се срѣщатъ по западния склонъ и забели отъ джбици.

Тази часть на Прилѣпското поле е богата и плодовита, нъ на видъ е доста монотонна: прѣзъ пролѣтьта то е покрито съ еднообразенъ тъмнозеленъ покровъ отъ жито, а прѣзъ лѣтото жълтобѣлия покривъ господарува въ цѣлото поле. Само въ сѣверо-западния край на началнитѣ води на Блатото единъ по пъстъръ вѣнецъ отъ дървесата и трѣвянистата му растителность даватъ по-добъръ изгледъ, който става даже приятенъ, като се смѣси съ изгледа на низкитѣ мѣста по склоноветѣ на Даутица и Крушевската планина. Южната часть на Прилѣпското поле е съвършенно равна, плоска, като тепция: отъ това р. Църна и Блатото, които ѫ напояватъ се много разливатъ и правѫтъ наводнения, които впрочемъ колкото сѫ врѣдителни, когато сѫ ненаврѣме, толкозъ сѫ полезни съ утайката, която оставатъ, когато си стават въ опрѣдѣленото врѣме. Прѣобладающата почва е църнозема съ слабъ примѣсъ отъ ситенъ пѣсъкъ. Тази часть е най-плодородната въ Пелагонийското поле. Славното „*Бѣлкрно гувно*" влиза въ тази часть на Прилѣпското поле.

Битолско-Леринското поле, взето отдѣлно, прѣдставява едно-образна продълговата отъ сѣверъ къмъ югъ равнина. Источнитѣ му граници сѫ опрѣдѣлени, защото подъ самитѣ поли на южния край на Селечката планина тече рѣка Църна, а подъ Нидже — други рѣкички. Между тѣхъ мѣстото има варовито-пѣсъчливо насипна и неплодородна почва. Заедно съ горнитѣ скалисти раздърпани височини надъ зелената равнина отъ по далечъ, отъ Битоля или отъ джадето Битоля-Прилѣпъ то има непривлѣкателенъ изгледъ. Отъ югъ границата между полето и планината образува Леринската рѣка. Обаче, политѣ на планината тукъ прѣдставяватъ едни отъ най-веселитѣ и хубави мѣста по разнообразната и буйна растителность. Тукъ и селата сѫ по-богатички отъ колкото другитѣ плоски села. Като погледашъ отъ Леринъ на истокъ по политѣ на планинитѣ, имашъ прѣдъ себе си една градина съ раскошна растителность и съ повърхнина нѣкѫдѣ издълбана, нѣкѫдѣ плоско полегата. Живописния склонъ съ неговитѣ долища, рѫтлини и сѫртове и съ горитѣ по тѣхъ придаватъ още по-голѣма живость на низкитѣ поли и на южната часть на полето. Западнитѣ граници могѫтъ да се раздѣлятъ по характера си на двѣ части. До Битоля политѣ се снишаватъ постѫпенно и иматъ пѣсъчливо глиняста и слаба почва. Между края на Крушевската планинска верига и голина по онова мѣсто на Шемница, дѣто тя се явява въ Битолското поле, часть отъ полето се вдава на вѫтрѣ до „*Мраморицитѣ*“ на около 1 $^1/_2$ часъ. По южния му край тече Шемница, а прѣзъ срѣдата му минава Кичевското шоссе. Отъ пѣсъчнитѣ части свличани отъ водитѣ на околнитѣ голини това поленце не е тъй производително.

Въ западния ѝ край долината се спуска на вѫтрѣ въ полето съ Битолския баиръ, тъй щото между него и Пелистеръ се образува друга една такава вдадена долинка на Битолското поле, до влашкото село Магарево. На западъ като се снижава терасообразно Магаревския спускъ на Пелистеръ съединява въ видъ на проходъ тази вдадина на Битолското поле съ „*Гяватското поленце*“, което отъ своя страна прѣдставява разширочен проходъ. Сѣверо западнитѣ граници на тази вдадина сѫ голи и непривлѣкателни. По баира сѫ часть отъ Битолскитѣ лозя, въ долния имъ край е [illegible] ската махала „Баиръ маале“, а подъ самитѣ тѣхъ е долътъ Битолската рѣка „Драговоръ“, която прибира водитѣ на

вдадина. Изобщо взета тази часть на полето прѣдставява едно прѣлѣстно и богато мѣсто. Като излѣзнешъ отъ Битоля за Охридъ имашъ великолѣпна картина. Прѣдъ тебе е краставия, по величественъ на гледъ великанъ Пелистеръ съ хубавото село Магарево подъ него; на лѣво е издутия склонъ на Баба, при политѣ на който сж живописно расположени Пелистерскитѣ села, потънжли въ зеленина, а между тѣхъ е горната часть на пропастьта на р. Драговоръ. Подъ краката си имашъ една полегата плоскость прорѣзана съ каменисти долища, покрити съ пъстра растителность. При тази естественна красота притури и промѣненията, които произвела човѣшката ржка въ долната часть на тази впадина около града Битоля, онази прѣлѣстна околность на Битоля, която тъй се слави отъ всички пжтешественици, ще имашъ до нѣкждѣ прѣдставление за тази раскошна картина. Този кжтъ на полето като вдълбнжтина твърдѣ често бива покритъ съ мжгла и синякъ (скрежъ), които правжтъ климатътъ въ Битоля твърдѣ влаженъ. Политѣ на Пелистеръ остжпватъ само по растителность на нѣкои мѣста на политѣ на Шаръ въ Тетовското поле, нъ по-живописность не падатъ по-долѣ отъ тѣхъ.

Въ срѣдата си Битолското поле прѣдставява твърдѣ водяста плоскость, а край рѣкитѣ блатиста съ твърдѣ тлъста и плодородна почва. На пръвъ погледъ се вижда, че се намирашъ въ едно благословено мѣсто съ голѣма производителность; обаче въ него нѣма нищо, което да подѣйствува върху чувствителностьта и впечатлителностьта на посѣтителя. Блатиститѣ мочурливи мѣста въ тази часть на полето служжтъ за прибѣжище на много и голѣми стада отъ диви патки и гжски. Съ лошитѣ си испарения тѣзи мѣста развалятъ климатътъ на цѣлото поле и сж причината, въ особенни нѣкои мѣстности, на болѣсти отъ родътъ на трѣската, отъ които особенно страдае градътъ Битоля.

Пелагонийското поле, взето цѣло, прѣдставява едно отъ най-голѣмитѣ полета. По плодородието си то стои на първо мѣсто по насъ. Срѣдната му плодородность въ срѣдни години дава отъ 1 кило до 7 пшеница, до 9 ржжь, до 11 ечменъ, а въ най-добритѣ условия ечменъ дава отъ едното до 20, а пшеницата 1—13. Истина е, че съ тази производителность количеството на произведенията, особенно на житото, поле държи първо мѣсто по цѣла Македония; при

всичко туй увѣряванието на нѣкои въпкашни географи, че това поле може да прѣхрани прѣзъ една година цѣла Македония, е твърдѣ прѣувеличено. Сѣщъ се разнитѣ видове жита исключая брѣшницата, която тукъ не се сѣе. Второ мѣсто зазема тютюнътъ, а сега афионътъ. Конопъ и ленъ се срѣща малко край Цѣрна. Първия се продава въ Прилѣпъ, отъ който се правятъ разни органджийски работи, а втория — на така-наречения ленски-пазаръ въ Битоля, отъ който Еврейкитѣ изработватъ на ржцѣ разни видове конци. Анасонътъ се срѣща само въ сѣверната половина на Прилѣпското поле. Въ горната часть на р. Цѣрна при Секуловската и Леринската рѣки доста е развитъ бахчеванджилъка, изваждатъ най-много хубавъ едъръ кромитъ (лукъ), а пиперъ се получава отъ издробени пиперки въ селото Буково, отъ което и се парича Буковски пиперъ; той навсѣкждѣ по насъ се ползува съ извѣстность и е необходима принадлежность на всѣкоя трапеза.

Оризътъ не става никждѣ. Макаръ и южния край на полето да е 2—3 ч. по на сѣверъ отъ пояса на вѣчнозеленатa растителность, лозата тукъ не е на мѣстото си; лозя се срѣщатъ до сега само около градоветѣ и въ нѣкои отъ прѣдпланинскитѣ села въ Битолско. Напослѣдъкъ почнжхя да ги садятъ и въ полскитѣ села, нъ виното отъ тѣхъ е тъй водно и слабо, щото може да го пие само полянина, който обръща исключително впимание на количеството на ядението и пиението. Богатството на полето твърдѣ слабо оползотворява населението и за туй въ селата на това до раскошество богато поле владѣе крайна мизерия. На всичкитѣ почти поляни „косата служи за пюскюлъ“, както казватъ по насъ. Изваждатъ много и хубава пшеница, а се хранятъ само съ ечменъ, работятъ ленъ и конопъ, изваждатъ вълна за облѣкло, а за покривка и постилка имъ служи само първобитния „кожухъ“ отъ овча кожа; работятъ денонощно като робье съ всѣ дѣцата си; работятъ като волове, а живѣятъ като свине; съ плодътъ на трудоветѣ имъ се пълнятъ голѣми хамбари съ жито, а тѣ пакъ до гупа сж въ дългове, животътъ имъ е не сигуренъ, — въ ржцѣтѣ на кредиторитѣ. Редко е щото полски селянинъ, началникъ на едно многочленно семейство, на което разноскитѣ за животътъ сж ничтожни, редко е такъво семейство да нѣма най-малко 1 лири дългъ на господаритѣ си. Тази пословична бѣди

съпоставена съ околната богата природа, всрѣдъ такова изобилие и хранилище, поразява наблюдателя. Струва ти се, че тѣзи мизерни сѫщества сѫ осѫдени клѣтници нарочно турени всрѣдъ благословена страна за увеличение на мѫкитѣ имъ. Като оставимъ на страна общитѣ по насъ причини на икономическия отпадъкъ, происходящи отъ политическитѣ условия и отъ общественното положение на нашия селянинъ, азъ намирамъ двѣ главни причини за тази бѣдность на населението. Расположено на далечъ отъ стоварищата на износното жито: Солунъ и Дурацо, съ които то твърдѣ мѫчно се съобщава, произведенията не намиратъ пазарище. Солунско-Митровичската желѣзница почнѫ да оказва извѣстно значение за износната търговия на това поле, само като се направи джадето до станцията Градско; нъ разноскитѣ по прѣнасянието житото по този пѫть до Солунъ сѫ тъй голѣми, щото жито по него може да се носи въ Солунъ само когато въ Европа има гладъ. Въ другитѣ години житото остава за мѣстно употрѣбение. Единственнитѣ постоянни износители на това жито сѫ Мияцитѣ отъ Рѣканско и планинцитѣ въ околнитѣ каази: Кичевска, Дебърска, Охридска, Битолско и Велешко. Тъй щото голѣмото плодородие въ нѣкои години служи само на туй, щото да понижи цѣната на житото и остава, слѣдователно, безполезно за населението. Това е особенно вѣрно за селянитѣ, които потънѫли до уши въ дългове; щомъ извършѫтъ, продаватъ житото на пазаръ или кредиторитѣ имъ го взиматъ още отъ гумната съ долна цѣна, каквато има житото по това врѣме.

Битоля, главния центъръ, остава безъ значение за житната търговия. Нъ направата на желѣзницата Солунъ — Битоля, особенно когато тя се прострѣ до Дурацо, — ще посъживи житната търговия на това поле. Азъ намирамъ и тази надежда, ако не загадочна, то поне относителна. Полскитѣ селяни тъй сѫ потънѫли въ калта по положение и животъ, тъй сѫ останѫли назадъ съ развитие, щото настоящето поколение отъ тѣхъ е неспособно да се ползува отъ никакви прѣимущества. Втора причина на бѣдността на населението е отпадъка на земледѣлието, вслѣдствие на крупнитѣ владѣния по чифлицитѣ. На всѣкждѣ полскѣ села сѫ повече чифлици, нъ другадѣ край тѣхъ има [illegible] и самостоятелни села, а и други села отъ година на [illegible] забогатѣватъ и се стрѣмѫтъ съ пари да откупѫтъ

самостоятелностьта си; а тукъ всичкитѣ почти села сж чифлици и никакво забогатѣване и стрѣмление за откупване самостоятелностьта не се забѣлѣзва. Тѣзи чифлици напослѣдъкъ все повече и повече взехж да минаватъ въ ржцѣтѣ на християнитѣ отъ Прилѣпъ и Битоля, които ги купуватъ отъ старитѣ притежатели, бейлеритѣ. Турцитѣ отъ немарливость, а християнитѣ отъ страхъ слабо посѣщаватъ чифлицитѣ и малко се грижѫтъ за земледѣлието. Селянитѣ, оставени на своя глава, гледатъ работата прѣзъ пръсти, защото знаѫтъ, че работѫтъ за другиго. Отъ туй земледѣлието страдае, вслѣдствие на. което отъ нѣдрата на това тъй богато поле не се изваждатъ толкозъ произведения, колкото би могло да се извади.

По видътъ, повърхнината и почвата си това поле прилича да е било дъно на бивше езеро, както сж повече отъ описанитѣ до сега полета. Водата на туй езеро е истекла прѣзъ долината на р. Църна въ Мориово, като е прѣсѣкла планината. Това прѣдположение на селскитѣ жители въ полето подтвърждаватъ и нѣкои пѫтешественици. Заградено отъ всѣкждѣ съ високи планински вериги, това поле е затворено, нъ не е недостѫпно, защото прѣзъ тѣзи планини има добри проходи, по които минаватъ важни за вѫтрѣшнитѣ съобщения на страната пѫтища. Тѣзи проходи и пѫтища, които излизатъ все отъ него или по-добрѣ свършватъ въ него, правѫтъ го естественъ центъръ на съобщенията и помагатъ на главния му гр. Битоля да бѫде важенъ търговски центръ въ южна Македония.

По главни отъ тѣзи пѫтища и проходи сж слѣдующитѣ: прохода на Гявато между Бигла и Пелистеръ, прѣзъ който минава пѫтя отъ Битоля за Рѣсенъ и Охридъ. Този пѫтъ, може да се каже е главния пѫтъ въ страната ни, защото по него ставатъ съобщенията между Македония и Албания. Отъ тукъ се отдѣлятъ пѫтища за по-главнитѣ албански градове. Благодарение на това Битоля, за търговията на южна и срѣдна Албания съ Македония и съ Егейско море е това, което е Скопие за сѣверна Албания. Като продължение на този пѫтъ на истокъ е пѫтя Солунъ-Битоля, който излиза отъ полето прѣку сниженото начало на Ни[illegible]; нататъкъ прѣзъ проходитѣ Килитъ-дервентъ и Рикни-[illegible] ла. между распокѫсанитѣ мѣста на малкия Ниджe излиза Островското поленце. Този пѫтъ е главенъ посрѣдникъ

съобщение между Адриатическото и Егейското морета, главно между Дураць и Солунъ, което днесь става съ желѣзницата. Прѣзъ прохода Прѣслонъ въ сѣверия край на полето и нататъкъ по долината на Бабуна води тъй сжщо единъ отъ най-важнитѣ нашенски пжтища. Нѣкога само тоя пжть съединявалъ полето съ сѣверната и сѣв.-западната часть на страната ни; сега тая роля испълнява повече джадето Прилѣпъ-Градско, което излиза отъ полето прѣзъ Плетварския проходъ подъ върхъ Козякъ и нататъкъ върви по долината на р. Рѣка. Направо и напрѣко за краткость това поле се съобщава съ Скопското чрѣзъ работното нѣкога джаде, което вървѣло прѣзъ сѣв.-западния край на Прилѣпското поле и прѣку срѣдата на Скопскитѣ планини; сега този пжть е затворенъ, неработенъ. Проходътъ между Даутица и Бушова чешма отваря полето за Кичево и Дебъръ. За Охридъ и Рѣсенъ тази роль испълнява проходътъ на Църна прѣзъ Порта пл. и нататъкъ прѣзъ Църна и Бигла. Прохода на „*Мраморицитѣ*“ между южния край на Крушевската верига и една тераса на Бигла край лѣвия брѣгъ на Шемница е до бъръ и прѣзъ него прониква въ неизвѣстния Д.-Хисаръ и понататъкъ въ планинистата западна Македония. По този пжть се водятъ всичкитѣ съобщения между Битоля, Кичево и Тетово и на половина между Битоля и Скопие. Костурско и Прѣспанското поле не се съединяватъ съ нѣкой сгоденъ проходъ, за туй пжтищата отъ полето за тѣзи мѣста водятъ прѣку планинската верига на Пелистеръ, за първото по Леринската рѣка прѣку Бигла, а за второто прѣзъ Баба безъ всѣкакъвъ проходъ. Отъ този видъ сж и пжтищата прѣзъ Селечката планина и Нидже за мѣстноститѣ Мориово и Мжгленъ. Пжтьтъ отъ Битоля по Църна служи само за Мориово, а би могълъ да служи за кратъкъ пжть за съобщения на Битоля и Тиквешъ.

Както бива обикновенно съ плодороднитѣ полета и долини, Пелагонийското поле е твърдѣ гжсто населено. Селата по мѣстоположението си могжтъ да се раздѣлятъ на три. Повечето отъ тѣхъ сж расположени по краищата на полето при политѣ на окржжающитѣ го планини. Расположени на близо едно до друго на $^1/_4$ и $^1/_2$ часъ растояние, съ добри ели околности, съ доста живописенъ вънкашенъ видъ, тѣзи

села образуватъ за полето, декорация вѣнецъ отъ села. Тѣзи сж по-голѣми отъ останжлитѣ полски и жителитѣ имъ сж посъстоятелни. Въ този вѣнецъ спадатъ и нѣколко паланки, като Магарево, Търпово, Леринъ и Вощарани, Неретъ, Баница и др. Надъ тѣзи села по склоноветѣ на околнитѣ планини повече въ долнитѣ имъ части сж расположени планинскитѣ села. Отъ тѣхъ най-хубави и най-богати съ най-будни жители сж селата по „диплитѣ“ на източния склонъ на Пелистеръ, които села образуватъ така паречений *Буфъ-Колу*.

Въ планинскитѣ села спадатъ влашкитѣ Гопеши и Малоища и градчето Крушово, което живописно е расположено на една стръмна полегатость на върха Слива планина и е интересно, както въ топографическо, тъй и въ етнографичаско отношение. Въ Битолско-Леринското поле села се срѣщатъ повечето покрай рѣкитѣ, а въ Прилѣпското поле тѣ сж твърдѣ редки и малки. Полскитѣ села сж най-малкитѣ, най-бѣдпитѣ и най-лошо устроени вънкашно и вжтрѣшно.

Населението на цѣлото поле е Българско. Селата въ Прилѣпското поле сж подчинени въ духовно отношение на Екзархията, а повечето отъ селата въ Битолското и Леринско още киснжтъ въ Гъркоманство. Турскитѣ села сж малко.

По говоръ и облѣкло, слѣдователно, по плѣменно происхождение, даже и по състояние, духъ и развитие селата могжтъ да се раздѣлятъ на три части. Полскитѣ села по говоръ си сж прѣдставители на така паречения „Прилѣпски говоръ“; полскитѣ говоржтъ не тъй полека и съ продължително произношение на гласнитѣ, както Д.-Хисарскитѣ, но и не тъй бързо, както планинцитѣ. Въ говора имъ има много думи, които се употрѣбяватъ само тукъ. По облѣклото си тѣ прѣдставяватъ единъ оазисъ, една особность, всрѣдь разнообразнитѣ и пъстри околни костюми. Отличителния бѣлѣгъ на полския косютмъ е кожухътъ, направенъ отъ овча кожа, поради което граждапитѣ на присмѣхъ даватъ на полянцитѣ прозвището „*Ножусари*“, „овци“. По състояние видѣхме, че сж много долѣ. Заедно съ туй и животътъ имъ е мизеренъ. Кжщитѣ сж прости длъгнести колиби, мобилировка въ тѣхъ нѣма никаква: нито покривка, пито постелка. За спалня лѣтно врѣме имъ служи гумното, а зимно врѣме — плѣвната; а гориво често употрѣбяватъ слама и лѣпешки отъ говеда: отъ което кжщитѣ сж вѣчно задимени. Единственнитѣ машни посжди сж „букарътъ“ (единъ видъ малки бориш

желѣзни обрѫчи, които много приличатъ на войнишкитѣ барабанчици), голѣмъ сждъ за вода и „цѫрпкитѣ“ (изпразнени дългнести тикви), като по-малъкъ сждъ. Фурни нѣма никакви; хлѣбътъ си пекѫтъ съ црѣпни и вършници надъ огънь. За прѣнасяние и слагание ястие иматъ всичко 1—2 тепции, 1 горованка (малка дълбока тепция). Патриархалния животъ тукъ е по-спазенъ, отколкото въ планинскитѣ села, защото иматъ нужда отъ повече работни ржцѣ, за да се продаватъ по-скжно на чифликъ — сайбийтѣ си. Отъ сжщата тази нужда происхожда обичая, момата да взима пари отъ момъка при женидбата, намѣсто обратното, както е по-градоветѣ, и лошия обичай да се женѭтъ момитѣ твърдѣ стари, а момцитѣ твърдѣ млади. Исключителнитѣ начини на женидбата сж бѣганието и краденето. Полянцитѣ сж доста свободни отъ разбойничества и насилнитѣ грабежи, които ставатъ въ околнитѣ планински села, едно защото разбойницитѣ не обичатъ полета и друго за дѣто тѣ, като чифлици, сж подъ покровителството на своитѣ притежатели. Въ замѣна на туй, тѣ сж подхвърлени на узаконеното грабителство и притѣснение отъ самохвалнитѣ тѣхни покровители и поляцитѣ и отъ многобройни неканени гости, приятели на сватбитѣ, търговски, правителственни и бирнически компании и др. т.

Тежкитѣ обстоятелства и условия сж произвели въ характера на полянцитѣ такива лоши нравствени качества, каквито редко се срѣщатъ у други нѣкой селянинъ. Кражбата, отмъстителностьта чрѣзъ паление сѣно, слама, жито сж обикновенни явления между полянцитѣ. Прѣзъ яснитѣ лѣтни нощи хубава романтична картина прѣдставява тази широка равнина, като се нашарва съ много огньове блѣстящи на земята, както звѣздитѣ на небето. Гореннето е главното и единственното срѣдство за отмъщение, заплашване на агитѣ и неприятелитѣ имъ. Когато нѣкой ага мъмри селянитѣ за нѣщо, послѣдниятъ отговаря съ думитѣ: „прощай ага тѝ биди жѝвъ“, при което чука огнивото о кремъкътъ, съ което му дава да разбере, че утрѣ ще запали съ това огниво плѣвната или купата му. Прочее, заслужено въ градътъ имъ дава прозвищетотъ „*Палисламовци*“. Даже и при най-строгия надзоръ отъ страна на господаря, не е възможно полянина да не открадне нѣщо отъ сѣмето на овършеното жито. Изгубенъ е онзи чифликъ, сайбията на когото би се довѣрилъ на селянитѣ. Нуждата, спромашията ги е направила крайни лъжци и нечестни платци въ рабо-

титѣ. Поляпина е лишенъ отъ сърдце и душа, даже и общесловѣнското гостоприемство у тѣхъ е слабо. Като резултатъ на всчкото горѣказано е тѣхната простота, тжпость и грубость въ всѣко отношение.

Отъ тѣхъ твърдѣ много се различаватъ селянитѣ по планинскитѣ села. Говоръть почти е еднакъвъ, съ исключение на селата Буфъ-Колу, дѣто той бѣга малко на кждѣ Костурския. Прѣдставителитѣ на този говоръ сж Прилѣпчани и Леринчани, а въ Битоля той е малко по инакъвъ, подъ влиянието на Влашкия езикъ и Бърсячкия говоръ. По облѣкло си всички приличатъ си по туй, че носжтъ черни шаячни дрѣхи. Отличаватъ се по края на дрѣхитѣ само Буфъ-Колчанитѣ, които се приближаватъ по това до Прѣспанско-Костурско. Земледѣлието у тѣхъ съставлява главното занятие; по край него занимаватъ се и съ друго. Бухколчанитѣ и жителитѣ на селата по Нидже ходжтъ по чужбина — първитѣ повече въ Гърция, а вторитѣ по разни мѣста, като зидари и бичкиджии; жителитѣ на селата по склонъть на Даутица се занимаватъ съ дърводѣлство, а въ селата по планинитѣ около Прилѣпъ много кжщи се прѣхранватъ съ кираджилъкъ, който силно е билъ развитъ прѣди да се направи желѣзницата и когато не работѣхж колитѣ. По състояние, развитие и животъ селянитѣ на тѣзи села стожтъ по-горѣ отъ онѣзи въ полето. Селата въ западната половина на Прилѣпско поле заематъ въ всѣкое отношение срѣдно мѣсто между полскитѣ, Кичевскитѣ и планинскитѣ села. Въ облѣклото тѣ сж заели отъ планинцитѣ църнитѣ кюрчета, по ги правжтъ по-кжси и ги обшиватъ на края съ гайтани отъ любимия на полянцитѣ цървенъ шаръ. Отъ Д.-Хисарцитѣ сж усвоили „обялата“ (завивки на краката до колѣнитѣ, направени отъ развласена аба), отъ Кичевскитѣ — горнитѣ зимни покривки, а отъ полянцитѣ — голѣмитѣ яки на кошулитѣ и кожухъть, който тукъ правжтъ безъ ржкави и по-кжсъ.

§ IX. Кичевско поле.

Кичевското поле е на западъ отъ Пелагонийското, с което се отдѣля съ Стърмолъ планина. Въ сѣверо-запад му край е градъ Кичево, а прѣзъ срѣдата му тече р. Г Както и Тетовското, това поленце е вече въ облас Арнаутлука. По Бистра, която го загражда отъ минава границата на Македония и Албания. За г

има отъ западъ Бистра планина, която го отдѣля съ Рѣканско, отъ с.-и. Буковикъ, който го отдѣля отъ Гостиварското поле, отъ сѣверъ Чалиойца, която го отдѣля етъ Порѣче; Стърмолъ и задъ него прѣдгорието на Бушева чешма го заграждатъ отъ истокъ и го отдѣлятъ отъ Прилѣпското поле, а откъмъ югъ е отдѣлено отъ Демиръ-Хисаръ съ Баба и Турла планини и съ спусковетѣ на Вървоитъ. Въ тѣзи граници туй поле има доста неправилна форма. По формата и видътъ то се дѣли на двѣ части: собственно Кичевско поле и единъ кѫтъ по Заешката рѣка, който се нарича *Заешко* или *Горно-Кичевско поле*. Главната часть, или собственно Кичевското поле, се простира по источна посока отъ Бистра до Стърмолъ на дължина 3½ часа, а широчина му се мѣнява отъ ½ часъ до 10 минути. Въ источния си край то се обръща въ клисура. Южнитѣ му граници по политѣ на Доленския Ридъ, на Турла, Баба и Стърмолъ стоѫтъ въ видъ на непрѣкѫснѫта малко закривена линия. Въ сѣверозападния си край отъ долината на Копачката рѣка до село Карбуница на ½ часъ растояние право надъ полето се издига Доленечкия ридъ. Веднага надъ полето, а отъ тукъ до в. Баба, Турла е като вдадена назадъ и политѣ ѝ сѫ полегати. Баба стърмно се издига надъ него. Отъ западъ политѣ на Бистра рѣзко свършватъ надъ полето; сѣверната граница е тъй сѫщо стръмна, но не въ права линия.

Заешкото поленце или долината на Заешката рѣка е непрѣкѫснѫта часть на Кичевското поле, вдадено въ планинитѣ на сѣверо-истокъ отъ гр. Кичево. При самия градъ Кичево, дѣто е началото му, то е тѣсно на 10 минути, защото южния край на Орланечката рамка тукъ се приближава до Бистра планина. Оттукъ то се вдава на с.-истокъ нѣщо на 2 часа, като постепенно се разширява на горѣ. Прѣзъ него текѫтъ Заешката и Тюинската рѣкички. Само малко надъ Кичево на ½ ч. нѣщо около съединената рѣка то е плоско; останѫлата му часть се образува отъ полегатитѣ поли на планинитѣ, които го заобикалятъ именно на Бистра, Буковикъ. Кяфа и Орланския спускъ (Крастата надъ Кичево).

По происхождение и видъ Кичевското поле е планинска и рѣчна долина, образувана отъ рѣка Велика на смѣтка на околнитѣ планини. За туй почвата му е пѣсъчлива, насипна и ровка, както на Тетовското поле. Главнитѣ му произве-

дения сѫ царевицата и извѣстнитѣ Кичевски любеници, които най-добрѣ вирѣятъ въ Горно- Кичевското поле.

Кичевското поле по вида, характера и мѣстоположението си има много общо съ Тетовското. И двѣтѣ сѫ разширочени долини на рѣки сравнително голѣми и сѫ заградени съ високи планини. Почвата и въ двѣтѣ е наносно-пѣсъчлива и двѣтѣ сѫ покрити съ тъмна и буйна растителность, която се дължи повече на изобилието на водата, отколкото на плодородието на почвата. Най-подиръ и въ двѣтѣ главното произведение е царевицата, любимата храна на Арнаутитѣ. Даже и впечатленията, които тѣ произвеждатъ, сѫ доста сходни по между си. Разликата между тѣхъ е тази, че Тетовското поле се простира на дължъ отъ с. къмъ югъ, а Кичевското отъ и. къмъ з.; първото е цѣло, а второто е разрѣзано на части отъ рамкитѣ на околнитѣ планини, особенно на Чалиойца, която се вдава въ него; голитѣ околпости на първото накърняватъ красотата му толкозъ, колкото околноститѣ на второто ѫ увеличаватъ. Заградено съ високи планини, Кичевското поле е твърдѣ затворено за околнитѣ му мѣста. Съ Рѣканско, Демиръ-Хисарско и Гостиварско сношенията ставатъ всѣ прѣку планини. Долината на Трѣска прѣдставява твърдѣ слабо срѣдство за съобщение съ Порѣче и Скопие, а за да се излѣзе отъ нея въ Прилѣпското поле, трѣбва да се прѣмине не тъй сгодния проходъ Барбарасъ.

Часть II.

Хидрография

ОТДѢЛЪ I.

ОБЩЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Въ хидрографическо отношение почти цѣлата прѣдметна описанието ми область принадлежи на бассеина на р. рдаръ, главната водна жица въ цѣла Македония. Вънъ тази область отъ бассеина на Вардаръ остава само тѣс- а му долина отъ Тиквешъ надолѣ и по-нататъкъ — Со- ското поле. Малката часть отъ този бассеинъ оттатъкъ якъ пл., която (часть) не влиза въ описваната область, заслужва внимание. Освѣнъ бассеина на Вардаръ въ и область влиза малка часть отъ бассеина на р. Ч.-Дринъ ла и Голѣма-рѣка — Дебърско съ Мавровското поленце Тетовско), часть отъ бассеина на Костурското езеро и р. трица и часть отъ бассеина на р. Струма (коритото на Струмица).

Водораздѣла на бассеина на р. Вардаръ. — Бассеина Вардаръ граничи съ бассеинитѣ на Българска Морава, ина чрѣзъ притока ѝ Ситница. Струма, Галикъ, Острово и Костурското езера, р. Бистрица (Алиакмонъ), Ертъ и Църни-Дринъ.

1). Границитѣ между този бассеинъ и Ситничкия обра- часть отъ склонътъ на Люботърнъ. Тука р. Радимка прѣдставява онова интересно географическо явление, о на нѣколко часа подъ извора си отъ една скала, която испрѣчва на пжтя, тя се раздѣля на два ржкава, отъ то единия се влива въ р. Ситница (отъ бассеина на Църно е), а другия въ р. Лѣпенецъ (отъ бассеина на Егейто море.

2) Водопрѣдѣла на Вардаръ и Морава образува единъ . отъ южния край на Църна-гора, който дѣли водитѣ

на Българска-Морава и Лѣпенецъ, послѣ билото на самата Черна-гора, което дѣли водитѣ на Вардаръ и Морава, и Голѣма или Кумановска рѣка. Руянъ и рамката въ Вранско, която го съединява съ Бабина планина, образуватъ останѫлата часть на водораздѣлътъ между Бълг. Морава и Пчиня. Най-много се забѣлѣзва дѣлежътъ на водитѣ въ този водопрѣдѣлъ при Чукарката въ Прѣшовско, дѣто незначителна една издигнѫтость дѣли водитѣ на Моравица и Конярската рѣка.

3) Водопрѣдѣлътъ на Вардаръ и Струма образува една много прѣчупена линия отъ планини съ разнообразенъ характеръ и височина. Бассеинитѣ на Брѣгалница и на притока ѝ Лакашница, като се вдали много на истокъ, а онзи на Струмица — наопаки на западъ, правѫтъ южната часть на този водопрѣдѣлъ да бѫде много кривулястъ. Като се захваща отъ пограничния вѫзелъ въ изворнитѣ води на р. Пчиня, по Деве-багъръ и Червена Ябука този вододѣлъ възлиза до високото Осоговско плато на върховетѣ Руянъ и Султантепе; отъ тукъ на истокъ върви по билото на Осоговската планина до онова мѣсто, дѣто тя се срѣща съ Малешевската пл. Тукъ той се доближава до самата долина на р. Струма въ Кресненската клисура и върви край неѫ по билото на Малешевската планина дору до Огражденъ, дѣто остава долината на Струма и се спуска на западъ по самото било на Плачковица пл. до надъ гр. Радовишъ, именно до сѣверния край на плоскостьта, която пълни пространството между Щипъ и Радовишъ. Тукъ се захваща единъ неестественъ и интересенъ вододѣлѣжъ между Струмица и Лакаица. Поменѫтата хълместа възвишеность надъ Щипската долина свършва постърмно, накѫдѣ Радовишкото поле сконътъ ѝ е полегатъ, а между неѫ и Лакаичката долина има една височина Смърдешъ планина. Тъй щото естествения пѫть на водитѣ отъ плоскостьта е накѫдѣ Радовишкото поле въ р. Струмица. Една незначителна височина въ източния край на склоп и на самата му граница съ полето не дала на водитѣ да вѫ вѫтъ по естествения си пѫть, вслѣдствие на което събрани въ Мадемската рѣка пробили си пѫть прѣзъ С дешъ планина, като ѫ прорѣзали въ клисурата Дервен се истекли въ Лакаица. Право казватъ въ Радовишко, Мадемската рѣка тече наопаки. По водопрѣдѣлитѣ рѣки бивѫтъ на очи такива мѣста, дѣто паблизо еди другъ съ изворитѣ на двѣ рѣки, които по-долѣ п

се раздалечаватъ и се вливатъ въ 2 различни рѣки. Сѫществуването на такива хидрографически явления е отбѣлѣзано отъ мѣстнитѣ жители съ приказки за особени нѣкои случаи, истински или не. Въ описания водопрѣдѣлъ личжтъ 2 такива мѣста: едно въ Малешевската планина и друго на Плачковица пл. при гребенътъ Момина-чешма, дѣто захващатъ Блатешница, която се влива въ Осойница и Смилянската рѣка, която се влива въ р. Струмица. Ето какво приказватъ мѣстнитѣ жители за послѣдното отъ тѣзи мѣста. Въ врѣмето на царь Костадинъ и Елена въ Струмица господарувала нѣкоя мома. Тя искала да прѣхвърли водитѣ на Блатешница да текжтъ оттатъкъ въ Радовишко и съ тая цѣль направила на гребенътъ Момина-чешма окопъ, който и сега стои (окопъ дѣйствително има на този гребенъ, нъ дали той е отъ тогава, не знаж). Кралътъ на Кочанско, койтоималъ сѣдалището си въ Градището при с. Блатецъ край Блатешница, се съпротивилъ на това и по този случай се отворила война между него и момата. Момата била надвита и погубена въ този бой, отъ което и гребенътъ по нейно име се нарекълъ Момина-чешма.

Отъ плоскостьта между Радовишъ и Щипъ водораздѣлътъ излиза на билото на Срѣдна; по пеж и по Смърдешъ надъ Струмица той ходи въ Конечката планина при изворитѣ на р. Лакаица.

4). Водопрѣдѣлътъ между Вардаръ образува една дълга и доста извита планинска верига: Нидже и Кожухъ дѣлжтъ водитѣ на Църна, притокъ на Вардаръ, отъ онѣзи на Воденската рѣка, притокъ на Галикъ. Тукъ този водопрѣдѣлъ съвпада съ границата между Воденската и Леринската каази. По на истокъ Паякъ пл. отдѣля бассеина на Мъглешката рѣка, началото на Галикъ отъ долината на Вардаръ въ Гевгелийско, Воденско и Солунско.

5) Единъ спускъ отъ в. Вичъ въ южния край на Леринското поле се снижава и малко по на сѣверъ пакъ се възвишава и образува началото на Нидже пл. Този спускъ на Вичъ и началото на Нидже дѣлжтъ водитѣ на бассеина на Църна отъ този на бассеина на Островското езеро.

6) Бигла и края на Пелистеръ до онова мѣсто, дѣто от послѣдния се отдѣля клонътъ, който раздѣля Костурско Прѣспанско, образуватъ водораздѣла на Вардаръ чрѣзъ

Църна, Костурското езеро и р. Бистрица (Алиякмонъ) прѣзъ притока ѝ Костурска Бистрица.

7) Отъ тукъ на с-истокъ Пелистеръ пл. съ едноимения върхъ до прохода Гявато и още по-насѣверъ Мала Бигла до в. Църни-върхъ, именно до онова негово мѣсто, дѣто отъ него се отдѣля клонътъ между Охридско, Дебърско и Рѣсенското поле, образуватъ водораздѣлътъ между Вардаръ и Прѣспанскитѣ езера, слѣдователно и между р. Ергентъ, въ която тѣзи езера изливатъ водитѣ си чрѣзъ притока ѝ Малкия Дѣволъ.

8) Вододѣлътъ между Вардаръ и Черния-Дринъ по дължина е най-голѣмъ отъ другитѣ и е образуванъ все отъ високи и дълги планински вериги. Този вододѣлъ е часть отъ голѣмата и главна водораздѣлна линия на Балк. полуостровъ между бассеина на Адриатическото море отъ една страна и на Егейското и Черно морета отъ друга. Онази часть отъ Шаръ, която има южна посока, образува най-видната часть въ този вододѣлъ и дѣли непосрѣдственитѣ притоци на Вардаръ въ Тетовско и на Дринъ въ Дебърско. Бунецъ, Влайпица и часть отъ Буковикъ дѣлятъ водитѣ на Радика, притокъ на Вардаръ. Съединителния гребенъ на Странжа пл. между Бистра и Буковикъ, билото на послѣдната Яма до възелътъ Стогово, образуватъ вододѣлътъ на Вардаръ чрѣзъ притока му Трѣска, Голѣма и Малка рѣка. Въ тази часть на вододѣлътъ най-много личи дѣлежътъ на р. Заешка и Пикифоровската въ Странжа пл. и билото на Яма между Горската и Копачката рѣки. Останѣлата му часть между Вардаръ и Ч.-Дринъ (въ Охридско) образуватъ Сърпътъ на Турянската. Сливовата, Бѣличката и пр. пл. до Църни-върхъ, Въ това очертание въ границитѣ на Скопско двѣтѣ страни отъ лѣво и отъ дѣсно на Вардаръ иматъ доста симетрично расположение и главната рѣка тече почти въ срѣдата.

ОТДѢЛЪ II.

Рѣки.

§ 1. *Вардаръ.* — Както цѣлия този край, тъй и извора Вардаръ, чини ми се, не е извѣстенъ точно на Геогр По погрѣшка, за начало на тази главна рѣка тѣ сж смѣт Лакашница, която наричатъ Падалишка рѣка. Обаче т лишено отъ всѣкаква основа.

Вардаръ извира $2^1/_2$ ч. на юго-западъ отъ гр. Гостиваръ (Костово) $^1/_4$ ч. подъ с. Врутокъ, което е расположено по Зенделъ-бегъ пл., първото прѣдгорие на Шаръ планина.

Въ долната часть на това прѣдгорие $^1/_2$ ч. подъ с. Врутокъ има една впадина, дълга около 100 метра и широка около 30 метра съ брѣгове високи надъ неѫ до 40 метра.

Тази впадина е извѣстна подъ названието *Вардаръ-баши* (глава на Вардаръ). Брѣговетѣ ѝ сѫ скалисти, покрити отгорѣ съ пластъ отъ земя; дъното ѝ е тъй сѫщо скалисто и при самата вода на Вардаръ покрито съ чисти и дрѣбни варовити камъчета, а по-настрана отъ неѫ — съ глина и пѣсъчлива земя. Изъ скалститѣ брѣгове на тази впадина извира водата на Вардаръ. Цѣлия брѣгъ на впадината испуска вода, нъ най-много вода дава западната му часть. По него изъ 2 мѣста излиза най-силната вода, която и се смѣта за началото на Вардаръ: въ сѣв. западния кѫтъ на впадината, дѣто изъ една дупка на скалата излиза най-голѣмата вода, и въ юго-западния кѫтъ, дѣто въ края на впадината излиза вода право отдолѣ на горѣ, като се процѣжда между дрѣбни варовити камъчета. Тѣзи двѣ мѣста даватъ $^3/_4$ отъ водата на Вардаръ, а останѫлата $^1/_4$ излиза отъ лѣвия брѣгъ, прѣзъ който на малко растояние и вънъ отъ впадината всѣ се процѣжда вода.

Чуденъ е найстина изворътъ на Вардаръ! Никѫдѣ не виждашъ голѣма нѣкоя дупка, не забѣлѣзвашъ никѫдѣ да истича вода, а на нѣколко раскрача отъ себе си имашъ вече бучаща рѣка, голѣма колкото единъ язъ за 4 воденици, която мѫчно можешъ да прѣгазишъ! Единственното движение, което забѣлѣзвашъ въ извора, то сѫ мехурчетата, които постоянно се явяватъ, губѫтъ се и се замѣняватъ съ нови, като въ вода, която врие. Прочее, тукъ съ най-голѣма справедливостъ може да се приложи народното изрѣчение: „врѝе тéче, ягне се пéче, нѝгде го нéма“. Нъ най-вѣрно е схванѫтъ и исказанъ характера на този изворъ въ названието на ближното село Врутокъ, т. е. токъ или течение съ врѣние. Още отъ извора водата се спуска съ голѣма сила, която удържа и вънъ отъ впадината. Водата е бистра, като сълза, игрива между камъчетата, студена — като ледъ, лека на пиение — да не можешъ да ѝ се нагледашъ и напиешъ! Въ единъ часъ врѣме, дѣто постояхме на Вардаръ-баши, испихъ о 2 оки вода и остави, че пакъ останѫхъ жеденъ, ами

и прѣзъ цѣлия день не можахъ да се изнапия вода! Обаче, тази лека на пиене вода, която не можа да ми угасне жаждата, закорави ми силно корема. Между туй, водата отваря силенъ апетитъ за ядене.

Единъ отъ другаритѣ ми спѫтници приказваше ми, че въ единъ часъ стоене на това мѣсто тъй му се прияло, щото не знаялъ що да прави отъ гладъ. Случайно по пѫтя минавали цигани, които просили хлѣбъ по селата — отъ тѣхъ той купилъ парчета нечистъ хлѣбъ, когото ялъ съ най-голѣмо лакомство.

Земята на впадината около изворътъ е червена глина, размѣсена съ пѣсъкъ и покрита съ папратъ.

По-склонътъ надъ впадината има редка кория отъ брѣстове, по самитѣ брѣгове растѫтъ буйни лѣски, клоноветѣ на които сѫ надвиснали надъ водата, а надъ самия изворъ има голѣма стара върба, подъ сѣнката на която обикновенно посѣтителитѣ на Вардаръ-баши сѣдатъ за почивка.

По сѣверо-западния склонъ на впадината висѫтъ Вруточкитѣ лозя. Лѣвия брѣгъ на впадината е по-високъ, а дѣсния по-низъкъ; първия е земестъ и сухъ, а втория—лѣвия скалистъ и водистъ.

Камъчетата въ извора и въ цѣлата впадина сѫ варовити; такива сѫ и голѣмитѣ камъни по матката на Вардаръ по-долѣ отъ главата му, а подъ валявицитѣ близо до рѣката има цѣла каменоломня, отъ която Вруточани копаѫтъ много мермеръ и бигоръ. Отъ всичко това може да се заключи, че Зандель-бегъ планина състои отъ варовецъ. Както е извѣстно, варовититѣ планини въ вѫтрѣшностьта си иматъ много подземни дупки и пещери. По всѣка вѣроятность, и водитѣ на Вардаръ текѫтъ въ вѫтрѣшностьта на Зенделъ-бегъ планина по такива дупки и пещери. Ако се сѫди по силата, съ която водата на Вардаръ излиза отъ извора, тя трѣбва бързо да тече подъ земята по склонътъ на Зенделъ-бегъ, и ако се сѫди по наклонностьта на самата впадина Вардаръ-баши и на склонътъ надъ неѭ, водата въ горнитѣ части на Зенделъ-бегъ трѣбва да тече плитко подъ повърхнината. Тукъ въ дината нѣкоя скала попрѣчила ѝ да продължава пѫтя си долѣ и тя захванѫла да излиза право нагорѣ. За опитъ пуснѫхъ въ извора право надолѣ стапче — цѣлото вѫтрѣ. При това, като се сѫди по посоката, съ която водата отъ разнитѣ извори по впадината, може да се

че водата му иде подъ земята въ нѣколко разни посоки отъ разни мѣста. Какъ иде водата отгорѣ: въ нѣколко ли потока, които излизатъ надъ повърхнината въ Вардарь-баши, или въ единъ голѣмъ потокъ, който при самата впадина се раздѣля на части отъ нѣкакви прѣчки — това на можахъ да узнаж. Ако се земе прѣдъ видъ това, че: 1) водата при извора е растурена и се явява отъ разни извори по-силни и по-слаби, 2) че въ разнитѣ тѣзи извори водата нѣма еднаква наклонность и не тече съ еднаква сила и 3) че подъ самата впадина на Вардаръ-баши въ долината на Мелца голѣмия изворъ Шепапийнецъ, водата на когото, по всѣка вѣроятность, е часть отъ Вардарската вода, — ако вземемъ всичко това прѣдъ видъ, можемъ да прѣдположимъ, че водата подъ земята върви въ отдѣлни потоци съ разна посока и дълбочина. Опитахъ се да научж отъ околнитѣ селяни, дали знаятъ по прѣдание, откждѣ именно иде тази вода, нѣма ли нѣкждѣ по повърхнината на Зендель-бегъ бѣлѣзи, които да показватъ, кждѣ върви водата — нищо не можахъ да научж отъ тѣхъ: Вардаръ тече подъ земята, а нашия селянинъ не обича да рови тамъ. Между тѣхъ има само нѣкои и други тайни мнѣния по тазъ работа въ родѣ туй, че водата на Вардаръ си води началото „отъ нѣкое голѣмо езеро горѣ во планина,“ за което говорятъ като за тайнственно мѣсто.

Отъ Вардаръ-баши сж отбили 2 яза. На $^1/_4$ часъ подъ извора до първата воденица мѣстото е доста наведено, нъ самата матка е равна и широка, за туй водата ѝ тукъ слабо бучи и силата на течението ѝ зависи не толкозъ отъ наклонностьта на матката ѝ, колкото отъ извора. Като вървишъ по рѣката въ тази ѝ часть, отъ лѣво имашъ полегатия склонъ на Зендель-бегъ планина, на когото ближнитѣ мѣста до рѣката сж покрити всѣ съ лѣска, а отъ дѣсно, прѣку единъ низъкъ хендекъ — единъ дълбокъ до 150 метра долъ, по когото протича р. Мелца. Хендекътъ, който отдѣля този долъ отъ матката на Вардаръ, на нѣкои мѣста не е по-високъ отъ 2 метра.

По-долѣ картината на Вардарската долина съвършено се измѣнява. Матката ѝ се стѣснява въ видъ на долъ. Въ дъното си става камениста, склоповетѣ ѝ ставатъ по-стръмни,) и съ буйнорасли дървеса и храстие, на които клоноветѣ ѣтъ надвиснжли надъ водата като дрѣмящи добичета съ нжли уши. Колкото вървишъ по-долѣ, толкозъ долината

става по-живописна, додѣто близо до полето матката на рѣката е заградена съ голѣми камънни прѣспи, а брѣговетѣ сѫ покрити съ гѫсти буйни елхи, лѣски, сосни, кестени и орѣхи, подъ сѣнката на които като разлютена змия се извива пѣнястия и буенъ Вардаръ. Въ пѣнята тукъ тамѣ издигатъ главичкитѣ си съ растворени уста или показватъ гърбътъ си хубавитѣ Вардарски мрѣнки риби, които гостиварцитѣ ловятъ и приготовляватъ за украшение на трапезата въ особни нѣкои случаи. Замайване, смѣсено съ нѣкакво неопрѣдѣлено чувство отъ страхъ и удивление, обземa пѫтника, който за пѣрвъ пѫть посѣщава тази чудесна часть отъ долината на Вардаръ. Менѣ и на другаря ми не ни се излизаше отъ това прѣлѣстно мѣсто: буйнитѣ сѣнки край рѣката, дѣто опърскания отъ водата и влажния въздухъ е въ състояние да съживи и умрѣлия, като магнитъ ни привличахѫ и ний на нѣколко мѣста посѣдохме на брѣгътъ на Вардаръ, отъ распѣнявенитѣ води на когото постоянно смъркахме по овчарски съ гръсти, за да утолимъ жаждата, която ни възбуди сѫщата тая вода при Вардаръ-баши.

При с. Здунье на $^3/_4$ ч. отъ Вардаръ-баши горното течение на Вардаръ се свършва, водитѣ му се освобождаватъ отъ тѣсния и каменистъ долъ и свободно се разливатъ по полето, дѣто исхвърлятъ голѣми насипи отъ пѣсъкъ и камъни. Отъ Вардаръ-баши до Здунье по долътъ има 6 валявици и нѣколко воденици, които съ непрѣстанния си грохотъ се мѫчѫтъ да заглѫхнѫтъ бучението на Вардаръ. По-голѣмината, силата на течението и характерътъ на мѣстото Вардаръ тукъ прилича на полноводенъ, постояненъ и буенъ планински потокъ.

Въ мѣстото при с. Здунье, дѣто Вардаръ се пока въ полето, Гостиварчани и жителитѣ на ближнитѣ села го раздѣлятъ на язове, които пускатъ изъ полето по разни посоки, за да напояватъ царевицитѣ, бостанитѣ и ливадитѣ си. По-долѣ отъ Гостиваръ тѣзи язове почватъ единъ по единъ да се прибиратъ въ матката на Вардаръ. Прибрания Вардаръ, като приеме водитѣ на притока си Лакашница, става вече постоянна рѣка. Матката на Вардаръ отъ Здунье до устието на Лакашница е гола пѣсъчливо-камениста; т тя прилича повече на суходолина, отколкото на матка о голѣма като Вардаръ рѣка. Тукъ Вардаръ проявява с

сила само въ врѣме на дотичанията съ разливанието си и съ пакоститѣ, които причинява на градчето и на полето му.

Долината на Вардаръ около Гостиваръ е безводна, грозна нагледъ и недостойна да бѫде матка на такава рѣка като Вардаръ; тукъ мислишъ, че имашъ прѣдъ себе си нѣкоя суходолина, а не голѣма рѣка. Впрочемъ, когато дотече, Вардаръ показва си могѫществото, като разваля всичкитѣ прѣгради, съ които хората го отбиватъ отъ матката, прѣлива прѣку брѣговетѣ и навлиза дору въ Гостиваръ.

Четвъртъ часъ подъ Гостиваръ Вардаръ срѣща първитѣ отлоги на Сува-гора, отъ които мѣни посоката си: до тукъ той тече почти отъ западъ къмъ истокъ подъ самитѣ поли на прѣдгорията на Буковикъ и Влайница, а сега завива на сѣв.-западъ край тѣзи на Сува-гора. При самия завокъ той приема р. Лакашница, която е почти равна нему по-голѣмина. Отъ устието на тази рѣка Вардаръ дѫгообразно завива и се спуска надолѣ вече като настояща рѣка, която прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината мѫчно може да се прѣгази, а се прѣминува по мостъ, по който върви пѫтя за Кичево, както и онзи за въ Порѣче. Подъ с. Вълковие Вардаръ срѣща единъ спускъ на Сува-гора и прави за около 15—20 минути единъ завитокъ и продължава пакъ подъ самитѣ поли на този спускъ и нататъкъ по Грумчинъ и Жедепъ. Когато сухата долина на Вардаръ около Гостиваръ се малко съжинява само отъ обраснѫлитѣ склонове на височинитѣ отъ дѣсно и съ Гостиварскитѣ градини отъ лѣво, надолѣ е наопаки — всрѣдъ голитѣ дѣсни брѣгове при политѣ на Сува-гора само веселата долина на Вардаръ украсява околноститѣ. Дървесна растителность отъ сосни, брѣстове, върби и лѣски покрива долината на Вардаръ по цѣлото ѝ продължение въ полето, тъй щото на много мѣста до самата рѣка вървишъ и вода не виждашъ, а само бучението на водата дразни въображението ти.

Само тукъ-тамъ дѣто дървесата сѫ пооредчени, пѫтника изъ полето съзирва ненадѣйно свѣтлѣйви струи на водата. Тѣзи мѣста приличатъ на прозорци въ дървесна стѣна. Види се, полето въ горната си часть е по-високо, та дъното на матката е доста дълбоко.

Още отъ устието на Лакашница Вардаръ вече почва да е и да вдълбява матката си; надолѣ до пѫтя Скопйе-во маткака му е дълбока 2—3 адамъ боя, поради което

Вардаръ не може да оползотворява полето съ водата си, нито да прави пакости съ наводненията си. Матката му е опрѣдѣлена: брѣговетѣ ѝ сѫ стръмни равни, като съ ножове прѣрѣзани, състоѫтъ отъ насипна земя и при всичко че дървесата ги защищаватъ, често се распукватъ. Дъното ѝ нѣкѫдѣ е тинясто, нѣкѫдѣ пѣсъчливо-каменисто отъ насипитѣ, които рѣката носи отгорѣ или които се срутватъ отъ брѣговетѣ. Течението на водата тукъ не е силно, както горѣ, нъ все е бързо, като се вземе прѣдъ видъ туй, че е въ поле.

Понеже земята на брѣговетѣ ѝ не еднакво противостои на водата, брѣговетѣ на много мѣста се разяждатъ и срутватъ, когато рѣката придотече; отъ туй, макаръ и да е въ поле, долината тукъ има много малки кривизни; водата ѝ, като се прѣхвърля по тѣзи кривизни отъ единия брѣгъ до другия, бие се отъ брѣговетѣ и силно шуми. Названието „Шумний и бързотечний Вардаръ“, което му се отдава въ нѣкои народни пѣсни, може да се отдаде на тази часть отъ долината му съ по-голѣма справедливость, отколкото въ всичкитѣ ѝ други полски части.

Отъ Скопско-Тетовския пѫть надолѣ източния край на полето е по-хоризонталенъ, брѣговетѣ на Вардаръ сѫ по-низки, матката по-права, по-плитка и по-тинята.

Вардаръ, щомъ излѣзе отъ долътъ въ горното си течение, завива край прѣдгорията на Буковикъ и добива направление почти перпендикулярно на дотукашното. Обаче, ако се сѫди по направлението на долната часть на долътъ на горния Вардаръ, послѣдния, щомъ излѣзе въ полето, трѣбвало-би да тече подъ политѣ на Шаръ.

Има сериозна основа да се приеме, че дѣйствително нѣкога Вардаръ не само тукъ въ началото на полето, а въ продължението на цѣлото поле е текълъ всѣ при политѣ на Шаръ; нъ Шарскитѣ потоци въ силнитѣ си и бурни дотичания и, главно, съ голѣмитѣ насипи, които сѫ трупали при политѣ на Шаръ, постепенно сѫ го тласкали по-на-токъ, до дѣто го докарали да тече подъ самитѣ поли Сува-гора. Въ потвърждение на горното прѣдположе освѣнъ видътъ на мѣстото може да се приведѫтъ и тѣзи нѣ

1) И сега при всичкитѣ наноси на главнитѣ и вт степенни потоци политѣ на Шаръ сѫ по-стръмни, по вилни отъ онѣзи на Сува-гора.

2) Ако се сѫди по матката на Вардаръ и по бунаритѣ, насипния пластъ на полето въ источния му край се указва да е дълбокъ на нѣколко адамъ-боя, а разликата между височината на полето подъ Шаръ и подъ Сува-гора се вижда да не е толкозъ голѣма.

Трѣбва да се притури и туй, че политѣ на Сува-гора сѫ неизмѣняеми почти, защото почвата на западния склонъ на тази планина е слабо пропиклива за водата, за туй лѣвия брѣгъ на Вардаръ, който е доближенъ до самитѣ поли на Сува-гора, не е насипенъ.

3) Когато населението се трупа по край рѣкитѣ навсѣкадѣ, даже тамъ, кадѣто тѣ се разливатъ и дѣто освѣнъ че правятъ климатътъ нездравъ, нъ готови сѫ всѣкога да напакостятъ селото, тукъ, дѣто брѣговетѣ сѫ високи и, слѣдователно, пакоститѣ сѫ невъзможни, населението е отбѣгнало хубавитѣ краища на рѣчната долина и се заселило по сухитѣ поли на Сува-гора, които сѫ лишени отъ всѣкаква удобность за животъ.

Тази отличителна черта на Тетовската часть на Вардаръ бие толкозъ по-силно на очи, че по сѫщия този Вардаръ въ Скопското поле, дѣто той безпрѣпятственно прѣлива брѣговетѣ и опустошава цѣли синори на села, има доста села. Причината на това изключение по всѣкоя вѣроятность се крие въ туй, че Вардаръ при прѣмѣстването си къмъ истокъ е срутвалъ и опустошавалъ селата, които срѣщалъ по пѫтя. Забѣлѣжката за с. Сиричино, която давамъ при описанието ми въ топографията, потвърждава това. Като естесвенно слѣдствие на това прѣдположение е заключението, че на лѣво отъ Вардаръ нѣкога трѣбва да е имало села, които по-късно слѣдъ катастрофи, причинени отъ Вардаръ, сѫ се опустошили. При описванието на Тетовското поле видѣхме, че такива села е имало много и за около 13—15 отъ тѣзи и сега сѫществуватъ спомени.

4) Врѣмето на различнитѣ промѣнения, които е прѣтърпѣло руслото на Вардаръ въ Тетовското поле и на катастрофитѣ, които промѣненията сѫ произвели на различнитѣ лски села, е скрито въ дълбоката дрѣвность, която е погълнала споменитѣ и прѣданията за туй. Има обаче нѣкои ста, дѣто едното и другото сѫ станѫли по-късно, та не се и споменитѣ имъ, по които може да се разбере, че а е имало и много други изгубени въ дрѣвността.

Азъ можахъ да чуж живи и отъ неоспорима истинность спомени само за 2 промѣнения на Вардарското русло, които сж станжли въ двата крайща на полето. Въ врѣмето на прѣдпослѣдното поколение Вардаръ, като е излизалъ отъ планинската долина въ полето при с. Здунье, минавалъ е подъ това село, послѣ е завивалъ подъ джга малко на дѣсно, текълъ на сѣверъ отъ Гостиваръ и се съединявалъ съ настоящето си русло 40 минути подъ Гостиваръ. На мѣстото на сегашното му русло около Гостиваръ тогава е имало богати ливади и нивя. Слѣдъ врѣме отклонявалъ се е по-надѣсно, до дѣто най-подиръ достигнжлъ до настоящето си русло.

Туй промѣнение на руслото му произвела главнимъ образомъ Лѣшанската рѣка, която се влива въ него отлѣво при самото устие на планинската му долина, малко по-горѣ отъ село Здунье. Извѣстно е, че притоцитѣ на рѣкитѣ съ бързината на течението си и особено съ пасипитѣ си измѣняватъ малко или много посоката на течението на главната рѣка. Съ силата на течението си тѣ ж каратъ да се приближава до диягонала на паралелограмътъ, когото образуватъ посокитѣ на двѣтѣ рѣки и паралелнитѣ тѣмъ линии, а съ пасипитѣ си способствуватъ за по-лесното измѣнявание на руслото. Колкото по-голѣмъ е притока, колкото течението му е по-бързо и колкото пасипитѣ сж по-голѣми, толкозъ това влияние на притока върху посоката на течението на главната рѣка е по голѣмо. Отъ този родъ е влиянието на Лѣшанската рѣка върху пококата на Вардаръ. Като извира отъ Шаръ на доста голѣма височина, тя се спуска надолѣ съ голѣма бързина като порой и завлича голѣми насипи при устието си и по този начинъ съ течение на врѣмето тя е подѣйствувала на Вардаръ да измѣни посоката и руслото си. Прѣзъ тоя процесъ Вардаръ три пжти забѣлѣзано е измѣнилъ руслото си или съ други думи еималъ 3 русла, които и сега се познаватъ и които отъ сѣверъ къмъ югъ сж постепенно по низки едно отъ друго. Отъ тѣхъ първо сега е покрито съ нивя, а второто — съ ливади.

Такъво промѣнение на руслото си Вардаръ еималъ при село Сиричино на сѣв.-истокъ отъ гр. Тетово. Напрѣ Вардаръ е текълъ надъ това село край Забелътъ. Четвъ часъ по-горѣ отъ селото нѣкога при едно силно доти той се отбилъ отъ старото си русло, „потекълъ“ на чет

часъ разстояние подъ селото и слѣдъ 1 часъ течение по ново направеното русло, пакъ се слѣлъ съ старото си русло. Старото му мѣсто и сега се познава — то е малко по-високо отъ сегашното. Въ това прѣливание Вардаръ е направилъ голѣми пакости на селото. Въ една стара кѫща на 1 греда това събитие било описано, като голѣмо нещастие за селото. (Тази забѣлѣжка била въ видъ на лѣтописъ, дѣто писвало и туй, че нѣкоя година — коя не можахъ да узнаѫ — мишки испояли полето и селянитѣ си носяли изроненото отъ тѣхъ жито като овършено. Съжалявамъ, че не можахъ да се сдобиѫ съ буквaленъ прѣписъ отъ тази интересна на български говоръ написана бѣлѣжка, която е цѣнна и въ етнографическо отношение).

Отъ извора си до с. Егуновци Вардаръ тече съ обща посока отъ ю.-з. къмъ с.-ист. При това село той си мѣнява посоката въ ю.-източна и тази послѣдната посока той удържа дори до устието си. Намѣстото, дѣто Вардаръ се прѣчупва, край него има голѣми канари. Отъ мѣстото „*Пещера*“, дѣто водата е много дълбока, селянитѣ прѣдполагатъ, че излиза вода въ голѣмо количество.

На самия завиокъ, дѣто Вардаръ остава полето и влиза въ Дервентъ, той прѣдставява едно отъ редкитѣ хидрографически явления. Бързия до тукъ Вардаръ въ това мѣсто се вижда стоящъ въ продължение на 10—15 минути. Види се, тукъ има нѣкоя вдлъбнѫтина, въ която течението на водата се спира до излизанието отъ неѫ. Мѣстнитѣ жители тълкуватъ това явление така: св Сава, като нѫтувалъ нѣкога по тѣзи мѣста, спрѣлъ се на политѣ на Жеденъ надъ самия Вардаръ и лѣгнѫлъ да си поспи. За да не го безпокои шумящия Вардаръ, той му заповѣдалъ да утихне и по тази му заповѣдь рѣката угихнѫла и вѣчно замлъкнѫла. Мѣстнитѣ вѣрватъ още, че въ дъното на рѣката на това мѣсто имало закопани много пари.

Отъ Егуновци нататъкъ на половинъ часъ продължение Вардаръ минава прѣзъ една тѣсна клисура, на която стръмнитѣ страни сѫ храстясти. Тя е най-опасната часть въ нѫтя прѣзъ Д. Дервентъ.

Слѣдъ тази застойка Вардаръ вече завлиза въ Дервентъ, о по характерътъ може да раздѣли на двѣ части: първотъ тѣхъ е между сѣверния край на Жеденъ и Малоевската височина, и втората е между Кучковския баиръ,

който пълни върха на жѣла между Вардаръ и Лѣпепецъ, и единъ спускъ на Жеденъ между двата Дервента. Първата часть изобщо има джгообразна форма около сѣверния склонъ на Жеденъ, а въ частности е кривуляста. Дъното и отвора на клисурата е тѣсенъ, склоноветѣ му сѫ стръмни. Лѣвата страна е прорѣзана съ 3 долища, които посѫтъ въ Вардаръ дъждовнитѣ и снѣгови води на Рогачевскитѣ височини и отъ които най-голѣмъ е *Сувий-долъ*, а дѣсния склонъ се издига надъ долътъ като настояща стѣна, обрасѫла съ храсталакъ. На тази стръмнина е било построено хайдушкото гнѣздо на нѣкой си разбойникъ „*Стрезъ войвода*“, който владѣлъ този проходъ на Вардаръ. Като прѣграждалъ съ напрѣчни вериги твърдѣ стѣснената тукъ клисура, за-да неможѫтъ пѫтницитѣ да избѣгнѫтъ примката му, той се скривалъ въ гнѣздото си като паяка въ стѣната задъ мрѣжата и щомъ забѣлѣжвалъ, че жертвата е вече уловена въ примката му, като паяка се спускалъ, улавялъ ѫ и слѣдъ като ѫ обиралъ или ѫ пускалъ, или пъкъ турялъ ѫ на една макара, издигвалъ ѫ високо на въздуха и оттамъ ѫ спускалъ на земята. Сега на мѣстото на това хайдушко гнѣздо стоѫтъ развалени стѣни, които заедно съ околнитѣ мѣста се именуватъ и сега „*Стрезбо калѐ*“. Азъ не можахъ да испитамъ по-точно, кой е билъ тоя Стрезъ и отъ кое врѣме е останѫло това кале. Ако помнѫ добрѣ, челъ съмъ нѣкѫдѣ, че българския войвода Стрезъ еималъ свойта крѣпость нѣкѫдѣ около Скопйе надъ Вардаръ. Единъ старецъ, добъръ источникъ на народни прѣдания, описваше го въ сѫщитѣ онѣзи черти на юнакъ-разбойникъ-войвода, въ каквито го описватъ и въ историята. Между другото приказчика споменуваше, че тойималъ работа съ Сърбския князъ Лазаръ (?), съ когото ималъ и родински връзки. Може слѣдов. да се прѣдполага, че тоя Стрезъ е сѫщия онзи български войвода съ това име.

Като змия Вардаръ се извива между тѣзи стѣни по една тѣсна кривуляста и зелена равнинка, посѣяна повече съ царевица и ечмикъ. Слѣдъ половина часъ Жеденъ свършва, захващатъ се голитѣ и глинясти склонове на неговия спускъ и Кучковянския баиръ и хоризонтътъ на клисурата значително се отваря; пъ Вардаръ все още тече прѣзъ тѣсна долина глинята-каменлива съ голи околности и чакъ при моста Скопско-Тетовския пѫть се освобождава съвършено отъ клисурата и излиза въ Скопското поле.

Като тече между голини и е съ лишена отъ дървя матка, Вардаръ въ Дервентъ, а особено въ источната му часть, не прави онова впечатление, което му е свойствено почти по цѣлото му течение.

На нѣколко метра подъ моста на Тетовския пѫть, дѣто Вардаръ се освобождава съвършено отъ тѣснината, съ бързина излива водитѣ въ него лѣвия му притокъ Лѣпенецъ. Долната часть на Трѣска се отдѣля отъ Вардаръ съ една наносна прѣграда, покрита съ храсталакъ и малко по-долѣ и тя излива водитѣ въ Вардаръ отъ дѣсно. Усиления тукъ Вардаръ свободно тече по една широка 100—150 метра равна долина, по която свободно си мѣнява течението слѣдъ всѣкое дотичание. Сега тече подъ лѣвия брѣгъ, като има отъ дѣсната си страна една равнина отъ нивя и ливади съ буйна растителность; нъ нѣкога водитѣ му сѫ текли подъ склонътъ на Водно, градътъ Скопйе сѫ закачали само въ ю.-западния му край и чакъ подъ него сѫ влизали въ настоящето си русло. Скопяни и сега показватъ старото Вардарово русло, което сега е покрито съ нивя. Чакъ при влизанието въ Скопйе Вардаръ се прибира въ опрѣдѣлена матка съ опрѣдѣлени брѣгово. Той прѣсича почти въ права линия ю.-западния край на Скопйе съ брѣгове високи 2—5 метра Почти отъ самото Скопйе на долѣ полето става доста равно и течението му е наистина силно отъ бързината, която добилъ отгорѣ, нъ все малко по малко почва да ослабва. Потоцитѣ отъ околнитѣ мѣста, особенно Маркова р., свалятъ много насипи, които правѭтъ матката му още по-плитка, тъй щото въ врѣме на обикновенното пролѣтно и есенно пълноводие той пълни долината до брѣговетѣ, а при дотичанията свободно ги прѣхвърля и наводнява околното поле. Понеже брѣговетѣ му сѫ повече отъ ровка пѣсъчлива черноземна почва, Вардаръ ги много разяжда и отъ туй долината му е твърдѣ кривуляста, а матката тиняста. Населението въ околнитѣ села си тълкува това явление съ слѣдующето вѣрвание: нѣкога намѣсто полето било едно водясто и непроходимо блато, а селата били расположени подъ и по височи-н ѣ на Каршияка. Марко-Крали, като искалъ да намѣри ютна земя за подвѣдомственитѣ си Каршиякчани, процѣ-ъ съ сабята си скалата подъ Гевгелия, отворилъ прохода Демиръ-Капия и тъй далъ възможность на водата на атото да истече. Както всичкитѣ блата и езера, и това

блато си имало свой стопанъ пазитель—то било една голѣма водна змия; когато водата на блатото се понамалила, змията почнѫла да слиза надолѣ. По нейния пѫть истекла водата отъ блатото и този пѫтъ останѫлъ да бѫде матката на бѫдѫщата рѣка. Понеже змията при движението си бърви по твърдѣ криволястъ пѫть, отъ туй и матката на Вардаръ останѫла да бѫде тъй криволяста. Сега Вардаръ отъ Скопие надолѣ почва да се отдалечава отъ Каршиякскитѣ възвишения накѫдѣ полето, нъ по всѣка вѣроятнось нѣкога той е текълъ подъ самитѣ поли на тѣзи възвишения. Наноситѣ, които свалятъ потоцитѣ, а особено Маркова рѣка отъ голата Каршияка, полека-лека сѫ го дотикали накѫдѣ полето. Това потвърждава почвата на низка Каршияка на дѣсно отъ Вардаръ до възвишенията; когато останѫлата часть на низкото Скопско поле има църно-земна яка почва, тукъ почвата е ровка и пѣсъчлива-насипна. Всрѣдъ полето особено подъ устието на Маркова рѣка Вардаръ най-много се разлива, видоизмѣнява долината си подъ влиянието на голѣмитѣ наноси, които сваля Маркова р., а въ южния си край извѣстно е, че съ разливанието си прѣзъ „*Мърквичката*“ е образувало Скопското блато. Долината на Вардаръ въ полето се познава по една линия отъ дървесна растителность, която върви по рѣката, защото цѣлата долина въ полето е покрита или съ гѫстъ върбалакъ, или съ голѣми върби и тополи и отъ двѣтѣ страни на рѣката, край които се простиратъ ливади и чаири, редко нивя. Покрай Вардаръ сега има нѣколко села, нъ прѣдполагатъ, че тѣ сѫ въ по-кѫсни врѣмена прѣселени отъ ближнитѣ села па Каршияка. Историята на Драчево и споменитѣ за други селца, даватъ ми да вѣрвамъ, че мѣстата около Вардаръ нѣкога сѫ били, ако не блато, то поне мочурливи и за туй ненаселени мѣста.

Скопскиятъ Вардаръ се отличава отъ Тетовския. Вмѣсто малкия, шумния и бързотеченъ Тетовски Вардаръ, тукъ имаме вече настоящия Вардаръ бързъ, нъ тихъ и величественъ. Веселитѣ и хубави мѣста около долината му въ Тетовското поле тукъ сѫ замѣстени съ кални върбалаци, съ ливади и мочурливи чаири. Изгубилъ е вече тукъ и кристалната си Тетовска бистра вода и е станѫлъ съвършенно мѫтенъ и нечистъ. Заедно съ туй и хубавата макаръ и дрѣбна ри която излиза въ Тетово, тукъ е замѣстена съ типистия к Тукъ Вардаръ—е голѣма, макаръ и още пепълно-водна

всичкитѣ свойства на голѣмитѣ рѣки. Режимътъ на тече-
ието ѝ е вече доста постояненъ и опрѣдѣленъ. Въ ноември
чва да се увеличава отъ есеннитѣ дъждове; като сегизъ-
гизъ повишава или понижава водитѣ наспорѣдъ това, вали
дъждъ или не. Въ м. декември той малко понижава во-
тѣ си и остава по дълго врѣме неизмѣненъ. Причината на
зи неизмѣняемостъ сж голѣмитѣ снѣгове по Шаръ и Бистра,
ито слабо се топѫтъ и умѣрено пощъ Тетовския Вардаръ,
притоцитѣ му Трѣска и Лѣпенецъ. Въ началото на м. мартъ
ѣговетѣ въ по низкитѣ планини почватъ да се топѫтъ и
дитѣ на Вардаръ отново захващатъ да се уголѣмяватъ. Въ
ая на тоя мѣсецъ захващатъ да се топѫтъ снѣговетѣ и
самия Шаръ, отъ което водитѣ на Вардаръ се повиша-
тъ още повече, а въ първата половина на м. априли
арскитѣ снѣгове силно се топѫтъ и Вардаръ добива мак-
мума на пълноводието си. По това врѣме, именно отъ по-
вината на марта до половината на априли, се случаватъ
най-голѣмитѣ наводнения, които ставатъ тогава, когато завѣе
кенъ вѣтъръ или завали дъждъ, защото тогава грамаднитѣ
ѣгове на Шаръ бързо се стопяватъ и даватъ на Вардаръ
ромно количество вода. Въ тѣзи наводнения Вардаръ се
личава твърдѣ постепенно, имено въ 4 часа водитѣ му се
качватъ на $^1/_2$ метъръ. Тази бавность на подиганието
рашно мжчи изложенитѣ на опасность хора, които още нѣ-
лко часове прѣдъ катастровата знаѫтъ, какво ще ги по-
игне и немогѫтъ да си помогнѫтъ. По страшни, за това
къ по редки отъ пролѣтнитѣ наводнения, сж лѣтнитѣ,
ито се случаватъ тогава, когато ненадѣйно падне по-
енъ дъждъ въ Шаръ.

Скромниятъ и тихъ Вардаръ тогава става величественъ
страшенъ! Въ равнитѣ и по-високи мѣста той се разлива
лечъ на лѣво и на дѣсно отъ брѣговетѣ си, въ тѣснинитѣ
гпѣвъ бие скалитѣ на околнитѣ височини, а въ градоветѣ
остиво завлича всичко, каквото се испрѣчи отпрѣдъ му!
прѣдпазѫтъ градоветѣ отъ пакости, отъ Тетово, щомъ
ѣ ѫтъ, че водитѣ на Вардаръ се увеличаватъ, телег-
рафатъ за това въ Скопие, оттукъ въ Велесъ и така на-
ъкъ надолѣ до Солунъ. Въ Скопско Вардаръ може да се
е въ двата най-горѣщи лѣтни мѣсеци. Прѣзъ остан-
селянитѣ на околнитѣ села го прѣминуватъ на
". Вардарскитѣ кораби сж квадратни вдлъбнѫти ко-

рита отъ нѣколко метра, грубо сковани отъ щици. Въ Скопско ги завличатъ отъ единия брѣгъ на другия съ вѫжета, а по долѣ въ Велешко и Тиквешко ги каратъ съ единъ дълъгъ стапъ, когото забиватъ отзадъ въ дъното на рѣката. Корабитѣ сѫ притежание на ближнитѣ села, които или си наематъ съ заплата хора за прѣвозване свойтѣ и чужди стоки, или пъкъ подъ редъ испълняватъ тази длъжность. Пѫтницитѣ плащатъ 1—3 гроша заедно съ добитъка, плащатъ извѣстно право и самитѣ селяни и печалбата остава на черковната касса; такива кораби има постоянни при пѫтищата прѣку Вардаръ, каквото е напр. при с. Уланци срѣщу станцията Градско, на пѫтя Градско—Щипъ и надъ с. Криволакъ за пѫтя Криволакъ—Градско. Повечето села край Вардаръ иматъ си общи постоянни кораби за прѣнасяние стоката си.

Малко подъ с. Таворъ Вардаръ остава полето и влиза въ третата тѣснина, дѣто протича прѣзъ една твърдѣ кривуляста долина между послѣднитѣ отлоги отъ дѣсно на Китка и Тисойца, а налѣво отъ онази плоскость, която отдѣля Овчеполе отъ Скопското блато. Тука Вардаръ бие водитѣ си ту отъ дѣснитѣ, ту отъ лѣвитѣ брѣгове на околнитѣ височини и съ мѫка си е образувалъ на смѣтка на околнитѣ варовити скали една тѣсна долина, по която се извива като змия. Никѫдѣ между Скопйе и Велесъ Вардаръ не пълни цѣлата тази долина, а остава ту отдѣсно, ту отлѣво на водата часть, която или е покрита съ раздробени камъчета, или пъкъ съ бѣдни пѣсъчливи нивя, покрити съ блѣда растителность наймного съ царевица и тютюни. Подъ с. Зелениково хоризонтътъ на клисурата отъ лѣво се малко отваря, защото лѣвата възвишеность се поснижава и склонътъ ѝ става по-полегатъ, а отъ дѣсно хоризонтътъ се отваря малко чакъ надъ Велесъ, дѣто се свършватъ послѣднитѣ спускове на Тисойца. Извѣстнитѣ Велешки бахчи отъ станцията до града съ буйната дървесна растителность прѣдставяватъ единственното по-богато съ растителность мѣсто по тази часть отъ долината на Вардаръ. Въ най-долния край на тази весела часть на долината се намиратъ нѣколко весели мѣстенца, които служѫтъ расходка на Велешанитѣ. Въ горния край на Велесъ долината Вардаръ пакъ се стѣснява отъ двѣ срѣщуположни стѣ които тъй се доближаватъ една до друга въ основитѣ ч че остава между тѣхъ тѣсно едно мѣсто за бурни мѫтни води на Вардаръ. По тѣзи стръмнини

рално е расположенъ гр. Велесъ, двѣтѣ половини на когото се съобщаватъ само по единъ мостъ надъ Вардаръ въ срѣдата на градътъ. Единъ и половина часъ по долѣ отъ с. Таворъ въ тѣснината Вардаръ приима отъ лѣво р. Пчиня, тъй сѫщо единъ отъ голѣмитѣ ѝ притоци. Влиянието на този притокъ върху Вардаръ се указва главно върху туй, че отъ него надолѣ водата става мѫтна, защото Пчиня е мѫтна рѣка. При влизанието си въ клисурата на Велесъ въ горния край на градътъ Вардаръ приима р. Тополка, а на долния край на гр. въ него се влива р. Бабуна. Почти по цѣлото продължение на тѣснината желѣзницата върви по самия дѣсенъ брѣгъ на Вардаръ. Отличителния бѣлѣгъ на долината на Вардаръ тукъ съставяватъ прибрѣжнитѣ скали, дупки и пещери, които служѫтъ за свърталище на доста голѣми риби, особено сомове: въ Велесъ сѫ улавяли сомове отъ 70—80 оки. Велешани, повече отъ всичкитѣ други край-вардарски жители, обичатъ да се кѫпѫтъ въ Вардаръ и се ползуватъ съ извѣстность на добри плувци.

Отъ Велесъ надолѣ отъ дѣсната страна на Вардаръ и близо до него се издигатъ послѣднитѣ отлоги на върхъ Клѣпа, които се испускатъ отъ върхътъ накѫдѣ Велесъ. Отъ тѣхъ Вардаръ се освобождава чакъ като наближи станцията Градско, отдѣто по-надолѣ дору до Криволакъ отъ дѣсната му страна е Тиквешкото поле, а лѣвия му брѣгъ има сѫщия онзи видъ, когото той доби при Зелениково, сир. се образува отъ полегатия склонъ на южнитѣ Овче-полски голи височини. Вардарската долина тукъ е широка, тиняста, покрита съ върбалакъ. Лѣтно врѣме Вардаръ тече по нѣкъ раздѣленъ на много малки рѫкави, а зимѣ ѫ покрива цѣлата.

Въ тази часть на долината между Велесъ и Градско Вардаръ приима отъ лѣво голѣмия си притокъ Брѣгалница, устието на когото не се забѣлѣзва отъ пѫтя, както опова на р. Пчиня, а единъ и половина часъ подъ Градско тя приима отъ дѣсно най-голѣмия си притокъ, р. Църна.

Долината на Вардаръ оттукъ надолѣ не влиза въ прѣдметната на описанието ми область, за туй оставамъ нейното описание.

§ 2. *Притоци на Вардаръ* — Въ Тетовско отъ дѣсната си страна Вардаръ приима малко и малки притоци. Върхъ Бунецъ и Буковикъ пл. като непосрѣдствени разклонения на Шаръ сѫ по водясти и тѣ му даватъ и най-голѣ-

митѣ дѣсни притоци: Бунецъ — р. Мелца или Дуфската р. и Буковикъ — Лакашница.

I. Шарски потоци.

1) *Мелца* или *Дуфската рѣка* добива началото си отъ много извори въ самия жгълъ на Бунецъ и Зенделъ-бегъ пл. около с. Дуфъ, отъ което и тя се нарича повече Дуфска р. Тѣснинитѣ и дълбочинитѣ, по които се стичатъ надолѣ водитѣ на тѣзи извори, сливатъ се въ единъ дълбокъ като пропасть долъ между Зендель-бегъ и Влайница, по който долъ тече водата на Мелца, до дѣто срѣщне Крастата слѣдъ двучасово течение. Този долъ е дивъ по характера съ каменисто дъно, скалисто-гористи склонове. Като срѣщне Крастата, Мелца завива и тече дори до сливанието си подъ политѣ ѝ. Долината ѝ тукъ е по-отворена горѣ и по-широка въ дъното. Наносната макаръ и пѣсъчлива почва и голѣмата влага, която се срѣща въ това дълбоко и гористо мѣсто, сѫ помогнѫли да вирѣе въ тази часть на долината добра растителность: на продължение около единъ часъ тази долина е покрита съ единъ пъстронашаренъ килимъ отъ царевица и цвѣтни ливади. Голѣмитѣ брѣстови, кестенови и ясенови дървеса по склоноветѣ надвиснѫли надъ долината придаватъ на тази долина бодъръ, а въ сѫщото врѣме мраченъ видъ и планински характеръ.

По лѣвия склонъ надъ тази часть на долината става едно отъ редкитѣ и интересни хидрографически явления. По стръмния лѣвъ склонъ на долътъ отъ 120 — 150 метра надъ дъното на Мелца паралелно ней по една прорубена въ склонътъ матка тече Вардаръ. Едно низко и тѣсно водораздѣлно хендече спира водитѣ да не слѣзѫтъ въ Мелца. Като застанешъ въ долината на Мелца, право надъ главата си слушашъ шумътъ на Вардаръ, а отъ долината на послѣдния се наслаждавашъ съ една живописна картина, която стои подъ краката ти. Малко по-надолѣ отъ Вардаръ-баши низко въ долътъ край Мелца има изворъ „*Шепапинецъ*“ (навѣрно отъ „шепа“ и „пинецъ“ т. е. мѣсто отъ дѣто се *пие* съ *шепа*) съ студена бистра вода, голѣмъ колкото $1\frac{1}{2}$ язъ водениченъ. Нѣма сл нѣние, че тази вода си води началото горѣ въ Шаръ, че часть отъ Вардаровата вода, която часть по нѣкой подз дамаръ е текла на дълбоко отъ извора на Вардаръ, пор което го е заминѫла и се явила долѣ въ низката дол

Мелца. Уголѣмена съ водата на този изворъ, Мелца е голѣма приблизително колкото Вардаръ. Единъ часъ по долѣ Мелца се слива съ Вардаръ въ мѣстото „*Бигоръ*“, което е наречено така отъ туй, че състои само отъ бигорливи скали. Надъ самото устие на Мелца отъ това мѣсто дѣлжтъ бигорливо-варливи камъни, отъ които правѣтъ кръстове и надгробни плочи за въ околнитѣ села. Надолѣ общата долина на съединенитѣ рѣки е като естественно продължение на Мелца, а не на Вардаръ.

Мелца се вдава около $1^1/_2$ часъ по на западъ отъ Вардаръ; тя прѣдставява слѣдователно най-вдадената часть отъ бассеина на Вардаръ. Макаръ и да нѣма особенъ изворъ, като тече въ дълбокъ долъ заграденъ съ високи гористи и водясти склонове, Мелца е доста водна сравнително съ дължината си. Прѣзъ цѣлата година водата ѝ не изсъхнува. Отъ устието ѝ нагорѣ до Влайница по нѣж върви пѫтя за Дебръ. Мелца отъ извора до устието си тече $2^1/_4$ часа.

Мелца събира водитѣ на жгъла между Зенделъ-бегъ планина. Бассеина ѝ е тѣсенъ и малъкъ. Той обхваща обърнжтитѣ къмъ нѣж склонове на Бунецъ, Влайница и Крастата. Влайница ѫ отдѣля отъ р. Радика, Крастата — отъ Сувидолъ, лѣвъ притокъ на Лакашница, а водораздѣла ѝ съ Вардаръ е твърдѣ интересенъ. Въ началото на Вардаръ за водораздѣлъ имъ служи единъ обикновенъ хендекъ, който надъ Вардаръ не е по-високъ отъ 1 метъръ, а отъ къмъ Мелца прѣдставява гребенътъ на лѣвия високъ склонъ на долината ѝ; по-надолѣ той вече става по-широка възвишеность.

2) *Лакашница* — извира отъ Буковикъ планина на самия водопрѣдѣлъ съ Заешката рѣка и малко надъ с. Падалище. Половина часъ надъ извора ѝ малко надъ с. Падалище отъ една скала до 3 метра висока водата се спуска съ голѣма бързина и сила. Това мѣсто на рѣката се вика „*Падалище*“, отъ което ближното село добило названието си Падалище. На долѣ рѣката подъ имената *Падалишка* и *Рѣчанска* рѣка (така наречена по имената на с. Падалище и Рачаки, прѣзъ които минава) се спуска по единъ дълбокъ долъ, скалистъ съ скалисто-гористи стѣни по склона на Буковикъ. При политѣ на Буковикъ долината малко се разширява, става много равна и почти мочурлива, — това е Гостиварската „*Лѫчка*“ (другадѣ Лѫка, Лакавица, Лакайца) съ зелена трѣва и съ дървесна растителность, отъ която и рѣката добива името Лакашница.

Отъ това мѣсто надолѣ тя си пробива пѫть между прѣдгорията на Добра-вода и на Буковикъ и се излива въ Вардаръ 20 минути подъ Гостиваръ близо до с. Балинъ-долъ. Въ мѣстото *Лѫчка* тя приима отъ лѣво притока *Гйонойца*, който събира водитѣ на долътъ между Крастата и Буковикъ. Лакашница събира водитѣ отъ сѣверния склонъ на Буковикъ, западния склонъ на Добра-вода, източния на Крастата. Коритото ѝ, прочее, е най-малко: най-голѣмата му дължина е до $3^1/_2$ часа, а широчината $1^1/_2$ часъ. При всичко туй тя е постоянно пълна съ вода и по голѣмина се равнява на Вардаръ въ Гостиварско. Причината на това пълноводие се крие въ това, че планинитѣ въ нейния бассеинъ сѫ всѣ гористи и водясти. Съ кривулястата долина тя е дала възможность да се прѣминува тази малко-пристѫпна и неизвѣстна мѣстность въ Гостиварско.

Оттукъ надолѣ въ Тетовско Суха-гора и Жеденъ почти нищо не притурятъ на водитѣ на Вардаръ, защото сѫ сухи и безводни. Попеже склоноветѣ имъ сѫ непроникливи за водитѣ, въ врѣме на дъждъ по тѣхъ, особено по Суха-гора, се спускатъ съ твърдѣ буйно течение потоци, дъната на които слабо прорѣзватъ склонътъ имъ. Заслужва внимание кѫсия потокъ *Янковецъ*, който си добива началото близо до с. Чайле и слѣдъ едно течение отъ около 20 минути се влива въ Вардаръ подъ сѫщото село. На него има воденица съ три камъни. Водитѣ му трѣбва да слизатъ отъ върха на планинитѣ по подземни празднини, съ каквито сѫ богати варовититѣ планини, като Суха-гора.

Повече вода получава Вардаръ въ Тетовско отъ лѣвата страна чрѣзъ така нареченитѣ *Шарски потоци*, които изливатъ въ Вардаръ водитѣ на цѣлата Шаръ планина. Всичкитѣ тѣзи потоци иматъ еднакво происхождение и почти еднакъвъ характеръ. Тѣ ставатъ отъ водитѣ на извори и отъ дъждовнитѣ води, които съ течение на врѣмето сѫ прокопали скалитѣ на Шаръ по-дълбоко или по плитко. Шарската рѣка и Бистрица сѫ най-забѣлѣжителни въ това отношение. Потоцитѣ си водятъ началото отъ по-голѣми или по-малки извори и езера въ върховетѣ на Шаръ. Послѣ се спускатъ на долѣ отъ върховетѣ му по доловетѣ у собствено Шаръ и прѣдгорията му. Буйно съ гол шумъ се спускатъ тѣзи потоци по дълбокитѣ скали долища, по които водитѣ имъ лѫкатушно се извиватъ,

чатъ отъ скала на скала и най-подиръ показватъ се въ полето прѣзъ тѣсни и каменисти гърла. Както бива обикновенно съ планинскитѣ потоци, тѣ, щомъ излѣзатъ въ полето, разширявать се, посѫтъ слѣдъ всѣкое наводнение голѣми насипи, отъ които често си мѣняватъ теченіето. Насипитѣ на Шарскитѣ потоци близо при политѣ на планината сѫ едро каменисти, а долѣ въ полето дрѣбно каменисти и пѣсъчливи. Диви, страшни, нъ раскошни и хубави сѫ горнитѣ части на долищата на тѣзи потоци съ гѫстата пъстронашарена трѣва въ дъното около водата и съ гѫститѣ гори по склоноветѣ. Нъ особенно прѣлѣстни сѫ мѣстата при тѣхнитѣ гърла — цѣлото подгорие на Шаръ прѣдставява градина съ редки прѣлѣсти! Срѣднитѣ имъ части сѫ повечето голи, скалисти и каменисти.

Значеніето на тѣзи потоци за Тетовско е доста голѣмо. Съ долищата си тѣ открили гърдитѣ на Шаръ и сѫ го направили достѫпенъ за полскитѣ мѣста: всичкитѣ почти малки и голѣми пѫтища за прѣку Шаръ минаватъ цѣли или отчасти все по тѣзи долища. Тѣ служѫтъ и като главни етнографически центрове въ Шаръ. Повечето отъ Шарскитѣ села сѫ заселени по тѣхъ, едно че сѫ запазени отъ суровото врѣме и още по-суровитѣ арнаути Малесорци, друго че тѣ сѫ похубави и съ пасбищата по тѣхъ, съ богатството си въ растения сѫ най-удобни за живѣние. Значеніето имъ за полето е двояко. Наистина, тѣ съ своитѣ наноси сѫ покрили съ нетъй производителна ровка почва полето, което нѣкога е имало, може би, тлъста почва и сега съ своитѣ чести наводненія натрупватъ въ него цѣли пространства съ пѣсъчливо камениста земя, нъ заедно съ туй тѣ сѫ причина на сегашната му производителность. Тетовското поле длъжи почти исключително тѣмъ всичката вода, която го пои и която произвожда главнимъ образомъ берикетътъ въ него. Само прѣзъ зимата и другото дъждовно врѣме отъ годината тѣ текѫтъ въ руслатата си, а прѣзъ цѣлото лѣто тѣ сѫ растурени изъ полето на прѣплетени по разни посоки язове, съ които селяцитѣ напоявать царевицитѣ, бостанитѣ и ливадитѣ си.

Въ всичкитѣ тѣзи потоци подъ камънитѣ и скалитѣ се крыѫтъ малки, нъ хубави и сладки рибички. Съ особено сладки риби се славиѫтъ Шарската рѣка, Вардаръ въ горното си течение и Лакавица. На най-голѣмъ почитъ сѫ „къръ-

кушкитѣ“ риби въ Шарската рѣка. То сѫ малки рибки съ сиво-червени дамки, съ малко кости, твърдѣ тлъсти и сладки.

По голѣмина Шарскитѣ потоци могѫтъ да се раздѣлѫтъ на двѣ: потоци и порои. По склоноветѣ на прѣдгорията дъждовната вода прокопва полека-лека долища и образува кѫси суходолини или порои. Тѣзи порои сѫ безводни, нъ сѫ много буйни и силни въ дотичанията, и насипитѣ имъ сѫ по-голѣми, даже отъ тѣзи на голѣмитѣ потоци, защото сѫ отъ прѣсно образуване и не сѫ още завлѣкли надолѣ земята. Такива порои си иматъ почти сичкитѣ прѣдгория. Голѣмитѣ Шарски потоци сѫ 9, отъ които 2 се вливатъ въ Вардаръ отъ Гостиваръ на горѣ, 4 — между Гостиваръ и Тетово и 3 отъ Тетово на долѣ.

Отъ тѣхъ най-голѣми и най-забѣлѣжителни сѫ Шарската р., Бистрица и Мѫздрача.

3) *Шарската р.* си води началото отъ върха на Шаръ 6 часа нагорѣ отъ Тетово изъ едно мочурливо покрито съ трѣва мѣсто, подъ което, споредъ вѣрването на мѣстнитѣ жители, има едно голѣмо планинско езеро. За мѣстнитѣ българи това мѣсто е почти непристѫпно, нъ нѣкой си пѫтешественикъ „Вренкъ“, увлѣченъ отъ тѣхнитѣ приказки отишълъ дори на мѣстото. Тамъ заповѣдалъ да ископаѫтъ една дупка и като видѣлъ, че излиза вода, прѣкратилъ работата и турилъ надъ дупката байракъ за знакъ. Съ голѣма бързина тя се спуска отъ извора на долѣ по единъ дълбокъ долъ, по който въ врѣме на буря влачи надолѣ карпи и камъни отъ околнитѣ скали на долътъ. При с. Гари между Лисецъ и Шаръ водата ѝ протича всрѣдъ раскошни ливади, покрити съ дебела сѣнка на грамадни дървеса, които се издигатъ надъ тѣхъ. При сѣверния край на Лисецъ Шарската рѣка се спуска по процѣпътъ между Лисецъ и Стърмолъ. Долипата ѝ тукъ отново става скалиста и течението ѝ е тъй бурно, че водата е покрита съ пѣна, отъ което и нѣкои наричатъ рѣката *Пѣна*. Въ тази часть има нѣколко воденици и валявици, а малко надъ Тетово на неѫ сѫ простроени 4-тѣ чаркове, кѫдѣто се правѫтъ тетовскитѣ орѫжия. Около тѣзи чаркове і нѣколко изравнени и по-издълбани мѣста тетовци отиватъ лѣ врѣме да се кѫпѫтъ по рѣката. Малко надъ Тетово рѣ излиза отъ тѣснината, прѣсича западния край на Тетово долѣ свободно се разлива изъ полето до вливанието ѝ въ . даръ. Въ самото мѣсто, дѣто Шарската р. завива около

ъ, отъ лѣвата си страна приема единственя си притокъ
йцевска р., която извира изъ *Рогопечъ* пл. и събира во-
ѣ на долътъ между Рогопечъ и в. Шаръ и на прѣдгорието
ьрмолъ. Жгълътъ между тѣзи 2 рѣки пълни широката
рита съ лѣска основа на острия върхъ Шаръ.

4) *Бистрица* си добива началото изъ едно равно мо-
ливо мѣсто на самото било на едноименната планина
щу изворътъ на р. Лѣпенецъ. Споредъ народното прѣда-
тя си води началото отъ едно подземно закрито отгорѣ
, съ голѣма бързина се спуска по единъ правъ долъ
у Чаушица и източния склонъ на Плоча. Между доло-
ѣ на Шарскитѣ потоци долътъ на Бистрица е най-правия
най-дълбокия — той е една огромна и скалиста пропасть,
ъпнала въ дънъ-земи съ скалисти (стръмни) нѣйдѣ гладки,
йдѣ изрѣзани, и на гледъ още по-страшни склонове, на
ито могжтъ да живѣжтъ и весело да си игражтъ само ор-
ѣ и самовилитѣ. Названието „Самовилецъ“, сир. живѣлище
самовилитѣ, съ което мѣстнитѣ жители викатъ една скала
лѣвия му брѣгъ, е твърдѣ характеристично и спо-
ливо избрано. На лѣвия склонъ положително и не във-
жно е да застане човѣкъ; азъ имахъ възможность да ж
дамъ отъ дѣсния й склонъ; подъ себе си имашъ една
ъмна полегатость, като въ дънъ-земи мушжта, дѣто вижъ
ъ една бѣла бразда и до ушитѣ ти достига тихъ единъ
инственъ подземенъ шумъ отъ бучащата вода въ дъното
тази пропасть. Човѣци, добитъци, ако можешъ да ги забѣ-
ишъ на дъното, ще ти се виджтъ като точки; ако погледъ-
ъ отдолѣ нагорѣ, надъ главата си ще имашъ до небеси ви-
а скалиста стръмнина, камънитѣ на която ти се струватъ,
ще се сгърмолятъ надъ тебе. Въ този долъ водитѣ на
трица сж прокопали планината до самото й дъно. Малки
клонения по склоноветѣ могжтъ да откриjжтъ прѣдъ очитѣ
Геолога всичкитѣ вжтрѣшни пластове на тази часть на
ръ. Пролѣтно врѣме, когато се топжтъ снѣговетѣ въ ви-
ата Бистрица пл. или когато валжтъ силни дъждове, Бист-
да силно придохожда и се разлива въ полето. Въ долното
ечение по неjж има нѣколко воденици и валявици.

5) *Лѣшокската рѣка* извира изъ Въртище планина,
о се вика Сува-рѣка. Сладката й хладна вода тече по
та матка въ единъ твърдѣ криволястъ долъ. По него
колко воденици. Отъ манастиря на долѣ тече отъ

западъ къмъ истокъ, надолѣ въ полето се отклонява малко къмъ ю.-истокъ. По долината ѝ вървѣлъ стария пѫть за Призренъ.

6) *Теаречката рѣка* събира водитѣ на долътъ между Шаръ и прѣгорието му Теаречката пл. Тя нѣма особенъ изворъ, а се събира отъ малкитѣ изворчета въ онова мѣсто на долътъ между Шаръ и Плоча, което се нарича „*Извори*“. Въ началото матката ѝ е доста равна покрита съ ливади, а склоноветѣ надъ нея сѫ покрити съ трѣва за пасбища, отъ които се храни много едъръ добитъкъ. Течението ѝ тукъ е бавно, нъ малко по долѣ тя си пробива пѫтътъ за въ полето прѣзъ прѣдгорието и по единъ стръменъ и скалисть долъ бързо се явява въ полето при с. Теарце, отъ което и носи названието си. Въ дотичанието си тя завлича въ полето голѣми камъни, които откъртява отъ скалитѣ на долътъ ѝ. По нея има 20 валявици, въ които се валѫтъ най-добритѣ тетовски шаяци и клашни, около 10 воденици, на които си мѣлѫтъ брашно околнитѣ села.

7) *Палчишка рѣка*. Равно едно мѣсто горѣ въ планината, голѣмо като за 2—3 гумна и покрито съ гъста трѣва, е заобиколено отъ всѣкѫдѣ съ високи карпи. Изъ една отъ тѣзи карпи истича въ тази планинска равнинка вода, която образува началото на Палчишката р. Надолѣ рѣката се спуска по единъ много тѣсенъ долъ между ужасно стръмпи и като орли надвиснѫли надъ долипата карпи и скали, по които отъ долътъ на рѣката не е възможно да се възлѣзе. При с. Палчица, отъ което си добива названието, тя излиза въ полето. Водата ѝ е тъй топла прѣзъ зимата, щото и снѣгъ не трае въ равнинката при извора ѝ.

8) *Попика* е суходолина, която извира изъ Юручко-бачило. При с. Доброгое, отъ което и се нарича Доброшка рѣка, тя излиза въ полето дѣто носи голѣми пѣсъчни насипи, които го правѫтъ твърдѣ неплодородно. Отъ дѣсно въ нея се влива потокътъ *Габровница*, който иде отъ Картари и нина. При политѣ на планипата по нея има нѣколко ви ници. Слѣдъ 2 часа течение на долѣ тя се съединява Теаречката рѣка.

II. *Лѣпенецъ*. Лѣпенецъ извира отъ върха на стрица пл. на 1—1½ часъ разстояние отъ извора на ката Тетовска Бистрица. Надолѣ по западния склонъ Шаръ се спуска подобенъ дълбокъ, нъ разлатъ долъ с

юко дъно и полегати склонове. Дъното е покрито съ ли-
и нивя посѣяни съ царевица, а склоноветѣ съ гѫста
ь. По този долъ отъ двѣтѣ страни сѫ расположени 16
и села извѣстни подъ общото название *Гиринкъ*. Всич-
ѣ тѣзи села сѫ населени съ българи, които се занимаватъ
ече съ дърводѣлие — правѫтъ ковчези, ралици и др. т.,
го продаватъ въ Тетово и Призренъ. Говорътъ имъ въ осно-
ь си е български съ силенъ примѣсъ отъ Призренско-
ски говоръ. Курбанътъ и нѣкои др. български обичаи
още спазени у тѣхъ. Естествено укрѣпената имъ мѣст-
ь и юначеството на населението сѫ помогнѫли на Си-
икчанитѣ българи християни да останѫтъ всрѣдъ окол-
арнаутски елементъ, като островъ въ море. Отъ Сири-
ь, като се спуска всѣ по склонътъ на Люботърнъ, Лѣпе-
ь влиза въ Качаникския проходъ. Въ източния край на този
ходъ при с. Никашани Лѣпенецъ се явява въ Лѣпенското
е, което е най-плодородната часть на Скопското поле
бено за оризъ и царевица. Между полегатитѣ поли въ
лото на Черна гора, която се спуска до Вардаръ надъ
пйе и Кучковяпския ридъ, крайното мѣсто на Мало-Ро-
вския спускъ е долинатa на долния Лѣпенецъ, широка
—120 метра. Пѣсъчливитѣ и земести насипи, които рѣ-
ь носи отгорѣ, сѫ направили тази долина равна като
ция и рѣката свободно си шава по нея ту въ срѣдата,
въ единия, ту въ другия й край. Слѣдъ всѣкое дотичание
мѣнява мѣстото на течението си, като оставя на прѣдиш-
о си мѣсто тиня отъ дрѣбенъ пѣсъкъ, съ който образува бла-
ги мѣста. По лѣвия край на долината сѫ расположени
7 села, покрити съ дървеса като съ кория, а по дѣсния
р минава желѣзницата. Слѣдъ $1\frac{1}{2}$ часъ течение по
внина Лѣпенецъ се слива съ Вардаръ $\frac{3}{4}$ ч. надъ Скопйе.

Въ обикновената си голѣмина Лѣпенецъ е по-малъкъ
всичкитѣ първостепенни притоци на Вардаръ; нъ въ до-
ишното си става много голѣмъ. Отличава се по буйното
течение даже въ обикновенно врѣме, а въ дотичанието си
е просто лудъ. Вадораздѣла му откъмъ Вардаръ образува
на Бистрица, Голина пл. и върхъ Люботърнъ, а въ
бассейнътъ му държи само тѣсната долина, прѣзъ
ава.

: *Трѣска*. Трѣска е прѣимущественно Кичевска
въ цѣло Кичевско името Трѣска не се слуша и е

неизвѣстно. Само въ Скопйе тя е извѣстна подъ това название. Понеже най-долната ѝ часть носи това име, азъ него приемамъ за общо, макаръ че малка часть отъ неѭ се именува тъй. Трѣска въ горната си часть се съставява отъ 2 главни рѣки: *Копачка* р. и *Студенчица*. Въ самия ѫгълъ между в. Голякъ и Яма пл. по склонътъ на послѣднята на 1 ч. подъ билото и и 3 ч. на ю.-з. отъ гр. Кичево има една равнинка, като впадина, покрита съ зелена трѣва. Отъ склоноветѣ на впадината излизатъ 7—8 извора съ студена вода, отъ които това мѣсто се вика „*Извори*". Изворитѣ сѫ началото на Копачката рѣка. Нѣма съмнѣние, че водитѣ на Яма и Голякъ, като сѫ се процѣждали въ земята, събирали се въ подземни резервоари, които се изливатъ въ низкото чрѣзъ тѣзи извори. Тукъ имаме явление подобно на онова съ Вардаръ, съ тая само разлика, че „Изворитѣ" сѫ на самия прѣдѣлъ на планинитѣ, които образуватъ ѫглитѣ, а Вардаръ-баши е по склонътъ на една отъ тѣхъ. Какъ това ставало, нека ислѣдватъ Геолозитѣ. Важното за менъ е туй, че тѣ сѫ началото на Трѣска, единъ отъ голѣмитѣ притоци на Вардаръ. Отъ изворитѣ си Трѣска се спуска по единъ дълбокъ долъ първо между Голякъ и Лопушникъ, подирѣ между Голякъ и Бистра и между послѣдната и Вървоитъ, и слѣдъ едно течение отъ 2—2¼ часа се явява въ Кичевското поле при самото с. Сърбяни, ¾ часа на ю.-з. отъ градъ Кичево. Видѣхме, че и мѣстностьта между Бистра, Голякъ и Вървоитъ, се нарича Копачка. По името на мѣстностьта и горното течение на Трѣска се нарича *Копачка-рѣка*. Долината на Копачка прѣдставява естественъ прѣдѣлъ между 2 планини. Водитѣ на рѣката съ течение на врѣмето довършили останѫлото, т. е. докопали долътъ до уровенъ малко по-високъ отъ онзи на полето и тъй се получила една достатъчно сформолирована и издълбана долина, по която безъ мѫка си тече Копачката рѣка. Долината е значително права, ма завита дѫго-образно, отворътъ ѝ е широкъ, дъното не особено широко, нъ доста изравнено. Въ обикновенно врѣме дата тече повече въ срѣдата ѝ, нѣкѫдѣ по нѣкой отъ к щата, а въ врѣме на дотичание тя въ много мѣста пъ долината. Обикновенното ѝ течение е силно, нъ не бу водата ѝ прѣчистена между камъни отъ обикновена гол размѫтява се само при слаби дотичания. До с. Кле което е расположено по стръмнината на Бистра отъ л

га надъ нея, празднитѣ мѣста на долината около во-
ся покрити съ ливади, а надолѣ — всѣ съ царевица.
есната растителность по тази долина е слаба, само въ
й надъ с. Сърбяни има много овощни дървеса. Както
нихъ и въ Орографията, по странитѣ си този кѫтъ
ставява една интересна правилность, както въ физи-
, така и въ хидрографическо отношение. Отъ в. Корабъ
ската верига завива на ю.-з. до Дебъръ слѣдъ едно
ксване, прѣзъ което Радика излиза въ долината на
ъ; веригата се продължава по з.-ю.-западна посока подъ
жгълъ съ горѣпоменѫтата ѝ часть. Тъй щото Стогово
орабъ дохождатъ на една права меридионална линия.
ообразната Бистра е напрѣку на Корабъ и Стогово
съ които образува единъ трижгълникъ, на когото осно-
съставява Бистра, странитѣ — Корабъ и Стогово,
ѣтъ — мѣстото, дѣто Радика излиза въ Дебърското
Западния склонъ на Бистра, като се вдава клино-
но, пълни пространството на този трижгълникъ до
му. Въ сѣверния и южния край Бистра се съединява
Корабъ и Стогово: отъ сѣверъ по Кожа и Бунецъ се
нява съ Корабъ, а отъ югъ чрѣзъ Лопушникъ и Яма —
тогово пл. Два подобни по между си долища отдѣлятъ
итѣ на трижгълника отъ вѫтрѣшната му масса, или отъ
ния склонъ на Бистра: на сѣверъ долината на Голѣма
и на югъ Малата или Гарската рѣка. Срѣщуположно
олинитѣ на Мала и Голѣма рѣка отъ източната ѝ страна
пускатъ 2 подобни тѣмъ долища: въ сѣверния край
а и Вардаръ, а въ южния Копачката съ Студеничката
По долищата на еднитѣ и другитѣ водѫтъ пѫтища,
прѣхвърлятъ стѣснениятѣ крайща на Бистра, влизатъ
итѣ, които ограждатъ клинообразната масса на за-
склонъ на Бистра и водѫтъ въ Дебъръ. По сѣверния
е пѫтьтъ отъ Тетово за Дебъръ, а по южния Кичево-
. Цѣлата тази страна съ своята правилность въ строе-
прѣдставява едно интересно геологическо явление, нъ
о сходство по видътъ и устройството, по впечатленията,
извеждатъ на посѣтеля планинския кѫтъ въ сѣверния
истра на ю.-западъ отъ Гостиваръ — долината на
онази на ю.-з. отъ Кичево по Копачката рѣка, сѫ

Да дойдемъ на думата си. Въ горното си течение Копачката р. приима 2 притока: отъ лѣво р. Студенчица и отъ дѣсно Бърдинската рѣка.

1) *Студенчица.* Видѣхме, че по източния склонъ на Бистра има едно прѣдгорие, което загражда отъ западъ Кичевското поле. Западния му край се отдѣля отъ билото на Бистра съ единъ дълбокъ долъ, по който протича Студенчица. Коритото на тази рѣка се ограничава само въ долината ѝ, дължината ѝ не държи повече отъ 4 часа; при всичко това рѣката е пълноводна, защото изворитѣ ѝ сж яки. Тя си добива началото отъ Пашиница на границата между Кичевско и Галичко отъ нѣколко изворчета. Събрана на едно, водата на тѣзи изворчета слиза надолѣ по единъ каменистъ тѣсенъ долъ, който надолѣ става всѣ по-дълбокъ. Въ видъ на обикновенъ планински потокъ Студенчица тече по южна посока до с. Добрѣповецъ. Тукъ тя прѣминава билото на прѣдгорието и завива по юго-западна посока. При самия ѝ завиокъ отъ дѣсната ѝ страна и надъ самата нея на скалистия ѝ склонъ е голѣмия изворъ „*Фърлогоецъ*“, който ѝ придава вода 2 пжти повече, отколкото има до него и ж обръща въ пълноводенъ планински потокъ. Като се усилва съ водитѣ на този изворъ, оттукъ надолѣ Студенчица се спуска съ голѣма бързина по единъ тѣсенъ дълбокъ долъ, на който скалститѣ склонове, особенно дѣсния, просто се издигатъ като стѣни надъ процѣпьта. Срѣщу с. Подвизъ $1^1/_2$ часъ подъ изворитѣ Студенчица съ голѣма сила излива водитѣ си въ Копачката рѣка отъ лѣвата ѝ страна. Въ долната си часть Студенчица е равна по голѣмината на Копачката рѣка и споредъ туй може да се смѣта, че рѣката Трѣска образува водитѣ си отъ 2 рѣки. Водата на тази планина е твърдѣ студена, отъ което тя си е получила названието. Впрочемъ, тъй студена е и водата на изворитѣ, поради което нѣкои безразлично даватъ името Студенчица и на другата рѣка, като за разлика едната наричатъ *Изворска Студенчица*, а другата *Добрѣ-новечка Студенчица.*

Десетина минути подъ устието на Студенчица Копачката рѣка се освобождава вече отъ Голякъ, юго-източния край който е ограниченъ съ долното течение на Бърдинс рѣка, дѣсенъ притокъ на Копачката рѣка.

2) *Бърдинската рѣка* си води началото отъ Бѣ планина. Въ жгъла между Бѣличкия върхъ и греб

който се спуска отъ него накждѣ Турла, изъ една пещера излиза вода, колкото за една воденица съ 2 камъни. Въ пещерата може да се забѣлѣжи, че водата излиза отъ горѣ отъ планината. Мѣстнитѣ жители вѣрватъ, че тази вода иде отъ Охридското езеро. Това си вѣрвание тѣ основаватъ на туй, че водата е хубава за пиенне, като онази на Охридското езеро и че въ нея излизатъ мрѣнки риби, които сж чисти и сладки като Охридската риба. Сжщото вѣрвание ний ще срѣщнемъ и за извора на Църна, нъ едното и другото сж лишени отъ всѣкаква правдоподобность.

Надъ самата пещера, дѣто се захваща рѣката, има надолъ съ твърдѣ стръмно скалисто дъно и още по-стръмни ове, който долъ се нарича „*Скакало*“. Името на туй го е приложено на цѣлия долъ, който е извѣстенъ подъ звание *Скакалото*, а защото по-долѣ рѣката минава край ица, тя се именува *Бѣличката рѣка*. На единъ часъ Скакалото е тѣсенъ долъ въ дъното, по който силно Бѣличката рѣка. При самия исходъ отъ Скакалото тя , отъ дѣсно суходолината *Кладничка рѣка*, която приводитѣ отъ жгъла между Вървоитъ и напрѣчния гре- който съединява Бѣличката пл. съ Турла.

Отъ тукъ рѣката малко завива и тече между политѣ на стирскитѣ. — Вървойтъ и Шаторица подъ името *Козичка* а нарѣчена отъ ближното село Козица, отъ което иде а и потокъ съ сжщото име.

Долътъ на този потокъ е извѣстенъ подъ названието *долъ*. Половинъ часъ подъ с. Козица водитѣ на Корѣка се увеличаватъ съ Юдовската рѣка (отъ с. Юдово), о събира водитѣ на жгъла между Голякъ и Турянската и която тече по единъ като съ ножъ прорѣзанъ процѣпъ между двѣтѣ тѣзи планини. На четвъртъ подъ устието на Юдовската р. и подъ с. Бърждени тази ива отъ дѣсно въ Копачката р. подъ името *Бър- рѣка*.

И тъй, Бърждeнската р. събира водитѣ отъ сѣверния на Турянската и Сливовата пл. до Бѣличката пл., ия склонъ на Вървоитъ и западния склонъ на на- гребенъ отъ Бѣличката пл. до Турла. Слѣдователно, й е твърдѣ малко, нъ тя всѣ има вода прѣзъ цѣ- о благодарение на якия ѝ изворъ. И нейния долъ о ископанъ и значително равенъ. По цѣлото си про-

дължение долината ѝ е покрита всѣ съ царевица. Срѣщу с. Козица на нѣж е манастирската воденица, а близо при устието ѝ сѫ манастирскитѣ гумна. При дотичанието водата ѝ става мѫтна и, като се смѣсва съ Копачката р., прави такава и нейната вода. По Скакалото минава пѫтя отъ Кичево прѣзъ с. Кладникъ за Охридъ. Като излѣзне въ полето Бърждан ската рѣка се спуска напрѣку по полето и достига до сѣверната му граница 20 минути подъ Кичево. Като уголѣми водитѣ си съ Копачката рѣка, се спуска прѣзъ полето въ настоящата голѣмина на Кичевската главна водна жица. На нѣж има мостъ при с. Видрани. Копачката р. тукъ се обръща въ *Велика*. Съвършено произволно е тълкуването на името Велика, а именно, че то значило Голѣма рѣка. За да се обори това произволно тълкувание, достатъчно е да се припомни фактътъ, че р. Радика, която е близо до Кичево, е нарѣчена „Голѣма рѣка“, а не Велика, че даже самата Велика въ Порѣче се именува Голѣма рѣка, когато е думата за да се прави разлика между нѣж и другитѣ Порѣчки рѣкички. Прѣдъ тѣзи номенклатурни фактове въ тъй ближни мѣста азъ не намирамъ за нуждно да привеждамъ факти отъ други мѣста, дѣто за различие на 2 ближни рѣки едната се вика Голѣма р., а а другата Мала р. Това ще го срѣщнемъ въ сѣверния край на Македония (Кумановската р. се вика Голѣма р.) въ сѣв.-източния край (Злѣтовската р. се вика на мѣстото Голѣма р. за разлика отъ ближната ѝ рѣкичка, която паричатъ Мала рѣка). Названието Велика си води началото отъ проста една случайность, както и много други географически названия по насъ. Споредъ вѣрването въ мѣстото, нѣкоя прочута Кичевска мома на име *Велика*, като прала дрѣхи на рѣката подъ Кичево, рѣката ненадѣйно дотекла и ѫ удавила Случая станѫлъ извѣстенъ и тъй много почнѫло да се говори за него, щото по името на удавената мома почнѫли да именуватъ и рѣката (Да се именува рѣка по сѫщо такъвъ поводъ рѣканий ще срѣщнемъ и по долѣ въ описанието.). Отъ Кичево на долѣ Велика съ бързината на Копачката р. се спуска прѣзъ полето, дѣто се извива като змия съ голѣми извйоци. Кичевското поле не е тъй изравнено като Тетовското. Въ разнитѣ му мѣста долината на Велика не е еднакво дълбока и брѣговетѣ ѝ не сѫ еднакво високи. Понеже тя тече бли до сѣвернитѣ му граници, изобщо лѣвия ѝ брѣгъ е по-висок отъ дѣсния. Противното е само въ най-долната часть

с. Враньещица надолѣ, както казахъ въ орографията. Кичевското поленце е естественъ долъ между Чалйойца и Турла, когото разширили и изравнили Велика и малкитѣ суходолни потоци отъ двѣтѣ страни, като испълнили дълбокитѣ мѣста съ насипитѣ, които сваляли въ дотичанията си. Значи, тукъ е станѫло сѫщото явление, което видѣхме въ Тетовското поле, само че тукъ главна роль въ промѣненията е играла главната рѣка, а тамъ притоцитѣ на главната рѣка. Лѣсно е да се разбере отъ туй, че почвата на полето и брѣговетѣ на Велика сѫстоѫтъ повече отъ ровка пѣсъчлива земя, която твърдѣ лѣсно събаря и завлича водата. Тази е причината, дѣто матката ѝ е тиняста и водата лѣсно се разлива даже при слаби дотичания. Вслѣдствие на това въ Велика се срѣщатъ само крапове и кленови риби. Отъ стръвкитѣ, които обичатъ да живѣѫтъ въ пѣсъчливи и каменисти мѣста и които се срѣщатъ въ изобилие въ Копачката рѣка отъ Сърбяни нагорѣ, тукъ не можешъ да намѣришъ нито една.

Съ течение на вѣковетѣ рѣкитѣ извършили своето съкрушающе дѣйствие върху повръхнината на земята и си сформулировали горѣ-долѣ опрѣдѣлено легло. Шаръ, Плачковица, Бистрица и другитѣ високи планини, даже непроницаемата за вода Салакова планина сѫ прѣрѣзани до основа отъ потоцитѣ и рѣкитѣ. По нейнитѣ мѣста ново едно явление дохожда да отвори работа на рѣкитѣ, за да уравняватъ земята и да си направѫтъ леглото. Думата ми е за оголѣването на планинитѣ. Като се лишава планината отъ дървесата, които съ кореннитѣ си крѣпѫтъ земята по повръхнината ѝмъ, рѣкитѣ и потоцитѣ свалятъ отъ тѣхъ много камъни и земя, които натрупватъ въ полето. Отъ това произлиза видоизмѣнение, както въ повръхнината на планинитѣ, тъй въ полето и измѣнение много по-рѣзко и по-забѣлѣжително отъ обикновенитѣ. Съ туй се обясняватъ живитѣ промѣнения на леглата почти на всичкитѣ наши рѣки въ полскитѣ части на течението имъ и наопаки, по тѣзи промѣнения може да се съди за врѣмето на оголяването на нашитѣ планини. Това оголяване е причина и на голѣмитѣ нещастия, които се случаватъ ежегодно въ нашитѣ градове: като свалятъ рѣкитѣ го земя отъ околнитѣ голи планини, пълнѫтъ матката си г оветѣ и послѣ въ дотичанията се спускатъ изъ града. нениятa на Брѣгалница сѫ стара работа, а онѣзи на

Вардаръ въ Тетовско и Скопско не сѫ изгубени въ
ността. Най-прѣсни и най-бързи сѫ измѣнепията на
лото на р. Велика въ Кичевското поле, което произлиза
туй, че тамъ планинитѣ почнѫли да оголѣватъ и
слѣдъкъ. На първъпоглед азъ си помислихъ, послѣ и мѣс
жители ми потвърдихѫ, че напрѣдъ Велика е текла
политѣ на Турла и Баба, нъ послѣ полека-лека тя с
клонила на сѣверъ. Този процесъ на измѣнение се пр
жава и сега. Старцитѣ отъ околното село добрѣ помнѫтъ,
нѣкога рѣката е текла подъ с. Враньещица; руслото й
макаръ и да е покрито съ нивя, се познава по блати
мѣста, които сѫ останѫли по него. Прѣди 4 години н
часъ подъ Кичево при едно дотичание тя оставила ст
русло и е потекла по настоящето, което е 4—5 мет
на сѣверъ отъ първото. Най-подиръ и въ настояще
русло тя постоянно прояжда лѣвия си брѣгъ и се тик
кѫдѣ Чалйойца по стария Прилѣпски пѫть, като разва
новонаправения надъ неѫ Трѣбва да се забѣлѣжи ту
тѣзи промѣнения произвежда Велика не толкосъ съ на
както става въ други рѣки, а повечето като прокопа
събаря брѣговетѣ, което произлиза отъ туй, че лѣвитѣ
гове сѫ по-високи отъ дѣснитѣ.

Ако въ Тетовското поле царевицата се смѣта за
отъ главнитѣ произведения, тукъ въ Кичевско може
каже е нейното царство. Всичкитѣ долчинки сѫ покрит
съ царевица. Не прави исключение отъ това и полето
лото поле, нъ особепно ближнитѣ до двата брѣга на В
нивя сѫ покрити исключително съ царевици. За напоявани
царевици Велика ѫ постига сѫщата участь, която по
и Вардаръ въ Гостиварско: щомъ излѣзе въ полето,
лѣмата часть отъ водата растурятъ прѣзъ полето на вад
Пълни сѫ съ вода всичкитѣ пѫтеки между нивята, които
замѣняватъ Тетовскитѣ лозя. Прѣзъ лѣтото на всѣкѫ
полето срѣщашъ хора съ мотики на рамо за вкарване
по нивята, царевицитѣ и бостанитѣ. Бостанитѣ по В
сѫ редки, а дървесна растителность нѣма никаква
щото руслото не е постояпно. Въ Кичевското поле
лика се уголѣмява съ водитѣ на 2 рѣки и на нѣ
извори. Дѣснитѣ планипи, макаръ и да сѫ по-водяс
лѣвитѣ, пе даватъ почти никакъвъ притокъ на Вели
причина на туй, че склоноветѣ имъ не сѫ сложни

елно планинитѣ стоѫтъ по-близо до полето. За туй тѣ се ичаватъ съ голѣми извори, които въ други мѣста бихѫ жили за начало на голѣми рѣки. Въ това отношение тѣ личатъ на всичкитѣ други планини въ Западна Македо-, на които може да се смѣта за отличителна черта това ение, че на много мѣста при политѣ имъ въ низки пла- и се явяватъ голѣми извори.

Това срѣщахме въ Шаръ съ изворитѣ на Вардаръ и папинецъ, извора при с. Теарце, Янковецъ до с. Чайле ъ Суха-гора, Яма („изворитѣ") Бѣличката пл. (изв. при калото), Даутица (извира при Бѣлищица) Илинската пл. на Църна) и др. Тукъ има 2 такива извори. Единия адъ самото село Староецъ надъ Бабинъ пл. (Да не се ка Баба съ Бабинъ), който прѣзъ с. Староецъ се излива Велика слѣдъ кѫсо течение. Въ селото на тоя изворъ нѣколко воденици съ по 2 камъни. Той е сѫщия, за то спомѣнувамъ въ пѫтуването си отъ Кичево за Би- я, че водитѣ на бившето езеро на Попиква се истекли въ една дупка и образували изворътъ при с. Староецъ. голѣмъ и по-интересенъ отъ него е изворътъ Питранье с. Латово подъ политѣ на Стърмолъ планина и на пѣ- ко раскрача отъ р. Велика.

Отъ лѣвата си страна Велика приема въ полето 2 по ни притока—Заешката рѣка и Рабетинската рѣка, първата рѣка, втората — голѣма суходолина.

Кичевската рѣка състои отъ 2 рѣки: Заешката и Ту- ката рѣка. Заешката рѣка извира отъ Стража пл. (Бу- икъ) въ единъ долъ и съ извора си се доближава на ата часть до извора на Никифоровската рѣка, притокъ Радика. До с. Колари тя тече по единъ дълбокъ долъ. който дъното е доста изравнено, дребно каменисто или ъчливо, а скловетѣ му сѫ покрити, дѣсния всѣ съ буки, ѣвия — съ лѣска. Матката му е покрита повече съ ли- и. Отъ Колари на долѣ тя тече прѣзъ Горно-Кичевското е, дѣто отъ двѣтѣ й страни сѫ бостанитѣ, които даватъ ѣстнитѣ Кичевски любеници. Подъ с. Заякъ рѣката приема дѣсно суходолината Бачишка рѣка, която иде отъ Авмедо- събира водитѣ на сѣвероизточния склонъ на Бистра ъ самия градъ Кичево Заешката рѣка приема отъ ѣ ската р., която събира водитѣ отъ жгъла между и Орланския хребетъ. Прѣзъ кѫсата Клисура между

баирътъ на Калето и Крастата съединенитѣ води на дв
рѣки минаватъ градътъ подъ името *Градск* рѣка, която
минути по-долѣ отъ него съединява се съ Велика. На т
рѣка има единъ мостъ при село Колари.

Рабетинската рѣка се влива въ Велика подъ с. В
ковие. Тя е суходолина твърдѣ бурна въ дотичването, ко
събира водитѣ на долътъ между Орланския хребетъ и
сячката издутина на Чалиойца. Странитѣ на долътъ сж
висти, а матката е пѣсъчлива, камениста и покрита всѣ
царевица.

Въ източния си край долината на Велика постепе
се стѣснява подъ с. Латово. Велика влиза въ Текийск
тѣснина, кждѣ шумно отъ каменистото дъно, кждѣ тихо
язоветѣ на воденицитѣ. Велика прѣминава най-тѣсната
падна часть на клисурата, отъ която се освобождава при
митѣ Текийски ханища. Тукъ надъ самия ханъ и на п
дѣла между Кичевската каза и Порѣче се влива въ в
отъ дѣсно буйния потокъ *Сланщица рѣка* (така нарѣчена
с. Сланско), която протича прѣзъ долътъ, който отдѣля Ст
молъ отъ Бушова-чешма и отъ прѣдгорието ѝ. Отъ ха
щата на долѣ при с. Бродъ Велика съвършено се освоб
ава отъ втората часть на клисурата и влиза въ Дол
Порѣче. Една стѣна ѫ загражда отъ дѣсната страна, а отъ л
въ долината ѝ се довършватъ политѣ на сѣвернитѣ спусн
на Чалиойца. Между тѣхъ буйно тече Велика (отъ т
на долу се нарича Трѣска), по една твърдѣ много п
чупена долина, която долина тъкмо се испълнява въ вр
на пълноводие, а въ останѫлото врѣме е покрита съ ли
и царевици. врѣдъ които тече водата по една пѣсъчли
блатиста матка. Слѣдъ $1^1/_2$ часъ течение по такава ма
на пжтя ѝ се испрѣчва Караджица съ южния си скло
Отъ тукъ на долѣ Велика бие водитѣ си отъ скалиститѣ и
съ пожъ изрѣзани плоски и стръмни склонове на Карад
дору до сѣверо-западния ѝ край.

По край Караджица тя изминава цѣлата отворена ча
на Порѣче. Въ Порѣче тя приима водитѣ на Горно Ѣ
чрѣзъ много отдѣлни потоци и рѣкички, които се
въ нея отъ лѣво. Като изключимъ водитѣ на изво
с. Бѣлица и които, споредъ народното прѣдание, си
началото отъ езерото въ Църни-върхъ планина ((
сухия западенъ склонъ на Караджица не дава

на Велика. Въ сѣверо-източния край на Караджица
влиза въ послѣдната си тѣснина, въ която се имес-
съ общеприетото име Трѣска. Рудината отъ дѣсно Суха-
неинъ единъ спускъ отъ лѣво образуватъ тази тѣс-
Дъното на тѣснината е каменисто, неравно и трудно
авание и тъй тѣсно, щото въ него едвамъ остава
о за водата, която тече съ голѣмъ шумъ и голѣма
а склоноветѣ ѝ сж голи, скалисти и тъй стръмни,
тѣхъ мжчно може да застане човѣкъ. Тукъ надъ рѣ-
по стръмния склонъ сж манастиритѣ „Св. Андрей“ и
Е оле“. Въ сѣверния си край клисурата е най-тѣсна.
прорѣзва Суха-гора съ една клисура еднакво
отгорѣ до долѣ съ скалисто-каменисто дъно и съ
и като стѣна склонове. Въ самата тѣснина надъ во-
единъ доста голѣмъ изворъ, който, споредъ народ-
прѣдание, си води началото отъ Скопския Черни-върхъ.
т нината Трѣска излиза вече въ Скопско поле и, слѣдъ
съ бързо течение, подъ политѣ на Нерозечката планина
динява съ Вардаръ. Тукъ Трѣска тече по-силно и отъ
гечнитѣ си сѣсѣди Вардаръ и Лѣпенецъ; матката ѝ е
съ дрѣбни камъни, водата ѝ е по-чиста отъ онази
ц ѣ ѝ сестри.

Трѣска е чисто Кичевска рѣка; съ твърдѣ малки ис-
ния бассейна ѝ обѣма Кичевската кааза. Вододѣла
ь Радика образуватъ билото на Яма и Бистра. Буковикъ
и „ послѣ Добра-вода и Сува-гора до крайната клисура
] ска образуватъ вододѣла ѝ съ Вардаръ въ Тетовско
ко въ Скопско, а останжлата часть отъ Скопския-Вар-
вододѣлъ върви по Рудината и Караджица до в.
а. Отъ в. Якупица по билото на Даутица прѣзъ Бар-
ъ водопрѣдѣла минава на Бушова чешма, а оттамъ Ко-
Стърмолъ и Турла образуватъ вододѣла между Черна
рѣска. Останжлата часть отъ вододѣла на Черна върви
гочния склонъ на напрѣчния гребенъ между Бѣличката
Турла, дѣто равнинката Пониква образува нѣщо като
лно мѣсто между двата бассейна. Отъ Бѣличката пл.
. Стогово билото на Словатска и Турлиската пл. обра-
водораздѣла между Бърждинската рѣка и Сатипката.
рѣска е доста голѣма. При най-голѣмитѣ лѣтни горѣ-
Скопско тя мжчно може да се прѣгазва, а въ
покрива краката на бродителя близу до колѣната.

Въ сравнение съ другитѣ рѣки тя имъ отстжпва по пълноводие въ зимно и пролѣтно врѣме, нъ ги прѣвишава въ лѣтно врѣме. По пълноводието си въ лѣтно врѣме тя държи първо мѣсто между притоцитѣ на Вардаръ, даже и отъ Църна, най-голѣмия притокъ на Вардаръ. При малкия ѝ бассеинъ причината на това пълноводие може да се обясни главно съ туй, че почти всичкия ѝ бассеинъ състои отъ планински мѣста, покрити съ гори и доста водисти. За прѣминавание по Трѣска има 9 моста: 1) при излизанието ѝ въ полето при с. Сърбяни, 2) малко подъ Сърбяни, 3) при устието на Градската р., 4) при с. Пласница, 5) при Лисиче, 6) при с. Латово, 7) на Прилѣпския пжть, 8) при с. Модрища, 9) при Здунье. Отъ тѣхъ третия и седмия сж и яки и здрави, макаръ и дървени, а другитѣ сж слаби дървени конски мостчета.

Велика съ свойта долина и съ долинитѣ на своитѣ притоци много улѣснява съобщенията на Кичево съ околнитѣ градове. Съ долния си край тя свързва Кичевско съ Скопско, а съ горния слѣдъ 1 малъкъ прѣходъ прѣзъ Яма отъ долината ѝ се влиза въ онази, по която се прониква въ Дебърско. Малата или Горската р. и съ горната си часть Заешката рѣка улѣсняватъ спошенията на Кичевско съ Тетовско по долината на Падалишката р., а улѣсненията за съобщение съ Прилѣпското поле, на Сухи-долъ съ Скопска Каршиака на дѣсния ѝ притокъ *Бѣла-вода* и на Бърждапската рѣка по Скакалото за въ Истибаня и по Юдовската рѣка за въ долината на Сатишката рѣка сж отъ слаба важность.

Въ Скопското поле освѣнъ съ водитѣ на Трѣска, Лѣпенецъ и Дервентската рѣка, Вардаръ се уголѣмява още съ водитѣ на Църна-гора и Скопскитѣ планини.

Водитѣ на Скопска Църна-гора се изливатъ въ него чрѣзъ 3 рѣкички: Крива-рѣка, Серава и Булачапската рѣка.

Крѣва ръка си добива началото въ пл. Скопска Църна-гора половинъ часъ надъ с. Чучеръ въ едноименната нему кория. Тукъ тя се образува отъ малки планински потоци: *Потокъ*, *Юручка рѣка*, край която е било старото Юруч село и *Стлубичка рѣка* (Названието на тази рѣка произл отъ думата „стлуба“ — стълбица — така е нарѣчена, щото долината ѝ отъ политѣ на планината нагорѣ се шава постепенно, като стълба). Съединенитѣ води три рѣкички буйно се спускатъ надолѣ до с. Бан единъ тѣсенъ и стръменъ долъ. Този долъ е покритъ

ı ɔı ɔна растителность, повече съ овощни дървеса; е каменисто, а склоноветѣ му сѫ голи скалисти ɔı скали) или глинясти. Въ най-раскошната ѝ часть ɔно е с. Баняни. Подъ него и между него и Глуво тя се ава въ водитѣ на „*Дулото*“ (забѣлѣжи читателю, че то „Дуло“ се срѣща като нарицателно име въ цѣла цон , а като собствено име то се употрѣблява въ Кос- ур), ı кто ще видимъ въ орографията. Прочее, губѭтъ ѣ брача, като смѣтатъ за най-южна граница на „Ста- Сı бия“ Бакърно-гумно на югъ отъ Прилѣпъ. Костурско е нı ıа още по на югъ близо до границата на Еллинизма – прочее и гърцитѣ се показватъ много отстѫпчиви, като не ъ въ списъкътъ на еллинскитѣ земи и Църна-гора, ѣто названията сѫ еднакви съ онѣзи въ Костурско), отъ о излиза вода колкото да мѣли воденица съ единъ ı къ. Подъ Глуво съ неѭ се съединява *Мърквичката* :а, а подъ Бразда — *Кучевишката* — и двѣтѣ малки ı ıски потоци: *Кучевишката* или *Царева рѣка* извира часа надъ с. Кучевища въ мѣстото гумнище изъ „*Царевъ ъ*“ въ „*Царева-ливада*“, минава низъ Кучевища и се ва съ Банянската р. Полов на часъ подъ извора си тя ска отъ една скала надолѣ, образува водопадъ, който тукъ нарича „*Скакалецъ*“ (Названието скакалецъ срѣщнѫхме Кичевско, ще го срѣщнемъ и въ Радовишко. Прочее, на ѣкѫдѣ имаме все старо-сърбиянци, прѣселени отъ Църна ора, защото Милоевикъ и С-ие сѫ прѣувѣрени, че собствено Църно-Горцитѣ (Скопски) сѫ чисти сърби, а заедно съ туй та- ива сѫ и всичкитѣ мѣста, които по нѣщо си приличатъ на Църна-гора). Подъ Бразда общата рѣка се освобождава отъ итѣ на Църна-гора и влиза въ Скопско поле. Камънитѣ и ькътъ, които тритѣ потоци свалятъ отъ оголената Църна- ı пълнѭтъ матката ѝ. Понеже брѣговетѣ ѝ тукъ сѫ низки, я постоянно си мѣни леглото и прави долината си твърдѣ ıвена, отъ което и въ долното си течение се нарича *а рѣка*. Слѣдъ $1^1/_2$ часъ подъ Бразда тя се влива въ даръ малко подъ устието на р. Лѣпенецъ и надъ града . Въ горното ѝ течение отъ Баняни нагорѣ воденицитѣ ı сѫ една до друга, а въ полето прѣзъ цѣлото лѣто ѣ ѝ сѫ отбити отъ матката, за да се напояватъ окол- нивя.

Серава се образува отъ 3 рѣчици: *Любанската, божкана и Язорската*, така наречени по имената на лата, при които излизатъ изъ Църна-гора. Около тѣзи въ видъ на прѣдгория на Църна-гора се издигатъ ши хълмове въ височина около единъ часъ отъ политѣ до бі имъ. Тѣзи хълмове сж раздѣлени единъ отъ другъ съ дол прѣзъ които протичатъ казанитѣ рѣчици. Най-видна тѣхъ е Любанската, която се образува отъ браздитѣ *Б Рупа* (Вълчешка рупа), *Църн-Каменичка* и друга на която не запонних името. Долътъ й, покритъ съ ов дървеса, прохладенъ отъ водитѣ и сѣнкитѣ, е едно отъ веселитѣ мѣста въ Църна-гора. Любанския потокъ прии себе си ¼ часъ подъ с. Любанци *Язорската р.*, коят лѣтно врѣме почти изсъхва; още ¼ по-долѣ — *Бродечи р.*, равна па Любанската и подобна ней въ всѣко отнош а 10 минути надъ с. Радиша тя се съединява съ *Побожк р.* и тече надолѣ подъ името *Радишка* р. Оттукъ се сі надолѣ прѣзъ с. Бутелъ и прѣзъ полето по неопрѣдѣ матка, и въ самия градъ Скопйе се влива въ Вардарі името *Серава* тя е извѣстна само въ градътъ Скопйе.

Въ горнитѣ си течения по Църна-гора потоцитѣ, съставяватъ тази рѣкичка, както и всичкитѣ други П горски потоци, каратъ много воденици, които сж притѣ на Църно-горцитѣ. Само по Любанската р. смѣтатъ около 50 воденици. По тѣзи воденици си мѣлжтъ бр полскитѣ села, защото водата на тѣзи потоци не прѣс и прѣзъ лѣтото. Понеже надолѣ въ полето матката на е насиплива, висока, селянитѣ и гражданитѣ лѣсно рятъ водитѣ й, отъ което въ града тя е почти безв

Булачанската р. събира водитѣ на източния Скопска Църна-гора и, като се разлива въ полето достига до Катлановското блато прѣзъ Арачинско Водитѣ на сѣверо-западния склонъ на Скопскитѣ мѣстностьта Каршиява се изливатъ въ Вардаръ чр кова рѣка.

Маркова рѣка извира изъ Голѣмото езеро въ върхъ. Прѣзъ една процѣпена скала отъ брѣговет рото изъ него излиза вода — това е началото н рѣка. Като повърви малко по билото на Ц влиза подиръ въ единъ долъ между Църни-вър шица планина. До Марковия манастиръ тя про

западна посока по този долъ, който е много дълбокъ и тѣсенъ, нъ не тъй лжкатушенъ, а при манастиря тя вече се освобождава отъ отвѣснитѣ прѣгради и слиза при политѣ на планината. Като продължение на двѣтѣ стръмнини, които заграждатъ долината ѝ надъ манастиря, спускатъ се надолѣ край рѣката тумбообразни попеременно разположени тераси и редъ хълмове, между които рѣката лжкатушно се извива. Всичкитѣ тумби сж повече отъ земясто-глинесто строение, което помогнжло на рѣката да си образува дълбока и доста широка долина, обрасла съ гжсталакъ отъ върби надвиснжли надъ водата, които близо при селата се замѣняватъ съ бахчи за зеленчукъ. Тукъ както и по-надолѣ до Скопското поле дѣсния ѝ брѣгъ е по-високъ и се образува все отъ купелообразни пръстено-глинести тумби, които вълнообразно се издигатъ отъ дъното на рѣката на горѣ и които нѣкждѣ сж покрити съ дървеса, нѣкждѣ съ храсталакъ, а лѣвия брѣгъ е значително по низъкъ (3—10 метра) и състои отъ лѣсно-пробиваема за водата слида, полски шпатъ, нѣкждѣ чисть, нѣкждѣ размѣсенъ съ варовецъ, всичкитѣ полу или напълно извѣтрѣяни и обърнжти въ пръсть, която чека малка сила за да се срони. За туй отъ манастиря надолѣ долината на рѣката се разширочава на смѣтка на този брѣгъ, когото твърдѣ лѣсно проядва. Между тѣзи брѣгове долината ѝ е скрита и пжтника още отъ $^1/_4$ часъ разтояние слуша бучение, безъ да вижда, даже да подозира рѣка; а като влѣзнешъ въ неж, виждашъ една долина извита като зидъ — зидътъ съ рѣзки завиоци. Отъ манастиря до село Сушица, дѣто въ неж се влива отъ лѣво *Сухо-долската рѣка*, тя прави 12 извивки подъ остъръ жгълъ, всѣкоя отъ които държи 7—10 минути пжть на дължина. Като влѣзнешъ въ една отъ тѣхъ, не виждашъ другата. Въ туй мѣсто по долината не може да има и нивя, защото въ дотичанията си тя е тъй силна, щото всичко би опустошило. Такъвъ характеръ тя има $1^1/_4$—$1^1/_2$ часъ подъ манастиря. Довършватъ се купелообразнитѣ крайбрѣжни височини и се захващатъ политѣ на Китка; долината става по-широка, по-права и по-равна, рѣката добива сѣверна посока и почва да губи чисто планинския си характеръ. Най-подиръ ѧ се явява въ полето, дѣто излива ядътъ си за мжкитѣ и чкитѣ, които е срѣщнжла до сега, като избълва много и камъни, които пълнжтъ матката ѝ. Слѣдъ едно

течение отъ около ½ часъ тя се излива въ Вардаръ при с. Лисиче.

Началото на Маркова рѣка прѣдставява доста интересно хидрографическо явление. Голѣмото езеро, отъ което тя си води началото, е на самия водопрѣдѣлъ между Велешката и Скопската часть на Вардаръ. Откъмъ Скопската страна има издигнѫтина — скала, отъ която водата би трѣбвало да се истича все въ Велешко. Прѣчката е пробита и Маркова рѣка истекла насамъ. Народното прѣдание, по обичая, отдава произхождението на това явление на влиянието на Марко. Както другадѣ, така и тукъ съ сабята си той е процѣпвалъ скали и планини и е пускалъ водата. Споредъ това прѣдание, по-напрѣдъ дѣйствително водитѣ на езерото се истичали чрѣзъ Кадина рѣка въ Велешкия Вардаръ, тъй като издигнѫтата скала прѣчела имъ да се истичатъ въ Скопско. Като потрѣбвала на Марко вода за съграждание на Марковия манастиръ, процѣпилъ височната, направилъ прѣграда, дѣто истичала водата въ Кадина рѣка и часть отъ водата отпуснѫлъ насамъ въ Скопско. По такъвъ начинъ Марко далъ началото на прѣдметната ни рѣка, поради което тя се нарекла *Маркова рѣка*. Лакомъ за вода, Марко направилъ да иде отсамъ повече вода отколкото оттатъкъ, а въ това той създалъ опасность за Скопско. По увѣренията на околнитѣ селяни да се пусне цѣлата вода на двѣтѣ рѣки отсамъ при единъ разривъ на брѣговитѣ скали на езерото и даже само при нѣкоя силна буря цѣлото поле би се потопило, което Марко въ свойта необмислена ревность да услужи на населението никакъ не прѣдвидѣлъ. Силно тласкана отъ честитѣ бури въ езерото началната вода на Маркова рѣка раскопвала гърлото, снижавала го и водата ѝ все повече и повече се уголѣмявала. За избавление отъ това зло селянитѣ на крайрѣчнитѣ села ходили отъ врѣме на врѣме да поправятъ гърлото и да пускатъ вода по Кадина рѣка. Тази работа довършилъ окончателно извѣстния Кара-Махмудъ паша прѣди 16 години. Кара-Махмудъ паша е билъ единъ отъ онѣзи турски чиновници, които имали присърдце интереситѣ на населението. Между прочемъ, той е поправилъ значително градъ Скопйе, направилъ за първъ пѫть горното Илидже при Катлаково и др. т. Нему се оп-
кали селянитѣ отъ околнитѣ села за голѣмитѣ злини, к
Маркова р. имъ причинявала, особенно когато при си
бури цѣла се отеглювала оттсамъ. Като се рѣшилъ да

край на това зло за страната, пашата събралъ веднѫжъ околнитѣ селяни, между тѣхъ единъ калугеръ отъ Марковъ манастиръ и единъ ходжа и обиколенъ съ голѣма свита отъ солдати, отишълъ при езерото, поправилъ зидътъ на Кадина рѣка, направилъ такъвъ при гърлото на Маркова рѣка и регулиралъ водата да излиза въ еднакво количество прѣзъ Маркова и Кадина р. За споменъ на това дѣйствително важно за онзи край събитие близо до езерото пашата направилъ кладенецъ, който по негово име се нарекълъ *Пашиновъ кладенецъ*, а на връщание съ негово позволение билъ направенъ по-долѣ другъ кладенецъ, който за честь на калугерътъ се нарекълъ *Калугеровъ кладенецъ*. И надъ двата тѣзи кладенци има плочи съ надписъ за споменъ на това събитие. При всичко това, Маркова рѣка е много силна и дотичанието ѝ въ горното течение е страшно, а въ долното твърдѣ пакостливо. Често въ дотичанието водитѣ ѝ се издигатъ до 5 метра по-високо отъ обикновенния уровенъ и тя е довличала съ себе си цѣли канари дори до подъ манастиря. При дотичанието си тя се пълни съ пѣнисти вълни, силно бучи и като излѣзе долѣ въ полето разрушава всичко, каквото се попрѣче на пжтя ѝ. Подобни опустошения сж добрѣ извѣстни на околнитѣ селяни, а въ долното си течение е обърщала на блато полето между Г. и Д. Лисиче и селянитѣ отъ тѣзи села сж бивали принудени да прѣживѣжтъ нѣкой и други день по гредитѣ на кжщитѣ. Почти при всѣкое такъво дотичание полето се обръщало на пустиня отъ пѣсъкътъ, съ който го натрупва и отъ който тя често си мѣнява руслото. Напр. въ паметно на днешнитѣ хора врѣме тя се вливала въ Вардаръ при Д. Лисиче, а днесь се влива при Г. Лисиче, $^3/_4$ часъ нагорѣ отъ колкото напрѣдъ. Прѣди 6 години пѣщо отъ Любашъ надолѣ тя се раздѣлила на два ржкава, отъ които единия отъ своя страна се раздѣлилъ още на два ржкави по новото русло, а другия по старото, нъ сега това дѣление слѣдъ нѣколко дотичания пакъ се повтаря, а обикновено рѣката си тече по новото русло при Г. Лисиче. Освѣнъ обикновенитѣ поправки и очистявания по нивята въ полето и тукъ селянитѣ често колективно сж излизали слѣдъ опустошението да вкарватъ рѣката въ матката и да трѣбжтъ и изравнжтъ насипитѣ.

Тъй напр. прѣди 6 години слѣдъ едно дотичание по
ѣдь на Скопския Мютесарифъ околнитѣ селяни събрали

се всички наедно и издигнѫли голѣмъ хендекъ съ плетища и отъ двѣтѣ страни на рѣката, за да стѣснѫтъ матката и да ѭ вкаратъ въ първата ѝ матка; нъ сѫщата вечерь рѣката дотекла отново, веднага разрушила всичко направено и пакъ си тръгнѫла по първото си русло. Вижда се, че долината ѝ е отъ по-прѣсно происхождение (сравнително), тя още не е сформулирана. По неѭ, прочее, добрѣ могѫтъ да се прослѣдѭтъ промѣненията, които водата произвожда върху мѣстата, прѣзъ които протича.

Коритото на Маркова р. е много голѣмо; то обхваща само Скопската мѣстность Каршияка; нъ защото сѣверния склонъ на Скопскитѣ планини е, както видѣхме, гористъ и водястъ, тя е доста голѣма, и въ най-горѣщитѣ лѣтни мѣсеци има достатъчно вода. Въ цѣлото си течение тя приима само единъ притокъ, наречен Сува-рѣка.

1) *Сува-рѣка* се съсъставя отъ 2 потока: отъ собствено Сува-рѣка и *Патишката* р. Първата се захваща въ долътъ, който раздѣля Сува-гора (Скопска) и Рудина и събира водитѣ на сѣв.-западния край на Каршияка; а Патишката рѣка си взема началото на Църни-върхъ не далечъ отъ езерата и надолѣ слиза до дълбокия долъ между Караджица и Ибраимица. Двѣтѣ се съединяватъ 1 часъ подъ с. Ябълци. а още 1 часъ по-долѣ подъ името *Сува-рѣка* общата рѣка се влира въ Маркова р. отъ лѣво срѣщу с. Варвара.

Както името ѭ показва, Сува-рѣка е суходолина безъ особенъ изворъ и безъ вода прѣзъ лѣтото, нъ когато дотича, тя е буйна и доста страшна. Патишката р. макаръ и кѫса е по-водна и дотича хемъ повече пѫти, хемъ по-силно, защото минава прѣзъ гористи мѣста.

Въ мѣстото, кѫдѣто Маркова-рѣка излиза отъ тѣсния долъ на горното си течение, при политѣ на Църни-върхъ пл. отъ лѣвата страна на рѣката построенъ е стария *Марковъ* манастиръ, посветенъ на св. Димитрия.

Мѣстото на манастиря не е много широко. Цѣлия дворъ е обиколенъ съ низки и стари здания; само отъ западната му страна се издига три-етажно здание. Всрѣдъ двора е църквата, тя е стара, малка съ единъ куполъ отгорѣ и съ малъкъ притворъ отъ западната страна.

Не е извѣстно, кога и отъ кого е основанъ този манастиръ: прѣдания за това не сѫ спазени въ околното население, а документитѣ и многобройнитѣ стари книги

унищожени отъ единъ игуменъ влахъ по заповѣдь на тогавашния Скопски Гръцки Митрополитъ, неговъ роднина. Както ми казваха манастирскитѣ хора, църквата по направата си, по вѫтрѣшния полиелей и по др. нѣкои църковни принадлежности много прилича на църквата св. Климентъ въ Охридъ. Иконитѣ и другитѣ изображения въ църквата не заслужватъ внимание, защото сѫ направени или подновени отъ послѣднитѣ Сърбски господари или отъ тѣхнитѣ васали, както е изобщо съ всичкитѣ стари църкви и манастири въ Скопско. Споредъ полуразрушения надписъ на една плоча, която стои близо до олтаря отвѫтрѣ, манастиря е подновенъ отъ „благочестивия Краль Марко со брата его Андреа и сестра его Елена во време благовѣрнаго Царя Стефана".

Въ този мънастирь е билъ игуменъ Иеромонахъ Кирилъ Пейчиновичь. Дѣдо Кирилъ добрѣ уредилъ манастиря, при всичко туй той трѣбвало да го напусне. Тогавашния Скопски Гръцки Митрополитъ Натанаилъ не могълъ да го търпи (види се защото е билъ Българинъ) и му прѣдложилъ да остави манастиря. Понеже дѣдо Кирилъ отказалъ това, Владиката подкупилъ хора да го убиѫтъ. Прѣдизвѣстенъ за това отъ приятели, дѣдо Кирилъ напусналъ този манастиръ и се прѣнесълъ въ Лѣпокския, когото и подновилъ, както видѣхме. На неговото мѣсто владиката испроводилъ прѣди-споменатия влахъ, който по негова заповѣдь изгорилъ до 10 товара славянски книги.

Нѣкога манастиря е билъ богатъ и разработенъ, а сега е почти запустѣлъ. Въ него има само 1 калугеръ и 5—6 слуги, положението на които е не само незавидно, но и опасно. Около манастиря нѣма никакво село. Расположенъ на пѫтя за непристѫпнитѣ и диви Скопски планини, които сѫ заселени съ диви арнаути и всѣкога сѫ пълни съ разбойници, той служилъ за свърталище и скривалище на разбойници отъ Скопско, Велешко и Прилѣпско. На западъ отъ него подъ нгълъ съ дълбоката долина на рѣката има единъ страшенъ долъ съ черни надвиснали надъ него скали, въ които сѫ свършили животътъ много калугери, поради което той е нареченъ *„Калугерски долъ"*. Калугерскитѣ черепи, промушвани съ пожове, припомнюватъ на посѣтителя за ужасни сцени на истѣзание.

На нѣколко стѫпки отъ манастиря отъ двѣтѣ страни на рѣката една срѣщу друга стоятъ 2-тѣ стари църкви — „Св. Ни-

кита“ и „Св Богородица“, за които се мисли да сж направени отъ сестритѣ на Марко-крале. Малко подъ тѣзи църкви ес. Сушица, което състои само отъ нѣколко кжщи и една кула, която по устройството и назначението си прилича на срѣдневѣковнитѣ рицарски кули. Сушица е чифликъ на единъ бегъ.

При с. Таворъ Скопското поле свършва и долината на Вардаръ отново се стѣснява между Овче-полскитѣ височини и послѣднитѣ отлоги на в. Китка. И отъ двѣтѣ страни на рѣката височинитѣ свършватъ съ голѣми тумби, покрити съ разработени нивя или съ храсталакъ. Само въ началото на тѣсninата и въ нѣколко други мѣста срѣщуположнитѣ височини се доближаватъ до самата рѣка и образуватъ клисури. Обикновенно, около матката на рѣката има долинка около 50 — 100 метра широка и покрита повече съ царевични нивя. Въ края на туй поленце отъ лѣво на Вардаръ сж селата: Таворъ, Н.-село, Накошево и Зелениково, а въ срѣдата му се извива рѣката. Между низкитѣ и пасипни брѣгове рѣката въ тази равнинка все още пази онова спокойно движение, което има въ Скопското поле, макаръ че тукъ тя е прибрана въ по-тѣсна долина.

Отъ Зелениково надолѣ долината мѣни характера си. Хълмоветѣ и отъ двѣтѣ страни се доближаватъ и образуватъ високи брѣгове, нѣкждѣ земисти, нѣкждѣ гранитно-скалисти. Лѣвитѣ височини на нѣкои мѣста се спускатъ по-полегато и хоризонта на пжтника откъмъ тѣхъ е по-отворенъ, а отъ дѣсната страна почти по цѣлата долина пжтника по желѣзницата вижда доста висока и стръмна скалиста стѣна, прорѣзана съ долица и впадини. Бистрия по-горѣ Вардаръ въ тази долина е доста мжтенъ. Причината на това е р. Пчиня, водитѣ на която прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината сж мжтни.

Въ тази тѣснина Вардаръ приима 4 отъ по-виднитѣ си притоци (2 отъ лѣво и 2 отъ дѣсно), отъ които първитѣ сж по-голѣми. Тѣ сж: Пчиня, Брѣгалница, Тополка и Бабуна.

Пчиня извира изъ пограничната планина Черни-върхъ. По единъ долъ отъ гористия сѣверенъ склонъ на Козякъ се спуска почти паралелно на билото на тази планина. Е
източния край на Козякъ тя влиза въ една тѣснина
пегои Руянъ пл., въ сѣверния край на която тѣсн

ман. Св. Прохоръ Пчински — „*Пчински манастиръ св. Отецъ*“ Изъ тая клисура Пчиня се явява въ Кумановското поле на което пръсича източния край въ всичката му широчина, на два часа продължение. Лѣвия й брѣгъ образува на 1½ часъ продължение единъ спускъ на в. Козякъ, а надолѣ до устието на Крива р. — послѣднитѣ спускове на Козякъ пл. Спускътъ на в. Козякъ надолѣ постепенно се снишава, за туй и брѣговетѣ ставатъ все по-низки и по-полегати. Подиръ полегатитѣ поли на Довезенската пл. подъ устието на Крива рѣка отъ лѣвата страна слѣдва отворътъ на Лакавишкото поленце. До началото на с. Старо-Нагоричино самия Руянъ и надолѣ неговия спускъ образуватъ дѣсния й брѣгъ. Между тѣзи височини Пчиня тече по една хоризонтална тиняста долина, която съ своята зеленина отъ царевици, конопи и ечмени прѣдставява приятна противоположность съ околнитѣ голини. Малко надъ устието на Крива р. надъ нея има мостъ, по който прѣминува Паланечкия пѫть.

Въ течението си прѣзъ Кумановското поле тя приима отъ лѣво четири притоци, двата отъ които изливатъ водитѣ на Кумановския Козякъ, а другитѣ два на западнитѣ Осоговски клонове, и отъ дѣсно единъ, който излива въ нея водитѣ на Църна-гора.

Бѣла рѣка излива водитѣ на западния Козякъ. Тя слиза отъ върхъ Козякъ, спуска се между голини по голъ и раскопанъ долъ и се влива въ Пчиня не далечъ отъ гърлото на Пчинската тѣснина. Тя е суходолина.

Петровщица, която събира водитѣ отъ жгъла между Козякъ и клона й Гоглинъ, е по-голѣма отъ първата. Тя си взема началото на върхъ билото на Козякъ въ мѣстото *Бачище*, което се намира между Нераиъ и началото на Гоглинъ; тя има единъ дълбокъ долъ, дълъгъ около единъ часъ. Като се захваща отъ нѣколко извора въ началото на този долъ, Петровщица буйно се спуска по него надолѣ; при с. Желювино долътъ малко се разширява и дъното му става по-равно Тукъ лѣвия й брѣгъ е високъ, защото долината на Петровчица образува източната граница на клопътъ Гоглинъ. Тя се влива въ Пчиня отъ лѣво малко по-горѣ отъ устието на К рѣка. До с. Макрешъ, на продължение около 3 часа, лината й е много стръмна, течението бързо, матката по- а съ камъни. Надолѣ отъ това село долината й се раз-

ширява и течението ѝ става по-бавно и матката ѝ е покри
съ земя.

Крива-рѣка извира отъ южния склонъ на сѫщата п
отъ която излиза Пчиня, не далечъ отъ неѫ, и по еди
разлатъ и дълбокъ долъ се спуска въ Паланка. Подъ не
тя се съединява съ *Дурачката рѣка*, която събира води
на мѣстото между Цървена-Ябука и Лисецъ пл. и тече
единъ страшенъ долъ между тѣзи планини. Двѣтѣ заед
съставяватъ Крива-рѣка. По посока на първия долъ Кри
се спуска подъ Паланка до политѣ на Лисецъ и надолѣ те
надлѣжъ по полето прѣзъ най-низкото му мѣсто надъ сами
поли на Лисецъ. Въ западния край на полето тя срѣ
крайпитѣ чуки на Гоглинъ пл. и влиза въ една кѫса т
пина съ каменисти и голи склонове, които образуватъ д
ната страна на тѣсninата, а краищата на Лисецъ и Ли
вецъ, отдѣлени единъ отъ другъ съ устието на Кратовска
рѣка, образуватъ лѣвата ѝ страна. Слѣдъ половинъ ча
течение Крива-рѣка се освобождава отъ лѣвата стѣна. Ту
тя приема отъ лѣво Сакуловската рѣка, която извира с
Църни-върхъ и събира чрѣзъ малки притоци водитѣ
пространството, което е заградено между лѣвия брѣгъ
Кратовската рѣка и Плавица пл., отъ изворитѣ води
Кратовската рѣка до Църни-върхъ и нататъкъ — по
слѣдния до Липовецъ план. Горната часть на това простр
ство излива водитѣ си чрѣзъ потокътъ *Повишица*, който
захваща отъ Плавица не далечъ отъ Кратово, върви па
лелно на Кратовската рѣка, отъ която се отдѣля съ тѣсе
единъ гребенъ и се влива въ Сакуловската рѣка близо п
устието ѝ. Тритѣ тѣзи рѣки наедно поизравнили политѣ
околнитѣ височини и образували тъй-нареченото *Гладно-по*
Половина часъ подъ устието на Сакуловската рѣка въ
падния край на това поле Крива-рѣка се излива въ Пчи
при с. Клечевци. Понеже Крива рѣка съ притоцитѣ си сѫ
много земя и пѣсъкъ отъ околнитѣ голи височини, при
тието си тя образува блатисти насипни мѣста, пълни
вода даже и прѣзъ лѣтото.

Отъ притоцитѣ на Крива-рѣка най-голѣмъ е *Крат
ската рѣка*. Тя събира водитѣ на Плавица, Лисецъ и Л
ковикь. Водитѣ на тѣзи три планини чрѣзъ дълбоки доли
слизатъ на долѣ и се съединяватъ въ една рѣка въ
гр. Кратово. Подъ името Кратовска рѣка тя се спу

долѣ отъ градътъ доста силно по единъ страшенъ дълбокъ гъ. Коритото ѝ е твърдѣ малко, то захваща само склоно-ѣ на долътъ на рѣката; дължината ѝ е тъй сѫщо незначителна (3 ч.), нъ тя пакъ не изсъхнува прѣзъ цѣлата година.

3) *Лакавица* нѣма особенъ изворъ, тя се захваща отъ Градишкия върхъ и събира водитѣ на едноименното поленце. Тече подъ самитѣ поли на Голакъ по една низка тиняста долина-*лака*, отъ което рѣката си е получила названието Лакавица. Не прѣсъхва съвсѣмъ прѣзъ лѣтото.

4) *Голѣма рѣка* събира водитѣ на една часть отъ Църнаго и прѣдгорията ѝ въ Кочанско. Тя си води началото отъ ото на Църна-гора, водитѣ на която се вливатъ въ неѭ чрѣзъ т притоци, които се съединяватъ съ неѭ при с. Отле въ начато на полето. Общата рѣка добива названието *Голѣма-рѣка*, така наречена за разлика отъ притока ѝ *Банка* или *Конярската рѣка*. Между глиняститѣ и варовити полски издигнѫтини около Кумановско тя си е направила равна, тиняста долина съ пѣсъчлива почва и съ ширина 200—300 метра, която е ı крита съ върбалакъ, ливади и дървеса. Лѣвия ѝ брѣгъ е ·високъ отъ дѣсния. Скалитѣ на Църна-гора сѫ още неизвѣтрѣяни и твърди, при туй тя е покрита и съ лѣсове. За туй рѣкитѣ, които слизатъ отъ неѭ, не влѣкѫтъ камъни, а земя. Долътъ по горното течение на Голѣма-рѣка е покритъ съ пъстра кория отъ различни дървеса, които при политѣ планината се замѣняватъ съ върбови. Насипната долина отъ тукъ до Куманово всѣкѫдѣ е покрита съ върбалаци, а другадѣ е съ нивя отъ царвица и ечменъ, отъ които се получава доста добъръ берикетъ. Въ плодородни години тукъ може да се получи отъ едното петнадесеть. Не сѫ редкость и дървесата. Тази часть на долината на Голѣма рѣка е най-лата, най-оживѣната въ Кумановското поле. Селата по сѫ по-на-близо — тукъ е най-населената часть на Ку-ı кото поле. Всрѣдъ околната голота потънѫлитѣ въ д са села съ зелената си околность иматъ доста хубавъ гъ.

По такъва долина Голѣма-рѣка протича до $^1/_4$ часъ Куманово. Отъ тукъ надолѣ тя срѣща Нагориченскитѣ ıски височини, между които си пробива пѫть по заградена съ скали долина. При с. Бислимъ, малко ието на Лакашница, Голѣма р. се влива въ Пчиня . При самото ѝ устие на Пчиня има старъ мостъ,

отъ който сега стожтъ крайнитѣ ракли отсамъ и оттатъкъ рѣката. По мѣстоположението му може да се прѣдполага, че той е билъ назначенъ за пжть край лѣвия брѣгъ на Пчиня, който пжть послѣ вървѣлъ по долината на Голѣма-рѣка.

а) Единственния й полски притокъ е *Банка или Конярвката р.*, която събира водитѣ на Четирския ридъ, Чукарката и сѣверната часть на полето. Съ върховетѣ си тя се доближава до началото на р. Моравица. Тече по плитка равнина, по която се разлива свободно и минава прѣзъ с. Коняри, отъ което и си добила названието. Лѣтно врѣме тя има твърдѣ малко вода.

Малко подъ устието на Голѣма-рѣка Пчиня влиза въ Пчинската (отъ с. Пчиня) тѣснина. Между Голакъ отъ лѣво и една гола възвишеность отъ дѣсно образува се тѣснина твърдѣ дълга и тѣсна, колкото да мине водата, и съ склонове стръмни, скалисти, на които скалитѣ сж разрушени. Прѣзъ тази кривуляста тѣснина Пчиня съ сила си бие водитѣ о скалитѣ и тече съ мжки прѣзъ каменистата матка, богата съ подводни пещери по крайщата. Ако се сжди по приказкитѣ на населението и по нѣкои остатъци, въ тази клисура, особено въ сѣверния й край, е имало нѣкакви крѣпости. Лѣтно врѣме по неж се върви по крайщата на водата, нъ въ дъждовно и зимно врѣме положително е невъзможно да се върви край рѣката, нито да се прѣгази, защото цѣлото дъно е покрито съ тиня, пъкъ и течението на водата е твърдѣ бързо. Слѣдъ едно течение около $^3/_4$ часа Пчиня се освобождава отъ клисурата при едноименното село Пчиня. При самото гърло на клисурата до селото половината отъ водата й е отдѣлена съ язъ, който тече край дѣсния й брѣгъ и по-долѣ кара нѣколко воденици. На пжтьтъ отъ Куманово за св. Николе има мостче само на язътъ, а самата рѣка се прѣгазва. Отъ пжтьтъ надолѣ хоризонтътъ на долината се порастваря, особено отъ лѣвата страна. Тукъ Пчиня си образува една равна широка 100—150 метра долина, по която водата се извива като змия. Съ буйната си растителность и пъстрата зеленина тя прилича на долината на Голѣма-рѣка надъ Куманово, нъ ж надминава по богатството си, благодарение тинястата наносна почва. Общия зеленъ оттѣнъкъ на до ната се прѣкжсва съ жълтитѣ мѣста отъ засѣя ѣ съ о нивя. Слѣдъ 20 минути подъ с. Коняри Конярс я водораздѣлната височина между неж и Блатото се

до долината и р. Пчиня влиза въ послѣдната си тѣс-
Тази тѣснина съ приблизително южна обща посока се
лжава дори до устието ѝ на продължение около 1 ½
Само при с. Катлановo срѣщу Катлановския проходъ
нятата водораздѣлна възвишеность долината се раз-
м на продължение около четвъртъ часъ, а оста-
ѝ часть е тѣсна и заградена, нъ най-тѣсни сѫ
ото и края ѝ отъ Катлановo на долѣ. По характера си
тя прилича на Пчинската тѣснина. Склоноветѣ ѝ сѫ повече
дѣснитѣ скалисти, варовити, а лѣвитѣ повече земясти,
сти, нѣкждѣ съ скали отъ полски шпатъ, а матката ѝ
ста съ подводни пещери и скали по краищата. Въ тази
на при с. Катлановo надъ Пчиня има якъ каменен мостъ
друмътъ за Велесъ. Споредъ първия проектъ сръбската
лѣзница отъ долината на Вардаръ по Пчиня трѣбваше да
ъ въ Кумановското поле. Този пѫть е по-кратъкъ, по-
прѣсѣкъ, отколкото прѣзъ Скопйе; нъ този проектъ биде
тавенъ, главно за да може желѣзницата да схване гр.
опйе. Тѣсното гърло на послѣдната клисура на р. Пчиня
слива съ Вардарската долина така, щото да не може да
бѣлѣжи, кждѣ р. Пчиня се влива въ р. Вардаръ.

Въ обикновенното си течение р. Пчиня не е тъй бърза,
то околнитѣ ней рѣки, нъ въ дотичанията си тя е не
силна, а и страшна. Пчиня придохажда много скоро:
ли дъждъ нѣкждѣ въ коритото, тя е вече дотекла!
ината на това явление е тази, че околноститѣ ѝ сѫ
и не прониквиви за вода. Зимно врѣме водитѣ ѝ зам-
нуватъ въ дебелъ пластъ отъ ледъ, който на пролѣть се
пукнува съ пукотъ и трѣсъкъ и послѣ се исхвърля край
та на голѣми дѣлове. Замръзнуването и отмръзнуването
водата не сѫ тъй силни въ никоя друга рѣка, както
Пчиня.

По дупкитѣ и пещеритѣ на скалиститѣ брѣгове на
я се крие хубава мрѣна риба.

Прѣку Пчиня има 2 моста: единъ на пѫтя отъ Кума-
Паланка при с. Нагоричино и другия на Скопско-
пѫть при с. Катлановo.

сейна на Пчиня не е много голѣмъ, нъ е твърдѣ не-
енъ. На лѣво отъ рѣката той е по-широкъ отколкото
. Той обхваща западната часть на Осоговската пл.,
якъ, източния склонъ на Црна-гора. Въ Скоп-

ската кааза той се ограничава съ собствената долина на рѣката.

По съставътъ и видътъ си мѣстата, които обхваща коритото ѝ, сѫ доста различни — Козякъ, Руянъ и неговото продължение край лѣвия брѣгъ сѫ голи, повече скалисти и каменисти и не тъй проникливи за водата. Като голи, тѣ даватъ малъкъ данъкъ на Пчиня съ вода и наноси, малко влиаѫтъ и въ промѣнкитѣ на бързината въ течението ѝ. Оная часть отъ бассейна ѝ, която се намира на лѣво отъ неѭ, като се снижава постепенно на западъ накѫдѣ долината на Пчиня, дава ѝ бързи притоци, които уголѣмяватъ силата на течението ѝ. Само въ най-източния си край бассейна ѝ е гористъ. Въ останѫлата му часть дървесната растителность е редка, височинитѣ наоколо рѣката сѫ или съвършено голи, или полу-голи и съ земясто строение, — тѣ сѫ покрити повечето съ дебелъ пластъ отъ червена глина. Такъвъ характеръ има и цѣлия лѣвъ брѣгъ на Пчиня отъ Лакавица надолѣ. При туй водата въ тѣзи мѣста, види се, още не е свършила свойта разрушителна работа, не е процѣпила и прокопала височинитѣ; за това лѣвитѣ притоци носѫтъ въ долината ѝ много каль, отъ което въ цѣлото си продължение р. Пчиня е тиняста рѣка. Единъ отъ лѣвитѣ ѝ притоци да дотече, и цѣла Пчиня е мѫтна. Понеже дотичанията на тѣзи ѝ притоци сѫ чести, тя редко има бистра вода. Тя е, която прави Вардаръ мѫтенъ отъ Скопското поле надолѣ. Този характеръ на мѣстата въ бассейна ѝ прави ѭ да има различна голѣмина въ разнитѣ годишни врѣмена. Лѣтно врѣме по голѣмината ѭ надминуватъ само Вардаръ и Трѣска.

Друга отличителна черта на бассейна ѝ е богатството му съ минерали и минерални води. Видѣхме, че Църна-гора съдържа въ нѣдрата си много жълта и черна желѣзна руда, хромитъ и разни други метали, а минералнитѣ богатства въ Кратовско сѫ извѣстни всѣкиму. Освѣнъ минералитѣ тукъ има много минерални води, които се явяватъ по дъната на долищата на притоцитѣ ѝ, както и въ нейната долина. Забѣлѣзва се извѣстна разлика въ минералнитѣ води отъ лѣво и отъ дѣсно на долината ѝ. Като захванемъ отъ устието нагорѣ, по лѣвата страна въ низката часть на долина: единъ редъ отъ извори съ кисела вода, която химичес стои отъ сода и желѣзо. Изворитѣ излизатъ обик нѣкоя пукнѫтина на скалитѣ. Само отъ Катлаково

ѣ има 6—7 такива изворчета, отъ които най-яки сѫ из-
ѣ до мостътъ срѣщу селото и четвъртъ часъ по-нагорѣ
у банята на Капланъ. Такива се срѣщатъ и на горѣ по
дата на лѣвитѣ притоци, каквото е напримѣръ съ Кра-
ата кисела вода (четвъртъ часъ подъ Кратово). Водата
е слаба, не тъй чиста и малко блудкава на пиение.
ратовската е най-гѫста и най-чиста. Вижда се да има у
ѫ по-силенъ желѣзенъ примѣсъ и малки примѣси отъ гор-
соль. Тя е въ дъното на р., излиза отъ долѣ на горѣ
образува около си каленъ виръ. А по дѣсния брѣгъ
нѣколко топли сѣрливи води. Най-голѣма отъ тѣхъ е
овската, на която сѫ направени *Катлановскитѣ бани*
то у насъ ги викатъ, „*Банитѣ на Катланъ*“. На-
за добрѣ да дамъ долѣизложенитѣ бѣлѣжки за тѣзи бани.

Четвъртъ часъ надъ с. Катланово Ичиня прави една извивка въ видъ на остръ ѫгъль съ върха къмъ истокъ. Пространството на този ѫгълъ пълни единъ скалистъ полуостровъ, който постепенно се стѣснява и на края се срѣща въ остръ скалистъ носъ, който свършва стръмно ъ самата рѣка. На дължина полуострова държи до 100 тра; гребенътъ му е тѣсенъ, особенно въ края, склоно-ѣ стръмни, скалисти и отъ двѣтѣ страни. По гребенътъ плитко надъ повръхнината тече минералната вода, която иза въ най-крайното мѣсто на полуострова надъ рѣката, по пѫтя, като се прѣцѣжда водата по южния склонъ въ ната половина на полуострова, тукъ-тамъ текѫтъ слаби ки изъ процѣпитѣ на скалитѣ. Водата тече надъ ска-ѣ, които на тропание се показватъ шупливи, и излиза изъ инъ голѣмъ процѣпъ. Извѣстния Махмудъ паша направилъ на гърбътъ на полуострова; на едно мѣсто издълбалъ направилъ хавусъ и издигнѫлъ обикновено четири-ълно здание; нъ тамъ се обхваща само часть отъ водата, то отъ туй била слаба и хладна. Затова прѣди нѣколко ини оставили „горната баня“, чието здание и хавузътъ сега стоѫтъ, направили „долната баня“ подолѣ до са-рѣка, дѣто излиза всичката вода. Самата баня не добрѣ направена и сгодна. Надъ единъ квадратенъ вуаръ е издигнѫто едно кутлообразно здание отворено ѣ. Водата влиза въ хавузътъ прѣзъ едно голѣмо от-въ скалата, въ което кѫпачитѣ влизатъ да постоѫтъ о. Напрѣдъ е имало прѣдъ банята нѣколко ка-

марки съ лѣгла, а сега тѣ сж развалени и хората слѣдъ кжпанието, като се облѣкжть на бързо на плочитѣ около хавузътъ, гледатъ да бѣгатъ по-скоро, за да не простинжтъ. Малко на страна отъ банята има първобитни ханища за живѣние, и при тѣхъ една куличка за заптиетата, които пазжтъ тишина.

Уредбата е тъй сжщо недобра и несгодноститѣ сж голѣми. Банята се чисти само веднжжъ въ недѣлята, за туй водата е нечиста и въ извѣстни отношения даже заразителна, защото хора отъ разни болести се кжпжтъ наедно. Нѣма опрѣдѣлено врѣме за женитѣ и мжжетѣ — еднитѣ и другитѣ влизатъ по викътъ на едно заптие. Когато има хареми, за мжжетѣ остава крадешкомъ да се кжпжтъ. Животътъ е така сжщо доста труденъ, мебель, сгодности, потрѣбности по ханищата нѣма почти никакви и болника трѣбва да носи съ себе си цѣла кжща. Мѣстото наоколо е голо, расходки и развлѣчения нѣма никакви, та врѣмето се минава твърдѣ скучно. Право за кжпание не се взема, понеже тѣ се брожтъ като вакжфъ.

По увѣренията на пжтешественици и доктори водитѣ на Капланъ били много силни и лѣковити, наравно съ Европейски нѣкои води. Въ нашинско само Дебърскитѣ води ги прѣвишаватъ по сила и лѣковитость. Отъ топлитѣ минерални води въ Враня, София и Кюстендилъ тя е по-силна, спрѣма Хисарскитѣ незнаж, какъ стои. Като сѣрлива вода съ желѣзенъ примѣсъ, докторитѣ ж прѣпоржчватъ за ревматизма и отъ простинка.

Капланскитѣ бани се ползуватъ съ голѣма извѣстность въ цѣла Македония. Тукъ дохаждатъ болни отъ далечни мѣста, а най-много отъ Скопйе и Велесъ. Отъ Скопйе се пжтува съ пайтонъ за 3—4 часа, а отъ Велесъ трудно се отива съ кола. Скопски и Велешки фамилии се точжтъ на банитѣ съ стотини прѣзъ цѣлото лѣто, кое за цѣрение, кое расходка, най-много ходжтъ въ юни и първата полови на юли; пжтуването до тѣхъ, както и стоението тамъ, сега е опасно.

IV. *Брѣгалница*. Не далечъ отъ Зелениково Вард приима отъ лѣво другия си главенъ притокъ Брѣ

Брѣгалница извира изъ Беровската планина (П. надъ с. Берово) въ мѣстото *Чаирли* (така е нар мѣсто на Беровската планина, защото е равно и п

— „*чаиръ*“). Отъ нѣколко извори въ това водясто мѣсто
[illegible] за[illegible]ща Брѣгалница. Най-голѣмиятъ отъ тѣхъ, който се
[illegible] начало на рѣката, прилича на кладенецъ. До с.
[illegible]во на 2 часа продължение тя се спуска прѣзъ Чаирли
по една несформулирована още долина съ низки брѣгове. По
нея до тукъ има много воденици, бичкии, валявици, поради
което до Берово и Брѣгалница се нарича *Валявичка рѣка*.
На Брѣгалничкитѣ валявици се валятъ повечето отъ Малешевскитѣ шаяци, а по бичкиитѣ се изработватъ много дъски,
които се разнасятъ въ Кочанско, Щипско, даже въ Кюстендилско. Надолѣ Брѣгалница подъ името *Беровска-рѣка* се
спуска по единъ значително дълбокъ долъ, който става поразлатъ, по-широкъ при с. Разловци, отъ което навѣрно и
селото си е добило названието. Лѣвия склонъ на този долъ
е покритъ съ растителность, нѣкѫдѣ съ борова гора, нѣкѫдѣ
съ трѣва. А отъ лѣво край Брѣгалница се простира гола
земяста планина, склонътъ на която е прорѣзанъ съ паралелни долища и се спуска надолѣ на тераси. Тѣзи голи
терасообразни спускове на склонътъ ги наричатъ въ мѣстото „*Брѣгове*“, отъ което и рѣката добила тукъ името Брѣгалница, което удържа надолѣ дори до устието си. Матката
ѝ е равна, широка до 10 чекора и е покрита съ сѣръ
пѣсъкъ, размѣсенъ съ камъчета. По цѣлото ѝ продължение
въ Малешевско, а особено въ полето, долината е покрита
съ ливади и бахчи, които съ зеленината си придаватъ ѝ
пъстъръ и живописенъ изгледъ. По нея отъ лѣвата страна
върви Беровския пѫть, по който може да работи и кола. При
селата тукъ прѣгазватъ рѣката по единъ оригиналенъ начинъ
съ помощьта на „*нащулкитѣ*“ — едни погалки до 3 педи
соки, на които се качва прѣгазвачътъ, за да не си топи
[illegible] При с. Разловци тя слиза въ тъй нареченото Ма-
[illegible]евско поле, което тя е образувала па смѣтка на околнитѣ
[illegible] На $^1/_2$ часъ надъ Царево-село захваща се тѣсни-
[illegible] у Голакъ отъ югъ и западъ, Паякъ и Осогово отъ
[illegible] сѣверъ, и дѣто общата посока на течението ѝ е
[illegible]ападъ Тази клисура, като захваща $^1/_4$ часъ надъ Царево-
[illegible]свършва до с. Истибаня въ Кочанското поле. Въ на-
[illegible]ото и въ края си тя е тѣсна, нъ въ срѣдата си е по-
[illegible]—това е така нареченото „*Пиянечко поле*“, което
$3^1/_2$ часа на длъжъ. Отъ матката на рѣката отдѣлятъ
[illegible]и за напоявание нивитѣ и градинитѣ. Цѣлата рѣка

е раздѣлена на ржкави, които въ долния край на полето пакъ се съединяватъ въ едно. Освѣнъ отъ нѣм полето се пои и отъ нѣкои малки потоци, които се спускатъ отъ околнитѣ височини. По дѣсния брѣгъ има нивя и градини съ овощия, най-много сливови дървеса. Тукъ на нѣм има 2 моста—единия на главния пѫть и другъ на дърварския пѫть за Лачката пл.

1) Въ Малешевското и Пиянечкото Брѣгалница приема нѣколко слаби притоци. По-видни отъ тѣхъ сж: *Желъовица*, която извира изъ Колъ пл. и минава прѣзъ с Разловци и *Спряжева р.*, най-голѣмия й притокъ въ Малешевско, който се захваща отъ с.-западнитѣ поли на Усойница пл. и се влива въ Брѣгалница при Царево-село.

При с. Истибаня $1^1/_2$ часъ надъ Кочани Брѣгалница се освобождава отъ клисурата и излиза въ равното Кочанско поле. Още при самото си излизание отъ клисурата се разлива отъ лѣво; отъ тукъ надолѣ и двата й брѣга сж съвсѣмъ низки. Въ врѣме на пълноводие, а особно въ врѣме на дотичание, Брѣгалница широко се разлива и отъ двѣтѣ страни, а най-много отъ лѣвата. Слѣдъ оттеглюването на водитѣ въ матката наоколо остава тиня, а нѣкждѣ и мѣста съ вода—*„бари“*. Това помага да се покриѫтъ околнитѣ мѣста съ оризници, и матката на самата рѣка да бѫде покрита съ тиня и обрасла съ върбалаци. Матката е опрѣдѣлена, нъ е доста широка и равна. Въ границитѣ на полето Брѣгалница тече по-близо до политѣ на Осоговскитѣ пл.

Причината на туй сж потоцитѣ па Плачковица съ своитѣ наноси и съ силата на течението си. Водитѣ й, както и онѣзи на Вардаръ въ Тетовско, се загражда съ гѫста дървесна растителность. Въ Кочанското поле Брѣгалница приима най-много вода: тукъ тя прибира водитѣ отъ сѣверния склонъ на Плачковица, отъ юго-западния и южния склонъ на Осоговската пл. Като приима тукъ толкозъ притоци, които съ водитѣ си ѭ уголѣмяватъ, а съ бързото си и напрѣчно течение намаляватъ бързината на течението и като протича прѣзъ мѣсто равно и процѣдливо, тя би трѣбвало да има тукъ тиня и опрѣдѣлено течение; нъ отъ бързината, която тя добива въ Малешево и Пиянецъ, теченията й въ поле е още силно. Въ западния край на полето тя срѣща п нитѣ отлоги на Пониква и онази височина, която от отъ Овче-поле. Отъ тукъ тя завива на югъ и влиза

ската долина. Долината ѝ тукъ е доста широка, пѣсъчлива въ самата матка, а наоколо блатлива и мочурлива, даже при слаби дотичания. Обрасла съ храсталакъ край самата вода, наоколо покрита съ буйна тъмно-зелена растителность, тази долина прѣдставява особно приятна гледка всрѣдъ околнитѣ голини. Почвата е тъй сѫщо яка и блатиста, както въ Кочанското поле, нъ оризътъ тукъ не вирѣе; цѣлата долина на рѣката е покрита съ царевица и съ ечмици. Водата на Брѣгалница тукъ е твърдѣ мѫтна. При всичко туй, тя служи за пиение, както на населението, тъй и на добитъцитѣ отъ околнитѣ села, които сѫ лишени отъ вода. Въ горната си часть долината на Брѣгалница въ Щипско е по-широка, нъ блатиста и по-богата съ растителность, а надолѣ постепенно се снижава и оголява. Матката ѝ тукъ се подига твърдѣ силно отъ наноситѣ, които тя носи до тукъ. Подъ голѣмия мостъ на Брѣгалница при Щипъ едвамъ човѣкъ минава прѣзъ срѣднитѣ ракли, а въ недавнашно врѣме конникъ е могълъ свободно да замине прѣзъ крайнитѣ ракли, които сега сѫ почти засипани отъ насипитѣ. Главнитѣ причини на това сѫ бентоветѣ на Щипскитѣ воденици. Бентоветѣ сѫ направени прѣгради на рѣката по низкитѣ мѣста, чрѣзъ които отдѣлятъ още отъ далечъ вода за воденицитѣ. Подиръ оголяванието на пашитѣ планини втора причина за насипитѣ въ рѣката по неѭ по долното и срѣдното ѝ течение сѫ тѣзи именно бентове, които не пускатъ наноситѣ да слизатъ на долѣ въ рѣката.

Понеже хората се заселяватъ въ мѣста, които прѣдставяватъ по-голѣми сгодности за животъ, а долинитѣ на рѣкитѣ съ изобилието на вода, съ плодородието на почвата си, съ лѣснотата за сношения съ околнитѣ мѣста прѣдставяватъ много сгодности за животъ и лѣснотии за работа, за туй тѣзи долини сѫ обикновено най-населенитѣ мѣста на всѣкѫдѣ и насъ. Долината на Брѣгалница въ Щипско и Кочанско, то долината на Вардаръ въ Тетовското поле, е слабо насена споредъ сгодноститѣ за животъ и работа, които тя с вява. До устието на Злѣтовщица въ Щипско по Брѣ- а се срѣщатъ нѣколко села, въ Кочанското въ про- е на $4^1/_2$ часа край неѭ има само 3—4 села, а горѣ въ Пиянечко и Малешевско въ продължение на $^1/_2$ ч. има повече села. Значи, въ Кочанското поле тя бо населена. Причинитѣ на туй се криѭтъ въ ха- на долината. Едно отъ пакоститѣ, които рѣката

причинява съ своитѣ наводнения и друго отъ нездравия климатъ на блатистата почва и на оризницитѣ, по здравословни причини нашитѣ прадѣди сѫ отбѣгвали да се заселятъ тукъ, а заселенитѣ сѫ се изселели въ ближнитѣ села. Това се потвърждава съ туй, че по самата нейна долина селата се прѣселяватъ веднага, щомъ рѣката влѣзе въ низкото поле, че при Злѣтовщица селата сѫ едно до друго, че най-подирѣ самото Кочанско поле е гѫсто населено, нъ селата му всѣ сѫ въ вѣнецъ край окружающитѣ го планини, което показва, че пакъ по здравословни причини сѫ избирали мѣстоживѣлището си тукъ. Види се, нѣкога полето не е било тъй блатисто, та по него е имало повече села, които послѣ, споредъ прѣданието и както се вижда отъ остатъцитѣ имъ, сѫ се изселили по крайщата на полето.

Подобно явление, т. е. изселявание на полскитѣ села въ край-планински мѣста по здравословни причини или по причини на пакоститѣ, които рѣката имъ правила, ний ще срѣщнемъ и на други мѣста въ описанието. За прѣминвание въ Щипско и Кочанско на пѫтя отъ Велесъ за Щипъ по Брѣгалница има 2 моста, единъ при Щипъ, а другъ въ сѣверния край на Кочансото поле, щомъ рѣката излѣзе отъ Паланечката клисура. На Щипския пѫть нѣма мостъ, та пѫтницитѣ зимно врѣме срѣщатъ голѣми трудности при прѣминуванието ѝ.

При сѣверния край на Щипъ малко подъ мостътъ се захваща Щипско-Новоселската клисура. Хисаръ̀тъ и Кумлука образуватъ тѣснината, която на дължина има 10 минути. Тя прави 2 дѫгообразни извивки, отъ които горната е по-кѫса, нъ по-издута, а втората по-дълга, нъ по-исправена. При горния край на клисурата отъ дѣсно сѫ Щипскитѣ градини, а отъ лѣво се издига отвѣсно сѣверния склонъ на Хисаръ̀тъ, който е покритъ съ пластъ отъ изронени камъни. На долѣ и отъ двѣтѣ страни се издигатъ стръмни гранитни скали, между които остава тѣсно мѣсто, колкото за водата на рѣката. Въ долния край лѣвия склонъ е по-дългъ отъ дѣсния. Тукъ по стръмната скала па рѣката е изрѣзанъ пѫтьтъ отъ Криволакъ за Щипъ. На срѣдъ тѣснината Брѣгалница приема отъ лѣво суходолната *Отиня*, която съ долната (часть отдѣля Кумлука отъ Хисаръ̀тъ.

Отъ клисурата на долѣ Брѣгалница се спуск широка и равна пѣсъчливо-тиняста матка съ низ брѣгове, които постоянно разяжда и разяденитѣ

завлича съ себе си. По-долѣ отъ с. Ново-село това мѣсто се вика *Лакавица*, защото мѣстото е лака. Правата въ Кочанското и Щипското полета долина на Брѣгалница тукъ е е извита като змия. Отъ Лакавица надолѣ Брѣгалница тече между послѣднитѣ отлоги на Конечката планина и хълместитѣ спускове на Богословския ридъ по една опрѣдѣлена долина и се влива въ Вардаръ отъ лѣво. Цѣлото течение на Брѣгалница има дължина около 30 часа.

Главнитѣ притоци на Брѣгалница даватъ сѣвернитѣ склонове на Плачковица пл., южния и юго-западния склонъ на Осоговската верига и сѣверния склонъ на Конечката пл. Освѣнъ това тя прибира водитѣ на Овче-поле. Първитѣ отъ тѣхъ иматъ голѣмо значение за Брѣгалнишката долина, защото, като текжтъ прѣзъ лѣсиста планина, свалятъ въ неж много растителни вещества и добра утайка, която е прѣкрасна кърма за оризницитѣ и царевицитѣ, особено ако е донесена пролѣтно врѣме. Най-голѣмитѣ отъ тѣзи притоци сж Осойница съ Блатешница и Зърновската рѣка.

2) *Осойница* извира изъ Плачковица надъ с. Лжки и на границата между Кочанско и Малешевско въ мѣстото „*Манастирище*“, дѣто нѣкога имало манастиръ. Надъ с. Лжки и въ нейната долина има виръ, като Дѣвиче-виръ въ долътъ на Зърновската рѣка. Осойничкия виръ е извѣстенъ по хубавата риба, която Лжчани ваджтъ отъ него. Отъ селото Лжки на горѣ по Осойница има около 30 воденици, на които мѣлжтъ брашно само нѣкои отъ ближнитѣ Малешевски села, защото за Кочанскитѣ села тѣ сж далечъ, пъкъ и пжтьть за тукъ е по-несгоденъ, отъ колкото за Блатешница. При с. Якимово близо до мостътъ на Кочанско-Виничкия пжть тя се влива въ Брѣгалница.

До с. Чифликъ долината ѝ е тѣсна и заградена съ стръмни склонове, а отъ тукъ на долѣ тя е по-широка, насипна, пѣсъчливо-камениста. Нѣкждѣ насипитѣ ѝ сж високи до 2 адамъ боя. При устието ѝ нейната долина още повече се разширява и става блатисто-тиняста. Както въ Кичевско
съ царевицитѣ, тъй въ Кочанско всѣкоя долчинка е
а съ оризници. По долината на Осойница отъ с.
и на горѣ нѣма оризници, а намѣсто тѣхъ ливади;
колѣ до устието цѣлата долина е покрита съ оризници,
тукъ-тамѣ съ царевици. Получава се и тукъ много
той е отъ по-долно качество. Долината е лишена

отъ дървесна растителность. Долината е раздѣлена между ближнитѣ села при Плачковица пл., по имената на които се именуватъ разнитѣ и части и за които тя има значение на житница. По самата долина нѣма села.

Осойница има дължина 6 часа. Тя събира водитѣ на жгъла между Голакъ и Лачката планина. Дъждовнитѣ и снѣгови води се истичатъ въ Осойница чрѣзъ нѣколко сухи не дълбоки, пъ кривулести долица. Околната часть на Плачковица ѝ дава водитѣ си чрѣзъ бързи и шумни планински потоци, които прѣзъ тѣсни и стръмни долица се спускатъ отъ билото ѝ. Такива потоци сж: *Калугерица*, *Бѣла-рѣка*, *Бърбощица*, *Блатешница*, *Миянца*, която върви прѣзъ с. Липенецъ и др. Най-голѣмия отъ тѣхъ е Блатешница.

Блатешница е добила името си отъ с. Блатецъ, прѣзъ което тече. Тя си води началото отъ Момина-чешма на билото на Плачковица и на самия вододѣлъ на Брѣгалница и Струмица, три часа надъ с. Блатецъ. Въ началото на долината ѝ отъ лѣво се издига в. Чупино. Надолѣ тя се спуска по единъ много тѣсенъ каменистъ долъ съ стръмни скалисто-гористи склонове до Блатецъ, а отъ тукъ надолѣ се спуска прѣзъ голитѣ поли на Плачковица по единъ долъ съ голи глинясти брѣгове и се слива съ Осойница подъ с. Блатецъ. Блатешница е малка рѣка, нъ има вода прѣзъ цѣлото лѣто, защото тече прѣзъ лѣсисти и водясти мѣста. За туй по нея има много воденици, динки и валявици. Бучението на рѣката, която бие водитѣ си о камънитѣ и скалитѣ по матката ѝ, смѣсено съ шумътъ на воденицитѣ, валявицитѣ и динкитѣ всрѣдъ уединената дива, нъ весела и прохладна мѣстность, дѣйствува на посѣтителя твърдѣ добрѣ, като нѣкоя приятна тайнственна музика. Воденицитѣ се захващатъ отъ 20 минути надъ селото Блатецъ, защото по-нагорѣ е стръмно. Оттукъ надолѣ водата на Блатешница безъ почивка трѣбва да се бие и провира прѣзъ около 50 воденици и 5—6 валявици, наредени доста наблизо една до друга. По долината на Блатешница води единъ проходъ, по-който има пжть за Радовишко; по него се ходи и за в. Чупино.

3) *Зърновската рѣка* се захваща отъ западния склонъ на в. Чупино и още оттамъ тече по единъ дълбокъ до дъното на планината долъ съ стръмни като стѣни склонове и с зап.-сѣверо-западна посока. Слѣдъ $1^1/_2$ часъ течение пжтя си срѣща едно масивно тепе по склонътъ на П

вица, отъ което прави единъ голѣмъ завиокъ и се обръща да тече по сѣверна посока. Надъ самия завиокъ горѣ на тепето въ едно непристжпно мѣсто има стара развалена църквичка, направата на която справедливо се отдава, споредъ една приказка, на нѣкой пастиръ, защото освѣнъ пастири Власи другъ човѣкъ рѣдко пристжпва въ това мѣсто. При с. Зърновци рѣката се явява въ полето и, като се разлива по него, влива се въ Брѣгалница срѣщу с. Прибачево. Цѣлото ѝ течение има дължина около 4 часа.

Долътъ на Зърновската рѣка е прорѣзалъ склонътъ на Плачковица до дъното, склоноветѣ му сж стръмни и плоски. Въ долнитѣ си части тѣ сж покрити съ гжста букова гора, надъ която се захваща пласть отъ илова земя. Дъното ѝ е тѣсно, каменисто и скалисто. По него се срѣщатъ нивя посѣяни съ ръжь и ечменъ, които слабо вирѣжтъ, защото често замръзватъ.

Отличителна черта на този долъ, както и на другитѣ долове на Плачковица, сж вироветѣ по неж. Отъ тѣхъ най-извѣстенъ въ тази долина е така-наречения *Девиче-виръ* или *Дяволски виръ*, който се намира 1½ часъ надъ с. Зърновци. Една напрѣчна скала прѣгражда пжтьтъ на рѣката въ малко разширената тукъ долина и образува едно голѣмо вдлъбнжто и валчесто корито отъ скали съ радиусъ отъ около 10 метра — това е Девиче-виръ. Като го напълни, рѣката прѣлива прѣку скалата и слиза надолѣ съ единъ малъкъ водопадъ. Околното население смѣта този виръ за голѣмъ, ...инча го езеро и вѣрва, че бученето му въ врѣме на буря се чува дори до Кочани. Съ мрачнитѣ картини и мѣста сж свързани подобни тѣмъ прѣдания. Ето какво говори едно прѣдание за този виръ.

Трима пастири се хванжли на басъ да опекжтъ овенъ скалата на виръть, въ който споредъ вѣрванието жи-кть дяволи. Най-напрѣдъ никой отъ тѣхъ не се наемалъ нап ...и това, нъ сетнѣ единия се наелъ. Той взелъ единъ турилъ овенътъ на раженъ да го пече. Дяволътъ къ отъ виръть и ударялъ овенътъ съ една жабя. Ко-днжжъ той се подалъ, пастиръть го ударилъ съ ове-счупилъ кракътъ и тръгнжлъ да бѣга, а дяволитѣ и отъ това го спогнжли въ планината. Пастирьтъ хванжлъ да се моли Богу да го избави отъ дяво-се обѣщавалъ да направи църква. Богъ послушалъ

Пирокъ, а надолѣ — *Кусецъ*. Пирокъ и стр се издигатъ, като стѣна; тѣ сж голи, подробени скали и само тукъ-тамѣ обрасли съ ясе- ови дървеса. Сжщо такъвъ характеръ има и лѣ- го на Мала-рѣка до онова на Ещерецъ, а от- дори до Злѣтово той състои цѣлъ-цѣлиничъкъ ушени скали отъ издадения тукъ склонъ на Пониква ата ѝ е тѣсна, въ дъното твърдѣ камениста, а скалиста. По нея мжчно върви конь, а кола туй пжтницитѣ прѣдпочитатъ да вървжтъ по пжть по лѣвия ѝ склонъ, отколкото по-дъното ѝ. о на рѣката ти се намирашъ въ дълбока пустинна , отъ която виждашъ само малка часть отъ небето която се издигатъ склоноветѣ като високи планини. склонъ 2—4 сухи потоци—долища свалятъ много камъкъ, който послѣ се завлича на долѣ отъ рѣката. чифликътъ св. Марена долината ѝ почва да се раз- става по-равна, макаръ и да е още камениста, а лѣтово тя вече се освобождава отъ тѣснината или отъ дѣсния склонъ на тѣснината, защото Кусецъ ъ самото Злѣтово. Лѣвия брѣгъ е още високъ, тя има вече Злѣтовското поленце. Тукъ въ раз- долина камънитѣ се изгубватъ и се замѣстя- съ ; теченнето ѝ става по-бавно.

отъ ч ика надолѣ прѣзъ цѣлото поленце край захваща редъ градини за зеленчукъ, покрити съ Отъ тѣзи градини се снабдява съ зеленчукъ ; лье цѣлата източна планинска часть на Кра- за. Най-много градини има при с. Раковица. Въ отъ устието на Ещерецъ надолѣ сж и водени- товщица, защото нагорѣ матката ѝ е тъй скалиста че не може да се ходи зимѣ даже и съ конь. ло 20 воденици, на които мѣлжтъ брашно п. ки села отъ нейното корито, а често дохаж- лѣтото и селянитѣ отъ Щипско и Овче-полско, сухитѣ лѣта Брѣгалница изсъхва толкозъ, щото и край нея прѣставатъ да работжтъ. Слѣдъ още бавно течение отъ Злѣтово надолѣ прѣзъ на- съчлива долина Злѣтовщица се влива въ Брѣгал- онова мѣсто, дѣто тя остава западната си по- ото поле и по южна посока излиза въ Щип-

ската долина. Въ Злѣтовското поле тя приема отъ дѣсно водитѣ на Лѣсновския ридъ и Плавица чрѣзъ р. Коритница, която се влива въ мѣстото Руса и срѣщу с. Ратковица, а отъ лѣво водитѣ на зап. склонъ на Пониква и Ратковска скала чрѣзъ *Рударска рѣка*. Послѣдната, като се захваща отъ Пониква, тече по единъ дълбокъ насипно-каменистъ долъ край селата Рудари и Щалковица и се влива 20 минути подъ с. Злѣтово, като внася въ Злѣтовщица доста насипи. Спусковетѣ наоколо сѫ голи, нъ склоноветѣ на долътъ на самата рѣка сѫ покрити до Щалковица съ дървеса всѣ отъ бука, а на долѣ въ низкото сѫ покрити съ габеръ, въ повисокото съ бука. Само около с. Рудари склоноветѣ ѝ сѫ голи, лѣвия ѝ състои отъ бѣла земя, отъ която вадѫтъ на мѣста хума за въ околнитѣ села, а на мѣста чисти парчета отъ стипца; дѣсния е цървено-глинястъ. Водата ѝ е тежка и блудкава на вкусъ отъ многото руди край неѫ. Въ долината ѝ често намиратъ чисти парчета отъ галенитъ. Рударската р., макаръ и да нѣма особенъ изворъ, почти не прѣсъхва. Дължината ѝ отъ извора до устието е около три часа.

Злѣтовщица по общата посока на долината си прѣдставява една слабо издута къмъ западъ дѫга, на която крайщата стоѫтъ на една права линия, спружена приблизително отъ с. къмъ югъ. Дължината на цѣлата ѝ долина възлиза на 9—10 часа, отъ които само единъ часъ държи низката часть, а останѫлата влиза въ дива планинска мѣстность. Лѫкатушкитѣ ѝ не сѫ голѣми, нъ сѫ много; долината ѝ се извива като зигъ-загъ, което много увеличава дължината ѝ.

По-голѣмата часть отъ Злѣтовщинската долина е тѣсенъ и много дълбокъ долъ. Склоноветѣ му сѫ тъй тѣсни, щото оставатъ мѣсто само за водата, която бие съ водитѣ си околнитѣ слали. Селянитѣ сѫ принудени да иматъ за пѫть каменистата матка на рѣката. Принудена постоянно да се бие съ скали, които се вдаватъ отъ дѣсто и отъ лѣво, Злѣтовщица въ по-голѣмата часть отъ течението си е твърдѣ буйна и неспокойна рѣка и съ лудость се хвърля отъ единия брѣгъ на другия.

Коритото ѝ е тѣсно и малко, а нѣкѫдѣ то обхваща само долътъ. Най широкото ѝ мѣсто въ долното ѝ течение не прѣвишива 2 часа.

Извора ѝ е близо до извора на Дурачката р., тъй че се има възможность съ малъкъ трудъ да се прокара водата ва

рѣка въ другата. Когато работѣла фабриката за ма-
при с. Злѣтово, направило се опитване Дурачката р.
се прѣкара отсамъ; въ врѣмето на Сърбско-Бъл.- война,
о въ Паланка имаше много войска, водата на Злѣтов-
рѣка била прѣкарана въ Дурачката, нъ слѣдъ малко,
леното на Кратовчани и Злѣтовчани, тя била пакъ
Билото на Лопенъ и Пониква пл. образуватъ водо-
съ Желѣзничката и Кочанската р. Въртопъ, Голомѣхъ,
и Плавица до Църни-върхъ ѫ отдѣлятъ отъ
на Кратовската рѣка, а спускътъ на Църни-върхъ,
отдѣля Злѣтовското поленце отъ св. Николското, и соб-
Овче-поле ѫ отдѣлятъ отъ св. Николската рѣка. До
дѣсния вододѣлъ се издига надъ самата рѣка, а
надолѣ бассейна се разширява малко, защото Пла-
завива на западъ-юзо-западъ. И при този тѣсенъ бас-
съ кратка дължина Злѣтовщица има доста вода: зимно
тя е едвамъ се прѣбродува; а лѣтно врѣме има вода
ѥ отъ Брѣгалница. Причината на това е главно,
о извора ѝ е якъ и друго, че басейна ѝ е гористъ и
ъ. Злѣтовщица съ долината, която е отворена въ гър-
Осогово, има туй значение, че дава възможность
и слаба да се прониква по неѫ въ дивата западна
ъ на Осоговската група. Водата ѝ е избита, твърдѣ
т и здрава за пиение. Подъ камънитѣ ѝ има малки,
дѣ вкусни рѣчни рибки, които сѫ най-лакомото ядение
с янитѣ въ околнитѣ села, особно на Злѣтовци.

Надолѣ до Щипъ Брѣгалница не приема нито единъ
окъ. Отъ Западния склонъ на плоскостьта, която се спуска
Плачковица между Щипъ и Радовишъ, се спускатъ 4
порои—суходолни и, които носѫтъ въ Брѣгалница дъж-
а и снѣговата му вода. —По самия склонъ долищата
и политѣ голѣмитѣ пѣсъчно-каменисти насипи по-
тѣхното сѫществуване и свидѣтелствуватъ за буй-
дотьчания. Оная, която тече при самата Плачко-
у неѫ и плоскостьта прѣзъ Юруклукътъ, и Щип-
ия сѫ най-голѣми отъ тѣхъ. Подъ Щипъ въ Ла-
Брѣгалница приима послѣднитѣ си притоци, отъ
ловската рѣка и отъ лѣво Лакавица.

ювската р. събира водитѣ на цѣлото Овче-поле,
лката му часть Злѣтовското поленце. Изворъ осо-
се захваща отъ южния склонъ на Църни-върхъ,

тече въ границитѣ на св. Николското поленце все по политѣ на западната му пограничка височина, дѣто приема *св. Николския потокъ*. Малко подъ св. Никола тя излиза въ собственно Овче-поле, дѣто тече прѣзъ сѣверната му половина. Както всичката ѝ околность, долината на тази рѣкичка тукъ е лишена отъ дървесна растителность; една тѣсна ивица отъ слаба зеленина отъ ливадки и нивя показва отъ далечъ мѣстото на течението ѝ. По нея сѫ расположени повечето Овче-полски села. Долинката е низка, течението ѝ е тъй бавно, щото лѣтно врѣме то прѣдставява редъ отъ вирове и мочурливи мѣста съ стояща вода. При с. Богословецъ тя е процѣпила Богословската пл. и е излѣзла въ долината на Брѣгалница, прѣзъ тѣсната и стръмна „*Дяволска рѣка*“, така наречена защото по вѣрванието на мѣстнитѣ жители тая тѣснина била отворена отъ дявола. Овче-полския потокъ се влива въ Брѣгалница подъ с. Рудникъ на $^3/_4$ часъ разстояние отъ Щипъ и дава ѝ скроменъ данъкъ вода.

8) *Лакавица*. Видѣхме, че отъ Конечката пл. на истокъ, се спуска Ильиница пл., която ѫ свързва съ Смърдешъ пл. въ мѣстото, дѣто се стрѣлятъ Брѣгалничкия Струмичкия басейни. Откъмъ югъ единъ порой се спуска направо въ Вардаръ, откъмъ истокъ се спуска *Бѣла р.* или *Градска* р., която се захваща отъ една пещера въ една скала и тече низъ гр. Струмица; а отъ с.-истокъ се захваща Лакавица рѣка. Послѣдната извира отъ мѣстото *Сѣнища* надъ с. Долни Липовикъ въ Конечката пл. изъ едно равно влажно мѣсто, покрито съ трѣва — „лака“, отъ което рѣката се нарекла „*Лакавица*“ — име което пази прѣзъ цѣлото си течение. Отъ извора надолѣ се спуска по сѣв.-западна посока по единъ долъ между Конечката и Ильиница пл. и слѣдъ $1^1/_2$—2 часа течение излиза въ тъй нареченото Лакавичко поле между Конечката пл. и Смърдешъ по полегатитѣ поли на първата. Тукъ Лакавица бавно протича подъ самитѣ поли на Смърдешъ пл. по една кална насипна нъ плодородна матка, насипитѣ на която донасятъ потоцитѣ и пороитѣ отъ околнитѣ планини, и слѣдъ едно течение отъ $7^1/_2$—8 ч. се влива въ Брѣгалница отъ лѣво 2 часа подъ Щипъ.

Лакавица е най-голѣмия притокъ на Брѣгалница подиръ Злѣтовската р. Бавно-текушата ѝ вода не изсъхнува прѣзъ цѣлото лѣто. Долината ѝ е най-плодородната часть на Ла-

кавичкото поле. По нѣж върви пѫтьтъ отъ Щипъ и Тиквешъ за Струмица и Сѣръ.

По-голѣмата часть отъ водитѣ ѝ доставятъ лѣвитѣ притоци, които изливатъ въ нѣж водитѣ на Конечката планина. Всички тѣ сѫ кѫси въ течението, слизатъ отъ билото по едни сравнително прави и дълбоки прокопани долища. По-голѣми отъ тѣхъ сѫ: *Лубнитка р.*, която извира отъ едноимената пл, Гарванска р., която излиза въ планината надъ Гарванъ, минава край с. Трѣскавецъ и се влива въ Лакавица подъ това село, и *Конечката р.* Послѣдната извира изъ Конечката пл. половинъ часъ надъ с. Конче и четвъртъ часъ надъ манастиря на това село изъ единъ кайнакъ (кръглесто мѣсто като виръ, изъ което излиза вода като да ври, се нарича кайнакъ), тече край манастиря и прѣзъ с. Конче слиза въ Конечкото поле. Матката ѝ е скалиста и пълна съ прагове. Близо до манастиря на нѣж има водопадъ 10 — 11 метра високъ. Дѣснитѣ притоци внасятъ на Лакавица водитѣ на плоскостьта между Щипъ и Радовишъ; отъ ближния до Лакавица Смърдешъ слизатъ 2 притока: Дединска и Габрешка р., а водитѣ на плоскостьта се изливатъ въ нѣж чрѣзъ главния ѝ дѣсенъ притокъ Мадемска р.

Мадемска рѣка се захваща въ запания край на Радовишкото поле и на самия водопрѣдѣлъ на Брѣгалница и Струмица. Слаба една водопрѣдѣлна линия ѝ прѣчи да слѣзе въ Радовишкото поле. Отъ тази прѣчка тя завива на югозападъ, прорѣзва Дамянечкото поленце и Пиляфъ тепе, прѣзъ клисурата Дервентъ, която дълга до 20 минути, излиза въ долината Лакавица и се излива въ нѣж. При входа ѝ въ Дервентътъ имало *мадемъ* за желѣзна руда, отъ който нарекли и рѣката Мадемска рѣка. Тя е най-голѣмия дѣсенъ притокъ на Лакавица. Водитѣ на плоскостьта се вливатъ въ нѣж чрѣзъ буйни суходолини съ дълбоки долища и пѣсъчлива матка. По видна отъ тѣхъ е *Дединската р.* която се започва въ селото Дедино отъ тритѣ селски чешми. Тя е малководенъ потокъ. Влива се въ Лакавица при едно Дервишко теке, което е на равно разстояние отъ Дедино и отъ Конче.

Габрешката р. извира отъ единъ баиръ надъ с. Габрешъ и се влива въ Лакавица подъ с. Трѣскавецъ. Скалистата ѝ долина е извѣстна въ Радовишко съ туй, че е много опасна за пѫтуване, защото служи за свърталище на раз-

бойницитѣ. Въ туй отношение съ особна извѣсность се ползува мѣстото „*Пашини брезе*“, дѣто има една голѣма пещера съ много жгли и дупки за метеризл и скривалища, въ която могжтъ да се прибержтъ до 1000 души. Тя служи за скривалище на хайдутитѣ, които тукъ причакватъ пжтницитѣ, които минаватъ по голѣмата долина на рѣката, закарватъ ги въ пещеритѣ, дѣто ги убиватъ и обиратъ. Щомъ нѣкой пжтникъ се изгуби, първо въ тази пещера го търсжтъ.

Долината на Брѣгалница, като прониква слабо-достжпни мѣста, е твърдѣ важна като пжть за съобщение. По неж се съобщаватъ Тиквешкото и Щипското полета, по горната ѝ часть е прокаранъ единъ отъ главнитѣ пжтища за съобщение между Турция и България; съ долината на Лакашница тя се сближава съ Струмишката, Злѣтовщица прониква дълбоко на вжтрѣ въ Осогово.

9) *Бабуна* извира въ южния склонъ на Мокро изъ една пещера. Мисли се, че водитѣ ѝ се получаватъ отъ езерата въ Църни-върхъ планина (Скопско). Отъ пещерата тя се спуска по единъ долъ съ полегати склонове, повечето голи и тукъ-тамѣ покрити съ боръ. Отъ Нежилово надолѣ Бабуна влиза въ една долина между Мукосъ и единъ спускъ отъ юго-източния склонъ на Скопскитѣ планини. Отъ Нежилово до Велешко-Прилѣпския друмъ има 5 часа. Надолѣ тя върви при политѣ на онзи спускъ на в. Козякъ, който образува сѣвернитѣ граници на мѣстността Клѣпа и се влива въ Вардаръ подъ самия Велесъ прѣзъ една тѣснина, която прѣсича хълмоветѣ около Велесъ. Отъ Богомила до с. Мартулци на три и половина часа дължина долината ѝ е по-разширена. Тукъ е поленцето на Богомила, покрито съ нивя, оризници и градини за грахъ. По нивята сѣжтъ повече пшеница; оризътъ е отъ долно качество, нъ грахътъ е прочутъ въ Прилѣпско по лѣсноваримостьта и сладината си, поради което той се продава 5 пари по-скжпо на ока даже отъ прочутия Охридски грахъ. Грахътъ се купува повече отъ селянитѣ на Прилѣпското поле въ замѣна на житото, което тѣ продаватъ въ селата по Бабуна, а оризътъ се продава въ Прилѣпъ и на Дебранитѣ, които иджтъ тукъ да го купуватъ. Единия и другия вирѣжтъ добрѣ: въ срѣдно-плодородна година се получава 300—400 ока отъ дюлюмътъ. Въ годината се получава оризъ всичко 5—6,000 товара.

Планината при изворитѣ на Бабуна има варовитъ съ-
за туй водитѣ на рѣката сж възбѣли, камънитѣ по до-
на рѣката сж бѣли варовити. Забѣлѣжителни сж въ
ть на долината така-нарѣченитѣ „*байки*“. Отъ из-
итѣ и извѣтрѣяни скали около извора рѣката свлича на
зита пръсть. Въ полето тази пръсть се сжстява
ы които надолѣ се уголѣмяватъ — това сж така
тѣ *байки*. Тѣ се срѣщатъ по всичката долина, отъ
да се прѣдполага, че долината на Бабуна не е
долина, а произведение на рѣката. Течението на
е буйно; ьъ дотичанията си тя свлича надолѣ цѣли
буки.

10) *Тополка* извира отъ сжщия склонъ на Скопскитѣ
Долината ѝ върви паралелно на Бабуна, отъ която
отдѣлен съ една планина. Като слѣзне при политѣ на
Тополка тече все прѣзъ отворено поле на 5 часа
ъ ние, а отъ тукъ на още 1 часъ тече прѣзъ каме-
ѣ хълмести мѣста около Велесъ.

Долинитѣ на Бабуна и Тополка съ околнитѣ височини
ъ стността *Азотъ*, Велешка кааза. Отъ селата
по бѣлѣжителни сж:

По Бабуна отъ дѣсно и отъ горѣ надолѣ: *Мокрени*,
ъ, *Ореовъ-долъ* расположени при политѣ на планин-
ъ на перустия и на $^1/_2$ часъ разстояние едно
. Надъ тѣхъ по билото на планината сж селата
и *Диово*. Послѣдното било чисто влашко село, на
елитѣ били добри и богати пастири. Отъ грабя-
на околнитѣ туски села, главно Десовчани, и отъ
то на пасбищата по планината то опустѣло съвър-
гово, *Капиноо*, *Папрадища*, *Орѣше*, отъ които
е населено съ арнаути мухамедани, Папрадища —
ци, прѣселени тукъ прѣди 80 години, Орѣше — тъй
съ яци, които сж дошли тукъ по-напрѣдъ отъ онѣзи
ища. Послѣднитѣ двѣ сж извѣстни по опустоша-
които имъ направихж Дебранитѣ въ 1889 година.
а, най-забѣлѣжителното село въ Азотъ, е центъръ тър-
а) нистративенъ. Селяни отъ ближнитѣ полски села
дохаждатъ тукъ като на назарь да продаватъ
зи на което купуватъ дрѣбни домашни потрѣб-
Б. арение на сгодното географическо положение,
ще се развива и уголѣмява. Нуждно е въ него да

да се отвори и пазарь. *Сбгле* на 1 1/2 часъ отъ Орѣше и на 2 часа отъ Богомила съ 70 кѫщи. Нѣкога то е било чисто българско село, чифликъ на църкв. св. Богородица. Прѣди 45 години въ него се заселили нѣкой си Дебранинъ Джаферъ и прочутия разбойникъ Мале, бивши полякъ въ селото. Християнитѣ отъ страхъ почнѫли да се изселяватъ, до дѣто селото станѫло чисто турско. Соглевци разработватъ най-много тютюнъ, отъ който изваждатъ до 6000 товара годишно. *Теово* на 1/2 часъ отъ Согле, отъ двѣтѣ страни на Бабуна, чифликъ съ 130 кѫщи. *Оморани* на 1/4 часъ отъ рѣката и на 1 часъ отъ Теово съ 80 бълг. кѫщи и 30 арнаутски. Нѣкога селото било чифликъ на ближния Оморански манастиръ „св. Никола". Арнаутитѣ сѫ заселени въ него прѣди 60 години. *Мартулци* съ 30 кѫщи чифликъ и 10 самостоятелни. *Стари-градъ* съ около 100 кѫщи, отъ които 5 сѫ чифликъ. *Врановци* съ 80 турски кѫщи. *Жилци* край Велешкия пѫть и *Витанци* чифлици. *Фойница* на единъ часъ отъ Врановци и 1/2 часъ отъ рѣката. Въ околностьта му има много лозя, отъ които излиза добро вино и ракия. Брои 200 кѫщи български. *Оравойцъ* на половинъ часъ отъ Фойница и толкозъ отъ рѣката. И то има добри лозя; отъ него до Велесъ има 2 часа. Надъ тѣзи села по височината е с. Крайници.

Отъ лѣво на Бабуна сѫ селата *Црѣшнево* и Бистрица срѣщу Согле, *Плевение*, чифликъ срѣщу Мартулци—и тритѣ сѫ расположени по склонътъ на планината на страна отъ рѣката.

По-забѣлѣжителни отъ селата по Тополка сѫ: *Бълг. Дрѣново*, което е расположено горѣ въ планината и *Лисиче*, долѣ въ полето. Надъ Лисиче по планината отъ дѣсно на Тополка е с. Турско Врановци съ 400 кѫщи, населено съ арнаути, които се прѣпитаватъ съ дърводѣлство и гурбетлѫкъ. Срѣщу него отъ Бабунската страна на ридътъ е с. Нежилово. *Мелница*—арнаутско село съ 350 кѫщи по сѫщия склонъ на планината. Откъмъ Бабуна срѣщу него е селото Бистрица. *Голозинци* край рѣката въ полето подъ Мелница, —чифликъ съ 15 кѫщи. *Крива-круша* расположено отъ лѣво на Тополка въ планината срѣщу Плевение. *Ново-село* 1/2 часъ по-високо отъ Тополка. До това село свършва високата часть на ридътъ между Тополка и Бабуна; нататъкъ като негово продължение е Долги-ридъ. Тукъ сѫ селата *Чашка*, не да-

отъ Тополка, срѣщу Голозинци. *Раковецъ* — въ полето Ново-село. *Евлоецъ*—чифликъ край рѣката. *Турско*- на $^1/_2$ часъ отъ рѣката съ 150 кѫщи. На дѣсно лка на Долги-рудъ е *Д.-Оризари*, турско село. Отъ до Велесъ остава $1^1/_2$ часъ.

Р. Цѣрна си добина началото въ Сѫртъ пл. Тя се отъ 3 планински потоци: единия отъ тѣхъ слиза о на Сѫртъ, дѣто той се вика *Лиска*, извора ѝ е букова кория въ мѣстото *Господски бачила*. Макаръ о високъ, въ него има рибки стрѣвки, за които селяни мислятъ, че сѫ отъ Охридското езеро, съ а ималъ подземна връзка. Отъ селото Илино і го *Илинска рѣка* се спуска надолѣ по- дълб долъ. Другия събира водитѣ отъ Желѣзничкия се нарича *Желѣзничка рѣка*, защото минава с. лѣзнецъ; а третия събира водитѣ на долътъ Биг. и прѣдгорието ѝ и се нарича *Слоещичка рѣка*, о а прѣзъ с. Слоещица. Тритѣ тѣзи потоци иматъ защото изворитѣ имъ сѫ слаби. При село Же- тѣ се съединяватъ въ една рѣка, която се нарича . При с. Желѣзнецъ до самата рѣка има из- че ла вода. Отъ този изворъ на-долѣ рѣката до- в то *Цѣрна* (Черна). Близо до това мѣсто прѣку т която отдѣля долината на Цѣрна отъ Демиръ- то Суво-поле, има една дълбока дупка като про- о сега е покрита съ една плоча. Мѣстнитѣ жи- ъ, че водата на поменѫтия изворъ на Цѣрна отъ тази дупка и послѣ по долътъ на Доленцкия ла въ Желѣзничката рѣка (Цѣрна). Единъ ов- когото дѣтето се удавило въ дупката, напълнилъ съ камъни и я похлупилъ отгорѣ съ една голѣма да не се повтарятъ подобни случки.

Ис селото Желѣзнецъ рѣката излиза отъ планинското въ Демиръ-Хисаръ. При самото устие на гърлото отъ лѣво *Делечката рѣка*, която събира водитѣ на на юго-западнитѣ склонове на Стърмолъ и Слива а ъ че бассейна ѝ е сравнително доста голѣмъ, чи е суходолина, защото мѣстата около нея сѫ Отъ устието ѝ надолѣ Цѣрна тече въ една . Отъ дѣсната ѝ страна надъ самата долина е го Бигла, а отъ лѣво политѣ на Слива, които

сѫ по-полегати. Край рѣката върви Кичево-Битолското шосе, което малко по-долѣ прѣхвърля рѣката по мостъ. Не далечъ отъ с. Бѣлче Църна излиза въ сѣв.-източния край на Слѣпчанското поленце. Долината ѝ тукъ е по-весела — по нея има много нивя и ливади съ много дървеса. Тукъ Църна приема отъ дѣсно *Смилевския потокъ*, който си води началото отъ Църни-върхъ надъ с. Смилево и събира водитѣ на Слѣпчанското поленце и на онази часть отъ източния склонъ на Бигла, която загражда това поленце. Тукъ вече Църна е голѣмъ планински потокъ, нъ не още пълноводна рѣка. Тази ѝ часть съставява горното ѝ течение. Течението ѝ тукъ е силно, нъ не буйно, защото чисто планинската часть на долината ѝ е малка, а отъ Желѣзнецъ надолѣ долината ѝ е доста хоризонтална.

Малко по-долѣ отъ устието на тази рѣкичка Църна влиза въ клисурата, която прорѣзва Крушовската планина и води отъ Демиръ-Хисаръ въ Прилѣпското поле. Тя е неособно кривуляста клисура съ широко дъно и срѣдно стръмни земясти склонове. Въ Прилѣпското поле тя свършва при с. Бучинъ, отъ което е извѣстна подъ названието Бучинска клисура.

Въ Прилѣпското поле Църна тече при самитѣ голи поли на продължението на Крушовската пл. прѣку клисурата. Самата ѝ матка е плитка. Околноститѣ ѝ сѫ или ливади, или пространни пасбища, редко нивя. Дървесна растителность има достатъчно. Тази часть на долината ѝ е весела и производителна. Отъ прохода до тукъ на Църна има 2 дървени моста.

При с. Чепигово отъ лѣвата ѝ страна се влива *Блато-рѣка*. Блато нѣма опрѣдѣленъ изворъ — то се образува отъ браздитѣ и потоцитѣ, които слизатъ отъ източния склонъ на Даутица пл. и отъ южнитѣ поли на Мукосъ. До южния край на Даутица то още не прилича на рѣка, такъва става чакъ при с. Обършани. Отъ тамъ тя тече всѣ покрай политѣ на Крушовската планина и при село Чепигово водитѣ ѝ се вливатъ въ Църна. Тукъ въ жгълътъ между 2-тѣ тѣзи рѣки е прочутото у сърбитѣ *Бакърно-гумно*. Блатото е суходолина. Прѣзъ лѣтото то прѣдставява редъ отъ полежища и вирове, водата на които повече е покрита съ трѣвулякъ. Зимно, пролѣтно и есенно врѣме водитѣ му прѣливатъ прѣку брѣговетѣ му и покриватъ полето доста на далечъ отъ него. Сѫщото става и лѣтно врѣме, кога завали силенъ дъждъ.

т врѣме Блатото неможе да се прѣброди кждѣ-
о около него е много равно, за туй течението на
е т бавно, щото на нѣкои мѣста едвамъ се забѣ-
] е причина на голѣмитѣ разливания на водата му.
(п тоцитѣ на Блатото по-видни сж: *Прилѣпската*
рѣки — и двѣтѣ суходолини. Първата се със-
от 3 потоци: *Дабничка р.*, която иде отъ кждѣ
рхъ и минава прѣзъ село Дабница, *Лѣшнишка р*,
отъ Будимажъ и минава прѣзъ с. Лѣнища, и *Се-*
, която иде отъ Селячка пл. Тритѣ тѣзи рѣки се
ъ въ Прилѣпъ. Понеже околнитѣ мѣста сж голи,
пълнили маткитѣ си съ насипи и въ врѣме на до-
правятъ голѣми пакости въ градътъ. Сжщото прави
и отъ Прилѣпъ надолѣ въ полето. Заградската рѣка
потокъ, който тече прѣзъ срѣдъ Прилѣпското поле.
1 село Тополчани Църна влиза въ Битолското поле,
пол ѣ на южния край на Селечката планина. Като
съ политѣ на тази планина, тя завива на
голѣмъ жгълъ. Църна има характеръть на су-
ѣ само че въ по-голѣмъ размѣръ. Зимно врѣме
голѣ рѣка, а лѣтно врѣме почти прѣсъхва. Матката
1—2 адамъ боя. Брѣговетѣ ѝ сж земясти и лѣспо
атъ. Прѣзъ цѣлата зима тя е пълна съ вода, а въ
есенно врѣме, когато се топятъ снѣговетѣ на
планини или когато вали много дъждъ, водата ѝ прѣлива
говетѣ и покрива полето съ вода на $^1/_2$ часъ раз-
отъ рѣката. Наводненията на Църна отъ една страна
сятъ особна врѣда на полето, защото рѣката не
рзо, а отъ друга страна и не принасятъ голѣма полза,
малко утайка оставатъ по нивята и ливадитѣ. По-
брѣговетѣ ѝ въ по-долнитѣ части на полето сж низки
гата на около ѝ сж равни, край Църна има много
Най голѣмото блато е между селата: Логоарди, Ноаци,
Оптичари и пр. То се простира и отъ двѣтѣ страни
а и има 4 часа дължина и $^3/_4$—$1^1/_4$ часъ широчина.
врѣ при дотичанията на рѣката то се разширява
а. Цѣлото е покрито съ блатлива трѣва: въ срѣ-
тръстика, а по крайщата съ шамакъ, отъ който
отъ околнитѣ села правятъ много рагозки. Както
ското блато, така и тукъ има кодзи, които сж посе
вече по мърквичкитѣ. Всѣкое отъ околнитѣ сел-

си има своя кодза. За ловение на риба и тукъ се плаща на правителството данъкъ — всѣкой рибарь плаща 30—40 гр. годишно.

Въ Битолско Църна приема най-много вода. Пелистерскитѣ и Вичкитѣ потоци тукъ изливатъ въ нея водитѣ на гористия източенъ склонъ на Пелистерската верига, на сѣвероизточния на платото на Вичъ и на западния склонъ на Нидже. Най-голѣми отъ притоцитѣ ѝ сж: Шемница, Драговоръ и Сакуловската рѣка.

1). *Шемница* събира водитѣ отъ сѣверния склонъ на Пелистеръ и отъ източния склонъ на Мала-Бигла. Шемница нѣма особенъ изворъ, тя е отъ онзи видъ рѣки, които се образуватъ отъ изворитѣ на нѣколко планински потоци и порои. Началото си води отъ самото тепе на в. Пелистеръ. Отъ тукъ надолѣ се спуска по единъ дълбокъ долъ покрай Пелистеръ и подъ село Маловища тя приема Малошвикия потокъ, който събира водитѣ на изгъла между Вртешка и Стара-бука. Отъ тази дълбока и тѣсна долина Шемница се освобождава при турското село Кажани, което се намира на Битолско — Охридското шосе. Освободена отъ тѣснината при Кажани, Шемница шумно се спуска надолѣ прѣзъ Гяватската полянка по една камениста и плитка матка. На буйното ѝ течение тукъ сж станжли жертва много хора и добитъци. Край нея има много ливади, а на дѣсно отъ тѣхъ е веселото Гяватско поле. При с. Лера Голина пл. и единъ спускъ на Бигла се доближаватъ и Шемница отново влиза въ тѣснина, която държи около 2 часа пжть. Тази долина не е тъй дива, както Пелистерската: дъното ѝ е пошироко и покрито съ зеленина, склоноветѣ ѝ сж по-полегати. Прѣзъ тази долина върви напрѣчния пжть отъ Прилѣпъ за Охридъ прѣзъ Гявато. Подъ Мраморицитѣ Шемница се освобождава отъ тѣснината и излиза въ Битолското поле, дѣто тече първо паралелно на Църна, а послѣ полека-лека се доближава до нея и най подиръ се слива. До Прилѣпското шосе, което ѭ прѣсича по мостъ, Шемница има опрѣдѣлена матка съ брѣгове високи до единъ адамъ бой, а отъ тукъ надолѣ матката ѝ е почти равна съ полето, и въ дотичанията си рѣката свободно се разлива прѣзъ полето. Прѣзъ лѣтото Шемница тукъ е съвършено суха, а прѣзъ зимата и въ дъждовно врѣме е почти равна на Църна.

. ıаг(ръ (Драгооръ) си получава началото отъ Гри-
(единява двата върха на Пелистеръ. По сѣв.-
(› на Гривата малко подъ Пелистерскитѣ езера
впа) ı единъ редъ отъ извори, отъ които се
(ръ. Оттукъ Драговоръ се спуска по единъ
ъ (у в. Пелистеръ и Баба пл. Долѣ Драго-
п алъ началото на Баба до дъното и образувалъ
ı гь, която по посоката си е почти срѣщупо-
п ı тьта на Шемница оттатъкъ в. Пелистеръ.
гь (ошва при с. Братово. Буйното течение въ
гь Драговоръ спазва до Битоля. До Битоля мат-
е ниста, а въ градътъ тя е дълбока, на-брѣж-
сѫ високи и добрѣ уредени — Драговорската улица
ı улица въ Битоля. Подъ Битоля и даже въ долния
оля матката ѝ става плитка, за туй Драговоръ
на пълноводие прѣлива върху брѣговетѣ и прави
както и всичкитѣ други потоци, които текѫтъ прѣзъ
ıто поле. Драговоръ има дължина около 6 часа. Той
во) ѣ на сѣверната половина отъ источния склонъ
., които води се събиратъ въ него чрѣзъ 4 малки
съ буйно течение.

3). *Сакуловската* рѣка си води началото отъ Драганова
въ ѫгъла между Вичъ и Аралищка планина. До Куч-
тя тече бързо и се нарича *Елеовска рѣка*, отъ се-
ıеово, прѣзъ което минава. Долината ѝ до тукъ има
го дъно и гористи не тъй стръмни склонове. Около
учковени въ неѭ се вливатъ 3 малки потока: *Негован-
р.*, която извира $^3/_4$ часа подъ в. Вичъ, минава прѣзъ
Негованъ, Лѣсковецъ и Въртоломъ и се влива въ
ı а р. 5 минути подъ с. Кучковени. Течението ѝ е зна-
но по-тихо, отколкото на Елеовската рѣка, дъното на
ıата ѝ е пѣсъчливо и покрито съ нивя, посѣяни съ
бобъ. *Бѣлъ-каменската*, която извира отъ в. Вичъ
с. Бѣлъ-каменъ. Течението ѝ не е много бързо. *Нерет-*
или *Которската рѣка*, която се захваща отъ пла-
надъ Неретъ, минава прѣзъ Неретъ и Котори и се
съ Елеовската рѣка при с. Кучковени. Всичкитѣ тѣзи
вървѭтъ по сѣверо-источна посока и при с.
ни, което е расположено при политѣ на Вичъ подъ
се събиратъ въ една рѣка. Долинитѣ имъ сѫ доста

широки и тъй постепенно се снижаватъ надолѣ, щото по тѣхъ може доста свободно да се ходи и съ кола.

Отъ тритѣ тѣзи потоци се образува една доста голѣма рѣка, която зимно врѣме мжчно може да се прѣгази. До с. Лажани тя тече по сѣверна посока. При послѣдното село въ нея се вливатъ съ общо устие *Неолската рѣка*, която се захваща отъ сѣверния склонъ на Вичъ и протича по долътъ между спусковетѣ Кула и Лопушка пл., и *Леринската р.*, която се захваща отъ Бигла пл. надъ с. Арменско и минава прѣзъ Леринъ. Оттукъ надолѣ до вливанието си въ Църна тя тече по сѣверна посока и носи имената *Лажанска* и *Сакуловска рѣка*. При с. Пеораци тя приема *Вощаранската р.*, която събира водитѣ на Нидже, а при самото си устие тя приима *Буфската* или *Клѣщинската рѣка*, която събира водитѣ на южната половина отъ Пелистерската верига чрѣзъ нѣколко потоци.

Общата рѣка въ полето се именува разно: Елешка, Лажанска, Сакуловска и пр. Отъ Лажани надолѣ тя тече бавно и тихо. Долината ѝ е широка и дълбока, за туй рѣката не се разлива въ дотичанията си. Матката ѝ е пѣсъчлива. Лѣтно врѣме не прѣсъхнува съвсѣмъ и може да се гази, а зимно и пролѣтно врѣме тя е непрѣгазима. Тогава ѭ минаватъ по мостоветѣ на желѣзницата и на джадето отъ Солунъ за Битоля и по дървенитѣ мостове при с. с. Попожани и Пеораци.

При с. Скочивиръ Църна остава полето и влиза въ Мариово. Като прѣсече тази мѣстность надлъжъ по една дива кривуляста и дълбока долина съ каменисто дъно и съ стръмни гористи склонове, чрѣзъ една тѣсна клисура излиза въ Тиквешкото поле. Тукъ водитѣ ѝ свободно си текжтъ по една широка долина, която е покрита съ оризници. Лѣтно врѣме тукъ Църна едвамъ покрива краката на бродителя до колѣнитѣ, а прѣзъ зимата тя е непрѣгазима. Понеже нѣма мостъ, прѣзъ това врѣме ѭ минаватъ съ ладия. Църна се влива въ Вардаръ подъ станцията Криволакъ и му дава зимно врѣме толкозъ вода, колкото той носи отгорѣ. Църна е най-голѣмия притокъ на Вардаръ и четвърта по голѣмина и значение рѣка подиръ Вардаръ, Ч.-Дринъ и Бистрица (Алиакмонъ).

Бассейнътъ на Струма.

Отъ този бассейнъ въ границитѣ на описваната отъ мене область влизатъ само водитѣ на южния склонъ на Плачковица въ Радовишко. Водопрѣдѣлътъ на тѣзи води съ Мадемската рѣка (притокъ на Лакавица) образува източния край на Щипско—Радовишката плоскость. Отъ Плачковица до Радовишъ водопрѣдѣлътъ между Липовъ-долъ и Тополничката рѣка е опрѣдѣленъ, нъ отъ Радовишъ до Смърдешъ водопрѣдѣлътъ между Сушица и Войславската рѣки (притоци на Стара-рѣка) и Мадемската рѣка (притокъ на Лакавица) е една съвършенно незначителна височина.

Главнитѣ рѣки въ Радовишко отъ този бассейнъ сж:

Стара-рѣка (началото на Струмица или Понтусъ у старитѣ), която Радовишани наричатъ просто *Рѣка*, а селянитѣ ѭ викатъ *Градска-рѣка*. Тя въ началото се съставява отъ 2 потока: отъ собственно Стара-рѣка и отъ *Кури-дере*. Първия извира отъ върхътъ на Плачковица тамъ, дѣто тя се нарича *Срѣдна*. Слѣдъ съединението на 2-тѣ рѣкички въ тѣхъ се влива *Църничка р.*, така наречена отъ мѣстностьта *Църници* около извора ѝ, дѣто Радовишани държатъ на пасбище стадата си отъ началото на пролѣтьта до срѣдата на лѣтото. И тритѣ тѣзи потоци протичатъ прѣзъ дълбоки, тѣсни и криволясти долица, покрити съ овощни дървеса. Понеже иматъ извори, тѣ не прѣсъхнуватъ прѣзъ цѣлото лѣто. Отъ устието на Църничката р., която се намира $^3/_4$ часа надъ градътъ, долината на Стара-рѣка се разширява и става насипна. Отъ тукъ надолѣ тя се спуска по юго-източна посока прѣзъ полето, близо до политѣ на Плачковица и се влива въ Струма (въ Петричко) слѣдъ едно течение отъ 14 часа. Долината ѝ въ полето е нлитка и широка, а мѣстата около нея сж блатисти. По тѣхъ близо до градътъ сж Радовишкитѣ градини, по-долѣ има много ливади, царевици и бостани, а въ Струмишко има и оризници.

Стара-рѣка или Струмица приема водитѣ на южния сѫ нъ на Плачковица и Огражденъ и на сѣверния склонъ Благуша и спускътъ ѝ Смърдешъ планина.

Часть III.

Пѫтни съобщения.

Глава I.

Желѣзници и станции.

Описваната отъ мене область е прорѣзана съ 2 желѣзници: Солунско-Митровичката желѣзница, — отъ станцията Криволакъ (Тиквешко) до прохода Качаникъ и Сръбската желѣзница отъ Скопйе до Зибефче.

По всичкото си продължение въ границата на Скопския санджакъ, Солунската желѣзница върви по долината на Вардаръ. Намирамъ за излишно да дамъ подробно по-добро описание на пѫтя, тъй като туй доста сполучливо е направилъ Г. Бендеревъ въ свойта география на Балканския полуостровъ. Азъ ще дамъ нѣкои други допълнителни бѣлѣжки.

Отъ Криволакъ до Скопйе пѫтя има всичко 98 километра, именно: отъ Криволакъ до Градско 21, отъ Гр. до Велесъ 28, отъ В. до Зелениково 36 км. отъ З. до Скопйе 13 км. Въ това продължение тя има тѣзи станции: Криволакъ, Градско, Велесъ, Зелениково и Скопйе.

Криволакъ е до селото на сѫщото име и на 20 минути отъ Тиквешкото градче Неготино. Криволакъ е станция на Щипско, Кочанско, Тиквешко и Радовишко. Най-много работи съ Щипъ, защото въ Кочани и Радовишъ търговията е тъй слабо развита, че никой търговецъ нѣма прави съобщения съ Солунъ.

Щипъ събира всичкитѣ имъ произведения и ги прѣ[illegible] въ Солунъ и наопаки — Солунскитѣ стоки се разнасятъ тѣзи мѣста отъ Щипяни, които ходѫтъ по пазаритѣ имъ пакъ тѣ сами дохождатъ на Щипския пазаръ.

По [illegible]викъ отъ старо врѣме това значение имаше Щипъ [illegible] и Паланка, нъ напослѣдъкъ туй се губи, и [illegible] Щипъ заематъ Куманово и Скопйе. За прибі-

рание и испращание стокитѣ Щипскитѣ търговци иматъ на Криволакъ свой коммиссионеринъ, на който плащатъ извѣстно право. Стокитѣ носѫтъ на конье кираджии, повечето турци отъ околнитѣ села, а за пѫтници тѣ иматъ двама градски таксилдари-турци, които ходѫтъ на Криволакъ два пѫти въ недѣлята за пѫтници и за пощата.

Станцията Градско се нарича така отъ ближното селце на сѫщото име. Тя е въ сѣвероизточния кѫтъ на Тиквешкото поле, не далечъ отъ Вардаръ, срѣщу Уланци, доста голѣмо село, расположено по голия склонъ на лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Станцията е по-добра и по-уредена отъ Криволачката. Има 2 ханища, дукяни и 2 магази за стоки. Мѫчнотията за вода ще почувствува всѣкой пѫтникъ, който би слѣзълъ на тази станция, защото ѫ донасятъ отъ Вардаръ, а пъкъ водата на Вардаръ тукъ е блудкава, нечиста и нездрава. Голѣмата горѣщина прѣзъ лѣтото на тази низка, обиколена съ скалисти височини, часть на Тиквешкото поле още повече уголѣмява несгодноститѣ за животъ въ това мѣсто. Станцията Градско бѣ най-важната станция на Солунската желѣзница, защото прѣзъ нея се испращахѫ за Солунъ стокитѣ на цѣлия Битолски санджакъ, прѣзъ нея минавахѫ всичкитѣ пѫтници отъ цѣла южна Македония и Албания за въ Сърбия, Влашко и България. За распращание и распрѣдѣление стокитѣ тамъ имаше коммиссионери, на които всѣкой търговецъ плащаше извѣстно коммиссионерско право. Въ Прилѣпъ и Битоля тѣзи стоки се прѣнасяхѫ на биволски кола отъ мохаджиритѣ турци, а пѫтницитѣ пѫтуваха на брички и файтони, които сѫ въ изобилие въ Прилѣпъ и Битоля. Стокитѣ и пѫтницитѣ минавахѫ все прѣзъ Прилѣпъ, отъ което този градъ доста много печелеше и се крѣпеше. За пѫтници и стоки отъ Битоля конкуренти на желѣзницата бѣхѫ кираджиитѣ, които прѣзъ Воденъ ходѫтъ въ Солунъ. За да не се пращатъ и донасятъ стокитѣ въ Битоля прѣзъ Воденъ съ кираджии, компанията на желѣзницитѣ бѣ понижила цѣната на кирията за Битолскитѣ стоки. Въ станцията Градско желѣзницата оставаше най много стоки и забираше най-много пѫтници. Особно тя се съживяваше, когато отъ Битолско и Прилѣпско се носѣше жито въ Солунъ. Напослѣдъкъ съ Солунско-Битолската желѣзница Градско изгуби твърдѣ много отъ значението, защото даже на Прилѣпчани по-изнася да испращатъ и донасятъ стокитѣ си прѣзъ Битоля

отъ колкото прѣзъ Градско. Прѣзъ Градско се внасяхѫ въ страната всичкитѣ вънкашни произведения, а се изнасяхѫ за Солунъ житни и други земледѣлчески произведения.

Зелениково е маловажна станция, за туй тамъ желѣзницата стои само нѣколко минути. Тя е прѣдназначена за селата въ долината на Вардаръ между Велесъ и Скопйе и за сѣверната часть отъ Велешкия Азотъ.

Скопйе. Станцията е направена вънъ отъ града на ю отъ Вардаръ. Най-близу до нея сѫ нѣколко хотели. с щията до градътъ право на главния мость има джаде д широко, нъ забѣлѣжително по голѣмата каль — зимно по гѫстия прахъ — лѣтѣ. По него работятъ много г и, които возятъ твърдѣ ефтино. Както въ администст но, тъй и въ търговско отношение. Скопската станция дъ първо мѣсто въ цѣлата линия. Значението ѝ особно се уголѣми, отъ като се направи Сръбската желѣзница. До направата на послѣдната тя бѣше станция за Скопско, Тетовско, Кумановско, Кратовско, и Паланечко; а сега тя остава станция само на Скопско и Тетовско, нъ пъкъ е свързанъ съ Европа.

Освѣнъ Солунскитѣ и Европейскитѣ стоки, прѣзъ нея се носятъ разни произведения отъ Горна Албания за въ Скопйе. Отъ Скопската линия се отдѣля клонътъ за Сърбия до Зибевче на длъжъ 86 км.: отъ Скопйе до Аджарларъ 20, отъ А. до Куманово 10 и отъ К. до Зибефче 49. При Скопйе за нея се направи особна станция въ южния край на градътъ до голѣмия желѣзенъ мостъ на Вардаръ, но, като се спогодихѫ двѣтѣ компании, старата Скопска станция станѫ обща и за двѣтѣ линии и „новата станция“ останѫ непотрѣбна.

Аджарларъ, при едноименното село, е прѣдназначена да прибира произведенията на селата въ Блатото. Прѣзъ нея се носи жито въ Скопйе.

Кумановската станция е направена $^1/_2$ часъ на юго-задъ отъ Куманово. Отъ градътъ до нея сновятъ 2—3 първоколи. Освѣнъ на Куманово тя служи за станция на Пака и Кратово. Прѣзъ нея се изнася главно жито и добитъкъ.

Солунско—Митровичката желѣзница има твърдѣ голѣмо ение въ културно и търговско отношение. Търговското ние е двойно: тя е повлияла на търговскитѣ отно- ната страна съ Европа, прѣзъ Босна повлияла тната вѫтрѣшна търговия. Азъ ще разгледамъ

влиянието, което е тя указала на вътрѣшната търговия на градчетата и мѣстата около нея.

Битоля. Търговскитѣ сношения на Битоля съ Солунъ отъ напрѣдъ се водѣхѫ исключително прѣзъ Воденъ съ кираджии, а често стокитѣ се носѣхѫ и на камили. Понеже прѣнасянието на стокитѣ по този начинъ е подхвърлено на много случайности, нередовности и опасности, търговията бѣше въ не нормаленъ видъ, пяцата на стокитѣ твърдѣ непостоянна, печалбитѣ непрѣдвидени и неопрѣдѣлени. Компанията на желѣзницата бѣше взела особни мѣрки за конкуренция съ кираджиитѣ, поради което сношенията съ Солунъ почнѫхѫ да стават прѣзъ Градско — Прилѣпъ. Чрѣзъ туй търговията се усили, и Битоля станѫ търговски центъръ на градчетата въ южна Македония, които напрѣдъ имахѫ търговски сношения на право съ Солунъ; отъ друга пъкъ страна изгуби Прилѣпъ и Кичево, защото стокитѣ отъ Градско за тамъ идѫтъ по-лесно отъ колкото за Битоля, и Дебъръ, който се дръпнѫ въ Скопйе. За улѣснение на пѫтницитѣ имаше комиссия съ контори въ Солунъ, Прилѣпъ и Битоля, която отъ Солунъ спазаряваше пѫтницитѣ за до Битоля. Обаче новата Солунско—Битолска желѣзница тури край на това. Сношенията сега стават прѣзъ Воденъ; съ туй Битоля отъ една страна изгуби нѣкои градчета въ южна Македония като Леринъ, Костуръ, Кайляри и Кожани, които влѣзохѫ въ прави съобщения съ Солунъ, а отъ друга страна станѫ по-здравъ търговски градъ и си придоби мѣстата отъ Прилѣпъ до Дебъръ и Кичево въ ущърбъ наСкопйе и Градско.

Прилѣпъ. Значението на желѣзницата (Сол.-Митр.) за него бѣ двояко: полезно и врѣдително. Достатъчно е да си припомнимъ фактътъ, че тя унищожи забѣлѣжителния и първъ по търговскитѣ обороти въ Македония панаиръ, който въ единъ мѣсецъ даваше толкозъ пари, колкото не добиватъ въ цѣла година, за да разберемъ голѣмата врѣда, която тя несе на Прилѣпъ. Тя стана причина за обѣдняването и отъ планинскитѣ Прилѣпски села, на които напрѣдъ г. поминъкъ съставяваше кираджилъка. Нъ заед съ т принесе на Прилѣпъ и извѣстна полза — желѣ вори пѫтя на житото на Пелагонийското поле за прѣзъ Солунъ. Като по-близъкъ до станцията Г лѣпъ станѫ центъръ на житната търговия на

Край правата облага отъ това Прилѣпъ се ползуваше и съ туй, че той станѫ пазарище на житата за селянитѣ на цѣлото Кичевско поле, а това не е маловажно за единъ не голѣмъ градъ, какъвъто е Прилѣпъ. Не малко полза извличаше Прилѣпъ и отъ туй, дѣто, като бѣ на пѫтя за въ южна Македония, прѣзъ него минаваха всички стоки и пѫтници, а съ прѣнасването на стокитѣ се прѣхранваха много души. Лѣсно е да се разбере, че и Прилѣпъ ще упадне значително съ направата на новата Битолска желѣзница. Кичевско и полскитѣ села ще се оттеглѫтъ на Битолския пазаръ. Градско се затваря и Прилѣпъ рискува да се обърне въ село. Това добрѣ сѫ го разбрали Прилѣпскитѣ търговци, тъй че повиднитѣ отъ тѣхъ си прѣнесоха конторитѣ въ Битоля, а много фамилии се изселиха и избѣгаха въ странство.

Тиквешъ. За Тиквешъ желѣзницата е била не отъ особна важность, понеже повечето отъ произведенията му сѫ имали и иматъ за свое пазарище други градове; оризътъ, анасонътъ, сусамътъ, виното и оцетътъ сѫ се продавали всѣкога въ Прилѣпско, Битолско, отчасти въ сѣв.-западна Македония до прѣди войната. Колкото за афионътъ, както и по-напрѣдъ, пакъ го купуватъ повече Щипски търговци, защото Щипъ е центъръ на търговията съ афионъ и защото въ Тиквешъ нѣма такива капиталисти, които да го събиратъ; жито редко се изнася отъ Тиквешъ.

Желѣзницата съ вноснитѣ произведения е грабнѫла Тиквешъ отъ Щипскитѣ търговци, които по-напрѣдъ носѣха на пазаритѣ въ Кавадарци и Неготино стоки и помогна много за подиганието и за развитието на градчето Неготино. Като по-ближно до желѣзницата, то стана търговски центъръ на каазата, привлѣче пазарътъ и захвана да се уголѣмява и развива на смѣтка на другитѣ двѣ градчета—Кавадарци и Ватоша.

Велесъ. Разрушителното влияние на желѣзцицата за Велесъ бѣше твърдѣ рѣзко и силно. Расположенъ на онова мѣсто на Вардаръ, дѣто той става пълноводна рѣка, на пѫтищата, които водѫтъ въ Вардарската долина отъ плодороднитѣ и богати съ жито Пелагонийско и Овче-полета, Велесъ трѣбваше да стане центъръ на житната търговия, която ставаше по Вардаръ на салове. Велесъ бѣше центъръ—посрѣдникъ на съобщенията между Македония, Сърбия и отсамъ-Балканска-България — София, Радомиръ, Кюстендилъ, Враня

и Нишъ бѣхѫ прѣкрасни пазарища за виното, ракията и бахчованджийскитѣ му произведения. По тѣзи причини Велесъ бѣше първия търговски градъ въ Македония, Велешани бѣхѫ богати, силни въ всѣко отношение, между прочемъ, въ църковно-училищнитѣ и народни работи. Желѣзницата му отне житната търговия, главната основа за величието на Велесъ, го потърси отъ основа, а послѣдната война, като ограничи мѣстата за търговия съ границитѣ, окончателно го съсипа.

Щипъ—Скопйе. Желѣзницата испърво видоизмѣни търговията на тѣзи два града, безъ да намали търговското имъ значение, а по-послѣ на първия градъ намали търговското значение, а на втория го увеличи. Солунъ отъ напрѣдъ още билъ посрѣдникъ на вънкашната търговия на страната ни, само че размѣрътъ на тази търговия по-прѣди е билъ по-ограниченъ и споредъ това Солунъ не е ималъ онова значение, което има сега. Прѣди направата на желѣзницата стокитѣ отъ Солунъ се носѣхѫ съ кираджийски кервани по долината на Вардаръ. Щипъ и Скопйе бѣхѫ центроветѣ на Солунската търговия на сѣв.-западна Македония и сѣверна Албания, тѣ бѣхѫ складочни мѣста, дѣто се донасяхѫ Солунскитѣ стоки, които по-послѣ отъ тамъ се разнасяхѫ по другитѣ мѣста: Скопйе доставяваше тѣзи произведения на сѣверна Албания, а Щипъ на сѣверо-западна Македония. Щипъ по търговскитѣ обороти стоеше по-горѣ отъ Скопйе. На Сѣрския и Прилѣпския панаири Щипскитѣ търговци заемахѫ едно отъ най-виднитѣ мѣста. Начинътъ, по който се извършвало прѣнасянието на стокитѣ отъ Солунъ до Щипъ и Скопйе на толкозъ далечно растояние и слѣдствията отъ туй върху характера и обемътъ на търговията, сѫ, споредъ мене, твърдѣ интересни за историята и търговията въ нашия край. Желѣзницата тури край на този начинъ за водение търговскитѣ съобщения и на този търговски режимъ.

Въ тази смисъль азъ казахъ по-горѣ, че тя най-напрѣдъ видоизмѣни режимътъ на търговията. Обаче, значението на тѣзи градове, като търговски центрове за часть отъ Алб и Македония, тя не можѣ да унищожи. Лишени отъ голѣ капитали, търговцитѣ отъ градоветѣ по сѣверна Албания западна Македония, като по навикъ, продължавахѫ и нѣк продължаватъ да водятъ търговията по старо въ Щипъ на мѣсто да влѣзатъ въ прави търгов съ Солунъ. Скопйе пакъ продължава да достав

ст на сѣверна Албания. Щипъ чрѣзъ своитѣ „*назарджии*“
(п дължава да е центъръ на околнитѣ паланки. Нъ съ
' на врѣмето, подкопанъ отъ основа, този режимъ
ı-л ı почнѫ да отпада. Отъ разнитѣ градчета най-
ѣ хора почнѫхѫ да влизатъ въ прави търговски
(съ Солунъ, тъй че Скопйе и Щипъ останѫхѫ цен-
слѣднитѣ тъ рговци. За Щипъ това бѣше съсипия,
о н ше друго нѣщо да го подкрѣпи, а свързва-
о на елѣзницитѣ отвори новъ изворъ за търговска
а — въ този духъ по-горѣ казахъ, че по-подирѣ желѣз-
повлия върху търговското значение на тѣзи 2 града
от ателна смисъль за Щипъ, въ положителна за Скопйе.
Т). На Тетово тази желѣзница много помага да
даде онова значение, което това градче трѣбва да има
и своето географическо положение. Това влияние тя
оказала, защото търговцитѣ се лишаватъ стъ потрѣ-
питали за търговия, защото края е затънтенъ, съ-
съ околнитѣ му мѣста сѫ трудни и опасни. Нъ
тя оказа извѣстно влияние: сношенията му съ Скопйе
по-силни, нѣкои търговци влѣзохѫ даже въ прави
съ Солунъ. Происхождението, положението и зна-
на Тетово и Кичево иматъ много общо помежду си,
съ по размѣрътъ на търговскитѣ обороти Кичево е
(рѣма Тетово, а туй прѣдимство Тетово дължи на же-
а.
К *аново* отъ напрѣдъ бѣше въ областьта на Щип-
ı рговия по извѣстни артикли, на Скопската по
По навикъ Щипски и Скопски дрѣбни търговци още
атъ да носѫтъ, макаръ и въ твърдѣ ограничени
, нѣкои произведения. Сръбската желѣзница не само
о) Куманово отъ подчиненость къмъ Щипъ и Скопйе,
ı аде или, по-добрѣ, има да му придаде извѣстно
, търговски центъръ. По своето положение при
(а той е прѣдназначенъ да бѫде търговска стан-
С е-поле, часть отъ Кочанско, цѣло Кратовско, Па-
и Прѣшовско.

Глава II.

Пѫтища.

ствието на удобни пѫтища, силнитѣ грабежи, убий-
пѫтищата отъ систематически разбойници или отъ

селянитѣ на турскитѣ села край тѣхъ бѣхѫ отчасти и сега сѫ една отъ най-голѣмитѣ прѣчки за развитието на търговията по насъ, а особено въ прѣдметната на описанието ми область, която по положение се смѣта за часть отъ арнаутлукътъ. Даже широкитѣ работни „*друмища*“, главни пѫтища, тъй въспѣвани въ народнитѣ пѣсни и приказки, сѫ пародия на пѫтищата по несгодноститѣ, които тѣ прѣдставяватъ за пѫтуване прѣзъ зимата. Обаче, отъ войната насамъ правителството се завзело да свърже и свързало всичкитѣ почти градове съ шосета (джадета), по които могѫтъ да работѫтъ и кола.

Наистина, направата на тѣзи пѫтища е била и е голѣма тежесть за населението (напрѣдъ всѣкой житель бѣше длженъ да работи пѫть 3—4 дена въ годината, а сега плаща като редовенъ правителственъ данъкъ 10 гр. на глава за пѫть) и пѫтищата пакъ сѫ не сгодни, защото паритѣ ходѫтъ въ джеботѣ на чиновницитѣ, не сѫ лишени и отъ обири и убийства отъ разбойници; при всичко това, фактъ е, че правителството е взело по начало мѣрки за улѣснение, поправление и осигорявание пѫтнитѣ съобщения. Въ кѫсия периодъ отъ десетина години, отъ като това начало се е въвело, дѣлото по уреждането на пѫтищата е показало значителни резултати за развитието на търговията и сношенията на разнитѣ градове и паланки, и нѣма съмнѣние, че това влияние ще расте отъ година на година.

Скопие, центъра на описваната ми область, като главенъ търговски и административенъ центъръ, расположенъ въ долината на Вардаръ, която чрѣзъ долинитѣ на притоцитѣ си е свързана съ околнитѣ полета, е свързанъ съ джадета съ всичкитѣ околни паланки, исключая Кратово, на което мѣстоположението прѣчи на туй. Освѣнъ тѣзи главни пѫтища — джадета, има и други обикновенни пѫтища прѣзъ планинитѣ и по долинитѣ на рѣкитѣ за краткость и напрѣсѣкъ. Ще разгледамъ еднитѣ и другитѣ.

§ I. Пѫтьтъ Скопйе-Битоля прѣзъ Тетово, Гостиваръ, Кичево и Демиръ-Хисаръ.

Скопйе-Тетово. — Отъ Скопие до Тетово смѣтатъ да има 8 часа, нъ съ кола се ходи за 6 часа. Пѫтьтъ между тѣхъ е джаде, което върви прѣзъ сѣверо-западния край на

(по это поле, прѣзъ Дервентъ и прѣзъ сѣверния край на Те кото поле. По продължението си това шосе прѣсича ь на 2 мѣста: единъ и половина часъ на западъ отъ (при. с. Сарай, дѣто надъ него има мостъ съ дървена ка при него стражарница и втори пѫть — единъ и (ла ъ на истокъ отъ Тетово, дѣто надъ него има ненъ мостъ, нареченъ Желински отъ името на то село Желино. По цѣлия пѫть има 7 хана, отъ о 4 въ Тетовската му часть и 3 въ Скопската. Най-ра- отъ тѣхъ сѫ хан. на Групчинъ, дѣто обикновенно пѫт- се спиратъ за почивка. Въ всичкитѣ тѣзи ханища нѣма уредба, за туй у тѣхъ нощуватъ само коларитѣ на арни кола и нѣкои пѫтници откждѣ Дебърско. Наемате- ѣ сѫ обикновенно арнаути, роднини и приятели на ицитѣ въ околнитѣ мѣста.

I този пѫть работѫтъ редовно около 22 кола, които ъ пѫтници и стока. Да се не видѫтъ макаръ тѣзи кола! Г го дългнесто корито отъ сковани дъски, турено на 4 — това ти сѫ Тетовскитѣ кола, които сѫ приспосо- скоро за прѣнасяние на стока, отколкото на пѫтници. тр ватъ коститѣ на човѣка (въ нѣколко часа пѫть)! Въ ходѫтъ и файтони отъ Скопйе; могли бихѫ да рабо- повече файтони, нъ сега не работѫтъ, защото на- ѣ българи за икономия слабо внимание обръщатъ на сгод- ѣ въ пѫтуването.

ларитѣ сѫ повече арнаути и турци отъ Гостиваръ и ; християнинъ коларъ редко се осмѣлява да работи т опасенъ пѫть. Обикновенната цѣна е едно бѣло ме- на пѫтникъ.

На такъва една кола съ най-извѣстния Тетовски кола- се упѫтихъ отъ Скопйе за Тетово. То бѣше въ сил- ѣ горѣщини прѣзъ втората половина на м. юли. Отъ Ско по този пѫть се излиза отъ западния край прѣку ота, на която е построено калето. Вънъ отъ послѣд- край пѫтя сѫ баракитѣ (лагеритѣ), дѣто лѣтно врѣме ъ солдати. Като изгледашъ за послѣденъ пѫть „Ши- (пйе“, слизашъ по западната страна на височината, баракитѣ, а по-нататъкъ край тюлбетата (То сѫ бразно завити, накрѫсть расположени и горѣ прѣ- стълбове, високи нѣколко метра и направени оби- отъ тухли. Тюлбета има навсѣкждѣ по турскитѣ

гробища. По всѣка вѣроятность тѣ сѫ гробници и паметници на знаменити нѣкои турски личности) и слизашъ въ Вардарската долина. Още при тюльбетата прѣдъ тебе се открива една низка равна широка до 70 — 80 метра равнина, прошарена на зелено, черно и бѣлолъскава, — то е матката на Вардаръ. Ливадитѣ край неѫ ѝ придаватъ зеления шаръ, черното образуватъ върбалацитѣ въ горния ѝ край, а всрѣдъ еднитѣ и другитѣ лъщи водата..

Отъ дѣсно на рѣката и надъ неѫ се издигатъ Водно и Нерезечката планина, нѣкѫдѣ глиняста, нѣкѫдѣ скалиста, повечето покрити съ храсталаци и редки дървеса, а отъ лѣво надъ неѫ свършватъ послѣднитѣ спускове на скопска Црнагора, които и образуватъ бѣло-глинястия земястъ лѣвъ брѣгъ на Вардаръ, високъ 40—50 метра надъ рѣката. Подъ самия лѣвъ брѣгъ свободно, нъ бързо си тече Вардаръ, раздѣленъ на множество рѫкави. Прѣзъ лѣтото Вардаръ е доста малъкъ, рѫкавитѣ му приличатъ на голѣми бразди, които свободно могѫтъ да се прѣгазѫтъ, нъ и безъ да е видѣлъ човѣкъ пролѣтния мълчаливъ, нъ силенъ или страшния дотеченъ Вардаръ, не ще му бѫде мѫчно да разбере, че героя и владѣтеля на такъва широка равнина е нѣкоя голѣма рѣка. Подъ стръмнитѣ стѣни на самото кале Вардаръ събира водитѣ си наедно, като да се приготовява да влѣзне съ всичката си сила и величие въ градътъ.

Въ тинястата му матка тукъ постоянно лѣниво сѫ испружени или се плѣскатъ суритѣ биволи, които пасѫтъ поливадитѣ край него. Понеже въ градътъ е запрѣтено кѫпанието въ Вардаръ, тукъ като на скришно мѣсто идѫтъ да се кѫпѫтъ дружини дѣца отъ Скопйе.

Въ тази долина пѫтътъ върви по лѣвия голъ брѣгъ на продължение около три-четвъртъ часа. Като ходишъ по него отъ лѣво подъ себе си имашъ низката и равна долина на Вардаръ съ червеноглиняститѣ голи поли и съ плоскитѣ обрасли склонове на Водно и Нерезечката планина, прѣдъ тебе и прѣку долината е краставия Жеденъ, а на дѣсно голия лѣвъ брѣгъ на Вардаръ, прѣзъ който насрѣдъ пѫтя и по долината на Крива-рѣка се мѣрнува прѣдъ очитѣ ти извѣстния Скопски водопроводъ. Високия лѣвъ брѣгъ свършва, и слѣдъ три-четвърти часъ вървежъ край пѫтътъ слизашъ въ общата долина на тритѣ главни водни жили на Скопско: Вардаръ, Лѣпенецъ и Трѣска, които съ общи сили обра-

изводителна, — сега тя се сѣе повечето съ царевици и бостани, нъ нѣкога цѣлата е била покрита съ оризници, отъ които си добили названията селата Дол., Гор. и Срѣдно Оризари, които сѫ расположени по неѭ и край неѭ. Водата на Лѣпенецъ и на Вардаръ на много мѣста лежи, почвата е лека, насипъ има достатъчно, слѣдователно тази долина притежава потрѣбнитѣ условия за развито оризарство, при всичко туй, за голѣмо щастие на Скопйе,прѣди 25 — 30 години оризницитѣ сѫ прѣмахнѫти и обърнѫти въ нивя, оризарството е съвършенно унищожено, защото ориза слабо е вирѣялъ. До колкото можахъ да науча нѣщо и друго по този клонъ на земледѣлието, причината на туй се крие въ температурата на водата на Лѣпенецъ, Вардаръ и Трѣсва, които идѫтъ отъ гористи мѣста и водитѣ имъ сѫ студени, а студената и бистра вода не е сгодна за оризницитѣ.

Щомъ слѣзнешъ въ тази равнинка, минавашъ по единъ старъ и разваленъ мостъ мѫтния и лудъ Лѣпенецъ и прѣку желѣзния пѫть при куличето, дѣто стоѭтъ гюмрукчии, миналавашъ синия съ дрѣбно камениста матка и бавно текущъ Дервентски Вардаръ по единъ мостъ подобенъ на Лѣпенечкия Отъ тукъ на дѣсно се открива прѣдъ тебе долината на Вардаръ отсамъ Жеденъ въ източната половина на Долния ервентъ. Отъ Вардарския мостъ прѣзъ с. Сарай край Дергскитѣ хълмове пѫтьтъ завива и стига до устието на Дерската рѣка, дѣто пѫтника се прощава съ Скопското поле авлиза въ Дервентъ, който отдѣля Тетовското и Скоп- полета. Тетовското поле се скача съ Скопското чрѣзъ и : долината на Вардаръ въ сѣв. — източния край и онази рвентската рѣка въ юго-западния. Първата е тъй нарекаДолни Дервентъ, а втората — Горния Дервентъ.

Горния Дервентъ въ Скопско има едно отверстие, а въ ското поле 2 : едното е Здравевъ-забелъ при в. Групчинъ у Тетово, а другото е Света по-горѣ отъ Здравевъ-занадъ с. Челопекъ, което се намира 3 часа на югокъ отъ гр. Тетово при политѣ на Сува-гора. Отъ послѣтукъ се отдѣля широкъ спускъ нареченъ Голо-бърдо, отъ страна се продължава край Тетовското ло 1—1¼ часъ до Групчинъ, дѣто се издига Здравевъ-забелъ надъ едноименния проходъ между

него и Групчинъ, а отъ друга страна се спуска въ видъ на прѣдгорие, което върви паралелно на Сува-дора чакъ до Скопското поле. Въ мѣстото, дѣто се отдѣля, този спускъ е малко сниженъ. Тукъ е началото на проходътъ Света, който нататъкъ се продължава между Сува-гора и този широкъ спускъ въ видъ на тѣсенъ и дълбокъ долъ съ стръмни склонове.

Въ този долъ си събира водитѣ потокътъ *Дервентска рѣка*, който нѣма особенъ изворъ, а се образува отъ много изворчета, протича прѣзъ прохода Света и при с. Чифликъ излиза въ проходътъ Дервентъ. Слѣдъ нѣколко лжкатушни извивки прѣзъ Дервентъ, той се излива въ Трѣска въ началото на Скопското поле. Този потокъ е сухъ и безводенъ лѣтно врѣме; нъ въ тѣзи мѣста е по-полезенъ и отъ самия Вардаръ: съ долината си той е далъ възможность да се спружи пжтътъ за Тетово направо, на мѣсто да забикаля Жеденъ за да върви по Вардарската долина. Пжтътъ за Тетово върви по този потокъ.

Щомъ се покажешъ въ тази долина, влизашъ вече въ мѣста съ другъ характеръ, както по естеството на мѣстото, тъй и по населението. Тукъ се захваща Тетовския арнаутлукъ, защото повечето Дервентски села сж арнаутски. Суха (Сува) гора отъ лѣво и Жеденъ отъ прѣдъ ти ограничаватъ хоризонтътъ, а поменжтото прѣдгорие на Суха-гора и единъ спускъ на Жеденъ между долинитѣ на Дервентската рѣка и на Вардаръ го стѣсняватъ още повече. Пжтътъ минава по долината на рѣката между тѣзи височини край лѣвия й голъ брѣгъ. Отъ дѣсно на пжтътъ спускътъ на Жеденъ прѣдставява еднообразна голина, нѣкждѣ съ земясто бѣло-глиняста почва, нѣкждѣ съ скали отъ полуизвѣтрѣянъ бѣлъ полски шпатъ; надъ него и надъ неж надвиснжлъ стои Жеденъ, по склопътъ на който като змии се извиватъ цървени дърварски пжтеки, по които се прѣминува въ Тетовско, а на лѣво прѣдгорието по съставътъ и уствойството си има наистина другъ характеръ, но все сжщия този не привлѣкателенъ изгледъ. Подъ самитѣ крака на пжтника долътъ на рѣката, покритъ съ дървеса, царевици и ливади, малко услажда погледа му всрѣдъ околната непривлекателна картина. Въ тази часть на пжтътъ отъ лѣво сж арнаутскитѣ села отъ Чалче, расположени на тепето на прѣдгорието на Суха-гора въ каменисто мѣсто. Слѣдъ единъ часъ вървежъ по такива

мѣста се влиза вече въ самия Дервентъ. И отъ двѣтѣ страни на долината доближаватъ се една до друга двѣ срѣщуположни стръмни скали отъ полски шпатъ, между които води тѣсна пропасть—собственно Дервентитѣ. Като влѣзнешъ въ него, предъ очитѣ ти се испрѣчва единъ краставъ купелообразенъ хълмъ, съ другъ по-малъкъ прѣдъ него—то е източната часть на Групчинъ, на който западния склонъ гледа въ Тетовското поле. Отъ двѣтѣ му страни зѣятъ двѣ пропасти, които го ограждатъ отъ лѣво и отъ дѣсно. Дѣсния—води въ нѣдрата на Жеденъ пл., а по лѣвия върви пѫтьтъ. Десетина още минути вървежъ и влизашъ въ най-тѣсната часть на проходътъ, която часть държи не повече отъ $^1/_4$ часъ, заградена отъ двѣтѣ страни съ отвѣстни непристѫпни скали, дълбоко подъ които е долътъ на рѣката. Тя е тъй ограденa, че пиле неможе да прѣлети отъ тукъ, поради което тя е твърдѣ страшна и опасна за пѫтницитѣ. Нѣкога безъ съмнѣние срѣщуположнитѣ скали сѫ били свързани и чрѣзъ тѣхъ Групчинъ е билъ свързанъ съ прѣдгорието на Сува-гора. По послѣ прохода е билъ заграденъ съ искуствена стѣна. Щомъ завлѣзешь вѫтрѣ въ тѣсninата, коларътъ ще ти покаже двѣ ракли, остатъци отъ тази стѣна. Ето какво се помни за тая стѣна въ Тетово. Стрезъ войвода ималъ разбойническата си крѣпость „Сгрезѳо кале“ въ долния Дервентъ. Отъ неговитѣ золуми пѫтницитѣ напустнѫли съвсѣмъ Д. Дервентъ и почнѫли да ходѫтъ по Горния Дервентъ. Като не понасяло туй на Стрезъ войвода, той заградилъ Г. Дервентъ съ стѣна въ най-тѣсното му мѣсто, каквото пѫтницитѣ волею-нѐволею да вървѫтъ по неговия пѫть прѣзъ Д. Дервентъ. Чакъ въ Турско врѣме нѣкой отъ султанитѣ развалилъ стѣната, водата на Дервентската рѣка истекла и пѫтьтъ се огпуснѫлъ.

Слѣдъ $^1/_4$ часъ вървежъ прѣзъ тѣсninата, стѣнитѣ почватъ да се раздалечаватъ и небосклонътъ се порастваря. При самия отворъ сѫ единственнитѣ на по тѣзи мѣста ханища на Групчинъ, на които обикновенно се спиратъ колата за отпочивание. Отъ тѣхъ нататъкъ пѫтьтъ завива малко на дѣсно по полегатитѣ южни поли на в. Групчинъ; а рѣката [illegible] на лѣво прѣзъ едно поленце, въ което води прохода прѣзъ прѣсѣката на прѣдгорието на Сува-гора при [illegible]икъ. Поленцето е покрито съ ливади и царевици, [illegible]о пои потокътъ. То дѫгообразно е заградено съ вериги

баири, на единъ отъ които е расположено на пограничното мѣсто на Скопската и Тетовската каази с. Ласкарци. Въ тази часть на пѫтьтъ прѣзъ тѣсninата на Групчинъ захваща да се мѣрнува прѣдъ огитѣ ти Шаръ съ горнитѣ си части.

Полето води въ послѣдната тѣснина на този пѫть, прѣзъ която се влиза все въ Тетовското поле. Срѣщуположно на Групчинъ отъ лѣво на пѫтьтъ се издига купелообразния и малко по-низъкъ отъ него така нарѣчения в. Чемширланъ, защото е покритъ само съ зеленика (чемширъ) Между тѣхъ е проходътъ *Здравевъ-забелъ*, дълъгъ до 20 минути, прѣзъ който пѫтьтъ влиза въ Тетовското поле.

Щомъ излѣзнешъ отъ Забелътъ, прѣдъ очитѣ ти се прѣдставява една разнообразна раскошна картина, която възбужда у посѣтителя неопрѣдѣлени чувства отъ страхъ и веселость, и която мѫчно може да се опише.

Прѣдъ тебе е Тетовското поле въ всичкия си раскошъ! Прѣдъ себе си имашъ богата пъстра мантия отъ зеленина и цвѣтове, кръстосана съ редове дървеса, най-много върби, посрѣдъ тѣхъ — язове съ вода — съ една дума богата градина раздѣлена на лѣхи! Прѣку тѣхъ при политѣ на Шаръ се простира непрѣкѫснѫта кория отъ овощни дървеса, нѣкѫдѣ наредени правилно, нѣкѫдѣ събрани на купъ. Струва ти се, че и природата се облѣкла въ най-краснитѣ си празднични дрѣхи и се готви за нѣкое голѣмо тържество. Неусѣтно забравяшъ до тогавашната скука отъ убийствения пѫть, мрачното ти настроение се замѣнява съ най-весело, чувствувашъ се бодъръ подъ влиянието на райския прохладенъ и прѣсенъ Тетовски климатъ. Скоро бѣхъ посѣтилъ Кумановското и Овче-полета. Прѣдъ очитѣ ми се мѣркахѫ тамкашнитѣ голи жълти и дотѣкчителни на гледъ мѣста, главата ми още вриеше отъ нетърпимата жега въ-тѣхъ и въ Скопското поле — всичкото това ми помагаше по-силно [illegible] чувству вамъ силата на Тетовския приятенъ вѣтрецъ, усил [illegible] ше [illegible] слажденията отъ веселата живописна Тетовска п [illegible] щото, както е извѣстно, по истинската стойность [illegible] се узнава най-добрѣ чрѣзъ сравнение. Надъ [illegible] прѣ долина се издига гигантския Шаръ, който у [illegible] усл картината на полето. Още отъ срѣдата на Забелъ [illegible] виждашъ части на Шаръ, нъ въ всичкото си в [illegible] се прѣдставява чакъ когато влѣзнешъ въ поле [illegible] погледъ той просто поразява те съ голѣми

възбужда въ тебе чувства на нѣкакво си почитание, които тѣ каратъ неволно сѐ тамъ да гледашъ, като сегизъ-тогизъ крадешкомъ хвърлящъ погледъ на засмѣнното и весело поле.

Отъ далечъ като го гледашъ, показва се като верига въ видъ на тѣсна и неопрѣдѣлена стѣна, а сега намѣсто туй прѣдъ себе си имашъ една грамада отъ височини, които се надварятъ една съ друга по височината си. Надъ тѣхъ царува и гордо се издига стѣнообразното било на Шаръ, което ти се прѣдставява като отдѣлна значително далечна планинска верига, надъ и прѣдъ него, като подутъ коремъ надъ човѣка, се издаватъ прѣдгорията му; а между тѣхъ като зинѫла ламя зѣпнатъ отворитѣ на доловетѣ, прѣзъ които Шарскитѣ потоци слизатъ въ полето. Най-голѣмия отъ тѣхъ-Тетовския зѣе право срѣщу тебе. Въ дѣйствителность Шаръ нѣма естественни прѣдгория, защото той е единъ грамаденъ високъ и широкъ повече скалистъ масивъ; нъ рѣкитѣ съ течение на врѣмето прокопали тъй дълбоко ребрата му, щото тѣ изглеждатъ вече като отдѣлни отъ него височини. Отъ прѣдгорията най-напрѣдъ се испрѣчва прѣдъ тебе Плоча, надъ и задъ която се издига цуцулообразния в. Шаръ. Като влѣзнешъ по-навѫтрѣ въ полето, отъ дѣсно ти се показва полегатия Люботърнъ, а отъ лѣво прѣдгорията Вратца и Смрѣка съ скалистия и страшенъ на видъ върхъ Мъздрача, които неволно привличатъ погледа ти. Погледнѫти отъ полето отъ страна, тѣзи прѣдгория иматъ съвършенно другъ изгледъ и произвеждатъ съвсѣмъ други впечатления. Тогава тѣ се прѣдставяватъ като тераси, които се испускатъ накѫдѣ полето и които излеждатъ като единъ редъ отъ рибици безъ опашки, турени съ коремътъ на долѣ, а съ главата на кѫдѣ Шаръ. Отъ Тетово на долѣ тѣзи рибици сѫ по-голѣми и съ по-остри рѫбове. Ако билото на Шаръ си го прѣдставиме за редъ отъ насѣдали гости, прѣдъ които стоѭтъ рибицитѣ, то Люботърнъ, този дрѣмящъ и безобразенъ краставъ старецъ, щѣше да бѫде кумътъ, прѣдъ когото е спружена най-голѣмата и най-бѣлата риба въ лицето на Рудината и Рогочевската планина.

Отъ исхода на Забелътъ влизашъ вече въ отсамъ Вар[illegible] ката часть на Тетовското поле. Испървѣнъ виждашъ само [illegible]дната му часть въ видъ на сѫща *тетива*, на която [illegible]ъ образува Шаръ, а конецътъ — р. Вардаръ. Въ [illegible]ъкнѫлия край като въ кьоше право прѣдъ себе си [illegible]ашъ гѫста кория при отвора на единъ голѣмъ долъ—

то е покритото съ дърва градче Тетово при гърлото на р. Пеня. Подиръ малко полето се пораскрива и добива видъ на 6-жгълникъ, а при р. Вардаръ ти се открива вече въ настоящата си форма сир. въ форма на 4-жгълникъ съ дължина отъ с. къмъ югъ 9—10 часа и широчина отъ з. къмъ истокъ 1½ часъ, на който западната страна е възкрива. Въ южния му край е градчето Гостиваръ, а малко по горѣ отъ него е Тетово.

Пѫтьтъ върви прѣзъ сѣверната часть на полето приблизително съ обща западна посока. Вардаръ се минава по старъ каменен мостъ, направенъ за „себапъ“ отъ Тетовскитѣ паши. Отъ него пататъкъ пѫтьтъ за Тетово е правъ. Равното тукъ джаде минава посрѣдъ богати царевични нивя и ливади отъ дѣсно и отъ лѣво, покрити съ редове дървеса върбови и овощни. Пѫтуването прѣзъ цѣлото поле е приятно, нъ особно приятни сѫ мѣстата близо до градътъ. Струва ти се, че ходишъ по искуственно приготовявани мѣста за расходка на гражданитѣ въ нѣкой градъ и че слѣд. ходишъ по нѣкой декориранъ градъ. Съ нетърпѣние искашъ да влѣзнешъ по-скоро въ мнимо голѣмия градъ, по всѣ си оставашъ съ нетърпѣнието, а градъ не виждашъ, защото Тетово е покрито съ такъва буйна дървесна растителность, че досамъ него да си, пакъ не го виждашъ. Това възбужда въ тебе още по-голѣмо любопитство и желание по-скоро да пристигнешъ въ назначеното мѣсто. Потънѫлъ въ тѣзи мисли веднага се испрѣчвать прѣдъ тебѣ гробища, а до тѣхъ кѫщи въ родѣ кирпичеви колиби, чувашъ ударитѣ на ковачки чукове, прѣдъ прозореца на колата захващатъ да ти се мѣркатъ отвратителнитѣ турско-цигански шалвари — ти си вече въ източната или циганската махала на Тетово! Въ Тетово прѣстояхъ нѣколко дена и прѣкарахъ доста спокоенъ и приятенъ животъ. Често съ едно наше високо-поставено лице възлизахме на балконътъ на квартирата ни зарань и надвечерь, за да се наслаждаваме отъ веселитѣ и пъстри картини. Тѣ бѣхѫ покъртили калугерското му сръдце, и той се за тѣз говорѣше; това ме твърдѣ очудваше, защото обикнов сръдцето на калугеритѣ е тъй кораво, че и прѣлѣститѣ най драматичнитѣ картини не сѫ въ състояние да го движѫтъ, камо ли да го разчувствуватъ. Дотѣкчитѣ другадѣ визити и посѣщения тукъ сѫ твърдѣ прия обикновенно седѣхме въ градинитѣ край вода и пс

ѣ на овощнитѣ дървеса, които даватъ прочутитѣ Тетовски гю[illegible] [illegible]ки. Тѣ, както и плодоветѣ на другитѣ овощни дъ[illegible] н служехѫ за разхлада.

Те[illegible] е затънтено градче, което редко се посѣщава ъ ч[illegible] обаче не е тъй опасно за живѣние, както го [illegible]ъ. Може човѣкъ да си ходи свободно, само, се, трѣбва да държи главата си наведена, чадъри и да сѫ на страна отъ него, за да не се покажи „[illegible]ъ гявуръ“. По голѣма опасность има отъ стран[illegible] на [illegible]елството, което строго слѣди чужденцитѣ чрѣзъ про- [illegible] „Асанъ-чаушъ“. Отъ тая страна особенно лошо е бъл[illegible]итѣ. По внушенията на забѣлѣжителния Симо, на- г[illegible]ъ на гръцкия владика у Тетово, всѣкой чужденецъ, [illegible], ще бѫде подхвърленъ на изслѣдвание прѣдъ пра- [illegible]твото. Благодарение на присѫтствието въ Тетово на [illegible]ето [illegible]око-поставено лице, което съ влиянието прѣдъ [illegible] елс[illegible]ото бѣ стрѣснѫло гъркоманитѣ, азъ заминѫхъ не- [illegible]о. Това ми даде възможность да излѣзѫ и вънъ отъ Тет[illegible] даже да посѣтѭ и Гостиваръ.

О[illegible] всѣкѫдѣ около Тетово има великолѣпни мѣста за разход[illegible] настоящи естественни паркове. Лозята по Хиса- [illegible] съ студенитѣ си води, рѣката и текето прѣку неѭ съ [illegible]ната си обширна градина сѫ наи-обикновенитѣ рас- ход[illegible] на тетовци. Цѣлитѣ поли на Шаръ отъ Тетово до [illegible] единъ непрѣкѫснѫтъ паркъ.

[illegible] —*Гостиваръ*. — Отъ Тетово за Гостиваръ се пѫт[illegible] сѫщитѣ тетовски кола. Пѫтьтъ върви прѣзъ поле [illegible]кѫдѣ на лѣво отъ Вардаръ, а послѣ по самия му [illegible]и близо до него. Пѫтуванието по този пѫть е ли- отъ [illegible] приятность, която има тетовскиятъ пѫть, за- по-го[illegible]лето е по-голо и по-бѣдно. Джаде нѣма у Тет[illegible] и Гостиваръ, нъ сé пакъ пѫтьтъ е добъръ, о п[illegible]о е равно. На голѣма часть той е пъленъ съ [illegible]ко мѣста минава прѣзъ шубраци и влиза въ Г[illegible]аръ [illegible]ѣзъ сѣверния му край.

Гост[illegible] е вече настоящъ арнаутлукъ. Въ чаршията [illegible]ѣ държѫтъ мартинкитѣ до колѣнитѣ си; убий- [illegible]шията не сѫ редкость. За това всѣки новодошълъ [illegible]иза по чаршията, тамъ и приятелитѣ му боѭтъ се [illegible] съ него. Па и когато си заминѫхъ, другаритѣ трѣбваше да се раздѣлѭтъ на купчинки двама

по двама, за да не обърнѫтъ вниманието на любопитнитѣ, а въ колата прѣзъ градътъ лежахъ за да не бѫдѫ забѣлѣзанъ. Въ Скопйе слушахъ, че да отиде човѣкъ въ Гостиваръ трѣбвало да има конвой отъ 10—15 души мѣстни арнаути. Това е прѣувеличение, нъ сé пакъ не прѣпорѫчвамъ това мѣсто на приятели за посѣщение. Азъ си давахъ доста куражъ съ туй, дѣто минавахъ за чиновникъ на голѣмия човѣкъ—„Патрико", както си викахѫ тамъ владиката, а туй бѣше силна гаранция за безопасность при онова обаяние, което той бѣше си спечелилъ. Лошото е това, че у тукашнитѣ арнаути нѣма Дебърската беса, и покровителството на мѣстни сеймени. Врѣмето си прѣкарахъ въ Гостиваръ въ визити по приятели, по расходки до Вардаръ-баши, до с. Чайле, Баница и пр.

Гостиваръ-Кичева. Този пѫть е продължение на Скопско-Гостиварския пѫть прѣзъ Буковикъ пл. Между Гостиваръ и Кичева има два пѫтя: единъ старъ и единъ новъ. Стариятъ излиза отъ юго-источния край на Гостиваръ, минава прѣзъ градинитѣ край Вардаръ, на 10 минути отъ Гостиваръ прѣхвърля Вардаръ по единъ мостъ и влиза въ долината на Лакашница, по която върви до изворитѣ ѝ.

По тази долина веднага подиръ тѣснината при и[illegible] на Лакашница е лакавичкото поленце, което държи надъ с. Лакайца, което е на 2 часа разстояние отъ град[illegible] При с. Лакайца пѫтьтъ минава Лакашница по мостъ, а по-горѣ, именно при с. Гйойница, което е малко на [illegible] отъ пѫтя, той почва да се възкачва нѣщо на $^1/_2$ ч. литѣ на Буковикъ пл. Тукъ пѫтьтъ е доста гладъкъ [illegible] между дѫбова кория до с. Сърбиново, подъ което се с[illegible] Сърбиновската и Падалешката рѣкички. Пѫтьтъ в[illegible] тѣсния и стърменъ долъ на послѣдната, който долъ е лото на голѣмия проходъ на Буковикъ пл. Той [illegible] вододѣлътъ на Кичево и Гостиварско въ най-висо[illegible] на прохода. Цѣлиятъ долъ е тѣсенъ, пѫтьтъ е ст[illegible] менистъ, обиколенъ отъ всѣкѫдѣ съ гори отъ д[illegible] кови дървеса. Тукъ е най-опасната часть на Г[illegible] чевския пѫть, защото мѣстото е страшно и б[illegible] сѫ чисто арнаутски. На $^1/_2$ ч. отъ Сърбиново е Пада[illegible] ханъ, отъ който половинъ часъ нагорѣ и на лѣ[illegible] арнаутското с. Падалище, распръснѫто по стр[illegible] на долътъ, а още на $^1/_2$ часъ въ най-г[illegible] ото газътъ и на границата между Тетовска[illegible]

ностроена „*Стара кула*», дѣто стои единъ кичевски ринъ.

Прѣзъ арнаутското с. Заязъ, което се намира на пѫтя, дѣ отъ него пѫтьтъ върви въ южна посока по доли- Заяшката рѣка, прѣзъ обработени мѣста между нивя повече съ бостани и царевица. Този е старият пѫть Гостиваръ и Кичева. Кола по него не работѫтъ, защото го стърменъ и каменистъ. Новиятъ пѫть минава прѣзъ цето“ надъ с. Баница, по долътъ на Суви-долъ, послѣ единъ съединителенъ гребенъ отъ Буковикъ до Звѣз- (споменѫтитѣ по-горѣ поли на Буковикъ планина) из- долината на Гйойница, прѣминува рѣката, върви по а на Буковикъ и при „Стара кула“ се съединява съ пѫть.

Отъ Гостиваръ до Кичева се ходи отъ 7 — 8 ½ часа. тъ пѫть е по-напрѣсѣкъ, нъ е по-труденъ. По него ми- ъ повечето пѫтници. Новиятъ пѫть е джадe, което повече я. И двата сѫ твърдѣ опасни поради арнаутскитѣ села, които минаватъ. Буковикъ е гробница на много не- Кичевци и Гостиварци, за туй справедливо е из- подъ прозвището „Страшния Буковикъ“. Кичевци на ие отъ чуждина обичатъ да обикалятъ повече и да си ь прѣзъ Прилѣпъ и даже прѣзъ Битоля, отъ колкото ѫ по него. Този пѫть е прѣдназначенъ за голѣми д ен . По него Скопйе би трѣбвало да се съ- съ Ки , даже и съ Битоля, той би помогнѫлъ да кътъ по- търговски сношения между Тетово и , по п на опасността той е почти запустѣлъ. . Сношенията на Кичева съ Битоля олко годи ѣхѫ почти никакви, защото пѫтьтъ ми- зъ Д —Хисаръ, а тази мѣстность е твърдѣ пѫтув . Отъ като се направи джаде между тѣзи с се малко поулесниxѫ. Пѫтува се сега кола, к о описахъ при пѫтуването отъ Скопйе Гет). Рабо л 7—8 кола повече кичевски, защото ко- други зс не смѣѫтъ да отиватъ въ Кичева, едно го ощ друго че ги е страхъ. Съ кола отъ оля се хо за 12 часа.

кола пѫту само веднѫжъ прѣзъ недѣлята: отъ Битоля потеглюватъ въ понедѣлникъ, а се връщатъ ъкъ. Кирия зиматъ около 20 гроша. Пѫтьтъ е

доста добъръ, нъ пѫтуването е трудно, дори несносно и то
поради несгодностьта на колитѣ.

Пѫтьтъ излиза прѣзъ южния край на Кичева и
полето достига до Турла. При срѣдата ѝ почва да се п
по склонътъ безъ да кривулича, а по наклонена
Самиятъ пѫть е покритъ съ червено-глиняста земя, а
склонътъ е покритъ сѣ съ шумакъ, който често е слу
за скривалище на разни разбойници, обирници на пѫ
За прѣдпазване пѫтницитѣ отъ тѣхъ горѣ въ
край пѫтя има кула, въ която стоѫтъ заптие На
отъ Кичева за въ Битоля тази часть на пѫтя е
пѫтницитѣ обикновенно слизатъ отъ колата. (
лото до Бигла при *„кулата“* се взема 1/2
колата вървѫтъ много бавно. За уравнение
колата бърже се спускатъ по южния склонъ Тур
голитѣ възцървени брѣгове на пѫтя. Ара
бравятъ любимиятъ си обичай да заглу
колата съ пѣние, припускатъ колата, защото з
наватъ край арнаутското село Сълпъ, което е
вь долния край на една долчинка на Турла, 10—15
нути подъ билото ѝ и че това нанадолище отъ 15—
нути се смѣта за най-опасното мѣсто по цѣлия пѫть.
по-краткость селянитѣ отъ полскитѣ села отиватъ
кратъкъ пѫть, който върви отъ полето прѣзъ с. Ш
Вранещица и послѣ прѣку Баба пл. при источния
в. Баба излиза въ Демиръ-Хисаръ, дѣто пакъ се
джадето.

Азъ не избрахъ нито единиятъ, нито другиятъ отъ
тица, а рѣшихъ по благоразумнитѣ съвѣти на
заминѫ прѣзъ ман. св. Прѣчиста, за да укрия
пѫтуването отъ заинтересуванитѣ мѣстни
такъвъ начинъ да избѣгнѫ „калаузлука“. Случ
и неприятни срѣщи сѫ редки. Каквито о у
случавали, сѣ ставатъ съ — „калаузи“. К
у нѣкого има пари, узнаватъ деньтъ и вр
нието му, излизатъ по-напрѣдъ на пѫтя
прѣстѫплението. По тази причина па
конь става твърдѣ тайно, за да не се уз дея
ването. На опрѣдѣленото врѣме колата се
по-долѣ отъ с. Соличъ, а пъкъ азъ съ
потеглихъ за „св. Прѣчиста“.

ятъ манастиръ св. Прѣчиста. Отъ Кичева до
ı, к о е расположенъ на ю.-з. отъ града, се ходи
ъ ча ь, а на връщание пѫтьтъ се взема за поло-
ъ врѣме. Пѫтьтъ отначало върви прѣзъ полето
ѣ и на Бистра сé между царевични нивя.
е ѣтъ съ вода, защото Студеничката рѣка, щомъ
от долътъ въ полето, ѭ раздѣлятъ за напояване
тѣ и бостанитѣ на бразди, които водѭтъ повече по
отъ колкото по опрѣдѣлени язове, както е въ Те-
. Слѣдъ 20 минути полето свършва, рѣката се минава
дървенъ мостъ и се влиза въ село Сърбяни, което
ю по двѣтѣ страни на рѣката при самото устие
ли и е покрито съ овощни дървеса. Прѣдъ себе си
полегатиятъ склонъ на Вървоитѣ, който постепенно се
ва на горѣ и свършва съ устието на *манастирския*
Долната часть на склонътъ е прорѣзана съ долищата
ленечката и Бържданската рѣкички. Малко на дѣсно
астирския върхъ, право прѣдъ и надъ тебе се издига
с бразниятъ върхъ Голякъ; още по-надѣсно отъ него въ
край на долътъ на рѣката — Яма пл., а задъ и надъ
ѣ нѣкакъ си крадишкомъ се показва голобѣлото Цуцуле
в. Стогово и горния плосъкъ върхъ на Мегданицитѣ. Пѫ-
тепенно се въскачва на горѣ по склонътъ на вълно-
звишеность между Доленечкия потокъ и манастирския
Щ захванешъ да се въскачвашъ по склонътъ, отъ
дъ себе си имашъ малкото с. Доленци въ дъното на
долъ на едноименната рѣкичка, което навѣрно си
ило названието отъ мѣстоположението си въ дъното на
ъ което за разлика отъ Бигоръ—Доленци се нарича
ско Доленци. Манастирьтъ, цѣльта на пѫтуванието,
се като голѣма бѣла точка, залѣпена на основата
, н ския върхъ" врѣдъ тъмна гѫста гора. — Слѣдъ
един часъ пѫтувание прѣзъ храсталаци достигашъ до
. Манас тъ е расположенъ при основата на манастир-
върхъ горната часть на единъ долъ, който води
Бъ ката ка. Надъ него отъ истокъ се издига
ъ, скритъ гѫста гора, а подъ него откъмъ западъ
съ а, Отъ ливадата по една пѫтека дълга
с у корията отъ лѣво и голѣма една
съ ция отъ дѣсно се влиза въ манастиря
едни голѣми врата, надъ които
азитѣ.

Пространството, което захваща манастирътъ не е голѣмо, защото стръмностьта не позволява на дѣсно да се разширява. Дворътъ има валчеста форма, постланъ всичкиятъ съ калдаръмъ. Въ срѣдата му е построена цръквата.

Бѣлѣжки изъ историята на Кичевския, Кърнински манастирь „Прѣчиста".

Оригиналното име на манастиря „Кърнино" е наслѣдено отъ несѫществующето село Кърнино, запустѣло не извѣстно кога. Нъ се срѣщатъ остатъци отъ това село въ манастирскитѣ ливади. Петь минути подъ манастиря има цѣли купища камъни отъ по-напрѣжни сгради; въ долътъ е и чешмата съ селското си име „Кърнино-чешме" — най-живо доказателство, че е сѫществувало село „Кърнино". Около манастирътъ се познаватъ бразди на слогови ниви, които безъ съмнѣние сѫ отъ врѣмето, когато сѫществувало селото и когато Вървоитѣ не сѫ били тъй покрити съ гори.

По всѣка вѣроятность, манастирътъ трѣбва да е съграденъ на сегашното си мѣсто слѣдъ запустѣването на селото.

Кога и отъ кого първоначално е съграденъ манастиритъ, не се знае. Записки, по които би могълъ човѣкъ да разбере това, у манастиря намирали се доста, както казватъ манастирскитѣ старци, нъ тѣ наедно съ всичката манастирска библиотека отъ рѫкописни църковни книги били изгорени въ фурна отъ пълния съ адска злоба и фанатизъмъ гръцки Дебърски митрополитъ Мелетий въ 1844—5 год. Единчкиятъ рѫкописенъ паметникъ (съвсѣмъ малко значителенъ и новъ) е тедрадътъ Мала Парусия, писанъ отъ бившия игуменъ (сега проигуменъ) иеромонахъ Хаджи Симеонъ. Въ началнитѣ листа на тая книга срѣщатъ се нѣколко думи, които се отнасятъ до манастирската история, които и привеждамъ тукъ както си сѫ въ оригинала.

„И потомъ ѝ доме възвѣстѝти вашей прѣчестности (т. е. вамъ отци и братя и всѣмъ православнимъ нарѻдомъ Християнскимъ), якоже слышахомъ отъ о-цъ потрудѷвшихся до конецъ въ с-тый обители сѣй и якоже обрѣтохомъ во историовъ манастирскихъ, еще билъ поставленъ (т. е. манастиритъ) во врѣмя ѝ повелѣнемъ царѣй Християнскихъ.

Храмъ же естъ Благовѣщению прес-тия влади
Богородици и приснодѣви М-ріы яже есть вс

чи̂стимъ срдцемъ, подава́тъ бесчисленое и̂сцѣление извлила на мѣстѣ сѐмъ почива́ти, и чудеса̀ содѣлашася и содѣла̀ютъся не прѣстаннно̀ якоже повѣдаютъ Сторей манасти̂рскихъ и̂ : сами̂ ви́дѣхомъ о̀чи̂ма на̀шима, ꙗже отъ мно́гихъ о́ еди̂- , ска̀жемъ, е́же би̂стъ во нашихъ врѣменихъ.

єдиною воста̀ єди̂нъ безбо́жний а̀га̀рянинъ, (ꙗкоже по́с- ѣжде са̀ми друго́въ его повѣдаша иду рече́, разорю и опу- :ошу́ мѣсто о́но) и û до̀ша и̂ хваляшеся со ꙗростію велико̀ю, д приходиши ока̀яне о́слѣпле́не и безу́мне; идѣже е́сть рука́ ; і и̂ Божия Матеръ; о̀ле чудесе́ еще́ еди̂нимъ часо́мъ не- ıувшимъ путемъ пости̂же єго казнь Божия: ꙗкоже ѣздяше коня спаде́ съ коня и, разби̂ся съ глави̂ и доно́гъ, и въз- єго́ вспятъ мертва. Во и̂нье вре́мя и̂ны ва́рвары ѡгы ста̀ша тѣмъ ми̂слию, еже ô зло́бити и пакость сотво- на с-тѣмъ се́мъ мѣстѣ, они́мъ же ꙗкоже по́слѣжде повѣдаху́ во снѣ ꙗвилася û мъ нѣкоя сила Б-жия, мо- прѣчистия Б-цы, гонимы, о-бсутпа̀еми и̂-ô мета́еми, ст :ъ вели̂къ творяшеся и̂мъ, възбраняя къ намѣрени̂ю и̂хъ дѣлу.

Възбуди̂шася же повѣдаютъ дру́гъ дру́ги со́ноя, ꙗкоже ці , то́жде и други окаяни же и ни. Злобно еще держа- :я, паки восташа и идяху якоже мисляху творити; а еже ;ѣху во снѣ, тожде и явѣ показа ся имъ, послѣди же : первѣе, гоними, обступаеми, возбраняеми съ запре-) великою, многи же и ударение бивше, возвратишася не получиша желаемое.

Послѣди же неколикомъ лѣтомъ минувашимъ, попуще- Божиймъ, грѣхъ ради нашихъ, судби Божий не испи- приидоша и-ни сарацини (качаци и творяху велико ѣление людемъ иже обрѣтошеся здѣ; а послѣ же и мана- ъ зажгоша, и изгорѣ весъ до конца во лѣта от Христа 1843

Точию оста церковъ с-тая; но и они проклятий варвари ıзнуша гнѣва Божия различною смертию погибоша, ни не оста живѣ ни до тщетнаго своего домъ достигоша

. . . . . .

. . . . . .

I : естъ сие повѣдати, понеже како соста- ( ) ъ, братия же обрѣталися здѣ чи- с ю славиле и молиле Бога непрестанно слу (ıувале.

Нинѣ же помощию Божию и попеченимъ игуме́немъ и прочимъ отцемъ и братимъ монастирскимъ ревну́я поревнувахъ, еже глаголемъ писание поревноваша и си отци преподобнйы и нинѣ совершается совершеное пра̀вило и катадневная, Безкрвная Христова, литургия . . . . . .

. . . . . .

Слѣдва като се обръща къмъ православнитѣ християни и ги поканва да посѣщаватъ св. мѣсто, задължава братията манастирски да не измѣняватъ споменътъ на записанитѣ имена. Прѣдисловието на поменѫтата Мала Паруся започва съ слѣдующитѣ думи:

Написа ся сия книга во врѣмя и со повелѣниемъ его смиреннаго отца игумена *Теофила* архимандрита со Братиями.

Пишалъ Смирений и Многогрѣшний Симеонъ священома̀хъ синъ Кузмановъ

отъ Лазаро-поле.

1847 = Maia 20.

Свѣденията по историята на манастиря, които се основаватъ на нѣкои прѣдания, сѫ тъй сѫщо малко, често неопрѣдѣлени и противорѣчиви едно на друго.

Ето нѣколко отъ тѣзи свѣдѣния. Едни казватъ, че цръквата на с. Кърнино е била на мѣстото, дѣто е сега манастирьтъ.

По врѣме, когато се запустѣло селото отъ зулумъ, останѫла цръквата цѣла. Въ неѭ е имало и цѣлебна вода, която и сега стои въ манастирската цръква. „Когато се запустѣлъ Кнежинския манастирь“ (с. Кнежино е расположено въ единъ долъ на долната часть по склонътъ Бистра, единъ часъ на сѣв.-западъ отъ гр. Кичева; надъ него въ корията нѣкога е имало голѣмъ и забѣлѣжителенъ манастирь, който ру-
шили турцитѣ), чудотворната икона на св. Богородица се (
залѣпила долу на една отъ върбитѣ до цѣлебната вода; от
тукъ била дигана и носена въ Лаки (мѣстностьта на ю
отъ манастиря въ неговия синоръ).

Тамъ искали да направѭтъ манастирьтъ, нъ
намирали се́ на сѫщото мѣсто на върбата. . о і
била прѣнасяна, сѐ ѭ намирали на първото ю;
сетнѣ тамъ сѫ построили манастирьтъ. Кой го е
не се споменува въ прѣданието. Други казватъ,
тирьтъ билъ нѣкога на мѣстото „*Лаки*“ въ пла
($^3/_4$ часъ отъ сегашния манастирь). Тамъ

:тирь „св. Никола“, на който мѣстото още се познава: ст ѣтъ стѣни развалени отъ цръквата и сградитѣ; макаръ о аснѫло съ гори, мѣстото му стои още ливадище. Тамъ :е новалъ на ново сегашниятъ манастирь, когато билъ раз- ѣ стариятъ (вѣроятно отъ зулумъ).

Имало е манастирь Богородиченъ надъ село Свинище, о билъ на ридътъ *Богоройчини* на 1 часъ разстояние сегашния манастирь. Приказватъ, че този манастирь ого голѣмъ, заграденъ съ много високи стѣни наоколо, трѣ въ него имало голѣма вода, която отъ планината сила въ манастиря подъ земята. Когато страната се адѣла отъ турцитѣ, манастирьтъ билъ нападнѫтъ отъ я дружина. Калугеритѣ и поповетѣ се затворили въ него стоянно били на молитва. Храна и вода имало доста- , тъй щото могли да не се прѣдаватъ за дълго врѣме. Н я на, обаче, открила на нападателитѣ, какъ може да се ри входъ за въ манастиря. Казала имъ, че ще спо- лучѫтъ да принудѫтъ манастирьтъ да се прѣдаде, като намѣрѫтъ главата на водата и ѫ отвърнѫтъ на другадѣ, та така да принудѫтъ братята да се прѣдадѫтъ. Нападателитѣ намѣрили една мъска и ѫ пазили три дни жедна, слѣдъ това ѫ пустнѫли около манастарьтъ и наблюдавали; мъската постарала се да си утоли жаждата, а сѫщеврѣменно съ това открила и главата на водата. По тоя начинъ могли да спрѫтъ водата въ манастиря. Подиръ нѣколко дни и манастирьтъ се прѣдалъ: той билъ изгоренъ и съсипанъ до основи, и живущитѣ въ него били исклани. По-послѣ се основалъ сегашниятъ манастирь „св. Прѣчиста“.

е отъ тѣзи прѣдания е вѣрно, неможе да се каже пол ително, и началото на манастиря се крие въ неиз- е ность. Вѣрно е обаче, че е основанъ въ Турско врѣме, то всички околни манастири, що сѫ били отъ християнско , сѫ развалени. Кнежинскиятъ манастирь на 2—3 часа р стояние отъ сегашния билъ е направенъ, както казватъ, ъ князъ Лазаръ, а по-послѣ билъ обранъ и разваленъ. Г билъ богатъ и ималъ чифлици, за които и сега има спо- Тъй, въ селото Сърбяни, (¾ ч. отъ манастиря на за Кичева) е имало голѣмъ манастирски чифликъ, който го владѣе единъ бегъ отъ Призренъ.

Цръквата била съ мраморни диреци. Нѣкои отъ тѣхъ прѣнесени въ Скопйе, а други били закопани въ зе-

мята. Ако се раскопаѭтъ тѣзи мѣста, не е чудно да се намѣрѭтъ нѣкои паметници. Мнозина казватъ, че една отъ камбанитѣ на манастиря е звънецътъ на сегашния градски часовникъ въ Кичева. Имало е на този звънецъ образътъ на св. Георги, въ чието име билъ храмътъ на Кнежинския манастирь, и нѣкои надписи съ дата, нъ всичко това било истъркано, и сега не е позволено да го разгледва отблизо човѣкъ.

Отъ тоя манастирь е дошла Прѣчистанската чудотворна икона, наречена „Стара Богородица"; тя е двоеобразна — отъ едната страна е написанъ Христосъ Господъ Вседържитель, а отъ другата—Богородица Владицица, а въ обятията ѝ отрочето Христосъ.

Въ врѣмемо на Хаджи Симеоновото игуменство въ 1865 год. иконата била обновена съ бои, като гледали да не измѣняватъ старитѣ. Поради това не могло да се опрѣдѣли точно надписа и датата, както сѫ били писани на неѭ. Сега стои на неѭ слѣдующия записъ:

Сіꙗ свꙗта ікона двае . . . разна стара чꙋдотворнаꙗ испісана во лѣто от Адама 71 . . (1642 отъ Христа) обнови сꙗ во лѣто от Христа 1865: при ігумена хаджі Симеона архимандрита от село Лазарополе — Деборско — обновление приложи Дичо зографъ от село Тресане въ памꙗть вѣчніи.

Иконата сега стои въ единъ ѫгълъ на притвора, въ новия храмъ дѣто е и кладенецътъ.

Чудесата, за които околното население приказва, че тази икона правѣла, най-много сѫ спомогнѫли да се спази тази светиня въ този дивъ и пустъ край.

Освѣнъ тая стара икона има още други двѣ. Едната — Богородица надъ животворящия источникъ Балъклия, а др. св. Георги, и двѣтѣ сѫ гръцки безъ надписъ и дата и, както казватъ, прѣнесени отъ Кнежинския манастирь.

Има и единъ доста старъ столъ, издълбанъ съ [illegible] хубави стари мозайки и направенъ отъ кестеново [illegible] което може да се прѣдполага, че е прѣнесенъ отъ [illegible] ския манастирь, защото около село Кнежино има [illegible] отъ кестенови дървеса.

Така тъмна е историята на манастиря за до [illegible] години. За това врѣме ето какво се знае по нѣк[illegible] лени бѣлѣжки по църковнитѣ книги и по устни п[illegible] нѣкои отъ църковнитѣ книги има тази за[illegible] врилъ Иеромонахъ ефимерия 1809 год." Кой е [illegible]

не се знае още, защото е имало нѣколко Гавриловци. Въ книгата „Каменъ вѣри“ пакъ има записка отъ друго перо: „во врѣмя ігумена Гаврила иеромонаха сиречъ от село Србница 1811 месецъ мартъ 20“.

Слѣдватъ игумени: Унуфрий, Гаврилъ отъ Св. Гора, пъ Божинъ (Макарий) отъ Орланци и около 1824 година Гаврилъ въ съиме Елисей до 1840 г. Въ врѣме на неговото игуменуване изгорили дебрани манастирскитѣ здания, които били стари и малки; останѫла само старата цръква. Поменѫтиятъ игуменъ принаправилъ нѣколко стаи и чардакъ.

Въ 1840 год. станѫлъ игуменъ нѣкой си Теофилъ (въ съиме Теодосий), внукъ отъ брата на Макария отъ Орланци; той е строителтъ на всичко, що има днесь въ манастиря: цръква и сгради.

Въ 1838 год. той отишълъ на поклонъ у Божия гробъ, а до тогава той седѣлъ въ Гостиварския метохъ и редко доха-ждалъ въ манастиря. Поменѫтиятъ метохъ е притежавалъ кѫща, ливада и малко лозя въ Гостиваръ, а сега той при-надлежи на манастиря. Всѣка година братя отъ манастиря отиватъ да събиратъ жито по селата въ Гостиварско и Тетовско и канѫтъ гости за панаиря.

Въ 1840 год. Хаджи Теодосий станѫлъ игуменъ, а Гавриилъ останѫлъ проигуменъ.

Х. Теодосий билъ съ звѣзда, както казватъ по насъ, почитали го и братята, и правителството, и народътъ. Нъ най-славно негово дѣло, което ще увѣковѣчи името му въ манастирската история е туй, дѣто започнѫлъ дѣлото, като е съградилъ въ 1848 год. сегашната нова камена цръква на мѣстото на старата, която била каменна и здраво направена, нъ тъй тѣсна, че едвамъ могла да побере 100 души, и—гости-тѣ на храма бивали принудени да влазятъ по редъ на дружини, за да запалѫтъ по една свѣща. Не се знае, кога е построена старата цръква. Помни се само това, че зида-ритѣ, които ѫ разваляли, били принудени да къртѫтъ парче по парче закаменѣлитѣ стѣни, — толкозъ здрава е била. Имала кявгирено кубе. Върху варосаната стѣна надъ западната врата имало надписъ, който сегашниятъ проигуменъ х. Симеонъ (то-гава дяконъ) прѣписалъ самъ, нъ подирѣ, за жалость, изгу-билъ прѣписа. Отъ прѣписа х. Симеонъ помни само думитѣ „повелѣниемъ царь Сюлеиманомъ“ . . . . Помни се още, че позволението било да се съгради цръквата за 30 дни, (или

за да не стане зданието много хубаво, или за да не се срѣщне нѣкое прѣпятствие, защото много лошо било врѣмето, прѣзъ което се е градила).

Въ врѣмето на х. Теодосия въ 1843 год., когато той билъ забѣгнѫлъ въ Битоля отъ зулумитѣ на арнаутитѣ, манастирьтъ пакъ билъ изгоренъ до основа, исключая цръквата. Братята прѣкарали нѣколко врѣме подъ сѣници и послѣ, когато х. Теодосий се завърнѫлъ, отъ спестенитѣ си пари направилъ сѫществующитѣ сега манастирски здания. Нѣкои неблагодарни съзаклѣтници противъ игумена си х. Теодосия, *съ помощьта на тогавашния Дебърски владика Гєнадий, когото подкрѣкили съ манастирски пари, сполучили да испратятъ х. Теодосия на заточение въ Св. Гора прѣзъ 1862 г.* Намѣсто него по жребье между съзаклѣтницитѣ и по удобрението на Дебърския митрополитъ, противъ народната воля и желание, за игуменъ на манастиря билъ поставенъ отецъ Симеонъ, сега прото-игуменъ и манастирски старецъ. Той доста помогнѫлъ на манастиря, като исплатилъ около 1000 лири дългъ, нъ поради недоволството на населението той билъ принуденъ да напустне манастирьтъ. Х. Теодосий, когото народътъ обичалъ за добритѣ му качества, слѣдъ 2½ год. се завърнѫлъ отъ заточение и съ позволение на Дебърския владика пакъ се заселилъ въ манастиря въ качество на старецъ, който се оттегля на спокойствие.

Тежкото положение, въ което поставили тези бе[illegible] тенъ благочестивъ и добродѣтеленъ старецъ неговитѣ [illegible] съзаклѣтници, принудило него и братанеца му Козма, то[illegible] дяконъ, а послѣ подъ името архимандритъ Козма Прѣ[illegible] ганъски прѣдсѣдатель на българската цръковна община въ Сол[illegible], Битоля и Дебъръ, да отстѫпьтъ прѣдъ злобнитѣ и о[illegible] телни калугерски сърдца на гонителитѣ; съ съдѣйс[illegible] го приятели тѣ се прѣнесли въ Слѣпченския манастирь [illegible] Демиръ-Хисарско. Обаче туй не било за дълго [illegible] п скоро въстържествувала; народътъ съ подкупъ скло[illegible] ъ Дес скиятъ митрополитъ да приеме за игуменъ въ [illegible] бимиятъ имъ старецъ х. Теодосия, а испѫдения[illegible] то игуменъ забѣгнѫлъ въ Дебърския манастирь.

Подиръ смъртьта на Х. Теодосия на 25 [illegible] съ всенародно желание и съ удобрение на вла[illegible] на игуменския столъ останѫлъ архимандритъ [illegible] прѣдсѣдатель на Солунската, Битолската и Д[illegible] щини, а по настоящемъ такъвъ на Кичевс[illegible]

Той направилъ трапезарията и новата сѣверна сграда съ училището. Манастирскиятъ дългъ пакъ станѫлъ голѣмъ, а причинитѣ на това сѫ били цръквата, владицитѣ и намѣсата на арх. Козма въ църковно-училищнитѣ работи, когато дѣятелностьта на дотогавашнитѣ игумени състояла въ запазването и благоустройството на манастиря, и този манастирь ималъ значение само като народна светиня; отецъ Козма се прѣдалъ, съгласно съ духътъ и стрѣмленията на врѣмето, да служи и на народнитѣ интереси, така че отъ негово врѣме манастирьтъ се обърнѫлъ отъ светиня на свѣтило за Кичевско. Пъргавиятъ и буденъ този калугеръ взелъ живо участие въ народното движение по цръковния въпросъ, застанѫлъ на чело на народа въ това движение и тъй силно и самоотвержено повелъ борбата противъ владицитѣ, щото смѣло може да се каже, че Кичевско нему изключително е длъжно за освобождението си отъ гърцкитѣ владици. Тѣзи работи станѫли сѫ причина, щото както той, тъй и манастирьтъ твърдѣ много пострадахѫ въ тази борба. По негово надъхание скритата до тогава у народа неблагодарность и умраза къмъ владиката избухнѫла на панаиря на св. Богородица въ 1873 год. Въ този день народътъ затворилъ вратата на тогавашния Дебърски (сега Охридски) владика Антимъ и го принудилъ да служи вънъ отъ черквата въ двора надъ гроба на Хад. Теодосия, който билъ погребенъ до основата на неговитѣ трудове до южната цръковна врата; а слѣдъ малко билъ принуденъ да избѣга.

На отиване народътъ съ всевъзможни думи и прозвища излѣлъ си ядътъ противъ него за прѣдишнитѣ му злосторничества.

Въ градътъ владиката далъ такриръ противъ отецъ Козма и го прогласилъ за бунтовникъ, вслѣдствие на което Козма билъ испратенъ на заточение въ Св. Гора.

Владиката Антимъ, сѫщо както Мелетий, страшно опустощилъ манастирьтъ: когато отецъ Козма билъ на сѫдъ въ Битоля, Антимови хора дошѫли и обрали отъ манастиря всичко що имъ се мѣрнало прѣдъ очитѣ, а манастирътъ е ималъ не малко покѫщнина. Самиятъ Антимъ билъ присѫтствувалъ на опустошението: обралъ всичкитѣ книжни записи и записки, каквито намѣрилъ и ги изгорилъ. Братята въ манастиря се растурили и разбѣгали, като пилци отъ орелъ, и господари на манастиря останѫли владиковитѣ хора. Архимандритътъ билъ

наклеветенъ като бунтовникъ, който дигнѫлъ 20,000 души; за това и билъ осѫденъ на вѣчно заточение. За да не избѣгне отъ затвора, партиаршията издѣйствувала да се испрати въ Атонъ (Св. Гора).

Нарочно пратенъ отъ патриаршията човѣкъ завелъ отца Козма въ Атонъ, дѣто го поставили подъ строгъ надзоръ.

Слѣдъ заточването на архимандрита Козма въ манастиря настанѫла пустота и безначалие: братята вѣрни на отца Козма се разбѣгали въпрѣки заканванията на владиката, и манастирътъ отъ ново се подхвърлилъ на гръцката не ситна злоба. Народътъ се отчаялъ и останѫлъ хладнокръвенъ къмъ тѣзи злосторства. Най-ревностнигѣ и близки сътрудници отъ селата и отъ градътъ, въ главѣ прѣдсѣдателя п. Тома, били убити отъ владиката по най-вѣроломенъ начинъ. Пословични и дори невѣроятни се виждали хайдушкитѣ злодѣйства и блудства на дѣда Антима! Той е сѫщиятъ, който уби отца архимандрита „Теофила Галички", който запустѣлъ х. п. Томовци отъ Галичникъ за съучастието имъ и съглашението съ архимандрита Козма, да подигнѫтъ народа противъ него и който затвори съ стотини кѫщи въ Дебърско и Кичевско. Неговитѣ блудства въ Дебърско сѫ минѫли човѣшкитѣ граници, и ние се отказваме да ги изброяваме, за да не мърсимъ перото си.

Слѣдъ това той поставилъ за привръмененъ на манастиря епитропъ нѣкой си Якимъ Стържановъ (отъ гр. Кичево), а послѣ повиканъ отъ манастиря св. Иованъ Дебърски напрѣжниятъ игуменъ п. Симеонъ. При неговото игуменуване манастирътъ билъ въ оскѫдность: дълговетѣ се намножили отъ фалшивитѣ записи, които владиката направилъ, а народа отъ умраза къмъ владиката и игумена охладнѣлъ къмъ манастиря и не помагалъ вече. Х. Симеонъ, като видѣлъ че манастирътъ пропада, съединилъ се съ народа и далъ обѣщание да се отметне отъ владиката.

Народътъ пакъ се стекълъ и манастирътъ се съживилъ; тъй щото въ игуменуването си до 1882 год. той докаралъ дългътъ до 800 лири.

Въ 1882 год. за игуменъ билъ избранъ калугеръть отъ гостиварския метохъ Софроний, който доста е спомогнѫлъ манастирътъ да почне да се оправя въ всѣко отношение. Въ 1 год. махна се и гръцкиятъ владика, отъ когото манастирът ново се отказа. Редътъ, който Софроний въведе въ манас

примѣрното му поведение и животъ отново стоплихѫ охладнѣлитѣ сърдца на народа и възбудихѫ въ него интересъ къмъ прѣуспѣването на манастиря. Подобрението на манастиря въ такъво оскѫдно врѣме, каквото е сегашното, прави още по-голѣма честь на игумена Софроний, който обърнѫлъ особно знимание на разработването и увеличението манастирския имотъ, който въ послѣднитѣ години на х. Симеона значително бѣ отпаднѫлъ поради немарливостьта му на стари години. Така че сега дългътъ е намаленъ до 180 лири.

Сегашното състояние на манастиря.

Манастирскиятъ персоналъ състои отъ отца игумена, 4-ма свещеника, единъ иеродяконъ и единъ протоигуменъ-архимандритъ. Освѣнъ тѣхъ въ манастиря живѣѭтъ постоянно и се прѣхраняватъ около 85 души орачи и овчари на манастирскитѣ стада и други прислужници.

Освѣнъ това тукъ дохаждатъ приврѣменно за нѣколко години обѣщани дѣца, които се учѫтъ на четмо, писмо и пѣние и които вършѫтъ въ манастиря дрѣбни нѣкои работи.

Къмъ живущитѣ въ манастиря може да се отнесѫтъ 20—25 ученика, които живѣѭтъ и се хранѭтъ въ манастиря, безъ да внасятъ нѣщо за учението и прѣхраната.

Постоянниятъ приходъ на манастиря възлиза до 600 лири турски, като не смѣтаме житото, което излиза отъ манастирскитѣ нивя и онова, което се събира като милостиня.

Расхода му възлиза до 650 лири турски: 250 лири заплата на служащитѣ, 150 лири царско даждие и 250 лири разни други разноски, включително лихвитѣ за дълговетѣ. За приходитѣ и расходитѣ се държи редовна смѣтка, която всѣка година се прѣглежда отъ народно събрание. Главнитѣ источници за приходъ сѫ слѣдующитѣ: манастирски имоти, за урежданието на които настоящиятъ трудолюбивъ игуменъ обърнѫлъ сериозно внимание като на приходи, които могѫтъ да осигурѭтъ сѫществуването на манастиря. Голѣмитѣ разноски, които манастирьтъ сега прави по урежданието имъ, доста сѫ уголѣмили расхода, нъ слѣдъ врѣме има се надежда да се уголѣмѭтъ тѣхнитѣ приходи.

Освѣнъ нивята около манастирьтъ, воденицата, манастира кория, има и чифликъ и ханища въ града; голѣмата му насилствено грабнѫта отъ гръцкия владика, е напрагръцка митрополия. Вторъ приходъ съставяватъ пожер-

твуванията на разни лица, които пожертвувания се събират по 2 начина: на храмовитѣ дни Мала и Голѣма Богородица тукъ се събира голѣмо множество народъ, а именно на Голѣма Богородица (15 августъ) дохаждатъ само отъ Гостиварско, Тетовско и Рѣканско, а на Мала Богородица (8 септември) дохаждатъ отъ Кичево, Д.-Хисарско, Охридско и отъ разни други мѣста.

Вторият видъ пожертвувания сж *таксиотитѣ*, съ които се доставяватъ на манастиря разни произведения въ натура.

За събиране такси, отъ въ Тетовско и Рѣканско манастирътъ си има въ Гостиваръ свой метохъ, дѣто стои единъ калугеръ. Освѣнъ обикновени таксиоти въ околнитѣ мѣста манастиря испраща на 2—3 години веднажъ хора въ чужбина да събиратъ помощи отъ мѣстнитѣ селяни, които сж на чужбина. Разноскитѣ, които манастирътъ прави за добро посрѣщание гоститѣ, които дохаждатъ на храмовитѣ дни и много честитѣ богати волни и неволни гощавания на разни канени и неканени гости и посѣтители сж тъй голѣми, щото приходитѣ отъ пожертвуванията едвамъ могжтъ да ги покриватъ.

Училище своего рода е имало още отъ старо врѣме. Единъ отъ братята е испълнявалъ длъжностьтъ на учитель, като е училъ дѣцата на четмо, писмо и църковенъ редъ. Отъ това училище сж излѣзли днесь почти всичкитѣ свещеници въ Кичевско, въ Охридската мѣстность Дебърца, въ Крастаичкитѣ (Г.-Хисарско) села и отчасти въ Гостиваръ. А за да може единъ свещеникъ да изучи по-добрѣ църковнията редъ, принуденъ е билъ да стане въ манастиря 40 дни слѣдъ ржкоположението си и да практикува.

Училище въ настоящъ смисълъ съ нова метода съ гражданска програма се е уредило за първъ пжть въ у-
менството на отца Козма. Въ ревностьта си къмъ пр
ването на Кичевско този отецъ за своя втора дл
подиръ освобождението отъ гръцкитѣ владици е смѣ ъ у
ждането на едно добро училище, до колкото е по
врѣмето. Съ тая цѣль прѣзъ 1882 год. този трудо
отецъ направилъ особена стая за училище и въ в
ието и готовностьта си всичко да пожертвува т
да конкурира съ силнитѣ тогава Скопяни, отъ
отнеме извѣстнията учитель Стоянче, който пр т

, единъ отъ най-образованитѣ хора въ нашитѣ мѣста.
1 змото ученолюбие на отецъ Козма потушило у него ум-
противъ гърцитѣ, и той е влѣзълъ въ приятелски
пения съ внука и секретаря на гръцкия владика, за да
влетвори неугасимата вжтрѣшна жажда да се срѣща и
говаря съ учени хора. Въ своята българска довѣрчивость
съобщилъ на приятеля си своитѣ намѣрения за училище.
ълта, че въ Кичевско ще се загнѣзди извѣстнятъ
игарски дѣятель Стоянчѐ, стрѣснжла владиката и секретаря
. За да прѣдварѫтъ това зло, тѣ телеграфически донесли
Бѣлградъ сръбски учитель плащанъ отъ сръбското пра-
ство. Козма много добрѣ разбралъ злото отъ туй, нъ
ималъ прѣдъ видъ девизътъ да не влиза въ разрѣзъ
владиката, додѣто не приготви масата за испжданието
, той приелъ този сръбски учитель, благоразумно се отна-
лъ съ него, билъ е приятель съ него като съ ученъ чо-
къ и го държалъ цѣли двѣ години, до когато самъ учи-
т ьтъ си отишелъ, като се убѣдилъ, че населението е чисто
българско, че то има български духъ и че, слѣдователно, по-
ната' иното му стоение е излишно и само губенье врѣме. Съ
оч то на отецъ Козма училището било унищожено
истникътъ му Х. Симеонъ въвелъ пакъ старото уче-
. Нъ прѣзъ 1884 год. сегашниятъ игуменъ тръгнжлъ
училищно отношение по стжпкитѣ на прѣдшествен-
и си отецъ — Козма. Първъ учитель билъ условенъ
Петковъ отъ с. Подвисъ, свършивши II класъ въ Битоля,
о прѣзъ 3 години се плащалъ отъ манастиря. Въ 1887
дина училището било турено на друга основа: учительтъ се
алъ отъ Екзархията, а манастирътъ подържалъ само уче-
тѣ, единъ видъ малъкъ пансионъ. За учитель билъ наз-
нъ Ив. Николовъ, сега иеродяконъ Иосифъ, свършивши
-й классъ на Солунската Българска Гимназия, който е по-
ъ и полага голѣми старания за подобрението на учи-
ето и отстранението на обикновенитѣ по нашитѣ учи-
да прѣчки и несгодности.

Прѣзъ 1889—90 учебна година училището било I-во
но съ 2-ма учители, а сега е съ 4 отдѣления и 25
които безплатно се ползуватъ съ храна и отоп-
манастиря; повечето отъ тѣзи дѣца сж синове на
свещеници — учители. При лошото положение, въ
и и сж училищата въ града и по селата дори

и сега, манастирското училище съ трудолюбието на учителя и съ съдѣйствието на отца игумена е като образцово въ Кичевско.

Редътъ въ манастиря и добриятъ вървежъ на работитѣ сѫ прѣкрасни и се дължатъ исключително на миролюбието, доброто сърдце, трудолюбието, бдителностьта на игумена, който съ благоразумието, добродушието и съ обноскитѣ си просто завладѣлъ е нъравствено не само манастирскитѣ хора, нъ и цѣлото население, не исключая и турцитѣ. Въ манастиря се извършва всѣкидневно литургия по светогорски редъ; спанье, работа,—всичко си върви по опрѣдѣлена программа; въ никой другъ отъ нашитѣ манастири азъ не съмъ виждалъ такъвъ редъ въ работитѣ и въ живота; нъ това, което прави най-добро впечатление, то е взаимното съгласие и любовь между братята. Чудно явление е това калугерщината!

Крайниятъ егоизъмъ, гастропоството, отсѫтствието на сърдце и чувства, отмъстителностьта, завистьта и злобата сѫ отличителнитѣ черти въ характера на тѣзи ужъ прѣдадени за спасението на душата си хора! Казвамъ това не съ цѣль да нападамъ и не по увлѣчение отъ днешнитѣ възгледи, а по убѣждение, до което дойдохъ отъ лични наблюдения. Обиколилъ съмъ повечето нашенски манастири, навсѣкдѣ намѣрихъ ужасна бъркотия и безредици въ работа, нечистотия и мизерия въ зданията и, което ме най-много порази, всеобщо взаимно несъгласие между братята, съзаклѣтия и укори на игуменитѣ и др. подобни работи, за които заслужено калугеритѣ сѫ прѣдметъ на много неприлични поговорки и приказки между населението. За да не редѫ по нататъкъ, ще приведѫ фактъ, че между 100 и толкозъ хилядното население на мѣстата, които обиколихъ, калугеръ бѣше онзи, който изопачи цѣлта на пѫтуването ми и ме прѣдаде прѣдъ правителството като опасенъ чужденецъ и то само за туй, че го укорихъ за дѣто хулѣше игуменътъ си и за дѣто му отказахъ да дѣйствувамъ да бѫде назначенъ той за игуменъ. Самиятъ прѣдметенъ тукъ манастирь е билъ много пѫти гнѣздо на раздоръ, несъгласия и даже подло прѣдателство, както се вижда отъ горѣизложената история. Прѣдъ видъ на туй азъ казвамъ, че съгласието и взаимната любовь въ този манастирь правѫтъ особено впечатление на посѣтителитѣ, и главниятъ виновникъ на туй е игуменътъ. Отъ общото назначение на манастиритѣ по насъ,—да служатъ като единствени

ища на християнския духъ въ населението, Българ-
книга и на Българскитѣ старини. Прѣчистанскиятъ ма-
гирь никакъ не прави изключение; нъ той има особено
ей , което не го притежава и никой другъ манастирь
шенско: този манастирь е билъ не само мѣстожилище
извѣстни лица, прѣдадени на спасението на душата си,
настоящъ духовенъ центъръ на цѣлата кааза. Нѣкога въ
или отъ неговитѣ братя се извършвали всичкитѣ духовни
ѣби на християнитѣ въ цѣло Кичевско. И сега, когато
го на свещеницитѣ и цръквитѣ значително е увеличено,
гирьтъ не е изгубилъ старото си значение на духовенъ
ъръ. Всѣкой день има посѣтители отъ околнитѣ села,
о идѫтъ тукъ за испълнение на разни свои християнски
и, особено за лѣкуванье болнитѣ, за исповѣдь и при-
щение. Интересенъ ми се видѣ свързаниятъ съ духовното зна-
ние на този манастирь обичай на „Кумството“ или „Кум-
ъка“, както го казватъ по тѣзи мѣста.

Игуменътъ, като началникъ на манастиря, по традиционно
освѣтено отъ обичая право се смѣта за общъ кумъ на
о Кичевско и слѣдователно роднина, св. Иванъ, съ всич-
о население. Въ дрѣвно врѣме игуменътъ или опълномоще-
отъ него манастирски братя сѫ били единствените ку-
при кращаванье и женитба; послѣ, по нѣмание възмож-
да удовлетворява тѣзи християнски потрѣби, игуменътъ
нѫлъ да раздава кумството на свѣтски лица съ потрѣб-
благословия, като смѣта, обаче, тѣзи кумове за свои на-
и , а не за настоящи кумове. За споменъ както игу-
нътъ тъй и другитѣ братя и до сега си държѫтъ кумството въ
села. Паралелно съ духовното значение манастирьтъ е до-
ъ голѣмо влияние въ духовнитѣ и църковно-училищнитѣ ра-
Кичевско. Игуменътъ е общъ баща на Кичевско, той е
а инстанция. За рѣшение на духовнитѣ фамилиярни
и недоразумѣния, особено по църковнитѣ работи,
е нъравственият глава на всичкитѣ свещеници селски и
, неговитѣ постѫпки се слѣдватъ отъ всички, неговитѣ
и наставления се непогазватъ. Въ църковно-училищ-
ѣоти въ града нищо не се върши безъ негово знание.
причини на това изключително влияние и значение сѫ
евско, като страна затънтена, потѫпкана, не е
и ѣви и свещеници. По казването на старци въ
ко е имало само 7 свещеници, а повечето отъ

сегашнитѣ цръкви сѫ новоправени. Естественно е, че манастирьтъ е билъ единственото свещено мѣсто и по такъвъ начинъ е станѫлъ духовенъ центъръ. Тукъ се извършвали всички духовни нужди на християнитѣ, тукъ се причестявали, исповѣдвали, кръщавали и вѣнчавали до отдавна врѣме, тукъ на съборитѣ сѫ се извършвали всичкитѣ годѣвания. Не е трудно прочее да се разбере происхождението на кумбарството, което само по себе си трѣбвало да отпадне, щомъ се появихѫ по селата цръкви и свещеници. Кичевско е страна, въ която цѣлото население е по-чужбина, страна, въ която населението състои повече отъ жени, а извѣстно е, че женитѣ най-много се поддаватъ на влиянието на калугеритѣ, които чрезъ тѣхъ владѣѭтъ и мѫжьетѣ имъ.

Достовѣрностьта на това прѣдположение потвърждава слѣдующата скорошна случка.

Прѣди 2 години сръбскиятъ въ Кичево агентинъ попъ Андрей склонилъ 5 села да го признаѭтъ за свой свещеникъ; спогождението — да иде попъ Андрей да служи на слѣдующата недѣля — било дѣло свършено и нуждното за това позволение отъ правителството било издѣйствувано, когато будниятъ игуменъ разбралъ интригата и испратилъ тамъ като истински отецъ свой единъ братъ да отврати селянитѣ отъ измамата. Два дни прѣдъ праздника и манастирскиятъ свещеникъ отива въ селата, расправя на селянитѣ за измамата, извѣстява имъ, че игуменътъ не е съгласенъ на това, и знайте ли какво се случи? — Селянитѣ правѭтъ женска демонстрация, връщатъ отъ пѫтя лъжецътъ попъ, отиватъ въ правителствения домъ да искатъ наказанието му и послѣ се явяватъ при игумена да искатъ прошка за погрѣшкитѣ си.

Слѣдствията отъ това влияние и тежесть на манастиря сѫ тѣзи, че Кичевско по-скоро се освободило отъ владиката, отколкото могло би да се прѣдполага и че то се е прѣдпазило и отчасти се прѣдпазва отъ разни пропагандически влияния, особено сръбски, които тукъ сѫ по-силни отъ всѣкѫдѣ другадѣ.

Това добрѣ е разбралъ сръбскиятъ консулъ въ Битоля, който много пѫти се е обръщалъ до отца игумена да го увѣщава да земе сръбски учитель. И другадѣ калугеритѣ се ползуватъ съ влияние, нъ тѣ злоупотрѣбяватъ съ него. Доброто и похвалното за хората отъ този манастирь е туй, че това си влияние манастирскитѣ хора употрѣбили не противъ про-

свѣщението, а въ полза на народа, въ напрѣдъка на църковно-училищнитѣ работи, което се дължи на ученолюбието и отечестволюбието на послѣднитѣ му игумени—отца Козма и Софрония. Още отъ началото на църковния въпросъ манастирътъ е билъ на чело на народа; при бѣдността на общинската градска касса, той е посрѣщалъ и посрѣща всички разноски по общи работи, а въ отношение на просвѣщението той за Кичевско е свѣтило, отъ което съ дума, примѣръ и дѣло дѣятелно се работи за развитието и напрѣдъкътъ на учебното дѣло въ Кичевско.

Браво на такъво духовенство! Богъ да крѣпи такъво свето учреждение!

Весело прѣкарахъ съ братята въ този манастирь, а особено съ отца архимандрита игумена, който съ свойственнитѣ на характера му: любезность и гостоприемство много ме задължи. Слѣдъ нѣколко дена трѣбваше да се простѫ съ тѣзъ добри хорица и съ тѣхното уединено, нъ весело живѣлище и да тръгнѫ на пѫть. На тръгване отъ манастиря бѣхме почти цѣла компания. Пѫтьтъ ни бѣше сѐ по-край сѣверния склонъ на самия манастирски върхъ и по лѣвия край на Доленечкия долъ всрѣдъ кории, дървесата на които около пѫтя постоянно чукахѫ главитѣ ни, — ние вървѣхме прѣзъ „*Гърделицитѣ*“. Мѣстото е диво и опасно, нъ ние пѫтувахме свободно: присѫтствието на влиятелния и вѣщъ гавазинъ не даваше нито да помислимъ за страхъ и опасность. На съмване заминѫхме прѣзъ с. Кладникъ, растурено, бѣдно и планинско село. Позаспали и завити въ покровитѣ си като въ врѣтища селяни и селянки, испружени на гумната ни накарахѫ отъ една страна да ги съжаляваме за бѣдността, сромностьта и несгодноститѣ на живота имъ, а отъ друга страна да имъ позавидимъ за свободния имъ планински животъ и за сладкия дълбокъ сънъ въ тази планинска мѣстность. При изгрѣването на слънцето ние достигнѫхме по най-високата точка въ този пѫть на гребена, който се отпуска отъ Бѣличката планина накждѣ Кичевското поле и ко образува водораздѣлътъ между Църна и Велика. Отъ гиря до тукъ има 1 ½ часъ пѫть. Понеже тази точка) о (, (вяваше една отъ цѣлитѣ на обикалянието) ас: ,я, азъ се поспрѣхъ тукъ да поразгледамъ

широка картина, която се отваря отъ тука за послѣденъ пѫть, защото отъ тукъ по долѣ азъ трѣбваше да влѣзѫ въ дълбоки закрити мѣста. Отъ западъ имашъ прѣдъ себе си дълга една и много висока планина, на която западно-сѣверниятъ край се губѣше далечъ въ синината, дѣто ми показваха, че се намиралъ градъ Дебъръ,—това бѣше Стогово планина, която, както знаемъ, прѣдставява продължение на Шарската верига, именно на Кърчинъ прѣку Радика.

Право задъ в. Голякъ Стогово завива подъ много тѫпъ ѫгълъ и постепено, додѣто по-долѣ добива по-източна посока. Цѣлата верига изглеждаше като една широка горѣ тѫпа стѣна, съ твърдѣ гладъкъ и полегатъ склонъ; само въ срѣдата ѝ, тамъ кѫдѣто тя завива на юго-истокъ, се издигаше една незначителна висока тѫпа и широка издигнѫтость — в. Стогово, и въ западно-сѣверния ѝ край величествено се издигаше надъ цѣлата верига единъ стърменъ и скалистъ върхъ, който господаруваше надъ цѣлата околность. Името му не можахъ да науча.

Отъ изсъхнѫлата буйна трѣва, която покрива Стогово, склонътъ на цѣлата верига, колкото се гледаше отъ Кладникъ, бѣше покритъ съ единъ блѣдо-жълтъ покровъ, който самъ по себе не е привлекателенъ, нъ съпоставенъ съ разнообразнитѣ гледки подъ него и особено огрѣянъ отъ слънчевитѣ сутрѣшни свѣтло-червеникави лѫчи имаше особена една привлекателность. По-надѣсно отъ Стогово далечъ на сѣверо-западъ три свръдлести, чукообразни каменни массиви наредени въ единъ редъ величествено се издигахѫ на горѣ до небесата. Дъното имъ като да се крѣпѣше на въздуха, защото не се виждаше планина, на която да се опиратъ съ основата си. Първиятъ отъ тѣхъ, най-високъ отъ тритѣ, билъ в. Корабъ, а на другитѣ неможахъ да разберѫ имената. На мѣсто веригата Бистра, както гледахъ отъ низкото, имахъ прѣдъ себе си една грамадна плоскость, която пълнѣше ѫгълътъ между двѣтѣ исполински височини. Веригата на Турянската и Сливовиската планини съ в. Голякъ въ началото имъ, която отъ Кичевското поле ми се прѣдставяваше като висока планина, отъ Кладникъ изглеждаше като единъ низъкъ паралеленъ на Стогово гребенъ. Сега вече бѣхъ свободенъ отъ нейния заслонъ и ясно гледахъ какъ отъ основата на върхъ Стогово се отдѣляше гребенче, отъ което се захващаше Яма планина почти перпендикулярно на Стогово и казаниятъ гре-

бенъ постепено се разширяваше, защото и 2-тѣ му страни Стогово и казаниятъ гребенъ постепено се раздалечаваха. Откъмъ юго-истокъ просторътъ бѣше ограниченъ: близо до мене бѣше Бѣличкиятъ върхъ, който сега ми се виждаше плосъкъ съ височината на Бистра, далечъ прѣдъ мене прѣку Съртътъ и Бѣличкия върхъ синѣеше се като въ облацитѣ единъ гребенястъ массивъ — не бѣше трудно да се сѣтиж, че това бѣ великанскиятъ в. Пелистеръ.

По-налѣво на къмъ истокъ в. Лубенъ за първъ пѫть си показа голата бѣла глава, която, издигнѫта надъ околнитѣ тѫпи височини, имаше хубава гледка!

Простихме се съ тази масса отъ планини и потеглихме напрѣдъ. Слѣдъ нѣколко минути ние излѣзохме въ една валчеста равнина съ дияметъръ отъ 100-на метра, отъ всѣкждѣ заобиколена съ височини и тъмни кории. Въ срѣдата си тя бѣше гола покрита съ трѣва вдлъбнѫтина безъ исходъ за водата. Въ сѣверния край на вдлъбнѫтината ми показаха другаритѣ една дупка въ форма на хуния, дъно на бивши виръ. Това бѣше мѣстото Пониква, за което ми приказаха, пъкъ то личи и отъ самия видъ и устройство на мѣстото, че било нѣкога планинско езерце, отъ което водитѣ се истекли прѣзъ онази хуниеобразна дупка и прѣзъ Турла планина показали се въ видъ на извори при Кичевското село Старовецъ. Много живописно трѣбва да е било това езерце, расположено на върхъ планината и всрѣдъ горитѣ! Щомъ излѣзохме въ голото мѣсто, усѣтихъ благотворното влияние на горитѣ върху температурата на въздуха: приятната нощна прохлада и чистиятъ планински въздухъ, съ който до тукъ се наслаждавахме, тукъ се обърнѫ въ студъ, разбира се, за туй, че мѣстото бѣше голо. Говорливиятъ до тукъ гавазинъ веднага замълча, приближи се до насъ, нарами пушката, като я хвана за кундака, а не за дулото, както до тогава, испогледа се наоколо, заповѣда ни съ повелителенъ тонъ да караме побързо и мълчаливо, тръгнѫ напрѣдъ, — това бѣше знакъ, че сме въ страшно мѣсто. Ние бѣхме по равнината на онази съединителна рамка, която по водораздѣла на Черна и Студеничка рѣка се спуска на прѣку отъ Бѣличката планина до западния склонъ на Турла пл. Като съедини западниятъ край на Южно-македонската верига и слѣдова-

Дебърскитѣ пл. съ Южно-кичевскитѣ, тя служи за прѣ-
ъ на разбойницитѣ отъ едната область въ другата; гѫс-

титѣ и гори служѫтъ имъ за непристѫпно скривалище. Слѣдъ $^1/_4$ часъ вървежъ до Цѫрската чешма подъ „дабието“ свободно въздъхнѫхме и както по-прѣди съ веселъ разговоръ продължавахме пѫтьтъ. Вървѣхме по дола на Цѫрския потокъ, по югоисточния склонъ на поменѫтия съединителенъ напрѣченъ гребенъ. Малко подъ чешмата и близо надъ селото Цѫрско за първъ пѫть срѣщнѫхме живи души, — то бѣше една весела компания отъ селенки и дѣца изъ Цѫрско, която ходѣше въ ближната кория да събира лѣшници. Боси, съ кошничка надъ мишница, съ бързъ ходъ и съ веселъ разговоръ тѣзи селенки се движехѫ на горѣ да събиратъ зимнина тъй, като че ходѣхѫ по важни нѣкои работи. При вида на тази компания прѣнесохъ се въ дѣтинскитѣ си години, когато съ другаритѣ сме ходили по лѣшници въ планини далечни отъ насъ на 3—4 часа. Тамъ ни съмвало, цѣлъ день сме скитали отъ скала на скала, сме се прѣхвърляли отъ долъ на долъ и тъй цѣлата планина сме прѣхвърляли, безъ да се сѣтимъ, какъ е минавало врѣмето. Въ туй повидимому лудешко скитание сме чувствували, незнаѫ какво голѣмо удоволствие; мисъльта, че ще е похвалимъ прѣдъ другаритѣ, че ще имаме припаси за зимнитѣ вечери, ни въодушевлявала и всѣкое кичорче съ 2—3 лѣшника ни се виждало като голѣма добивка. Тъй си е то, всѣкоя категория отъ обществото си има своитѣ забавления, всѣкое мѣсто дава на жителитѣ си особени срѣдства за увеселенне и забавление. Въ долния край на дола, по който вървѣше пѫтьтъ ни, минѫхме прѣзъ горнята махала на с. Цѫрско, крайното западно Демиръ-Хисарско село. Тукъ видѣхме прославенитѣ въ цѣлия този край Цѫрски селенки красавици. Долната махала на Цѫрско ни оставаше на дѣсно задъ една голокрастава тумба. Отъ Кладникъ до Цѫрско има $1^1/_2$ часъ. Четвъртъ часъ подъ Цѫрско е Битолското джаде, дѣто бѣхме сме се условили съ арабаджията да се срѣщнемъ. Тукъ бѣхме въ сѣверния край на Сувополе. На сѣверъ бѣше склонътъ на Турла и Баба и прѣзъ тѣхъ откъмъ сѣверо-истокъ пирамидално се издигаше надъ Турла и Баба отдѣлно стоящиятъ Лубенъ. Въ ущелието [illegible] Лубенъ и Турла е с. Цѣръ при исхода. По-отзадъ [illegible] юго-източниятъ склонъ па напрѣчния гребенъ, а отъ югъ бѣ Съртътъ, отъ който вече не ще се освободимъ [illegible] толското поле. Исключая склонътъ на Съртътъ, по[illegible] сѫ наредъ селата Бѣлица, Спространье и Ве[illegible]

новетѣ на околнитѣ планини сѫ сѣ красти, т. е. мѣста покрити съ малки и редки храстйе. Отъ тѣхъ и селата въ тази часть на Демиръ-Хисарь се наричатъ „*Краставички села*“. Въ продължение нѣщо на 2 — 3 часа пѫтьтъ върви прѣзъ голото и каменисто „*Суво-поле*“ при политѣ на Лубенъ. Земяста хълмообразна рамка, Ябелъ-ридъ, която се испуска отъ Илинската планина, загражда отъ юго-истокъ това поле, и пѫтьтъ отъ кулата, която е на самия край на полето, завива малко за да заобиколи тази рамка. Сѐ край дѣсния брѣгъ на Доленечката рѣка, слѣдъ $^3/_4$—1 ч. вървежъ, при селото Доленци, което е расположено въ края на дола, той излиза вече въ долината на р. Църна, главната водна артерия на Демиръ-Хисаръ. Отъ дѣсно на пѫтя при политѣ на Ябелъ-ридъ, която до тогава заобикаляхме, въ една весела впадинка се бѣлѣе малкото манастирче „*Топлица*“. Не можахъ да науча историята на това манастирче, което и сега принадлежи на Божия храмъ въ Иерусалимъ. Иерусалимскиятъ патриархъ го е далъ подъ кесимъ за 60 л. т. на единъ Влахъ, родомъ отъ околнитѣ влашки села, живущъ въ Иерусалимъ, макаръ че то е всрѣдъ села отъ Охридската българска епархия. Още 10 минути и пѫтьтъ излиза при р. Църна, която тука е планински потокъ, сравнително съ онази Църна, която се вижда въ Битолското и Тиквешкото полета. На дѣсно отъ пѫтя долината и отъ тукъ на горѣ води право въ прохода прѣзъ Илинската планина.

Тъкмо тамъ, дѣто пѫтьтъ срѣща Църна, тя оставя източната си посока и завива по юго-източна. До Доленечкия долъ Лубенъ свършва. Отъ него нататъкъ земясти голи хълмове, послѣднитѣ отлоги отъ западния склонъ на Лиска и Гоба планина, доближаватъ се до самата рѣка, като остава между тѣхъ и рѣката само едно тѣсно равно мѣсто, нѣкѫдѣ само за пѫтя, нѣкѫдѣ малко по-разширено. Срѣщу нея отъ дѣсната страна на рѣката е гористото прѣдгорие на Бигла съ с. Джванъ въ срѣдата му. Рѣката тече подъ самитѣ поли на прѣдгорието, а пѫтьтъ върви край лѣвия й брѣгъ. Минава се тази тѣсна часть въ $2^1/_2$ часа, въ която часть на редъ отгорѣ на дѣсно и на лѣво на рѣката сѫ расположени селата.

Въ източния й край Църна се минава по дървенъ
гъ. Църна вече остава на лѣво и слѣдъ едно течение отъ
— 1 часъ всрѣдъ низка весела долинка подъ голитѣ
на Портата, въ която долинка се бѣлѣѭтъ кѫщитѣ

на чисто турското село Прибилци, административниятъ центъръ на Демиръ-Хисарския мюдирлъкъ. Църна завлиза въ Бучинската кривулеста клисура съ низко и широко дъно и съ голи сравнително полегати стѣни, прѣзъ която при с. Бучинъ излиза въ Прилѣпското поле. На $^1/_2$ часъ отъ моста достига се началото на прѣдгорието и при с. Бѣлче пѫтьтъ излиза въ Слѣпченското поленце. Това поленце е валчеста котловинка 2 ч. дълга и 1 ч. широка, заградена отъ сѣверъ съ голѣмитѣ терасообразни гористи спускове на Църни-върхъ, отъ югъ съ онази рамка, която се спуска паралелно съ р. Шемница и край самата нея, а отъ истокъ съ Облаковската гола планина, която е крайното мѣсто на веригата—Крушовска планина. Подъ Облаковската планина то е низко и равно,—тукъ протича долната часть на Смиловския потокъ. Политѣ на Църни-върхъ сѫ по-весели, нъ по-непроизводителни. Отъ тѣхъ на долѣ котловината постепено се снижава. Пѫтьтъ върви прѣзъ срѣдата на котловината всрѣдъ полето. Въ юго-източния край на поленцето пѫтьтъ завлиза въ прохода на „*Мраморицитѣ*“, дѣто има ханища подъ сѫщото название и слѣдъ единъ спускъ отъ $^1/_4$ ч. прѣзъ него край голи брѣгове излиза въ единъ кѫтъ на Битолското поле, който кѫтъ е заграденъ между Голина планина, крайното мѣсто на която е Битолския баиръ и южний край на Облакова планина, и прѣзъ които подъ самата Голина тече Шемница.

Слѣдъ единъ часъ пѫть при село Кукурѣчани пѫтьтъ влиза въ отвореното Битолско поле, съединява се съ Прилѣпското джаде и откъмъ сѣверната страна на града, дѣто е и цръквата св. Недѣля, влиза въ Битоля. Отъ Бѣлче до Мраморицитѣ има 2 часа, отъ Мраморицитѣ до с. Лопатица, при което има и ханъ, — $^3/_4$ часа, и отъ тукъ до Битоля се ходи за 3 часа.

§ II. Клонове отъ Скопско-Битолския пѫть.

I. Скопско-Гилянски.—Двадесѣть минути надъ Скопйе отъ него се отдѣля единъ клонъ конски пѫть, отъ който сѐ по долината на Крива-рѣка води въ с. с. Глуво, Чучеръ, І няни и отъ тука на горѣ прѣзъ началото на Църна-Го слиза въ Моравия за въ Гиляни. Този пѫть се смѣ венъ между Скопйе и изброенитѣ Църно-Горски села; неже той е опасенъ поради близкитѣ нему арнаут Църно-Горскитѣ села минаватъ повечето по другъ

кратъкъ пѫть, който излиза отъ сѣверната страна на Скопйе и върви на право за Църна-Гора.

II. Скопско-Порѣчки. Отъ горния край на Скопското поле се отдѣля конски пѫть, който прѣзъ клисурата на Трѣска и по долината ѝ води на горѣ въ Порѣче. Пѫтьтъ върви по самата долина на рѣката. Понеже послѣдната, както видѣхме, е тѣсна, камениста и скалиста, този пѫть е твърдѣ несгоденъ, а когато рѣката дотече, по него никакъ се не върви, защото водата е твърдѣ силна и покрива цѣлата долина. По него слизатъ селянитѣ въ Скопйе отъ Долно-Порѣче, които носѫтъ овощия и др. т. Нѣколко арнаутски села по склона на клисурата правѫтъ го опасенъ за пѫтуване, за туй Порѣчанитѣ прѣдпочитатъ да отиватъ на пазарь въ Прилѣпъ и Битоля нежели по този пѫть.

III. Скопйе-Тетово. При самия мостъ на Вардаръ отъ джадето се отдѣля пѫть, който по лѣвия брѣгъ на Вардаръ прѣзъ Дервента и при с. Ягуновци излиза въ Тетовското поле. Той върви по долината на рѣката. По него идѫтъ въ Скопйе на пазарь селянитѣ отъ сѣверната часть на Тетовското поле. Той минава край арнаутскитѣ села, дѣто нѣма стражарница, за това е опасенъ тѫть. Нѣкога той билъ главенъ пѫть между Скопйе и Тетово, работилъ е повече отъ Горно-Дервентския и е билъ постланъ съ камъни. Отъ Дервента по сѣверния край на полето и покрай планината той е излизалъ въ с. Лѣшокъ, дѣто се е съединявалъ съ пѫтя за Призренъ, който е вървѣлъ прѣзъ това село.

IV. Въ Прѣдната часть на Дервента отъ джадето се отдѣлятъ двѣ по-видни пѫтеки: едната върви отъ лѣво на пѫтя по склона на Сува-Гора у Зетранъ, прѣхвърля тази планина и влиза въ Порѣче. А другата е дърварска и върви по онзи долъ, който загражда върхътъ Групчинъ отъ дѣсно на пѫтя и съ извивки по склона на Жеденъ се искачва до билото му. По нея вървѫтъ дърваритѣ въ Жеденъ.

V. Най-голѣмъ клонъ на главния пѫть прѣдставява друмътъ *за Гостиваръ и Дебъръ.* До ханищата Групчинъ той върви по джадето, а оттатъкъ ханищата завива на лѣво по потока прѣзъ поленцето. Прѣзъ сниженото мѣсто подъ прѣдгорието на Сува-Гора при с. Чифликъ друмътъ влиза въ прохода *Света*, дѣто върви по каменистата долина на потока, като се отбива поне малко кѫдѣ политѣ на Сува-Гора. Шубрацитѣ и скалитѣ по склоноветѣ на прохода слу-

жѫтъ като прѣкрасни скривалища на хайдутитѣ, които по Сува-Гора се отдалечаватъ и прибѣгватъ въ Гостиварскитѣ планини; за туй проходътъ *Света*, като най-планинистото мѣсто по този друмъ, въ него ставатъ най-многото убийства и обири. Обирателитѣ сѫ арнаути отъ Шарскитѣ села и отъ Дебърско, има и отъ ближнитѣ Дервентски села. Въ този проходъ сѫ селата Лѫрце на 1 часъ разстояние отъ Чифликъ и малко надъ Лѫрце-Лѣшница. Пр. с. Милетино проходътъ се свършва слѣдъ едно продължение отъ около два часа. Отъ прохода нататакъ до Гостиваръ друмътъ върви сѣ покрай голитѣ глинисти поли на Сува-Гора. Въ тази му часть могѫтъ да работѫтъ и кола.

Отъ Групчинъ и Гостиваръ покрай него отъ лѣво сѫ селата Чифликъ, Горно и Д. Лѣшница, Милетино, Стенче, Волковие, Чеграни и Форино, при което той, като прѣсича Вардаръ по мостъ, излиза отъ дѣсната му страна и се слива съ Гостиварско-Кичевския пѫть.

Общата посока на пѫтя до тукъ е юго-западна. По него отъ Групчинъ до Гостиваръ нататъкъ пѫтътъ върви по долината на Вардаръ. При село Здунье влиза въ долината на горното течение на Вардаръ до устието на р. Мелца, послѣ по долината на послѣдната до нѣкѫдѣ и по Краставия склонъ на Влайница пл. се въскачва на билото ѝ въ самото ѝ начало не далечъ отъ в. Бунецъ. Отъ Гостиваръ до Мавровскитѣ ханища, които се намиратъ $^1/_2$ часъ на с.—и. отъ с. Мавровo, пѫтътъ върви по ю.—з. посока, а отъ тамъ до Дебъръ — по западна. Отъ Вардаръ-баши се вижда, какъ се извива пѫтътъ по склона на Влайница. Долинитѣ на Вардаръ и Мелца прѣдставяватъ най-приятната за пѫтуване часть по цѣлия този пѫть. Тукъ пѫтникътъ постояно трѣбва да се навежда, за да не си чука главата отъ надвиснѫлитѣ клонове на дървесата край пѫтя. Най-много се срѣщатъ лѣски, които, надвиснѫли надъ пѫтя и отъ двѣтѣ страни, покриватъ го съ приятна сѣнка. Бучащиятъ Вардаръ, шумътъ на валявицитѣ и воденицитѣ образуватъ единъ видъ концерт; прохладниятъ тънъкъ Вардарски вѣтрецъ, приятният, прохладенъ въздухъ на Вардарската долина, надали се щатъ другадѣ. Ходѣхме съ другаритѣ си пѣши и въ г врѣме (то бѣше въ края на юни), нъ прѣзъ ц ата упоени отъ приятноститѣ, на които се насла вѣхме като въ сънь и, безъ да забѣлѣжимъ,

$2^1/_2$ часа бързъ пѫть, неочаквано прѣдъ очитѣ ни се испрѣчи Вардаръ—баши. Не по-малко приятенъ е пѫтьтъ и въ долината на Мелца, дѣто върви по богата зеленина подъ сѣнкитѣ на грамадни дървеса, повече брѣстови, които сѫ надвиснѫли надъ долината отъ дѣсния ѝ склонъ. А Влайничкиятъ пѫть е най-несгодната и най-опасната часть въ цѣлия Скопско-Дебърски друмъ, защото гѫститѣ гори на Бунецъ, както ще видимъ, сѫ вѣчно свърталище на разбойници — Дебранлии и Малесорци и сѫ мѣсто, дѣто се събиратъ за почивка дружинитѣ, които сѫ се подвизавали въ по-източнитѣ мѣста. По тази причина въ извѣстни врѣмена прѣзъ годината той е просто непроходимъ. И въ обикновено врѣме Рѣканцитѣ, когато идѫтъ на пазарь въ Тетово или Скопйе, се събиратъ на голѣми тайфи (дружини). Прѣку Влайница пѫтьтъ слиза въ Мавровското поленце. Не далечъ отъ билото на планината сѫ Мавровскитѣ ханища, които се намиратъ $^1/_2$ ч. на с.—и. отъ Маврово. Близо до тѣхъ има кула, дѣто стоѫтъ стражари. Отъ Гостиваръ до Мавровскитѣ ханища има 3 ч. До Мавровскитѣ ханища той има ю.-западна посока, а нататъкъ — западна. Сѐ по долината на Мавровското поленце и прѣзъ клисурата между Бистра и Кожа пл. излиза въ дълбоката и страшна долина на р. Радика, въ Рѣканско, кѫдѣто върви високо надъ рѣката по сѣверния склонъ на Бистрица планина.

По този пѫть не се ходи съ кола, защото е много стърменъ, а повече пѫтуватъ съ кираджийски конье. По него се водѫтъ сношенията между Дебърско и Рѣканѣко съ Тетовско и Скопско, които сношения сѫ доста ограничени поради опасноститѣ по пѫтя. Най често по него ще срѣщнешъ керванитѣ на Рѣканлиитѣ, които отиватъ за жито въ Тетовско, Скопско и даже въ Кумановско и Овче-полско. За Тетово се отбиватъ отъ друма при с. Здунье и вървѫтъ по пѫтя прѣзъ полето край политѣ на Шаръ, понеже нѣма мостове на Мѫздрача и Богонската рѣки, които мѫчно се минаватъ, кога сѫ пълноводни и дотекли.

За Скопйе вървѫтъ повече прѣзъ Света, защото този пѫть е значително по-кѫсъ и на-прѣсѣкъ. Нѣколко пѫти сѫ направени опити да се построи джаде до Дебъръ, нъ мѣстнитѣ арнаути, освѣнъ че не искатъ да работѫтъ сами, па и не позволяватъ да се прави джадето. Отъ Скопйе до Дебъръ по този пѫть се ходи за 22 часа, именно: 10 часа до Гостиваръ, 3 часа до Маврово и 9 часа отъ тукъ до Дебъръ

Отъ Кичева прѣзъ Гостиваръ по сѫщия пѫть се ходи за 16 часа.

VI. Отъ Тетово излизатъ 9 по-главни клона отъ пѫтя: единиятъ за Призренъ, а другиятъ за Качаникъ и Косовията. Послѣдниятъ върви покрай политѣ на Шаръ и Люботрънъ, прѣку Рудината и излиза въ Качаникския проходъ. На Теа-речката рѣка има мостъ. Отъ Тетово до Качаникъ по него се-ходи за около петъ часа. Въ полето този пѫть е коларски. Той ще да бѫде прѣдназначенъ за по-жива дѣятелность, ако въ долината на Лѣпенецъ по долѣ отъ Качанския проходъ се направи станция за Тетовско. Подъ село Вратница отъ него се отдѣля планински пѫть по дола на Критничката р. и прѣзъ в. Люботрънъ за Призренско и Косовията. Понеже е опасенъ, по него редко ходѫтъ Тетовскитѣ селяни, макаръ че той е на-прѣсѣкъ за Призренско и Косовията.

VII. Отъ Гостиваръ за Порѣче прѣзъ Сува-гора водѫтъ нѣколко планински пѫтеки, както видѣхме при описанието на Сува-гора. Главни отъ тѣхъ сѫ 4: прѣзъ с. Балинъ-долъ, Чайле, Корита, прѣку Добра-вода, прѣзъ снижено мѣсто въ началото на Сува-гора, прѣзъ Желѣзно-Рѣчани и Бенче. И четиритѣ сѫ несгодни, каменливи и стръмни мѣста, по които могѫтъ да вървѫтъ само гостиварскитѣ и порѣчки пъргави планински конье. Малко по-сгоденъ е онзи по Лакашница и прѣзъ Добра-вода; той е и главниятъ посрѣдникъ между Порѣче и Гостиваръ; а другитѣ сѫ само за селянитѣ отъ ближнитѣ села по двѣтѣ страни на планината. Всичкитѣ тѣзи пѫтеки сѫ доста опасни, нъ особенно опасна е онази, която минава прѣзъ с. Корита. Редко се минава година, щото да не бѫдѫтъ убити по неѫ нѣколко души!

Най-подиръ отъ Тетовското поле, нъ повечето по доловетѣ на Шарскитѣ потоци, водѫтъ дърварски конски пѫтища за въ горнитѣ части на Шаръ-Планина.

Отъ Кичева излизатъ нѣколко клона пѫтища. Най-главни сѫ: Кичево-Дебърскиятъ, К.-Охридскиятъ и К.-Крушовскиятъ.

VIII. За Дебъръ отъ Кичева излизатъ 2 пѫтя: единъ прѣку Яма планина прѣзъ Мала рѣка и другъ прѣку Мавровското поле прѣзъ Голѣма рѣка. Първиятъ отъ тѣхъ е главниятъ и обикновениятъ пѫть за Дебъръ. Отначало при политѣ на Бистра, а послѣ по долината на Кочкà-рѣка той влиза въ мѣстностьта Копачка до изворнитѣ води на едноименната

рѣка. Тукъ има кула и ханища, дѣто приятно е на човѣка да постои. Тамъ, дѣто Яма и Лопушникъ се съединяватъ, има прѣсѣка-проходъ. Като върви по стръмния склонъ на Лопушникъ право нагорѣ слѣдъ 2¼ ч. отъ „Изворитѣ“, пѫтьтъ стига до този проходъ, по който излиза отъ другата страна на Лопушникъ. Пѫтьтъ е стърменъ, труденъ и опасенъ. Може да се пѫтува само съ мѣстни арнаути и то въ Кичевско съ кичевци, въ Дебърско съ дебрани.

При извора на Копачка рѣка отъ този пѫть се отдѣля другъ, който води за с. Тресанче (Рѣканско). Сѐ по стръмния и каменистъ склонъ слѣдъ 3 часа вървежъ по този пѫть се възлиза на билото на Лопушникъ, дѣто е „гробътъ“ и отдѣто по тѫпия западенъ склонъ на Бистра прѣзъ мѣстата *Корито* и *Стража* се слиза въ с. Тресанче слѣдъ 4 часа пѫть отъ Изворитѣ. Тоя пѫть е най-опасниятъ. Минава само между скали и прѣзъ гора. Купчинкитѣ отъ камъни, гробници на убити хора, подигатъ ти космитѣ отъ страхъ.

IX. Отъ Кичева прѣзъ Бистра за Галичникъ и въобще за Голѣма рѣка има другъ пѫть. Той върви първо по политѣ на Бистра, не далечъ отъ Сърбяни почва да се въскачва по склона на прѣдгорието, което тукъ се нарича *Дѣрмища*, и тукъ върви надъ самия брѣгъ на Студенчица. Отъ полето този пѫть се вижда всрѣдъ зеления храсталакъ като широка искривена червена бразда, която пълзи като змия по склона на планината. Надъ полето 1½ часъ пѫтьтъ влиза въ гѫста букова кория, извѣстна подъ названието *Бачилска бука* и прѣзъ нея върви до политѣ на Пашиница, дѣто има кула наречена *Реджова-кула*. На горѣ пѫтьтъ върви на страна по голия склонъ на Пашиница до извора на Студенчица, дѣто има и Галичко бачило.

Отъ Кичева до бачилата има четири часа пѫть. Слѣдъ единъ часъ ходъ по рудини и долчинки оттатъкъ Пашиница минава се р. Бистрица, която се влива въ Радика подъ с. Селце и прѣку една височка и гола рудина слиза въ с. Галичникъ до Бачилската бука. Буката до скоро е била главниятъ источникъ на дърва за горение за гр. Кичева; нъ понеже е по-далечна и не тъй пристѫпна, напослѣдъкъ кичевци почѫкѫ да носѧтъ дърва отъ кориитѣ около манастиря Въ „Буката“ се захваща стръмната, непристѫпна и опасна сть на пѫтя. По тоя пѫть вървѧтъ пѫтници отъ Кичева за Дебъръ лѣтно врѣме, като по по-кратъкъ пѫть. По него

вървѫтъ Рѣканскитѣ пастири, когато отиватъ съ стадата си въ Солунско и Лариса, и най-подиръ Мияцитѣ отъ Рѣканско, Прилѣпско, Битолско и Охридско. По този пѫть доста свободно се пѫтува, особно ако си придруженъ отъ нѣкой мѣстенъ арнаутинъ.

X. Отъ *Кичева за Охридъ* има 2 главни пѫтища: единиятъ прѣзъ Сливовска—бука, а другиятъ прѣзъ Шаторица.

Като излиза отъ южния край на Кичева и върви край политѣ на Бигла, първиятъ влиза въ долината на Студенчица, по която върви до устието на Бърдянската рѣка. Отъ тази долина почва да се въскачва по единъ стърменъ спускъ на Турянската пл. между Юдовската и Козячката рѣки, по който възлиза на билото на планината въ мѣстото *Турянска-чешма*, а отъ тамъ по склона на планината и той слиза въ Дебърца. Той е главниятъ пѫть, по който се вършѫтъ съ коли почти всичкитѣ сношения между Кичева и Охридъ.

XI. Вториятъ върви по първия до устието на Доленечкия потокъ въ Студенчица, която се намира малко надъ с. Сърбяни. Тукъ той се отдѣля отъ първия и по дълбокия долъ на този потокъ се въскачва до с. Кладникъ, дѣто се кръстосва съ пѫтя отъ манастиря за Д.-Хисарско и отдѣто по Кладничката суха долина влиза въ долината на Бѣличката рѣка по-горѣ отъ с. Козица. Отъ тамъ по скалистото и стръмно Скакало се искачва на билото на Бѣличката планина, мѣжду Бѣличкия върхъ и Шаторица въ мѣстото *Варово*. Нататъкъ по южния склонъ на Съртътъ слиза въ Охридско Дебърца.

XII. *Кичева-Порѣче*. Отъ Кичева за Порѣче главниятъ пѫть върви по Кичевската и Тюинската рѣки и прѣку пл. Бѣлѣзи. Отъ Кичева до с. Лубче оттатъкъ Бѣлѣзи пл. се ходи за $1^1/_2$ — 2 часа. По-голѣмата часть отъ този пѫть е стръмна, а отъ билото на Бѣлѣзи нататъкъ пѫтътъ е и гористъ. При с. Тюинъ отъ него се отдѣля една пѫтека, която прѣзъ с. Бракямъ води въ с. Томино.

Отъ Лубче до Самоковъ пѫтътъ се спуска прѣзъ пус
и диви мѣста. При Самоковъ влиза въ дола на пото
който минава край това село. Испървенъ по този долъ и ш
по единъ баиръ той върви край селата Дзвечанъ и
при с. Близненско слиза въ долината на Велика (Т
Мѣстото е хълмисто, склоноветѣ на височинитѣ сѫ с

за туй пѫтьтъ много кривуличи. Нататъкъ вече пѫтьтъ е сносенъ, защото върви сѐ край рѣката прѣзъ Здунье до Девичъ, дѣто се срѣща съ Скопския пѫть.

По този пѫть слизатъ въ долината на Велика Горно—Порѣчанитѣ и отъ тукъ идѫтъ въ Скопйе и Прилѣпъ. Отъ Девичъ до Кичева по него се ходи по-скоро, отколкото по Велика нагорѣ; за туй отъ Скопйе за Кичева обикновенно ходѫтъ по него. Само зимѣ, когато той е натрупанъ съ снѣгъ, пѫтницитѣ сѫ принудени да обикалятъ по р. Велика. Той се смѣта за опасенъ; за туй по-заможнитѣ хора тъй сѫщо обикалятъ по Велика. Съ тоя пѫть се срѣщатъ повечето отъ планинскитѣ Порѣчки пѫтеки.

XIII. *Кичева-Крушово.* Има 2 пѫтища отъ Кичева за Крушово: единиятъ прѣзъ село Пласница на Бушоа-чешма, другиятъ прѣку Турла прѣзъ с. с. Цѣръ и Дивяци по Слива планина.

Послѣдниятъ отъ тѣзи 2 пѫтища отъ Кичева до Сълпъ върви по Битолското джаде. При Сълпъ той се отдѣля отъ джадето и по юго-източна посока подъ самитѣ поли на Турла се управя за с. Цѣръ. Отъ Сълпъ до Цѣръ има $^3/_4$ часъ. На ханищата въ Цѣръ пѫтницитѣ си отпочиватъ, порасхлаждатъ се съ хубавата Цѣрска вода и продължаватъ пѫтьтъ си.

Отъ дѣсната му страна е сѣвернитъ склонъ на Лубенъ, а отъ лѣвата — склонътъ на Баба пл., който наричатъ *Крушка*, — и двата се издигатъ стръмно като стѣни. Между тѣхъ е тѣсенъ долъ, по който протича Цѣрскиятъ потокъ. Пѫтьтъ върви по този долъ, който е тъй заграденъ, че пѫтникътъ отъ него вижда само краставиятъ склонъ на Лубенъ отъ дѣсно, покритиятъ съ букова-гора склонъ Крушка отъ лѣво и една ивица сине небо отгорѣ си. Освобождава се отъ този долъ, когато слѣдъ 1 часъ пѫть се искачи при „*кулата*“, — тукъ отъ съединителното гребенче се испускатъ 2 дола: единъ на юго-истокъ накждѣ с. Пуста-рѣка и срѣщуположно нему Цѣрскиятъ. Мѣстото тукъ е пустелия, за туй стои кулата, въ която живѣе единъ чаушинъ съ нѣколко заптиета.

По споменѫтия долъ пѫтьтъ слиза до с. Д.-Дивяци, ка-
› отъ дѣсно *Зашлеския-забелъ* и самото село Зашле,
› го се вади много варь, а отъ лѣво с. Пуста-рѣка и
ивяци. Надъ с. Д.-Дивяци, което е въ дола на Пусто-
ския потокъ, е селската цръквица, подъ която върви
ъ пѫть. Отъ кулата до Д.-Дивяци се слиза за 2 часа.

Сѐ по дъното на дола слѣдъ $^1/_2$ часъ пѫтьтъ слиза до с. Арилео. При Арилевската цръква има хубава зеленинка подъ дебели сѣнки, като нарочно приготвени за почивка. Отъ тукъ нататъкъ пѫтьтъ е повече отъ труденъ,—въ продължение на $^3/_4$ часа той се въскачва право нагорѣ по склона на голата планина Слива. Голотията, грозотата мѣстото увеличаватъ скуката въ тази часть на пѫтя! И лизашъ най-подиръ на голото било на Слива, дѣто и въ силнитѣ лѣтни горещини вѣтрецътъ може да си пробие п до коститѣ ти, а въ зимно е твърдѣ възможно да бъдеш затрупанъ отъ вѣялици снѣгъ. Това е така, за то Слива горѣ е съвършено гола и напълно изложена на да-сѣверка. Отъ тукъ се вижда часть отъ града, именно м . Мочури и Яноска-чешма. Остава ти до града 1 часъ ть, който е доста сносенъ. Отъ лѣво на пѫтя си имашъ К повската букова кория, спружена като гребенъ надъ Слива о тукъ до долния край на Крушово. Въ приятнитѣ сѣнки кра тудени води се яджтъ отъ крушовскитѣ богаташи много печен чгнета прѣзъ лѣтото. Цѣлиятъ този пѫть държи 9 часа кон

Другиятъ отъ Кичева до с. Пласница върви прѣзъ оле-то. По стръмния склонъ на Стърмолъ се искачва на о-то му. Нататъкъ сѐ по билото на Стърмолъ, Денѝ-ка ъ, Бушоà-чешма и Слива излиза до корията, дѣто се срѣща прѣди описания. Той е чисто планински пѫть, прѣзъ зима почти непристѫпенъ. Взема се за 7 чиса, понеже е нàпрѣсѣкъ.

XIV. *Скопйе — Кичева.* Сношенията на Скопйе съ Кичева сега ставатъ прѣзъ Тетово — Гостиваръ или Прилѣпъ, нъ има или, по-добрѣ, имало е пѫть за право съобщение на Скопйе съ Кичева, който сега слабо работи. Тоя пѫть излиза отъ южния край на Скопйе прѣзъ полето при село Кисела-вода, дѣто оставя полето и почва да се качва по голия глинястъ источенъ склонъ на Водно пл. и по западния край на мѣстностьта Каршияка сѐ при голитѣ поли първо на Водно, послѣ на Рудината и влиза въ най-западния кѫтъ на тази мѣстность, въ така наречената *Пустарѣка*. Въ това продължение той минава прѣзъ слѣднитѣ села: *Сопища*, което е расположено въ единъ долъ по склона на Водно и недалечъ отъ което има ханища, нѣкога работящи, а сега запустѣли, надъ с. Ракотинци, Добридолъ отъ лѣво и Солйе отъ дѣсно. Въ тази часть на пѫ-

тя трудно мѣсто за минаване прѣдставява склонътъ
отъ Кисела вода нагорѣ. За да избѣгнѫтъ трудѣ на то ѣсто, пѫтницитѣ ходѫтъ по пѫтя, който
по ю югъ спусковетѣ на Водно и се съединява
с. Сопища. Другата му часть въ Каршияка
широкъ глинястъ друмъ, които, при всичко че
ст ого каль, когато вали дъждъ или се топи
сѣ ъ може да се смѣта за доста сносенъ. Отъ
ѣ Скопски села за Каршияка има другъ пѫть, който
първо по долината на Маркова рѣка, а послѣ по
— долъ, въ горната часть на който се слива съ опи-
(пско — Кичевски пѫть. Срѣщу село Пуста-рѣка
ъ пѫть влиза въ горната часть на долината на
т Суви-долъ, която долина тукъ прѣдставява единъ
но дълбокъ долъ между Сува-пл. отъ лѣво и Руди-
от дѣсно. Каменистото ѝ дъно, което постепено се въз-
служи за пѫть, защото склоноветѣ сѫ стръмни.
Слѣдъ 2 часа вървежъ долътъ се свършва, и на пѫтя
рѣчва височината — *Бѫрдо*, която съединява Сува-
а съ Рудина и която служи за граница между Скоп-
Киченската каази и за водопрѣдѣлъ между Трѣска
рѣка. Като излѣзе изъ дола право нагорѣ по
на Бърдото, пѫтьтъ се искачва на тепето му, дѣто
с ица. Отъ татъшната страна на Бърдото не да-
отъ стражарницата и срѣщуположно на Суви — долъ
ваща още по-дълбокъ долъ съ още по-стръмни скло-
нѣкѫдѣ скалисти, нѣкѫдѣ голо-земести и варовити.
П него протича потокътъ *Бѣла-рѣка*, който извира отъ
склонъ изъ една пещера, отъ която съ клокотенье
вода колкото да мѣли воденица съ единъ камъкъ, а
ко по-долѣ отъ пещерата съ тази вода се съединява
да три пѫти по-голѣма, която тъй сѫщо излиза изъ
склонъ на дола. Отъ кулата до устието на Бѣла —
р въ Трѣска пѫтьтъ върви на $^3/_4$ ч. по склона, а послѣ
$1^1/_2$ ч. — сѣ по-този долъ, нѣкѫдѣ по дъното, а нѣкѫ-
страната на съвсѣмъ голия му или краставъ склонъ.
село Вичъ, дѣто Бѣла-рѣка се влива въ Трѣска, той
въ долината на послѣдната, минава отъ дѣсната ѝ
по мостъ и сѣ по неѫ подиръ 2 — $2^1/_2$ ч. пѫть
с ява съ Прилѣпско — Кичевското джаде при Те-
ханища.

Нѣкога този пѫть е билъ голѣмъ и много работенъ друмъ, по който сѫ ставали търговскитѣ сношения между Скопйе и Кичева, особено между Каршияка и Порѣче, които (сношения) благодарение нему сѫ били доста развити. Най-голѣмата часть отъ извѣстното Порѣчко — желѣзо се харчела въ Скопйе. Порѣчани и кираджии носѣли въ Скопйе това желѣзо, овощия, разни дърводѣлски издѣлия и скотовъдчески произведения, въ замѣна на което дигали отъ тамъ потрѣбнитѣ за въ кѫщи произведения, а най-много вино и ракия. Селянитѣ отъ Каршияка сами сѫ носѣли вино и ракия въ Порѣче и Кичева, отдѣто сѫ донасяли горѣ-поменѫтитѣ произведения. Живитѣ тогавашни сношения и сега се споменуватъ съ скърбь отъ Каршиякалиитѣ, които най-много се ползували отъ тѣхъ. Голѣмитѣ ханища въ Сопища, между Сопища и Ракотинци, при Добри-долъ, сега полуразвалени, сѫ живо свидѣтелство за простора на тѣзи движения. Сега този пѫть е почти запустѣлъ; по него вървѫтъ само нѣкои Порѣчани, които носѫтъ въ Скопйе вйли, лъжици, лопати и др. т. Причинитѣ на туй сѫ двѣ: първата и главната е, че тукъ съ усилването на арнаутския елементъ се е развило силно разбойничеството като въ настоящъ арнаутлукъ, а туй повлѣкло отпадъкътъ на желѣзната индустрия, на дърводѣлството и скотовъдството въ Порѣче и заедно съ туй и благосъстоянието на населението му. Първиятъ и най-правъ резултатъ отъ намалението на тѣзи сношения е отпадъкътъ на винодѣлието и лозарството въ Каршияка, дѣто сега нѣма лозя даже толкозъ, щото да могѫтъ да удовлетворѫтъ мѣстнитѣ нужди за вино. Тази е и причината дѣто Порѣче, на което естественото пазарище е Скопйе, днесь пазарува сѐ въ Прилѣпъ.

II. Скопйе—Велесъ—Прилѣпъ—Битоля. Друмътъ за Велесъ излиза отъ юго-източния край на Скопйе и върви право прѣзъ полето почти паралелно на р. Вардаръ на $^1/_2$ — $^3/_4$ часа на раздалечъ отъ него. Тукъ той е доста равенъ и сгоденъ, нъ прѣзъ извѣстни врѣмена въ годината пѫтуването по него е свързано съ доста неприятности: прѣзъ лѣтото прахътъ, а прѣзъ зимата калта — сѫ доста несносни за пѫтницитѣ, както бива обикновено съ кои-да-сѫ полски пѫтища. Отъ лѣвата му страна въ полето сѫ селата Маджари на $^1/_2$ часъ и Трубарево на 2 часа отъ Скопйе и Кръганичино на $^1/_2$ ч. отъ Ибраимово. Срѣщу послѣднитѣ двѣ села въ ю.-източния край на полето пѫтьтъ върви до сѣвер-

ния край на блатото, което на половина скрито е подъ шамака. Голата височина край дѣсния брѣгъ на Пчиня тукъ се снижава до уровена на полето и образува Катлановскиятъ проходъ, дългъ 15—20 минути, който води въ долината на Пчиня. Отъ с. Катланово, което се намира на дѣсния брѣгъ на Пчиня, по новонаправенъ каменень мостъ, при който има стражарница, почва да се въскачва по склона на височинитѣ, които заграждатъ отъ лѣво долината на Пчиня. На около $^3/_4$ ч. пѫтьтъ се извива като змия по склона на тази височина, додѣто се искачи на билото ѝ при с. Лепевци. Отъ тамъ между хълмоветѣ и тумбитѣ по височината, която отдѣля Вардарската долина отъ Овче-поле, влиза въ Велесъ отъ сѣверната му страна.

Сега този пѫть слабо работи, защото сношенията между Велесъ и Скопйе ставатъ по желѣзницата; нъ нѣкога той е билъ единъ отъ главнитѣ друмове въ нашенско. По него сѫ ставали голѣмитѣ съобщения на Скопйе, както съ Солунъ, тъй и съ цѣла срѣдна и южна Македония прѣзъ Велесъ. По него може да работи и кола, нъ малко трудно, особено въ Велешката му часть, за туй обикновено пѫтуватъ съ кираджии на конье и мулета.

§ *III. Градско—Прилѣпъ.* Отъ Градско той върви прѣзъ зап. край на Тиквешкото поле при политѣ на Клѣпата, като има отъ дѣсно селата Дрѣново, Сирково (помашки села), расположени въ голината на $^1/_2$ ч. отъ пѫтя и Каменъ-долъ, а отъ лѣво помашкото село Росоманъ. Слѣдъ 2 часа вървежъ прѣзъ полето той влиза въ „*Клисурата*“ или тѣсninата между онази верига, която загражда отъ с. Мариово и онази, която се спускаше отъ в. Козякъ на и. до Тиквешко. Прѣзъ тази страшна тѣснина съ стръмни, непристѫпни, скалисти склонове р. Рѣка излиза въ Тиквешкото поле, дѣто се влива въ Църна. По долината на тази рѣка отъ лѣво на водата пѫтьтъ върв[illegible] въ продължение нѣщо на единъ часъ, слѣдъ това [illegible] за краткость и отъ голѣмата тѣснина на вто[illegible] почва да се искачва по „*Фаришкия баиръ*“, т[illegible]то [illegible] к[illegible]о е „*Фаришкия ханъ*“, така наречень [illegible] к[illegible]то е расположено малко по-горѣ отъ [illegible] стъ долъ. Фаришкиятъ баиръ, който се [illegible] часа пѫть, прѣдставява най-трудната [illegible] пѫ[illegible] Отъ него пѫтьтъ пакъ влиза въ долината [illegible] лѣвата страна на водата, като има отъ

дѣсно голи хълмове, покрити повече съ лозя, а отъ лѣво се издига гориста — скалиста планина. Въ тази часть на пжтя сж главнитѣ ханища на Ракле и Топлица, дѣто обикновено нощуватъ пжтницитѣ. Отъ Градско до Ракле има 4 — 4½ часа пжть съ кола. Въ Ракле и Топлица пжтникътъ може да прѣнощува свободно, защото въ тѣхъ има и войска, главното назначение на която е да пази пощата. Веселата околна природа, планинскиятъ чистъ въздухъ, хубавата и студена вода бихж направили много приятно нощуването, ако самитѣ ханища, сгодноститѣ и прислугата въ тѣхъ не бѣхж тъй мизерни. Тѣзи ханища сж почти на половината пжть отъ Градско за Прилѣпъ. За да могжтъ да стигнжтъ въ Прилѣпъ още рано и тъй да избѣгнжтъ горещината, коларитѣ потеглюватъ прѣди зори. Приятната лѣтна прохлада, безвѣтрието, което обикновено владѣе въ прохода оттатъкъ Ракле и Топлица, прѣдрасполага пжтникътъ къмъ мечтания, а по-често и къмъ сънь, който за недоспалия и утрудненъ пжтникъ е особна приятность. Слѣдъ 1½ ч. — 2 часа връвежъ по този проходъ срѣщу с. Царевикъ, което е отъ лѣво на пжтя при политѣ на гористата Сува-гора, пжтьтъ излиза пакъ въ долината на р. Рѣка, която тукъ е по-разширочена. Право прѣдъ себе си пжтникътъ има храстестиятъ склонъ на Буди-мажъ, началото на Селечката планина, отъ дѣсно му се испрѣчва варовитиятъ голъ и грозенъ изгледъ на в. Козякъ, отъ който се спуска голиятъ и варовитъ планински гребенъ Фралажъ, и отъ лѣво сж Сува-гора и Лѣска, началото на онази верига, която се спуска отъ Буди-мажъ на истокъ до Тиквешъ. Пжтьтъ върви по политѣ на послѣднята до политѣ на Козякъ. Подъ с. Е[illegible] водица, което е расположено на една весела зелена пол[illegible] на Лѣска, джадето извито като змия се въскачва при[illegible] горѣ по източния склонъ на Плетварския проходъ [illegible] единъ часъ връвежъ излиза на тепето на висо[illegible] между Козякъ и Буди-мажъ при с. Плетваръ, дѣто [illegible] жарница. При кулата обикновено колитѣ спиратъ отпочинжтъ коньетѣ, и пжтникътъ има възможность [illegible] гледа разнообразната картина, която се открива прѣдъ му. На югъ имашъ Буди-мажъ, дѣто окото ти се [illegible] лѣсковитѣ храсталаци, по които свободно се катер[illegible] отъ лѣска на лѣска; по на сѣверъ, срѣщуполо[illegible] се издига скалистиятъ спускъ *Баба*, който посте[illegible] дига до в. Козякъ. На истокъ прѣку низката [illegible]

долина, въ дъното на която дълбокиятъ долъ на р. Рѣка, ти загражда хоризонтътъ — полегатата Радобилска планина, всрѣдъ която лежатъ селата: М. и Гол. Радобилъ. Отъ тази страна на хоризонта най-много ти привлича вниманието с. Бѣловодица, което се растила по една живописна зелена полегата равнина на Лѣска пл. Като се обърнешъ къмъ западъ, прѣдъ себе си малко на дѣсно имашъ гранитно-скалистата Дабничка пл. съ гордия в. Златовърхъ, при политѣ на който стои като залѣпенъ за скалитѣ манастирътъ „*Трѣскавецъ*“, и малко на лѣво и право прѣдъ тебе е постлана като тепция по-голѣмата часть отъ пъстрото Прилѣпско поле, което е заградено отъ западъ съ двѣ стръмни на гледъ паралелни планински стѣни една задъ друга, отъ които задната (Бигла пл.) е по-висока, а прѣдната (Крушовската пл.) — по-низка. Бързо се спускатъ колитѣ по склона на Плетварския високъ проходъ и слѣдъ 1¼ часъ пжть достигатъ до Прилѣпъ.

По това джаде се пжтува съ коли и фаетони, които съ десятки новжтъ между Битоля и Градско. Пжтуването е доста трудно, едно, защото пжтьтъ отъ многото коли много и се развали, а пъкъ слабо се поправя, и друго, защото има много стръмни и каменисти мѣста, каквито напр. сж склоноветѣ на Плетварския проходъ и Фаришкия баиръ, по които обикновено пжтницитѣ слазятъ отъ колата. То е ново джаде, което се направи въ 1880-та година, когато житото много се носѣше въ Солунъ. Самъ по себе пжтьтъ е много опасенъ, защото минава прѣзъ уединени мѣста близо до гори, нъ сега опасноститѣ сж по-намалени, едно, че е много работенъ, друго, че добрѣ се пази отъ солдати, които всѣкога стоjжтъ по ханищата, а въ пощенскитѣ дни кръстосватъ по цѣлия пжть. По него се носjжтъ на коли всичкитѣ стоки отъ Солунъ за южна Македония и, обратно, по него вървjжтъ и пжтницитѣ за Солунъ, Сърбия, България и Европа. До сега то бѣ най-работното джаде по нашенско, нъ съ направата на желѣзницата Солунъ—Битоля то почна да опустява.

Прилѣпъ до Битоля джадето е равно и доста сго, пжтуване, защото минава прѣзъ плоското и богато Битолско поле. Отъ Прилѣпското поле излиза въ „ушитѣ“ надъ село Алинци; Църна и Шемдървени мостове; ханища по него сж Ваша-Църна на половинъ пжть и Пети-лѣбъ

на 1¼ часъ разстояние отъ Битоля. Пѫтьтъ е правъ и отъ Прилѣпъ за Битоля се взема за 5 часа коларски ходъ.

Стариятъ пѫть отъ Прилѣпъ за Битоля не е вървѣлъ по сегашното джаде.

Отъ клоноветѣ на втория пѫть Скопйе — Битоля повидни сѫ:

I. Велесъ—Щипъ. Този пѫть е джаде, по което стават сношенията само между Велесъ и Щипъ. По него се пѫтува съ кола, които мѫчно се намират, защото слабо работѫтъ, сношенията между Щипъ и Велесъ сѫ съвсѣмъ слаби. Отъ Велесъ прѣзъ лозята по баира надъ лѣвия брѣгъ на Вардаръ пѫтьтъ излиза въ Овче-поле, прѣзъ чиято срѣда минава. Пѫтуването прѣзъ това еднообразно поле съ гола, а тъй сѫщо еднообразна контура, е много утекчително. При с. Чифликъ, въ сѣвернитѣ поли на Богословецъ, пѫтьтъ оставя Овче-поле и прѣзъ едно снижено мѣсто по политѣ на Богословецъ между него и голата височина, която загражда отъ дѣсно Щипската часть на долината на Брѣгалница прѣзъ лозята въ „*Кумлука*“, се явява въ долината на Брѣгалница. Щомъ се покажешъ въ щипското поленце, като магнитъ привлича окото ти брѣгалничката долина съ своята тъмна растителность, която поставена всрѣдъ голини се прѣдставява особено буйна и весела. Отъ тукъ до Щипъ прѣдъ себе си имашъ сѣ источниятъ склонъ на тѫпата възвишеность между Щипъ и Радовишъ, който склонъ е покритъ съ храстье и редки дървеса. Брѣгалница се минава по единъ старъ камененъ мостъ, навѣрно останѫлъ отъ Венецианско врѣме. Този пѫть е дълъгъ 6½ — 7 часа съ кола.

II. Пѫтьтъ Прилѣпъ — Кичева. Кичева се намира 12 часа на зап. — сѣв. — зап. отъ гр. Прилѣпъ. Понеже тази страна е раздѣлена отъ другитѣ околни градчета и градове съ диви, страшни, мѫчно проходими и почти непристѫпни планински мѣста, то главното ѝ пазарище е гр. Прилѣпъ. Тукъ обикновено Кичевци идѫтъ на пазарь въ вторникъ и въ срѣда, тъй като и въ двата града пазарьтъ става въ сѫбота; отъ тукъ тѣ купуватъ почти всичко, каквото се [illegible]ща въ кичевската чаршия. Съобщенията между Прилѣпъ [illegible]-чева значително се улесниха, отъ като се нап[illegible] тѣхъ джаде, по което може да работи и кола, [illegible] да е опасно пѫтуването. Търговскитѣ сноше[illegible]ѣ Кичевчани и Прилѣпчани стават [illegible]

значително несгоденъ за търговията начинъ, наложенъ отъ мѣстнитѣ условия и обстоятелства, посрѣдствомъ арнаути кираджии. Кираджиитѣ съ нѣколко кола дохаждатъ редовно като поща единъ пѫть въ недѣлята, а докянджиитѣ Кичевчани даватъ имъ поржчки за разни стоки, за възнаграждение на което имъ плащатъ доста скѫпа кирия. Само че прѣнасянието на стокитѣ става на рискъ на кираджията.

Подобенъ начинъ на търговски сношения се практикува между Тетово и Скопйе и въ много други мѣста, въ които би могли свободно да пѫтуватъ само мѣстни влиятелни хора отъ господствующето племе. Такива кираджии — посрѣдници между кичевскитѣ и прилѣпскитѣ търговци сѫ 3—4-ма.

Съ единъ такъвъ кираджия тръгнѫхъ отъ Прилѣпъ за ева. Приятели ми прѣпоржчаха този кираджия арнау- ъ за честенъ, вѣренъ и влиятеленъ. Справедливостьта го и ва да кажа, че този добъръ човѣчецъ дѣйствително прѣпоржкитѣ; прѣзъ цѣлия пѫть не се отдѣли нито с ка отъ коня ми и непрѣстанно се стараеше да ми угоди, съ пѣ ѣ и приказкитѣ си гледаше да направи пѫту- то приятно. Весе́ль, тъй се викаше кираджията, гледъ усмихнѫто и приятно лице; обаче съ единъ нъ и сериозенъ погледъ той заставяше онѣзи, които срѣщаха по пѫтя, да не се вглеждатъ много-много у Д ѣрието ми въ него уголѣмиха го приятелитѣ, като ха случки, въ които той дѣйствително съ редка ус ость и съ рискъ на живота си е избавилъ отъ по ъ нѣколко свои мущерии.

И а, съ него азъ тръгнѫхъ за Кичева. Излѣзохме от Пр ѣпъ прѣзъ с.-западната му или Варошката махала, а ѣчена, защото се намира откждѣ с. Варошъ при “ а“ (баждарницитѣ сѫ малки кулички, които ени край всѣкой отъ главнитѣ друмища, въ които седѣли нѣколко души). Извѣстно е, че въ Турция ос п ѣ данъци, които се вематъ върху недвижи- ства, върху раз ѣ произведения отъ растител- гно царство, вз се особенъ данъкъ, за да имашъ купувашъ и про ашъ всѣкаква стока. Слама, отни вото друго донесе селянинътъ тр п. още данъкъ: данъкъ за е с ки аръ параси, за дѣто тя ще се . (тоя данъкъ се взема по ха-

нищата и пазарището, дѣто ходѫтъ разни чиновници да събиратъ пари срѣщу тескере (расписка) и подирѣ имъ вървѫтъ кантарджиитѣ, за да мѣрѫтъ стоката. Напрѣдъ тѣзи данъци сѫ се събирали по баждарницитѣ. Всѣкой селянинъ при влизанието въ града и излизанието отъ него трѣбвало да даде „баждаръ“ за стоката, която продалъ и купилъ, или просто, за дѣто влиза въ града и излиза отъ него. Количеството на баждара се опрѣдѣлялъ произволно отъ баждаритѣ, надъ които не е имало никакъвъ контролъ. Въ по-тъмнитѣ врѣмена, когато администрацията бѣше неопрѣдѣлена, баждарътъ самъ по себе е билъ едно сѫщинско зло за пѫтницитѣ и селянитѣ пазарджии; а баждарницитѣ освѣнъ правата мѫчнотия, която причинявали на хората, често сѫ служили като гнѣздо на разбойници и обирници. Подъ булото на баждарджии много обирници сѫ научвали състоянието и пѫтьтъ на пѫтницитѣ и по-нататъкъ отъ баждарницитѣ сѫ ги убивали, а други подъ прѣдлогъ, че ги прѣтърсватъ на мѣстото, сѫ ги обирали при самата баждарница. По разни причини полу-суевѣрни, полу-практични, кираджиитѣ и пѫтницитѣ, кога излизатъ на пѫть, не яхватъ на коньетѣ още отъ кѫщата, а като излѣзнѫтъ вънъ отъ града. И ние направихме сѫщото. Щомъ излѣзешъ отъ града, ударя на очи едно голѣмо каменно здание на реджието, което е назначено да бѫде складочно мѣсто на тютюна отъ цѣлото Пелагонийско поле, защото Прилѣпскиятъ мюдюрлъкъ на реджието е единъ отъ първостепенитѣ.

На $1^1/_2$ ч. разстояние пѫтьтъ върви прѣзъ с. Варошъ и почти право по з. — с. — западна посока по политѣ на каменистия пирамидаленъ върхъ „Маркуй-кули“ и по-нататъкъ по политѣ — на Заградската планина. Тази часть на полето не е тъй плодородна, както е изобщо Прилѣпското поле, защото поради наноситѣ почвата е пѣсъчлива; сѐ пакъ работливитѣ граждани и Варошани сѫ го направили настояща градина. Отъ двѣтѣ страни на пѫтя полето е раздѣлено на малки ниви, грижливо разработени и покрити съ всѣкакви растения, най-много съ тютюни, афиони, анасони и бостани. Ненаситни на рабо и ужасни експлоататори на земята. Прилѣпчани и р не даватъ почивка на земята, редко уѫрятъ ни ѣ пакъ добиватъ отъ нивята си по-голѣма пол от полянитѣ, защото земята е раздѣлена на лки , които стопанитѣ обработватъ и торѫтъ д

Отъ лѣвата страна окото на пѫтника свободно се скита върху една пространна, като тепция равна поляна, въ която напразно търси точка, на която да се опре, защото тази часть на Прилѣпското поле, макаръ и богата, е еднообразна на гледъ, съвършено лишена отъ дървесна растителность и весели мѣста. Отъ дѣсно отъ града до с. Варошъ имашъ една грамада отъ неправилно расхвърлени гранитни скали и голѣми камъни и пещери съ чудновати форми, всѣкоя отъ които си има особено название, увѣковечено съ нѣкое прѣдание свързано съ господаря имъ Крали-Марко. Надъ цѣлата тази грамада като вѣнецъ се издига на върхъ „Маркуй-кули“ зѫбата една стѣна, остатъкъ отъ чудното кале на Крали-Марко. А въ една впадина надъ с. Варошъ, като залѣпенъ въ скалитѣ, е Варошкиятъ манастирь „*Св. Арангьелъ*“ съ доста хубавъ изгледъ отъ далечъ и пъленъ съ разни въспоминания и приказки за Крали-Марко. Неговото кралско-разбойническо гнѣздо, интересното въ много отношения с. Варошъ и прикаскитѣ, които необходимо послѣдватъ отъ тѣзи въпроси въ пѫтническитѣ компании, тъй увличатъ пѫтникътъ, щото той незабѣлѣзано минува около 1 ч. пѫть прѣзъ с. Варошъ и полето му. Сѫщиятъ скалистъ строй и видъ има и Заградската планина, нъ нейнитѣ скали и дупки сѫ лишени отъ споменитѣ на онази въ „Маркуй-кули“, и пѫтникътъ, като ги погледа, остава ги и се прѣдава на онзи видъ размишления, обзема се отъ оназъ скука, която естествено обхваща пѫтницитѣ, когато пѫтуватъ прѣзъ еднообразни мѣста особено прѣзъ полета. Слѣдъ 1 часъ като минешъ по единъ мостъ сухата долина—Заградска рѣка, пѫтьтъ почва да се въскачва по Мажулчкия ридъ, който прѣхвърляшъ за $^1/_4$ часъ и влизашъ въ западната часть на Прилѣпското поле, което е заградено съ Мукосъ, Даутица, Стърмолъ и Крушовската планина. Щомъ се покажешъ отъ Мажулчкия ридъ въ полето прѣдъ себе малко на дѣсно имашъ като въ кьоше една гола скалиста, крастава и грозна на гледъ издигнѫтость. Надъ самата ѝ срѣда като цуцуле съ плоско скалистъ склонъ високо се издига, нареченъ Морава-планина, върхътъ Якупица, отъ който нататъкъ на кадѣ Велешко виждашъ да завива една тъй сѫщо гола, гладка, скалиста стѣна — Салакова планина. Право подъ върха Якупица е широката впадина, по която протича р. Бабуна. На лѣво отъ впадината се издигатъ тѫпи скалисти височини, раздѣлени една отъ друга съ снижението, което постепено се снижава

до политѣ на Даутица въ единъ редъ. Подъ политѣ на самото цуцуле на Якупица и малко на лѣво има една тѫпа широка възвишеность съ едно малко по-високо голо цуцуле, което служи за начало на описания редъ отъ възвишения. Въ началото на Мукосъ, който се издига като стѣна на дѣсно отъ пѫтя ти и който съ грозния си, нъ скалистъ строй и съ голотата си оттласнува погледътъ ти, има едно голѣмо понижение, като проходъ, прѣзъ което отъ Прилѣпското поле се излиза въ долината на р. Бабуна, по която на долѣ се прониква въ Велешкия Азотъ, а нагорѣ — въ Скопскитѣ планини. Мукосъ остава на дѣсно отъ пѫтя ти, а право прѣдъ тебе се издига, като широка горѣ тѫпа и плоска стѣна, Даутица планина и още по-на югъ Крушовската планина. Веселитѣ имъ поли привличатъ погледътъ ти и пораждатъ у тебе желание по-скоро да се намѣришъ всрѣдъ гѫстата имъ зеленина, нъ додѣто достигнешъ до тѣхъ трѣбва още $3^1/_2$ часа, трѣбва съ дотегчителна скука да пѫтувашъ прѣзъ еднообразното поле по съвършено хоризонталенъ пѫть. При с. Сарандиново и Ропотово, които сѫ по на $1^1/_2$ часъ разстояние едно отъ друго има ханища. Малко по-насамъ отъ Ропотово отъ пѫтя на дѣсно се отдѣля другъ пѫть, който напрѣку прѣзъ Даутица води въ с. Крапа и отъ тамъ прѣзъ Бѣлицитѣ въ Порѣче. Отъ Ропотово нататъкъ се срѣщатъ възвишения до послѣднитѣ отприски на южния край на Даутица, а при с. Дебрища, което е живописно расположено на една твърдѣ висока полегатость по долната часть на склона на Бушоà-чешма, пѫтьтъ завлиза въ прохода между Даутица и Бушоà-чешма. Южниятъ край на Даутица е сниженъ и отъ зап. и ист. е прорѣзанъ съ два долища: откъмъ зап. съ Суви-долъ, а откъмъ истокъ съ дола, който образувалъ Дебришкиятъ потокъ. Между горнитѣ краища на двата дола има единъ сниженъ плосъкъ гребенъ, който съединява Даутица съ единъ издаденъ напрѣдъ спускъ на Бушоà-чешма, и който образува водораздѣлътъ между Трѣска и Блатото. Отъ с. Дебрища сѐ по дола на Дебришката вода пѫтьтъ постепенѣ се въскачва нѣщо на $^3/_4$ часа пѫть до чешмитѣ, като върви по голия нѣкѫдѣ земястъ, нѣкѫдѣ каменистъ склонъ на Даутица. Отъ лѣво на пѫтя е сѣверниятъ склонъ на прѣдгѣ покритъ съ лѣска, надъ която тукъ-тамѣ се издигатъ дѫ остатъци отъ бившата тукъ гора. Хладъ, прѣснота почу вашъ, щомъ влѣзнешъ въ прохода и съ голѣмо уд

смъркашъ съ гръсти вода отъ „чешмитѣ“, които даватъ Дебришката вода. На върхъ съединяющия гребенъ има кула, въ която стоѫтъ нѣколко заптиета, а подъ кулата селцето Барбарасъ, състояще отъ 7—8 конусообразни колиби — кѫщи, отъ което и мѣстото заедно съ кулата се нарича Барбарасъ.

Щомъ се покажешъ на Барбарасъ, прѣдъ очитѣ ти се открива една чудно страшна и дива *планинска картина*. Прѣдъ тебе се испрѣчва една висока стръмнина съ дивъ и страшенъ изгледъ, то е източниятъ склонъ на върхъ Песякъ, който стръмно като стѣна се издига надъ Трѣска и образува западната страна на Текийската тѣснина. Задъ неѫ като опашка се спуска висока пл. (Чалиойцата), малко по-надѣсно, нъ на далечъ прѣдъ тебе ти загражда хоризонтътъ една камениста стѣна (то е Тетовско-Скопската Сува-гора), а между тѣхъ окото ти се губи въ една страшна бездна. При първото поглеждание на тази дива картина, тъй се уплашихъ, щото неволно се обърнѫхъ назадъ да погледнѫ за послѣденъ пѫть Прилѣпското поле и околнитѣ му височини, които въ тази мину[illegible] станѫхѫ толкозъ мили и драги, колкото до тогава ми [illegible] поради скуката, която ми причиняваха. Още [illegible]ко стѫпки по-горѣ картината се допълни и ми се прѣдв[illegible] я диво-величественъ видъ: между двѣтѣ стѣни, които по[illegible]нѫхъ по-горѣ, вмѣсто бездънна и неизвѣстна [illegible]сть [illegible] се откри единъ купъ отъ диви гористи мѣста. От[illegible]ата верига като рибици се спускатъ паралелни [illegible] другъ страшни и тъмни на гледъ остри и съ стръмни [illegible] гористи спускове, които на сѣверъ постепено се сл[illegible]ъ и които сѫ раздѣлени единъ отъ другъ съ диви [illegible]тѫпни долове. Такива спускове подъ ѫгълъ съ онѣзи [illegible]иойца дава и Добра-вода. Като се прѣплетатъ помежду тѣзи спускове образуватъ по-голѣмата часть отъ дивата [illegible]пристѫпна мѣстность — Порѣче. Прѣдъ себе си имахъ [illegible]цѣлото Порѣче, а не виждахъ нито едно село, защото [illegible]чкитѣ села сѫ тикнѫти въ спилитѣ между спусковетѣ Чалиойца и Добра — вода. Отъ лѣвата страна край в. [illegible]ти се испрѣчва единъ процѣпъ, прѣзъ който ти се [illegible] една синина.

Прѣдстави ми се на минута, че задъ тази планина е нѣкой свѣтъ, че този отворъ въ планината води въ бездна!

Потънѫлъ въ мрачни мисли и въ учудвания, почти неволно и съ нѣкаква си увѣреность исказахъ на кираджията прѣдположението си, че тази верига, която се спуска оттатъкъ стръмнината е Баба пл; а върхътъ, който се издига въ с. — западния ѝ край, е в. Баба и че, слѣдователно, пѫтьтъ ни непрѣменно трѣбва да е въ дола, на който отворътъ виждахме подъ себе си и който водѣше на дѣсно и на страна и отъ двѣтѣ тѣзи страшни мѣста. Обаче, отъ думитѣ на кираджията, пакъ и самъ отъ себе, като се съвзехъ малко, узнахъ заблуждението и не извѣстностьта, въ която ме вкарахѫ първитѣ силни впечатления и чувства отъ страхъ и учудвание. Скоро се усѣтихъ, че то е онази верига, която отъ височинитѣ надъ Прилѣпъ съмъ ѫ гледалъ като сѣв.-западно продължение на Крушовската планина, че то е, слѣдователно, веригата на Чалиойца пл. и нататъкъ Добра-вода, която верига е отдѣлена само съ тѣсната клисура, прѣзъ която р. Велика прѣминува отъ Кичевското поле въ Порѣче, а върхътъ, който ми се испрѣчи, е в. Касра, краятъ на Чалиойца и началото на Добра-вода. (При описанието планинитѣ на Кичевско азъ се държахъ за обще приетото у пѫтешественицитѣ понятие, че веригата на Баба-Турла-Крушовската пл. си води началото отъ сѫщия в. Стогово, отъ дѣто се захващаше и веригата на Турла, Пелистеръ и че веригата на Чалиойцата свръшва надъ Трѣска при Бродъ. Обаче, на доста здрава основа може да се прѣдполага, че происхождението на тѣзи планини е друго, именно, че Стърмолъ и Крушовската планина сѫ продължение не на веригата Баба, а на Чалиойца и че, слѣдователно, тази дълга верига се захваща отъ Корабъ пл. съ в. Бунецъ и подъ имената Влайница, Буковикъ, Чалиойца дохажда до Трѣска, отъ която се прѣсича и послѣ нататъкъ се продължава подъ друго название, че западната часть на голѣмата верига, която се захващаше отъ Стогово, е единъ съединителенъ гребенъ между Съртътъ и веригата на Крушовската пл. и че Клисурата при Бродъ не е естествена, а прѣдставява рѣченъ процѣпъ произведенъ отъ р. Трѣска. Видътъ на планинитѣ дава право и на такъво едно прѣдположение.

Казахъ, че отъ Барбарасъ даже дори до Прилѣпъ Чалиойца се прѣдставява, като едно непрѣкѫснѫто продължение на Крушовската планина, което продължение завива на з.-сѣверо-западъ; а като гледашъ на веригата, която загражда

отъ югъ Кичевското поле, май мѫчно можешъ да разберешъ, че тя съставява една верига съ Крушовската планина. Мѫчно можешъ да разберешъ тъй сѫщо началото на веригата при Стогово и границата мѣжду нейното начало и онова на Турянската пл. Въ подкрѣпление на горното прѣдположение може да се вземе и посоката на Стърмолъ и Бушоа-чешма. Баба, Стърмолъ, Бушоа-чешма и Слива образуватъ една прѣчупена линия състояща отъ 4 части, отъ които Баба има източна посока, Стърмолъ рѣзко завива на сѣв.-ист., Бушоа-чешма се обърща на ю.-ю-и, а Слива на ю.-ю-зап. Заслужва да се спомене, че крайното мѣсто на Стърмолъ и Бушоа-чешма стои въ права линия съ Чалиойца. Измѣнявание на посоката се срѣща у много вериги, нъ такъвъ видъ неправилность азъ не съмъ срѣщнѫлъ въ никоя друга пл. верига. Както и да е, азъ давамъ горнитѣ бѣлѣжки, като едно прѣдположение по систематизацията на Кичевскитѣ планини, което прѣдположение оставямъ да разгледатъ компетентнитѣ по този въпросъ хора, които бихѫ имали случай да изучаватъ тѣзи мѣста). Пѫтьтъ завива малко на лѣво и слѣдъ $^1/_2$ часъ прѣдъ очитѣ ти се испрѣчва и останѫлата часть на Порѣче. На дѣсно и малко отзадъ себе си имашъ западниятъ склонъ на Даутица въ видъ на една пространна полегатость, която твърдѣ постепено се спуска на долѣ. Голъ, нѣкѫдѣ бѣлъ земясть или скалистъ, нѣкѫдѣ покритъ съ пожълтѣла прѣзъ цѣлото лѣто трѣва, съ редки тумби, почти никакъ непрорѣзанъ съ долища, този склонъ на Даутица прѣдставява по-скоро самостоятелна тѫпость, отколкото склонъ на една планина. Билото на Даутица отъ тази страна не можешъ да го опрѣдѣлишъ. Само въ долната частъ при политѣ на склона надъ плоскостьта на склона като гребенътъ на пѣтела се издига край самата рѣка единъ голъ бѣло-скалистъ гребенъ на дължина около $1^1/_2$ часъ. Отъ Стърмолъ тази тѫпость се отдѣля съ дола на Суводолския потокъ, край лѣвата страна на който върви пѫтьтъ, а сѣверниятъ му край е за[illegible]енъ като отъ стѣна съ Караджица пл,, която отъ по-
на горѣ е сиво-бѣла. Въ ѫгъла между най-високото
[illegible]сто [illegible] плоския склонъ и източниятъ край на Караджица се
[illegible]тъ склонъ на онзи върхъ, който се издигаше
[illegible]дъ Якуп[illegible]а, а въ долината на плоскостьта подъ Караджица
[illegible]ѣ с. Бѣлици, които сѫ споменѫти при описанието на
планини. Склоноветѣ на Даутица и Караджица

образуватъ така нареченото Долно — Порѣче. За прѣдѣлъ мѣжду Д. и Г. Порѣче или между послѣднитѣ отлоги на западния склонъ на Даутица и крайния источенъ спускъ на Чалиойца служи долината на р. Велика (Трѣска), която отъ пѫтя само тукъ-тамѣ се показва, като зелена дълбока равнинка между окрѫжающитѣ ѭ голини.

Нататъкъ пѫтьтъ върви сѐ по склона на Стърмолъ и колкото слизашъ надолѣ, толкозъ той става по-стърменъ.

Отъ лѣво надъ себе си имашъ сега шумалъкъ, а нѣкога цѣлата тази страна е била покрита съ дѣвствена гора повече отъ дѫбъ, която гора умишлено е била изгорена отъ правителството, за да не служи, както напрѣдъ, за гнѣздо на разбойницитѣ. Свидѣтели за сѫществуването на такава гора сѫ останѫлитѣ голи дънери на изгорѣлитѣ дѫбове. Слизашъ най-подирѣ въ долината на Трѣска тамъ, дѣто въ нея се мѣша р. Слашуица, която съ долината си образува граница между Стърмолъ и прѣдгорието на Бушоа-чешма. Въ началото на самата тѣснина мѣжду Стърмолъ и Песякъ има ханища, притежание на текето, което е расположено прѣкурѣката при политѣ на Песякъ всрѣдъ хубави градини и весели мѣста и отъ което ханищата и мѣстата се наричатъ „Текия“.

Нощно врѣме кираджиитѣ си нощуватъ обикновено подъ Барбарасъ на отворено; нъ зарадъ мене и тѣ рѣшихѫ да прѣкаратъ нощьта въ Текия, въ възнаграждение на което, разбира се, азъ трѣбваше да имъ платѭ разноскитѣ. Прѣзъ нощьта ме турихѫ да спѭ между тѣхъ отъ страхъ на обиръ.

Щомъ излѣзнешъ отъ хана, по единъ мостъ ново-направенъ се минава отъ лѣво на Велика и се завлиза въ „Клисурата“. Дълга е Клисурата около $^1/_2$ часа, тѣсна колкото да върви рѣката и пѫтьтъ има главно 2 кривизни: въ началото по склона на Стърмолъ има издутина, тъкмо срѣщуположно на която въ склона на Песякъ има толкозъ голѣма впадина; по-нататъкъ става обратното. Първиятъ завиокъ е по-ѫсъ и по тѣсенъ, а вториятъ по-дългъ и малко по-отворенъ. А ако смѣтаме и онази часть на Клисурата отъ хана на долѣ, додѣто свърши в. Песякъ, тогава ще имаме три кривизни. Погледнѫти отъ Кичева или откъмъ Барбарасъ тѣзи кривизни, виждатъ се само крайнитѣ имъ завиоци въ видъ на широко отворени ями, като ламини уста! Стѣнитѣ сѫ стръмі отъ дѣсната страна крастави, а отъ лѣвата гористи. Слуша

само шумътъ на водата, която тукъ тече по дрѣбно-каменисто дъно, който шумъ на 3 — 4 пѫти млъкнува отъ язоветѣ на воденицитѣ, нъ самата вода редко ще видишъ, защото е скрита между два реда дървеса, на които клоноветѣ се покланѫтъ на рѣката, като клюмнѫли до самата ѝ повръхнина! Пѫтьтъ прѣдставява се като една прѣкрасна широка и равна улица, ограничена отъ едната страна съ стѣни, а отъ другата съ редъ дървеса.

При с. Латео, което е построено въ една равнина при политѣ на Стърмолъ не много надъ рѣката, Стърмолъ завива, склонътъ му става по-прибранъ и по-стърменъ и Клисурата се разширява. Струва ми се, че и названието си Латео (Латово) това село дължи на туй обстоятелство, че при него именно Клисурата се разширява или „разлатува“, става „разлата“. Още 20 минути пѫть, и отъ лѣво имашъ вече источниятъ край на полето. Съ полегатитѣ поли на Баба пл. въ най-вдаденото мѣсто на жгъла между Баба и Стърмолъ е с. Плавица; при политѣ на Баба пл. е с. Вранещица, едно отъ главнитѣ села въ Кичевско, извѣстно по хубавитѣ Кичевски „стомничета“, които не сѫ искусно направени, нъ държѫтъ много добра водата и които се разнасятъ по всичкитѣ околни градове. И двѣтѣ тѣзи села, покрити съ овощни дървеса, расположени подъ доста привлекателни на гледъ височини и съ хубава околность, иматъ живописно мѣстоположение, а заедно съ това сѫ и най-богатитѣ села въ Кичевско. Подъ върхъ Баба сѫ селата Лисецъ и Старецъ. Пѫтьтъ върви сѐ още при политѣ на издутината на Песякъ, която затваря хоризонтътъ. Едвамъ слѣдъ $^1/_2$ часъ отъ Латово издутинатата свръшва, и ти си вече въ срѣдната часть на полето. Срѣщуположно една на друга отъ Чалиойца и Вървоитѣ се издаватъ на вѫтрѣ въ полето Орланечката и Карабунечката издутини, които загражданъ хоризонтътъ прѣдъ тебе.

Отъ лѣво по покрития съ блѣдо-зеленъ покровъ склонъ Турла пл., като въ видъ на наклонена линия, се червенѣе ъ за Битоля, а малко по-нататъкъ на една гола глиняста се да с. Карбуница. Чакъ като се измине Ребе- показва се часть отъ описаното прѣдгорие лѣвия край на което пакъ като полегата ли- пѫтьтъ прѣку Бистра за Рѣканско.

Бистра гр. Кичева още не се вижда, за- става на дѣстно задъ Бигоръ — Доленечкия

баиръ, а билото на Бистра е закрито задъ високото начало на прѣдгорието. Като отивашъ напрѣдъ, прѣдгорието сѣ още ти се открива, захваща да се показва и билото на Бистра, а гр. Кичева се показва чакъ когато дойдешъ до с. Бигоръ — Доленци, което е расположено на $^1/_2$ часъ отъ града на склона на Орланечката издутина низко надъ полето, а Заяжкото поле се вижда чакъ като наближишъ гр. Кичева.

Пѫтьтъ прѣзъ цѣлото поле върви сѣ между нивя покрити съ царевица и бостани. Велика ѫ прѣсича на 2 мѣста: малко отсамъ Бигоръ — Доленци и подъ самия градъ. Мостъ нѣма и на двѣтѣ мѣста.

Скопйе — Прилѣпъ. Отъ Скопйе за Прилѣпъ има или, по-добрѣ, имало е пѫть направо прѣзъ планинитѣ. Прѣзъ полето прѣку Скопско-Кичевския пѫть прилѣпскиятъ друмъ влиза въ долината на Маркова рѣка, по която върви до Марковъ манастирь. Отъ рѣката по склона на Църни-върхъ искачва се до билото му, минава прѣзъ селото Църни-върхъ, послѣ по Кадийца планина до политѣ на Салакова планина. Той прѣхвърля Салакова планина подъ самитѣ поли на в. Якупица и се явява въ отсамната страна при изворитѣ на р. Бабуна. По дѣсната страна на впадината на р. Бабуна той слиза надъ с. Богомила, отдѣто прѣзъ прѣсѣката въ началото на Мукосъ се явява въ Прилѣпското поле. Слѣдъ 3 часа продължение сѣ при политѣ на Мукосъ и прѣзъ селата Десоѝ, Дупячани, Дрѣновци и др. надъ с. Мажуйчица срѣща Мажуичкиятъ ридъ. Прѣзъ „*Прѣслобта*“ или проходътъ, който отдѣля този ридъ отъ края на Задградския ридъ, пѫтьтъ излиза въ задградското поленце. Отъ тукъ до Прилѣпъ оставатъ още 2 часа. Сѣ при политѣ на Задградската планина и на Маркови-кули подъ с. Заградъ и прѣзъ с. Варошъ минаватъ се тѣзи 2 часа незабѣлѣзано.

Нѣкога този пѫть е билъ работенъ друмъ, а запустѣлъ откато се заселили въ Скопскитѣ планини Арнаутитѣ. С[illegible]ската му часть до с. Богомила се познава като полудрумъ и не служи почти за нищо, даже е неизвѣс[illegible] Прилѣпската му часть отъ Богомила до Прил[illegible] с[illegible] боти добрѣ. По нѣк стават съобщенията на П[illegible] лата въ сѣв.-западната часть на Прилѣпското по[illegible] по долината на р. Бабуна.

§ 14. Велесъ—Битоля. Негово продължение за Битоля, центърътъ на Южна Македония, е Дервентскиятъ пѫть между Велесъ и Прилѣпъ, който върви по долината на р. Бабуна. При съобщеното за него отъ пѫтешественицитѣ нѣмамъ нищо да притурѫ.

Бабунскиятъ пѫть бѣше тъй сѫщо забѣлѣжителенъ, както прѣди описания. По него прѣзъ Велесъ ставахѫ всичкитѣ съобщения на Южна Македония съ Солунъ. Той биваше особено съживенъ, когато работѣше житото и въ врѣме на панаиря въ Прилѣпъ и Велесъ. Прѣзъ Велесъ и по този пѫть се вършехѫ сношенията на Южна Македония съ цѣлъ Скопски санджакъ, съ България и Сърбия, по него минавахѫ многобройнитѣ гурбетчии отъ Южна и Юго-западна Македония, той, слѣдов., правѣше Велесъ единъ отъ главнитѣ търговски градове по насъ, складочно мѣсто и посрѣдникъ на обширна търговия. Солунската желѣзница унищожи заведнѫжъ значението на този пѫть, както и на града Велесъ. Сношенията на Южна Македония съ Солунъ и Европа се завръзватъ прѣзъ Градско, като по-близко до Солунъ и мѣстото на Велесъ за посрѣдничество зае Прилѣпъ, а мѣстото и значението на Велешкия пѫть взе пѫтьтъ Градско — Прилѣпъ.

§ V. Скопйе — Куманово — Паланка.

Отъ Македония за въ България има 3 главни пѫтища. Е ъ, най-главниятъ, върви прѣзъ Паланка прѣку Деве-ба- ı Кюстендилъ, другиятъ прѣзъ Джумая, отдѣто се раздѣ- ля 2 клона — единъ прѣзъ Кочериново за Дупница и други пр Разлогъ и Родопитѣ за въ Т.-Пазарджикъ и Пловдивъ. П тъ отъ тѣзи 3 пѫтища, най-добриятъ и най-неопасниятъ, во ı въ столицата и за това е най-работниятъ. Вториятъ е (, и труденъ, за туй и по-малко работенъ; по него върı за въ България обикновено за по-ефтино и за отбѣг- ст ото прѣглеждание на стоки и паспорти на Деве- ъı

I лѣзницата и повечето край нея върви (Куманово. Той е ново джаде, което, а поради опасностьта да се пѫтува по защото минава край арнаутски села, е го (По него работѫтъ нѣколко кола, по о носѫтъ дрѣбни стоки и сиромаси

пазарджии, които не искатъ да иматъ работа съ желѣзници и други такива голѣми работи.

Отъ Куманово едно джаде води за въ Враня по долината на Конярската рѣка и на Моравица и друго води за Паланка и нататъкъ за въ България.

Послѣдниятъ излиза отъ източния край на града и, като мине прѣзъ с. Мало-Нагоричино, което е 2 часа на истокъ отъ Куманово, дѣто има ханища, излиза въ долината на рѣка Пчиня половинъ часъ надъ устието на Крива-рѣка. Пѫтьтъ до тукъ е дотегчителенъ въ вълнообразното и голо поле; гледката на околнитѣ Козякъ и Кратовскитѣ височини е тъй сѫщо непривлекателна. Пчиня се минава по единъ новъ мостъ, на който само основитѣ сѫ каменни, и 15—20 минути оттатъкъ Пчиня се срѣщатъ послѣднитѣ отлоги на Гоглинъ. По тѣзи отлоги пѫтьтъ се въскачва на самия Гоглинъ (Страцинска пл.) при селото Страцинъ, дѣто се намира една развалена джамия, кула, въ която седѫтъ стражари и ханища. Отъ Страцинъ пѫтьтъ постепено слиза до с. Ранковци, отдѣто минава прѣзъ Паланечкото поленце до Чифте-хани, дѣто минава Крива-рѣка, върху която тукъ се намира дървенъ мостъ. Отъ тукъ до Паланка пѫтьтъ още на двѣ мѣста прѣсича рѣката (тукъ нѣма мостове, а върви по лѣвия брѣгъ на рѣката до Паланка, отдѣто се вмъква въ тѣсния Криво-паланечки проходъ.) Тукъ пѫтуването е малко по-приятно. Отъ Куманово за Паланка се отива за 10 часа. Пѫтува се съ кола не тъй сгодни, наистина, нъ доста ефтини. Отъ Паланка на горѣ за въ България пѫтьтъ върви право по прохода покрай течението на Крива-рѣка. Единъ часъ и половина надъ града, като мине още еднѫжъ прѣзъ Крива-рѣка, на която се намира дървенъ мостъ, пѫтьтъ слѣдъ малко се въскачва по склона на Деве-багъръ, на тепето на който има българска и турска стража и митница. Пѫтьтъ по Деве-багъръ въ продължение на 1 ч. е много труденъ и стърменъ, поради което и тази планина си е получила названието *деве-багъръ*, което значи *камила рикна*, разбира се, отъ мѫка.

§ VI. Скопйе — Джумая. Отъ източния край на Скоп изъ полето по Кумановското джаде пѫтьтъ върви първо по юг източна, а послѣ по източна посока прѣзъ селата Мадж Билинъ-бегово и Аджарларъ. Отъ Аджарлари той се отд отъ кумановския пѫть и малко по-на-истокъ срѣп І ната; като прѣхвърли нѣк прѣзъ извѣстния по тр

за прѣминавание „*Драганъ — баири*“, излиза въ долината на Пчиня, която и прѣминува по единъ старъ разваленъ мостъ срѣщу с. Коняри. Отъ Скопйе до Пчиня има 4—4¼ часа пѫть. Оттатъкъ Пчиня пѫтьтъ върви прѣзъ Конярския проходъ, едно снижено мѣсто между Руянъ (Кратовска-Кумановски) и онази височина край лѣвия брѣгъ на Пчиня, която отдѣля долината на послѣдната отъ Овче-поле. Прѣзъ този проходъ върви отначало по дола на Сушичкия потокъ, въ който е расположено с. Сушица, и послѣ почва да се искачва по една водопрѣдѣлна височина, на върха на която има кула съ стражари. На дѣсно отъ кулата сѫ селата Коняри а на лѣво и на сѣверо-истокъ отъ неѭ е Кумановското село Малино. Склонътъ на височината е тъй несгоденъ и труденъ за минувание, както Драганъ-баири. Като се спустне отъ този върхъ за да влѣзе въ Овче-поле, минава още прѣзъ единъ ѫгълъ между 2 хълма, слѣдъ което се явява въ св. Николската часть на Овче-поле. Отъ Пчиня до полето има 2—3 часа.

Отъ св. Николе пѫтьтъ минава прѣзъ полето по край селата Ерджели, Мустафина и като мине голото Овче-поле, при с. Углярци влиза въ богатото Кочанско поле, въ което покрай пѫтьтъ сѫ расположени селата: Облешово, Горни и Долни Подлогъ. При селото Углярци пѫтьтъ минава прѣзъ Злѣтовската рѣка, при която има построенъ дървенъ мостъ. Този пѫть е равенъ и добъръ за кола. Кираджиитѣ избиратъ по-кѫсъ пѫть: отъ св. Николската кула, вмѣсто да завъртѭтъ на кѫдѣ св. Николе, тѣ минаватъ прѣзъ с. Малино покрай Нѣманица, Мечкуевци, отдѣто пѫтьтъ върви между два хълма на разстояние два часа до с. Соколарци прѣзъ с. Лѣпопелци. Подъ Соколарци този конски пѫть излиза въ Кочанското поле.

Пѫтьт отъ Скопйе до Кочани е дългъ и утегчителенъ, [illegible]ава повече прѣзъ голи полета. Покрай пѫтя има [illegible]лко ханища. Понеже се намиратъ и турски села [illegible] него, то е и опасенъ отъ разбойници.

Съ т[illegible] главенъ пѫть се стрѣщатъ и отъ него се рас[illegible] други по-маловажни и по-неработни пѫтища. Ето [illegible] отъ тѣхъ.

От К[illegible] по юго[illegible]точна [illegible] пр[illegible]
е[illegible] хъ[illegible] гь [illegible]о [illegible]
о се [illegible] от К[illegible]
на П[illegible] П с. П[illegible]

долината на едноименната рѣка, която зимно врѣме трудно се минава, защото нѣма мостъ. Слѣдъ $^1/_2$ часъ сé по ю.-западнитѣ поли на Руянъ подъ с. Винце пѫтьтъ влиза въ Конярския проходъ, именно въ дола на Сушичкия потокъ, дѣто се съединява съ Скопския друмъ.

При св. Николе е най-голѣмиятъ кръсто-пѫть въ този друмъ, защото тукъ се срѣщатъ съ него 2 отъ по-работнитѣ пѫтища.

II). Пѫтьтъ *Велесъ-Паланка*. Отъ Велесъ върви първо по Щипското джаде, додѣто то излѣзе въ Овче-поле, а послѣ прѣзъ послѣдното по политѣ на височината, която отдѣля собствено Овче-поле отъ св. Николското Овче-поле, излиза въ послѣдното и въ св. Николе се прѣсича съ Скопско-Джумайския пѫть. Прѣзъ сниженото мѣсто между Гюришката планина и Църни-върхъ по Гюришкия проходъ пѫтьтъ излиза отъ св. Николското поле и минава прѣзъ Барбаревския ридъ, отдѣто се спуща въ Сакуличкия долъ, въ края на който при завиванието му намира се кула съ стражари. Отъ тукъ пѫтьтъ се въскачва по мѣстностьта Тополовикъ, прѣхвърля Гоглинъ и се спуща въ течението на Крива-рѣка при Лубовци. Слѣдъ 2 часа по течението на Крива-рѣка пѫтьтъ излиза при Каваклия въ Паланечкото поле и върви до политѣ на Лисецъ. Единъ часъ по-нататъкъ отъ Каваклия при Чифте-хани Велешкиятъ пѫть се съединява съ Скопско-Кумановско-Паланечкия. Пѫтьтъ отъ Велесъ за Паланка има 18 часа дължина и може да се пѫтува по него съ конье и мулета. Съ кола е немислимо за пѫтувание. Особено отъ св. Николе до Каваклия е мѫчно проходимъ, затова главно по него пѫтуватъ съ мулета и магарета.

Този пѫтъ е като продължение на Прилѣпско-Велешкия друмъ за въ България прѣзъ Паланка. По прѣди той бѣше много работенъ, защото сношенията на Македония чрѣзъ Велесъ съ оттатъкъ Балканска България бѣхѫ твърдѣ гол[illegible]и; и сега той е доста работенъ, при всичко че граница[illegible] много попрѣчи на сношенията по него. По него вървѭ[illegible] всичкитѣ гурбетчии отъ Македония за въ България и Влап[illegible] и повечето пѫтници за въ България, за да не [illegible]ава[illegible] прѣзъ Сърбия. Съобщенията по него се водѭтъ съ ки[illegible] които редовно отъ Прилѣпъ, Крушово, а особено отъ [illegible] ходѭтъ за София и Кюстендилъ. Конацитѣ сѫ Веле[illegible] ханове и Паланка или Кюстендилъ, ако прив[illegible]ъ [illegible] по-рано границата. Пѫтьтъ е доста безопас[illegible],

него има малко Турски села. Когато искатъ да пѫтуватъ съ кола отъ Велесъ за Паланка, завиватъ накѫдѣ Куманово (около 1 часъ близо до Куманово).

Ш). Кумановско-Щипскиятъ пѫть. Отъ югъ юго-източния край на Куманово сѐ по дола на Кумановската или Голѣма рѣка този пѫть излиза въ долината на р. Пчиня при с. Бислимъ до устието на Голѣма рѣка и срѣщу онова на Лакавица. Когато рѣката е малка, пѫтницитѣ ѫ прѣхвърлюватъ съ прѣгазване и излизатъ въ долината на Лакавица, а когато е голѣма, колитѣ обикалятъ по Паланечкия пѫть, минаватъ ѫ на Нагоричкия мостъ и край лѣвия й брѣгъ пакъ дохаждатъ въ Лакавица. Въ долината на послѣдната този пѫть се слива съ св. Николско — Паланечкия и върви съ него до св. Николе.

Отъ св. Николе пѫтьтъ се спуска прѣзъ отвореното едно-образно Овче-поле. Прѣзъ с. Ерджелия на $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ ч. отъ св. Николе тои прѣхвърля височината, която отдѣля Злѣтовското поленце отъ собствено Овче-поле и се явява въ послѣдното. Отъ Ерджелия до Щипъ има 4 $\frac{1}{2}$ часа. Като върви сѐ при западнитѣ поли на Ежово прѣзъ източния край на Овче-поле при кулата до с. Чифликъ се съединява съ Велешкото джаде, по което върви до Щипъ.

Видѣхме, че Щипъ нѣкога билъ голѣмъ търговски цептъръ и посрѣдникъ на търговията на Солунъ и Сѣверна Македония, на която за второстепенъ центъръ служеше и служи Куманово. Като съединява тѣзи 2 центра, този пѫть билъ много работенъ. Сега, както видѣхме, Щипъ почти изгуби това си търговско значение, Куманово се съобщава съ Солунъ по желѣзницата; при всичко туй пѫтьтъ още достатъчно работи, защото сношенията между Щипъ и Куманово сѫ още значителни. По него вървѧтъ Щипскитѣ пазарджии за св. Николе, по него ставатъ и всичкитѣ сношения на тѣзи два града. Търгуватъ съ брички за доста долна цѣна. Пѫтьтъ е малко опасенъ. Като негово продължение е пѫтьтъ Щипъ-Радовишъ.

IV). Щ — Радовишъ. Този пѫть върви прѣку хълмистата възвишеность, която отдѣля Щипското поле отъ [illegible] го и по която той постоянно прѣхвърля баири и до[illegible]дѣ Радовишъ ставатъ по-низки. Почти въ цѣ[illegible]одъл пѫтникътъ постоянно се въскачва по баири въ долища и излиза отъ тѣхъ. Въ Щипъ дола на суходолината Отиня. Въ източния

край на града той оставя на лѣво този долъ и почва да се въскачва по склона на височината, която загражда Щипъ отъ истокъ. Тукъ самиятъ пѫть е голъ глинястъ, зимно врѣме калевъ, а лѣтѣ испуканъ, нъ околноститѣ му сѫ по-приятни на гледъ: тукъ той минава между лозята покрити съ много овощни дървеса, най-много черешеви, и обиколени съ щубраци. На върхъ височината пѫтникътъ излиза въ една полуобработана плоскость покрита съ хубава трѣва за пасбища, по която върви право въ източна посока на продължение около 2 часа. Понеже тази плоска възвишеность е много равна, турцитѣ ѫ наричатъ *Сейменъ дузи* (сейменска равнина) и *Шефикъ-дузи* (равнина на хора умрѣли за вѣрата); тази равнина е така наименувана отъ турцитѣ, защото между с. Чифликъ и Люботенъ има турски гробища, дѣто били погребени юнаци турци паднѫли въ нѣкой бой. Мѣстнитѣ жители расказватъ, че тукъ е станѫла битка между Австрийцитѣ и Турцитѣ (то трѣбва да е около . . . . . година, когато Австрийцитѣ нахлухѫ въ Македония. Подобенъ споменъ срѣщнѫхъ и въ Тетовско, дѣто расказватъ, че е станѫло сбиване между Австрийцитѣ и Турцитѣ на Рогачевскитѣ пл. при входа на Качаникския проходъ. То било когато Австрийцитѣ се връщали назадъ, навѣрно слѣдъ като били разбити на Сейменъ-дузи). Мислѫтъ още, че напрѣдъ тукъ населението било чисто турско-юручко.

Въ тази война много отъ селата се испустили, селянитѣ турци се оттеглили край околнитѣ планини и християнитѣ почнѫли полека-лека да се заселяватъ и размножаватъ по тѣзи села.

Отъ Сейменъ-дузи пѫтникътъ има доста широкъ хоризонтъ сравнително съ височината на мѣстото. Задъ него е широкото Овче-поле съ голитѣ му височини, широкиятъ небосклонъ на който се ограничава далечъ на западъ съ една синя стѣна — Шаръ-Планина. Отъ лѣво е краятъ на Плачковица, до която Рамиякътъ постепено се въскачва, като хълмиста тераса и отъ дѣсно има една верига, която скрива отъ погледа му долината на Лакавичката рѣка и паралелно ней Конечната-планина. Рамиякътъ е раздѣленъ отъ източнитѣ по-малки височини съ единъ дълбокъ долъ, наречевъ *Дълбока-рѣка*, който на горѣ води въ Юруклука, а на долѣ прѣзъ е тѣсна клисура — въ долината на р. Лакавица. Дълб
която се минава за 3 1/4 часа, прѣдставява най-опасна
въ този пѫть, за туй на тепето надъ него има кула съ с

Отъ височината надъ кулата прѣдъ очитѣ на пѫтника се открива нова гледка: той има надъ себе си тъмно-зелената Радовишко-Струмишка поляна, въ източния край на която като гигантъ се издига Бѣласица-планина. Не знаѭ, да ли че влизамъ въ коритото на една южна-рѣка или въ сѫщность тъй е, нъ на първъ погледъ менѣ ми се стори, че виждамъ прѣдъ себе си новъ свѣтъ и че скоро ще влѣзѫ въ страна съ съвършено другъ характеръ, — това ми бѣхѫ първитѣ впечатления отъ изгледа на тази страна.

Отъ кулата по стръмния каменистъ и труденъ за минаване поточенъ склонъ на височината, наречена *Дамянъ-йокуши*, на половина часъ се излиза въ едно равно мѣсто, въ долината на Мадемската рѣка, която се нарича *Дамянско-поле* отъ името на турското село Дамянъ, което е расположено на височината Пиляфъ-тепе. Въ това поленце пѫтьтъ се раздѣля: главниятъ пѫть слиза въ долината на Дамянската рѣка по юго-източна посока и прѣзъ Радовишкото поле води за Струмица; а Радовишкиятъ пѫть прѣсича низкиятъ вододѣлъ на Струма и Вардаръ край тополничкитѣ лозя, по източна посока по потока на Сушица слиза въ полето, завива на сѣверо-истокъ прѣзъ полскитѣ Радовишки лозя и влиза въ града отъ юго-западната му страна въ махалата Сараманда. До Дамянъ-йокуши пѫтьтъ е джаде, а нататъкъ широкъ и каменистъ друмъ. Опасноститѣ по него сѫ голѣми, макаръ и несистематически, защото наоколо му сѫ Юручкитѣ села, населени съ не толкозъ честно население. Тъй е посрѣдникъ на сношенията между Радовишъ, Щипъ и Скопйе. Пѫтници отъ далечни мѣста редко минаватъ по него. Смѣта се да има 6 часа обикновенъ конски ходъ. Пѫтува се по него само съ конь, а коли вървѣтъ по другия Щипско-Радовишки пѫть.

V). Отъ Щипъ другъ единъ пѫть води за Криволакъ и
отначало прѣзъ Ново село, край Брѣгалница отъ лѣво,
а Щипска Лакавица, а послѣ се спуска на долѣ
дѣ по дол нѣкѫдѣ по склоноветѣ на хълмисто-
к спускове на Конечката-планина, отдѣто
въ лина на Вардаръ, срѣщу Криволакъ. Отъ
п , П ъ има старъ пѫть и ново джаде. Джадето
(я по околнитѣ височини, за туй е по-дълго,
ко си пѫть търси повече скрититѣ долища, отъ
-к нъ по-опасенъ и по-труденъ. Напрѣдъ
ле съ каикъ, а сега на него е направенъ

мостъ по джадето. Сухостьта на околноститѣ и безводието е отличителната черта въ този пѫть. По него се водѫтъ съобщенията между Щипъ, Криволакъ и Тиквешъ.

Малко по-нататъкъ отъ Ново-село отъ този пѫть се отдѣля на лѣво вториятъ Радовишки пѫть. Сѐ по глинястия склонъ на височината, която загражда отъ истокъ Щипската Лакавица, прѣзъ храсталаци и надъ скали този пѫть излиза въ долината на Лакавица и върви по дѣсния ѝ брѣгъ до устието на Мадемската рѣка.

Отъ долината на Лакавица въ Дамянечкото поле се излиза прѣзъ Дервена или Клисурата на Мадемската рѣка. То е тѣсна клисура, дълга до ¼ часъ, съ каменисто дъно и съ отвѣсни скалисти стѣни, която прѣдставява най-опасната часть отъ този пѫть. Малко по-горѣ въ Дамянечкото-поле той се съединява съ първия Щипско-Радовишки пѫть. Сега по този пѫть вървѫтъ само селянитѣ отъ околнитѣ села и то които сѫ съ кола, а които сѫ съ конье отиватъ по другитѣ пѫтеки, защото Дервенътъ е опасенъ за минавание; нъ нѣкога той билъ доста работенъ друмъ, по него, а не по първия Радовишки пѫть, а послѣ и за Струмица, вървѣли всичкитѣ панаирджии и търговци отъ сѣверна и сѣв.-западна Македония, когато ходили на прочутия Сѣрски панаиръ, който бѣше вторъ панаиръ въ Европейска Турция подиръ Прилѣпския по търговскитѣ движения, които ставали въ него.

Отъ Щипъ за Кочани пѫтьтъ върви сѐ край дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, като има отъ лѣво веселата долина на Брѣгалница, а отъ дѣсно варовититѣ и глинясти голи поли на напрѣчната Щипска височина. Суходолинитѣ, които слизатъ отъ послѣдната, се минаватъ безъ мостове. Щомъ излѣзе въ Кочанското поле, пѫтьтъ се раздвойва — единъ пѫть върви право за Кочани прѣзъ блатистото поле, като прѣсича Брѣгалница безъ мостъ, което много затруднява пѫтницитѣ зимно врѣме, а другъ върви при политѣ на Плачковица, по равно, дрѣбно пѣсъчливо мѣсто и води за с. Виница. Малко по-нататъкъ отъ Виница той се срѣща съ Кочанско-Малешевския пѫть.

При Кочани отъ голѣмия Скопско-Джумайски друмъ расклоняватъ три по-видни пѫтища:

V). *Кочано-Малешевскиятъ* (по долината на Осой

VI). *Кочани-Паланка.* Отъ Кочани за Паланка во два пѫтя: единиятъ прѣзъ Длъги-дѣлъ (клонъ на

ската планина), Султанъ-тепе и Дурачка рѣка, а другиятъ прѣзъ Пониква, Лопенъ, с. Дрѣнъкъ се спуска право надъ Паланка. Първиятъ пѫть излиза отъ Кочани отъ лѣвата страна на рѣката и се въскачва къмъ сѣверъ по каменистата и стръмна мѣстность, наречена Припоро, около два часа. Като се измине Припоро прѣдъ пѫтника се явява правъ пѫть сé по Дѣла, въ края на който величественно се издига и бѣлѣе покритото съ снѣгъ Султанъ-тепе (освѣнъ въ горещитѣ лѣтни мѣсеци). Задъ него и успоредно съ Брѣгалница издига се доста стръмно Плачковица, а отъ дѣсната и лѣвата му страна успоредно съ Длъги-дѣлъ вървѭтъ други два клона на Осоговската планина, по ребрата на които израсли букови гори, а между дървесата се показватъ селскитѣ колиби. Рѫбътъ на Длъги-дѣлъ не е обраснѫтъ съ дървеса. Отъ Длъги-дѣлъ пѫтьтъ се въскачка на Осоговската планина покрай Султанъ-тепе, което е голо и дѣто се срѣщатъ много влашки стада. Отъ тукъ пѫтьтъ се спуска прѣзъ гѫста букова гора въ Дурачка-рѣка (именно въ Станичката рѣка, притокъ на Дурачка рѣка), по течението на която отива право въ Паланка. Този пѫть е по-кѫсъ отъ втория и по него се пѫтува само лѣтно врѣме, защото зимѣ е невъзможно отъ дебелитѣ снѣгове. Вториятъ пѫть излиза отъ Кочани отъ дѣсната страна на Кочанската-рѣка се въскачва на Пониква и върви по билото ѝ до Лопенъ, отдѣто се спуска Дрѣнъчката рѣка. Отъ Шарена чешма (при върха Китка) до Дрѣнъчката рѣка пѫтьтъ минава повечето между букови гори, на които дървесата сѫ прави и високи като тополи и съ върховетѣ си се заплѣли, тъй щото на нѣкои мѣста пра[illegible]ъ вѣчни сѣнки. Отъ Дрѣнъчката рѣка пѫтьтъ се [illegible]чва на Осоговската планина, отдѣто се спуска доста стр[illegible]о надъ Паланка, който отъ рида изглежда като да е [illegible]ю[illegible]нъ въ дупка. И двата тѣзи пѫтища сѫ планински [illegible]чи [illegible] пѫтувание. Зимно врѣме кираджиитѣ пѫтуватъ [illegible]зѫтъ по нър[illegible] пѫть и слѣдъ като изминѫтъ Припоро [illegible]ъ се по течен[illegible]го на Кочанската рѣка, отдѣто [illegible]ъ [illegible]ко пѫтува[illegible] неѭ въскачватъ се на [illegible] дѣто изли[illegible] втор[illegible] пѫть. Въ голѣми зими [illegible]то по тѣзи пѫ[illegible] се [illegible]ѣкѫсва.

VII. *Кочан[illegible]* [illegible] По рѣката този пѫть [illegible]о [illegible] пок[illegible] с. с. Траканя и Баня, а на [illegible] по е[illegible] долчинка и сетнѣ захваща

да се качва нагорѣ по голитѣ раздробени височини на западъ отъ с. Свиляново. Има и друга пѫтека отъ Кочани за нататъкъ. Тя върви по-горѣ отъ тоя пѫть прѣзъ с. Бѣли и манастиря „Св. Пантелеймонъ“, на западъ отъ който прѣку единъ долъ се съединява съ главния пѫть.

До тукъ пѫтьтъ постоянно прѣхвърля долчинки и баири, а нататъкъ върви доста гладко по една сравнително плоска горѣ камениста и покрита съ храсталакъ височина, отъ която слиза най-подиръ въ дола на Рударската рѣка подъ с. Рудари. Прѣзъ още единъ глинестъ спускъ излиза въ долината на Злѣтовщица подъ самото с. Злѣтово.

Отъ Кочани до Злѣтово има $3^1/_2$ часа пѫть.

Отъ Злѣтово за Кратово пѫтьтъ върви първо по полигѣ на Лѣсновския ридъ, а послѣ се качва почти право на горѣ по него до манастиря и селото Лѣсново. Отъ Злѣтово за Лѣсново се ходи за $1^1/_2$ часъ. Лѣсновскиятъ манастирь заема доста висока точка, отъ която прѣдъ очитѣ на пѫтника се отваря доста широкъ хоризонтъ. Освѣнъ този по-важенъ е пѫтьтъ отъ Злѣтово, който минава прѣзъ с. с. Добрево и Дрѣново, отдѣто вадѫтъ воденичнитѣ камъни, и сетнѣ се въскачва по Печеници.

На югъ и подъ тебе е широкото Овче-поле, распокѫсано на части отъ спусковетѣ на височинитѣ, които го заграждатъ. Аслѫ не сѫ високи тѣзи пограничні възвишения, нъ оттукъ като ги гледашъ прѣставяватъ ти се като стѣснѫти низки рудини, надъ които високо се издига Богословския-върхъ като господарь на всичкитѣ. Задъ и надъ тебе високо се издигатъ тритѣ главни Кратовски клонье на западно Осогово, нѣкѫдѣ тъмни на гледъ отъ гѫститѣ гори, съ които сѫ покрити, другадѣ жълти отъ изсъхнѫлата имъ и пожълтѣла трѣва, а нѣкѫдѣ грозни бѣло-сиви отъ голитѣ имъ варовити скали. Отъ Лѣсново нататъкъ пѫтьтъ върви сѐ по склона на Плавица, прѣхвърля нѣж самата въ мѣстото наречено *Печеницитѣ* и се явява надъ самото Кратово. Въ това продължение се прѣхвърлятъ нѣколко напрѣчни долища, отъ които главенъ е онзи, който дѣли склонътъ на собствено Плавица отъ онзи на Лѣсновския ридъ. Пѫтьтъ до тукъ не е много стъ нъ и се качва полека-лека, нъ е труденъ, защото е т и скалистъ. Вървишъ между глинясти височини или г -че или повечето покрити съ храсталакъ, като имашъ под си Овче-поле, право прѣдъ себе си стѣнообразната П

цѣлта на пѫтуването, политѣ на която се пъстрѫтъ съ бѣли и червени глинясти тумбообразни хълмове, всичко на гледъ доста дотегчително и еднообразно! Само тъмният и страшенъ Буковикъ прѣдъ тебе, малко по-надѣсно отъ Плавица, раздразнява малко впечатлителностьта ти. Слѣдъ около $2^1/_2$ часа пѫть отъ Лѣсново наближавашъ билото на Плавица. Прѣзъ прохода на Печеницитѣ, който е дълъгъ до $^1/_4$ часъ, качвашъ се най-подиръ на самия Кратово-Злѣтовски вододѣлъ въ собственно Печеницитѣ, а прѣдъ себе си имашъ една оригинална гледка, която удовлѣтворява любопитството ти, нъ развaля вкусътъ ти.

Много бѣхъ слушалъ и напрѣдъ за оригиналностьта на мѣстоположението на Кратово и на околностьта му, нъ никога не съмъ могълъ да си прѣдставѭ такава оригинална картина, каквато ми се прѣдстави, като ѭ погледнѫхъ за първ пѫть отъ Печеницитѣ! Двѣ нѣща отъ тази картина те поразяватъ най-много: видътъ на мѣстото и голѣмото еднообразие въ строението и въ почвата му. Щомъ се покажешъ на Печеницитѣ, право прѣдъ себе си имашъ грозната гола скалиста южна часть на описаната Гоглинъ планина; между неѭ и себе си и отъ дѣсно и отъ лѣво имашъ червено-глинясти красти, а между тѣхъ страшенъ единъ долъ като пропасть съ околности бѣло-глинясти съвсѣмъ неприятни на гледъ. Надъ всичката тази картина августовскитѣ горещини бѣхѫ направили въздухътъ заслѣпителенъ за очитѣ и трептящъ, както повръхнината на стоящи виръ вода при слабъ вѣтрецъ. На половината дължина пропастьта спускове отъ дѣсната и лѣвата височина се [illegible]ватъ и виждатъ се като да ѭ заграждатъ. Отъ [illegible]ѣ до заградено мѣсто долината ти се прѣдставява [illegible]хуни [illegible]азна страшна пропасть съ отвора на горѣ, [illegible] която лъщѫтъ и въ дъното на която като въ [illegible]ятъ градъ Кратово. Мисъльта, че влизашъ въ [illegible] пропасть по гладъкъ мазенъ червенъ пѫть внушава ти [illegible]го страхъ, да не се плъзнешъ и отидешъ по дяволитѣ! [illegible] чувства ще отдадешъ пълно право на онзи сиромахъ [illegible] коларь, който отъ мѫкитѣ, които истеглилъ съ [illegible] се провикнѫлъ: „Касаба си да кьерата, йоли да [illegible] да кьерата, адамлари да кьерaталаръ“ и ще си [illegible]звището: „Сурийолъ-ери“, което отдаватъ на [illegible] да характеризиратъ мѣстоположението му.

По западния бѣло-глинястъ и стърменъ склонъ на Буковикъ слизашъ надолѣ отъ Печеницитѣ и слѣдъ ½ ч. пѫть завлизашъ въ южната махала; минавашъ славниять Радинъмостъ и влизашъ въ стръмнитѣ калдърмени улици на собствено Кратово.

Кратовци сѫ извѣстни въ околнитѣ мѣста по своето гостоприемство и гостолюбие. Гостинъ чужденецъ, дошълъ при нѣкого, непрѣменно трѣбва да споходи и неговитѣ роднини и съсѣди.

Азъ много бѣхъ слушалъ за това тѣхно гостоприемство, нъ сега съ очитѣ си можахъ да се увѣрѫ. Врѣмето, прѣзъ което прѣстояхъ въ Кратово, прѣкарахъ много весело по визити и гощавки въ компания съ стари и нови приятели.

Отъ Кратово за Скопйе има 2 пѫтя. Единиятъ отъ тѣхъ върви прѣзъ Куманово, а другиятъ по политѣ на Плавица между Църни-върхъ и Градишкия върхъ излиза въ Гюришкия проходъ, дѣто се слива съ Щипско-Кумановския и по него съ Кочанско-Скопския. Понеже бѣхъ билъ въ Куманово, менѣ ми се искаше да идѫ по този послѣдния пѫть. При всичкитѣ увѣщания на приятелитѣ да не ходѫ по този страшенъ пѫть, азъ бѣхъ рѣшенъ безъ друго да вървѫ по него, нъ напраздно търсѣхъ кираджия, защото кираджиитѣ съ ябанджии и съ по-видни лица за никаква заплата не се рѣшавали да минѫтъ по него. Тъй щото азъ трѣбваше да се връщамъ въ Скопйе по Кумановския пѫть.

VIII) *Кратово-Куманово.* Пѫтьтъ излиза отъ долния край на града и върви по Кратовската рѣка. На ½ часъ подъ двѣ срѣщуположни скали — Здравчи-каменъ отъ лѣво и Вучикаменъ (нѣкоя царска дъщеря хвърлила отъ Здравчи-каменъ съ камъкъ на единъ вълкъ — „вукъ“ и го убила, поради което и скалата се нарекла така), отъ дѣсно — е тѣснината „Желѣзни врата“, така наречена за дѣто, споредъ прѣданието, тукъ е имало нѣкога желѣзна порта, назначена да пази проходътъ и градътъ. Малко по на дѣсно въ страната е ед[illegible] село, а при исхода на тѣснината на ½ часъ отъ [illegible] е [illegible] елата вода. Подъ послѣдната пѫтьтъ се раздвоi [illegible] по долината на Кратовската рѣка и слѣдъ 2 ч. [illegible] онази на Крива-рѣка при с. Вакъфъ, а другъ [illegible] долъ на потока Повишица, който долъ е отдѣл[illegible] Крива р. само съ една тѣсна височина. Първиятъ пѫть е [illegible] ниятъ, той минава прѣзъ по-весела долина, нъ е тр[illegible]

неже долината на Кратовска р. е камениста. Кираджиитѣ ми за по-лесно избрахж вториятъ пѫть. На ¼ часъ подъ Кисела вода пѫтьтъ се отбива отъ долината на Кратовската рѣка и слѣдъ малко влиза въ тѣснината на не тъй дълбоката долина на Повишица, по която върви въ продължение на около 2½ ч. Тукъ вървишъ по една пѫтека по склона на лѣвата червено-глинята и покрита съ храсталакъ височина, която ти загражда хоризонтътъ отъ лѣво, а отъ дѣсната страна подъ тебе по една дълбока тѣсна долчинка тече потокътъ, скритата вода на който те весели съ шуртението си. За сигурность на пѫтницитѣ въ това уединено мѣсто има двѣ кули: една при с. Туралево, което е расположено по горната часть на склона на дѣсната височина и Повишинската кула, направена на скалистата и гориста мѣстность Повишица. Долината се разширочава въ така нареченото *Гладно-поле*, дѣто слиза Сакуловската рѣка. Първо прѣзъ Гладно-поле, послѣ по Сакуловската рѣка пѫтьтъ излиза въ Крива рѣка, която туку-що е излѣзла отъ Паланечкото поле прѣзъ послѣдната тѣснина. Сакуловската, както и самата Крива — рѣка се минаватъ безъ мостъ. Мѣстото на около имъ е глинясто, отъ което пѫтьтъ е много каленъ. Прѣку Пчиня при устието на Крива-рѣка за Куманово пѫтьтъ се оправя прѣзъ источната часть на полето и слѣдъ 3 часа влиза въ Куманово.

Отъ Кочано-Кратовския пѫть се отдѣлятъ два пѫтища: единъ отъ с. Злѣтово за въ западно Осогово и другъ отъ Кратово за Паланка.

1) *З во-Зелени-градъ*. По пѫтя отъ Кочани азъ се с ъ п врѣме въ с. Злѣтово, за да понаучж нѣщо и друго (то нему западно Осогово. Случайно, щастието ми по- да гж да се поискачж по на горѣ отъ Злѣтово, въ са- с це на Осогово. Домакинътъ, у когото бѣхъ на гости, отъ Зелени-градъ, село горѣ въ Осогово, ималъ въ род- (исто кумащини, които горещо желаяли да видѫтъ ъ гурбетчия кумъ, внукъ на домохазяина и мой ь. К на мъска, азъ на конь се упѫтихме за Зелени- е 1½-2 ча надъ Злѣтово подъ Мегя планина. р с камениста долина на рѣката като се р ту отъ дѣсно, ту отъ лѣво. Поминутнитѣ рѣ кто и стѣнообразнитѣ ѝ скалисти брѣгове, хоризонтътъ, щото само подъ себе си ви- часть отъ синьо небе прѣзъ отвора на долината.

Така вървишъ по долината до устието на р. Ещерецъ $1^1/_2$ часъ надъ Злѣтово. Тукъ пѫтьтъ се раздвойва: единъ пѫть води по рѣката на горѣ, а другъ по западния край на тѫпата възвишеность Суи-зере, която пълни жгълътъ между Ещерецъ и Злѣтовската рѣка. Другарьтъ ми предпочете да ходимъ по този втория стърменъ пѫть, отколкото да си биемъ краката отъ камъцитѣ и ние и добитъцитѣ. Въ самия жгълъ между Ещерецъ и Злѣтовската рѣка почнѫхме да възлизаме почти право на горѣ.

Чакъ при с. Самари се въскачихме вече по билото на Суи-зере и се освободихме отъ трудното катерение по стръмнината. Напраздно искахме да си отпочинемъ въ нѣкоя отъ колибитѣ на брой 7—8, които съставяватъ с. Самари. Мѫжьетѣ бѣхѫ по овцитѣ, дѣцата, щомъ ни съгледахѫ отдалечъ, че приближаваме, като стрѣли се спуснѫхѫ да бѣгатъ на горѣ и скоро се изгубихѫ отъ прѣдъ очитѣ ни, а женитѣ до една се испокрихѫ изъ миши дупки като диви хора, станѫли такива, разбира се, отъ характера на мѣстото и отъ положението на живота имъ. На горѣ пѫтьтъ е вече значително по-сгоденъ.

Първо прѣзъ една кория, послѣ по голото Суи — зере ние вървѣхме доста добрѣ прѣзъ мѣста доста съживителни, нъ диви и страшни.

Отъ лѣво подъ себе си имашъ пропастьта на Злѣтовската р., и прѣку нея — тѫпата гола възвишенность съ в. Облово и Увс, която е началото на Кратовскитѣ и Паланечкитѣ вериги. Склонътъ ѝ е стърменъ, голъ, слабо прорѣзанъ отъ водитѣ и покритъ съ изработени камъни. Прѣдъ тебе е гѫстата и жълта на гледъ Мегя, която ти загражда хоризонтътъ на истокъ, а останѫлата часть отъ хоризонта дѫгообразно е заградена съ Пониква, която върви край лѣвия брѣгъ на Ещерецъ. Склонътъ ѝ отъ тамъ е покритъ съ гѫсти гори, които ѫ правѫтъ тъмна на гледъ, а билото е скалисто. Изобщо взета, картината по величието и характера на съставнитѣ ѝ части е дива, тайнствена, страшна, до нѣкѫде величествена! Дивата природа, уединениятъ животъ и послѣднитѣ мѫчения сѫ направили жителитѣ на този планински край полу-диви! Исключая въ Зелени-градъ, дѣто позна другарьтъ ми като тѣхенъ съселянинъ, на всѣкѫдѣ хората особенно женитѣ и дѣцата, бѣгахѫ и се криехѫ отъ него като диви животни. Тъй, кога се появихме при с. Г

нѣколко воловарчета, щомъ ни видѣхѫ, оставихѫ воловетѣ пръснѫхѫ да бѣгатъ на горѣ и скоро се изгубихѫ отпрѣдъ очитѣ ни. Другадѣ, щомъ ни виждахѫ дѣца воловарчета и овчарчета, като пилци отъ орелъ се мушнуваха въ ближнитѣ търнаци и стоехѫ тамъ додѣто ние изминѣхме.

Зелени — градъ е при политѣ на Мегя пл. въ една вдлъбнѫтина; отъ него до билото на Мегя, което се вижда, има само $1^1/_4$ ч. На тепето на Мегя ти си вече на една отъ най-високитѣ точки на Осоговската група.

Увѣряваха ме, че отъ Мечя се виждало цѣлото голѣмо Осоговско плато, надъ което се издигатъ исполинскитѣ Царевъ-върхъ и Руянъ-върхъ. Ясно се виждало расклонението отъ това плато на Паланечкитѣ и Кратовски вериги и взаймното расположение на тѣзи вериги и на всичкитѣ височини на Западно Осогово.

Това ме твърдѣ много дразнѣеше и то главно ме по-
да идѫ въ Зелени градъ; нъ случаятъ не ми помогнѫ
правѫ това: врѣме ни оставаше малко, а кумашинътъ,
о се бѣ залуталъ съ овцитѣ именно по тая наша лю-
егя, кѫсно се завърнѫ. Въ притурка на всичко туй
ътъ ни станѫ неканенъ гостинъ, а прѣдъ Турчинъ
се ходи тамъ бѣ повече отъ рисковано. Отказахме се
т намѣрение и си тръгнѫхме обратно за Злѣ-
се че за разнообразие на връщание избрахме другъ
ку единъ баиръ надъ Зелени-градъ и прѣзъ го-
оттатъшенъ склонъ ние слѣзохме въ единъ тѣ-
ъ — то бѣше Мала-рѣка. Пѫтеката бѣше доста
сгодна и вървѣше сѐ по лѣвия й брѣгъ подъ дър-
тье, които постоянно биехѫ главнитѣ ни. Надъ насъ
у насъ бѣхѫ скали, покрити съ дървеса, а малко
д насъ весело шуми потокътъ по една тѣсна
о трапъ, скрита въ дървеса. Картината се мѣ-
края на долината: въ двата жгла между Мала-
Гол рѣка на горѣ и на долѣ склонътъ е съвършено
ъ съ дробени плочи отъ сивъ и бѣлъ пло-
ру гол пластъ дебелъ до единъ адамъ-
от о слиза надолѣ по доли-
отъ Г а лко по-долѣ отъ устието
с ъ устѣлъ манастирь *Св.*
ъ ьтъ прилича на ста-
Надъ е голѣмъ надписъ, нъ

понеже е исписанъ не на плоча, а на стрѣхата, по-голѣмата часть отъ него се е развалила, останѫло е отъ него само слѣдното:

. . . . . Да ипоспешениемъ сна и сьвр . . . . . раба божіа иована и стоꙗна . . . . . са за брата ми іизографа ве. нхі . . . . . .

Отъ устието на Мала-рѣка по-долѣ пѫтьтъ върви сé по дола на Голѣма-рѣка, повече отъ лѣвата ѝ страна. Долината на Злѣтовската рѣка, която е пробила до сърдцето *Осогово*, прѣдставява по видимому добро срѣдство да се проникне въ сърдцето на тази планинска мѣстность дори до най-високитѣ ѝ точки, нъ голѣмитѣ несгодности, които тя прѣдставява, като пѫть за съобщение, унищожаватъ това ѝ значение. Камънитѣ и скалитѣ по матката ѝ, тѣснината и кривината на долината, буйното течение на водата и стръмнината на скалиститѣ ѝ склонове прѣдставяватъ трудно прѣодолими мѫчнотии за пѫтувание по неѭ. Поради туй селянитѣ отъ околнитѣ сега прѣдпочитатъ да слазятъ като кози по високитѣ ѝ склонове, а Паланчанитѣ да вървѭтъ на отворено въ по-високото било на Пониква и Лоненъ пл., отколкото да вървѭтъ по рѣката. При всичко туй съ конь може да се ходи по цѣлата долина, а съ кола почти никакъ.

2) *Кратово — Паланка.* Пѫтьтъ отъ Кратово за Паланка излиза отъ долната часть на Кратово и минава по течението на Кратовската рѣка около единъ часъ, надъ която на нѣкои мѣста сѫ построени каменнитѣ мостове останѫли отъ стари времена; и сетнѣ завива прѣзъ лозята на сѣверо-истокъ по нанадо[illegible] щата на Лисецъ-планина, минава прѣзъ мѣстностьта „Вуч[illegible] ханища“ по край селата Крилатица и Опила и при Кавакл[illegible] се съединява съ Велешко-Паланечкия пѫть. Този пѫть е ко[illegible] до нѣкѫдѣ добъръ за пѫтувание. Пѫтуванието съ кола е въ[illegible] между тѣзи два града само по течението на Кратовс[illegible] Крива-рѣка, нъ, когато водитѣ придохаждатъ, то е о[illegible] Освѣнъ тѣзи пѫтища, отъ които първиятъ е дълъгъ 6—7 [illegible] има и другъ много по-кѫсъ за Паланка, а именно пр[illegible] Лисецъ и се излиза въ Паланечкото село Момдивякъ, д[illegible] се съединява съ друма. Той е стърменъ и несгод[illegible] ѣздение по него; прѣзъ него вървѭтъ обикновенно пѣп[illegible] за по-бързо. Близостьта на Кратово до Паланка прѣзъ [illegible] пѫть се вижда отъ слѣднитѣ думи: „прѣхвърлю се [illegible] Лисецъ, еве су у Паланку“.

Глава III.

Срѣдства за пѫтни съобщения.

Като не смѣтаме желѣзницитѣ, главнитѣ срѣдства за прѣнасяние пѫтници и стоки сѫ коларството и кираджилъка.

Има три вида коли за прѣнасяние пѫтници и стоки: брички, земледѣлчески или селски коли и мохаджирски коли.

Селскитѣ коли работѭтъ отъ край врѣме, нъ само въ градоветѣ, дѣто носѭтъ съ кирия камъни, земя, сѣно, дървенъ материалъ, а лѣтно врѣме прѣпасятъ снопове и жито отъ градскитѣ нивя.

Мохаджирскитѣ коли се появихѫ слѣдъ войната, когато надойдохѫ по насъ прѣселенци турци (мохаджири отъ Сърбия и България) и отъ като се направихѫ джадетата. Тѣ прѣнасятъ търговскитѣ стоки отъ единъ градъ въ другъ. Въ тѣхъ впрѣгатъ волове или биволи. Прѣимуществото имъ се състои въ това, че заведнѫжъ дигатъ много стоки, малко се поврѣждатъ стокитѣ, а и кирията е ефтина; нъ пъкъ отъ друга страна движѫтъ се много бавно и стокитѣ закъсняватъ.

Въ Западна Македония такива коли работѭтъ между Солунъ и Битоля, Битоля и Градско, Скопйе и Куманово и въ Овче-поле. Другадѣ стокитѣ се прѣнасѭтъ съ конски, така сѫщо прости по направата си, коли. Такива работѭтъ между Скопйе и Тетово, Скопйе—Куманово—Паланка, Щипъ — Скопйе, Битоля — Кичева. Тѣ носѭтъ стоки и пѫтници наедно.

Бричкитѣ служѫтъ исключително за прѣнасяние пѫтници. Въ полскитѣ мѣста наедно съ тѣхъ начнѫхѫ да работѭтъ тукъ-тамъ и фаетони.

Било прѣнасянието на стока съ кола, било пѫтуванието съ кола, каквато и да е тя, се брои за по-безопасно отколкото съ кираджии. Обири на коли ставатъ несравнено по-редко отколкото на кираджии, защото коларитѣ сѫ повечето въорѫжени турци, ходѭтъ по много работни джадета, а най-подиръ иматъ по-голѣмъ шансъ да избѣгватъ отъ ноктитѣ на разбойницитѣ. Кираджилъкътъ става съ конье или магарета. Магаричаритѣ сѫ долни кираджии, — агенти на най-ограничена вѫтрѣшна търговия. Тѣ прѣнасятъ жито отъ селата въ града, носѭтъ дърва отъ планинитѣ и селата и други дрѣбни работи вѫтрѣ въ градоветѣ или между тѣхъ и селата. То е първа степень кираджилъкъ и се срѣща най-много въ

Велешко, въ Тиквешко, Прилѣпско и Битолско. Кираджилъкътъ съ конье е отъ два вида: за вѫтрѣшни и външни съобщения.

По градоветѣ има кираджии, притежатели на единъ или нѣколко коня, които или прѣкупуватъ стока на вѣра отъ мѣстнитѣ търговци, която занасятъ въ ближнитѣ градове, продаватъ и тъй водѫтъ извѣстна търговия, или пъкъ срѣщу извѣстна кирия носѫтъ чужда стока по околнитѣ пазари. Между всичкитѣ градове, дѣто не работѫтъ кола, търговскитѣ сношения ставатъ сѐ по този начинъ. Такива кираджии ходѫтъ редовно по пазаритѣ.

Собственно кираджиитѣ сѫ притежатели по на нѣколко коня. Най-богатитѣ отъ тѣхъ задържатъ за себе си единъ конь за ѣзденье. Тѣ прѣнасятъ стоки и пѫтници за по-далечни мѣста. Напрѣдъ тѣ бѣхѫ единственитѣ посрѣдници на търговскитѣ сношения между нашитѣ мѣста и Сърбия, България и Влашко. За всѣкой градъ по тѣзи мѣста имало е постояно кираджии, които редовно сѫ сновѣли между тѣхъ. Край другото, съ тази си редовность тѣ сѫ служили като поща на нашинскитѣ гурбетчии. Трудно и опасно занятие е кираджилъкътъ! Много кираджии сѫ станѫли жертва на разбойници или на ненадѣйни бури и виелици прѣзъ зимата, и всѣкой отъ тѣхъ е пълненъ съ истории за разни приключения и неприятности; за туй пъкъ сѫ получавали доста добра печалба сравнително съ другитѣ занятия. Кираджиитѣ по специалность сѫ обикновенно хора здрави, съ червени и дебели вратове, будни и развити, пѣснопойци, говорливи и твърдѣ весели. Въ разнитѣ каази е имало цѣли села, въ които главното занятие е билъ кираджилъкътъ. Желѣзницитѣ нанесохѫ смъртенъ ударъ на кираджилѫка и днесь съ кираджии пѫтуватъ за въпъ само онѣзи прѣселници, които търсѫтъ по-ефтино. Естественно е, прочее, че кираджиитѣ сѫ принудени да се ограничаватъ съ твърдѣ малки печалби. Днесь голѣми кираджии, които да пѫтуватъ съ кервани отъ 15—30 конье, нѣма. На кираджиитѣ сѫ прилични по занятие извѣстнитѣ власи каракачани, които отиватъ съ кервани отъ 50—100 коня въ по скитѣ мѣста, да дигатъ жито за юго-източна Албания.

Отъ кираджиитѣ трѣбва да различаваме сходнитѣ по професия саиджии и таксилдари.

Саиджилъкътъ бѣше добра работа на врѣмето с гаринътъ гурбетчия отъ нашинско, било че води т

бетчийски животъ, било че се наслаждава на охоленъ и щастливъ животъ, никога не забравя домашнитѣ си и каквото спечели раздѣля съ тѣхъ. При такива неуредени пощи, каквито сѫ нашинскитѣ, при труднитѣ и нередовни сношения, много фамилии страдатъ просто отъ туй, че главитѣ на семействата не намиратъ възможность да имъ испратятъ пари; други пъкъ испращатъ по малко отъ врѣме на врѣме, споредъ както печелятъ, или пъкъ не могатъ да испратятъ дома пари. За отстранение на тѣзи несгодности гурбетчиитѣ сѫ прибѣгнали до системата на саиджилъка. Извѣстни състоятелни хора въ мѣстото по задължение на мѫжьетѣ приглеждатъ съ пари семействата имъ. Тѣ си иматъ по вънъ свои агенти, на които испращатъ полици срѣщу тѣзи пари, за да имъ прибиратъ дълговетѣ. Това сѫ *полицаджиитѣ* по Южно-Македонскитѣ градове.

Така поддържатъ нѣкои хора семействата на гурбетчиитѣ въ Тетово, нъ намѣсто съ полица тѣ ходятъ сами по Влашко, Сърбия и България да събиратъ дълговетѣ си.

Кичевскитѣ и Дебрански гурбетчии пъкъ водятъ сношенията съ семействата си другояче. Има по нѣколко хора, които редовно ходятъ по изброенитѣ горѣ три държави и слѣдъ опрѣдѣлено врѣме се връщатъ отъ тамъ. Прѣди да отпѫтуватъ, тѣ ходятъ отъ село на село по семействата на клиентитѣ си, за да събиратъ писма и други работи, каквито иматъ да пращатъ на мѫжьетѣ си; на които отъ клиентитѣ си повече вѣрватъ, на тѣхнитѣ семейства и даватъ прѣдварително пари, които ще вземѫтъ отъ мѫжьетѣ имъ, разбира се, съ лихва.

Щомъ пристигнѫтъ на мѣстото, раздаватъ писмата и
тѣ вѣщи, а сѫщеврѣменно прибиратъ писма, подаръци и
о гурбетчиитѣ испращатъ до домашнитѣ си. И въ
въ другия случай за прѣдаденитѣ и обратно взетитѣ
вѣщи плаща имъ се по нѣщо.

сѫ извѣстнитѣ въ нашинско „*саиджии*“. Ако
гу етчия не е събралъ на-врѣме пари, за да испрати
на домашнитѣ, то послѣдниятъ дава свои,
дос голѣма лихва. Ако се уловятъ писмата,
к о ще се вземе отъ правителството, е за смѣтка
тѣ; при случай на обиръ саиджията не отговаря
щитѣ, повѣрени нему, а обиритѣ на саиджии
но нѣщо. Тъй като всѣкой знае, че у тѣхъ
кога се слѣдятъ отъ разбойницитѣ, а за

да избѣгнѫтъ обиритѣ, тѣ сѫ принудени вѣчно да се крiѫтъ и да маневрират при отиването и завръщанието си. Напослѣдъкъ саиджилъкътъ почнѫ значително да отпада, тъй като съобщенията се поулесниха малко.

Таксилдаритѣ сѫ били посрѣдници на търговскитѣ сношения между търговцитѣ и тѣхнитѣ клиенти по градоветѣ. Всѣкой голѣмъ търговецъ, който е ималъ работа съ търговци отъ други градове, е ималъ и свои таксилдаръ, специалното назначение на който било да събира дълговетѣ на господаря си. Когато сношенията межу градоветѣ били трудни отъ лошитѣ пѫтища и отъ опасноститѣ на пѫтуването, търговцитѣ отъ по-малкитѣ градове, като вземѫтъ стока отъ нѣкой търговецъ въ по-голѣмия градъ, подиръ не се явяватъ при него дълго врѣме и послѣдният е дълженъ да праща хора да ги търсѫтъ. Това е било обикновенно нѣщо и ето защо таксилдаритѣ постоянно сѫ сновѣли отъ градъ въ градъ. Поради трудноститѣ и опасноститѣ, съ които е билъ свързанъ тоя занаятъ, таксилдари сѫ ставали хора по-юначни и рѣшителни. Тѣ сѫ ходили въоружени отъ глава до пети, прѣоблѣчени въ турски дрѣхи и сѫ пѫтували на пъргави конье по нѣколко души наедно, за да се бранѫтъ отъ нападение. Като лица, на които сѫ се повѣрявали, тѣ трѣбвало да се отличаватъ съ честность и прѣданость на господаря си; а опасноститѣ, на които били изложени, ги карали да бѫдѫтъ хитри до нѣмай-кѫдѣ и неустрашими. Напослѣдъкъ тѣзи първобитни начини за търговски сношения почнѫха да се губѫтъ, и да се замѣняватъ съ по-редовни. Таксилдари по старому днесь иматъ само онѣзи търговци, които работѫтъ съ Арнаутлука.

Вѣрно е, че пѫтуването днесь не е тъй несгодно опасно, както е било едно врѣме; нъ не е вѣрно и туй, въ Турция може безопасно да се прѣмине отъ единия к до другия. Ето по-главнитѣ несгодности на пѫтуването.

1) Пѫтищата сѫ още далечъ отъ онова състояние, щ да могѫтъ да се нарекѫтъ удобни. По-напрѣдъ тѣ се р тѣхѫ и поправяхѫ отъ населението: на всѣкое село се дѣляше извѣстно мѣсто, на извѣстно мѣсто извѣстна час пѫтя да ѫ направи и да ѫ поправя. При самото п сѫ ставали голѣми злоупотрѣбения отъ инжинеритѣ и на ницитѣ, та за туй пѫтищата, особенно мостоветѣ, здрави и искали постоянни поправки. Напослѣд

улеснение на населението, опрѣдѣли се особенъ данъкъ за пѫть; правителството взе грижата само да поправя пѫтищата. Данъкътъ се събира редовно, а поправки ставатъ само въ крайни нужди. Има мостове и части на пѫтищата, които стоѫтъ развалени цѣли години; ще ги поправѫтъ само тогава, когато коларитѣ колективно заявѫтъ за това на правителството или когато мине по пѫтя нѣкой голѣмъ чиновникъ и заяви на мѣстнитѣ власти за лошото състояние на пѫтищата. Има случаи, дѣто цѣли недѣли сѫ се прѣкѫсвали съобщенията между 2 града, за дѣто се е развалилъ нѣкой мостъ, и никой не се сѣща да го поправи.

Изобщо взети, пѫтищата сѫ твърдѣ лоши и пѫтуването по тѣхъ съ кола, даже съ конь, въ зимно врѣме е много трудно.

Това е за джадетата, а за другитѣ пѫтища не считамъ за нужно да говорѫ, защото всѣкиму сѫ извѣстни несгодноститѣ по тѣхъ.

2) Коларитѣ сѫ повечето Турци. Въ кирията тѣ безбожно експлоатиратъ и лъжѫтъ мющериитѣ си, особенно чужденцитѣ. Не сѫ редки случаи, когато тѣ, по прѣдварително съгласие съ нѣкои разбойници, обиратъ самитѣ пѫтници, които сѫ имали нещастието да се повѣрѫтъ тѣмъ.

Частнитѣ обири сѫ катадневно явление по насъ. Поляцитѣ, кехаитѣ, па и всѣкой Турчинъ пѫтникъ е обирникъ.

Нъ най-голѣмитѣ обири ставатъ по пѫтищата близо до ѣ села. Всѣкой селянинъ е и обирникъ. Има даже села, на които главниятъ поминъкъ състои въ хайдутоколнитѣ пѫтища. Въоръжени отъ пети до главитѣ стоѫтъ по пѫтищата, обиратъ пѫтницитѣ и си у дома прѣспокойно.

І пѫтищата има доста ханища за почивка и спанье, сѫ отъ такъво естество, че прѣдпочита човѣкъ да спи о кото да нощува у тѣхъ. Нечистотата на леглата ханищата е пословична, прислугата е никаква, вкусно, спанъето повече отъ несгодно. Пѫтницитѣ носѫтъ съ себе си всичко, каквото е потрѣбно яденье, а това не е малка несгодность.

се ѫтува съ конье, много отъ тѣзи несгодности се т пъкъ има други несгодности и трудности, пѫтуването съ тѣхъ още по-несгодно.

3). Опасноститѣ сѫ още голѣми въ пѫтуването. Обиритѣ и убийствата по пѫтищата сѫ отъ два вида: частни и систематически. Въ всѣкоя кааза, даже въ всѣкоя мѣстность. сѫществуватъ по една или нѣколко разбойнически чети, които излизатъ на пролѣть и се въртѫтъ сѣ около пѫтищата и не само че не се прѣслѣдватъ отъ правителството, нъ като че ли се поддържатъ отъ него въ нѣкои мѣста. Въ такива случаи най-сигурно е пѫтуването съ пощата, която обикновенно е придружена съ по нѣколко конни стражари и войници.

А селянитѣ пѫтуватъ по мнозина и придружени отъ поляцитѣ. Най-често такива чети се появяватъ въ тѣзи мѣста: въ Гостиварско по Скопско-Гостиварския пѫть, въ Кумановско по Козячкитѣ мѣста, въ Малешево и Пиянецъ, въ Велешкитѣ мѣстности Азотъ и Клѣпа на Бабунския пѫть, на джадето Прилѣпъ — Градско, въ Д.-Хисаръ (Битолско) на Битолско-Кичевския пѫть, въ Порѣче на Прилѣпско-Кичевския пѫть, въ Костурско, Кайлярско, Леринско (Битолско-Солунското джаде), Охридско (Петрино и Дебърци), съ една дума почти по всичкитѣ по-главни друмове. Даже въ полетата пѫтницитѣ не сѫ свободни отъ такива обири, — високата ръжь и царевици замѣняватъ горитѣ и лѣсоветѣ. Най-голѣмитѣ опасности отъ този родъ въ по-главнитѣ пѫтища се срѣщатъ въ тѣзи мѣста: по Скопско-Тетовския пѫть всичкиятъ Дервентъ, нъ особенно проходътъ Света, дѣто най-много нападѫтъ на пѫтницитѣ хайдутитѣ изъ околнитѣ села; по Скопско-Гилянскиятъ пѫть е синорътъ на Арнаутското село Брѣстъ на билото на Църна-Гора.

На Скопско-Кумановския пѫть слизатъ арнаути отъ ближнитѣ арнаутски села при Църна-Гора и обиратъ хората най-много при влизането въ Кумановското поле.

На Кумановско-Паланечкия пѫть най-опасно мѣсто е тѣ
нината при Страцинъ, а клисурата на Пчиня въ западния к
е най-опасното мѣсто въ пѫтя отъ Куманово за св. От съ
Коняритѣ или жителитѣ на тритѣ Скопски села — Коня
владѣѫтъ кръстопѫтьтъ на друмищата Щипъ—Куманово, С
пйе—Кочани. Тукъ обиритѣ сѫ твърдѣ чести, защото пѫт
е много работенъ.

Двѣ-три такива мѣста има и на друмоветѣ отъ Вел
за Скопйе и отъ Велесъ за Щипъ.

Отъ Кочани за Злѣтово мѣстото е опасно около с.
дари, защото Рударци сѫ проклѣти турци. По пѫтя

чани за Джумая, прѣзъ Пиянецъ, тази роля играѭтъ наймного Царево-селци.

Юруцитѣ въ Юруклука при западния край на Плачковица спружватъ немилостивата си рѫка до Щипско-Кочанския пѫть; мѣстото, дѣто се излиза въ Кочанското поле, е най-опасната часть на този пѫть. Въ това мѣсто или малко по-долѣ най-често се обиратъ щипскитѣ афионджии, когато ходѭтъ въ Кочани и Виница да събиратъ афионъ.

Пѫтьтъ Щипъ-Радовишъ направо въ по-голѣмата си часть е несигуренъ, нъ Дълбоки-долъ е най-опасното мѣсто въ него; а клисурата е най-опасното мѣсто въ пѫтя отъ Тиквешъ за Щипъ по долината на Лакавица, защото въ нея обикновенно се събиратъ хайдути отъ околнитѣ юручки села. Кончани сѫ тъй сѫщо прочути разбойници. По пѫтя отъ Щипъ за Криволакъ щипяни могѫтъ да ходѭтъ само съ мѣстни кираджии; иначе редко се избавятъ пѫтницитѣ отъ околнитѣ юруци.

Изобщо юруцитѣ сѫ хора хайдути. На пѫтя отъ Тиквешъ за Прилѣпъ опасно е мѣстото около с. Сарковци и Дрѣновци. Клисурата (3 часа оттатъкъ Градско) и Каменъ-долъ сѫ отбѣлѣжени съ страшни убийства и обири.

Пѫтьтъ отъ Прилѣпъ за Битоля е сравнително по-свободенъ, нъ често ближнитѣ Алинчани се явяватъ на Алински уши, два часа на югъ отъ Прилѣпъ, и правѭтъ пакости на пѫтницитѣ.

По пѫтя Прилѣпъ-Кичева въ полето обиратъ пѫтницитѣ-Десовчани, а въ Даутица и Кичевско никѫдѣ не е свободно, поради което селянитѣ ходѭтъ на пазарь придружени отъ поляцитѣ. Въ Порѣче и самиятъ каймакаминъ не смѣе да иде отъ Кичева за Гостиваръ отъ Заяжани и Буковчани прѣзъ Буковникъ, а въ Дебърско на всѣкѫдѣ пѫтуването е свободно само подъ прѣдводителството на мѣстни арнаути. С. Сълпъ е най-голѣмиятъ търнъ въ джадето Битоля—Кичева, а с. Кажани прави опасенъ пѫтьтъ Битоля—Охридъ въ Гяватското поле отъ с. Магарево до прохода Гявато.

Часть IV.

Топография

Административно описваната въ настоящия ми трудъ область спада въ Скопския санджакъ (Косовски вилаетъ) съ исключение на Тетовската кааза, която влиза въ Призренския санджакъ. Скопскиятъ санджакъ се подраздѣля на слѣднитѣ каази: 1) Скопска кааза съ Качаникския мюдюрлъкъ, който не влиза въ прѣдмѣтната ни область. 2) Кумановска. 3) Паланечка. 4) Кратовска. 5) Кочанска съ мюдюрлъцитѣ Пиянечки (гл. с. Царево-село) и Малешевски (гл. с. Пехчево), 6) Щипска 7) Радовишка и 8) Тетовска съ Гостиварския мюдюрлъкъ, която кааза, както споменахъ по-горѣ, спада въ Призренския санджакъ.

Глава I.

Тетовската кааза

§ 1. *Общи бѣлѣжки—граници.* Тетовската кааза граничи съ каазитѣ: Призренска, Скопска, Кичевска и Дебърска. Отъ Призренската и Дебърската каази тя е раздѣлена съ билото на Люботрънъ и Шаръ-планина до в. Бунецъ и послѣ съ Кожа планина до Бистра, дѣто се срѣща съ Кичевската кааза. Такъва естествена е и границата между нея и Кичевската кааза. Бистра върви до Буковикъ по самото било, до Добра-вода и нататъкъ сѣ по билото на послѣдната и на свързаната съ нея Сува-гора дори до Скопс граница. Прѣзъ Дервентскитѣ и крайни села границата с Скопската кааза влиза въ долината на Лѣпенецъ до Качани ския проходъ и послѣ по сѣв.-ист. склонъ на в. Люботр до билото му.

Отъ сѣв.-западъ, югъ и юго-истокъ Тетовската заградена съ високи естествени граници, а откъмъ

прѣзъ Дервента е открита. По-голѣмата часть отъ границитѣ ѝ прѣдставяватъ диви планински слабо заселени и малко достѫпни мѣста, за туй сношенията ѝ съ околнитѣ каази сѫ слаби и трудни.

По мѣстоположението си тя прѣдставява уединенъ планински кѫтъ, а въ етнографско и политическо отношение тя е всрѣдъ Арнаутлука.

Въ описанитѣ граници тя обхваща: източнията склонъ Шаръ, южнията на Люботрънъ съ плоскостьта на Рогачев- планини, които се спускатъ отъ него, цѣлиятъ Долни- ятъ и западната половина отъ Гор.-Дервентъ, Жеденъ западнитѣ поли на Сува-гора и на Добра-вода до Бук ъ, сѣвернитѣ поли на Буковикъ, часть отъ сѣв. край тра, зап. поли на Кожа и Бунецъ, Влайница пл. и загра- до го между 4-тѣ послѣдни височини Мавровско поле. А срѣдъ а по р. Вардаръ е полето, което съставява ядката на По повръхнина, характеръ, почва и производителность с сѫ твърдѣ разнообразни. Склонътъ на Люботрънъ е ст ъ, скалисть, голъ или пѣсъчливо-глинястъ, не про- еленъ и слѣдов. не сгоденъ нито за заселявание, нито зработване. По-горѣ отъ него стои склонътъ на Шаръ. о е достатъчно влаженъ и покритъ въ по-голѣмата си ь съ значително дебелъ пластъ отъ добра глиняста пръсть съ много органическо вѣщество, той би могълъ и се отва доста успѣшно, ако не бѣше толкозъ стър- ; а по прѣлестнитѣ долини мѣжду Шаръ и прѣдгорията гли бихѫ да се заселѧтъ много села. При всичко че ѣ и просторнитѣ пасбища на Шаръ съ твърдѣ сочна б трѣва сѫ истинско богатство, сѐ пакъ склонътъ е заселенъ, защото отъ пасбищата не може да се извлича г а облага, а хубавитѣ долища сѫ диви и страшни оноветѣ на Буковикъ и Добра-вода сѫ стръмни го съ с. почва. Прѣдъ Буковикъ до Гостиварското се прос атъ височини въ видъ на спускове. По хра- ѣ ск на тѣзи височини има нѣколко бѣдни ар- с а, които бѣдно си поминуватъ съ скотовъдство з ѣде. , о разработватъ малкото слабо-произво- планини Сува-гора и Жеденъ сѫ голи за сгодни, за туй сѫ и не заселени. се занимаватъ съ полски работи. Ка- дробения Дервентъ и варовито-скалис-

тата повръхнина на Рогачевската прорѣзана съ долчинки плоскость е слабо сгодна за земледѣлие, нъ на Дервентскитѣ села близо сѫ долинитѣ на Вардаръ и Лѣпенецъ.

Изобщо взета, Тетовската кааза е богата съ трѣвяниста растителность и отлично сгодна за скотовъдството; почвата ѝ е повече слаба, има и много мѣста планински, за туй каазата е тъй несгодна за земледѣлие, щото едвамъ изважда достатъчно жито за удовлѣтворение мѣстнитѣ нужди. По-главни отъ произведенията на Тетовската кааза сѫ пшеница, която се сѣе повече край Вардаръ; най-добра е мурейката на село Саракинци царевица, която съставява главната храна на населението, и други жита; ленъ и конопъ, голѣми лубеници и прѣкрасенъ тютюнъ, който въ чаршията се продава на купове, защото Тетовскитѣ арнаути не се подчиняватъ на монопола; зеленчукъ се искарва въ твърдѣ ограничено количество, защото въ Тетовско, както бива въ всичкитѣ по-затънтени мѣста по насъ, населението слабо обича зеленчукътъ. Много градински растения, като цвѣкло, морковъ картофи, бамни, хрѣнъ и др., съвсѣмъ сѫ неизвѣстни. Обаче тетовскиятъ и гостиварскиятъ грахъ се слави на пазаря въ Скопйе.

Овощнитѣ дървеса съставяватъ отличителната ч тетовскитѣ лѣсове, овощията сѫ едни отъ главнитѣ пр ведения и продажбата имъ съставява важенъ источникъ гатство и поминъкъ за много селяни, даже и за самия гра Най-хубави ябълки ставатъ въ Тетово, въ с. с. Рѣчица, Г Лѣшокъ; едри, сочни и сладки кестени въ с. Врутокъ (Г варско), Лѣшокъ, дѣто нѣкои кестени теглятъ до 25 г Брѣзно; срѣщатъ се и църни ошавки, магареш сли о които правятъ малко сливовица; едри лесно чу Други овощия: по Шаръ бержатъ ягодки и п к уголѣмяватъ разнообразието на овощнитѣ п въ С и Тетово. Черничевитѣ дървеса слабо вирѣятъ, та ре ги има.

Първо мѣсто между овощията държатъ ябълкитѣ. Доб имъ качество още много би се подобрило, ако дървеса се обработвали съ знание и при онова име, съ което се зуватъ, тѣ щѣха да бѫдатъ голѣмъ изворъ за обогатя на изброенитѣ села. Тѣ носятъ разни имена спо ъ ството си: самунки, босянки (най-едритѣ), петр (т речени, защото зрѣятъ рано, обикновенно около 1

шаренячки, върбовички и гюлабии. Най-хубави сѫ гюлабиитѣ, най хубавитѣ отъ които се носѧтъ дори въ Цариградъ.

Тетовско, както се вижда, е страна най-благоприятна за овощнитѣ дървеса; пространнитѣ неразработени мѣста бихѫ могли да се покриѧтъ съ градини и даже съ лѣсове отъ овощни дървеса, които да прѣдставяватъ главенъ изворъ на богатството за много мѣста. Дървесата, отъ които се добиватъ овощията, сѫ саморасли и произволно си растѧтъ въ планината, по нивята, въ двороветѣ и въ неуреденитѣ градини по кѫщитѣ безъ всѣкаква помощь на человѣческата рѫка. За туй овощарството е твърдѣ слабо развито и сравнително малка полза принася. Голѣмитѣ данъци върху дървесата още повече намаляватъ значението му; правителството взема данъкъ по 4 гроша на всѣкое дърво, като на недвижимо имущество, взема данъкъ и на овощията. Понеже е оставено на спахията заедно съ мухтаря да опрѣдѣлѧтъ количеството на овощията за всѣкое дърво и цѣната имъ, обикновено този данъкъ бива тъй голѣмъ, че за стопанина остава малъкъ, а често не остава никакъвъ приходъ. Гроздьето е отъ долно качество, виното слабо и не удовлетворява нуждитѣ на населението. Макаръ и да е планинска страна, Тетовско, взето изобщо, е бѣдно отъ гори и лѣсове. Тъй щото Тетовскитѣ полски села и градътъ си носѧтъ дърва за горение отъ твърдѣ далечни мѣста, именно отъ Бистрица планина, която е на 7—8 часа отъ Тетово. Много отъ дърводѣлскитѣ потрѣбности за разни занаяти въ Тетово се доставятъ отъ Сириникъ.

С вѣдството. Нѣкога скотовъдството въ Тетовско е о лно развито и въ това отношение Тетовско е стояло сто въ цѣло Скопско. Нѣкога Шаръ, Буковикъ, До , Сува-гора сѫ хранили 6—700000 глави дрѣбенъ д нѣкои мѣста по Шаръ сѫ развъждали едри д итъ конье, ве и крави. Сега скотовъдството е много атъ се него само арнаутитѣ, а българитѣ заб или, какво е млѣкото и какъвъ е гласътъ к ка. Причината на това е силно ойн ест и ститѣ нападения на Малесор- о, о на тъ нѣкое село или бачило, откар- . Поч в ое лѣто тѣзи гости посѣщаватъ Шар- при страшни опустошения. Понеже ъ лика между българи и арнаути,

парализиратъ силата на българското болшинство, като вмъкватъ посрѣдѣ имъ арнаути, — цѣль, която напълно достигнѫли.

Българитѣ сѫ отъ племето на Мияцитѣ, на което приличатъ твърдѣ много по езика, облѣклото, нъравитѣ и обичаитѣ Скотовъдството, богатството съ овощия, плодородното поленце и другитѣ природни богатства сѫ въ състояние да направѧтъ населението на Тетовско твърдѣ богато; нъ силно развитото разбойничество, което уницожава главниятъ источникъ на богатството, скотовъдството, нередовноститѣ въ правителственитѣ данъци, които намаляватъ приходнитѣ богатства и притѣсненото положение на населението правѧтъ послѣдното бѣдно, като му отниматъ срѣдствата за поминъкъ, така че то е принудено да напуска бащиното огнище и да търси прѣхраната си въ чужбина. Когато данъцитѣ сѫ били по-леки и разбойничеството по слабо, гурбетчилъкътъ е билъ неизвѣстенъ за Тетово, защото нито самото мѣсто поради бѣдността ги принуждавало да ходѧтъ на чужбина, нито гѫстотата на населението, както е напр. въ Костурско и Рѣсенско; а сега гурбетчилъкътъ съставява главниятъ источникъ на поминъка. Само малка часть отъ селянитѣ оставатъ у дома си. Така че прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината въ много отъ селата, особенно въ при-шарскитѣ, прѣобладающиятъ елементъ е женскиятъ. По 30 жени се падатъ на единъ мѫжъ въ тѣзи села! Отъ Тетовско ходѧтъ на гурбетъ въ Сърбия, България, Влашко, Цариградъ и въ околнитѣ изъ Скопско градове, дѣто ставатъ повече бозаджии и майстори. Смѣтатъ да има до 60,000 стари и нови тетовски гурбетчии (заедно съ Рѣканскитѣ). Обикновенно както Мияцитѣ, така и Тетовцитѣ на чужбина мѫчно мѣняватъ езикътъ и обичаитѣ си; обаче, напослѣдъкъ почнѫхѫ да се явяватъ по-млади, които тукъ-тамъ почнѫхѫ да мѣнѧтъ не само облѣклото, нъ и езикътъ си и да въвеждатъ въ кѫщитѣ си нови уредби. Това се забѣлѣзва особено съ онѣзи, които ходѧтъ въ Сърбия. По развитие тетовскитѣ селяни стоѧтъ доста добрѣ спрѣмо Арнаутитѣ, а особно любо трънскитѣ и шарскитѣ. Тамъ, дѣто живѣѧтъ размѣсено и иматъ постояно съ християнитѣ сношения, Арнаутитѣ съвсѣмъ изгубили онѣзи традиционни черти отъ рицарско благородство, съ каквото се отличаватъ сънародницитѣ имъ оттатъкъ Шаръ!

Облѣклото е почти еднакво у Арнаутитѣ и Българитѣ, само че първитѣ повече обичатъ дрѣхи съ сърма бикмета,

гайтани и др. т.; везението съ сърма най-много се забѣлѣзва въ женския костюмъ.

Тѣзи украшения правѫтъ дрѣхитѣ много скѫпи-единъ костюмъ пъленъ и хубавъ мѫжки и женски костува 20—30 лири. Чакширитѣ и елечето съставяватъ главнитѣ дрѣхи на тетовския костюмъ. Въ града ги правѫтъ отъ чоха, а въ селата отъ дебели и бѣли рѣкански клашни. Костюмитѣ въ Шарскитѣ села и Рогачевскитѣ се различаватъ единъ отъ другъ. Всичкитѣ приличатъ си по това, че сѫ направени отъ клашни и иматъ яки на елечетата и кошулитѣ, а различаватъ се само по краищата на дрѣхитѣ и по украшенията.

Тетовската кааза съставяватъ собствено Тетовскитѣ села и Гостиварскиятъ мюдюрлъкъ. Центъръ на каазата е Тетово, а на мюдюрлъка — Гостиваръ.

§ 2 *Тетово.* По думитѣ на нѣкои тетовци Тетово е ново градче. Името му произлиза отъ думата „*тетива*“. Това име му се дало по слѣдния случай. Когато Стрѣзъ войвода загрaдилъ Дервентътъ въ най-тѣсното му мѣсто за да затвори пѫтьтъ за Тетово, отъ водата на Дервентския — потокъ цѣлата западна часть на Дервента до Здравевъ-забелъ се испълнила съ вода и се обърнѫла на едно голѣмо блато. Въ водата на това блато се завъдилъ единъ голѣмъ и страшенъ звѣръ, стопанинъ на блатото, който правѣлъ околнитѣ мѣста непристѫпни. Ужасъ и трѣпетъ вселилъ у цѣло Тетовско, нъ никой не се осмѣлявалъ да го убие!

Тогава на мѣстото на сегашното градче имало едно село. Нѣкой отъ селянитѣ наелъ се и го убилъ съ „тетива“ (лѫкъ). Веднага се расчуло въ цѣлата околность за убийството на звѣра. На всѣкѫдѣ почнѫли да споменуватъ името на селянина и още повече името на орѫдието, съ което чудовището било убито! Отъ често повтарание на думата „тетива“ по нея се наименувало селото на героя. Понеже тетива по турски се нарича „калканъ“, по-подиръ турцитѣ го нарекли *Калкан-деле;* а до тогава главно мѣсто въ] зата билъ гр. „Собрия“. Когато послѣдниятъ билъ прѣвзетъ от турцитѣ, жителитѣ му се прѣнесли въ „*Побрѣге*“. По- тѣ полека-лека тѣ оставяли и Побрѣге и почнѫли да се : яватъ въ прочутото с. Тетово, което по такъвъ начинъ ((ьрнѫло на градче. Въ Побрѣге и сега имало остатъци я и джамия.

Тетово се намира 7 часа на западъ отъ гр. Скопйе и е расположено при самитѣ поли на Шаръ, именно подъ *Балъ-тепе*, при исхода на Шарската рѣка въ полето. По-голѣмата му часть е въ полето, а само една махала е издигнѫта по склона на Балъ-тепе. Най-горѣ въ тази махала е цръквата. Рѣката дѣли Тетово на 2 части, съединени една съ друга съ два моста, отъ който главниятъ е останѫлъ отъ Австрийцитѣ, когато сѫ дошли въ Тетово. (Отъ тѣхъ е останѫлъ и единъ ханъ).

Вънкашниятъ изгледъ на града е добъръ. Цѣлиятъ градъ е потънѫлъ въ зеленина отъ буйни овощни дървеса, които пълнѧтъ двороветѣ и градинитѣ на кѫщитѣ и надъ които се издигатъ само минаретата на джамиитѣ.

Това му придава видъ на планинско градче. Като погледнешъ градътъ отъ нѣкое по-високо мѣсто, кѫщитѣ му ти се виждатъ потънѫли между дървесата, като лѣтни палатчета всрѣдъ раскошни паркове! На тѣзи природни хубости на Тетово никакъ не отговарятъ краищата му. Тѣ сѫ нечисти, съ натрупани купове отъ гюбре, по които гнијѧтъ умрѣли животни или се търкалятъ скелетитѣ имъ. По-голѣмата часть отъ краищата му сѫ захванѫти съ турски гробища. Вънъ отъ краищата около Тетово има весели и даже живописни мѣста. Неговата буйна тъмно-зелена кория отъ дървеса и другитѣ такива мѣста на лѣво и на дѣсно отъ него по политѣ на планината, веселото и раскошно поле прѣдъ него и глиняститѣ клонове на Бѣла-вода и Балъ-тепе, пъстро нашарени съ лозя и храсталаци, взети заедно прѣдставяватъ една твърдѣ пълна и приятна на гледъ картина.!

Расположено при политѣ на исполинския Шаръ и при отвора на страшното и голѣмо гърло на Шарската рѣка, въ една диво-прѣлестна планинска долина — Тетово възбужда въ посѣтителя чувство на едно необикновенно мѣсто! Веселото и красиво поле, живописната картина на околноститѣ на града и на цѣлитѣ поли на Шаръ, га-че ли умиряватъ чувствата, които възбуждатъ Шаръ съ вида си и пропастьта на Шарската рѣка! Притурѣте при това и другитѣ добрини на природата въ града, като водата, дървесата, растителностьта и други такива, вие ще имате отъ Те) градче украсено съ редки природни хубости, градче, което трѣбва да завиждатъ за мѣстоположението всичк ѣ други градове по нашинско и, може-би, и много отъ и ѫ

венитѣ по мѣстоположението вънкашни градове! На вънкашния му видъ не отговаря толкозъ вътрѣшниятъ, както е изобщо съ всичкитѣ градчета. Обаче, въ сравнение съ другитѣ градчета отъ неговата голѣмина, то стои по-горѣ отъ тѣхъ. Много отъ улицитѣ му сж постлани съ калдъръмъ, кжщи двуетажни има достатъчно, всички, разбира се, по турски вкусъ и лишени отъ удобство за хигиенически животъ. Българскитѣ кжщя обикновено сж на тѣсно натрупани и съ малки дворове, нъ много отъ тѣхъ иматъ широки градини обикновено посадени съ овощни дървеса и укичени съ цвѣтя. Турскитѣ кжщя почти всички иматъ широки дворове и просторни градини, покрити съ кория отъ овощни дървеса, които ги скриватъ отъ очитѣ на зрителя и пръскатъ надъ тѣхъ приятна съблазнителна прохладна сѣнка! Чистата прѣкрасна околна природа е възбуждала у Тетовци любовь и вкусъ къмъ чистотата и украшенията — въ тетовскитѣ кжщи владѣе примѣрна чистота! Порядъчно чисти сж много отъ улицитѣ. Нъ онова, което съставява отличителната черта на Тетово, то е климатътъ и многоводието му. Водата прѣизобилува въ Тетово, въ пълната смисъль на думата. Отъ Тетовската рѣка е пуснжта изъ града вода, която на вадички протича прѣзъ повечето улици и прѣзъ градинитѣ и двороветѣ почти на всѣкоя кжща. Когато влизашъ въ тетовскитѣ кжщи, първъ пжть те поздравяватъ тѣзи вадички съ шуртението си! Тетовци умѣли да се възползуватъ отъ тази природна дарба, та на всѣкадѣ почти по кжщитѣ вадичкитѣ минаватъ прѣзъ зеленина и подъ гжсти сѣнки. Всрѣдъ лѣтото да поседишъ на зелена трѣва край шуртяща бистра планинска вода съ цвѣтя около тебе и подъ сѣнката на овощни дървеса покрити съ плодове — туй е, струва ми се, едно отъ редкитѣ естественни удоволствия въ единъ градъ, а въ Тетово това е най-обикновеното нѣщо. Освѣнъ вадичкитѣ въ Тетово има 25—30 чешми, на нѣкои отъ които водата е планинска. Климатътъ въ Тетово е здравъ, планински. Не малко му помага и вѣтрецътъ, който духа редовно всѣкоя вечерь и всѣкое утро и който прѣзъ лѣтнитѣ горещини донася въ Тетово прѣсна съживителна хладнина! Не ще бжде прѣувеличение, ако кажж, че Тетово по климата си държи първо мѣсто въ цѣла Европ. Турция.

Тетово брои около 8,000 д. насел., $^2/_3$ отъ което сж турци и арнаути и $^1/_3$ българи. Кжщитѣ на турцитѣ и бъл-

гаритѣ не сѫ добрѣ разграничени и сé повече и повече се смѣсватъ. Турцитѣ сѫ заселени повечето въ долнитѣ, източнитѣ махали на града, а българитѣ — въ горнитѣ, западнитѣ. Турцитѣ иматъ 10 джамии, 4 текета, отъ които едното е твърдѣ богато, руждие — училище съ 2 прѣподаватели, 3 медресета (духовни училища отъ старата метода при джамитѣ) съ около 600 ученика, а християнитѣ сѫ безъ цръква, защото въ 1872 год. изгорѣ имъ единствената градска цръква; иматъ българско мѫж. и дѣвическо училища съ 4 учители, 3 учителки, 250 ученика и 100 ученички и сръбско училище съ 2-ма учители и 60—70 ученика.

Турцитѣ сѫ обикновено здрави, високи, снажни и твърдѣ красиви, съ изгледъ малко дивъ и погледъ по-страшенъ. Мѫжьетѣ носѧтъ „чакшири“ или гащи отъ особенъ родъ направени отъ „клашникъ“ (дебелъ, слабо изработенъ и власенъ шаякъ, много нашаренъ съ гайтанъ или сърма), отъ горѣ „минтанъ“, „елекъ“, а най-отгорѣ „чепкенъ“, сѫщо тъй напъстрени съ гайтани и съ сърма. По-бѣднитѣ намѣсто чепкенъ носѧтъ „люлка“ — кѫса горна дрѣха съ кѫси рѫкави и широка яка, която въ сухо врѣме виси на гърба, а въ дъждовно става на качулка. Кръстътъ имъ е припасанъ съ широкъ и дебелъ поясъ, а на главата си иматъ малъкъ и плитъкъ фесъ съ дълъгъ цвѣтенъ пискюль, който раскошно се спуска по раменѣтѣ и плещитѣ.

На пояса всѣкога се виждатъ дръжкитѣ на револверъ и кама, които заедно съ фишеклъцитѣ съставяватъ най-любимото украшение на всѣкой тетовецъ.

1). Общо явление е по насъ, че беговетѣ и въобще турското население отъ день на день бѣднѣе. Беговетѣ каратъ твърдѣ раскошенъ животъ, при туй вървѧтъ съвършено безъ смѣтка, а пъкъ другитѣ турци навикнѫли сѫ да живѣѧтъ само на гърба на населението и на правителството, като заематъ разни служби. Като имахѫ до скоро възможность да грабѧтъ населението и да живѣѧтъ на гърба му, тѣ се крѣпѣхѫ; нъ отъ като администрацията станѫ горѣ-долу поуредена и правителството захванѫ да ограничава грабителствата и произволитѣ имъ, естественно тѣ трѣбваше да отпаднѫтъ, защото главниятъ изворъ на поминъка имъ се прѣсича, а занаятъ на рѫцѣ нито иматъ, нито пъкъ могѫтъ да се заловѧтъ тепърва за работа. При сѫщия раскошенъ животъ, останѫли безъ срѣдства, тѣ почватъ да прѣпродаватъ имуще-

ствата си на християнитѣ, които съ трудолюбието е пестовността си стоѫтъ несравнено по-горѣ отъ тѣхъ въ материялно отношение. Днесь почти въ всичкитѣ по-уредени градове търговията е въ рѫцѣтѣ на християнитѣ, богатствата сѫ срѣдоточени повечето въ тѣхнитѣ рѫцѣ и даже чифлицитѣ на половина избѣгахѫ отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ, — купихѫ ги или граждани, или самитѣ селяни си откупихѫ селото! Въ Тетово не е така. Тукъ богатствата сѫ още въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, работитѣ тъй сѫщо сѫ въ тѣхни рѫцѣ; тетовскитѣ паши и бегове владѣѭтъ голѣма часть отъ земята въ Тетовско. Причината на туй е, че администрацията въ Тетово е още въ зародиша си, авторитетътъ на правителството е твърдѣ слабъ, режимътъ на правителството, отношенията на турцитѣ къмъ закона и къмъ християнитѣ сѫ напълно срѣдневѣковни. Българитѣ си поминуватъ съ обикновенитѣ по насъ занаяти, търговия и съ чужбина: занаятитѣ удовлетворяватъ мѣстнитѣ нужди; за на вънъ не изработватъ почти никакво произведение. Между желѣзаритѣ турци има добри майстори, които на рѫка могѫтъ изново да направѭтъ пушки — мартини, доволно сполучливо подражание на европейскитѣ. Има и 5 — 6 „*чаркове*“, единъ видъ машини на вода за орѫжие. Нѣкога желѣзарството е цъвтѣло въ Тетово, нъ сега то е значително отпаднѫло.

Тетовкитѣ изработватъ доста раскошни женски вещи или само отъ коприна, или отъ платно съ копринени украшения, като напр. долни дрѣхи, кърпи, чаршави и други т. Търговията е значително слаба. На вънъ се изнасятъ кожи. вълна, бобъ, храни, кестени и прочутитѣ тетовски ябълки, а отъ вънъ се внася европейска стока, ракия и вино, клашни отъ Галичникъ и др. т.

2). Българитѣ и сърбоманитѣ сѫ повече отъ арнаутитѣ, нъ болшинството имъ остава безъ значение. Името Арнаутлукъ достатъчно е да ни даде да разберемъ положението на българитѣ, за отношенията на мюслюманското население къмъ тѣхъ. Въ Тетово още сѫществува срѣдне-вѣковниятъ фанатизъмъ на арнаутитѣ, срѣдне-вѣковнитѣ груби отношения къмъ християнитѣ, лицемѣрни—раболѣпни отношения на послѣднитѣ и първобитна народно-религиозна умраза и отъ двѣтѣ страни. Биѭтъ те, затварятъ те, и нѣма кому да се оплачешъ, кой да те послуша — устави, закони, това сѫ номинални работи за Тетово! Полицейскиятъ чаушинъ тамъ е царь. Фактъ е,

че когато влизатъ въ канцеларията на днешния забѣлѣжителенъ *Асанъ-Чаушъ* тетовски, колѣничатъ отъ вратата и пълзешкомъ се приближаватъ да му цѣливатъ ржката дори и граждани, защото иначе губѭтъ всесилното му благоволение, а това е голѣмо нещастие за единъ тетовецъ!

Влѣзнешъ ли въ чаршията съ чадъръ, чекай си обидното: „не ташарсънъ шемше, бе гяуръ“! (Що носишъ чадъръ, бе кауринъ!). За да не продължавамъ повече, ще приведѫ фактътъ, че пашата въ бѣлъ день убива всрѣдъ хукюматътъ брата си, каймакаминъ, и никому нищо, — нито единиятъ се търси, нито другиятъ се наказва!

Въ търговията тетовци се явяватъ непрѣдприемчиви и не тъй честни, както другитѣ българи. А по характеръ тѣ сѫ не толкозъ нъравствени, чистосърдечни; много отъ тѣхъ сѫ силни завистници и клеветници — естественни проявления на силно притѣсненъ животъ. Турското влияние силно личи въ пѣснитѣ, увеселенията и отношенията. Особно интересна е увеселителната музика. Двѣ дърти и безобразни циганки биѭтъ дайрета и си держтъ гърлата, а нашитѣ се въсхищаватъ и веселѭтъ. „Ченгиитѣ“ сѫ на почитъ, както у христианитѣ така и у турцитѣ. Свирачитѣ, пакъ цигани, сѫ нова мода за Тетово. Тѣхъ взематъ отъ Скопйе и кога идѫтъ, хората излизатъ по улицитѣ да ги гледатъ и да имъ се чудѭтъ.

3). Мѫжкото облѣкло на тетовскитѣ българи е твърдѣ промѣнливо. Обикновено то състои отъ чакшири, широки безкрачулни гащи съ малко гайтанъ, минтанъ „фермеле“ — кѫса безржкавна горня дрѣха, направена всѣкога отъ червено сукно и ушита съ гайтанъ и бикме. Крачулитѣ на гащитѣ сѫ замѣнени съ дълги чорапи. Якитѣ на кошулитѣ имъ сѫ плетени, голѣми и се носѭтъ завити отгорѣ на фермелето. На кръста си носѭтъ голѣмъ поясъ.

По пѫтя туркинитѣ ходѭтъ завити или въ „фередже“, или въ дълга черна и тѣсна дрѣха, яката на която е като яката на мѫжкитѣ люлки. Домашното имъ облѣкло състои отъ „чинтияни“ — широки гащи съ кѫси крачули и съ голѣмо дъно, минтанъ и „елече“ — и двѣтѣ много кѫси тѣсни и стѣгнѫти на гърдитѣ и раскошно везани съ бикме или сърма. На кръста си носѭтъ пояси, а на главата си фесъ съ сърмени пискюли и редове жълтици.

Облѣклото на българкитѣ е като домашното облѣкло на туркинитѣ съ прибавление на едно „джубе“ и една завия

(прѣстилка). Джубето е дълга и безржкавна горня дрѣха съ широки поли. За младитѣ то се прави отъ червено сукно, украсено съ сърма, а за старитѣ — отъ тъмно сукно шито съ бикме.

Чинтиянитѣ и елекътъ се правѫтъ отъ скѫпъ копри-
не платъ, а минтанитѣ отъ добро маслиново или зелено
] Всичкитѣ сѫ богато украсени съ сърма и сърмени
п Поясътъ е копринен, прѣстилката тъкана отъ сърма
п На мѣсто минтанъ се носи по нѣкога копринена
съ широки ржкави, а на мѣсто фесъ-тънка копринена
, и редове жълтици, отъ които една голѣма седи спу-
к въ срѣдата на челото. Редове жълтици покриватъ
), ѣ на всѣка млада тетовка. Пълно и хубаво Тетовско
ско облѣкло отъ горѣ описанитѣ части костува 30 — 40
а още толкова сѫ потрѣбни за да покриѫтъ главата
гърдитѣ на жената.

а Тетовка по турски обичай пише вѣждитѣ си и
(черни косата си, което, впрочемъ, съпоставено съ
ѣ имъ и бѣли лица, увеличава природната имъ
ть!

Е живота, нъравитѣ и обичаитѣ Тетовци сѫ хора на
го. Страстно привързани къмъ убидения животъ, тѣ
мирно безшумно, доволни отъ малко, не се въл-
, отъ горчевинитѣ и неправдитѣ на обстоятелствата,
тъ мѣсто въ сърдцето си и не плащатъ никакъвъ
на онѣзи буйни чувства и крилати мисли, които под-
човѣкътъ да скѫса пашкулътъ на тъмнината и да
крила въ прѣсния и свѣтълъ въздухъ! Тетовци се
ъ съ своитѣ прости заналти сѐ по този пѫтъ, по
вървѣли дѣдитѣ имъ прѣди хиляда години. Горната
п за Тетово е почти обща за всичкитѣ градове
, в ючая и самото Скопйе. Само че по другитѣ
нѣкои кѫщи излѣзли отъ уровена на първо-
тукъ подобно нѣщо не се срѣща. Впрочемъ, и
ови като ходѫтъ на гурбетъ въ чужди страни и
ъ съ разни хора, виждатъ тѣхнитѣ нърави и обичаи
ко че не сѫ приготвени да наблюдаватъ и да се
пакъ извличатъ богати впечатления, които пра-
ъ имъ отстѫпчивъ прѣдъ нахлуването на новитѣ
елни мисли.

Тетово е градче съ твърдѣ сгодно географическо положение за развита търговия. То е назначено да бѫде складочно мѣсто на Тетовско, главенъ посрѣдникъ на търговскитѣ сношения на Тетовско, Дебърско съ Рѣканско, даже и на Кичевско съ Скопйе и Солунъ.

Прѣдъ Гостиваръ то има туй прѣимущество, че е поблизо до главнитѣ пѫтища и до Скопйе. Нъ и то като Гостиваръ не е добило онова търговско значение, което трѣбва да има по причини, които не сѫ допуснѫли на Гостиваръ да стане такъвъ. Сѫщитѣ тѣзи причини правѫтъ Тетово затънтено градче. Като оставимъ на страна гурбетчиитѣ, които волею-неволею трѣбва да прѣзрѫтъ всѣкакви опасности и да ходѫтъ на чужбина, за да искаратъ нуждниятъ си хлѣбъ, Тетовци сѫ били отъ онѣзи хора, които отъ носа си понататъкъ не знаяли какво има. Когато Х. Исаия билъ испратенъ съ нѣколко турци въ Цариградъ да моли правителството да освободи пашитѣ, въ Тетово показвали на него съ пръстъ за голѣмия подвигъ, който билъ направилъ, като отишълъ до Цариградъ.

Съ течение на врѣмето тѣзи опасности се намалили. Днесь между Тетово и Скопйе работѫтъ 22 коли пѫтнически и още повече мохаджирски за стока; старитѣ прѣчки за сношения сѫ значително намалени. Заслуженото значение Тетово ще добие тогава, когато съобщенията съ Скопйе, Призренъ, Дебъръ и Кичева станѫтъ съвършенно безопасни, а още повече ще се уголѣми, ако се направи прѣдполагаемата желѣзница за Призренъ-Прищина и ако се направи станция при Качаникския проходъ.

Сега търговията на Тетово е незначителна. То изважда до 15,000 оки масло заедно съ онова, що го купуватъ отъ Гостиваръ; това масло се носи въ Солунъ; грахъ за Скопйе и Солунъ до 20,000 оки, отбрани ябълки въ Цариградъ до 5,000 оки, кестени и орѣхи до 40,000 оки. Волове и конье Тетовци купуватъ отъ Прищинско. Въ Битоля испраща кожи, въ Прищина вълна.

Отъ Рѣканско се носи дебелъ Галички шаякъ и клашни. Работѫтъ се на 10 дюкяни. Тоя видъ промишленность захванѫ да се развива отъ 2—3 годиии насамъ. Изнасятъ въ Цариградъ, Солунъ и Скопйе 100—150 чифта чакшири изработени отъ сѫщитѣ шаяци и клашни.

Чаршията има 300 прости и стари дукяни расположени на нѣколко само улици. Тетово има даже доста голѣма прѣчка въ туй, че административно е подъ Призренъ. Всичката работа на Тетовци е въ Скопйе и съ Скопйе; па и да нѣма работа, въ случай на нужда много по-лесно и по-сгодно е да се иде въ Скопйе, отколкото въ Призренъ, който е отдѣленъ отъ Тетово съ Шаръ планина. Наистина, тѣ иматъ доста работа съ Призренъ, нъ съобщенията съ него сѫ доста трудни и опасни. Прѣзъ студената половина отъ годината тѣ почти сѫ прѣкѫснѫти; прѣзъ останѫлата половина да минешъ прѣзъ онѣзи пусти мѣста на Шаръ е подвигъ, на който всѣкой човѣкъ мѫчно може да се рѣши. Слѣдъ това естественно е, че много административни работи оставатъ твърдѣ назадъ. При това като притуримъ и обстоятелството, че Призренъ е всрѣдъ Арнаутлука, ще разберемъ, че Тетовци често страдаѫтъ и много губѫтъ съ своя Призренъ, който не малко имъ костува и въ отношение на данъцитѣ. Никое мѣсто не е тъй прѣтоварено съ данъци и никѫдѣ хората не търпѫтъ толкозъ насилия, колкото въ Тетово. Въ случай че правителството има нужда отъ волна помощь или отъ прѣждеврѣменно събирание на данъцитѣ, Тетово ще прѣнесе товарътъ на цѣлия санджакъ, понеже правителството не може да *принуждава* въ каквото и и да е Арнаутитѣ въ Призренско. Тетово посрѣща и поголѣмата часть отъ недоборитѣ на цѣлия санджакъ. Край другата съсипия отъ това положение на работитѣ много страдае и българското дѣло. Призренъ е всѣкога подъ влиянието на сръбската пропаганда, защото тамъ има сръбски консулъ, сръбски училища и християнското население е сръбско. Естественно, това влияние злѣ се отразява и върху народнитѣ въпроси въ Тетово, когато тѣ се отнасятъ до санджакското правителство въ Призренъ, като въ по-висша инстанция.

Ако , мѣста въ Европ. Турция не само слабо изучени, извѣстни, то тѣ сѫ въ Скопския санджакъ (подиръ). Овче-поле цѣло почти е неизучено, защото се намира страна отъ работнитѣ пѫтища, обикновенният марпѫтешественицитѣ. Сѫщото е и съ мѣстата подъ Козякъ оттатъкъ Пчиня. Цѣлата Осоговска планина, въ която присѫтствието на чужденеца е ри-

сковано, е неизвѣстна. По хартитѣ е означена само една главна планинска верига въ нея, а всичко друго е произволно начертано. Нито дума може да става въ това отношение за Щипско-Радовишкия юруклукъ, както и за областьта на Скопскитѣ планини, защото тамъ дѣйствително трудно може да стѫпи крачецътъ на чужденецъ пѫтешественикъ. Нъ отъ всичкитѣ тѣзи мѣста най-неизвѣстна е планинската область между рѣкитѣ Радика, Велика и Бабуна отъ дѣсно и р. Вардаръ отъ лѣво, въ която влизатъ казитѣ: Тетовска, Кичевска, Скопска и Велешка. Прошарени съ непристѫпни планини и гори, лишени отъ пѫтища за съобщение, населени съ диви арнаути, които за цървения фесъ убиватъ човѣкътъ, тѣзи мѣста сѫ били редко посѣщавани, за да не кажѫ никакъ не посѣтени.

Смѣло може да се твърди, че картографитѣ сѫ отбѣлѣзали тѣзи мѣста произволно, колкото за да не оставѭтъ бѣло мѣсто въ общата си карта. Ето такова е Гостиварско и самото градче Гостиваръ, къмъ описанието на което пристѫпвамъ.

§ III. Гостиваръ. Не може да се потвърди съ положителни данни, отъ кѫдѣ това градче си е получило названието, защото нѣма никакви писменни документи за това. Споредъ народното прѣдание, то получило названието отъ думата *гости* и то по слѣдния случай. Въ врѣмето, когато турцитѣ завладѣли този край, Гостиваръ не сѫществувалъ; на мѣсто него, именно на мѣстото на сегашната Гостиварска цръква Св. Димитри, имало единъ манастирь „*Св. Димитри*“, въ който живѣли много калугери. Веднѫжъ, когато откъмъ Порѣче идѣла нѣкоя турска дружина, калугеритѣ помислили, че това сѫ гости и почнѫли да биѭтъ камбанитѣ. Турцитѣ се сѣтили, че калугеритѣ ги мислѭтъ за гости и, като кроѣли да съсипѭтъ манастирьтъ, почнѫли да повтарятъ думитѣ „*госши варъ*“ (има гости) въ ироническа смисъль. Дружината свободно си влѣзла въ манастиря, погубила калугеритѣ и обрала и опустошила манастирьтъ. Слѣдъ туй часть отъ дружината си отишла, а друга една часть харесала мѣстото, заселила се и основала до манастиря село, на което дали името *Гостиваръ*, отъ често повтарянитѣ думи на дружината „*гости варъ*“. За вѣрностьта на това народно прѣдание се толкозъ застѫпвамъ, защото тълкованието на името [illegible] вижда малко произволно. Нъ вѣрно е, че Гостиваръ е [illegible] градче и че на мѣстото на цръквата е имало манас[illegible]

Въ сегап цръква се намѣрили стѣни отъ хоросанъ и нѣкои
вещ На стото Св. Петка вънъ отъ града въ полето имало
т ци и единъ хавузъ за риби, които мѣста сега
сж съ кория. Напрѣдъ тукъ е билъ манастирскиятъ
мето: И ло и нѣкои вещи, плочи съ надписи, нъ тѣ оста-
нж] цѣтѣ на нѣкои Гостиварски бегове.

ъ лежи 3 часа на югъ отъ Тетово, въ най
к на Тетовското поле; построенъ е на съвършенно
го на лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Матката на по-
т не е по-висока отъ полето, затова често се
Гостиваръ. Нѣкога мѣстото на Гостиваръ е било
, т. е. мѣсто дѣто по-напрѣдъ е текла рѣка. Пѣсъч-
почва на града и околностьта е най доброто дока-
во това; като се вематъ прѣдъ видъ постояннитѣ
носи, които Вардаръ и притоцитѣ му свалятъ
Ш ъ отъ Гостиваръ на горѣ, може да се прѣдполага,
ще настжпи такова врѣме за Гостиваръ. Отъ Гости-
долу по рѣка Вардаръ сж градскитѣ бичкии; на югъ
дъ отъ него матката на Вардаръ е наносна, а на сѣ-
– полето покрито съ дървесна и трѣвениста растител-
Ка о и Тетово, Гостиваръ отдалечъ се вижда като
по ногото дървеса низъ него. Овощни дървеса
ѣ, а край Вардаръ и язоветѣ повечето върби.
то устройство и видъ Гостиваръ заема срѣдно
у градъ и село: по живота, уредбата, обраще-
нитѣ на жителитѣ му той по-скоро прилича на
от кото на градъ, а по търговското движение, по
прилича на градъ. Поради това именно жите-
лянитѣ отъ околнитѣ села го викатъ градъ. Го-
е тъй богатъ съ вода, както Тетово: за пиенье
отъ бунари, а пержтъ на рѣката; пъкъ и всрѣдъ
ъ язъ, който е отдѣленъ отъ Вардаръ.

има 850 кжщи. Мюслюманитѣ сж повечето ар-
и турци. Християнитѣ сж: българи, власи и латини
ъ Шкодра) и нѣколцина евреи-касапи. Испървенъ
еленъ само съ арнаути, а християнитѣ
то отъ скоро. Само три кжщи сж по-стари
другитѣ сж отъ 100 години насамъ. Сега
рс кжщи като мѣстни жители и около 30 души
Шкодра. Българскитѣ кжщи се намиратъ въ тъй
дарска-махала“.

Гостиваръ има всичко 3 махали: *Вардаръ-махала* отъ язътъ нататъкъ, *Нова-махала* на сѣверния край и *Бегова-махала*. Има още четири джамии, едно теке, една църква, която е вънъ отъ града задъ бахчитѣ. Българитѣ бѣхѫ всикитѣ екзархисти, а властитѣ всѣкога сѫ се държали съ тѣхъ; макаръ и да нѣмаше уредена община, сѐ пакъ работитѣ си вървѣхѫ добрѣ. Напослѣдъкъ обаче и тамъ се вмъкнѫ сръбската пропаганда. Единъ отъ свещеницитѣ, нѣколко души отъ властитѣ и една часть отъ българитѣ днесь образуватъ сръбската партия въ Гостиваръ. Българско училище има отъ прѣди 25 години; до отварянието на училище, учителтъ на което почнѫ да се плаща отъ екзархията, въ него се е прѣподавало по славянски. Отъ нѣкоя година насамъ тукъ има и казарма, въ която стоѫтъ 100-на души солдати. Административно Гостиваръ е сѣдалище на мюдюринъ, който управява южната часть на Тетовското поле.

Арнаутското население по духъ, характеръ и облѣкло прилича на Тетовското, а облѣклото на българитѣ е селско, защото тѣ сѫ повечето прѣселенци отъ селата. Положението на християнитѣ, отношенията къмъ тѣхъ на съжителитѣ имъ арнаути, устройството, умственното състояние на обществото, моралитѣ и идеалитѣ му, — словомъ всичко е спазило първобитността и характерътъ на първитѣ врѣмена отъ турското господарување. Повече отъ всѣкѫдѣ въ Скопско тукъ християнинътъ е рая, а арнаутинътъ господарь, въ пълната смисъль на тѣзи думи. При тѣзи обстоятелства несносенъ е животътъ на християнитѣ въ Гостиваръ. Искашъ ли да отидешъ на свадба или гости, по-напрѣдъ трѣбва да разберешъ, не ще ли има тамъ нѣкой неканенъ гостъ — арнаутинъ. Ако се рѣшишъ да излѣзнешъ въ чаршията, главата си задължително трѣбва да държишъ наведена, едно за да не показвашъ сербезлъкъ и да не заслужишъ опасното за живота си прозвище „аси-гяуръ“ (душманъ кауринъ), друго за да не виждашъ проходящитѣ и тъй да избѣгнешъ нѣкои неприятни срѣщи. И на циганитѣ дори трѣбва да се покланяшъ и съ усмихнѫто лице любезно да ги поздравишъ, въ отговоръ на което ще получишъ едно прѣзрително и надменно „да си живъ“ или „арно“. Въ главата ти не трѣбва нито да се мѣрка нѣкаква мисъль за честолюбие и човѣшко достолѣпие, защото може да ти докара нѣкоя беля. За да пазишъ достолѣпието си, трѣбва и на дюкяна си да седишъ съ револв

ı пояса и мартинка до тебе, каквото правѧтъ всичкитѣ
а ти дюкянджии въ Гостиваръ. На свадба, на гости граж-
дан ѣ редко могѫтъ да се наслаждѫтъ съ свободно веселие,
цото тамъ непрѣменно ще има нѣкой голъ арнаутинъ,
к(о ще иска да бѫде господарь на събранието. Остави, че
трѣ , ички да се занимаватъ съ него, нъ захване ли се
х(, т(е на танеца. Тупка душата имъ, каса се сърдцето
(итѣ и момитѣ, че не ще могѫтъ да излѣзѫтъ на
и да покажѫтъ накитътъ и майсторското си игранье,
ı всичко е напусто! Често чашата на търпѣнието се прѣ-
ѣва нѣкой герой свадбарь взема му редътъ, — подиръ
плаща дързостьта си обикновенно съ живота. По-
това се срѣща и по много други мѣста изъ отече-
го ни, а ако смѣтаме за неканени гости и поляцитѣ, мо-
да кажемъ, че това е общо явление по насъ; нъ дру-
ı ѣ то става само по селата, а тукъ всрѣдъ градътъ. Го-
с рско е доста богато мѣсто съ естественни богатства,
ı о при други условия би направили тази страна цвѣтуща;
ı това и географическото му положение доста му по-
за добра търговия.

Гостиваръ има това прѣимущество прѣдъ Тетово, че може
бѫде складочно мѣсто и търговски центъръ на Дебърско,
ı ко, Тетовско, Кичевско и Порѣчко. Днесь за днесь той
инно мѣсто на полскитѣ произведения отъ Те-
ко К чевско съ горскитѣ и скотовъдски произведения
ı нс ѣ мѣста въ Дебърско и Рѣканско. Голѣма прѣчка
то на сношенията му съ околнитѣ мѣста прѣд-
ъ лошитѣ пѫтища и опасностьта по тѣхъ. Запад-
юго-западната страни, които нѣкога сѫ били за-
за Гостиваръ отъ силно развитото разбойничество,
д ; горѣ-долу отворени, особно откато поставихѫ стража
от) и на Бунецъ; нъ южната часть още остава
ı на. При подобри пѫтни съобщения и при по-
сво да Гостиваръ станѫлъ би цвѣтущо градче и
нѫлъ повече отъ Тетово. Впрочемъ, и сега при
поменѫти несгодности търговското движение въ
ително.

Гостиваръ има 170 постоянни дукяни, отъ които
български, а другитѣ сѫ арнаутски и влашки.
день (пазарьтъ става въ вторникъ) дохаждатъ
и се отварятъ още 200 сергии. Значи, въ

пазарьтъ има 370 дукяни, което е много за едно градче като Гостиваръ. (Тетово има всичко 300 дукяни). Това много добрѣ показва търговското значение на града. Спахилъкътъ само на Гостиваръ е 430 л. т.

Отъ произведенията на Гостиваръ първо мѣсто държѫтъ овощията — гостиварскитѣ овощия сѫ прочути по насъ. Гостиваръ искарва въ годината до 5000 товара ябълки похубави отъ Тетовскитѣ. Най-много ябълки излизатъ въ Гостиваръ и въ селата Баница и Рѣчани, отъ които само послѣдното въ добра година може да извади до 1000 товара; кестени изважда до 1000 товара, а най-добритѣ излизатъ по долинитѣ на горния Вардаръ около с. Врутокъ. Много кестени има и въ Порѣче, по Шаръ има цѣли кории отъ кестенови дървеса, нъ майката на кестенитѣ е Гостиварско. Тамъ се раждатъ най-едритѣ, най-сочни и най-крѣхки кестени. Скотовъдството е, наистина, отпаднѫло, нъ сѐ още се крѣпи. Въ Гостиварско има до 40,000 глави, отъ които 30,000 има на бачила подъ кехаи, а останѫлитѣ сѫ на малки частни притежатели. Отъ скотовъдскитѣ произведения първо мѣсто държѫтъ вълната и кожитѣ: искарва до 5,000 ока вълна, която купуватъ по-вече търговци изъ Шкодра.

Гостиваръ търгува съ доста градове и върти доста обширна търговия. Посрѣдници на тази търговия сѫ само арнаутитѣ, защото християнитѣ не смѣѫтъ да се занимаватъ съ търговия. Ето градоветѣ, съ които Гостиварь върти търговия.

Въ Дебъръ и Рѣканско прѣзъ Гостиваръ се испращатъ жита отъ Тетово; прѣзъ Гостиваръ се испраща отъ Порѣче масло и урда, а отъ Рѣканско се носи дървенъ материялъ и кожи. Освѣнъ жито Гостиварци купуватъ отъ Тетово и овощия, които испращатъ въ Рѣканско и въ другитѣ околни планински мѣста, дѣто нѣма такива. Тетовцитѣ носѫтъ тамъ на Гостварския пазарь най-вече европейски и колониялни стоки; а отъ тамъ купуватъ овощия и грахъ, които носѫтъ въ Скопйе и масло, което испращатъ най-много въ Солунъ; вино и ракия по-прѣди носѣли отъ Скопйе; сега на Скопското вино конкурентинъ излѣзе Призренското, на Скопската ракия — Велешката и напослѣдъкъ Призренската. Отъ Прищина носѫтъ добитъкъ, а най-вече конье и волове.

Много стоки отъ Гостиваръ дига гр. Битоля. Посрѣдн на търговията съ Битоля сѫ повече Кичевчани. Въ Бит(

се носи сиренье, овощия, пастърма и кожи, много отъ които сѫ прѣкупувани отъ Тетово. Печалбата отъ тѣзи произведения е твърдѣ незначителна; тя се добива повече отъ па ѣ, защото паритѣ въ Битоля сѫ долни. (Въ Турция с і паритѣ е различна: нѣкѫдѣ лиритѣ сѫ 109 г дру ѣ 124, 156, 174 и т. н., което прѣдставява гол прѣчка за търговията. По-лошото е това, че въ едно ıп мѣсто цѣната на лирата се мѣнява, отъ което много х се опропастяватъ). Слѣдниятъ фактъ ясно показва) ерътъ на тази търговия и голѣмината на печалбата. купуватъ кожи отъ Тетово, прѣнасятъ ги на свои : безъ кирия и съ малко разноски (защото нашитѣ : харчѫтъ твърдѣ малко), продаватъ ги въ Битоля и връ прѣдпочитатъ да носѫтъ съ себе си 250-тѣхъ по пус : и страшенъ пѫть прѣзъ Буковикъ съ рискъ) губѫтъ съвсѣмъ, край тѣхъ и животътъ си, отколкото дадѫтъ законното полицатико и да ги испратѫтъ съ по- И справедливо е, защото печалбата едвамъ прѣвишава на полицатикото.

Въ ѕна на кожитѣ отъ Битоля до Гостиваръ носѫтъ рогозки отъ шамакъ, само и само да не се ъ п дни.

§ IV. Села въ Тетовската кааза.

Селата въ Тетовската кааза сѫ или въ полето, анинитѣ. Жителитѣ на полскитѣ села се занимаватъ съ земледѣлие, а жителитѣ на планинскитѣ села съ ство, което е много западнѫло, и тѣзи, които сѫ ували съ него, сега сѫ принудени да търсѫтъ си въ странство. Притѣсненията на разбойни- ъцитѣ и много други лоши обстоятелства смазахѫ то, та и полскитѣ селяни сѫ отчаяни за поминъка и то си. Селата сѫ разорени икономически и да пустѣѫтъ. Като напускатъ запустѣлитѣ си огнища, іяни бѣгатъ въ градоветѣ и тамъ ставатъ сетни

селата има много души, които се смѣтатъ за о намѣрѫтъ веднѫжъ въ дена да се нахранѫтъ съ ячменень или овесень хлѣбъ! . . За тукаш- е дошло онова врѣме, което сѫ прѣтеглили

Французитѣ, когато Фенелонъ казалъ за тѣхъ, че имъ били отнели всичко, а имъ оставили очитѣ за да виждатъ и оплакватъ разорението си! Съ хиляди нещастни селяни ходятъ въ странство, дѣто работятъ денѣ и нощѣ; нъ и това имъ не помага, защото додѣто тѣ тамъ печелятъ пара по пара, тука семействата имъ сж принудени да заематъ най-долнятъ храна по 180—200 гр. на почекъ за 3—4 мѣсеца. Тежко имъ, ако и тогава не стигнатъ да заплатятъ!

А това е само една отъ сто-тѣхъ глоби, които селянитѣ теглятъ. На кжсо днесь дѣлътъ на селянитѣ сж черните мжки и горчивитѣ сълзи.

Шестдесеть и осъмъ (68) отъ Тетовскитѣ и Гостиварскитѣ села сж арнаутски, 1 българско — турско, 3 помашки (торбешки) а 35 арнаутско-български, и само 48 чисто български. Забѣлѣжително е, че всичкитѣ селяни арнаути турци говорятъ много добрѣ по български, а селянитѣ българи повечето не знаятъ нито арнаутски, нито турски. Арнаутскитѣ села сж сравнително въ добро състояние. Кжщитѣ имъ сж повечето малки крѣпости, отъ колкото мирни человѣчески жилища; арнаутинътъ никога не ходи невъоржженъ. Облѣклото на мжжетѣ се прави отъ дебелъ бѣлъ или чернъ платъ, а на женитѣ — отъ гнили и нашарени басми, прилично по крой на облѣклата на Тетовскитѣ турци. Тѣ иматъ грубъ, кръвожаденъ, страшенъ и отмъстителенъ характеръ.

Почти всѣко арнаутско село има джамия, а въ много села се съглеждатъ развалини на стари цркви. Българскитѣ села сж на съсипване. Кжщитѣ имъ сж по-вечето прости колиби покрити съ слама, безъ камъни, често и безъ плочи. Трудолюбието, кротостьта и търпѣнието на тукашнитѣ българи — селяни би очудили всѣкиго. Гостоприемството и трудолюбието тѣ почитатъ като свои свещени длъжности. Синове и братя редко се дѣлятъ. Езикътъ на селскитѣ българи е много по-чистъ, пѣнието и хорàта имъ сж български. По по-голѣмитѣ праздници ставатъ сборове по селата, и младитѣ моми и момци до насита играятъ подъ сладкитѣ звукове на кавала и гайдата. Много села нѣматъ цркви; други иматъ ново-построени, нъ до скоро не осветени, защото не искахж да ги осветятъ съ гръцки владика. Селското духовенство е невѣжественно, една отъ причинитѣ на което е и тая, че сж били безъ глава; отъ нѣколко врѣме насамъ е станжло съвсѣмъ развалено.

Само едно отъ 68 арнаутски села е чифликъ; а отъ 48 български — 14 села сѫ чифлици, 4 хванѫли да прѣкупуватъ земята отъ притежателитѣ ѝ.

Въ с. *Саракинци и Желино* живѣе Асадъ паша, а въ с. *Ратой* — Мехмедъ паша. И двамата иматъ въ селата си по една малка кула.

Села край Шаръ и по Шаръ.

На сѣверъ отъ Тетово:

1) *Порой*, расположено при политѣ на Шаръ на ¾ часа надъ Тетово. Прѣзъ него тече потокътъ Порой, отъ който селото е получило названието си. Изважда добри лубеници.

2) *Ласце*, расположено на високо мѣсто по склона на могилата Балъ-тепе на ¾ часа отъ Тетово и право надъ него. Въ околностьта му има развалини отъ стара цръква и манастирь, който се викалъ „*Св. Атанасъ*“.

Ласце е чифликъ; населението намира поминъкътъ си въ земледѣлието и отчасти въ скотовъдството, а много Лафчани ходѫтъ и на чужбина.

3) *Германъ*. Половинъ часъ отъ Порой, ба 1 часъ отъ Ласце и по̀ на високо отъ него по склона на Стърмолъ е расположено селото Германъ. Изважда хубави сливи и ябълки. Селянитѣ на чужбина сѫ бозаджии и халваджии. Арнаутско село.

4) *Джепчица* е расположено при политѣ на Шаръ на ¼ часъ отъ Порой. Единъ потокъ дѣли селото на 2 части: едната арнаутска, а другата българска. Изважда въ значително количество овощия: череши, кестени, ябълки, сливи и добри лубеници. Арнаутитѣ си поминуватъ повече съ земледѣлие, а българитѣ ходѫтъ на чужбина. Надъ селото има развалини отъ стара цръква.

5) *Едуарце* е при политѣ на Шаръ на ¼ часъ отъ горното. Изважда овощия, най-много ябълки. Надъ селото има [illegible] ини отъ стара цръква „*Св. Безсрѣбреници*“.

[illegible]алцина отъ селянитѣ си поминуватъ въ селото съ зе[illegible], а повечето отъ тѣхъ сѫ хлѣбари въ Тетово и дру-

6) *Сетуле* е расположено въ планината ¼ часъ надъ [illegible] И то изважда добри овощия. Сетулчанитѣ сѫ най-

добри фурнаджии между другитѣ Тетовци. Въ това село има църква.

7) *Отуние*, расположено при политѣ на Шаръ ¼ ч. по-долѣ отъ Сетуле; има църква „*Св. Георги*“. Отъ него излизатъ добри овощия, особено кестени.

Отунчани малко се занимаватъ съ земледѣлие, а повечето сж хлѣбари въ Скопйе и другадѣ.

8) *Непрощено*, българо-арнаутско село, расположено при политѣ на Шаръ на 1 часъ разстояние отъ Отуние. Единъ потокъ дѣли Непрощено на 2 махали, въ дѣсната отъ които живѣжтъ българитѣ, а въ лѣвата арнаутитѣ, извѣстни по хайдутлука си. На вънъ изнася бобъ и овощия, а най-много кестени, които бержтъ въ ближната на селото кестенова кория. Въ Непрощено има 2 църкви, отъ които едната е стара, а другата нова.

9) *Лѣшокъ*, расположено при политѣ на Шаръ на дѣсно отъ едноименната рѣкичка. Лѣшокъ изважда бобъ и овощия, особено ябълки.

Мѣстнитѣ жители вѣрватъ, че Лѣшокъ е на мѣстото на старъ нѣкой градъ, който се викалъ „*Легенъ*“. Надъ селото има мѣсто, наречено „*Касапница*“, а всрѣдъ селото има остатъци и отъ бивша баня, дѣто сега тече топла слабо-кисела вода.

Касапницата и банята ги смѣтатъ за остатъци отъ бившия градъ, защото извѣстно е, че въ село не може да има баня и касапница. Вѣрва се, че когато тукъ е било градъ, въ него имало 77 църкви; сега сж извѣстни мѣстата на 10 отъ тѣхъ, а видни остатъци има на 4, именно: „Св. Атанасий“ въ корията надъ селото, „Св. Никола“ въ селото, „Св. Петка“ на западъ отъ него и „Св. Илия“, която се откри въ 1884 год. и въ която намѣрили икона на Св. Илия, единъ дискосъ и други нѣкои вещи.

На сѣверъ отъ селото и малко надъ него е Лѣшокскі ть манастирь „Св. Атанасий“. Този манастирь билъ осно ь отъ нѣкой си Скопски Митрополитъ *Никаноръ*, родо ъ о с. Лѣшокъ отъ фамилията *Главиновци*. За основат то въ единъ църковенъ ржкописъ е отбѣлѣзано слѣдното: „Е кой владика Митрополитъ Скопски, родомъ отъ Лѣшокъ кукя Главиновци, именемъ Никаноръ, въ лѣто 1600 стирьтъ и въ двора на църквата дигналъ темелъ и на себе си на вратата църковна, сир. образътъ свой“.

врѣме той опустѣлъ. Споредъ прѣданието — то е било при прѣвземанието на Тетово отъ Турцитѣ, когато 300-та калугери избѣгали. Че прѣди това врѣме той е сѫществувалъ, за това свидѣтелствува сръбскиятъ надписъ отъ врѣмето на Душана надъ чешмата, която се намира въ двора му. Тъкмо 27 години слѣдъ подновяванието му отъ Никанора го отворилъ съ помощьта на единъ потурченъ при Абдуранъ паша сърбинъ отново Кирилъ Пейчиновичъ, иеромонахъ, родомъ отъ село Лѣшокъ, бивши игуменъ на Скопския Марковъ манастирь. Манастирьтъ е широкъ, заграденъ съ висока авлия, както е обикновено съ манастиритѣ по насъ, нъ зданията му сѫ малки. До него има широка и прѣкрасна градина, всрѣдъ която е манастирската цръквица. Въ края на градината намира се гробътъ на покойния дѣдо Кирила съ надписъ, изработенъ отъ самаго него. Мѣстото на манастиря е прѣлестно, водата на чешмата му прѣкрасна! Като единственъ манастирь въ цѣлия този край съ твърдѣ набожно население, той е много богатъ, нъ не уреденъ поради немарливостьта на шесть-тѣхъ калугери, които живѣятъ въ него.

Надъ манастиря прѣку рѣката на една тумба между с[illegible]то и новото русло на рѣката има развалини отъ крѣ[illegible] или „*кале*“, както си го викатъ тукъ. Прѣданието го[illegible]че подъ стѣнитѣ му има много пари, които не могли [illegible]нятъ, защото до бъчвитѣ стояли двѣ голѣми кучета, [illegible]о не ги допускали да се приберѫтъ. Извѣстено за това [illegible]елството запрѣтило да се копае.

10) *Варвара* по Плоча пл. $^1/_2$ ч. надъ Лѣшокъ и 1 ч. надъ Непрощено. Отъ височината му гледката на полето е е прѣкрасна, нъ мѣстоположението на самото село не особено е красно. И това село изважда добри овощия. Варвара има малко земя за обработване, жителитѣ му малко чакатъ отъ земледѣлието. Тѣ отиватъ като хлѣбари по разни градове изъ държавата. Близо до селото има стара цръква.

11) *Слатино*, българо-арнаутско село, отдѣлено отъ [illegible] съ рѣката. Изважда грахъ, овощия и добръ тю[illegible]. Е [illegible]олностьта му има много развалини отъ стари въ селото има цръква (стара) и джамия.

[illegible]сно явление се срѣща въ населението на послѣ[illegible] села: Лѣшокъ, Варвара и Слатино. Почти всич[illegible] на долната челюсть подъ лѣвата или дѣсната гу[illegible]тъ една топка отъ набъбнѫло месо, го-

лѣма колкото юмрукъ, отъ която не усѣщатъ никаква болка или мжка. Въ мѣстото тази топка и самата болесть наричатъ „гуша“ Въ планината надъ тѣзи села, именно въ мѣстото Въртище, има цѣли пространства покрити съ една жълта трѣва наречена „здравецъ“. Отъ сѣмената и листата на тази трѣва водата добивала свойство да поражда такава гуша у онѣзи, които ѫ пиѭтъ. Понеже Лѣшокската рѣка иде отъ тамъ, мислѭтъ, че като пиѭтъ водата на тази рѣка, образувало се у тѣхъ „гуша“.

12) *Брѣзно*, расположено въ планината единъ часъ надъ Слатино, по склона на Плоча, дѣто тя се нарича Въртище. Надъ селото има богата кория отъ дѫбови и кестенови дървеса. Брѣзновчани се занимаватъ съ вѫгленарство и дърводѣлство (правѭтъ лопати и дъски, рѣжѫтъ дървенъ материялъ за градиво и други). Брѣзно дава 60 ока кестени и 60 ока ябълки спахилъкъ.

Надъ Брѣзно въ Въртище пл. има мѣсто, което се вика „Селище“. Това име по нашинско се дава на мѣстата, дѣто нѣкога е имало село. Въ Брѣзненското „Селище“ нѣкога е било старото село, което се викало „Въртище“ и което било населено съ Латини. Въртище било запустено отъ Яничаритѣ. Споменъ отъ това събитие е останѫлъ въ названието „Яничарство“ на едно мѣсто въ „Селище“; нъ най-живо доказателство на това, че „Селище“ нѣкога е било село, сужѫтъ „клѣтищата“ (избитѣ), които се намиратъ въ него. Въ околноститѣ на Брѣзно има изворъ съ солена вода и други съ бигорлива.

13) *Теарце* подъ Брѣзно при политѣ на планината на $^1/_4$ часъ отъ Слатино и 4 часа на сѣверъ отъ Тетово на Теаречката рѣка. На рѣката има старъ каменен мостъ, по който минава пѫтьтъ отъ Тетово за Качаникъ. Теарце е голѣмо село, като паланка. То има около 40 дукяни, отъ които околнитѣ села си купуватъ най-необходимитѣ катадневни потрѣбни нѣща, за да не ходѭтъ въ Тетово. Полето му е плодородно, дава най-хубава въ Тетовско пшеница червенка, въ планината му има кории отъ овощни и други дървеса, а по рѣката има 20 валявици, дѣто се валятъ най-добритѣ шаяци и 10 воденици, на които мѣлѭтъ брашно всичкитѣ околни села. Всичко това прави Теарце едно отъ най-богатитѣ села въ Тетовско и привлича отъ Тетово и отъ другитѣ околни села много арнаути, поради което селото бързо се уголѣмява.

Споредъ прѣданието, то нѣкога е имало само 9 кѫщи, отъ които 3 арнаутски и 6 български, а днесь то брои 180 кѫщи. Теарце носи въ Тетово много жито, грахъ и овощия, особено кестени и орѣхи, които сѫ най-добритѣ въ Тетовско.

Рѣката дѣли Теарце на 2 части: на лѣво е арнаутс го Т ще, а на дѣсно българското. Арнаутитѣ сѫ при- ли доказателство на което привеждамъ тукъ назва- халитѣ и фисоветѣ (родоветѣ). Махала *Първенско*, ечена защото тукъ най-напрѣдъ се заселили арнаути, о били повикани отъ пашитѣ, за да държѫтъ въ покор- ъ християнитѣ отъ околнитѣ села, а пъкъ въ първитѣ на на пашитѣ тукъ нѣмало арнаути.

Лагабия и махала *Матлиевци*, така наречени защото д отъ Матъ. Лагабия *Глоги* (брои 16 кѫщи), дошла отъ цинското село Глоги. *Кара-бекировци*, така наречена отъ водителя имъ *Кара-Бекиръ*. Кара-Бекиръ билъ юначенъ съ отъ нѣкое село въ Дол.-Дебъръ и началникъ на . Повиканъ отъ пашитѣ, той заселилъ фисътъ си Т ще и станѫлъ дели-паша на цѣлия Долни-Пологъ. *ини* дошли отъ Дебъръ, отдѣто избѣгали отъ кръвь.

Вешалци, *Яжинчани*, нови прѣселенци отъ едно- тѣ села. Има и Анадоллии (турци отъ Мала-Азия), които и слѣдъ боя съ Нѣмцитѣ надъ гр. Скопйе.

14) Отунище или *Отуние*, българо-арнаутско село, ра- но при политѣ на Шаръ край р. Бистрица, на 10 ми- от Теарце. Изважда най-вече кестени, наблизо до селото квище.

15) Пършовци, арнаутско село, расположено при политѣ ната на лѣво отъ Бистрица на $^1/_4$ часъ отъ прѣд- с о. Изважда хубави орѣхи.

Тѣ послѣдни села се прѣдставяватъ като махали на голѣ село. И прѣзъ тритѣ минава една обща улица съ калдъръмъ. Рѣката Бистрица въ врѣме на пълс се минава по единъ дървенъ мостъ.

Елошникъ, българско село, расположено на склона та на голо и непроизводително мѣсто, $^3/_4$ ч. надъ зци и на еднаква височина съ с. Брѣзно.

чани се занимаватъ съ дърводѣлство (изработватъ лопати, чекръци, корита и др.) и съ ското- планината има нѣколко Елошнички бачила; малко

нивя има въ Доброщанското поле. Отъ Елошникъ излизатъ добри кестепи. Единъ часъ надъ селото въ планината има развалини отъ старъ манастирь, който се викалъ „Благовѣщение“.

Ето какво приказватъ за историята на това село. Нѣкога то било по-голѣмо, нъ запустѣло отъ чумата, отъ която останѫли живи само 3 моми и единъ старецъ Стойко, сѫщъ дѣдо на моя приказвачъ. Чумата се била прѣправяла на пѣтелъ, кокошка, мишка и др. Когато тя била станѫла пѣтелъ, дѣдо Стойко ѭ убилъ и тъй избавилъ отъ неѭ околнитѣ села. Тритѣ моми, като останѫли сами, оженили се, взели домазети и тъй подновили селото. Едната отъ тѣхъ взела нѣкой латинъ и отъ тоя бракъ сѫ днешнитѣ 15 кѫщи, които се викатъ „*Латини*“; другата взела единъ манго (манговци викатъ у насъ циганитѣ), който станѫлъ родоначалникъ на днешнитѣ 10 кѫщи „*Манговци*“; а третата взела чистъ българинъ, потомцитѣ на когото днесъ броѭтъ 38 кѫщи.

На близо до тѣзи села всрѣдъ полето сѫ расположени селата *Глоги* и *Доброще*.

17) Глоги, българо-арнаутско село, расположено $^1/_2$ часъ подъ Елошникъ. Изважда храна, грахъ и овесъ. Въ него има цръква.

18) Доброще, българо-арнаутско село, расположено тъй сѫщо въ полето по-близо до планината при излизанието 20 минути на юго-истокъ отъ Елошникъ и $^1/_4$ часъ на сѣверъ отъ Глоги. Изважда сѫщитѣ произведения, както и прѣднитѣ, нъ въ по-голѣмо количество отъ тѣхъ. Понеже мѣстото е богато, Доброщани както и Теарчани слабо ходѭтъ на чужбина.

Прѣзъ срѣдата му протича р. Ионика, която го дѣли на двѣ половини — източна и западна. Българитѣ, които сѫ по-малко, населяватъ първата половина. Тази рѣка се съединява съ Теаречката единъ часъ подъ селото. Долината на рѣката е покрита съ ливади и градини, а самото село отъ далечъ се прѣдставява като кория отъ многото дървеса — кестени, сливи и орѣхи, които го покриватъ. Плодородното му поле е на югъ отъ него; всрѣдъ полето е Доброшкия „*орманъ*“—водно мѣсто, покрито съ шумакъ, надъ който високо се издигатъ елховитѣ дървеса. Въ околнитѣ мѣста елхата се срѣща само въ този орманъ.

Нѣкога цѣлото село било чисто християнско. Не много отдавна въ Доброще е имало само 7 кѫщи, а споредъ увѣ-

ряването на приказвача ми арнаутскитѣ кѫщи били 20 при 50 български. Най-стари отъ арнаутитѣ и първи отъ заселенцитѣ сѫ „*кяларитѣ*“, които дошли отъ Дебъръ. Като ходѣли нѣкѫдѣ на война и заминѫли тукъ, харесало имъ се мѣстото и кога се върнѫли отъ война прѣнесли се съ стадата си и се заселили първо надъ селото въ планината, а послѣ въ самото село, като истикали християнитѣ. Кяларитѣ сега броѭтъ 30 кѫщи. Има и 30 кѫщи отъ Люма; другитѣ сѫ отъ околнитѣ арнаутски села. Впрочемъ, напослѣдъкъ българитѣ отъ день на день се увеличаватъ, защото постоянно се заселяватъ отъ Елошникъ много българи, о не могѫтъ да се ползуватъ отъ планината, а за земмѣстото не имъ помага; арнаутитѣ пъкъ се намаъ, защото много отъ тѣхъ се заселяватъ въ Теарце. Отъ Елошникъ слиза поройтъ *Кострежъ*; напрѣдъ селото на това мѣсто, дѣто той сега тече. Веднѫжъ дотекълъ) (но, направилъ голѣми пакости въ селото и покрилъ I ькъ нивитѣ имъ. Българитѣ послѣ прѣнесли селото) по-настрана, а когато дошли арнаутитѣ, заселили се засипаното мѣсто, което расчистили, обработили и обървъ плодородни нивя.

) Елошникъ се свръшва вече страната на Шаръ и се склонътъ на Голината и подиръ неѫ склонътъ на ѭнъ и Рогачевската издигнѫтость.

19) Одри, расположено при политѣ на Голина, 20 миъ село Доброще.

) *Първце,* ½ часъ надъ Одри, горѣ въ Картари пл.,) село. Арнаутитѣ отъ това село носѫтъ въ Тетово и дърва за горенье.

) Белоища, при политѣ на Картари пл. ½ часъ подъ Понеже лежи на пѫтя за Прищина прѣку Картари,) ханъ и ковачница. Българско село.

Вратница, българско село, расположено при политѣ 20 минути на истокъ отъ Бѣлоища. Има цръква Жителитѣ му се занимаватъ съ кюмюрджилъкъ гво (правѫтъ много дъски отъ кестенови дървеса), доста овощия, най-много сливи и ябълки.

ı то на това село произлиза отъ думата *врата*, въ прѣносна смисъль, названието е твърдѣ спонно, защото Вратница по своето географическо е наистина на вратата на Тетовското поле. Ра-

сположено при влизанието въ полето на дола на едноименната рѣка, прѣзъ него се влиза въ полето прѣку Шаръ и се излиза отъ него пакъ за прѣку Шаръ. Съ това си положение то слѣдователно и околнитѣ нему християнски села иматъ особенно етнографическо значение за Тетовско. Прѣзъ Голина то е най-ближното село до оттатъкъ Шарскитѣ села, а като е расположено на най-сгодния пѫть за сношение между Тетовскитѣ български села съ оттатъкъ Шарскитѣ сръбски села, то е въ най-голѣми сношения съ послѣднитѣ. Прочее, то може да служи като врата на сърбизма, на сръбския духъ, за нахлуване въ Тетовско по влиянис отъ сношенията или, наопаки, като крѣпость на Тетовско противъ този духъ. За жалость, за сега това село, както и околнитѣ нему села, играѭтъ първата отъ двѣтѣ тѣзи роли. Авторътъ на „Бѣлѣжкитѣ по пѫтуването ми изъ Тетовско“ (обнародвани въ в. „Новини“)въ всичкото желание да прѣдстави, че въ Тетовско всичко върви по медъ и масло, не може да откаже, че тамъ нѣмало българско училище. Азъ ще кажѫ нѣщо повече—тамъ сръбскиятъ духъ по влиянието на сношенията и близостьта на сръбскитѣ мѣста е тъй проникнѫлъ, че околнитѣ села на сила не могѫтъ да се склонѭтъ да приемѫтъ българскитѣ учители, а Вратничани и сега продължаватъ да отказватъ това. Азъ нарочно откривамъ тази горчива истина, съ цѣль отъ една страна да докажѫ, че рѫководителитѣ на борбата противъ сърбизма трѣбва на първо мѣсто да иматъ прѣдъ видъ законътъ на взаимното влияние чрѣзъ сношения и отъ друга страна да припомнѭтъ на тетовскитѣ дѣятели, че именно тамъ се слѣдвало да се обърне по-сериозно внимание за утвърждение на българския духъ.

Селата и мѣстото при политѣ на Шаръ планина се викатъ *Пологъ*. На сѣверъ отъ Тетово е *Долни-Пологъ*, а на югъ—*Горни-Пологъ*. Обаче, най-добрѣ ще бѫде да се употрѣби за тѣхъ названието *Вардария*, както нѣкои ги наричатъ.

Долни-Пологъ. Селата въ Долни-Пологъ сѫ расположени по политѣ на Шаръ или по склопа на прѣдгорието му. Горѣ въ Шаръ нѣма села по причини, за които споменѫхъ въ орографията. Въ полето има само двѣ села и то въ сѣверния край.

Всичкитѣ села при политѣ на Шаръ отличаватъ се по живописното си мѣстоположение и по много прѣлести, съ които природата ги е надарила. Расположени при политѣ на

гигантския Шаръ, покрити съ овощни дървеса, обвити отъ всѣкждѣ съ зеленина, тѣ прѣдставяватъ лѣтни паркове! Шарскитѣ потоци, които протичатъ прѣзъ тѣхъ, правятъ ги богати съ вода и пожтъ градинитѣ имъ.

Селата отъ Долни-Пологъ, които сж расположени по склона на Шаръ, отстжпватъ па полскитѣ села по красотата на мѣстоположението, нъ ги прѣвишаватъ по хубавата си картина, която се вижда отъ тѣхъ. Голѣма часть отъ хубавото Тетовско поле, полскитѣ села съ своитѣ сѣнчасти градини и по-нататъкъ Суха-гора съ своитѣ слабо-зелени хълмове, прѣзъ които се бѣлѣе Скопското шоссе, — всичко това се слива въ една чудна картина, която лежи подъ краката на тѣзи села!

По вжтрѣшното си устройство селата при политѣ на Шаръ стоятъ по-горѣ отъ другитѣ села въ Тетовско и отъ селата на много други мѣста по насъ. По това тѣ стоятъ почти на една нога съ селата при сѣвернитѣ поли на Плачковца пл. въ Кочанско. Въ селото има опрѣдѣлени улици, кжщитѣ заградени съ авлии; по двороветѣ владѣе почти сжщота нечистота както и въ другитѣ села, за това пъкъ почти по всичкитѣ улици тече вода, която ги чисти. Кжщитѣ сж каменни сравнително високи и отгледни, покрити съ плочи и керамиди, редко съ слама. Кжщи на два етажа сж редки. Почти всѣкоя кжща има „тремъ“, отворенъ, високъ на двѣ стълби. Въ трема приематъ лѣтно врѣме гоститѣ, които забравятъ несгодноститѣ отъ постилка и околната нечистота прѣдъ картината, която се открива прѣдъ очитѣ имъ отъ трема. На гоститѣ постилатъ грубо работена отъ слама, завита около вжжета, рогозка и една конопена черга възъ неж. При всѣки почти дворъ има широка градина покрита съ сѣнката на много овощни дървеса, отъ които селата изглеждатъ отъ далечъ като кории.

Въ историята на планинскитѣ села отъ Долни-Пологъ се забѣлѣзва това явление, че тѣ слизатъ на долу и се доближаватъ до полето паралелно съ отпадъка на скотовъдството.

Населението въ Долни-Пологъ състои отъ арнаути и българи. Първитѣ, както видѣхме, сж нови прѣселенци и като такива сж избрали най-хубавитѣ села и най-хубавитѣ мѣста за заселение. Нѣкои отъ тѣхъ умишлено сж доведени отъ пашитѣ, за да парализиратъ силата на българското болшинство, а други сж се прѣселили сами поради хубоститѣ

и сгодноститѣ за животъ, които тѣзи мѣста прѣдставяватъ. Понеже тѣ сѫ по-многочислени, тѣхното влияние върху езика, живота, характера и обичаитѣ на християнитѣ е по-силно сравнително съ онова въ Горни-Пологъ. По-прѣди скотовъдството е съставявало исключителното занятие на арнаутитѣ въ този край. И сега, при всичко че то е пакъ въ тѣхни ржцѣ, при всичко че не срѣщатъ конкуренция отъ страна на българитѣ, които се боѭтъ да работѭтъ въ планината, то пъкъ имъ принася малка полза, защото е много отпаднѫло.

Облѣклото на арнаутитѣ съ малки исключения прилича на онова на българитѣ.

Българитѣ въ Долни-Пологъ се отличаватъ отъ другитѣ тетовски селяни по езика, по нѣкои обичаи и по женското облѣкло. Главното отличие въ езика състои въ това, че звукътъ ѫ е прѣминѫлъ въ нѣкои думи на *у*, когато въ другитѣ мѣста на тетовско въ тѣзи случаи се слуша ѫ или *а*. Въ облѣклото имъ най-много личи кошулята (ризата), която е направена отъ дебело памучно платно, дълга до петитѣ имъ, а по долния си край везана съ червенъ гайтанъ, и на гърдитѣ отворена. Отъ прѣдната страна само политѣ на края иматъ пъстро навезанъ ржбъ, отзадъ тѣ сѫ нашарени отъ пояса на долу съ шевъ отъ черна вълна, по който лъщѭтъ „виловетѣ — свѣтлушки“ или „тилелеики“. Почти по всичко тѣ приличатъ па кошулитѣ, които носѭтъ селянкитѣ въ Скопска Църна-гора. Отгорѣ на кошулята носѭгъ „елече“ т. е. „кѫса до пояса дрѣха безъ ржкави“ съ отворени гърди и нашарена съ златотканъ ширитъ; дълъгъ до кѫдѣто стигатъ ржцѣтѣ „горникъ“, който се прави отъ клашникъ и се шари съ разноцвѣтни сукна и червенъ гайтанъ, свѣтлушки и телъ (тѣсни дълги металически жици). Раскошно нашареният горникъ е празднична дрѣха. Въ дѣлниченъ день на мѣсто него носѭтъ подобната нему „сая“ и „клашникъ“. И тритѣ тѣзи горни дрѣхи сѫ еднакви по крой, широчина и дължина, нъ се различаватъ една отъ друга по шаркитѣ и по материята, отъ която сѫ направени. Тъй, саята е направена отъ дебело платно, извезана на долния край и подъ жгълъ отъ срѣдата до мишницата; а отъ мишницата на долу се спускатъ пускои отъ черенъ гайтанъ два пръста по-дълги отъ саята. Шубарата е отъ сѫщия крой, както й саята, нъ не е шарена като нея, само отдолу на кълкитѣ оставатъ малко чоха. Клашникътъ се прави отъ грубъ шаякъ „кльчня“ и се отличава

по многото си шарби отъ червени и черни гайтани, сърма и други т. Ржбътъ около рамото, ржбоветѣ на гърдитѣ, долнитѣ краища отъ мишницата на долу, — всичко пъстро нашарено и извезано. Тѣзи горни дрѣхи се носѫтъ незакопчени отпрѣдъ за да се види шевътъ на пазвата на кошулята. Надъ горника се носи „завиячка“, нашарена на краищата съ разноцвѣтни вълни и телъ и опасана слабо, за да се спуска на долу и да остава шарената прѣднина на пояса открита. Ако ли поясчето не е шарено, то се покрива съ мъничка прѣстилка, наречена „скутина“ и нашарена съ вълненъ шевъ, по който има свѣтлушки. Тетовскитѣ селянки изобщо обичатъ да турятъ бѣли пари за украшение. Нашити на тѣсни сукнени ивици, паритѣ се окачватъ на ситѣ и на гърдитѣ. Ивицитѣ съ паритѣ на главата се казватъ „сагаи“, а тѣзи, които се турятъ на гушата подъ брадата, — „подбрадникъ“. Чорапитѣ си селянкитѣ шарѫтъ съ телъ и златни конци. На главата си женитѣ носѫтъ тънки бѣли „тюлбени“, които държѫтъ обикновено не вързани, а просто турени отгорѣ на главата: като си покрие главата съ него, прѣхвърля четиритѣ краища събрани на темето и тамъ ги задържа съ малки иглици.

Мѫжкото облѣкло състои: отъ „чакшири“, направени отъ бѣлъ или чернъ клашникъ, отъ „джамаданъ“, направенъ отъ червено сукно и нашаренъ съ гайтанъ и съ копринено-златенъ телъ, отъ кѫса „долама“, направена отъ бѣлъ клашникъ, черно „гуниче“ като люлката на тетовци, отъ „кожухче“ и най-подиръ отъ голѣмъ червенъ поясъ.

Полската часть на Долни-Пологъ изважда въ достатъчно количество храна и лубеници. Многоводието помага на жителитѣ му да иматъ бахчи, отъ които се искарва зеленчукъ, главно грахъ. Повечето отъ планинскитѣ села иматъ кории, отъ които ваджтъ дърменъ материялъ за сгради, за топливо и за направа на разни прости дърводѣлски работи. Характеристично произведение на всичкитѣ села въ Долни-Пологъ съставяватъ овощията. Почти всѣкое отъ селата му изнася на вънъ въ по-малко или въ по-голѣмо количество овощия. Ябълкитѣ, кестенитѣ, сливитѣ сѫ главнитѣ овощия, които се срѣщатъ въ този край на тетовската кааза. Кои отъ тѣзи видове овощия въ кое село ставатъ повече, споменѫхъ при описанието на селата. И тъй земледѣлието, градинарството, овощарството и дърводѣлството съставяватъ глав-

нитѣ занятия и даватъ главнитѣ срѣдства за поминъка на населението въ Долни-Пологъ. Видѣхме, че съ дърводѣлство се занимаватъ само нѣколко села, именно тѣзи, които иматъ малко земя. Другитѣ двѣ занятия сѫ общи за полскитѣ и планинскитѣ села. Кориитѣ сѫ въ по-голѣмата си часть притежание на планинскитѣ села, а нивитѣ — на полскитѣ; нъ тукъ тѣ сѫ направили нѣкаква размѣна, така че еднитѣ и другитѣ си отстѫпили взаимно часть отъ притежанията.

Почти всичкитѣ планински села иматъ си нивя въ полето на ближнитѣ тѣмъ полски села. Въ тѣзи послѣднитѣ тѣ вършѫтъ и събиратъ жито, заедно съ тѣхъ орѫтъ, сѣѫтъ, жънѫтъ и пр.

Обаче отъ земледѣлието тѣ едвамъ добиватъ храната, която имъ е потрѣбна за удовлетворение на тѣхнитѣ нужди. И обратно, полскитѣ села притежаватъ часть отъ пасбищата и кориитѣ, които влизатъ въ синоритѣ на ближнитѣ тѣмъ планински села, нъ всѣкога на толкозъ колкото имъ е потрѣбно за да удовлетворѫтъ нуждитѣ си. Тъй щото, печалбата на Шарскитѣ села пакъ състои отъ планинскитѣ произведения, на полскитѣ — отъ нивитѣ. Нѣкога еднитѣ и другитѣ сѫ били господари на високитѣ мѣста на Шаръ, имали сѫ раздѣлени братски планинскитѣ пасбища и на бачила сѫ държали безбройни стада отъ дрѣбенъ добитъкъ, а и доста много едъръ. Скотовъдството съставявало по-главното имъ занятие, главниятъ изворъ на богатството, а земледѣлието, овощарството и дърводѣлството сѫ били допълнителни источници на богатството.

Когато този главенъ источникъ на поминъка се закрилъ, естествено, допълнителнитѣ занятия не можехѫ да прѣхранѫтъ сравнително гѫстото население на Долни-Пологъ, и жителитѣ му се видѣхѫ принудени да напускатъ бащиното си огнище и да търсѫтъ прѣхраната си въ чужбина.

Тъй щото, днесь главното занятие за поминъкъ е гурбетчилъкътъ. Жителитѣ на Долни-Пологъ, както и всичкитѣ селяни отъ Тетовско, ходѫтъ на гурбетъ. Главното занятие на чужбина, както на еднитѣ, така и на другитѣ, е хлѣбарството и бозаджийството. Отъ тѣхъ само селата Глоги и Доброще по-слабо ходѫтъ на гурбетъ, защото полето имъ е плодородно и дава достатъчно срѣдства за поминъкъ въ мѣстото. Отъ Отуние и Варвара селянитѣ сѫ хлѣбари въ Скопие

и другитѣ околни градове. Другитѣ ходѫтъ и вънъ отъ държавата.

23) Старо-село, расположено по стръмния, голъ и варовитъ склонъ на Люботрънъ, не много надъ полето на половина часъ на сѣверо-истокъ отъ Коритница. Жителитѣ му сѫ добри вѫгленари и дърводѣлци, правѫтъ най-много коли. То е българско село, има стара цръква. Надъ селото има добра букова гора.

24) Ореше, арнаутско село, на 10 часа разстояние отъ прѣдното. Жителитѣ му се отличаватъ по хайдушкия си характеръ. Около селото има много орѣхови дървеса, отъ които може би то си е получило названието. Арнаутитѣ въ това село сѫ прѣселенци. Всичкитѣ сѫ отъ единъ фисъ и отъ една фамилия потурчени българи, наречена *Кулянджикъ*.

На половинъ часъ отъ Ореше, на една не висока каменна могила, се намиратъ развалини отъ сгради, извѣстни тукъ подъ название „*Собрийско-кале*“. Споредъ прѣданието, така е наречено това кале отъ името на нѣкой старъ градъ „*Собрия*“, който билъ нѣкога на това мѣсто. И наистина, въ околностьта има много знакове отъ развалини на здания, а изъ нивитѣ на селото често се намиратъ много стари римски пари.

25) Рогачево, единъ часъ на сѣверо-истокъ отъ Ореше, расположено е подъ рида Рогачъ въ горния му край. Между околнитѣ села само то е избѣгнѫло нахлуването на арнаутитѣ, като си останѫло чисто българско, а останѫло за това, защото е било най-добриятъ чифликъ на пашитѣ, които сѫ го пазили и покровителствували. Жителитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство.

26) Яжинци, българо-арнаутско село, на $^1/_4$ ч. разстояние отъ прѣдното. Жителитѣ му си поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство.

Нѣкога това село било чисто християнско и брояло около 35 кѫщи. Послѣ се заселили арнаутитѣ; а българитѣ полека-лека бѣгали отъ тѣхъ, додѣто останѫли само 5 кѫщи. Прѣселенци българи отъ Яжинци има до 20 кѫщи само у Тетово. Арнаутитѣ се раздѣлятъ на тѣзи фисове: *Вишовци-глава*, *Айдаръ-бюлюкъ-башовци*, които дошли отъ Прищинско и Ипищъ. Първъ арнаутски фисъ сѫ Вишовцитѣ, които дошли прѣди 150 години. Яжинци е на пѫтя отъ Тетово за въ долината на Лѣпенецъ. Вървейки по този пѫть, нѣкои Вишовци

се спрѣли при единъ Яжински християнинъ, опознали се съ него добрѣ и се спобратимили (*побратимяването, което сега става на редко, нѣкога е било твърдѣ распространено по нашинско. Побратимяватъ се не само хора отъ една народность и вѣра, нъ и отъ различни народности и вѣри. То състои ето въ какво. Двама близки приятели, за да утвърдятъ по-добрѣ дружството, чрѣзъ особенъ религиозенъ обредъ сродяватъ се. Ако приятелитѣ сж християни, отиватъ съ „тайфа“ (дружина) въ черква, дѣто свещеникътъ имъ чете нѣкоя молитва и ги прогласява за братя. Вечерьта даватъ угощение и се дарятъ взаимно или само побратимитѣ, или и домашнитѣ имъ. Ако сж християнинъ и турчинъ, църковниятъ обредъ се пропуска отъ церемонията). Харесало имъ се мѣстото и за туй се заселили при побратима си. Като се понамножили, тѣ полека-лека хванжли да истикватъ християнитѣ. Вишовцитѣ брояхтъ 16 кжщи, а Инищанитѣ — 15.

27) *Длъбочица* на ¼ ч. отъ прѣдното и 7 часа на сѣверо-истокъ отъ Тетово, расположено въ единъ дълбокъ долъ при политѣ на Люботрънъ, отъ което и е получило названието си. Тикнжто въ единъ долъ на рида Голина, то се съобщава съ полето само чрѣзъ отвора на този долъ. Малко по-долу отъ него тече едноименниятъ потокъ, който извира отъ Люботрънъ. То е арнаутско село, има една стара църква и една джамия. Жителитѣ му си поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Отъ буковата гора надъ селото изработватъ хубави дъски; отъ полето изваждатъ хубаво жито, особено царевица, която е твърда и едра като Теаречката. Градинитѣ по кжщитѣ сж покрити съ много яблъкници, отъ които изваждатъ хубави ябълки; Длъбочица искарва до 80 товари ябълки на годината. Нѣкога и това село било християнско, нъ послѣ по споменжтия начинъ то се обърнжло на арнаутско. Християнитѣ сж избѣгали. Длъбочани има у Вратница и у Кучково, Бразда и Чучеръ (и тритѣ въ Скопска Църна-гора). Отъ арнаутитѣ дошли първо *Цековци* отъ Дукакьинъ, които сега брояхтъ 30 кжщи; послѣ *Люманлиитѣ*, така наречени, защото дошли отъ с. Бице въ Люма, отдѣто били повикани отъ нѣкой отъ владѣтелитѣ на Тетово; тѣ брояхтъ 32 кжщи; и най-подиръ фисътъ *Догя* отъ Призренско, отъ който сега има 18 кжщи. Всички избѣгали отъ кръвь.

28) *Стража*, арнаутско село, расположено по склона на Люботрънъ на високото, дѣто той се нарича Буковикъ.

На около му има гѫсти букови гори. Длъбочичката рѣка минава и край това село. Кѫщитѣ му сѫ колибо-образни. Въ едно прѣкрасно мѣсто всрѣдъ гората и не далечъ отъ селото има цръквичка, която свидѣтелствува, че нѣкога селото е било християнско. Жителитѣ му си поминуватъ съ земледѣлие и дърводѣлство. Мѫжьетѣ работѫтъ въ гората, а женитѣ орѫтъ и разработватъ малкото и непроизводителни нивици. Арнаутитѣ тука сѫ дошли прѣди стотини години. Първитѣ прѣселенци сѫ били *Булица* отъ Сириникъ (Призренско) и Лики отъ Дукакьинъ. Всичкитѣ арнаути сѫ отъ фисоветѣ на тѣзи два родоначалника. Отъ Булица има само 2 кѫщи, а отъ Лики 17. Стража е раздѣлено на 2 махали, които се именуватъ по имената на тѣзи 2 родоначалника — Булица-махала и Лика-махала.

29) Кутлино е расположено въ една живописна планинска впадина като *кутель*, отъ което и селото е получило названието си. То е отдалечено $^1/_2$ ч. отъ горното. Въ околностьта на селото има добра букова и дѫбова кория, дѣто селянитѣ правѫтъ по малко вѫглища. Селото е чифликъ. Не далечъ отъ него има остатъци отъ стара крѣпость, останѫла неизвѣстно отъ кое врѣме. Арнаутитѣ въ това село сѫ прѣселени прѣди 72 години отъ *Ѣчг*, мѣстностьта между Призренско и Долни-Дебъръ. Прѣнесълъ ги отъ тамъ Абдуранъ паша, който пропѫдилъ християнитѣ отъ селото. „*Трайкова стока*“ и сега се слави въ Кутлино, а Трайковиятъ синъ Марко и сега е живъ въ с. Егуневци. Арнаутскитѣ фамилии *Лиокъ и Кугъ* и сега иматъ роднини въ родното си мѣсто, което е подъ Буковикъ планина.

30) Иване на $^1/_2$ ч. отъ горното. И около това село има букова гора, отъ която селянитѣ изваждатъ доста дървенъ материялъ, най-много дъски за самарджиитѣ. Селянитѣ си поминуватъ още съ земледѣлие и скотовъдство. Иване е най-крайното село на Тетовската кааза откъмъ с.-истокъ. Отъ Тетово до това село има около 7 часа. Между него и Кутлино минава пѫтьтъ Тетово—Прищина.

31) Горанце е расположено на много стръмно мѣсто на 1 часъ разстояние отъ Длъбочица. Така се нарекло това село отъ ближнитѣ полянци, защото се намира горѣ въ планината. Нѣкога околностьта му била разработена, а сега тя е покрита съ гѫста и доста пространна кория отъ дѫбови дървеса, отъ която ваджѫтъ много дървенъ материалъ за гра-

дение, правѣтъ много дъски за самари и добри кавали. По голѣмата часть отъ селянитѣ сѫ вѫгленари, кои въ корията, кои по други мѣста. Около $^1/_4$ часъ подъ селото, въ мѣстностьта „Жеденъвъ“, се откри черна хромова руда, а и сега се правѣтъ раскопки. Не далечъ отъ него е станѫлъ бой между Австрийцитѣ и Турцитѣ. До боя то било много голѣмо, имало 300 кѫщи и 18 цръкви, нъ въ боя опустѣло. Въ околностьта му има развалини на 11 стари цръкви. Въ развалинитѣ на една отъ тѣзи цръкви прѣди нѣколко врѣме нѣкое овчарче намѣрило желѣзна кутийка пълна съ срѣбърни пари, отъ двѣтѣ страни на които сѫ изобразени свини и надъ тѣхъ надписъ отъ черти, които не приличатъ ни на латинско, ни на гръцко, ни на словѣнско писмо.

Нѣкога селото е било значително голѣмо и състоятелно, нъ послѣ намалѣло, защото християнитѣ му се изселвали въ околнитѣ села отъ нахлуванието на арнаутитѣ, а послѣднитѣ тъй сѫщо почнѫли да се изселватъ въ Тетово по нѣманье работа. То е българо-арнаутско село. Арнаутитѣ и въ това село сѫ ново-дошляци. Горенчани, като били доста състоятелни, повикали фисътъ *Капетановци* отъ Призренско, за да ги пази отъ качаниклиитѣ. Отъ пазачи капетановци се обърнѫли на мѣстни жители. Отъ този фисъ сега има 15 кѫщи. Другъ е *Калйошъ*, наречень така защото се прѣселилъ тукъ отъ село Калйошинъ (Призренско), отдѣто избѣгали отъ кръвь, както и капетановцитѣ. Отъ този фисъ има 10 кѫщи.

Явлението да се именуватъ фамилии по името на селото, отдѣто сѫ се прѣселили, се срѣща твърдѣ често. Тѣзи наименувания сѫ останѫли отъ по-старо врѣме, когато прѣселяванието е било тъй редко, щото прѣселенцитѣ се броили на пръсти. (Често въ Тетовско Арнаутитѣ по между си се именуватъ съ прѣкоритѣ, които фамилиитѣ имъ имали въ Арнаутлука; а жителитѣ на съсѣднитѣ села ги назоваватъ съ името на селото, отъ което сѫ дошли).

Фисътъ *Вилйовци*, който дошелъ отъ с. Виля (Призренско, брои 7 кѫщи.

32) *Рѣжанци* на $^1/_4$ ч. отъ горното, арнаутско село.

33) *Кървеникъ* на $^3/_4$ ч. отъ горното въ много стръмно мѣсто надъ р. Лѣпепецъ. Жителитѣ му арнаути сѫ прочути хайдути: тѣ пролѣли толкозъ *кръвь*, щото не е чудно названието си да е добило това село отъ главното занятие на

жителитѣ му. Занимаватъ се съ скотовъдство, развъждатъ най-много кози.

Отъ изброенитѣ села едни сж расположени по склона на Люботрънъ, другитѣ по плоскостьта на Рогачевскитѣ планини.

Видѣхме, че тази плоскость е гола, грозна на гледъ, състояща отъ варовити скали. Споредъ това селата по неж иматъ твърдѣ несгодно мѣстоположение и грозенъ изгледъ отъ вънъ. И по вжтрѣшния си видъ тѣ значително отстжпватъ на другитѣ села въ Тетовската кааза. Повечето отъ тѣхъ сж расположени по голитѣ скалисти долчинки и нѣкои по склоноветѣ на отдѣлнитѣ баири.

Населението на тѣзи села нѣкога е било чисто християнско, за това свидѣтелствуватъ много стари .цръквички, а за нѣкои свидѣтелствуватъ прѣданията и даже приказкитѣ на живи още старци. Сега тѣ сж повече арнаутски, арнаутскиятъ елементъ отъ день на день се уголѣмява, християнитѣ се изселяватъ. Много отъ арнаутитѣ въ тѣзи села живѣятъ въ планината Божиянено и водятъ пастирски или хайдушки животъ, които нѣща припомнюватъ първобитнитѣ патриархални врѣмена, когато още хората не могли да строжтъ кжщи, а живѣли по колиби. Скотовъдството е главното занятие на населението. Съ земледѣлие се занимаватъ всичкитѣ села: тѣ иматъ въ синоритѣ си долинитѣ на Лѣпенецъ и Вардаръ и голинитѣ на плоскостьта. Нивитѣ по долинитѣ сж твърдѣ малко, а каменистата почва на плоското възвишение е непроизводителна.

Така че земледѣлието едвамъ доставява на населението потрѣбното жито за прѣхрана. На чужбина слабо ходжтъ.

Селата по склона на Люботрънъ иматъ сравнително подобро мѣстоположение отъ прѣднитѣ, нъ значително имъ отстжпватъ по вжтрѣшния видъ и устройството си. Тѣ прѣдставяватъ повече сумма отъ колибо-образни строения, распръснжти на раздалечъ едно отъ друго по стръмнинитѣ между кориитѣ. Населени сж исключително съ арнаути. Земледѣлието е твърдѣ слабо. Нивя се срѣщатъ само по дъното на долинитѣ и тукъ-тамѣ по впадинитѣ. Нѣкога всичкитѣ тѣзи мѣста сж били населени съ българи и сж били доста добрѣ разработени. Сега по-голѣмата часть е покрита съ гжсти гори.. Главното занятие на населението е хайдутлукъть, скотовъдството (най-много козевъдството) и отчасти дърводѣлството. Съ земледѣ-

лие се занимаватъ само женитѣ. Обща бѣдность до мизерия владѣе въ цѣлото население.

Най-високитѣ отъ тѣзи села, като Кутлино, Кървеникъ и др. нѣкои, расположени подъ върха Люботрънъ, особено селата по сѣверо източния и сѣверния му склонъ, сж най-дивитѣ. Ако сж вѣрни приказкитѣ на моя приказвачъ — старецъ, единственіятъ християнинъ, който е отишълъ въ тѣзи села, то арнаутитѣ въ тѣзи села по живота, нъравитѣ и обичаитѣ си прѣдставяватъ сжщински циваци. Вьртжтъ се постояно въ планината. Деня тѣ повечето се истѣгатъ по скалитѣ, пещеритѣ и по дървесата.

Въ кжщитѣ при женитѣ и дѣцата си тѣ дохаждатъ гвърдѣ редко и то само нощно врѣме. Мжжьетѣ сж едри, юначни, ужасни кръвопийци съ страшенъ дивъ изгледъ и кръвнишки погледъ. Женитѣ сж твърдѣ груби въ походката и обращенията си. Лѣтно врѣме тѣ носжтъ една дебела риза отъ пояса на долу, а на горѣ сж съвършено голи. Дѣцата до 13 години ходжтъ съвършено голи прѣзъ лѣтото; храната и живота имъ сж първобитни.

За гориво употрѣбяватъ цѣли дърва. Стъблото на цѣла бука довличатъ въ колибата, туржтъ единиятъ му край до огнището и го запалватъ. Като поизгори, побутнуватъ го още по-близо до огьня и т. н., дордѣ изгори цѣлото. Свадебнитѣ имъ тържества и обичаи сж твърдѣ груби. Ако нѣкой не сполучи да вземе момата, на която ималъ око, макаръ и съ рискъ на живота си убива онзи, който се женилъ за неж.

Почти исключително занятие на мжжьетѣ съставява хайдутлукътъ — тѣ нападатъ околнитѣ села, ограбватъ ги и се скриватъ въ непристжпнитѣ гори и пещери около селото имъ. Малцина отъ тѣхъ дохаждатъ въ града. Тѣзи, които дохаждатъ, воджтъ всичкитѣ си покупки и продавки само чрѣзъ едно лице, защото не знажтъ да смѣтатъ и да пазарджтъ. Често посрѣдникътъ имъ самъ ходи по тѣзи села и носи най-необходимитѣ имъ нѣща за живѣние, храна и облѣкло.

Това лице е приказвачътъ ми старецъ на 70 години. Кжщитѣ имъ сж прости колиби, распръснжти често на $^1/_2$ часъ разстояние една отъ друга. Дивитѣ тѣзи арнаути така на раздалечъ строжтъ кжщитѣ и нарочно отбѣгватъ съсѣдството съ другитѣ хора, за да скриватъ по-лесно слѣдитѣ на разнитѣ грабежи, които вършжтъ.

34) *Сѣчища*, арнаутско село, на $^1/_2$ часъ отъ Кървеникъ, расположено въ полето. Изважда много и добра храна, най-много царевица, грахъ и разни овощия.

35) *Церово-Дервентъ*, расположено въ Суха-гора, арнаутско село. До селото има развалини отъ стара църква и при тѣхъ християнски гробища, а надъ селото на една могила сж развалинитѣ на бившия манастирь „Св. Богородица“.

36) *Ласкарца*, расположено по полегатия источенъ склонъ на Голо-бърдо. То е най-крайното източно село на каазата погранично съ Скопската каза. Отъ Тетово до него има $3^1/_2$ часа. То е близо до Скопското джаде и подъ него има ханъ.

37) *Поничари* $^1/_4$ ч. далечъ отъ горното. По рида надъ него има доста много храсталакъ отъ зеленика, отъ която правжтъ лъжици.

38) *Раовичъ* $^1/_4$ часъ отъ горното и въ него правжтъ лъжици.

39) *Ново-село—Дервентъ* на $^1/_4$ часъ разстояние отъ прѣдното.

40) *Мѣрово* на $^1/_4$ ч. отъ горното.

41) *Рогле* на $^1/_2$ ч. отъ горното.

42) *Копачинъ-долъ*, расположено на $^1/_4$ часъ отъ Рогле и въ единъ долъ на Суха-гора.

43) *Чифликъ* при исхода въ Дервентъ на прохода Света на $^1/_2$ часъ отъ Копачинъ-долъ.

44) *Дебарце* на $^1/_4$ часъ отъ горното.

45) *Грумчинъ*, расположено при голитѣ поли на едноименния върхъ на 20 минути отъ Дебарце. Подъ Грумчинъ сж тритѣ ханища съ сжщото име на Скопското джаде. Тѣзи села се намиратъ въ Дервентъ и сж извѣстни подъ название „*Дервентски села*“. Останжлитѣ Дервентски села сж въ Скопската каза. Сега почти всичкиятъ Дервентъ е населенъ съ арнаути, нъ нѣкога той е билъ населенъ съ християни. За това има сжщитѣ доказателства, които приведохъ за селата по Рогачевската плоскость. Освѣнъ това има и други прѣсни спомени: старецъ Станче отъ Ласкарци и сега помнѣлъ, че въ неговитѣ млади години по-голѣмата часть отъ Дервентъ била заселена съ християни. Той умрѣлъ прѣди 40 год. на 100 годишна възрасть. Християнитѣ избѣгали отъ тамъ най-много отъ зулумитѣ на войскитѣ и башибозуцитѣ, които, естествено, минавали сé прѣзъ Дервентъ. Християнитѣ се

изселили повечето въ ближнитѣ Скопски села, а на мѣстото имъ дошли арнаути, повечето Дебрани и Матяни. Арнаутитѣ въ всичкитѣ тѣзи села се занимаватъ съ скотовъдство и земледѣлие. Видѣхме, че Дервентъ обхваща западнитѣ поли на Жеденъ, неговитѣ спускове сѣверни, склонътъ на Суха-гора и цѣлото ѝ прѣдгорие. Всичкитѣ тѣзи мѣста иматъ камениста и непроизводителна почва, поради което земледѣлието слаба полза принася на жителитѣ. Съ скотовъдството се занимаватъ само нѣкои отъ тѣзи села, именно: с. Паничари, Копачинъ-долъ, Ларце, Дебарце и Грумчинъ. Освѣнъ туй отъ Дервентскитѣ села се носятъ въ Тетово много дърва за горенье, повече пенюшки дѫбови и зеленикови. Въ нѣкои отъ тѣхъ се изважда въ достатъчно количество варь, защото спусковетѣ на Жеденъ и прѣдгорието на Суха-гора съдържатъ въ нѣдрата си много варовитъ каменъ.

46) *Нерѫще* въ долината на р. Вардаръ при входа му въ Долни-Дервентъ, арнаутско село. Жителитѣ му сѫ голѣми хайдути. Селянитѣ, които минаватъ прѣзъ Долни-Дервентъ, най-голѣмъ страхъ испитватъ при това село, защото Неращани най-много ги обиратъ. Когато селото било християнско, въ него имало една прочута пѣвица *Нера*. Тя пѣла тъй силно, че когато се провиквала въ селото на съборитѣ, гласътъ ѝ се чувалъ въ Теарце на два и половина часа разстояние. Въсхитенитѣ отъ пѣнието ѝ селяни отъ околнитѣ села, щомъ чували пѣнието ѝ, провиквали се: „Е, *Неро*, *мори*“. Отъ честото повтаряние името на тази мома нарекло се и селото ѝ Нераще.

У Нераще различаватъ три махали. Долната махала, дѣто нѣкога били християнитѣ, се вика *Дели-Ахмедъ*, по името на родоначалника на арнаутитѣ въ тази махала. Дели-Ахмедъ билъ юнакъ арнаутинъ: на чело на 30 души свои другари той разбилъ единъ пѫть укрѣпениятъ Неврокопъ. Срѣдната махала се вика *Рѣчи-махала*. Тя е населена съ фисоветѣ *Рѣчани*, *Хаджовци* и *Лялйовци*. Рѣчани съ Лялйовци сѫ отъ Рѣчъ, а Хаджовци сѫ Дебрани. Тѣ и сега си ходятъ на гости у своя фисъ въ Дебърско. Третата махала се вика *Маджаръ-махала*. Родоначалникъ на Маджаритѣ е нѣкой си маджаръ, който останѫлъ тукъ слѣдъ войната съ Австрийцитѣ и се потурчилъ. Отъ този фисъ има 10 кѫщи.

47) *Пуневци*, християнско село, въ полето на сѣверъ отъ Вардаръ и на западъ отъ селата Ореше и Нераще. На около му има добри пасбища.

48) *Егуновци*, българо-арнаутско селю, расположено на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ. При това село Вардаръ прави голѣмъ извиокъ, слѣдъ който взема юго-источна посока и влиза въ Д.-Дервентъ.

49) *Подбрѣги* 20 минути на западъ отъ Егуновци въ полето, българо-арнаутско село. То е чифликъ. Българитѣ сж като робье на арнаутитѣ и на чифликъ — сайбиитѣ. Изважда храни и добри сливи.

50) *Янчища* на $^1/_4$ ч. отъ Подбрѣги на лѣвия брѣгъ на Вардаръ. И то е чифликъ. Единственото занятие на жителитѣ му е земледѣлието.

51) *Прѣлюбище*, расположено въ полето, не далечъ отъ Вардаръ, чифликъ.

52) *Шемшево* въ полето $^1/_2$ ч. на западъ отъ прѣдното, българо-арнаутско село. Малка часть отъ него е чифликъ. Искарва значително количество храни и бобъ.

53) *Жилче* $^1/_2$ часъ отъ послѣдното въ полето, българско село. Часть отъ него е чифликъ.

54) *Ратай* на $^1/_2$ часъ отъ Жилче, чифликъ. Има и стара цръква.

55) *Озормище* на $^3/_4$ часа разстояние отъ прѣдното. Нѣкога то е било доста голѣмо, а сега намалило се отъ изселявание. Близо до него има стара цръква.

56) *Трѣбошъ* въ полето на $^1/_2$ часъ отъ прѣдното и на $1\,^1/_4$ часъ на сѣверъ — сѣв.-истокъ отъ Тетово, чифликъ, българо-циганско село. Раздѣля се на Гол. и Мал. — Трѣбошъ.

57) *Саракинци* на $^1/_2$ часъ отъ горното и не далечъ отъ лѣвия брѣгъ на Вардаръ; на послѣдния тукъ има слабъ мостъ, по който едвамъ могжтъ да минжтъ леко натоварени кола. Цѣлото село е чифликъ. При селскитѣ гробища подъ високи стари джбове има развалини отъ стара цръква.

58) *Раотинци* на $^1/_2$ часъ далечъ отъ горното на дѣсния брѣгъ на Вардаръ. И при това село на Вардаръ има дървенъ слабъ мостъ.

59) *Копанце* край Вардаръ на $^1/_4$ часъ отъ Раотинци. Чифликъ. Изважда най-хубавата царевица въ Тетовско. Не далечъ отъ селото има развалини отъ стара цръква.

60) *Туденци* на лѣвия брѣгъ на Вардаръ и на ¼ ч. отъ горното. Изважда въ достатъчно количество конопъ и ленъ и най-добра царевица.

По селското тетовско нарѣчие *ту-дее* значи *ей-тука-нд*. Туденци е тъй близо до Сиричино, щото Сиричанци за-да покажатъ мѣстото на това село си служатъ съ тази показателна дума „*ей-ту-деé*“. Единъ приятель прѣдполагаше, че селото отъ това си е получило и названието.

61) *Сиричино* край Вардаръ на ¼ часъ отъ горното и 2 часа на с.-истокъ отъ гр. Тетово. Изважда конопъ въ значително количество. При него на Вардаръ има тъй сжщо дървенъ мостъ.

62) *Радуше* на дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Изважда най-хубавъ тютюнъ въ цѣлата кааза. Тютюнарството е най-главното занятие на жителитѣ му. Въ 1888 година изгорѣ цѣлото село и се направи отъ ново.

Всичкитѣ тѣзи села сж по сѣверния край на Тетовското поле и не далечъ отъ Вардаръ, а нѣкои край самата рѣка. Тази часть на полето има най-много села, види се, защото е освободена отъ Шарскитѣ потоци. Вардаръ въ тази часть на полето върви до самитѣ поли на Жеденъ, поради туй подъ Жеденъ-планина и на дѣсния брѣгъ на Вардаръ нѣма села. Само по̀ на югъ близо до Грумчинъ политѣ на планината ставатъ по-полегати — тукъ сж и единственитѣ двѣ села отъ дѣсно на Вардаръ: Радуше и Раотинци.

Изброенитѣ села сж повече чифлици, както обикновено бива по насъ съ полскитѣ села. Сѐ пакъ плодороднитѣ полета даватъ достатъчни срѣдства за поминъкъ, та жителитѣ слабо ходжтъ на чужбина. Земледѣлието е главното занятие на населението въ тѣзи села. Искарватъ най-много жито, кукурузъ, а въ ближнитѣ до Вардаръ села се обработва въ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ конопъ и ленъ, отъ които малко искарватъ на вънъ, а повече ги оставятъ за мѣстно употрѣбение. Както въ цѣлото поле, тъй и тукъ почвата е твърдѣ производителна. Дава въ голѣмо изобилие пшеница, царевица, ръжь, овесъ, просо, грахъ, лубеници и пр. Има добри ливади, отъ които добиватъ хубаво и меко сѣно. Сѣйдбитѣ тукъ редко страдатъ отъ суша, а повече се повреждатъ отъ мъглата и отъ разнитѣ есенни мразове.

63) *Жеглино* въ една впадина на Голо-бърдо на ¼ ч. отъ Вардаръ. Тукъ има старъ камененъ мостъ, по който върви Скопското шосе.

64) *Стримница* на ½ часъ отъ горното и както него край Голо-бърдо. Надъ селото има гробища и развалини отъ стара църква.

65) *Долна-Лѣшница* по сѫщия ридъ, българо-арнаутско село. При селото има развалини отъ стара църква.

66) *Горна-Лѣшница* ½ часъ надъ горното, чисто арнаутско село. Тѣзи села сѫ расположени сѣ по впадинитѣ на Голо-бърдо. Послѣдното е покрито съ храсталакъ и стои право подъ Тетово откъмъ юго-истокъ. Отъ вънъ селата иматъ добъръ изгледъ. Повечето сѫ арнаутски. Занятието имъ е земледѣлие, а скотовъдството заема второстепено мѣсто.

67) *Челопеки*, българо-арнаутско село, расположено при политѣ на Суха-гора въ началото на прохода Голѣма-Света и на 1 часъ отъ Г.-Лѣшница. Челопечани по гурбетъ ходѫтъ въ Скопйе и другадѣ. Челопеки има добри лозя. Между Челопеки и Лѣшница имало с. *Липянъ* (така наречено, защото на около има много липови дървеса). Липяни, Банищани и Клевци били ужасни прѣдатели. Околнитѣ селяни били притѣснявали тѣхъ. Турцитѣ били дошли вече въ Битоля отъ една страна, въ Косово отъ друга. Слушало се било, че турцитѣ били справедливи хора. За да отмъстѫтъ на събратията си околни селяни за притѣсненията имъ и послѣ да блаженствуватъ при тѣхъ, Липяни и Клевци се съгласили да повикатъ турцитѣ отъ Битоля. Пратеницитѣ отъ двѣтѣ села отишли въ Битоля, склонили Кара-Мустава паша, Битолски турски паша, да доде въ Тетовско, повели турцитѣ прѣзъ Кичевско и Порѣче и прѣку сниженото мѣсто, дѣто се съединяватъ Добра-вода съ Суха-гора надъ с. Куново, явили се надъ Гостиваръ при с. Пожарани. Тъкмо тогава въ манастиря „Св. Димитри“ на мѣстото на сегашния Гостиваръ имало гости. Тѣ, като видѣли турцитѣ падъ селото, извикали: „турци“! „турци“. Отъ тогава останѫло названието Турчани на селото, дѣто за първъ пѫть се появили турцитѣ въ Тетовско. По-виднитѣ отъ калугеритѣ въ манастиря уплашили се и фукнѫли да бѣгатъ съ много „*флорини*“ („жълти пари“). Турцитѣ ги настигнѫли при сегашното село Флорино, убили ги и взели имъ флоринитѣ. Отъ това и селото, близо до което станѫло това, се нарекло *Флорино*. Слѣдъ врѣме Липянъ и Клево били съвсѣмъ запустѣли.

68) *Милетино*, расположено при политѣ на Суха-гора ¼ часъ по-високо отъ Челопеки и при самото начало на

прохода Света. Милетинскитѣ българи постояно се изселяватъ въ Тетово.

69) *Блаце* на десетина минути отъ горното. Много Блатчани ходѫтъ на чужбина, останѫлитѣ се занимаватъ съ земледѣлие и грънчарство. Въ цѣло Тетовско само тукъ работѫтъ грънчарски издѣлия, нъ сѫдоветѣ, които изработватъ, сѫ много долно качество, нѣматъ красота въ формата, слабо сѫ испечени, грубо или никакъ не сѫ гледжосани. И самата земя, отъ която тѣ се правѫтъ, не е добра. Продаватъ ги въ Тетовско, малко отъ тѣхъ и въ Скопйе.

70) *Тейново* на $^1/_2$ часъ отъ прѣдното и по-низко отъ него, не далечъ отъ Вардаръ. Надъ селото има развалини отъ манастирь, който се казвалъ „Св. Недѣля“. Тейновчани ходѫтъ на чужбина въ Скопйе, дѣто обикновено ставатъ шивачи, а вънъ отъ държавата сѫ бозаджии.

71 *Стѣнче* на $^1/_2$ отъ горното и 2 $^1/_2$ ч. отъ Гостиваръ. Полето му е яко и богато, при сѣ това Стѣнчани много ходѫтъ на чужбина — нѣма кѫща безъ гурбетчия.

Близо до селото има развалини отъ крѣпость, която наричатъ „*Стѣна*“; прѣдполага се, че отъ това произлѣзло названието му. Турцитѣ го наричатъ повечето *Сенце*.

По лѣвия брѣгъ на Вардаръ тъкмо срѣщу Стѣнче е имало с. *Филише*, което било чифликъ на Тетовското текке. Прѣди 15 — 16 години селото съвсѣмъ се унищожило и мѣстото му било купено отъ Стѣнчани и Вълковяни.

72) *Вълковие* около 20 минути на сѣверъ отъ Стѣнче, българо-арнаутско село. Както и Стѣнче, Вълковие е било нѣкога твърдѣ богато село. Днесь Вълковиевци сѫ доста отпаднѫли. Земята имъ е производителна — има хора, които изваждатъ до 150 товара жито — хората сѫ работни, както сѫ изобщо всичкитѣ селяни по насъ; при сѣ това селянитѣ на тѣзи двѣ села сѫ отпаднѫли и сѫ принудени да търсѫтъ прѣхраната си по гурбетъ. Главната причина на тази бѣдность сѫ зулумитѣ на съсѣднитѣ арнаути и голѣмитѣ лихви. — Като вземе веднѫжъ пари подъ лихва въ нѣкоя непроизводителна година или при нѣкой лошъ спахия, който е вземалъ на половината житото, селянинътъ туря основа на икономическото си поробване. Много отъ тѣхъ се прѣселяватъ въ Тетово, а други ходѫтъ на чужбина.

Близо до Вълковие *въ мѣстошо „чука“* има развалини отъ старъ манастирь, който се викалъ „Св. Георги“. Прѣди

нѣколко години въ една нива намѣрили остатъци отъ вратата му. И сега на мѣстото на този манастирь се събира на Гергьовъ-день множество народъ, а нѣкога тукъ се събирало такъво множество и манастирьтъ билъ тъй прочутъ, щото на праздника му дошълъ „Охридския Български Патриархъ“. Манастирьтъ билъ разваленъ отъ нѣкой си Синанъ-паша. Той го ограбилъ, опустошилъ и растурилъ; съ грабнжтитѣ отъ тамъ богатства и материяли отъ манастиря съградилъ въ Скопйе джамия, която и сега се назовава по неговото име. Сѫщиятъ паша развалилъ и другъ манастирь „Св. Арахангелъ“ въ Рѣка и съ грабнжтитѣ отъ него богатства съградилъ въ Призренъ джамия, която тъй сѫщо нарекълъ по името си.

Пръснжтитѣ книги на първия манастирь се е мжчилъ дѣдо Кирилъ Пейчиновичь да събере и да ги прибере въ Лѣшокския манастирь. Той прибралъ 5 ржкописи — минеи, на една отъ които е написалъ слѣдното: „По запустение манастиря светаго великомученика Георгия яже покрилие Сувия гори сирѣчъ Велковский манастирь бѣ книга сіа въ Скопска въ манастирь Святаго Николая лѣта 175 и по запустение его прибистъ въ манастирь св. Арангелъ. Паки лѣта 100 потомъ Кирилъ игуменъ Лѣшекчаго манастиря принесе ю во Долни-Пологъ по обновление Лѣшекчаго манастиря свети Атанасъ положено въ свети манастирь въ лѣто 1825“ (т. е. 8 години слѣдъ основанието на дѣдо Кироловия манастирь).

73) *Луковица*, расположено въ Суха-гора 3 часа на юго-истокъ отъ Вълковие. Главното занятие на жителитѣ му е скотовъдството.

74) *Сема* на $1^1/_2$ часъ отъ горното и както него въ Суха-гора. Жителитѣ му изработватъ много лъжици, които сж най-добритѣ въ Тетовско. По нашитѣ мѣста правжтъ лъжици отъ различни дървеса. Тукъ ги правжтъ отъ зеленика, която расте на неголѣми дървеса на много мѣста по Суха-гора, а зелениковитѣ дървени лъжици се смѣтатъ за най-добри.

75) *Чеграни* на $^1/_2$ часъ отъ Вълковие при политѣ на Суха-гора близо до Вардаръ. Подъ селото има голѣмъ изворъ.

76) *Кѫркорница* въ Суха-гора на $1^1/_4$ часъ отъ горното.

77) *Форино* на 1 ч. отъ горното и не далечъ отъ Вардаръ, българо-арнаутско село. Въ селото има цръквица, която се вика Св. Никола. Нѣкога и това село е било християнско, цръквата е най-добро доказателство за това.

Освѣнъ това по прѣдание се знае, че тукъ както и въ с. Врутокъ нѣкога е имало само три арнаутски кѫщи.

Съ историята на Чайле тѣсно е свързано името на юнака Синанъ-Драгалия. Той билъ нѣщо въ родѣ кеседжия и при самия входъ на прохода Света ималъ конаци като срѣдно-вѣковнитѣ рицарски край-пѫтни крѣпости и кули. Отъ тѣзи конаци той, като е слѣдѣлъ пѫтницитѣ, които вървѣли по пѫтя, нападалъ ги и или ги обиралъ и убивалъ, или ги задържалъ при себе си като врѣменни робье да му работятъ нивята въ ближното поле. Случило се да направи това съ нѣкой християнски светия, който пѫтувалъ по този пѫть. Той, види се, билъ пратенъ отъ провидѣнието да избави християнитѣ отъ този злосторникъ. Той го нападнѫлъ и обралъ, както и другитѣ пѫтници. Богъ се възмутилъ отъ това злодѣйство и, щомъ светията отишълъ до Чеграни, тъменъ облакъ се появилъ, завалѣлъ силенъ дъждъ и отгорѣ потекли страшни порои, които завлѣкли конацитѣ му и удавили самаго него, десетина минути надъ сегашното село, дѣто и сега му стои гробътъ. Околнитѣ селяни мислѫтъ, че едвамъ тогава се основало тукъ селото. Отъ конацитѣ му нѣма остатъци; нъ на мѣстото, дѣто, споредъ прѣданието, сѫ били тѣ, били сѫ намѣрени много пушки и харбии.

78) *Чайле*, българо-арнаутско село, на $^1/_2$ ч. отъ горното и $^1/_2$ ч. на с. — с. — истокъ отъ Гостиваръ. Искарва добъръ тютюнъ. Има цръква и джамия. Жителитѣ му арнаути сѫ страшни хайдути. И тукашнитѣ арнаути сѫ дошляци. Тѣ сѫ отъ 2 фиса: Люрци (отъ мѣстностьта Люра въ Миридитско) и Чаяни (отъ селото Чае по билото на Шаръ пл. надъ Еловяни). Когато въ послѣднята Руско-Турска война минавахѫ по тѣзи мѣста башu-бозуцитѣ, въ нѣкоя чета имало Люрци, въ друга — Чаяни. Като били на станъ въ Чайле, слѣдъ дълги приказки за старитѣ врѣмена най-подиръ се намѣрили роднини съ Чайлани и съ голѣми веселби нѣкоя вечерь се изгостили. И сега катранджиитѣ отъ Люра, като дойдѫтъ въ Гостиваръ съ катранъ, ходѫтъ въ Чайле при фиса си на гости. — Катранджиитѣ Люрци сѫ християни католици или *„лѣваци“*, както си ги викатъ въ Гостиваръ. По всѣка вѣроятность и днешнитѣ Чайлани отъ фиса на Люрцитѣ трѣбва да сѫ били християни кога дошли тукъ и послѣ да сѫ пригърнѫли мюслюманството. Азъ не можахъ положително да узнаѫ, какъ Люрцитѣ Чайлани се прѣселили въ Чайле,

като християни или като мюслюмани, нъ съмъ за първото, като се основавамъ на този фактъ, че чайлски християни сѫ се потурчвали. Така дѣдото на моя Гостиварски приказвачъ помнѣлъ, когато двѣтѣ послѣдни християнски фамилии сѫ се потурчили. Отъ него тѣ поискали урда за да нагостѭтъ гоститѣ на сюнетъ. (При сюнетъ у Турцитѣ става пиршество, нъ по-малко отъ онова при свадбитѣ. За Арнаутитѣ урдата и кромидътъ сѫ най-лакомитѣ ястия, както за турцитѣ е пиляфътъ и баклавата „Така се наядофъ, що урда и кромидъ да йма, па нé ядамъ“, казватъ арнаутитѣ, когато искатъ да покажѫтъ, че сѫ се наяли тъй, каквото турчинътъ би казалъ: „пиляфъ и баклава да има, па нѣма да ядамъ“. Естествено е тогава, че урдата и кромидътъ ще бѫдѫтъ послѣдната и лакомата порция при сюнетитѣ у Арнаутитѣ. Като не стигнѫла приготвената урда на домакинитѣ, тѣ поискали отъ съсѣда си, дѣдото на приказвача). Приказвачътъ не можà да ми разясни, какви сѫ били тѣзи християни — дали бивши мѣстни българи или прѣселенци. Между тѣхъ сѫ били послѣднитѣ фамилии отъ потурчилитѣ се Люрци-католици. Както и да е, нъ било е врѣме, когато въ Чайле е имало християни. Сегашнитѣ християни въ него сѫ тъй сѫщо прѣселенци, както и арнаутитѣ. Отъ тѣхъ 5 кѫщи сѫ отъ влашко происхождение и една отъ сръбско происхождение. На послѣдната родоначалникътъ е единъ сърбинъ прѣселенъ тукъ отъ Сърбия слѣдъ прѣвземанието ѝ. Има 10 кѫщи прѣселенци отъ Чайле и останѫли християни. Право надъ селото върху една тумба на билото на Суха-гора има развалини отъ малка сграда. Навѣрно тукъ била нѣкоя стражарница на стария пѫть, защото, както споменѫхъ при описанието на Суха-гора, по нейното било е вървѣлъ пѫть отъ Скопйе за Охридъ прѣзъ Кичева.

Подъ Чайле 5 минути близо до Вардаръ има голѣма пещера и до нея развалини отъ стара цръква, наречена Клева, съ стари гробища. Пещерата прѣдставява една тумба отъ шупливъ отвѫтрѣ камъкъ като пещера, дѣто зимно врѣме намиратъ прибѣжище лисицитѣ. Въ това мѣсто, което се вика „Пещера“, прѣдполага се да е било старото християнско Чайле. То тогава се викало *Клево*, което име днесь се отдава на цръквата и цѣлата мѣстность на около. Послѣ отъ страхъ селото се е прѣселило по-горѣ въ една малко закрита впадвина при политѣ на Суха-гора и поради селата на прѣсе-

ленцитѣ отъ Чае се е нарекло Чайле, сир. село на Чаянци.

Споредъ прѣданието, селото Клево е било нѣкога голѣмо съ около 500 кѫщи. Че това село е сѫществувало, за доказателство служи фактътъ, че въ царскитѣ тевтери нивитѣ, които сѫ на мѣстото на старото село, сѫ писани като Клевски ниви.

79) *Корита* е расположено по западния склонъ на Суха-гора подъ самото й било право надъ Чайле и на прѣдѣла съ Порѣче. Тукъ друга вода освѣнъ бунаритѣ нѣма. За туй край селото има дълъгъ редъ отъ *корита*, дѣто селянитѣ поятъ добитъцитѣ си съ вода, която донасятъ отъ бунаритѣ. Отъ тѣзи корита селото е получило названието, а не по мѣстоположението си, както утвърждава автора на „Бѣлѣжки по пѫтуванието ми изъ Тетовско“. Въ околностьта му има добра дѫбова и букова гора, въ която Коритчани правятъ много и добри вѫглища. Нѣкога това село е било доста богато. Всичкитѣ му жители господари на добри пасбища въ планината били кехаи и до прѣди 10—15 години имали само свое иманье до 16000 глави, а сега едвамъ иматъ 2000 глави. Испустили се отъ голѣмия беделъ, който плащали на наемницитѣ си, за да не ходятъ да служатъ въ войската (на наемницитѣ си или беделитѣ турцитѣ плащатъ 50 лири годишно; тази сумма повечето се плаща на правителството или по-добрѣ се дава на чиновницитѣ, които извръшватъ наборитѣ). Нѣма съмнѣние, че данъкъ по 50 лири въ 6 години е въ състояние да съсипе една селска кѫща. Жителитѣ арнаути Коритчани сѫ прѣселени отъ Рѣканско. Общо явление у насъ е това, дѣто гурбетчиитѣ като поскитатъ много го[illegible]и по далечни мѣста и като се замогнѫтъ, женятъ се отъ [illegible]ното си мѣсто. Има Крушовци, които се лутали 20 го[illegible]и въ Африка, Азия и Америка; Мияци (Рѣкански, Дебран[illegible], които съ години сѫ работили въ Влашко, България и Съ[illegible]ия; най-подиръ има толкозъ интелигентни хора нашинци, [illegible]и чиновници въ България, които съ години стоятъ тамъ и подиръ дохаждатъ да търсятъ жена отъ родното си Този обичай се е спазилъ у Коритчанитѣ, — тѣ и се взематъ жени само отъ Рѣканско и даватъ момитѣ си тамъ. При това всѣкой фисъ дава или зима само въ село, отъ което се е прѣселилъ. Това е фактъ. Осн[illegible]Коритчанитѣ си иматъ въ Рѣканско фисове, които сѫщитѣ фамилиярни прѣкори и съ които се смѣтатъ

нини. Тъй напр. Коритчанскитѣ фамилии Карабашовци и Пуриловци се срѣщатъ и въ с. Търнойца (Рѣканско). Най-подиръ носията на Коритчани е чисто Рѣканска.

Селото Корита е старо село, нѣкое врѣме е било чисто християнско, нъ слѣдъ врѣме неизвѣстно отъ какво то е опустѣло. Тогава синоръть на селото съ пасбищата и съ кориитѣ билъ завладѣнъ отъ Тетовскитѣ паши. За да разработятъ мѣстото и да се ползуватъ повече отъ него, пашитѣ прѣселили тукъ нѣколко фамилии отъ разни Рѣкански села, като момци (ратаи). Това е било прѣди 65 години. Извѣстно е, че Рѣканци всички сж българи и едни отъ тѣхъ сж останжли християни, а други сж пригърнжли мюслюманството. Момцитѣ, които били доведени отъ пашитѣ въ Корита, сж били християни. Отъ силни мжки и зулуми, както и много тѣхни братя въ Рѣканско, пригърнжли мюслюманството, за да живѣятъ по-свободенъ и по-охоленъ животъ. Съ трудолюбието си при богатството на мѣстото тѣ скоро забогатѣли и когато пашитѣ по-ослабнжли, тѣ откупили селото. Бащата на приказвача помнѣлъ, когато Коритчанитѣ откупили земята и се освободили отъ пашитѣ. По билото на Суха-гора на сѣверъ отъ Корита надъ Челопеки е имало въ старо врѣме и друго едно село Смърдешъ. Споредъ прѣданието на околнитѣ селяни, това село било запустѣло отъ нѣкой си Сугаре, войвода на една разбойническа чета. Сугаре е билъ родомъ отъ Порѣчкото село Требовле. На мѣстото, дѣто било с. Смърдешъ, имало цръквица Св. Недѣля. На нѣкой си Куневецъ по име Константинъ първата жена била по происхождение отъ с. Смърдешъ. Сжществуването на личностьта Сугаре е така сжщо доказано фактически. Въ Требовле и сега има фамилия Сугаревци. Прѣди 23 години въ едно шупливо дърво при с. Требовле му намѣрили кошулята съ пандзиръ, сабя, завита и турена въ едно котле съ единъ часовникъ, които прѣдали въ Скопйе.

80) *Балинъ-долъ* на $^1/_2$ часъ отъ Чайле и отъ Гостиваръ въ единъ долъ на Суха-гора, не далечъ отъ Вардаръ. Селото е чисто българско.

И тукъ има „градище“! Не знаж дали е вѣрно, нъ ако тѣзи „*градища*“ сж остатъци отъ бивши градове, то такива трѣбва да е имало твърдѣ много. Обаче това е невъзможно. По всѣка вѣроятность съ това название сж наименували не мѣстата, дѣто е имало градове, а остатъцитѣ на нѣкогашнитѣ

сгради. Интересна картина отъ нашия битъ ми се прѣдстави въ Балинъ-долъ! Въ селото отидохме съ единъ попъ. Кога влѣзохме въ края на селото, съгледахме една група отъ 5—6 дѣца, които весело си играяхѫ. Щомъ ни съгледахѫ. веднага напуснахѫ веселата си игра, начумерихѫ веселитѣ си лица, писнѫхѫ да плачѫтъ и се распръснѫхѫ насамънатамъ. Умирителнитѣ думи на свещеника намѣсто да ги успокоѭтъ още повече ги исплашихѫ. Виждаше се, че появяването на попа бѣше причината на това смущение. Прѣнесохъ се въ дѣтинскитѣ си години и отъ собственъ опитъ си обяснихъ това. За да нѣматъ главоболие, майкитѣ постояно заплашватъ дѣцата съ попа и турчина. Страхътъ, че попътъ сѣче ушитѣ на дѣцата, правилъ ни е да треперимъ и да се криемъ въ миши дупки, когато попъ е дохаждалъ дома. Тоя страхъ уголѣмяватъ и самитѣ свещеници, които потвърждаватъ думитѣ на майкитѣ ни, за да имъ угодѭтъ. Ето подъ влиянието на този именно страхъ и дѣцата въ Балинъ-долъ бѣгахѫ и се крияхѫ отъ попа.

81) *Долно* или *Голѣмо-Турчани* въ южния край на Суха-гора, на 20 минути отъ Балинъ-долъ и отъ Гостиваръ и по-близо до р. Лакайца отколкото до Вардаръ, българско село. Въ селскитѣ лозя, които сѫ пръснѫти по политѣ на началното тепе на Суха-гора, има развалини отъ два манастиря „Св. Атанасъ“ и „Св. Спасъ“.

82) *Горно* или *Малко-Турчани*, което е расположено $^1/_4$ часъ надъ прѣдното, състои се отъ двѣ части. Едната му часть е расположена по страната на една тумба на склона на Суха-гора, а другата, която носи името Лопушникъ, е въ единъ долъ подъ тази тумба. Изброенитѣ до тука села съставяватъ южната часть на Вардарията. Расположени сѫ повече по странитѣ на дълбоки долища по политѣ на Суха-гора тамъ, дѣто се свръшва долната часть на планината и се захващатъ полегатитѣ поли, които свръшватъ до Вардаръ на 100—150 раскрача. Исключение правѭтъ 2—3 села, които сѫ горѣ въ Суха-гора. Расположени въ голо каменисто мѣсто, съ скалисти възвишения надъ тѣхъ, тѣ съ завистъ гледатъ на раскошното поле, което се растила прѣдъ тѣхъ; испечени отъ слънцето, лишени повечето отъ студена вода, жителитѣ имъ съ жадность стичатъ се въ ближния Вардаръ да се понаслади отъ хладната му вода и да се прохладѭтъ подъ сѣнкитѣ на дървесата, които покриватъ матката на рѣ

Да се заселѫтъ до дѣсния брѣгъ на рѣката, тѣ ще дойдѫтъ на самия пѫть, а това, както се каза на нѣколко мѣста, грижливо сѫ отбѣгвали нашитѣ прадѣди, — тѣ даже нарочно си пренесли по̀ на горѣ селата, които били близо до рѣката. Всичкитѣ иматъ нивя въ полето прѣку Вардаръ. Земледѣлието съставява главниятъ имъ поминъкъ, а скотовъдството при днешнитѣ обстоятелства и при слабитѣ пасбища на Суха-гора съставява допълнителенъ источникъ за богатство. Тѣхнитѣ жители ходѫтъ на гурбетъ, нъ не колкото онѣзи отъ Долни-Пологъ. При това повечето отъ тукашнитѣ селяни ходѫтъ въ ближнитѣ градове, най-много въ Скопйе, дѣто стават шивачи на шаечени дрѣхи и редко хлѣбари. На чужбина тѣ сѫ хлѣбари и бозаджии, както и другитѣ гурбетчии.

Административно по-сѣвернитѣ села сѫ направо подъ Тетово, а по-южнитѣ влизатъ въ Гостиварския мюдюрлъкъ; на пазарь ходѫтъ повече въ Гостиваръ, дѣто имъ иде по-сгодно за пѫтуване.

По вѣра болшинството отъ населението е християнско, нъ християнитѣ търпѫтъ голѣми зулуми отъ съсѣдитѣ си арнаути, поради което тѣ постояно се изселяватъ най-много въ Тетово. Понеже българитѣ сѫ болшинство, езикътъ имъ е по-чистъ и по-непримѣсенъ съ чужди думи, отколкото въ другитѣ Тетовски села. За това пъкъ тѣ всички почти знаѫтъ арнаутски, когато въ другитѣ части на каазата, даже тамъ дѣто има много арнаути, много отъ българитѣ не владѣѫтъ този езикъ. Тетовскитѣ градски арнаути говорѫтъ арнаутски. нъ знаѫтъ добрѣ и български. Отъ своя страна и българитѣ отлично говорѫтъ арнаутски. Сѫщо е и въ повечето отъ Тетовскитѣ села, включително и по-горѣ описанитѣ. Селянитѣ българи още отъ малки усвояватъ не само езикътъ на съсѣдитѣ си арнаути, нъ зиматъ и много нѣща изъ тѣхния животъ.

Срѣщатъ се нѣкои различия и въ обичаитѣ на тѣзи села. Тъй напримѣръ, тѣ колѫтъ частни курбани на праздницитѣ и за споменъ на умрѣлитѣ въ деня на погребението имъ или на 40-ий день, което не се срѣща другадѣ. На свадбитѣ си взематъ тъпани и, когато ходѫтъ за невѣстата, носѫтъ байракъ и кръстъ; а Долно-Положанитѣ взематъ гайда намѣсто тъпанъ или пакъ ходѫтъ за невѣста безъ свирка, а само съ пѣсни.

По-сѣвернитѣ отъ тѣхъ, именно Тетовскитѣ села, носѫтъ костюмътъ на Долно-Положанитѣ. Дрѣхитѣ на Челопечан-

китѣ сѫ най-хубави и най-пъстро нашарени отъ всичкитѣ села, които носѧтъ този костюмъ. Ржкавитѣ на кошулитѣ имъ сѫ закопчани на долния край, а на рамената иматъ красивъ шевъ приличенъ на еполети. Шевътъ на горника, на завиячката, на скутината, на пояса и украшенията на главата тукъ сѫ докарани до голѣма красота и иматъ прѣлестенъ изгледъ. И младитѣ невѣсти носѧтъ кадифени обуща съ златенъ шевъ. Костюмътъ на по-ближнитѣ до Гостиваръ села се малко различава отъ горѣ-описанитѣ, — той се отнася къмъ Гостиварския и Долно-Положския костюмъ.

1). Кошуля отъ домашно или европейско платно, политѣ на която сѫ бѣли (безъ шевъ), ржкавитѣ и пазвата шити съ бѣли металически и съ сини и зелени копринени конци, отъ които се турѧтъ толкозъ много, щото платното не се вижда подъ шева.

2). Навирачка — това е кошуля безъ поли, направена така за улеснение и икономия, тъй като цѣлата кошуля зарадъ бѣлитѣ ѝ поли често трѣбва да се пери, което повреждa шевътъ на пазвата и ржкавитѣ. Навирачкитѣ се обличатъ надъ бѣлитѣ кошули.

3). *Клашникъ*, долна безржкавна дрѣха дълга додѣто достигатъ ржцѣтѣ. Правѧтъ ѭ отъ бѣлъ вълненъ платъ, а крайщата и прѣдницата ѝ обшиватъ съ бѣли вълнени, металически и цвѣтни копринени конци, отъ рамената му пъкъ висѧтъ назадъ дълги и тѣсни ивици прилични на ржкавчета. Зимѣ намѣсто клашникъ се носи безржкавенъ кожухъ, направенъ само отъ кожа и нашаренъ отъ горната гола страна съ ивици отъ цвѣтно сукно.

4). *Поясъ*, който е направенъ отъ дебело платно или отъ сукно. Той е тѣсенъ, кѫсъ и на краищата си има по 10—20 дръжки плетени съ металически конци, а на дръжкитѣ висѧтъ кѫделки отъ разноцвѣтни вълни, които заедно съ дръжкитѣ се викатъ „*китки*“. При опасването пояса се кръстосва веднѫжъ отзадъ и киткитѣ се оставятъ да висѧтъ на бедрата. Поясътъ се носи надъ клашника.

5). *Завиячка*, тънката материя на която е отъ разноцвѣтни вълнени прѣжди. По нѣкога тя е толкозъ голѣма, щото се прѣвръща въ сѫщи поли.

6). *Прѣврѣзка*, малка платнена шапчица, на която сѫ нанизани стари пари.

7). *Кърпа* отъ бѣло тънко платно нашарена съ металически конци и съ асири (тилилейки, светлушки).

По-старитѣ носѫтъ шарени забрадки безъ никакви украшения.

8). *Главина*, единъ видъ шапчица по-дълга отзади; тя е сукнена и нашарена съ металически конци. Неѫ носѫтъ по-старитѣ намѣсто прѣвръзка.

9). *Шапчица*, бѣла тънка кърпица обнизана съ пари; неѫ младитѣ невѣсти носѫтъ окачена отпрѣди на пояса си.

10). *Гердань* — сукнена ивица съ стари пари за на гърлото.

11). *Връзки* — ивици съ пари, носѫтъ ги младитѣ невѣсти.

12). *Сокай* — дълга колкото клашника сукнена ивица по-разширена на долния си край около 4 — 5 пръста, а свръшва се съ рѣси. Шита е съ металически конци и се носи отъ по-стари жени спуснѫта подъ виткитѣ на косата.

13). *Тозлуци* — сукнени шарени съ металически конци гърла за краката отъ колѣнитѣ до чорапитѣ.

На ушитѣ си българскитѣ селянки носѫтъ окачени по 3—4 стари пари.

14). *Калчуни* — чорапи съ кѫси расцѣпени гърла, исплетени отъ цвѣтни вълнени прѣжди; за по-младитѣ сѫ украсени съ металически конци. И въ Горни-Пологъ българитѣ приготовяватъ материялъ за дрѣхитѣ си, даже сами ги украшаватъ. Мѫжкото облѣкло на Горно-Положанитѣ е еднакво съ онова на Д.-Положанитѣ.

83.) *Куново* единъ часъ надъ Гор.-Турчани прѣку тепето при края на Суха-гора и края на Добра-вода, расположено въ единъ долъ.

84). *Търново* единъ часъ надъ горното. Надъ селото има развалини отъ стари цръкви. Търновчани правѫтъ много варь.

85). *Страняни*, расположено 20 минути надъ прѣдното. Много отъ селянитѣ му сѫ кираджии. Около селото има голѣма гора отъ дѫбъ и бука. При селото има развалини отъ стара цръква.

86). *Кяѫа* при границата съ Кичевско подъ планинския върхъ Добра-вода. На около му има голѣма букова гора.

87). *Желѣзно-Рѣчани* на $^1/_2$ часъ отъ горното и както него заобиколено съ букова и дѫбова гора. Това село е распръснѫто по источната часть на Буковикъ отъ с. Падалище

дори до Добра-вода. То е раздѣлено на махалитѣ: *Столевци, Пещерца, Мартиновци, Миновци, Ралевци, Голомѣевци* — (фамилии Ралевъ, Голомѣевъ има и въ Куманово. Това за знание на брачата!) Край селото тече не голѣмъ потокъ *Добра-вода*, който иде отъ едноименната планина.

88). *Падалище*, расположено по склона на Буковикъ не далечъ отъ изворитѣ на едноименната рѣка. Послѣднята, като се спуща по единъ стърменъ и скалистъ долъ на склона на Буковикъ, срѣща много скали, отъ които пада надолѣ съ бучение. Това сѫ водопадитѣ или *„падалищата“* на тази рѣка, отъ които и селото е добило названието си.

Падалище днесь е населено съ турци, които говорѧтъ арнаутски. Часть отъ тѣхъ сѫ неотдавнашни дошляци, а останѫлитѣ сѫ потурчени българи. Надъ самия Гостиваръ на кичевския пѫть има теке, основано отъ единъ шехъ, родомъ отъ село Чае. Прѣселенцитѣ падалищани сѫ били християни отъ тамкашнитѣ мѣста. Като съотечественици на шеховетѣ на текето, падалищани често се срѣщали съ тѣхъ и отъ нихъ били потурчени. Прѣдшественикътъ на сегашния шехъ е обрѣзалъ много отъ падалищанитѣ въ текето или въ ближната до него воденица. Това обстоятелство е още повече усилило връзкитѣ между шеховетѣ и падалищанитѣ. Днесь падалищанитѣ подържатъ текето, въ замѣна на което шеховетѣ го подържатъ въ правителството и въ каквито и да били случаи на нужда.

89) *Сърбиново* е расположено въ единъ долъ между Буковикъ и прѣдгорията му, прѣзъ който долъ протича единъ малъкъ потокъ, лѣвъ притокъ на р. Лакайца; то е заобиколено съ дѫбова гора. Близо до селото има развалини отъ старъ манастирь.

90) *Лакайца*, така наречено защото е въ лакаицата (лякъ у гостиварь, другадѣ ляка, лѫкавица, лакайца нарѣчатъ равно водно мѣсто покрито съ хубава трѣва и сѣнчести мѣста). Расположено е край едноименната рѣка $1^1/_2$ на югъ-ю.-истокъ отъ Гостиваръ.

Около $^3/_4$ часа надъ селото на една издигнѫта могила по склопа на Буковикъ пл. има развалини отъ стара крѣпость, наречена *„Звѣздино кале“*, а подъ крѣпостьта не далечъ отъ нея се забѣлѣзватъ остатъци отъ други сгради, наречени „самокови“, тъй като въ тѣхъ, споредъ прѣд-

ето, се е разработвало желѣзо отъ желѣзна руда, която се е копаяла въ околнитѣ височини.

91) *Митрой-кърстъ* $^1/_4$ ч. далечъ отъ горното, заобиколено съ гора отъ лѣска и дѫбъ. Въ него има нова църква.

92) *Гйонойца* на 1 ч. отъ горното по страната на дола на едноименната рѣка. И около него има добра гора отъ букъ, дѫбъ, ясенъ и липа. Близо до него има развалини отъ стара църква.

93) *Сйбница* на 1 ч. отъ горното наоколо му има добра дѫбова гора, отъ дървесата на която правѭтъ най-много земледѣлчески орѫдия въ Тетовско. Половинъ часъ надъ селото има развалини отъ стара крѣпость; изъ една стѣна на тѣзи развалини тече вода, която и българитѣ и арнаутитѣ считатъ за лѣковита и ходѭтъ да се миѭтъ съ нея въ недѣлитѣ и четвъртъцитѣ подиръ Гергьовъ-день.

94) *Таймище* на 1 ч. отъ горното.

95) *Срѣдково* е расположено въ единъ долъ и е заградено съ гора отъ букъ и дѫбъ.

96) *Цѣрово* е на $^3/_4$ ч. отъ Срѣдково, арнаутско село.

97) *Сушица*, расположено задъ Гостиварското градище въ дола на едноименния потокъ. Това село справедливо е наречено Сушица, защото околнитѣ му мѣстности сѫ покрити съ дървеса, а неговата околность е гола и бѣдна отъ вода.

По-прѣди селото било по-долѣ край Кичевския пѫть, нъ послѣ, за да избѣгнѫтъ неприятноститѣ, които имъ причинявали пѫтьтъ и близостьта до полето, отбѣгнѫли по-горѣ и се скрили въ горния кѫтъ на дола. Мѣстото на старото село и сега носи названията *Скакулица* и *Кукьище*; първото е било названието на старото село, а послѣдното е по-кѫсно название.

98) *Долна и Горна Баница*. расположени при политѣ на Градището въ весели мѣста. Отъ Гостиваръ сѫ отдѣлени само съ долината на Вардаръ. Горна Баница е расположено на самото източно подножие на Градище, а Д.-Баница подолѣ въ долината на Вардаръ. Прѣзъ двѣтѣ протича рѣкичката, която събира водитѣ на дола между Влайнища и прѣдгорието ѝ Крастата. По Вардаръ и по този потокъ има бахчи, отъ които се прѣхраняватъ много отъ жителитѣ на тѣзи двѣ села както и Турчанитѣ. Земята на тѣзи села е много производителна, за туй е твърдѣ скѫпа, — има мѣста, които се купуватъ по 20 л. т. дюлюмътъ. Баница е старо село.

Напрѣдъ то било много голѣмо, нъ намалѣло по слѣдния случай. При дохажданието на Турцитѣ тукъ, станѫло сбиванието между мѣстнитѣ жители и една чета отъ Анадолски Турци, които идѣли отъ кѫдѣ Турчани. Като се довършили припаситѣ имъ, селянитѣ най-подиръ се защищавали съ грутки, отъ което мѣстото на лѣво отъ Лакашница, дѣто е ставалъ боятъ, нарекло се е „*Грудайца*“ Надъ селото имало голѣмъ манастирь. Игуменътъ на този манастирь съвѣтвалъ ги да постоянствуватъ до послѣдня крайность и да не оставятъ манастирътъ на произвола на сѫдбата. Селянитѣ безъ да гледатъ на това се разбѣгали. Разсърденъ игуменътъ ги проклѣлъ, та отъ 500 кѫщи, които съставявали селото до тогава, останѫли само три и тѣ домазети. Заедно съ селото запустенъ билъ и манастирътъ. Сегашнитѣ жители на Баница сѫ нови пришелци. Поленцето надъ Вардаръ, което принадлежи на манастирската църква и сега се вика „*Цѣрковянъ*“. Слѣдъ разрушванието на селото завладѣлъ го билъ нѣкой си Хасанъ.

99) *Ново-село Папратъ* на 1 ч. разстояние отъ Сушица е расположено на високо мѣсто и на около си има гора отъ бука, дѫбъ и лѣска.

Всичкитѣ тѣзи села сѫ расположени въ планинската мѣстность между Кичевското и Тетовското полета по склоноветѣ на Буковикъ, Добра-вода и Влайница и по прѣдгорията на Буковикъ въ Гостиварско. Главното имъ богатство съставяватъ горитѣ, които имъ принасятъ слаба полза. Селата нѣматъ много пасбища, нъ пакъ скотовъдството би могло да се развие, особено по Добра-вода, ако не бѣше тъй силна развито разбойничеството. Има нивя по склоноветѣ на височинитѣ и по долчинкитѣ на потоцитѣ особено по Лакаица, нъ тѣ тъй сѫщо малко полза принасятъ на населението, защото сѫ малко сравнително съ голѣмината на селата, па и земята е слабо производителна. И тритѣ тѣзи занятия сѫ така слабо развити, щото немогѫтъ да прѣхранѫтъ населението; за туй жителитѣ на тѣзи села особено българитѣ ходѫтъ твърдѣ много на чужбина. Исключение правѫтъ Гор. и Долна Баница, чиито поле и бахчи даватъ достатъчни срѣдства за поминъкъ.

Отличителна черта на тѣзи села е тази, че повечето от тѣхъ сѫ распръснѫти и твърдѣ злѣ построени. Болшинс о отъ населението съставяватъ арнаутитѣ. Тукашнитѣ арнау едни отъ най-дивитѣ и най-проклѣтитѣ въ Тетовско. П

Влайница и Бунецъ този край е свързанъ съ Шаръ, а чрѣзъ Добра-вода съ Суха-гора и Порѣче. Той служи като мостъ на Арнаутитѣ да минаватъ Шаръ въ Суха-гора, Порѣче, и отъ тукъ въ Скопскитѣ планини и даже въ Велешкия Азотъ. По тази причина и още по дивотата и хайдушкия духъ на мѣстното население този край е дивъ, страшенъ, опасенъ, а нѣкога билъ е почти недостѫпенъ.

100) *Леуново*, расположено въ единъ долъ на сѣв. склонъ на Бистра планина 4 ч. на ю. — западъ отъ Гостиваръ въ южния край на Мавровското поленце. Въ селото има цръква.

101) *Кифрово или Никифорово* на $^1/_2$ ч. отъ Леуново и като него расположено въ единъ долъ при политѣ на Буковикъ планина край така нареченото *Тавлово поле.*

102) *Мавровo*, българско село всрѣдъ Мавровското поленце. Името му произвеждатъ отъ Турската дума мав. т. е. мѣсто, което нищо нѣма и нищо не признава надъ себе си. Спахилъкъ дава 200 лири годишно, бегликъ 200 глави.

Маврово е распръснѫто и раздробено село, тъй щото обиколка има около $1^1/_2$ ч. Раздѣлено е на 8 махли: *Ненчеви. Влаовци, Кичиковци, Байрамовци, Шамамовци, Шарковци, Арнкьевци, Фешковци.* Дѣли се на двѣ части.

Горни-край и *Долни-край.* Първиятъ е расположенъ въ единъ долъ, нареченъ *„Рѣчище“*, а долниятъ край въ единъ долъ на равното. По рѣчището тече единъ потокъ, който събира водитѣ отъ околнитѣ гори, а се губи въ Мавровското поленце. Маврово е крайното село на каазата на ю.—ю.—западъ отъ Тетово; до него има 10 часа.

Нѣкога Маврово е било $^1/_2$ часъ прѣку рѣката нò на западъ отъ днешното на Кожа планина въ едно мѣсто, което нѣкога е било покрито само съ гори, а сега съ ливади.

Тогавашнитѣ мавровци били юнаци, които нищо не признавали надъ себе си. Разбойницитѣ отъ Маврово сѫ били толкозъ силни, щото ходили на грабежъ въ Малесия. За укривание слѣдитѣ на разбойническитѣ имъ подвизи много имъ помагали горитѣ. Прочути били разбойницитѣ отъ фамилията Маиовци. Тѣ нападнѫли еднѫжъ на едно арнаутско село въ Малесия и го ограбили; слѣдъ малко тѣ били обратно нападнѫти отъ силна арнаутска дружина. Селото било запустено, много отъ жителитѣ му истрѣбени. Останѫлитѣ жители подновили селото на сегашното му мѣсто. Надъ Маврово и не далечъ отъ него сѫ Мавровскитѣ ханища на Дебърския

пѫть. Природата слабо е надарила това мѣсто за земледѣлие, полето е високо и не тъй производително, климатътъ доста суровъ; затова пакъ то и околнитѣ му планини сѫ чудесно сгодни за развито скотовъдство и дърводѣлство. И дѣйствително, едно врѣме жителитѣ и на тритѣ тѣзи села сѫ били голѣми скотовъдци и отъ занятието си много печелили. Нъ сега скотовъдството е съвършено отпаднѫло, та жителитѣ му сѫ принудени да търсѫтъ прѣхраната си въ чужбина, дѣто стават обикновено джелепчии, млѣкари, хлѣбари (въ Цариградъ), кафеджии, кръчмари и др. т.

Като е близо до Бунецъ, дѣто е сборното мѣсто на арнаутскитѣ чети слѣдъ набѣгитѣ имъ въ западна Македония и до Влайница, която служи като мѣсто за прѣминаване отъ Буковикъ въ Шаръ на арнаутски разбойнически чети, това поленце е много опасно мѣсто. За да могѫтъ да живѣѭтъ малко по-свободно и да се избавѭтъ отъ постоянитѣ нападения на четитѣ и отъ голѣмитѣ данъци, които арнаутитѣ имъ налагатъ, селянитѣ на тѣзи села плащатъ по 50 л. т. на най-силнитѣ отъ войводитѣ на тѣзи дружини. Маврово плаща на трима такива войводи около 300 лири.

Тукашнитѣ хора сѫ много красиви. Изобщо плѣмето на Мияцитѣ се отличава по правилността на чертитѣ и по съразмѣрността въ тѣлосложението си; нъ жителитѣ на тѣзи села сѫ особено красиви, тѣ сѫ високи, едри, стройни, съ червени лица.

103). *Дуфъ* (Духъ). Върхътъ Бунецъ чрѣзъ единъ гребенъ на севѣро—истокъ се скача направо съ Шаръ, а откъмъ юго-източния му край отъ него се спуска Влайница и между склона на Шаръ е дола на р. Мелце. Въ най-горния край на този долъ по склона на Бунецъ и Шаръ е разположено селото Дуфъ, което по мѣстоположението и видътъ си иматъ чисто планински характеръ; както бива съ много планински села, то е раздробено на петь махали отъ дѣсно и отъ лѣво на дола, които махали по раздалечината и голѣмината си приличатъ на отдѣлни села. Тѣ сѫ:

1) *Толяни*, разположено най-горѣ отъ всичкитѣ по стръмнината на склона на Шаръ.

2) *Брѣзевецъ*,—тъй сѫщо разположено на една стръмн

3) *Чаяни* лежи въ една впадина край р. Мелце.

4) *Балабанъ* край самата Мелце.

5) *Ерчевище* и то край Мелце, нъ по-долѣ отъ го

Височинитѣ надъ Дуфъ по склона на Шаръ сѫ повечето голи, а онѣзи по Бунецъ на юго-западъ отъ него сѫ покрити съ буйна гора. Около 20 минути надъ Чаяни извира р. Мелце, водата на която тукъ е сива. Навѣрно името ѝ трѣбва да е произлѣзло отъ думата *мѣлъ*. Дуфъ е най-крайното тетовско село на юго-западъ; то е на 10 часа отъ Тетово. Прѣку Бунецъ и гребена, който го скача направо съ Шаръ, се захваща мѣстностьта Голѣма-рѣка. Дуфчани като планински хора иматъ твърдѣ малко земя за разработване. Напрѣдъ тѣ сѫ се занимавали съ скотовъдство, което е съставявало главниятъ имъ изворъ на богатство; нъ напослѣдъкъ, като отпаднѫ скотовъдството, тѣ си поминуватъ главно съ гурбетчилъкъ — тѣ ходѭтъ най-много въ Цариградъ

Въ Дуфъ българитѣ говорѭтъ арнаутски, само възрастнитѣ знаѭтъ български. Въ цръквата си четѫтъ словѣнски, обичаитѣ имъ сѫщитѣ както въ околнитѣ тѣмъ села, отдѣто вематъ и моми.

104). *Ортуше* единъ часъ отъ с. Дуфъ на р. Мелце, надъ която тукъ има слабъ дървенъ мостъ; по-нататъкъ има гори отъ дѫбъ и бука.

105). *Рѣчани* ½ ч. на истокъ отъ горното на р. Мелце.

106) *Врутокъ* надъ изворитѣ на р. Вардаръ по Зендель-бегъ пл., прѣку която на юго-западъ е Дуфъ. Сега въ селото има джамия и цръква, подъ селото до Вардаръ-баши има стара цръква Св. Мина, а нѣкога тукъ на близо е имало и манастирь на сѫщото име.

Нѣкога селото е било подъ Вардаръ-баши между нѣѫ и р. Мелце, нъ послѣ е отбѣгнѫло горѣ. Старото му мѣсто го викакъ *Селище*, име, което се дава почти врѣдъ на мѣстата на старитѣ села, дѣто сѫ останѫли нѣкакви остатъци отъ това село. И сега въ селището има шесть кѫщи, което показва, че селото се е прѣнасяло горѣ полека-лека, а не изведнѫжъ.

Още по-надолу по политѣ и по склона на Шаръ сѫ селата: *Здунье*, *Г. и Д. Ехловецъ*, *Палчища*, *Врабчище*, *Галати*, *Лисецъ*, *Гари* и др.

Глава II.

Кичевската кааза

§ I. *Общи бѣлѣжки.* Кичевската кааза обхваща едноименното поле и околнитѣ му планини. Споредъ повръхнината

на мѣстата, които влизатъ въ състава ѝ, тя е повече планинска страна. Обиколена е съ Дебърската, Охридската, Битолската, Прилѣпската, Велешката, Скопската и Тетовската каази. Границитѣ ѝ съ тѣзи каази по планини сж: западнятъ склонъ на Даутица безъ билото Бушòа-чешма, Стърмолъ, Баба, Турла; низъ Турла границата завива по Пониква и по дола Скакало излиза на Бѣличката планина, по билото на която отива до върхъ Стогово. Отъ тукъ по билото ѝ Яма влиза въ Бистра, дѣто минава по тѣзи мѣста: *Лукоецъ*, *Два-камена*, *Думойца*, *Коритникъ*, *Пашиница*, *Тресаначко-полце* (една рудина по западния склонъ на Бистра), Плоча и Соломоница до Буковикъ. По билото на послѣдния излиза до Кяфа, а отъ тамъ по самото било на Добра-вода и Сухагора до онова мѣсто надъ Скопйе, дѣто рѣката Трѣска прѣсича Суха-гора. Отъ Клисурата на Трѣска по Рудината, Пропастьта и Карадумца излиза на Даутица при политѣ на върхъ Якупица.

По села тя има за граници съ Гостиварско: Заязъ съ Таймище и Колари, Букойчани съ Падалище, Папрадища и Битоо съ Кяфа. Съ Скопско: Здунье съ Пуста-Брѣзница и послѣ прѣзъ Тажево. Съ Прилѣпско: Модрища, Виръ и Локвица съ Бѣлица, Црѣшнево съ Крапа, Суво-долъ съ Барбарасъ, Текия и Латоо съ Сланско. Съ Битолско: Латоо съ Крушово, Пласница съ Дивяци, Дворци и Лисичани съ Пуста-рѣка и Цѣръ, Атища и Варньещица съ Цѣръ, Сълпъ съ Цѣръ и Цѫрско, Кладникъ съ Цѫрско. Съ Охридско: Бѣлица, Цѫрско и Козица съ Мраморецъ, Свиньище съ Турье, Юдоо съ Турье и Сливово, Попоецъ и Малкоецъ съ Сливово и Върбяни. Съ Дебърско: Ехлоецъ съ Гари, Душегубица и Кленоецъ съ Лазарòо-поле, Лахчани, Добрѣноецъ и Яорецъ и Галичникъ съ Бачища.

Безъ Порѣче Кичевската кааза въ описанитѣ граници прѣдставява видъ на четиримѫгълникъ и се простира отъ Кичева на истокъ 5 часа, на юго-истокъ 5 часа, на югъ $2^1/_2$ часа, на юго-западъ 4 часа, на западъ 5 часа, на сѣв.-зап. 6 часа, на сѣв. 4 ч., на сѣв.-истокъ 4 часа. Пространството на каазата въ тѣзи граници, заградено сѐ отъ високи погранични планини, прѣдставява едно цѣло, отдѣлено съ естествени граници отъ околнитѣ мѣста. Така че административнитѣ граници на тази кааза сж твърдѣ сполучливо опрѣдѣлени. Изобщо взета, Кичевската кааза съ тѣзи граници е уединена,

затънтена страна, а по характера на повръхнината си тя е дива планинска страна. Ако се гледа на сѫщитѣ исторически граници на Македония, тази каза спада въ Македония, защото границата между Македония и Албания е Бистра и Стогово, нъ по население, по характеръ на мѣстото и по духъ на населението, по условията на живота, по общественото положение на населението Кичевско, както и Тетовско, трѣбва да се отнесе въ Арнаутлука. По положението на работитѣ, по духа на населението и по характера на мѣстото Кичевско има много общо съ Тетовско. Населението състои отъ българи-християни, българи-мюслюмани и сѫщи арнаути.

Арнаутитѣ сѫ всичкитѣ прѣселенци отъ близкитѣ арнаутски села особено отъ Дебърско, отдѣто сѫ прѣселени отъ неотдавнашно врѣме. Чисто арнаутски или повече арнаутски села сѫ: 1) *Другоо*, ново-заселено чисто арнаутско село, което още нѣма свой синоръ. До прѣди нѣколко десетки години състояло отъ 10 кѫщи пришелци арнаути и е било заселено по склона на Бистра, а послѣ е слѣзло въ Копачката рѣка, дѣто е и сега. Прѣмѣстили селото долу главно за да бѫде на пѫтя за Дебъръ и по-близо до околнитѣ християнски села. Жителитѣ му Друговци, които сѫ извѣстни по лошотиитѣ си, хранѭтъ се на гърба на околнитѣ български села. 2) *Сълпъ* въ Демиръ — Хисарско при южнитѣ поли на Турла край джадето за Битоля, голѣмо и силно арнаутско село, което е като страшилище за околнитѣ Крастанички села, особено за ближнитѣ села Цѣръ и Цѫрско. Сълпчанитѣ сѫ се обогатили много на смѣтка на околнитѣ български села. И това село е прѣселено, нъ кога се заселило тукъ не е извѣстно. Сълпчани и тѣхнитѣ сѫотечественици Дебрани близо при селото сѫ имали доста силно сражение съ Султановитѣ войски, когато тѣ сѫ идвали отъ Битоля да наложѭтъ на Кичевско новиятъ правителственъ режимъ намѣсто до тогавашния спахийски. 3) Гарани, 4) Мавмудовци. 5) Шутоо, 6) Цървивци, 7) Жубрино, 8) Арангелъ, 9) Ново-село, 10) Туинъ, 11) Ягелъ, 12) Поповяни, 13) Папрадища—Порѣчко, така наречено за разлика отъ изгореното въ 1883 год. Велешко Прапрадища; 14) Берикоо, 15) Колари, 16) Дълбоки-долъ, 17) Заязъ, названието на което излиза навѣрно отъ думитѣ „задъ-язъ“ съ исхвърляние на звука *д*, както отъ задъ-градъ има село Заградъ, отъ задъ-Бърдени — Забърдени, отъ задъ-Горичани въ Костурско—Загоричани

задъ-езери — Зазери и др. т. Явно е прочее, че арнаутитѣ сѫ замѣстили прѣдишнитѣ жители християни на това село, нъ види се че това е станѫло отдавна, та околнитѣ селяни не помнѭтъ това произшествие. Заязъ е расположено 1 ½ ч. на сѣв.-сѣверо-истокъ отъ Кичева надължъ на 1 ¼ часъ по двѣтѣ страни на едноименната рѣка въ сѣверо-източния край на едноименното поленце до пл. Буковикъ.

Заязъ е най-голѣмото и най-богатото село въ цѣлата кааза. Жителитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство, нъ главниятъ источникъ за обогатявание сѫ околнитѣ християнски села, които по тази причина сѫ полу-запустѣли. Единствената полза, която Заяжанитѣ принасятъ на християнскитѣ села състои въ това, че селото, като яко и многолюдно, служи като крѣпость на цѣла Горно-Кичева противъ нашествията на арнаутитѣ Малесорци и Дебрани, които поради туй по̀ обичатъ да прѣминаватъ въ източния край на Кичевско прѣзъ южно-кичевскитѣ планини и прѣзъ Буковикъ и Чалиоѣца. 17) Бракямъ въ Порѣче.

Всичкитѣ горѣказани села сѫ населени съ чисти арнаути, нъ знаѭтъ добрѣ и български езикъ, понеже въ Кичева повече отколкото въ Тетовско общоговоримиятъ езикъ е българскиятъ. Арнаутитѣ сѫ се прѣселяли постепено въ християнскитѣ села, отдѣто съ врѣме истиквали послѣднитѣ и обрѫщали селото на арнаутско. Че това е така, свидѣтелствуватъ самитѣ названия на селата, които безъ исключение сѫ български.

За нѣкои отъ тѣхъ и сега сѫществуватъ спомени въ околнитѣ селяни, за другитѣ вече сѫ се забравили, а за трети има живи доказателства за тази история, като напримѣръ за Шутоо, дѣто до скоро имало нѣколко християнски кѫщи и на което цръквичката и сега стои; Арангелъ, напрѣдъ чисто християнско село, сега има само 3 християнски кѫщи и цръквичка вънъ отъ селото и пр.

Чиститѣ арнаути не сѫ наистина тъй фанатични и лоши спрѣмо християнитѣ, както сѫ арнаутитѣ по другитѣ мѣста, нъ сѐ сѫ страшни грабители и пакостници за съсѣдитѣ си християни и сѫ причина за запустѣванието на много села. Не обичатъ толкозъ убийството, нъ грабителството имъ е обикновено нѣщо. Най-проклѣти сѫ Заяжанитѣ и Сълпчанитѣ. Интересни сѫ отношенията на чиститѣ арнаути спрѣмо единовѣрцитѣ имъ потурчени българи. Тѣ считатъ послѣднитѣ за

низки, долни сѫщества, недостойни мюслюмани и за това ги страшно мразѭтъ, прѣзиратъ и редко се сношаватъ съ тѣхъ. Особена умраза имать Заѣжанитѣ спрѣмо градскитѣ мюслюмани, спрѣмо мюслюманитѣ въ село Сърбяни, които именуватъ съ позорното споредъ тѣхъ име „аповци“ (въ кичевския говоръ думата „апо“ се употрѣбява въ смисъль на българското „байно“ или турското „кардашъ“-брате).

Потурченитѣ села въ Кичевско сѫ: 1) Староецъ, 2) Лисичани, 3) Челопеки, 4) Прѣгло́о, 5) Пласница, 6) Сърбица, 7) Горно и Долно Страголница, 8) Бачища, 9) Премкя и Порѣчкитѣ: 10) Требина, 11) Модрица. Жителитѣ на тѣзи села, потурчени неизвѣстно кога, говорѭтъ у дома си и вънъ български, като сѫщински българи. Види се за дѣто не ходѭтъ по чужбина, у тѣхъ сѫ спазени такива стари и интересни думи и форми на езика, каквито нѣма между самитѣ българи християни.

Тѣ употрѣбяватъ окончанието *аатъ* за 3-то лице множествено число, което се срѣща въ Прилѣпско и Битолско, а въ Кичевско не; казватъ „та̀ци“, „ва̀ци“, „онаци“, „рабокье“, намѣсто: „такви“, „вакви“, „онакви“, „работи“; „титрема“ („сморувание“ или слаба трѣска), „апо“ (брате) и др. т.

Въ противоположность на помацитѣ по всичкитѣ други мѣста у тукашнитѣ помаци християнскитѣ морали за общественъ животъ се спазили непокѫтнѫти. Кичевскитѣ помаци сѫ въ братски отношения съ сѫщитѣ си братя-християни българи. Не се докоснуватъ до имуществата на съсѣда си, ходѭтъ си на гости по между си, сподѣлятъ скърбитѣ и радоститѣ на съсѣда си и повече съ подмилкуване отколкото съ насилие стоѭтъ на общински служби по селата или при частни лица. Побратимяванията, посестримяванията чрѣзъ свещеническо освѣщение между мюслюмани и християни сѫ много чести.

Цѣренето болести съ молитвата на свещеници, особено на свещеницитѣ отъ манастиря, е въ употрѣбение у тѣхъ толкозъ, колкото и у християнитѣ. Видѣ ми се твърдѣ интересно, когато видѣхъ мюслюманитѣ отъ града да се интересуватъ за нашитѣ общонародни работи и когато, макаръ съ цѣль да угодѭтъ, наричатъ тѣзи работи „наши“.

Въ работата тѣ смѣло конкуриратъ съ българитѣ християни. Особено се отличаватъ съ братски отношения къмъ

селянитѣ си и къмъ съсѣдитѣ си помацитѣ отъ Чолопеки, дѣто и сега селскиятъ свинярь е мюслюманинъ. Прѣди нѣколко години нѣкои младежи помаци отъ това село се възмутили отъ това, дѣто тѣхенъ единовѣрникъ е свинярь на християнскитѣ свини и поискали да развалятъ този обичай, нъ старцитѣ не склонили на това, защото не искали да измѣнятъ това, което е останало отъ дѣди и прадѣди.

Водими отъ традиционнитѣ си християнски морали, тѣ отъ своя страна ненавиждатъ дошляцитѣ диви арнаути и ги страшно осждатъ за грабителствата и притѣсненията, които упражняватъ надъ християнитѣ.

По происхождение кичевскитѣ българи смѣтатъ себе си за Бърсяци, а планинскитѣ селяни по западния склонъ на Бистра — за Мияци. Прѣходътъ отъ Мияци въ Бърсяци най-добрѣ се забѣлѣзва въ Яма-планина. Селата прѣку Буковикъ въ Гостиварско и Тетовско за Бърсяцитѣ сж „шопи“, както бива обикновено съ съсѣднитѣ родове по насъ. Мияцитѣ и Бърсяцитѣ доста се ненавиждатъ: името „мияци“, „бърсяци“ еднитѣ и другитѣ употрѣбяватъ за присмѣхъ и за укоръ, като притурятъ при него и прозвището „нищовѣрци“.

Главниятъ поминъкъ на населението въ цѣлата кааза е гурбетчилъкътъ. Планинската тази страна е чудесно сгодна за развито скотовъдство и дърводѣлство. Даутица, Бистра и Чалиойца съ тлъститѣ си пасбища могли бихж да хранятъ безбройни стада отъ иманье, както и Шаръ-планина и да прѣхранватъ многочислено население. Дѣйствително, нѣкога скотовъдството е било главно занятие въ Кичевско и е давало срѣдства на населението на тази кааза да бѫде твърдѣ богато. Това е помогнало, щото този планински кѫть да е тъй гѫсто населенъ. Обаче, силно развитото разбойничество, нападението и грабителството на малесорски и дебрански чети и притѣсненията на мѣстнитѣ арнаути сж намалили и почти унищожили крупното скотовъдство въ Кичевско, а дрѣбното скотовъдство по планинскитѣ села не заслужва внимание. По такъвъ начинъ главниятъ изворъ за поминъка на населението се е унищожилъ. Полскитѣ села се занимаватъ съ земледѣлие, нъ малкото туй поленце не е въ състояние да прѣхрани гѫсто-населената Кичевска кааза. Вслѣдствие на туй Кичевцитѣ сж били припудени да оставятъ бащиното си огнище и да търсятъ прѣхраната си другадѣ — участь, която е постигнала всичкитѣ планински мѣста въ западна и ю

западна Македония: Тетовско, Дебърско, Кичевско, Демиръ-Хисарско, части отъ Охридско, Прѣспанско и Костурско. Кичевци, особено селянитѣ, сж всичкитѣ безъ изключение гурбетчии, въ сѫщинската смисъль на тази дума. Има села, въ които едвамъ има 3—4 мѫжье — всичкитѣ други сж на гурбетъ.

Останѫлитѣ тукъ фамилии сж въ нещастно положение и на драго сърдце бихѫ напуснѫли съвсѣмъ бѣдното си родно мѣсто, ако на това не имъ прѣчѫтъ мѣстнитѣ арнаути и правителството, на които не е въ интереса това изселявание. Кичевци ходѫтъ на гурбетъ въ Влашко и особено въ Сърбия. Сношенията съ фамилиитѣ си още водѫтъ повече чрѣзъ така пареченитѣ саиджии, чрѣзъ които си пращатъ у дома писма и пари. Отъ врѣме на врѣме и тѣ сами се връщатъ назадъ. Гурбетчилъкътъ ги е доста изострилъ, за туй селянитѣ въ Кичевско сж по-развити отъ гражданитѣ Кичевчани; нъ заедно съ това тѣ сж усвоили въ Сърбия и лошъ единъ духъ по отношение на народностьта си. Въ Кичевско има селяни съ сръбски духъ и убѣждения. Виждалъ съмъ тѣзи гурбетчии и прѣди да отидѫтъ на гурбетъ и пакъ съмъ ги видѣлъ, като се връщали отъ тамъ. По тѣхъ очевидно съмъ забѣлѣжилъ, до колко тягостното положение и бѣдностьта на нашия селянинъ указва влияние на физическото му устройство. Когато си идѫтъ, тѣ сж промѣнени, накитени въ нови дрѣхи, здрави, пълни, съ дебелъ вратъ и червени бузи; въ обращенията си сж свободни, въ купуването и продаването непридирчиви. Щомъ постоѫтъ нѣкой мѣсецъ и послѣ ги видишъ — просто не можешъ да ги познаешъ: одърпани, ослабнѫли, станѫли като пусталиятъ вълкъ въ общопознатата приказка „Вълкъ и Куче“. Има и защо да ставатъ такива: кредиторитѣ на домашнитѣ му въ врѣме на неговото отсѫтствие, правителството за данъци, поляцитѣ, разни хайдути и съсѣди арнаути, които насилственно му налагатъ какъвто си щѫтъ данъкъ пропорционално съ спечеленитѣ му пари, като право за живѣение, въ едно кѫсо врѣме го събличатъ и той е принуденъ скудно да доживѣе онуй кратко врѣме, което си е дошълъ да прѣкара въ селото съ домашнитѣ, като възнаграждение на дългия гурбетлъкъ. Свободниятъ животъ въ врѣме на гурбетлъка го е направилъ по-чувствителенъ къмъ трудноститѣ на положението му, за туй въ кратко врѣме тягостното положение повлиява му и нъравственно, и физически.

Останѫлитѣ тукъ селяни въ полето се занимаватъ съ земледѣлие, а въ планинскитѣ села — съ земледѣлие и скотовъдство. Колко е развито земледѣлието, може да се съди по туй, че ашѫрътъ, т. е. десетъкътъ на житото и фурдафатътъ или данъкътъ за дрѣбни произведения е 8000 лири, когато по други мѣста има села, на които ашѫрътъ се въскачва до 1000 лири.

Административенъ центъръ на каазата е малкото градче Кичева. Това градче е расположено въ сѣверо-западния кѫтъ на Кичевското поле на границата между Кичевското поле и Заяжкото, долната часть на Заяжката рѣка не далечъ отъ устието ѝ. Отъ источната страна надъ самото градче се издига въ видъ на високъ хълмъ сега кръстава, а нѣкога гориста, тумба — юго — западниятъ край на Орланечкия Хрѣбетъ Заязъ като рѣка, която тече подъ самитѣ поли на тази тумба, отдѣлила е отъ него една по-низка тумба. На върхъ тази послѣднята тумба има остатъци — стѣни отъ бивше кале на нѣкоя си княгиня Китя, отъ името на която прѣдполагатъ да излѣзло названието на града Кичева (Кит'ава — Кичава).

По происхождение, значение, вънкашенъ и вѫтрѣшенъ видъ Кичева е едно голѣмо село. Толкозъ села въ една уединена мѣстность, затворена за околнитѣ по-голѣмички градове, естествено трѣбва да иматъ единъ центъръ, дѣто да се сбиратъ и да си размѣняватъ взаимно произведенията. Нищо особено не бие на очи, като погледнешъ отъ далечъ градчето: широко село расположено въ равно лишено отъ дървесна растителность мѣсто. Отвѫтрѣ кѫщитѣ му сѫ повече едноетажни, двороветѣ съ селски видъ и устройство. Въ нѣкои села, както напримѣръ Орланци, има кѫщи по-хубави отколкото въ града. Като исключимъ нѣколко кѫщи въ централната часть, останѫлитѣ сѫ сѫщински чифчийски кѫщи съ всичката селска неуредица въ кѫщитѣ и двороветѣ. Чаршията състои отъ прости дървени дукяни наредени въ една улица, а магази още не се срѣщатъ. Само около половината отъ тѣзи дукяни сѫ отворени постояно, другитѣ се отварятъ само въ пазаренъ день. Много отъ тѣхъ сѫ ги наели селяни отъ ближнитѣ села, които прѣзъ другитѣ дни отъ седмицата си работятъ въ селото, а само въ пазарния дохаждатъ и стоятъ нѣколко ч защото пазарътъ въ Кичева се захваща отъ 4 часътъ по турс сутрѣньта, а свръшва се около 7 — 8 часа подиръ об

За да постоятъ въ града повече врѣме, когато селскитѣ имъ работи сж свършени, надъ дукянитѣ си иматъ по една стаичка, която наематъ наедно съ дукяна. Въ такива стаички живѣятъ и 27-тѣ власи прѣселенци.

Дукянитѣ по стойностьта на стокитѣ, които се държатъ въ тѣхъ, приличатъ на селски дукяни, въ които има всичко необходимо за всѣка селска кжща, което всичко наедно едвамъ костува нѣколко лири. — Нѣма нито единъ дукянъ да продава стока на топтанъ. Може да се каже, че Кичева нѣма никаква търговия. Вънкашната стока купуватъ отъ Прилѣпъ по начинъ, който описахъ по-горѣ (ч. III — Пжтни съобщения), а на вънъ градътъ не изважда почти нищо. Главнитѣ произведения, като овощия, масло, сиренье, вълна, нѣкои прости дървени издѣлия селянитѣ ги носятъ направо въ Прилѣпъ и Битоля, а кичевскиятъ пазарь остава само за взаимно размѣнение на произведенията между полскитѣ и планинскитѣ села и за да си доставятъ селянитѣ потрѣбнитѣ за въ кжщи дрѣбни работи.

По облѣклото, обноскитѣ, приеманието гости или посѣтители Кичевчани въ нищо не различаватъ отъ селянитѣ. Такова е положението на това градче, което при богатитѣ разнообразни произведения въ околностьта могло би да стане добъръ вжтрѣшенъ търговски центъръ. Положението на църковно-училищнитѣ работи въ града и околията, до колкото можахъ да ги узнаж, ще обрисувамъ по-нататъкъ.

Кичевската кааза споредъ мѣстоположението раздѣлятъ на 5 мѣстности: Порѣче (Горно и Долно), Копачка, Горно и Долно — Кичева.

По-рѣчие или, както си го викатъ тамъ, По́рѣче захваща источната и сѣверо-источната часть на каазата въ границитѣ, които опрѣдѣлихъ при орографията на Кичевско. Названието По-рѣчие тази мѣстность е добила отъ това, че се намира около рѣката Трѣска. По характера на мѣстото Порѣче се дѣли на 2 части: Горно и Долно-Порѣче. Горно-Порѣче наричатъ мѣстото на лѣво отъ рѣката: то е ядката на Порѣче и прѣдставява една дива непристжпна и неизвѣстна планинска мѣстность. Тамъ въ дивитѣ пропасти всрѣдъ гжсти гори въ диплитѣ на Чалиойца и Добра-вода сж расположени повечето отъ Порѣчкитѣ села.

Долно-Порѣче наричатъ мѣстата по долината на рѣка Трѣска и на дѣсно отъ нея по склона на планинитѣ Дау-

тица, Караджица и Рудината. Долината на Трѣска е твърдѣ незначителна, голитѣ планински склонове, никакъ не сгодни за разработване, сж лишени отъ гори, така че Долно-Порѣче е твърдѣ бѣдна страна.

Изобщо взето, Порѣче е чиста планинска мѣстность. Поголѣмата му часть е покрита съ гжсти гори отъ разни дървеса, между които първо мѣсто захващатъ овощнитѣ дървеса.

Споредъ това тя е мѣстность прѣдназначена за развито дърводѣлство, скотовъдство, нъ по причина на силно развитото разбойничество въ планинитѣ планинската промишленость е на долна степень и порѣчани сж крайно бѣдни хора. Сега порѣчани изваждатъ на външъ главно овощия: кестени, круши, ябълки, които продаватъ въ Прилѣпъ и Битоля, урда, която носятъ въ Гостиваръ, дѣто ж продаватъ на Дебранитѣ, малко дървени издѣлия, главно дъски за самари, които носятъ въ Прилѣпъ и др. т. дрѣбни работи.

Д. и Горно Кичева съставяватъ селата въ полето при политѣ на околнитѣ планини. Заяшкото поле съставява *Горно-Кичева,* а Кичевското поле — *Долно-Кичева.*

Копачка наричатъ юго-западната планинска часть [illegible] зата около горната часть на Велика по склоноветѣ на [illegible] западниятъ край на Бистра по Голакъ и Вървонтѣ. О[illegible] нялото скотовъдство е заставило жителитѣ на Копачка [illegible] си търсятъ земя за разработване. Понеже цѣлата страна, кога покрита съ гжсти гори, сега е обрасла съ храст [illegible] и шумаци, тѣ се видѣли принудени да търсятъ срѣдс[illegible] да искоренятъ храстьето за да си отворятъ нивя по [illegible]лон[illegible] тѣ на планинитѣ. При исчистяването мѣстата постж[illegible] ъ [illegible] а: изгарятъ листата и клончетата на дървесата и [illegible] о [illegible] сятъ пепелта съ земята чрѣзъ копание получав[illegible] ъ която се нарича „лазъ“ и която дава голѣмо п[illegible] ю[illegible] Слѣдъ 2 годишно разработване „ископачватъ“ ко[illegible] на дървесата и храстьето, които корени изгарятъ [illegible] к[illegible] и нивата е готова.

Това трѣбенье храстьето се нарича *копаченье* то става само въ тази мѣстность, нарекли сж ж [illegible] Копачка. И Копачка дѣлятъ на *Горна* и *Долна.* С[illegible] на Яма и Лопушникъ и сѣверниятъ склонъ на Го[illegible] ричатъ Горна-Копачка, а останжлата часть по[illegible] рѣката Долна-Копачка.

ı е мѣстность планинска. Нѣкога тя била по-
к съ гѫсти гори, въ които пасили безбройни стада, нъ
(га е ıе гола; жителитѣ ѝ ходѭтъ на чужбина макаръ
и ъ колкото отъ другитѣ мѣстности. Подиръ По-
I ı бѣдната часть на каазата.

ıъ — колу и Робетинъ — колу викатъ долътъ на
рѣка.

го *жрбетинъ* трѣбва да е получено отъ думата
— гребенъ (у насъ жрбетъ: „жрбетътъ“ на нѣкое
човѣка) и да се е прѣнесло отъ хребетътъ (жр-
, о видѣхме, че се спуска отъ Чалиойца къмъ по-
и подъ който се намиратъ селата на този „Колъ.“
Дъното на дола е тѣсно и каменисто, странитѣ на окол-
ı жрбетъ несгодни за обработвание, та жителитѣ на се-
въ този колъ ходѭтъ всички безъ исключение на чуж-
повече отъ всичкитѣ мѣста въ Кичевско:

Бѣлѣжки за нѣкои отъ Кичевскитѣ села

е ,сположено по едноименната рѣка. Селото е
(ıло рѣката почти кѫща по кѫща; само въ
Сатинската, махала кѫщитѣ сѫ събрани на
: ıието, чисто арнаутско, е диво, грабливо и
: ıтеръ, бичъ за цѣло Горно-Кичева. Помину-
(хı утлукъ, скотовъдство, земледѣлие и гурбетлъкъ.
ъ 26 бачила въ полето и въ околнитѣ планини.
ца, расположено на едно много стръмно, голо
ıсто по склона на Луковецъ. Понеже тамъ не
: прѣвозвание стокитѣ, служѫтъ си съ *саньи*,
по цѣлата *Горна-Копачка.**) Селото е бѣдно и
съвършено опустѣвание.

: , расположено въ дъното на дола *Студенчища*,
ıстра планина.

лко надъ него по единъ склонъ на сѫщия долъ.

а. *Саньтѣ* направени сѫ тъй: 2 паралелни греди, завити
ı , съединени сѫ отпрѣдъ и отзадъ съ напрѣчни греди;
азува една четверожгълна плоскость, която заплитатъ отъ
у четири колове, исправени на четиритѣ краища, образуватъ
а; санята води единъ само волъ. Понеже прѣнасяньето на
ı е доста трудно, то при всѣка почти нива има и отдѣлно
вършѫтъ житото.

Нѣкога и двѣтѣ тѣзи села били вънъ отъ дола по Бистра и всрѣдъ гората „*Калиндерица*“; жителитѣ имъ намирали богата прѣхрана въ бачилата на Бистра. Отъ разбойничества и грабителства, на които често били подхвърлени, прѣди 18—20 години селянитѣ се прѣнесли въ дъното на дола, въ по-закрито мѣсто. Отъ тукъ пъкъ и бачилата имъ — срѣдствата за поминъкъ, се намалили, а жителитѣ пъкъ се прѣдали на гурбетлъкъ. Останѫлитѣ жители занасятъ въ града дървенъ материялъ, особено дъски отъ ясика.

Бигоръ-Доленци състои отъ двѣ части, расположени една надъ друга по склона на Кичевската Краста. Долната часть е основана едвамъ прѣди 12 години, нъ тя силно расте на смѣтка на горната.

Мраморецъ изважда много карти (бъклици), склопци и др. дървени издѣлия, които се распродаватъ по Кичева и Прилѣпъ.

Локвица и *Виръ* сѫ единственитѣ Порѣчки села, които признаватъ вѣдомството на Екзархията.

Бѣлица е расположено по склона на Бѣличката планина, българско село. Мѣстото му е планинско и непроизводително; по дола на едноименната рѣка става малко мумурузка, а по околнитѣ стръмнини става малко ръжь. Недостатъкътъ отъ земледѣлието допълнявали съ голѣмитѣ сгодности на ближната планина за развито скотовъдство и дърводѣлство и жителитѣ се прѣхранвали. Обаче отъ 10 години насамъ, когато скотовъдството отпадна поради силно развитото разбойничество, Бѣличани захванѫхѫ да ходѭтъ на гурбетъ, най-много въ Влашко, дѣто ставатъ фурнаджии. Отъ селото се изнася: масло, дъски за самари, ясенови корубки за боядисванье и др. т.

Напрѣдъ селото е било расположено $^1/_4$ часъ по-горѣ въ планината, въ мѣстото, което сега се нарича „*Горно-село*“. Слѣзнѫли по-долу за вода, защото Горно-село е безводно мѣсто.

Многото планини съ своитѣ дѣвственни лѣсове, твърдѣ тлъститѣ пасбища по Бистра, Чалиойца, Яма и Турянскитѣ планини, които даватъ прѣголѣми срѣдства не само за животъ, нъ и за голѣми забогатявания при по-развито, ако ще би и по най-старъ и простъ начинъ, дърводѣлство и скотовъдство, каратъ посѣтителътъ на този край да си помисли, че е въ единъ край, дѣто Богъ е излѣлъ всичкитѣ си благословии, каквито може да даде на една страна, че тукъ б гатството и хубоститѣ въ пълна хармония сѫ излѣти

Божията милость и че слѣдователно населението въ нея цъвти отъ благосъстояние и живѣе охоленъ, щастливъ, уединенъ планински животъ. Богатитѣ долинки на потоцитѣ и Кичевското поленце би съставявали здрава основа за прѣхраната имъ, състоянието би имъ давало голѣми леснини да се снабдяватъ съ потрѣбното жито отъ ближното богато съ жита Пелагонийско поле. И наистина, нѣкога жителитѣ на този благословенъ край се наслаждавали съ щастливъ планински животъ. Единъ старецъ отъ Г.-Копачка съ въсхищение и съ сълзи ми описваше тогавашното положение, тогавашниятъ животъ, прѣдъ който сегашниятъ за него не е друго освѣнъ мжчение, Божие наказание. Особено щастливи и свободни сж били въ врѣмето на спахиитѣ, които поменжтиятъ старецъ и сега търси. Тогава селата били растурени почти кжща по кжща. Всѣкой домоначалникъ съ свойто семейство си билъ построявалъ всрѣдъ корията потрѣбнитѣ помѣщения, завладѣвалъ си нужното за пасбище на стадото му пространство и скритъ въ корията живѣлъ си охоленъ фамилияренъ животъ Като си исплащалъ на врѣме скромниятъ данъкъ, който искали спахиитѣ, мирно и спокойно си каралъ работичката и си живѣлъ. Що се отнася до разбойници, мжжки си бранѣлъ своето, защото систематическо разбойничество, на което да не може да се прѣодолѣе, не е имало. Обикновено явление е било да има човѣкъ 5—6000 глави иманье, а редко е имало кжща безъ нѣколко стотини глави добитъкъ, който за планинеца е грамадно богатство. Съ топло сърдце били сж въ сжщото врѣме силни, съгласни и рѣшителни. Когато пъкъ Тетовскитѣ паши завладѣли страната и пазили населението както отъ разбойничествата, колкото ги е имало, тъй и отъ злоупотрѣбенията на правителственитѣ чиновници, тогава Кичевци били на върха на щастието си.

Днесь въ противоположность на описаното въ тѣзи краища владѣе такава бѣдность, такава мизерия, каквато едвамъ ли сж видѣли и най-бѣднитѣ мѣста по насъ. Земя иматъ твърдѣ малко и то непроизводителна; дърводѣлството не сжществува, а иманьето, което съставява главниятъ изворъ за богатство на тази страна, въ всѣкое село почти е докарано до нищожна цифра. Това положение въ свръзка съ гоненията, убийствата и страховетѣ отъ туй сж накарали населението за напуска бащиното си огнище и да търси прѣхраната си по чужбина. Гурбетлъкътъ днесь е главниятъ изворъ за жи-

вотъ въ Кичевско. Остатъцитѣ отъ скотовъдството и твърдѣ слабо развитото земледѣлие сѫ като подкрѣпление.

Бичътъ, който покоси Кичевско, сѫ нападенията на арнаутитѣ. Набѣги сѫ правили арнаутитѣ още въ старитѣ врѣмена, нъ тѣ сѫ били незначителни и повечето частни прѣдприятия. При отпора, който населението тогава имъ е оказвалъ, тѣ по-скоро сѫ приличали на крадци отколкото на грабители съ сила. Поменѫтиятъ по-горѣ старецъ ми приказваше, че въ негово врѣме бачилата по планината оставяли само подъ надзора на нѣкое дѣте или жена, което днесь е положително невъзможно. Отъ година на година натискътъ е ставалъ сѐ по-силенъ и по-силенъ паралелно съ туй, дѣто арнаутското население се е спускало пò на истокъ и се е сгѫстявало на толкозъ, щото мѣстнитѣ срѣдства за поминъкъ да не го прѣхраняватъ. Въ настоящата си сила и въ настоящия характеръ нападенията се захванѫхѫ откакъ Дервишъ паша обиколи Албания. Извѣстно е, че първиятъ придворенъ маршалъ на султана, Дервишъ паша, минава за покровитель на Арнаутитѣ прѣдъ султана и за единствения човѣкъ, който може да ги усмирява и да се расправя съ тѣхъ. На това и той дължи високото положение, което държи въ императорския дворъ. Негово Високо Прѣвъсходителство е па мнѣние, че на храбритѣ Църно-горци могѫтъ да противостоѫтъ само дивитѣ Арнаути — убѣждение, което днесь се сподѣля отъ всѣки турчинъ. На тѣхното юначество и рѣшителность Дервишъ паша има голѣми надежди въ случай на война. Понеже страната имъ е твърдѣ бѣдна и не ги прѣхранява, Дервишъ паша имъ е далъ пълна свобода да се хранѫтъ на смѣтка на околното население. Не се съмнѣвамъ, обаче, че горното мнѣние се сподѣля и по него, както и по други разни и частни съображения, заключавамъ, че на арнаутитѣ въ нападенията имъ се дава подръжка и отъ самитѣ правителствени чиновници. Единъ отъ затворницитѣ въ Арнаутлука ми е расправялъ, че на запитванията, какво тѣ правѫтъ съ толкозъ пари, които вематъ, отговорили му, че по-голѣмата часть ходѫтъ въ рѫцѣтѣ на валиитѣ, мютесарифитѣ и каймакамитѣ, за да не имъ додѣватъ.

Въ набѣгитѣ си тѣ се стрѣмѫтъ къмъ двѣ нѣща: да грабѫтъ хора за откупъ, което бива по-редко и да грабѫ имапье. Първиятъ видъ грабежъ вършѫтъ повечето Дебр нитѣ и Миридititѣ, а вториятъ — Малесорцитѣ. На з

посѣгатъ само въ случай на съпротивление или ако нѣкой имъ се испрѣчи на пжтя, когато бѣгатъ съ грабнжтата стока.

Нападенията си извършватъ на дружини отъ 30—150 души подъ прѣдводителството на единъ юнакъ войвода, комуто се покоряватъ безусловно. Като систематически разбойници, тѣ още на мѣстото си опрѣдѣляватъ плячката, чрѣзъ калаузитѣ си научаватъ силата, каквато бихж могли да посрѣщнжтъ, сгодноститѣ и прѣчкитѣ въ прѣдприятието, начертаватъ си по тѣзи указания планътъ на нападението и тогава потеглюватъ. Въ случай на сгодность грабжтъ или по-добрѣ краджтъ иманьето или хората отъ гората; нъ понеже селата си крижтъ иманьето, Дебранитѣ го забиратъ повече на сила. Нападенията ставатъ по слѣдния начинъ. Часть отъ дружината окржжава селото, а други влизатъ вжтрѣ. Съ единъ два общи залпа даватъ на селянитѣ извѣстие за страшното си посѣщение. По увѣрението на очевидци обща паника вдървява селянитѣ, както ревътъ на лъва въ гората вдървява животнитѣ! Никой не смѣе вече да мръдне отъ мѣстото си и да си подаде главата на вънъ или да издаде гласъ. Арнаутитѣ влизатъ въ селото като въ свой чифликъ, ходжтъ отъ хлѣвъ на хлѣвъ, събиратъ каквото иманье намѣржтъ и го искарватъ вънъ отъ селото за да го събержтъ и прѣброжтъ. Съ другъ залпъ извѣстяватъ на селянитѣ, че иманьето имъ се подкарва. Тогава обирателитѣ подкарватъ иманьето или хората и обсадителитѣ държжтъ селото въ обсада още нѣкой часъ. Като се осигоржтъ споредъ врѣмето, че е изминжтъ доста пжть, обсадителитѣ и тѣ потеглюватъ по диритѣ на другаритѣ си, като отблъсняватъ нападенията, ако има такива. Често гласътъ на залповетѣ събужда околнитѣ села, които се събиратъ на потеря по дружината. Ако сж яки, рѣшителни и, главно, ако се събержтъ на скоро да прѣсѣкжтъ пжтьтъ на обирателитѣ, слѣдъ дълго сражение сполучватъ да отнемжтъ иманьето; нъ това се случва твърдѣ редко, защото бавно се събиратъ, па и ариергардията ги спира въ сражение и дава възможность на обирателитѣ да се скрижтъ въ гжстата гора, слѣдъ което е безполезно всѣкакво нападение. Събира се цѣлата дружина въ Бунецъ или Кара-Ормапъ (въ Охридско). Подъ защитата на гжстата гора и събрани всички наедно тукъ тѣ сж вече вънъ отъ всѣкаква опасность. За туй тукъ постоявать нѣколко дни, за да си съвземжтъ силитѣ и подирѣ си потеглюватъ

за въ родното мѣсто. Тамъ, щомъ се върнѫтъ, съселянитѣ имъ идѫтъ у кѫщата на войводата да го поздравѫтъ за щастливия исходъ на прѣдприятието и за спечеленото. Ако плячката е отъ хора, то щомъ поздравѫтъ войводата за тѣхъ, изказватъ и къмъ тѣхъ съжаление и състрадание. Ей това сѫ страшнитѣ набѣги на арнаутитѣ, които ставатъ лѣтно врѣме всѣкоя година по нѣколко пѫти. Въ Кичевско, Тетовско, Порѣчко нѣма село, което да не е било оплѣнявано по нѣколко пѫти, въ това число и арнаутскитѣ села.

Ако жертвата е отъ хора, всѣкаква защита е безполезна и даже вредителна, защото може да прѣдизвика смъртьта на плѣнника. Подъ строгъ надзоръ плѣнницитѣ ги откарватъ въ селото и ги затварятъ съ букагий на краката въ едни тъмни и непристѫпни кули (зъндани) на войводитѣ. Храната имъ е парче царевиченъ хлѣбъ съ оцетъ или съ кромидъ. Споредъ случая и характера на войводата биватъ и отношенията къмъ плѣнницитѣ. Ако не даватъ исканата сума, то, за да ги заставѫтъ да ѫ дадѫтъ или ако се опитватъ да бѣгатъ, мѫчѫтъ ги; иначе добрѣ се отнасяли съ тѣхъ и често ги взимали за приятели. Ако си внесе исканиятъ вносъ, съ особена церемония се освобождава, нагостяватъ го и съ свои хора го испращатъ дори у дома му. Когато плѣнството се продължи повече, плѣнникътъ се обръща въ робъ и го каратъ да имъ върши полската работа. Работи плѣнникътъ вързанъ, съ надзорникъ на главата цѣлъ день, а вечерьта е пакъ въ затвора.

Спасение, както отъ плѣнството, тъй и отъ робството, може да има или като го убиѫтъ, или като избѣга. За чудо, съселянитѣ на грабителя, сѫщо тъй грабители, просто отъ състрадание често указватъ на плѣнницитѣ начинътъ, по който могѫтъ да избѣгнѫтъ. У арнаутитѣ има обичай, споредъ който единъ човѣкъ, щомъ влѣзне въ една кѫща, се прѣдаде и поиска помощь, той вече остава подъ покровителството на домакинитѣ, които и животътъ си даватъ за него. Има примѣри, дѣто убиецътъ на сина скрива се въ кѫщата на бащата и иска покровителството му. Послѣдниятъ, слѣдъ като узнае работата, нагостява добрѣ убиецътъ на сина си, испраща го дѣто иска и чакъ на раздѣлата му казва, че напрѣдъ трѣбва да се пази. На този обичай дължѫтъ спасението си онѣзи, на които щастието е помогнѫло да избѣгнѫ. Да избѣга нѣкой съ бѣгъ е просто невъзможно, защото

голѣмия надзоръ скоро ще го узнаѫтъ и ще го стигнѫтъ. Нъ щомъ избѣгне отъ затворътъ и се скрие въ нѣкоя ближна кѫща, той е вече спасенъ. Покровителтъ ще го защити и сигурно ще го занесе въ родното му мѣсто.

Едничкото срѣдство за спасение отъ тия нападения е селото да плаща опрѣдѣленъ катагодишенъ данъкъ на нѣкои отъ войводитѣ на тѣзи дружини или на нѣкои отъ мѣстнитѣ арнаути. У арнаутитѣ има това благородство, че не посѣгатъ на хлѣба на познатъ. Това едно, а главно отъ страхъ на кръвното отмъщение не нападатъ на такова село. Исключение правѫтъ онѣзи войводи, на които фисътъ (родътъ) е посиленъ отъ фиса на покровителя на селото. Въ такъвъ случай покровителтъ самъ явява на селянитѣ, че не е въ състояние да ги брани отъ по-силния врагъ. Едничкото срѣдство за спасение, което остава на селянитѣ, е да вземѫтъ и него за покровитель. Азъ знаѫ примѣръ, дѣто едно село плаща на 3-ма покровители годишно суммитѣ 100, 80 и 60 лири.

Главнитѣ пѫтища за въ зап. Македония на арнаутскитѣ дружини, които дохаждатъ да плѣнѫтъ населението, сѫ два: прѣзъ Бунецъ и прѣзъ Кара-Орманъ. По първия пѫть минаватъ Малесорцитѣ, Миридититѣ и Долно-Дебранитѣ, а прѣзъ втория — Гор.-Дебранитѣ. Първитѣ, които сѫ по-силни, помного и по-пакостливи, опустошаватъ Кичевско, Тетовско, Скопско, Битолско и Велешко, а вторитѣ — Охридско и отчасти Битолско, Рѣсенско и Кичевско.

Глава III.

Скопската кааза.

§ I. Гр. *Скопйе.* — Скопйе е расположенъ на едно равно мѣсто между 2 бърда, високи до 100 метра, въ сѣв. запад. кѫтъ на едноименната му котловина. По-голѣмата часть отъ града е расположена въ впадината, която се образува между тѣзи двѣтѣ бърда. Сѣв. — западната часть на града, именно часть отъ махалата Топаана (Топхана) и новата или Мохаджирската махала, се издига по склона на хълма, който загражда впадината откъмъ западъ. Скопйе има видъ на кѫтъ малко продълговатъ отъ сѣверъ къмъ югъ; на дължина има 35 минути, а на широчина 25. Щомъ единъ пѫтникъ отъ желѣзницата, който иде отъ долу, се покаже въ полето при с. Таворъ, испрѣчватъ се прѣдъ очитѣ му първо високитѣ

махали, а послѣ—цѣлиятъ градъ. Понеже градътъ е лишенъ отъ дървеса, пѫтникътъ има прѣдъ себе си една грамада отъ бѣли сгради неправилно расхвърлени, вълнообразно разположени: по-голѣмата часть на града е заселена въ вдлъбнѫтината, а по-малката—по височинитѣ отъ истокъ и западъ. Видътъ му е доста унилъ. Въ западния край на града на края на височината и надъ самия Вардаръ високо се издига старата крѣпость или „Калето“.

По мѣстоположението си Скопйе има доста голѣма стратегическа сгодность. Западната и източната височини го закриватъ откъмъ Качаникъ и Куманово; открытъ е само откъмъ югъ, по долината на Вардаръ, и откъмъ истокъ, откъмъ долината на р. Пчиня. Обаче, както откъмъ открититѣ тъй и откъмъ закрититѣ страни съ искуствени укрѣпления той може да се направи почти непристѫпенъ. Право надъ гърлото на Качаникския проходъ и подъ село Чучеръ има тераса съ остъръ гребенъ. Напослѣдъкъ на тази тераса сѫ направени доста яки укрѣпления, до които никого не допускатъ. Повече укрѣпления сѫ направени и други продължаватъ да се правѫтъ на истокъ отъ Скопйе малко на лѣво отъ желѣзния пѫть (пѫтникътъ по желѣзницата ги вижда) за защита на широкия проходъ откъмъ Куманово. Разбира се, че тѣзи укрѣпления иматъ значение само за проходитѣ, а не и за цѣлия този край, защото отъ Църна-гора се биѫтъ и двѣтѣ тѣзи укрѣпления. Проходитѣ на Вардаръ и на Катлаиово (долината на р. Пчиня) лесно могѫтъ да се владѣѫтъ отъ височината надъ Блатото при с. с. Блаца и Таворъ, пъ входътъ въ полето откъмъ Копярския проходъ и Кочанския пѫть е мѫчно забранимъ. Въобще взето Скопското поле прѣдставява открито мѣсто въ стратегическо отношение, защото въ него водѫтъ проходи почти отъ всичкитѣ страни. Отчасти този недостатъкъ се допълнява съ положението на баира Водно. Този баиръ се издига на ю. — западъ отъ града. Билото му е плоско и широко, по склона му има много плоски впадини, сгодни за постройки. Отъ него се владѣе цѣлото поле и по-голѣмата часть отъ входоветѣ му. Голѣмитѣ прѣимущества, които прѣдставява този баиръ за защита на Скопйе, сѫ обърнѫли вече вниманието на турскитѣ военни власти.

Въ климатическо отношение положението му прѣдставява много несгодности. Блатото и другитѣ мочурливи мѣста

въ полето правѣтъ климатътъ тежъкъ и нездравъ. Оризницитѣ по Лѣпенецъ надъ града, голѣмитѣ нечистотии и тѣснотата на улицитѣ сѫ правили въздухътъ още по-нечистъ и по-задушливъ. По тѣзи причини тамъ почти всѣкоя година сѫ върлували болести. Това е една отъ главнитѣ причини на това интересно етнографическо явление, че въ Скопйе сравнително съ голѣмината на града има малко дѣца и населението му твърдѣ бавно расте, при всичко че отъ града не става почти никакво изселяване. Ближната Черна-гора отчасти и височинитѣ надъ града защищаватъ го доста добрѣ отъ вѣтроветѣ. Това безвѣтрие, наистина, намалява студътъ зимно врѣме, нъ увеличава жегата прѣзъ лѣтото. Колко послѣднята причина влияе на климата, познава се отъ това, че климатътъ въ ближното Кумановско поле чувствително се различава отъ скопския. Въ самото Скопйе въ сѣвернитѣ му махали „Чаиръ“ и „Топаането“ прѣзъ лѣтото е значително по-хладно, отколкото въ долнитѣ махали. Въобще за климата на Скопйе може да се каже, че той зимѣ е най-мекъ, лѣтѣ най-горещъ, задушливъ и подиръ климата въ Кочани най-не-здравъ въ цѣлия Скопски санджакъ. Напрѣдъ, когато е имало оризници по р. Лѣпенецъ надъ Скопйе, когато край Вардаръ сѫ били полу-блатиститѣ ливади и когато по-крайнитѣ улици сѫ били нечисти, той е билъ още по-нездравъ. Мѣстото на самия градъ, както и цѣлиятъ градъ могѫтъ да бѫдѫтъ канализирани.

Обиколката на града е твърдѣ неправилна и нарѣзана; видътъ на града е, наистина, разнообразенъ, нъ не тъй привлѣкателенъ; така непривлѣкателни сѫ и околноститѣ на града. Хубави мѣста за расходки по тѣхъ нѣма: долйната на Вардаръ е пѣсъчлива, полето на около е голо и разработено до самия градъ. Расходкитѣ и сбороветѣ на „*Тасино-чешмиче*“ прѣку Вардаръ въ началото на пролѣтьта и на ливадитѣ — „*Тахталидже*“ надъ града прѣзъ цѣлата пролѣть се правѣтъ отъ нѣмай-кѫдѣ, защото нѣма по-добри отъ тѣхъ.

Прѣзъ лѣтото главното мѣсто за вънкашни расходки оставатъ лозята. Въ лозята Скопяни иматъ колиби или малки станчки дѣто ходѣтъ фамилиярно, когато не е опасно, като занасятъ тамъ провизии за обѣдъ и вечеря. Селата Гор. и Дол. Водно съ хладната си вода, чистия въздухъ и съ дебелитѣ си сѣнки могли бихѫ да станѫтъ лѣтни пирги

на Скопйе; нъ за сега гражданитѣ нито мислѫтъ да се ползуватъ отъ тази сгодность за увеселение.

Биѫтъ на очи многото турски гробища, които заграждатъ градътъ отъ всичкитѣ страни. Това явление обясняватъ съ туй, че въ Скопйе трѣбва да сѫ ставали много бойове.

Градътъ е заселенъ на двата брѣга на р. Вардаръ. Главната часть на града е отъ лѣво на Вардаръ, а на дѣсно отъ него е една малка часть, която Скопяни наричатъ *„Картияка“* или *„Прѣку-мостъ“*. Вардаръ завлиза въ Скопйе подъ „Калето“. Още при влизанието му въ града отъ лѣвата страна е отдѣленъ отъ него единъ язъ, който по-долу пакъ се съединява съ рѣката. Между язътъ и Вардаръ като на острови има хубави сѣнчести мѣста съ кафенета, които слѣдъ врѣме ще станѫтъ най-главното украшение на града.

Отъ лѣвата страна до „адитѣ“ (островчетата) е еврейската махала съ всичкитѣ мърсотии и гнѫсотии, свойствени на еврейскитѣ квартали. Тази нечистотия и ближнитѣ *табяни* сѫ главната причина на туй, дѣто Скопяни слабо обичатъ да посѣщаватъ тѣзи прѣлестни мѣста. Прѣку „адитѣ“ отъ дѣсно на Вардаръ има нивя. Рѣката тукъ не е ограничена. Понеже още е въ горната часть на града, околнитѣ жители отъ тукъ си лѣкътъ вода за пиенье. До неотдавна отъ тукъ на долу брѣговетѣ на Вардаръ сѫ били непоправени, всичкитѣ околни кѫщи си хвърляли гюбрето по улицитѣ, и двата му брѣга били не чисти, мръсни. Вардарската махала тогава била най-мизерната и нечистата и отъ нея сѫ бѣгали по-заможнитѣ хора. Неограниченъ и не заграденъ Вардаръ тогава по-често е правѣлъ пакости на близкитѣ кѫщи. Сега това е съвършено измѣнено. Въ по-голѣмата часть отъ течението му, именно отъ моста на долу близо до юго-источния край на града, брѣговетѣ му сѫ добрѣ направени, матката му е стѣснена, улицитѣ край него се поправихѫ, а заедно съ туй се направихѫ и нови кѫщи, кафенета и други здания. Така че сега махалята край Вардаръ е главната часть на града. По улицитѣ край Вардаръ ставатъ главнитѣ расходки на Скопяни, кафенетата край рѣката, макаръ и да сѫ повече по турски вкусъ, сѫ най-посѣщаемитѣ. Който е билъ въ Скопйе прѣди 10 години, сега нѣма да познае улицитѣ му.

Тукъ кѫщитѣ се даватъ съ доста скѫпъ нае[illegible], ко по-прѣди отъ тамъ сѫ бѣгали по-заможнитѣ хора. Ос[illegible]

гуй, щото улицата да се избави отъ несносната каль прѣзъ зимата и отъ праха прѣзъ лѣтото. Двѣтѣ части на града сѫ съединени съ 4 моста. Първиятъ въ горната часть на града е якъ камененъ мостъ, останѫлъ отъ Венециянско врѣме, а останѫлитѣ 3 сѫ дървени направени повече отъ частни благодѣтели. Освѣнъ тѣхъ подъ самото Скопйе за желѣзнницата е направенъ голѣмъ желѣзенъ мостъ.

Вардаръ е не само голѣмо украшение за Скопйе, нъ е и отъ голѣма важность за него. Нѣкога по Вардаръ на салове се испращало житото отъ цѣлото Скопско въ Солунъ. Което бѣше Велесъ за житната търговия на срѣдна Македония, това бѣше Скопйе за Скопско. Станцията на саловетѣ е била малко подъ града при воденицитѣ. Сега тѣзи сношения съ Солунъ сѫ прѣкѫснѫти. Прѣди нѣколко години се пръсна слухъ, че правителството е крояло да съедини съ каналъ изворнитѣ води на Българска Морава чрѣзъ Лѣпенецъ съ Вардаръ, което твърдѣ лесно би могло да стане, защото водопрѣдѣлътъ между Морава и Лѣпенецъ е една малка възвишевость. Въ ущърбъ на Сърбия този каналъ би увеличилъ водитѣ на Вардаръ до толкозъ, щото той да стане плавателенъ, разбира се, при извѣстна регулация. Това още повече щѣше да увеличи търговското значение на Вардаръ за Скопйе.

Освѣнъ Вардаръ прѣзъ Скопйе протича суходолината Серава. Това име срѣщахъ и въ другитѣ градове на Скопско. На всѣкѫдѣ тъй наричатъ суходолинитѣ, водата на които се образува отъ браздитѣ на града. Водитѣ на Серава сѫ нечисти, мръсни. Тя си води началото отъ Църна-гора, влиза въ Скопйе въ сѣверния му край и го прѣсича на дължъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Въ нея хвърлѭтъ нечистотиитѣ отъ поголѣмата часть на града, за туй водата ѝ е мръсна. Серава е зло за Скопйе. Тя издава такава воня, щото въ ближнитѣ до нея кѫщи просто не може да се седи лѣтно врѣме. Извѣстниятъ валия Ахмедъ Еюбъ паша се опита да поископае матката ѝ, да ѭ покрие отгорѣ и да отвори по нея една улица, нъ него скоро го прѣмѣстихѫ. Ако това стане, Серава ще стане много полезна, защото ще прѣдставява естественъ и много-воденъ каналъ, който ще прорѣзва цѣлиятъ градъ на дължъ.

Скопйе е единъ отъ голѣмитѣ и важни градове въ Македония, а въ търговско отношение едва ли не заема първо

мѣсто между вѫтрѣшнитѣ градове. При сѐ това по вѫтрѣшния си видъ и красота той стои по-долу отъ много по-малки нашински градове.

По вѫтрѣшния си видъ и по устройството си той прѣдставява типъ на старъ турски градъ. Улицитѣ му сѫ безъ всѣкакъвъ планъ строени, съвсѣмъ тѣсни, криви, до безобразие кални и прашни. Нетърпими сѫ зимната каль и лѣтниятъ прахъ по Скопскитѣ улици! Падне ли дъждъ, не можешъ да излѣзнешъ на улицата отъ каль; не завали ли прѣзъ нѣколко дни, улицитѣ се замъгляватъ отъ прахъ. Особено кални и прашни сѫ главнитѣ и най-работнитѣ улици на града по край Вардаръ и онази за станцията. Повечето отъ кѫщитѣ му сѫ едноетажни, стари и направени по турски вкусъ и планъ. Въ горнитѣ махали на града, особено въ турскитѣ, кѫщитѣ иматъ пространни градини и голѣма ширина. Градътъ захваща голѣмо пространство сравнително съ кѫщитѣ. Въ народнитѣ умотворения е извѣстно подъ название *„просто Скопйе“*, което му останѫло отъ врѣмето, когато въ него е била чумата и съвършено го запустила, а не отъ лошотията на хората и мѣстото, както нѣкои прѣдполагатъ. До прѣди 16 години въ Скопйе християнитѣ не могли да бѣлосватъ отвънъ кѫщитѣ си. Двуетажнитѣ кѫщи тогава се брояли на пръсти. Сега, обаче, Скопйе значително и бързо се подновява и поправя. Улицитѣ постоянно се разширяватъ, нови кѫщи никнѫтъ като гѫби особено въ при-вардарската махала и въ главната улица на Каршияка. Ако продължава да се поправя тъй бързо, Скопйе въ кѫсо врѣме ще се поднови поне въ главнитѣ махали.

За събиране на данъци правителството дѣли Скопйе на 63 махали, всѣкоя отъ които си има свои мухтаръ и свои аази. Отъ тѣхъ 13 мухтари сѫ българи, 1 гъркъ, останѫлитѣ турци.

Ще укажѫ на по-отличителнитѣ черти на всѣкоя отъ махалитѣ.

По-голѣмата часть отъ Каршияка е на ново съградена. По-прѣди тамъ е имало едвамъ 150 кѫщи като колиби. Желѣзницата отвори тази махала. Въ западния ѝ край на едно равно и широко мѣсто е станцията на желѣзницата. Отъ главния мостъ до станцията води една значително широка и права улица, която държи второ мѣсто подиръ край-вардарската. Самата улица, макаръ и да е най-работната,

едвамъ напослѣдъкъ се шосира. При сѐ това зимѣ *едвамъ* може да се ходи по неѭ отъ каль, а прѣзъ лѣтото ѭ покрива гѫста мъгла отъ прахъ. Близо до станцията на неѭ има 5—6 хотели и кафенета съ хубави градини; по-навѫтрѣ пъкъ има хубави кѫщички и нѣколко кафенета, нъ сѐ още много мѣста по неѭ оставатъ непоправени. Тази улица и край-вардарската сѫ главнитѣ и най-виднитѣ мѣста въ Скопйе. Консулствата и кѫщитѣ на другитѣ европейци напрѣдъ бѣхѫ по тази улица, а сега се прѣнесохѫ повече край Вардаръ.

На с.-з. отъ тази улица е махалата *Гиази-ментешъ* съ една улица по срѣдата. Подиръ Мохаджирската тя е най-бѣдната. Напрѣдъ тукъ живѣли повече цигани, отъ което тя е извѣстна въ Скопйе подъ назазванието *циганска-махала.*

На ю.-и. отъ главната улица е *Прѣку-мосткатѫ* махала и на края — *Мохаджирскатѫ* — и двѣтѣ нови. Близо до голѣмата улица въ Прѣку-мость живѣѭкъ по-виднитѣ прѣкумостчани, а по-голѣмата часть отъ неѭ населяватъ пришелци селяни. Мохаджирската махала е расположена най-долу край Вардаръ до желѣзницата. Тя е най-новата махала, доста добрѣ регулирана; има и джамия. Кѫщитѣ ѝ сѫ прости. Отъ неѭ на долу сѫ бахчитѣ.

Каршиякa има това прѣимущество прѣдъ онази часть на Скопйе, която е расположена отъ лѣво Вардаръ, че е на открито мѣсто, та лѣтѣ въ неѭ е по-прохладно и по-добрѣ за живѣние. Станцията ѝ дава още по-голѣмо прѣимущество. Турскитѣ гробища, които ѭ ограничаватъ отъ юго-истокъ, не даватъ ѝ да се разширява; иначе би се уголѣмила още повече.

Отъ моста право на горѣ като продължение на главната Прѣку-мостска улица и прѣзъ южния край на чаршията се спуска друга улица за въ калето. Тя е третата улица въ Скопйе. Въ горния ѝ край подъ самото кале сѫ направени редъ магазии отъ беледието (градскиятъ съвѣтъ) едни отъ найдобритѣ въ Скопйе. Въ една отъ тѣхъ е телеграфо-пощенската станция. Въ най-горния си край тая улица излиза на една широка на върхъ западното тепе равнина, която се простира прѣдъ вратитѣ на калето и която се издига надъ цѣлото Скопйе. Тукъ е пазарището. Въ с.-и. край на тази равнина о сараятъ, който заема широко пространство и който се строи сега на ново.

Въ кгъла между тази улица и горната часть на Вардаръ отъ каменния мостъ на горѣ е еврейската махала. Не считамъ за нуждно да описвамъ тази махала, защото самото ѝ име е достатъчна характеристика за мизернитѣ ѝ улици. Въ края на тази махала близо до улицата за накждѣ правителственния домъ е старата българска цръква въ Скопйе св. Димитъръ, въ която се черкуватъ Прѣку-мостчани и старцитѣ отъ Варошъ, на който е мжчно да чакатъ дългата литургия въ катедралната цръква.

Ближната до *Вардаръ махала* се нарича *Варошъ* (Варошъ се наричатъ главнитѣ махали въ всичкитѣ градове въ Скопско. То е останжло отъ врѣмето, когато сръбскитѣ господари владѣли тази страна). Въ тази махала е главната цръква въ Скопйе св. Богородица, тя е главната християнска махала, тукъ сж българската и гръцката митрополии. На с.-и. отъ нея се захващатъ турскитѣ махали, а на сѣверь е чаршията.

Чаиръ и *Топа'на* сж крайнитѣ сѣверни махали на Скопйе. Отъ Варошъ ги отдѣля чаршията, а за прѣдѣлъ между двѣтѣ служи р. Серава. Чаиръ е сравнително нова махала. На мѣстото ѝ нѣкога сж били „чаири“ т. е. необработени мѣста покрити съ трѣва, отъ което и махалата е добила названието си. Цѣлиятъ Чаиръ и по-голѣмата часть отъ Топането сж български. Като се намиратъ по-близо до Църнагора, тѣзи махали иматъ по-добра вода; а понеже мѣстото имъ е по-високо отъ онова на Варошъ, ѣздухътъ имъ е почистъ и лѣтѣ тамъ е значително по-хладно. Отъ Варошъ за „Чаиръ“ се ходи за 15—20 минути прѣзъ чаршията. Чаиръ и Топаане сж били най-здравитѣ български махали И сега, нъ особено напрѣдъ, Чаирчани много теглжтъ отъ турчулята, кога иджтъ въ Варошъ, защото принудени сж да минаватъ прѣзъ турски махали.

Скопската чаршия е твърдѣ просторна и сравнително съ града има много дукяни, което показва, че търговията е доста развита. Има 1150 дукяни, а на 5000 кжщи толкова дукяни сж твърдѣ много. Чаршията е доста неправилно расположена, дукянитѣ сж повечето стари, магазиитѣ сж още редкость. Освѣнъ това има много дукяни и по махалитѣ.

Вода въ Скопйе нѣма въ изобилие. Чешмитѣ тукъ редкость. Такива има само въ горнитѣ махали, дѣто во, е докарана отъ височинитѣ надъ града. Голѣми

има и въ „калето“ отъ водата, която е донесена съ водопроводъ. Този недостатъкъ лесно се поправя, защото околноститѣ на Скопйе сѫ богати съ вода, пъкъ и самата Черна-гора не е много далечъ. За сега този недостатъкъ се допълнува отчасти съ водата на Вардаръ. Скопяни пиѭтъ вода само отъ бунари, водата въ които дохажда отъ Вардаръ, като се прѣцѣжда прѣзъ земята. Самата вода на Вардаръ до Скопйе е много чиста и добра за пиенье, защото до тукъ почти никѫдѣ не минава прѣзъ блатисти мѣста: а понеже и почвата на града е пѣсъчлива, то като се прѣцѣжда прѣзъ пѣсъцитѣ, тя още повече се прѣчиства.

Скопйе брои 48,500 жители съ около 5,000 кѫщи, 1150 дукяни, 50 фурни, 45 ханища, 3 бани. Населението му бързо расте отъ многото пришелци, които постояно дохаждатъ тукъ отъ разни мѣста. То състои отъ турци, арнаути, българи, евреи и цигани.

Мохамеданитѣ арнаути и турци сѫ почти слѣни. Говорѭтъ повечето турски, нъ знаѭтъ и арнаутски. Скопйе е крайниятъ източенъ градъ, дѣто арнаутскиятъ езикъ се говори по чаршията. Тукъ има 25 — 30 кѫщи чисти арнаути християни отъ Мирдититѣ и Дукянцитѣ; тѣ сѫ извѣстни подъ названието „*латини*“. Латинитѣ си иматъ своя цръква и свой владика и сѫ подъ покровителството на Австрийския консулъ.

Турцитѣ занимаватъ обществени длъжности или стоѭтъ безъ работа. Тѣзи, които сѫ безъ работа, се прѣхраняватъ съ недвижими имущества, които имъ останѫли отъ старо или които сѫ усвоили отъ нѣкого. Има, обаче, и занаятчии, а и много търговци. Сарачитѣ, налбантитѣ ахаритѣ, берберитѣ и др. нѣкои на всѣкѫдѣ сѫ турци. Тукъ повече отъ всѣкѫдѣ другадѣ по насъ има турци търговци и дукянджии. Диви сѫ, наистина, тукашнитѣ турци, нъ не сѫ тъй свирѣпи, както напр. турцитѣ въ Велесъ, Прилѣпъ и Битоля. Бѫди съ по̀-наведена глава, прави ихтибаръ и политика, ти ще можешъ да живѣешъ на всѣкѫдѣ спокойно. Въ града и околностьта на Скопйе е много по-безопасно, отколкото въ по-напрѣднѫлитѣ у насъ градове. Напослѣдъкъ и между турцитѣ почнѫ да се явява извѣстна интелигенция. Младежи, излѣзли отъ училище и много тѣхни подражатели, обличатъ се по европейски, въ постѫпкитѣ и дѣлата се силѭтъ да се покажѫтъ, че сѫ отъ „алафрангата“. Въ сърдцето и душата си, обаче, тѣ пакъ си оставатъ турци.

Еврентѣ за сега сѫ малко, нъ сѫ доста яки и силни. Макаръ и да не е още търговията въ ржцѣтѣ имъ, сѐ пакъ бѫдѫщето е тѣхно. Обществото имъ постояно се уголѣмява отъ Солунски пришелци. Скопйе се смѣта за Арнаутлукъ. Отъ вънъ го смѣтатъ 2—3 пѫти по-диво мѣсто отколкото е въ сѫщность. За туй голѣми търговци евреи още не дохаждатъ отъ Солунъ. Слѣдъ години, когато Скопйе се уреди, такива търговци ще надойдѫтъ много и, безъ съмнѣние, тѣ скоро ще вземѫтъ търговията въ ржцѣтѣ си.

Българитѣ съставяватъ болшинството на християнското население, българскиятъ езикъ е еднакво распространенъ съ турския. Занаятитѣ сѫ повечето въ тѣхни ржцѣ, а мнозина български търговци заематъ едни отъ първитѣ търговски мѣста.

Животътъ на българитѣ, както и на турцитѣ, до скоро си вървѣлъ по старому. Причината на това сѫ били болшинството и силата на турския елементъ, прѣдъ който българитѣ сѫ били изгубени. Това влияние на турския елементъ се е отразило дори и въ частния животъ на послѣднитѣ. Мѫжьетѣ сѫ страхливи, непрѣдприемчиви, изгубени хора, които нѣматъ увѣреность въ себе си, въ способноститѣ си. Фамилиярниятъ имъ животъ и сега почти е нареденъ по турски. Женитѣ, освѣнъ дѣто сѫ длъжни да вършѫтъ на своя отговорность и по своя инициятива всичкитѣ домашни работи, осѫдени сѫ още на вѣченъ затворъ. Ревнивостьта—взаимното недовѣрие у фамилиитѣ —е отличителна черта въ фамилиярния животъ на Скопяни. Чужденцитѣ, особено младежитѣ, трудно намиратъ кѫщи подъ наемъ. Наистина, Скопяни не обичатъ да даватъ кѫщитѣ си подъ наемъ, защото още се крѣпѫтъ и сѫ добрѣ въ материално отношение, нъ край това една отъ причинитѣ на тази тегавость въ отношенията къмъ чужденцитѣ е фамилиярното недовѣрие на Скопяни. И днесь още чужденецътъ нѣма да намѣри онази гостоприемность, онази любезность въ отношенията къмъ гоститѣ и ново-познатитѣ хора, каквато се срѣща другадѣ по нашитѣ мѣста. Както и другадѣ, тукъ мѫжьтъ е господарь, жената подчинена работница. Т[illegible] притѣснено положение и затворническиятъ животъ сѫ твърдѣ много повредили на женския полъ въ Скопйе. Момитѣ женитѣ малко по[illegible] стоѫтъ отъ селянкитѣ и ед[illegible] могѫтъ да пос[illegible]илично единъ гостинъ. На из[illegible] се прѣдставя [illegible]ивлѣкателни, съ тѫпо изра[illegible] на лицето; [illegible]се показватъ твърдѣ

щителни и отстранчиви, като подивѣли. За забѣлѣзване е, че момитѣ сѫ порядочни на видъ и доста здрави. Щомъ се жени мома, особено слѣдъ като роди 1—2 дѣца, не можешъ да ѭ познаешъ, когато ѭ видишъ. Нѣма статистика, нъ се ѣзва и така, че смрътностьта у женитѣ е по-голѣма о ѭкото у мѫжьетѣ; освѣнъ това женитѣ сѫ значително по на ръсть сравнително съ мѫжьетѣ.

Ѣ облѣклото, обращенията на женитѣ, въ увеселенията, о а вкусоветѣ на мѫжье и жени силно личи турско , д ѣ турски характеръ. До скоро врѣме най-раскош- л най-любимъ нарядъ на чорбаджийскитѣ моми и не- сѫ били чисти арнаутски костюми съ пафти и съ ѣ златни и срѣбърни украшения. Чинтиянитѣ и тукъ сѫ (и почти като народна дрѣха, както е по останѫлитѣ г чета въ Скопско. Тѫпанътъ е още въ голѣмо употрѣбение, т ѣ пѣсни съвсѣмъ бѣхѫ истикали българскитѣ, които ѭѫхѫ да се въвеждатъ като модни пѣсни.

ослѣдъкъ въ живота на семействата, въ уред- и вката на кѫщитѣ, въ облѣклото и въ всѣко се з ѣлѣзва силно промѣнение повече подъ вли- чужденцитѣ, които постоянно дохаждатъ въ Скопйе. ѭ итѣ (15—16 кѫщи) и гърци прѣселенци (3—4 кѫщи) з чение.

сѣние, че като се описватъ нашитѣ градове, и д да става за промишленость въ сѫщинската та дума. Занаятитѣ, въ които се изработватъ ѭд итѣ нѣща за животъ и облѣкло, съставяватъ ѣта на градоветѣ по нашинско. Въ Скопйе о се шиѭтъ добри шаечни дрѣхи за арнаутитѣ, хубави цигарлъци, които се носѭтъ въ околнитѣ Чрѣварството го има само въ Скопйе. Въ една пър- ка вънъ отъ града се обработватъ говежди се испращатъ въ Пеща и въ Вѣна. Нѣкога сѫ нѣколко десетки товари изработени черва, промишленость значително е отпаднѫла. На двѣтѣ работва доста много гайтанъ, който се распро- го въ Горна-Албания. Гайтанътъ се обработва както въ при-балканскитѣ градове, отдѣто сѫ и ѭ чаркове.

афическото си положение Скопйе е прѣдназна- голѣмъ търговски центъръ.

Ако се сѫди по простора на мѣстата, на които той служи за търговски центъръ, той би трѣбвало да бѫде първъ вѫтрѣшенъ търговски градъ въ Европейска Турция. Желѣзницата и другитѣ сгодности за съобщения, които притежава, още повече му помагатъ за развитието на търговията. И дѣйствително, нѣкога той е билъ единственниятъ търговски центъръ за околнитѣ мѣста. Нъ сега при всичкитѣ сгодности на положението му, той далечъ не играе онази рола, за която е прѣдназначенъ. Като се намира на мѣстото, дѣто се срѣщатъ двѣтѣ желѣзници, които свръзватъ Македония съ Европа. той е прѣдназначенъ да бѫде центъръ на търговски съобщения по суша на Македония съ Европа, той трѣбва да стане вторъ Солунъ. Главната причина на този застой е тази, че въ Скопйе нѣма голѣми капиталисти търговци. Мѣстнитѣ жители сѫ слаби съ капитали, нерѣшителни и непрѣдприемчиви въ търговскитѣ работи. Пришелцитѣ сѫ повечето хора отъ околнитѣ мѣста, дошли да търсѫтъ прѣхраната си съ работа. Пришелци търговци въ собствената смисъль на тази дума, които да сѫ дошли въ Скопйе да турѫтъ въ работа капиталитѣ си, тукъ още нѣма, защото, както видѣхме по-напрѣдъ, Скопйе още се смѣта за дивъ Арнаутлукъ. Най-много отъ пришелцитѣ сѫ Велешани, които сѫ най-голѣмитѣ търговци въ града. Нѣма съмнѣние, обаче, че туй не ще бѫде за дълго врѣме, защото Скопйе въ търговско отношение прѣдставява плодородна, нъ още незачеквата нива, която ще привлича много чужденци.

Положителни свѣдѣния за простора на търговскитѣ обороти на Скопйе не могѫтъ да се добиѫтъ. Консулитѣ за съставяние своитѣ рапорти си служѫтъ съ даннитѣ, които имъ доставяватъ нѣкои отъ мѣстнитѣ търговци, — това е системата за изслѣдване търговията въ всичкитѣ градове въ Турция. Споредъ единъ отъ тѣзи търговци Скопйе прави джиро до 800,000 л. т. годишно, отъ които 400,000 л. т. сѫ само за колониалнитѣ стоки. Цѣлиятъ Скопски виляетъ п съ европейски и колониални стоки джиро до 2,500,000 лири Недоимъкътъ се допълнява отчасти съ печалбата, която дона сятъ отвънъ гурбетчиитѣ. Понеже гурбетчилъкътъ въ Сі е много развитъ, гурбетчиитѣ се връщатъ въ мѣстото почти всѣка година и носѫтъ доста нови капитали, та имъкътъ отъ внесенитѣ и изнесенитѣ стоки се допълня чително съ тѣзи капитали. Само Скопскиятъ санджакъ

10—12,000 гурбетчии. Пастиритѣ, които зимно врѣме ходѫтъ въ по-топлитѣ мѣста съ стадата си, а прѣзъ лѣтото пакъ се връщатъ, майсторитѣ и други родъ работници, които врѣменно ходѫтъ на външъ за работа, чиновницитѣ въ правителството и пр. тъй сѫщо помагатъ до извѣстна степень за уравновѣсяванието стойностьта на внесенитѣ и изнесенитѣ стоки.

Скопйе върти търговия вънкашна съ Вѣна, Солунъ и съ околнитѣ градове. Търговията съ Вѣна е още слаба. Причината на това е първо, че нѣма капиталисти търговци и второ, че солунскитѣ евреи, търговци, систематически прѣчѫтъ на скопскитѣ да иматъ прави сношения съ Европа За да държѫтъ въ рѫцѣтѣ си като монополъ търговията съ Европа, солунскитѣ евреи во главѣ съ прочутитѣ Братя Латини систематически конкурираатъ съ всичкитѣ наши търговци, които сегизъ-тогизъ се опитватъ да свържѫтъ сношения направо съ Европа. Щомъ се извѣстѫтъ, че нѣкой българинъ търговецъ въ Скопйе или Солунъ донесълъ стоки направо отъ Европа, съгласяватъ се и заедно свалятъ пяцата на тази стока и заставяватъ търговецътъ да продаде стоката пакъ тѣмъ, за да не се опропасти. Понеже тѣ сѫ голѣми капиталисти, а нашитѣ слаби и не могѫтъ да посрѣщатъ голѣми загуби, въ тази конкуренция евреитѣ сѫ всѣкога побѣдители. Освѣнъ това, като по-опитни въ търговията и по-извѣстни въ Европа, тѣ правѫтъ имъ разни интриги и спекулации прѣдъ голѣмитѣ европейски кѫщи. Що се отнася до конкуренцията имъ съ скопскитѣ търговци, тѣмъ помага срѣщу парично възнаграждение и компанията на източнитѣ желѣзници. Въ конкуренцията на солунчани съ скопяни прѣимуществото трѣбваше да бѫде на страната на скопянитѣ, понеже разноскитѣ за прѣнасяние стокитѣ отъ Скопйе до Солунъ значително би подигнѫли цѣната на солунскитѣ стоки. За да избѣгнѫтъ тази несгодность, съ общи срѣдства солунскитѣ евреи се съгласили съ компанията, щото срѣщу едно общо възнаграждение киримата на стокитѣ до Солунъ да е сѫщата, каквато и до Скопйе. Прѣдъ тѣзи прѣчки отъ страна на евреитѣ търговски сношения направо съ Европа за скопскитѣ търговци сѫ възможни само, когато тѣ се сдружѫтъ и по такъвъ начинъ си създадѫтъ по-голѣми капитали. За сега съ Вѣна и Лондонъ работи българската търговска кѫща на Бр. Дапчеви, която е и първата такава въ Скопйе. Има още други 2—3

такива, макаръ и малко по-слаби, търговски кѫщи. Понеже главното значение на новата сръбска желѣзница за търговията на Скопйе състои именно въ това, че тя ще помогне на тукашнитѣ търговци да отворѭтъ търговски сношения направо съ Европа, отъ горѣизложеното се вижда, че тя малко полза е принесла за развитието на търговията на Скопйе. Тя не му помогнѫ и за развитието търговскитѣ сношения съ Сърбия главно поради прѣчкитѣ, които се срѣщатъ на границата.

По-горѣ споменѫхъ нѣщо за историята на търговскитѣ сношения съ Солунъ. Видѣхме, че до откриването на желѣзницата, когато сношенията се водѣхѫ съ кираджии, Скопйе е билъ посрѣдникъ на цѣла Сѣв.-Албания и часть отъ С.-западна Македония. Отъ тогава животътъ се измѣни доста, яви се по-голѣма нужда отъ солунски стоки, отъ което търговскитѣ му сношения съ Солунъ се увеличихѫ. Заедно съ това, тя намали значението на Скопйе като посрѣдникъ на търговията между Солунъ и Македония. Съ желѣзницата Солунъ станѫ близъкъ и малко по-живитѣ търговци захванѫхѫ да отиватъ направо отъ тамъ да си купуватъ стоки. Отъ Скопйе останѫхѫ да купуватъ такива стоки само посрѣдственитѣ и слаби търговци, които не могѫтъ да идѫтъ въ Солунъ. Въ Турция нѣма статистически данни, по които би могло да се разбере движението на търговията до и подиръ старата и новата желѣзница и по които, слѣдователно, да се опрѣдѣли просторътъ на търговията съ фактически данни. Прочее, волею-неволею трѣбва да се ограничимъ съ общи расѫждения или съ приблизителни цифри, каквито могѫтъ да доставѭтъ търговцитѣ. Както се вижда отъ даденитѣ въ началото на тази статия приблизителни цифри за търговското движение въ Скопйе, отъ солунскитѣ стоки първо мѣсто заематъ колониалнитѣ стоки, джирото на които съставява половината отъ онова на всичкитѣ други стоки. Дѣйствително, главнитѣ търговски кѫщи и магазии въ Скопйе сѫ за колниални ст Животътъ на населението въ онази територия, която влиза района на скопската търговия, е още първобитенъ, нуждитѣ от европейски стоки за облѣкло и украшения било за х било за кѫщитѣ сѫ малки, за това търговията на Сѫ съ манифактурни стоки е слаба. Тукъ още-нѣма голѣ газии съ такива стоки, търговцитѣ съ тѣхъ сѫ още

защото и работата е такава. Така че Скопйе си остава още главнимъ образомъ центъръ на вѫтрѣшната търговия за околнитѣ по-малки градчета. Привеждамъ описание на търговскитѣ сношения съ тѣзи градчета.

Отъ Куманово се купува жито, дрѣбенъ и едъръ добитъкъ за скопскитѣ касапи и за на вънъ; купуватъ още вълна, масло, кожи (овчи и ярешки), които чрѣзъ скопскитѣ търговци се носѫтъ въ Солунъ; клашни, които се изработватъ въ Куманово и въ нѣкои отъ селата, които клашни се распродаватъ въ Горна-Албания. Скопйе е центъръ на житната търговия отъ всичкитѣ *околни полета*. Тукашнитѣ житари, като по-голѣми капиталисти, централизирали цѣлата житна търговия на Скопско. Само Овче-поле праща житата си въ Велесъ чрѣзъ Латиновитѣ агенти въ Св. Николе или прѣзъ Щипъ направо за Солунъ.

Обратно, отъ Скопйе за Куманово се носѫтъ европейски стоки, мѣстни платна за долни дрѣхи, дърва за градиво зеленчукъ, желѣзарски работи и др. т.

Съ направата на желѣзницата вносната търговия на Скопйе за Куманово се увеличи и постепено се увеличава, а износната продължава да се намалява. Европейскитѣ стоки се пращатъ по желѣзницата, нъ по-дрѣбнитѣ стоки за поефтино ги пращатъ съ коли.

Отъ Паланка се изнася въ Скопйе: масло, сиренье, вълна за Шкодра, кожи за Солунъ, круши, сливи и други нѣкои дрѣбни произведения; а се внасятъ отъ Скопйе сѫщитѣ произведения, които купува и Куманово, съ исключение на дърва за градиво и зеленчукъ.

Търговскитѣ сношения се водѫтъ съ кираджии и колари, които минаватъ подъ Куманово по описания пѫть.

Отъ Кратово се внасятъ нѣкои дрѣбни работи, а се изнасятъ за Кратово европейски стоки и платна.

Сношенията на Скопйе съ Паланка и Кратово сѫ послаби, защото тѣзи два града пазаруватъ повечето въ Щицъ.

Отъ Кочани се изнасятъ въ Скопйе: оризъ, вълна, масло, кожи; а внасятъ се малко европейски стоки. Сношенията между Скопйе и Кочани се водѫтъ чрѣзъ кираджии. Кираджиитѣ отъ Кочани, които дохаждатъ тука редовно всѣки пазарь, връщатъ се повечето праздни, а нѣкои носѫтъ за тамъ пѫтници и стоки съ твърдѣ малка кирия, което показва,

че износната търговия на Скопйе за Кочани е по-слаба отъ вносната.

Съ Щипъ има твърдѣ малко сношения, защото, както видѣхме и ще видимъ пакъ, Щипъ е самостоятеленъ търговски центъръ въ Скопско.

Малки сѫ сношенията му и съ Велесъ. Отъ Скопйе се носи въ Велесъ грахъ и овощия, а отъ тамъ се донася въ Скопйе шарлаганъ, ракия и сапунъ (лоенъ сапунъ).

Отъ Тетово се изнасятъ въ Скопйе овощия, грахъ, восъкъ, кожи, вълна, сиренье, масло, грънчарски сѫдове, оржжия и др., а се внасятъ въ Тетово европейски стоки, жито (въ гладнитѣ години), вино и зеленчукъ, когато най-рано излѣзе въ Скопйе.

Отъ Порѣче се носѫтъ въ Скопйе дъски, овощия, които падатъ по-долу отъ Тетовскитѣ, урда, масло и сиренье, така сѫщо отъ долно качество, кожи отъ дивячъ и др. Сношенията съ Порѣче сѫ слаби поради голѣмитѣ опасности по пѫтищата. При по-сгодни съобщения тѣзи сношения могѫтъ двойно и тройно да се увеличѫтъ. По причина, че пѫтуването отъ Битоля за Дебъръ е много опасно, този послѣдният градъ води по-голѣмата часть отъ търговията си съ Скопйе, макаръ и да му е Битоля естественъ търговски центъръ. Въ Скопйе се носѫтъ отъ Дебъръ: кожи овчи и козьи и отъ дивячъ, вълна, масло и ножове, въ замѣна на което отъ Скопйе купуватъ европейски стоки, жито, царевица, пастърма (въ Скопйе се правѫтъ до 12,000 мърши пастърма), вино (повече въ Рѣканско) и др.

Търговскитѣ сношения на Скопйе съ Горна-Албания сѫ доста обширни. Отъ тамъ се донасятъ слѣднитѣ по-главни произведения: кожи отъ дивячъ и отъ дрѣбенъ добитъкъ (най-много отъ Нови-Пазарь), волове и конье (най-много отъ Нови-Пазарь и Гиляни), дървенъ материялъ за градиво и гориво, който се донася съ вагони (най-много отъ Качаникско и Гилянско, често дори и отъ Митровица), жито отъ Гиляни, което чрѣзъ тукашнитѣ житари се прѣпраща въ Солунъ, хубаво масло и сиренье (отъ Сеница и Нови-Пазарь), които се носѫтъ тукъ въ кръбли и тулуми и които се прѣдпочитатъ отъ всѣкое друго сиренье и масло, защото сѫ хубави, макаръ и да сѫ малко по-скѫпи сравнително съ другитѣ; тънки копринени платна и разни украшения изработени отъ тѣхъ (най-много отъ Призренъ); сливи отъ Гилянско и восъкъ, кой-

то се носи тукъ въ голѣмо количество и се разнася по много градове въ Македония.

Отъ Скопйе въ Горна-Албания се носѫтъ главно слѣднитѣ произведения: европейска стока, гьонове и кондури навсѣкадѣ, конопь и ленъ най-много въ Призренъ и Прищина, зеленчукъ въ мѣстата, дѣто работи желѣзницата, вино, ѫжарски работи, гайтанъ, нѣкои видове дрѣхи и други дрѣбулии. Въ неплодородни години Гор.-Албания дига много жито, особено царевица, която се купува отъ Скопйе. Пяцата на царевицата, даже и на житото въ Скопйе, много зависи отъ плодородието въ Гор.-Албания. Понеже мѣстото е диво, пѫтуването страшно и стоението тамъ опасно, скопски и други вънкашни търговци тамъ не смѣѭтъ да стѫпѭтъ, исключая нѣкои Велешани, които напослѣдъкъ захванѫхѫ да проникватъ и въ тѣзи най-диви мѣста. За пазарување съ горнитѣ стоки идѭтъ повече Арнаутитѣ и Сърбитѣ отъ Гор.-Албания.

Въ Скопйе има нѣколко търговци или агенти на търговци отъ Шкодра, които събиратъ отъ тукъ вълна и ѫ прѣпращатъ тамъ. Край тѣхъ често ще видишъ въ Скопйе продавци на особенъ хайверъ отъ единъ видъ риба въ Шкодранското езеро, която се нарича *скоранче*. Продаватъ го по 40 гроша оката. Съ риба Скопйе се снабдява отъ блатото, нъ често, особено прѣдъ Благовѣщение и други голѣми праздници, носѫтъ много риба и отъ Дойранъ. Охридска риба тукъ не дохажда.

Главнитѣ мѣстни стоки, които Скопйе изважда на вънъ, сѫ тѣзи. Вълна, купувана отъ Скопско, Тетовско и другадѣ около 400,000 оки; купуватъ ѫ повече Шкодранскитѣ търговци. Пастърма около 10,000 мърши, която се носи най-много въ Дебъръ и Дебърско. Тамъ пастърмата е най-любимото месно ястие даже прѣзъ горещото лѣто, види се отъ туй, че тя е по-ефтина, пъкъ и мѣстото е хладно, та може да се яде. Само въ Скопското поле лѣтно врѣме пасѫтъ до 10,000 глави, малка часть отъ които се продаватъ на-живо, а по-голѣмата часть отъ тѣхъ закалятъ, и месото правѭтъ на пастърма. Виното е едно отъ главнитѣ мѣстни произведения, а винарството е единъ отъ голѣмитѣ източници за богатство въ Скопйе и Скопско. Градътъ съ селата изважда до 20,000 товара вино, отъ което 15,000 товара се пращатъ вънъ, а именно: въ Горна-Албания, Рѣканско и другитѣ околни градчета; около 3000 товара въ Босна за

Австрийцитѣ, които доста високо цѣнѣтъ скопското вино; а напослѣдъкъ, поради унищожението на лозята въ Сърбия отъ филоксерата, и тамъ се внася доста много вино.

Напрѣдъ пазарището за вино е било по-просторно, конкурентитѣ му сѫ били по-малко и за туй произвеждането на вино е било по-голѣмо. Съ новитѣ граници пазарището му значително се намали. Впрочемъ, когато Турция сключи по-износенъ за себе си договоръ съ Сърбия, когато тарифитѣ по желѣзницитѣ се намалѣтъ и когато митническитѣ тарифи и самитѣ пограничи митници се уредѣтъ по-добрѣ, Сърбия ще дига повече вино отъ Скопйе. Освѣнъ дѣто пазарището му се ограничи, нъ и конкурентитѣ му се увеличихѫ напослѣдъкъ. До прѣдч 10 — 15 години лозя сѫ се садили само по склоноветѣ и въобще тамъ, дѣто почвата е много благоприятствувала на лозарството. Въ полскитѣ и планинскитѣ мѣста лозата е била неизвѣстна. Напослѣдъкъ лозя почнѫхѫ да садѣтъ въ по-голѣмо или по-малко количество на всѣкѫдѣ, неисключая и Гор.-Албания, дѣто напрѣдъ се е изнасяло най-много вино подиръ Босна.

Скопското вино е по-гѫсто отъ Пѫтелейското (въ Битолско), по-слабо отъ Гуменджанското и Нѣгушкото, трайно и много пивко, по-пивко отъ тритѣ горѣ-изброени вина. Прочутото скопско вино, което се ползува съ голѣма слава и извѣстность въ Сърбия, Босна и Македония се изважда само отъ 4 Скопски села: Нерѣзи, Любанци, Кучково и Никищани. Другото вино е отъ обикновенитѣ. Пръчки отъ скопскитѣ лози се садѣтъ въ всичкитѣ околни градчета, нъ не даватъ такова вино. Ракията е по-долна отъ Велешката. Понеже виното се цѣни и продава добрѣ, ракия се приготовява по-малко отколкото въ Велесъ.

Пазарътъ става въ вторникъ; той е много голѣмъ и силенъ и надали ще има въ нѣкой другъ градъ въ Македония толкозъ силенъ пазарь. Въ четвъртъкъ става половина пазарь за по-близкитѣ околни мѣста. Отличителна черта въ пазарлъка въ Скопйе е тази, че повече отъ всѣкѫдѣ другадѣ тукъ търговцитѣ продаватъ стоки на едро и на дрѣбно. Една отъ причинитѣ на това явление въ скопския пазарь сѫ турскитѣ търговци, които свалятъ цѣната на стокитѣ, за да си отварѣтъ работа. Като притежатели на недвижими имущества, тѣ се задоволяватъ и съ малки печалби отъ дукянитѣ

си. Нъ най-главната причина на това е несъгласието и взаимната конкуренция на търговцитѣ.

Скопйе е старъ градъ. Любознателниятъ читатель може да се увѣри за това отъ Българската История. Всѣкакви прѣдания по историята му се изгубили за днешното поколение въ дрѣвностьта на града, та слабо се знае нѣщо за името му, както и за историята на развитието му. Сѫществува у мѣстнитѣ жители вѣрвание, че нѣкое врѣме градътъ не е билъ тъй на купъ, както е сега и не на сегашното мѣсто, а е билъ расположенъ на дължъ покрай политѣ на Църнагора, отдѣто постепено е слизалъ на долу и се заселилъ на сегашното си мѣсто. Колко е вѣроподобно това вѣрвание, не знаѫ, нъ други факти потвърждаватъ, че тукъ сѫ били заселени хора отъ дрѣвность, нъ кой знае какви. Тъй напр. въ едно мѣсто до пазарището прѣдъ Катлановия хънъ сѫ били ископани много тухли отъ здание, подъ тѣхъ сѫ били намѣрени и човѣшки кости. Прѣдполагатъ, че на това мѣсто е имало латинска цръква. Половината Пайко-маале прѣдполага се да е била еврейски гробища. Прѣди 4 години, като копаяли темелитѣ на една кѫща въ тази махала, намѣрили кости и гробове съ надписи подобни по почерка на еврейско писмо, което, впрочемъ, не могли да прочетѫтъ и самитѣ евреи. Споредъ Салнамето на Косовския вилаетъ старото му име било *Торесиумъ*. Юстиниянъ, който билъ родомъ отъ Скопското село Таворъ, го нарекълъ *Първа*-Юстинияна, а Византийцитѣ по-подирѣ го нарекли *Скута*. Въ врѣмето на Султанъ Баязида, който имаше столицата си въ Одринъ, прочутиятъ везиръ Мурташъ-*паша* го прѣвзелъ, украсилъ съ много джамии, заселилъ го съ много турци колонисти и го нарекълъ *Юскюбъ*. Царь Муратъ, като дошълъ въ Скопйе, тоже то украсилъ съ много джамии.

Разглежданъ единъ градъ отъ днешна гледна точка, най-важни паметници въ него ще бѫдѫтъ онѣзи на науката, искуствата и занаятитѣ. Още ли нѣма такива паметници и забѣлѣжителности въ единъ градъ, населението въ него е още назадъ въ просвѣщението, а ако ги нѣма съвършено, той кисне въ невѣжество. Въ прѣдметната на описанието ми область Географътъ да не търси подобни паметници. Ако нѣкѫдѣ се споменуватъ, името имъ ще се туря въ ограничена смисъль на думата, тѣ ще бѫдѫтъ паметници, които да покажѫтъ нѣщо отъ минѫлото на града или на страната, свър-

зано съ нѣкое политическо събитие или съ нѣкоя суевѣрна случка.

Скопйе, като старъ градъ и важенъ исторически пунктъ, трѣбва да има много паметници отъ послѣдния родъ. Обаче, нѣмахъ възможность да ги издиря и изуча. Ще покажа само на нѣкои, които случайно съмъ узналъ.

На първо мѣсто по старина стои „калето“, което прѣдставява една отъ първитѣ и най-яки крѣпости по насъ. Увѣряватъ, че вжтрѣ въ него по стѣнитѣ на разнитѣ му отдѣления имало много важни надписи, между които и словѣнски останжли отъ стари врѣмена. Входътъ въ калето е запрѣтенъ, за туй малцина знаятъ, какво е то отвжтрѣ. По-скрититѣ надписи старателно се укривали отъ чужденцитѣ посѣтители.

Вжтрѣ въ калето има гробъ, извѣстенъ подъ името *Айдаръ-баба*. За происхождението на този гробъ ето какво вѣрватъ въ Скопйе. Когато турцитѣ прѣвзимали Скопйе, силна турска войска обиколила калето, нъ не могла да го прѣвземе. Нѣкой отъ солдатитѣ, когото считали за шехъ-светецъ, по име Айдаръ-баба, фръкнжлъ и като се прострѣлъ въ въздуха на плещи съ краката на напрѣдъ, ударилъ силно на портитѣ на калето. Портитѣ се отворили, а Айдаръ-баба паднжлъ мъртъвъ, защото, споредъ вѣрването у турцитѣ, всѣки правовѣренъ, щомъ направи нѣкое чудо, умира на мѣстото.

На сѣв.-източния край на Скопйе откъмъ Църна-гора, на върхъ една тумба, всрѣдъ турскитѣ гробища е текето на *Гази-баба*, вжтрѣ въ което се намира гробътъ на сжщия. Ето какво се вѣрва за него. Въ Косовския бой Гази-баба, единъ отъ юнацитѣ на турската войска, билъ убитъ. Мрътвото му тѣло взело главата въ ржцѣтѣ и добѣгало до мѣстото, дѣто е сега текето. Тукъ то паднжло съ главата въ ржцѣтѣ. Признателното потомство му направило на мѣстото гробъ и надъ него съзидало въпросното теке. Прѣди 3 години текето изгорѣ. Религиозното чу[вство] на скопскитѣ турци силно се нарани отъ мисъльта, че [свя]тията е изгорѣлъ. За успокоение на духоветѣ правителс[твото] доказа съ свидѣтели, че светията всрѣдъ пламъцитѣ се [въз]дигнжлъ на небето, отдѣто безъ съмнѣние ще се по[яви] пакъ, щомъ текето се поднови.

Има гробъ и всрѣдъ пазарището прѣдъ правит[елст]ния домъ. За него приказватъ слѣдното. Ведна[жды] въ Скопйе силна суша. По заповѣдь на правителс[твото]

китѣ правовѣрни излѣзли да молѧтъ Бога за дъждъ. Само единъ ходжа не излѣзълъ съ народа, а продължавалъ да учи дѣцата въ училището. Три дни наредъ ходили на лития безъ него, нъ дъждъ не падалъ. На третия день той пратилъ единъ отъ ученицитѣ си да му купи дървено масло. Щомъ го изсипалъ на земята, завалялъ такъвъ силенъ дъждъ, че градътъ щѣлъ да се потопи. Станѧло нужда да молѧтъ Бога да спре дъждътъ. И този пѧть Богъ не послушалъ молбата на правовѣрнитѣ. Тогава ходжата пратилъ да му купѧтъ орѣхи; благословилъ орѣхитѣ, расхвърлилъ ги по земята и заповѣдалъ на дѣцата да ги грабѧтъ. Дъждътъ веднага прѣстанѧлъ, а ходжата на мѣстото умрѣлъ. Името му веднага се прочуло въ цѣлия градъ и за паметъ му билъ направенъ този гробъ.

Отъ джамиитѣ по-забѣлѣжителни сѫ: Кара-*Мустафа паша Качаникли*, *Мехмедъ-паша*, *Яя-паша*, *Гази-Иса-бей*, *Мурадъ-паша*, *Тютюнсусъ-джами* и др. т.

Яя-паша-джамиси е най-голѣмата, най-старата и най-богатата съ вакъфски владѣния. Тя била направена отъ турския юнакъ Яя-паша, на когото гробътъ и сега стоялъ нѣкадѣ въ Австрия. Тукашнитѣ турци приказватъ, че всѣка година гробътъ му натрупвали съ 50 товара земя, която послѣ взимали малко по-малко вѣрнитѣ отъ всичкитѣ краища на Турция и отъ нѣкои мѣста на Австрия. Джамиитѣ сѫ оставени на „мютевелии“, които се задължаватъ всѣкой праздникъ да даватъ помощь на сиромаситѣ и „фудула“ на всички онѣзи, които сѫ услужили съ нѣщо на джамията.

Повечето светии въ Скопйе или другадѣ населението смѣта за Мало-Азиатски турци. Отъ това може да се заключи, че тукашното население чувствува, какво въ жилитѣ му не тече чиста турска кръвь, та смѣта себе си като недостойно за Божиитѣ милости; че всичкитѣ тѣзи светии, повечето военни герои, сѫ прѣвзимали нашитѣ мѣста. Спомени за такива светии се срѣщатъ въ Скопйе и околностьта му повече отъ колкото всѣкадѣ другадѣ въ Скопско—второ доказателство на туй, че Скопйе е бивало театъръ на много войни.

Вънъ отъ града забѣлѣжителенъ остатъкъ отъ дрѣвно врѣме е водопроводътъ. Самиятъ водопроводъ е посѣщаванъ и описванъ отъ много пѧтешественици. За туй считамъ за излишно да привеждамъ тукъ подробно описание за него. Ще притурѧ само нѣкои и други бѣлѣжки, които да служѧтъ

като допълнение и разяснение на писаното за него до сега. Този водопроводъ си води началото отъ самитѣ поли на Църна-гора на 2 $^1/_2$ часа разстояние отъ Скопйе и надъ самото село Глуво. При описанието на Църна-гора ще видимъ, че по Банянка (така наричатъ горната часть на Крива-рѣка, защото минава прѣзъ село Баняни) по-долу отъ село Баняни отъ дола по рѣката се излиза въ една весела и зелена равнинка, въ която сѫ селата Глуво и Бразда. Въ тази равнинка се съединяватъ Банянка и Мирковичката рѣка. И двѣтѣ не изсъхватъ прѣзъ цѣлото лѣто. Както бива обикновено съ планинскитѣ потоци особено съ онѣзи, които като Църногорскитѣ протичатъ по камениста матка, и тѣзи двѣ рѣки носѧтъ вода бистра, хладна и твърдѣ приятна за пиенье. Между другитѣ причини и това е подбудило строителтъ да носи вода въ Скопйе чакъ отъ тукъ, когато е могълъ да намѣри отъ по-ближнитѣ мѣста. Въ края на тази равнинка на самия пѫть отъ Скопйе за Чучеръ и на 5 минути отъ с. Глуво ископана е въ земята една не особено широка дупка. Стѣнитѣ на дупката сѫ направени съ зидъ, а отгорѣ стои желѣзна рѣшетка, за да не влизатъ въ неѭ нечистотии. Тази скромна дупка е началото на прочутия Скопски водопроводъ. Въ тази дупка по една бразда е отбита да влиза половината вода отъ Мирковичката рѣка, другата половина на която околнитѣ селяни употрѣбяватъ да вадѧтъ нивята си. Не знаѭ, дали нѣкога е влизала въ водопровода Банянка, нъ сега тя не влиза, и околнитѣ селяни подъ никакви условия не бихѫ позволили това. На самия брѣгъ на Банянка и на нѣколко раскра отъ началото на водопровода има чешма съ буйна, студена и хубава за пиенье вода. Нѣкой си паша (струва ми се прочутиятъ Хамзи-паша) пожелалъ да вкара и тая вода въ водопровода; нъ околнитѣ селяни, особено Банянци и Чучерци се дигнѫли противъ пашата и не допуснѫли да стане това защото тази чешма имъ служи за водопоище на добитъцитѣ Това за началото на водопровода.

На долу подъ село Бразда той срѣща единъ хъ[illegible], и прѣсича Банянка-рѣка. По долината на рѣката водопр[illegible] прѣсича височината и върви на долу, дордѣ достигне с[illegible] Скопйе. Долината на Крива-рѣка (долната часть на [illegible] е значително по-низка отъ калето, защото лѣвиятъ надъ града се издига въ видъ на хълмъ. За да [illegible] искачи на тепето на тази възвишеность откѫдѣ с. О

браздата минава по единъ мостъ подпренъ на дирeци. Това сѫ споменуванитѣ отъ пѫтешественицитѣ арки на водопровода. Този мостъ има 62 ноги, всѣка отъ които е висока 6 м., дълга 5 м., широка 4. м.

Историческото му значение не знаѭ, нъ сега той е безъ всѣкакво значение, поради което е занемаренъ.

§ II. Каазата.

Скопската кааза захваща едноименното поле, което съставява ядката ѝ, южнитѣ поли на Църна-гора, часть отъ Кумановското поле, височинитѣ край дѣсния брѣгъ на р. Пчиня, долината на послѣднята, нѣкѫдѣ източнията склонъ, а нѣкѫдѣ и двата склона на голитѣ височини край лѣвия ѝ брѣгъ, половината отъ тѣснината на Вардаръ между Скопйе и Велесъ, сѣверният склонъ на Скопскитѣ планини съ хълмистата поляна при политѣ имъ, двата склона на Рудина и Водно, сѣверният склонъ на източната часть отъ мѣстностьта Дервентъ.

Къмъ неѭ се отнася и Качаникскиятъ мюдюрлъкъ, който влиза въ Арнаутлука, нъ въ описанието си го исключавамъ отъ каазата, понеже не можахъ да добиѭ свѣдѣния за него.

Скопската кааза граничи съ Кичевската кааза откъмъ юго-западъ и западъ прѣзъ Порѣче, съ Тетовската—откъмъ западъ, съ Гилянската — откъмъ с.-западъ, съ Кумановската — отъ сѣверъ — сѣверо-истокъ, съ Щипската — Велешката отъ истокъ — юго-истокъ и югъ.

Границата ѝ съ Кичевско върви по билото на Карадѭица и Пропасть до Трѣска въ мѣстото, кѫдѣто тя завлиза въ послѣднята си тѣснина.

Това е границата съ Дол.-Порѣче. Послѣднята клисура на Трѣска е въ Скопската кааза. Границата ѝ съ Горно-Порѣче върви по билото на Сува-гора (Суха-гора) до началото на прохода Света, дѣто се срѣщатъ тритѣ каази: Скопската, Кичевската и Тетовската. Съ Гилянско тази кааза се срѣща на малко пространство, именно на билото въ началото на Църна-гора. Билото на Скопска Църна-гора образува естествена граница между Скопската и Кумановската каази. Останѭлата часть отъ границата на истокъ отъ Църна-гора се вдава много на вѫтрѣ въ Кумановската. Село

Рамановци, което влиза въ Скопската каза, е на ¾ часа разстояние отъ гр. Куманово.

Височинитѣ край лѣвия брѣгъ на Пчиня отдѣлятъ Скопската каза отъ Велешката до Вардаръ при устието на Пчиня. По-голѣмата часть отъ тѣснината на Вардаръ между Скопие и Велесъ влиза въ Скопската каза. Останалата часть отъ границата съ Велешко и цѣлата граница съ Прилѣпско е естествена — тя върви по билото на високитѣ и трудно-достжпнитѣ Китка, Салакова, Караджица и Сува-гора.

По-голѣмата часть отъ Скопската каза се раздѣля на четири мѣстности: Блато, Каршияка, Църна-гора и Дервентъ. Вънъ отъ тѣзи мѣстности оставатъ мѣстата по Пчиня, малката часть отъ каазата въ Кумановското поле, тѣснината на Вардаръ и долината на Лѣпенецъ. Ще разгледамъ отдѣлно всѣка мѣстность и прилежащитѣ до неjъ мѣста, които не влизатъ въ състава на никоя отъ главнитѣ мѣстности.

I). **Блато.** Блато наричатъ полската часть на каазата, която се заключава въ триjгълника между височината край дѣсния брѣгъ на Пчиня, желѣзната линия до Скопие и Вардаръ, отъ Скопие до началото на тѣснината подъ Скопското поле. Повръхнината, характеръть, почвата, плодороднето, произведенията и др. т. на тази мѣстность се разгледаха при описанието на Скопското поле.

Населението ѝ е чисто българско по народность. По състояние то е въ мизерно положение. Мнѣнието на нѣкои, че полскитѣ мѣста хранjатъ робье, а планинскитѣ—самостоятелни хора, тукъ е вѣрно повече отъ всѣкjдѣ другадѣ. Селянитѣ тукъ сjа повече момци, нѣматъ свои недвижими имущества, работjатъ като хамали, живѣjатъ и се хранjатъ като животни и отъ туй сjа тjпи, глупи, убити духомъ и тѣломъ. Ако обикаляшъ околнитѣ планински села, особено Църна-гора и веднага слѣзнешъ въ полето, грозно впечатление ще ти направи тукашниятъ селянинъ съ вида, обстановка и живота си. Главното и почти единственното занят населението е земледѣлието. Стадата, които пасjатъ по щата на полето, сjа притежания повече на скопскитѣ джелепч Въ Блатото има до 13 бачила съ 14,000 глави, а въ шияка има до 22,000 глави овци и кози.

Блатото е житница и хранилище на каазата. Съ блато то доставява на града риби и рогозки. Отъ носи въ Скопие и по-голѣмата часть отъ сѣното.

Селата въ Блатото сѫ повече чифлици на Скопскитѣ турци. Въ материално отношение тѣ сѫ твърдѣ бѣдни, по устройството, вънкашния и вътрѣшния си видъ тѣ сѫ купчинки отъ колибо-образни строения, всрѣдъ и надъ които се бѣлѣятъ кулитѣ на чифликъ — сайбиитѣ. Повечето отъ тѣзи села нѣматъ цркви, а училища нѣма нито въ едно отъ тѣхъ.

По мѣстоположението си тѣ могатъ да се раздѣлятъ на три дѣла. Повечето отъ тѣхъ сѫ расположени въ полето при политѣ на височината, която го огражда отъ истокъ. Нѣкои всрѣдъ полето — това сѫ описанитѣ по-горѣ грамади отъ колибо-образни строения. Третитѣ сѫ расположени край Вардаръ. По сѫдба и положение и тѣ сѫ сѫщитѣ, както полскитѣ села, отличаватъ се малко по мѣстоположението си. Богатата растителность на Вардаръ ги прави по-хубави на гледъ. Всичкитѣ почти иматъ бахчи край Вардаръ. Селата по височината надъ Блатото иматъ изгледъ на планински села. Жителитѣ имъ сѫ по-будни и по-състоятелни. Тѣ сѫ вече самостоятелни, макаръ че нѣкога и тѣ сѫ били чифлици. Фактътъ, че тѣ сполучили да се откупѫтъ, показва, че у тѣхъ има извѣстенъ напрѣдъкъ. По-главни отъ селата въ Блатото сѫ:

Кадино-село. Въ него има кула, като срѣдно-вѣковенъ замъкъ съ зъндани и съ мазгалки. Исмаилъ бегъ, който въ феодалнитѣ врѣмена билъ управитель на Блатото, направилъ тамъ кула въ 1209 по турския календарь, за да се защищава отъ врагове, нападатели. По-послѣ наслѣдницитѣ му въ нея се защищавали противъ Френкъ-Омеръ паша, който билъ испратенъ въ Скопйе да смири и подчини Хамзи-паша. Френкъ-Омеръ паша направилъ бой съ непокорнитѣ царски васали при Катлановo и при Аджарлари въ мѣстото Оджино-търло (малкото селце Аджарлари е основано отъ нѣкой ага прѣди 250 години). То е станция на желѣзницата, главно село въ Блатото На станцията му се събира по-голѣмата часть отъ житото, което е прѣдназначено за Скопйе и Солунъ. Въ послѣдно врѣме се кроеше тамъ да се отвори пазарь за околнитѣ села отъ Блатото. Само 5—6 отъ кѫщитѣ му сѫ самостоятелни, а всичкитѣ останѫли сѫ чифлици. Спахилъкътъ на селото е 4,200 гр. зл., данъкътъ му е 16,000 гроша златни.

На югъ отъ Аджарлари има 2 тумби, като могилитѣ, които описва Иричекъ въ своята „История на Българитѣ“.

Арачиново на истокъ отъ Аджарлари зъ полето. Цѣлото е чифликъ. Земята му е плодородна. Близо до него има гьоль, вторъ подиръ блатото по голѣмина. Отъ гьоля излиза риба, колкото за селото и ближнитѣ му нѣколко села.

При Арачиново е станѫла битката между Арнаутитѣ и Везиря подиръ Катлановския бой. Не далечъ отъ селото има гробища, дѣто сѫ погребени паднѫлитѣ въ този бой.

Мралино е най-богатиятъ чифликъ въ Блатото, защото въ синора си има и яко поле, и орманъ въ ближната височина. Многото ливади и пасбища около селото правѧтъ го сгодно за скотовъдство.

Мѣстото отъ Вардаръ нататъкъ влиза въ мѣстностьта Каршияка. Полската часть на това мѣсто не далечъ отъ Вардаръ има сѫщиятъ характеръ и видъ на Блатото; селата ѝ иматъ сѫщиятъ видъ и сѫ въ сѫщото състояние, както и селата въ Блатото. Различава се малко по почвата. Отъ наноситѣ на Маркова-рѣка и отъ ближнитѣ височини на Каршияка почвата тукъ нѣйдѣ е пѣсъчлива, а нѣйдѣ глинеста. Отъ селата по-забѣлѣжителни сѫ:

Драчево на $^1/_2$ часъ отъ дѣсния брѣгъ на Вардаръ и 2 часа на югъ отъ Скопйе. Половината отъ селото е разположена при политѣ на двѣ тумби въ края на собствено Каршияка, а другата половина въ равнината. Цѣлото село, както и околностьта му, е потънѫло въ зеленина. Положението му и зеленината правѧтъ изгледътъ му плѣнителенъ за окото! Близо до Вардаръ сѫ Драчевскитѣ бахчи, които снабдяватъ Скопйе съ кромидъ, грахъ, пиперъ и други бахчованджийски произведения. Градинарството съставява вторъ изворъ на богатство подиръ земледѣлието. Освѣнъ туй 20—30 кѫщи се занимаватъ съ грънчарство. Драчево е първо село въ Скопйе по благосъстоянието на жителитѣ и второ по голѣмина (Кучевища въ Църна-гора е по-голѣмо отъ него). То брои 150 кѫщи, повечето отъ които сѫ самостоятелни.

Драчево е ново село. Старото село е било при политѣ на Китка-планина. То се е викало Драчевица и брояло 10 — 15 кѫщи. Расположено въ планината близо до Торбешкитѣ села, това село било изложено на нападенията на разни хайдушки чети, които го грабили и убивали селянитѣ. По тази причина послѣднитѣ напуснѫли селото и основали село Драчево на сегашното му мѣсто. На мѣстото на Д вица и сега стоѫтъ нѣкои полу-срутени стѣни всрѣдъ г

От) на старото село и сега една часть отъ склона на
К ı се нарича Драчевица планина.
о надъ Драчево е селото Аджово, чифликъ на
е,

Долно-Лисиче. Г.-Лисиче е расположено край
, Вардаръ ³/₄ ч. подъ Скопйе. То брои 50
к о половината сж чифлици. Житото и бостá-
ъ главнитѣ имъ произведения. Лозята по
(и конопьта сж второстепени произведения.
е е на 1½ ч. отъ Скопйе край дѣсния брѣгъ
. Брои 36 кжщи български, изважда сжщитѣ
ия, ı о и Г.-Лисиче.

ъ отъ Кумановското поле, която влиза въ
ı (пс а кааза, има сжщиятъ характеръ и видъ
, от което съставява часть. За туй общитѣ бѣлѣжки
въ Кумановското поле се отнасятъ и къмъ селата
сто.

й по Пчиня иматъ двоенъ характеръ. Долината
П е производителна и сгодна за земледѣлие. Склоно-
лнитѣ височини, покрити съ храсталакъ и съ
отъ варовита или глинеста почва, сж сухи и не
о отване. Долината е богата съ вода, а без-
очинитѣ съставява отличителната имъ черта.
села сж расположени въ долината. Всичкитѣ
ı чифлици.
го отъ при-пчинскитѣ села сж распръснати по
Планинскитѣ села трудно добиватъ прѣхраната
отването на земята, която твърдѣ скромно въз-
трудоветѣ имъ и съ скотовъдството, за което има
ки сгодности. При сé това тѣ сж самостоятелни,
, стожтъ много по-високо отъ полскитѣ, както
тъй и по благосъстояние.
тѣжители отъ тѣзи села сж:

во на юго-истокъ отъ Скопйе. Расположено е
отъ Блатото за Пчиня при дѣсния брѣгъ на
и на Велешкия друмъ. До друма има ханъ и
истокъ е мостътъ на Пчиня. Нѣкога това село
ѣмо, нъ сега е почти пусто. Има 25 бѣдни кжщи.
) и около него сж намѣрили много стари пари.
и срѣбърни пари, голѣми колкото бѣлитѣ меджи-
форматъ на елипса. На едната имъ страна била

изобразена глава съ надпись, а на другата кръстъ съ надпись: „въ памятъ освобождение нашихъ братя Болгари“.

Подъ Катлапово на $^1/_4$ часъ въ една весела впадина малко надъ Пчиня е село *Бадеръ* или *Румя-лака* съ доста хубаво мѣстоположение, съ блата, долинка и доста голѣмичка кория надъ него. Брои 40 кѫщи. По-голѣмата му часть е чифликъ. Главнитѣ занятия на жителитѣ му сѫ земледѣлието и скотовъдството.

Блаце е расположено надъ Бадеръ на тепето, на така наречената *Блатечка-рупа*, която пълни пространството между Блатото и Пчиня. Блатчани сѫ риболовци и рогозинари.

Летевци, расположено на тепето на височината на лѣво отъ Пчиня, не далечъ и край Велешкия друмъ. Отъ Скопйе до него има $6^1/_2$ часа.

Брои 24 български кѫщи. Синорътъ му е непроизводителенъ, та жителитѣ му сѫ бѣдни. Много отъ тѣхъ ходѫтъ по околнитѣ села, като момци и чифчии. Въ самото село нѣма чифликъ. Летевци е на самата граница между Скопско и Велешко.

Напрѣдъ селото е било на самия друмъ за Велесъ. Отъ голѣмитѣ мѫки, които селянитѣ прѣтеглили въ войната на Арнаутитѣ съ Везиря, тѣ напуснѫли селото и се заселили на мѣстото на сегашното Летевци, на страна отъ друма и на $^1/_2$ часъ отъ старото село. Старото село се викало тъй сѫщо Летевци, а мѣстото му сега се нарича *старо-село*.

Гробищата на Летевчани и сега сѫ тамъ.

Надъ Пчиня подъ Летевци и на една тумба има развалини отъ стара крѣпость, извѣстна подъ название *„Маркоо-Кале“*.

Кожле по-долу отъ Бадеръ, расположено на р. „Чиня“ (Пчиня), по юго-източния склонъ на Блатечка-рупа, която около Кожле нѣкѫдѣ е гола и скалиста, нѣкѫдѣ покрита съ гори отъ „вой“ (елхи). Околностьта му е повече скалиста и непроизводителна. Жито за продань изваждатъ само нѣколко кѫщи. Селянитѣ си поминуватъ като Блатчанитѣ съ рогозинарство отъ блатото. Рогозкитѣ ги правѫтъ отъ шамакъ съ разбой. Въ Кожле почти въ всѣкоя кѫща има разбой. Въ него изваждатъ до 20,000 рогозки. Плащатъ $^1/_2$ бѣло меджидие на пѫдаря и $3^1/_2$ гр. данъкъ за разбоя. Вънъ отъ това всичкитѣ пари имъ оставатъ чиста печалба, а това е твърдѣ много за село като Кожле. Нѣкога въ Кожле е изли
много вино и ракия, нъ сега този клонъ на поминъка е с

вършено отпаднжлъ. Като главна причина на този отпадъкъ смѣтатъ спахилъкътъ, който не могли да прѣнасятъ.

Въ Скопската кааза афионътъ се разработва само въ селата по р. Пчиня, именно: въ Кожле, Летевци, Градманци, Ново-село, Блаце, Таворъ, Пакошево и Катлаково.

II. Каршияка. Каршияка наричатъ южната и юго-западната часть на каазата на дѣсно отъ Вардаръ. По вида и повръхнината си Каршияка може да се раздѣли на двѣ части: при-вардарска и собствено Каршияка.

Низката или полската часть на Каршияка захваща отъ Скопйе и върви край дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Дължина има около 4 часа, а широчина 1—$1^1/_2$ часъ. Ближната до Вардаръ часть на полето е равна и низка, тя е часть отъ юго-источния край на Скопското поле; нò на дѣсно се захващатъ издигнжтини, задъ които е вече Каршияка. Почвата въ полската часть е църно-земъ, нѣкждѣ размѣсенъ съ пѣсъкъ, който донасятъ Маркова-рѣка и малкитѣ суходолини, които се разливатъ въ врѣме на дъждъ. Нò на дѣсно глинестата почва прѣобладава надъ църно-зема. Види се, че тази почва не е толкозъ производителна, та селянитѣ почти всѣка година си торжтъ нивитѣ. Подобно нѣщо се срѣща и въ Блатото. Равната часть повечето е обърнжта въ ниви, а „юриитѣ“, т. е. необработенитѣ мѣста, покрити съ трѣва, тукъ сж значително по-малко, отъ колкото въ Блатото. Главното произведение е житото. По краинитѣ мѣста, особенно въ юго-источния край, се разработва тютюнътъ, а около селата има бахчи, отъ които изваждатъ много кромидъ, грахъ и лукъ. Въ тази часть на Каршияка има малко села. Като близки до Блатото азъ разгледахъ тѣзи села при описанието мѣстностьта Блато.

Собствено-Каршияка, която за краткость ще именувамъ просто Каршияка, се нарича всичката часть отъ каазата на дѣсно отъ полето. Тя се състои отъ двѣ части: плоска хълмиста възвишеность и планинска страна. Първата е въ срѣдата, а планинитѣ ѫ окржжаватъ като кржгъ, малко отворенъ въ сѣверо-источната страна откъмъ Скопското поле. Пжтникътъ по желѣзницата, малко по-долу отъ Скопйе, има отъ дѣсната си страна една плоскость вдадена на жтрѣ и ѝ около нея вѣнецъ отъ високи планини, които му заграждатъ хоризонтътъ, — това е мѣстностьта Каршияка (Кой знае, какъ тази мѣстность тъй изложена на погледитѣ на пжт-

ника по Скопското поле е останѫла неизвѣстна на пѫтешествениците. По картитѣ тя е означена съ названието Каршияка-планина, Каршиякъ-върхъ и др. т. нелѣпости). Въ орографията видѣхме, кои планини заграждатъ Каршияка. Видѣхме и характерътъ на тѣзи планини, та нѣма нужда да описвамъ отново планинската часть на Каршияка. За земледѣлие цѣлата е несгодна. Исключение правѫтъ само политѣ на Китка. Тѣ се спускатъ тъй полегато накѫдѣ Маркова-рѣка и накѫдѣ полето, щото образуватъ едно полегато поленце, широко $1^1/_4$ ч., дълго 2 ч., съ ровка глинесто-варовита почва.

Плоската часть на Каршияка съ нѣкои отъ околнитѣ планини е свързана, а отъ други е отдѣлена. Тъй отъ Китка и Църни-връхъ е отдѣлена съ дълбоката долина на Марковарѣка. Отъ Ибраимица-планина, която е като прѣдгорие на Караджица, е отдѣлена съ дълбокия долъ на Патишката-рѣка и Сува-рѣка. Останѫлата часть се образува отъ спусковетѣ на Рудина и Водно планини. Отъ едната и другата политѣ постепено се снижаватъ до долинитѣ на Маркова и Сува-рѣка. По тѣхъ тукъ-тамѣ се издигатъ неправилно расположени тумби и даже хълмове. Политѣ на Водно сѫ по-стръмни отъ онѣзи на Рудината, височинитѣ на по-първитѣ сѫ по-голѣми отъ онѣзи на вторитѣ. За прѣдѣлъ между двѣтѣ служи долината на р. Харашовица. Тя си води началото отъ 4 извора, извѣстни подъ названието „Главата“ $^1/_2$ ч. подъ с. Гор.-Солнье, тече прѣзъ с. Дол.-Солнье и слѣдъ $1^1/_2$ часъ течение се съединява съ Сува-рѣка. Тя събира водитѣ отъ ѫгъла между Водно и Рудина. Цѣлата страна е прорѣзана съ по-дълбоки или по-плитки долища, по които се истичатъ водитѣ на Каршияка въ Маркова-рѣка. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ отворътъ си въ Сува-рѣка. Тѣзи долища не сѫ особено дълбоки, защото глинестата почва, както е извѣстно, не се раскопава и не се завлича отъ водата лесно.

Почвата на Каршияка е нѣкѫдѣ бѣло-глинеста, нѣкѫдѣ
цървено-глинеста. Варьта, която тукъ-тамѣ е размѣсена съ
глината, [illegible]чвата по-непроницлива за водата. По цѣ-
лата Ка[illegible] особено по склона на Водно, ясно може
да се с[illegible]ченото извѣтрѣвание на камънитѣ.
Отъ би[illegible]тѣ политѣ отъ повръхнината на-
долу в[illegible]ижда, какъ камънитѣ постоянно
ставатъ [illegible] въ долината на Каршияк
надъ рѣ[illegible]ищата, съ пръсти и

жешъ да сронишъ камено-образенъ пластъ земя. Ахо се сѫди по доловетѣ, глинесто-варовитата почва трѣбва да се простира на много дълбокъ пластъ. Доста сгоденъ за наблюдаване това е долътъ надъ с. Солнье. На около 100 метра дълбочина цѣлитѣ склонове на този долъ състоѣтъ отъ ситенъ като брашно пѣсъкъ, който една гръцка солунска компания е откупила, за да правѣтъ отъ него стъкло. Заедно съ това тоя долъ ни показва и строеніето на самото Водно. По дълбочината на дола се забѣлѣзватъ петь хоризонтални пластове: пластъ отъ червеникава глина и пѣсъкъ, единъ пластъ черна като вѫглица и ситна като прахъ глина, послѣ червена суха глина, бѣлъ пѣсъкъ отъ чистъ кварцъ съ бѣли като млѣко кварцови камъчета въ нѣм. Всичкитѣ долове по низката и планинската части на Каршияка показватъ, че камънитѣ по планинитѣ ѝ сѫ силно извѣтрѣяли. На Караджица и Пропасть това може да се забѣлѣжи даже по повръхнината имъ.

По производителность почвата на Каршияка стои много по-долу отъ онази на Блатото. Въ срѣдно плодородна година се получава пшеница отъ едното 4, ръжь 5, ечмикъ 7. Ръжьта вирѣе по-добрѣ отъ другитѣ видове жита. Отъ видоветѣ на пшениците най-добрѣ вирѣе осадката, защото, види се, почвата е най-благоприятна за нѣм. Когато сѫ посѣвали другъ видъ пшеница, вѫтрѣ въ нѣколко години съ постепено измѣняване се обръща въ осадка. За това каршиякалиитѣ всѣки 3—4 години купуватъ сѣме отъ другитѣ видове пшеница. Хълмоветѣ и глинестата почва се виждатъ твърдѣ сгодни за лоза. И наистина, нѣкога лозарството тукъ е било силно развито; нъ сега лозята сѫ почти редкость. Около селата има много овощни дървеса, отъ които селянитѣ печелѣтъ доста много. Нъ всичко това плюсъ още скотовъдството не даватъ достатъчни срѣдства за прѣпитаванието на населението, поради което много отъ каршиякалиитѣ ходѣтъ на работа въ полето. Когато е работѣла Каршияка съ Порѣче, каршиякалиитѣ сѫ били най-якитѣ по състояние селяни въ Скопско. Сега, макаръ че тѣ сѫ по-добрѣ отъ селянитѣ въ полето, забѣлѣзва се силенъ отпадъкъ въ състоянието имъ. Когато другадѣ селата се освобождаватъ отъ чифлицитѣ, тукъ чифликътъ сега почнѫ да се явява. Климатътъ на плоската часть на Каршияка е значително по-хладенъ отколкото въ полето, за туй житото тукъ узрѣва 2—3 недѣли по-кѫсно отколкото въ полето.

Планинската часть на Каршияка е съвсѣмъ бѣдна отъ житни произведения. Освѣнъ малкото ръжь, която се сѣе по впадини и равнинки, друго земледѣлческо произведение не става. За това пъкъ страната е богата съ дървенъ материялъ и съ пасбища.

Населението на Каршияка състои отъ чисти българи. Арнаутитѣ населяватъ западнитѣ пограничні планини и високитѣ мѣста на южнитѣ планини. Тѣ се отличаватъ по юначния си и неустрашимъ характеръ. Въ Скопйе не правѣтъ разлика между чиститѣ арнаути и торбешитѣ. Торбешитѣ населяватъ мѣстата по цѣлата дѣсна страна на Маркова-рѣка, особено по Китка планина. По духа си тѣ приличатъ на Родопскитѣ помаци. Както послѣднитѣ и тѣ сѫ диви, за цървения фесъ прѣсичатъ главата на човѣка. Опасно е да ходи човѣкъ между тѣхъ: щомъ го намѣрѣтъ нà-самѣ, безъ друго ще го погубѣтъ и то съ нѣкоя хитрость, а не юнашки, защото у тѣхъ липсва арнаутското кавалерство. Единъ каршиякалия ми приказваше, че нощно врѣме 1000 пушки да изгърмѣтъ въ нѣкое Торбешко село, никой не ще посмѣе да се яви на вънъ; до толкозъ тѣ били страшливи. Торбешитѣ сѫ бѣдни: съ издърпанитѣ си дрѣхи, изнурената снага, тѣ се показватъ хора достойни за съжаление; на скопския пазарь хората се присмиватъ съ тѣхъ.

По развитие тѣ стоѣтъ на много низка степень. Скопско е станѫло нарицателно; то се дава за укоръ на хора тѫпи по умъ, окапнѫли тѣломъ, или хора съ издърпано облѣкло и неприлична вънкашность. Планинскитѣ торбеши се занимаватъ исключително съ скотовъдство и дърварство. Въ Скопйе носѣтъ вѫглища и дърва за горенье. Торбешитѣ при Китка и въ селата по Маркова-рѣка се занимаватъ и съ земледѣлие, разработватъ най-вече тютюнътъ.

Торбешитѣ, както и арнаутитѣ въ Скопскитѣ планини, сѫ прѣселенци дошли тукъ отъ Горно-Рѣканско. За това прѣселение има още живи спомени между тѣхъ. По-послѣ ще видимъ, че сегашнитѣ торбешки села тукъ сѫ били нѣкога български. Старитѣ названия на селата сѫ спазени, нъ махалитѣ имъ сѫ прѣименувани. Както се именувала махалата на селото, отдѣто се изселили, съ това име нарекли торбешитѣ и махалата, въ която се заселили въ новитѣ си жилища. Упазени сѫ и названията, които лагабиитѣ сѫ силп още когато били въ Рѣканско и които носѣтъ и се

тѣхнитѣ роднини, останѫли тамъ. Жителитѣ на Дол.-Куличани напримѣръ сѫ се прѣселили отъ Жорнойница (Рѣканско). Названията на 3 махали въ Д.-Куличани се срѣщали въ Жорнойница.

Торбешътъ, който ми даде горнитѣ свѣдѣния, прѣдполагаше, пъкъ и отъ приказкитѣ на каршиякалии се потвърждава, че торбешитѣ се прѣселили тукъ не изведнѫжъ съ сила и съ оръжие въ ръка, а полека-лека. Тѣ се прѣселили отъ Рѣканско за туй, че земята въ отечеството имъ не ги хранѣла. И дѣйствително, Рѣканско е мѣстность непроизводителна, а селата сѫ много и голѣми, поради което населението ходи на чужбина да си търси прѣхраната. Нашитѣ торбеши прѣдпочели да се заселѫтъ въ тѣзи планински мѣста, които въ всичко имъ припомнюватъ отечеството, нежели да ходѫтъ на далечни мѣста по гурбетъ. „Амуджата“ (чичото) на единъ приятель торбешъ му е приказвалъ, че въ неговото дѣтинско врѣме (то е било прѣди около 100 години) въ Куличани е имало само 4 торбешки кѫщи, а сега тѣ сѫ 150. Той искаше да каже, че числото на кѫщитѣ въ това село се уголѣмило чрѣзъ размножавание и че прѣселенитѣ торбеши сѫ били малко, нъ бързо сѫ се размножавали. Нъ това па-дали е вѣрно. Споредъ мене, подиръ първитѣ прѣселенци дошли втори, трети и т. н., и това прѣселявание се продължавало много години.

Селата на торбешитѣ и на арнаутитѣ по-прѣди сѫ били купчинки отъ неправилно расхвърлени колибо-образни строєния; нъ сега много отъ тѣхъ, онѣзи въ по-низкитѣ мѣста, дѣто земледѣлието имъ дава добри срѣдства за помпънъкъ, сѫ значително поправени; а селата по Патишка-рѣка и двѣтѣ Куличани сѫ едни отъ хубавитѣ скопски села.

Българитѣ, както казахъ, населяватъ низката часть на Каршияка. Нѣкога и планинскитѣ сегашни торбешки и арнаутски села сѫ били заселени съ българи. Освѣнъ прѣданията на българитѣ въ Каршияка, това го потвърждаватъ и многото останки отъ християнски врѣмена. Цръквички съ гробища, кръстове и др. т. се срѣщатъ твърдѣ много по тѣзи мѣста. Българскитѣ названия на селата, планинитѣ и разпитѣ мѣста потвърждаватъ това още по-силно, отъ колкото останкитѣ отъ християнски врѣмена. Отъ когато захванѫли торбешитѣ да се заселяватъ въ тѣли села, българитѣ почнѫли да слизатъ долу. Християнски фамилии, които се изсе-

лили най-кѫсно изъ много торбешки села, сѫ извѣстни на каршиякалиитѣ, а въ село Пагаруша и сега има три християнски фамилии. Въ старитѣ блажени врѣмена планинскитѣ и полскитѣ села владѣяли наедно планинитѣ и равнитѣ мѣста: богатитѣ пасбища и гѫститѣ гори въ планинитѣ и нивитѣ въ низкитѣ мѣста сѫ били раздѣлени по равно между полскитѣ и планинскитѣ села.

Това распрѣдѣление на планината и полето е траяло дълго врѣме и подиръ дохажданието на торбешитѣ нѣкои полски села сѫ имали дѣлъ въ ближната планина до послѣдно врѣме. Послѣ горитѣ били окончателно присвоени отъ торбешитѣ, а пасбищата присвоили разни бейлери и агалари, по имената на които били наименувани планинитѣ. Каршиякалиитѣ българи съ въздишки си припомнюватъ старитѣ врѣмена, когато погледнѫтъ на горитѣ и пасбищата, които като на пукъ имъ сѫ испрѣчени право прѣдъ очитѣ. Сега тѣ си купуватъ пасбища за иманьето и плащатъ извѣстно право, за да си намѣрѫтъ дърва колкото за горенье.

Каршиякскитѣ българи по говора, облѣклото и по нѣкои отъ обичаитѣ си малко се отличаватъ отъ селянитѣ въ другитѣ мѣстности на каазата. Костюмътъ имъ по общия си видъ прилича на онзи отъ селата по долината на Вардаръ въ Велешко. Главното му отличие е горната дрѣха. Това отличие е прѣдизвикано отъ климатическитѣ условия на мѣстото. Ето какви дрѣхи носѫтъ каршиякалиитѣ. Мѫжьетѣ прѣзъ лѣтото носѫтъ: 1) Бѣла гуна безъ рѫкави и съ поли, дълги 4 дръста подъ колѣната, и обшита съ гайтанъ по рѫба на политѣ и на яката. Рѫбътъ на отворения рѫкавъ е обшитъ съ гайтанъ, който бива или църпъ, или павезанъ. Другъ единъ напрѣченъ гайтанъ дължъ до едпа педа образува съ този шевъ единъ 4-ѫгълникъ. Отъ напрѣчния гайтанъ се спускатъ по три расходящи се долу други гайтани. 2) Риза дълга надъ колѣната. 3) Елекъ съ затворени поли, обшитъ по краищата съ гайтанъ. 4) Поясъ цървенъ и широкъ до 5 пръста, прѣстегнѫтъ въ срѣдата съ ремъкъ. 5) Чорапи различно нашарени; дѣлничнитѣ сѫ бѣли, високи съ църни пръчки напрѣку, а праздничнитѣ сѫ шарени като извезани. 6) Отгорѣ надъ всичкитѣ тѣзи дрѣхи включително и надъ гуната носѫтъ друга гуна, по-кѫса отъ първата и съ жълто кафеявъ шаръ.

По плещитѣ е завъртенъ на назадъ „кюлафътъ“ (завивка за главата или „якуцка“, както ѭ наричатъ другадѣ по насъ).

Практичностьта на кюлафътъ лесно ще разбере човѣкъ, стига да види каршиякалиитѣ съ завити глави като чуми. Нѣкои си шарѭтъ гунитѣ съ църни, а други съ бѣли дебели гайтани. Еднитѣ и другитѣ сѫ домашно издѣлие. Домашни сѫ и шаяцитѣ, отъ които си правѭтъ гунитѣ. Политѣ на гунитѣ се връзватъ отпрѣдъ съ дебели гайтанени върви.

7) На главата си каршиякалиитѣ носѭтъ бѣла чалма съ спуснѫтъ по плещитѣ край.

Дѣлничното облѣкло на женитѣ е твърдѣ просто. Отдолу носѭтъ риза, дълга до петитѣ, а надъ неѭ елекъ 10 пръста по-кѫсъ отъ ризата. Той е безъ рѫкави и съ отворени гърди. Направенъ е отъ домашна вълнена материя, нашарена съ тънки надлъжни и паралелни пръчки отъ различенъ шаръ.

На мѣсто елекъ старитѣ носѭтъ надъ кошулята кожухъ отъ агнешка кожа; той е дълъгъ до колѣната съ кѫси рѫкави надъ лакетътъ и съ отворени поли, които обикновено се носѭтъ завити на назадъ. Дѣлничнитѣ фути сѫ прости 4-ѫгълни парчета отъ вълнена материя съ напрѣчни шарки; а праздничнитѣ особено невѣстинскитѣ сѫ много и искусно напъстрени. Общиятъ имъ шаръ е цървенъ съ напрѣчни пръчки отъ различенъ шаръ. Отъ двѣтѣ страни има по два ромба единъ надъ другъ. Въ всѣкой отъ тѣхъ сѫ вписани по два по-малки ромба отъ бѣли конци по краищата твърдѣ пъстро нашарени. Право прѣзъ срѣдата на футата и между двата ромба отъ горѣ на долу, както и по краищата на футата, има разни други шарки, твърдѣ искусно навезани. Такива фути виждахъ и въ Църно-горията.

Села. По-забѣлѣжителни отъ селата въ Каршияка сѫ: въ равнината на полегатитѣ поли на върхъ Китка сѫ разположени наредъ селата Гор. и Дол. Куличани, Пагаруша и тритѣ арнаутски села, разположени въ горния край на равнината до склона на Китка. По-низко отъ тѣхъ близо до рѣката е селото Любошъ, а въ самата долина на рѣката сѫ селата Варвара и Сушица.

Горно-Куличани (80 кѫщи) е разположено на едно равно и отдѣлно мѣсто. Отвънъ има изгледъ на градче. То е най-голѣмото, най-богатото и най-хубавото торбешко село. Ули-

цитѣ му сѫ уредени и послани съ калдъръмъ, кѫщи на два етажа има доста много. Подъ Гор.-Куличани и малко на страна на $^1/_2$ ч. отъ него е *Дол.-Куличани*, което по всичко е прилично на горното.

Главниятъ поминъкъ на куличанци съставява тютюнътъ. Куличанскиятъ тютюнъ е първъ въ скопско и може да се сравни съ нѣкои отъ прочутитѣ тютюни по насъ. Двѣтѣ Куличани изваждатъ около 100 товара тютюнъ годишно. Куличанци, както и жителитѣ на горѣ-изброенитѣ низки села на Каршияка, не се занимаватъ съ скотовъдство, защото нѣматъ пасбища горѣ въ планинитѣ.

Куличани е най-старото торбешко село по тази часть на Каршияка. Обаче, и за него е извѣстно, че едно врѣме било християнско село. Единъ куличанецъ въ потвърждение на това ми приказваше, че единъ старецъ българинъ отъ едно отъ ближнитѣ полски села е распитвалъ за старитѣ му роднини и родители и послѣ му расказвалъ нѣкои случки отъ живота имъ. На въпроса, отъ кѫдѣ ги познава, той отговорилъ, че съ тѣхъ билъ близъкъ приятель отъ дѣтинско врѣме, когато и той е живѣлъ въ Куличани.

Останки отъ стара цръква въ Куличани има и сега. Българитѣ отъ ближнитѣ полски села утвърждаватъ, че на мѣстото на Куличани било Лисиче: намѣсто Гор.-Куличани —Гор.-Лисиче, а на мѣстото на Дол.-Куличани—Дол.-Лисиче.

Пагаруша е расположено на 1 ч. отъ Гор.-Куличани и малко по-низко отъ него. Това село се слави по мраморнитѣ плочи, които жителитѣ му разнасятъ на далечни мѣста. Тѣхъ изваждатъ отъ единъ голѣмъ мадемъ (руда), който дава срѣдства за прѣхрана на много фамилии.

Въ Пагаруша е останѫла само една християнска фамилия, мѫжьетѣ на която сѫ най-искуснитѣ камено-рѣзци. Мадемътъ е богатъ, мраморътъ е доста чистъ. Отъ него изваждатъ голѣми къртоци, отъ които правѧтъ най-много надгробни плочи. Парчета отъ камънитѣ, които копаѧтъ въ мадема, покриватъ цѣлиятъ хълмъ надъ мадема, поради което отдалеч това мѣсто се бѣлѣе като да е покрито съ снѣгъ. Въ самъ мадемъ има чешма съ много студена вода.

Църни-върхъ е расположено на едноименната планина и е заобиколено отъ всѣкѫдѣ съ гори. Положението му горѣ въ гористата планина го прави почти непристапно за туй то служи за свърталище на разбойници отъ т

съсѣдни каази. Самитѣ църно-връхчани сж страшни разбойници. Въгленарството, скотовъдството и разбойничеството сж главнитѣ имъ занятия и източници за поминъка.

Село *Патишка-рѣка* е расположено въ дълбокия долъ по горното течение на едноименната рѣка, отъ която и е добило названието си. Надъ него по Ибраимица пл. има гъсти гори отъ букови дървеса. Това село е най-голѣмото (120 къщи) и най-хубавото отъ всичкитѣ арнаутски села въ скопскитѣ планини. По вътрѣшния си видъ то прилича на градче, повечето отъ къщитѣ му сж 2—етажни съ салончета и балкони. Има и малко чаршия. Населението му съставяватъ арнаутитѣ, между които живѣятъ и малко българи. Еднитѣ и другитѣ ходятъ по гурбетъ за печалба. Отъ българитѣ почти никой не остава у дома. Арнаутитѣ отъ това село по характера си съставяватъ правъ контрастъ съ братята си отъ ближнитѣ села. Забѣлѣжително е тѣхното гостоприемство и тѣхната добродѣтелность. Като съзнаватъ опасностьта на мѣстото, тѣ, щомъ видятъ нѣкой чужденецъ, распитватъ го за цѣльта на пътуването му, разузнаватъ, има ли припаси или не и му оказватъ всевъзможни услуги. Въ селото имъ да отидешъ, не можешъ да се избавишъ отъ гостинство. Българитѣ си поминуватъ братски съ своитѣ съселяни арнаути. Послѣднитѣ сж самоволни и вѣрни опекуни на останалитѣ въ селото жени на българитѣ въ отсътствие на мжжьетѣ имъ. Тѣзи отличителни черти на арнаутитѣ отъ това село се дължатъ на странствованието имъ. Не напраздно казватъ, проче, че чужбината е второ училище!

Яболци, арнаутско село, расположено на единъ хълмъ $^1/_2$ ч. на дѣсно отъ Сува-рѣка при отвора на дола на Патишка-рѣка.

Алдинци е расположено на върхъ Салакова планина подъ върхъ Якупица. То брои 18 бѣдни арнаутски къщи, които по устройството си прѣдставяватъ голѣми колиби. Всѣки стопанинъ си има отдѣлно къщата съ обширни пасбища около нея. Отъ това селото е растурено на голѣмо пространство.

Нѣкога всичкитѣ жители на селото били отъ една лагабия. Прадѣдото, родоначалникъ на тази лагабия, се прѣселилъ въ нѣкое Гилянско село, дѣто и сега съществувалъ новиятъ му фисъ. Приказвачътъ ми знаялъ и името на този старецъ, нъ неможеше да си го припомни, когато ми раз-

На това азъ гледамъ като на едно отъ интереснитѣ топографически явления по насъ, за туй ще се постараж да кажа и нѣколко думи върху него.

„Малото“ и „Голѣмото“, „Горното“ и „Долното“ (а нѣкждѣ „Срѣдното)“ сж станали отъ едно и сжщо село, като се прѣселили хората по разни причини.

Лесно е да се разбере, че отъ двѣ ближни села съ едно име, придружено и съ прилагателното Голѣмо и Мало, Малото е станало отъ Голѣмото, като се е изселила часть отъ населението му. Нѣкждѣ се срѣщатъ названията „Старо“ и „Ново“ село. За тѣхъ е още по-лесно да се разбере, че *Новото* е основано отъ прѣселенци отъ *Старото*.

Едноименнитѣ села съ притурка на прилагателнитѣ Горно и Долно могатъ да се раздѣлятъ на три категории. 1) Отъ двѣ близки села по-край една рѣка едното може да се именува Горно, а другото, което е по-долу по течението на рѣката, — Долно. 2) Отъ двѣ едноименни села въ нѣкоя планина едното може да е по склона на планината, а другото при политѣ ѝ. Първото ще бжде Горно, а второто — Долно. 3) Отъ двѣ близки едноименни села едното е въ нѣкое поле, а другото при политѣ на ближната до полето планина; първото ще бжде Долно, а второто — Горно.

Въ първия случай Горното село е станало отъ Долното. Долното повече страда отъ рѣката, а Горното по-малко. По тази причина нѣкои жители отъ Долното се изселили и основали Горното. Горното се развива, напрѣдва и обогатява, а Долното намалява и отпада. Ако това раздѣление е отъ по-старо врѣме, Горното е по-богато и по-голѣмо отъ Долното, ако ли е отъ по-скорошно врѣме, то е още слабо, но сѐ по-силно напрѣдва.

Отъ втория случай Долното село е станало отъ Горното. Плодородната почва е привлѣкла отъ планинското село нѣкои жители, които се изселили отъ старото село и основали ново село. Подиръ първитѣ изселенци слѣдватъ други, работата въ полето се усилва, и такива села силно напрѣдватъ. Въ скоро врѣме долнитѣ села надминаватъ горнитѣ по числото на кжщитѣ и по богатството на населението.

Чисто блатистата почва, развалениятъ отъ това климатъ, нѣкой планински потокъ или други нѣкои причини каратъ полскитѣ села да търсятъ по-сгодни мѣста. По такъвъ начинъ се явяватъ горни села. Този случай е по-редъкъ и се

срѣща само въ полетата, които страдаѫтъ отъ наводнения, нездравъ климатъ и др. т.

Изобщо и за тритѣ случаи може да се каже това, че новитѣ села се ползуватъ съ по-голѣми прѣимущества прѣдъ старитѣ; тѣ напрѣдватъ, а старитѣ отпадатъ. Колкото по-старо е раздѣлението на двѣтѣ села, толкозъ тази разлика въ благосъстоянието и голѣмината на селата е по-голѣма и наопаки.

Въ описанието ми ще се стрѣщнѫтъ примѣри и отъ тритѣ случая. Не се съмнѣвамъ, че тѣ ще потвърдѫтъ истиностьта на горнитѣ ми утвърждения.

На западъ — юго — западъ отъ Солнье въ горния край на Рудина-планина на самата Трѣска има една полегата весела зелена равнина съ диаметъръ около $^1/_2$ часъ, която съ зеленината си всрѣдъ околнитѣ голи и пустинно-образни мѣста има изгледъ на ливада. Въ тази впадина сѫ расположени наредъ по на $^1/_4$ часъ разстояние селата: *Чифликъ* (20 кѫщи), *Борово* (30 кѫщи), *Св. Петки* (40 кѫщи) и *Гувгрлево* (32 кѫщи); — всичкитѣ исцѣло или въ болшинство арнаутски села.

Отъ тѣхъ за Св. Петка най-добрѣ се знае, че нѣкога е било българско село. Селянитѣ отъ околнитѣ села добрѣ знаѫтъ, че днешната джамия е направена на мѣстото на цръквата Св. Петка въ българското село, което по нейното име си е добило названието. Близо до селото има и друга цръква.

---

§ III. Църна-гора.

Онази часть отъ планината Скоп. Църна-гора, която се заключава въ жгъла между Лѣпенецъ, Вардаръ и желѣзницата, нарича се изобщо *Църна-гора*. Въ тѣсна смисъль Църна-гора наричатъ 10-тѣхъ села, които сѫ расположени по южнитѣ поли на планината.

По вида на повърхнината си Църна-гора се раздѣля на 3 части: планинска, която обхваща склонътъ и билото на планината; полска, която обзема мѣстото между Скоп и планината, и при-планинска, която обхваща самитѣ по на планината.

По-голѣмата часть отъ склона на пл. Църна-г скалиста, камениста и не сгодна за обработване. З

пъкъ лѣсоветѣ, пасбищата и потоцитѣ на тази планина иматъ голѣмо значение за поминъка на църно-горцитѣ. Политѣ състоятъ отъ пирамидални хълмове съ различна ширина и височина. Между тѣхъ се заграждатъ малки весели впадини-полянки или пъкъ дълбоки долища, по които протичатъ Църногорскитѣ потоци. Хълмоветѣ сж голи или покрити съ храсталакъ, непроизводителни и не сгодни за обработване. Долищата сж покрити съ овощни дървеса, а впадинитѣ сж най-производителнитѣ мѣста въ Църна-гора.

Полската часть прѣдставява равнина значително полегата съ тумби и долчинки по нея. Тя е житница и хранилище на Църна-гора.

Кориитѣ, пасбищата и полето сж братски распрѣдѣлени между всичкитѣ Църно-горски села. Кориитѣ и полето сж опрѣдѣлени веднажъ за винаги, а пасбищата по билото на планината всѣкое лѣто въ опрѣдѣленъ день си ги раздѣлятъ пâ-ново.

Почвата ѝ състои отъ цървена и бѣла глина, която въ низкитѣ мѣста има слабъ примѣсъ отъ църно-земъ. Въ по-високитѣ мѣста тя е твърдѣ ровка, а въ по-равнитѣ — тучна. По плодородие тя стои на еднаква степень съ Каршияка.

Църна-гора искарва доста разнообразни произведения, нъ въ малко количество. Само по нѣколко кжщи въ всѣкое село искарватъ жито на толкозъ, щото да имъ стигне за прѣхрана, а на повечето едвамъ стига житото до Митровъ-день. Отъ всичкитѣ културни растения най-добрѣ вирѣе лозата. Почва глинеста, мѣсто хълмисто, изложено на припекъ, — това сж главнитѣ условия за развито лозарство; Църна-гора притежава тѣзи условия, за това лозарството тукъ е значително развито. Лозя има почти около всичкитѣ села. Населението, като смѣта лозарството за единъ отъ важнитѣ източници за богатство, доста добрѣ разработва лозята. Една мотика лозье дава 4 — 10 товари гроздье. Църно-горското вино по качество, ако не държи първо мѣсто, то поне стои на равна нога съ Нерѣзкото. Тукъ-тамъ се срѣщатъ нивя съ конопь и тютюнъ. Църна-гора дава прѣкрасенъ тютюнъ, както показватъ направенитѣ въ нѣкои мѣста опити; сé пакъ то е изоставено, защото разработването на тютюна изисква много работа, безъ да обѣщава нѣкакъвъ голѣмъ доходъ при сегашнитѣ условия, въ които е поставено разработването на тютюна въ Турско.

Главниятъ изворъ за богатството съставява гората съ своитѣ кории, пасбища и потоци. Отъ кориитѣ църно-горцитѣ сѣкжтъ много дърва за продань въ града. Въ нѣкои села, кждѣто керестеджилъкътъ съставява главното занятие на населението, правжтъ ковчези, нощови, лъжици, коли, орала, дъски и др., които распродаватъ или въ града, или въ околнитѣ села. По тѣзи причини кориитѣ сж отъ голѣма стойность за селата. Най-добри кории иматъ селата: Кучевища (букова кория, отъ която правжтъ обикновено букитѣ за воденицитѣ), Любанци (кория отъ джбъ, по-горѣ лѣска, бука, ясика и дивъ дрѣнъ или клѣнъ), Поляни (кория отъ бука джбъ и ясика), Баняни и Чучеръ (отъ бука и лѣска, редко джбъ), Бродецъ (корията е слаба, състои се отъ слаби буки, поради което Бродчанитѣ правжтъ много вжжета). Най-голѣма отъ тѣхъ е Чучерската. С. Побожье нѣма никаква кория.

При политѣ на планината най-много до долищата около селата има много овощни дървеса, а най-много черешови. Скотовъдството е доста развито. Църно-горцитѣ държжтъ стадата си отъ овци и кози на мандри по билото на планината прѣзъ лѣтото и часть отъ есеньта. Всѣкое село има по 2 — 3 мандри, дѣто приготовяватъ много сиренье и масло. Важенъ клонъ отъ поминъка на населението съставява брашнарството. Буйнитѣ потоци каратъ много първобитни воденици. Повечето отъ при-рѣчнитѣ села иматъ по една воденица, а нѣкои и по нѣколко. Понеже у тѣхъ житото слабо става, а въ Скопйе то е скжпо, църно-горцитѣ купуватъ жито отъ богатата Моравия (Гилянско), дѣто то се купува твърдѣ сфтино, мѣлжтъ го на воденицитѣ си и брашното продаватъ въ Скопйе, Куманово и Гиляни. На тѣзи воденици си мѣлжтъ брашно и ближнитѣ полски села. Тукъ-тамъ се срѣщатъ и нѣколко валявици и бичкии.

Климатътъ въ Църна-гора е приятенъ и здравъ. Лѣтото е доста прохладно, а зимата студена. Населението на Църна-гора е почти всичкото българско. Арнаутски села има само двѣ.

Църно-горцитѣ значително се отличаватъ отъ другитѣ Скопски селяни по живота и езика си.

Въ Църна-гора нѣма чифликъ и земята е распрѣдѣ доста равномѣрно между селянитѣ. Ако нѣкои иматъ по земя, допълняватъ този недостатъкъ съ планината. Ще видимъ по-подирѣ, Църна-гора е била чисто христи

ина. Турчинъ не е смѣялъ да пристжпи въ неж. И сега даже
цитѣ не смѣжтъ да се распореждатъ тукъ така, както дру-
ѣ, защото църно-горцитѣ не се шегуватъ. Прѣдъ моитѣ очи
една турска компания отъ 10—15 души, дошли да прѣ-
уватъ въ едно Църно-горско село, посочи имъ се за
ня една срутена плѣвня, а за хлѣба и сиреньето поискахж
пари. Когато тѣ продължавахж да отказватъ тази
ость, позорно бидохж испждени отъ селото. Обикновено
ение е да падне убитъ нѣкой арнаутинъ, за дѣто си позво-
ъ да докачи честьта на нѣкой църно-горецъ. Тази рѣши-
ость ги е пазила до сега отъ грабителствата на разни
ойнически дружини и отдѣлни личности. Най-подиръ,
но-горцитѣ, като били напрѣдъ подъ покровителството на
спахия, а сега като си плащатъ данъкътъ на вакъфъ,
освободени и отъ злоупотрѣбенията на правителственитѣ
ници. Всичко това е помогнжло на църно-горцитѣ не
да се наслаждаватъ на единъ сравнително добъръ
отъ, нъ и да сж едни отъ най-състоятелнитѣ селяни въ
ата ни страна. И благодарение на този охоленъ животъ, на
ия планински въздухъ, студената вода и свободния планин-
живота църно-горцитѣ, взети изобщо, сж хора здрави, цър-
щи и силни. По вънкашнитѣ си бѣлѣзи тѣ приличатъ на
овцитѣ, нъ ги прѣвишаватъ по юначеството си. Дълго-
ниятъ свободенъ животъ, взаимната подръжка, която си
тъ единъ другиму, е направила църно-горецътъ юначенъ,
ителенъ и веселъ. Той и по вънъ не излиза безъ оржжие
сѣкога е готовъ да дава отпоръ на всѣко нападение. Въ
вото лице четешъ самодоволство, живость, весело распо-
ение на духа, а заедно съ това и извѣстна интелигентность.
елбитѣ имъ сж буйни, разговоритѣ имъ се въртжтъ сѣ
ъ хвалби и описания на разни подвизи. Пъленъ контрастъ
убития духомъ полски селянинъ, който на събранията при-
чисто религиозенъ характеръ, въ разговоритѣ му личи
ъ видъ усталость, меланхолия, па и тѣ се въртжтъ сѣ
ю състоянието му и работата му. Събранията на църно-
цитѣ сж живи и непрѣкжснжти веселби; въ разговоритѣ си
искватъ въпроси, въ които се говори за слава, честь и
лба. И по развитие тѣ стожтъ много по-горѣ отъ окол-
ѣ си събратя.

Що се отнася до църно-горкитѣ, то и тѣ не стожтъ
олу. Повечето отъ тѣхъ сж едри, здрави, съ цървени бузи

и съ твърдѣ правилни черти. Такава красота и едри
женитѣ съмъ видѣлъ само въ селата Цѣрь и Цѫрско (Дем
Хисарско). Ако излѣзешъ отъ нѣкое църно-горско село и с
влѣзнешъ въ нѣкое отъ полскитѣ села, ще забѣлѣжишъ
пропасть между тѣхъ. Най-напрѣдъ, самото село съ
вънкашенъ и вѫтрѣшенъ видъ ти прави грозно впечатле
Самиятъ този видъ на селото показва, че тукъ живѣ
сѫщества, на които цѣлта на живота е прѣхраната и удо
творението на елементарнитѣ човѣшки нужди. Облѣклот
църно-горцитѣ е колкото разнообразно, толкозъ и пъс
Разнообразието потвърждава прѣдположението, че църно-
цитѣ сѫ сбирщина отъ прѣселенци изъ разни мѣста
пъстротата — че тѣ сѫ хора съ извѣстенъ вкусъ.

Мѫжьетѣ обикновено носѫтъ надъ долнитѣ дрѣхи ел
джубе съ гайтани по рѫбоветѣ, долама (елекъ съ рѫка
черно гунче съ гайтани, чакшири и бѣла кърпа около ф
Женскиятъ костюмъ се състои отъ кошуля, зѫбанъ (мѫжк
елекъ съ нѣкои прибавки, украсенъ съ китки отъ цър
коприна) и джубе.

По нѣкои етимологически форми говорътъ на цъ
горцитѣ значително се отличава отъ езика на селата
Каршняка и Блатото. Този говоръ е пъленъ съ сърби
лустро, подъ което се крие сѫществено. По синтактиче
си строй обаче този говоръ е чисто български. Извѣстно
всѣкой езикъ си има особенъ акцентъ въ произношени
особенъ начинъ за исказване мислитѣ и въ разни случа
служи съ свои особени изражения. Въ всичкитѣ тѣзи о
шения църно-горцитѣ сѫ българи, църно-горскиятъ гово
чисто български. Споредъ говора Църна-гора се дѣли на
въ тритѣ най-западни села, именно: Чучеръ, Баняни и
няни говорътъ има най-много примѣси отъ сърбизъмъ,
щото тѣзи села сѫ най-близо до Гилянско, а нѣкои
били по билото на Църна-гора, близо до Гилянски с
Въ останѫлитѣ 7 села говорътъ е значително по-
отъ сърбизми и постепено прѣминува въ говора на
по Блатото. Не трѣбва да се испуска изъ прѣдъ вид
нѣщо, че така промѣшанъ съ сърбизми е само говор
тѣзи църно-горски села, а другитѣ говорѫтъ чисто,
Блатото. Обаче и това е достатъчно на сръбскитѣ ш
да считатъ Църна-гора за чисто сръбска. Тѣ нап
и на нѣкои исторически спомени и остатъци.

Църна-гора има много манастири и цркви останѫли отъ врѣмето, когато сърбитѣ сѫ владѣли тѣзи мѣста. Повечето отъ тѣхъ днесь сѫ развалени, а нѣкои и сега сѫществуватъ. Послѣднитѣ сѫ доста богати манастири и цркви, нъ въ тѣхъ не живѣѭтъ калугери, и съ тѣхнитѣ богатства се располагатъ околнитѣ села. Има надписи, по които може да се заключи, че тѣ сѫ останѫли отъ послѣднитѣ врѣмена на сръбското владичество, нъ тѣ още не доказватъ, че църно-горцитѣ сѫ сърби. Тѣзи манастири, пълни на врѣмето си съ калугери, сѫ указали доста силно влияние върху говора на църно-горцитѣ въ посока къмъ сръбския езикъ.

За происхождението на църно-горцитѣ и селата имъ чухъ двѣ прѣдания отъ мѣстнитѣ жители. Едни утвърждавахѫ, че църно-горцитѣ сѫ били прѣселени отъ княжество Църна-гора отъ нѣкой бегъ, който слѣдъ една побѣда заробилъ жителитѣ на нѣколко села и ги прѣселилъ въ Скопска Църна-гора която и обърнѫлъ на свой чифликъ. Сѫщиятъ бегъ съградилъ въ Скопйе джамия, която нарекълъ по името си. Слѣдъ смъртьта си опрѣдѣлилъ, щото десетъкътъ отъ цѣла Църна-гора да се дава на този вакъфъ, като неговъ редовенъ приходъ. Джамия съ подобно име и сега сѫществува въ Скопйе, а Църна-гора и сега ней дава десетъкътъ си.

Споредъ друго едно прѣдапие Църна-гора е била единъ видъ Св. Гора, т. е. състояла само отъ манастири, край които послѣ се заселили и мирски хора и тъй се появили днешнитѣ Църни-горски села. Мѣстото се е брояло за свещено, и като такова то е било недостѫпно за турци и арнаути.

Второто прѣданиѳ не може да се приеме за вѣрно, защото отъ край врѣме по билото ѝ имало села. За това има исторически доказателства. За единъ манастирь надъ с. Чучеръ има грамота отъ българскитѣ господари, въ която се описватъ границитѣ на мѣстата, които сѫ негово притежание. Въ тѣзи граници се споменуватъ села, а българскитѣ господари сѫ били още въ срѣднитѣ вѣкове. Що се отнася до това, че Църна-гора е била недостѫпна за турци и арнаути, то трѣбва да се разбира така: Църна-гора ще да е била, види се, една отъ онѣзи мѣстности въ турско, които сѫ се ползували съ извѣстни правдини и на които населението се е защищавало мѫжки противъ нападенията на разни грабители. По-послѣ, когато църно-горцитѣ поослабнѫли, турцитѣ и арнаутитѣ се вмъкнѫли между тѣхъ.

И първото прѣдание не може да се вземе за истинско, защото при този свободолюбивъ духъ, при тази чувствителность, съ която се отличаватъ црно-горцитѣ, сѣ щѣше да има спомени въ пѣснитѣ и приказкитѣ за това насилствено прѣселение. Нищо такова нѣма, а наопаки въ пѣснитѣ и и приказкитѣ има спомени за прѣселяването имъ отъ билото на планината къмъ политѣ ѝ. Коя е била причината на това прѣселяване? — Натискътъ отъ страна на арнаутитѣ. Сегашнитѣ чисто арнаутски села Качаникъ и Блаце (на билото на Црна-гора) нѣкога сѫ били чисто български. Въ това си движение на истокъ арнаутитѣ на първо мѣсто трѣбваше да заселѭтъ Црна-гора, като най-ближна до Шарската верига. По разни начини и въ разни врѣмена тѣ се утвърдили въ нѣкои само села, нъ туй е било достатъчно да принуди црно-горцитѣ да напуснѭтъ планината и да почнѭтъ да слизатъ полека-лека по склона и при политѣ на планината и да основаватъ тамъ нови села. Нѣкои отъ старитѣ села съвсѣмъ запустѣли, а други били заселени отъ арнаутитѣ. Това изселяване на еднитѣ и заселяване на другитѣ е ставало постепено, а продължава се и днесь, само че не по билото на планината, а при политѣ ѝ.

Въ ново-основанитѣ отъ българитѣ села почнѭли да се прибиратъ селяни и отъ други села, тоже заети отъ арнаутитѣ. Така въ нѣкои Црно-горски села има селяни отъ Гилянско, Призренско, Качаникъ, Тетово и др.

Тѣзи прѣселенци отъ Гилянско и Призренско безъ съмнѣние сѫ указали извѣстно влияние върху говора на Црногорцитѣ въ посока къмъ сръбския, понеже горнитѣ мѣста сѫ населени съ сърби. Това е втората причина покрай манастиритѣ, на която се дължѭтъ днешнитѣ сърбизми въ говора на црно-горцитѣ.

Може да попита нѣкой: „ако това е така, то отъ кѫдѣ се е взело у црно-горцитѣ това прѣдание за насилното имъ прѣселение отъ Црна-горна?“ — Слѣдъ дълги распитвания узнахъ, че: „така велеше еден Милоикь, Милоикь“, и: „така го пишувал у книгите, у историите“. М. Милоевикь, прочутъ сръбски шовинистъ, на два пѫти е посѣтилъ Црна-гора, прѣоблѣченъ като уста-башия на майстори.

Покрай това всѣки сръбски консулъ или пѫтешественикъ, комуто се случи да посѣти Скопйе, за своя свещ длъжность счита да посѣти Црна-гора. Тѣ, особено Милоев

распространили това мнѣние, като имъ посочвали и книги, въ които било писано такова нѣщо. Самото име „църно-горци“, потомци на юначнитѣ Църно-горци, нъравило се на тукашнитѣ жители, та на драго сърдце го приели; отъ друга страна не малко е влиялъ и авторитетътъ на распространителитѣ на това мнѣние, което наскоро се обърнѫло на прѣдание.

Села въ Църна-гора. По положение, вънкашенъ и вѫтрѣшенъ видъ Църно-горскитѣ села рѣзко се отличаватъ отъ другитѣ села въ Скопската кааза. Повечето отъ тѣхъ сѫ расположени при гърлата на долищата, които сѫ покрити съ дървеса най-много овощни; иматъ хубава сѣнка и хладна вода. Любанци и Баняни държѫтъ първо мѣсто по хубавото си мѣстоположение. Други нѣкои села сѫ расположени при политѣ на нѣкоя покатость покрита съ кория.

По вѫтрѣшния си видъ селата стоѭтъ по-горѣ отъ другитѣ села въ каазата. Улицитѣ имъ сѫ по-опрѣдѣлени и по-чисти благодарение на това, че сѫ заселени на стръмни мѣста, па и сѫ многоводни.

Кѫщитѣ имъ сѫ отгледни и здраво направени като за забрана. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ на два етажа. Дворътъ имъ е ограденъ съ високи и здрави каменни стѣни, които правѭтъ кѫщитѣ още по-отгледни. Прѣдъ кѫщата обикновено има широкъ и отгледенъ тремъ, а въ по-видните кѫщи въ единия край на трема има отдѣлена стая, а на другия издигнѫто мѣсто на 2—3 стѫпала, дѣто причакватъ гости зимно врѣме. Въ двора прѣдъ кѫщата има хамбаръ, горната часть на който служи като приемна стая за прѣзъ лѣтото.

Църно-горскитѣ села сѫ най-голѣмитѣ въ Скопската кааза. Всички сѫ самостоятелни.

По-забѣлѣжителни отъ тѣхъ сѫ: 1) *Чучеръ* на 3½ часа на с.-сѣв.-западъ отъ гр. Скопйе, расположено на сухо, голо и изложено на слънчевия пекъ мѣсто при политѣ на самото начало на Църна-гора. То е крайното село и най-близкото отъ една страна до Гилянско, отъ друга страна до Качаникъ. То брои 66 български кѫщи съ 300 жители. Прѣзъ него протича потокътъ Църна, който се слива съ Мирковичката рѣка ¾ ч. подъ Мирковци. Надъ селото и въ мѣстото, дѣто се отдѣля Скопска Църна-гора отъ собствено Църна-гора, има гѫста кория, която се смѣта за най-голѣма въ Църна-гора. Чучерчани се занимаватъ съ земледѣлие, скотовъдство, дърводѣлство, вѫгленарство и воденичарство.

Сравнително съ околнитѣ села, Чучеръ е най-новото село. Основалъ го нѣкой си *Ливринъ* отъ село Св. Спасъ, който се прѣселилъ въ Баняни заедно съ фамилията си, за да избѣгне зулумитѣ на арнаутитѣ; нъ тъй като селянитѣ се бояли да не би да си навлѣкатъ нѣкоя беля, тѣ му прѣдложили да напусне доброволно селото. Тогава той основалъ сегашното село Чучеръ. Отъ неговия родъ има 25 кѫщи.

Отъ рода на *Гюровци*, които прѣди 250 год. се прѣселили отъ с. Юручка-рѣка (старо село надъ Чучерската кория, сега запустѣло), има 96 кѫщи.

Челикови напуснѫли Блаце отъ пѫдарина и най-напрѣдъ се прѣселили въ Чучеръ нѣщо прѣди 200 години. Единиятъ отъ двамата братя се заселилъ въ село Глуво, дѣто и сега има 3 кѫщи отъ неговия фисъ, а другиятъ се заселилъ въ Чучеръ, дѣто има 7 кѫщи отъ неговия фисъ.

Лагабия *Чепови* прѣселена тукъ отъ с. *Бореевде* (Качаникско) отъ арнаутски зулуми. Отъ тая лагабия има 3 кѫщи.

Лагабия *Горанчани*, които прѣбѣгали отъ с. Горанце (Качаникско) нѣщо прѣди 150 години. Единиятъ отъ тѣхъ се прѣселилъ въ с. Баняни, а другиятъ—въ Чучеръ. Въ Баняни и сега има 3 кѫщи отъ тази фамилия, а потомцитѣ на заселения братъ въ Чучеръ били истрѣбени отъ чума.

Около Чучеръ има стари и забѣлѣжителни мѣста.

Между Чучеръ и Глуво е било старото с. *Мощарани*, отъ което нѣма никакви остатъци.

На с.-сѣв.-истокъ на 1½ ч. отъ него въ планината е било старото с. Св. Спасъ съ манастирь на сѫщото име. Жителитѣ му се заселили най-вече въ Чучеръ. На сѫщия хълмъ малко подъ билото на Църна-гора е мѣстото *Сливовикь*, за което се споменува въ образцитѣ за четиво въ Старо-българската граматика отъ Н. Поповъ.

Надъ самото село Чучеръ при с. *Гарняни*, което е расположено на ¼ часъ отъ него, е манастирьтъ *Св. Никола*, който сега е полу-разваленъ, нъ нѣкога е билъ единъ отъ забѣлѣжителнитѣ манастири въ Църна-гора. Въ с. Побожье е намѣренъ старъ рѫкописъ, въ който е писано, че този манастирь ималъ трима игумени: единъ отъ Косово отъ Сръбска страна, другъ отъ Тетовско отъ Гръцка страна и третъ отъ Българска страна. Съ български надписъ е имало и една плоча въ стѣнитѣ на този манастирь, който надписъ е унищожилъ Г. Милоевикь.

2) *Баняни*, расположено въ дола на Банянка между двѣ височини по политѣ на Църна-гора, едната отъ които го отдѣля отъ Чучеръ. По живописното си мѣстоположение това село държи първо мѣсто въ Църна-гора. Тази му живописность придаватъ рѣката, която съ язоветѣ си пои цѣлото село и раскошнитѣ градини, дървесата на които го закриватъ помежду си. Селото има около 80 кѫщи гъркомански. Половина часъ надъ селото има манастирь Св. Илия, нѣкога доста богатъ.

3) *Побожье*, расположено по̀ на истокъ отъ Баняни при самитѣ поли на планината подъ една гола издигнѫтость. Прѣзъ него тече рѣкичка, която тукъ се нарича *Горещя*, защото надъ селото въ нея се влива водата на единъ горещъ изворъ. Единъ часъ подъ село Любанци тя се слива съ Любанската рѣка. Край рѣката има богати градини покрити съ овощни дървеса, които даватъ най-добритѣ череши и ябълки въ Църна-гора

Надъ селото има много воденици. Поленцето на селото е доста производително, за туй земледѣлието съставява главното занятие на селянитѣ. Побожье нѣма своя планина. Това село има 55 кѫщи съ 250 души. Годишниятъ му данъкъ заедно съ спахилъка е 19,000 гр. На $^3/_4$ ч. надъ селото се намира богатиятъ манастирь Св Богородица съ годишенъ приходъ около 200 лири, а вѫтрѣ въ селото има двѣ цръкви—Св. Петка и Св. Димитри.

4) *Мирковци*, расположено тъй сѫщо при самитѣ поли на планината на голо и отворено мѣсто и на юго—западъ отъ Кучевища. Прѣзъ него протича едноименната рѣка, която се смѣта за начало на Крива-рѣка. Мирковци брои 30 кѫщи съ 450 души. Поминъкътъ на населението е земледѣлието, вѫгленарството и дърводѣлството, което тукъ е най-развито.

Вѫтрѣ въ селото има двѣ църкви: Св. Никола (нова) и Св. Петка (стара), а надъ селото въ мѣстото Сливовикь има старъ забѣлѣжителенъ манастирь. Той трѣбва да е онзи манастирь, за когото е писано въ Ст.-бълг.-граматика на Поповъ, че е билъ съграденъ отъ Българския царь Романъ и въздигнѫтъ отъ царь Асѣня II-й. И сега сѫществуватъ споменѫтитѣ въ този паметникъ имена на съпрѣдѣлнитѣ манастири: Виртина, Витина, Дъбочица, Дробнякъ. Отбѣлѣзаното мѣсто Сливовица сега се вика Сливовикь.

5 и 6) *Бразда* и *Глуво*, расположени въ едно весело поленце при началото на голѣмия водопроводъ по двата брѣга

на р. Банянка. Глуво е по-горѣ, а Бразда ¼ ч. по-долу, и двѣтѣ скрити всрѣдъ гора отъ овощни дървеса. Жителитѣ имъ се занимаватъ съ земледѣлие и дърводѣлство. Глуво брои 60 кѫщи, а Бразда 50 кѫщи.

Бразда е извѣстно по твърдостьта на селянитѣ въ българщината. Бразда въ западния край и Любанци въ източния край на Църна-гора сѫ като крила на българщината, най-много сѫ противостояли и противостоятъ на интригитѣ на сръбскитѣ пропагандисти въ тази мѣстность.

Надъ Клисурата, дѣто Банянка излиза въ полската часть, се издига баиръ, на тепето на който има „градище“ — остатъци отъ бивши укрѣпления.

7) *Кучевища* е расположено на една полегатость на изгледно мѣсто при самитѣ поли на планината ½ часъ на зап. отъ Побожье и ½ часъ отъ Мирковци. Прѣзъ него протича едноименната рѣка, която по-долу се съединява съ Мирковската рѣка. То е първо по голѣмина село въ Църна-гора — брои 250 кѫщи съ 1,500 жители. Улицитѣ му сѫ доста уредени и послани съ калдъръмъ, кѫщитѣ му сѫ всичкитѣ заградени съ авлии. По вѫтрѣшния си видъ то е най-хубавото село въ Църна-гора. Има и малка чаршия отъ 5 — 6 дукяни. Планината му е най-голѣма въ Църна-гора, има най-богати пасбища. Полето му е плодородно. При сѣ това населението му е бѣдно поради многото глоби, които плащатъ за своитѣ бесконечни тѫжби съ околнитѣ села. Жителитѣ му се запимаватъ съ земледѣлие, скотовъдство, дърводѣлство (правѫтъ много вили, лопати, ковчези; носѫтъ въ града кересте и дърва за горенье) и лозарство.

На ¾ часа надъ селото се намира богатиятъ манастирь Св. Арахангелъ, расположенъ на хубаво мѣсто всрѣдъ кория съ твърдѣ здравъ и приятенъ климатъ и хубава вода, поради което той се посѣщава отъ Скопяни. Споредъ едно прѣдание той е билъ направенъ отъ Милутина.

8) *Любанци* е расположено 3 часа на с. отъ Скопйе по бърдата *Пияновецъ* и *Дубичиня* и на самото гърло на дола на Любанската рѣка. Билото надъ Пияновецъ се нарича *Рамно*, а онова надъ Дубичиня — *Брѣза*. Долината на Любанската рѣка, както и склоноветѣ на бърдата сѫ покр съ градини отъ овощни дървеса най-много черешови и орѣхо по склоноветѣ има и красти. То е второто по живописно си мѣстоположение село слѣдъ Баняни.

Любанци граничи съ Радишали и Лопушани отъ югъ, на з. съ Побожье, на с. — з. съ Бродецъ, на сѣв. съ Матеича и Стрима.

Любанци има 120 кѫщи български. Главнитѣ занятия на жителитѣ сѫ земледѣлие и скотовъдство; освѣнъ това носѧтъ въ Скопйе малко овощия, а нѣкои ходѧтъ и по гурбетъ. Скотовъдството е силно развито, има до 15,000 глави по билото на планината и до 2,000 глави въ селото. Отъ лозарството тоже много печелѧтъ. Любанското вино е първо въ Църна-гора и второ въ Скопската кааза подиръ Нерѣзкото. Това село дава спахилъкъ 200 — 250 товари гроздье. Само въ Любанската часть на Църна-гора има кестени, които нѣкога сѫ давали значителенъ приходъ на селянитѣ, нъ сега сѫ безъ значение. По рѣката па горѣ отъ селото има до 30 воденици, на които мѣлѧтъ брашно и много отъ селата въ полето. Синорътъ му е малъкъ сравнително съ селото, планината повече е гола, за туй жителитѣ му сѫ бѣдни; нъ гурбетчилъкътъ ги направилъ доста будни.

Отворени, живи и весели хора сѫ Любанчани! Не падатъ долу и въ гостоприемството! Изрѣчението: „нà село нà гости, нà тевна кьòтек“ е вѣрно и приложимо за всичкитѣ села, нъ въ Любанци тъй оставашъ доволенъ и задълженъ отъ услужливостьта имъ, че забравяшъ обикновенитѣ селски несгодности.

Важно е това село въ това отношение, че отъ началото на Черковния въпросъ та дори до сега никога не се е отклонило отъ своята твърдость въ българщината. Всичкитѣ опити на сръбскитѣ агитатори да се вмъкнѧтъ помежду селянитѣ сѫ срѣщали силенъ отпоръ, макаръ и да има множина отъ това село доста видни богаташи у Сърбия, чиито увѣщания така сѫщо не намиратъ добра почва. Даже роднинитѣ на сръбския консулъ въ Солунъ, родомъ отъ това село, се отказахѫ отъ роднинството, когато той се опита да ги подкупи, та да станѧтъ сърби. Това село държи силенъ противовѣсъ на с. Кучевища, гнѣздо на сръбската пропаганда.

Първитѣ фамилии, основателитѣ на с. Любанци, сѫ били: *Нинчеви*, *Капраникови* и *Цоцови*. Отъ първата фамилия има 11 кѫщи, отъ 3-та — 5 кѫщи. а отъ втората заедно съ сродницитѣ имъ — 20 кѫщи. Тѣ били прѣселени отъ Сириникъ (мѣстность въ Призренско по склона на Шаръ). Новата фамилия Чанкулови е дошла отъ с. Пустиникъ (Качаникско).

Има прѣселенци отъ Порѣче, отъ Дебърско и отъ Косовскитѣ села.

Въ Любанци има 2 цркви: Св. Богородица и Св. Никола. Първата е съвсѣмъ разрушена, а втората е основана отъ Нина, родоначалникътъ на Нииевитѣ, чиито родословие, споредъ една мртвешка книга, се въскачва на 350—400 г.

На $^3/_4$ часа на истокъ отъ Любанци се намира манастирьтъ Св. Никола, който е расположенъ въ дола на *Малорѣка* всрѣдъ гѫста кория. манастирско притежание.

Близо до Турчевската или Бродечката рѣка има мѣсто „манастирище“, дѣто по-прѣди имало манастирь; не далечъ отъ него въ една канара се намѣри иконата на Св. Богородица, отъ което и мѣстото се нарекло „Иконица“. На з. отъ Любанци на $^1/_4$ ч. сега стоѫтъ само зидинитѣ на стария манастирь св. Иванъ. Съборътъ му става на 24-й юни.

Любанската рѣка се съставява отъ 2 рѣкички: *Коренска-рѣка* и *Песчинска-рѣка*, които се съединяватъ $^3/_4$ часа надъ селото. Първата извира отъ Вуча̀-рупа, а втората — отъ Цагаревацъ. Пространството между тѣхъ се нарича *Кула* за туй, че на него се намиратъ развалини отъ една стара „кула“. За тази кула приказватъ слѣдното. До изнамирането на пушката притежателтъ ѝ се бранилъ съ стрѣли; а откато излѣзла пушката и топътъ, той се криелъ въ нещ. Турцитѣ, кога прѣвзимали Црна-гора, дълго врѣме не могли да прѣвземѫтъ тази кула. Най-подиръ една баба имъ указала мѣстото, дѣто тя могла да се бие и скоро паднѫла въ рѫцѣтѣ имъ.

Надъ Любанци въ Црна-гора е имало двѣ стари, сега несѫществующи, села *Сгуровци* и *Едриевци*.

До прѣди 80 год. синоритѣ на тѣзи три села били спахилъкъ. Любанчани откупили най-напрѣдъ своятъ синоръ, а понеже той билъ малъкъ, по-подирѣ тѣ откупили и синоритѣ на другитѣ двѣ съсѣдни села.

9) *Люботенъ*, расположено по дола на Любанската рѣка малко пò на вънъ и на $^1/_2$ часъ разстояние отъ него п политѣ на височината, която загражда отъ лѣво гърлото Любанската рѣка. Синорътъ му граничи съ синоритѣ Ращакъ откъмъ истокъ, Любанци откъмъ западъ, на сѣ Стрима и Матейча. Брои 70 кѫщи, отъ които само 5 български, а останѫлитѣ арнаутски. Само облѣклото о чава българитѣ отъ арнаутитѣ, а по духъ сѫ едно:

и другитѣ сѫ горделиви и диви, даже по езика си сѫ едно, защото и българитѣ помежду си говорѫтъ повечето арнаутски. Положението имъ всрѣдъ арнаутитѣ е окаянно: покрай своята работа принудени сѫ да работѫтъ на ангария и нивитѣ на арнаутитѣ. Главнитѣ занятия на послѣднитѣ сѫ земледѣлието, скотовъдство и пчеларството. Прѣдполага се, че нѣкога Люботенъ е било махала на с. Любанци, така сѫщо населена съ българи, които хванѫли да напускатъ селото, щомъ арнаутитѣ почнѫли да се заселяватъ.

Въ селото има джамия, а българитѣ се черкуватъ въ Любанци. Вънъ отъ селото на отгледно мѣсто има стара, нъ хубава цръква, която се вижда чакъ отъ Скопйе. Споредъ надписа надъ вратата ѝ тя била съградена отъ царь Стефанъ Душана.

10) *Язирци* е арнаутско село (30 кѫщи), расположено близо до Люботенъ, малко по-долу и отъ двѣтѣ. Прѣзъ него протича едноименната рѣка (потокъ), която минава и прѣзъ Люботенъ. Земята му е повечето чифликъ, разработватъ ѭ Любанчани Селото нѣма свой планина.

11) *Ращакъ* е расположено при политѣ на Църна-гора на 1 часъ отъ Люботенъ. Нѣкога околността му била покрита съ много храстье и прѣдставявала гѫстъ и трудно проходимъ *храстакъ*, отъ което и селото е получило названието си. Планината надъ селото, която сега е почти съвсѣмъ оголѣла, нѣкога била покрита съ гори най-много отъ орѣхови дървеса. То брои 75 кѫщи съ 650 жители. Нѣкога е било чисто българско, нъ сега има въ него 20 арнаутски кѫщи и рискува съ врѣме да стане чисто арнаутско село. Въ селото има стара цръква Св. Спасъ.

12) *Црѣшево* е расположено близо до источния край на пл. Църна-гора ½ ч. по̀ на югъ отъ Ращакъ. То се състои отъ 3 махали: *Црѣшево*, *Булачани* и *Винче*. Булачани е най-голѣмото отъ тѣхъ (120 кѫщи), нъ общото име на тритѣ села е Црѣшево, за дѣто, види се, махалата подъ това название е въ срѣдата. Впрочемъ, нѣкои смѣтатъ Булачани за отдѣлно село, главно поради голѣмината му.

Махалата Црѣшево е расположена на низко мѣсто по лѣвия брѣгъ на едноименния потокъ, който се влива въ Арачинското блато. Въ него е общата цръква и за тритѣ махали. Булачани е расположено на тепето на една тумба, която образува дѣсниятъ брѣгъ на Црѣшевския долъ, който

го отдѣля отъ Црѣшево. Виниче лежи на едно стръмно мѣсто ½ ч. по̀ на лѣво отъ Црѣшево. Нѣкога въ околностьта му ставали добри лозя, изваждало се много хубаво вино, отъ което прѣдполагатъ да си е получило названието. Тя е най-малката и най-бѣдната отъ тритѣ махали.

Црѣшево е на пѫтя на арнаутитѣ Матейчани отъ Скопйе за селото Матейча, за туй много си тегли отъ тѣзи неканени гости, които редко излизатъ отъ кѫщи, безъ да грабнѫтъ или украдѫтъ нѣщо.

Црѣшево и Ращакъ, макаръ и да сѫ при политѣ на Черна-гора, влизатъ въ мѣстностьта Блато.

13) *Бродецъ* съ 40 кѫщи и 370 жители е расположено по билото па Црна-гора. Отъ Любанци до него има около 1½ ч. То е най-високо отъ всичкитѣ други Црно-горски села, за това най-често се бие отъ градушка. Кѫщитѣ му сѫ покрити съ слама и сѫ много грозни отъ вънъ. Населението му е твърдѣ бѣдно, защото плодородието често се повреждa отъ градушка, па и самото мѣсто на около е каменисто и непроизводително. Бродчапи правѫтъ вѫглища, носѫтъ дърва за горенье. Отличаватъ се по развалата и нечестностьта въ зиманье и даванье.

14) *Брестъ* е по̀ на западъ отъ него пакъ по билото на Црна-гора. Сега то е чисто арнаутско село, нъ нѣкога е било българско. Прѣди 100 години е имало попъ отъ Любанци.

15) *Стрима* е чисто арнаутско село съ 30 кѫщи, расположено по билото на Црна-гора, два часа надъ Любанци. Жителитѣ му се занимаватъ повече съ дърводѣлство и скотовъдство; изваждатъ за продань много масло и сиренье.

Глава IV.

Кумановската кааза.

§ 1. *Общи бѣлѣжки.* Кумановската кааза е една отъ най-крайнитѣ каази на Турция. Отъ Сръбската граница тя е отдѣлена само съ тѣсната источна часть на Прѣшовска кааза. Тя обхваща цѣлото Кумановско поле, сѣверниятъ западниятъ склонъ на Сръбска Црна-гора, горниятъ скл на Козякъ пл. до Страцинската планина. Граничи съ каа Скопска, Гилянска, Прѣшовска, Паланечка, Кратовс Щипска.

Скопската кааза се доближава на 1½ часъ до гр. Куманово, именно до селото Рамановци; отъ това село прѣзъ Билянли тя излиза до Пчиня, върви прѣзъ селата Винце, Длъга, Сопотъ, Малино и Живенье. Градишката пл., Руянъ и Върхъ сж въ Кумановската кааза. Отъ Градишкия върхъ по Липовецъ излиза до Крива-рѣка. Стрезовци и Орахъ сж въ нея. Отъ тукъ на горѣ границата върви по билото на Гоглинъ до Козякъ (Дренакъ и Добочица сж Кумановски) и по него до Пчиня. Прѣку Пчиня погранични села сж: Муталово, Карабичани, Табановци и Миратовци. По терасата между Миратовци и Прѣшово границата излиза на Църна-гора и прѣзъ село Стража — на Скопска Църна-гора (Брестъ е Скопско). Матейча, Никущакъ и Агино-село сж погранични села отъ тази страна.

Въ тѣзи граници Кумановската кааза е повечето простѣна на истокъ, юго-истокъ и сѣверо-истокъ. Отъ югъ, юго-западъ и западъ, а особено отъ югъ на вжтрѣ въ нея се вдава Скопската кааза, а отъ западъ и сѣверо-западъ — Прѣшовската. Отъ Куманово на юго-западъ до село Рамановци каазата се простира на 1½ часъ, на югъ (Винце) 3 часа, на юго-истокъ (до село Сопотъ) 6 часа, на ист.-юго-истокъ 4½ ч. (с. Пѣйзово), на истокъ (с. Осиче) 6 часа, (с. Рампа) на сѣверо-истокъ 4 часа, на сѣверъ 3 часа (Миратовци) и на западъ до 2 часа.

Кумановското поле е доста по-високо отъ Скопското; освѣнъ това то е открито за сѣвернитѣ вѣтрове. За туй климатътъ лѣтно врѣме е по-хладенъ, а зимно врѣме по-студенъ отколкото въ Скопско. Въ Кумановско зимата е по-сурова, когато вѣе сѣверенъ вѣтъръ, въ противоположность на Скопйе, дѣто е по-студено, когато зимата е снѣговита. Понеже мѣстото е открито, блатисти мѣста нѣма, климатътъ е доста здравъ.

Повръхнината на каазата е разнообразна. Почвата изобщо е слабо производителна. Населението състои отъ българи и арнаути. Главнитѣ занятия, както на всѣкждѣ по насъ, сж земледѣлието и скотовъдството. Второстепено занятие е дърводѣлството. Отъ земледѣлческитѣ произведения първо мѣсто държи житото. Пшеница сѣятъ отъ всичкитѣ видове, нъ наймного се срѣща осадката; червенката се срѣща повечето въ Овче-полскитѣ села. Освѣнъ по долинитѣ на рѣкитѣ мумурузка се сѣе и въ полето, нъ тукъ слабо вирѣе. Разработ-

ването на афиона е въведено отъ скоро; при всичко това то силно е развито. Както въ Скопско, и тукъ не знаятъ още да го разработватъ, за туй викатъ отъ вънъ работници за събирането му. Винарството не е отъ важнитѣ клонове на поминъка, нъ Кумановo не е пакъ бѣдно отъ вино. Въ повечето села има лозя, отъ които се получава вино колкото за удовлетворение на мѣстнитѣ нужди. Кумановското вино е много тънко и леко на пиенье. Най-добро вино даватъ селата при Църна-гора. Въ най-добра година цѣлата каза може да даде до 700 товара гроздье. Тютюнарството, макаръ и много отпаднало, е единъ отъ виднитѣ клонове на земледѣлието. Напослѣдъкъ се направиха опити и съ оризъ, който излѣзе прѣвъсходенъ. Той се сѣе въ нѣкои мѣста по долината на рѣка Пчиня (с. Клечевци) и по долината на Голѣма-рѣка. Кумановско искарва много волове и конье, нъ съ дрѣбенъ добитъкъ отстжпва на съсѣдното Овче-поле. Земледѣлческитѣ орждия: кола, колела, вили и др. т. съставяватъ главнитѣ произведения на дърводѣлството.

Кумановската каза е твърдѣ слабо населена сравнително съ другитѣ кааси въ Скопско. Непроизводителность на мѣстото и редкото население сж главнитѣ причини на туй, дѣто земята въ Кумановско е твърдѣ ефтина. Чифликъ съ 300 шиника сѣме и съ сравнително производителна почва се продава за 60 лири, и пакъ нѣма кой да го купи. Земята е повечето притежание на мѣстнитѣ жители. Обикновена цѣна на 1 дюлюмъ нива е около 2 л. т. Чифлици тукъ почти нѣма главно за туй, че не могжтъ да намѣржтъ работници за обработване земята. Бивали сж години, когато турци притежатели на земя съ орджие въ рджка сж карали селянитѣ да имъ работжтъ земята и пакъ не сж намирали хора, защото всѣкой е бързалъ да работи своята земя Чужбината е най-мало позната въ Кумаповско. На чужбина ходжтъ само нѣкои хора отъ селата при Козякъ-планина.

Говоритъ въ Кумановско се дѣли на 4 подговора, които се различаватъ по ударението на думитѣ, по особени и термини и названия на вѣщи, а по етимологическата си структура сж почти еднакви. Тѣзи говори сж: Градишки говоръ и говоритъ на западнитѣ и сѣвернитѣ села; западни говоръ най-много е примѣсенъ съ сърбизми; говоритъ на сѣ истокъ, който се доближава до Паланечкия и Кратовски говоритъ въ селата на юго-истокъ отъ града, който се ближава до Овче-полския.

тъ говоръ по етимологическия си строй е
на сѣверо-македонското нарѣчие. Отличава се
по своята неправилность въ много граматис-
съ сърбизмитѣ си. Най-отличителнитѣ му бѣ-

се употрѣбява по-редко отколкото въ дру-

ѣдъ минава въ *у*: рѧка—рука, мѧка—мука,

ита *жд* и *шт* се чуватъ като к' и г', което,
но на по-голѣмата часть отъ Македонското
—раг'амъ, ръжда—ърг'а, прежда—прег'а,
вѣща—врек'а, сѣщамъ се—се сек'амъ и др. т.
к по-редко се мѣни въ *ц*: руке, намѣсто рѫцѣ.
се срѣща *е* намѣсто *и* въ названията на мѣ-
намѣсто Станевци и пр. покрай общо-упо-
Клечевци, Байловци и др.
ъл=у: вълна=вуна, пълно=пуно, бълха=

е множ. число мин. несврш. врѣме *ше*
го въ Скопска Църна-гора.
окончанието *лъ* въ причастието употрѣбяватъ
ъ съмъ, ходия съм=ходилъ съмъ и др. т.
о *ѫ* у глаголитѣ=*ю*: не се бою, не стою

отъ неправилности и особености: Айде
(и двамата) у воденицу да мѐлямо брашно!
от' йму рàботу. — Кòй знàье куд' ьотйш'а
о шълъ). — Я' га знàм, ама не га кажую.
е ми дàдеш дà га кàжу? — Нáша
од вàша (Куманово). Нй съм го ватйя, ни
(Ни съмъ го хванѫлъ, ни съмъ го видѣлъ).
ге туя (кога стигнѫхте тукъ?). — Одовъд и
ье бáфчи (отсамъ и оттатъкъ рѣката сé сѫ
стасаà на врéме (азъ стигнѫхъ на врѣме).
е? — Стойче жнéье ондéка óвъс (овезъ).
тутун си купйя, ама пипер не си купйя!
текнува, ама за нюма не ми текнува.
съг=сега, кьиндия=пладне. — Тъга=
=гламня. Какóй ни бйде ат, такóй кя
ще ни бѫде коньтъ, такъвъ ще ни бѫде и

саатътъ). — Кьéло да ги отнéсе, туку не могáло да ги дúгне. — У, невéсто! дúп на гóста кóн не растовàрен! (у, невѣсто! на гостътъ коньтъ билъ съвсѣмъ не растоваренъ). (С. Пчиня).

По-напрѣдъ въ Кумановската кааза влизаше и днешната Прѣшовска кааза; нъ отъ войната насамъ Прѣшово, като погранично село, се направи каймакамлъкъ. Центърътъ на Кумановската кааза е гр. Куманово.

§ II. *Куманово* се намира 5 ч. на сѣверъ отъ Скопйе. Расположенъ е въ долината на Голѣма-рѣка, 1 $^1/_2$ часъ погорѣ отъ устието ѝ и на $^1/_2$ часъ разстояние отъ желѣзницата. Понеже долината е дълбока, градътъ стои като въ дупка. Рѣката тече край самия градъ, нъ не прави пакости при дотичанието, защото градътъ е расположенъ по нейния полегатъ дѣсенъ брѣгъ, който тя неможе да облива. Между рѣката и града сж бахчитѣ. Куманово е прорѣзано съ потока *Слатина* или *Серава*. Той се захваща 1 часъ на ю.-истокъ отъ Куманово отъ селото Никуляни, прѣсича западната часть на града и се влива въ Голѣма-рѣка на край града. Серава събира водитѣ на южната и юго-западната часть на полето. Тя не прѣсъхва и прѣзъ лѣтото. При дотичанията си прави доста пакости въ махалитѣ, прѣзъ които протича.

Градътъ има форма на четиржгълникъ и е продълговатъ отъ с.-з. къмъ юго-истокъ. Въ юго-источния му край една часть се издава въ видъ на опашка, продължена паралелно на рѣката.

Той е раздѣленъ на 4 махали: *Долня-махала* или *Варошъ*, главната махала дѣто е и цръквата. Тя е расположена долу до рѣката, отъ което се нарича *долня*. *Карабскимахала*, така наречена отъ туй, че първитѣ ѝ жители били изселени отъ с. Карабичани. Тя е расположена край рѣката подъ Долня-махала и се смѣта за селска махала въ Куманово. Карабичàни сж били и сж крѣпителитѣ на българизма въ Куманово. *Велешка-махала*, така наречена, защото прѣзъ нежж влиза Велешкиятъ пжть. *Горня-махала* се нарича юго-западната по-висока часть на града. Край Долня-махала про[illegible]а рѣката, по която сж градскитѣ бахчи. Понеже въ тази маха[illegible] е по-хладно, тукъ ходжтъ гражданитѣ на расходка. По[illegible] града $^1/_4$ часъ е орманътъ, гжстъ върболакъ, който напрѣ[illegible] е служилъ като главно мѣсто за расходка, а сега слабо

посѣщава, защото дървесата му сѫ изсѣчени и по-голѣмата му часть е изорана.

Общиятъ изгледъ на града отъ външъ и отъ вѫтрѣ е селски. Улицитѣ му сѫ значително широки, нъ сѫ съвсѣмъ нечисти. Кумановската каль е пословична. Щомъ завали малко дъждъ, лѣпкавата и глинеста пръсть по улицитѣ става тъй кишава, щото човѣкъ трѣбва да си земе калошитѣ въ рѫката, за да не му останѫтъ въ кальта. Впрочемъ, въ послѣдно врѣме беледието почва да поправя много отъ улицитѣ. Голѣма прѣчка за чистотата на града сѫ и гумната въ Горнята махала. Въ врѣме на вършитба плѣвата отъ тѣзи гумна покрива цѣлиятъ градъ съ прахъ. Въ послѣдно врѣме сѫ взети мѣрки за отстранението и на тази несгодность. Кѫщитѣ на града повечето сѫ едноетажни, редко обѣлени отъ външъ. Двуетажнитѣ кѫщи още се брояѫтъ на пръсти. Повечето кѫщи сѫ безъ дворове и градини. Само въ Долня-махала много кѫщи иматъ широки дворове и хубави градини. Дървеса въ града има много малко. Водата отъ чешмитѣ и кладенцитѣ е добра за пиенье, нъ бунарската вода е блудкава.

Понеже въ Куманово нѣма казарма, градътъ много тегли отъ войската. Най-хубавитѣ кѫщи сѫ заети отъ офицеритѣ на сила, а солдатитѣ правѫтъ голѣми пакости на бостанитѣ по рѣката и на лозята. Като погранично мѣсто, въ Куманово ще има всѣкога войска, за туй необходимо е да се направи казарма. Християнското население е усѣтило тази нужда и е готово да посрѣщне голѣма часть отъ разноскитѣ, които ще отидѫтъ при направата на една казарма, нъ турцитѣ, като нѣматъ мѫка отъ войската, не се съгласяватъ да жертвуватъ нѣщо за направата на такава една казарма. Кумановци сѫ ходили по външъ, пъкъ и чужденци често посѣщаватъ градътъ, за туй животътъ на Кумановци е доста добрѣ обставенъ и кѫщитѣ имъ сѫ уредени.

Куманово брои 2100 кѫщи. Населението състои съ българи и турци, отъ които първитѣ сѫ болшинство. Българитѣ сѫ раздѣлени на екзархисти и гъркомани, подъ което име се крияѫтъ сърбоманитѣ. Гъркомани има само 125 кѫщи. Благодарение на своето географическо положение Куманово е търговско градче. Като полско градче, расположено на главнитѣ пѫтища, то служи като стоварище на околнитѣ планински села и градчета. Главнитѣ пѫтища отъ Сърбия по долината на р. Морава и отъ България прѣзъ Кюстендилъ

и Паланка водѣтъ въ Куманово. Отъ това то е бил
една страна като търговски центъръ на ближнитѣ гр
въ Сърбия и България, а отъ друга страна прѣзъ не
минавали почти всичкитѣ гурбетчии отъ зап. Македон
отиване и връщание, а това дава доста добъръ прихо
едно градче като Куманово. Сега е нанесенъ силенъ
на Куманово въ търговско отношение. Отъ войната на
сношенията му съ Враня, Алексинецъ и Кюстендилъ
се прѣкѫснѫхѫ; а отъ като се отвори сръбската желѣз
Кратово и Паланка почнѫхѫ да си взематъ стока пов
направо отъ Солунъ и Скопйе. При всичко това пазар
още доста силенъ, по-силенъ отъ пазаритѣ въ другитѣ гра

Чаршията, която е събрана повече около гла
пазарище, брои 850 дукяни. Освѣнъ това има и с
най-вече на Щипяни. Това потвърждава, че пазарът
Куманово е голѣмъ, защото 850 дукяни на 2100 кѫщ
твърдѣ много. Тя се дѣли на 2 части: 1) юго-източна
широка, дѣто се продава житото, добитъкътъ и дърводѣл
издѣлия; около нея сѫ повечето ханища и бакални
сѣв.-западна, дѣто сѫ повечето дукяни на еснафитѣ
правителствени дукяни, направени за въ полза на град
касса. Тукъ е и митницата.

При скромния животъ на Кумановци състоянието
е удовлетворително. Бѣдни хора въ пълната смисъль на
дума още нѣма. Куманово обхваща много села, които
подържатъ разнитѣ занаяти. Впрочемъ, въ послѣдно
се забѣлѣзва извѣстенъ застой въ работитѣ.

Едритѣ и отчасти дрѣбнитѣ добитъци сѫ гла
стока въ кумановския пазарь. Нѣкога тукъ ставалъ го
пазарь за добитъци. Освѣнъ отъ ближнитѣ градов
Скопско, тукъ се донасяли за продань добитъци отъ
градове въ Сърбия и България. Търговци за до
дохаждали тукъ и събирали голѣми сюрии отъ конье и
за цѣла юго-западна, южна и срѣдна Македония,
Епиръ и Тесалия. Желѣзницата и границата
силенъ ударъ на тази търговия. Митровичката
отвори за Македония Н.-Пазаръ, Гиляни и другитѣ
градчета, които даватъ добъръ едъръ добитъкъ. Сега
отъ разни краища на Македония ходѣтъ по па
лѣзи градове, когато напрѣдъ никой не се е о
ходи тамъ.

Така че кумановскиятъ пазарь, който бѣше едно врѣме
нъ отъ най-голѣмитѣ пазари за добитъци въ Турция, днесь
ава като мѣстенъ пазарь. Тукъ донасятъ добитъци за про-
ь планинскитѣ села на Кумановската, Прѣшовската и Ги-
ската каази. Купуватъ тѣзи добитъци всичкитѣ градове на
опския санджакъ исключая Радовишъ. Кумановскиятъ дрѣ-
ъ добитъкъ, особено овцитѣ се прѣдпочитатъ прѣдъ онѣзи
ближнитѣ мѣста. Като кумановската жива стока нѣма
ждѣ въ околнитѣ мѣста. Наистина, Овче-полскитѣ сѫ по-
упни, по-руди и даватъ по-хубава, по-питома вълна, а вълната
кумановскитѣ овци е по-дива и по-люта; нъ месото на
мановскитѣ овци е много вкусно.

Да се прѣсмѣтне точно, колко глави добитъкъ се про-
ватъ въ Куманово, не е възможно, нъ може да се разбере
ь интизапа. Интизапътъ въ Куманово се продава за 800 л.
отъ които 300 сѫ за кантаръ и 500 чисто за иманьето.

По-прѣди интизапътъ билъ 1200 лири. Самото намале-
е на този интизапъ е знакъ, че търговията съ добитъци е
малена почти на половина.

Добитъкътъ се продава най-много отъ юли до септември.
жи най-много отъ дивечъ излизатъ до 30,000, отъ които
00 сѫ само заяшки. Събиратъ се отъ Кумановско и Пала-
ко. Кожарски дукяни има само 3 въ Куманово. Вълна
иза до 20,000 ока и се носи повечето въ Шкодра. Масло
сиренье излиза малко сравнително съ околнитѣ градчета.

Житото държи второ мѣсто. Отъ Куманово излиза до
0 вагона жито. Часть отъ него се носи въ Скопйе, а по-
ето се испраща направо въ Солунъ. Спахилъкътъ на ка-
та се въскачва до 20,000 лири. Въ добра година жито
изнася до 1000 вагони. Конопь изваждатъ селата отъ
равица. Излиза до 30,000 ока конопь. Часть отъ неѭ об-
ботватъ въ самитѣ села, дѣло се получава, а по-голѣмата
ть се носи въ Куманово, дѣто се изработва въ 15 вѫжарски
кяни и послѣ се распродава въ разни мѣста. Най-много
кета искарва Бояновци, дѣто почти всѣки селянинъ е
вѫжарь. Въ срѣдна година отъ Куманово излиза афионъ
ло 5000 ока. Видно мѣсто въ пазаря заематъ и дърво-
скитѣ работи: вили, коли, орала и др. т. Тѣхъ ги изра-
ватъ въ селата по Църна-гора и ги купуватъ дори въ
ишско и Палапечко, защото сѫ здрави и хубаво направени.

Куманово носи въ Скопйе: масло, жито, конье и други добитъци, а взема отъ Скопйе: зеленчукъ, европейски стоки, вино, камъни за гробища, чамови дъски, гьонове и други нѣкои дрѣбни работи.

Въ Тетово и Гостиваръ носи жито и жива стока, а купува овощия, най-много кестени.

Отъ Гиляни тукъ се носи жито, когато въ Кумановско нѣма берикетъ и добитъкъ (повече конье и волове, а редко овци), дървенъ материялъ, най-много дъски за сандове, които се носятъ дори въ Щипъ. Отъ Куманово не се носи почти нищо въ Гиляни.

Отъ Прищина се носятъ въ Куманово конье и вол

Отъ Прѣшово тукъ се носи жито и конопь отъ селата по р. Моравица и добитъкъ отъ планинскитѣ мѣста, много дървенъ материялъ: греди, дърва и всичкитѣ скотовъдски произведения. Отъ Куманово тамъ и въ цѣлото Моравичко поле се носи всичко, каквото е потрѣбно.

Отъ Паланка въ Куманово се носи жива стока, сурови овчи и козьи кожи, по нѣкога малко жито отъ селата. Отъ тамъ се взиматъ европейски стоки и вино прѣзъ лѣтото, когато Паланечкото се развали.

Въ Велесъ се носятъ кожи и жива стока най-много волове, конье и кози, а отъ тамъ се купува спиртъ, ракия и вино. Отъ Св. Николе се купуватъ овци, а тамъ се продаватъ конье и волове.

Отъ Щипъ се носятъ шити дрѣхи, гребени, вълна (църна), памукъ, шарлаганъ и др. т., а тамъ се носи конопь, вжжста, клашни и овощия.

Куманово е ново градче. Напрѣдъ то било, навѣ
село, което полека-лека се е уголѣмявало отъ прѣсе
изъ околнитѣ села и като е наголѣмѣло значително прѣне
се въ него пазарьтъ отъ Нагоричино и тъй то се обърна
на градче. Сгодностьта на мѣстото за центъръ на окол
мѣста трѣбва да му е помогнжло най-много да се уголѣ
Може-би хората отъ Нагоричино и околнитѣ села сж бѣ
тукъ като въ мѣсто по-скришно, защото извѣстно е, че
шитѣ дѣдовци сж избѣгвали пжтищата и друмищата, а
Нагоричино минавалъ е Стамболскиятъ пжть. Освѣнъ щ
нията, и устройството на градчето свидѣтелствува,
ново. Кжщитѣ му не сж тъй неправилно расхвърлени,
е обикновено съ другитѣ такива малки градчета въ

Улицитѣ му сѫ сравнително прави и широки. То е прорѣзано съ три главни улици. Пазарището, широко едно мѣсто всрѣдъ града, служи за сборна точка на повечето улици. Такъвъ до извѣстна степень обмисленъ и скроенъ планъ може да има само ново градче. Споредъ прѣданието Куманово е станѫлъ градъ не по-рано отъ 200 год. Прѣди 160 год. то е брояло не повече отъ 16 кѫщи. Живи сега хора знаяли, когато то е имало само 60 кѫщи. Прѣселяването на селяни е още силно. Никѫдѣ нѣма толкозъ скоро прѣселени хора отъ селата, колкото тукъ. Повечето отъ българитѣ въ Куманово сѫ прѣселени отъ селата отъ скоро. Най-виднитѣ фамилии и сега носѧтъ названието на селата, като фамилиярни прѣкори и държѫтъ въ селата старитѣ си имущества.

§ III. *Селата.* Селата въ Кумановско изобщо взети сѫ бѣдни. Вънкашниятъ и вѫтрѣшниятъ имъ видъ и животътъ на населението сѫ най-доброто доказателство за това. По устройството и по изгледа си тѣ прѣдставяватъ жалки селения. Расположени въ голи разнообразни мѣстности и тѣ самитѣ лошо устроени, произвеждатъ твърдѣ неприятно впечатление на пѫтника.

Най-бѣдни, най-лошо устроени сѫ селата въ източната часть на Кумановско — сборъ отъ колиби покрити съ слама и расхвърлени на голѣмо пространство безъ никакъвъ редъ и безъ опрѣдѣлени дворове. Причината на туй, дѣто тѣ сѫ така лошо устроени, селянитѣ намиратъ въ лошитѣ обстоятелства и условията на живота. Въ потвърждение на това нѣкои селяни ми привеждахѫ този фактъ, че много богати селяни иматъ сѐ такива кѫщи и водѧтъ животъ тъй мизеренъ, както и бѣднитѣ имъ съселяни. Обаче, азъ оставамъ на убѣждението, че бѣдностьта е главната причина на лошия животъ на селянитѣ и лошото устройство на селата, защото има села въ мѣста, дѣто условията на живота сѫ много тежки, и пакъ животътъ на селянитѣ е по-добъръ, селата сѫ по-добрѣ устроени.

Съ по-добри кѫщи, изобщо по-благоустроени, сѫ селата въ полето между Куманово и Скопско. Кѫщитѣ на тѣзи села сѫ по-отгледни, покрити съ керамиди и по-правилно расхвърлени, чистотата имъ е по-голѣма. По това тѣ приличатъ на Скопскитѣ села. Селата въ юго-източната часть на каазата приличатъ на Овче-полскитѣ. Селата край Църна-гора не можахъ да видѫ какви сѫ.

Селата по Козячко сѫ много растурени. Има села, които сѫ растурени почти кѫща по кѫща, а повечето сѫ раздѣлени на махали, всѣкоя отъ които прѣдставява купчинка отъ нѣколко кѫщи. Често махалитѣ се намиратъ на 15—20 минути разстояние една отъ друга, така че обиколката на цѣлото село става доста голѣма. Всѣкоя махала въ мѣстото си има свое отдѣлно име, а за околнитѣ села и за града е извѣстно общото име на селата. Само общото име и общитѣ данъци съединяватъ тѣзи махали въ едно село; иначе тѣ се прѣдставяватъ като отдѣлни села. Освѣнъ въ Кумановско растурени сѫ много отъ селата по Осоговската планина и нейнитѣ расклонения въ Кратовската, Паланечката и Кочанската каази, по Голякъ планина и нѣколко села въ Буковикъ и Шаръ пл.; никѫдѣ другадѣ въ Скопско нѣма тъй растурени села.

Отъ разясненията на разни селяни върху причината на туй, дойдохъ до слѣдното заключение: Повечето отъ тѣзи села сѫ били нѣкога прибрани около цръквата въ централната часть на селото, което се вика *старо-село*. Това название потвърждава горното прѣдположение. Въ неотдавашно врѣме старитѣ села сѫ се растурили на по-широко пространство и сѫ се раздѣлили на махали. Тѣ сѫ се растуряли бавно въ продължение на дълго врѣме. Днесь една фамилия се отцѣпи и се засели на отдѣлно мѣсто, утрѣ друга и т. н., дордѣ се растури цѣлото село. Тѣзи фамилии, като се размножавали и раздѣляли, образували махалитѣ. Въ доказателство на туй може да се приведе това явление, че названията на много отъ махалитѣ сѫ взети отъ названието на главнитѣ имъ фамилии. Повечето фамилии сѫ отдѣлени на страна, за да могѫтъ по-удобно да живѣѭтъ и по-лесно да си поминуватъ, защото земята въ тѣзи села дава слаби срѣдства за поминъкъ. Има, обаче, нѣкои села, които сѫ се растурили, слѣдъ като постигнѫло старото село нѣкоя катастрофа. При разглеждането на този въпросъ заслужава да се обърне внимание и на туй, че тѣзи села сѫ най-бѣдни. Земята около тѣхъ е слаба, камениста и непроизводителна. Срѣдно дава отъ едното четири въ срѣдно плодородни години и отъ едното 7 въ плодородни години. Планината тъй също имъ дава малко срѣдства за поминъкъ.

Кумановската каза е раздѣлена на мѣстности: *Котекъ* (по р. Пчиня), *Козячия* (при политѣ и по р. Козякъ), *Лукавица* (по Голѣма-рѣка), *Арна*

билото на собствено Църна-гора), *Църно-гория* (при сѣвер. поли на Сръбска Църна-гора).

По-забѣлѣжителни отъ селата сж: 1. *Думановци* на зап. — юго — западъ отъ Куманово, населено съ арнаути и българи. Послѣднитѣ сж много притѣснени отъ първитѣ. Надъ Думановци е имало манастирь, а въ мѣстото на гробищата е имало цръква. То е едничкото село въ Арнаутлука, въ което болшинството на населението е християнско. У Думановци има човѣкъ, който помнѣлъ какъ баща му е избѣгалъ отъ Брестъ и се заселилъ тукъ.

2. *Станевци* е населено съ християни. Както и въ Думановци, главнитѣ занятия на селянитѣ сж земледѣлието и дърводѣлството; тукъ се правѫтъ много кола, ковчези и др. т.

3. *Матейча* се намира на западъ отъ града. Болшинството отъ населението е арнаутско. Искарва много овощия и гроздье. На 1 ч. разстояние отъ него се намира манастирьтъ Св. Богородица, дѣто на 8-й септември става голѣмъ съборъ.

Тритѣ тѣзи села сж на дѣсно отъ Голѣма-рѣка при политѣ на Скопско — Кумановска Църна-гора. Иматъ хубаво мѣстоположение. Планината, богата съ дърва и пасбища, могла би да имъ даде срѣдства за добъръ поминъкъ, нъ близкиятъ Арнаутлукъ прѣчи на българитѣ въ тѣзи села да извличатъ възможната полза отъ тази планина.

4. *Опае* е расположено до исхода на долината на Голѣма-рѣка отъ планината въ полето. То е арнаутското село, промѣшано съ цигани.

5. *Рѣжановци* е расположено при политѣ на Църна-гора. Искарва много дървенъ материялъ за гориво и за градиво.

6. *Лопате* е арнаутско село, промѣшано съ цигани — християни. Послѣднитѣ се занимаватъ съ скотовъдство, отглеждатъ много конье и волове.

7. *Бедине* е близо до града, чифликъ.

Послѣднитѣ села, като сж расположени въ долината на Голѣма-рѣка, иматъ доста производителна земя, и за туй земледѣлието съставява главното занятие на жителитѣ имъ.

8. *Ваксинци*, арнаутско село, расположено надъ Църна-гора при исхода на единъ долъ отъ планината въ полето.

Дѣдото на моя приказвачъ за Ваксинци билъ овчарь въ планината надъ това село. Въ него врѣме единъ пришелецъ „кюляфлия“ арнаутинъ поискалъ подъ наемъ кѫшла въ планината за стадото му, което брояло 200 овци Понеже

си плащалъ наемътъ редовно, селянитѣ го задържали. На третата година той си съградилъ до селото търло, а на четвъртата пролѣть си довелъ още 2—3-ма овчари другари, които тъй сѫщо се заселили въ търла, и тъй се турило начало на поарнаутяването на Ваксинци.

9. *Слупчане*, арнаутско село, расположено пакъ при политѣ на Църна-гора на $3^1/_2$ часа отъ Куманово.

10. *Лояне*, тъй сѫщо арнаутско село, расположено при гърлото на единъ Църно-горски потокъ на 4 ч. разстояние отъ града. Надъ селото копаѭтъ калцитъ, който употрѣбяватъ за украшения, защото е украсенъ съ разни цвѣтове

Въ мѣстото, кѫдѣто сѫ сега тѣхнитѣ гумна, имало манастирь, който хората помнѣли до скоро.

Отъ Лояне, което е сега чисто арнаутско село, сѫ Панделови въ Куманово и чорбаджи Трайко въ с. Сушица. Дѣдото на Панделови се прѣселилъ отъ Лояне, значи тѣ сѫ прѣселени нѣщо прѣди сто години.

Казаното за първитѣ три села отъ каазата се отнася и за послѣднитѣ четири. Различаватъ се по туй, че у тѣхъ арнаутскиятъ елементъ е много по-силенъ.

Освѣнъ изброенитѣ села при политѣ на Църна-гора се намиратъ селата: *Оризари*, *Липково* (християнско село), *Отле* (християно-арнаутско село) и *Рупалци*. Пѫтникътъ по желѣзницата вижда тѣзи села отъ лѣво при самата планина, покрити повечето съ дървесна растителность и съ доста добъръ вънкашенъ изгледъ. Всичкитѣ тѣзи села сѫ часть отъ Кумановския „Арнаутлукъ“.

Съ името Арнаутлукъ въ Куманово наричатъ онѣзи села по Църна-гора, които исцѣло или отчасти сѫ населени съ арнаути. Освѣнъ изброенитѣ по-горѣ села въ Арнаутлука влизатъ още слѣднитѣ села: 1. *Ругвинце*, 2. *Беляковци* (село *Изворъ*, което е отбѣлѣзано въ картата на нѣмския генераленъ щабъ не сѫществува; на мѣстото, дѣто то е означено, трѣбва да стои Беляковци), 3. *Глажня* (а не Глязна). Отъ всичкитѣ села само Думановци е останѫло още християнско село.

Ето какво се мисли за тѣзи арнаути. Голѣма часть отъ старото словѣнско население на Църна-гора се е изселило в Нѣмско, когато Нѣмцитѣ, разбити отъ Турцитѣ, бидохѫ пѫ нудени да се завърнѫтъ назадъ, и подиръ тѣхъ се повлѣ и мѣстното население. На мѣстото почнѫли постепено да заселяватъ арнаути, а останѫлитѣ тукъ християни, п

нени отъ пришелцитѣ, напуснѫли селата си и се изселили долу въ полето. Това истиквание на християнския елементъ въ нѣкои села е станѫло въ отдалеченитѣ тъмни врѣмена, та никакъвъ споменъ не е останѫлъ между мѣстното население; въ други села изселването и сега се продължава и то съ по-голѣма сила, отколкото всѣкѫдѣ другадѣ; а въ трети то е станѫло въ неотдавашно врѣме и добрѣ се помни отъ населението. Че това е тъй, т. е. че сегашнитѣ арнаутски села по-прѣди сѫ били християнски и че арнаутитѣ сѫ нови прѣселенци тукъ, за доказателство служѫтъ многото остатъци отъ цръкви и други християнски работи. Има и живи прѣдания по селата, има даже живи хора, които знаѫтъ, какъ нѣкои села се обърнѫли отъ християнски на арнаутски. Мѣстнитѣ мислѫтъ, че по-прѣди тукъ сѫ се заселили арнаути-католици и арнаути-мохамедани, отъ които първитѣ отчасти били обърнѫти въ мохамеданство, отчасти били принудени да се изселѫтъ. Поводъ за това прѣдание сѫ дали, навѣрно, латинскитѣ надписи надъ християнскитѣ остатъци въ Арнаутлука. За вѣрностьта на това прѣдание азъ не можахъ да изровѭ нѣкои фактически доказателства.

Църно-горскитѣ арнаути сѫ още диви, за туй Арнаутлукътъ горѣ въ планината е недостѫпенъ за християнитѣ. Тази е причината, дѣто мѫчно се добиватъ свѣдѣния за тѣзи мѣста.

Главното занятие на планинскитѣ села е дърводѣлството и скотовъдството, а на полскитѣ — чифчилъкътъ. Планинскитѣ села искарватъ много дървенъ материялъ за градиво и за гориво и правѫтъ много земледѣлчески дървени орѫдия и кюмюръ. Много арнаути намиратъ прѣхраната си въ наемни служби, тѣ ходѫтъ като пѫдари и кехаи по цѣлото Кумановско. Хайдутството и то прѣхранява много души.

11. *Прѣшово.* Отъ Лояне прѣку терасовидния спускъ се намира Прѣшово, чисто арнаутско село, въ което става пазарь. Поради положението му близо до Сръбската граница, то е издигнѫто като центъръ на едноименната кааза, която обхваща селата въ сѣверния край на Църна-гора и селата между Козякъ и границата по долината на Моравица и по горното течение на Пчиня. Селата по Моравица и Пчиня сѫ извѣстни въ Куманово подъ названието *Врански села.* Отъ тѣхъ селата по Моравица сѫ голѣми, богати и много на гѫсто расположени. Земята имъ е твърдѣ богата. Глав-

ното произведение е конопьта. По забѣлѣжителни отъ тѣзи села сж: голѣмото село *Бояновци* съ пазарь по-голѣмъ отъ Прѣшовския; на този пазарь ходжтъ не само селяни отъ околнитѣ села, нъ и Кумановци. Има и чаршия. Населено е съ арнаути и българи. Главното занятие на жителитѣ му е разработването и изработването на конопьта. Голѣмото с. *Църновецъ*, което произвежда много конопь, и с. *Кралево* сж расположени на рида надъ Бояновци. *Божинци* на сѣверъ отъ Бояновци. *Букаревци* е станция на желѣзницата и не далечъ отъ границата.

12. *Табановци* е християнско село, расположено на едно равно мѣсто задъ Четирския ридъ на сѣверо-западната му страна. Изважда жито, сѣно, афионъ, овощия и дърва за гориво. Спахилъкътъ му е 56,000 гр. То е раздѣлено на 3 махали, които се намиратъ на 20 минути раздалечъ една отъ друга. Тѣ сж: *Захевска* (36 к.), *Бузенска* (20 к.) и *Старо-село*, което и сега е чифликъ. Нѣкога Табановци е било на купъ на мѣстото на махалата Старо-село. Когато се основалъ чифликътъ, двѣтѣ главни фамилии отъ селото избѣгали отъ него и се заселили при търлата, дѣто образували нови махали.

Табановци е старо село. Нѣкога то било малко по-горѣ отъ сегашното му мѣсто и било расположено край рѣката. Тамъ имало ханъ, баня, джамия, сергии, отъ които остатъци и сега стоjтъ, а малко по-горѣ има тюлбе. Селото тогава било голѣмо, ставалъ и пазарь въ него. Населено било само съ турци, между които имало и единъ паша. Тюлбето било направено за една отъ дъщеритѣ на пашата.

За происхождението на названието му приказвахж ми слѣдното. Надъ селото имало единъ дирекъ или табанъ отъ нѣкой извѣтрѣянъ и мекъ камъкъ. Некоя натоварена кола, като минавала отъ горѣ му, направила бразда. По този случай почнжло да се говори много за този табанъ, и село било наименувано по неговото име.

Половина часъ подъ селото подъ тумбата *Кост*, дѣто сж ливадитѣ, имало старо село *Купинка*, което сега носи мѣстото, дѣто било расположено.

12. *Д.-Коняре* и *Г.-Коняре* сж расположени по с именната рѣка на $^3/_4$ часа отъ Куманово.

13. *Четирци* е растурено по едноименния ридъ с Куманово. Дѣли се на 4 махали. *Старо-село* (

Скачковци (основателитѣ му избѣгали отъ старото село на търлото и тамъ основали тази махала), *Стойчинска махала*, *Боринерска махала*, така наречена по името на основателя ѝ Тасе Боринеръ и *Амалиска махала*, така наречена по името на основателя и Петра Амалия.

14. Задъ с. Четирци отъ едноименния му ридъ се спуска пакъдѣ Пчиня една рътлина. Мѣстото между нея и Нагоричинския ридъ е една полегата, хубава и производителна сравнително съ околнитѣ мѣста впадина. Водитѣ на тази впадина се събиратъ въ Забелския потокъ Лиска. Цѣлиятъ долъ е покритъ съ дървеса, а впадината е покрита съ добрѣ обработени ниви. Въ началото на дола е *Забелскиятъ* или *Нагоричкиятъ* манастирь. Надъ него „Забелътъ“ или нагоричката кория, отъ която манастирьтъ си е получилъ названието. По тази впадина сѫ расположени селата: *Челопекъ*, *Куличани*, *Никуляни* и други богати гъркомански села.

15. *Карабичани* е расположено на западния склонъ на Четирския ридъ 3 часа на сѣверъ отъ града. Изважда въ годината до 70 товара хубаво гроздье.

16) *Муталово*, арнаутско село.

17) *Нагоричино* се намира 2 часа на истокъ отъ Куманово. Видѣхме, че отъ южния край на Четирския ридъ се спуска край Пчиня единъ низъкъ ридъ. Отъ източната му страна е долината на Пчиня, а отъ полегатия склонъ на рида подъ Четирци е отдѣленъ съ една не дълбока, нъ широка и покрита съ зеленина долина, като впадина. По нея протича суходолината *Серава*, която извира изъ единъ доста голѣмъ хавузъ отъ срѣдата на с. Никуляни. По цѣлия тоя ридъ е расположено село Нагоричино, което има дължина около $2^1/_2$—3 часа, а широчина $1^1/_2$—часъ. Въ сѣверния си край Нагоричино се доближава на 10 мин. до с. Никуляни, южниятъ му край стои на единъ часъ разстояние отъ с. Шупли-каменъ, което е раздѣлено на 14 малки махали. Еднитѣ отъ махалитѣ сѫ расположени по долината на Серава, други подъ рида, обикновено подъ нѣкоя скала, а трети по източния склонъ на рида откъмъ Пчиня. Махалитѣ сѫ малки. По устройството си приличатъ на махалитѣ въ Козяшкитѣ села. Нагоричино състои отъ 16 махали. Горнитѣ 6 малки махали се наричатъ *Старо-Нагоричино*, а долнитѣ 10 — *Младо-Нагоричино*. Старо-Нагоричино е расположено и отъ двѣтѣ страни на Пчиня (двѣ махали като отдѣлни села сѫ оттатъкъ Пчиня).

До скоро то бѣше гъркоманско, нъ напослѣдъкъ минѫ подъ вѣдомството на Скопския български митрополитъ.

Малко надъ сѣверния край на Старо-Нагоричино въ забела му е извѣстниятъ *Забелски* или *Нагоричински манастирь*. Споредъ житието на Св. Прохора Пчински (основателтъ на Пчинския манастирь „Св. Отецъ"), най-напрѣдъ той е живѣлъ тукъ, а послѣ се е прѣнесълъ при с. Старецъ. Царь Диогенъ по-напрѣдъ тукъ го потърсилъ и му основалъ манастирь, а послѣ го намѣрилъ при Старецъ и тамъ му основалъ сегашниятъ манастирь „Св. Отецъ". Мѣстото на манастиря подъ забела и въ веселия долъ на потока Лиска е хубаво. Авлията му е тѣсна. Старата цръква е подновена и хубаво направена. Попаднѫлъ въ ржцѣтѣ на единъ фанатикъ и простъ игуменъ, този манастирь билъ е центъръ на гъркоманството и сърбоманството на Пчинскитѣ села въ Кумановско.

Младо-Нагоричино е по-голѣмо отъ Старото. То е раздѣлено на слѣднитѣ 8 махали: 1) *Трендафиловци* до р. Пчиня срѣщу Войникъ, 2) *Вуйовци* нѳ на западъ отъ него и надъ него на баира, 3) *Слатино*, което е чифликъ населенъ съ черкези и се намира на $^3/_4$ ч. отъ Пчиня, 4) *Крадиновци*, по-горѣ отъ Слатино на рида, 5) *Магиевци*, 6) *Св. Петка*, 7) *Пенчовска-махала* и 8) *Пилинацъ*. Послѣднята е между Старо и Младо-Нагоричино. У махалата Св. Петка има 7—8 стари цръкви, отъ които двѣ сѫ още здрави. Прѣдполага се да е било тукъ първата махала на Младо-Нагоричино. Старо-Нагоричино, отъ което сѫ се образували всичкитѣ други махали на Нагоричино, се мисли да е било на мѣстото на сегашната махала Старо-село, дѣто е цръквата.

Нагоричино е най-голѣмото и най-богатото отъ всичкитѣ села въ Кумановската кааза и едно отъ най-голѣмитѣ села въ всичкитѣ околни каази. Спахилъкътъ му възлиза на 170,000 гр. зл. Селото повечето е самостоятелно, нъ има и нѣколко чифлици. Населено е съ българи, които съставяватъ болшинството на населението, турци и черкези. Главното занятие на жителитѣ му е земледѣлието, излиза много и хубава пшеница.

Въ Куманово се вѣрва, че тукъ е билъ старинтъ г *Куманичь*, жителитѣ на който се изселили въ сегаш Куманово по причини, които споменѫхъ при описанието Куманово. Писмени документи и фактически доказат

за това нѣма. Нѣкога прѣзъ него е минавалъ стариятъ Стамболски пѫть, а сега върви джадето отъ Куманово за Паланка.

17) *Стърновецъ* е расположено на единъ баиръ $^1/_4$ часъ на лѣво отъ Пчиня и на толкозъ разстояние отъ Петровщица. То е малко и бѣдно село.

18) *Драгоманци*, расположено въ единъ каменистъ долъ малко надъ Стърновецъ.

19) *Кон'це*, расположено при височината, която се спуска покрай Пчиня на $^1/_2$ часъ отъ Пелинци и на $^1/_4$ часъ отъ Пчиня. Въ него има чифликъ съ 2 кѫщи и съ около 30 шиника земя. Спахилъкътъ му възлиза до 12,300 гр. зл. Освѣнъ жито искарва и малко конопь по долината р. Пчиня. Между Кон'це и Пелинци е село *Афъзовъ*-чифликъ въ мѣстото *Орваница*. Кон'це е като махала на Драгоманци.

20) *Пелинци* на $^1/_2$ часъ отъ Кон'це близо до началото на Козякъ, дѣто той се нарича *Крива-кобила*. То състои отъ 4 махали, отъ които двѣтѣ сѫ отъ лѣвата, а двѣтѣ отъ дѣсната страна на Пчиня. Понеже първитѣ сѫ по-голѣми, то и селото трѣбва да се смѣта, че отъ лѣвата страна на рѣката, а не отъ дѣсната, както е писано въ картитѣ. Дѣснитѣ махали сѫ на хубави мѣста до рѣката съ богати ливади, дебели сѣнки и буйна растителность около тѣхъ, а лѣвитѣ сѫ въ голи каменисти мѣста съ много пещери на около. Въ неговия синоръ по рѣката има много орѣхови дървеса. Отъ житнитѣ растения най-много искарва ръжь и царевица. По рѣката се разработва и конопь, отъ която изважда до 1000 оки и която остава за удовлетворение на мѣстнитѣ нужди. Спахилъкътъ му 18,000 гроша.

По-прѣди селото било въ махалата Старо-село въ долината, а послѣ почнѫло да се качва на по-високитѣ мѣста отъ лѣво и отъ дѣсно на рѣката. Отъ другитѣ махали едната се вика *Авишевска*, другата — *Колгачка*.

21) *Жегняни*, расположено въ дола на едноименната рѣка, всрѣдъ бѣли и каменисти голини. Въ училищно отношение Жегняни е като училищенъ центъръ на тѣзи мѣста — въ това село има българско училище, въ което си пращатъ дѣцата всичкитѣ околни селяни.

22) *Пузал'ка*, расположено по дола на Жегнянската рѣка, на 1 часъ разстояние отъ Кон'це и $^1/_4$ часъ далечъ отъ Пчиня. Надъ селото има голѣма плоска плоча *пузал'ка*,

отъ което и селото си е добило названието. Спахилъкътъ му е общъ съ Драгоманци и се продава за 15,000—18,000 гр. златни.

23) *Степанце* се намира на една линия съ Жегняни при самитѣ поли на Козякъ ½ часъ надъ Враготурци и 1 часъ до Малотино. То е расположено на едно равно каменисто-плочасто мѣсто. Спахилъкътъ му е 15,000 гр., а бегликътъ 8,000 гр. Надъ селото е баиръть Граоръ.

24) *Байновци* е най-голѣмото село въ Козячията. Спахилъкътъ му е 250 л. т.

25) *Кокино*, расположено на една върлина при политѣ на Козякъ ½ ч. надъ Степанце. Състои отъ три махали: *Долня*, *Чаушичка* и *Стулбица*. Спах. 9,000 гр., бегликъ 4,000, иманье въ селото 2,200 глави.

26) *Враготурци* на страна ½ часъ подъ билото на Китка (началото на Козякъ). Отъ Куманово до селото има 5 часа, отъ Пчиня 1 ч., отъ Жегняни ½ ч., а отъ Степанце 1 ч. Спахилъкъ 3,000 гр., бегликъ 2,500 гр., иманье повече кози до 600 глави. Главниятъ поминъкъ на селянитѣ е гурбетчилъкътъ въ Влашко, Сърбия и България.

27) *Малотино*, расположено по Козякъ ½ ч. по̀ на истокъ отъ Враготурци и на сѫщата височина съ него и ½ часъ надъ Степанце. Прѣзъ него протича Мала-рѣка. Селото е по-растурено отъ Враготурци, има обиколка 1 часъ. Кѫщитѣ сѫ прости и плетени кошари покрити съ слама редко съ плочи. Спахилъкъ 10,000 гр. и 5,000 гр. бегликъ. Искарва много круши. Надъ селото се издига *Самарякъ*, прѣдгорие на Козякъ, така наречено, защото има много скали въ форма на самарь. Наблизо е и с. Кленик'е.

28) *Рамна* е расположено надъ самия Козякъ почти на сѫщата височина съ Малотино и надъ с. Кокино. Между послѣдното село и него е *Тазинъ-долъ*. Растурено е туку-рѣчи кѫща по кѫща по стръмната страна на единъ долъ. Главни махали сѫ: *Рамно* и *Вържегърлище*. То е чифликъ. Рамна плаща 15,000 гр. спахилъкъ и 6,000 гр. бегликъ. Искарва много ябълки.

29) *Арбанашко* се намира малко подъ Рамна по̀ на истокъ отъ него и на по-високо отъ Кокино; расположено е въ върлинитѣ *Калище* и *Бѣли-брѣгъ*, които се издигат надъ село Кокино. То е растурено по нѣколко дола и скрито, че трудно човѣкъ може да го намѣри. Раздѣле на 3 махали: *Върбица*, *Распрукъ* и *Арбанашко*. Плаща

30) *Дейловци* и *Осиче* сѫ расположени въ единъ долъ при изворитѣ води на р. Петровщица на прѣдѣла между Кумановско и Паланечко. Долътъ, който ги отдѣля, е много дълбокъ съ гористи страни. Селата сѫ скрити въ гората, мѣстото имъ е хубаво, нъ слабо производително, поради което селянитѣ сѫ бѣдни. Двѣтѣ села плащатъ спахилъкъ 10,000 гр. и бегликъ 6,000 гр. Жителитѣ имъ ходѫтъ на чужбина въ Тракия и Цариградъ, дѣто стават майстори. Още по-горѣ отъ тѣзи села е село *Длъбочица*. Дейловци състои отъ махалитѣ: *Павлинска*, *Павуновска* и *Брелошка*.

По Петровщица сѫ тѣзи села: 31) *Желювино*, расположено въ дола на рѣката въ едно гористо мѣсто ½ ч. подъ Дейловци и ¼ ч. надъ Алинци; 32) *Алинци*, расположено въ единъ долъ, който се слива отъ лѣво съ дола на Петровщица. Надъ селото се издига стръмнятъ ридъ *Ябуци*. Плаща спахилъкъ 20,000 гр. Селото е самостоятелно, нѣма никакъвъ чифликъ, нѣма и църква. Напрѣдъ селото е било по-горѣ по рида, нъ единъ порой съсипалъ го, и жителитѣ му слѣдъ това се прѣселили по-долу. Старото му мѣсто сега се вика *Старо-село*. Това село е бѣдно отъ вода. И то състои отъ нѣколко махали: *Аратунда*, *Старо-село* и *Ябуци* и още друга една, на която не помнѫ името.

Гордѣѭтъ се Алинчани съ това, че селото имъ било извѣстно дори въ Цариградъ. Нѣкои юнаци алинчани убили бегликчиитѣ и послѣ отъ страхъ се разбѣгали по околнитѣ села. Другитѣ селяни избѣгали въ Ц-градъ и въ околноститѣ му основали ново село, което нарекли съ сѫщото име Алинци. На мѣстото останѫлъ само единъ овчарь, отъ който послѣ селото се основало на ново и се уголѣмило.

33) *Цвиланци* въ дола Пищерецъ на лѣво отъ Петровщица и на ½ ч. отъ Конярево. Напрѣдъ то било до самата рѣка, въ прѣди 20 години поради една пакость, която му причинила рѣката при едно дотичание, то се измѣстило нò на страна и нò на високо. На старото мѣсто и сега сѫ запазени нѣколко бѣдни растурени кѫщи.

34) *Конярево*, расположено около Петровщица на половина часъ отъ Войникъ и на ¼ ч. отъ Макрешъ, българо-арнаутско село. Сега е растурено, нъ нѣкога е било на купъ

около сегашната му стара цръква. Почнѫло да се растуря отъ прѣди 50 години.

34) На близо до него и около Петровщица сѫ *Облавци*, *Макрешъ* (отъ лѣво на рѣката) и *Войникъ*—чифликъ, който се намира малко на лѣво отъ устието на Петровщица, на 7 часа отъ Куманово.

35) По склона Гоглинъ сѫ расположени тѣзи села: *Дрѣнакъ* подъ билото на Козякъ въ началото на самия Гоглинъ. Това село е раздѣлено на 3 махали, които се намиратъ на $^1/_4$ ч. разстояние една отъ друга. Главната отъ тѣхъ е на самото плоско било на Гоглинъ, а другитѣ двѣ сѫ по стръмния долъ на *Бѣла-вода*, която тече въ Паланечкото поле. Старото село е било по билото на Гоглинъ.

36) Подъ Дрѣнакъ и на истокъ отъ него по дълбокия долъ и между Гоглинъ и Паланечкия Козякъ е голѣмото село *Германъ*.

37) *Страцинъ* (сега въ Кратовската каза), второ по значение и извѣстность село въ Кумановско подиръ Нагоричино. То е много растурено по половината отъ източния клонъ на склона Гоглинъ, който по неговото име се нарича и Страцинска планина. Състои отъ 10 малки и лошо построени махали на 15—20 минути разстояние една отъ друга. Като тръгнешъ отъ Крива-рѣка по Палачевско, та дори до Дрѣнакъ минавашъ по Страцинъ. Махалитѣ носѫтъ слѣднитѣ названия: *Кара-долъ*, *Пингюрци*, най-горната махала съединена съ Дрѣнакъ, *Дѣрзово*, *Страцинъ* (главната махала, която дала название на всичкитѣ други), *Катранджийска*, *Сърбинци*, *Лѣпановска*, *Вучинска*, *Тасинска* и *Бойникова*. Общата цръква, която е една отъ най-хубавитѣ въ Кумановско, е на мѣстото *Плоча* подъ махалата Кара-долъ. Селото е доста богато, нъ по устройството си и по живота на селянитѣ то прилича на другитѣ Кумановски села. Главнитѣ източници за богатство сѫ земледѣлието (отъ тукъ излиза хубава пшеница) и гурбетчилъкътъ. Добитъци малко иматъ, защото нѣма съ какво да ги прѣхраняватъ, — трѣвата наоколо му е отъ такова естество, че отъ неѫ не става сѣно. Надъ селото има голѣма камено-ломня за надгробни камъни. Съ к ния си край Старлецъ се доближава до Паланечкото джаде; туй при него има ханища и кула, дѣто стоѫтъ стража.

Малко пò на долу и пò на западъ отъ Старлецъ юго-източния край на Гоглинъ между чукитѣ, на които

бенъ, има една впадина; въ нея сж расположени
Бѣлаковци, Пендакъ, Ругинци и Куклица, които
ко години насамъ минжхж въ Кратовската каза.
акъ е расположено по сѣверо-западната полега-
инъ. Остатъци отъ бившето събрано на купъ
цръквата. Искарва на вънъ жито.
я е расположено по юго-источнитѣ поли на
ка Видинъ, която се издига надъ Крива-рѣка.
е на 2 махали: *Куклица* и *Клиново*. Между
10 низки пирамидални чуки, исправени като
— отъ тѣхъ и селото е получило названието си. По-
лото е било по-малко.
горията и на това село паткитѣ сж играли прѣ-
роль. Когато селото било нападнжто отъ нѣкоя
чета, жителитѣ му се прибрали въ гжстата гора
и като си приготвили припаси за дълго врѣме,
сж въ корията. Нѣколко патки, като слѣзли долу, на
то си показали пжтьтъ на нападателитѣ. Селото
ло. Малко подиръ това то било основано на ново.
Орахъ е расположено въ юго-западния край на плани-
политѣ на чуката *Дабо-дѣлъ* и по *Дълбоки-долъ*.
о е много растурено и е раздѣлено на махалитѣ:
лявецъ, *Ковачевска*, *Криво-долска* и *Датлячка*.
отъ далечъ, тѣзи махали се виждатъ като отдѣлни
ото сж много на раздалечъ една отъ друга. Цръкве
е въ махалата Орахъ. Тукъ прѣдполагатъ да е
о събрано на купъ село. Като видѣли, че каме-
ро водителна околность на селото не може да
, нѣкои отъ селянитѣ се прѣселили при търлата
новали махалитѣ на селото. Селото Тутарка,
далечъ отъ Орахъ, е образувано отъ орахчани.
е на $1^1/_2$ часъ падъ устието на Крива-рѣка
дѣто тя се влива въ долината на Пчиня. То е
у нѣколко чуки, отъ които най-голѣмата
надъ самата Крива-рѣка. Мѣстото около
голо каменисто, нь по долинитѣ на ближнитѣ 2
земя. Отъ това поминъкътъ на жителитѣ му
ръ; малко отъ тѣхъ ходжтъ на чужбина. Въ
2 чифлика и цръква.
итѣ села отъ Стърповецъ насамъ се именуватъ
Козякъ или *Козяшки села*. По мѣстополо-

жението си тѣ могѫтъ да се раздѣлѭтъ на три части: селата по полегатината между Козякъ и р. Пчиня, села при самитѣ поли на Козякъ и села по склона и билото му.

Първитѣ иматъ несгодно мѣстоположение и унилъ вънкашенъ изгледъ, защото сѫ расположени сѣ въ голи мѣста. Земята имъ е непроизводителна. По повръхнината си тя е покрита съ дребни камъчета, подъ тѣхъ има слабъ глинестъ слой, по който се простиратъ пластове отъ плоча. Главното занятие на жителитѣ е земледѣлието.

Вторитѣ по мѣстоположението си сѫ подобни на първитѣ, защото и тѣ сѫ расположени въ такива голи мѣста. Нѣкои отъ селата по склона сѫ въ по-хубави мѣста.

Както споменѫхъ по-горѣ, Козяшкитѣ села сѫ по-бѣдни отъ другитѣ Кумановски села. За туй жителитѣ имъ повече отъ всичкитѣ други мѣста ходѭтъ на гурбетъ, почти половината население е на чужбина. Ходѭтъ най-много въ околнитѣ градове, дѣто ставатъ фурнаджии, нъ нѣкои ходѭтъ и въ по-далечни мѣста на чужбина. Отъ другитѣ Кумановски села ходѭтъ само нѣкои жители отъ близкитѣ тѣмъ села Нагоричино и Никуляни. Жителитѣ на селата по рѣката Петровщица по-слабо ходѭтъ на чужбина, защото долината на тази рѣка, макаръ и да не е толкозъ производителна, сѣ пакъ дава имъ достатъчни срѣдства за поминъкъ. На останѫлитѣ тукъ селяни главното занятие е земледѣлието. Отъ житнитѣ произведения сѣѭтъ най-много ръжъ и овезъ, защото мѣстото е високо и, слѣдователно, хладно; освѣнъ това на каменистата почва тѣзи растения най-добрѣ могѫтъ да вирѣѭтъ. Скотовъдството е слабо, защото Козякъ е бѣденъ съ пасбища. Отъ дрѣбния добитъкъ първо мѣсто държѫтъ козитѣ, а овцитѣ сѫ оставени на вторъ планъ.

Повечето отъ тѣзи села сѫ самостоятелни. Нѣкога тѣ сѫ били повечето чифлици на Кратовскитѣ бегове. Съ течение на врѣмето тѣ се откупили отъ тѣхъ и станѫли са-
стоятелни. Останѫли сѫ чифлици още нѣкои отъ по-сла
махали на селата. Трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣзи чи ли
не сѫ пълно притежание на господаря, както е съ
цитѣ по другитѣ мѣста. Тукъ селянитѣ сѫ господа
земята си, само плащатъ на сайбията 25—30 шиника
и извѣстенъ процентъ отъ другитѣ произведения,
редовенъ годишенъ данъкъ.

ението имъ състои отъ българи и арнаути. Арна-
ощe малко, нъ притѣсненията отъ тѣхна страна
ъ на българското население.
ографията ние видѣхме, че при полегатитѣ поли
пл., която се спуска отъ в. Върхъ въ Кра-
рѣка и Пчиня, се простира Лакавичкото
което протича р. Лакавица. Подъ височинитѣ,
лятъ това поленце, като захванешъ отъ устието
рѣка и края на Липовецъ и вървишъ сѐ на дѣсно,
слѣднитѣ села: *Клечевци*, *Довезенци*, *Мургашъ*,
(35 кѫщи,) *Кутлинъ-бегъ*, *Павлишенци*, *Градище*,
, *Колицко*, *Кучкарево*, *Скачковци*, *Ново-село*, *Зубовци*,
е и *Орашецъ*.
височинитѣ, които заграждатъ отъ югъ това поленце
го отдѣлятъ отъ Овче-поле откъмъ югъ къмъ Скоп-
на долината на Пчиня, откъмъ юго-западъ се
тѣзи села: *Малино*, *Търстеникъ*, *Живенье*, *Бра-
Длъга*, *Крушица*, *Сопотъ*, *Преотъ*, *Винце*, *Сушица*,

Клечевци (Чаушъ-кьой) е расположено при устието на
а. То е на Паланечкия пѫть, за туй при него има
ханища. Населено е съ българи и турци. Земята
производителна, за туй жителитѣ му сѫ до из-
въ добро състояние. Половината село е чифликъ.
Дов чци е расположено малко на страна отъ
пѫть при политѣ на Липовецъ въ началото му.
М гашъ е малко по-нататъкъ отъ прѣдишното при
на сѫщата планина.
) *Кутлинъ-бегъ* е чифликъ. *Павлишецни* доста бо-
ско село.
Градище 4½ ч. на юго — истокъ отъ Куманово, рас-
и политѣ на Върхъ (Върфъ), който поради него се
върхъ. Надъ него по върха има забѣлѣжителенъ
Св. Георги или *Градишки манастирь* и остатъци
крѣпость, които се наричатъ „*Калище*“.
Козматица, което е расположено по склона Градище,
е съ помаци, които говорѫтъ български.
Ку зрево искарва добъръ добитъкъ.
(*евци* е расположено на самото тепе на Гради-

лицко по Голакъ, искарва за продань дърва.

51) *Скачковци* или *Али—факли* е расположено тъй сжщо подъ Голакъ. Въ него има и една кула останжла отъ старо врѣме.

52) *Ново-селяни*, расположено като Козяшкитѣ села. Има стара развалена цръква.

53) *Зубовци*, което нѣкога било заобиколено съ стѣна. Надъ селото има кръстъ, дѣто става съборъ. Прѣдполагатъ, че този кръстъ стои на мѣстото на нѣкой старъ манастирь.

54) *Орашецъ* подъ Подвисъ и не далечъ отъ устието на Лакавица. Въ корията надъ него има манастирь.

По устройството си Лакавичкитѣ села съставяватъ прѣходъ отъ Кумановскитѣ къмъ Овче-полскитѣ. Жителитѣ имъ се занимаватъ главно съ земледѣлие; скотовъдството е твърдѣ слабо развито.

55) *Живенье* подъ сниженото мѣсто между Църни-върхъ и Руянъ на границата между Кумановско и Скопско. Скотовъдството въ това село, както и въ ближнитѣ нему села, е по-развито — развъждатъ кози и овци, много отъ които се носжтъ за продань въ Куманово и въ Св. Николе. Искарва до 100 оки афионъ, който по качеството си държи трето мѣсто подиръ Малинския и Винцския. Искарва още гроздье и до 100 товара конопь.

56) *Малино* е расположено подъ Островица на границата на Куманово съ Скопско и на $^1/_2$ ч. разстояние отъ Живенье. То е най-голѣмо село между оттатъкъ Пчинскитѣ, въ него има и 3 чифлици арнаутски. Искарва конопь, гроздье и афионъ, който е първъ по качеството си въ цѣло Скопско.

Надъ Малино въ планината е Гюришкия манастирь, единъ отъ старитѣ манастири въ Кумановско.

57) *Дълга* е скрито въ единъ дълбокъ долъ въ Руянъ-планина. То е малко планинско село. На негово мѣсто нѣкога билъ улярникътъ на Гюришкия манастирь

58) *Сопотъ* и *Крушица* (Щипско) на 15 м. разстояние едно отъ друго и *Преотъ* сж расположени отъ другата страна на Гюришката планина.

59) *Пчиня* е расположено на лѣвия брѣгъ на рѣката при самия завиокъ на Кумановската клисура на Пчиня, коя се захваща отъ устието на Голѣма-рѣка на долу. Пр него протича и една суходолина, която отдѣля Руянъ о Голакъ и която прави въ селото голѣми пакости. П Пчиня има бахчи, които пазжтъ селото откъмъ неж. селото отъ Пчиня се отдѣля язъ за воденицитѣ, които

по рѣката по-долу отъ селото. На ляза има мостче
от Куманово за Скопско — Кочанския пѫть, а на
мостъ. Състоянието на жителитѣ му е доста
Н нуватъ си най-много съ земледѣлие (40,000 гр.
— изваждатъ жито и гроздье (90 товара гроздье
Напрѣдъ селото било малко по-долу отъ сегаш-
сто, не далечъ отъ село Студена-бара. По-послѣ
о отъ тамъ поради мѫкитѣ, които селянитѣ теглили
дян ѣ по пѫтя турци. Една баба най-много ми
отъ „*татаритѣ*“ — носителитѣ на пощата.
старото село сега се вика „*Селище*“.

) *В* е расположено по юго — западнитѣ поли на
една полегата плоскость на лѣво отъ Кочанския
отъ Пчиня. Отъ село Пчиня то отстои на ½ ч., а отъ
— на 3 часа. Въ селото има цръква и училище.
а много и хубавъ тютюнъ, афионъ и зеленчукъ за
села отъ бахчитѣ му при Пчиня. Нѣкога изваждало
, отъ което си е получило и названието.
ѣднитѣ села сѫ едни отъ най-хубавитѣ и най-съ-
села въ Кумановско. Жителитѣ имъ сѫ и по-
другитѣ Кумановски села, за туй въ повечето
ино, Живенье, Винце) има български училища.
) *I* (Баракли) на лѣвия брѣгъ на Голѣма-рѣка на
ъ отъ града. На близо до него на брѣга на рѣката
зори, на които ходѫтъ да се кѫпѫтъ много
и. Това село носи въ града овощия. То е чифликъ.
) *Добрешане* пакъ на лѣвия брѣгъ на Голѣма-рѣка ½ ч.
отъ Куманово. Въ него има извори съ студена вода.

) *Бисли́мъ* нѣкога е било голѣмо село, расположено въ
на Пчиня при самото устие на Голѣма-рѣка; до
7 — 8 год. е имало 6 кѫщи отъ една фамилия, а сега
о е опустѣло. И сега се славѫтъ хубавитѣ „бис-
добици“ особено овцитѣ му.
) *Шупли-камень* или *Асѣсъ-лиги* срѣшу Ново-селяни
отъ Пчиня. Половината е чифликъ.
) *гянли* е расположено отъ дѣсно на Голѣма
е долъ между двѣ скали. То е чифликъ.
Ч *зъ-кьой* на югъ отъ града до желѣзницата.
ч зко село, земята му е много производителна,
во разработена цѣлина.

ГЛАВА V.

Кратовската кааза.

§ I. *Общъ прѣгледъ.* Кратовската кааза граничи съ Кумановската, Паланечката, Кочанската и Щипската кааз

Кратовската кааза нѣма естествени граници съ Щипската: селата при политѣ на Лѣсновската план. сж Кратовски, а въ полето — Щипски. На ю.-истокъ границата имъ върви по билото на Плавица до Црни-връхъ и Градище; Кумановското село Живенье е на границата между тритѣ каази: Кумановската, Щипската и Кратовската. Границата ѝ съ Кумановската кааза видѣхме при описанието на послѣдната. Описанитѣ тамъ села Страцинъ, Куклица, Пендакъ и Ругинци сж Кратовски. При в. Руянъ се срѣщатъ тритѣ съсѣдни каази—Кратовската, Кочанската и Паланечката. По билото на Голомѣхъ—планина границата между Кратовската кааза слиза до Лисецъ, който образува лѣвия брѣгъ на Крива-рѣка — до устието на Кратовската рѣка. Прѣку Крива-рѣка каазата се вдава въ Паланечката съ горѣ изброенитѣ села, расположени по источния склонъ на Гоглинъ планина. Границата ѝ съ Кочанската кааза върви сѣ по билото на Лопенъ, Китка, Раткова — скала и пр. до жгъла между Брѣгалница и Злѣтовщица. Въ тѣзи граници тя захваща доста обширно пространство, като се простира на дължъ отъ истокъ къмъ западъ 10 часа и на ширъ отъ сѣверъ къмъ югъ 7 часа.

Кратовската кааза е планинска страна — тя обхваща по-голѣмата часть отъ западно Осогово и отъ неговитѣ расклонения. Поленца малки има по долното течение на Крива-рѣка и при устието на Сакуловската-рѣка. Тя обхваща именно слѣднитѣ мѣста: западниятъ склонъ на Царевъ-връхъ, голѣмото плато подъ този връхъ на сѣверъ по една ли теглена отъ Руянъ до началото на Лисецъ и на югъ до О поле, съ дола на Злѣтовщица и западниятъ склонъ на Гоглинъ; веригата на Буковикь и Плавица съ Црни-вър южниятъ склонъ на клонътъ Лисецъ съ дола на Крато рѣка. Напослѣдъкъ ѝ сж придадени долното тече Крива-рѣка и источниятъ склонъ на Гоглинъ или С ската планина отъ село Дрѣнакъ на долу.

По повръхнината си тя може да се раздѣли на 3 1) чисто планинска, 2) хълместа и 3) полска. За пр

на чисто планинската и хълместата части служи веригата на Буковикь и Плавица: първата захваща пространството на истокъ отъ неѫ, втората — на западъ.

Първата, която захваща западно Осогово, е дива и стръмна планинска мѣстность. По-сгодни за населяване мѣста прѣдставяватъ долищата. По Злѣтовщица и нейнитѣ притоци сѫ расположени всичкитѣ села на тази часть на каазата.

Земледѣлие въ тѣзи села е немислимо, едно, защото мѣстото е непроизводително и друго, защото е високо и климатътъ е студенъ. Само по склоноветѣ на тѫпитѣ била на клоноветѣ тукъ-тамъ сѣютъ ръжь и овезъ, които едвамъ удовлетворяватъ мѣстнитѣ нужди на населението. Мѣстото е богато съ дървеса, защото, както видѣхме, западно Осогово едно отъ най-гориститѣ мѣста по нашинско; нъ дърводѣлството е сравнително слабо развито, защото селянитѣ отъ тѣзи села нѣма кѫдѣ да продаватъ дърводѣлскитѣ си издѣлия, понеже и околнитѣ каази тъй сѫщо сѫ богати съ дървенъ материалъ. Скотовъдството остава главното занятие на населението въ тази часть на каазата. Отъ дрѣбния добитъкъ тукъ развъждатъ най-много кози, а отъ едрия — крави и волове. Освѣнъ собственитѣ на мѣстнитѣ жители добитъци, тукъ пасѫтъ много стада отъ добитъци на търговци отъ Кратовско и Кочанско, най-много отъ Злѣтово. И отъ тѣзи стада селянитѣ извличатъ извѣстна полза. Добитъкътъ е главната износна стока на планинската тази мѣстность. Овче-поле е житницата на селата въ неѫ; въ замѣна на житото тя му доставя планинскитѣ произведения: масло, сиренье, разни дърводѣлски работи, дърва за гориво и градиво и др. т. Това е второстепената търговия на това мѣсто. Посрѣдникъ на сношенията между тѣзи двѣ мѣста е село Злѣтово, което споредъ туй добива сѐ по-голѣмо и по-голѣмо значение въ каазата. Естественията исходъ на тази мѣстность е не къмъ Кратово, а къмъ Овче-поле. Къмъ него постепено се снишаватъ планинитѣ, тамъ води и главният исходъ на тѣзи мѣста, — долината на Злѣтовщица отъ Кратово ѫ отдѣля Буковикь пл. и началото на Лисецъ. За Кратово тази часть на каазата е единъ затънтенъ, отдаленъ и неизвѣстенъ край. За туй жителитѣ повече си пазаруватъ на пазаря въ Злѣтово, а въ Кратово ходѫтъ само за нѣкои по-важни покупки и за нѣкоя правителствена работа. Както

бива обикновено съ планинскитѣ мѣстности, и тукъ населението е редко; селата сѫ твърдѣ малко въ сравнение съ пространството и всичкитѣ сѫ малки, злѣ устроени и бѣдни. Животътъ на населението е чисто планински — мѫжьетѣ сѫ повечето въ гората, а дома стоѭтъ само женитѣ, търлата сѫ вънъ отъ селото, гумната за вършение сѫ растурени по нивята, прѣнасянието на стокитѣ и други работи става повечето на конье и мулета, защото и най-удободвижимитѣ кола тукъ мѫчно могѫтъ да работѭтъ.

Жителитѣ, които по происхождение сѫ отъ плѣмето Шопи, сѫ на по-долна степень на развитието сравнително съ другитѣ селяни въ Кратовско; тѣ сѫ диви и уклончиви отъ срѣща съ хората. Понеже въ това мѣсто нѣма нѣкое турско село, притѣсненията на населението сѫ по-малки и разбойничеството е по-ограничено, отколкото въ други планински уединени мѣста по насъ. При всичко туй правителственитѣ глоби и грабителствата на частни лица и на правителственитѣ чиновници сѫ главната причина на туй, дѣто населението е тъй бѣдно. Безъ тѣзи злини населението, като е така редко, било-би въ доста добро състояние, макаръ че мѣстото не му доставя богати срѣдства за поминъкъ. Тишината въ тѣзи мѣста се пази отъ бюлюкъ—баша, който нѣма опрѣдѣлено мѣстопрѣбивание, а постояно забикаля отъ мѣсто на мѣсто. Въ негово отсѫтствие господари на селата и прѣдставители на властьта сѫ селскитѣ пѫдари, които спогодително или съ заплашвание уреждатъ частнимъ образомъ разнитѣ расправии между селянитѣ. Главнага грижа на правителството е да събира данъцитѣ, а да пази населението — за това нито помислюва.

Втората часть завзема пространството между Плавица отъ югъ, Лисецъ отъ сѣверъ, Буковикь отъ истокъ, а на западъ се спуска до Сакуловската-рѣка и до Крива-рѣка. Ний видѣхме, че Лисецъ и Плавица прѣдставяватъ два вилообразни чатала, които се срѣщатъ въ Буковикь планина. Между тѣхъ има една плоскость, която постепено се снишава накѫдѣ западъ. Отъ сѣверната страна тя допира до дола на Кратовската-рѣка, надлъжъ е прорѣзана съ дола на единъ потокъ, западниятъ и склонъ загражда отъ истокъ Лакавичк поленце (Кумановско) и се допира до Градище и до Л вецъ (Кумановско). Прорѣзана съ много недълбоки дс тази плоскость става хълместа. Почвата на цѣлата пло

е глинеста въ доста дълбокъ пластъ, нъ не е тъй производителна. Ръжьта и овезътъ и тукъ сѫ главнитѣ жита, нъ сѣе се много и пшеница. Повечето отъ върховетѣ сѫ покрити съ храсталакъ, поради което мѣстото е сгодно за козевъдство.

Тази часть на каазата е по-населена отъ източната, нъ сѐ пакъ е редко населена. Селата тукъ сѫ още по-растурени отъ Кумановскитѣ Козяшки села, на които приличатъ по устройството си. Населението е чисто българско; главнитѣ му занятия сѫ земледѣлие и скотовъдство. Много отъ селянитѣ, особено отъ селата при Лисецъ, поминуватъ си съ кираджилъкъ. Понеже и тритѣ тѣзи занятия не сѫ въ състояние да прѣхранѭтъ населението, много отъ селянитѣ ходѭтъ на чужбина. Гурбетчилъкътъ е още слабъ, нъ отъ година на година числото на гурбетчиитѣ се увеличава. Майстори отъ Кратовско ходѭтъ прѣзъ лѣтото въ Скопйе, Солунъ и въ България, а прѣзъ зимата се връщатъ у дома.

По-малка по пространство, нъ първа по значение и богатство е полската часть на каазата. Както казахъ по-горѣ, полски мѣста има каазата само при устието на Злѣтовщица и Крива-рѣка.

На дѣсно отъ Злѣтовщица по политѣ на Лѣсновската пл. е малкото Злѣтовско поленце. Наноситѣ, който свалятъ отъ горѣ долищата на Лѣсновската пл., натрупватъ съ органически вѣщества и съ църноземъ глинестата му почва и ѭ правѭтъ по-производителна. Освѣнъ обикновенитѣ жита, тукъ добрѣ вирѣѭтъ и се разработватъ тютюнътъ, лозята, афионътъ (цѣлата каза дава до 120 оки афионъ спахилъкъ) и оризътъ (по Злѣтовщица). Селата тукъ сѫ наблизо и сѫ едни отъ най-богатитѣ въ каазата. Тѣзи села заедно съ Овче-полскитѣ сѫ житницата на източната планинска часть на каазата. Такова значение за западната половина на каазата има долината на Крива-рѣка. Почти отъ устието си до с. Псача тя е въ Кратовско. Нѣкѫдѣ стѣснена въ видъ на гърло, а нѣкѫдѣ разширена, долината ѝ е покрита съ добрѣ обработени нивя. Долната часть на Кратовската рѣка се слива съ неѭ и има нейниятъ характеръ. Долната часть на Сакуловската р. и на поменѭтия потокъ се сливатъ първо двѣтѣ въ едно и образуватъ поленце дълго до единъ часъ и широко 10 — 12 минути. Това е *Гладно-поле*. Странитѣ на полето сѫ голи наистина и правѭтъ отчасти мѣстото гладно, нъ около самата вода долината е много богата и производителна.

взета тя е много производителна. По нѣк разработватъ жито, най-много пшеница, царевица и афионъ, конопь, тютюнъ и нѣкждѣ оризъ.

Долината и странитѣ около нѣк отъ Димонци надолу сѫ забѣлѣжителни по това, че въ тѣхъ зимно врѣме не стои много снѣгътъ, а се топи щомъ падне. Въ мѣстата съ бѣло-глинеста почва снѣгътъ се топи по-скоро, отколкото въ други мѣста. Мѣстнитѣ жители обясняватъ това явление съ туй, че мѣстото е „*топликъ*“ т. е. мѣсто, подъ което тече топла вода, отъ която се стоплюва и повръхнината на земята. Възползувани отъ това, много отъ пастиритѣ въ Кратовско, Палапечко и Кумановско, особено Кара-качанскитѣ власи, съ стадата си прѣкарватъ зимата тукъ.

Богатитѣ пасбища на това мѣсто сѫ притежание на нѣкои бегове, които продаватъ кѫшлитѣ на пастиритѣ.

Полската частъ е най-населената и най-богатата въ цѣлата каза. Селата сѫ по-добрѣ устроени отъ другитѣ и не сѫ растурени. Главното занятие на жителитѣ е земледѣлието. Тукъ, както и въ съсѣдната часть на каазата, най-добъръ берикетъ става, когато вали дъждъ въ м. Май; а ако падне много вода прѣзъ пролѣтьта, берикетътъ не бива добъръ, защото сѣидбитѣ ги повръжда силната трѣва. Онази часть на каазата, която се простира по Гоглинъ пл., по мѣстоположение и характеръ е часть отъ Кумановско, поради което нѣ описахъ при разглеждането на Кумановската каза. Климатътъ е здравъ. Зимата е много студена, а лѣтото прохладно исключая голитѣ мѣста. Снѣгътъ като падне веднѫжъ, не се вдига цѣлата зима, а на пролѣть изведнѫжъ се растопява, поради което рѣкитѣ дотичатъ много силно и правятъ пакости. Благодарение на ближнитѣ гори дъждове често падатъ. Кратовската каза изобщо взета е слабо населена, тъй като по-голѣмата ѝ часть е планинисто. Населението не е натрупано на голѣми селения.

Повечето села сѫ малки -- не сѫ редкость села съ 5—8 кѫщи, а голѣмитѣ села сѫ повечето раздробени малки махали, значително отдалечени една отъ друга и отдѣлни селца.

Болшинството на населението съставяватъ бълг Турци има само въ града и въ селата: Рудари и Ст

Кратовско, както и въ Паланка, държи срѣдно западно-българския и сѣверо-македонския говори. Об ото не е еднакво въ цѣлата кааза. Въ мѣстата отъ Кратово мжжьетѣ носѫтъ гащи и кошуля, ъ колѣнитѣ — и двѣтѣ направени отъ домашно т елекъ отъ вълнена материя съ надлъжни ъ отъ срѣдна ширина, на главата бѣла чалма, на краката. Зимната имъ горна дрѣха е кодникъ носѫтъ сѫщото, само че елекътъ е ъ, кошулята по-широка и набрана като фустаѣ носѫтъ кошули дълги до петитѣ и елеци до ѣ и направени отъ сѫщата материя, отъ която и ѣ само съ по-силни шарби. Празничното е сѫщото. По Крива-рѣка около Шопско — Ру- носѫтъ ризи накичени съ разноцвѣтни вълнени Тоя костюмъ смѣтатъ за грубъ, за туй на присмѣхъ на тѣзи села ги наричатъ *„Шопи“*, отдѣто е названието Шопско Рудари на едно отъ тѣзи Облѣклото на селата около Злѣтово се доближава до о. Намѣсто кожухъ тукъ зимно врѣме носѫтъ кепе шаякъ и подъ него чакшири пакъ отъ такава

§ II. **Градъ Кратово.**

с старо градче. По вѣрването на мѣстнитѣ е било нѣкога по Табачката р. $^1/_2$ часъ по-горѣ о Кратово при селото Горно-Кратово. На мѣстото го Кратово били лозята и гробищата на стария ди нѣколко години като раскопали нѣкое мѣсто намѣрили гробъ съ цѣлъ скелетъ. Този фактъ атъ въ доказателство на туй, че тукъ нѣкога сж да.

ово се намира въ горното течение на едноименната 2 часа отъ устието ѝ при политѣ на Лисецъ и Расположенъ е по странитѣ на шесть голи полеотдѣлени една отъ друга съ долове, отъ които най три. По-голѣмата му часть е надѣсно отъ Кар., отъ лѣво има само една махала въ горната му стоположението си то е едничко градче не само и въ цѣлата ни страна. Хоризонтътъ му е всичкитѣ страни съ височини, които отъ истокъ

страна Лисецъ, който го загражда отъ сѣверъ и отъ другат
страна прохода Печеницитѣ и Плавица, които го загражда
отъ юго-истокъ и югъ,—всичкитѣ наедно образуватъ е
джгообразна стѣна, на която Буковикь е централната и наи
високата часть.

Спускове отъ всичкитѣ тѣзи височини се доближават
до самото Кратово и го заграждатъ отъ всичкитѣ страни
Тѣзи терасообразни и тумбообразни спускове, колкото с
доближаватъ до Кратово, толкозъ повече се снишаватъ. Между
тѣхъ се образува една хуниеобразна вдлъбнатина, въ дъното
на която лежи Кратово. Заградена отъ всѣкждѣ съ височини
тази вдлъбнатина има само единъ исходъ по дола на рѣката
Справедливо, проче, казватъ за Кратово, че било „Сюргюн
ери“ (мѣсто за заточение). Както съмъ слушалъ, гр. Мелни
приличалъ на Кратово по мѣстоположението си. Покрити
по склонътъ съ гжста кория Буковикь при политѣ си съвър-
шено оголѣва; сжщото е и съ другитѣ височини. Тъй щото
въ околноститѣ на градъ Кратово владѣе поразителна голота,
на всѣкждѣ окото ти вижда голини покриги съ бѣла или въс-
цървена глина или скалисто гладки стръмнини; само по-далечъ
и по-високо тъмниятъ Буковикь и храстеститѣ Лисецъ и
Плавица услаждатъ малко погледа ти. Голотата и грозотата
на околноститѣ сж втората отличителна черта на това градче.

Отъ околнитѣ му мѣста и височини по-забѣлѣжителни
сж: хълмътъ Баба и клисурата Желѣзни врата.

Баба. Почти отъ началото на Плавица на ю.—ю.—
истокъ отъ града единъ спускъ се захваща отъ склона и се
спуща кждѣ Кратово. Отъ двѣтѣ му страни се захващатъ
долове, които горѣ сж близо единъ до други, а долу се раз-
далечаватъ. Между тѣхъ спускътъ върви отъ началото като
гребенъ, а въ края се обръща въ пирамидаленъ, по склоно-
ветѣ голъ земестъ, а горѣ скалистъ, върхъ, сѣвернитѣ п
на който слизатъ по дола на рѣката въ Кратово. Склонъ
му е стърменъ, горѣ покритъ съ трѣва, а долу съвъ
голъ. По него сж расположени много отъ лозята.

На върхъ Баба има гробъ, а на сѣверния му с
малко подъ билото има кладенче съ малко вода. За е
и другото има слѣдното прѣдание: когато Св. Атанасъ
убитъ, главата му скачала отъ мѣсто на мѣсто и най-п

тепето на Баба, дѣто и умрѣла. Гражданитѣ погре-
г. а и направили гробъ надъ неѫ. Когато главата
а горѣ, на мѣстото дѣто е кладенчето, отъ
ла една сълза, отъ която излѣзълъ изворътъ на
Споредъ туй, тѣзи мѣста сѫ светини и за
българитѣ.
ѣ вѣрватъ, че Св. Атанасъ прѣди смъртьта си
та за туй съ главата му станѫло това чудо.
ъ „Баба“ (това име тѣ даватъ на всичкитѣ
, отъ което произлѣзло названието на височината
Тѣ, когато ходѫтъ на войска, качватъ се горѣ,
се и палѫтъ свѣщи на гроба и послѣ потеглюватъ.

гаритѣ ходѫтъ повече на кладенчето. Прѣзъ праз-
ѣ дни въ началото на пролѣтьта до Гюргевъ-день
ходѫтъ зараньта на кладенчето, миѫтъ се отъ во-
послѣ се веселѫтъ тамъ. Кладенчето и изворътъ
ь сѫ единственитѣ мѣста за расходка на Кратовци.
ь подъ града околнитѣ скалисти височини на
— *Здравчи-камень* и *Вучи-камень* се доближаватъ една
образуватъ тѣснина. Нѣкога на неѫ имало порта
отъ което и тѣснината се вика *Желѣзна-порта*.
нь сѫ часть отъ кратовскитѣ и желѣзничкитѣ
ъ Здравчи-камень сѫ зданията, дѣто нѣкога се
а кратовскитѣ руди.
нитѣ височини на Кратово сѫ прорѣзани съ много
които текѫтъ сухо-долини и които въ градътъ
долу отъ него се сливатъ съ най голѣмия отъ тѣхъ,
Кратовската рѣка. Градътъ е прорѣзанъ съ три
долища.
отъ тѣхъ, *Баба-Кириѫ-долъ* и *Манчева-рѣка*, се
града, а третиятъ—*Табачката р.* прѣсича само
хала въ сѣверо-западния край на града и се
главния долъ подъ града. Долищата на рѣкитѣ
града сѫ тѣсни, дълбоки, съ много стръмни и гладки
скалисти стѣни. Прѣку тѣхъ въ града има 8
дървени моста, които съединяватъ разнитѣ махали.
отъ тѣхъ е *Радиѫ-мостъ* на Кочанско-Щипския
билъ направенъ отъ прочутия Скопски феодалъ
Отъ рѣкитѣ градътъ е раздѣленъ на три главни
отъ главния долъ е южната часть на града,

между нѣж се намира чаршията, а на дѣсно отъ Табачката рѣка е сѣверо-западната. Кратово се раздѣля на махалитѣ: *Чаршийска, Св. Николска, Табачка, Турска* и *Чайрска.*

По височинитѣ надъ долищата е расположенъ градътъ амфитеатрално. Улицитѣ му сж стръмни, неравни, тѣсни, послани съ калдъръмъ. Кжщитѣ му сж тѣсни и натрупани една надъ друга; тѣ сж стари, съ тѣсни и неравни дворове, обикновено безъ градини. Чаршията му е малка. Въ Кратово има 2 цркви — „Св. Никола“ главната и „Св. Иванъ“ и петь джамии, отъ които най-старата — „Чаршийската“ — е направена отъ султанъ Мурадъ II. Високо надъ кжщитѣ се издигатъ 7-тѣ кратовски срѣдно-вѣковни *„кули“*, най-голѣми отъ които сж 4-тѣ. Само една ж развалилъ нѣкой бегъ, а другитѣ сж здрави. Споредъ прѣданието въ Кратово въ всѣкоя отъ тѣхъ е живѣялъ по единъ краль, който се защищавалъ въ неж, когато имало бой. Въ най-голѣмата отъ тѣхъ е умрѣлъ нѣкой български краль Радой, на когото тримата синове живѣяли въ другитѣ три кули. Забѣлѣжителни сж и кратовскитѣ изби: тѣ сж подземни проходи, които прорѣзватъ подземието на града по разни посоки. По тѣхъ има стаички, въ които се крияли господаритѣ на кулитѣ въ немирно врѣме. Сега тѣ сж постояно влажни; по стѣнитѣ имъ има много сталактити и сталагмити или *„ледни шушулки“ (сулундари)* Нѣкои отъ сталактититѣ и сега стожтъ и се викатъ *„щони“*.

Въ Кратово има хубава и хладна вода, която е донесена по кюнци отъ единъ изворъ на Буковикь ½ часъ надъ града и е распрѣдѣлена на чешми по кжщитѣ и улицитѣ; въ кжщитѣ има и бунари. Чешми отъ други извори нѣма въ Кратово, защото околноститѣ му сж безводни.

Кратово има 1,030 кжщи, отъ които 300 сж българ ки, 720 турски, 4 цигански и 2 гръцки. Турцитѣ и (си поминуватъ добрѣ. Турскиятъ езикъ е въ силно у бение, нъ българскиятъ е общоговоримъ въ чарш товци сж здрави, нъ тежки хора; въ жи д голѣми оригиналности, поради което тѣ сж станжли вични въ околнитѣ мѣста. По гостоприемство тѣ на всичкитѣ си съсѣди отъ околнитѣ паланки. Събранията сж така весели, живостни, че въ околнитѣ мѣс „да е закараме по кратовски“, когато искатъ да от сериозността и да се прѣдаджтъ на пиенье и шумно Извѣстенъ е и „кратовския аирлия саатъ“ т. е.

к(:о черь се захваща пиеньето ракия — той е часътъ
) ь турски. Животътъ въ Кратово се води по старому.
Гл а причина на туй трѣбва да се състои въ това, че
ч (слабо го посѣщаватъ като затънтено градче, пъкъ
ѣ граждани редко ходятъ на вънъ.

ията въ него не сж още въ такъвъ отпадъкъ, както
Кратово има извѣстна ржкодѣлна промишленость,
енитѣ произведения на която се носятъ въ околнитѣ
Отъ занятията по-видни сж табаклъкътъ и мутафчи-
Табаклъкътъ държи първо мѣсто. Въ Кратово се из-
гъ хубави и яки църни врѣщи и мутафи, които се
ятъ по всичкитѣ околни мѣста, най-много въ Куманово
новско. Цѣла махала въ Кратово се занимава съ му-
ъкъ. Изработватъ се до 5,000 оки по тегло мутафчий-
ти.

Търговията му е слаба и се върши повече съ околнитѣ гра-
Т)говци, които да работятъ направо съсъ Солунъ, въ
почти нѣма. Европейски стоки купува отъ Щипъ и
. Пазарътъ е слабъ. Една отъ причинитѣ на това
' че каазата е много растурена, най-далечнитѣ села
. пазарь въ околнитѣ градове, именно: Овче-пол-
планинскитѣ — въ Св. Николе и Злѣтово, Криво-
итѣ—въ Паланка, Козяшкитѣ—въ Куманово. Жит-
т)говия е слаба. Само полскитѣ села изваждатъ за
лко жито, което се продава повечето въ Св. Ни-
. Латиновата компания и на велешки търговци. Отъ
ого излиза ръжь и овезъ, както и въ Паланка.
ата каааза излиза до 5,000 оки афионъ. Разра-
на афиона е въведено прѣди 8 — 9 години. Искарва
) о, нъ то е слабо, нетрайно. Само въ края на
когато се разваля мѣстното вино, отъ Куманово се
15 — 20 товара вино. Най-много вино се получава
скитѣ лозя. Планинскитѣ села свалятъ въ Овче-поле
тѣ нему мѣста много дървенъ материалъ, който се
на пазаритѣ въ Кратово и Злѣтово. Интизапътъ
ие на дървенъ материалъ се купува за 25 лири
Значи, дървенъ материалъ трѣбва да се харчи за
) — 400 лири.

то отъ земледѣлието е скотовъдството. Бегли-
л каааза се продава за 3,000 лири. Скотовъд-
изве ния държатъ първо мѣсто въ износната тър-

говия на Кратово. Продава се много жива стока, пастърма, кожи, вълна и масло. Живата стока повечето излиза отъ планинскитѣ села и се продава въ Злѣтово или пъкъ въ самитѣ села, дѣто въ края на мѣсецъ Августъ търговци отъ разни мѣста ходятъ отъ село на село и събиратъ добитъкъ, най-много крави и ярци. Въ източнитѣ планини освѣнъ селянитѣ, много жива стока иматъ Злѣтовскитѣ търговци, които събиратъ ярци рано на пролѣть и ги пасятъ въ планината прѣзъ лѣтото, а на есень ги продаватъ на чужденци търговци въ Злѣтово. На Злѣтовския пазарь се продаватъ до 300 крави годишно. Напрѣдъ търговията съ добитъкъ и вълна бѣше исключително въ ржцѣтѣ на велешки и тиквешки търговци, които испращаха купената стока въ Гърция, нъ сега Злѣтовци захванаха силно да имъ конкурират; освѣнъ това захванаха да идатъ тукъ много търговци отъ Гърция, за да купуватъ стока направо отъ мѣстото. Непродаденитѣ кози и крави ги колятъ прѣзъ есеньта и правятъ пастърма; прави се до 1200 мърши пастърма, която се распродава най-много въ пазаритѣ на селянитѣ отъ Виница (Кочанско), за Арнаутлукътъ подъ Църна-гора въ Кумановско, Прѣшовско и Гилянско. Отъ животни, които се колятъ, излизатъ около 10,000 кожи, отъ които 2500 са ярешки, а другитѣ са отъ крави и отъ дивячъ, [illegible] катерици, а главно отъ зайци и лисици. Много от[illegible] нѣкога се изработвали въ града, дѣто табаклъкътъ е [illegible] е[illegible] отъ най-важнитѣ занятия на Кратовци. Въ Кратово [illegible] до 50 табахани, на които се изработвалъ много [illegible] който се разнасялъ не само въ околнитѣ градов[illegible] България дори и въ при Дунавскитѣ градове. Солу[illegible] сахтиянъ съсипа този занаятъ. Сега въ К[illegible] се ватъ до 200 тури (турата има 10 кожи), к[illegible] о се въ Кумановско и Паланка. Вълна излиза на въ[illegible] оки, твърдѣ малко сравнително съ развитието [illegible] ството. Една отъ главнитѣ причини на туй, дѣто излиза въ по-малко количество сравнително съ к[illegible] тази, че голѣма часть отъ добитъка се п[illegible]

Вълната събиратъ щипски и паланечки търговци отъ селата. Въ Кратово и Злѣтово е имало фаб[illegible] и, се разработвали извѣстнитѣ кратовски руди и к[illegible] срѣдства за прѣхрана на много хора. Сега руд[illegible] въ Кратовско се ограничава само въ каменокоп[illegible].

тово се вадѫтъ много и хубави воденични камъни, които се разнасятъ въ околнитѣ мѣста; освѣнъ това въ нѣкои ближни до Кратово села по Лисецъ вадѫтъ плочи за покриви. Ето търговскитѣ сношения на Кратово съ околнитѣ мѣста.

Кратово има съ Скопйе малко сношения. Тамъ носѫтъ кожи, сахтияни, мутафи и въ плодородни години твърдѣ малко ръжь и овезъ, а отъ тамъ взиматъ разни дребулии, като: епраци, разни бои, лъбове за дърмони, лопати, зеленчукъ, главно лукъ и кромидъ и др. т. Отъ Куманово Кратовци купуватъ захарь, газъ и малко манифактурни стоки, зеленчукъ, иманье, а тамъ посѫтъ врѣщи, пастърма, сапунъ, оризъ, който купуватъ отъ Кочани и прѣзъ Кумановско го носѫтъ въ Прѣшовско, отдѣто въ замѣна на ориза взиматъ конопь. Сношенията на Кратово съ Куманово отъ година на година се уголѣмяватъ въ ущърбъ на Щипъ.

Въ Паланка носѫтъ ракия, сапунъ и лой, а взиматъ отъ тамъ гръщи и плочи.

Въ Кочани носѫтъ мутафи, пастърма, плочи, а отъ тамъ купуватъ оризъ, лубеници, по нѣкога разсадъци за зеленчукъ, овци, кози, чамови дъски, катранъ и смола.

Щипски търговци изнасятъ отъ Кратово масло за Солунъ до 10,000 ока годишно (ползува се съ извѣстность кратовското „*бачевско масло*“), нъ отъ Щипъ Кратовци взиматъ малко европейски стоки най-много манифактурни. Кратовскиятъ пазарь полека-лека бѣга отъ ржцѣтѣ на щипски търговци, защото е по-близо до Куманово и сношенията съ него сѫ по-лесни. Обаче, Злѣтовскиятъ пазарь ще остане всѣкога въ ржцѣтѣ имъ. Отъ Велесъ се носи въ Кратово ракия и зеленчукъ, въ замѣна на които велешани изнасятъ отъ Кратово ръжь и овезъ въ малко количество.

§ III Села.

По-забѣлѣжителни села въ Кратовската каза сѫ:

Търновецъ е расположено въ долината на Крива-рѣка на $^1/_2$ часъ отъ долната махала на Страцинъ и на 2 часа отъ Кратово. Отъ това село се носи въ града зеленчукъ. На една гола височина надъ самата Крива-рѣка е растурено *с. Вакъфъ* или *Нановци*.

Димонци е чифликъ съ 15 кѫщи.

Лубовци е расположено на равно мѣсто при устието на Кратовската рѣка.

Желѣзница се намира ¼ часъ на дѣсно отъ Желѣзна-порта, отъ която си получила и названието си. То е бѣдно село съ 45 кѫщи. Жителитѣ му сѫ повече ратаи въ града, като работятъ най-вече градскитѣ лозя.

Горно-Кратово е малко село съ 30 кѫщи, разположено на дѣсно отъ рѣката, въ едно скалисто мѣсто при политѣ на Лисецъ (тука-Мушковска пл.) на ½ часъ отъ града. Жителитѣ му сѫ ратаи и носятъ дърва въ града. Нѣкога тукъ била горната часть на града; като се изселили отъ тамъ жителитѣ въ новото Кратово, тукъ е останѫло едно селце.

Върбица е расположено въ Лисецъ пл. на 1½ часъ отъ Кратово; то е чифликъ съ 10 кѫщи, на който жителитѣ сѫ добри майстори. Близо до него сѣ при Лисецъ сѫ *Спила* и *Одрино*. Жителитѣ на послѣдното ходятъ на чужбина. Погорѣ при Лисецъ сѫ *Талисиманци* (50 кѫщи) и *Живел* не далечъ отъ рѣката.

Мушково и *Нежилово*. Мушково е планинско с съ 40 кѫщи, расположено на върха Лисецъ въ началото му и на пѫтя за Паланка, и на 1½ часъ отъ града. Жителитѣ му носятъ въ града вѫглища, дърва, греди и другъ дървенъ материалъ. Нежиловци иматъ сѫщиятъ поминъкъ, какъвто иматъ Мушковци. И въ двѣтѣ села доста е развито скотовъдството, особено козевъдството — тукъ се изважда извѣстната кратовска „бачевска мась“ (масло). Между Върбица, Нежилово и гр. Кратово има каменоломни за плочи.

Въ мѣстото на ю.-западъ отъ в. Баба, отъ политѣ на Плавица до Кратовската рѣка и отъ в. Баба до Църни-върхъ, се влива *Повишница*.

Въ това мѣсто сѫ расположени слѣднитѣ села: *Шлегово*, което изважда коприна, овци, кози и др., и *Приковци* съ много лозя и ливади, отъ които излиза добро сѣно—и двѣтѣ сѫ расположени при политѣ на Плавица на ½ часъ отъ града.

Плетници, въ околнитѣ височини по което има р за кюкюртъ.

Туралево, чифликъ съ 25 кѫщи, е расположено на сочината между Кратовската рѣка и Повишница по-долу Желѣзна-порта. Подъ него има ханъ на Кратово—К ския пѫть.

Тополовикъ. Както и прѣдното, то е распол но чината надъ Повишница на дѣсно отъ Кумановс

2 а отъ Кратово. Брои 70 кѫщи, които сѫ растурени
з ени на три махали. Селото е чифликъ, исключая 10
к то станѫли самостоятелни чрѣзъ откупувание.
На долу по сѫщата височина сѫ *Биляковци*, *Лиля-*
(*болъ*, което е раздѣлено на двѣ главни части—
Д. Стуболъ, самостоятелно село, растурено по по-
ѣ (храстье височини на лѣво отъ Кумановския пѫть.
ь т пѫть се вижда само часть отъ него срѣщу с.

С е расположено по политѣ на Църни-върхъ
го и Кумановския пѫть. Съ крайнитѣ си махали то
ь а до Стуболъ, Тополовикь и Филиповци. Срѣдната
ть е на $2^1/_2$—3 часа разстояние отъ града. Селото е
растурено, има обиколка около $3^1/_2$ часа и е раздѣ-
о на слѣднитѣ петь махали: *Гърковци*, на каменливо мѣсто
политѣ на Църни-връхъ; *Стубленце*, така наречено, за-
се доближава до Стуболъ; *Вуковци*, населението на
го си води потеклото отъ единъ прадѣдо Вуканъ, отъ ко-
) произлѣзло и названието на махалата; *Кръстевска*, така
а по името на нѣкой си Кръсте родоначалникъ на
ѣ й; *Анджийска-махала*, така наречена, защото
н ханъ — „Сакулички ханъ“ — на пѫтя за Куманово
на Сакуловската рѣка въ долината на Крива-рѣка.
г лото село е било събрано въ Анджийската махала,
о ската цръква. Растурванието му станѫло неотдавна.
ъ селото състояло само отъ три махали, между които
Анджийската. Прѣди 14—15 години много отъ
ѣ би затворени, а останѫлитѣ въ селото жители били
явани отъ правителството; по врѣме нѣкои семейства
и отъ селото и се заселили на горѣ, дѣто основали
н хали — Гърковци и Кръстевци.
П го село брои 65 кѫщи български, всичкитѣ чифликъ
бегъ. Сакуловчани нѣкога сѫ били хора съ веселъ
сѫ прочути свирачи и играчи въ цѣлото Кратов-
е, напослѣдъкъ тѣ сѫ отпаднѫли духомъ главно
стьта, въ която ги турихѫ притежателитѣ на селото
т гѣ налози. Главнитѣ имъ занятия сѫ земледѣ-
(тоі цството. Низкитѣ мѣста сѫ водни и съ дебела
по . Сакуловчани сѣѭтъ най-много пшеница
дъ наравно съ тѣхъ сѣяли ечмикъ, нъ отъ
и насамъ тукъ, както и въ околнитѣ села,

той не се сѣе главно отъ метилътъ, който го хваща всѣка година. Болестьта метилъ произлѣзла отъ едни малки мушици, които притиснѫти испускатъ сокъ. Прѣзъ пролѣтьта (около Великдень) тѣзи мушици смучатъ сокътъ му, отъ което ечмикътъ прѣстава да расте, побѣлѣва и не хваща хлѣбъ. Метилътъ хваща пролѣтнитѣ ечмици и овези. По плоскостьта въ всичкитѣ планински села тази болесть не сѫществува. Естественитѣ ечмици пъкъ измръзватъ повечето години. Отъ пшениците расте цървенката и брицата, която се сѣе само въ тѣзи села, а въ другитѣ мѣста редко се срѣща. Понеже е по-хубава и по-скѫпа, брицата ѭ продаватъ на Кумановския пазарь, като по-голѣмъ. Сакулица изважда отъ неѭ до 600 шиника. Цървенката не вирѣе, когато лѣтото е много горещо и отъ туй много години не става; нъ изобщо мѣстото помага за неѭ, защото е якъ църноземъ. Напослѣдъкъ сѣянието ѝ почнѫ да се увеличава. Сакулица изважда до 400 шиника цървенка. По низкитѣ и яки мѣста става и добра царевица.

Мѣстото между махалитѣ въ селото и около тѣхъ е хълместо. Нѣкога хълмоветѣ както и Църни-връхъ сѫ били покрити съ гѫсти дѫбрави; нъ сега тѣ сѫ покрити съ храсталакъ, а дървеса има малко. Мѣстото е водно и богато съ трѣва, която храни сакуловчанския добитъкъ. Горнитѣ бѣлѣжки сѫ вѣрни и за другитѣ околни на Сакулица села. Въ Сакулица има 1000 глави овци, 600 глави кози и 200 говеда. Само говеда продаватъ до 50 на година. Отъ продаване на жива стока Сакуловчани, както и жителитѣ на другитѣ околни села, посрѣщатъ дрѣбнитѣ си домашни разноски.

Филиповци е расположено тъй сѫщо при политѣ на Църни-върхъ по-долу отъ Сакулица и на 2 часа отъ Кратово. Отъ една страна то се доближава до Сакулица на $^1/_4$ часъ, а отъ друга страна до Тополовикь на $^1/_2$ часъ. Едната му часть се вижда отъ Кумановския пѫть срѣщу Тополовикь на една тумба, при политѣ на която въ долината на рѣката е *Филиповския-ханъ*. (Срѣщу ханътъ на 1 тумба е с. *Нановци* или *Вакъфъ*). Това село е чифликъ съ 40 български кѫщи, жителитѣ на което иматъ сѫщиятъ поминъкъ, както Сакуловчани. Тукашнитѣ села всичкитѣ сѫ чифлици на Кратовскитѣ бегове, както и Козяшкитѣ въ Кумановската кааза. Види се, нѣкога Кратовската кааза е била владѣние на беговетѣ. Ето какви чифлици сѫ тѣ. Земята се брои за притежание на господаритѣ, а селянитѣ нѣматъ нито педи своя

ключая онзи случай, дѣто нѣкои селяни си откупсть отъ земята, отказватъ се отъ чифликътъ и стаоятелни. Селянитѣ сѫ чифчии-работници на гостъ даже своя кѫща. Той не може даже да а си, въ послѣдниятъ може да го испѫди. Впропълната подчиненость на селянитѣ и при трудо- подобни неприятни случки сѫ много редки, и се смѣтатъ като въ своя земя и въ своя кѫща. чужда земя съ свои орѫдия и като възнагражучи гъ $^1/_3$ отъ произведенията. Подиръ жетвата ще ъ сноѣ, ще прѣсмѣтнѫтъ житото, и селянинътъ ще себе си $^1/_3$ часть. За сѣме за слѣдната година га другата третина, а на чифликътъ ще даде остат гина. Понеже прѣсмѣтанието става произволно и нието на селянитѣ, за тѣхъ остава много малка Доъщитѣ се смѣтатъ за подвижна стока и сѫ на ян ѣ. Чи ликъ-сайбията взима само извѣстно число оки , ур сиренье и вълна. Ето защо скотовъдството главенъ источникъ за богатство въ всичката зать на Кратовската кааза.

Ш или Долно-Рудари. Рудари се нарича *Шоп*го се намира въ Кратовския „*Шоплукъ*“, а Долно тъ за разлика отъ другото Рудари, което наричатъ То е расположено по сѣв.-източнитѣ ребра на Ку-Кратовската Липовикь пл. и по ближнитѣ ней ви- махали даже прѣку рѣката до Вакъфъ. Подиръ цинъ Шопско-Рудари е най-растурено село въ каазата. ено е на махали отдѣлни една отъ друга, въ които ѣ сѫ растурени и расхвърлени тукъ-тамѣ по височи- То държи на длъжъ $3^1/_2$ часа. Въ него излиза достатютюнъ и сѫщитѣ произведения на горнитѣ села. Спахие 55,000 гр. Това село е самостоятелно съ около кѫщи и 1 цръква.

К е расположено при политѣ на ю.-зап. край на ь лко надъ рѣката и на половина часъ отъ Диотъ Довезенци. То е чифликъ отъ 12 кѫщи и изито и афионъ.

идъ е расположено при изворитѣ на Ещелѣвъ притокъ на Злѣтовската рѣка въ единъ долъ гя планина. То има 16 прости колибо-образни бълци. Спахилъкътъ му се продава за 45 лири. На

истокъ отъ него прѣку Ещерецъ се издига Лопенъ, на сѣв.—истокъ Мегя, а откъмъ западъ е плоското *Суйзере;* плодородностьта на билото на Суйзере е такава, че дава отъ снопъ и шиникъ жито. Нивитѣ се сѣятъ съ едно орание. Орятъ земята плитко и посѣтото слабо покриватъ съ завлѣчена отъ враната земя. Причината на туй плодородие около Зелени-градъ трѣбва да е многоводието на мѣстото, защото, както видѣхме въ орографията, билото на Суйзере е като блато. Жетвата и вършитбата ставатъ 2—3 недѣли по-късно отколкото въ останалата часть на каазата, а по-горѣ отъ него въ *Койково* и *Дрѣнакъ*, които сж расположени на Царевъ-върхъ, жетвата става въ края на Августъ, а за вършитба много години изваждатъ снопитѣ изподъ снѣга.

Лѣсново, расположено на едноименния върхъ, който се спуска отъ Луковската планина и на 2½ часа разстояние отъ града. На близо до него е първиятъ кратовски манастиръ „Св. Отецъ". Селото е основано отъ манастирски момци. Сега то брои 110 къщи. Спахилъкътъ му се продава за 68,000 гр. зл. На западъ отъ селото близо до манастиря има испостница и каменоломня за воденични камъни. Лѣсновци изваждатъ до 2,000 воденични камъни, които се распродаватъ най-много въ България и въ Солунъ.

Дрѣвено при политѣ на Лѣсновския върхъ. Има 30 къщи и една църква и изважда много воденични камъни.

Добрево, близо до което искарвали рудата галенитъ, която се разработвала въ Кратово и Злѣтово.

Билизенци е расположено при юго-източния склонъ на Печеницитѣ 1 часъ на ю.-и. отъ Кратово; има 68 къщи. Надъ него по склона на Плавица е хълмътъ *Гюпка*, на който билъ открытъ мѣденъ рудникъ. По на ю.-западъ отъ него подъ Плавица е турското село *Стрисовци*, чийто жители сж много лоши, за туй пътуването край него е опасно.

Злѣтово е расположено на дължъ по едноименната рѣка отъ лѣво при самия ѝ исходъ изъ планинската страна въ полето. Водата на рѣката е много бистра и чиста, за туй по нѣкога рѣката тукъ наричатъ *Бистрица*. Ловятъ въ неѭ много хубави малки риби, а водата ѝ употрѣбяватъ за пиенье. Околнитѣ височини на селото сж голи и скалисти. Въ самото село е покрито съ дървеса. Близостьта до планинитѣ и рѣката правятъ климатътъ му лѣтно врѣме прохладенъ. Надъ вечерь отъ 10 часа по турски излиза единъ

рохладенъ вѣтрецъ „*рѣчникъ*“, който духа прѣзъ цѣлата
цъ отъ го ; на долу по рѣката и прави климатътъ въ
) но приятенъ нощно врѣме.

Зл ово и въ околнитѣ мѣста сѫществува прѣдание,
Злѣтово било голѣмо съ нѣколко стотини кѫщи село
ю на длъжъ по рѣката. Тукъ имало „*Митро-*
тѣмъ владика, около когото сѫ живѣли 12 души
въ околнитѣ височини имало много манастири.
ю по какъвъ случай селото опустѣло; останѫли
5 кѫщи, отъ които едната била турска. Отъ
ш послѣ то пораснѫло съ прѣселенци. Въ Злѣ-
ъ 4-тѣ български кѫщи останѫла сам) една, а всич-
ти семейства сѫ нови. Това прѣдание чухъ на 2—3
селата около Злѣтово. Въ Лѣсновския манастирь
ъ, въ който изрично се споменуватъ нѣкои нѣща
ето, най-главно имена на манастири и назва-
ности. Като четѣхъ въ в. „Новини“ статията
ката область“, сѣ си припомнювахъ прѣданието,
напрѣдъ не давахъ никакво значение.

га Злѣтово има 120 кѫщи, отъ които 50 сѫ тур-
итѣ български. Спахилъкътъ му се продава за
По вѫтрѣшния си изгледъ и по живота на-
Злѣтово прѣдставява прѣходъ отъ село къмъ градъ.
ть жителитѣ му стоѫтъ наравно съ гражданитѣ.
) има чаршия и нѣколко еснафи.

ата на Злѣтовщица е покрита съ буйна расти-
полето въ долината ѝ е хубаво и богато, нъ и
цѣ малки и гѫсто населени, за туй главниятъ
прѣхрана на Злѣтовчани сѫ занаятитѣ и тър-
ото не прѣхранява населението; недоимъкътъ
ъ отъ ближнитѣ села. Въ полето, особено въ по-
край рѣката, житото се развали често отъ
ие на снѣга. Отъ лѣтнината първо мѣсто държи
афионътъ, послѣ оризътъ и царевицата. На-
о изваждало тютюнъ до 400 товара годишно, а
ко 300 товара.

Кратовско, Виница въ Кочанско, Гостиваръ
Кичева въ Кичевско по търговското си зна-
рятъ на тъй наречените „Martki“ въ Унгарската
които сѫ расположени при политѣ на окрѫ-
анини. Martki — тѣ сѫ пазари съ около

въ това, че тукъ пастиритѣ отъ ближнитѣ планини носѫтъ произведенията си, продаватъ ги на търговци, които послѣ ги прѣпродаватъ въ по-ближни нѣкои центрове. Главната причина на туй, дѣто планинскитѣ даже и полскитѣ пастири носѫтъ произведенията си на тѣзи пазари, е блатистата и непристѫпна Унгарска поляна, по която не могѫтъ да ходѫтъ търговцитѣ да купуватъ тѣзи произведения на самото мѣсто. Тъкмо такова нѣщо имаме и въ горѣ изброенитѣ голѣми села у насъ. На непристѫпната Унгарска поляна тукъ отговарятъ непристѫпнитѣ и диви мѣстности Малешово и Пиянецъ за Випица, Западно-Осоговскитѣ мѣста за Злѣтово, Порѣче и Буковикъ за Гостиваръ, Бистра и другитѣ ближни планини за Кичева. На Випица и Злѣтово по-главния търговски центъръ е градъ Щипъ, който държи пазаритѣ и на двѣтѣ тѣзи села. Злѣтово е посрѣдникъ за търговскитѣ сношения между планинскитѣ Осоговски села и Овче-полскитѣ. Колкото дървенъ материалъ се събира въ планинскитѣ села на западно Осогово—Дрѣнакъ, Кнежево, Емирица, Кавърдъкъ, Зелени-гра, Самара, Койково, Луково, Щалковци, Ямища, — поси се продань въ Злѣтово. Дървениятъ материалъ стои на г во мѣсто въ Злѣтовския пазарь. Носѫтъ дърва за гориво и диво, греди, дъски, орала и всички други дървени земледѣ ски орѫдия. На 10-тѣ дърводѣлски докяни се изработватъ до 800 чифта кола годишно. За купуване и продаване кересте въ Злѣтово се взима право на 10-тѣ едно. Общото право се купува за 2,000 гроша, отъ които може да се заключи, че тукъ се продава кересте за 20—30,000 гроша. Второ мѣсто държи живата стока и скотовъдскитѣ произведения. Самото Злѣтово има до 1,200 глави иманье за дамъзлъкъ и нѣколко хиляди въ планината на паша. Много иманье се носи и отъ планинскитѣ села. Годишно на пазаря се продава 700—800 глави едъръ добитъкъ. Въ замѣна на тѣзи произведения планинцитѣ купуватъ отъ полскитѣ селяни жито, а отъ Злѣтово всичкитѣ почти домашни потрѣбности. Тѣзи (пения между планинцитѣ и полянцитѣ ставали по-прѣди въ п - ниченъ день, когато еднитѣ и другитѣ нѣматъ работа. В 3 години насамъ въ Злѣтово се отвори официално и който отъ година на година се усилва и въ скоро ще надмине Кратовскиятъ. Надъ Злѣтово въ бан

ъ която вадѫтъ много воденични камъни, които
стоѫтъ малко по-долу отъ лѣсновскитѣ. Злѣтово
годината до 4,000 воденични камъни, които се
въ околнитѣ градове. Продаването имъ е под-
ѣцѣтѣ на една компания отъ злѣтовски пър-
селото не извлича отъ рудата онази полза,
да извлѣче, ако тя бѣше селска. Надъ Злѣ-
стои полу-развалена фабрика, дѣто се разра-
галенитъ. Когато ангарията прѣстанѫла и
да ботѫтъ съ пари (по-прѣди работата е била
, разноскитѣ почнѫли да прѣвишаватъ приходитѣ,
разработването се изоставило.

о или *Турско Рудари* е расположено въ дола на
ата рѣка на 20 минути отъ Злѣтово и на пѫтя
Злѣтово. То има 30 турски кѫщи; прочуто
по тютюнъ си, отъ който изваждатъ до 300 товари. Ру-
тютюнъ е първъ въ цѣло Скопско и Битолско.
ъ надъ селото на банра има згури; тукъ нѣкога
се разработвала руда, отъ която и селото си до-
вание Рудари.

вица, расположено въ сѫщия долъ 10—15 ми-
горѣ отъ Рудари. *Радковица*, чифликъ съ 5 бъл-
тирски колиби, е расположено въ началото на ру-
долъ подъ прочутата Радкова-скала. Напрѣдъ селото
кѫщи, нъ прѣди 15 години повечето отъ тѣхъ се
въ околнитѣ села отъ разбойници. Щалковичани и
ни нѣматъ спокоенъ животъ отъ съсѣдитѣ си Рудар-
И двѣтѣ тѣзи села ги очаква съвършено запустѣване.

ГЛАВА VI.

Криворѣчно-Паланечка кааза.

1. *Общъ прѣгледъ.* Криворѣчно-Паланечката или
Паланечката кааза захваща часть отъ сѣверна Маке-
е крайната сѣв. — ист. — сѣв. кааза на Скопския
Тя е обиколена: откъмъ югъ съ Кочанската и
ата, откъмъ западъ съ Кумановската, откъмъ сѣверъ
вската кааза, а откъмъ истокъ съ Княжество Бъл-
нно съ Кюстендилската околия). Всичкитѣ по-

менѫти каази, които обикалятъ Паланечката кааза, принадле-
жѫтъ административно на Скопския вилаетъ. Границата
Паланечката кааза съ Кочанската върви отъ върхъ Руян
по билото на Осоговската планина прѣзъ върхъ Султанъ
тепе и се спуска по течението на Злѣтовската рѣка до мѣ-
тото, дѣто се сливатъ притоцитѣ ѝ: Голѣма и Мала-рѣка. От
тукъ тя граничи съ Кратовската кааза. Мѣждата на тѣзи
двѣ каази подиръ сливанието на двѣтѣ поменѫти рѣки върви
малко по Злѣтовската-рѣка и послѣ се въскачва на Осоговската
планина до върхътъ, отъ който тя се раздѣля на два клона:
Лисецъ и Плавица планина, отдѣто върви по билото на Ли-
сецъ пл., сетнѣ се спуска по единъ клонъ на Лисецъ пл.
между селата Псача (Паланечко) и Опила (Кратовско) и се
продължава по течението на Страцинската рѣка, слѣдъ като
прѣмине прѣзъ Крива-рѣка задъ Каваклия. Границата ѝ съ
Кумановската кааза, слѣдъ като се въскачи отъ течението
на Страцинската рѣка задъ селото Отошница на Стра-
цинския ридъ (Гоглинъ планина), върви по него до мѣстото,
дѣто се съединява съ Козякъ планина. Отъ тукъ Паланечка-
та кааза граничи съ Прѣшовската, мѣждата на които върви
по билото на пл. Бара, Билино-планина (Паланечката Козякъ
пл.), отъ източната часть на която спуска се къмъ сѣверъ,
прѣсича горното течение на Пчинската рѣка и като се въс-
качи на Огутскитѣ ридове завива къмъ истокъ по тѣхъ, по
Подържи-конскитѣ ридове до върхъ Самаръ. Границата на
Паланечката кааза съ Кюстендилската околия (Кн. Бълга-
рия) върви отъ най-високия върхъ на Осоговската планина
Руянъ по билото на нейния Руянъ-Деве-багъръ-Самаръ,
прѣзъ върховетѣ на който сѫ и мѣстноститѣ: Деве-багъръ,
Страовица, Мирково, Могила, Здранджевъ-върхъ, Влашка-
чука, Планиница Остъръ-чукаръ, Китка (Жеравинскиятъ
върхъ), Сулюменица, Голешъ и Самаръ.

Погранични села на Паланечката кааза съ Кочанс
сѫ: Саса (Кочанско), Костуръ (Паланечко), Бѫзъ, С
Дрѣнакъ (Палан.), Мишино, Чиперникъ (Коч.); — съ К
товската: Дрѣнакъ, Борово (Палан.), Кнѣжа, Койково (К
товски), Псача, Вѣтруница, Ранковци (Пал.), Одрино, О
Страцинъ (Кратовски); — съ Кумановската: Гулинци (Па
Дейловци и Рамно (Кумановско); — съ Прѣшовската: Ст
Радибушъ, Криви-камень (Палан.), Германъ (Прѣш.), Г
лица (Пал.), Неравъ (Прѣш.), Огутъ, Подържи-ко

...), Сурлица и Пролѣси (Прѣш.). Погранични Паланечки ... Княжество България сѫ: Луке, Голѣма и Мала ..., Търново, Жедилово и Уземъ.

Въ упоменѫтитѣ горѣ граници Паланечката кааза има ... дължина отъ сѣв.-сѣв.-ист. къмъ з.-ю.-з. — отъ ... ъръ до Страцинъ-8 часа пѫть, а най-голѣма широчина ... до Дрѣнакъ 6 часа пѫть въ източната часть, по-малко, защото е вдадена въ неѭ отъ долу ... отъ горѣ Прѣшовската кааза.

...ечката кааза е расположена между Осоговската Билино, Страцинъ пл. и сѣверния клонъ на Осо- планина — Руянъ-Деве-багъръ-Самаръ, тъй щото ...окъ тя е заградена съ сѣверния клонъ на Осогов. ...а, отъ югъ — съ най-високата часть на Осоговията ... клонътъ ѝ Лисецъ пл., откъмъ западъ — съ Страцинъ, ... сѣверъ — съ Билино и Прѣшовскитѣ планини.

Въ състава ѝ влизатъ слѣднитѣ мѣста: 1) Цѣлиятъ склонъ на Осоговската планина, който не е тол- ...атъ, както южниятъ. 2) По-голѣмата часть отъ сѣвер- ...онъ на пл. Лисецъ; тѣзи два склона испълнятъ съ ... всичката южна часть на Палан. кааза до рѣ- ...тъй щото въ тази часть нѣма никакво равно 3) ...адната часть на сѣверния клонъ на Осоговска- ..., Руянъ-Самаръ съ продълженията си, които пълс- ... сѣверо-източна часть на Паланечката кааза и Киселичката—рѣка. 4) Южниятъ склонъ на пл., който е доста стърменъ и източната ѝ часть съ ..., които пълнятъ мѣстностьта между дѣсната страна ката-рѣка и Крива-рѣка. 5) Сѣверната страна на склонъ на Гоглинъ пл., и 6) Полето, което се на- ...у Билино, Страцинъ и Лисецъ планина. Тъй ... да се каже. че 7/8 отъ Паланечката кааза е само $^1/_8$ поле.

...форма на каазата е четири-жгълникъ съ дължина къмъ западъ. Източната линия на този 4-жгъл- ...ува билото на сѣверния клонъ на Осоговската южната — самата тази планина и клонътъ ѝ Ли- ...ната — Гоглинъ (Стр. пл.), а сѣверната — Билино. ...тъ видъ на повръхнината на Палан. кааза е пла. ...тъ. Ако човѣкъ се въскачи на Билино пл- ...стото, дѣто сѫ били арапъ-табии и се обърне съ

лицето къмъ югъ, то прѣдъ него величествено се из
високото възвишение на Осоговската планина, която на
кои мѣста е покрита съ гора, а на нѣкои — гола, и
туй възвишение се издигатъ върховетѣ му: Руянъ, Кал
камень и Султанъ-тепе, които сж голи, покрити съ сн
освѣнъ въ най-горещитѣ лѣтни мѣсеци; а подъ него се
дига стръмниятъ и гористъ Лисецъ. Отъ лѣвата му ст
се продължава напрѣку сѣверниятъ клонъ на Осог. план
покритъ тукъ-тамѣ съ дървеса и съ голи върхове. Отъ
ната му страна се протака пакъ напрѣку каменистата (
цинъ пл., покрита съвсѣмъ на редко съ дървеса. Подъ
зѣтѣ му се възвишава почти голата и доста стръмната
лино планина, само сѣверната страна на която е гор
Прѣдъ него между Билино, Лисецъ и Страцинъ протак
низко паланечкото поле, което е твърдѣ малко и има
ма на триѫгълникъ, върховетѣ на който сж: Чифте-х
Вѣтруница и Гулинци. Покрай Лисецъ лакатуши Крива-р
Паланечкото поле е малка котловина. А отзадъ на набл
теля простиратъ се прѣшовскитѣ ридове.

По характеръ и производителность Паланечката
аза може да се раздѣли на двѣ части: 1) планинска, в
обема всичкитѣ планински села и 2) полска, — всич
полски села; обаче по производителностъ планинската ч
се дѣли пакъ на двѣ: Осоговска и оная, която се н
между лѣвия брѣгъ на Киселица-рѣка и Крива-рѣка.

1) Осоговската планинска часть по сѣверния ск
на Осоговската планина (срѣдната ѝ часть) обема пол
ната на Руянъ, Султанъ-тепе, цѣлиятъ върхъ Калини-
до лѣвата страна на Крива-рѣка; тя е доста стръмна и
листа. Отъ горѣ има твърдѣ тънъкъ пластъ глинесто-пѣс
почва, и не е сгодна за обработване. Долинитѣ на
цитѣ тъй сѫщо не сж сгодни за обработване и зас
ние, защото сж тѣсни и иматъ каменисти и пѣсъчли
скалисти страни, които на нѣкои мѣста издигатъ се
соки стѣни. Гористи мѣста се срѣщатъ доста много,
билото е голо. Горитѣ се състоѭтъ исключително отъ
дървеса, има много и лѣска. Долинитѣ сж почти лип
дървеса, само въ долината на Дурачка-рѣка срѣщатъ
веса и обработени градини.

Селата сж малки, а кѫщитѣ имъ сж
видъ и устройство тѣ приличатъ на Кратов

зяшкитѣ села въ Кумановско. Населени сѫ исключително съ българи, бѣдни по състояние, на низка степень по развитие и сѫ, както всичкото население на каазата, отъ плѣмето *Шопи*. Нито въ едно село не се намира цръква или училище. Земледѣлието не удовлетворява нуждитѣ на населението даже и въ най-плодороднитѣ години.

Понеже мѣстата сѫ доста високи, то отъ житнитѣ растения ставатъ въ малко количество ръжь и овезъ, а въ голѣмо-картофи. Другитѣ житни растения съвсѣмъ не вирѣѭтъ. Населението се храни главно съ ечмикъ, който купува повече отъ полскитѣ села, ръжь, царевица, която донасятъ пакъ отъ полскитѣ села или отъ Кочани, и картофи (кампирки, така ги казвать мѣстнитѣ селяни). Скотовъдството е единствениятъ по-виденъ источникъза богатство на жителитѣ. По билото на Осоговската планина, нѣкѫдѣ и по склоноветѣ ѝ има доста добри пасбища, нъ отъ тѣхъ околното население не може да извлича възможната полза, защото е бѣдно, та не е въ състояние да подържа голѣми стада. Лѣтно врѣме мѣстнитѣ селяни зиматъ агнета отъ полскитѣ селяни и ги отгледватъ за вълната имъ (ярина), която въ планинскитѣ мѣста става по-добра, чиста и бѣла. Тѣ не могѫтъ да извлѣкѫтъ полза още и по тази причина, че турцитѣ си присвоили пасбищата и ги продаватъ на власитѣ-каракачани, които тукъ прѣкарватъ лѣтното врѣме съ многобройнитѣ си стада овци и конье, дѣто си иматъ и постояни колиби, а зимно врѣме отиватъ на кѫдѣ Солунско. Освѣнъ съ скотовъдство мѣстнитѣ селяни занимаватъ се и съ дърварство, вѫгленарство и кираджилъкъ за до Паланка и Кочани. Отъ млѣкото власитѣ правѭтъ хубаво сиренье и кашкавалъ, който всѣка година съ хиляди оки прѣкупуватъ солунски търговци.

По характера си твърдѣ много се различава втората планинска часть. Тя не е толкозъ висока, срѣщатъ се доста добри полянки, на които почвата има и църноземъ, а нѣйдѣ е варовита. Тази часть прѣдставява се като висока поляна оградена отъ една страна съ върховетѣ на клопътъ Деве-багъръ-Самаръ, прорѣзана съ плитки долища и стръмно, почти вертикално, спуска се къмъ Киселичката и Крива-рѣка. Тѣзи стръмнини сѫ или скалисти, или каменисто-ронливи. Тукъ нѣма толкозъ голѣми гори, както отъ лѣвата страна на Крива-рѣка, покрай която има лѣска, а въ високитѣ части

букови гори; срѣщатъ се и овощни дървеса; мѣстностьта е по-питомна и почвата по-плодородна; освѣнъ овезъ, ръжь, ечмикъ, ражда се и добра пшеница. И тукъ селянитѣ сѫ бѣдни, защото и тука по-плодородната земя повечето е притежание на турци. По образование не стоятъ по-горѣ отъ прѣднитѣ, само че отъ прѣди една година отвориха се въ нѣкои села училища. Селянитѣ занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство, нѣкои съ хлѣбарство и зидарство.

2) Най-плодородната часть въ Паланечко е полето, което е твърдѣ малко и запазено отъ сѣвернитѣ и южнитѣ вѣтрове. То има дължина 2 часа и около 1 часъ широчина. Напоява се отъ Крива-рѣка и отъ потоцитѣ, които текатъ отъ Билино и Бара. Почвата при с. Ранковци е чърноземъ, при с. Псача глинеста, а при Каваклия-пѣсъчлива. Тукъ вирѣятъ всичкитѣ житни растения, още и ленъ, лубеници, които не ставатъ така голѣми, както кочанскитѣ, па и не сѫ толкозъ вкусни.

Селата сѫ повечето расположени на махали при политѣ на околнитѣ планини. Селянитѣ тукъ сѫ въ по-добро състояние, по образованието си стоятъ малко по-горѣ отъ планинцитѣ, въ по-голѣмитѣ села има църкви и училища. Напослѣдъкъ и другитѣ села почнаха да си отварятъ училища. Селянитѣ се занимаватъ съ обработване земята и скотовъдство, нѣкои съ кираджилъкъ и зидарство, мнозина отиватъ на чужбина въ ближнитѣ каази или въ далечни мѣста. Едни отиватъ по вършитба, жетва и коситба въ Кумановско, Щипско и Кочанско на чети отъ по 20 — 40 души съ пѣсни и гайди, а най-хубавата мома носи байракъ отъ бѣли и червени шамии. Други се занимаватъ съ кираджилъкъ съ околнитѣ градове, понеже прѣзъ Паланка минава главниятъ пятъ на цѣла западна Македония за въ България. Трети пъкъ и то най-многото работятъ зидарство по чужбина. Още прѣзъ зимата по-свѣстнитѣ отъ селянитѣ условяватъ момчета и мажье за четата си, споредъ врѣдността имъ плащатъ отъ 4 — 10 лири турски и прѣди Георгьовъ-день тръгватъ едни за България, а други за Влашко. За да отидатъ на такъвъ далеченъ пятъ селянитѣ, които нѣматъ пари, туку-речи всичкитѣ взиматъ една или нѣколко лири за тримѣсеченъ срокъ и то съ лихва 25% ! Ако би нѣкой не сполучи да ги върне слѣдъ 3 — 4 мѣсеца, то той плаща сложна лихва и остава за много години дълженъ,

цѣто най-сетнѣ си продаде нивитѣ си или добитъкътъ си по този начинъ се избави отъ лихваритѣ. Всѣка година, ѫмъ изоратъ и посѣятъ нивитѣ, около 3 хиляди души ѝватъ на чужбина, а жетвата, вършитбата и копаньето тавать на женитѣ си.

Климатътъ въ високитѣ части зимѣ е твърдѣ суровъ, а тѣ умѣренъ; въ низкитѣ зимѣ умѣрено-студенъ, а лѣтѣ умѣно-топълъ.

Отъ земледѣлскитѣ произведения въ най-голѣмо количество се ражда овезъ, който продаватъ въ околнитѣ градове и пъкъ го прѣкупуватъ агенти на Латиновата компания. неплодородни години се внася въ Паланечката кааза пшеница и царевица отъ Кочанско, Щипско и Кумановско и твърдѣ ико сѣно отъ Кюстендилската околия. Никакво подобрѣе въ обработване земята не се е направило, нито една пина за оранье, жъненье и пр. не е стѫпила тукъ, а обработватъ земята съ стари, първобитни орала и редко съ гове.

Отъ овощнитѣ дървеса най-много се добиватъ църни ви (въ паланечко ги казватъ модри сливи), круши, ябълки, зали и др.; църнитѣ сливи и водняцитѣ круши испратъ въ Солунъ. Овощнитѣ дървеса растѫтъ въ градитѣ по течението на Крива-рѣка и нѣкои отъ притоцитѣ До прѣди нѣколко години нѣмаше толкозъ градини съ ивови дървеса, нъ отъ скоро съ особено старание посажъ нивитѣ си съ сливови дървеса, защото извличатъ поѣма полза. Градина съ сливови дървеса струва двойно и вече отколкото е костувала, когато е била нива. Палаката кааза изобилува съ овощия. Отъ вънъ се внасятъ тени и други разни зеленчуци, дордѣ не сѫ стасали анечкитѣ.

Баиритѣ подъ града и политѣ на планинитѣ въ нѣкои села сѫ насадени съ лозя, отъ които се добива тънко, вкусно вино. Като не е достатъчно мѣстното вино за чкото население, то донасятъ вино и ракия отъ околнитѣ дове — Куманово, Кочани, Щипъ, редко отъ Кратово, а найе отъ Велесъ. Нѣкои отъ велешкитѣ селяни всѣка седмица асятъ около четиридесеть товара вино и ракия, смѣсь ечето отъ спиртъ и вода, и за единъ день, именно сѫбота, въ който день става пазарьтъ, распродаватъ всичко. рдѣ на редко донасятъ чисто вино отъ Скопйе.

Правихѫ опити въ паланечкото поле да посѣѭтъ оризъ и афионъ, нъ тѣ излѣзохѫ несполучливи, по причина не толкозъ добрата почва, студениятъ климатъ, студе в вода и пѣсъкътъ, който носи рѣката.

Скотовъдството е развито най-много въ планинската часть на каазата — въ Осоговията и Билино, нъ не е занемарено и въ полето; даже и нѣкои граждани занимаватъ се съ скотовъдство, а почти всѣка градска кѫща държи лѣтно врѣме по нѣколко кози. Овцевъдството и козевъдството заематъ първо мѣсто. Едъръ добитъкъ, като волове, конье и пр. развъжда се малко. Власитѣ развъждатъ освѣнъ овци, на които вълната е повечето църна, нъ и конье и мъски по билото на планинитѣ. Сѫщо отгледватъ по билото на планинитѣ овни и овци, които продаватъ на търговци отъ други каази, а пъкъ тѣ отъ своя страна ги закарватъ за продань въ Цариградъ. По храсталацитѣ и шумацитѣ въ планинскитѣ села отгледватъ цѣли сувати кози и ярци, които или ги продаватъ въ други градове, или пъкъ ги чуватъ за кланье въ казалийския градъ.

Главни произведения отъ скотовъдството сѫ: вълн кожитѣ и влашкото сиренье. Часть отъ вълната и яри та се продава въ Щипъ, Велесъ и Куманово, а другата ѕ нѣкои години внасятъ въ България. Суровитѣ кожи обикновено испращатъ въ Велесъ. Влашкото сиренье бива биено и небиено. Въ началото на пролѣтьта солунски търговци прѣкупуватъ млѣкото отъ власитѣ, и тѣхни хора правѣтъ кашкавалъ до 20-и Юли, и този кашкавалъ занасятъ въ Солунъ, слѣдъ като заминѫтъ лѣтнитѣ горещини.

Промишленостьта е съвсѣмъ на долна степень. Н сятъ много селски чорапи за въ Скопйе. Въ старо вр покрай теченийето на Дурачка-рѣка обработвало се е и днесь по брѣговетѣ на сѫщата рѣка има купове ос згура отъ желѣзо и развалини на самоковитѣ. До Руско-турската война турцитѣ въ града изработвахѫ количество конски плочи, които распродаваxѫ по околни градове, нъ отъ тогава показва се значителенъ дъкъ: повечето турци напуснѫхѫ мирното си занятие, малцина ги работѣтъ и въ твърдѣ малко количество насятъ въ съсѣднитѣ градове, защото цѣната имъ спаднѫ.

Населението въ Паланечката каза сѫ народности: българи, турци и цигани. Пъ

нство и населяватъ градътъ и всичкитѣ села; вторитѣ тавяватъ по-голѣмата часть отъ жителитѣ само на гратретитѣ живѣятъ въ града, нъ се срѣщатъ по т ци и въ нѣколко села. Освѣнъ тѣхъ тукъ жятъ аси—каракачани (наречени бѣли и църни споредъ ътъ облѣклото имъ) по планинитѣ, особено при Каньстожителството имъ не е постояно. Жеѣ в. ѣ изработватъ добри ямболии, чорапи и др., ел зан ватъ се и съ кираджилъкъ. Въ Паланечко з ъ до 500 души власи.

гюмътъ на българитѣ селяни въ Паланечко може дѣли на четири вида: 1) Костюмъ на селянитѣ по а, които сж при Осоговската планина: Дурачка-рѣка, п Бжзъ, Дрѣнакъ, Мартиница и др., който костюмъ на костюма на кочанскитѣ селяни, що населятъ другата страна на Осоговската планина. 2) Костюмъ с я ѣ, които населяватъ селата: Търново, Жедилово, др., приличенъ на костюма на селянитѣ, които селата на западъ отъ Кюстендилъ. 3) Костюмъ селя ѣ, които населяватъ селата Луке, Огутъ, Мете- Под жи-Конь и др., приличенъ на костюма на прѣѣ селяни. 4) Костюмъ на селянитѣ, които населялето и селата на западъ отъ града; този костюмъ ича на онзи на кумановскитѣ селяни, които насеъ с ата покрай Страцинската планина.

1) Отъ първия видъ мжжьетѣ носжтъ слѣднитѣ дрѣхи: потури отъ дебели църни домашни клашни (шаякъ), се свършватъ долу съ кжси и широки пачавици, а ѣпасани съ дебелъ синь учкуръ. На края на паѣ нѣколко реда за украшение църнъ дебелъ гайъ горѣ до долу по ржбоветѣ има само по единъ ъ. Горниятъ край на потуритѣ прѣпасватъ съ дългъ поясъ, завитъ нѣколко пжти и направенъ съ груби шарки и цървенъ цвѣтъ, а отъ ху п са силяхъ отъ кожа. Подъ колѣната около атъ цървени подвръзки, които сж широки два около единъ аршинъ дълги, направени отъ ъ потуритѣ върху бѣла риза, ржкавитѣ на която носжтъ цървенъ елекъ, нѣкои и синкавъ; той е. и отъ домашна вълнена материя украсенъ съ църни пръчки на длъжъ; надъ елека носжтъ

църни джамадани, които достигатъ до половината имъ; по ржбоветѣ на джамадана и по краищата на ржкавитѣ му има по единъ или нѣколко реда синь гайтанъ. Ржкавитѣ на джамадана отъ вѫтрѣ сѫ отворени и на двѣ мѣста се закопчуватъ съ копчета или сѫ ушити само въ края на ржкава. Елекътъ закопчуватъ обикновено съ бѣли копчета. На главитѣ си носѫтъ малки кирливи фесчета обвити съ домашни бѣли или сини чалми, а краката си обуватъ въ цървени чорапи до надъ глезена. За да се пазѫтъ отъ дъждъ или студъ, обличатъ отъ горѣ кушлякъ съ качулъ, който е широкъ и дълъгъ до подъ колѣната.

Женитѣ носѫтъ: кошуля дълга до петитѣ проста и не нашарена, а отъ горѣ цървени памучни антерии отъ домашна аладжа съ бѣли или сини пръчки на длъжъ (старитѣ жени носѫтъ повечето сини антерии). Антериитѣ сѫ дълги до подъ колѣната безъ ржкави и съ отворени гърди; въ горната часть тѣ сѫ прилѣпнѫти за снагата, а отъ пояса на долу сѫ по-широки и образуватъ като прѣсѣченъ конусъ, по краищата ушитъ съ гайтанъ. Женитѣ се опасватъ съ кемеръ широкъ около четири пръста и отъ прѣдѣ си носѫтъ тѣсни и не толкозъ дълги, както по другитѣ села, цървени скутачи (прѣстилки), които иматъ напрѣку бѣли или други видове пръчки, Чорапитѣ имъ сѫ цървеникави съ шарки. Отъ горѣ носѫтъ църни дълги джубета безъ ржкави, по краищата ушити съ гайтанъ. Женитѣ отзади на косата си носѫтъ по единъ коцелъ украсенъ съ бѣли пари, а отъ странитѣ на главата подсичѫтъ коситѣ си и правѫтъ тъй нареченитѣ кръкми. На главата си носѫтъ купечки шамии, които обикновено сѫ жълти. Нѣкои отъ младитѣ захванѫха да носѫтъ и ферменета отъ църна чоха подставени съ кожа. Въ праздничнитѣ дни облѣклото имъ е почти сѫщото, само че е ново, а женитѣ натрупватъ главитѣ си съ повече шамии. На гърлото си носѫтъ герданъ отъ мънистра.

2) Мѫжкиятъ костюмъ на вторитѣ прилича на костюмъ на първитѣ, нъ различава се само по това, че потуритѣ църни или сури и тѣсни, елецитѣ сѫ отъ сѫщия плат не отъ аладжа, и чалмитѣ на главата имъ сѫ отъ п купечки памученъ платъ. Облѣклото на женитѣ твърдѣ различава отъ облѣклото на първитѣ; вмѣсто църве рия тѣ носѫтъ шарена по-прилѣпнѫта за снагата; на е отворена, отворени сѫ и ржкавитѣ ѝ по срѣдъ

а гърдитѣ и краятѣ на ржкавитѣ сѫ обшити съ жълтъ гайтанъ. На главата си носѭтъ бѣли шамии безъ никакъвъ шаръ.

3) Мѫжкиятъ костюмъ на третитѣ съвсѣмъ се различава отъ първитѣ два. Мѫжьетѣ носѭтъ тѣсни бѣли беневреци отъ вълнена материя, прилѣпнѫти на краката имъ. Надъ ризата си носѭтъ тоскали и джубета отъ сѫщата материя, които сѫ на гърдитѣ и гърбътъ прилѣпнѫти, а отъ пояса на долу тѣ сѫ широки и набрани така, че образуватъ единъ видъ *тоска*. По края, както и отъ пояса на долу, джубето е обшито съ гайтанъ. Отъ горѣ носѭтъ и ферменета. Женитѣ носѭтъ върху ризата си бѣли вълнени джубета, които сѫ до надъ колѣната. На главата си носѭтъ купечки шамии.

4). Селянитѣ на западъ отъ града и въ полето носѭтъ църни потури; отъ сѫщата материя е и елекътъ, а отъ горѣ носѭтъ долама. Елекътъ, потуритѣ и доламата украсени сѫ съ гайтани. Яката на мѫжката риза е висока, отъ вѫтрѣ е цървена отъ цървено хасе, което зашиватъ за украшение, а отъ вънъ е навезена. Селянитѣ и по другитѣ села носѭтъ висока яка на ризата си, нъ тя е у едни везана отъ вънъ, а отъ вѫтрѣ цървена, а у други — само бѣла. Старитѣ на главата си носѭтъ бѣли чалми отъ домашна направа, нѣкои църни купечки, а младитѣ шамийчета завити като чалми. Полскитѣ селянки носѭтъ кошуля дълга до петитѣ, долу навезана съ шарка отъ единъ до три пръсти широка. Опасватъ се съ цървенъ кемеръ (поясъ), а отпрѣдъ носѭтъ цървени скутачи съ ромбовидни шарки отъ бѣла цървена прежда. Яката на ризата е висока, отъ вѫтрѣ цървена, а отъ вънъ везана; везътъ на шаркитѣ има форма на четверожгълникъ. Ржкавитѣ на ризата сѫ широки и везани. Надъ ризата носѭтъ бѣли сайчета, везани по края съ жълтъ и бѣлъ тель, жълтъ или бѣлъ свиленъ гайтанъ, цървена чоха и бѣли или жълти пулове. Отъ горѣ носѭтъ, особено по праздницитѣ, ферменета подставени съ кожа. Младитѣ въ такива случаи носѭтъ обуща вмѣсто царвули. На гърлото носѭтъ герданъ отъ мънистра или пъкъ отъ бѣли пари. По̀-богатитѣ моми и невѣсти въ празднични дни носѭтъ гердани отъ жълти пари. Главата си забрадватъ съ разноцвѣтни шамии, а на саята си отъ странитѣ при ржкавитѣ закачатъ кърпи (тѣ ги казватъ брисалки). Зимно врѣме полскитѣ селяни и селянки носѭтъ кожуси и кушляци (чепкени).

Понеже саитѣ на полскитѣ селянки сѫ твърдѣ кѫси, то въ околнитѣ села извѣстни сѫ подъ името паланечки *кусо-сайки*.

Облѣклото на турцитѣ и циганитѣ е сѫщото, както и въ другитѣ градове.

По образованието си населението на Паланечката кааза, стои на долна степень. Напослѣдъкъ почнѫхѫ да се отварятъ училища и по селата. Прѣзъ учебната 1893/94 година въ Паланечката кааза имаме отворени вече 9 училища по селата, осъмъ цръкви и единъ манастирь. Прѣзъ сѫщата година числото на свещеницитѣ възлизаше на 19, отъ които 10 градски и 9 селски; градскитѣ свещеници свещенодѣйствуватъ и по селата.

Развалини отъ цръкви има въ с. с. Милутинци, Голѣма Църцория и др. Тѣ сѫ малки и иматъ форма на продълговатъ четири-ѫгълникъ. Приличатъ на разваленитѣ цръкви, които се намиратъ въ Кумановско въ при-козяшкитѣ села. По всѣка вѣроятность тѣ трѣбва да сѫ съградени въ врѣмето на послѣдното Българско царство прѣдъ паданието му подъ турско робство. Освѣнъ тѣхъ близо до града е построенъ манастирьтъ на Св. Иоакимъ Осоговски.

Паланечкиятъ говоръ доста прилича на съсѣднитѣ Кумановски и Кратовки говори, а твърдѣ много се различава отъ Кюстендилския говоръ. Звукътъ ѫ въ Паланечкия говоръ измѣнява се на у, напр. дѫб—*дуб*, тѫпан-*тупан* и пр.; слогътъ ъл = у: жѫлто — жуто, вѫлк — *вук*, мълза — муза и пр., нъ казватъ и слъза. Съчет. жд = г', щ, шт = к': вѣжда — *вег'а*, раждам — *раг'ам*, мѣжда — *мег'я*; свѣщ — свѣк'я, нощ — *нок'*, гащи — гак'и и пр. Х почти не се изговаря; напр. думитѣ: хубав, муха, бълха, отидохѫ, Христо и др. изговарятъ се така: у́бав, му́а, бу́а, отидо́а, Ристо и пр.. Когато л слѣдва подиръ гласенъ звукъ и слѣдъ него пакъ съгласенъ, изговаритъ го като полугласно у, напр. думитѣ: Миялче, зелник, дѣлник и пр. изговарятъ: Мияўче, зеўник, дѣўник и пр (тукъ знакътъ ˘ върху у е употрѣбенъ, за да означава полугласната ў, който звукъ се срѣща въ Паланечкия говоръ и е една отъ характеристичнитѣ негови черти отъ другитѣ говори). Думата *ще* изговорятъ *ке*; а когато слѣдва подиръ нея глагола идѫ, то *е*-то се изгубва въ говора, напр. фразитѣ: „Кѫдѣ ще идешъ? — Ще ямъ зелникъ", въ Паланечко правятъ: „*куде кидешъ? Ке* ядамъ зеўникъ". Отъ Кумановския говоръ Паланечкиятъ различава

г(рянието на 3 л. множ. число въ минѫлото свършено
:ı пено врѣме; така напр. викнѫхѫ, орахѫ, дойдохѫ и
. ı . умановско изговарятъ: дойдоше, ораше, викнаше и
., въ Паланечко: — дойдоа, ораа, викнаа и пр.; обаче въ
к(о сѫ съсѣдни съ Кумановско и Прѣшовско, често
слу сѫщото изговаряние, както въ Кумановско.

§ II. Криворѣчна-Паланка.

Г ъ *Криворѣчна-Паланка* (по турски Егри-дере-
р положенъ е при сѣвернитѣ поли на Осоговската
ıи самия входъ на Егри-дере-Паланечкия проходъ
хъ. ıсти брѣга на Крива-рѣка и въ ѫгъла образуванъ
а Дурачка-рѣка, които всрѣдъ града сливатъ во-
Г дътъ отъ всѣкѫдѣ е заграденъ съ баири, а само
ь ата страна малко е отворенъ. Градътъ е располо-
т ıи: Куршумъ-баиръ, Чука и баирътъ, дѣто
ту китѣ гробища, и по доловетѣ: Немолия, Долъ (По-
) Домачки. Градътъ е спростренъ на длъжъ по двѣтѣ
рѣката. По главната улица, която прорѣзва гра-
ı ъ единия край до другия, е расположена чаршията,
срѣдата е развалена отъ наводнението на Крива-рѣка
Апр и 1889 година. Понеже Крива-рѣка тече бързо
ı ıı и пѣсъкъ, то когато придохажда прави го-
:ости на града и съсѣднитѣ градини и ниви. Прѣзъ
година тя занесе срѣдната чаршия, която бѣше
'а, и нѣколко кѫщи. Най-опасно е, когато при-
тъ и притокъ — Киселичката-рѣка. Сѫщата па-
ь ъ Дурачка-рѣка и доловетѣ. Отъ това градътъ
и да се расширява. Само чаршията е послана съ
ıı ;. Понеже баиритѣ Чука и Куршумъ-баиръ сѫ ска-
за това по улицитѣ не става много каль. — Широко
ı града е мегданътъ, нареченъ „друмъ“, дѣто става
пазарь. Кѫщитѣ сѫ обикновено по на два ката и
ıосани, за да не изглеждатъ хубави, защото въ по-
ѣ кѫщи живѣѭтъ турскитѣ офицери или чиновници
ıанието на стопанинътъ на кѫщата. Всѣка кѫща
г ıинка съ овощни дървеса.
ътъ е основанъ въ 1055 год. по мухамеданско
приблизително прѣди 300 години, отъ Бай-
Ето какво приказватъ за основанието му. Пѫтьтъ
Кюстендилъ вървѣлъ напрѣдъ прѣзъ билото

на Осоговската планина; този пѫть билъ мѫченъ. Байрамъ-паша намѣрилъ, че по-добрѣ е да мине пѫтьтъ покрай течението на Крива-рѣка прѣзъ прохода; нъ понеже това мѣсто било обрасло съ дѫбова гора и опасно отъ разбойници, то той построилъ въ началото на прохода: 1) кале́то, което има четвъртита форма и въ всѣки ѫгълъ по една кула, 2) горната джамия, 3) до неѭ хамамътъ (банята) и 4) голѣмиятъ ханъ до кале́то. Прѣселилъ отъ околнитѣ села, особено отъ стария градъ *Градецъ*, жители, като имъ далъ даромъ мѣста и оставилъ стража, за да брани пѫтницитѣ отъ разбойници. Въ кале́то днесь се помѣщаватъ правителственитѣ здания. Дѫбовата гора съ течение на врѣмето била изсѣчена и днесь има само два дѫба на баира надъ цръквата.

Въ града има осъмъ махали: Варошка, Мишолска, Чукарска, Грънчарска, Спротивска, Ага-махелеси, Осичка и Поточка. Махалитѣ: Варошка, Мишолска, Грънчарска и Ага-махалеси или Байрамъ-паша махалеси сѫ на равно мѣсто, а останѫлитѣ сѫ на стръмнини. Кѫщитѣ на Чукарска и Спротивска махала изглеждатъ като да сѫ натрупани една върху друга.

Кр.-Паланка има около 727 кѫщи, отъ които 202 сѫ български, 45 цигански, а останѫлитѣ турски. Отъ Руско-турската война насамъ градътъ намѣсто да става по-голѣмъ, умалява се, защото много отъ българитѣ прѣселяватъ се въ България поради несносния животъ въ Турско и поради близостьта на границата. Градътъ е 2 часа далечъ отъ стражитѣ на Деве-багъръ, 6 ч. отъ Кюстендилъ, 10 часа отъ Кочани, 6 отъ Кратово, 11 отъ Куманово и 17 часа отъ вилаетския градъ Скопйе на с.-с.-истокъ. Българитѣ населяватъ махалитѣ: Варошка, Мишолска, Грънчарска, Спротивска и има по нѣколко кѫщи въ Осичката и Потокъ-махала. Турцитѣ населяватъ: междурѣчието (Ага-махалеси), Осичката и Потокъ-махала; мохаджиритѣ сѫ распръснѫти по нѣколко кѫщи въ краищата на махалитѣ, а особена мохаджирска махала има на върха на баирътъ Чука. Едни отъ циганитѣ сѫ засел близо до хамамътъ въ циганската махала, а други — долния край на града при мѣстностьта „цигански гробип

Прѣди послѣдната война имаше повече българи въ т скитѣ махали, нъ отъ тогава почнѫха да се пр ѕст въ българскитѣ махали. По-богатитѣ турци заселе сѫ Ага-махалеси, а по-богатитѣ българи живѣѭтъ въ М

ıа. Турцитѣ иматъ двѣ джамии и четири училища: ме-
рушдие и двѣ ибтидадиета (първоначални). Мѫжко-дѣви-
сѫ само първоначалнитѣ. Българитѣ иматъ само една
въ Мишолската махала „Св. Димитри“, съградена
1845 година по иниціативата на Давидъ иерей. По-
сѫ имали малъкъ параклисъ. Българитѣ иматъ въ
дворъ и едно мѫжко-дѣвическо училище, което е
но. Паланечкитѣ турци сѫ по-вѣротърпими отъ
съсѣднитѣ градове, защото при всѣка цръква
селата има камбанарии, а съсѣднитѣ градове и
само клепала. Цръквата е послана съ мраморни
зографисана съ груби изображения. Тя притежава
щество и отъ приходитѣ ѝ се плаща на повечето

Българитѣ почнѫхѫ да напускатъ старитѣ облѣкла и
нѫхѫ да се обличатъ ала-франга, само че материята за
отъ домашни клашни (шаякъ). Нѣкои още носѫтъ
фо . Женитѣ носѫтъ въ дѣлнични дни шалвари
танъ отъ басма, а отъ горѣ ферменета отъ
подп. ени съ кожа. Въ празднични дни носѫтъ фус-
ци отъ по-скѫпа материя навезани съ сърмени
о ани отъ горѣ съ шалъ. По нѣкога обличатъ
бета, сѫщо подплатени. Младитѣ носѫтъ на гър-
оби но една или нѣколко низи отъ жълти пари.
да се вмъква и въ този градецъ.
л ѣ занимаватъ се съ механджилъкъ, бакалъкъ,
кундураджилъкъ, терзилъкъ, грънчарлъкъ пр. Всич-
ого е въ рѫцѣтѣ на българитѣ. Търговцитѣ ку-
с гѣ отъ Солунъ прѣзъ Куманово. Най-много отъ
въ Паланка сѫ кръчми (механи). Занаятитѣ сѫ въ
състояние. Твърдѣ малко отъ турцитѣ въ сегашно
р отѫтъ налбантлъкъ и берберлъкъ. Циганитѣ зани-
ъ се съ ковачество. На пазаря дохаждатъ турци да
ножове, кратовци — кундури и велешани — ра-
пр.
кътъ на българитѣ въ града възлиза на 750 лири
спахилъкътъ на града около 140 л. т. годишно.
китѣ търговци събиратъ вълна (стара и ярина),
тур кожи, круши, църни сливи и пр. и ги испра-
одань въ Солунъ.
всѣка кѫща има си лозье въ една отъ мѣстно-
града: Мартиница, Баглъкъ, Оровъ-ридъ и въ с.

Конопница. Подъ града покрай дѣсния брѣгъ на **Крива-рѣка** сѫ градинитѣ, които сѫ насадени съ овощни дървеса: **ябълки**, сливи, круши, орѣхи и пр.; а въ **Мизолска-ливада** обработватъ разни зеленчуци, нуждни за прѣзъ зимата на всѣка къща. Затова всѣкой гражданинъ, богатъ или сиромахъ, грижи се да си купи татъкъ малко мѣсто. Трудолюбието на гражданитѣ богато се награждава отъ тази почва. Сѫщо има градини и отъ другата страна на рѣката. Въ Мизолска-ливада и въ Конопница има и градини съ сливови дървеса. Отъ сливитѣ вадятъ хубава сливова ракия или пъкъ ги пекатъ въ особени фурни (пещи) и сетнѣ ги продаватъ въ Солунъ.

Двайсеть минути надъ града, на разстояние 10 минути отъ пътьтъ за Кюстендилъ, на дѣсния брѣгъ на долътъ върху една скала е построенъ манастирътъ на „Св. Иоакимъ Осоговски“. Този манастирь е построенъ прѣзъ 1845 год.; има 5 високи и 7 малки кубета. Манастирътъ, както и новитѣ сгради около него иматъ величественъ видъ. Манастирьтъ отъ вѫтрѣ е украсенъ, по-голѣмата часть отъ вѫтрѣ и отъ вънъ е зографисана. Ридътъ срѣщу манастиря е обраснѫлъ съ букова гора, която прѣди бѣше повечето изсѣчена, а сега отново порастнѫла. Въ манастирската архива е запазено на пергаментъ правилото на „Св. Иоакима Осоговски“, а въ житието му се споменува нѣщо за княза на града Градецъ, нъ не се указва името му. Освѣнъ този паметникъ прѣдъ манастиря изровени сѫ парчета отъ единъ каменень стълбъ съ надписъ и до сега не прочетенъ; намира се у игумена. Отъ околнитѣ села и градове дохаждатъ на поклонение на 16-и Августъ. Съборъ се събира и въ свѣтли петъкъ, нъ по-малко отъ първия.

Климатътъ въ Паланка е умѣрено-студенъ зимѣ и умѣрено-горещъ лѣтѣ.

§ III. Села.

Селата сѫ населени исключително съ българи отъ православно вѣроисповѣдание и подъ вѣдомството на Св. Екзархия. По устройството си и по живота въ тѣхъ паланечкитѣ села се дѣлятъ на двѣ: горни и долни села (тъй ги дѣлятъ и самитѣ граждани и селяни). Горни села сѫ тѣзи, които се намиратъ отъ горната страна на градътъ, а долни — които сѫ отъ долната страна на градътъ.

1) По външния си изгледъ горнитѣ села, особено по Осоговската планина, сѫ грозни, непривлѣкателни. Сѫщо и

ıтр ıното си устройство кѫщитѣ имъ сѫ грозни и непри-
Тѣ сѫ малки прости колиби покрити съ слама,
ь плетъ сѫ раздѣлени на двѣ: едната за жи-
ѣцитѣ, а другата за добитъцитѣ. Въ срѣдата
е огнището, наоколо му е голо мѣсто, надъ
ıятъ груби рогозки за сѣдение или пъкъ насѣдатъ
цето на триножни столове. Всичката воня отъ
добитъцитѣ отива въ отдѣлението, което служи за
хората. Прѣзъ едно или двѣ прозорчета, който ги
съ дървени капаци, едвамъ прониква свѣтлина.
тази колиба има и друга по-малка, която наричатъ
и въ която вардѭтъ дрѣхитѣ си. Близо до кѫщитѣ
ъ и малкитѣ имъ хамбари. Отъ тѣзи колиби раз-
ъ се кѫщитѣ на селянитѣ отъ селата по Дурачка-рѣка
и. ѫгълъ отъ града: тѣзи кѫщи иматъ по една
но *одайче*, нѣкои и малъкъ чардакъ, а съвсѣмъ
ıикъ. Кукята е доста голѣма, гола, на срѣдата
о обикновено въ неѭ живѣѭтъ. Одайчето е въ
на кукята, твърдѣ малко измазано съ цървеница
едно или двѣ прозорчета. Одайчето повече
гости турци, които отиватъ по събирание спа-
да

тѣ въ полскитѣ села иматъ по-добъръ изгледъ,
нъ тъй и отъ вѫтрѣ; тѣ сѫ едноетажни и дву-
ıето покрити съ слама, нъ има кѫщи покрити
да съ керемиди. Всѣка кѫща има кукя и
тъ и хубави стаи съ по-голѣми прозорци;
но измазани съ глина. Между друго тукъ въ
а об ıотватъ се лозя и твърдѣ малко тютюнъ.
поле бѣ почти турски чифликъ, нъ въ послѣдно
отъ турцитѣ като готовани позападнѫхѫ, и се-
трудолюбието си сполучихѫ да купѭтъ отъ тѣхъ
часть отъ полето.
гражданитѣ, тъй и селянитѣ отличаватъ се по
о си.
и се въ Паланечко сѫ:
, расположено на едноименната рѣка на
на Крива-рѣка, единъ часъ на з.-ю.-з. отъ
часть отъ селото е расположена по баира, а
по равнина прѣсѣчена съ долове. Прѣзъ това
джадето за Скопйе. Кѫщитѣ му сѫ распръснѫти.

Почвата е повече глинеста. Покрай рѣката има много сливови градини и градски лозя. Селянитѣ занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и лозарство. Всрѣдъ селото на едно възвишено мѣсто бѣлѣе се хубавата имъ нъ малка църква, а до неѫ е училището. Долниятъ етажъ служи за механа. Този обичай е общъ въ паланечкитѣ села: при всѣко училище има и механа.

2) *Псача,* 2½ часа подъ града, расположено по сѫщата страна на Крива-рѣка на продълговатъ хълмъ. Кѫщитѣ му сѫ на гѫсто и сѫ по-отгледни. Нивитѣ на селянитѣ сѫ покрай рѣката. Селянитѣ сѫ въ добро състояние. Надъ селото издигатъ се ребрата на Лисецъ планина, а всрѣдъ дървеса на едно доста високо мѣсто на горния край отъ селото е построена селската църква, до неѫ училището и механата. Църквата е малка, стара и съ груби, даже отвратителни изображения: човѣшкиятъ ликъ е увеличенъ двойно и тройно. Подъ селото покрай рѣката на джадето е мѣстностьта Чифте-хани, така наречена поради многото ханища, които сѫ построени тукъ. Ханищата се отличаватъ съ простата си направа и съ нечистотата си, както сѫ въобще всичкитѣ ханища по сѣверна Македония. Отъ Чифте-хани захваща се Паланечкото поле. Тукъ се дѣли пѫтьтъ отъ Паланка: 1) за Куманово-Скопйе, 2) за Кратово-Велесъ. Първиятъ минава прѣзъ рѣката, на която е построенъ мостъ и върви право прѣзъ полето, а другиятъ покрай лѣвия брѣгъ на рѣката. Надъ Псача пѫтьтъ минава прѣзъ една просѣчена скала, отъ която мѣстото носи името Просѣченъ, мѣстность позната по опасностьта отъ разбойници.

3) *Ранковци,* 4½ часа на западъ отъ Паланка въ полето, на дѣсната страна отъ Крива-рѣка и пѫтя. Синорътъ му е равенъ и твърдѣ плодороденъ. Ражда най-много пшеница и царевица. Селото е раздѣлено на четири махали. Покрай кѫщитѣ има и дървеса. Църквата и училището сѫ всрѣдъ селото. Селянитѣ сѫ почти въ най-добро състояни отъ колкото въ другитѣ села. Въ това село има руда, от която могѫтъ да се вадѫтъ воденични камъни, нъ не е разработена.

4) *Радибушъ* по-горѣ отъ Ранковци по политѣ и и на едноименната рѣка. Кѫщитѣ му сѫ распръсна баиритѣ, само една махала е въ полето. Църквата лището построени сѫ на една върлина. Църквата е

тъмна, нъ стаитѣ на училищното здание сж голѣми и достатъчно свѣтли. Всичкитѣ други селски училища въ каазата, освѣнъ Радибушкото, сж съ малко прозорци, пъкъ и самитѣ прозорци сж твърдѣ малки. Подъ селото има лоза.

5) *П[illegible]рлица*, 3 часа на западъ отъ града, най-го[illegible] о[illegible] ю[illegible], Паланечката каза. Расположено е по южния с[illegible] [illegible]ино-планина отъ билото на планината до те[illegible] К[illegible]а-рѣка (до дѣсния ѝ брѣгъ). Селото е распо цѣлия склонъ. Всрѣдъ селото е цръквата и здание, което е доста голѣмо сравнително съ у[illegible]да. На върха на билото на източния му край се [illegible]звалини отъ табии, наречени арапъ-табии. селото има лоза.

6) *Гр[illegible]*, единъ часъ на с.-з. отъ града въ едно [illegible]сто, пълно съ могили. Селото е распръснжто. и училището сж всрѣдъ селото. Испървенъ училище с[illegible] о е открито прѣзъ 1872 г. До тази дата не е [illegible]о училище по селата въ Паланечко. Забѣлѣжис[illegible] о по туй, че тукъ е билъ стариятъ градъ, [illegible]стностьта *Селище*, което е могиловидно; на [illegible]ъ г[illegible]дътъ Градецъ; сега на сжщото мѣсто налини отъ здания, често ископаватъ стари пари и пр. Четвъртъ часъ на западъ отъ Се[illegible]ъквата „Св. Никола“, която е построена на старата цръква „Св. Богородица“, която сжще[illegible]ѣди 50 години. Почвата е зърнеста и варо[illegible], плодородни мѣста. Въ Градецъ обработватъ [illegible]отъ часъ на сѣверо-истокъ отъ Селище намира з[illegible] пещеря, която споредъ едно прѣдание е [illegible] на Св. Иоакима Осоговски.

намира се въ горното течение на Пчинската [illegible]рнитѣ поли на Билино, 5 часа на сѣверо-за[illegible]ка. Доста планинисто мѣсто, ражда най-вече [illegible]. Гората е букова. Нѣма нито цръква, нито з[illegible], а училището, което се отвори прѣзъ 1893 г., се въ стаята на единъ отъ селскитѣ ханища.

[illegible], $3^1/_2$ часа на сѣверъ отъ Паланка, въ горното [illegible]еличката-рѣка, на пжтя за Враня. Кжщитѣ [illegible]жти по околнитѣ бърда. Планинисто мѣсто, [illegible], овезъ, картофи и сѣно. Гората е букова. По селянитѣ направили едноетажна сграда съ двѣ

отдѣления, отъ които едното служи за параклисъ, а другото за училищно помѣщение.

9) *Голѣма и Мала Църцория*, $3^1/_2$ часа на с. и. отъ града, расположени между българската граница и Велявръхъ. Почвата на тѣзи села е много по-плодородна отколкото на прѣднитѣ двѣ, има добри полянки, дѣто се раждa ръжь, пшеница, овезъ, ечмикъ и пр.; гората е храстова. Има само развалини отъ църква. Нѣматъ училищно здание, а училището помѣщава се въ хана..

10) *Търново*, 2 часа на и.-с.-и. отъ Паланка, въ жгъла между Крива и Киселичка-рѣка до Бълг. граница. Мѣстностьта е сжща, както и въ Църцория. Въ Търново и Църцория има много крушови дървеса. Мнозина отъ селянитѣ му напускатъ селскиятъ животъ и се занимаватъ съ фурнаджилъкъ въ съсѣднитѣ два града. Всрѣдъ селото е църквата и училището на усамотено мѣсто. Търновската църква е най-стара отъ църквитѣ въ Паланечката кааза, тя е съградена прѣди 900 години. Въ нея се намѣрилъ единъ пергаментенъ миней, една часть отъ който е била испроводена въ Цариградъ на редактора на вѣстникъ „Извѣстникъ“; въ тази часть имало житие на Славянскитѣ просвѣтители Св. Кирилъ и Методи, а другата стои у селския свещеникъ.

11) Дурачка-рѣка близо до града по течението на едноименната рѣка. Покрай рѣката има водениции и тепавици. Едно врѣме въ това село е имало самокови, дѣто се е разрабoтвало желѣзо. Това село се продължава до билото, което съединява Осоговската планина съ Лисецъ.

12) Задъ билото съсѣдно съ с. Дурачка-рѣка е селцето *Дрѣнакъ*, което се допира до Кратовско и Кочанско. То е гористо и стръмно мѣсто, бѣдно, затова и селянитѣ се занимаватъ главно съ кираджилъкъ, вжгленарство и дърварство. Тукъ се раждатъ най-вече картофи.

13) *Станци*, малко село надъ селото Дурачка-рѣка, распръснжто по изворитѣ на станечката рѣка и по станечката гора, въ която между букитѣ има и дървеса, отъ които правжтъ обржчи за бъчви.

14) *Подържи-конь*, наречено тъй, споредъ прѣданието, отъ слѣдния случай: единъ турчинъ отишълъ съ воорженъ конь (въ сѣдлото му тикнжти пищофи) и подалъ коня на единъ селянинъ съ думитѣ *подржжъ-коня*; нъ той щомъ зелъ коня, възсѣднжлъ го и побѣгнжлъ. Едни отъ селянитѣ се зани-

мавать съ джелеплъкъ и каратъ овци въ Цариградъ за продань. Распръснѫто е по Говедакъ-планина.

ГЛАВА VII.

Кочанската кааза.

I. *Общъ прѣгледъ*. Кочанската кааза е крайната ист.-точна кааза на скопския санджакъ. Тя е обиколена съ ази: Кратовската, Паланечката, Джумайската, Мел-а, Петришката, Струмишката, Радовишката и Щипската. лка часть тя досѣга и Българо-Турската граница. ѣ каази: Джумайската, Мелнишката, Петришката сѫ въ Солунскиятъ виляетъ. Границата ѝ съ върви по билото на Султанъ-тепе и отчасти ото на Осоговската пл.; останѫлата часть отъ би-Осоговската пл. образува границата ѝ съ Българ-ката кааза; границата съ останѫлата часть каза и цѣлата граница съ Мелнишката върви на наречената Малешевска пл. Пограничнитѣ ата и Мелнишката кааза сѫ: Турско-Га-нечко) и Лисия (Джумайско); Дзвегоръ (Пиянечко) а (Джумайско), между които Осогово се нарича пл. съ най високъ върхъ Обелъ, който се издига а; Градъ (Пиянечко) и Лѣшко (Джум.), Исте-ъ (Пиянечко) иЪлг.-Габрово (Джум.), между които се Бигла планина; Цървникъ (Пиянечко) и Тросково), между които е голиятъ високъ върхъ Врабчукъ; (Малешевско) и Слатина (Мелнишко), Берово (Мале-и Влай (Мелнишко), между които е Брѣза пл., която ьзва съ сѣв.-ист. край на Огражденъ; Огражденъ е на прѣ-съ Петричката и часть отъ Струмишката кааза. Плачко-пл. загражда каазата отъ югъ; по билото ѝ върви грани-останѫлата часть отъ Струмишката и цѣлата Радо-Съ Щипската кааза Кочанската се срѣща на ство; отъ западния край на Плачковица прѣзъ на Кочанското поле задъ с. Бурилча грани-тѣзи двѣ каази излиза до Злѣтовщица до с. дѣто се срѣщатъ тритѣ каази: Кочанската, Щип-овската. Границата съ послѣдпата върви отъ

тукъ на горѣ сѣ по билото на голѣмия клонъ, който се ис
пуска отъ Султанъ-тепе, сир. по билото на Раткова-скала
Пониква, Китка, Лопенъ до Султанъ-тепе, дѣто се срѣщат
пакъ три каази — Кочанската, Кратовската и Паланечката.

Въ тѣзи граници Кочанската кааза има най-голѣма
дължина отъ с.-з. къмъ ю.-и., именно отъ Султанъ-тепе до
Огражденъ, 14 — 15 часа, а най-голѣмата ѝ широчина отъ
сѣверъ къмъ югъ 8 — 9 часа.

Въ състава ѝ влизатъ слѣднитѣ мѣста: цѣлиятъ южен
склонъ на Осоговската планина, който при своята полега
тость съставява около $^1/_3$ часть отъ цѣлата кааза; сѣв.-источ
ниятъ склонъ на Султанъ-тепе и клонътъ му Лопенъ
источниятъ склонъ на останѫлата часть отъ този клонъ
склонътъ на Осогово и спусковетѣ му образуватъ $^1/_8$ част
отъ каазата. Източниятъ склонъ на Малешевската пл. п
цѣлото ѝ продължение съ източнитѣ ѝ спускове, сѣвернит
склонове на Огражденъ и Плачковица и цѣлиятъ Голакъ съ
ставяватъ останѫлата планинска часть на каазата. Расшире
нитѣ мѣста на Брѣгалнишката долина, именно Кочанскот
и Малешевското полета сѫ единственитѣ низки мѣс
каазата; долинитѣ на другитѣ потоци не могѫтъ да се
татъ за равнини, защото всички почти сѫ тѣсни и мал
Значи, по съставнитѣ си части Кочанската кааза е повеч
планинска страна, около $^3/_4$ отъ каазата е чисто планинс
страна, а само $^1/_4$ е равнина.

Общата форма на каазата е 4-ѫгълникъ съ дължин
отъ истокъ къмъ западъ. Сѣверната линия образува Осогов
ската верига, южната — Плачковица, която въ източния
край е малко завита и издадена на вънъ съ Огражденъ пл.
източната — Малешевската планина, западната въ сѣве
ѝ часть — Пониква, а въ южната си е отворена. Поч
срѣдата 4-ѫгълникътъ е раздѣленъ на двѣ части съ напр
ната Голакъ пл. Ако можешъ да се качишъ на нѣкоя
сочина надъ устието на Злѣтовщица и да се обърнешъ
лицето къмъ истокъ, прѣдъ себе си ще имашъ цѣлата к
отъ лѣвата си страна ще имашъ Осоговската пла
полегатъ и издутъ въ срѣдата склонъ, източниятъ к
която планина се губи отъ очитѣ ти въ небеснат
паралелно ней отъ дѣсната си страна ще имашъ
вѣсна стѣна — Плачковица пл., източниятъ край
тъй сѫщо не виждашъ, защото въ този си край тя

на юго-истокъ до Огражденъ. Въ пространството между тѣзи двѣ паралелни стѣни почти на половина отъ дължината ще имашъ прѣдъ себе си напрѣчната стѣна Голакъ пл., а между нея и краката си ще имашъ 4-жгълното и весело Кочанско поле въ видъ на широка и съ високи стѣни заградена отъ странитѣ рѣчна долина, а задъ стѣната ще имашъ една впадина. Високитѣ тъмни на гледъ и съ остри гребени спускове на Плачковица, прострени по сѣверна посока, голитѣ скалисти хълмове на полегатитѣ Осоговски поли и източнитѣ широки плоско-видни съ хълмисти издигнатини спускове на Малешевската пл. по западна посока—и тритѣ тѣзи, спускове колкото се отдалечаватъ отъ майката, толкозъ повече се снижаватъ и най-подиръ свръшватъ въ долината на Брѣгалница, която образува най-низкото мѣсто на впадината задъ Голакъ.

По характеръ, производителность и даже по население каазата може да се раздѣли на 3 части.

1) Осоговската планинска часть по склона на Осогово е гола скалиста, отъ горѣ има твърдѣ плитъкъ пластъ глинеста или варовита почва, несгодна за обработване. Долинитѣ на потоцитѣ и сж тъй сжщо несгодни за обработване и заселяване, защото сж тѣсни, иматъ каменисти дъна и скалисти страни. Гористи мѣста се срѣщатъ само по западнитѣ краища на Осогово, а въ всичкото друго пространство нѣма ни едно дърво. Даже рѣчнитѣ долини сж лишени отъ дървесна растителность. Селата сж малки, растурени; по видъ, устройство и характеръ тѣ много приличатъ на Кратовскитѣ и Кумановскитѣ при — козяшки села, отъ които се различаватъ само по туй, че не сж толкозъ много растурени. Населени сж съ българи, които сж бѣдни по състояние, на низка степень по развитие. Тѣ сж отъ племето Шопи и за туй въ Кочани това мѣсто го викатъ *Шопско*. Сжщо такъвъ характеръ иматъ селата по Голакъ. Различаватъ се по туй, че долината на Брѣгалница въ клисурата въ Пиянечко и долината на Осойница—даватъ на жителитѣ имъ повече срѣдства за поминъкъ. Земледѣлието не удовлетворява нуждитѣ на населението въ Осоговско даже въ плодородни години. Попеже мѣстото е високо, отъ житнитѣ произведения тукъ вирѣватъ въ малко количество само ръжъ и овезъ. Населението се храни исключително съ ечмикъ, който купуватъ отъ полскитѣ села въ замѣна на ръжьта; ръжъ чиста или смѣсена съ ечмикъ ядатъ само най-богатитѣ кжщи. Нѣколко села въ ви-

съ царевица, която купуватъ отъ полскитѣ села въ замѣна на овощията, които имъ продаватъ. Скотовъдството е единственият по-видепъ источникъ за богатство на жителитѣ въ тѣзи села. По билото на Осоговската пл., нѣкждѣ и по склона и има доста добри пасбища, нъ отъ тѣхъ околното население не може да извлича възможната полза, защото е бѣдно и не може да подържа стада отъ иманье. Отстраненъ, бѣденъ самъ по себе, този край е едно отъ най-неизвѣстнитѣ мѣста въ нашипско.

2) Характеръть на мѣстата и селата въ Малешево ще видимъ при отдѣлното описание на тази мѣстность.

Плачковица пл. никакъ не помага на земледѣлието, за туй пъкъ чудесно е сгодна за развито дърводѣлство и скотовъдство. Цѣлата е почти ненаселена. Само въ при малешевския край има нѣколко села въ планината и по билото ѝ, на нѣколко мѣста има влашки колиби.

3) Първо мѣсто въ каазата по хубость и богатство държи полето по срѣдното течение на Брѣгалница и по долното течение на Злѣтовщица. Почвата всрѣдъ полето е църноземъ, който е водестъ и богатъ съ иль отъ наноситѣ на рѣкитѣ Брѣгалница и отъ Осоговскитѣ и Плачковшкитѣ притоци. При политѣ на Плачковица почвата е размѣсена съ пѣсъкъ, при политѣ на Осогово на зап. отъ Кочани — съ варовита земя, а на истокъ отъ него съ глинеста почва. При тази почва и при богатото естествено напоявание „*коритото*“ (така викатъ срѣдната часть на Кочанското поле) е едно отъ най-плодороднитѣ и най-богатитѣ полета не само въ Скопско, нъ и въ цѣла Македония. Въ царевицитѣ по коритото конникъ се губи, оризитѣ сж по-силни отъ всѣкждѣ дрѣгадѣ, тукашнитѣ лубеници нѣматъ равни на себе по голѣмина, а ечмицитѣ сж църни отъ сила; по височината пъкъ могжтъ да се мѣржтъ съ ръжьта на нѣкои по-слаби мѣста. Богатството на тъзи мѣста добрѣ е отбѣлѣзано въ слѣдната приказка: Султанътъ останжлъ зачуденъ, когато се научил че градъ Кочани, сжществуванието на който въ граі на империята му едвамъ знаялъ, дава данъкъ повече, с колкото други голѣми и добрѣ извѣстни мѣс: Е отъ това той нарекълъ Кочанското поле „*алт* (гнѣздо на златото)“. Въ полето се сѣжтъ всичк гѣ в

жита, нъ главно мѣсто държатъ оризътъ и царевицитѣ. Нивитѣ ги мѣняватъ ту съ оризъ, ту съ царевица край рѣката или съсъ жито въ по-исцѣденитѣ мѣста, а по нѣкждѣ съ бостани. Царевицата може да стои 2 — 3 години наредъ, а оризътъ не бива да стои повече отъ 2 г. на една нива, защото ѫ развали. Полето е най-населената часть на каазата. Тукъ има села въ 3 реда: при политѣ на Плачковица, край Брѣгалница и при политѣ на Осогово.

По климатъ Кочанската каза може да се раздѣли на 2 части съ една права линия, теглена отъ селото Лѫки на Плачковица планина прѣзъ Голакъ пл. до селото Гърляни на Осогово: въ мѣстата на истокъ отъ тази линия климатътъ ще бѫде значително по-студенъ отколкото въ западнитѣ. Въ Осоговската часть на тази половина зимата е сурова, а лѣтото горещо за това, че мѣстото е голо и скалисто, та силно се напича. Въ низката часть зимата не е толкозъ сурова, защото мѣстото е заградено, а прѣзъ лѣтото климатътъ е горещъ поради околнитѣ скалисти голини, влаженъ и не здравъ отъ голѣмитѣ и лошави испарения на блатиститѣ и водести мѣста. Тукашниятъ климатъ прѣзъ лѣтото е най-нездравиятъ въ цѣлия санджакъ. Гибелното му влияние върху здравьето на мѣстното население се чете въ лицата на полскитѣ жители. Земледѣлието и скотовъдството сѫ еднакво развити и даватъ на населението достатъчни срѣдства за поминъкъ. Споредъ туй състоянието на населението въ каазата изобщо взето е доста добро. Тя е една отъ най-богатитѣ каази въ Скопско. Има селяни, които сѫ въ по-добро състояние отъ много граждани. На чужбина ходѫтъ само нѣкои отъ жителитѣ въ селата по Осогово и по Голакъ. Лѣтно врѣме и малешевци ходѫтъ като аргати-жетвари и вършачи въ околнитѣ полски мѣста.

Отъ земледѣлскитѣ произведения първо мѣсто държи оризътъ. Кочанскиятъ оризъ е първъ по качество въ цѣла Македония и славата му е голѣма даже вънъ отъ Турция. По количеството на ориза Кочанската каза държи първо мѣсто между всичкитѣ други мѣста, дѣто става оризъ. Лѣтно врѣме цѣлото поле прѣдставява едно блато, надъ което се люлѣѫтъ върховетѣ на ориза! Цѣлата каза изнася само на вънъ до 25,000 товара оризъ, който се носи по цѣла западна и юго-западна Македония до Битоля и Охридъ и вънъ отъ границата въ България и Сърбия. Този оризъ се про-

дава 1—1½ гр. по-скжпо отъ другия оризъ. Най-добрятъ се продава въ обикновени години 3 гроша ока въ Турция и 5 гроша вънъ отъ Турция; срѣдниятъ 2½ въ Турция и 4 гр. задъ границата; а долниятъ 2 гр. съ 4 гроша. Отличителното свойство на този оризъ е това, че той много лесно се вари и силно набъбнува — на 3 части вода стига една часть оризъ. Оризътъ въ Кочанско става по Брѣгалница, по Масълница и по Осойница. По двѣтѣ първи оризътъ е по-добъръ отколкото по третата, а най-добъръ оризъ става по Брѣгалница въ Кочанския синоръ и по Масълница въ синора на с. Оризари. За туй земята въ тѣзи синори е най-скжпа въ цѣло Кочанско — въ Оризари има мѣста, които се продаватъ до 30 лири дюлюмътъ. Многоводието и якостьта на земята сж главнитѣ причини, които помагатъ на ориза да вирѣе; а да бжде той отъ горно качество най-много помага топлата вода на рѣкитѣ. Водата на р. Осойница е по-студена, долината ѝ не се натрупва съ иль, туй оризътъ тамъ е по-слабъ и отъ по-долно качество, а водата на Масълница е топла и всѣкога мжтна, за туй по тази рѣка става най-много и най-добъръ оризъ.

Всичкитѣ други видове жита излизатъ въ доста голѣмо изобилие въ Кочанско. Кочани изважда много жито, което се распродава повечето въ околнитѣ градове или се купу отъ Латиновата компания, която го праща въ Солунъ. Ашъръ-тъ на каазата може да даде до 20,000 шиника жито и 4,500 товара оризъ, а въ пари той се продава за 17,000 лири (Малешево е 2,000 лири). Отъ пшеницата еднакво вирѣятъ и тритѣ ѝ главни видове: осадка, мурейка и цървенка.

Трето мѣсто държи афионътъ; по количеството на афиона Кочанската каза е втора въ Скопско подиръ Щипската, а по качество тя е равна ней. Отъ Кочанско излиза около 9,000 — 12,000 ока афионъ, който купуватъ щипски и солунски търговци. Спахилъкъ за афиона плаща се 1,050 — 11,000 лири годишно. Лозята удовлетворяватъ мѣстнитѣ нужди на населението. — Кочанскитѣ лубеници се срѣщатъ по пазаритѣ на околнитѣ градове.

Скотовъдството е развито най-много въ планинска на каазата по Плачковица и въ Осогово, нъ не е за репо и въ полето. Тъй напримѣръ само градски бачила бачило има 100 глави) има до 30 въ полето. Овцевъ, и козевъдството заематъ първо мѣсто. Едъръ добитъ

ѕ се развъждатъ малко въ Малешево. Иманьето го
ь повече Цариградски търговци. До 9,000 глави се
ь само въ града, безъ да се смѣта онова, което се
направо отъ селата и отъ Виничкия пазарь. Бегли-
цѣлата кааза се продава сега за 7,500 лири. Прѣди
години той се е продавалъ за повече, а още по прѣди
00—12,000. Това показва, че въ послѣдно врѣме
ско извѣстенъ отпадъкъ въ скотовъдството. Въ
Ко ската часть па каазата безъ Малешево и
до 5,000 бюлюка иманье.

отъ скотовъдскитѣ произведения на Кочанско
и *„влашкото сиренье“*. Вълна се продава около
—60,000 ока, часть отъ която се носи въ Щипъ и
дѣто се продава на Шкодрански търговци, а дру-
сть ѫ купуватъ на връщание за дома бозаджиитѣ
ско и Тетовско, които пъкъ тамъ отъ своя страна
атъ пакъ на Шкодрански търговци. Повече вълна
Овче-полскитѣ села, и тя се носи повечето на-
ь Щипъ и Велесъ, а редко въ Кочани. Доста вълна
гъ и селата при Плачковица, нъ тя не е тъй мека
като овче-полската. Кочанското влашко сиренье не
-долу отъ Палапечкото „влашко сиренье“ и отъ
което „бачевско сиренье“. То се прави по два начина,
бива отъ 2 вида: *биено* и *небиено*. За да излѣзне
о биепо, бияѫтъ прѣсното млѣко дордѣ му искаратъ
слѣдъ което го подсирватъ съ сирище; а за не-
ье, слѣдъ като измълзѫтъ млѣкото, прѣцѣждатъ
ъ цѣдило, съгрѣватъ го малко и сетнѣ му турятъ
о. Само въ Плачковица излиза до 8,000 ока хубаво
шкавалъ сиренье.

ь промишленитѣ произведения извѣстенъ е само ма-
иятъ шаякъ, който се продава повече на Виничкия

нието въ Кочанско състои отъ българи, турци

.

ѣ сѫ въ болшинство, вторитѣ освѣнъ въ града
въ нѣкои села, а третитѣ живѣѫтъ по планинитѣ,
въ Плачковица планина. Българитѣ по плѣменно
сѫ отъ шопитѣ. Малешевци сѫ чисти шопи
нѣкло и обичаи, такива сѫ и жителитѣ въ гор-
на Осогово. Жителитѣ въ селата при Плачко-

вица сѫ близо до малешевцитѣ. Пиянцитѣ прѣдставяватъ прѣходъ отъ шопитѣ къмъ овче-полцитѣ. Такова распрѣдѣление на населението по происхождение даватъ и мѣстнитѣ жители; въ Кочани *шопско* наричатъ всичкитѣ мѣста на сѣверъ и истокъ отъ града.

Костюмътъ на българитѣ въ Кочанско може да се раздѣли на четири носии: 1). въ селата при Плачковица, 2) малешевскитѣ, 3). селата по Голакъ и Осоговската пл. и 4). селата въ полето и въ долнитѣ части на Осоговската пл. на западъ отъ Кочани.

1). Въ селата при Плачковица мѫжьетѣ носѧтъ: тѣсни шаячни потури, малко набрани отъ странитѣ на кълкитѣ. Отъ колѣната на долу тѣсната пачавица е расцѣпена за закопчуване, а на долния край отъ неѭ е продълженъ отъ горѣ на крака единъ издатъкъ, широкъ колкото китката на рѫката. Гайтани има само на носа на пачавицата: дѣлничнитѣ дрѣхи иматъ по четири реда, а у праздничнитѣ и цѣлнятъ носъ е направенъ отъ гайтани. Подъ колѣната пачавицитѣ сѫ вързани съ подвезки, които сѫ широки два пръста и сѫ направени отъ цървена вълнена домашна материя. На горния край потуритѣ сѫ прѣпасани съ широкъ до една педя поясъ, направенъ отъ морава домашна вълнена материя съ по една бѣла пръчка на горния и долния краища. При долния край на пояса отпрѣдъ турѭтъ бѣла кърпа. Отъ долу надъ пояса носѧтъ минтанъ отъ домашна вълнена материя съ надлъжни бѣли, църни или сини редове; а отъ горѣ носѧтъ „джане“ — кѫса до пояса добрѣ прилѣпнѫла на тѣлото горна дрѣха направена отъ църнъ шаякъ съ рѫкави и поли, рѫбоветѣ на които сѫ украсени съ разни фигури, шити отъ църнъ домашенъ гайтанъ.

Носѧтъ вълнени бѣли чорапи, а кошулитѣ имъ сѫ безъ голѣми корили. Праздничнитѣ дрѣхи се отличаватъ само по нѣкои украшения и прибавки. Потуритѣ иматъ отдзадъ сѣдло, на рѫбоветѣ по джебоветѣ и на корема подъ пояса иматъ широки гайтани, носоветѣ сѫ по-голѣми и съ повече гайтани украсени. Надъ минтана турятъ свилена „френска“ кошуля отъ тънъкъ памученъ или копринен платъ съ конци отпрѣдъ на гърдитѣ и съ тѣсни набрани рѫкави, а надъ кошулята елече отъ шаякъ, чоха или басма безъ рѫкави и отворенъ като минтанътъ, нъ по-малко отъ него. Лѣтно врѣме не турятъ джането, за да се гледатъ рѫкавитѣ и гър-

дитѣ на кошулята. На главата си турятъ фесъ съ пискюль, нъ не ударенъ на кълъпъ, а на краката си обуватъ кондури намѣсто дѣлничнитѣ опинци.

Женитѣ въ дѣлниченъ день носѫтъ слѣдното облѣкло: кошуля дълга до петитѣ и направена отъ тънко памучно плат ; отъ горѣ носѫтъ елекъ — дрѣха дълга до подъ ко- съ поли, обшити по края съ два реда гайтанъ безъ съ отворени гърди; тя е направена отъ домашна материя, общиятъ шаръ на която е синь (за ста- ни) или цървенъ (за младитѣ) съ бѣли или сиви отъ горѣ на долу. Отъ пояса на горѣ посѫтъ мип- отъ сѫщата материя, нъ съ други шарки, съ тѣсни и дълги а Въ долния имъ край напрѣдъ се издавало дълго три 4-ѫгълно парче, което сега вече е излѣзло отъ мода. итѣ се прѣпасватъ съ „алоори“ или пояси отъ пъстра йска свилена материя, а по-старитѣ — съ широки до пръста пояси направени отъ домашна материя и ис- гр съ 4-ѫгълничета отъ различенъ шаръ. Отпрѣдъ турятъ пешкиръ отъ цървена вълнена материя съ зелени и пръчки на прѣку. Чорапитѣ имъ сѫ вълнени, бѣли, съ шарки като цвѣтъ при глѣзенитѣ. На главата си но- ъ купечки шамии. Зимно врѣме отъ горѣ носѫтъ джубе но отъ чоха за праздничнитѣ дни, а за дѣлничнитѣ - от п къ. До пояса то прилѣга на тѣлото, а на долу ва. То се носи не закопчано. Намѣсто него нѣ- ѫтъ джане като мѫжьетѣ. Подъ елека въ празд- день носѫтъ шалвари, които отъ долу се виждатъ подъ елека. Напослѣдъкъ въ тѣзи села почнѫхѫ да ѫтъ прости фустани за праздницитѣ.

2). Въ Малешево мѫжьетѣ носѫтъ тѣзи дрѣхи: потури п оки сѣдла направени отъ тънъкъ църнъ или синь . Различаватъ се отъ потуритѣ въ прѣди-описания ко- още по това, че иматъ повече гайтани и сѫ по-тѣсни илѣпнѫли на спагата, по-набрани на кълкитѣ, и шая- по-тънъкъ и по-гладъкъ. Минтанътъ се отличава отъ описания по това, че шаркитѣ на материята сѫ по- Прѣпасани сѫ съ широки до $^1/_3$ аршинъ и дълги нѣ- аршина пояси, които сѫ направени отъ вълнена ма- съ равъ шаръ. Намѣсто поясъ нѣкои носѫтъ зу- се различава отъ пояса по това, че е малко по- пъстро нашарена. Зуницитѣ сѫ прочути въ цѣло

Кочанско по хубавитѣ си шарки и по добрѣ изработената материя, отъ която сѫ направени.

Джане (тукъ го викатъ либаде) дълго до подъ пояса и по-широко отъ прѣди-описаното, подставено съ църна агнешка кожа. Намѣсто либадето лѣтно врѣме носѫтъ „доламка“ — дълга шаячна дрѣха безъ ржкави, съ поли дълги до колѣната и се крои като сѫщо палто; тя се носи непрѣпасана. На мѣсто долама старитѣ носѫтъ джубе, както прѣди-описаното и като него подставено съ църна агнешка кожа. Чорапитѣ имъ сѫ чисти бѣли и високи до малко надъ глезенитѣ. На главата си носѫтъ гугли или калпаци. Старитѣ носѫтъ голѣми и разбухтавени гугли или калпаци, а по-младитѣ по-малки и малко по-добрѣ скроени въ форма на фесъ. Праздничното имъ облѣкло е сѫщото, само че с по-чисто и по-ново.

Жепитѣ носѫтъ дълги до петитѣ прости не нашарени кошули. Отъ горѣ надъ тѣхъ носѫтъ елекъ, който има сѫщиятъ крой, както и прѣди-описаниятъ. Тукъ той е направенъ отъ тънка и дрбрѣ изработена материя „аладжа“, която по тънкостьта си и по хубавото изработване се слави по цѣло Кочанско. Материята е разно-обагрена, а общиятъ ѝ шаръ затворено-зеленъ. Краятъ ѝ малко се различава отъ прѣди-описания. Отзадъ малешевскитѣ елеци иматъ станъ—пластъ, широкъ колкото държи задпината на тѣлото. За краищата на стана политѣ сѫ зашити така, щото отъ двѣтѣ страни отъ пояса па долу дрѣхата е по-издута, а отзадъ и отпрѣдъ — сплѣснѫта. По срѣдата на стана и въ прѣдната часть на политѣ шаркитѣ ходѫтъ право отъ горѣ на долу, а въ краищата на стана и политѣ вървѫтъ на страна, наклонени отъ горѣ на долу и подъ остри жгли, които иматъ върховетѣ си на ржбътъ, дѣто сѫ зашити политѣ за стапа. Такъвъ крой иматъ праздничнитѣ елеци па всичкитѣ мѣста; въ разнитѣ мѣста на Скопско тѣ се различаватъ само по шара, по дебелината на пръчкитѣ и др. т. дрѣбни работи. Малешевкитѣ сѫ извѣстни по умѣнието да располагатъ добрѣ шароветѣ, — поради това малешевскитѣ елеци държѫтъ пъ мѣсто по шаркитѣ си. Такива елеци подставени съ ле платно отъ долу носѫтъ младитѣ малешевки, а по-ста намѣсто тѣхъ носѫтъ „саи“ — сѫщи елеци направе по-тънка църна вълнена материя и неподставени отъ Подъ елека носѫтъ минтанъ съ поли, които се прѣхв

у друга, както у мѫжкия и съ малъкъ отворъ въ
сть на гърдитѣ, както у елека. Материята му е
о и на елека, само шароветѣ се избиратъ по-
ообразие. Върху елека прѣпасватъ поясъ като
лко по-тѣсенъ и по-кѫсъ отъ него и прѣпасанъ
Надъ елека и тѣ като мѫжьетѣ носѫтъ либаде.
жтъ либадето зимно врѣме, а женитѣ лѣтно
, което е направено отъ тънъкъ църнъ шаякъ.
до подъ колѣната, безъ рѫкави, съ цървена бух-
щенъ гайтанъ на рамото. Краищата на ра-
и съ единъ, а краищата на яката и на по-
д реда синь домашенъ гайтанъ. Подъ рамото
5(тѣ иматъ шарка въ форма на 4-жгълникъ,
краищата има по два реда гайтани, а срѣдата
къ е везана съ сърма. На долния край шаркитѣ
съ бухки, образувани отъ разпищенитѣ краища
итѣ. Отъ шарката надъ джеба се испускатъ на
а синь гайтанъ до шарката подъ рамото. На
по-старитѣ носѫтъ църни шамии, а по-младитѣ
ъ иматъ пърцелъ безъ пари и безъ други при-
чниятъ женски костюмъ състои отъ тѣзи дрѣхи:
отъ разно-обагрена прежда истъкана въ видъ
Полка подплатена съ вълнеста овча кожа.
съ съ тепелъкъ завитъ до половина съ шамия
ботена „кръстачка“, която е закрѣпена за
срѣбърна игла. Между разгърденитѣ пазухи
се вижда кошулята, която е закопчана съ копче
съ синджирче о дѣсното рамо. Такъвъ костюмъ
двѣ лири т., като не смѣтаме работата.
итѣ въ селата по Осогово и въ Пиянецъ но-
ѣ дрѣхи: бечви отъ дебелъ църнъ шаякъ, които
ъ съ кѫси и широки пачавици, а горѣ сѫ прѣ-
белъ синь учкуръ. На края на пачавицитѣ има
а и „края“ отъ синь дебелъ гайтанъ, а отъ
отъ горѣ до долу има само по единъ такъвъ гайтанъ.
на бечвитѣ прѣпасватъ съ широкъ и дълъгъ
четири пѫти и направенъ отъ дебелъ мате-
у(шарки и отъ тъмно-цървенъ цвѣтъ. Минтанъ
Бди-описанитѣ села, пръчкитѣ на който сѫ отъ
ъ; общиятъ цвѣтъ на материята е въсцървенъ.
тъ повечето потури отъ църнъ шаякъ, които

по крой заематъ срѣдно мѣсто между осоговскитѣ (
малешевскитѣ потури. Отзадъ тѣ сѫ безъ сѣдло и мал
широки отъ малешевскитѣ; отъ колѣната на долу не
широки като осоговскитѣ бечви, нъ не сѫ и тъй тѣсн
малешевскитѣ потури. Отъ горѣ турятъ долама дълга
яса. Ржкавитѣ ѝ сѫ напълно затворени само при
а на долу тѣ сѫ спуснѫти като ивица, която покрива
само отъ горѣ. На лакътя отъ вѫтрѣшната страна на
има два гайтана на двата рѫба на ивицата. Когато
да турѭтъ ржката въ ржкава, завръзватъ тѣзи гай
обикновено ги въвиратъ единъ въ другъ, завръзват
държѫтъ ги отзадъ на плещитѣ си. По рѫбоветѣ на
щата на политѣ има четири реда гайтанъ, а по кр
на ржкавитѣ два реда. Зимно врѣме доламата е под
съ дебела църна овча кожа, а лѣтно — съ тънка ак
Върху тази долама носѭтъ друга по-дълга. Тя е нап
отъ дебелъ „серилявъ“ (въсцърно-жълтеникавъ) цвѣтъ
сѫщиятъ крой, дължина и ширина като джубето, само
витѣ ѝ сѫ не цѣли, като у джубето, а половини като
ната долама, отъ което и тази горна дрѣха се
не джубе, а долама. Гайтанитѣ на горната долама
малко и по-малки отколкото на долната; отъ ст
има два джеба отворени. На пояса си тѣ турятъ ре
бѣла кърпа, а на главитѣ носѭтъ шапки отъ агнешк
съ овална форма.

Женитѣ носѭтъ: кошуля, както у горнитѣ села. Е
имъ е дълъгъ, а по шаркитѣ си държи срѣдно мѣсто
полскитѣ и малешевскитѣ елеци. Общитѣ шарки сѫ
ложени като на полскитѣ елеци, нъ сѫ по-искусно
вени, защото осоговкитѣ взиматъ „урнеци“ (модели) с
сѣдкитѣ си малешевки, които сѫ прочути по искусти
шарѭтъ материитѣ. Отъ горѣ на елека носѭтъ джубе
тукъ се вика либаде. Пояситѣ имъ сѫ кемери, чорапит
безъ никакви шарки и високи до надъ глѣзенитѣ. Ж
сѫ по-работни отколкото въ ближнитѣ тѣмъ села. З
прѣзъ другото свободно врѣме тѣ изработватъ шаякъ,
материя за минтани и елеци и сами ходѭтъ въ гр
„женския пазарь“ да продаватъ изработенитѣ нѣща,
могѫтъ да купуватъ потрѣбнитѣ нѣща за рухо на
ритѣ си. Тѣ ходѭтъ на работа и въ планината, за т
говкитѣ носѭтъ на краката си опинци отъ дебела к

арь. Бѣлата кърпа на главата на женитѣ прѣдставява
лич елната черта на осоговския костюмъ; по всичко друго
т дъ срѣдно мѣсто между полския и костюма на се-
, і Плачковица и прѣдставява прѣходъ отъ полския
лешевския костюмъ.

4) Въ полскитѣ села мѫжьетѣ носѧтъ: гащи широки и
кѫ подъ пояса, „фустанъ“ или кошуля съ широки ръ-
до колѣна, широка и отъ пояса на долу малко
Елекъ, който е направенъ както и у другитѣ села,
, рѫкави. Шаркитѣ му сѫ двойни: бѣли широки до
пръста и между тѣхъ тънки сини и цървени пръчки
китѣ падлъжъ отъ горѣ на долу. Зимно врѣме носѧтъ
я минтанъ, или подъ елека кемеръ. Поясъ тѣсенъ
щ га, на шаръ цървенъ, съ тънки бѣли пръчки на-
Той е направенъ отъ такъва яка материя и е тъй
гъканъ, щото, като се прѣпаше нѣколко пѫти около
селянина, образува нѣщо като обрѫчъ. Посрѣдъ
т стѣгнѫто прѣпасватъ ремъкъ, отъ дѣспата страна
виси синджирче за ножъ, а у старитѣ — и едно
кесето за тютюнъ. Чорапи вълнени, дебели и
шарени, общиятъ шаръ на които клони на цървено.
си турятъ бѣла чалма завита на витки съ
край отзадъ. Въ зимно врѣме отъ горѣ си турятъ
ъ овча кожа дълъгъ до колѣната и скроенъ като
к(хътъ на по-старитѣ е дюзъ безъ край, широкъ
петитѣ. Бечви широки като осоговскитѣ, отъ
зличаватъ по туй, че сѫ горѣ по-къси и се при-
ь учкуръ върху пояса, а не подъ него. Ючкуръ
ія вървь. Дѣлничното елече е като прѣди-описа
дничното се отличава по туй, че подъ рамената
отъ сърменъ ширитъ единъ пръстъ широкъ; съ
и е обшита яката и мѣстото около копчетата.
ѣ на женитѣ се отличаватъ отъ другитѣ ко-
че сѫ направени отъ по-дебело платно и на
отъ лѣво и отъ дѣсно имать 4-жгълни фигури,
отъ църни конци. Нѣкои си шарѫтъ и якитѣ на
цитѣ имъ сѫ направени отъ по-дебела мате-
ѕси, за да се виждатъ шаркитѣ на кошулята.
на гърдитѣ имать ширити отъ купечка материя.

Основата на материята му е червена, пашарена съ бѣли пръчки, нѣкои тънки, а други широки до единъ пръстъ. Подъ елека носятъ минтанъ отъ сѫщата материя и отпрѣдъ отворенъ. „Коцекътъ“ имъ е дълъгъ до пояса и е направенъ само отъ коса безъ други притурки; окачватъ само малко стари пари. Пешкиритѣ сѫ както въ селата при Плачковица, защото ги правятъ по урнеци взети отъ тамъ. Момитѣ тукъ притурятъ на двата долни краища по единъ кръстъ отъ бѣли, църни, а най-много сини ширити. Поясътъ имъ е като мѫжкия, само че отъ горѣ му не турятъ ремъкъ. У дома си прѣзъ зимата и женитѣ носятъ кожуси.

Такъва е мѫжката форма въ всичкитѣ Щипски, Велешки и Скопски овче-полски села. Само че колкото се приближаваме на кѫдѣ Скопско, елекътъ у женитѣ се прави сѣ по-кѫсъ; въ Скопско поле той е вече 5-6 пръста надъ колѣната, отзадъ съ станъ и при пояса малко набранъ, а въ Църна-гора той се прави отъ бѣлъ шаякъ съ украшения по краищата и е само два пръста подъ пояса. На главитѣ си въ Скопско поле женитѣ носятъ бѣли шамии като осоговкитѣ, а не червени като овче-полкитѣ.

Разнитѣ части на каазата се различаватъ малко и по говора си. Говоръ̀тъ на селата по Осогово и Голакъ пл. се доближава повече отъ другитѣ до источно-българския. Полскиятъ говоръ държи срѣдно мѣсто между градския и говоръ̀тъ на селата при Плачковица, който малко се различава отъ малешевския. Говоръ̀тъ на селата на с.-западъ отъ града въ долнитѣ части на Осогово малко различава отъ градския.

Слогътъ *зл* прѣминава въ *з*: жъто (жълто), жътее се, съза (сълза), мъзамъ (мълзѫ), нъ въ града въ нѣкои думи слогътъ прѣминава въ *у*: *вукъ* намѣсто вълкъ; врекя, свекя, нюк', пок'е, нок'еска, мак'еа (мащеха), вег'а, прег'а, раг'ам; нош (ножь), дош (дъждъ), кашта (въ планинскитѣ села), тупанъ (тѫпанъ); въ града кук'а, дап (дѫбъ), рака, мака, пат, кат, ваглен, ваглен'е (у планинскитѣ села въглишча). Забѣлѣзва се въ тукашния говоръ неправилно употрѣбение на члена въ нѣкои сѫществителни имена отъ мѫжки и женски родъ; така напримѣръ казватъ: мѫжьето, столовето, воловето, коньето, свиньето и др. т., нъ кравитѣ, женитѣ. Особено тоі се забѣлѣзва въ имената отъ мѫжки родъ.

певско и Пиянецъ.

Влаѣ живѣѫтъ въ планинитѣ на колиби, а зимно нѣкѫ отъ тѣхъ слизатъ въ ближнитѣ села. Единственото е скотовъдството, главно овцевъдството.

(ъ едно тѣхно прѣдание, тѣ се прѣселили отъ въ врѣмето на царь Георги II-и и се распръснѫли ѣ въ Кратовско, Паланечко и Щипско. Имало въ които били спазени живи спомени отъ ста- отечество и въ които се описвало прѣселението.

ото имъ е доста оригинално и доста различно го на околното имъ българско население. То от слѣднитѣ дрѣхи: гащи и кошуля, направени отъ п. но. Тузлуци съ широки пачавици направени отъ пена материя. Отъ горѣ носѫтъ бѣла дрѣха, както анински власи, която има крой еднакъвъ съ ко- нета, не подставена съ бѣла козина. Надъ нея друга църна дрѣха дълга до пояса и неподставена. тъ дрѣха като фустанъ дълга до колѣната ко отъ странитѣ и съ станъ отзадъ. Тя е отъ църнъ шалякъ съ цървени или сини гайтани Косата си завиватъ на горѣ като старитѣ ѫ събиратъ въ една топка, която се издига на Отъ горѣ турятъ една голѣма църна *шервета* ѫ ѣ , дрѣхи сѫ както у мѫжьетѣ.

ѣ , при раждането сѫ сѫщитѣ, както и у о дѣцата сѫ малки, при тѣхъ не пускатъ п , старцитѣ ги прибиратъ при себе си. При уч тѣ иматъ слѣднитѣ обичаи. Мѫжьетѣ не ъ на погребението. Когато мрътвецътъ е въ тѣ се нареждатъ около него по такъвъ редъ: ѣ му роднини стоѫтъ надъ главата, по-далечнитѣ ъ дѣсно, а най-далечнитѣ отъ лѣво. Въ опрѣдѣ- реждатъ се чифтъ по чифтъ отъ двѣтѣ страни, лицето съ *модра (сиия) шамия* и почватъ съ да пѣѫтъ пѣкоя жалостна пѣсень. Въ това съ- го , при което не испускатъ сълза.

работватъ много хубави килими, ямболии гел п покривки, чорапи, кърпи, пояси и др. ъ за продань дори въ Скопйе. Мѫжьетѣ,

които прѣзъ зимата оставатъ дома, работѣтъ наедно съ женитѣ: чешѫтъ вълна, влачѫтъ, прежѫтъ, тъчѫтъ и пр.

§ II. Гр. Кочани.

Кочани е расположенъ при политѣ на Осоговската пл., именно подъ Бахчалъкскитѣ хълмове единъ часъ на дѣсно отъ Брѣгалница по долната часть на дола, по който протича Кочанската рѣка. Отъ всѣкѫдѣ градчето е заградено съ скалисти и непривлѣкателни на гледъ голини; само отпрѣдъ се простира веселото и богато Кочанско поле, прѣку което величествено се издига Плачковица планина. Градътъ е скритъ въ дола и не се вижда, а отъ далечъ се бѣлѣѭтъ казармитѣ, които сѫ построени по лѣвия брѣгъ на рѣката на една височина. Напрѣдъ по рѣката долу до града е имало оризници, отъ които климатътъ е билъ съвършено разваленъ, трѣскитѣ и болѣститѣ прѣзъ лѣтото много голѣми; нъ откато се направихѫ казармитѣ, оризницитѣ се истикахѫ нѡ надолу, та климатътъ значително се подобри. Обаче и сега въ Кочани лѣтно врѣме климатътъ е много горещъ и нездравъ. Горещъ е отъ околнитѣ скалисти голини, които силно се наничатъ отъ слънцето и отъ това, че е въ дупка, дѣто не го хваща вѣтрецъ; а нездравъ отъ лошитѣ испарения, които се дигатъ отъ оризницитѣ въ полето.

Градътъ е простренъ надлъжъ по рѣката отъ двѣтѣ ѝ страни. Главната улица води по рѣката отъ единия край до другия. Въ нея излизатъ малки и тѣсни улички, които слизатъ отъ махалитѣ по стръмнинитѣ на странитѣ на рѣката. Тѣ сѫ малки, тѣсни и криви, послани съ калдъръмъ. Кѫщитѣ сѫ прости на единъ и два етажа, чаршията е малка и стара, правителственията домъ е въ турската махала. Църквата е на тепето на дѣсния брѣгъ на рѣката.

Кочани се дѣли на петъ махали: *Стѫршени* отъ църквата на долу, дѣто старитѣ си стрижели овцитѣ. Тукъ има много градини. *Шамбурска мах.*, така наречена отъ нѣкой си Шамбуръ-бегъ, който е живѣлъ въ нея. Тя е турска махала. *Мохаджирска махала*, която се намира на високото мѣсто на града. *Вакъфска махала* въ мѣстото, кѫдѣто е чаршията, и *Доклевецъ*, дѣто нѣкога се събирали на съборъ, поради което ѫ викатъ още и *Стрѣдцело* (Стрѣдцело или срѣдъ-село наричатъ широки мѣста въ селата, дѣто ставатъ селскитѣ събори). Турскитѣ махали сѫ въ горния край на града отъ двѣтѣ страни на рѣката, напълно уединени и отстранени отъ християнскитѣ. Въ Кочани, както и въ дру-

градове по насъ, напрѣдъ турцитѣ и българитѣ сѫ
размѣсени: първитѣ сѫ живѣли въ всичкитѣ махали на
, а вторитѣ при тѣхъ или около тѣхъ, като слуги или
ни „комшии“. Раздѣлението е ставало полека-лека. На
ра: ле сѫ помагали най-много слѣднитѣ двѣ нѣща.
с л ѣ съ трудолюбието си полека-лека ставали по-
ели а заедно съ туй и по-самостоятелни, та гледали
о бодѫтъ отъ дотегчителното съсѣдство съ турцитѣ
о християнитѣ, кое сами по себе, кое вслѣдствие
ствените реформи, почнѫхѫ да не стоѫтъ като
покорна рая, а особено откато се даде свобода на
ѣ да си правѫтъ цръкви и да биѫтъ клѣпала,
почнѫхѫ да се отстраняватъ отъ християнитѣ
се съб ъ на купъ. Това раздѣление е почти свър-
въ всич гѣ градчета. Въ християнскитѣ махали днесь
станѫли с такива вѣротърпими турци, които работѫтъ
вѣѫтъ съ х тианитѣ; а въ турскитѣ махали сѫ оста-
онѣзи християни българи и цигани, които сѫ още
робье на турцитѣ. Турцитѣ обикновено държѫтъ гор-
га на градоветѣ край рѣкитѣ. Кѫщитѣ имъ сѫ широки
би и просторни градини.

нѣкога билъ по-горѣ по рѣката на мѣстото на
о село Градче, а мѣстото на сегашното Кочани било
го и по него пасѣли цѣли стада свинье.
Гукъ били *„кочинитѣ“* (мѣста, въ които затварятъ
ѣ) на гражданитѣ, отъ което и ново-основаният градъ
реченъ Кочани. При нѣкой бой жителитѣ на града
клани, пролѣла се толкозъ кръвь, щото отъ неѫ се
у а бразда, въ което се удавилъ единъ юнецъ. Слѣдъ
радътъ се прѣнесълъ при кочинитѣ и се нарекълъ *Ко-*
Името на стария градъ не е спазено въ прѣданието;
думитѣ на единъ кочанецъ, то трѣбва да се е викало
, както се вика селото, което останѫло на мѣстото му.
Кочани има 1090 кѫщи, отъ които 315 сѫ български,
анскн, 20 влашки, а останѫлитѣ сѫ турски.

лки исключения гражданитѣ въ Кочани сѫ земле-
тѣ обработватъ най-много оризътъ и афионътъ. отдѣто
ъ прѣхраната. Спахилъкътъ само на гр. Кочани с
а на цѣлата каза — 9,000 л. т. Търговията
въ рѫцѣтѣ на прѣселенцитѣ власи (20 кѫщи).
най-много се изважда оризъ. Има нѣколко тър-

говци кочанци, които купуватъ оризъ отъ Кочани и го пращатъ по кираджии въ околнитѣ градове; друга часть отъ ориза го носѧтъ по околнитѣ градове самитѣ селяни или пъкъ кираджии прѣкупци. Много търговци на оризъ дохаждатъ отъ далечни мѣста да купуватъ оризъ на самото мѣсто. Голѣма прѣчка на търговията съ ориза нанесе новата граница, защото напрѣдъ много оризъ се носѣше въ Сърбия и България и поради това цѣната му бѣше по-горна; нъ най голѣмъ ударъ на оризовата търговия въ Кочани нанесе солунскиятъ оризъ, който съ свойта ефтиния намали цѣната на тукашния. Отъ Кочани излизатъ до 4,500 товари оризъ. Отъ другитѣ произведения по главни сѫ: жито, афионъ, кожи (излизатъ до 1000 кожи отъ агнета и ярци и 1500 отъ овци и кози) Бегликътъ на каазата е 7,500 лири. Афионътъ го купуватъ повече щипяни — афионджии, които дохаждатъ тукъ. Когато се продава афионътъ, пазарътъ бива най-оживѣнъ. Афионътъ дава спахилъкъ около 1,000 лири. Европейска стока *кочанци* купуватъ отъ Щипъ. Съ стотини щипяни ходѧтъ всѣкой пазарь къ Кочани и продаватъ на сергии манифактурна стока и др. дрѣболии. Най-голѣми търговски сношения Кочани има съ Щипъ и Скопйе. Въ послѣдно врѣме и българитѣ почнѫхѫ да се занимаватъ съ търговия.

§ III. Села.

Административно Кочанската кааза се дѣли на 3 части: собствено кочански села и мюдурлъцитѣ Малешево и Пиянецъ. (Напослѣдъкъ нахиитѣ Малешево и Пиянецъ слѣхѫ се въ едно и съставихѫ кааза съ главно село Пехчево). Собствено Кочанската кааза има 70 села, отъ които 5 сѫ чисто турски — юручки, 10 сѫ съ смѣсено турско-българско население, а останѫлитѣ сѫ чисто български.

По устройството си и по населението собствено кочанслитѣ села се дѣлѧтъ на 3 дѣла: 1) села при Плачковца, 2) села въ полето и 3) села при Осогово и по Голакъ.

1) Селата при Плачковица сѫ расположени сѐ при гърлата на потоцитѣ, които слизатъ отъ Плачковица пл. По хубостьта на околноститѣ имъ и по мѣстоположението тѣзи села малко отстѫпватъ на тетовскитѣ села при политѣ на Шаръ. Надъ тѣхъ величествено се издига гористата Плачковица, въ тѣхъ се отварятъ широки гърла на дълбоки долища, а прѣдъ тѣхъ се растила богато поле! Самитѣ тѣ сѫ покрити съ богата дървесна растителность и изглеждатъ като кории

ъ далечь! По голѣмина тѣ сѫ първитѣ села въ Скопско. Блатецъ е най-голѣмото село въ Скопско). Първо мѣсто тѣ ьржѫтъ по богатството на населението. Въ всѣкое отъ ѣхъ училище, црѫква, фурни и по една обща селска ьш която турятъ аскеръ и турци, когато дойдѫтъ въ го по работа, за да не додѣватъ по кѫщитѣ.

Вѫтрѣшното имъ устройство е на половина градско. с ото има опрѣдѣлени улици, повечето отъ които сѫ ѕтла съ калдъръмъ. Търлата за овцитѣ и говедата имъ ; отъ селото, въ тѣхъ държѫтъ иманьето си лѣтно прѣзъ зимата ги затварятъ въ особени хлѣвове, ени отдѣлно отъ кѫщитѣ. И за плѣвнитѣ си иматъ сто. Всичко това избавя тѣзи села отъ онази не- гот и воня, която прави нетърпимъ животътъ въ дру- села. Двороветѣ имъ сѫ опрѣдѣлени, чисти, нѣкои на ина или само прѣдъ портата и кѫщната врата сѫ пост- съ калдъръмъ. На около тѣ сѫ заградени съ висока инна стѣна, а отъ вѫтрѣ въ тѣхъ распрѣдѣлението на зда- е доста правилно. Въ много отъ тѣхъ има градинки и ѣтници. Кѫщитѣ имъ сѫ обикновено отгледни и двуетажни. ристианскитѣ сѫ отъ вѫтрѣ измазани съ варь, а отъ вънъ съ рна глина. Турцитѣ не имъ позволяватъ да ги бѣлосватъ, да се отличаватъ по нѣщо отъ тѣхнитѣ Всѣкоя кѫща има най-малко по една „кукя“, „одая“, „соба“ и „чар- къ“, а повечето отъ тѣхъ иматъ и хамбаръ. Стаята и ята иматъ потонъ и таванъ постланъ съ дъски, а кукята ванъ има, нъ потонъ нѣма, за да не става пакость, за- то въ тѣхъ е готварницата. На чардака седѫтъ домаки- и прѣчекватъ гости; отъ гоститѣ мѫжьетѣ отвеждатъ о, та, а женитѣ въ собата. Въ кукята живѣѫтъ дома- ѣ и готвѫтъ ястия, когато иматъ гости. По-многото отъ п ѣ иматъ оджаци, както въ градоветѣ. Хамбаритѣ имъ добрѣ направени, нъ не имъ служѫтъ за седенье, защото ѫтъ чардаци. Почти подъ всѣкоя кѫща има зимникъ съ лко отдѣления за разнитѣ припаси.

Уредбата въ кѫщитѣ имъ стои несравнено по-горѣ от- о въ другитѣ нашински села. Обикновената имъ до- постилка сѫ рогозкитѣ, които женитѣ сами плетѫтъ ъкъ. Тѣ сѫ дебели съставени отъ много близки една плетенки отъ шамакъ. Всѣкой притежатель на остава малко мѣсто да расте шамакъ за рогозки.

Отъ горѣ имъ постилатъ за гоститѣ шарени черги. Перницитѣ (възглавницитѣ) имъ сѫ пълни обикновено съ сѣно. За седенье употрѣбяватъ триножни столове. За покривка иматъ дебели леки шарени черги. Освѣнъ за себе си иматъ по нѣколко такива и за гости. Въ много кѫщи има и дюшеци направени отъ вълнена материя и пълни съ парцали отъ вѣхти дрѣхи. По уредбата, по чистотата и вещитѣ въ тѣхъ кѫщитѣ въ тѣзи села могѫтъ да се мѣрѫтъ съ градски кѫщи отъ по-долна рѫка.

Животътъ имъ е полу-градски. Храньтъ се сравнително по-изобилно и по-редовно. Ядѫтъ повече чистъ или ръженъ хлѣбъ; въ всѣкое село се коли месо, когато това не става въ никое друго село. Почти всѣкоя кѫща си има фурна за 20 хлѣба. Гоститѣ си приематъ по-вѣжливо, даватъ имъ поголѣми удобства за седенье и спанье, готвѫтъ имъ по-добри ястия. Мѫжье и жени всѣкога сѫ облѣчени доста прилично и даже богато. Праздникътъ тукъ си е тъкмо праздникъ. Зарань всичкитѣ ходѫтъ на цръква. Слѣдъ туй мѫжьетѣ промѣнени отиватъ на събори по чешмитѣ или по портитѣ. Въ другитѣ Скопски села праздникътъ почти не се познава, защото още рано хората се растурятъ по полето и планината, кой на работа, кой да разгледа нивата си. По живота си не могѫтъ да се сравнѫтъ съ тѣхъ даже Оризарци, които се смѣтатъ въ Кочанско „*за грагяни*“. Гостинки отъ Плачковичкитѣ села, които сѫ били въ оризари, кога се връщатъ дома, по цѣлия пѫтъ се подиграватъ съ Оризарки: „Бо́жемъ гра̀гяни се́, па не́матъ нѝто у́редба, нѝто яденье, нѝто по̀кривачъ“.

Отстѫпватъ на Оризарци само въ раскошеството на облѣклото.

Населението въ тѣзи села състои отъ турци (юруци) и българи. При Плачковица има най-много турци въ Кочанско. Главното имъ занятие е земледѣлието; тѣ иматъ нивя, оризници въ полето и по политѣ на планината. Скотовъдството и дърводѣлството сѫ на вторъ планъ. Къмъ особенитѣ произведения на тѣзи села трѣбва да се отнесе тютюнътъ, анасонътъ и гроздьето.

2) Полскитѣ села по външния си изгледъ сѫ по-добри отъ полскитѣ села по други мѣста, защото сѫ расположени всрѣдъ богато поле, покрито съ буйна растителность. По вѫтрѣшния си изгледъ тъй-сѫщо стоѫтъ малко по-горѣ отъ другитѣ полски села, а по богатство ги прѣвишаватъ значител-

ъ климатътъ имъ никакъ не струва, защото полето, както
ме, е блатисто край Брѣгалница, а повечето отъ полскитѣ
сѫ скрити въ шумалацитѣ и върбацитѣ край рѣката.
3) По външния си йзгледъ селата по Осоговската пла-
сѫ ли , грозни, непривлѣкателни като околната имъ
да, устройството си тѣ не се различаватъ отъ
ѣ. Както у тѣхъ, и тукъ кѫщитѣ сѫ низки,
о-обра и строения покрити съ слама. Овци, говеда,
— ко стои едно до друго. Гумното е прѣдъ кѫща-
роч , с ата край Плачковица справедливо казватъ:
те чува да жйвѣйшъ въ Овче-полско или
село“. Понеже въ планината има малко мѣста сгод-
работване, главното запятие на населението е ско-
вото, главното имъ богатство състои въ иманьето.
атъ най-много кози, волове и крави. Отъ земнитѣ
ения малко по-добрѣ става само ръжьта.

По външния си изгледъ и Голачкитѣ села сѫ като
ѣ, нъ по вѫтрѣшния си строй тѣ стоѫтъ по-горѣ
ѣхъ. Въ тѣзи села кѫщитѣ сѫ по голѣми, по-отдѣлни,
ъе сѫ измазани съ цървена земя, отъ вѫтрѣ съ една сая
ени на двѣ: пондила за добитъцитѣ и катъ за хо-
Прѣдъ кѫщата иматъ тремъ, дѣто приематъ гости. Иматъ
с уредба въ кѫщитѣ и животътъ. Хамбаритѣ имъ
добри въ цѣло Кочанско — тѣ сѫ високи, съ тремъ
дъ и стаичка за гости отъ горѣ имъ. Гумната и търлата
ѫ отдѣлени. Двороветѣ имъ сѫ по-чисти и по-уредени,
нѣматъ. Словомъ и по устройството си, както по
ъ и говорътъ, тѣзи села прѣдставяватъ прѣходъ
селата при цѣлата Плачковица (въ Кочанско и въ
) и Осоговскитѣ и полскитѣ села. Селата по Голакъ,
Осоговскитѣ, сѫ растурени.

По ечкитѣ долни села сѫ доста добрѣ устроени.
кѫщи голѣми, двустажни, съ салони и балкони,
рѣ и отъ вънъ бѣлосани. Причината на това е тази,
отъ жителитѣ имъ ходѫтъ на чужбина.

ешевскитѣ села по външенъ и вѫтрѣшенъ видъ,
, богатство и население близо стоѫтъ до селата при
. Отличаватъ се отъ послѣднитѣ по уредбата въ
отътъ и запятието на населението. Изобщо, сѣ-
на Плачковица сѫ населени съ най-голѣми,
и най-богати села въ цѣло Скопско.

§ III Села.

По-забѣлѣжителни отъ собствено Кочанскитѣ села сѫ:

1) *Бѣли* се намира $^1/_2$ часъ на с.-з. отъ Кочани прѣку кочанскитѣ лозя и е расположено по отлогитѣ на Ратковската скала. На около му сѫ сѐ голини варовити, *бѣли*, отъ което прѣдполагатъ, че селото си е получило названието. Надъ селото на $^1/_2$ часъ разстояние се изваждатъ хубави плочи за покривание на кѫщи, които се разнасятъ по околнитѣ села. Селото е бѣдно, защото околностьта му е бѣдна и камениста. Главниятъ поминъкъ на населението напрѣдъ съставявали лозарството и тютюнарството. Напослѣдъкъ тютюнътъ се замѣни съ афионътъ. Спахилъкътъ му се купува за 15,000 гроша. Гроздье дава 200 товара спахилъкъ. Селото има 60 бѣдни български кѫщи. Иманье има въ него до 2,000 глави.

Напрѣдъ селото било $^1/_2$ часъ пó на западъ отъ сегашното му мѣсто и се викало *„градище“*, защото било заградено наоколо съ кале; а на мѣстото на сегашното село Бѣли стояли лозята на с. Градище. Когато Турцитѣ прѣвземали нашитѣ мѣста, дълго врѣме не могли да прѣвзематъ Бѣли, защото било укрѣпено. Подъ селото имало кладенецъ, а отъ него до селото подземенъ лагъмъ. Нѣкои патки по лагъмътъ били излѣзли въ кладенеца и се върнѫли обратно. Обсадителитѣ по тѣхъ открили лагъмътъ. Нѣколко души отъ тѣхъ вмъкнѫли се въ селото, отворили вратитѣ на другитѣ и тъй селото било прѣвзето. Жителитѣ били избити, а селото растурено до основа. Останѫли само три фиса, които се раздѣлили и основали 3 нови села: Бѣли, Нивичани и Траканя.

Горѣ-поменѫтиятъ лагъмъ и сега стои. По-минѫлата година въ него сѫ намѣрили голѣма пръстена *вѫрчва*, която състояла отъ „даги“ т. е. отдѣлни дълги дѫго-образни части, както дъскитѣ на бъчвата, споени една за друга съ желѣзни „плавици“ т. е. плоски кѫси желѣзни пръчки, крайщата на които се забождатъ въ два прѣдмета, за да ги спожтъ тъй, като да сѫ *сплавени*, слѣти въ едно. Бъчвата била пълна съ просо съ полу-шупливи зърна. Надъ просото имало голѣма книга отъ пергаментъ.

Траканя расположено на з. отъ Бѣли въ единъ долъ недалечъ отъ пѫтя за Злѣтово. То има 80 кѫщи, нѣкои отъ които сѫ чифликъ. Спахилъкътъ му е 21,000 гр.

Н[illegible] *и* е малко на страна отъ пѫтя накѫдѣ Рапча- Изв[illegible]а [illegible]ого жива стока и хубава пшеница. На 60 [illegible]н о[illegible] до 2,800 глави иманье.

[illegible] е [illegible]ъкъ чифликъ, до който е хубавиятъ ма- [illegible] „*Св. Па*[illegible]*елеймонъ*“, единственятъ виденъ ма- [illegible] въ Кочанско.

е малко село съ 25 кѫщи расположено половина [illegible]ъ [illegible]очани въ долътъ на рѣката; въ този долъ има [illegible]ини и вода цѣровита за очи. На единъ плосъкъ до селото е изобразенъ Крали Марко съ боздуганъ

чифликъ, малко село расположено на 4 бърда, раздѣлено на 4 махали: *Мисд-бѫрдо, Сувд-бѫрдо,* [illegible]*до, Борово-бѫрдо.*

I [illegible]*джиково* на сѣв. отъ Кочани по Пониква плани- На[illegible]ло му има много добри пасбища като ливади, по [illegible]лнитѣ села каратъ на паша ягнетата на Гергьовъ- То е на пѫтя отъ Кочани за Паланка.

Близо до селото на билото на планината е *Момина* [illegible]. Когато ходѫтъ на работа женитѣ отъ Кратовско, [illegible]ко, напрѣдъ и отъ Кюстендилско, минаватъ сѣ по [illegible]ть. [illegible]о минавала една тайфа отъ такива жетварки, [illegible]чена отъ пѫтя и уморена отъ жажда умрѣла [illegible]сто. Надъ гробътъ ѝ направили чешма за споменъ [illegible]щастна случка и за улеснение на пѫтницитѣ. Че- [illegible]а наречена *момина*.

[illegible]е чифликъ съ 18 кѫщи. Нѣкога то било самостоя- с[illegible]. Прѣди 150 години селянитѣ отъ борчъ продали о си на единъ Призренски богатъ арнаутинъ, потом- [illegible] на когото и сега държи подъ кьесимъ селото. Лѣшки [illegible]аджиково сѫ единственитѣ събрани на купъ села по [illegible]тѣ на Пониква и Осогово.

I [illegible]*-нива, Гополаки, Саса, Цѣра, Прѣсѣка, Цървеса* и др.

Отъ селата въ полето на дѣсно отъ Брѣгалница и край главни сѫ:

[illegible]ри, едно отъ най-голѣмитѣ и най-забѣлѣжителнитѣ [illegible]азата по богатствата на мѣстото. Селото е рас- по долината на Масалница, която за туй се нарича [illegible]ка рѣка и по околнитѣ голи височини ¾ — 1 ч. на [illegible] града. Раздѣлено е на 3 махали: *Оризари*, дѣто

е цръквата, най-хубава въ цѣлата кааза; *Устранъ*—долъ *Витоша*. Всичкитѣ наедно иматъ 185 кѫщи, отъ които повече сѫ български. Витоша е турска махала. Синорътъ му богато производителенъ — това село изважда много царевн и най-добъръ оризъ. Въ Кочани знаѫтъ, че оризътъ въ К чанско се е въвелъ пръвъ пѫть въ с. Оризари, отъ ко селото е добило названието си. Спахилъкътъ му е 1,2 лири. Селото е богато съ произведения, нъ жителитѣ му сѫ богати, както би трѣбвало да се очаква. Главнитѣ пр чини на това сѫ двѣ: 1) Оризарци и Оризарки носѫтъ градс костюмъ. Дрѣхитѣ и накититѣ на мѫжье и жени сѫ съсипа. мнозина Оризарци, защото се труфѫтъ като гражданитѣ. Въ Оризари има много механи, които ги държѫтъ вла експлоататори. За забѣлѣзнание е, че дѣто има механи, та селото ослабва, едно, че механджиитѣ ги експлоатиратъ, друго, че пиенъето ги отклонява отъ работа. Въ Оризар това гибелно влияние се забѣлѣзва повече отъ всѣкѫдѣ др гадѣ. По тѣзи 2 причини, като по-ослабнѫли малко въ нѣк непроизводителни години, Оризарци по прѣпоржка на свои приятели механджии взели пари подъ лихва отъ кочанс власи. Послѣднитѣ съ голѣми лихви и съ други всевъзмож срѣдства задължили селянитѣ вѣчно и днесь Оризари е ка чифликъ на тѣзи власи лихваджии. Лихвитѣ и дълговетѣ т се уголѣмили, щото оризарецътъ и при най-голѣмъ берике едвамъ може да исплати лихвата; икономически той е ве пъленъ робъ на своя кредиторъ влахъ.

Истибаня голѣмо село съ 85 кѫщи, което е распол жено на Брѣгалница при отвора на клисурата ѝ въ поле и на $1\frac{1}{2}$ часъ на ист. отъ Кочани. По-горѣ отъ него става оризъ по Брѣгалница.

Баня е 1 ч. на западъ отъ Кочани при политѣ височинитѣ подъ Бѣли. Близо до него има топли минерал води—„*баньи*“, отъ които и селото си е получило название Водата за пръвъ пѫть се появила по-горѣ при с. Нивича Уплашени, Нивичанци затикнѫли изворътъ и водата излѣз на сегашното мѣсто. Поради водата селянитѣ отъ околни села се заселявали на това мѣсто, и тъй се получило село Баня, което днесь брои 85 кѫщи.

Соколарци е още нѣ на западъ отъ Баня и като не е расположено при политѣ на отлогитѣ на Раткова-ска брои 100 кѫщи, отъ които 5 сѫ чифликъ.

Отъ селата на лѣво отъ Брѣгалница и при Плачковица по-забѣлѣжителни сж:

Припечани, което е расположено въ края на Плачко- на голо мѣсто изложено *на припекъ* на слънцето, отъ- ѣто и си получило названието. Главното занятие на елитѣ му е вжгленарството, — тѣ правятъ въ Плачковица лища, които занасятъ въ Щипъ.

Прѣдъ него въ полето е *Моянци*, село съ 50 български

Н гокъ сѣ край Плачковица на $^1/_2$ часъ разстояние от друго сж селата: *Буринчево, Кучи-баба, Буковецъ, Видовище, Морозда, Зърновци, Лѣски, Градецъ* и го *Винища, Липецъ* и *Блатецъ*.

Теранци съ 90 кжщи турски и български. Изважда о тютюнъ и малко памукъ. Въ планината селянитѣ раз- ъ много кози и овци.

Видовище има 30 кжщи християнски и 15 турски.

Плачковица на западъ отъ Видовища е гола и снижена билото, и по сконовετѣ си. Заедно съ туй и селата неж отъ тукъ на западъ не отговарятъ тъкмо на описа- , което по-горѣ дадохъ на селата при Плачковица.

Мородвизъ или *Морозда* малко село съ 25 кжщи бъл- и цигански, расположено въ страната при политѣ на ица на ю. — ю.-западъ отъ Кочани. Жителитѣ му атъ домашенъ добитъкъ, сѣжтъ тютюнъ, царевица, просо т.

Зърновци е расположено между 2 хълма при гърлото дълбокия долъ на Зърновската р. и се намира на ю. — ю.- окъ отъ Кочани и на 3 ч. разстояние отъ него. Отъ гра- ъ по долътъ на рѣката очитѣ ти ударятъ право на това ето има твърдѣ живописенъ изгледъ. По климатътъ веденията си то прилича на Блатецъ. Зърновци има 200 кжщи, отъ които половината български, полови- турски. Земледѣлието богато възнаграждава трудовετѣ вчани. Тѣ изваждатъ оризъ, тютюнъ, лубеници, па- ѣхи, кестени, круши, бобъ, леща и др. т.

рѣка на горѣ отъ селото има много дипки, на кои- ътъ, и воденици.

се намира на 1 ч. по на истокъ отъ Зърновци щи. То изважда много тютюнъ, пшеница, царевица добитъкъ.

Нѣкой си краль отъ калето около Лѣска ималъ три дъщери: *Елена* или *Ленка* (отъ тукъ измѣненото название Лѣска), *Вида* и *Мара*, които той оженилъ за голѣмци отъ тритѣ ближни села. Отъ тогава тѣзи села се нарекли по имената на невѣститѣ — Лѣска, Видово (послѣ Видовище) и „Марово“ (навѣрно Морозда или Мородвизъ). И тритѣ села имали кралска грамота, съ която имъ се позволявало равноправно да се ползуватъ отъ водитѣ на Зърновската рѣка и да си вадятъ съ тѣхъ нивята и чалтъцитѣ. Видово и Мородвизъ и сега иматъ това право, а Лѣски не, защото си е изгубило грамотата.

Виница е най-забѣлѣжителното село въ Кочани по търговското си значение. То е расположено по полегатитѣ поли на Плачковица въ източния ѝ край въ голо-глинесто мѣсто. Близо подъ него тече Осойница, а прѣзъ него протича Градечката рѣка, която подъ името Виничка се влива въ Брѣгалница $^1/_2$ часъ подъ устието на рѣка Осойница. Виница има 200 кѫщи, отъ които само 50 сѫ турски, а другитѣ български. Вънкашниятъ му изгледъ не е особенно добъръ. По вѫтрѣшниятъ си видъ, по уствойството на кѫщитѣ, по облѣклото и животътъ на жителитѣ то прилича на градче. Има чаршия, която се състои отъ постояни дукяни и отъ сергии наредени въ 2 реда по една улица. Тѣ сѫ направени отъ дъски и се отварятъ само въ пазарь, а прѣзъ другитѣ дни сѫ затворени. Жителитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие, скотовъдство, кираджилъкъ и съ разни занаяти Изважда главно гроздье до 1000 товара, оризъ до 500 товара и тютюнъ. Напрѣдъ това село е давало много вино, отъ което е получило названието си.

По положението си Виница е прѣдназначено да има сѫщото значение за ближнитѣ му планински села по източно Осоговско и източна Плачковица, както Злѣтово за западно Осогово. Така и е било до сега — Виница е било мѣсто-стоварище на всичкитѣ планински мѣста по Осогово: Малешево, Пиянецъ и части отъ Джумайско и Кюстендилско. Въ Виница е ставалъ много голѣмъ пазарь. Кочани тогава е ималъ само административно значение, а по пазарьтъ си стоялъ много по-долу отъ Виница. Отъ войната насамъ, като се доближи границата и се затвориха много мѣста, които работѣха напрѣдъ съ Виница, Кочанскиятъ пазарь почна да се усилва на смѣтка на Виничкия. Сега Виница се смѣта за

шаякъ отъ Малешево и отчасти отъ Пиянецъ се изнася на Виничкия пазарь въ значително количество. Пазарьтъ е повече въ ржцѣтѣ иа щипскитѣ търговци, които дохаждатъ тукъ на пазарь, както въ Кочани и св. Николе и продаватъ манифактурни и разни други стоки на сергиитѣ.

Надъ Виница на ю.-истокъ отъ Плачковица се спуска е дългъ хълмъ край дѣсния брѣгъ на Виничката рѣка. него Плачковица като да завива малко на ю.-и. и отъ с тѣ й поли до р. Осойница се простира една поле- която се снишава постепено накждѣ Осойница. е дълга до 1 часъ, а широка до $^1/_2$ ч. Нѣкждѣ по неж атъ тумби, а нѣкждѣ е прорѣзана съ долища, о дѫтъ въ Осойница. Почвата й е глинеста и из на слънчевитѣ лѫчи. Сѣѭтъ по неѭ всѣкакви нѣ най-добрѣ вирѣѭтъ тютюнътъ и гроздьето. Тукаш- тютюнъ е много добъръ, нъ остава малко по-долу отъ Руд главно за туй, че тукъ го вадѭтъ и листата му белѣѭтъ, а въ Рудари не го вадѭтъ и тютюнътъ е . Тютюнарството е съставявало първото занятие по тази полегатость. Напослѣдъкъ то е отпаднѫло. тютюнъ разработватъ юруцитѣ, които го про- повече качърма въ Радовишко, Струмишко и Мале- Гроздьето по тази полегатость е първо въ Ко- нъ лозя се срѣщатъ въ ограничени размѣри. При поли на Плачковица на тази полегатость сѫ селата Липецъ и Блатецъ. Освѣнъ полегатостьта, на тѣзи е распрѣдѣлена и долината па Осойница въ долната Т тѣ сѣѭтъ много оризъ и царевица, а отъ ѣ кдатъ потрѣбното за добитъка сѣно.

се намира $^1/_2$ часъ надъ Виница и е располо- дола на рѣката задъ единъ хълмъ при самитѣ Плачковица. Селото има 150 кѫщи юруци. ството е силно развито, а земледѣлието — срѣдно. тъ му се купува за 900 лири. Въ него излиза тю- здье „*градецъ*“, най-хубавото гроздье въ Кочанско. часъ на и. отъ Градецъ и Блатецъ. Това до името отъ липовитѣ кории, които се срѣ- п. и та надъ него. То има 100 кѫщи, наполо- с наполовина турски (юручки).

Блатецъ е расположено при гърлото на Блатешница, 4 часа на ю.-и. отъ Кочани. Отъ Блатецъ до Момина-чешма на билото на Плачковица има $2\frac{1}{2}$ часа. Въ селото има много извори и вода въ изобилие. Прѣдполатъ, че поради многоводието си то се нарекло Блатецъ. Рѣката протича прѣзъ селото по единъ дълбокъ и каменистъ долъ. Долината й въ селото и надъ него прѣдставява твърдѣ весела и шумна картина отъ хубоститѣ на мѣстото и отъ бучението на динкитѣ, воденицитѣ и валявицитѣ.

Селото е отдалечено отъ оризницитѣ и планината надъ него е гориста, пъкъ и вжтрѣ въ селото има много градини и дървеса. За туй климатътъ му е единъ отъ най-здравитѣ въ Кочанско. Блатецъ е първо по-голѣмо село не само въ Кочанско, нъ и въ цѣло Скопско. Понеже кжщитѣ му иматъ дворове и градини, то захваща широко пространство, безъ да е растурено; то държи 1 часъ на длъжъ и $\frac{1}{4}$ на ширъ.

То има 740 кжщи, отъ които само 146 сж български. Турцитѣ иматъ 3 джамии и 3 мектеба (училища), а българитѣ — една цръква и 1 училище. Въ Блатецъ има и малка чаршия. Блатешкитѣ турци минаватъ за най-проклѣти въ цѣлата кааза, за туй българитѣ сж много притѣснени. Жителитѣ му се занимаватъ съ скотовъдство, земледѣлие и дърводѣлство. Отъ земледѣлскитѣ произведения първо мѣсто държи тютюнътъ. Това село прѣди реджието (монопола) е изваждало тютюнъ отъ първо качество до 2,000 товара годишно, а сега едвамъ изважда до 150 товара. Блатешкиятъ оризъ е вторъ по качество подиръ оризарския, защото оризницитѣ на това село сж по-сухи, та оризътъ се напича по-добрѣ. Блатчани развъждатъ много кози, овци и малко едъръ добитъкъ. До Спасовъ-день едритѣ скотовъдци пасжтъ стадата си долу въ полето, а нѣколко дена прѣди Спасовъ-день ги откарватъ на бачила въ планината. Блатчани изработватъ дъски, лопати, с сандъци и др. т. дървени издѣлия. По Блатешница има воденици, на които си мѣлжтъ брашно всичкитѣ села Голакъ пл. и много отъ полскитѣ села. Тѣ сж притежа на турцитѣ, за които съставяватъ голѣмъ изворъ на бо ство. Спахилъкътъ на селото е 850 лири и 250 товара о Само фурдафатътъ хваща до 500 лири, а останжлитѣ с само за жито. Бегликътъ му е 30,000 гр., много телно съ селото. Общиятъ данъкъ на селото вънъ о 42,000 гр. златни.

Блатецъ е старо село. По думитѣ на Блатчани то било по-старо и отъ гр. Кочани. Нѣкога тукъ било сѣдалището. на каймакамина или мюдюрина, въ доказателство на което привеждатъ названието Кючукъ-Стамболъ, съ което име по нѣкога го наричатъ турцитѣ.

Понеже то е на край каазата и отъ него мѫчно могла да се управява тя, управлението минѫло въ Кочани, като въ по-централно мѣсто.

Нѣкога селото Блатецъ било въ единъ долъ малко по-
ну отъ сегашното му мѣсто. Когато селото състояло отъ
олко фиса, тѣ се раскарали; едни отъ тѣхъ избѣгали и
елили по-горѣ, а други си останѫли на мѣстото. Пър-
се умножили и уголѣмили селото, а вторитѣ се истрѣбили.
старото му мѣсто сега имало малко развалини и цръквата
„ *в. Спасъ*“, която е заровена въ земята. Мѣстнитѣ вѣрватъ,
че при дохажданието на Турцитѣ тя сама е потънѫла въ
та, да не ѭ обърнѫтъ на джамия. Близо до това мѣсто
д селото е старата цръква „*Св. Недѣля*“, която се
по прѣдание, защото тя е съвършено заровена въ
г Въ Блатецъ вѣрватъ, че при дохажданието на Тур-
зитѣ отъ Блатецъ сами заровили въ земята тази
ква, за да ѭ запазѫтъ отъ Турцитѣ. Прѣди нѣколко го-
давите твото отъ Кочани, като се научило за това
, цръквата у Блатчани, заповѣдало да копаѫтъ
т то за да изровѭтъ цръквата, нъ като не намѣ-
що, оставили работата. Селянитѣ мислѭтъ, че не
стото, дѣто тя била закопана. Вслѣдствие на
г рило се да правѭтъ втора раскопка, нъ този кро-
танѫлъ неиспълненъ. Най-подиръ на истокъ отъ селото
т га стара цръква „*Св. Духъ*“.

Подъ селото на лѣво отъ Блатешница има 3 могило — тумби, за които въ Блатецъ мислѭтъ да сѫ гробпѣкои забѣлѣжителни лица.

І , отъ тази страна на рѣката мислѭтъ да е имало *Радовица* и *Мехомия*. Мѣстното население мисли, че ъ сѫ останѫли Разложското село Мехомия и Кочанровица. Да е имало подобни села, възможно е, па има ь, защото мѣстото е богато, а селата сѫ малки сега; тѣхъ да сѫ произлѣзли селата Мехомия и Раковица правдо-подобно. Навѣрно, това прѣдание произсходството на имената.

За Св. Константинъ и Елена има прѣдания на много мѣста по насъ. „Костадинчетата“ т. е. паритѣ, които носѫтъ изображението на Константинъ и Елена, сѫ на голѣма почитъ у насъ, първо, че тѣ „мно́гу се ба̀раатъ“ и че „Вренцитѣ да̀ваатъ мно́гу па̀ри“, второ и главно, че тѣ се броѫтъ като свещенни и цѣлебни. Мѫжьетѣ ги носѫтъ или въ кесиитѣ си, или завързани за врѣвьта, съ която връзватъ кесиитѣ си, а женитѣ ги турятъ на капчетата на дѣцата си за здравье. Въ Кочанско за Св. Константинъ и Елена има по-много прѣдания отъ всѣкѫдѣ другадѣ. Ето нѣкои отъ тѣхъ.

На ю.-ист. отъ Блатецъ надъ самата рѣка и по политѣ на Плачковица се издига единъ пирамидаленъ отдѣлно-стоящъ хълмъ високъ до 1 часъ. На върха му има остатъци отъ бивши сгради, поради което го викатъ „*градище*“. Въ Блатецъ вѣрватъ, че тукъ е било сѣдалището на царь Константина.

Близо до градището въ единъ долъ се виждала часть отъ една желѣзна бъчва. Мислѫтъ, че тя е пълна съ пари, нъ не смѣѫтъ да ѫ откопаѫтъ, като се боѫтъ отъ Св. Константинъ и Елена. По потокътъ, който слиза отъ тамъ, намиратъ много „костандинчета“. Бъчвата и костадинчетата ги смѣтатъ като доказателства на горното прѣдположение.

Въ Щипско и Кочанско мислѫтъ, че Св. Константинъ и Елена сѫ се подвизавали дълго врѣме въ Плачковица пл. Прѣзъ лѣтото тѣ живѣли по горитѣ, дѣто се хранѣли съ трѣви и корени, а прѣзъ зимата се криели въ дупки изровени въ земята и се хранѣли съ корени и сухи плодове, които натрупвали тамъ прѣзъ лѣтото за зимовище.

Други пъкъ въ Кочанско вѣрватъ, че въ Осогово, именно на Царевъ-върхъ, е била столнината на царь Константина. На тепето на върхътъ около единъ кладенецъ направенъ отъ него сѫ живѣли придворнитѣ голѣмци на царя, а подолу отъ тепето пасѣли царскитѣ стада и конье. Когато царьтъ нѣкога ходилъ за Кюстендилъ, спрѣлъ се на тепето и въ негова честь върхътъ се е нарекълъ Царевъ. (Това прѣдание по съдържанието си е сѫщото, каквото и у Турцитѣ за пѫтуването на Султанъ Мехмедъ, въ честь на к върхътъ се нарекълъ Султанъ-тепе. Както името Цар село е замѣстило турското Султанъ—кйой, тъй и тукъ Султанъ-тепе замѣнили съ името Царевъ-върхъ).

Въ околноститѣ на с. Бѣли има 3 голѣми ва камъни, наречени „*побѝени ка̀менье*“. На тѣхъ сѫ и кръстове, има и стари писма, които не могѫтъ да

тъ е $^1/_4$ часъ на западъ отъ селото. Първиятъ
Илия, вториятъ на Св. Константинъ, а третиятъ
ia. Происхождението имъ въ Бѣли тълкуватъ така.
Св. Илия, Св. Константинъ и Св. Елена се над-
нь отъ върха на Плачковица. Св. Илия хвър-
ътъ най-слабо, за туй камъкътъ му останалъ близо
; Св. Константинъ по́-силно, и камъкътъ му оти-
алечъ отъ селото, а Св. Елена хвърлила камъкътъ

е планинско село расположено въ Плачковица
р. Бърбощица, на прѣдѣла съ Малешъ и 2 ч. на
отъ Блатецъ. То е българско село. Жителитѣ му се
ъ съ скотовъдство и дърводѣлство. Въ селото има
0 глави дрѣбенъ добитъкъ и много едъръ, особено во-
ъ още много ръжь и дървенъ материалъ за гра-
о продаватъ на пазаритѣ въ Виница, Кочани и Щипъ.
Отъ това село на истокъ се испуска Голакъ. По него
ска страна сѫ слѣднитѣ по-главни села:
ъ въ онова мѣсто на долината на Осойница.
стѣснява.
се намира на $^1/_2$ ч. на и. — с.-ист. отъ Бла-
Осойница. Изважда добро жито. Недалечъ отъ
с. *Търсино*.
обращи е голѣмо село (120 кѫщи) растурено на
странство отъ 3 часа по Голакъ пл. въ сѣверния
То се дѣли на махалитѣ: *Криво-ралица*, *Балтаци*,
, *Терзийска*, *Бобийтѣ*, *Капетанци*. Кѫщитѣ му и
доста надалечъ една отъ друга; около всѣкоя отъ
сѫ итѣ-и пасбищата на стопанитѣ. Главното занятие
ѣ е скотовъдството; тѣ развъждатъ свинье, овци и
ого ходятъ на въпъ, най-много въ България, като
съ своя стока, която разпасятъ за продань. Отъ
се вижда цѣлото село какъ е растурено по тепето
олакъ. *Бигла* е расположено по една гладка полегатость
високия върхъ на Голакъ. И то е растурено като
ащи. Има 80 бълг. кѫщи.

Малешъ или Малешево.

ешево е планинска мѣстность, която се простира по
поли на Огражденъ, по началого на Плачковица,
я склонъ на малешевската пл., по пѫтя на Паякъ
чния склонъ на южната половина на началото на

Голакъ. Прѣзъ срѣдата му отъ ю-ист. къмъ с-зап. го прѣсича р. Брѣгалница, по долината на която е тѣсното малешевско „поле“ 3¼ ч. дълго. Склоноветѣ на Огражденъ и Плачковица сѫ чисто гориста страна, — тѣ сѫ собствено Малешево, а останѫлитѣ височини сѫ повечето непривлѣкателни на гледъ и бѣдни отъ растителность.

Заградено отъ всѣкѫдѣ съ планини, то е уединено, непристѫпно и неизвѣстно мѣсто. Малешево е отъ онѣзи планински мѣстности, които се ползували съ извѣстна самостоятелность. По происхождение малешевци сѫ чисти шопи. Въ собственитѣ владѣния на Евр. Турция тѣ еднички сѫ додържали старитѣ покривки на главата, шапкитѣ. Тѣ сѫ едри и здрави по тѣлосложение, а по развитие стоѫтъ на низка степень. Инатътъ, взаимната вражда и умраза, която често ги завлича въ съсипателни распри, давии и даже въ прѣдателства, е отличителната черта въ характера имъ. По първствения си отпадъкъ малешевкитѣ конкурират съ мариовкитѣ, на които отстѫпватъ по хубость и деликатность.

Главниятъ поминъкъ на малешевци е скотовъдството. Овцевъдството и козевъдството стоѫтъ на първо мѣсто, а послѣ иде развъжданието на едъръ добитъкъ и на свинье. Мѣстото е сгодно за развито и плодотворно скотовъдство, нъ населението е бѣдно, та не може да извлича възможнитѣ ползи отъ природнитѣ богатства. За-да поддържѫтъ това занятие, малешевци взиматъ подъ лихва пари отъ струмишки и петрички търговци: за 1 лира, която взиматъ на есень, тѣ се задължаватъ да дадѫтъ въ натура 3 овци заедно съ агънцата. Или пъкъ на есень пазарѫтъ съ покупателя иманьето, който имъ дава пари въ прѣдплата и въ възнаграждение на това той взема иманьето за твърдѣ долна цѣна — обикновенно овцитѣ заедно съ агънцата се купуватъ за 60 — 70 гр. чифтътъ, а козитѣ за 55 — 65 гр. Освѣнъ туй търговцитѣ иматъ правото да имъ се пасе и отглежда безплатно купеното иманье нѣколко мѣсеца слѣдъ като го съберѫтъ. Дрѣбниятъ добитъкъ го събиратъ обикновено въ м. априли, а едриятъ въ м. септември. При всичко туй скотовъдството е главниятъ поминъкъ на населението, добитъцитѣ съставяватъ главното имъ богатство. Най-доброто и най-много иманье изваждатъ селата Владимирово, Рудиново, Ратово и Берово.

Много малешевци продаватъ иманьето на живо — живата стока е главното износно произведение на Малешево. Стоката имъ купуватъ арнаутскитѣ пастири на пролѣть, когато

връщатъ отъ солунско и сѣрско и струмишки търговци, то ѭ носѫтъ повече въ Царигридъ. Освѣнъ туй на ичкия па ь тѣ изваждатъ и нѣкои скотовъдски произ- , като сло, сиренье и др.

сто държи земледѣлието. По самата долина на Б тѣ сѣкътъ много царевица, а въ по-исцѣднитѣ — и малко ечмикъ и овезъ. Ръжьта, царевицата е почти единственитѣ земледѣлски прозведе- во. Освѣнъ това по долината на Брѣгалница отъ които излиза доста сѣно за прѣхрана са прѣзъ зимата. Прѣди 15 — 16 години напра- ои да се въведе обработването на макътъ, нъ одитѣ отъ него слабо възнаграждаватъ трудоветѣ китѣ, малешевци сега слабо го сѣкътъ. Есеннитѣ и сѣкътъ въ м. октомври, лѣтнитѣ въ края на м. апри- а вата свръшва кѫдѣ срѣдата на м. августъ. Земле- о не удовлетворява мѣстнитѣ нужди на населението, и всѣкога има нужда отъ жито отъ вънъ. Спахи- тъ на о Малешево се продава за 2,000 лири, когато О спахилъкътъ е 3,000 лири. Овощарството и то сѫществуватъ, нъ въ твърдѣ ограничени размѣри. ство въ собствената смисъль на тази дума не ву нъ планинитѣ даватъ добъръ приходъ на нѣкои села. Отъ Малешево излиза доста суровъ дървенъ дърва за градиво, които се продаватъ пай- кия пазарь.

алешево сѫществува и извѣстна рѫкодѣлна промиш- ь. ешевкитѣ изработватъ много и доста добъръ ъ шаякъ, който се носи за продань най-много Кочани и се ползува съ извѣстность между стни шаяци. Валятъ този шаякъ на валявицитѣ о и го продаватъ готовъ.

се, всичкитѣ тѣзи извори на богатство не даватъ срѣдства за поминъкъ, та малешевци ходѫтъ и страната си по работа. Лѣтно врѣме съ стотини подъ прѣдводителството на своитѣ „драгомани“ тва и вършитба по чифлицитѣ въ Овче — поле. и яки планинки, малешевки при всичко че рабо- и се хранѫтъ слабо, цѣлъ день съ пѣснитѣ го, а вечерь по цѣли нощи съ пѣснитѣ и хо- ъ очитѣ на чорбаджинитѣ на чифлицитѣ прѣзъ вършитба.

Много малешевци ходѫтъ на чужбина като дюлгери. Дюлгерството е общъ занаятъ въ всичкитѣ Малешевски села. Отъ рано още тѣ приучватъ дѣцата си на този занаятъ: щомъ дойде дѣтето на 12 годишна възрасть, то ходи на чужбина да учи майсторлъкъ при татка си или като калфа при нѣкой другъ майсторъ. Прѣзъ първитѣ 3 години на дѣцата плащатъ по $2^1/_2$ гр. надница, на 4-та му увеличаватъ малко заплатата, а послѣ, когато влѣзе като членъ въ четата, плащатъ му 6 — 7 гроша. Малешевци отиватъ за работа въ Джумайско, Кочанско и Петришко, дѣто минаватъ като добри майстори. Тѣ ходѫтъ по тѣзи мѣста на дружини или „чети,“ подъ прѣдводителството на единъ „уста-башия.“ Уста-башията е дълженъ да търси работа за цѣлата дружина, да държи смѣтка на работницитѣ, а въ случай на нужда да имъ помага съ пари. Тѣ испълняватъ и длъжностьта на инжинеръ: тѣ наематъ и пазаруватъ кѫщата, даватъ планътъ и ржководѫтъ работата. Всѣка зарань уста-башията распрѣдѣля майсторитѣ по кѫщитѣ, които е наелъ и послѣ ги обикаля да опрѣдѣли всѣкому работата и да ги надзирява. Въ възнаграждение на това взема по-голѣма надница: ако направата на кѫщата е взета топтанъ, на работницитѣ се дава опрѣдѣлената заплата въ случай на загуба; а ако има печалба, уста-башията взема надница 15 — 20 гроша; и отъ печалбата взема повече отколкото работницитѣ. Ако направата на кѫщата е съ аргати, уста-башията ще опрѣдѣли надницата на работницитѣ, а за себе си ще вземе особена надница отъ господаря и извѣстно право отъ надницата на всѣкой майсторъ. Андилъкътъ, които по право взема отъ господаря върху материалитѣ, които купува за кѫщата, е тъй сѫщо негово право. Най-подиръ той печели и съ туй, че има въ дружината свои условени съ малка годшна заплата калфи, за които взема отъ дружината дѣлъ равенъ съ другитѣ членове.

Повечето отъ селата на Малешево сѫ мушнѫти въ долинитѣ на спусковетѣ на Огражденъ и Плачковица и по своето мѣстоположение иматъ характеръ на планински села. Само малко отъ тѣхъ сѫ въ полето. Планинскитѣ села сѫ по голѣми, по-богати и по-добрѣ устроени, а полскитѣ сѫ по-долни отъ планинскитѣ, както е по-всѣкѫдѣ въ полетата. Въ Малешево има добри майстори, мѣстото е богато съ дървенъ материалъ, за туй кѫщитѣ въ тѣзи села сравнително сѫ добрѣ направени. Повечето отъ тѣхъ сѫ покрити съ керамиди, двуетажни кѫщи се срѣщатъ почти въ всичкитѣ Малешевски

слѣднитѣ 15 села: *Пе́хчево*, Негре́во, Ста-
, Чифликъ, Смоимирово, Умлена, Робово, Мачово,
шинци, Берово, Ратово, Русиново и Влади-
15 села образуватъ часть отъ Пехчевската
село Пехчево. До прѣди нѣколко години
духовно подъ Струмишкия гръцки владика,
се е мжчилъ да въведе въ цръквитѣ и
ъцкиятъ езикъ, нъ не е успѣлъ. Напослѣ-
отъ тѣхъ се отказахж отъ вѣдомството на

е расположено въ една впадина при политѣ на
По външния изгледъ то се показва като градче,
я не прѣвишава по нищо обикновенитѣ села.
протича р. *Кидънка,* която извира изъ Ка-
се влива направо въ Брѣгалница. Отъ нежъ се
на 2 части — сѣверна и южна. Подъ селото
на рѣката има много градини (най-много посa-
и ливади, които даватъ добро сѣно.
брои 500 кжщи, отъ които 100 сж български,
турски. Главниятъ си поминъкъ населението
овъдството; на хубавитѣ пасбища въ синора
Пехчевци отглеждатъ много кози и овци. Зем-
низка степень — сѣжтъ само ръжь и ечмикъ,
етворяватъ мѣстнитѣ нужди.
има и малка чаршия. Отъ занаятитѣ най-
нчарството и куюмджилъкътъ. Първото е въ
рцитѣ — тѣ изработватъ отъ глина много до-
които продаватъ въ Пиянецъ, Г. — Джумая,
въ Струмица; а второто е въ ржцѣтѣ на
— тѣ изработватъ хубави селско-труфилни дрѣбо-
обеци, пафти, тепелници, синджири, копчета и
отъ които се распродаватъ въ околнитѣ села.
; се намира 20 мин. на западъ отъ Пех-
ложено по двата брѣга на Пехчевската рѣка
и прѣдъ всичкитѣ кжщи има градини, които ги
ого съ зеленчуци. Бобищата се намиратъ на
Градинитѣ и бобищата си селянитѣ вадѣтъ
Кадънка. Има кжщи по-хубави отъ Пехчев-
ѣ изработватъ шаяци, пояси и платна, които
ого на Пехчевчани. Чифличани се зани-
ед ие; сѣжтъ суружица (смѣсь отъ ръжь и

пшеница), ръжь, ечмикъ и овезъ. Чифликъ е най-земледѣлското село въ цѣло Малешево. Освѣнъ туй Чифличани се занимаватъ съ скотовъдство и дюлгерство. На сѣв. отъ селото сж плѣвнитѣ и до тѣхъ кошаритѣ за едъръ добитъкъ. Еднитѣ и другитѣ сж здрави каменни здания, покрити съ керамиди и заградени съ авлия.

3) *Умлена*, което се намира $^1/_4$ ч. на сѣв. отъ прѣдното, има 90 к. български. Прѣзъ него тече малъкъ потокъ, който се влива въ Брѣгалница отъ дѣсно; течението му е дълго единъ часъ. Главното занятие на селянитѣ съставяватъ скотовъдството и пчеловъдството, което тукъ е много развито; всѣкоя умленска кжща има по 20 — 30 улища, за които се грижи домакинката. Умленци сѣкжтъ много дърва отъ планина Срѣдна, която се издига надъ селото съ върха си Чуй-пѣтелъ и която е покрита съ гора шумалакъ. Отъ храсталакътъ събиратъ шума, съ която хранжтъ козитѣ прѣзъ зимата, а отъ горитѣ свалятъ дървения материалъ. Тѣ праѣжтъ много-добри лопати, държалета, лъжици, вили, кжщни корита и други сждове, които продаватъ повече въ Пехчево. Земледѣлието е слабо развито. Нивята имъ сж по ржбоветѣ на Срѣдна и сж слабо производителни. По Брѣгалница на зап. отъ селото сж ливадитѣ имъ, отъ които изваждатъ много сѣно, а по долината на потокътъ сѣжтъ ленъ, отъ който женитѣ изработватъ добри платна.

4) *Смоймирово* се намира $^1/_2$ часъ на зап. отъ прѣдното и има 160 кжщи. То е расположено въ една впадина при политѣ на планината. Отъ истокъ и сѣверъ то е заградено съ голи височини, а на зап. отъ него по р. Брѣгалница се открива смоимировското поле, дѣто имъ сж нивитѣ и ливадитѣ.

5) *Негревци* съ 50 български кжщи се намира $^1/_2$ ч. на сѣв. отъ Пехчево при политѣ на Кадийца планина. То е расположено въ мѣсто заградено, което слънчевитѣ лжчи не огрѣватъ, откждѣто и е получило названието си. Прѣзъ селото протича едноимененъ малъкъ потокъ, който извира изъ Кадий пл. и слѣдъ едно течение отъ $1^1/_2$ часъ се влива въ Сп жева р. Подъ селото тя тече въ една котловина, въ к се намиратъ градинитѣ и бобищата на Негревци. Гла занятия на жителитѣ сж земледѣлието и скотовъдството. Е имъ сж повече въ поленцето, което е на западъ отъ

6) *Спиково* съ 25 български кжщи се нами пути на ист. отъ Пехчево. На сѣв. отъ него

Пардаджикъ пл. съ най-високия си върхъ Чингель — кaлеси. Спиковци се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство. Само нѣкои отъ тѣхъ ходятъ на чужбина като дюлгери.

7) *Робово* съ 90 българ. кѫщи се намира $^1/_2$ ч. на сѣверъ отъ Смоимирово и е расположено при политѣ на Пасякъ пл. Робовци си поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство, нъ и давата тѣзи поминъка сѫ на долна степень на развитие, защото нивитѣ и пасбищата имъ не сѫ добри. По тази причина почти всичкитѣ робовци сѫ принудени да отиватъ на чужбина.

8) *Мачово* е расположено по двата брѣга на р. Брѣгалница $^3/_4$ ч. на с. — з. отъ прѣдното. Отъ рѣката то се дѣли на 2 части — Горно и Долно Мачово, които сѫ съединени по между си съ три-арковъ мостъ. Отъ Мачово до пролома между Голакъ и Пасякъ пл. долината на Брѣгалница прѣдставява едно поле дълго 2 часа и широко $^1/_2$ часъ. Полето е въ синоритѣ на селата Мачово, Будинарци и Митрашинци. Това е едничко по-плодородно мѣсто въ Малешевско, то е цѣлый нареченото „поле“. По него сѣятъ най-много ръжь, ечмикъ, просо, малко пшеница и др. т. Въ него Брѣгалница е раздѣлена на много бразди, съ които вадятъ ливадитѣ и царевицитѣ. Мачово има 50 българ. кѫщи; жителитѣ му си поминуватъ повече се земледѣлие.

9) *Митрашинци* съ 40 българ. кѫщи е расположено на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница $^1/_2$ часъ на сѣв. отъ горното. Жителитѣ му си поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство.

10) *Бурдинарци* съ 80 българ. кѫщи е расположено на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница $^1/_2$ часъ на ю. — ист. отъ Митрашинци. Жителитѣ му си поминуватъ повече съ земледѣлие и скотовъдство, а нѣкои ходятъ и на чужбина като дюлгери.

Въ послѣднитѣ 3 села се е запазило прѣдание, че тѣхнитѣ прадѣди сѫ живѣли въ кѫщички направени надъ рѣката, за да се запазватъ отъ дивитѣ звѣрове, които изобилували въ околноститѣ. Кѫщичкитѣ били построявани на колове въ водата и отъ тѣхъ до сушата имало подвижни мостчета, които нощно врѣме дигали, а прѣзъ дена ги поставяли. Хранили се повече съ риба, която ловили съсъ „саци“.

11) *Смилянци* е расположено въ една дълбочина на планлия пл. То има 150 българ. кѫщи.

12) *Владимирово* расположено на с. — източнитѣ поли на Бозелджа пл. и $^1/_2$ ч. на лѣво отъ Брѣгалница. То има

250 бълг. кѫщи. Жителитѣ му сѫ доста будни и състоятелни. По развитието на жителитѣ, заедно съ туй въ църковно — училищно отношение Владимировчани стоѭтъ на първо мѣсто между всичкитѣ малешевци. Главнитѣ имъ занятия сѫ земледѣлие и скотовъдство.

13) *Русиново* е расположено при источнитѣ поли на Петлецъ пл $1^1/_2$ часъ на югъ отъ прѣдното. То има 180 бълг. кѫщи съ църква и училище. Главнитѣ занятия на жителитѣ сѫ земледѣлие и скотовъдство, нъ много отъ Русиновчани ходѭтъ на чужбина, дѣто ставатъ майстори.

14) *Берово* е расположено по двата брѣга на Брѣгалница, която до тука се нарича Валявица и надъ която има 4 — арковъ мостъ на пѫтя за Струмица. То има 400 кѫщи, отъ които 100 сѫ турски, а останѫлитѣ български. Главнитѣ занятия на населението сѫ земледѣлие, скотовъдство и дюлгерство. Жепитѣ изработватъ добри шаяци, които се носѭтъ въ околнитѣ мѣста.

Беровчани много печелѭтъ отъ валявицитѣ по рѣката надъ селото, на които си валятъ шаяцитѣ хора отъ Кочанско, Джумайско, а прѣди войната и отъ Кюстендилско. Прѣди 20 години въ него е ставалъ пазарь, нъ сега нѣма такъвъ. На югъ отъ селото се издига Ябланица пл.

14) *Ратово* се намира 3 часа на ю. — и. отъ Берово. Прѣзъ селото протича р. Лакита, която извира изъ Клѣпало пл. На югъ отъ селото се издига Кита пл. Ратово има 60 бълг. кѫщи, населението му си поминува съ земледѣлие и скотовъдство.

Пиянецъ или Пиянечко.

Пиянецъ обхваща склонътъ на Осогово на истокъ отъ Голакъ, зап. склонъ на сѣв. край на Малешевската пл. и источнияѭ склонъ на сѣв. половина на Голакъ. То граничи съ Българската граница, Джумайската, Малешево и собств Кочанско. Съ Кочанско се съединява по клисурата на Брѣгалница между Голакъ и Осогово, — отъ Кочанско щ завлѣзнешъ въ клисурата, ти си вече въ Пиянецъ.

Пиянецъ е планинска мѣстность. Земята ѝ е гола, с ка ста и непроизводителна. Дървесна растителность се сѫ само тукъ — тамѣ. Покрай Брѣгалница въ клисурата има овощни дървеса най-вече сливи. Населението е повече бъ ско, а въ нѣкои села има и турци-помаци, прочути и винитѣ си. Главното занятие на населението е скотов

I › е мюдюрлъкъ, състоящъ отъ 12 села: 1) Царево
одурлъка и главно село въ мѣстностьта),
1 рово, 3) Клисура, 4). Лѣшница, 5). Дзвегоръ
1 с › прѣку рѣката ½ часъ по-горѣ отъ неж
1 оя отъ с. Градъ, 6). Градъ ½ ч. надъ
дѣ › и на 2 ч. отъ Трабо тивище, 7).
о: це на ½ ч. отъ Истевникъ, 9). Истев-
от Разловци, 10). Панчарево, 11). Цървникъ
край Брѣгалница на ¾ ч. отъ Мачово.

се намира 7½ часа па и. отъ Кочани на
К(› за Пехчево. Расположено е по политѣ
пл. › лѣвия брѣгъ на Брѣгалница въ мѣсто,
источно направление и влиза въ тѣснината.
› о почва ½ часъ надъ селото, се продължава
› ча до Истибаня, дѣто е отворътъ ѝ въ Кочанското
. отъ селото ественo се издига Голакъ пл.
ъ съ боръ, бу › и джбове източенъ склонъ па
› голѣ › вели ственость на клисурата, а мал-
› п(които покриватъ сѣверниятъ му
ъ ' веселъ изгледъ. Изобщо мѣстата около
сж дос' весели и величествени. Подъ него се
„ го“ на Брѣгалница, което е твърдѣ богато
гь. То служи като житница на Пиянечко. Дѣс-
рѣката е покритъ съ бахчи отъ овощни дър-
сливи. Сливитѣ ги пекжтъ въ особени пещи,
ги продаватъ въ Кочани, Щипъ, Струмица,
, Мелникъ и Велесъ. Въ полето се раждатъ
произведения. Царевицата, която се сѣе тукъ,
рода; тя дава само единъ кочанъ на върхътъ.
. ѣ на Голакъ на ¼ часъ отъ Царево-село се
ини отъ една стара кула, която населе-
„Маркова-кула“. Стѣнитѣ ѝ до половина сто-
Широчината ѝ е 9 метра. Мѣстото около неж
. Тукъ намиратъ много стари римски пари.
не говори нищо за тази кула, нъ по всѣка вѣро-
е ос: съ отъ старитѣ римски стражарници.
, въ с. Тработивище.

ело › , 300 кжщи, отъ които 220 сж турски
Въ селото има една цръква и 1 джамия.
на Царево-селци сж земледѣлието и ското-
кое Пиянечко село селянитѣ не сж тъй работни

като Царево-селци. Всѣкой турчинъ и българинъ оре нивата си по 3 — 4 пѫти, че тогава ѭ посѣва; съ това си трудолюбие тѣ сѫ разработили земята, както по долината, тъй и по околнитѣ стръмнини, която възнаграждава трудоветѣ имъ многократно.

Въ източния край селото има нѣколко дюкяни, които съставяватъ чаршията му. Въ Царево-село става пазарь въ сѫбота. Жителитѣ търгуватъ най-много съ мѣстни произведения съ сливи и жито. Прѣди 25 год. сѫ продавали много борина, нъ отъ като излѣзе газътъ тази търговия се прѣкѫсна. Царево-село нѣкога се викало *Василево*. Царево нарекли това село по-послѣ въ честь на царя Султанъ — Мехмеда, които дошълъ тукъ и стоялъ въ него 2 мѣсеца.

ГЛАВА VIII.

Щипската кааза.

§ 1 Общъ прѣгледъ. Щипската кааза граничи съ Радовишката, Кочанската, Кратовската, Кумановската, Скопската, Велешката и Тиквешката каази. Вардаръ образува естественната ѝ граница съ Тиквешката и часть отъ Велешката кааза, отсамъ Вардаръ има само нѣколко Тиквешки села. Височинитѣ, които образуватъ границитѣ на Овче-поле отъ западъ и сѣверъ, служѫтъ за граници на Щипската кааза; границата ѝ съ Радовишката кааза върви по плоскостьта, която отдѣля Радовишко отъ Щипско поле и по една малка часть на Брѣгалнишката долина. Най-голѣмата ѝ дължина отъ з.—сѣв.—зап. къмъ и.—ю.—ист. достига до 12 часа, най-голѣмата широчина отъ сѣверъ къмъ югъ около 10 часа, а обиколката на цѣлата кааза — около 40 часа. За граница на тѣзи 2 каази може да служи една линия теглена по западна посока отъ западния край на Плачковица. Въ тѣзи граници Щипската кааза прѣдставява твърдѣ неправилна форма. П опрѣдѣляването на Щипската кааза като администрат единица се забѣлѣзва сѫщата неправилность, каквато дѣхме въ много други мѣста изъ Скопско. Въ съста влизатъ много села, които нѣматъ никакво сношение съ тралния ѝ градъ Щипъ. По вида и повръхнината си Щ ската кааза може да се раздѣли на двѣ главни части:

и полска. Пространството между Щипската Брѣгал-
долина и Радовишкото поле, мѣстото между Брѣгал-
рдаръ и Богословската рѣка и височинитѣ по кран-
Овче-поле образуватъ хълмистата часть на каазата;
ле и Брѣгалнишката долина отъ Кочанското поле
с гавятъ полската ѝ часть. Южниятъ склонъ на
к на Плачковица пл. е единственото планинско
и кааза.

а въ разнитѣ мѣста на каазата е доста разноо-
както по съставъ, така и по производителность, а
туй и плодородието не е еднакво на всѣкждѣ.
мѣстность въ жгъла между Брѣгалница и Вар-
червено-глинеста и слабо-производителна почва.
о, което съставява отличителна черта на туй мѣсто,
го още по-непроизводително. При всичко туй земле-
го е главното занятие и главниятъ источникъ за по-
елението. Селата тукъ сж доста редки, за туй
в чката си непроизводителность удовлетворява
и на населението. Глинестата почва на изло-
на п екъ хълмове помага на лозата да вирѣе
б; за туй лозарството е единъ отъ най-главнитѣ
богатство на населението въ този край. Има
не разработени, покрити съ храсталакъ или съ
а. Тукъ намиратъ храна достатъчно количество
овци и кози, които удовлетворяватъ мѣстнитѣ нужди
то отъ скотовъдски произведения. Плоската
у Радовишкото поле и Брѣгалнишката долина има
стна почва и тукъ-тамѣ е каменлива. Като е ви-
ло 150 метра надъ съсѣднитѣ полета, тя има по-
тъ: въ неж пшениците слабо вирѣе. По тѣзи
е слабо производителна и малко разработена.
по неразработенитѣ мѣста даватъ добра храна
ѣ. Скотовъдството тукъ стои по-високо, отколкото
описаната часть на каазата. Щипската часть на
ь е твърдѣ слабо заселена. Тукъ-тамѣ по неж
бѣдни селения, повечето отъ които сж чифлици
турци. Нѣкога тукъ е имало гжсто население.
я на австрийцитѣ сж турцитѣ при Сеймепъ-дюзи
които населявали това мѣсто, се отеглили по-на-
политѣ на Плачковица план. въ сегашния *Юрук-*
скиятъ склонъ на тази плоскость е прорѣзанъ

съ много паралелни долища и се спуща къмъ Брѣгалнишката долина на тераси-тераси. Политѣ му сж значително полегати. По тази полегатость сж расположени селата. Склонътъ има повече червено-глинеста почва, а почвата на политѣ е повечето варовита. И едната и другата сж слабо-производителни и малко разработени. Селата си поминуватъ главно съ земледѣлие. Нивитѣ имъ сж долу въ долината на Брѣгалница. Долината на Брѣгалница е житница и хранителница на каазата. Тя е и най-веселата нейна часть. Много произведения дава Овче-полската часть на каазата; нъ по хубость и по веселость тя стои много по-долу отъ Брѣгалнишката долина. По-подробно описание на тѣзи двѣ полски части на Щипската кааза е дадено въ отдѣлътъ за полетата.

Нъ общо взета Щипската кааза по плодородието си стои по-долу отъ Кочанската и Радовишката съсѣдни ней каази. Щипската кааза произвежда въ доста голѣмо количество и отъ първо качество пшеница (червена осадка), царевица (въ Брѣгалнишката долина) и други житни произведения. Поради различнитѣ свойства на тѣзи двѣ полета, ако берикетътъ въ едната не струва, въ другата ще бѫде добъръ. Долината на Брѣгалница, както всѣко водясто мѣсто, за да даде добъръ берикетъ, не иска дъжделива пролѣть. Дъждоветѣ прѣзъ мартъ особено повръждатъ берикетътъ. Ако прѣзъ мартъ падатъ много дъждове, рѣката е пълноводна и прѣлива прѣку брѣговетѣ, а топящиятъ се снѣгъ прави земята още по-влажна. Ако на туй се притурятъ още дъждове, сѣидбитѣ ги покрива такава трѣва, която подавя житото. И самото жито тогава подкарва да расте много силно и дава много слама, нъ не завръзва хлѣбъ. Ако слѣдъ туй хванѫтъ по-силни горещини, житото пламва отъ тѣхъ и изгаря. За туй година съ дъжделива пролѣть не е доб за беридбата на тази долина. Тъкмо противни сж условия берикета въ Овче-поле, за туй въ такива именно години дава добъръ берикетъ. Тамъ земята е *исцѣдица* постна, та спѣговата вода едвамъ дава потрѣбния с силно-растящитѣ тогава растения. Ако прѣзъ пролѣть бено прѣзъ мартъ не вали дъждъ, сѣидбитѣ оставатъ слаби, ставатъ тъй хилави, щото лѣтнитѣ дъждове, ко да сж силни, не могѫтъ да ги оправѫтъ.

Напрѣдъ се изнасяло на вънъ най-много въ Со стотини хиляди шиника жито. Второ произв

добри години афионътъ дава прѣхрана на хиляди сѣмейства. Най-много той се разработва отъ гражданитѣ. Когато се бери афионътъ, Щипската чаршия е полу-затворена, Щипъ е обезлюденъ, защото почти всичкитѣ граждани отъ срѣдна и долна ржка се занимаватъ съ разработванне афионътъ. Разработванието му не иска голѣмъ капиталъ. Това дава възможность да се ползуватъ съ него всичкитѣ слоеве на обществото. Въ Щипъ се посѣва афионъ за около 30,000 ока; нъ понеже той много лесно се повръжда, максимумътъ на афиона, какъвто е далъ Щипъ, не е прѣвишилъ 20,000 оки.

Въ югозападната часть на каазата, която часть се нарича Сланъ-дагъ и по западния склонъ на прѣди описаната плоскость между Щипъ и Радовишъ има доста лозя, които даватъ добро гроздье и вино. Лозарството не принася голѣма полза на населението, защото нѣма пазарище, дѣто да се продаватъ гроздьето и виното.

Скотовъдството държи второ мѣсто. Овцевъдството е силно развито въ Овче-поле. Всѣкоя година тамъ дохаждатъ отъ разни мѣста джелепи, които купуватъ овци и ги носятъ въ Цариградъ за продань. Козевъдството съставява главниятъ поминъкъ на селата при политѣ на Плачковица план. Ако се сѫди по многото черничеви дървеса въ града и въ нѣкои села, напрѣдъ тукъ силно е било развито бубевъдството. Сега то е съвършено отпаднжло.

Въ климатическо отношение каазата е въ сѫщитѣ условия, въ които е и Овче-поле. Понеже е гола, нѣма наблизо гористи планини, слабо се пои съ дъждове. Лѣтото е сухо и горещо. Пѣсъчливата и глинеста почва, като се напече отъ лѣтното слънце, още повече уголѣмява горещината. Зимата е суха и студена. Дъждоветѣ идѫтъ откъмъ Скопскитѣ планини. Щипското „мокро“ е Скопскиятъ планински възелъ. Въ Овче-поле прѣзъ мартъ често духа сѣверо-источниятъ вѣтъръ, който е много гибеленъ за сѣидбитѣ.

Щипската каза е населена съ българи и турци. Турцитѣ сѫ почти всички юруци. Юруцитѣ сѫ една доста голѣма Мало-Азиатска турска колония. Турцитѣ въ Струмишко, Радовишко, Кочанско, Щипско, въ юго-западната часть на Кумановско и въ юго-западната часть на Кратовско сѫ сѐ юруци. Въ болшинство-тѣ населяватъ политѣ и склоноветѣ

на Конечката и Плавица пл. Сѣверо-западнятъ край на Щипската кааза е населенъ така сѫщо отъ тѣхъ. Пространството по плоскостьта между Щипъ и Радовишъ и ближнятъ склонъ на Плачковица сѫ извѣстни подъ названиего „*Юруклукъ*“. Тукъ има 40 села, отъ които 14 малки сѫ само български, 2 смѣсени, а всичкитѣ други сѫ юручки. Отъ тѣхъ 17 села, расположени по странитѣ на дола, който отдѣля Плачковица отъ по-горѣ поменѫтата плоскость, съставяватъ Щипскиятъ или сѫщинскиятъ Юруклукъ; другитѣ влизатъ въ Радовишкия. Щип. Юруклукъ е мѣстность съвършено неизвѣстна, тамъ християнска нога не е стѫпвала, па неможе и сега да стѫпи. Юруцитѣ му твърдо се държѫтъ за чистото мухамеданство. Сѫщитѣ юруци сѫ фанатици турци въ отношенията си съ християнитѣ. Даже гражданитѣ сѫ за тѣхъ прѣзрѣни „гяури“. У тѣхъ не намиратъ почва никакви турски секти, които напослѣдъкъ почнѫхѫ да се распространяватъ доста силно между турцитѣ отъ други мѣста. У сѫщитѣ юруци типътъ е по-спазенъ, отколкото въ другитѣ юруци. Тѣ сѫ снажни, плѣщести хора, повече брадати съ дебелашко диво изражение на лицето. Облѣклото на женитѣ имъ е като опова на християнкитѣ въ ближнитѣ тѣмъ християнски села. Отъ горѣ носѫтъ „сая“ везана отзадъ, подъ неѫ — кошуля, тъй сѫщо везапа отзадъ. Притурка сѫ „малитѣ ганки“ или шалваритѣ, на които пачавицитѣ долу сѫ тѣсни и извезани.

По производителность Юруклукътъ се счита за скудна страна. Хълмоветѣ на тази мѣстность сѫ каменисти съ тънъкъ пластъ отъ варовито-глинеста почва. Лозарството съставява главното имъ запятие. Дърва за горивo и въглища за кантарджиитѣ въ Радовишъ и Щипъ носѫтъ само тѣ.

Юруцитѣ сѫ добродушни, гостоприемни и работни хора, нъ въ сѫщото врѣме не пропускатъ случай за грабежъ. Юруклукътъ е страна опасна за пѫтуванис. У тѣхъ нѣма арнаутската „беса“, пъ сѐ пакъ човѣкъ може да се уповава на тѣхната честна дума.

Юруцитѣ по Конечката пл., по сѣвернитѣ поли на Плачковица и по ближнитѣ височини па Овче-поле значително се отличаватъ отъ онѣзи въ сѫщия Юруклукъ. Види се, отъ честитѣ сношения съ околнитѣ християни и съ нашитѣ тук отъ съсѣднитѣ тѣмъ мѣста сѫ се поизмѣнили, станѫ по-меки въ езика, дрѣхитѣ и живота си.

заселявать въ планинскитѣ и при—планинскитѣ мѣста, отколкото въ полскитѣ. Скотовъдството имъ се нъправи повече отъ земледѣлието. Азъ не можахъ да добиж много фактически данни въ потвърждение на това прѣдположение, а туй твърдж на основание расказитѣ на мѣстнитѣ хора. Тъй напр. послѣднитѣ сж твърдо увѣрени, че нѣкога юруцитѣ сж населявали богатото Радовишко поле. Бившитѣ християнски планински села почнжли полека-лека да слизатъ въ полето и, наопаки, юруцитѣ отъ полето отишли на мѣстото имъ. За това населението привежда и факти, които заслужватъ внимание. Знае се напр., че много отъ сегашнитѣ юручки села сж били нѣкога християнски и наопаки. Това е добра замѣна на мѣстата наложена отъ практиката! Българинътъ като земледѣлецъ заелъ е полето, а юрукътъ като по-дивъ заелъ планината,—по-добро распрѣдѣление не може и да бжде!

Българитѣ съставятъ болшинството на населението. Като тръгнешъ отъ Прилѣпъ на истокъ, слѣдъ два часа говорътъ по ударението, по нѣкои отдѣлни думи и по нѣкои названия на вещи почва да се отдалечава отъ Прилѣпския. Клѣпата прѣдставява прѣходно мѣсто по говоръ между Прилѣпъ и Тиквешъ. Тоя прѣходъ върви тъй бързо, че се забѣлѣзва извѣстна разлика въ говора на села твърдѣ близки едно до друго. Щипскиятъ говоръ е единъ отъ краинитѣ сѣв.-източни говори на срѣдно-македонското поднарѣчие. При Плачковица пл. свръшва източно-македонското поднарѣчие. Близо до него е южниятъ край на мѣстото, дѣто се говори тъй нареченото сѣверо-македонско поднарѣчие, въ което *ѫ* прѣминува въ *у*, слогътъ ъл—въ у. Така че Щипскиятъ говоръ прѣдставява въ нѣкои отношения прѣходъ между три отъ македонскитѣ поднарѣчия—източно-македонското, сѣверо-македонското и срѣдно-македонското. Въ основата си той принадлежи къмъ срѣдно-македонското поднарѣчие.

Административно Щипската кааза състои отъ собствено Щипска кааза и отъ Св. Николската нахия. Центъръ на цѣлата кааза е гр. Щипъ, а на мюдюрлъка — Св. Николе.

§ II. Градъ Щипъ.

Щипъ е единъ отъ старитѣ градове. Происхождението на названието му и врѣмето на основанието не сж извѣстни,

скрити сѫ въ дрѣвностьта. Сѫществува вѣрвание, че нѣкога градътъ е билъ на сегашното мѣсто Ежово, което се намира на $^3/_4$ на сѣв. отъ града по височината, която отдѣля Овче-поле отъ Щипската долина. Споредъ нѣкои писменни документи, неизвѣстно кѫдѣ намѣрени, „Ежовъ — градъ“ или „Суви—градъ“, както го наричали други, прѣнесълъ се билъ на мѣстото на сегашния Щипъ. Новиятъ градъ билъ нарѣченъ първо Старикинъ, послѣ Стобия и найпослѣ Щипъ

Мѣстоположението на Щипъ е малко оригинално. Баиртъ Хисаръ отъ сѣв.-западъ и Ташли-баиръ (Клисели-баиръ) отъ истокъ и друъ единъ баиръ отъ югъ образуватъ една малка хлътнѫтина, въ дъното на която протича суходолината Отиня, която се влива въ Брѣгалница въ западния край на Щипъ. Градътъ е расположенъ въ дъното на поменѫтата хлътнѫтина и по клоноветѣ на околнитѣ баири амфитеатрално. Въ дъното на хлътнѫтината близо до Отиня е главпата махала Варошъ и чаршията, по Ташли-баиръ е горна махала — старата християнска махала, по́-горѣ отъ двѣтѣ страни на Отиня е турската махала, а Хисаръ-маале, която е расположена по склоноветѣ на Хисаръ, е нова махала. Напослѣдъкъ градътъ почнѫ да се расширява и откъмъ сѣверъ, дѣто се е доближилъ до р. Брѣгалница и откъмъ западъ до склоноветѣ на Хисаръ, дѣто малко му остава да се слѣе съ Ново-село. По Брѣгалница сѫ бахчитѣ и воденицитѣ на Щипъ. Тамъ сѫ и обикновенитѣ расходки на гражданитѣ. Околнитѣ мѣста на Щипъ сѫ голи. По Ташли-баиръ има добри мѣста за расходка. *Ташли-дере* е прѣкрасно мѣсто за расходка, нъ християнитѣ немогѫтъ да ходѫтъ тамъ, защото е откъмъ турската махала. Както всичкитѣ сухо-долини по нашитѣ градове, Отиня сваля отъ околнитѣ голи височини много пръсть, натрупва матката си и при дотичанията си прави голѣми пакости на низкитѣ части на града. Тъй напр. въ 1886 г. тя наводни цѣлата чаршия, по́-голѣмата часть отъ махалата Варошъ и причини голѣми пакости на града.

По вѫтрѣшното си устройство Щипъ е старъ тур градъ; само нѣколко кѫщи въ него сѫ направени по н планъ, другитѣ сѫ сѐ по турски вкусъ. Цръквата и училище сѫ направени въ Варошъ махала до р. Отиня въ запа часть на града. Освѣнъ това въ горна махала има еди

дѣвическо училище и единъ параклисъ. И двѣтѣ учи-
нови и добри здания. Правителственията домъ е
е построено на лѣво отъ Отиня въ турската ма-
ъ него край Отиня сж *„беледийскитѣ дюкяне“*,
градскиятъ съвѣтъ, дѣто се продаватъ повече
ур стоки.

Щипъ обикновено е суха и много студена,
го е отворено, а лѣтно врѣме е много горещо
околнитѣ голини, които силно се напичатъ отъ

стоположението си Щипъ е доста добро стратегическо
е прѣдназначенъ да бжде главната отбранителна
долината на Брѣгалница. Това му значение е още
уголѣмено, откакъ границата на България се до-
тази долина. Въ Щипската часть на долината на
да се влѣзне само прѣзъ 3 мѣста: по пжтя
-Д я-Пиянецъ-Кочани, отъ Вардарската долина
Бгалница и отъ Овче-поле по Велешко-Щипския
рха на Хисара се виждатъ тритѣ тѣзи пжтища
Т кото правителство, види се, е разбрало от-
значение на Щипъ, за туй въ врѣме на послѣд-
тъ въ България считаше този градъ за единъ
ѣ 7 пунктове, които избра на пжтя отъ Сър-
. Прѣзъ всичкото врѣме на българското смус-
счи не Щипъ за главенъ отбранителенъ пунктъ,
п въ него достатъчно количество войска подъ
единъ паша. За да се намѣсти тази войска,
то на мѣстното население построихж се ба-
казарми. Исключая този случай правител-
направило тукъ никакви други укрѣпления.

го га по насъ има височини съ название
ас вахъ мнозина за происхождението на това
ло елно не можахъ да узнаж отъ кждѣ то про-
бѣхж на мнѣние, че думата *хисаръ* е Мало-
-тур и означавала укрѣпление. Ако се сжди по
то на мѣстата, които сж извѣстни подъ
ие, това тълкувание на думата хисаръ се вижда
о-подобно. Всичкитѣ хисари прѣставяватъ високи
които има стари укрѣпления. Тѣ сж обикновено
оветѣ. За всичкитѣ почти има прѣдание, че на
о кале и палати, въ които сж живѣли нѣкои

кралье. Високиятъ банръ, който се издига надъ града отъ западъ, му страна, се нар. Хисаръ. Той пълни кжлътъ между Брѣгалница и Отиня, надъ долинитѣ на които стръмно се издига. Съединенъ е само съ западния край на Ташли-банръ. По склонътъ му надъ Отиня скалитѣ не сж раздробени; въ другитѣ склонове сж съвършено изврѣтрѣяни и по повръхнината сж покрити съ дрѣбни камъни. Скалитѣ и склоноветѣ сж повечето слидести. На върха си Хисаръ е доста плосъкъ. По юго-източния склонъ на Хисаръ има стара цръква. По стѣнитѣ й стоижтъ и сега иконитѣ на нѣкои светци съсъ словѣнски надписи. По западния склонъ откъмъ Ново-село е старата цръква „*Св. Иванъ Кръститель*“. Ако се съди по единъ надписъ, тази цръква е съградена въ 1236 год. Надъ града по източния клонъ на Хисара е старата цръква „*Св. Четиридесетъ-мученици*“. На нейния храмъ (9 мартъ) и сега тамъ излиза цѣлото градско население на веселие. Срѣщу Хисаръ на Кумлука въ Ново-селско има цръква „Св. Спасъ“. Споредъ надписа на една плоча по стѣнитѣ и тя е била освѣтена отъ нѣкой си Янко Мутафчия въ 1373 год. въ врѣмето на епископъ Макария. Въ града има 3 цръкви. Главната отъ тѣхъ „Св. Никола“ се намира въ Варошъ махала и е съградена въ 1867 год. на мѣстото на една стара цръква. Въ нейния дворъ е главното Щипско училище, което е построено въ 1878 год. Параклисътъ „Св Архангелъ“, който се намира въ горна-махала, е новопостроенъ и още не освѣтенъ. Въ неговия дворъ се построи ново дѣвическо училище. Въ метохътъ на калугеркитѣ има параклисъ „*Покровъ Богородиченъ*“. Въ турската махала прѣку Отиня има Джамия, за която се прѣполага да е издигнжта на мѣсто стара нѣкоя цръква — „*Св. Илия*“. Джамията Куршумлия е била издигнжта на мѣстото на нѣкоя стара цръква „Св. Илия“. Джамията Шадарванли е първа въ Щипъ по голѣмината си. Въ Кръ-тепе съ голѣми градини украсени съ цвѣтя живѣе Шей-баба, главното духовно лице между мухамеданитѣ въ Щипъ.

Щипъ е единъ отъ видниятѣ градове по пасъ. Той брои заедно съ Ново-село 2750 кжщи съ 12,300 жители. Отъ тѣхъ 803 кжщи съ 4015 българи, 80 кжщи съ 370 жители евр 90 кжщи съ 420 души цигани и останжлитѣ 1,800 кж съ 7485 жители сж турци. Числото на турцитѣ значителн се увеличи съ придохажданието на мохаджиритѣ. То е

отъ селяни, които се прѣселяватъ въ града.

Гърци и власи нѣма въ Щипъ нито като мѣстни жители, нито като прѣселенци. Народното име гъркъ на единъ прѣселенецъ кондураджия му е станѫло собствено име — той е извѣстенъ подъ названието гъркътъ. Нѣкога и въ Щипъ е имало нѣколко прѣселени влашки фамилии. Тѣ могли бихѫ да играѫтъ важна роль въ църковния въпросъ и сега, нъ благоразумието на щипяни отстранило е това зло отъ Щипъ. На мѣсто да гонѫтъ власитѣ и да се отнасятъ къмъ тѣхъ съ прѣзрѣние и по такъвъ начинъ да раздразняватъ тѣхното честолюбие, щипяни сѫ живѣли другарски съ тѣхъ въ частния си животъ и зачитали ги като равноправни граждани въ общитѣ работи. Власи бивали сѫ избирани за членове въ общината и въ църковното настоятелство. По този начинъ щипяни сѫ успѣли да потопѫтъ съвършено тѣзи влашки фамилии, които днесъ минаватъ за ревностни българи. Азъ бихъ прѣпорѫчилъ тоя начинъ на дѣйствуване на всички други градове, кѫдѣто чуждитѣ елементи сѫ въ меншинство.

По такъвъ начинъ тѣ сѫ постѫпвали и съ съгражданитѣ турци. За туй въ общитѣ работи тѣ сѫ били всѣкога подкрѣпявани и защитявани отъ тѣхъ, а въ частнитѣ си отношения сѫ били въ взаимно почитание и приятелство. Когато отсамъ Вардаръ се смѣта за безакопие и прѣдателство да бѫде човѣкъ приятель съ турчинъ, въ Щипъ приятелството между българи и турци е обикновено явление. Турцитѣ иматъ довѣрие на съгражданитѣ си българи и не гледатъ съ завистливо око на тѣхния успѣхъ въ каквото и да било отношение.

Както на всѣкѫдѣ по насъ, тъй и въ Щипъ занаятитѣ сѫ въ отпаднѫло състояние. Кожухарството, което нѣкога е цъвтѣло, сега е съвършено отпаднѫло. Едно врѣме Щипъ е испращалъ годишно до 8,000 кожи отъ лисици, 1,000 кунатки, 800 пороне и 1000 заешки. Днесъ Щипъ едвамъ изважда до 2,000 кожи отъ лисици и толкозъ заешки. Въ нѣколко шарлаганджийски дюкяни се изработватъ до 1,600 нубета (1 нубетъ има 20 ока) шарлаганъ, отъ които около 50 нубета оставатъ за мѣстно употрѣбение, а останѫлата часть се продава по околнитѣ градове. Шарлаганътъ се употрѣбява по тѣзи мѣста въ ястията на мѣсто дървено масло.

Не прѣди много Щипъ е билъ забѣлѣжителенъ търговски градъ въ Македония. Като най-ближенъ градъ до Солунъ

въ Скопско и който се намира недалечъ отъ Вардарската долина, по която е вървѣлъ единственият солунски пѫть за Скопско, Щипъ е билъ складочно мѣсто за всичкитѣ солунски стоки, *центъръ търговски* за тѣзи стоки на цѣло Скопско и даже на Горна-Албания и посрѣдникъ на търговията между тѣзи мѣста и Солунъ. Тогава той е стоялъ въ търговско отношение много по́-горѣ отъ Скопйе. Само Велесъ съ саловетѣ си е правилъ извѣстна конкуренция на Щипъ въ житната търговия. Щипскиятъ пазарь билъ много живъ. Много търговци отъ сѣверна Македония и сѣверна Албания дохаждали тукъ да купуватъ солунска стока, нъ по́-голѣмата часть отъ тѣзи стоки разнасяли въ околнитѣ градове самитѣ щипяни. Търговци отъ по-долна рѫка купували стока отъ по́-голѣмитѣ търговци и на конье ѭ разнасяли по пазаритѣ въ Тиквешъ, Велесъ, Радовишъ, Струмица, Кочани, Виница (тукъ сѫ пазарували съ търговци и селяни отъ Кюстендилско, Дубнишко, и Джумайско), Паланка, Кратово, Куманово и даже въ Гиляни и въ Враня. Тѣзи посрѣдници се наричатъ въ Щипъ *„пазарджии“*. Тогава е имало въ Щипъ хиляди пазарджии. Въ пазарищата на горѣ-изложенитѣ градове имало „сергии“ — редове отъ малки дюкяни направени отъ дъски. Пазарджиитѣ продавали стокитѣ си въ тѣзи сергии. Послѣднитѣ се отваряли само въ пазарни дни, а прѣзъ другото врѣме всѣкога сѫ бивали затворени. Като по навикъ и сега ходятъ таквизъ пазарджии щипяни въ Радовишъ, Виница, Кочани, Св. Николе (Клиселия) и Куманово, нъ работата имъ е намалена, защото и Щипъ изгуби значението на търговски центъръ. Сега роботятъ до 300 пазарджии, които не пущатъ старията запаятъ главно за дѣто нѣма какво друго за работятъ. Числото имъ се намалява отъ годипа на годипа. Сега търговията въ Щипъ е съвършено отпаднѫла. Куманово, като по-близо до желѣзницата, отпе отъ Щипъ Паланка и Кратово. Радовишъ работи повече съ Струмица, а отъ Кочани много търговци свързахѫ сношения направо съ Солунъ. Щипъ днесь е единъ отъ най-отпаднѫлитѣ и най-бѣднитѣ градове по насъ. Първиятъ ударъ на Щипъ, както и на съсѣдния му гр. Велесъ, нанесе желѣзницата, вториятъ ударъ му нанесе новата грани която му закри нѣколко пазарища. Слѣдъ туй Щипъ изгу значението си на посрѣдникъ и търговски центъръ. Въ ј цѣтѣ на щипяни останѫ търговията съ жито. Щипс

я събирахѫ житото отъ Овче-поле, Кочанско и Щипско,
ѣтъ отъ всичкитѣ околни градове и го испращахѫ въ
упъ. Прѣзъ врѣмето, когато афионътъ се продавалъ, малки
рговци събирали афионътъ отъ селянитѣ и го продавали
по-голѣмитѣ търговци, които го испращали въ Солунъ.
у ...джии ходили по околнитѣ градове да събиратъ
... и да го продаватъ на голѣмитѣ търговци. Послѣдни-
... на афионо-житната търговия, който е билъ и по-
...ударъ на щипската търговия, нанесохѫ солунскитѣ
...вци и коммиссионери и компанията на братя Ла-
...о възползувани отъ рѣшителния и прѣдприемчиви-
...овски духъ на щипяни, а сѫщеврѣменно и отъ тѣх-
...иность, сполучихѫ чрѣзъ разни търговски спеку-
...опропастѝтъ най-видните търговци.

Съ околнитѣ градове Щипъ размѣнява слѣднитѣ стоки:
Въ Радовишъ отъ Щипъ се носѝтъ кондури (папуджийски),
...т... стоки и важета. *Конопъ* купуватъ отъ Враня и
прѣ...вско. Отъ Радовишъ се носи въ Щипъ кромидъ, лукъ
...ъвъ зеленчукъ, афионъ и кожурци. Прѣзъ Щипъ и
...п...цатъ радовишкитѣ стоки, които сѫ прѣдназначени
...е на вънъ.

Кочани се носи въ Щипъ оризъ, жито, лубеници и

...Малешъ и Пиянецъ се носи европейска стока, а отъ
шая овощия, грахъ и дъски. Размѣняването на
го става на пазаря въ Виница.

Велесъ се носѝтъ въ Щипъ табашки кожи, ракия,
тамъ се носи шарлаганъ.

Кумановско, Прѣшовско и Гилянско щипяни ку-
пѫ, добитъкъ и дърва за градиво, а тамъ но-
... и абаджийски дрѣхи.

§ III. Села.

...селата на брой 160 по-забѣлѣжителни сѫ:

...*о-село*. Видѣхме, че отъ западнияътъ край на Плач-
спуска на югъ една хълмиста плоска възвишеность,
пва въ югъ̀ла между Лакавица и Брѣгалница. Доста
прорѣзватъ западнияътъ ѝ клонъ и го показватъ
... отъ терасо-образни рамки. Малко подъ Щипъ
доближава до онази низка верига, която отдѣля

Овче-поле отъ Брѣгалнишката долина и която тукъ се доближава до самата Брѣгалница. Тукъ между тѣхъ се образува клисура, дълга около 10 минути, въ дъното на която бучи р. Брѣгалница. Стѣнитѣ на клисурата сѫ скалисти и стръмни. Дѣсната страна свръшва по-скоро. При крайното мѣсто на тѣзи рамки е банята *Кежовица* съ естествени топли води. Такива води излизатъ и въ самата рѣка пакъ отъ тази страна на рѣката. На тѣхъ ново-селки си пержтъ дрѣхитѣ. По *Мерата*,— така се нарича полегатия край на дѣсната рамка —или на Прѣбѣгъ сѫ ново-селскитѣ лозя, а подъ него е низката пѣсъчлива долина на Брѣгалница, която нѣкога е била покрита съ хасталакъ-върбалакъ, сега е оголена и обърнѫта въ пивя и ливади. Лѣвиятъ клонъ на клисурата се продължава още малко. Тукъ по неѭ е пѫтя отъ Криволакъ за Щипъ, прорѣзанъ въ скалитѣ на склона високо надъ водата.

По странитѣ на тази клисура повече по лѣвия и склонъ амфитеатрално е расположено с. Ново-село.

Отъ дѣсната страна има само една малка махала. При горния край на селото въ Брѣгалница се влива суходолината Отиня, въ жгъла между Брѣгалница и Отиня отъ дѣсно на послѣдната е Хисарътъ, по склонътъ на който отъ нѣколко години насамъ почнѫхѫ да се строѭтъ кѫщи. Хисарътъ и скалистата височина край дѣсния брѣгъ на Брѣгалница образуватъ друга кривулеста клисура до 5 минути дълга, която буйно протича р. Брѣгалница.

Както името го показва, Ново-село е село, нъ по вѫтрѣния си видъ, по живота и занятията на жителитѣ му то прилича на градъ. То е отдѣлено отъ града само съ суходолината Отиня, така че и то може да се смѣта за махала на Щипъ.

Населението на Ново-село е българско, турчинъ е само чаушинътъ, които е опрѣдѣленъ да пази тишината въ се Занятията и поминъкътъ на жителитѣ му сѫ сѫщитѣ, както и на Щипяни.

Ново-село има 4 цръкви, отъ които 2-тѣ сѫ вѫтрѣ въ лото, а 2-тѣ въпъ отъ него. Главната цръква „Св. Богоро дѣто се църкуватъ Ново-селци, е паправена прѣди 45 г и е една отъ най-хубавитѣ и най-голѣмитѣ по нап Другитѣ 3 цръкви: „Успѣние Св. Богородици“, „Св. Г и „Св. Иванъ“ сѫ стари.

Както казахъ по-горѣ, стѣнитѣ на клисурата сега сж голи скалисти, нъ нѣкога тѣ сж били покрыти сж гъста и не- ходима кория, която е правила този проходъ страшенъ чно достжпенъ. Понеже тази клисура е важна въ стра- ско отношение, за това нѣкои отъ Султанитѣ (?) запо- щото тукъ да се устрожтъ стражарници, които да па- ъ ода на клисурата откъмъ юго-западъ (?) Подиръ врѣме дълъ юсть се възложила на нѣколко фамилии, които въ *прохода*. Тѣзи кжщи сж основата на днешното с о. Понеже тѣ се установили по заповѣдь на Султана, устроеното село се нарекло *Султанъ-кьой*. Тъй се на- то и сега отъ нѣкои по-стари турци. За да насърдчи да се заселяватъ на това мѣсто, Султанътъ взелъ подъ свое покровителство и го надарилъ съ нѣкои ни. Съ особенъ ферманъ той освободилъ жителитѣ му всѣкакви данъци. Въ случай че селото се уголѣми, ферма- тъ опрѣдѣлялъ на селото да плаща единъ данъкъ не по- отъ 12,000 гр. Епископътъ Константинъ въ врѣме на тр хъ Артемий взелъ ферманътъ ужъ да го поднови дълъ на правителството, отдѣто не се е взелъ вече

2) *Св. Николе*, (Клиселия) първо село въ казата по го- си. То има 87 бълг. кжщи съ 435 жители, а ѣ сж турски. Св. Николе е расположено въ сѣвер- тъ на Овче-поле и на пжтя отъ Велесъ за България Куманово за Щипъ. Положението му по тѣзи пжтища Кратовскитѣ планински села и въ най-производителната Овче-поле го е направило важно село въ каазата. о си промѣнявать произведенията полскитѣ и ближ- ински села, то е центъръ и на житната търговия и голѣ а часть отъ Овче-поле. На агентина отъ компа- Алатини (Латини) тукъ конкуриратъ въ житната лешкитѣ житари-търговци. Въ него става силенъ , на който ходжтъ много отъ щипскитѣ пазарджии. ле е центъръ на едноименната нахия, въ която голѣмата часть отъ Щипскитѣ Овче-полски села. *огословецъ* се намира 3 часа на сѣв.-западъ отъ лко на страна отъ джадето Велесъ — Щипъ. о по политѣ на в. Богословецъ, който е най- істо въ Овче-поле, с. Богословецъ брои 48 кжщи съ и българи. Като притежатели на собствена земя,

българитѣ отъ това село сж по-състоятелни отъ онѣзи въ другитѣ Овче-полски села, а заедно съ туй и по-будни отъ тѣхъ. Въ него има църква и училище.

4) *Ерджелия* — расположено е по сѣверния склонъ на височината, която отдѣля Овче-поле отъ Злѣтовското поленце. То е на сѣв.-истокъ отъ прѣдното, има 35 кжщи съ 175 д. българи. Напослѣдъкъ въ него сж се заселили и нѣколко турски фамилии.

5) *Судикъ*, съ 36 кжщи и 180 българи, е расположено въ една долинка, 2 ч. на югъ отъ прѣдното.

6) Два часа на сѣверъ отъ града е *с. Варсаково* съ 35 кжщи и 170 д. българи.

7) На $^1/_2$ часъ разстояние отъ него подъ единъ хълмъ е расположено с. *Сърчиево* съ 12 кжщи и 60 д. българи.

Напрѣдъ селото било построено на върха на хълмътъ. Тогава то било цѣлото чифликъ. По-послѣ селянитѣ си прѣкупили селото и го прѣмѣстили долу подъ хълма.

Полето на тѣзи 2 села е доста производително; дава много и отъ добро качество жито.

8) *Горния-Балванъ* — не далечъ отъ Брѣгалница въ плодородно мѣсто $2^1/_2$ часа на сѣверъ отъ града. То брои 60 кжщи съ 300 д. българи. Въ него има църква и училище.

9) Близо до него е *Д. Балванъ*—цѣлото турски чифликъ.

10) и 11). Малко надъ *Г.-Балванъ* по склона на баира сж *Горно и Долно-Трогерци* —и двѣтѣ иматъ по 20 кжщи съ по 100 д. българи. Жителитѣ на послѣдното сж по-развитички, иматъ си църква и училище. Трогерци напрѣдъ било горѣ на върха на хълмътъ. Понеже било мжчно на селянитѣ да носятъ горѣ стоката, тѣ го прѣмѣстили по-долу. На старото мѣсто сега има развалини отъ бивши здания.

12) *Крупица* се намира 3 часа на сѣв.-истокъ отъ града съ 24 кжщи и 120 д. българи. Въ него има стара църква съ 2 икони. Прѣдполагатъ, че тя е направена въ Самуилово врѣме.

13) *Угляри* лежи на сѣверъ отъ него, има 30 кжщи съ 150 души. Расположено е край р. Злѣтовщица съ низко и блатисто мѣсто; около него има хубави ливади, градини за зеленчукъ и оризници.

14) *Гайранци*, съ 30 кжщи и 150 жители бъл расположено на едно стръмнище, подъ което се п плодородно поленце по рѣката.

15) *Лѣзово*, съ 33 кѫщи и 135 д. българи, лежи 1½ ъ пó на сѣверъ отъ прѣдното

16) *Нѣманци* — се намира 5 часа на сѣверъ отъ а . 150 кѫщи съ 950 д. българи. Полето му е водително. Въ него има цръква и училище. Нѣ- уче пѫтешественици сѫ казвали, че то си получило отъ Словѣнското плѣме Нѣманичи, което живѣло

17) *Ранчинци* — ¼ часъ на юго-истокъ отъ него, щи и 125 души. Въ селото има нова цръква. него открила се една стара цръквичка „*Св. Недѣля*“, ѣ отъ околнитѣ села ходѭтъ на поклонение ля.

18) *Мечкуевци* лежи въ единъ долъ на ¼ часъ отъ прѣдното. Въ него има цръква и училище. бр 60 кѫщи съ 280 жители.

1 *Убогово* — при устието на р. Брѣгалница въ съ 23 кѫщи и 105 д. българи.

20) *У* 8 часа на западъ отъ града расположено впа а по склона на голата и грозна на гледъ к то загражда отъ лѣво долината на р. Вардаръ. то западно село на каазата. Отъ другата страна а тъкмо срѣщу него е Тиквешкото с. Градско съ лѣзницата. Уланци има 37 кѫщи съ 163 д. Околноститѣ му, исключая долината на Вардаръ,

сковица, расположено на едно високо мѣсто 4 ч. ядъ отъ града, има 90 кѫщи съ 450 жители бъл- елитѣ му си поминуватъ главно съ козевъдство.

, 23), 24). Пó на югъ отъ Лѣсковица и на ½ часъ едно отъ друго лежѫтъ селата *Пиперево* съ 42 180 д. българи, *Патрикъ* съ 16 кѫщи и 100 жи- *Брѣстъ* съ 20 кѫщи и 120 души българи. Жителитѣ села си поминуватъ главно съ козевъдство, дърварство во.

Доляни — единъ часъ на югъ отъ града съ 40 120 д. българи.

Н лгонъ — на юго-истокъ отъ града съ 35 кѫщи. зякъ съ 19 кѫщи български. Зимно врѣме тукъ колко власи. Расположено е по голитѣ и варо- плоскостьта, която се спуска на югъ отъ за-

падния край на Плачковица — Козякъ. На край селото въ едно равно мѣсто има развалини отъ много старъ църква, за която се прѣдполага да е останжла отъ християнската епоха на срѣднитѣ вѣкове. Напослѣдъкъ тя се подновява. Старитѣ надписи сж истрити.

ГЛАВА IX.

Радовишката кааза.

§ *1 Общъ прѣгледъ.* Радовишката кааза граничи съ Щипската, Тиквешката, Струмишката, Пехчевската и Кочанската каази. Границата ѝ съ Кочанската и Пехчевската каази минава по билото на Плачковица пл. Съ такава естествена граница—Конечката пл. — тя е отдѣлена и отъ Тиквешката кааза. Границата ѝ съ Щипъ минава по срѣдата на плоскостьта между Щипъ и Радовишъ и прѣку западния край на Лакавичкото поле. Отъ границата ѝ съ Струмишко срѣдната часть е отворена, полска, а крайнитѣ ѝ части сж планински и вървжтъ по спусковетѣ на Плавица и Конечката планина.

Въ тѣзи граници каазата има видъ на елипса, на която голѣмата ось държи около 12 часа отъ сѣв.-западъ къмъ юго-истокъ, малката — 8 часа, а обиколката около 22 часа.

Тази кааза обхваща южнитѣ склонове на Плачковица, сѣвернитѣ склонове на Конечката пл., источната половина на Щипско-Радовишката плоскость, Лакавичкото и Радовишкото полета. Всѣкое отъ тѣзи мѣста има различенъ характеръ, производителность и различни свойства.

Плачковица е планина по склоноветѣ покрита съ гори, а по билото богата съ пасбища. Прочее, тя е планина сгодна за развито скотовъдство и дърводѣлство. Понеже тѣзи два клона на промишленость тукъ, както и на всѣкждѣ по нашинско, сж отпаднжли, тя не може да храни голѣмо население. Ето защо селата по нея се намаляватъ и се изселяватъ въ по-низкитѣ мѣста. Селата по нея сж населени повечето съ турци-юруци.

Радовишкото поле съставява ядката, житницата и нителницата на каазата. Почвата на по-голѣмата час

полето е глинесто-пѣсъчлива съ слабъ примѣсъ отъ църноземъ. Такава почва, наистина, не дава богатъ берикетъ, нъ заедно съ туй никога не остава трудътъ на земледѣлеца съвършено невъзнагражденъ, защото може да трае и на многодъждие и на бездъждие. Бездъждие въ м. мартъ и дъждъ въ м. май даватъ най-добъръ берикетъ. Мѣстата по рѣката всѣкога даватъ добъръ берикетъ, защото иматъ напосна почва и богато се напояватъ отъ рѣката.

Лакавичкото поле стои по-долу по плодородие отъ Радокото. Мѣстото му при политѣ на Конечката планина е исцѣдено, сухо. То е най-сгодно за произвеждание на гюна. За това пъкъ самата долина на Лакавица е доста водителна особено за царевица. По полежищата ѝ има добри ливади, отъ които се изважда до 400 кола сѣно въ ни години.

Планинскитѣ мѣста на тази кааза сѫ повечето голи разработени. Земята имъ е слабо-производителна и едвамъ овлетворява мѣстнитѣ нужди отъ земледѣлски произведения. ъ прѣзъ м. априли дава най-добъръ берикетъ въ с ѣ мѣста. Недостатъкътъ за поминъка имъ доскотовъдството. Неразработенитѣ мѣста по плоги и пасбищата по Конечката пл. и по Смърдешъ достатъчни срѣдства за поминъкъ. Нѣкои отъ селяходятъ и на гурбетъ, а други си поминуватъ и съ стни занаяти, като варьство, вѫгленарство и др.

Въ цѣлата кааза ставатъ разни произведения: жито, тютюнъ, гроздье, грахъ, малко оризъ и памукъ, ленъ, анасонъ и др.

изважда афионъ около 3 — 4000 ока, оризъ 8 — 00 ока, бобъ 7—8,000 ока, орѣхи 4—5,000 ока. Спана цѣлата кааза се продава за около 6,000 л. т. ого важда жито и градински растения. По ка- о количеството на афионътъ Радовишката кааза се у околнитѣ каази.

шко е обърнѫто и наведено къмъ югъ, то е вънъ тическия поясъ на Скопско. За туй климатътъ -влаженъ, по-мекъ и по-постояненъ. Зимата е снѣпадне ли ведпѫжъ снѣгъ, той си стои прѣзъ цѣ-. Пролѣтьта е дъждовита. Дъждоветѣ идѫтъ повеи сѣв.-западъ. Лѣтото сравнително е дъждовито, дъждоветѣ не идѫтъ отъ югъ, защото веригата на

Бѣласица е прѣпрѣчена за южнитѣ вѣтрове. Вѣтерътъ, който носи дъждоветѣ пролѣтно и лѣтно врѣме, е извѣстенъ подъ името „*вардарецъ*“ Есеньта въ началото е суха; прѣзъ това врѣме сѣжътъ афионътъ и другитѣ есенни произведения. Въ срѣдата си тя е дъждовита и прохладна, а къмъ края — студена.

Населението на цѣлата каза възлиза на 25,000 души. Отъ тѣхъ турцитѣ и българитѣ дохаждатъ почти по равно. Тѣ живѣжтъ доста добрѣ по между си. Има около 500 души цигани, които живѣжтъ въ градътъ и по селата като ковачи. Турцитѣ сж юруци. Българитѣ по Плачковица сж отъ шопитѣ, а въ останжлата часть на каазата сж отъ сѣверо-македонския клонъ на плѣмената. Градътъ прѣдставява смѣшение, въ шопскиятъ елементъ значително прѣобладава. Стариятъ патриархаленъ животъ съ старитѣ нърави и морали още е спазенъ въ Радовишъ и Радовишко. Състоянието на населението не е отъ много добритѣ, нъ сѐ пакъ е удовлетворително. Когато на всѣкждѣ по насъ гурбетчилъкътъ силно се развива, тукъ той още не се е захванжлъ. „Който се напилъ макаръ еднжжъ вода отъ Радовишкия шадарванъ, той не излиза отъ Радовишко“ — тъй говори народната поговорка въ този край изъ нашинско. Това доказва, че источницитѣ за поминъка удовлетворяватъ мѣстнитѣ нужди на населението и то не е принудено да напуща милиятъ си роденъ край, за да търси прѣхрана другадѣ.

По говорътъ населението може да се раздѣли на двѣ: градския и плачковичкия съ часть отъ полскитѣ села, който прилича на Малешевско-шопския, и онзи по плоскостьта и въ *Лакавичко*, който прилича на Щипския съ прѣходъ къмъ шопския и Тиквешкия. Бързото произнасяние и прѣкжсване на думитѣ е отличителния бѣлѣгъ на Радовишкия говоръ. Радовишани много употрѣбяватъ въ говорението думитѣ: „вѐле“, „чине“, „чайре“. Въ говора си тѣ употрѣбяватъ и много турски думи.

Облѣклото на българитѣ се дѣли на градско и селско.

Мжжьетѣ въ дѣлниченъ день носжтъ потури (чакшири) набрани, нъ прилѣпнжли за тѣлото и долу тѣсни пот които различаватъ отъ турскитѣ по кроя, голѣмъ „салтамарка“ или *кусо*. Праздничнитѣ дрѣхи на Р шани сж почти сжщи, както дѣлничнитѣ. Твърдѣ носжтъ европейски дрѣхи.

Селянитѣ въ дѣлниченъ день носѫтъ прости бечви, долу съ подвезки, вѣтъхъ фустанъ и домашно елече. дниченъ день носѫтъ потури, които се отличаватъ г скитѣ по туй, че сѫ тѣсни като панталони и сѫ съ сини и зелени гайтани. Въ южната часть на кои селяни носѫтъ бечви кѫси до колѣна и горѣ съ учкуръ до самия поясъ. Подъ колѣната турятъ нашарени съ гайтани, които се биѫтъ до колѣната. турятъ *салтамарки* или *копарани*. На пояса украсенъ съ разни шарки силяхъ, а на главата носъ фесъ съ дебелъ, нъ кѫсъ синь пйскюль.

Дрѣхитѣ имъ сѫ църни шаячни. По общия изгледъ е шопско. Ония села откъмъ Щипъ носѫтъ повече киятъ костюмъ.

Градскитѣ жени носѫтъ шалвари, като туркинитѣ. Лѣтно ги носѫтъ отъ горѣ, а зимно врѣме — подъ фуста. Надъ тѣхъ турятъ горна дрѣха отъ чоха, която тукъ „полка“. Фустанитѣ имъ сѫ отъ долни ефтини ма- Копринени дрѣхи носѫтъ само най-богатитѣ.

Селянитѣ носѫтъ дълга кошуля и горна дрѣха, елекъ дългъ до подъ колѣната и прѣпасанъ съ поясъ ш материя. Въ праздниченъ день турятъ кошуля до петитѣ и навезана на долния край съ сърма (тур- ние). Надъ кошулята елекъ, като дѣлничниятъ, а надъ друга горна дрѣха, като кошуля, съ дълги ржкави и съ отпрѣдъ. Надъ всичко туй турятъ елече, наредено съ стари срѣбърни пари нанизани на срѣбъренъ синджиръ. На вата носѫтъ фесъ съ една притурка отъ горѣ въ родѣ калпакъ отъ тучъ, на който има пари, както у Призренско.

Въ духовно отношение спада въ Струмишката патриар- епархия, а административно — въ Скопскиятъ сан- Радовишко е каймакамлъкъ. Центърътъ му е гр. Ра- ъ.

§ II гр. Радовишъ.

Радовишъ се намира 6 часа на истокъ—юго-истокъ отъ ъ и 6 ч. на западъ – сѣв.-западъ отъ Струмица. Той е ложенъ въ гърлото на Стара-рѣка (началото на Стру- при исхода ѝ отъ планината въ полето въ сѣв.-запад- ъ на полето. Единъ спускъ на плоскостьта отъ дѣсно ъ такъвъ спускъ на Плачковица отъ лѣво образуватъ

гърлото на Стара-рѣка. Той има форма на 3-ыгълникъ, на който върхътъ е на сѣверъ отъ града, а основата му образува линията, която съединява крайнитѣ мѣста въ полето подъ града на спусковетѣ отъ дѣсно и отъ лѣво. Дѣсната височина е гола, покрита повече съ трѣва. Отъ другата ѝ страна сж радовишкитѣ лозя. Лѣвиятъ спускъ е каменистъ, на много мѣста покритъ съ храсталакъ и съ редки дървеса. Надъ града е рѣката, долината на която е покрита съ дървеса повече орѣхови. Тамъ сж пай-голѣмитѣ расходки на Радовишани. Подъ града е веселата покрита съ буйна растителность долина на Стара-рѣка и цѣлото поле, на което Радовишани се любуватъ отъ кжщитѣ си.

По мѣстоположението си Радовишъ много прилича на Кочани,—и той като него е скритъ въ долъ и може да се види само отъ полето, расположано на длъжъ по рѣката и по околнитѣ височини; и той прѣдъ себе си има поле покрито съ богата растителность. Мѣстото на Плачковица, която се издига надъ полето и долищата на която зѣкатъ срѣщу града, тукъ засма южния склонъ на Плачковица, който обаче се пада на лѣво отъ града, а не срѣщу него. Различаватъ се само долищата на рѣкитѣ и околнитѣ имъ височини. Въ Кочани околнитѣ височини сж каменисти и съвсѣмъ голи, а тукъ тѣ сж покрити повече съ растителность; склоноветѣ на Кочанската рѣка прѣдставяватъ двѣ голи скалисти стѣни, а по склоноветѣ на Стара-рѣка зѣкатъ особено отъ дѣсно долища съ страшенъ изгледъ и покрити съ дървеса.

По вжтрѣшното си устройство градчето не се различава отъ другитѣ прѣди-описани градчета. Улицитѣ му сж криви и тѣсни, пъ повечето отъ тѣхъ сж чисти, защото сж постлани съ калдъръмъ. Главната го прѣсича на длъжъ. По неж е и чаршията. Брѣговетѣ на рѣката не сж направени. Въ долната часть матката ѝ е широка, камениста,—тукъ е атъ-пазарь, не далечъ отъ който е и правителственията домъ. Въ западната часть на града е цркквата „Св. Прор. Илия“, а въ югозападната е училището, което е една голѣма безъ крой сграда, прилична изъ вжтрѣ на ханъ. Турцитѣ иматъ 6 джамии, отъ които 3-тѣ сж голѣми, 3-тѣ малки. Зданията сж повече стари, едно или двуетажни. Въ това отношение Радовишъ стои подолу отъ всичкитѣ други градчета въ Скопско. По долу стои така сжщо и по уредбата на кжщитѣ.

Радовишъ се дѣли на 13 махали, отъ които 6 сѫ български и 7 турски. Българскитѣ махали сѫ: Сараманда, Варошъ, Чаршийска, Казанджийска, Разанска, Аянска; турскитѣ сѫ: Шехъ-махалеси, Абдула-паша м., Кавакли м., Джами-Кибиръ м., Алиня-махале, Мохаджирска махала.

Чаршията е стара и малка. Тя е на една улица на дължъ, поради което пазарьтъ (той става въ сѫбота) се вижда шуменъ. Въ горната ѝ часть сѫ двата извѣстни радовишки шадарвани, водата на които се истича прѣзъ срѣдъ чаршията.

Радовишъ има 1,100 кѫщи, отъ които 700 сѫ турски, 400 български. Има и цигани до 300 души. Турскиятъ елементъ, като по-многочисленъ и по-силенъ, е наложилъ своятъ отпечатъкъ надъ българитѣ. Радовишани много добрѣ разбиратъ турскиятъ езикъ, усвоили сѫ турскитѣ обращения. Дори и дѣцата знаѫтъ добрѣ да говорѫтъ турски. Наопаки, отъ турцитѣ въ града малцина знаѫтъ български, а отъ юруцитѣ почти никой не разбира. Турцитѣ въ Радовишъ сѫ доста добри и прѣдадени на работа хора. Съ българитѣ си поминуватъ доста добрѣ. Не е тъй обаче съ много отъ юруцитѣ по селата. Българитѣ сѫ много добросърдечни, гостоприемни и неразвалени хора. Язвата на взаимни умрази и раздори въ частнитѣ и обществени работи още не си е пробила пѫть между Радовишачи. Въ частни работи тѣ взаимно си подпомагатъ, а въ общественитѣ работи всѣкога вървѫтъ въ съгласие.

Радовишъ е повече земледѣлско градче, отколкото търго и промишлено, очитѣ на гражданитѣ сѫ обърнѫти повъ полето, отколкото въ чаршията. Освѣнъ дукяна всѣ- Радовишанецъ има си въ полето и нѣкоя нива или гра- Понеже мѣстото е производително, една градина или олко ниви достатъчни сѫ за единъ човѣкъ отъ срѣдна да има осигурени най-потрѣбнитѣ нѣща за въ кѫщи. то спечели отъ дукяна си, това му остава за да уголѣкапиталътъ си. Ето защо Радовишани сѫ доста състохора или поне доволни отъ положението, при всичко че о та на града е твърдѣ слаба. Радовишъ най-много съ Струмица и Щипъ. Въ Струмица отъ Радовишъ ъ най-много вино, а въ Щипъ зеленчукъ. Щипски търсъбиратъ и афионътъ, който послѣ прѣпродаватъ на китѣ търговци.

осо ю турцитѣ, вѣрватъ, че въ това тюлбе не може да
ѣе. По всѣка вѣроятность, въ него не може да се
отъ блатиститѣ мѣста наоколо.

10). *Трѣскавецъ* е расположено край Лакавица. Изважда хубавъ пиперъ.

11). *Дединье* се намира 2 часа на югъ отъ Радовишъ
ешъ пл. Прѣзъ него минава пѫтьтъ отъ Радовишъ
лакъ, което отъ една страна му принася полза, а
—врѣда, защото прѣзъ него е пѫтя и на конечкитѣ
То има около 90 кѫщи български. Дединци се зани-
съ земледѣлие (едра пшеница) и скотовъдство; пъ
то имъ занятие е варьството. Дединци правѫтъ варь
прѣнасятъ въ Щипъ, Радовишъ и Струмица. Нѣкога
е било чифликъ, нъ сега е самостоятелно. Спахилъкътъ
370 л. т. Иманье въ селото има до 5,000 глави.

Дединье има стара цръква, въ която намѣрихъ слѣд-
ѣ нѣща:

Евангелие отъ Теофилакта съ записка въ началото
единъ попъ отъ с. Дединье, въ която се казва, че
о зсмо било станѫло чудо голѣмо: едно ягне се про-
о за три гроша, ока соль за петь пари, ока ракия за
ока хлѣбъ за една аспра; па се явили много
ух (мишки) и змии, „та беше страхотна“.

Надпись па една заешка църковна книга:

Ѣ кѣпи книга: с. м. 8 радовишъ стопанъ Богоі

12). *Дамянъ* е расположено по страната на Пиляфъ-
което е покрито съ храстье и редки дървеса. Населено
съ турци. Изважда хубава пшеница, ръжь, ечмикъ,
др. 13). *Доляни* има 47 кѫщи съ 400 жители.
селото имало 70 кѫщи, нъ отъ зулуми то се намалило.
авица има ливади до 200 дюлюма, което показва,
ото е богато. То е чифликъ на „старата анѫма“.

14). *Чифликътъ* на една камениста чука надъ Дервенъ-
село, както и другитѣ села около него, искарва
ечмикъ, защото земята е слаба за пшеница. Иматъ
овци и кози. Той е владѣние на щипската „анѫма“.

5). *Тополница* е чисто турско село расположено въ
едноименната рѣка. Мѣстото му е сравнително про-
но. Изважда много и добъръ афионъ.

16). *Пърналия* е расположено въ една хълмиста мѣстность. Изважда хубаво гроздье, тютюнъ и афионъ. Населено е само съ турци.

17). *Сюпурлия-маале* е расположено по̀ на горѣ отъ него. Това юручко село изважда сѫщитѣ произведения, както и прѣдното село.

18) *Почивало* е населено съ турци и българи. Турцитѣ си иматъ джамия, а българитѣ се молѣтъ подъ единъ голѣмъ дѫбъ. Изваждатъ пшеница, овезъ и едри ябълки.

19). *Коджалия* е расположено на една височина върѣдъ една гѫста кория отъ бука и габеръ То е населено̀ съ юруци, които се отличаватъ съ мекия си характеръ и съ гостоприемство. Попадне ли чужденецъ въ селото имъ, не го оставятъ да излѣзне отъ него, додѣто не го нагостѣтъ въ джамията. На отиване непрѣмѣнно нѣколко души ще го испратѣтъ.

20), 21), 22). Надъ това село е пл. Круша. На истокъ отъ неѫ и на сѣв. отъ града, именно тамъ дѣто Срѣдня се отдѣля отъ Плачковица, сѫ расположени българскитѣ села *Козбунаръ*, *Шипка* и *Ново-село*. Жителитѣ имъ се занимаватъ съ скотовъдство и дърводѣлство: правѣтъ хубави дъски, носѣтъ греди и др. дърва за градиво. Всички сѫ добри ловджии. Българитѣ въ тѣзи села сѫ опазили много чисто шопскиятъ говоръ. Види се, гората и животътъ върѣдъ околната дива природа направили сѫ ги рѣшителни, юначни и силни. За турцитѣ тѣ сѫ страшилище, а за българитѣ надежда за всѣкакъвъ случай

23). *Раклешъ* е расположено при политѣ на Плачковица на 20 минути отъ града. Има хубава цръква, която се вижда отъ цѣлото поле. Изважда хубаво жито. Близо до него има минераленъ изворъ (мѣденъ). Между него и Ораовица има голѣма могила, подъ която, прѣдполагатъ, е зарита една цръква.

24). *Ораовица* се намира на $^3/_4$ часа отъ Раклешъ и е расположено въ дола на р. Лѣва, която иде отъ Колозлийската пл. До него има минераленъ лѣпливъ изворъ. Населено е съ турци и българи. Българитѣ искарватъ повече грахъ и лѣща, а турцитѣ — тютюнъ. Ораовица вади най-много тютюнъ между всичкитѣ Радовишки села.

25). *Подерешъ* е расположено въ дола на едноимс рѣка. Населено е съ турци и българи, които сѫ доста с

. Изваждатъ много оризъ, за който има и динка въ го. Прѣзъ него минава пѫтьтъ за Смилянци.

25). *Смилянци* е расположено на р. Лѣва, която иде Чуй-пѣтель и се влива въ Подерешката рѣка. Жителитѣ работѫтъ аби, шаяци, пояси и др. материи за облѣкло.

26). *Колозлия* е расположено въ Плачковица пл. по на единъ долъ. Има хубави кѫщи като радовишѣ улици послани съ калдъръмъ. То е най-хубавото и най- то село въ Радовишко. Юруцитѣ, които го населяватъ, ѫтъ добри шаяци. За лукавщината, хитрощината и па колозлийци има такава поговорка: „Сѫдище се закрижтъ, когато се свършѫтъ затворницитѣ олозлия".

27). *Яргурица* е расположено въ източния край на ето на единъ потокъ, който слиза отъ Изведенъ. Изважда го жито и афионъ. Спахилъкътъ му се продава за около) л. т.

28). *Покрайчево* е расположено въ полето при политѣ Изведенъ и на границата съ Струмишко. Изважда много ъ.

Другитѣ села сѫ: Лѣсковецъ, Г. и Д. Вращици, Неграци, Габровци, Скоруша, Загорци, Гарванъ, Шагулево, перово, Иново, Бучинъ, Горачинъ, Шопуръ, Доляни, Тоанци, Чешме-маалеси, Али-кочъ маалеси, Шаинъ-ташъ, авница, Сари-гьоль, Нови-чифликъ, Г. Д. Липовикь и др.

ГЛАВА X.

Леринската кааза.

§ 1 Общъ прѣгледъ. Леринската кааза граничи съ Бискята, Воденската, Кайлярската (Джумайската) и Костурта каази и съ Прѣспанския мюдюрлъкъ. Границата ѝ съ ската кааза минава по една линия теглена отъ в. Баба пл. на истокъ до прохода на Църна, именно до с. ни. Крайнитѣ села оттатъкъ сѫ: Буфъ, Клѣщипо, Са- Рахманлия и Добровени. Откъмъ Воденската кааза та минава по билото на Нидже и послѣ по Малкия до селото Острово. Крайнитѣ ѝ села оттатъкъ сѫ: Па- Сетина, Горничево и Пѫтеле. Границата ѝ откъмъ) върви първо прѣзъ Островското езеро, а подирѣ) на Врабчанската пл. и нейното продължение на

Островското езеро или Руднишкия ридъ. Крайнитѣ села по него сѫ: Пѫтеле, Нови-градъ и Рудникъ. Границата съ Костурската каза минава по билото на веригата до върховетѣ Мали-Вичъ и Голина. Отъ тукъ пò на сѣверъ вдава се на вѫтрѣ въ Костурско по западния склонъ на Вичъ и излиза на билото на планината чакъ при Писодери. Крайнитѣ й села отъ тази страна сѫ: Срѣбрено, Прѣкопана, Търсье, Арменско, Писодери. Границата съ Прѣспанско върви по билото на Бигла. Крайнитѣ й села сѫ: Писодери, Арменско и Буфъ.

Граничитѣ на каазата, както се вижда отъ горѣ изложеното, сѫ се' естествени и твърдѣ високи стѣни, съ исключение на сѣверната полска граница.

Въ тѣзи граници тя има форма на неправиленъ 4-ѫгълникъ, сѣверната страна на който отъ в. Баба до с. Добровени държи 7 часа, западната отъ в. Баба до с. Рудникъ — 10 часа, южната отъ Рудникъ до Острово — 5часа, източната отъ Острово до Добровени — $6^1/_2$ часа.

Въ тѣзи граници Леринската каза обхваща слѣдующитѣ мѣста: 1) южната часть на Пелагонийското поле или тъй нареченото Леринско поле; 2) източния склонъ на Бигла и часть отъ Баба пл.; 3) западния склонъ на Нидже планина и цѣлата хълмиста мѣстность между Воденско и Сари-гьолско; 4) Сари-гьолското поле съ околноститѣ му; 5) източния склонъ на голѣмата южно-македонска линия до Клисура съ цѣлия в. Вичъ и околноститѣ му.

По видъ, характеръ и производителность тѣзи съставни части значително се различаватъ една отъ друга.

1) Полето е равна и неотемлена часть отъ забѣлѣжителното въ много отношения Пелагонийско поле. Почвата му е църно-земъ размѣсена съ слаба пѣсъчина. Тази почва и богатото запояване правѫтъ туй мѣсто много производително, едно поради това, друго поради гѫстото население. Тукъ земята се цѣпи по-скѫпо, отколкото въ другитѣ части на т голѣмо поле. Най-производителна и най-скѫпа е земята синорътъ на селата Росенъ, Лажани и Попожани. Цѣл поле е покрито съ нивя посѣти съ жито и царевица. Леринско, Арменско, Неволянско и Къбасничко има много вади, въ Леринско и Неволянско има много тютюнъ и бах

2) Сари-гьолското поле граничи отъ сѣверъ съ тътъ, който свръзва Вичъ съ Турла планина, отъ юг Руднишкия ридъ, отъ западъ съ главната верига от

Въ тѣзи граници то прѣдставява една тѣсна та дълга
ество долина спружена отъ истокъ къмъ западъ. Дълго
$3^1/_2$ часа, а широко въ срѣдата $2^1/_2$ часа. На из-
то е по-скоро оригинално отколкото хубаво. Езерцата
не сж добро украшение, а противоположность на запад-
гориста, стръмна, висока граница, която съ другитѣ
които сж голи и скалисти, придава разнообразие на

I а въ сѣверпата му часть е варовита, а въ юж-
чурлива и блатиста. И двѣтѣ сж несгодни за об-
. Житото, което се получава въ това поле, ед-
уд летворява нуждитѣ на мѣстното население. Затова
з ветѣ и височинитѣ по краищата му, като сж по-
съ г. а и сж изложени на слънчевия пекъ, чудесно
дни за развито лозарство и тютюнарство. Тѣ всички
сж покрити съ лоза, отъ които се получава много ху-
но. Сари-гьоль е на самата граница съ областьта
I -зеленатa растителность — за това тукъ климатътъ
топълъ отъ другитѣ части на Леринско.
Й то Сари-гьоль произвеждатъ различно. Едни го из-
ъ отъ „сѫра-гьоль“ (редъ гьольове), и други отъ „са-
ль“ (жълтъ-гьоль). И за двѣтѣ има основа да се при-
И сега се познава, че нѣкога цѣлата южна половина
ѣ цѣлото поленце) е била покрита съ редъ гьольове,
оправдаватъ първото прѣдположение. Отъ друга страна
тази половина е покрита съ шамакъ, отъ който прa-
рогозки и който, кога зрѣе, пожълтява — това прави
о-подобно и второто прѣдположение.
. с то поленце и околностьта му има 4 езера, отъ
н голѣмото, Островското, е отдѣлено отъ полето съ
зъкъ ридъ. Тѣ сж: Островското, Петърското, Руд-
о и Врабчанското и Зазери или Св. Тодорското.
н исходъ за водитѣ. Водитѣ отъ околнитѣ пла-
о се събирали въ него, като въ корито, образу-
тѣзи езера.
жото езеро е дълго та тѣсно. Дължината му отъ
къмъ ю.-западъ възлиза на 3 часа, а широчината
достига до единъ часъ (най-голѣмата). На двата
то се стѣснява. Начертано въ малъкъ мащабъ, то
гъсеница съ увиснѫла глава. Езерето е заобико-
вкждѣ съ стръмни голи, еднообразни и грозни на-

гледъ скалисти височини, които много губятъ отъ ефект
на това хубаво езеро. Отъ юго-източната му страна надъ
се издига Кара-ташъ (Турла пл.), на която началото е
сѫщо голо и скалисто. Другитѣ му страни сѫ низки. Д
бочината до самия му брѣгъ не надминава 20 метра.
точниятъ му брѣгъ е низъкъ и по-полегатъ, за туй тамъ
рото е плитко нѣщо на 15—20 метра на вѫтрѣ. Най-голѣм
му дълбочина не прѣвишава 50 метра. Водата му е бис
сладка и мека. Отъ него пиятъ хората отъ околнитѣ с
Въ това езеро се развъждатъ разни видове риби, между
то има и много вкусни и голѣми сомове. Тукъ сѫ улов
сомъ до 90 оки тежъкъ. Правото за ловенье риба го к
ватъ отъ правителството богаташи бегове, които послѣ
прѣпродаватъ на части на рибари отъ околнитѣ села. Т
право се купува за 5,000 гр. зл. за 2 години. Забѣлѣзва
че отъ година на година водата на езерото спада. Въ
дължение на 15 години то е спаднѫло на 10 метра. Тр
да се прѣдполага, че подъ повръхнината на езерото во
си е пробила пѫть прѣзъ пещеритѣ и дупкитѣ на околн
варовити планини и се истича въ р. Колудей въ Воден
Поне въ Воденско хората така вѣрватъ. Въ Островското е
се влива единъ безименъ потокъ, който му влива водитѣ
Кайлярското поле. Явенъ исходъ то нѣма отъ никѫдѣ. По
говетѣ му сѫ селата: Островo, Пѫтеле, Нови-градъ и
селери. По източната половина на сѣверния му брѣгъ ми
Солунско-Битолската желѣзница.

Петърското езеро се намира въ сѣв.-източния край
Сари-гьолското поле на $^3/_4$ часа отъ Островското езеро,
което е отдѣлено съ една скалиста височина. То има фо
на елипса, завъртена отъ сѣв.-ист. къмъ юго-западъ. Надл
държи $^3/_4$ часа, а на ширъ — $^1/_2$ часъ.

Планинскитѣ мѣста въ каазата се дѣлятъ на 2 ча

3) Планинскитѣ мѣста въ източната ѝ часть сѫ
вече голи, нѣкѫдѣ скалисти, нѣкѫдѣ покрити съ пластъ
земя. По-голѣмата часть отъ тѣхъ се обработватъ, ма
и да не даватъ голѣмъ берикетъ. Гори и пасбища има с
по билото па Нидже.

4) Южната часть е много висока — тя е най-
часть въ Южна-Македония. Тя е страна чисто пла
пълна смисъль на тази дума. Цѣлата страна поч
крита съ гѫсти гори, пасбища има по най-голѣмитѣ

ѣ долинки и равнинки по тѣзи планини произ-
ръжь, овезъ и ечмикъ. Хубави пейзажи, прѣ-
ии и величествени височини украсяватъ тѣзи
Политѣ имъ сж едни отъ най-прѣлестнитѣ мѣста
о.

ката кааза състои отъ 69 села. Отъ тѣхъ 40 сж чи-
9 смѣсени турско-бълг., 2 влашко-турски, 12
3 влашки, 2 арнаутски и 1 черкезско. Отъ бъл-
17 сж чисто гъркомански, 13 чисто екзархийски, 14

тративно Леринската кааза се раздѣля на соб-
ска кааза и мюдюрлъцитѣ въ Сари-гьоль и въ
Руднишкия мюдюрлъкъ влизатъ селата въ Са-
нно: Суровичево (сѣдалище на мюдюрина), Пж-
рско, Екши-су (Върбени), Сотиръ, Гулинци, Нево-
о Неволяни), Спанци, Рудникъ, Св. Тодори, Нови-
село. Въ Невѣшкия мюдюрлъкъ влизатъ пла-
а на югъ отъ Леринъ, именно: Невѣска (сѣда-
дюрина), Зелениче, Прѣкопана, Срѣбрено, Айтосъ,
бетино.

вно отношение Леринската кааза е раздѣлена
хии: Охридската (българска), Костурската, Би-
гленско — Леринската. Въ Охридската епархия
: Попожани, Петораци, Борешница, Г. Върбени,
шоради, Вощарани, Забърдени, Баница, Церово,
реово (сега запустено). Въ Пелагонийската епар-
с. Буфъ. Въ Костурската епархия влизатъ селата:
скоецъ, Нередъ, Лагенъ, Г. и Д. Котори, Не-
дери, Зелениче, Айтосъ, Любетино, Прѣкопана,
Търсье, Бѣлъ-каменъ, Елеово и Нѣгованъ. Оста-
влизатъ въ Мъгленската епархия.

се вижда отъ горния списъкъ, гъркоманитѣ въ Ле-
по-силни и повече отъ българитѣ екзархисти. Има
гъркоманскитѣ села, които сж готови да се отка-
сж направили още това по разни причини. Въ-
гѣ села сж по-живи и даватъ по-голѣма па-
бждище, а полскитѣ сж по-заспали и даватъ
а. Главнитѣ причини за неуспѣхътъ на Бъл-
о въ Леринско сж слѣдующитѣ: 1) Голѣмата
населението, 2) лошото положение на работитѣ
слабостьта на българитѣ и силата на гъркома-

нитѣ въ градътъ било прѣдъ правителството, било въ чаршията, 3) несъгласията между селянитѣ, 4) интригитѣ на владиката и гъркоманитѣ било прѣдъ правителството, било между селянитѣ, 5) голѣмитѣ мѫчнотии, които срѣщатъ въ правителството онѣзи села, които сѫ се опитвали да се откажатъ отъ патриаршията.

Селата въ разнитѣ части на каазата се различаватъ едни отъ други въ много отношения.

Селата въ Сари-гьолътъ по вѫтрѣшното си устройство приличатъ на срѣдновѣковни вурги. Кѫщитѣ имъ сѫ голѣми, направени отъ камъни като крѣпости, покрити повече съ плочи. Съ исключение на Любетино, Аитосъ и Зелениче, всичкитѣ сѫ голи, каменливи, грозни на гледъ като околноститѣ имъ. Вѫтрѣшното устройство и уредбата на кѫщата имъ е чисто градска. Животътъ, кѫщнитѣ мебели и др. потрѣбности сѫ тъй сѫщо чисто градски. Понеже земледѣлието е слабо развито, тѣзи села нѣматъ изгледътъ на другитѣ наши села. Селянитѣ, като иматъ повече работа въ градътъ, сѫ будни и разбрани. Главниятъ имъ поминъкъ съставява винарството. Много отъ тѣхъ ходѫтъ на гурбетъ най-много въ Цариградъ, дѣто ставатъ градинари, млѣкари и сеизи. По състояние всичкитѣ тѣзи села стоѫтъ добрѣ. Планинскитѣ Сари-гьолски села стоѫтъ по-горѣ отъ полскитѣ по хубостьта на мѣстоположението.

Полскитѣ села по вѫтрѣшното си устройство стоѫтъ по-долу отъ Сари-гьолскитѣ, нъ по-горѣ отъ селата въ Битолско и Прилѣпско. Кѫщитѣ тука сѫ повече кирпичени, измазани отъ вънъ и отъ вѫтрѣ съ глина, намѣсто съ варь и покрити отъ горѣ съ керамиди. Кѫщитѣ сѫ обикновено на 2 етажа: въ долния етажъ е хлѣвътъ за добитъцитѣ и мѣстото за сѣното, а въ горния има кѫща съ оджакъ (коминъ), стая съ печка и чардаче. Постилката, покривката и другитѣ уредби сѫ търпими. Главниятъ имъ поминъкъ е земледѣлието. Много отъ тѣхъ особено прѣзъ зимата ходѫтъ на гурбетъ, като бичкиджии или наемни работници

Планинскитѣ села по вѫтрѣшното си устройство стоѫтъ по-долу отъ полскитѣ. Кѫщитѣ имъ приличатъ по видътъ си на полскитѣ, нъ сѫ по-малки и по-низки, по-злѣ усроени и покрити съ слама. Уредбата, постилката, покривка имъ е много слаба, животътъ чисто селски. Главниятъ [illegible] мипъкъ намиратъ въ гурбетчилъкътъ. Тѣ ходѫтъ най- го

е] лъ (селата по Вичъ) и др. т. Тѣзи села се смѣтатъ
нитѣ въ каазата. Всѣкоя почти година тѣ иматъ
купуватъ жито отъ градътъ.

Главнитѣ произведения на каазата сѫ жито отъ Ле-
о ле и вино и тютюнъ отъ първо качество въ Са-
г Отъ бачилата по Вичъ носѭтъ въ Битоля и
дс пр дения: масло, сиренье, вълна и др. Отъ
се ци ого риба, която се продава въ Битоля,
ъ. По ридоветѣ около Баница излиза доста
о се носи въ Битоля и Леринъ. С. Буфъ носи
г ъ въ Битоля. Прѣдполага се, че желѣзницата ще
съть на тѣзи произведения, като имъ отвори Со-
пазарище.

І е ци се срѣщатъ: въ Екши-су, дѣто има голѣмъ
п с. Попожани, дѣто всичкитѣ бунари и извори да-
т ва вода, въ околноститѣ на Леринъ, дѣто има го-
ръ, на който водата се губи подъ земята. Около
селянитѣ, сѫ открили каменни вѫглища отъ долно

По костюмътъ и говорътъ селата въ Леринската кааза
ъ да се раздѣлѭтъ на 4: 1) Сари-гьоль, 2) села при по-
ѣ на ъ и Нидже, 3) села при политѣ на Бигла и 4)
ѣ села.

1) *Костюмътъ въ Сари-гьоль.* Мѫжьетѣ носѭтъ „по-
(шалвари), които отъ колѣната на долу сѫ тѣсни, стѣг-
подвезки и закопчени съ копци, а отъ колѣната на-
сѫ широки и набрани съ дипли. Тѣ се правѭтъ отъ
шаякъ повечето възсинь. Поясъ широкъ, обикновено
ъ. Отъ поясътъ на горѣ носѭтъ минтанъ отъ европей-
ерия. Рѫкавитѣ имъ се закопчуватъ съ гайтанени или
копци. Надъ минтанътъ носѭтъ „елече“, мин-
рѫкави, на гърдитѣ до половина отворенъ, а
ната на горѣ закопченъ. Крайщата на елечето сѫ
съ църнъ гайтанъ. Отъ горѣ надъ всичко това зимно
турятъ долама. Тя е дълга до петитѣ дрѣха безъ
отпрѣдъ отворена съ 2 поли, които не се закоп-
Политѣ и крайщата на рамената ѝ сѫ обточени съ
гайтанъ и единъ ширитъ — и двата цървени. На
яка има пластъ 4 пръста широкъ, направенъ отъ 2

реда гайтани и 2 реда ширити тъй сжщо червени. Доламата се прави отъ домашенъ добрѣ истъканъ шаякъ обикновено чернъ. Лѣтно врѣме доламата и потуритѣ не се носжтъ. На мѣсто послѣднитѣ на краката посжтъ пъртеници отъ синь шаякъ. На краката си носжтъ кондури намѣсто опинци. Старцитѣ на главата си носжтъ черни и малки чалми. Празднично облѣкло не се различава отъ дѣлничното.

Женитѣ носжтъ: 1) Антерия направена отъ европейска материя и пълна съ памукъ. Бюстътъ е прѣстѣгнжтъ, а отъ поясътъ надолу е по-широка и съ гънки. На гърдитѣ е отворена и по крайщата обточена съ гайтани; ржкавитѣ ѝ сж дълги и закопчени стѣгнжто. Отъ края имъ се издава надъ китката 4-жгълна ивица, обшита съ гайтани. Прѣпасватъ се съ тѣсенъ (до 3 пръста) коланъ отъ домашна материя и съ малки пафти отъ горѣ на него. 2) Кусо — дрѣха отъ пояса на горѣ съ ржкави и отворена съ двѣ поли. Тя се прави отъ чоха и може да бжде подставена или не. Младитѣ носжтъ шамии градски добрѣ завързани, а старитѣ — черни голѣми шамии закачени съ игли само отъ странитѣ и съ двѣ дипли прѣметнжти на главата. Празднично облѣкло е сжщо такова.

Освѣнъ въ Сари-гьоль този костюмъ се носи въ Кайлярско, въ Леринскитѣ села Баница, Горничево и Церово и планинскитѣ села Прѣкопана, Зелениче, Срѣбрено, които, впрочемъ, се смѣтатъ за Сари-гьолски, макаръ и да сж въ планината.

2) Въ селата подъ Нидже и въ ближното поле мжжетѣ носжтъ: 1) Долама, кжса до колѣна тѣсна, нъ дюзъ и безъ ржкави. Тя се прави отъ чернъ шаякъ. 2) Пъртеници отъ чернъ шаякъ. 3) „Кусо“ — дрѣха дълга до пояса, отворена отпрѣдъ съ ржкави дълги, отъ лакетътъ надолу отворени. Носжтъ ги обикновено завити на края. 4) Зимно врѣме отъ горѣ надъ всичко турятъ долама като у Сари-гьоль. 5) Поясъ широкъ и червенъ като прѣдния. Разликата отъ Сари-гьолския е тая, че тоя е равенъ, а Сари-гьолския е завитъ и голѣмъ. Надъ пояса тукъ турятъ ремикъ. 6) На краката си носжтъ кондури и редко опинци. 7) Чалмитѣ тукъ сж въ по-голѣмо употрѣбение. Празднично облѣкло не се различава отъ дѣлничното.

Женитѣ носжтъ: 1) Долама по-дълга отъ мжжката, равена като неж отъ шаякъ; 2) младитѣ подъ долама

сѫтъ антерия отъ европейска материя; 3) пъртеници като мѫжьетѣ; 4) кусо като мѫжкото. На главата голѣми черни кърпи, съ които завиватъ и лицето си. На краката си не носѫтъ нищо.

3) Полскитѣ села на лѣво отъ желѣзницата носѫтъ: 1) Г кошуля дълга до надъ колѣната — и двѣтѣ направени ъ (о дебело платно. 2) Долама отъ бѣлъ домашенъ шаякъ, колко кошулята и расцѣпена на 2 поли. Тя се носи а съ поясъ червенъ и широкъ като въ прѣди-опи- костюмъ. 3) Беневреци — то сѫ бечви кѫси до ци- горниятъ имъ край е завързанъ за пояса. Тѣ се пра- отъ бѣлъ и дебелъ шаякъ. На краката си носѫтъ опинци. Н ъ всичко това носѫтъ кожухъ кѫсъ до надъ колѣната правенъ отъ агнешки кожи.

Женитѣ носѫтъ: 1) Дълга кошуля направена отъ де- ю платно и навезана на яката и на гърдитѣ съ червени и 2) Надъ кошулята отъ горѣ носѫтъ долама отъ бѣлъ ъ дълга до подъ колѣната и прѣпасана като у мѫжьетѣ. Надъ всичко отъ горѣ турятъ кожухъ като мѫжьетѣ. 4) Главитѣ си завиватъ съ бѣла кърпа. 5) Кѫси до глѣзенитѣ стѣгнѫти пъртеници пъстро нашарени.

§ II гр. Леринъ.

Градътъ Леринъ е расположенъ при гърлото на една до а, образувана отъ два високи и дълги до 2 часа ридища, о се отдѣлятъ отъ Бигла пл. и паралелно единъ на другъ се спускатъ на кѫдѣ полето по источна посока.

Леринската долина, както и съединенитѣ съ неѫ други до ки, има посока отъ зап. къмъ истокъ. Широка е около 1/2 ометъръ и дълга 10 к.м. Западната граница на доли- е стръмна като стѣна. Градътъ захваща цѣлото устие на долината и се простира надлъжъ по неѫ на западъ о 2 1/2 километра. Прѣзъ него тече рѣка, която се съ- а отъ извори при Бигла и която не прѣсъхва и прѣзъ ото. Тя нѣма особено название, а си ѫ викатъ просто *ската рѣка*. Вънъ отъ долината тя се събира съ други ки и отива въ Черна. Градътъ е живописенъ, особено негова часть, която е покрай южния ридъ. Кѫщитѣ сѫ самия ридъ, който се издига отвѣсно надъ нихъ. Покрай тече и рѣката, която съ многобройнитѣ си върби дава щитѣ видъ на лѣтни вили. Улицитѣ сѫ широки и по-

крити съ калдъръмъ. Климатътъ е прѣвъсходенъ. Силни горещини не ставатъ, а и синякътъ (скрежъ) зимѣ не владѣе. Това се дължи на високитѣ и обраснѫли съ шума ридища, които заграждатъ отъ с. и ю. градътъ и цѣлата долина. Водата е изворна и планинска.

Стари останки отъ здания въ градътъ и около него нѣма. Само на южния ридъ, не високо отъ подножието му близо до кѫщитѣ, има една мѣстность, която се казва *Св. Пантелеймонъ*. Тукъ се намира и света вода (аязмо.) Както приказватъ, тука е билъ нѣкога манастирътъ на Св. Пантелеймонъ. Никакви основи не сѫществуватъ, нъ испотрошени несегашни керамиди и кѫсове отъ голѣми сѫдове се срѣщатъ твърдѣ много. Тамъ азъ намѣрихъ кѫсъ отъ кюпъ съ рельефъ отъ човѣшки образъ. Въ деньтъ на Св. Пантелеймонъ на това мѣсто се стича множество народъ отъ града и селата да се мие съ водата за здравье. Това стечение на народа важи за новоградещата се въ града българска цръква на Св. Пантелеймонъ. Надъ мѣстностьта Св. Пантелеймонъ на върха на ридътъ до лани сѫществуваше малка проста четиристѣнна куличка, която не изглеждаше яко стара. Върхътъ носи названието *Кула*.

Минерални богатства около градътъ нѣма за сега. Нъ заслужва внимание единъ изворъ отъ кисела вода, който е интересенъ по нѣкои свойства на водата му и на мѣстото около него. Тоя изворъ се намира $^1/_2$ часъ подъ града въ срѣдата на една турска ливада. Изворътъ е просто дупка широка 4 дец. м. въ диаметъръ и 4 дец. м. дълбока. Водата е студена и кисела. Постоянно клокоти и не истича, а се губи нѣйдѣ. Забѣлѣжителното й свойство е това, че тя съдържа толкова много въглена киселина, щото насѣкоми и жаби, ако се подържѫтъ двѣ и три педи високо надъ нея въ продължение на 15 — 20 секунди, умиратъ. Умиратъ насѣкомитѣ и жабитѣ и около изворътъ на пространство около 4 квадратни метра. Всѣкога това мѣсто е обсипано съ мрътви насѣкоми и жаби. Явно е, че това мѣсто е отъ видътъ на „кучешката пещера“. Леринци посѫтъ на тая вода болнитѣ си да ги мижтъ за здравье.

Леринъ е каазалийски градъ и сѣдалище на каймаминъ. Административно той влиза въ Битолския санджакъ. Той се намира на югъ отъ Битоля на разстояние 5 ч Духовно Леринъ съставява съ селата си отдѣлна епар

която носи названието — Мъглена. Той е сѣдалище на гръцки митрополитъ.

Леринъ има 1,660 кѫщи, отъ които турски 1,200, български екзархийски 78, гъркомански 338, цигански 30 и влашки 4.

Между турскитѣ кѫщи има много арнаутски, нъ въ официалнитѣ статистики тѣхъ броятъ за турски. Арнаутски кѫщи наброяватъ се около 200. Обаче въ много отъ тѣзи сѣмейства арнаутския язикъ е замѣстенъ съ турския. Всичкитѣ почти турци и туркини знаятъ арнаутски. Може да се прѣдполага, слѣдователно, че повечето отъ Леринскитѣ турци сѫ потурчени арнаути. Населението състои отъ: турци 5900, българи екзархисти 495, гъркомани 1569, власи 20 и цигани 190.

Езици, които се говорятъ въ чаршията и сѣмействата, сѫ българския, турския и арнаутския. Гръцкиятъ езикъ не се говори ни въ едно сѣмейство. Всички въ Леринъ: турци, арнаути, власи и цигани, голѣми и мали, мѫжки и женски, знаятъ български и турски. Гръцки знаятъ мнозина отъ християнитѣ, нъ не го употрѣбяватъ ни въ сѣмействата си, ни въ чаршията.

Турцитѣ прѣвишаватъ българитѣ въ всѣкое отношение. Нѣкога градчето е било чисто турско. Българитѣ почнѫли да дохаждатъ отъ селата като слуги на турцитѣ. Подирѣ съ течение на врѣмето тѣ се умножили, съ трудолюбието си обогатили се и завзели работитѣ въ рѫцѣтѣ си. Турцитѣ слабо щадятъ фамилиарната честь на християнитѣ. Това е остатъкъ отъ врѣмето, когато турцитѣ били всесилни. Турцитѣ и сега сѫ лоши спрѣмо християнитѣ. Тѣ сѫ повече чифчии, има и дюкянджии. Турскитѣ и християнскитѣ махали нѣкога не сѫ били раздѣлени, защото християнитѣ сѫ били турени между турцитѣ като тѣхни слуги. Напослѣдъкъ тѣ чнѫхѫ да се раздѣлятъ. Срѣдната или Варошката махала е чи го българска, крайната откъмъ полето е смѣсена, гор- а крайна е чисто турска, а махалата по-горѣ отъ Варо- ша е смѣсена. Турцитѣ се оттеглюватъ въ горния край, българитѣ въ долния.

Чаршията на Леринъ е на една улица. Тя има 213 дукяни. Освѣнъ тѣзи дукяни въ Леринъ има много сергии на едно ито мѣсто край рѣката. По наложение отъ турцитѣ и днесь рата напускатъ дукянитѣ си и въ пазаренъ день продаватъ

стокитѣ си въ сергиитѣ. Така щото принудени сж да плащатъ двоенъ наемъ за дукяпитѣ си. Този обичай е остатъкъ отъ врѣмето, когато Леринъ е билъ село, нѣмалъ чаршия, и пазарьтъ ставалъ на открито по сергии. Понеже послѣднитѣ сж притежание на джамиитѣ, турцитѣ, за да не изгубятъ приходитѣ на тѣзи джамии, на сила държатъ този гибеленъ за търговията обичай. Всѣкакво заявление отъ христианитѣ противъ този обичай се смѣта за политическо прѣстжпление.

Търговията на Леринъ е твърдѣ слаба. Главната причина е тази, че по-голѣмата часть отъ селата си търгуватъ и пазаруватъ направо въ Битоля и въ другитѣ околни градове. Тъй щото търговското значение на Леринъ се ограничава въ туй, щото той да бжде посрѣдникъ на селянитѣ за размѣняванне произведенията имъ. Желѣзницата малко измѣнява положението му, защото Битоля е близо, а конкуренцията съ този градъ е невъзможна. Прѣдполага се, че градчето би се усилило, ако се уреди джадето за Костуръ, та прѣзъ него да минаватъ стокитѣ и пжтницитѣ отъ Солунъ за Костуръ и Корча и наопаки.

Въ Леринъ има двѣ цркви: гръцка и българска. Прѣди 45 години въ Леринъ не е имало цркква, нито параклисъ. Християнитѣ отивали тогазъ да се цркуватъ въ ближното село Неволяни, на югъ отъ града. Въ 1848 година Леринци си съградили цркватa „Св. Гьоргия“ вънъ отъ града на южната му страна. Тя е направена на бързина отъ камъкъ и калъ. Много е низка и почти четвъртината отъ вйсочината ѝ е ископана въ земята. Отъ вжтрѣ украшенията ѝ сж обикновени, както въ цркквитѣ въ другитѣ вилаетски малки градове. Въ неж се цркуватъ сега гркоманитѣ. Всичкиятъ ѝ доходъ отъ посѣщенне на християни и отъ кирия на 6 дукяни възлиза на около 200 лири. Въ неж се служи на гръцки языкъ. Само евангелието отъ една година насамъ се чете и на български по Леринския говоръ съ позволението на владиката и по настояванието на нѣколцина българи-гркомани.

Българитѣ, които признаватъ Св. Екзархия, слѣдъ отцѣпванието си прѣди 19 години отъ гръцкото духовенство, танжли безъ цркква цѣли 14 години. Прѣзъ това вр[е]
гарскиятъ свещеникъ е служилъ въ кжщата си. Нъ
ни неспогождения и расправии съ попътъ христ[о]
отивали въ кжщата му да се цркуватъ. Само 12 и
сѣщавали поповия параклисъ. Въ 1888 година бъ[ла]

съгласили да испразнѫтъ училищното здание (то се намираше въ най-добрата махала въ градътъ наречена Варошка— чисто христианска) и да го прѣобърнѫтъ съ правителствено позволение на параклисъ. Слѣдъ като се наредилъ параклисътъ въ училищното здание, уредила се и църковна касса, поставили се и епитропи. Доходътъ на параклисътъ е билъ срѣдно число 40 лири въ годината. Отъ тѣзи пари се расходвало за църквата. Останѫлитѣ около 15 лири се съхранявали за новата църква.

Въ 1890 год. 14-и май съ царски ферманъ Леринци поставихѫ основитѣ на българската църква „Св. Пантелеймонъ“ на мѣстото на параклисътъ. Църквата по настоящемъ е издигнѫта и покрита. По исчислението на главния майсторъ тя е дълга 15.08 м., широка 14·82 м. и висока 8 метра.

Съ въздигането на църквата увеличи се и числото на българитѣ припознаващи Св. Екзархия, като се присъединихѫ мнозина бивши гъркомани. Съ това увеличение на числото на кѫщитѣ, разбира се, увеличи се и доходътъ на църквата. Мнозина отъ гъркоманитѣ сега въ празднични дни, като крадешкомъ се вмъкватъ въ българската църква да слушѫтъ литургията на български. Леринци много се скѫпѫтъ да жертвуватъ за църква и училища, пъкъ владѣе и голѣма сиромашия, та затова повечето гркомани, ако и да желаѫтъ да се присъединѫтъ къмъ българската църква, стѫписватъ се, защото мислѫтъ, че като се присъединѫтъ сега при непаправена още църква, ще имъ измъкнѫтъ по нѣкоя лира помощь. Вѣрва се, че слѣдъ като се довърши и освети църквата, ще се присъединѫтъ мнозина.

Гръцки училища въ Леринъ има двѣ—мѫжко и дѣвическо. До 1860 година тука учението е вървѣло твърдѣ слабо: единъ учитель плащанъ отъ църквата събиралъ 10 — 15 ученика въ нѣкоя затънтена кѫща и никой не давалъ внимание на него. Всички отъ това врѣме, които сѫ посѣщавали тогава училищата и сѫ останѫли живи, сѫ съвършено неграмотни. Въ 1860 година по разпореждание отъ митрополита Леринци съградили училище (въ чаршията), издигнѫто на два етажа, отъ които долния състои отъ дюкяни, и отъ тогава почнѫло да се дава повече внимание на училището. Усло вяли учители съ по-високо образование отъ Костурско и Кожани. Всички, които посѣщавали редовно това училище,

знаѫтъ да четѫтъ, пишѫтъ и говорѫтъ по гръцки. Училището за сега притежава сгодни чинове, голѣми географически харти за частитѣ на земното кълбо и за Балканския полуостровъ, единъ глобусъ, броителници и др. Има поставено настоятелство, което се грижи за нуждитѣ на училището като надзирява дѣятелностьта на учителитѣ. Тази година училището се посѣщава отъ 80 ученика, распрѣдѣлени по слѣдующия редъ:

Забав. и I-во отдѣление	60	ученика.	единъ учитель.
II и III отдѣление	13	„	„ „
IV отдѣление	7	„	„ „
Всичко	80	ученика,	3 учители.

Двама отъ учителитѣ свършили Битолската гръцка гимназия, третиятъ пъкъ е отъ старитѣ учители. Единиятъ отъ тѣхъ е Леринецъ. На по-възрастнитѣ ученици е забранено да водѫтъ разговоръ на български языкъ.

Младитѣ, които свръшватъ това училище, щомъ напуснѫтъ чиноветѣ и встѫпѫтъ въ чаршията, принудени сѫ, безъ обаче да скърбѫтъ, да скриѫтъ гръцкия языкъ нѣйдѣ въ себе си и да отворѫтъ устата само за българския. Само когато имъ се прѣдстави случай, въ който е нуженъ гръцкия языкъ, което въ Леринъ е твърдѣ редко, съ особено удоволствие отварятъ скривалището на гръцкия языкъ.

Дѣвическото гръцко училище въ Леринъ за първъ пътъ е отворено въ 1873 година. Собствено училищно здание още нѣматъ. Училищни учебни припадлежности училището нѣма. Равнодушнитѣ къмъ науката Леринци твърдѣ малко вниманіе обръщатъ на дѣвическитѣ училища. Това може да се каже и за мѫжкитѣ училища. Ако Леринци пращатъ женската челядь въ гръцко училище, то го правятъ просто за това, защото се казватъ гърци. Когато ще с[illegible]ѫтъ българи, както мислѫтъ тѣ, тогава, разбира се, ще [illegible]ап както женскитѣ тъй и мѫжскитѣ си рожби въ бъл[illegible]с[illegible] училища. Нъ гръцкитѣ учителки, безъ да гледатъ да[illegible] ринци обръщатъ или не обръщатъ вниманіе на у[illegible]ища най-акуратно вършѫтъ пропагандическата си мисия. [illegible] моми и невѣсти, които сѫ свършили това училище, да четѫтъ, пишѫтъ и разговарятъ прѣвъсходно по[illegible] Ученичкитѣ, малки и голѣми, дома поздравяватъ по[illegible] по улицитѣ и въ игритѣ си се мѫчѫтъ тоже [illegible]

гръцки. Изучванието на гръцкия язикъ става по най-
енъ начинъ. Всѣки день учителкитѣ поржчватъ на
учен китѣ да донасятъ въ училището кѫщни прѣдмети. Учи-
а изважда единъ по единъ прѣдметитѣ и, като ги
а високо, казва по гръцки: „какъ се казва това?“ Ако
е па напр., всички отведнѫжъ отговарятъ тоже по гръц-
„това се казва чаша“. Изучватъ стихотворения, разго-
пѣсни и всичко, което е въ състояние да вдъхне на
у чкитѣ омраза къмъ българската цръква и българитѣ.
Говорѭтъ имъ, че българитѣ сѫ католици.

Ако сегашнитѣ лерински ученици и ученички лесно у-
яватъ гръцкия язикъ, когато дома посрѣщатъ съпротивление
ъ страна на българския язикъ, то колко по лесно ще се
вкорени гръцкия язикъ въ сърдцата на синоветѣ на сегаш-
нитѣ ученици и ученички, когато ще се подпомага съ рев-
ность и отъ родителитѣ!

За двѣтѣ училища се расходватъ отъ Леринската гръц-
ка цръква 120 лири, 45 лири отъ „силогоситѣ“, всичко
165 лири.

Български училища въ Леринъ има двѣ: мѫжко и дѣ-
ско. За първъ пѫть мѫжко бълг. училище тука се от-
р о въ 1874 година, когато една часть отъ българитѣ
се отказахѫ отъ гръцкото духовенство. Първъ бълг. учитель
е билъ Костандинъ Г. Стойчевъ, родомъ Леринецъ, тогава
26 годишенъ, който малко прѣди това се билъ поучилъ на
български въ Битоля. Той учителствувалъ 8 мѣсеци бесплатно.
Подиръ него въ слѣдуѭщата година се назначилъ отъ Св.
Екзархия за учитель Димитръ Тѫпковъ отъ Енидже-Вардаръ.
Училището до 1882 год. се е помѣщавало въ кѫща съ ки-
рия. Въ 1882 год. българитѣ прѣправили приврѣменно ед-
ноетажно здание за училище. Тукъ училището се е помѣща-
вало до 1888 год. Въ тая година училищното здание го
прѣобърнѫли на параклисъ. Отъ тогава почнѫли да тикатъ
ученицитѣ по тѣснитѣ и затънтени кѫщи съ кирия.

Тази година мѫжкото училище се помѣщава въ единъ
ханъ въ чаршията поради ефтината му кирия. Ученицитѣ
побиратъ въ двѣ тѣсни, низки и съвсѣмъ несгодни стаи.

То притежава 11 сгодни чинове, 3 голѣми църни дъски,
географически харти за 5-тѣ части на свѣта отъ Дановъ,
на харта на Балканския полуостровъ на руски язикъ, два
лаза съ картини отъ вѣтхия и новия завѣтъ отъ свещен-

ното писание, единъ атласъ по естествената история отъ професора А. О. Брантъ и двѣ броителници.

Училището е снабдено съ *рухсатнаме* (позволително) отъ 1892 год. отъ Битолския муарифъ на името на учителитѣ. Учители: Алексий Кусевъ, родомъ отъ Прилѣпъ, свършилъ Пловдивската классическа гимназия въ 1876 год. Училищното му свидѣтелство потвърдено отъ Битолския муарифъ, на основание едно друго свидѣтелство отъ Солунския муарифъ, прѣдъ който е държалъ испитъ. Учителствувалъ 7 години, като екзархийски учитель. Получава 70 лири заплата отъ Св. Екзархия. Димитръ Трайковъ, родомъ отъ Смърдешъ, Костурско, свършилъ Педагогическия курсъ при Солунската Бълг. М. Гимназия въ 1889 год. Училищното му свидѣтелство потвърдено е отъ Солунския муарифъ. Учителствувалъ 4 години като екзархийски учитель. Получава 30 лири заплата отъ Св. Екзархия.

За умѣстно считамъ тука да явя, че отъ 78-тѣ български къщи, които признаватъ Св. Бълг. Екзархия, само 38 испращатъ дѣцата си въ училището. Останалитѣ 45 къщи нѣматъ мужки дѣца за въ училище. Отъ 54-тѣ ученици, които посѣщаватъ нашето училище, 40 сж дѣца на българи, които признаватъ Св. Екзархия; останалитѣ 14 ученици сж дѣца на българи, които признаватъ гръцката патриаршия.

Българско дѣвическо училище въ Леринъ за първъ пать се отвори въ 1882 год. До 1888 год. то се помѣщавало заедно съ мужкото училище въ собственото училищно здание, а отъ тогава сждбата на ученичкитѣ е сжща, както и на ученицитѣ. Тази година дѣвическото училище се помѣщава, наистина, въ най-добрата и населена само съ христиани часть отъ градътъ; нъ пакъ стаитѣ на къщата сж тѣсни, низки и съвсѣмъ несгодни за училище. Дворъ нѣма никакъвъ. Училището притежава 7 сгодни чина, двѣ малки черни дъски и едно смѣтало. Въ 1892 година то се снабди съ рух наме отъ Битолския муарифъ на името на учителката Е терина Стрѣзова, родомъ отъ Охридъ, свършила Солунск дѣвическа гимназия въ 1888 год. Училищното ѝ свидѣте е потвърдено отъ Битолския муарифъ въ 1892 год. У ствувала 5 години. Получава 40 лири заплата отъ Св. зархия. Ржководи 3 отдѣления и забавачница.

Въ началото на годината постжпихж ученички 43,

отъ които:	въ III отдѣление	8
	„ II „	4
	„ I „	16
	и забавачи „	15
	Всичко	43.

Въ слѣдующата таблица е показано нагледно числото ученицитѣ и ученичкитѣ отъ българскитѣ и гръцкитѣ учи-ща, както на кжщитѣ и жителитѣ отъ християнското вѣ-повѣдание.

Българскитѣ училища въ Леринъ нѣматъ устроено учи-ищно настоятелство. Въ началото на настоящата учебна ина общината избра двама млади грамотни граждани, о настоятели на училищата. Както казахъ по-горѣ, всич-о внимание на Леринци е въ новоградещата се цръква. тѣхъ вече се втълпила мисъльта, че училището не трѣбва додѣва на цръквата, додѣто тя не се направи окончано. За това нищо не може да се откопче отъ църковната са за подобрѣнието на училищата. Леринскитѣ първенци, то и настоятелитѣ, на нѣколко пжти оставихж учите-ѣ да събержтъ волни помощи отъ населението за нѣкои ественни нужди на училището, защото ужъ като давали ата за училището, послѣ не щѣли да даджтъ за цръквата.

Освѣнъ описанитѣ тука цръкви и училища въ Леринъ 7 джамии и 8 турски училища, въ които се учжтъ при-зително 290 ученици и ученички. Отдѣлно женско учи-ще нѣма. Училищата се дѣлжтъ тъй: идадие съ 2 учи-я, руждие съ 2 учители, медресе съ 1 учитель и 5 ски училища.

Отъ 1891 година въ Леринъ сжществува влашко учи-ще, което се посѣщава отъ 6 ученика. Види се, власитѣ орихж това училище съ цѣль да привлѣкжтъ ученици отъ шкитѣ въ каазата села: Невѣска, Писодери, Бѣлъ-каменъ Іападия.

Въобще Леринци не милѣжтъ за училищата и науката. най-ясно се види отъ слѣдующитѣ доводи: 1) Лерин-училища, ако и да сж отворени отъ много години, много по-назадъ отъ онія въ по-голѣмитѣ села отъ , които сж си отворили прѣди 6 — 7 години. 2) а като че ли училищата да сж натрапени на граж-

Бълг. отъ вѣдом. на Българската Екзархия			Български училища														Бълг. отъ вѣдом. на Патриаршията			Гръцки училища.				
			Мѫжки								Женски													
Кѫщи	Жители	Попове	Забав.	I	II	III	IV	I кл.	Всичко	Учители	Забавач.	I	II	III	Всичко	Учителки	Кѫщи	Жители	Попове	Мѫжко	Учители	Женско	Учителки	Ученици и Ученички
78	495	1	11	10	10	9	9	5	54	2	15	16	4	8	43	1	338	1569	3	80	3	50	2	130

данитѣ. Отъ Леринъ има само единъ, който свършилъ Битолската гръцка гимназия, единъ Солунската бълг. гимназия, единъ свър. II-и кл. на сѫщата гимн., четирима само свършихѫ 4-ия классъ на Битолската бълг. прогимназия, една само свършила III классъ на Битолското гръцко дѣвич. училище и една тази година свърши Солунската бълг. дѣвическа гимназия. Други, исключая С. Гулабчевъ, нѣма да сѫ свършили нѣкое училище вънъ отъ Леринъ. Всичкитѣ поменѫти ученици, съ исключение на единъ, сѫ се изучили като стипендиянти. 3) Никой отъ Леринци не получава вѣстникъ, въ никоя кѫща не се намира книга за прочитъ.

Слѣдъ като се направи бълг. градска цръква окончателно и се освети, безъ съмнѣние ще се приберѫтъ около неѫ по-голѣмата часть отъ християнитѣ, да не кажѫ всичкитѣ, и тогава цръквата ще разполага съ повече пари за подобрѣнието на училищата, които ще съживѫтъ интересъ къмъ науката въ младото поколение.

Забѣлѣжки върху по-забѣлѣжителнитѣ села и околноститѣ имъ.

1) *Буфъ.* Селото Буфъ се намира $3^1/_2$ часа на сѣв.-западъ отъ Леринъ. Отъ западъ селото е заградено съ Баба пл., отъ сѣверъ се загражда отъ единъ не много високъ пейнъ клонъ, който се отдѣля отъ неѫ при в. Баба, спуска се къмъ токъ и се свръшва при с Клѣщино. Отъ югъ и юго-истокъ хоризонтътъ на селото е заграденъ пакъ съ високъ клонъ ъ веригата, който отива сѫщо къмъ истокъ и който на свръка се расширява и се доближава до сѣверния клонъ при Клѣщино. И тъй веригата и двата ѝ поменѫти клонове заграждатъ помежду си едно пространство вдлъбнѫто като корито рѣдъ височини по склона на Баба пл. на половина отъ очината ѝ. Това мѣсто е дълго отъ западъ къмъ истокъ ло 2 часа, а широко отъ сѣверъ къмъ югъ $1^3/_4$ часъ. ото е расположено всрѣдъ това корито. Отъ Баба и Бигла това мѣсто захващатъ се три рѣкички, които лудо и шумно спущатъ на долу и които прорѣзватъ това пространство долищата си. Близо до това село се събиратъ и образу- по-голѣма рѣка, която си е пробила пѫть при с. Клѣ-. Тукъ височинитѣ се доближаватъ и образуватъ клисура, която рѣката излиза въ полето и прѣзъ която води

единствения пѫть за селото. Цѣлата буфска впадина по формата си прѣдставява единъ трижгълникъ, за основа на който служи Бигла, странитѣ му образуватъ два клона, които се отдѣлятъ отъ веригата, а върхътъ му е при с. Клѣщино. Плоскостьта му при основата е издигнѫта и колкото иде нò къмъ върха, толкозъ пó се снишава. Рѣката тече покрай южната му страна. Като се намѣри човѣкъ въ буфския трижгълникъ, нищо не може да види, освѣнъ ръбоветѣ на планинитѣ, които го заграждатъ. Само ако погледне къмъ върха на трижгълника, т. е. при Клѣщино, като прѣзъ прозорецъ, ще види малко поле и сини планини въ далечината. Впадината е орница цървеникава и корава земя, не яко плодородна. Произвожда главно картофи, прочутъ грахъ, ръжь и много сѣно. Картофи произвожда и за продань въ Леринско и Битоля. Ръжьта не стига за самитѣ селяни. И на толкова малко плодородие ашжрътъ е срѣдно число 50,000 гроша.

На сѣв.-западъ отъ селото, тамъ дѣто сѣверниятъ склонъ се отдѣля отъ веригата, се издига стръмно и високо най-високиятъ въ Буфско върхъ, именуемъ Вртешка (Баба). Тукъ всѣка година стариятъ снѣгъ дочаква новъ. На истокъ отъ този върхъ по сьртътъ на сѣверния клонъ едно по друго сѫ върховетѣ: Ковчегъ, слѣдъ който клонътъ малко се снишава, послѣ иде конусо-образенъ върхъ Чуй-гласъ, отдѣто пакъ клонътъ се възвишава. Слѣдъ него на свършъка на клона се издига високъ върхъ Градище. Тукъ има развалини отъ стара крѣпость. Сѫществуватъ остатъци отъ срутени до основата стѣни и водопроводи. Казватъ, че водата тукъ е идѣла съ кюнци отъ срѣщуположния южень върхъ Брѣзовица, който е много пó-високъ отъ Градище. Въ подножието на Градище и сега сѫществуватъ сухи водопрово (кюнци), отъ които ясно се види, че идѫтъ отъ Брѣзовица и отиватъ на къмъ крѣпостьта. Расказватъ, че нѣкой князь (името му не знаѫтъ) се затворилъ въ тая крѣпость и дъл врѣме се бранилъ. Най-послѣ една неприятелска мъска г ц за вода подушила кюнцитѣ и почнѫла да рови съ коп с. Хората се заинтересували, раскопали мѣстото и о водата, която и запрѣли, а князьтъ, като останѫлъ безъ се прѣдалъ. Друго нищо не се говори за тая крѣпос

Право на западъ отъ селото, на срѣдата на ос на трижгълника се издига по-низко отъ Вртешка Шупурка. Той не е толкозъ стърменъ и испуща

ища на къмъ селото. Тука е пѫтьтъ отъ Буфъ за Прѣспа. каръ и да казахъ, че върхътъ не е толкозъ стърменъ, пакъ ьтъ е стърменъ и мѫчно проходимъ. На сѣв.-зап. веригата снишава значително и чини се на човѣка отъ далече, че а има клисура. Тука е пѫтьтъ за Бигла и Корча. Мѣсо се казва Пиляфъ, не извѣстно на селянитѣ отдѣ произожда това име. Близо при Пиляфъ се отдѣля отъ веригата ия клонъ на буфския трижгълникъ. Въ началото той е го стърменъ и се вика Св. Илия. На Илинъ-день Буфи и Арменчани колѫтъ курбанъ на това мѣсто и се гозатъ. Тукъ е планинския пѫть за Леринъ. По-нататъкъ нѣтъ се расширява и едната му страна (южната) върви во на истокъ до Леринъ, а сѣверната завива къмъ сѣв.окъ и отива до Клѣщино. По-долу отъ Св. Илия на сѣната страна Буфчани го наричатъ Бѣла-вода. Тука е азувана една долинка съ сѣверна посока, въ която може се побере малко селце. Низъ нея тече рѣкичка, която прѣсъхва и се влива въ Буфската рѣка. Надъ Клѣщино клонъ се издига високо и се вика Брѣзовица, види се брѣстоветѣ, които прѣобладаватъ тука. Всичкитѣ тия хове сѫ обраснѫли съ шума и нѣйдѣ-годѣ съ кории по- отъ бука, дѫбъ, брѣстъ и лѣска.

Отъ Леринъ до Буфъ водѫтъ два пѫтища: единъ прѣзъ нско (високъ) и другъ прѣзъ Клѣщино (низъкъ). Отъ инъ прѣзъ Арменско испърво пѫтьтъ върви на западъ по дето, близу до Арменско отбива се отъ джадето и завива сѣв.-зап. и изведнѫжъ почева да се възвишава за къмъ ха Св. Илия. Цѣлото възвишено мѣсто е испосѣчена ия отъ бука. Тукъ-тамъ виждашъ низъ шумата бѣли бу- пънове като плашила. Като се въскачишъ на върха Илия, ще видишъ изведнѫжъ цѣлия буфски трижгълникъ, положенъ низко заедно съ селото. Отъ върха надолу къмъ ѫ пѫтьтъ е още по стърменъ. Благодарение на лѣскитѣ, о го заграждатъ, слизанието става възможно като се държи ѣкъ за нихъ. Много смѣшни изглеждатъ добитъцитѣ, кога ъ по тоя пѫтъ. Гърбътъ имъ се прѣвива като дъга, ата се издига високо, а вратътъ и главата се изопъ въ права линия хоризонтално съ пѫтьтъ. Долу въ ето на Св. Илия пѫтникътъ прѣгазва рѣката, която отъ Пиляфъ. Отъ тука до селото пѫтьтъ е равенъ и около $^1/_2$ часъ. Цѣлиятъ този пѫть държи 3 часа.

Отъ Леринъ за Буфъ прѣзъ Клѣщино пѫтьтъ държи 3 часа. До Клѣщино той е равенъ и хоризонталенъ, и по него могѫтъ да вървѭтъ свободно кола. Има пѫть по сѣверна посока покрай източнитѣ склонове на Брѣзовица, покрай селата Къбасница и Кладораби. Отъ Клѣщино той зима западна посока, която захваща отъ малката клисура образувана отъ Брѣзовица отъ лѣво и Градище отъ дѣсно. Отъ тука пѫтьтъ неусѣтно се възвишава дори до селата. Селянитѣ прѣдпочитатъ първия пѫть като по-кратъкъ, а чужденцитѣ — втория като по-равенъ. Улицитѣ на селото сѫ неравни, нѣкои сѫ постлани съ тѣсенъ грубъ калдъръмъ. Нѣколко потоци обрасналн съ гѫста шума прорѣзватъ селото. Кѫщитѣ сѫ покрити съ слама.

Има 200 кѫщи съ 2,120 жители, всички българи подъ вѣдомството на Бълг. Екзархия. Селянитѣ сѫ много юначни Има една цръква съградена прѣди 30 години. Сградата е огромна, груба и прѣздрава. Въ училищата (мѫжко и дѣвическо) се прѣподава на бълг. езикъ.

Приказватъ, че и Буфъ като Арменско се е основало отъ лъжичари. На сѣверо-източната страна на селого мѣстото и сега го викатъ лъжичари. Може би тия лъжичари да сѫ били отъ Порѣче. Нѣма приказка, нито пѣсни за происхожденнето на названието Буфъ.

До прѣди двѣ години селото имаше за духовно началство Гръцката Патриаршия. Лошото поведение на бившитѣ трима буфски попове накара селянитѣ да припознаѫтъ духовното вѣдомство на Бълг. Екзархия. Гръцкиятъ владика, за да отвърне Буфчани отъ Екзархията, сполучи да имъ затвори селската цръква за нѣколко мѣсеци.

Селянитѣ се занимаватъ повече съ бичкиджилъкъ найвече въ Гърция, Сърбия и твърдѣ малко въ България.

Буфъ е центърътъ и главно село въ така наречената мѣ
ность *Буфъ-Колу*. Буфъ-Колу е населено съ българи, тур
арнаути. Послѣднитѣ, както на всѣкждѣ, така и тукъ
опитвали да сѫ хранѭтъ на гърба на съсѣднитѣ бъл
ски села. Обаче тѣ всѣкога сѫ срѣщали геройски от
отъ послѣднитѣ при всѣкое опитванне. Водитель и
тель на другитѣ села е било селото Буфъ. Щ
падение на нѣк е село, извѣстява се за това
и тѣ всички вкупомъ се затичатъ на помощь. П

боя, който прѣди нѣколко години станѫлъ между Буфчани и съединенитѣ ближни турски села. Турцитѣ се събрали да опустошѫтъ ближното българско село Раково. Прѣдизвѣстени за това, Буфчани се затекли на помощь, отворили огънь на нападателитѣ, убили мнозина отъ тѣхъ и избавили селото. Прѣслѣдва ли се нѣкой човѣкъ или мома отъ турцитѣ, тя се спраща въ Буфъ на прибѣжище. Буфчанн сѫ въоржжени. При три вистрела тѣ сѫ длъжни всички да се съберѫтъ прѣдъ селото. Буфъ е давалъ много юнаци хора. Най-сла- в е билъ „попотъ отъ Буфъ“, който умрѣ въ Кюстен- ъ по-минѫлата година. Той е билъ типъ на старитѣ бълг арски хайдути. За да има това значение Буфъ, помага му стото. Непристѫпностьта на мѣстото служи за крѣпость, околната планинска природа и водата ги правѣтъ юнаци, борбата имъ съ бижнитѣ турски села ги заставявала да иматъ съгласие.

2) *с. Арменско.* Арменско се намира 2 часа на западъ отъ Леринъ. Расположено е на долния край на тъй наречената Леринска долина подъ самата Бигла въ началото на Леринската рѣка, която се захваща $^1/_2$ часъ надъ селото. Рѣката тука тече буйно и шумно, брѣговетѣ ѝ сѫ стръмни. Селото е построено на лѣвия брѣгъ на рѣката надлѣжъ по брѣга. Кѫщитѣ сѫ повече покрити съ слама и сѫ распръснѫти по брѣга безъ редъ. Отклонението на брѣга е приблизително 45°, та затова много мѫчно се ходи по улицитѣ. Кѫщи има 120 съ около 720 души българи подъ вѣдомството на Гръцката Патри- шия. Долината, напоявана отъ Леринската рѣка и отъ 2 йни притока, които текѫтъ срѣщуположно единъ откъмъ Буфъ, другъ откъмъ Търсье, е твърдѣ производителна. Отъ произведенията на първо мѣсто стои сѣното, послѣ иджтъ ръжьта, царевицата, бобътъ и др. Ашърътъ на селото се продава за 20,000 гр. Приказва се въ селото, че нѣкогашъ (неизвѣстно кога) то било по-горѣ и по на западъ отъ сегашното му мѣсто на ребрата на Бигла. То състояло отъ колиби на лъжичари (хора, които правѣтъ лъжици); имало и своя цръква, отъ която сега останѫло само името. Тия ари основали сегашното с. Арменско, като слѣзли по- лу. Никой въ селото не знае, отдѣ е получило то това название. За арменци дошляци не се поменува ни въ итѣ, ни въ приказкитѣ. Въ типоветѣ не се забѣлѣзва

арменски типъ. Арменцитѣ сж чърнооки, а тукашнитѣ хора сж всички сивооки и съ бѣло-чървена кожа.

Въ селото има една църква посветена на Св. Атанасъ лѣтни и единъ новъ отъ 20 години манастирь на Св. Гьорги, който е расположенъ на южния брѣгъ на рѣката срѣщу селото на разстояние 3 минути отъ него. На сѣверъ отъ селото, на половинъ часъ разстояние въ планината Брѣзовица има църквица Св. Илия. На деньтъ на Св. Илия селянитѣ на това мѣсто колжтъ курбанъ.

Всичкото село е чифликъ. Прѣди 15 — 16 години ужъ селянитѣ се откупили отъ бегътъ и прѣзъ това врѣме не му плащали даванъето; нъ сега бегътъ отказва това на селянитѣ и иска повторно да вземе селото.

Въ селското училище по желанието на самитѣ селяни учительтъ учи дѣцата на български. По-голѣмата часть отъ населението иска отказването отъ гръцкото духовенство, нъ давията, която иматъ съ бегътъ, не имъ позволява да направжтъ това сега.

Пжтьтъ отъ Леринъ за селото върви право на западъ безъ никакви кривуличения. Първата половина, като се почне отъ Леринъ, е равна и почти хоризонтална, та по неж свободно могжтъ да вървжтъ кола. Втората половина почва неусѣтно да се възвишава дори до селото. Първата половина отъ цѣлия този пжть захваща джадето, което води отъ Леринъ за Костуръ и върти надъ селото на сѣверната страна. Пжтьтъ отъ Леринъ за Костуръ би билъ по-правъ и по-кратъкъ, ако би минувалъ прѣзъ селото; нъ понеже Бигла надъ Арменско е много стръмна и висока, за улеснение въ въскачването направили сж го джадето да върти много по високитѣ ридища, клонове отъ Бигла на сѣверъ отъ селото. По джадето поради стръмнината му редко или почти никакъ не пжтуватъ съ кола. Тука вървжтъ съ конье: смърдешани, жельовци, брѣзничани, писодерци, корчани и биглищани, кога отиватъ на пазарь въ Леринъ или когато отиватъ и дохажцатъ отъ чужбина. Корча и Биглища прѣпасятъ стокитѣ отъ Солунъ повече съ конски кервани по това джаде.

3) *Търсе*. Селото Търсье се намира 4 часа на западъ отъ Леринъ. То е расположено подъ високия Рупдзелъ въ жгълътъ на една долина, която има пос

сѣверъ къмъ югъ и която се образува отъ голѣмата планинска верига при Вичъ и отъ единъ клонъ на тая верига, който се отдѣля отъ западната ѝ страна и върви по южна посока. Долината държи надлъжъ близо 3 часа и свръшва надъ с. Поздивища. Широка е 5 минути. Долината е дълбока, околнитѣ планини високи и обрасли съ гѫста букова кория. Източната прѣграда е стръмна като стѣна, мѫчно проходима и обраснѫла е тукъ-тамъ съ дѫбова и букова кория, а западната — полегата и лесно проходима.

Сѣверниятъ край на долината, върхътъ Рундзелъ, стръмно и високо се издига надъ селото. Тука веригата испуща лѫче-образно 5 клонове, отъ които единиятъ е Вичъ. Селянитѣ не знаѭтъ происхождението на названието Рундзелъ. Види се, то е влашко название, понеже отъ него върхъ на сѣверозап. захваща писодерския синоръ. Прѣдполагамъ Рундзелъ да е най-високия върхъ на цѣлата верига, защото, както казватъ селянитѣ, отъ него се виждатъ: Сари-гьолътъ съ всичкитѣ езера, Воденско прѣку Нидже, цѣло Костурско и Корчанско, Гръцката граница и рѣката Бистрица (която тука наричатъ Бѣла-рѣка), на сѣверъ Прѣспанско — Битолско съ върхътъ Пелистеръ и Прилѣпско. Значи, отъ тука може съ единъ погледъ да се види всичкото очертание на цѣлата верига съ расклоненията ѝ, долинитѣ, рѣкитѣ и селата.

За жалость не можахъ да се въскачѫ на тоя върхъ, защото тогава цѣлата планина бѣше покрита съ снѣгъ. Когато върхътъ е свободенъ отъ снѣгътъ, въскачването по него е много лесно. Той е голъ и само въ подножието близо до селата е обраснѫтъ съ шума. Отъ западната страна на веригата при Рундзелъ се отдѣлятъ два клона, отъ които единиятъ върви по ю.-западно-южна посока, а другия по ю.-западно-западна посока. Първиятъ се казва Вардища (отъ тука поляцитѣ вардѣли сѣидбитѣ), а вториятъ — Кирко (тука нѣкогашъ харамии заклали нѣкой си богатъ влахъ, именуемъ Кирко.

одища е западната прѣграда на търсянската долина. ежду Вардища и Кирко се образува педълбока долина въ ъ на триѫгълникъ, върхътъ на който е Рундзелъ. Отъ рчетата при Рундзелъ се събира въ тая долина рѣкичка, о попрѣсъхва лѣтѣ и има сила да кара воденица съ нъ камъкъ. Тя прѣсича Вардища на единъ и половина ъ разстояние отъ Рундзелъ и се съединява съ Търсянската при с. Статица въ търсянската долина. Източната

прѣграда на долината е стръмна и гориста съ буки. Испуща нѣколко кѫси клонове, които образуватъ кѫси долинки съ полегатость 45°. Рѣкичкитѣ текѫтъ съ голѣма бързина. Тази прѣграда, както казахъ, е продължение на веригата. Тука при Рундзелъ е и вѫзелътъ на лѫче-образнитѣ клонове. Това мѣсто носи названието Рамни-върхъ, защото съртътъ е плосъкъ, обраснѫтъ съ гѫста букова кория. На югъ отъ Рамни-върхъ съртътъ се вика Кукуль (така е нареченъ, види се, отъ кукуването на Кукувица). Кукуль по турски се вика копринен кожурецъ; нъ тука хората не знаѫтъ, какво е копринена буба и кожурци. Тука е пѫтътъ отъ Леринъ за Търсье. Пò на югъ съртътъ се вика Каменикъ. Тука при Камепикъ веригата прави два чатала, отъ които западнияѫ е кѫсъ, държи единъ часъ и свръшва при с. Кономлади, а източнияѫ завива на истокъ и е сѫщиятъ Вичъ. Между тия два чатала се образува висока долина, на върхътъ на която е расположено с. Турие.

Търсянската рѣка извира отъ Рундзелъ. Додѣто пристигне до селото на двайсетина мѣста прави водопади високи по единъ метъръ. Отъ селото става по-голѣма, а отъ с. Статица до с. Кономлади, дѣто се съединява съ Турянската, върви съвсѣмъ полегато. Надъ селото по нѣкъ има три воденици. Пѫтътъ отъ Леринъ за Търсье захваща изведнѫжъ стръмно да се въскачва по сѣверния склонъ на Кула. Слѣдъ единъ часъ излиза се на една голѣма, плоска и широка тумба отъ Кула, и пѫтътъ става по-лесенъ въ продължение на $^1/_4$ часъ. Почвата е църноземъ. Тази тумба впада въ търсянския синоръ. Около тумбата сѫ пивитѣ, а подъ нѣкъ лозята на Търсянци. Понеже отъ тука до селото има още 2·5 часа разстояние, за улеснение въ работата Търсянци си направили на тумбата колиби. Почти всѣка кѫща си има колиба. Мѣстото се казва Калугерица. Тукъ нѣкогашъ е било село съ сѫщото име, имало е и манастирь, остатъци отъ основитѣ на който сѫществуватъ сега. Селото и манастирьтъ били разстурени отъ харамии. Мѣстото, дѣто заклали игуменътъ, и сега се вика игуменецъ. Отъ Калугерица пѫтътъ завива право на ю.-западъ.

Отъ тука почева пакъ да се възвишава до билото Кула. Пѫтътъ е само изрѣзаница отъ пороитѣ. Отъ ст има гѫста шума. Ако силенъ пороенъ дъждъ затече т той трѣбва да се отбие на лѣво въ шумата, защото

прѣменно ще бѫде завлѣченъ отъ пороитѣ заедно съ добитъка. Щомъ пѫтникътъ се качи на билото, отведнѫжъ почувствувва облѣкчение и, като погледне назадъ, иска му се да поседи и да се нагледа на Леринската или по-право на Арменската синьо-зелена долина, която прѣдъ Арменско малко се расширява и кръсто-образно испуща два кѫси рѫкава (долинки), единия къмъ Буфъ, а другия къмъ Търсье. Отпрѣдѣ му подъ нозѣтѣ се захваща Неволянската долина, която има източна посока. Тя се образува отъ клонътъ Кула и отъ единъ неговъ братъ, които се отдѣлятъ отъ веригата въ една точка и вървѫтъ по източна посока на около 2 часа дължина. На билото на Кула покрай пѫтя сѫществуватъ основи отъ стара цръква на Св. Тройца и стари гробища. Селянитѣ казватъ, че въ тая цръква се църкували Калугеричани и селянитѣ отъ едно друго село, което се викало Лопуснецъ и което сега не сѫществува. Лопуснецъ е било расположено на билото на другаря на Кула. Отъ лѣво отъ пѫтътъ на Кула се издига едно конусо-образно връхче, което се вика Клѣпало. На това връхче клисаритѣ на цръквата клѣпали и на Лопушничани и на Калугеричани. По-нататъкъ пѫтътъ пакъ почева да се възвишава дори до билото на голѣмата верига. Щомъ се дойде на билото, отведнѫжъ подъ нозѣтѣ ти се показва Нередската долина, която се загражда отъ Лопушненския клонъ и Вичъ. Пѫтникътъ, който търси Вичъ, щомъ се качи на това било, остава изненаданъ, като види изведнѫжъ и съ единъ погледъ цѣла сѣверната страна на Вичъ ясно съ всичкитѣ ѝ долинки. По-нататъкъ показва се Рундзелъ, Търсье и долината му. Отъ билото надолу за Търсье пѫтътъ е както пѫтътъ за Буфъ прѣзъ Арменско. Само търсянскитѣ мъски могѫтъ да слизатъ и се въскачватъ по него.

Кѫщитѣ въ Търсье повечето сѫ покрити съ слама. Всички кѫщи сѫ 150 съ 900 жители българи. Отъ цѣлото число 40 кѫщи сѫ подъ вѣдомството на гръцката митрополия, а останѫлитѣ сѫ подъ вѣдомството на Бълг. Екархия. Формата е прилична на прѣспанската, състои се отъ кѫса ла долама съ расцѣпени рѫкави и опасана съ ремъкъ, бѣли чавици подвързани подъ колѣницитѣ се ременчета. Зимѣ намѣсто горна дрѣха носѫтъ арнаутска гуна (кебе). Кота и на двата пола е бѣло-червена, косата руса, очитѣ сиви. Нѣкогашъ селото е било ¼ часъ по на югъ отъ сегашму мѣсто. Старото мѣсто сега го казватъ старо Търсье.

Тамъ сѫществуватъ и сега гробища. Селото се е прѣмѣстило по желанието на тогавашния ага на селото. Сега селото е раятско. Въ врѣме на църковния въпросъ то е играяло важна роль въ околнитѣ мѣста и Костурско. Тамъ се подвизавалъ въ борбата съ владицитѣ светогорския монахъ О. Герасимъ, родомъ търсянецъ, който се помина въ 1890 год. Прѣди 30 год. сѫществувало е тука българско училище, въ което отивали да се учѫтъ на славянска книга мнозина отъ околнитѣ села.

Въ селото има една църква, въ която служѫтъ по редъ и българи и гъркомани. Съградена е прѣди 30 години отъ покойния Герасимъ. Иконитѣ въ нея сѫ исписани отъ прилѣпския живописецъ Адамче и сѫ надписани съ български надписи. Приказватъ, че, когато дошло врѣме да се исписватъ иконитѣ на новата църква, монахътъ, като стопанинъ на църквата, испѫдилъ дошлитѣ янинци живописци и самъ отишълъ въ Прилѣпъ да услови българи живописци. Когато Костурския владика дошълъ да освети църквата, казалъ прѣдварително да избършѫтъ българскитѣ надписи, нъ неустрашимиятъ Герасимъ му казалъ, че не само нѣма да избърши надписитѣ, нъ ще донесе и славянски служебни книги.

Владиката познавалъ родолюбието и неустрашимостьта на О. Герасима и осветилъ църквата съ българскитѣ надписи по иконитѣ.

Долината е камениста и неплодородна, ражда твърдѣ малко ръжь, овезъ и грахъ. Търсяници се прѣхранватъ отъ Калугерица, която ражда пшеница, ръжь и гроздье. Селянитѣ ходѫтъ на чужбина повече въ Гърция и се занимаватъ съ бичкиджилъкъ. Търсье граничи съ селата Писодери, Арменско (отъ сѣверъ), Нередъ, Турье (отъ истокъ), Статица (отъ югъ и западъ). Синорътъ му е много голѣмъ, въ него влиза и обширния синоръ на старото растурено село Калугерица, което се намирало на сѣв.-ист. отъ селото и на единъ часъ на з. отъ Леринъ.

4) *Статица*. На югъ отъ Търсье въ сѫщата долина на единъ часъ разстояние отъ него се намира селото Стати (Костурска кааза и Костурска епархия). Селото се състои о около 100 кѫщи всички българи, отъ които 60 кѫщи прѣд двѣ години принозпахѫ Бълг. Екзархия, а останѫлитѣ оставатъ и сега още подъ вѣдомството на Гръцката Ц шия. Жителитѣ на това село сѫ отъ арнаутско п

ние, нъ по влияние отъ околнитѣ села изгубили си народностьта и езикътъ и сега се считатъ за българи Селянитѣ се занимаватъ по чужбина съ дюлгерство.

5) *Турье*. На юг.-ист. отъ Търсье, на 1½ часъ на върха на чаталътъ, който се образува отъ Вичъ и Каменикъ на югозапад. склонъ на Вичъ е расположено селото Турье (Костурска каза и Костурска епархия). По-право е да се каже, че то е расположено на билото между Вичъ и Каменикъ, отколкото въ долината на тия два клонове. Селянитѣ не помнятъ нито единъ день отъ годината безъ да има вѣтъръ на това мѣсто. На 2-ий май, когато посѣтихъ това село, дърветата бѣхж още покрити съ снѣгъ. Входътъ въ селото бѣше покритъ съ снѣгъ дебелъ единъ метъръ. Ако и да печеше слънцето силно, ние свободно вървѣхме отъ горѣ по снѣгътъ. Отъ Леринъ за Турье се отива по търсянския пѫть. Около Турье Вичъ е голъ. Върхътъ Каменикъ е обраснѫтъ съ млада букова кория.

Селото се състои отъ 60 кѫщи съ около 400 души жители всички българи подъ вѣдомството на Бъл. Екзархия.

Кѫщитѣ повече сж покрити съ плочи. Нѣкой пѫть селото е било по на юго-западъ и се викало Рудина. Селото *Рудина* било разсипано отъ харамии прѣди 220 години и стояло 90 години пусто. Послѣ нѣкой си Митре Калчукъ съ помощьта на нѣкои бегове сполучилъ да събере 7 фамилии отъ разбѣганитѣ и основалъ сегашното с. Турье. Защо го нарекли Турье, не се знае. Беговетѣ накарали ближнитѣ села да съградѫтъ на новото село цръква, която и днесь стои такава непоправена, каквато ѫ направили тогава па ангария. Рѣката е проста вадичка, нъ по-долу отъ Турье при неѫ се присъединяватъ други вадички отъ Вичъ и тъй се събира рѣкичка, която може да кара водепица съ единъ камъкъ. Отъ Турье по рѣката на югъ се излиза на Кономлади, Поздивища и Жервени (помашко българско село) отъ Костурската каза. Пѫть за кола нѣма и не може да се направи. Почвата е орница цървеникава нелѣпкава. Тукъ се ражда вързѣ малко ръжь, грахъ, овезъ и коноп. Ашжрътъ му е продава за 12,000 гр. Жителитѣ и на това село сж гурчии.

6) *Айтосъ* се намира 4 часа на югъ отъ гр. Леринъ. То е расположено на южния склонъ на клонътъ, който испуска отъ Невѣшката планина на истокъ на кждѣ Ос-

тровското езеро. То е едно отъ високитѣ планински села на Леринската каза. Отъ него се вижда цѣлия Сари-гьоль. То граничи съ селата Горицко, Невѣска и Зелениче (отъ западъ), Негованъ (отъ сѣверъ), Любетино (на истокъ). Откъмъ югъ граничи съ Врабчанското и Зазерското езера и съ селата, които сж расположени край тѣхъ, именно: Св. Тодори и Инско. Това село брой 125 кжщи съ 690 жители, отъ които 80 кжщи съ 440 жители съ българо-екзархийски, а 45 кжщи съ 250 жители сж гъркомански.

7) *Любетино* се намира приблизително на югъ отъ Леринъ на 4 часа разстояние. То е расположено въ едно равно мѣсто по южната страна на сжщия склонъ, при който е и Айтосъ. То граничи съ езератата Врабчанско и Зазерско (на югъ), съ Екши-су и джадето за Кайляри (на югоистокъ и истокъ), съ Айтосъ, Невѣска и Зелениче (на западъ). То има 55 кжщи съ 260 жители българи.

8) *Неволяни* се намира на югъ отъ Леринъ на ½ часъ разстояние. То е расположено на устието на Неволянската долина, която се образува отъ Кула откъмъ сѣверната страна и Лопушкия клонъ отъ южната. Лопушкиятъ клонъ надъ селото е обраснжтъ съ гжста кория отъ бука, а Кула надъ селото е гола и необработена. Прѣзъ селото тече Неволянската рѣка, която се събира отъ извори по цѣлата долина. Въ най-силната горещина има сила да кара воденица съ единъ камъкъ. По неж има пѣкоко воденици. Селото граничи отъ сѣверъ съ Леринъ, отъ югъ съ Маала (турско) и Нередъ, на западъ съ Търсье, на истокъ съ Кучковени. Изгледътъ му не е отъ красивитѣ. Кжщитѣ сж наредени въ улици и всички сж покрити съ керамиди, а отъ вжтрѣ уредени съ килими и градски покжщнини. Набройватъ се до 220 кжщи, отъ които 40 турски, 130 бълг. гъркомански и 50 българо-екзархийски. Има българска и гръцка цръква и българско и гръцко училища. Гръцката цръква е нова отъ 50 години, а българската стара, може би повече отъ 500 години.

Гъркоманитѣ си иматъ хубаво училище. Тури ѣ една джамия. Полето и долината сж отъ най-плод д въ каазата. Ражда се: пшеница, ръжь, царевица, ечм не добро качество вино и др. Ашжръ̀тъ възлиза на 3(гр. Селянитѣ се занимаватъ съ градинарство въ Ца Формата на мжжкия костюмъ се състои: 1) отъ църна долама кжса до колѣницитѣ безъ ржкави, 2) салт

отъ църнъ шаякъ и 3) църни шаячни пъртеници. Опинци носѫтъ само кога отиватъ за дърва. Прѣзъ другитѣ дни носѫтъ градски емении. Женската форма състои: 1) отъ дълга платнена кошуля, 2) дълга аладжена антерия съ много дълги ржкави, 3) църна шаячна безъ ржкави долама и 4) салтамарка отъ шаякъ или чоха.

Селото нѣкогашъ е било чифликъ на Али — паша янински. Сега е раятско. Нѣма ни въ приказкитѣ, ни въ пѣснитѣ да се споменува за происхождението на името.

Тъй като бълг. цръква е много стара, разбира се, че и селото е старо на това мѣсто. Прѣди двѣ години една часть отъ българитѣ се отказахѫ отъ гръцкото духовенство, припознахѫ Бълг. Екзархия и учѫтъ дѣцата си на български.

9) *Баница* е расположено четири часа на истокъ отъ Леринъ на Солунско-Битолското джаде. То има 250 кѫщи съ 1500 жители, отъ които 725 сѫ гъркомани, а 775 екзархисти-българи. Административно то влиза въ Вощаранската нахия, а духовно принадлежи на Охридската българска епархия.

10) *Вощарани (Овчарани).* На Сѣверо-истокъ отъ гр. Леринъ, на разстояние 3 часа намира се с. Овчарани. То е расположено покрай една рѣка, която се нарича „*Стара-рѣка*“.

Рѣката въ по-първитѣ години е била много дълбока и покрита само съ храстье отъ горното дори до долното ѝ тече-ние; а отъ нѣколко врѣме насамъ, като изсѣкли храсталаттъ, както по-горното тъй сѫщо и по-долното ѝ течение, постоянно се насипва отъ срутването на брѣговетѣ и планинитѣ, та съ течение на години селянитѣ ще се принудѫтъ да идѫтъ на по-високитѣ мѣста.

Селото има хубава околность. На югъ и на юго-истокъ отъ него се намиратъ селскитѣ лозя, а на сѣв.-зап. и сѣвс. добритѣ ниви и ливади, които ги косѫтъ по два пѫти.

Ето какъ приказватъ старцитѣ за происхождението на селото и за названието му. Четвъртъ часъ по̀ на югъ отъ настоящето село има една могила съ доста хубава и студена ца, която могила сега се казва „старо-село“. На неѫ е било ново село. Отъ тукъ най-напрѣдъ се заселили нѣколко овчари съ стадата си малко по-долу. Отъ тѣхъ ново-основното село е получило името си „Овчарани“. Когато дошли прѣселенци, и селото захванѫло да се уголѣмява, тѣ били оскѫдни за вода; за туй тѣ се дигнѫли отъ

тамъ и се заселили покрай рѣката на сегашното мѣсто. На старо-село не се намира нищо друго. освѣнъ по-голѣмата часть отъ лозята и добрѣ обработенитѣ ниви.

Овчарани има 240 кѫщи, отъ които 131 сѫ българо-екзархийски, останѫлитѣ 109 кѫщи турски. Кѫщитѣ сѫ отъ проста направа, а улицитѣ сѫ криви и много се раскалятъ въ дъждовно врѣме, та мѫчно се ходи по тѣхъ. Числото на народонаселението отъ двѣтѣ народности възлиза до 1240, отъ които 840 сѫ християни, а останѫлитѣ 400 сѫ турци.

Овчарани е раздѣлено на двѣ махали: горна и долна или нова-махала, която е на пѫтътъ, който води отъ Битоля за Солунъ. Въ горната махала има 14 хапища, които служѫтъ като станция на кираджнитѣ и пѫтницитѣ; тукъ въ сѫботенъ день става пазарь, който се посѣщава отъ селянитѣ на околнитѣ села и отъ леринци.

Овчарани има една цръква „Св. Илия“ съ едно училище, което се намира въ църковния дворъ. То се посѣщава зимѣ отъ 40—60 ученика, а лѣтѣ не повече отъ 20. Цръквата е направенна на 1872 год. съ селски разноски и е осветена отъ бълг. владика дѣдо Генадия Дебърски. Тукъ има и друга цръква подъ името „Св. Гьоргия“ или „Бѣла цръква“, която се намира $^1/_2$ часъ по̀ на истокъ отъ селото покрай лѣвия брѣгъ на рѣката. Тукъ селянитѣ на Кръщение Господне (Водици) идѫтъ съ всичкитѣ икони отъ цръквата „Св. Илия“ да кръщаватъ вода. Тя е развалена и не се запазили никакви остапки. Тукъ има двѣ джамии едната въ горната, другата въ долната махала съ по едно училище, които се посѣщаватъ отъ по 10—15 ученика. Въ долната махала има една каменна кула, направена отъ старо врѣме, на която годината е избършена. Тя е висока около 100 метра и повече, а широка е 5 метра.

Ето какво разсказватъ старитѣ за нея. Стопанътъ ѝ искалъ да ѫ направи толкозъ висока, щото отъ височината ѝ да вижда Битоля; нъ злощастието не го оставило. Мастеторътъ, който ѫ строилъ, като чулъ гласътъ на нѣкои които работили въ горнитѣ лозя, замислилъ се и [illegible] та се убилъ, и отъ туй прѣкѫснѫли да ѫ из[illegible]ать горѣ. —

Главниятъ поминъкъ на тукашнитѣ селяни е земледѣ и скотовъдството. Послѣдното е съвършенно слабо. Ов

но врѣме, а нѣкои и лѣтѣ отиватъ на „бичкия“ въ Бъл-
ия, Черна-гора, Сърбия, Гърция и всѣкждѣ низъ Турция.
седжтъ не повече отъ една година особено онѣзи, които
атъ да се женжтъ. Овчарци служжтъ като панаирь „Св.
. Илия“ на 20-й юли; и частно всѣка кжща има си друга
жба, като напр. Св. Димитрия, Арахангеловъ-день, Св.
кола, Прѣчиста и др. нѣкои светии. Тукъ срѣщу праз-
кътъ „Св. Пр. Илия“ иджтъ отъ селата да се гощаватъ.

Полето на Вощарани е производително: дава жито
й-много пшеница и ечмикъ), бобъ, конопь и др. Спахи-
ъкъ на селото се продава за около 100,000 гр. Въ Воща-
и става пазарь за околнитѣ полски и планински села.

Долно-Върбени, което поради киселата му вода пари-
ъ Екши-су, е расположено при политѣ на Килитъ — Дер-
ъ и на кръстопжтищата Солунъ — Костуръ и Битоля —
фидже. То е едно отъ голѣмитѣ села на Руднишката на-
; има около 350 кжщи, направени отъ камъкъ и покрити
керамиди. Селянитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие,
арватъ пшеница, ръжь, ечмикъ, вино, ракия и сѣмена
разни зеленчуци; мнозина отъ тѣхъ отиватъ на чужбина
Цариградъ, дѣто се занимаватъ съ градинарство.

Населението му, исключая десетина кжщи циганск, е
го българско. Прѣди 13 год. се отказа цѣлокупно отъ
цката Патриаршия; нъ подиръ 5—6 год. около 20 кжщи
ово минжхж подъ гръцкото духовенство. Има двѣ българ-
училища — мжжко и дѣвическо — и едно гъркоманско.
ь три църкви, въ една отъ които се църкуватъ гъркоманитѣ.

Суровичево е расположено въ едно пѣсъчливо мѣсто
зо до южния край на Петърското езеро, нѣщо на единъ
ь на сѣв. — истокъ отъ Ешки-су. Кжщитѣ му сж напра-
и отъ плитарж.

То е станция на желѣзницата Солунъ — Битоля и цен-
ъ на Руднишката нахия*). Всѣки понедѣлникъ тукъ става
ярь, на който се стичатъ не само селянитѣ отъ околността,
и отъ по-далечни села, па даже и отъ гр. Леринъ. Су-
ево има около 120 кжщи, отъ които около 100 кжщи
българи — гъркомани, десетина турски и десетина циган-
. Има една църква. Селянитѣ му искарватъ пшеница,
, ечмикъ, анасонъ и много добро вино и ракия.

*) По-подробно описание за Руднишката нахия е далъ г. Кънчовъ въ
I лиотека“, год. II. книжка 6., издание на в. „Новини“.

Единъ часъ на сѣв. — истокъ отъ Суровичево до брѣга на Островското езеро е расположено друго едно голѣмо с. *Шжтеле*. Кжщитѣ му сж каменни и покрити съ керамиди. Околностьта му е безлѣстна и камениста. То има около 300 кжщи българи, отъ които около 20 кжщи припознаватъ Гръцката Патриаршия. Селянитѣ му обработватъ земята, искарватъ пшеница, ръжь, ечмикъ, кукурузъ и добро вино и ракия. Въ селото има една воденица на вѣтъръ и друга на пара.

Най-напрѣдъ българско учил. се отворило около 72 — 74, нъ подиръ кратко сжществувание било затворено, а столоветѣ му испотрошени. Прѣди 13—14 год. селянитѣ се отказахж отъ Гръцката Патриаршия. Има двѣ училища — българско съ 4 отдѣл. и 2-ма учит. и гъркоманско съ единъ учитель. Въ една отъ цръквитѣ (Св. Атанасъ) се църкуватъ гъркоманитѣ, а въ другата (Св. Петка) — българитѣ.

Шжтеле е родно мѣсто на двамата братя — Д-ръ К. Мишайковъ и почившия Пловдивски Митрополитъ Панаретъ.

Население.

По учението на г. Дринова, македонското българско население е съставено отъ много малки отдѣлни групи или плѣменца, които се заселявали тукъ отдѣлно и прѣзъ дълго врѣме. Всѣкоя отъ тѣзи групи при заселяването имала е свои племенни отличителни черти.

Така г. Дриновъ разяснява днешното разнообразие въ говоритѣ, облѣклото и обичаитѣ на тѣзи групи. Ученията свѣтъ прие това мнѣние на г-нъ Дринова за происхождението на македонското население като авторитетно, неподлежаще на критика и не отиде по-нататъкъ. Не съ компетентенъ по въпроса; не знаж источницитѣ, отъ г-нъ Дриновъ е черпилъ своя материалъ и ѣ, които е градилъ своята теория. Нъ като говоритъ и костюмътъ на това население въ азъ намирамъ, че тази теория не е абсолю редъ г. Дринова тѣзи групи сж като отд или единици, на които врѣмето е наложило своя печатъ, единици расхвърлени по распокжс парчета Македония. Фактъ е, че въ ра насъ въ езика и облѣклото нѣма онова еди се забѣлѣзва напр. въ България.

Наименование на селата	Българи		Власи	Турци	Арнаути	Христ.		Забѣлѣжка.
	Екзар.	Патр.						
Буфъ	208	—	—	—	—	1	2	раятско
Арменско	—	130	—	—	—	1	2	чифликъ
Търсье	100	40	—	—	—	1	1	раятско
Невоняни	50	130	—	40	—	2	2	раятско
Кала	—	—	—	60	—	—	—	раятско
Нередъ	—	200	—	—	—	1	1	раятско
Горно-Котори	—	60	—	—	—	1	1	чифликъ
Долно-Котори	—	80	—	—	—	1	1	чифликъ
Негованъ	—	—	—	—	200	1	1	раятско
Бѣлъ-Каменъ	—	—	40	—	100	2	1	раятско
Невѣска	—	—	300	—	—	2	1	„
Врѣкопана	180	13	—	—	—	1	1	„
Селениче	200	30	—	90	—	2	2	„
Сребрено	—	50	—	—	—	1	1	„
Клеово	—	—	—	40	150	1	1	„
Горицко	—	—	—	20	—	1	1	„
Инско	—	—	—	чер.	—	—	—	чифликъ
Св. Тодоръ	—	—	—	80	—	—	—	чифликъ
Кайтосъ	80	40	—	—	—	2	2	раятско
Любетино	50	—	—	—	—	1	1	чифликъ
Спанци	—	—	—	50	—	—	—	раятско
Гулинци	—	—	—	50	—	—	—	—
Ново-Село	—	—	—	50	—	—	—	—
Сотиръ	—	—	—	60	—	—	—	—
Рудникъ	—	80	—	—	—	1	1	—
Невоняни	—	—		40	—	—	—	чифликъ
Ши-су	240	30	—	—	—	2	2	раятско
Суровичево	—	120	—	4	—	1	1	чифликъ
Петърско	80	20	—	30	—	2	2	раятско
Кателе	190	38	—	—	—	2	2	мѣшано
Церово	30	20	—	—	—	1	1	емлякъ
Орѣхово	—	5	—	—	—	—	—	чифликъ
Баница	80	90	—	—	—	4	2	чифликъ
Горничево	—	100	—	—	—	1	1	раятско
Забърдени	40	—	—	—	—	1	—	чифликъ
Вощарани	12	14	—	116	—	1	1	раятско

№ по редъ	Наименование на селата	Българи		Власи	Турци	Араути	Христ.		Забѣлѣжка.
		Екзар.	Патр.						
37	Лѣсковецъ	—	40	—	—	—	1	—	раятско
38	Пѣшевица	—	—	—	—	150	—	—	раятско
39	Кучковени	—	100	—	—	—	1	—	раятско
40	Въртоломъ	—	—	—	—	50	—	—	—
41	Лажани	—	30	—	—	—	1	—	чифликъ
42	Шѣсошница	50	50	—	50	—	2	1	мѣшано
43	Боренишница	50	—	—	—	—	1	1	чифликъ
44	Росенъ	40	—	—	—	—	1	1	—
45	Арменоръ	36	38	16	—	—	2	1	мѣшано
46	Петораци	30	—	—	—	—	1	—	чифликъ
47	Попожани	120	—	—	—	—	1	1	раятско
48	Върбени	80	—	—	—	—	2	1	„
49	Неокази	60	—	—	20	—	1	—	„
50	Асаново-село	—	50	—	—	—	1	—	„
51	Крушоради	20	40	—	—	—	1	1	чифликъ
52	Пападия	—	—	—	80	—	1	1	мѣшано
53	Сетина	—	40	—	—	—	1	—	раятско
54	Савачъ	—	40	—	—	—	1	—	раятско
55	Живоня	—	30	—	30	—	1	—	раятско
56	Бачъ	—	40	—	—	—	1	—	чифликъ
57	Сакулево	—	40	—	—	—	1	—	раятско
58	Рахманлия	—	—	—	40	—	—	—	„
59	Калиникъ	—	30	—	—	—	1	—	чифликъ
60	Клѣщино дол.	—	40	—	—	—	1	—	раятско
61	„ горно	—	—	—	—	50	—	—	„
62	Кладораби	—	40	—	—	—	1	—	чифликъ
63	Кѫбасница	—	50	—	—	—	1	—	мѣшано
64	Добровени	—	—	—	—	—	—	—	—
65	Дол.-Каленихъ	—	—	—	—	—	—	—	—
66	Нови-градъ	—	—	—	—	—	—	—	—
67	Лагенъ	—	—	—	—	—	—	—	—

Навѣрно, тази истина е влѣзла въ основата на г-нъ иновата теория. При по̀-внимателно вглеждание въ езика облѣклото може да се види, че македонското население съставено не отъ много малки групи, а отъ нѣколко ли клона. Като проникнешъ по̀-дълбоко въ този хаосъ, о на първъ погледъ ти се показва, ще забѣлѣжишъ с голѣма правилность въ распрѣдѣлението: цѣлото маонско население е раздѣлено на 4 голѣми клона; съ ечение на врѣмето страната е наложила мѣстни отличителни ерти на части отъ тѣзи клонове и тъй се произвело подр дѣлението. Между главнитѣ клонове, както и между разитѣ групи има настоящи прѣходни формп, сѫщо както ду разнитѣ родове и видове животни и растения, а това е явно доказателство, че малкитѣ различия между разнитѣ групи не сѫ отъ врѣмето, когато словѣнитѣ сѫ се прѣселявали тукъ, а сѫ се произвели отпослѣ подъ влиянието на топически условия.

Ето какъ се обяснява за менъ това етнологическо явление.

Прието е въ етнографията да се мисли, че ржководите. на народитѣ при прѣдвижаванията и прѣселяването сѫ рѣчнитѣ долини: народнитѣ потоци вървѫтъ нагорѣ надолу по тѣзи долини, додѣто срѣщнѫтъ нѣкоя планинска верига.

Споредъ това етнографитѣ распрѣдѣлятъ плѣменцата по равнини, а за демаркационни линии между тѣхъ приематъ планинскитѣ вериги. По моему, туй не е абсолютно вѣрно. Има случаи, дѣто водители на народитѣ при тѣхнитѣ прѣселявания сѫ планинскитѣ вериги. дѣто народния потокъ върви по посоката на планината въ противоположность на общото правило, тъй щото често за демаркационна линия жду двѣ съсѣдни плѣмена служѫтъ низки мѣста. Населе- то, което се движело по планината, види се, погледнжло равнината като на страшна пропасть и се убояло да слѣзне, та завило по билото и клонѣтѣ на околнитѣ висо- ни, спускало се по съединенитѣ планини, испълнило всич- планинска область, въ която е влѣзло. Наопаки, на- ление то, което се е движело по долината на рѣката или равнината, види се, погледнжло на планината като на що непрѣбродимо или песгодно за живѣние и се е спрѣло политѣ, така щото за демаркационна линия между двѣтѣ жла границата между полето и планината. Това етно-

графическо явление съмъ забѣлѣзалъ на много мѣста; нѣкадѣ то ме е поразило съ рѣзкостьта си: въ низкото видишъ едно село съ извѣстенъ костюмъ и говоръ, а на ¼ часъ друго село, въ което населението има съврѣменно другъ костюмъ, другъ говоръ. Да земемъ напр. Прилѣпскитѣ села Бѣловодица и Плетваръ, които сѫ на ¾ часа едно отъ друго. Населението въ първото (бѣловодчанецътъ) по всичко си прилича на кавадарчанеца, даже на Скопския Каршиакалия, отъ когото го отдѣля грамадно пространство, а плетварецътъ е сходенъ съ дрѣновчанеца. С. с. Варошъ и Заградъ сѫ на 10 — 15 минути разстояние. Заградянецътъ, който прилича по говоръ и костюмъ на селянина отъ селата въ южния край на Перинското поле, нѣщо на 15 часа разстояние, рѣзко се различава отъ съсѣда си варошанеца. Не е ли чудно напр. туй, дѣто населението на селата при сѣвернитѣ поли на Плачковица и при южнитѣ на Осогово си прилича, а населението въ полето между тѣхъ е съвършенно различно отъ него и близко до тиквешкото? Селата по двѣтѣ поли на Плачковица сѫ отдѣлени едни отъ други съ високата Плачковица; сѫщото е и съ селата въ Радовишкото и Кочанското полета; при всичко туй селянитѣ отъ припланинскитѣ села, които сѫ близки на полскитѣ жители, различаватъ се отъ тѣхъ, а си приличатъ по между си; сѫщо тъй онѣзи въ полетата много си приличатъ едни на други, макаръ и да ги дѣли планина, а се различаватъ отъ съсѣдитѣ си жители на при-планинскитѣ села. Чини ми се, явно е, че тѣзи ближни по мѣстоживѣлище, нъ далечни по говоръ и костюмъ селяни сѫ краищата на два плѣменни потока, единиятъ отъ които текълъ по планинитѣ, а другиятъ по равнината. Потокътъ по равнината е испълнилъ всичкитѣ кат чета и се спрѣлъ до политѣ на планината, а онзи по п нината е завзелъ всичката планинска область, се расту по всичкитѣ малки и голѣми расклонения на плани група и се е спрѣлъ само прѣдъ равнинитѣ. Прочее, п пинитѣ наравно съ долинитѣ и равнинитѣ могатъ да служатъ за прѣкрасенъ ржководитель при распрѣдѣлен на населението по плѣменца, а облѣклото, езикътъ, тътъ и обичаитѣ ще бждатъ точкитѣ, на които ще ваме дѣлението. Като изключение отъ това правило ставяватъ онѣзи планински долини и поленца, кои съединени съ други равнини и отъ всѣкждѣ сѫ

естествени стѣни, както сѫ напр. Тетовското и Кичевското лета и долинитѣ на много рѣки. Такава една норма е ждна за распрѣдѣление населението въ Македония, а осо-но въ прѣдметната на описанието ми область, защото, кто ще видимъ по-подирѣ, тази область е мѣстото, кѫдѣто срѣщатъ нѣколко плѣменни потока.

Исторически фактъ е, че старото словѣнско население Македония се състои отъ твърдѣ много, често съвсѣмъ ѣбни и отдѣлни плѣменца или плѣменни групи. На по-ци по разни посоки и въ разни врѣмена тѣзи плѣмена, го сѫ излѣзли отъ старото общо словѣнско живѣлище, аскали сѫ се едно отъ друго и бавно сѫ нахлували едно диръ друго по опрѣдѣлена посока.

Не съмъ нито историкъ, нито етнографъ, нъ струва ми , че горното мнѣние заслужва сериозно внимание при зографическитѣ изслѣдвания въ Македония. Старото огнище словѣнитѣ е било широко, отъ него нашитѣ прадѣди, то сѫ тръгвали въ разни врѣмена на потоци, нахлували въ Балканския Полуостровъ по нѣколко пѫтища, както ставало и съ Сърбитѣ. Прочее, да се опрѣдѣлѭтъ пото-тѣ, като се свързѫтъ по врѣмето и по мѣстото, да се каже мѣстото въ старото огнище, отдѣто всѣки потокъ тръгнѫлъ, посокитѣ, по които тѣ сѫ вървѣли и мѣстата, ѣзъ които сѫ минѫли, да се узнаѭтъ плѣменцата и грутѣ, които съставяватъ всѣки потокъ и да се опрѣдѣли епентьта на връзката между тѣзи плѣменца и групи, да разяснѭтъ врѣменнитѣ и физическитѣ причини на силата и слабостьта на тази връзка, туй е най-сигурния пѫть опрѣдѣлявание народностьта на нашитѣ мѣста, само по зи начинъ може да се издири происхождението на всѣкое ѣме и словѣнска група, къмъ която се отнася. Всѣкой токъ си е испускалъ клонове въ малки потоци свързани между си. Къмъ горнитѣ точки, споредъ мене, трѣбва се стрѣми истинскиятъ историкъ, който научно би искалъ опрѣдѣли народностьта на Македонцитѣ, защото въпъ ь това нѣма истинско историческо изслѣдвание. Днешнитѣ горически доказателства и прѣпирни вродѣ тѣмъ, че тукъ владѣла Сърбия, че сръбския духъ е силенъ и др. т., съ о си служѫтъ „брачата“ за да доказватъ, че сме Сърби паки, твърдѣнията на „Новини“ на основание на пѣ-факти изъ Българската история и на думитѣ на разни

историци и пътешественици, даже историческитѣ спомѣни на населението за сръбскитѣ господари, на които спомени много се силаватъ „брачата“, или голѣмото влияние на мизийститѣ и тракийскитѣ българи върху македонцитѣ и взаимното имъ участие въ разни движения, общата имъ нова история, пай подиръ „славата“ на Милоевика и „курбанътъ“ на г. Шопова, всичко това съ безсъдържателни доказателства и аргументи, които могътъ да даватъ материалъ на всѣкидневнитѣ журнали назначени за масата, нъ за науката неструвать ни лула тютюнъ.

Населението на по-голѣмата часть отъ Македония се распада на 4 голѣми групи дошли по 4 пътища, въ 4 потоци. Тѣзи групи се различаватъ по облѣклото и говора. Забѣлѣжителното е това, че на извѣстенъ говоръ отговаря изизвѣстенъ *типъ — костюмъ*, който ще се прояви тамъ, дѣто се явява съотвѣтственията говоръ и ще се прѣкъсне тамъ, дѣто се прѣкъсва говора. Така щото положително можемъ да опрѣдѣлимъ при даденъ костюмъ, кой говоръ владѣе и наопаки, да прѣдвидимъ какъвъ костюмъ се носи при даденъ говоръ. Така говорътъ и костюмътъ съ отличителнитѣ черти, които поставяме при раздѣлението на населението на групи и споредъ тѣхъ ги дѣлимъ на четири.

I-о) Първиятъ потокъ се е спуснѫлъ въ Македония отъ съпрѣдѣлнитѣ мѣста на западна България. По происхождение тази група е отъ плѣмето Шопи. Потокътъ е вървѣлъ по планина, за туй за демаркационна линия съ другитѣ групи му служѫтъ равнинитѣ. Такава група населява части отъ *Кратовската*, Паланечката, Кочанската, Радовишката, Струмишката и Петришката каази и обхваща цѣлата Осоговска планинска група съ исключение на тѣзи мѣста: Лакавичкото поле и южнитѣ поли па Плавица, Плачковица планина по двата й склона съ малки исключения.

Населението въ Голакъ планина, въ Малешъ и Пиянецъ влиза тъй сѫщо въ тази група.

II-о) Отъ Сѣверо-западна Тракия прѣзъ планинския проходъ на источна Македония се повлѣкло друго едно течение, нахлуло въ южна Македония, на която и дало селението. Този потокъ е билъ сѫщо тъй планински, нъ е слизалъ до съсѣднитѣ низки мѣста и ги е напълнилъ. група обхваща Гевгелийско, Воденско, Кайлярско, Кост Рѣсенско и Прилѣпско, именно: склоноветѣ на Вичъ,

ръ до Гявато, Ниджe до тѣснината на Църна, източния
нъ на Селечката пл. и южния склонъ на веригата Му-
ь отъ Даутица до в. Козякъ, почти цѣлата източна Ма-

III-о) Третата група може да се нарече Вардарска, за-
о населява повече долината на р. Вардаръ: Радовишкото
, Конечката планина, плоскостьта между Щипъ и Радо-
ъ, Тиквешкото поле, цѣлата Велешка кааза, Брѣгалнишката
и до клисурата между Осогово и Голакъ, Овче-поле,
новското поле съ височинитѣ, които ги заграждатъ отъ
ката кааза.

Не ми е извѣстно положително, дали тази група се спуска и до приморската Солунска равнина. Ако и тамъ се простира, тогава тя ще обхваща цѣлата Вардарска долина съ полетата, които сж непосрѣдственно свързани съ нея. Потокътъ, който ѭ съставялъ, трѣбва да е вървѣлъ по Вардаръ отъ устието къмъ изворитѣ.

IV-о) Четвъртата група захваща западна Македония, енно: Тетовско, Кичевско, Дебърско, Охридско, Демиръ — Кисарско и цѣлото Пелагонийско поле.

Въ съставътъ ѝ влизатъ: Мияцитѣ, които населяватъ Тетовско, Дебърско и западната часть на Охридско, и Бърцитѣ въ останѫлата часть отъ областьта на тази група.

Мариовцитѣ по костюма и говора се различаватъ отъ олното имъ население. Най-много общи черти иматъ съ рсяцитѣ отъ Пелагонийското поле, за туй азъ ги приимамъ бърсяци, които подъ влиянието на мѣстнитѣ условия значително сж се отдалечили отъ общия бърсячки типъ. Потокътъ на четвъртата група прилича да е слизалъ отъ сѣверъ, нно отъ Горна — Албания къмъ югъ.

Македонското нарѣчие, както е извѣстно, се подраздѣля ого поднарѣчия и говори; нъ като се иматъ прѣдъ видъ ѣ имъ черти, то се распада на 4 главни поднарѣчия, къ четири-тѣхъ главни групи на населението. Сходството говоритѣ и костюмитѣ въ разнитѣ мѣста отъ областьта на отъ 4-тѣхъ групи е тъй ясно и очевидно, щото въ горподраздѣление на нарѣчието и костюмътъ азъ нѣмамъ й-малко съмнѣние. Както казахъ и въ началото, поранно е сходството между говоритѣ и костюмитѣ въ мѣста ѣ далечни едно отъ друго и различието по тѣзи черти ста твърдѣ близки едно до друго. Тѣзи рѣзки приличия

и различия силно говорѫтъ противъ приетото до сега распрѣдѣление на македонскитѣ поднарѣчия и заслужватъ сериозно внимание.

Поднарѣчията се различаватъ едно отъ друго по общото впечатление отъ говорението, по ударението на думитѣ взети отдѣлно и слѣти въ прѣдложенията, по акцентътъ на произношението и по нѣкои етимологически форми.

I-о) Първиятъ говоръ по акцентътъ, ударението и етимологическитѣ форми е сѫщъ шопски говоръ. Понеже за шопския говоръ е писано нѣщо и друго, азъ нѣма да се спирамъ върху него.

II-о) Българитѣ отъ втората група, които съставявать второто поднарѣчие, говорѫтъ по-бързо и по-гладко, нъ неясно и гласнитѣ букви съ ударение произнасятъ непродължено. Ударението на думитѣ стои по-назадъ, както въ горнобългарския езикъ, а въ прѣдложенията думитѣ си спазватъ своето естествено ударение. Испущанията на цѣли слогове и съкращаванията на думитѣ въ разговора, които съставяватъ отличителенъ бѣлѣгъ на Македонското нарѣчие, особено силно развити сѫ въ това поднарѣчие. Слогътъ ъл = се чува ъл, звукътъ ѧ. = е (въ нѣкои мѣста въ Костурско е спазено носовото произношение на ѫ и ѧ); ѫ = ъ (въ повечето случаи).

III-о) За прѣдставитель на третото поднарѣчие може да се вземе тиквешкия говоръ. По ударението, по нѣкои етимологически форми, главно въ слогътъ ъл и звукътъ ѫ, може да се раздѣли на велешко — тиквешко — радовишки, дѣто ударението стои обикновенно по-назадъ въ думитѣ, а въ нѣкои случаи е както въ четвъртия говоръ, слогътъ ъл = о и звукътъ ѫ = у; и говорътъ на скопско — куманобско — паланечко и западно кратовско, дѣто ударението е смѣсено: пѣкѫдѣ върви по четвъртото, а пѣкѫдѣ по пъ[illegible] поднарѣчие и дѣто слогътъ ъл и звукътъ ѫ врѣдъ сѫ за[illegible] нени съ у. Въ нѣкои мѣста въ този говоръ, особено [illegible] Църна-гора и Кумановско, се срѣщатъ доста сърбизми [illegible] нѣкои глаголни форми и въ нѣкои названия.

IV-о) Мияцитѣ и Бърсяцитѣ турятъ ударението о[illegible] новенно напрѣдъ върху нѣкой отъ първитѣ слогове на [illegible] митѣ. Въ отдѣлнитѣ думи ударението въ това по[illegible] вѣ върви токо — рѣчи подъ опрѣдѣлено правило: въ дву[illegible] нитѣ и трисложнитѣ думи то стои на първия слог

вòдено), въ четирисложнитѣ на втория отъ началото (водéница), въ петосложнитѣ — на третия отъ началото (воденѝцата), въ шестосложнитѣ — на четвъртия отъ началото (воденѝчището). Въ прѣдложенията често нѣкои ближни думи се сливатъ по начина на изражението и се взиматъ като една; тогава съставнитѣ думи губѣтъ своето естественно ударение, и сложната дума пази сѫщото правило: Колкýто (ако е сама думата), кóлку парѝ го купи овòй (ако е сама думата) пѝперъ,—педесé парѝ.—Многýто парѝ (на мѣсто мнóгу пáри) си далъ, àма си го пóгодилъ. — Кáй беше? — Нàоро. —Не гò виде тамо брáта ми? — Го видоф и сàкаф да му речам да си дóйме зàедно, ама не мý рекóф, не ми — дойде нѐкако нà — колай и др.

Мѣняването ударението на думитѣ при съединението имъ въ прѣдложения е отличителната черта на този говоръ (извѣстното *liaison*, ἐγγλισις τόνου) Какви правила иматъ или какви особености се забѣлѣзватъ въ този случай, не могѫ да кажѫ за сега, защото слабо съмъ се занимавалъ съ езикътъ на страната ни.

Върху Македонското нарѣчие трѣбва да се спрѫтъ нашитѣ филолози пó-сериозно.

Говорението на Мияцитѣ и Бърсяцитѣ е тежко, грубо, силно и ясно — гърлено; гласнитѣ звукове, върху които стои ударението, се произнасятъ продължено, а слоговетѣ въ думитѣ — отдѣлно оннѫто. Въ много слогове при говорението съгласната буква се испуска, а гласната се произнася на половина. (Кòга дойде? нъ кóа кье — сѝ — дойш? Кьé одам, нъ кьóдам пà-пазар.)

Главнитѣ говори въ миячкото поднарѣчие сѫ: охридския, дебърско — рѣканския, тетовския, кичевския съ порѣчкия, демиръ — хисарския и полския говоръ на полянцитѣ въ Пелагонийското поле. До това поднарѣчие значително се доближава говорътъ на селата по южния склонъ на Селечката планина. Рѣсенско — прѣспанскиятъ говоръ и говорътъ въ Битолско прѣдставяватъ прѣходъ къмъ второто поднарѣчие, а говорътъ въ Скопскитѣ мѣстности Блато и Каршияка — къмъ третата група.

Облѣклото.

Въ общитѣ си черти костюмътъ на населението, както и езикътъ, напълно съвпада съ горното раздѣление на населението на 4 групи. Разбира се, че, както въ езикътъ, и тукъ ще има подраздѣления и прѣходни форми.

I-о) Облѣклото на първата група се прави отъ църнъ дебелъ домашенъ шаякъ. Мжжьетѣ носѫтъ потури отъ църнъ шаякъ, елекъ, фермене, цървенъ поясъ на кръстътъ и на главата калпакъ. Женитѣ — цървени антерии безъ ржкави, отъ горѣ елекъ, отпрѣдъ цървени скутачи, на кръстътъ цървенъ поясъ като мжжьетѣ, на главитѣ си шамии или бѣли канаваци. Въ селата при Плачковица едни отъ женитѣ носѫтъ фжстани, други шалвари и миптани. Тоя костюмъ е малко повлѣненъ въ западната хълмиста часть на Кратовската кааза.

II-о) Облѣклото на втората група е тъй сѫщо направено отъ църнъ тънъкъ шаякъ. То е подраздѣлено на нѣколко видове, въ нѣкои отъ които кроя на дрѣхитѣ е повлѣненъ, а въ други нѣма нѣкои дрѣхи отъ костюмътъ.

Главнитѣ дрѣхи въ този костюмъ сѫ:

1) *Кюрдия*, горна шаячна дрѣха до надъ колѣната. Отпрѣдъ въ горната часть на гърдитѣ е отворена, а въ долната закопчена съ 2 — 3 копчета, надолу двѣтѣ поли стоѫтъ по-растворени, защото дрѣхата е тѣспа, а отзадъ отъ кръстътъ надолу е съ клинове и малко набрана.

2) *Кусале*, което заема мѣстото на малешевското джане. То е горна дрѣха до кръстътъ, тѣсно прилѣгнжта на снагата, отпрѣдъ съ двѣ отворени поли съ дълги и широки ржкави, които отъ вжтрѣшната страна сѫ расцѣпени, а на края си иматъ придавки, които биѫтъ на китката на ржката.

3) *Рѣсачка*, най-горна безъ ржкави дрѣха, която се носи само въ зимно врѣме. Рѣсачката е дълга колкото кюрдията, отпрѣдъ е отворена и има ржбъ отъ 3 — 4 гайтани, при които има придадени ивици отъ свита; отзадъ до пояса е стѣгнжта на снагата, а падолу е пакъ съ клинове, които у по-младитѣ биватъ около 20, а у по-старитѣ отъ 5 — 10.

4) *Гуна*, която въ зимно врѣме се туря отъ горѣ за покривка или на пжть. Ржкавитѣ ѝ сѫ като на кюрдията, дължината ѝ е по-голѣма отъ онази на другитѣ дрѣхи, на политѣ отпрѣдъ има „*обтоки*“ отъ вълнени конци, както и кюрдията. Повечето гуни сѫ направени отъ мекъ, дебелъ слабо изработенъ шаякъ, а нѣкои отъ младитѣ ги правѫ отъ бѣлъ шаякъ, като корчанскитѣ и влашкитѣ. На г край на гуната зашиватъ яка, съ която въ случай на н покриватъ главитѣ си.

5) Подъ кусалето носѫтъ *джамаданъ*, като ел кюстюма на първата група, съ двѣ поли, които се лятъ една на друга. Прави се отъ църнъ ша

6) *Поясътъ* се прави отъ червена материя, широкъ е до 10 пръсти, нъ се прѣвива у двѣ и така се навива около тѣлото 2 — 3 пъти. Хората отъ тази група си стѣгатъ пояситѣ, и цѣлия кюстюмъ изобщо е прилѣпнжтъ на тѣлото имъ. Въ Рѣсенско пояситѣ сж недиплени, за туй сж по-широки и по-голѣми.

7) *Клашници*, които покриватъ кракътъ отъ колѣното на долу. Отъ задната страна тѣ сж прѣсѣчени по цѣлата дължина, закрѣпватъ ги съ конци и съ дизчета, съ които ги прѣвръзватъ въ горния край подъ колѣната. Отпрѣдъ има придавка, която се спуска на дланьта. Въ Прѣспанско и Рѣсенско сж надъ колѣната и отъ колѣната не сж расцѣпени по цѣлата дължина, а само въ долната половина. Отъ горѣ врѣвцитѣ се завръзватъ за галуникътъ (учкурлъкътъ), за да се крѣпжтъ по-добрѣ, а подъ самитѣ колѣна ги прѣвръзватъ съ дизчета.

8) *Чорапи* кжси до надъ глѣзенитѣ, бѣли, направени отъ дебела прежда. Старцитѣ ги посжтъ отъ горѣ на клашницитѣ.

9) Покривкитѣ на главитѣ или фесоветѣ имъ сж обикновено малки.

Лѣтно врѣме ходжтъ по кюрдии и кусалета, а въ силнитѣ горещини хвърлятъ и тѣхъ и ходжтъ по джамаданъ и по кошуля, която е дълга до надъ колѣната. Въ зимно врѣме нѣкои намѣсто рѣсачката въ Костурско и въ Прѣспанско носжтъ „*патакута*“, която има сжщия крой на горно палто и отъ долу нѣма рѣси, каквито има рѣсачката. Типъ на този костюмъ е Костурско, а носжтъ почти сжщия въ Кайлярско (тамъ нѣкои носжтъ и бечви), Прѣспанско и Рѣсенско.

Въ селата около Островското езеро лѣтно врѣме ходжтъ по кошуля, дълга до колѣната и слабо набрана и съ джамаданъ, който е по-напъстренъ и по-якъ отъ костурския. Намѣсто клашници носжтъ пъртеници, които сж по-кжси отъ костурскитѣ и сж направени отъ църнъ или възсинкавъ шаякъ. Въ зимно врѣме турjтъ широки бечви. Рѣсачки църни съ пъстри най-често цървени шевове по края на политѣ и съ 2 клинове отзадъ, дълги до подъ колѣната и не тъй прилѣпнжти на снагата като костурскитѣ.

Отъ Островско на истокъ дрѣхитѣ се правjтъ пакъ отъ църнъ шаякъ, нъ намѣсто кюрдия носжтъ потури набрани и широки съ тѣсни пачавици и кусале колкото въ Костурско дълго, нъ съ цѣли тѣсни ржкави и обикновено подставено.

Църно-шаячният костюмъ на втората група е обиколилъ почти отъ всѣкждѣ Пелагонийското поле. Въ Буфъ-Колу, както видѣхме костюмътъ е сѫщо като костурския и прѣспанския. Въ ближнитѣ до Битоля села, които сѫ расположени при политѣ на собственно Пелистеръ, костюмътъ е малко поизмѣненъ. Тоя костюмъ прѣдставява прѣходъ отъ полския къмъ прилѣпско-леринския. Тукъ се носи: *кошуля*, както въ полето, направена отъ дебело платно и кѫса, нъ набрана съ по-дрѣбни клинове; джамаданъ, както прѣспанския, нъ съ цървени ширити и гайтани по краищата; рѣсачка, която се отличава отъ костурската по туй, че е по-кѫса, отзадъ има само два култука и по краищата обшита само съ нѣколко реда гайтани. Пъртеницитѣ имъ сѫ тѣсни особено въ долния край и подъ колѣната сѫ подвързани съ цървени подвръзки. Жителитѣ на тѣзи села обичатъ да оставятъ отзадъ перче, когато полянцитѣ обикновено бръснѫтъ главитѣ си, като оставятъ на темето си една купчинка отъ косми.

По источнитѣ граници на полето покрай планината на сѣверната граница до началото на Мукосъ носѫтъ:

1-о) *Кувче*, което се различава отъ кюрдията по кроя си; то е дълга до подъ колѣната дрѣха безъ клинове. По краищата е обшита съ нѣколко реда отъ цървенъ гайтанъ. Понеже дрѣхата е широка, кога се прѣпаши, политѣ дохаждатъ една вързъ друга.

2-о) *Доламче*, което се отличава отъ кусалето по туй, че е по-широко, малко по-дълго, рѫкавитѣ обикновено сѫ цѣли, а нѣкога сѫ расцѣпени само въ долния край, колкото да могѫтъ да се засукватъ.

3-о) *Рѣсачката* тукъ е дюзъ като кувчето и се прави обикновено по-дълга отъ него.

4-о) *Поясътъ* е отъ срѣдна широчина и дължина и отъ различна боя, нъ никога цървена, защото цървеното по тѣзи села се брои за полско-селско.

5-о) Пъртеницитѣ сѫ като прѣспанскитѣ клашници, нъ малко по-майсторски кросни и съ повече гайтани по краища.

6-о) По-старитѣ завиватъ фесътъ си съ църна ча.

7-о) *Минтанъ*, който се прави повече отъ ку материя.

Ш). Кустюмътъ на третата група е простъ. По-с си видъ той е бѣлъ. Той се състои отъ тѣзи дрѣхи:

1). *Кошуля* отъ тънко памучно платно, дълга до подъ колѣната и много набрана. Това сѫ прочутитѣ тиквешки „дъзи кошули“. Колкото по-дълга, по-набрана и отъ по-тънко платно е направена, толкозъ е по-хубава. „Дъзитѣ кошули“ сѫ на мода само въ Тиквешъ, въ Велесъ ги правѣтъ малко по-кѫси и отъ тънко платно, а отъ тукъ на сѣверъ и западъ сѫ по-кѫси, ненабрани и направени отъ по-дебело платно. Отъ послѣдния видъ сѫ и кошулитѣ въ Скопска Црна-гора.

2). *Минтанъ*, направенъ отъ домашна материя, обикновено съ възсива основа, нашарена съ тѣсни възбѣли пръчки отъ горѣ надолу. Той е общъ въ цѣлата область на III-та група и даже въ голѣма часть отъ областьта на първата група. Исключение прави само Црна-гора, дѣто носѣтъ джамаданъ, направенъ повече отъ бѣлъ шаякъ, както е въ Демиръ-Хисарско. Нѣкои отъ црно-горцитѣ носѣтъ и бѣли кувчета, както нѣкои отъ жителитѣ въ Пелагонийското поле.

3). Характеристични сѫ по шарбата велешкитѣ мѫжки „*фути*“, вѫсинята или възсивата основа на които е нашарена съ напрѣчни бѣли шарове, съ широки колкото единъ пръстъ пръчки. Такива фути се срѣщатъ въ Щипъ, Тиквешъ и въ други нѣкои Скопски градове, нъ тамъ се смѣтатъ като прѣнесени отъ Велесъ.

4). Пояситѣ сѫ дълги и дебели; велешкитѣ ги правѣтъ цървени, а по другитѣ мѣста обикновено иматъ възсинь шаръ.

5). Повечето тиквешани и гражданитѣ въ другитѣ мѣста носѣтъ бѣли и високи до колѣната чорапи. Въ другитѣ мѣста по селата чорапитѣ сѫ по-кѫси и отъ горѣ турятъ „*обяла*“, т. е. завивки на кракътъ, дълги до подъ колѣната и направени отъ груба аба, които се завръзватъ, закрѣпватъ на кракътъ съ ременитѣ на опинцитѣ.

6). На главитѣ по нѣкѫдѣ турятъ тънки отъ бѣли кърпи чалми.

7). Зимно врѣме турятъ *бечви*, които сѫ широки и горѣ и долу. Пачавицитѣ имъ сѫ малко подъ колѣната, додѣто стигатъ чорапитѣ. При отвора си тѣ сѫ широки. Горѣ бечвитѣ се прѣпасватъ подъ поясътъ съ учкури, които обикновено биватъ сини.

8.) *Кусо*, което е сѫщо като доламчето въ прилѣпския стюмъ, само че е малко по-дългичко, по-широко и съ по-ъ кройъ. Доламчето и бечвитѣ се правѣтъ отъ шаякъ,

който има кафеявъ цвѣтъ. Такива бечви и такова кусо не се срѣщатъ никакъ въ Скопскитѣ мѣстности Каршияка и Црна-гора.

Въ Скопска Каршияка зимно врѣме носѫтъ отъ горѣ *доламa*, широка, дълга до колѣната и съ якулка за завиванье главата. Облѣклото въ Азотътъ е прѣходно. Кошулитѣ и бечвитѣ на азотчанитѣ сѫ сѫщитѣ, както и въ другитѣ мѣста на тази область. Елецитѣ имъ сѫ отъ такава материя, нъ иматъ и червени надлъжни пръчки. На краката си турятъ пъртеници, които се отличаватъ по туй, че на долния си край сѫ тѣсни и безъ придавка. Отъ горѣ носѫтъ рѣсачка, по-лошо скроена отъ прилѣпската, направена отъ по-лошъ шаякъ и по краищата обшита съ редове отъ сини гайтани. Доламчето по кроя си прилича на тиквешкото, нъ е направено отъ црнъ шаякъ и отъ мишката до поясътъ има шарби отъ црни гайтани. Азотчани обичатъ да връзватъ феса си съ завиткана на витка купечка шамия. Костюмътъ на црно-горцитѣ е размѣсенъ, нъ най често се срѣщатъ прилѣпско-полскитѣ дрѣхи, именно кошуля, джамаданъ, отъ бѣлъ шаякъ съ црни гайтани по краищата, рѣсачка направена тъй сѫщо отъ бѣлъ шаякъ, по краищата обшита съ црни гайтани и отъ мишкитѣ до поясътъ, както и надъ рамото, украсена съ фигури отъ црнъ гайтанъ. Доламчето бива отъ црнъ и отъ бѣлъ шаякъ.

Въ женския костюмъ на тази група главнитѣ дрѣхи сѫ антерията и кошулята. Послѣдната у всичкитѣ е отъ дебело платно и дълга до петитѣ, а елекътъ е на всѣкждѣ еднакъвъ, въ разнитѣ мѣста той се различава само по дължината. Праздничниятъ женски костюмъ е доста пъстъръ на всѣкждѣ. На главитѣ си турятъ прости црни или сини купечки шамии, които не се връзватъ, а така се турятъ на главата и 4-тѣ имъ краища се завиватъ и се събиратъ на темето, дѣто се захващатъ единъ за другъ съ карфичка.

IV). Костюмътъ на четвъртата група изобщо взетъ бѣлъ и повечето отъ дрѣхитѣ му сѫ направени отъ бѣ шаякъ. Той може да се подраздѣли на 3 отдѣла, въ е; отъ които главната дрѣха сѫ чакширитѣ, въ другия-до а въ третия кожухътъ.

Чакшири носѫтъ въ Тетовско, Дебърско и Ох Въ Тетовско чакширитѣ сѫ тѣсни, прилѣпнѫли и с гайтани нашарени на пачавицитѣ, около джебовитѣ,

ѣ на нозѣтѣ и пр. Охридскитѣ и тѣ иматъ такива гай-
, нъ сѫ по-широки отъ тетовскитѣ; дебърскитѣ по края
п ичатъ на охридскитѣ, нъ намѣсто бѣли гайтани иматъ
Надъ чакширитѣ иматъ джамаданъ съ ръкави, тъй
направенъ отъ бѣлъ шаякъ, а надъ джамаданътъ турятъ
ене отъ разнищенъ църнъ шаякъ.

Доламитѣ се дѣлятъ на три вида. Рѣканцитѣ носятъ
ги, малко набрани, безъ клинове долами, които по краи-
а сѫ обшити съ сини или зелени гайтани. Зимно
подъ доламата носятъ бечви горѣ кѫси, твърдѣ грубо
ю(и пашарени съ сини и зелени гайтани. Въ Ки-
Порѣче и въ сѣверо-западната половина на Демиръ-
ъ доламитѣ сѫ кѫси до надъ колѣната. На кръстътъ
тѣсно прилѣгнѫти, а надолу постепенно се расширочаватъ,
излизатъ като кичуръ. Гайтанитѣ, които се спускатъ отъ
яса надолу и онѣзи по краищата, сѫ църни. Подъ дола-
тѣ носятъ бечви като Рѣканцитѣ, нъ малко по-прибрани
пашарени тъй сѫщо съ църни гайтани. Гуната, която турятъ
горѣ, е дълга до подъ поясътъ и отъ горѣ си има якулка за
ив ие главата. Тя се прави отъ църнъ шаякъ. Дола-
Демиръ-Хисарци е най-добрѣ скроена, послѣ иде
трето мѣсто държи порѣчката. Шаякътъ на тѣзи
и ѣста е по-истъканъ, по-тънъкъ отъ рѣканския, де-
рс тетовския. Шаякътъ на Демиръ-Хисарци е най-
порѣчкия най-нечистъ. Въ Демиръ-Хисаръ, а отчасти
Кичевско на мѣсто гуната лѣтно врѣме носятъ до-
, които добрѣ лежятъ на снагата. като кусалето въ
гу ко. Въ Юго-западната половина на Демиръ-Хисаръ до-
ѣ сѫ малко по-дълги отъ кичевскитѣ и по-кѫси отъ рѣкан-
ѣ, тѣ сѫ широки, нъ дюзъ. Гайтанитѣ имъ сѫ бѣли,
анътъ е сѫщия като кичевския, зимно врѣме отъ горѣ
дълга до колѣната гуна, която е направена отъ сива
еста като аба материя, направена отъ прежда отъ ко-
и вълна. Отъ сѫщата материя носятъ и обяла, които
рѣ покриватъ и колѣната. Поясъ носятъ широкъ, нъ не
ъ, цървенъ, прѣзъ срѣдата непрѣменно прѣпасанъ съ
, на който виси ножче и огниво за паленье „трать“.
ѣ отъ селата при политѣ на Даутица въ западната
. Прилѣпско поле носятъ долама отъ бѣлъ, а нѣ-
църнъ шаякъ, която долама е малко по-кѫса и по-
отъ демиръ-хисарската и която по кроя държи срѣдно

мѣсто между кувчето на съсѣднитѣ села при Мукосъ и демиръ-хисарската долама. Много отъ тѣхъ носѫтъ кувче отъ църнъ шаякъ. което е по-кѫсо отъ кувчето на ближнитѣ прилѣпски села. Повечето носѫтъ гуна като порѣчката, а други на мѣсто нея турятъ кожухче, дълго колкото нея и безъ ржкави. Този костюмъ държи срѣдно мѣсто между демиръ-хисарския, порѣчкия, прилѣпско-полския и прилѣпско-планинския.

3) Полянцитѣ въ Пелагонийско поле носѫтъ кѫса кошуля и елече отъ църнъ или бѣлъ шаякъ безъ ржкави.. Зимно врѣме отъ горѣ турятъ кожухъ отъ бѣла овча кожа, нѣкѫдѣ нашаренъ съ 4-ѫгълни парчета отъ цървенъ мешинъ. На пояса иматъ непрѣменно бѣла кърпа въ долния край, а прѣзъ срѣдата ремъкъ, на който виси ножче, огниво и мешинена кесия за тютюнъ (у тютюнджиитѣ). Мариовцитѣ надъ кошулята и елечето носѫтъ рѣсачка отъ бѣлъ шаякъ съ рѣси отъ вѫтрѣ, както власитѣ въ Костурско. Чалмата на мариовцитѣ е бѣла.

Кошулитѣ на всичкитѣ мяци и бърсяци иматъ соки и везани корили (яки). Чорапитѣ сѫ направени отъ груба дебела прежда. У полянцитѣ и мариовцитѣ сѫ бѣли, само на горния край при гърлото иматъ обиколка отъ църна ивица, а у останѫлитѣ мѣста тѣ сѫ цѣлитѣ пъстро нашарени и сѫ по-кѫси отъ полскитѣ. Мяичкитѣ по-добрѣ шарѫтъ чорапитѣ отъ бърсячкитѣ.

Всичкитѣ жени отъ тази область носѫтъ дълга до петитѣ кошуля, която се отличава по туй, че по кранщата ѝ и отъ пояса до долния край има изрѣзани ивици 2—3 пръста широки. Споредъ тѣзи ивици кошулитѣ се различ ъ въ разнитѣ мѣста на областьта. Отъ горѣ носѫтъ сая, кѫс) к която свръшва на 2—3 пръста подъ пояса. Тя се п отъ бѣлъ шаякъ и различно се украсява съ везенье. Пол китѣ въ Прилѣпско и Битолско и нѣкои стари жени (ѝ вѫтъ тѣзи дрѣхи отъ църнъ шаякъ, правѫтъ ги по-п и по-дълги отъ бѣлитѣ. Голѣмиятъ поясъ, който се п отъ плетенка отъ църна вълнена материя, съставява ѝ личителната черта въ женския костюмъ на тази об ть Шамиитѣ на по-старитѣ сѫ повече цървени купечѣ младитѣ на много мѣста носѫтъ тюлбьени, т. е. б шамии. Празднично имъ облѣкло е пъстро Изобщо селянитѣ и селянкитѣ отъ плѣмената

ичатъ да се красятъ съ пари. Паритѣ съставяватъ
гвена часть отъ тѣхния костюмъ. Тѣ носятъ пари на
въ нѣколко паралелни кржга около черепътъ; прѣд-
ı , отъ главата до пояса цѣла е покрита съ пара-
прѣчни полукржгове отъ бѣли пари, които лежатъ
дъ друга като люспитѣ на рибата. Отзадъ парцелътъ
, е цѣлъ покритъ съ пари и отъ пояса надолу по зад-
гъ иматъ тъй сжщо полукржгове отъ пари, както и от-
ідъ. Тъй щото кога върви промѣнената селянка, дига цѣлъ
, и тропотъ. Разликата въ различнитѣ костюми на тѣзи
на състои въ това, че нѣкждѣ турятъ повече, нѣкждѣ
лко. Толкозъ пари, както прѣдставихъ по-горѣ, носятъ
Пелагонийско поле и въ Мариово. Първо мѣсто въ туй
ошение държатъ бърсяцитѣ въ тѣзи мѣста, послѣ идатъ
тов ѣ полянки, които носятъ само на главата. Въ пла-
ѣ ста паритѣ сж по-мало, а въ полскитѣ повече.
ити ı всѣкждѣ селянкитѣ сами изработватъ материята,
както за женското, тъй и за мжжкото облѣкло.

По кроя, по цвѣтътъ на шарбитѣ, украшенията и по
нитѣ притурки на дрѣхитѣ костюмътъ въ нашинско е
гвърдѣ разнообразенъ. Особено пъстъръ и разнообразенъ е
нскиятъ костюмъ. Въ първата область се забѣлѣзватъ про-
ı ния, които вървятъ отъ истокъ къмъ западъ, въ втория —
ът , сѣверъ, въ третия отъ ю.-истокъ къмъ сѣверо-западъ,
въ четвъртия отъ западъ къмъ истокъ. А това се обяснява
рдѣ естествено.

Разнитѣ народи и разнитѣ плѣмена отъ единъ народъ
ѣтъ различенъ костюмъ. Това разнообразие въ костюмитѣ
си главно отъ климатическитѣ условия на страната, отъ
ровитѣ материали, които тази страна дава за направа на
ѣхитѣ и отъ вкусътъ на населението. Колкото на по-низка
лтурна степень сж населенията, толкозъ по-голѣмо е това
нообразие по общия си видъ; колкото народитѣ ставатъ
културни, толкозъ костюмитѣ у разнитѣ народи ставатъ
-общи. Споредъ туй костюмътъ е една отъ важнитѣ точки
етнографията на една страна.

Костюмътъ на населението въ една страна може да се
жда по общия му видъ и въ частности. Общиятъ видъ
придаватъ материята, отъ която той е направенъ, фор-
която е дадена на разнитѣ дрѣхи и количеството на
ѣ, отъ които е съставенъ костюмътъ. Малки и по-го-

лѣми измѣнения въ кроя на една дрѣха или на всичкитѣ дрѣхи отъ костюмътъ и въ дрѣхитѣ на извѣстна мѣстность, украшенията, които се турятъ на различнитѣ дрѣхи или на нѣкои тѣхни части, съставяватъ частния характеръ на костюмитѣ отъ единъ общъ типъ. Когато думата е за костюмътъ на едно цѣло мѣсто, повече внимание трѣбва да се обръща на общия видъ на типътъ, а кога се говори частно за извѣстна мѣстность, за извѣстенъ градъ или село, по-важенъ е частния характеръ.

Общиятъ видъ зависи отъ мѣстото, за туй той е черта постоянна, а частниятъ характеръ зависи отъ вкуса на населението, който може и да се влияе, затуй е нѣщо непостоянно.

Шаякъ и платно сж материитѣ, отъ които си прави дрѣхитѣ македонското население. Шаякътъ е власестъ, не добрѣ изработенъ и грубъ като хората, които го носятъ и природата на мѣстата, въ които се носи. Боята на шаяка бива различна. Платното е дебело, грубо изработено. Словомъ, материята на народния костюмъ удовлетворява само практическата страна, а естетичностьта е изоставена на страна, съвсѣмъ е неизвѣстна.

Облѣклото както мжжкото, тъй и женското по селата наврѣдъ се прави отъ домашни материи, исключая минтапитѣ, покривкитѣ на главитѣ, фжстанитѣ по нѣкждѣ, които почнжхж да правятъ отъ фабрични материи.

Въ повечето отъ градоветѣ само младитѣ и по-богатитѣ носятъ празднични дрѣхи отъ купечки материи, останжлитѣ сѣ отъ домашна шаячна или платнена материя. Колкото градчето е по-затънтено, толкозъ послѣдното е по-вѣрно. Въ Паланка, Кратово, Кочани, Тетово всичкитѣ почти жж които не носятъ шалвари отъ басма, обличатъ се съ отъ домашна материя, а мжжье съ европейски дрѣхи още се брошътъ на пръсти.

Населението въ описваната область.

Македонското население състои отъ бълг турци, арнаути, власи, евреи и цигани. Не може да се опрѣдѣли колко е количеството на цѣлото население и колко на всѣкоя отъ изброенитѣ народности, защото нѣма статистики. Напослѣдъкъ турското правителство обърна и на статистикитѣ въ всѣко отношение на под

Султана. Въ всѣкой виляетъ е прѣдвидено да излиза по единъ голѣмъ виляетски календарь или „Сальнаме“, въ което между другитѣ статии има и статистика на населението. Тѣзи ьманета сж почти единственитѣ официални источници за і подобни случаи. За Скопския виляетъ има тъй сжщо саль-, нъ то е тъй кратко, че малко полза може да се извлѣче отъ него. При туй отъ сальнамето трѣбва да се ползува човѣкъ малко прѣдпазливо, защото се срѣщатъ голѣми невѣрности и неточности.

Въ тѣхъ числото на мухамеданското население се увеличава за смѣтка на християнскитѣ народности, а у послѣднитѣ се уголѣмяватъ малочисленитѣ народности за смѣтка на онѣзи, които сж въ болшинство. — Въ Скопско числото на българитѣ и арнаутитѣ естествено ще бѫде намалено.

Статистикитѣ на населението не сж пълни, защото мнозина крийтъ нуфузитѣ и не се записватъ, за да избѣгатъ нѣкои данъци и задължения.

Това особено правятъ арнаутитѣ и турцитѣ. Прѣдъ видъ на горното азъ не давамъ никакви числа на населението, а ще се ограничж само съ нѣкои и други етнографически бѣлѣжки върху разнитѣ народности, които населяватъ Скопския виляетъ.

1) Турцитѣ. — Въ Скопско турцитѣ сж въ меншинство. При всичко туй турскиятъ елементъ въ оттатъкъ вардарската страна е по-голѣмъ, отколкото въ отсамъ вардарската и влиянието му тамъ е много по-силно. Това распрѣдѣление се отразява въ облѣклото, езикътъ, въ пѣснитѣ и даже въ животътъ на българитѣ. Въ градоветѣ и въ по-голѣмитѣ села на цѣлия край оттатъкъ Вардаръ (Скопско) турскитѣ „чинтиани“ сж като народенъ костюмъ: въ Щипъ, Кратово, Паланка и др. всѣкоя невѣста при другото рухо трѣбва да приготви и нѣколко рала чинтиани. Не само младитѣ въ чаршията, нъ и дѣцата и женитѣ владѣятъ тукъ добрѣ турия езикъ, на който много обичатъ да говорятъ, когато ого отъ турцитѣ никакъ не знаятъ български. Кога говоъ български, гражданитѣ много обичатъ да украсяватъ овора си съ турски поговорки и изрѣчения, когато въ Македония редки сж селянитѣ, които да знаятъ Тукъ повечето отъ тѣхъ знаятъ турскитѣ манста любовни пѣсни), които сж най-любимитѣ пѣсни на анитѣ въ Скопско. Турскитѣ манета и приеми въ весел-

битѣ, въ срѣщитѣ и поздравленията сѫ въ общо употрѣбение между гражданитѣ. Въ Щипъ женитѣ редомъ пушѫтъ тютюнъ, а това е чисто турски ханѫмски навикъ. Отношенията на мѫжьетѣ къмъ женитѣ тукъ сѫ повече отъ всѣкадѣ другадѣ въ Македония първобитни. По происхождение турцитѣ въ Скопско сѫ юруци, чисти турци прѣселени отъ Мала-Азия, на които говорътъ е още съ мало-азиатски акцентъ на произношението.

Нъ турцитѣ тукъ сѫ по-малко сравнително съ други мѣста по напииско. Най-много турци-юруци има въ Щипската кааза. — Населението по двѣтѣ поли и двата склона на Плачковица, по двата склона на Конечката планина, по напрѣчната възвишеность между Радовишъ и по хълмиститѣ отлоги, които се спускатъ отъ западния край на Конечката планина въ южната часть на Овче-поле е въ болшинство юручко. Собствено „Юруклукътъ“ се намира по западната половина отъ южния склонъ на Плачковица пл. Много турско-юручки села има въ Овче-поле, особено въ сѣверо-западния край, поради което пѫтътъ Скопйе — Кочани тукъ е много опасенъ, и въ Пиянецъ по склонътъ на Осогово. Мухамеданитѣ въ Малешъ сѫ потурци, а въ Тиквешъ — помаци. Почти въ всичкитѣ градове на Скопско турското население е повече отъ христианското.

II) *Власи*. *Власи* прѣселенци тукъ има по-малко отколкото другадѣ. Най-много ги има въ Скопйе и Кочанско, дѣто безбожно експлоатиратъ простодушното българско население. Освѣнъ тѣхъ по планинитѣ се срѣщатъ така наречените *каракачани* или църни-власи. Най-много ги има въ Палаичкия Лисецъ. Каракачанитѣ обитаватъ повече срѣднитѣ височини на планина Вичъ, тѣ се занимаватъ главно съ скотовъдство, жилищата имъ сѫ колиби въ видъ на конусъ, които ги правѫтъ по слѣдующия начинъ: испърво заби въ земята прътье въ видъ на кржгъ, горнитѣ крайща на к като ги врѫзватъ въ едно, образуватъ конусъ; прѣзъ тѣзи прът прѣкарватъ други прътье и покриватъ ги съ ръженица. О една страна оставятъ врата, която затварятъ съ дъ Фурнитѣ си правѫтъ тъй: дигатъ единъ четверо-жгълн високъ до единъ метъръ, послѣ го покриватъ съ плочи, които поставятъ пакъ плочи; на първия катъ си пекѫтъ Домашнитѣ имъ сѫдове: лъжици, паници и пр. сѫ Дрѣхитѣ имъ сѫ бѣли, сами си ги изработватъ.

ѣ приблизително сѫщитѣ облѣкла като мѫжьетѣ; тѣ сѫ
и, дълги, обущата имъ сѫ цървули и сейменски опинци.
тѣ се занимаватъ съ овчарство, а женитѣ пердтъ,
тъ, тъчѫтъ, сноватъ, а най-много предѫтъ вълна. Вла-
ѣ сѫ богати съ кози и овци; по нѣкои иматъ до 1000
Тъй сѫщо сѫ богати съ конье; иматъ до 250—300
ье Отъ овцитѣ добиватъ сиренье старо и младо (сенско),
а и смѣсь отъ сиренье и урда, които нѣща раз-
сятъ по околнитѣ села: Прѣкопана, Черешица, Блаца,
ни и въ гр. Костуръ. Занимаватъ се още съ дърво-
ъ, който тоже распродаватъ по ближнитѣ села лѣтѣ. Оби-
атъ въ Вичъ само лѣтѣ, а зимѣ отиватъ въ по-топлитѣ
стр ни, за да могѫтъ да прѣхраняватъ добитъкътъ си.

Тамъ въ планината празднуватъ всѣки по-главенъ праз-
никъ, а особенно на *Петдесетница* канѫтъ всичкитѣ селяни и
правѫтъ голѣмо угощение. Въ по-голѣмитѣ праздници, като
Богородица, Кръстовъ-день и др. отиватъ въ ближнитѣ села
(Блаца) и повикватъ селскитѣ свещеници. за да имъ светѫтъ
да (аязмо).

Ш) *Евреи* има само въ Скопйе и Щипъ, като въ главни
търговски центрове на страната. Скопскитѣ иматъ добро
търговско бѫдѫще, а щипскитѣ ходѫтъ къмъ упадъкъ. Еднитѣ
другитѣ за сега играѫтъ твърдѣ слаба роль въ обществе-
ѣ и търговски работи.

IV) *Циганитѣ*, както на всѣкѫдѣ по насъ, се дѣлѫтъ
на заселени и чергари. Първитѣ сѫ повече ковачи и джам-
бази, а вторитѣ си поминуватъ съ просия. По вѣра вторитѣ
сѫ всички мохамедани, а нѣкои отъ първитѣ сѫ християни.

V) *Арнаутитѣ* смѣтатъ цѣло Скопско за арнаутлукъ,
нъ въ дѣйствителность гѣ заселяватъ само планинскитѣ мѣста
въ западнитѣ покрайни мѣсга на страната, а подъ влиянието
сѫ ближнитѣ мѣста, именно: Скопската и Кумановската
каази и западната планинска часть на Велешката каза. Въ
ѣзи мѣста арнаутскиятъ езикъ е доста распространенъ.
ъ Тетово той е равноправенъ съ българския, въ Скопйе
но распространенъ особено на пазаря, въ Куманово
зина го знаѫтъ, въ Щипъ тукъ-тамѣ се чува, а въ оста-
нитѣ мѣста нѣма нито слѣди отъ него. Въ своитѣ „Очерки
акедония“ г. Верковичъ забѣлѣзва, че жителитѣ на се-
по Шаръ, Люботрънъ и въ цѣло Тетовско, както и въ
страна отсамъ Дринъ, сѫ потурчени българи, нѣкои

отъ които още говорѫтъ български, а други арнаутски. Заинтересуванъ отъ тази бѣлѣжка на г. Верковича, азъ се опитахъ да науча нѣщо и друго отъ историята на населението въ този дивъ край. Събранитѣ кратки свѣдѣния излагамъ тукъ и при описването селата въ тѣзи мѣста.

Мнѣнието на г. Верковича относително происхождението на населението по Шаръ не е съвършенно вѣрно. Само Рѣканцитѣ и часть отъ селата по Шаръ, нѣколко отъ селата по Буковикъ планина, послѣ нѣколко села въ Кичевско и въ сѣв. — западния край на Охридското поле и Торбешитѣ въ Скопскитѣ планини сѫ потурчени българи, нѣкои отъ които сѫ приели арнаутския езикъ отъ съсѣдитѣ си арнаути, а други си запазили езика и останѫли помаци. Да сѫ всичкитѣ българи, както утвърждава г. Верковичъ, това е невъзможно, защото: а) нѣмало отъ какво да прѣгръщатъ мухамеданството, б) нѣмаше отъ кѫдѣ да изучѫтъ арнаутския езикъ. Въ топографията азъ давамъ списъкъ на нѣкои отъ селата, които сѫ потурчени, а за врѣмето и причинитѣ на потурчването не можахъ да добиѫ свѣдѣния, изключая за нѣкои села въ Тетовската каза. Истината е, че по-напрѣдъ се прѣселили по тѣзи мѣста арнаути отъ Дринската страна, послѣ подъ тѣхния натискъ нѣкои отъ мѣстнитѣ жители избѣгали, а други приели мухамеданството, за да се избавѫтъ отъ притѣсненията имъ. Тамъ дѣто натискътъ е билъ по-голѣмъ, дѣто арнаутитѣ сѫ били повече, българитѣ изучили отъ тѣхъ и приели езика имъ, а дѣто тѣ сѫ били по-малко, българскиятъ езикъ останѫлъ непокатѫтъ.

Както е извѣстно отъ историята, словѣнскиятъ или д добрѣ българскиятъ елементъ се е простиралъ оттатъкъ Дрин и даже оттатъкъ Кандавия планина. Прѣку Ябланица Елбасанско има мѣстность Голо-бърдо. По думитѣ на едни арнаутинъ отъ Дебърско селата въ тази мѣстность сѫ б сѣ български, което потвърждава и самото название на ѫ ността. Въ вѫтрѣшността на Малесорията е имало квички отъ византийски стилъ и други християнски све които сѫ останѫли, навѣрно, отъ бившитѣ тамъ слов Всичкитѣ почти географически названия на Дебърско, а отъ тѣхъ и въ Малесорията, сѫ чисто български. Т потвърждаватъ мнѣнието на много историци, че гол отъ днешния арнаутлукъ нѣкога е била словѣнс

У арнаутитѣ се забѣлѣзва силно стрѣмление да се разпространяватъ и спускатъ на истокъ и сѣверъ за смѣтка на съсѣдитѣ си словѣне; въ Метохия и Дукакьинъ, които нѣкога сж били заселени съ сърби, днесь арнаутитѣ съставяватъ болшинството на населението; сжщото е въ Дебърско, Тетовско и въ западната часть на Скопско.

Главниятъ факторъ, който прѣдизвикалъ това движение, е характера на мѣстото. Види се, на арнаутитѣ дотегнжли албанскитѣ скали и лѣсове, които сж паселени съ подобни тѣмъ диви грабители и които имъ даватъ слаби срѣдства за поминъкъ, за туй захванжли да се движатъ на истокъ и сѣверъ, за да се доближатъ до трудолюбивитѣ словѣне, на гърбътъ на които да могатъ по-лесно да живѣятъ.

Тази е общата основна причина за прѣселяването, а частнитѣ и случайни причини за прѣселяването оставатъ неизвѣстни. Азъ можахъ да науча причинитѣ за прѣселяването само на нѣкои села въ Тетовско. Както се разбира отъ приведенитѣ по този въпросъ бѣлѣжки въ описанието на Тетовската кааза, причинитѣ за дохажданието на арнаутитѣ тукъ сж три:

1) Тетовскитѣ паши и правителството умишленно сж прѣселявали тукъ цѣли села или сж повиквали единъ по единъ много арнаути, или най-подирѣ сж подпомагали волнитѣ прѣселявания. Това тѣ правили съ цѣль да намалятъ силата и значението на българитѣ, голѣмото болшинство на които ги плашило. 2) По-голѣмата часть отъ старитѣ прѣселенци сж избѣгали тукъ отъ кръвь, а подиръ тѣхъ сж дохаждали и други тѣхни роднини и приятели. 3) Много отъ арнаутитѣ, привличани отъ хубоститѣ и богатството на мѣстото, сж напускали своето бѣдно и диво отечество и сж дохаждали тука.

Не може точно да се опрѣдѣли врѣмето, отъ когато се е захванало това прѣселяване на арнаутитѣ; по всѣка вѣроятность то трѣбва да си води началото въ дълбоката дрѣвность. Прѣселяването продължава и сега и навѣрно ще продължава.

Не е точно извѣстенъ начинътъ за прѣселяването имъ; нъ ако се сѫди по Тетовско, прѣселяванията ставали постепенно и мирно, а не на голѣми маси и съ оржжие. По тази или онази причина днесь се прѣселяватъ въ нѣкое село една или нѣколко фамилии, слѣдъ врѣме при тѣхъ

дохаждатъ още други нѣкои фамилии, тѣхни роднини или познати и т. н.

Нахлуването по този начинъ на арнаутитѣ е прѣдизвиквало едно мирно съпротивление отъ страна на мѣстнитѣ жители българи, тъй щото се появила борба между арнаутитѣ и българитѣ за мѣстожителството имъ. Отъ страна на арнаутитѣ борбата се е водила съ оржжие и сила; тѣ систематически и умишленно съ притѣснявали, мжчили и ограбвали съселянитѣ си християни, за да ги истикатъ отъ селото и да присвоятъ коритя, пасбищата, нивитѣ и кжщитѣ имъ; а отъ страна на българитѣ — съ търпѣние и упорито постоянство. Борбата е била неравна, за туй най подирѣ българитѣ съ отстжпвали, почвали полека-лека да се изселяватъ, за да се освободятъ отъ притѣсненията, додѣто се истрѣбвали всичкитѣ и оставали селото въ пълно владѣние на арнаутитѣ. Като излизали отъ планинистата Албания, арнаутитѣ естествено се заселявали първо по планинитѣ, а българитѣ, притѣснени отъ тѣхъ, слизали при политѣ на тѣзи планини; като заселили планинитѣ, арнаутитѣ почнжли да слизатъ при политѣ и да истикватъ и отъ тамъ българитѣ, които бѣгали прѣдъ тѣхъ въ полскитѣ села.

До сега арнаутитѣ въ новитѣ си огнища съ се заселили само по планинитѣ и при политѣ имъ. Не може да се каже, да ли ще гонятъ българитѣ и въ полето; нъ като се взематъ прѣдъ видъ наклонноститѣ и занаятитѣ имъ, може да се каже, че тѣ не ще се заселяватъ въ низкитѣ равнини, а ще се ширятъ на истокъ по планинитѣ и по политѣ имъ.

Тази борба въ нѣкои села е свършена, въ други въ срѣдата, въ трети на края, а за четвърти сега се захваща на-ново. Отстжпването на българитѣ и напускането на старитѣ имъ огнища силно ги е поразило, раздразнило народната фантазия, въ резултатъ на което съ се явили сума пѣсни и приказки, въ които се расказватъ тѣзи събития.

Източната граница на мѣстата, въ които се срѣщатъ арнаутски села, е твърдѣ неправилна. Въ Кумановско арнаутски села се срѣщатъ само по Козякъ до границитѣ на Кумановската каза, по склонътъ и по политѣ на Църнагора планина. Въ Козячията тѣ съ още въ меншинство, и по склонътъ на Църна-гора съвършенно истикали х анското население, а при политѣ ѝ съ болшинство. Въ ско Църна-гора и при политѣ ѝ има нѣколко села; отъ

на Качаникъ на долу границата на арнаутлука въ Скопската каза върви по Лѣпенецъ въ Вардаръ и по послѣдния до надъ онова мѣсто надъ тѣсninата му, дѣто се свръшватъ послѣднитѣ отлоги на Китка планина. Въ Черна-гора сж малко нъ силни. Дервенътъ, склонътъ и политѣ на Скопскитѣ планини, Рудина-планина въ Каршияка, долината на Маркова р. сж населени почти исключително съ арнаути. Въ Велешката каза арнаутски села има до источнитѣ поли на Скопскитѣ планини. Солунскитѣ пл. и Даутица. Въ Порѣче има само нѣколко арнаутски села. Даутица е свободна отъ тѣхъ, отъ неж на истокъ, кой знае какъ. сж слѣзли въ Прилѣпското поле и се заселили по-подирѣ на Мукосъ.

Въ Кичевската каза арнаутитѣ сж останжли повечето въ западната му часть, най-вече въ Горна-Кичева и Копачка. Въ Демиръ-Хисаръ най-источното арнаутско село е Сълпъ. — Голѣмата Бигла пл. е още свободна отъ арнаути. На югъ отъ веригата на Бигла арнаутитѣ сж силни въ Охридско, а въ Рѣсенско ги нѣма, значи Петрино пл. и гребенътъ, който се скача съ Бигла, образуватъ най-источната граница на арнаутлука на югъ отъ Бигла.

VI. *Българи.* Тѣ съставяватъ масата на населението въ областьта, която описвамъ. При всичкитѣ извъртвания на официалната статистика, пакъ тѣ фигуриратъ повече отъ половината на цѣлото население. Азъ не можахъ самъ лично да съберж точни данни за численостьта на населението и зарадъ туй никакви цифри не давамъ. Описанието на българското население го направихъ при отдѣла на Топографията, тъй щото излишно е да повтарямъ тукъ сжщото нѣщо и да влизамъ въ подробности.

Поминъкъ.

Както видѣхме, природата богато е надарила този край, нъ не и за нещастнитѣ му жители. Селянитѣ въ Скопско изобщо взети сж твърдѣ бѣдни, първобитни по животъ и развитие. Богатъ селянинъ е извънредна редкость. — Достатъчно е да влѣзнешъ въ една кжща, да се разговоришъ съ селянитѣ и да видишъ отчасти животътъ, за да се увѣришъ въ горното. Споредъ туй животътъ на селянитѣ състои въ борба за животъ. Като не може да си добива прѣхраната въ мѣстото, голѣма часть отъ населението ходи за печалба на чуж-

бина. Най-много гурбетчии има отъ Тетовско и Скопска Черна-гора, до толкозъ ги има, щото отъ 50 кѫщи въ нѣкои села останѫли днесь само 6. Селянитѣ отъ Кумановско и Паланечко подъ пл. Козякъ ходѫтъ за печалба по околнитѣ градове, а най-повече по Сръбско, Влашко и Българско, дѣто работѫтъ като фурнаджии, халваджии и майстори. Не е малко повлияло на това, разбира се, и угнѣтяванието отъ турцитѣ и безбожнитѣ граждани. Тоя гнетъ и безисходното положение на селянина убили въ него всѣкаква енергия. Животътъ му е поразително мизеренъ — нашиятъ селянинъ води единъ чисто животински животъ, безъ всѣкаква сгодность и вкусъ и безъ мисъль за подобрѣние, или, съ други думи, се храни, облича и урежда колкото да живѣе. За да не говорѭ много, достатъчно е да кажѫ туй, че домакини съ много овци и кози, които продаватъ съ стотини оки вълна и козина, въ кѫщата си нѣматъ покривка, а седѫтъ и спѫтъ на голи рогозки. Богатиятъ и сиромахътъ въ туй отношение сѫ равни. За да се разбере приблизително и понагледно състоянието и животътъ на нашитѣ селяни, привеждатъ тукъ описъ на разноскитѣ на 2—3 селски кѫщи и 1—2 градски:

1) Богата кѫща отъ 8 мѫжье, 4 жени, 2 дѣца:

приходъ	15,300 гр.
разноски	12,291 „
	3,009 излишъкъ.

2) Сиромашка кѫща отъ 3 мѫжье, 2 жени, 2 дѣца:

приходъ	4,400
разноски	5,040
	640 недоимъкъ.

3) Срѣдна кѫща: мѫжъ, жена и 3 дѣца.

расходъ:

жито	120 шиника	960 гр.
пшеница	10 „	100 „
гроздье	400 оки	240 „
месо свинско	40 оки	200 „
дрѣхи		300 „
месо прѣзъ лѣтото и риба		150 „
грахъ	40 оки	60 „
		2,010

прѣнесени	2010
покѫщнина	460
дърва 100 тов.	300
за нужда	200
веселье и гости	265
обуща	100
зейтинъ	56
сапунъ 20 „	100
свещеникъ, умир. и пр.	30
тютюнъ и кибритъ	25
дрѣболии	300
Всичко	3846
приходъ:	
жито	400
гроздье	360
дукянъ	1000
вино и др.	2000
	3760
недоимъкъ	86

До колко е несносно положението на селянина, може да се види отъ това, когато той се върне отъ гурбетъ. Прѣзъ първия мѣсецъ той бива здравъ, цървендалестъ, даже спретнѫтъ и гордъ; на втория мѣсецъ главата му е вече наведена, лицето изсъхнѫло, погледътъ му изгаснѫлъ. — Положението и животътъ му не малко се отразяватъ върху физическата и усмтвенната природа на селянина. Чистиятъ полски климатъ и работническиятъ животъ отчасти сѫ парализували влиянието на физическата природа, нъ духовната природа си остал чисто подъ влиянието на тѣзи условия.

Въ сравнение съ селянитѣ по другитѣ части на нашата страна, тукашниятъ селянинъ стои на най-низка степень на развитие. Тъпость и дѣтинска недоразвитость съставяватъ едва ли не най-виднитѣ духовни способности на скопския селянинъ.

Както бива у първобитнитѣ народи, у насъ суевѣрната набожность е въ пълната си сила. На всѣкое мѣсто, кждѣто се е случило нещастие или щастие, поставятъ кръстъ. Като постигне нѣкого нѣкое нещастие, за избавяние отъ него пашия ѳългаринъ обѣщава всевъзможни нѣща на цръква, манастирь, даже и на сиромаси; щомъ мине нещастието, реченото трѣбва

да се испълни, защото въ противенъ случай нещастието пакъ може да се повърне. Таквизъ *векявания* състоятъ въ това— или да обвие три пжти съ *свещи* цръквата, или да се запали голѣма свѣщь на манастирь, да се подари пѣкое животно или каквото и да е произведение, да се ходи на поклонение на храмътъ на манастиря, или ако е работата за дѣте, дѣтето да служи на манастиря опрѣдѣлено врѣме и др. т.

Ночитанието къмъ свещеника е благоговѣйно, ако и да би билъ той и най-недостойния пияница.

Българинътъ селянинъ се отличава по чистотата на нъравитѣ и честностьта си. Разбойничеството между българитѣ несжществува, защото българинътъ още отъ малъкъ се приучва на нужда и трудъ.—Селянитѣ отъ Битолско и Сѣрско напр. бихж ти се прѣдставили въ разговора интелигентни хора въ сравнения съ нашия селянинъ. Селянитѣ отъ селата при Козякъ пл. въ Кумановско и Паланечко ходжтъ на печалба по околнитѣ градове. малешевцитѣ ходжтъ като майстори въ България. а и много малешевки като жетварки и вършачки прѣзъ лѣто отиватъ въ Овче-поле. — До като се памиратъ на гурбетъ, особни хора поддържатъ сѣ йствата имъ: това сж *санджнитѣ* или *таксилдаритѣ*. Тѣ sui-generis търговци пжтуватъ всѣка годипа тамъ, дѣто си иматъ длъжници гурбетчии и си прибиратъ паритѣ срѣщу неимовѣрни лихви. Зарадъ това и чужбината не имъ помага въ нищо. А когато подиръ 20 годишенъ гурбетъ сполучатъ да спестжтъ нѣщо, разбойници ги прѣсрѣщатъ и ги ограбватъ, а често и ги убиватъ.

Останжлото тукъ население живѣе както намѣри, кат се придържа до икономията. Пестовностьта е отличите черта на нашия селянинъ, неговото благосъстояние, негов сжществувание, ако щешъ, се основава на тази му пестовнос При тешкитѣ данъци, при слабитѣ источници за богатс при тази слабо развита търговия и промишленность, пест постьта е единственното срѣдство за обогатване, — то най-распространепото мнѣние у насъ.

КРАЙ.

По-важни печатни погрѣшки.

Стр.	Редъ:	Напечатано:	Чети:
3	19	положеоне	положение
5	39	Пияченко	Пиянечко
5	41	било	билъ
6	29	описамието	описанието
10,28	12.7	Голякъ	Голакъ
12	25	пасища	пасбища
13	8	Влайници	Влайница
15	31	с иводжтъ	си воджтъ
21	28	Паленечкото	Паланечкото
22.40	10.40	па	на
„	14	Прѣгалница	Брѣгалница
26	15	нѣкой	нѣкои .
29	1	Драговаръ	Драговоръ
34	30	Срѣща	Срѣщу
38	4	сж богата	съ богата
39	16	струва ми, се че	струва ми се, че
47	29	несносенъ	несносенъ
49	2	продължеиие	продължение
„	30	Сърпъ	Єртъ
53	28	се намиратъ	се намира
55	33	тѣ	тя
56	39	кото	като
57	31	отъ югъ, къмъ сѣверъ	отъ югъ къмъ сѣверъ,
58	35	наистина	наистина
59	1	Чамъ й	Тамъ и
61	37	расхотка	расходка
62	25	Стопие	Скопйе
„	27	уединенъ	уединенъ
66	11	сж ис	сж си
„	26	Гурърлевска	Гувърлевска
„	40	снежени	снижени
„	41	веригата сж.	веригата. сж
68	28	пооткива	пооткрива
„	32	Салалова	Салакова
70	3	кисочини	височини
72	7	стъна	стѣна
73	24	пасаища	пасбища
74	32	плаиина	планина
75	8	иеобикновеии	необикновенни
„	9	Фантазия	фантазия

Стр.	Редъ:	Напечатано:	Чети:
75	23	дохожда	дохажда.
„	29	кѫтотетѣ	кѫтоветѣ
76	15	верѣдъ	верѣдъ
„	41	сконъ	склонъ
77	4	се откриле	се открила
79	13	Сопица	Сопица
„	31	Макаръ нъ рѣдко нъ сега	Макаръ на редко, нъ сега
80	15	планини.	планини
145	9	Козакъ	Козякъ
„	17	стетоѫтъ	състоѫтъ
„	28	Каменистия	каменистия
„	33	Козякъ.	Козякъ
„	35,37	състои	състои
146	1	състявътъ	съставътъ
„	4	козяшката	Козяшката
147	3	Верманската	Германската
„	19	форми	форма
„	21	прѣдставинъ	прѣдставимъ
„	39	всѣкой отъ който състой	всѣкой отъ които състои
148	7	житети	жители
„	32	произлѣзо	произлѣзло
150	28	тази	тѣзи
„	35	покривъ.	покровъ
„	35	която	който
151	9	Црива	Крива
152	1	Кюстердилско	Кюстендилско.
153	11	рѣка.	рѣка
155	16	Осоговкса	Осоговска
„	26	образува	образувать
156	28	часть тази	часть на тази
„	33	Злѣтовичница	Злѣтовчица
158	1	надвиснѫлъ,	надвиснѫлъ
159	34	дѣлгообразна	дѫгообразна
163	24	лѣсови	лѣскови
168	41	Лаковица	Лакавица
170	22	Дуракчката	Дурачката
„	41	$2^1/_2$	$2^1/_2$ ч.
174	31	най-работния	най-работния
„	32	Кратово.	Кратово
177	32	равнище	равнище
180	26	голо, покрито	гола, покрита
„	33	плачковица	Плачковица
181	25	*Отдѣли!*	
„	27	хасталакъ	храсталакъ
„	37	доловетѣ.	доловетѣ
182	19	Щитъ	Щинъ
183	14	проходъ	прѣходъ
„	30	Подорепъ	Подерешъ

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN

DATE DUE

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02046 9089
Preservation NEH 1990
DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD